ἘΠΕΤΗΡΙΣ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ἜΤΟΣ ΚϚ΄

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις
Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ΑΘΗΝΑΙ 1956

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Διευθυντὴς ὁ καθηγητὴς ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ
(ὁδὸς Μασσαλίας 4)

Διαχειριστὴς ὁ ὑφηγητὴς ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ
Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Ἐπεμελήθησαν τῆς ἐκδόσεως:

Τῶν τόμων Α' – ΙΒ' : Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς
» ΙΓ' – ΙΗ' : Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς - Δ. Α. Ζακυθηνὸς
Τοῦ τόμου ΙΗ' : Φ. Κουκουλὲς
Τῶν τόμων ΙΘ' – ΚΒ' : Φ. Κουκουλὲς - Ν. Β. Τωμαδάκης
» ΚΓ' – ΚϚ' : Ν. Β. Τωμαδάκης
Τοῦ Εὑρετηρίου τῶν τόμων Α' – Ι' : Ε. Γ. Κριαρᾶς

Τὰ ἀνταλλασσόμενα περιοδικὰ καὶ τὰ πρὸς ἀγγελίαν ἢ κρίσιν βιβλία ἀποστέλλονται πρὸς τὸν διευθυντήν, ὡς καὶ τὰ χειρόγραφα.

Κατ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικητ. Συμβουλίου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1956 οἱ Ἑταῖροι καταβάλλοντες τὴν πρὸς τὴν Ἑταιρείαν συνδρομὴν αὐτῶν λαμβάνουσι τὸν τόμον δωρεάν.

ΡΩΜΑΝΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

Α' – Ο ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΛΩΔΟΥ

I

Ἡ ὑπόθεσις Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ εἶναι κατ' ἀρχὴν ὑπόθεσις ἐκδοτικῆς, δηλαδὴ κριτικῆς παρουσιάσεως τῶν Ὕμνων αὐτοῦ καὶ τῶν προβλημάτων τὰ ὁποῖα γεννοῦν οὗτοι. Εἶναι ἀκόμη ὑπόθεσις γραμματολογική, δηλαδὴ ἐξετάσεως τοῦ βίου τοῦ Ποιητοῦ, τοῦ ποιητικοῦ εἴδους τὸ ὁποῖον οὗτος εἰσήγαγεν (Ὕμνων), τῆς γλώσσης, τῶν μέτρων, τῆς ἀκροστιχίδος, τοῦ ἐφυμνίου, τῆς μουσικῆς. Ἔτι δὲ καὶ τῶν σχημάτων τοῦ λόγου, τοῦ λεξιλογίου καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ εἴδους καὶ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ, ὅσον καὶ τῆς ἐπιδράσεως ἣν ἔσχον τὰ ἔργα του ἐπὶ τὴν καθόλου ἐξέλιξιν τῆς ὑμνογραφίας.

Πέραν ὅμως τῆς τοιαύτης φιλολογικῆς ἀσχολίας κεῖται τὸ πρόβλημα τῆς αἰσθητικῆς καταξιώσεως τοῦ Ποιητοῦ, τῆς ἐξακριβώσεως τοῦ τί ἀνήκει εἰς αὐτὸν ἀπὸ ἀπόψεως ἐμπνεύσεως καὶ πρωτοτυπίας καὶ τῶν μέσων διὰ τῶν ὁποίων πλησιάζει τὴν μεγάλην τέχνην. Δὲν ἀρκοῦν δηλονότι οἱ γενικοὶ χαρακτηρισμοὶ περὶ τοῦ Ρωμανοῦ ὡς νέου Πινδάρου, μεγάλου Ποιητοῦ καὶ μελοποιοῦ, θεοπνεύστου κήρυκος κλπ. Ἡ ἐξέτασις τῶν μέσων δι' ὧν ἐπέτυχεν οὗτος τὸ μέγα ἀναμφιβόλως ἀποτέλεσμα εἶναι καὶ τοῦτο ἔργον τῆς φιλοσοφούσης φιλολογίας, ἡ ὁποία πλὴν τῶν φιλολογικῶν δεδομένων προσεγγίζει τὸν ποιητὴν καὶ διὰ τῆς ψυχικῆς ἐκείνης ἐνεργείας ἡ ὁποία κοινωνεῖ τὰ μυστικὰ τῶν τεχνιτῶν καὶ ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ φιλολογικὴ ἐπιστήμη καθίσταται ξηρὰ παράθεσις στατιστικῶν διαπιστώσεων καὶ πραγματιστικῶν παρατηρήσεων.

Νῦν, ὅτε τὰ μὲν βιογραφικὰ ζητήματα τοῦ Ρωμανοῦ ἐλύθησαν, τὰ δὲ φιλολογικὰ (καὶ ἰδίᾳ τὰ τοῦ μέτρου) ἐτέθησαν ἐπὶ τῆς στερεᾶς βάσεως τῆς παραδόσεως τῶν χειρογράφων καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πράξεως τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, νομίζομεν ὅτι ἡ προώθησις τῆς αἰσθητικῆς ἐξετάσεως ἀπὸ τῆς ὡς ἄνω φιλολογικῆς σκοπιᾶς θὰ δείξῃ εἰς ἡμᾶς νέον τὸν Ρωμανὸν καὶ σύγχρονον περισσότερον ἀπὸ ὅ τι ἐφαντάσθημεν, καὶ ἀληθῆ ποιητὴν καὶ δημιουργὸν καλλιτέχνην. Αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς αἰσθητικῆς κατανοήσεως τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι, νομίζω, αἱ κάτωθι:

α') Ἀπὸ ἀπόψεως *πρωτοτυπίας* ἡ *ὑπόθεσις* τοῦ ὕμνου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ εὑρεθῆ ἀπὸ τὸν Ποιητήν. Ἡ ὑπόθεσις λαμβάνεται ἀπὸ τὴν

Παλαιάν, τὴν Καινὴν Διαθήκην (ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν κάποτε καὶ τῶν Ἀποκρύφων), προκειμένου περὶ βιβλικῶν προσώπων, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν Πατερικὴν φιλολογίαν, ἢ ἀπὸ τὰ μαρτυρολόγια καὶ τοὺς βίους τῶν ἁγίων, προκειμένου περὶ τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας, ἢ καὶ ἀπὸ σύγχρονα προσωπικὰ ἢ ἱστορικὰ γεγονότα. Ὅπως εἰς τοὺς ἀρχαίους τραγικοὺς ἢ τὸν Σαίκσπηρ σημασίαν ἔχει ὁ τρόπος τοῦ χειρισμοῦ τοῦ θέματος, οὕτω καὶ εἰς τὸν Ρωμανὸν ἡ εὕρεσις τοῦ θέματος ὑποχωρεῖ εἰς τὸν χειρισμὸν αὐτοῦ. Ἑπομένως ἡ φαντασία δὲν εἶναι ἡ πρωτεύουσα εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ μύθου, ὁ ὁποῖος πρέπει μάλιστα νὰ ἀκολουθῇ τὴν ἱερὰν παράδοσιν ἢ τὴν ἁγιολογικὴν ἐκδοχήν. Ἡ ἐλευθερία τοῦ Ποιητοῦ περιορίζεται εἰς τὸν ἐπὶ μέρους χειρισμὸν τοῦ θέματος, διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς δράσεως τῶν προσώπων ἢ τῆς ἐκφράσεως τῶν λόγων καὶ τῶν διανοημάτων αὐτῶν.

β´) *Ἡ ποίησις τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἰδεαλιστική*, ἢ ἰδανική, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐσωτερικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνυπαρξίας τοῦ ἔξω κόσμου. Ὁ φυσικὸς κόσμος ὑπάρχει, ἀλλὰ προβάλλεται ὁ ψυχικὸς κόσμος. Διὰ τὸν Ποιητὴν δὲν ἔχουν ἀξίαν αἱ περιγραφαὶ τῶν φυσικῶν καλλονῶν, ἀλλ' ἡ ἔκφρασις τῶν ψυχικῶν συναισθημάτων, ὁ ἔσω ἄνθρωπος, ὁ ἁμαρτάνων, ὁ μετανοῶν, ὁ προσευχόμενος.

γ´) *Ἡ ποίησις τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἀνθρωποποιητική* [1]. Πάντα τὰ ἱερὰ πρόσωπα, οὐδὲ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ ἐξαιρουμένου, προβάλλονται μὲ ἀνθρωπίνην λαϊκὴν ψυχολογίαν, ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὴν ψυχολογίαν τοῦ

---

[1] Ἄλλο θέμα εἶναι ἡ προέλευσις τοῦ ἀνθρωποποιητισμοῦ τούτου. Παλαιοτέρα ἀντίληψις ἀποδίδει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θεάτρου τῶν μίμων τὴν τοιαύτην διαμόρφωσιν τῶν ἱερῶν προσώπων, ἐπίδρασιν ἐλθοῦσαν εἰς τὴν ὑμνογραφίαν μέσῳ τῆς πατερικῆς ρητορικῆς, ὑπολογίζει δὲ τὸ στοιχεῖον τοῦτο ὡς λαϊκόν. Ἀνεξαρτήτως τῆς τυχὸν συμπτώσεως, γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ Ρωμανὸς μεταξὺ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης τοποθετήσεως συνειδητῶς ἐκλέγει ἐκείνην δι' ἧς θὰ δυνηθῇ περισσότερον νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ ἀκροατηρίου. Ὅτι δὲ ἡ ρητορικὴ ὡς φιλολογικὸν εἶδος ἐπηρέασε τὸν Ρωμανὸν περισσότερον τοῦ θεάτρου εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας δι' ἐμέ. Ἡ ρητορικὴ περιέκλειε τὸ δραματικὸν στοιχεῖον καὶ ἐχρησιμοποίει εὐρέως τὸν διάλογον διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν δραματικὴν σύγκρουσιν. Τούτου ἐπωφελήθη ὁ Μελῳδὸς περισσότερον εἰς τὰ ἔργα του, ὅπου τὰ πρότυπά του ἦσαν ρητορικά.

Περὶ τῶν σχετικῶν ζητημάτων πρβλ. Giorgio La Piana, Le rappresentazioni sacre nella letteratura bizantina dalle origini al sec. IX con rapporti al teatro sacro d'occidente, Grottaferrata 1912, 8⁰, σσ. 344, ἐν σσ. 160-165. Ἄλλην ἄποψιν (ἀπαράδεκτον δι' ἐμὲ) ἐκθέτει ἡ Βενετία Κόττα ἐν σσ. 35-65 (L'origine de la mimique dans le théatre écclesiactique) τοῦ βιβλίου της: Le théatre à Byzance par Vénétia Cottas, Paris 1931. Περὶ τῶν μιμικῶν ᾀσμάτων καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρός τε τὴν τραγῳδίαν καὶ τὰς νεωτέρας παραλογάς, πρβλ. Στίλπωνος Κυριακίδου, Αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαὶ τῆς δημώδους νεοελληνικῆς ποιήσεως, Θεσσαλονίκη 1934, 8⁰, σσ. 30, ἐν σσ. 17-19 (ὅτι τοιαῦτα ᾄσματα δὲν ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν).

ἀκούοντος ἐν τοῖς ναοῖς τοὺς ὕμνους ἐκκλησιάσματος. Τοῦτο εἶναι τὸ μέγα χάρισμα τῆς ποιήσεως τοῦ Ρωμανοῦ. Χωρὶς νὰ ἐκχυδαΐζῃ τὰ ἱερὰ πρόσωπα καταβιβάζει αὐτὰ μέχρι τῆς ἀνθρωπίνης αἰσθήσεως καὶ παρουσιάζει αὐτὰ σκεπτόμενα, δρῶντα καὶ ἐκφραζόμενα κατ' ἄνθρωπον καὶ δὴ συνήθη ἄνθρωπον τῆς ἡμέρας. Εἰς τοῦτο συντελεῖ καὶ ὁ διάλογος τῶν Ὕμνων.

Ὁ διάλογος εἶναι βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν ρωμανικῶν ὕμνων, οἱ ὁποῖοι σπανιώτατα στεροῦνται αὐτοῦ. Ὅταν δὲν διαλέγωνται ἐν αὐτοῖς πρόσωπα, τότε ὁμιλεῖ πρὸς τὸν Θεὸν ἢ πρὸς ἑαυτὸν ὁ Ποιητής. Διατί ὁμιλῶ περὶ *ἐσωτερικοῦ διαλόγου*; Διότι ὑπάρχει καὶ *ἐξωτερικὸς διάλογος*. Χωρὶς νὰ δεσμευθῶμεν ἀπὸ τοὺς τύπους τοὺς χρησιμοποιουμένους ἀπὸ τοὺς μελετητὰς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, οὐδ' ἀπὸ τὴν σχετικὴν ὁρολογίαν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ποίησις τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι μὲν κυρίως λυρική, μετέχει δ' ὅμως καὶ τῆς διηγήσεως, πολλάκις δηλαδὴ ἀναπτύσσει ἓν ἐπεισόδιον τῆς Παλαιᾶς ἢ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἢ ἓν μαρτύριον ἑνὸς ἱεροῦ προσώπου ἢ ἁπλῶς τοῦ βίου του τὰ γεγονότα. Κατ' ἀνάγκην ἑπομένως τὸ λυρικὸν κείμενον δὲν περιορίζεται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν διήγησιν, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ τὸν διάλογον, τὸν «ἐξωτερικὸν διάλογον», τὸν πραγματικόν, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀνταλλάσσουν τὰς σκέψεις των καὶ ἐκφράζουν τὰ συναισθήματά των τὰ δρῶντα πρόσωπα, ἢ ἁπλῶς ὁμιλοῦν διὰ νὰ μᾶς πληροφορήσουν περὶ τῶν συμβαινόντων. Ὁ πραγματικὸς αὐτὸς διάλογος εἶναι συνηθέστατος εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ρωμανοῦ, ὅπου π.χ. διαλέγεται ἡ Παρθένος μετὰ τοῦ μέλλοντος νὰ σταυρωθῇ Θεοῦ-Λόγου, εἴτε οἱ ἅγιοι μετὰ τῶν διωκτῶν των κατὰ τὸ μαρτύριον αὐτῶν. Ὁ ἐξωτερικὸς μάλιστα διάλογος καθιστᾷ τὸ ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ ζωηρότερον, κινητικώτερον καὶ περισσότερον ἀνθρώπινον· τὸ μὲν διότι ὁ ποιητὴς εἰσάγει λαϊκὰς μορφὰς διαλεγομένας πολλάκις ἁπλοϊκῶς, τὸ δὲ διότι καὶ τὰ θεῖα πρόσωπα ἐκφράζονται κατὰ τρόπον συναισθηματικὸν πλησιέστατον πρὸς τὸν μέσον ἀκροατὴν τοῦ Ὕμνου, ὄχι πλέον ὡς Θεὸς πρὸς Θεοτόκον π.χ. ἀλλ' ὡς υἱὸς πρὸς μητέρα. Καὶ δὲν ἔχει βέβαια τὴν δραματικότητα τῆς τραγικῆς στιχομυθίας, πολλάκις ὅμως ἐξαντλεῖ τὸν ὕμνον, χρωματίζει τὰ πρόσωπα, ἐξαίρει τὰς βασικὰς αὐτῶν ἐννοίας, παιδαγωγεῖ καὶ διδάσκει. Τὰ ὁμιλοῦντα πρόσωπα διηγοῦνται, ἀπορoῦν, προσεύχονται, παρακαλοῦν ἀλλὰ καὶ ὀργίζονται καὶ ἀπειλοῦν καὶ εἰρωνεύονται καὶ ἐπιπλήττουν καὶ ἁπλοϊκῶς ἐκφράζονται. Γενικῶς εἰπεῖν, ἡ χάρις τῶν Ὕμνων θὰ ἠλαττοῦτο ἀποφασιστικῶς ἂν ἐξῄρει τις τοὺς διαλόγους. Τοῦτο φυσικὰ δὲν φαίνεται ἀπὸ τὰ εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας μας διασωθέντα ἀποσπάσματα τῶν Ὕμνων, ἀλλ' εἶναι φανερὸν ἀπὸ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἀκεραίους. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὸν ἐξωτερικὸν διάλογον ὁ Ποιητὴς κατ' ἀρχὴν κρατεῖ τὰ ὑπὸ τῶν Γραφῶν καὶ μαρτυρολογίων παραδεδομένα, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ πέραν αὐτῶν, εἰς φανταστικοὺς διαλόγους, οἱ ὁποῖοι οὐδαμόθεν παρεδόθησαν, διὰ τοῦτο ὅμως καὶ φαίνονται ἀληθέστεροι, καθὼς τοὺς καταξιώνει ἡ ἀλήθεια τῆς

τέχνης, διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου στοιχείου. Ἔχει ἑπομένως ὁ Ποιητὴς τὴν ἐλευθερίαν νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν διατύπωσιν ἐρωταποκρίσεων μεταξὺ τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα εἰσάγει εἰς τοὺς Ὕμνους, χρησιμοποιεῖ δὲ τὸν εὐθὺν λόγον διὰ νὰ μᾶς παράσχῃ τὴν ἐντύπωσιν περὶ τῶν δρώντων προσώπων, ἀφοῦ ὁ λόγος χαρακτηρίζει ὑπὲρ πᾶν ἄλλο δρώμενον. Ὁ Πέτρος κατὰ τὴν ἄρνησιν λέγει περισσότερα τῶν ὅσων παραδίδει ὁ εὐαγγελιστής [1]. Ἡ ἁμαρτωλὴ γυνὴ κατὰ τὴν πρᾶσιν τοῦ μύρου συζητεῖ μὲ τὸν μυροπώλην καὶ ἐκθειάζει τὸν Χριστόν [2]. Ἡ Θεοτόκος ἐπιπλήττεται σχεδὸν ἀπὸ τὸν Κύριον διὰ τὴν ἐπιμονήν της νὰ παρακολουθήσῃ τὴν σταύρωσιν [3]. Ὁ ἅγιος Δημήτριος δέχεται τὴν εἰρωνείαν τῶν συλλαβόντων αὐτὸν στρατιωτῶν τοῦ Μαξιμιανοῦ [4], πάντα δὲ ταῦτα πέραν τῶν ὅσων παραδίδουν ἡ Γραφὴ καὶ τὰ μαρτυρολόγια. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ τούτου, διότι ὁ ἐξωτερικός, ὁ πραγματικὸς διάλογος τῶν Ὕμνων εἶναι ἄλλη ὑπόθεσις καὶ ἡ διαπραγμάτευσίς του δὲν εἶναι θέμα τοῦ παρόντος.

II

Εἰς τὸν ἐσωτερικὸν διάλογον ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα ἓν πρόσωπον τὸ ὁποῖον ἐν τῇ συνειδήσει του διαλέγεται πρὸς ἑαυτὸ καὶ ἀπευθύνει τὰς ἐρωτήσεις καὶ διατυπώνει τὰς ἀπαντήσεις. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ ἐρωτῶν καὶ ἀπαντῶν συνάμα δὲν θέτει εἰς τὸ ἴδιόν του στόμα ἀμφότερα τοῦ διαλόγου τὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ἐνῶ ἐρωτᾷ ἐσωτερικῶς (δηλονότι οὐχὶ πραγματικῶς διὰ τῆς φωνῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς σκέψεως), ὁμοίως ἐσωτερικῶς ἀπαντᾷ θέτων εἰς τὸ στόμα τρίτου προσώπου τὰς ἀπαντήσεις. Τὸ τρίτον τοῦτο πρόσωπον εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἐκ τῶν δρώντων ἐν τῷ Ὕμνῳ. Οὕτω καὶ ἡ ἐρώτησις καὶ ἡ ἀπάντησις ἔχουν τὴν αὐτὴν πηγὴν καὶ τὸ συζητούμενον διαφοροποιεῖται εἰς τὴν σκέψιν τοῦ προσώπου τὸ ὁποῖον ἐσωτερικῶς διαλέγεται, κατὰ βάθος δηλαδὴ ὑπόκειται αὐτὸς ὁ Ποιητής. Τὸ σύστημα τοῦτο δὲν εἶναι εἰς τὴν λογοτεχνίαν νέον, οὔτε περιέπεσεν εἰς ἀχρηστίαν μετὰ τὸν Ρωμανόν. Εἶναι ὅμως ἐκφραστικὸν μέσον ἀξιολογώτατον ἀπὸ αἰσθητικῆς ἀπόψεως. Ἐνῶ δηλαδὴ ὁ Ποιητὴς θὰ ἠδύνατο ὡρισμένας σκέψεις του νὰ τὰς παρουσιάσῃ ὡς ἰδικάς του καὶ μονοτόνως νὰ τὰς διατυπώσῃ διηγηματικῶς καὶ ἐν συνεχεῖ λόγῳ, καταφεύγει εἰς τὴν ἀπόδοσιν αὐτῶν εἰς πρόσωπον ὅπερ εἰσάγει εἰς τὸ ἔργον του. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐνῶ τὸ πρόσωπον τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκτυλίξῃ τὴν σκέψιν του καθ' ἑαυτὸ στοχαζόμενον, μονολογοῦν δηλο-

---

[1] Pitra, Analecta Sacra I, Paris 1876, σσ. 107 - 116.

[2] Pitra, Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 85 - 92.

[3] Ὕμνος ΚΑ' (ἐκδοθεὶς ὑπὸ Ν. Α. Λιβαδάρα, Ὕμνοι Β', 141 ἑξ.), στ. (50 - 84 καὶ 124 - 149) ἰδίᾳ 165 - 201, 215 - 227.

[4] Ὕμνος ΙΕ' (ἐκδοθεὶς ὑπ' ἐμοῦ, Ὕμνοι Β', σ. 3 ἑξ.), στ. 54 - 59.

νότι, ὁ Ποιητὴς παρουσιάζει τοῦτο νὰ διερωτᾶται ἂν ἐσκέπτετο κατὰ τὸν Α τρόπον ποίαν ἀντίδρασιν - ἀπάντησιν θὰ προεκάλει ἀπὸ τρίτον τινὰ (δρῶν πρόσωπον συνήθως τοῦ Ὕμνου). Οὕτως ἐπιτυγχάνει διακοπὴν τῆς μονοτονίας, δημιουργεῖ διάλογον ἐκεῖ ὅπου πράγματι δὲν ὑφίσταται, διαφοροποιεῖ τὰ συγκρουόμενα πρόσωπα, τὰ συναισθήματα καὶ τὰς ἰδέας αὐτῶν, καὶ προδιαγράφει πιθανὰς ἐκβάσεις τῶν δρωμένων, αἱ ὁποῖαι ἐν τούτοις εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν μόνον εἰς τὴν ἰδίαν του σκέψιν. Ἀκόμη ὁ Ποιητὴς δύναται νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν ποιητικῶν του πιθανοτήτων ὑπὸ τύπον ὑποθέσεων ἐκφερομένων ἐν τῷ διαλόγῳ, καὶ ὅταν τοῦτο θὰ τοῦ ἦτο ἀπηγορευμένον ἀπὸ τὰ στενὰ ἱστορικὰ πλαίσια τὰ ὁποῖα προδιέγραψεν ἡ διήγησις τῆς Γραφῆς ἢ τοῦ μαρτυρολογίου, διήγησις τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος ὡς πιστὸς κληρικὸς δὲν δύναται ν' ἀθετήσῃ.

Τέλος ὁ Ρωμανὸς χρησιμοποιεῖ τὸν ἐσωτερικὸν διάλογον διὰ νὰ δείξῃ τὰς σκέψεις ἑνὸς προσώπου τοῦ Ὕμνου του. Ἀντὶ νὰ ὑπεισέλθῃ ὁ ἴδιος ἀπευθείας εἰς τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν καὶ νὰ τὴν ἐκφράσῃ ὡς ἴδιον συμπέρασμα, μεταχειρίζεται κάτι ἀνάλογον πρὸς τὸν θεατρικὸν μονόλογον. Εἶναι γνωστὸν ὅτι, ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, εἰς τὸ θέατρον ὁ συγγραφεύς, μὴ δυνάμενος ἄλλως νὰ καταστήσῃ γνωστὰς εἰς τοὺς ἀκροατὰς τὰς σκέψεις τῶν ἡρώων του, θέτει εἰς τὸ στόμα αὐτῶν μονολόγους, τοὺς ὁποίους οὗτοι μεγαλοφώνως ἀπαγγέλλουν ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Κάποτε οἱ μονόλογοι αὐτοὶ λέγονται καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τρίτων, ὑποδηλώνουν δὲ τὰς προθέσεις περαιτέρω δράσεως τοῦ ὁμιλοῦντος. Ὁ θεατὴς ἀντιλαμβάνεται τὸ ἀφύσικον τοῦ πράγματος, διότι εἰς τὴν ζωὴν οὐ μόνον σπανιώτατα μονολογοῦμεν ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε τὰς μυχιαιτάτας τῶν σκέψεών μας χαμηλοφώνως ἐκφράζομεν ἐπὶ παρουσίᾳ τρίτων. Ἀλλ' ἡ σκηνικὴ οἰκονομία ἐπιβάλλει τοῦτο εἰς τὸ θέατρον. Ὁ ὑμνογράφος ὅμως δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ δώσῃ θεατρικὴν μορφὴν εἰς τὸν μονόλογον τῶν προσώπων τῶν Ὕμνων. Καὶ τοῦτο διότι ἔχει τὴν εὐχέρειαν νὰ παρουσιάζῃ τὸν μονόλογον ὡς σκέψεις καθ' ἑαυτὸν τοῦ προτύπου τοῦ Ὕμνου, τὸ ὁποῖον οὕτω διαλέγεται μετὰ τοῦ ἑαυτοῦ του. Τὸ δύσκολον τοῦτο ἔργον δίδει ἰδιαιτέραν χάριν εἰς τοὺς Ὕμνους, ὁσάκις ἀπαντῶμεν ἐναλλαγὴν πραγματικῶν διαλόγων, ἐκφραζομένων δηλονότι μεγαλοφώνως μεταξὺ δύο προσώπων, καὶ ἐσωτερικῶν διαλόγων, δηλαδὴ μονολόγων τοῦ προσώπου, ὅπερ καθ' ἑαυτὸ διαλεγόμενον διατυπώνει τὴν μυχίαν του σκέψιν καὶ ἑτοιμάζει τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἐπακολουθοῦντος ἐξωτερικοῦ διαλόγου. Διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μᾶς δίδεται ἡ εὐκαιρία νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν ἔσω ἄνθρωπον, πῶς οὗτος δηλαδὴ ἀντιμετωπίζει τὰ γεννώμενα προβλήματα, καὶ τὴν ἐξωτερίκευσιν τῶν σκέψεων τοῦ ἀνθρώπου τούτου, ἡ ὁποία δὲν ἀποδίδει πάντοτε τὴν ἐσωτερικὴν σκέψιν. Ἡ τέχνη ἐν προκειμένῳ δὲν εἶναι εὔκολος ὅσον φαίνεται, ὅταν μάλιστα τὰ ἐν τοῖς Ὕμνοις πρόσωπα δὲν εἶναι οὔτε ἀφελεῖς λαϊκοὶ τύποι, δοῦλοι ἢ ὑπηρέται, οὐδὲ πονηροί τινες δολοπλόκοι, ἄλλα σκεπτόμενοι καὶ ἄλλα

ἐκφράζοντες, ἀλλὰ ἱερά, ὡς ἡ Θεοτόκος, ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ὁ θεοπάτωρ Ἰωσὴφ κλπ. Ἀλλ' ἡ δυσκολία αὕτη ἔχει χρησιμώτατον ἀντίβαρον: Ὁ ἀκροατὴς τοῦ Ὕμνου (καὶ λέγω πάντοτε ὁ ἀκροατής, διότι οἱ Ὕμνοι ἐψάλλοντο, δὲν ἀνεγινώσκοντο), αἰσθάνεται τὸν τρόπον αὐτὸν τῆς ἐκδηλώσεως, τὴν κύμανσιν δηλαδὴ τῆς ἐσωτερικῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐκφράσεως, πολὺ πλησιέστερον πρὸς ὅ τι συμβαίνει καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον. Διότι καὶ ὁ τιμιώτερος ἄνθρωπος καὶ ὁ εἰλικρινέστερος συζητητής, πρῶτον σχηματίζει ἐσωτερικῶς τὴν σκέψιν του καὶ μετὰ ταῦτα ἐκφράζει ἐξ αὐτῆς τὸ δέον λεχθῆναι.

III

Διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς συγκεκριμένα, θέλω πρῶτον νὰ φέρω παράδειγμα τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ διαλόγου ὁ ὁποῖος εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι μονόλογος, διατύπωσις σκέψεως. Καὶ τὸ παράδειγμα λαμβάνω ἀπὸ τὸν *Ὕμνον εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου*, κολοβὸν δυστυχῶς, ἄγνωστον τέως, ἕως οὗ ἐξεδόθη πρὸ τετραετίας διὰ τοῦ πρώτου τόμου τῆς ὑπὸ τὴν καθοδήγησίν μου ἐκδόσεως [1]. Ὁ ὕμνος αὐτός, ἔχων ἐφύμνιον τὸ «*Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε*», πείθει — ἐμὲ τοὐλάχιστον — ὅτι εἶναι ὁ πραγματικῶς ποιηθεὶς διὰ τὴν 25ην Μαρτίου, καὶ ὅτι ὁ Ἀκάθιστος δὲν ἐγράφη ποτὲ ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου εἶναι ἡ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, δηλαδὴ ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ πρὸ τῆς Μαριάμ, εὑρισκομένης εἰς τὸν ταπεινὸν οἰκίσκον τοῦ Ἰωσὴφ ἐν Ναζαρέτ, ἡ ἀγγελία τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου, ἡ ἄμεσος σύλληψις τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ προκληθεῖσα ἐκ τῶν συμβάντων ἐντύπωσις εἰς τὸν σώφρονα μνήστορα Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος ταχέως πείθεται ὅτι πρόκειται περὶ θείας παρουσίας, οὐχὶ δὲ περὶ κλεψιγαμίας.

Τὸ θέμα εἶναι κλασσικόν, μὲ βάσιν πάντοτε τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ καὶ τὰς εἰς αὐτὸ ὁμιλίας τῶν Πατέρων, ἰδίᾳ δὲ τὰς εἰς τὸν *Γρηγόριον ἐπίσκοπον Νεοκαισαρείας τὸν Θαυματουργὸν* (213 - 270 ἢ 275) ἀποδιδομένας ὁμιλίας: «Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Παναγίας Θεοτόκου Παρθένου τῆς Μαρίας, λόγοι πρῶτος, δεύτερος καὶ τρίτος» (Migne, PG X, στ. 1145 - 1178) [2].

---

[1] Ὑπὸ Ἰωάννου - Θεοφάνους Παπαδημητρίου. Πρβλ. Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι ἐκδιδόμενοι ἐκ πατμιακῶν κωδίκων, Α', 1953, σσ. 301 - 323. Ὁ ἐκδότης (σσ. 304 - 305) ὑπέδειξεν ὡς πηγὰς τοῦ ὕμνου τοὺς λόγους Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ καὶ Ἰωάννου Χρυσοστόμου (spuria) PG 60, 755. Ἀλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος δὲν δύναται νὰ ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον τοῦ Ρωμανοῦ. Ἀνάλυσίν του βλέπε παρὰ G. La Piana, Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 105 - 109.

[2] Ὁ P. Godet, DTC, VI, στ. 1846, θεωρεῖ γνήσιον τὸν πρῶτον μόνον λόγον εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν. Ὁ Ρωμανὸς πάντως εἶχεν ὑπ' ὄψιν καὶ τοὺς τρεῖς. Ὁ G. La Piana, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 100, κατατάσσει τὴν «δραματικὴν» ταύτην ὁμιλίαν εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν, ἐκείνην δι' ἧς παραδίδονται ἀποσπάσματα ἀνήκοντα εἰς ἀρχαίας δραματικὰς ὁμιλίας. Περὶ τῆς τρίτης ὁμιλίας, ἣν θεωρεῖ (σσ. 100 -

Ἀλλὰ δι' ἡμᾶς σημασίαν ἔχει ὁ χειρισμὸς τοῦ θέματος, πάντοτε μὲν προκειμένου περὶ βυζαντινοῦ ποιητοῦ, ἰδιαίτατα δὲ περὶ τοῦ ἡμετέρου Ρωμανοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν διαλόγων ἔφερε τὰ τρία ἱερὰ πρόσωπα, τὴν Μαριάμ, τὸν ἄγγελον (Γαβριὴλ) καὶ τὸν Ἰωσὴφ ἐγγύτερον πρὸς τοὺς πιστοὺς καὶ τὰ ἀνθρώπινα αὐτῶν αἰσθήματα. Καὶ εἰς τοῦτο βασικῶς ἠκολούθει τὸ ρητορικόν του πρότυπον, τὸ ὁποῖον ἐξελαΐκευε καὶ ἐπέβαλλε μὲ τὴν χάριν τῆς μελῳδίας καὶ τὴν συντομίαν τοῦ Ὕμνου.

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν εἰσαγομένων εἰς τὸν ΙΔ' ὕμνον προσώπων εἶναι ὁ ἄγγελος, ὁ ἀρχιστράτηγος Γαβριήλ, «*σύνθεμα φιλανθρωπίας δεξάμενος*», λαβὼν διαταγὴν τῆς ἀγγελίας τῆς ἐνανθρωπήσεως, τὸ ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἡ σύλληψις τοῦ Κυρίου, διότι αὕτη συνέπεσε μὲ τὸν χαιρετισμόν. Ἐν προκειμένῳ ἰδοὺ πῶς ὁ Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς [1] παριστᾷ τὸν ἄγγελον καὶ τὸ «*σύνθεμα*»: «*Τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ, ἀπεστάλη Γαβριὴλ πρὸς Παρθένον. Ὃς πάντως που τοιαύτας ἐντολὰς δεξάμενος· Δεῦρο, λοιπόν, ὦ ἀρχάγγελε, ὑπουργὸς γενοῦ φοβεροῦ μυστηρίου, ἀποκεκρυμμένου, διακόνησον τῷ θαύματι..... λάλησον εἰς τὰ ὦτα τῆς λογικῆς κιβωτοῦ, ἑτοίμασαί μου τῆς ἀκοῆς τὰς εἰσόδους. Ἀλλὰ μὴ θορυβήσῃς, μηδὲ ταράξῃς τὴν ψυχὴν τῆς Παρθένου...*» (στ. 1175). Ἡ τελευταία αὕτη παραγγελία ἔχει ἰδιάζουσαν σημασίαν, διότι ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν Γαβριὴλ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιβολῆς ποινῆς εἰς τὴν Μαριάμ, ἐὰν αὕτη δυσπιστήσῃ. Καὶ συνεχίζει ὁ Γρηγόριος Θαυματουργός: «*Ἤκουσεν ὁ ἀρχάγγελος ταῦτα, καὶ καθ' ἑαυτόν, ὡς εἰκός, ἐλογίζετο· Ξένον τὸ πρᾶγμα τοῦτο· ὑπερβαῖνον ἔννοιαν τὸ λαλούμενον. Ὁ τοῖς χερουβεὶμ φοβερός, ὁ τοῖς σεραφεὶμ ἀθεώρητος, ὁ πάσαις ταῖς οὐρανίαις* [ἀγγελικαῖς] *δυνάμεσιν ἀκατανόητος, εἰδικὴν συντυχίαν ἐπαγγέλλεται κόρῃ· αὐτοπρόσωπον παρουσίαν μηνύει, μᾶλλον δὲ εἴσοδον δι' ἀκοῆς ὑπισχνεῖται· καὶ ὁ τὴν Εὔαν καταδικάσας, τὴν αὐτῆς θυγατέρα τοσοῦτον δοξάζειν ἐπείγεται; Λέγει γάρ· ἑτοιμάσαι μοι τῆς ἀκοῆς τὰς εἰσόδους. Ἀλλὰ μὴ δύναται γαστὴρ χωρεῖν τὸν ἀχώρητον; Ὄντως τοῦτο φοβερὸν τὸ μυστήριον*» (στ. 1176). Ἐπακολουθεῖ συζήτησις μεταξὺ Γαβριὴλ καὶ Θεοῦ [2], κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀρχάγγελος πείθεται περὶ τῆς ἀποστολῆς του.

---

101) πολὺ μεταγενεστέραν τοῦ φερομένου συγγραφέως, πρβλ. τοῦ αὐτοῦ G. La Piana, Una omelia inedita di S. Gregorio Nisseno e le omelie εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν attribuite a Gregorio Taumaturgo, Roma 1909. Οὐδεὶς δέχεται ὅτι ἡ ὁμιλία εἶναι προγενεστέρα τοῦ ε' αἰῶνος.

[1] Λόγος τρίτος PG X, στ. 1171 - 1178.

[2] «*Ταῦτα τοῦ ἀγγέλου ἐνθυμουμένου, ὁ Δεσπότης φησὶν πρὸς αὐτόν. Τί ταράττῃ καὶ ξενίζῃ, ὦ Γαβριήλ; Οὐ πρώην παρ' ἐμοῦ ἀπεστάλης πρὸς Ζαχαρίαν τὸν ἱερέα;... οὐκ ἀπιστοῦντι τῷ ἱερεῖ, τὸ τῆς σιωπῆς προσήγαγες πρόστιμον; Οὐ κατεδίκασας τὸν πρεσβύτην τῇ ἀφωνίᾳ; οὐχὶ σὺ ἀπεφήνω, ἐγὼ δὲ ἐκύρωσα;... Μὴ ἀδύνατον παρ'*

Εἰς τὸν ὕμνον ΙΔ' ἄλλως διεξάγονται τὰ πράγματα. Οἱοσδήποτε ἄλλος ποιητὴς (ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὴν πατερικὴν ῥητορικὴν) θ' ἀπέστελλε τὸν Γαβριὴλ θαρσαλέον εἰς τὸ ἔργον τοῦ εὐαγγελισμοῦ. Ὁ Ρωμανὸς παραβλέπει τὴν συζήτησιν μεταξὺ Γαβριὴλ καὶ οὐρανίου Πατρός, οἵαν παρουσιάζει αὐτὴν ὁ Γρηγόριος Θαυματουργός. Ὅσα λέγει ἐσωτερικῶς ὁ Γαβριὴλ εἶναι αἱ προσωπικαί του ἀμφιβολίαι, οἱ στοχασμοί του, οἱ δισταγμοί του, ὁ ἐσωτερικὸς μονόλογος τῆς ἀμφιβολίας, μὴ ἐξελισσόμενος εἰς φυσικὸν διάλογον. Ὁ Ρωμανὸς ἐνσαρκώνει τὸν ἀρχιστράτηγον συνεσταλμένον, ἀποροῦντα ἀνθρωπίνως πρὸ τοῦ μυστηρίου τοῦ ὁποίου γίνεται συνεργός, οἱονεὶ διστάζοντα: « *Ὅλος, φησίν, ὁ οὐρανὸς | καὶ ὁ πύρινος θρόνος | οὐ χωρεῖ μου τὸν δεσπότην· | καὶ ἡ εὐτελὴς αὕτη (ἡ Μαριὰμ) πῶς ὑποδέχεται ; | ἄνω φρικτὸς καὶ κάτω πῶς ὁρατός ;* ». Πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ ἀχώρητος Θεός, τὸν ὁποῖον δὲν χωρεῖ ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ ἐν αὐτῷ πύρινος θρόνος, νὰ χωρήσῃ ἐντὸς τῆς γαστρὸς τῆς χοϊκῆς Ἑβραιόπαιδος; Ἀφοῦ λοιπὸν *ἀμφιβολίᾳ περιεβλήθη*, δὲν συζητεῖ, ὡς εἰς τὸν λόγον τοῦ Γρηγορίου. Πείθει αὐτὸς ἑαυτόν, διαλογιζόμενος: « *πάντως ὡς* (ὁ Θεὸς) *βούλεται* (γενηθήτω) », καὶ ἐλέγχει αὐτὸς ἑαυτόν: « *Τί οὖν ἵσταμαι καὶ οὐχ ἵπταμαι | καὶ τῇ κόρῃ φθέγγομαι· Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε ;* » (οἶκος β'). Οὕτως ἔχει ἡ προσταγὴ τοῦ Κυρίου, οὐδὲ πρέπει νὰ ὑπάρξῃ βραδυπορία, ἐμπρὸς λοιπὸν ἂς ἐκτελεσθῇ [1]. Εἰσῆλθεν ἑπομένως εἰς τὴν ταπεινὴν καλύβην τῆς Ναζαρὲτ καὶ ἀπηύθυνε τὸν λόγον πρὸς τὴν ἄγαμον: « *Χαῖρε, μετὰ σοῦ ὁ Κύριος !* ».

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ ἱερὸς εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς λέγει: « *ἡ δὲ* (Μαριὰμ) *ἰδοῦσα* (τὸν ἄγγελον) *διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ καὶ διελογίζετο ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος* » [2]. Ὁ Ρωμανὸς ἀποδίδει ὡς ἑξῆς

ἐμοὶ τῷ κτίσαντι πᾶν ῥῆμα ; Πῶς οὖν ἀμφιβολίᾳ περιεβλήθης ; Τί οὖν πάλιν [εἶπεν] *ὁ ἄγγελος ; Δέσποτα, τὸ θεραπεῦσαι τὰ τῆς φύσεως σφάλματα... ἔργον ἐστὶν τῆς σῆς δυνάμεως, ἐκ συνηθείας τελούμενον... Τὸ δὲ παρθένον τεκεῖν μὴ συντυχοῦσαν ἀνδρί, ἀνώτερον ἐστὶν πάντων τῶν νόμων τῆς φύσεως... Καὶ ὁ Δεσπότης φησίν. Πῶς με ἐχώρησεν ἡ σκηνὴ τοῦ Ἀβραάμ ; Καὶ ὁ ἄγγελος φησίν. Ἐπειδὴ εἶχεν τῆς φιλοξενείας τὸ πέλαγος... Καὶ ὁ Δεσπότης φησὶν...* » (στ. 1176).

[1] Εἰς τὸν Γρηγόριον Θαυματουργὸν ἁπλῶς: « *λοιπὸν ὁ ἄγγελος ἐξεπλήρου τὸ προσταχθὲν καὶ πρὸς τὴν Παρθένον εἰσελθών, ἐβόησεν πρὸς αὐτὴν λέγων· Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ* » (στ. 1177).

[2] Ἐν *Τοῦ αὐτοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκόπου τῆς Νεοκαισαρείας Πόντου, τοῦ θαυματουργοῦ, ἐγκώμιον εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Παναγίας Θεοτόκου καὶ ἀεὶ Παρθένου τῆς Μαρίας, λόγῳ β'*, Migne. PG X, 1156 - 1170, ἰδοὺ πῶς ἔχει ὁ χειρισμὸς τοῦ θέματος: « *...ἀήθης γὰρ πρὸς πάσας τὰς διαλέξεις τῶν ἀνθρώπων ἐτύγχανεν· καὶ τὴν ἡσυχίαν ὡς μητέρα σωφροσύνης καὶ ἁγνείας ἠσπάζετο... Καὶ καθάπερ ἄν τις λαμπρὰν στολὴν περιβεβλημένος, πολὺν ποιεῖται λόγον, μή τις μολυσμὸς ἢ ῥύπος πόθεν προεγένηται· οὕτως ἡ ἁγία Μαρία ἐν ἑαυτῇ διενοεῖτο καὶ ἔλεγεν: Μή τινα ἆρα κατασκευὴν ἢ θωπείαν ἡ θεραπεία κέκτηται ; Μὴ τὸ χαῖρε τοῦτο*

τὴν σκηνήν. Μετὰ τὴν ἀγγελίαν, τὸν χαιρετισμὸν διὰ τοῦ ὁποίου συνετελέσθη ἡ σύλληψις [1]: « *Ἡ* (δὲ) *παῖς πρὸς τὴν μορφὴν | τοῦ φαεινοῦ οὐδόλως ἐθάρρησεν, | ἀλλ' εὐθὺς ἐπὶ τὴν γῆν ἔκλινε τὴν κεφαλήν, καὶ ἡσύχαζεν* ». Καὶ κατόπιν « *νοῦν συνῆψεν εἰς νοῦν καὶ φρένα εἰς φρένα συμβιβάζει* », προσπαθεῖ δηλονότι νὰ ἐννοήσῃ συλλογιστικῶς τί συνέβη, « *βοῶσα* ». Αὐτὴ ἡ μετοχὴ « *βοῶσα* » δὲν δηλοῖ ἐδῶ τὴν πραγματικὴν ἐνέργειαν τῆς ἰσχυρᾶς καὶ βροντώδους λαλιᾶς, πρὸς τὴν ὁποίαν ἄλλως τε δὲν συμβιβάζεται ἡ περίστασις, ἀλλὰ τὴν ἰσχυρὰν ἐσωτερικὴν φωνὴν τῆς σκέψεως. Ἐνῶ μορφοποιοῦμεν ἐσωτερικῶς τὸν λόγον σκεπτόμενοι, εἶναι δυνατὸν ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος λόγος νὰ εἶναι σιγανός, καὶ ὁμοίως εἶναι δυνατὸν (ἀναλόγως τῶν συναισθημάτων ὑφ' ὧν διακατεχόμεθα) νὰ εἶναι βοή [2]. Σκέπτεται λοιπὸν ἡ Μαριάμ: « *Τί ἐστι τοῦτο ὅπερ βλέπω ; τί σκέψομαι ; | εἶδος πυρός, φωνὴν δὲ ἔχει ἀνδρὸς ὁ παριστάμενος, | καὶ ταράττει με· θαρρύνει με | ὅτι τοῦτο λέγει μοι· χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε* » (οἶκος γ').

Ὁ ἀρχιστράτηγος νικᾷ, εἰς ἀπάντησιν, τὴν δειλίαν του καὶ ἐπεξηγεῖ τὴν σημασίαν τοῦ εὐαγγελισμοῦ καὶ τὴν πυρίνην μορφήν του: « τί δειλιᾷς ἐμὲ τὸν τρέμοντά σε ; ». Ἀλλ' ὁ δισταγμὸς διακατέχει ἀκόμη τὴν εὐαγγελισθεῖσαν Κόρην· οὔτε ὁ ἄγγελος ἀφίπταται εὐθὺς μετὰ τὰς ὡς ἄνω ἐξηγήσεις, οὔτε ἡ Κόρη δίδει ταχέως ἀπάντησιν· « *ἀλλ' ὅτε τούτων τῶν λόγων ἤκουσεν ἡ Παναγία* ***εἶπεν*** *ἐν διανοίᾳ* ». Ἐδῶ πλέον δὲν *βοᾷ* ἐν διανοίᾳ, διότι θυμικῶς ἔχει καταπέσει ἡ ἔκπληξις καὶ τὸ θάμβος, ἀλλ' ἡ ἀπορία ἀκόμη εἶναι ζῶσα:

λύπης αἴτιόν μοι γεννήσεται, καθὼς πάλαι τῇ προμήτορι Εὔᾳ ἡ ὀφεοδαίμονος συνέργητος παραδοχὴ τῆς χρηστολογήτου ὑποσχέσεως τῆς θεώσεως ; Μὴ πάλιν εἰς ἄγγελον φωτὸς μετασχηματισθεὶς ὁ ἀρχέκακος δαίμων καὶ τῷ ἐμῷ μνήστορι φθονῶν τῆς ἄγαν σωφροσύνης, καὶ τούτῳ προβαλὼν δι' ὁμιλίας τάχα χρηστῆς, καὶ μὴ ἰσχύσας ὡς στερρὸν νοῦν τὸν ἄνδρα ἀπατῆσαι, ἐμοὶ προσῆλθεν ὡς ἁπαλωτέρᾳ κεκοσμημένῃ τῇ διανοίᾳ καὶ χαῖρε ἐπιφωνεῖ τὸ ἐς ὕστερον ἄχαρι ; Μὴ ἆρα ὁ μακαρισμὸς καὶ ἀσπασμὸς ἐν εἰρωνείᾳ γέγονε ; Μή τις ἰὸς ἐν τῷ μέλιτι κέκρυπται ; Μὴ λόγος μὲν εὐαγγελιζομένου, σκοπὸς δὲ συλοῦντος ; Ἦν γὰρ οὐκ οἶδεν αὐτός, πόθεν ἀσπάσεται ; Ταῦτα ἐν ἑαυτῇ διηπόρει καὶ ἔλεγεν. Τότε πάλιν ὁ ἀρχάγγελος προσφωνεῖ αὐτῇ... Μὴ φοβοῦ, Μαριάμ... » (στ. 1127). Ὁ νοερὸς *διαλογισμὸς* ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν λόγον τοῦ Γρηγορίου καὶ εὐρύνεται.

[1] « *τῆς δὲ φωνῆς τοῦ 'Χαῖρε, κεχαριτωμένη' πρὸς αὐτὴν γενομένης, διὰ τῆς ἀκοῆς εἰσῆλθεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς τὸν ἀμίαντον ναὸν τῆς Παρθένου· καὶ ἡγιάσθη ἡ ἔννοια σὺν τοῖς μέλεσιν* » Γρηγόριος Θαυματουργός, Ἔνθ' ἀνωτ., στ. 1164.

[2] Ἐκ τῶν παρατιθεμένων ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ χωρίων τόσον τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ ὅσον καὶ τοῦ Ρωμανοῦ, ἐξάγεται ἡ ἐν προκειμένῳ χρῆσις τῶν ἐν λόγῳ ῥημάτων, ἥτις εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνεύσῃ πληθὺν ἄλλων χωρίων ὅπου ταῦτα κεῖνται ἐπὶ διαλογισμῶν. Πρβλ. εἰς τὰ spuria Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Λόγον εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν Migne, PG 60, στ. 758 « Λοιπὸν τὴν ἰδίαν ψυχὴν (ὁ Ἰωσὴφ) ταῖς θλίψεσιν ἐβασάνιζεν· Οἴμοι, λέγων, τί ποιήσω ἐγώ ; » καί: « Ὡς δὲ ἠπιστεῖτο ἡ Παρθένος, ὑπονοήσασα λοιπὸν εἰς ἕτερον λογισμὸν ἦλθε Μαρία λέγουσα » (αὐτόθι). Πρβλ. περαιτ. σσ. 19 - 21.

Πῶς νὰ ἐννοήσῃ τὰ νέα τοῦ ἀγγέλου, τὴν ἐξήγησιν ὅτι θὰ τέξῃ υἱόν ; Ἄραγε ὁ ἄγγελος δὲν ἔμαθεν ὅτι εἶναι κόρη καὶ μάλιστα ἠρραβωνισμένη μὲ ξένον ἄνδρα ; δὲν γνωρίζει ὅτι δὲν ἐγνώρισεν ἀνδρικὴν ἀγκάλην ; Οὕτως ἔχομεν τὸν δεύτερον ἐσωτερικὸν διάλογον (πρὸς ἑαυτὴν) τῆς Θεοτόκου : « *Τὰ πρότερα ἤκουσα,* | *καὶ οὐ συνῆκα· καὶ πῶς μάθω τὰ ὕστερον;* | *ἀσπασμὸν εἶπεν ἐμοὶ* | *ὁ παρεστώς, καὶ οὐ νοῶ τὸ τελούμενον.* | *καὶ ἰδοὺ ἄλλο φρικτὸν* | *ἐν τοῖς ὠσί μου ἐπέθηκεν·* | *εἶπε γὰρ ὅτι ʻ υἱὸν* | *βαστάζεις καὶ τίκτεις ʼ,* | *καίτοι ἄνδρα οὐ γινώσκω·* | *τάχα οὐκ ἔμαθεν* | *οὗτος ὅτι ἐσφράγισμαι ;* | *ἆρα ἀγνοεῖ* | *ὅτι παρθένος εἰμί ; ὄντως οὐ πείθομαι·* | *εἰ μὴ ἔμαθε καὶ κατέμαθεν,* | *οὐκ ἂν ἦλθε λέγων μοι·* | *Χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε* » (οἶκος ε΄). Μετὰ τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην σκέψιν, ἡ Παρθένος ζητεῖ νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν ταυτότητα τοῦ πρὸ αὐτῆς ἱσταμένου φαεινοῦ προσώπου, τὴν προέλευσιν αὐτοῦ καὶ τῶν λόγων του, ποῦ ἐλέχθησαν ταῦτα τὰ ὁποῖα μεταβιβάζει. Διότι ἂν μάθῃ μὲ ποῖον ὁμιλεῖ θὰ ἐννοήσῃ καὶ τὴν ἀξίαν τῶν λεγομένων (οἶκος ϛ΄)[1].

Ὁ ἀρχιστράτηγος δὲν ἀπαντᾷ εὐθέως, ἀλλὰ μονολογεῖ καθ᾽ ἑαυτόν. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἔγινε πιστευτὸς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τοὺς ὁποίους ἔφερε θεϊκὸν μήνυμα. Καὶ ἄλλοτε ὁ Ζαχαρίας ἠπίστησεν εἰς τοὺς λόγους του περὶ γεννήσεως τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου. Καὶ τότε μὲν κατεδίκασε τὸν πρεσβύτην δεσμεύσας τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καταστήσας τὸν Ζαχαρίαν ἄλαλον. Ἀλλ᾽ ἐδῶ δὲν δύναται νὰ πράξῃ τι ἀνάλογον, διότι τρέμει πρὸ τῆς συλλαβούσης ἤδη τὸν Κύριον Παρθένου (οἶκος ζ΄). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχολογία τοῦ Γαβριήλ : Δὲν μὲ βλέπεις ποὺ εἶμαι ἄγγελος ; Δὲν πιστεύεις ὅτι εἶμαι ἀπεσταλμένος ἐξ οὐρανοῦ ; Τί νὰ σοῦ κάμω ! Ἐγὼ εἶμαι ποὺ κατέστησα ἄλαλον τὸν Ζαχαρίαν, ἀλλὰ μέχρις αὐτοῦ τοῦ σημείου δὲν φθάνει ἡ δύναμίς μου ἐδῶ, μολονότι ἡ συμπεριφορά σου μοῦ κακοφαίνεται. Διότι φοβοῦμαι ὅτι ἂν ἐπιβάλω ποινὴν εἰς τὴν Παρθένον θὰ μὲ καταστρέψῃ ὁ Κύριος καθὼς τοὺς ἀπειθήσαντας ἀγγέλους (οἶκος η΄). Καταπίνει λοιπὸν τὸν θυμόν του, τὴν ἀνθρωπίνην του ἀδυναμίαν, ὁ ἀρχιστράτηγος καὶ ἀπαντᾷ δι᾽ ὀλίγων : Πῶς κατὰ τὴν ἔξοδον τῶν Ἰσραηλιτῶν

---

[1] Ἰδοὺ ὁ χειρισμὸς τοῦ θέματος ἐν Γρηγορίου Θαυματουργοῦ, Εἰς Εὐαγγελισμὸν ὁμιλίᾳ α΄, Migne, PG X, στ. 1145 - 1156 : « *(Καὶ) οὐ πρότερον ἡ ἁγία τὸ δῶρον ἐκαρτέρησεν ὑποδέξασθαι, πρὶν ἂν μάθῃ τίς ὁ πέμπων, καὶ τί τὸ δῶρον, καὶ τίς ὁ φέρων. Ταῦτα καθ᾽ ἑαυτὴν διηπόρει ἡ ἁγία λέγουσα, φησὶ πρὸς τὸν ἄγγελον. Πόθεν ἡμῖν οὕτως τὴν εὐλογίαν ἐξεκόμισας ; Ἐκ ποίων ἡμῖν θησαυρῶν ὁ μαργαρίτης τοῦ λόγου ἀπέσταλται ; Πόθεν ἡμῖν ἡ δωρεὰ τὴν ὑπόθεσιν* [ὑπόσχεσιν] *κέκτηται ; Ἐξ οὐρανοῦ παραγέγονας, ἀλλ᾽ ἐπὶ γῆς βαδίζεις· ἀνθρώπου χαρακτῆρα ἐπιδεικνύεις, καὶ λαμπάδα φωτὸς ἀστράπτεις. Ταῦτα ἐν ἑαυτῇ ἡ ἁγία διενοεῖτο, τοιούτοις δὲ λόγοις ὁ ἀρχάγγελος τὴν διάκρισιν αὐτῆς ἔλυσεν, εἰπὼν πρὸς αὐτήν. Πνεῦμα ἅγιον... μὴ φοβοῦ Μαριὰμ* » (στ. 1149).

ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἡ θάλασσα ὤφθη ξηρά, πάλιν δὲ ἐγένετο θάλασσα ; « *Οὕτως γίνεται καὶ ἡ μήτρα σου* ». Ἀλλ᾽ ἡ Θεοτόκος ἀντιδρᾷ ἐνεργητικώτερον, ζητεῖ νὰ μάθῃ « *πῶς ἡ ἀναρότρευτος ἄρουρα ἀγεωργήτως* » δώσει « *καρπὸν μὴ δεξαμένη σπορὰν μηδὲ τὸν σπείραντα* » (οἶκος θ΄) καὶ ὁ Γαβριὴλ τέλος ἐξηγεῖ ὅτι « *οὐκ ἔσται χρεία μεσιτεύοντος* » : « *Ἄγγελος πέλω ἐγὼ* » καὶ παρὰ τὴν ἰδιότητά μου δὲν ἐνόμισα ὅτι ἠμπορῶ νὰ μεσιτεύσω εἰς ὑπόθεσιν προδιατυπωθεῖσαν διὰ τοῦ θαύματος τῆς διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης. Ἡ Θεοτόκος συνέρχεται, πείθεται : « *σύγγνωθι, νῦν σε ἐπέγνων·* | *φόβῳ γὰρ νῦν συνεσχέθην* | *τοῦ κάλλους σου, τῆς θέας σου,* | *τῆς φωνῆς σου, διαφόρως θροούντων με* ». Ἐν συνεχείᾳ (οἶκος ια΄) ἀναπτύσσεται διὰ περισσοτέρων τὸ τοῦ Λουκᾶ « ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου· γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου » (α΄, 38). Καὶ ὁ ἄγγελος ἀπῆλθεν.

Οὕτω λήγει τὸ πρῶτον ἐπεισόδιον τοῦ Ὕμνου, ἀνοίγεται δὲ τὸ δεύτερον κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ μνήστωρ Ἰωσὴφ εἰσέρχεται εἰς τὴν σκηνὴν καὶ μανθάνει ἀπὸ τὴν Κόρην τὰ διατρέξαντα. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὁ Ἰωσὴφ δὲν νοεῖ τὰ γενόμενα ἀφ᾽ ἑαυτοῦ ἀλλὰ μετακαλεῖται ὑπὸ τῆς Μαριὰμ ἡ ὁποία τοῦ διηγεῖται τὸ συμβάν, τοῦ παραπονεῖται μάλιστα ὅτι διὰ τῆς ἀπουσίας του ἐγένετο αἴτιος τῆς μνηστείας της μὲ ἄλλον : « *ποῦ ἦς σοφέ ;* | *πῶς οὐκ ἐφύλαξας τὴν παρθενίαν μου ;* » (οἶκος ιβ΄). Ὁ Ἰωσὴφ δὲν ἐπίστευσε τόσον εἰς τοὺς λόγους τῆς Μαριὰμ ὅσον εἰς τὸ ἐξαίρετον φαινόμενον τὸ ὁποῖον παρουσιάζετο πρὸ αὐτοῦ. Διότι δὲν εἶχεν ἐμπρός του πλέον τὴν ταπεινὴν κόρην τῆς Ναζαρέτ, ἡ μνηστή του ἦτο ὡραιοτέρα, εἶχε κάτι τὸ μυστηριωδῶς θεῖον, εἶχεν ἐπέλθει ἤδη εἰς αὐτὴν μεταβολή τις, ἡ ὁποία τοῦ προεκάλεσε διαδοχικῶς τρόμον, θαυμασμόν, θάμβος. Ἐδῶ ὁ Ρωμανὸς παρεμβάλλει τὸν ἐσωτερικὸν διάλογον - μονόλογον τοῦ Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος λέγει καθ᾽ ἑαυτόν : « *Σήμερον (γὰρ) ὥσπερ χθὲς οὐχ ὁρᾶταί μοι·* | *φοβερὰ καὶ γλυκηρά* | *μοι φαίνεται ἡ σὺν ἐμοί, καὶ συνέχει με,* | *καύσωνι καὶ νιφετῷ·* | *ἐγὼ ἐνατενίζω* | *παραδείσῳ καὶ καμίνῳ,* | *ὄρει καπνίζοντι,* | *θείῳ ἄνθει χλοάζοντι, θρόνῳ φρικτῷ, ὑποποδίῳ οἰκτρῷ* | *τοῦ πανοικτίρμονος·* | *ἥνπερ ἔλαβον οὐ κατέλαβον...* » (οἶκος ιγ΄). Ὄντως τρικυμία συναισθημάτων μαίνεται εἰς τὸ στῆθος τοῦ ἱεροῦ *ἀλλ᾽* ἀνθρωπίνου τούτου προσώπου, διότι ἡ Παρθένος τῷ φαίνεται συγχρόνως αἰτία χαρᾶς καὶ θλίψεως, καθὼς ἡ ὑποψία περὶ κλεψιγαμίας καὶ ἡ βεβαιότης περὶ ἁγνότητος ἐναλλάσσονται ἐντός του, πῦρ καὶ χλόη, παράδεισος καὶ κάμινος. Ὁ Ποιητὴς παρεμβαίνων ὁ ἴδιος ἀπορεῖ τί εἴπῃ, τί λέξει, καὶ παραβάλλει τὴν Μαριὰμ πρὸς τὴν φλεγομένην καὶ μὴ καιομένην βάτον τὴν ὁποίαν εἶχεν ἴδει ὁ Μωσῆς : « *φλόγα ὁρῶ καὶ ἀνθρακιὰν κυκλοῦσάν σε,* | *διὰ τοῦτο Μαριὰμ ἐκπλήττομαι,* | *μὴ φλέξῃς με* » (οἶκος ιε΄). Ἡ Κόρη ἀπαντῶσα ἐνθαρρύνει τὸν μνηστῆρα : « *προσέγγισον καὶ ἄκουσον* », διηγεῖται δ᾽ εἰς αὐτὸν τὴν παρουσίαν πτερωτοῦ ὁ ὁποῖος ἐγέμισεν ὁλόκληρον τὸν θάλαμον, ὅπου οὗτος εἰσεχώρησε κεκλεισμένων τῶν θυρῶν, καὶ ἀπηύθυνε

πρὸς αὐτὴν χαιρετισμόν, μετὰ τὸν ὁποῖον μόνον ἡ Κόρη ἐτόλμησε νὰ τὸν κοιτάξῃ. Διὰ τοῦ χαιρετισμοῦ ἐπῆλθεν ἡ σύλληψις, ἀλλ' ἡ παρθενία διετηρήθη ἄθικτος. Ὁ Ἰωσὴφ συμφωνεῖ ἀλλ' ἐκφράζει τὸν δισταγμόν του διὰ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ λαοῦ ὁ ὁποῖος δὲν θὰ πιστεύσῃ εἰς τοιαύτην διήγησιν καὶ καταλήγει ὅτι θὰ πρέπει ν' ἀπολύσῃ τὴν Κόρην. Ἡ Παρθένος παρακαλεῖ νὰ μὴ τὴν παραδειγματίσῃ, καὶ ὁ Ὕμνος διακόπτεται εἰς τὸν ιη' οἶκον, διότι προφανῶς ὁ γράψας τὸ κοντακάριον τῆς Πάτμου δὲν εἶχε πρὸ αὐτοῦ ὁλόκληρον τὸ κείμενον διὰ νὰ τὸ παραδώσῃ εἰς ἡμᾶς διὰ καταχωρίσεώς του εἰς τὸν κώδικα 212 [1].

IV

Διὰ τῆς συντόμου αὐτῆς ἀναλύσεως τοῦ ΙΔ' ὕμνου ἔδειξα τὴν τεχνικὴν τοῦ Ποιητοῦ ὡς πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν μονόλογον. Οὗτος εἶναι διάλογος τῶν τριῶν ἱερῶν προσώπων τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριήλ, τῆς Μαριὰμ καὶ τοῦ Ἰωσὴφ πρὸς ἑαυτούς. Κατέστη, νομίζω, σαφὲς ὅτι ὁ Ποιητὴς ἔχει τὴν εὐχέρειαν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἀνθρώπινον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῆς Μαριὰμ καὶ τοῦ Ἰωσήφ, ἐξ ἄλλου δὲ νὰ ἐξανθρωπήσῃ τὸν ἀρχιστράτηγον Γαβριήλ. Οὕτω καὶ τὰ τρία ἱερὰ πρόσωπα καθίστανται οἰκειότερα εἰς τὸν ἀκροατὴν τοῦ Ὕμνου, συμπαθέστερα δὲ καὶ καθημερινῶν συναισθημάτων μέτοχα.

Ὑπολείπεται νὰ ἴδωμεν τὴν προέλευσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου μονολόγου. Δὲν θὰ διστάσωμεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς ἀρχαίας πεζογραφίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς ῥητορικῆς, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποίει τὸν τρόπον τοῦτον [2] καὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐκπροσώπων τῆς ὁποίας — ἰδίᾳ Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ — παρέλαβεν ὁ Ρωμανός [3]. Τοῦτο ὅμως δὲν μειώνει τὴν πρωτοτυπίαν ἢ τὴν τέχνην τοῦ Ποιητοῦ. Δὲν συνεμερίσθην ποτὲ τὰς ὑπερβολικὰς ἐπιφυλάξεις τοῦ ἐκδότου τοῦ Ὕμνου περὶ τῆς ἀξίας του, οὐδὲ τὴν γνώμην του ὅτι πρόκειται περὶ νεανικοῦ τοῦ Ρωμανοῦ ἔργου. Διότι ἐν προ-

[1] Πῶς ἔληγε δὲν δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν· ἴσως διὰ προσευχῆς πρὸς τὴν Θεοτόκον (οἶκος ιθ'). Τοῦτο θὰ ἦτο ὅμως ἀντίθετον πρὸς τὴν ἀκροστιχίδα. Πιθανώτατα (προστιθεμένης εἰς τὴν ἀκροστιχίδα μιᾶς λέξεως: *ὕμνος, ᾠδὴ* π.χ.) διὰ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ ἐνυπνίου τοῦ Ἰωσὴφ μνήστορος, εἰς ὃν ὁ ἄγγελος θὰ ἡρμήνευσε τὸ παράδοξον. Τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῇ, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν ῥητορικῶν λόγων τῶν πραγματευομένων τὸν Εὐαγγελισμόν, βλ. περαιτέρω σσ. 15 - 16.

[2] Ἤδη πλατωνικοὶ διάλογοι εἶναι διατετυπωμένοι ὡς διήγησις εἰς τὴν ὁποίαν ἐν εὐθεῖ ἢ ἐξηρτημένῳ λόγῳ διηγεῖται τις ὅσα παρόντος αὐτοῦ (καὶ μετέχοντος ἢ οὔ) ἐλέχθησαν ὑπ' ἄλλων.

[3] Τὸ θέμα θὰ τύχῃ ἰδιαιτέρας μελέτης, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, ὅσοι εἰσάγονται ὑπὸ διηγουμένου προσώπου εἰς πλάγιον λόγον (Συμπόσιον) ἢ ἄλλως, μέσῳ τῶν ῥητόρων, μέχρι Λουκιανοῦ καὶ Ἀριστείδου Αἰλίου, οἱ ὁποῖοι ἦσαν πλησιέστεροι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων τοῦ ε' καὶ ς' αἰῶνος.

κειμένῳ ἀξίαν δὲν ἔχει ἡ εὕρεσις τοῦ θέματος ἢ τῶν τρόπων διὰ τῶν ὁποίων ἐχειρίσθη τοῦτο ὁ Ρωμανός, ὅσον ἡ τεχνικὴ χρῆσις ἀμφοτέρων. Καὶ νομίζω ὅτι εἰς Ὕμνον σύντομον (ἐν συγκρίσει πρὸς ῥητορικὸν λόγον) δὲν ἠδύνατο καλύτερον νὰ διαγραφῇ ἡ ψυχολογία τῶν προσώπων διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ μονολόγου ὡς ἐκφράσεως τῆς ἐσωτερικῆς σκέψεως. Τοῦτο θὰ ἐφαίνετο καλύτερον εἰς ἕνα ποὺ δὲν θὰ εἶχεν ἀναγνώσει τὰς ὑποτιθεμένας πηγὰς τοῦ Ρωμανοῦ καὶ θὰ προσεῖχε περισσότερον τὴν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν τῆς συνθέσεως τοῦ Ὕμνου.

Αἱ «δραματικαὶ» ὁμιλίαι τῶν Πατέρων αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου ἐγένοντο ἤδη ἀντικείμενον φιλολογικῆς ἐξετάσεως, διὰ νὰ διαχωρισθοῦν «σκηναὶ» ἢ ἐπεισόδια τὰ ὁποῖα συναντῶνται εἰς αὐτάς. Ὁ La Piana ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπανακατασκευάσῃ τὸ ἱερὸν δρᾶμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ εἰς τὰς ἑξῆς «σκηνάς»:

α') Σκηνὴ τῶν προφητῶν.

β') Διάλογος μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀρχαγγέλου Γαβριήλ.

γ') Μονόλογος τοῦ Γαβριὴλ πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας (τοῦ Ἰωσὴφ) ἐν Ναζαρέτ.

δ') Διάλογος μεταξὺ Μαρίας καὶ Ἀγγέλου.

ε') Διάλογος μεταξὺ Ἰωσὴφ καὶ Μαρίας.

ς') Ἐνύπνιον τοῦ Ἰωσὴφ καὶ διάλογος αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀγγέλου [1].

Εἰς τὴν περίπτωσίν μας ὁ Ρωμανὸς παραλείπει ἀσφαλῶς τὰς ὑπ' ἀριθ. α' καὶ β' (συμπτύσσει δὲ τὰς β'- γ' εἰς τὸν οἶκον β'), ἀναπτύσσει τὰς ὑπ' ἀριθ. δ' καὶ ε'. Εἶναι ἄγνωστον πῶς ἐτελείωνεν ὁ κολοβὸς οὗτος Ὕμνος καὶ ἂν ἐξετείνετο εἰς τὴν «σκηνὴν» ς' [2]. Ὁ La Piana ἔδειξεν ἤδη [3] ὅτι ὁ «δραματικὸς» χαρακτὴρ τῶν ἑλληνικῶν ὁμιλιῶν δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν διάλογον μεταξὺ Μαρίας καὶ Ἀγγέλου τῶν συριακῶν ὕμνων τοῦ Ἐφραὶμ καὶ ὅτι ἡ Θεοτόκος τῶν ἑλληνικῶν κειμένων «κατερχομένη τῶν νεφῶν τῆς θεολογικῆς ἐπιχειρηματολογίας ἐπανευρίσκει τὴν γυναῖκα ἥτις ὁμιλεῖ καὶ παρακαλεῖ καὶ κλαίει εἰς τόνον ἀνθρώπινον». Ἐξ ἄλλου ἡ κατασκευὴ τοῦ διαλόγου τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἡ μεταχείρισις τοῦ θέματος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἄμεσον σχέσιν δὲν ἔχει πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ διαλόγου καὶ τὸν χειρισμὸν τοῦ θέματος εἰς τοὺς μετ' αὐτὸν ῥήτορας [4] καὶ δὴ τὸν πατριάρχην Γερμανὸν Α' Κωνσταντινουπό-

[1] G. La Piana, Le rappresentazioni sacre, σ. 126.

[2] Βλ. ἀνωτέρω σ. 14, σημ. 1.

[3] Αὐτόθι, σσ. 159 - 160.

[4] Σωφρόνιον Ἱεροσολύμων, Ἀνδρέαν Κρήτης, ἰδίᾳ θεολογοῦντας διὰ τοῦ διαλόγου. Πρβλ. La Piana, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 99. Ὁμοίως ἡ ὑφὴ τοῦ διαλόγου καὶ τὸ περιεχόμενον (τελείως λαϊκῆς ἀντιλήψεως) εἰς τὴν ὁμιλίαν Εἰς Εὐαγγελισμὸν (spuria) Ἰω. Χρυσοστόμου, ἣν ἀναλύει ὁ La Piana, αὐτόθι, σσ. 105 - 109 εἶναι καὶ αὐτὴ ξένη πρὸς τὸν Ρωμανόν. Ὁ Ἰωσὴφ παρίσταται φοβερός. Ἡ Παρθένος

λεως († 733), ὅπου συναντῶνται οἱ ἀλφαβητικῶς ἀκροστιχίζοντες διπλῶς διάλογοι ἀφ' ἑνὸς Μαρίας - Ἀγγέλου καὶ ἐξ ἄλλου Μαρίας - Ἰωσήφ [1]. Ἀλλ' οὐδὲ πρὸς τὸ «Ἐγκώμιον εἰς τὴν Θεοτόκον Μαρίαν» τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν ἅγιον Πρόκλον [2], πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως (438 - 447) ἔχει σχέσιν ὁ Ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ. Τὸ ρητορικὸν τοῦτο κείμενον ἐγκλείει ρητορικοὺς ἀλφαβήτους, ὡς ἤδη ἐγίνετο (προκειμένου περὶ γνωμικῶν ἀλφαβήτων) καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου [3]. Ὁ La Piana ἐνόμισεν ὅτι ἀποκατέστησε τὸ κείμενον τοῦτο τοῦ Πρόκλου εἰς τὴν «ποιητικήν» του μορφὴν καὶ ἐχώρισε α') τοὺς στίχους 107 - 154, ἀποτελοῦντας τὸν διάλογον τῆς Ἁγίας (Παρθένου) καὶ τοῦ Ἰωσήφ, ὅπου ἑκάτερος ὁμιλεῖ διὰ δύο στίχων ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος ἀκροστιχίζει, β') τοὺς στίχους 195 - 253 ὅπου συνομιλοῦν «Ἡ ἁγία καὶ ὁ Ἀρχάγγελος» (ἡ ἡμιτελὴς (Α - Μ) ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχὶς διπλῆ, δι' ἑκάστου γράμματος ἀρχομένης καὶ τῆς ἐρωτήσεως τοῦ ἑνὸς καὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ ἑτέρου προσώπου). Εἰς τὴν ὁμιλίαν αὐτὴν ἀκούεται τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐπιχειρηματολογία τῶν δαιμόνων, καὶ οὐδεμία ἀμφιβολία μένει εἰς τὸν ἀναγνώστην, ὅτι τοιαύτη πηγὴ ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν Ρωμανόν. Ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν οἱ φερόμενοι ὡς στίχοι τῆς ἐν λόγῳ ὁμιλίας (πλὴν τῶν ἀλφαβήτων) εἶναι ὄντως ρυθμοτονικαὶ στιχηραὶ κατασκευαὶ ἢ ἁπλῶς ρητορικοὶ σχηματισμοί, εἶναι γεγονὸς ὅτι τὸ κείμενον τοῦτο οὐδεμίαν ἄλλην κοινότητα δύναται νὰ ἔχῃ πρὸς τὸν Ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ ἀπὸ τὴν ταυτότητα τῆς ὑποθέσεως καὶ ἀπὸ τὴν κοινὴν ἀναγωγὴν εἰς τὴν

λέγει περὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἄγγελον: «Ἄρτι τοῦ οἴκου μου ἔξελθε, μὴ ἀκούσῃ ὁ Ἰωσήφ, καὶ ἀναγγελῇ τοῖς ἱερεῦσι καὶ ὁ στερισκόμενος συζυγίας *σκεπάρνῳ ἀποτέμῃ τὸν τράχηλόν σου*, ἐπειδὴ ἐγγύς μοι λαλεῖς καὶ ἐν προθύροις κέλλης»! (PG 60, στ. 757). Ὀνομάζεται δ' ὁ Ἰωσὴφ *ζυλότυπος*, ἡ δὲ «ἀκτήμων» Παρθένος παντοιοτρόπως προσπαθεῖ νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸν οἶκον τοῦ μνήστορος. Ὁ Ρωμανὸς ἀπεναντίας ἁπλῶς θέλει τὴν Παρθένον διαποροῦσαν: *Τάχα οὐκ ἔμαθεν οὗτος | ὅτι ἐσφράγισμαι;* (στ. 100 - 101).

[1] Τὰ κείμενα παρὰ La Piana, Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 110 - 123. Ἑκάστου τῶν συνομιλητῶν ὁ λόγος κλείεται εἰς μίαν περίοδον ρυθμικὴν ἀρχομένην ἐφ' ἑνὸς γράμματος τοῦ ἀλφαβήτου. Εἰς β' ρυθμικὴν περίοδον ἐκ τοῦ αὐτοῦ γράμματος ἀρχομένην κλείεται ἡ ἀπάντησις τοῦ β' προσώπου.

Τὰς ρυθμικὰς περιόδους ταύτας ἐκλαμβάνει ὡς «τροπάρια» ὁ Θ. Ξύδης, Ὁ ὑμνογράφος Γερμανὸς ὁ ὁμολογητής, Ἀθῆναι 1955 (= Νέα Ἑστία 57, σσ. 244 - 251), σ. 4 (σ. 245 τοῦ περιοδικοῦ). Ἀλλὰ τροπάριον μὴ ψαλλόμενον πρὸς ἦχόν τινα δὲν ὑπάρχει, διότι ἡ λ. *τρόπος ὁ*, σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν ἦχον, ἑπομένως τὴν μελῳδίαν! (Περὶ τῆς μελέτης τοῦ Θ. Ξύδη καὶ τῶν ἐπιτευγμάτων της ἔγραψα ὀλίγα ἐν τῇ «Ἀθηνᾷ» 59, 1955, σσ. 220 - 321).

[2] Δημοσιεύεται εἰς πεζὸν ὑπὸ τοῦ La Piana, Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 201 - 232 καὶ διασκευάζεται εἰς ἔμμετρον αὐτόθι 233 - 275.

[3] Πρβλ. S. G. Mercati, Alfabeti intromessi nelle versioni greche di S. Efrem Siro, ΕΕΒΣ 23, 1953, σσ. 41 - 44.

22 - 6 - 1956

περικοπὴν τοῦ Λουκᾶ καὶ εἰς τὰ ἀπόκρυφα εὐαγγέλια. Ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Πρόκλου ἐν τούτοις ἐλλείπει ὁ ἐσωτερικὸς μονόλογος περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλοῦμεν ἐνταῦθα. Ὁ τυποποιημένος διὰ τῆς ἀλφαβητικῆς ἀκροστιχίδος διάλογος πόρρω ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν λεπτοτάτην τεχνικὴν τοῦ Ρωμανοῦ οἵαν ἀναλύομεν ἢ ὑποσημαίνομεν ἡμεῖς. Ὁ Ρωμανὸς δὲν ἦτο ἐν προκειμένῳ δουλικῶς ἐξηρτημένος ἐκ τῆς ρητορικῆς, ἀλλ' ἐχρησιμοποίησε τεχνικὴν τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ τελειοποιήσῃ διὰ τοῦ προσωπικοῦ του ταλάντου.

Ἓν ἄλλο δίδαγμα πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Ρωμανοῦ ἀπὸ τὰ συριακὰ πρότυπα καὶ ἡ ἀμεσωτέρα αὐτοῦ σχέσις πρὸς τὴν ἑλληνικὴν (χριστιανικὴν καὶ δι' αὐτῆς κλασσικὴν) ρητορικὴν παράδοσιν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καὶ τὰ βιβλικὰ κείμενα (κανονικὰ καὶ ἀπόκρυφα) τὰ γραφέντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ εἰς αὐτὴν μεταφρασθέντα εἶναι ἑλληνιστικὰ καὶ οὐχὶ σημιτικά. Ἀπεναντίας ἡ «δραματικὴ» ρητορικὴ (καὶ δὴ ἡ μετὰ τὸν Ρωμανὸν) ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν συριακὴν παράδοσιν ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ λόγου, ἐπεκτείνουσα τὸν ρητορικὸν λόγον διὰ τῶν σχημάτων καὶ τῶν ρυθμικῶν περιόδων εἰς ποιητικόν· τοῦτο πιθανώτατα ὀφείλεται εἰς ἱεροσολυμιτικὴν ἐπίδρασιν καὶ εἶναι ξένον πρὸς ὅ τι διεμόρφωσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ μεγάλοι Ἕλληνες Πατέρες τοῦ δ' αἰ. οἱ σπουδάσαντες τὴν ρητορικὴν ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς κανόνας τῶν Ἀθηναίων ρητόρων καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἀνθρωποποιία τοῦ Ρωμανοῦ δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ἐκχυδάϊσιν τῶν ἱερῶν προσώπων ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν *μίμων*, τὴν ὁποίαν πιθανῶς ὑπέστη ἡ ρητορικὴ (ὡς π.χ. ὁ πολὺ μεταγενέστερος τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰ. λόγος εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν ὁ ἀποδοθεὶς εἰς τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον) [1]. Τὸ ὕφος τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἁπλοῦν συνάμα καὶ ὑψηλόν, τὰ πρόσωπα εἶναι ἀνθρώπινα ἀλλ' αἱ σκέψεις των εἶναι εὐγενεῖς καὶ οὕτως ἀντανακλῶνται εἰς τὰς πράξεις των.

V

Ἡ δευτέρα περίπτωσις τὴν ὁποίαν θὰ ἐξετάσωμεν ἀναφέρεται εἰς Ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ ὁ ὁποῖος, ἐκ ματαιοδοξίας γραφέως τινός, ἀπεδόθη εἰς ἀνύπαρκτον ποιητὴν *Δομέτιον* [2]. Ὁ Ὕμνος «*Μηνὸς ἰουνίου κδ' κονδάκιον εἰς*

---

[1] Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 15 σημ. 4.

[2] Ὑγιὴς παράδοσις τοῦ Ὕμνου διὰ τοῦ cod. Patm. 212 ff. 252v - 255r. Πρβλ. Μ. Ναουμίδην, Ρωμανοῦ Ὕμνοι Β', 1954, σσ. σιζ' - σιη', ἀριθ. 269: *Κοντάκιον εἰς τὸ Γενέθλιον τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, φέρον ἀκροστιχίδα τήνδε: Εἰς τὸν Πρόδρομον Ρωμανοῦ*. Διὰ νὰ μεταβληθῇ τὸ ὄνομα τῆς ἀκροστιχίδος ἀπὸ *Ρωμα-*

γενέθλιον τοῦ Προδρόμου, φέρον ἀκροστιχίδα Εἰς τὸν Πρόδρομον Δομετίου» ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ καρδ. Pitra[1] καὶ ἔχει ὡς ὑπόθεσιν τὴν περικοπὴν τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ α', 5-25, ὅπου τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ἀπιστήσαντος εἰς τὸν ἀρχάγγελον Γαβριὴλ ἱερέως Ζαχαρίου, ὁ ὁποῖος τιμωρηθεὶς ἐγένετο «*σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται*» τὰ εὐαγγελισθέντα αὐτῷ. Ἡ ὁμοιότης τοῦ ἐν λόγῳ Ὕμνου πρὸς τὸν προηγουμένως ἀναλυθέντα ρωμανικὸν Ὕμνον Εἰς Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου, θὰ καταδείξῃ ὅτι ἡ αὐτὴ ψυχολογία καὶ τεχνικὴ συναντᾶται καὶ εἰς τοὺς δύο καὶ ὅτι ὁ αὐτὸς ποιητὴς συνέθεσεν ἀμφοτέρους.

Ἀπὸ τοῦ τρίτου οἴκου ὁ Ποιητὴς παρορμᾷ τοὺς πιστούς: «*Σὺν σπουδῇ, ἀδελφοί, πρὸς τὸν Λουκᾶν ἀπέλθωμεν*[2] | *παριστῶντα ἡμῖν τὴν Ἰωάννου γέννησιν* | *καὶ τὸν παρ' ἐλπίδα ἐπιγνῶμεν τόκον·* | *τὸν Ζαχαρίαν νῦν ἐρωτήσωμεν* | *πῶς ταῦτα ἐγένετο,* | *πῶς σιωπήσας πάλιν ἐφθέγξατο,* | *πῶς χαλινωθεὶς αὖθις ἐλάλησε,* | *πῶς περὶ τούτου εὐηγγελίσθη* | *ὑπ' ἀρχαγγέλου Γαβριήλ, εἰπόντος τότε πρὸς αὐτόν·* | *ὅτι ἔσται ὃν τίκτεις* | *τοῦ μεγάλου βασιλέως προφήτης, κήρυξ ὁμοῦ καὶ πρόδρομος*». Παραλαμβάνει λοιπὸν ὁ Ποιητὴς τοὺς ἀκροατάς του καὶ τοὺς μεταφέρει εἰς τὸν χῶρον καὶ τὸ κλῖμα ὅπου ἔγινε τὸ ἱερὸν ἐπεισόδιον. Εἰς τοὺς οἴκους δ', ε', ς', ζ' καὶ ἐν συνεχείᾳ μέχρι καὶ τοῦ ιδ' ὁ ποιητὴς διηγεῖται τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Γαβριὴλ εἰς τὸν ναόν, τὴν ἀγγελίαν πρὸς τὸν Ζαχαρίαν τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰωάννου, τὴν δυσπιστίαν τοῦ ἱερέως· ποικίλλει δὲ τὸ θέμα διὰ τοῦ διαλόγου μεταξὺ Ζαχαρίου καὶ Γαβριὴλ εἰς τὸν ὁποῖον ὁ τελευταῖος *σπουδάζει, θαρσύνει ἅμα καὶ διδάσκει* τὸν γηραιὸν ἱερέα.

Εἰς τὸν ιε' οἶκον ἐμφανίζεται ὁ Ζαχαρίας ἀμφιβάλλων περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ πυρίνου ἐπισκέπτου λεγομένων. Βεβαίως ἂν δὲν ἦτο ἐξ οὐρανοῦ δὲν θὰ ἐτόλμα νὰ εἰσέλθῃ *ἐκ δεξιῶν τοῦ θυμιάματος*. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ ἱερεὺς δὲν πιστεύει ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ νικηθῇ ἡ φύσις καὶ νὰ τεχθῇ ὑπὸ τῆς Ἐλισάβετ ὁ Πρόδρομος: «*Νῦν μὲν Γαβριὴλ τούτοις τοῖς λόγοις κέχρηται* | *ἀλλὰ ὁ ἱερεὺς καθ' ἑαυτὸν λογίζεται·* | *Τοῦτό που τὸ σέβας καὶ τοῦ προλαλοῦντος* | *ναὸς ὑπάρχει τοῦ παντοκράτορος,* | *σεπτὸς καὶ πανάγιος,* | *παστὰς ἀγγέλοις καὶ ταῖς δυνάμεσι,* | *καὶ τοῖς χερουβεὶμ τοῖς λειτουργοῖς αὐτοῦ·* | *ἀπάρτι οὗτος οὐκ ἂν ἐνταῦθά ποτε ἐθάρρησεν* | *ἐλθεῖν καὶ ἀπατῆσαι τοὺς πιστούς.* | *Ἀλλ' οὐδ' οὕτως πιστεύω ὡς ἔσται υἱός μου* | *προφήτης κήρυξ ὁμοῦ καὶ πρόδρομος*».

Μολονότι τὰ ὡς ἄνω *καθ' ἑαυτὸν λογίζεται*, σκέπτεται ἐσωτερικῶς, ὁ ἱερεύς, ὁ ἀρχάγγελος τὰ ἐννοεῖ καὶ ὀργίζεται: «*Δριμυχθεὶς οὐ μικρὸν ὁ Γαβριὴλ ὀργίζεται,* | *καί φησι πρὸς αὐτόν·* | *Ἔδει σε, ὦ πρεσβύτατε, μὴ ἀμφισβητῆσαι* | *πρὸς τοῖς λαληθεῖσιν...* | *Τὴν γὰρ σφαλεῖσαν φωνὴν ἐγὼ νῦν ἐπέχω...*» (οἶκος ις'). Ἡ σφαλεῖσα φωνὴ ἦτο ἡ ἐσωτερική, ἡ μὴ διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου ἀκουσθεῖσα, ἡ φωνὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ μονολόγου. Καὶ «*ὁ ἀσώματος μὲν ταῦτα εἰπὼν ἀπέρχεται...*» (οἶκος ιζ'). Ποία ὅμως ὑπῆρξεν ἡ στάσις τοῦ τιμωρηθέντος ἱερέως; Ἐξακολουθεῖ οὗτος νὰ ὁμιλῇ ἐσωτερικῶς, διότι ὁ ἄγγελος τοῦ ἀφήρεσε τὸν προφορικὸν λόγον, οὐχὶ τὸν ἐνδιάθετον, τὴν ὁμιλοῦσαν σκέψιν: «*Μετὰ τὴν σιωπὴν ἔβλεπεν ὁ πρεσβύτατος* | *ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τὰ τοῦ ἀγγέλου ῥήματα,* | *τὴν ἄκαρπον πρώην νῦν καρποφοροῦσαν·* | *ἧς μετὰ χρόνον πάλιν τεθέαται Παρθένον ἐγκύμονα·* | *Ἡ στεῖρα, λέγων, ἤδη συνέλαβε·* | *μήτηρ δὲ φωνῆς πάντων γενήσεται·* | *ἐγὼ φωνῆς μὲν ἀπεστερήθην·* | *ὁ πρώην εὔλαλος ἀεί, εὑρέθην ἄλαλος νυνί,* | *ἀλλὰ πάλιν φωνήν μοι προξενήσει ὁ ἐκ στείρας* | *προφήτης, κήρυξ ὁμοῦ καὶ πρόδρομος*».

Εἰς τὸν ἑπόμενον οἶκον (ιθ') ὁ Πρόδρομος-ἔμβρυον «*τότε κρατούμενος δεσμοῖς τῆς τῆς φύσεως* | *καὶ ἐν τῇ μήτρᾳ ἔτι κρυπτόμενος,* | *κράζει, οὐ φωνῇ ἀλλὰ σκιρτήμασι,* | *τὴν κτίσιν. Οὔπω ἐγὼ κατεῖδον* | *καὶ προμηνύω σοι τὸν σὸν δημιουργὸν καὶ λυτρωτήν...*». Ἐνταῦθα ἡ φωνὴ τοῦ Ἰωάννου ἐκδηλοῦται «*ἅλμασιν ὡς ᾄσμασιν*», κατὰ τὸν ποιητὴν τοῦ Ἀκαθίστου[1], καθότι «*ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ*» (Λουκᾶς α', 44).

Ἡ κοινότης μεταξὺ τοῦ ὕμνου ΙΔ' Εἰς Εὐαγγελισμὸν καὶ τοῦ παρόντος δὲν περιορίζεται ἁπλῶς εἰς τὸ ὑπούργημα τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριήλ, ὁ ὁποῖος ἐκεῖ εἰς τὴν Θεοτόκον, ἐδῶ εἰς τὸν ἱερέα ἀγγέλλει τὴν σύλληψιν τοῦ Χριστοῦ ἢ τοῦ Ἰωάννου. Οὐδὲ εἰς τὴν ἀναφορὰν ἡ ὁποία γίνεται εἰς τὸν ὕμνον ΙΔ' τῶν συμβάντων εἰς τὸν ὕμνον Εἰς τὰ Γενέθλια τοῦ Προδρόμου (δεσμεύσεως τῆς φωνῆς τοῦ Ζαχαρίου). Ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς οἱ Ὕμνοι ἔχουν τὰ κοινὰ μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἐσωτερικὸς διάλογος. Ὁ δεχόμενος τὴν ἀγγελίαν δυσπιστεῖ πρὸς τὸ ἀγγελλόμενον θαῦμα, τοῦτο δὲ πράττει διαλογιζόμενος καὶ διὰ τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου ἐκφράζων, *λέγων*, ἢ *βοῶν* ὅσα σκέπτεται. Ἀπεναντίας ἡ *φωνὴ* τοῦ ἀρχαγγέλου φαίνεται ὡς ὑλική.

Καθόσον ἠρεύνησα τὸ θέμα, πρότυπον διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Ὕμνου τούτου καὶ μάλιστα ρητορικὸν δὲν φαίνεται ν' ἀκολουθῇ ὁ Ρωμανὸς πιστῶς. Τὸ γνωστότερον εἰς αὐτὸν κείμενον, μετὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, εἶναι τὸ

νοῦ εἰς Δομετίου ἔγιναν μικραί τινες μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀλλοιώνουν τὴν ὅλην σύνθεσιν τοῦ Ὕμνου. Ὁ γραφεὺς Δομέτιος δὲν εὗρεν κολοβὸν τὸν Ὕμνον, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης, ΕΕΒΣ 25, 1955, σσ. 220-221, ἀλλ' ἐκ προθέσεως προσήρμοσεν αὐτὸν ὥστε ν' ἀλλάξῃ ἡ ἀκροστιχίς. Ὁ Εὐστρατιάδης, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 221 ὑποσημειώνει τὰ περὶ χει/φου παραδόσεως τοῦ Ὕμνου πλὴν τῆς πατμιακῆς.

[1] J. B. Pitra, Analecta Sacra I, 1876, σσ. 320-327.

[2] Πρβλ.: *Τῷ ἀρχαγγέλῳ Γαβριὴλ δεῦτε καὶ συμπορευθῶμεν* ΙΔ', στ. 9-10 (οἶκος α').

[1] Οἶκος ε'. Πρβλ. τὰ εὐθὺς κατωτέρω ὑπ' ἐμοῦ λεγόμενα.

ἀπόκρυφον « πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου » [1], εἰς τὸ ὁποῖον τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀσπόρου συλλήψεως λαμβάνει μυθικὴν μορφήν. Δὲν ἀναφέρεται τοῦτο μόνον εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ εἰς τὴν Ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μητέρα τῆς θεομήτορος Ἄνναν καὶ τὸν Ἰωακείμ. Τὸ κείμενον τοῦ πρωτευαγγελίου τούτου εἶναι σημαντικὸν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ διηγηματικοῦ λόγου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἐσωτερικὸς διάλογος. Οὕτω περὶ τοῦ Ἰωακείμ : « καὶ ἐπίστευσεν... *λέγων ἐν ἑαυτῷ...* » [2] καὶ πάλιν « *λέγων ἐν ἑαυτῷ* » [3] καὶ « *διελογίζετο* » [4] καὶ « εἶπεν ἐν ἑαυτῷ » [5]. Καὶ περὶ τῆς Θεοτόκου : « Ἡ δὲ (Μαριὰμ) ἀκούσασα (τοῦ Γαβριὴλ) *διεκρίθη ἐν ἑαυτῇ λέγουσα* » [6].

Ὡς πρὸς τὴν ρητορικὴν φιλολογίαν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς συλλήψεως πλέον τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου, γνωστὴ εἶναι ἡ ὁμιλία *Ἀντιπάτρου* ἐπισκόπου *Βόστρων* (ε´ αἰ.) « Εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν καὶ εἰς τὴν σιγὴν Ζαχαρίου καὶ εἰς τὸν ἀσπασμὸν τῆς Παναγίας Θεοτόκου » [7], ἀναλυτικοῦ καὶ ἑρμηνευτικοῦ χαρακτῆρος, ὁμιλία εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ἀντίπατρος οὗτος θεολογεῖ ἄνευ φαντασίας καὶ λογοτεχνικῆς χάριτος, κινεῖται ὅμως ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς ρητορικῆς παραδόσεως. Μολονότι ἡ ὁμιλία αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ ποιητὴν ὡς ὁ Ρωμανός, ἐν τούτοις ἔχει ἀξιόλογα στοιχεῖα ἐσωτερικοῦ διαλόγου, βασιζόμενα βεβαίως εἰς τὸ εὐαγγελικὸν κείμενον. Οὕτως ὁ ἱερεὺς ἰδὼν τὸν ἀρχάγγελον εἰς τὰ ἄδυτα τοῦ θυσιαστηρίου : « Ἐταράχθη δὲ Ζαχαρίας καὶ προβαίνειν οὐκ ἴσχυσεν τῇ τοῦ ἀγγέλου θέᾳ εἰς τὰ ὀπίσω πεμπόμενος· ἐπιπολὺ δὲ μεμένηκεν ἀχανὴς *ταῦτα λέγων καθ' ἑαυτόν*. Τί δὴ τὸ δρώμενον ; ἀπορῶ· ἕτερος ἱερατεύει παρὰ τὸ θυσιαστήριον τοῦ θυμιάματος » ! [8] Ἕπεται ἡ ἀγγελία τοῦ ἀγγέλου πρὸς Ζαχαρίαν περὶ γεννήσεως τοῦ προφήτου [9]. « Ταῦτα Ζαχαρίας ἀκούσας περιχαρὴς ἅμα γέγονε καὶ περίεργος. Λογισμῷ, γοῦν περιέργῳ δεξάμενος τὸ μήνυμα τοῦ Γαβριήλ, ἀπεκρίνατο οὐ πιστῶς. Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο ; » [10]. Ἀκολουθεῖ μακρὰ νουθεσία τοῦ ἀρχαγγέλου πρὸς τὸν ἀπιστήσαντα ἱερέα καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς : « Ἀλλ' ἐπειδή τι καταθύμιον σημεῖον λαβεῖν (τοῦτο γὰρ ᾔτησας ὡς οὐκ ὤφελες), δέχου τὴν ἀφωνίαν τῆς παιδοποιίας ἐνέχυρον· ἔσῃ σιγῶν μέχρις ἂν τοὺς λόγους κυρώσῃ

---

1 Le protèvangile de Jacques et ses remaniements latins. Introduction, textes, traduction et commentaire par Émile Amann, Paris 1910.

2 Σ. 184.

3 Σ. 196.

4 Σ. 232.

5 Σ. 244.

6 Σ. 224.

7 Migne, PG 85, στ. 1763 - 1776.

8 PG 85, στ. 1768.

9 Αὐτόθι, στ. 1768 - 1769.

10 Αὐτόθι, στ. 1769.

τὰ πράγματα » [1]. Ὁ λόγος, περιλαμβάνων χαιρετισμοὺς πρὸς τὴν Θεοτόκον [2], προχωρεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συναντήσεως τῆς Μαριὰμ μετὰ τῆς ἐξαδέλφης της Ἐλισάβετ. Τὰ πράγματα εἶναι βεβαίως συμφωνότερα πρὸς τὸ κανονικὸν εὐαγγέλιον ἢ τὸ ἀπόκρυφον : « Μαρία τὴν Ἐλισάβετ ἠσπάζετο καὶ τὸ βρέφος *ἔνδοθεν ἀπεκρίνατο*· τῷ γὰρ ἐμβρύῳ γέγονεν ἀκοὴ ἡ τῆς μητρὸς ἀκοή· καὶ ἐπειδήπερ, φύσεως ὅροις, Ἰωάννης εἰργμένος οὐκ ἴσχυε λαλεῖν, ἁλλόμενος *ἔλεγε* τῇ οἰκείᾳ μητρί, *διὰ τῶν σκιρτημάτων φθεγγόμενος*, τῇ δὲ τοῦ Σωτῆρος μητρί, διὰ τῆς μητρικῆς γλώττης ἀποκρινόμενος » ! [3]

Εἰς β´ λόγον ὁ Ἀντίπατρος « Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου » [4] χρησιμοποιεῖ τὰ αὐτὰ ἐκφραστικὰ μέσα : « Μένει τοίνυν (ἡ Μαριὰμ) πτήξασα τὴν φωνήν, καὶ *διελογίζετο ἐν αὑτῇ* ποταπὸς (ὁ ἄγγελος) » [5]. Καὶ περαιτέρω : « Ὅτε μὲν οὖν ἐδέξατο τὴν ἀγγελικὴν προσηγορίαν, *ἠγωνία καὶ διελογίζετο* ἡ Παρθένος· ὅτε δὲ ἀκούει τὸν εὐαγγελικὸν λόγον, οὐκέτι ἀγωνιᾷ πρὸς τὸν λόγον, ἀλλ' ἐπαπορεῖ πρὸς τὴν ἐπαγγελίαν » [6].

VI

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ εὕρωμεν εἰς τοὺς Ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ παράδειγμα ὅπου ὁ ἐσωτερικὸς μονόλογος ἐξελίσσεται εἰς ἐσωτερικὸν διάλογον μεταξὺ δύο προσώπων, θὰ καταφύγωμεν εἰς ἕνα ἐκ τῶν τρυφερωτέρων καὶ ποιητικωτέρων συνθεμάτων τοῦ Μελῳδοῦ, τὸν εἰς τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραὰμ Ὕμνον [7]. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι γνωστὴ ἐκ τῆς Γενέσεως καὶ ἐκ τοῦ κρητικοῦ θεατρικοῦ ἔργου τὸ ὁποῖον συνήθως ἀποκαλοῦμεν μυστήριον. Μεταξὺ τῆς Γραφῆς καὶ τοῦ ἀγνώστου Κρητὸς ποιητοῦ τοῦ ιζ´ αἰ., παρεμβάλλεται ὁ κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα γραφεὶς Ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ. Ἡ θυσία τοῦ πατριάρχου Ἀβραὰμ ἀπετέλεσεν ἐν τούτοις τὸ θέμα πλείστων ὁμιλιῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, πιθανώτατα δὲ καὶ ὕμνου τοῦ Σύρου ποιητοῦ Ἐφραίμ, τοῦ ὁποίου ἔμμετρον μετάφρασιν τοῦ δ´ αἰ. ἔχομεν εἰς τὴν Ἑλληνικήν [8].

---

1 Αὐτόθι, στ. 1772.

2 Αὐτόθι, στ. 1773.

3 Αὐτόθι.

4 Migne, PG 85, στ. 1775 - 1793.

5 Αὐτόθι, στ. 1777.

6 Αὐτόθι, στ. 1780.

7 Ἐξεδόθη ὑπὸ Παναγ. Γ. Νικολοπούλου, Ἔνθ' ἀνωτ., Α´, σσ. 37 - 64. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Ἐπὶ τὰς πηγὰς τοῦ Εἰς τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραὰμ ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, « Ἀθηνᾶ » 56, 1952, σσ. 278 - 285.

8 Ὁ S. G. Mercati, S. Ephraem Syri Opera I, ι, Romæ 1915 θεωρεῖ ὅτι ὁ Γρηγόριος Νύσσης μετεχειρίσθη τὸν Ὕμνον τοῦ Ἐφραὶμ διὰ τὴν συγγραφὴν

῾Ο Θεὸς δοκιμάζει τὴν πίστιν τοῦ ᾿Αβραὰμ καὶ ἐντέλλεται αὐτῷ ὅπως θυσιάσῃ τὸν μονογενῆ του υἱὸν ᾿Ισαάκ. ῾Ο πατριάρχης ὑπακούει καὶ ἀνέρχεται εἰς τὸ ὄρος μετὰ τῶν δούλων καὶ τοῦ τέκνου, ἀλλ᾿ ὁ Θεὸς τὴν τελευταίαν στιγμὴν ματαιώνει τὴν θυσίαν διὰ τῆς παρεμβάσεως ἀγγέλου παρουσιάζοντος κριὸν εἰς τὸν ὑψώσαντα ἤδη κατὰ τοῦ ἰδίου του τέκνου τὴν μάχαιραν ᾿Αβραάμ. Δὲν λέγω τι νέον ἂν παρατηρήσω ὅτι ἡ Γένεσις ἐν προκειμένῳ (κβ΄, 1 - 13) οὐδὲν λέγει περὶ Σάρρας καὶ ὅτι ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῆς ψυχικῆς ἀντιδράσεως τῆς γυναικός, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ μητρικὸν φίλτρον ἦτο ἰσχυρότερον πάντως τῆς θεϊκῆς προσταγῆς, ὀφείλονται εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ θέματος ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ρητόρων. ῎Οντως οἱ Πατέρες τῆς ᾿Εκκλησίας εὗρον εὐκαιρίαν διὰ νὰ χρωματίσουν τὸ ἐπεισόδιον, νὰ δραματοποιήσουν τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ ἀνδρός, πιστοῦ τοῦ Θεοῦ ὑπηρέτου, καὶ τῆς γυναικός, πιστῆς τῆς φύσεως λειτουργοῦ. ῾Η ἔξαρσις τῶν μητρικῶν αἰσθημάτων, τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου, ἐπιτεινομένου ἀπὸ τὴν προϊστορίαν τῆς γεννήσεως τοῦ ᾿Ισαὰκ ἀπὸ τὴν στεῖραν καὶ γραῖαν Σάρραν, καθιστᾷ τὸ ἐπεισόδιον περισσότερον ἐνδιαφέρον καὶ συγκινητικόν.

Τὴν τοιαύτην ἐκμετάλλευσιν τοῦ θέματος ἠκολούθησε καὶ ἡ νεωτέρα εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία, οὕτω δὲ εἰς τὴν κρητικὴν θυσίαν τοῦ ᾿Αβραὰμ πολὺ ὀλιγώτερον ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὴν πίστιν τοῦ προφήτου καὶ πολὺ περισσότερον συγκινούμεθα ἀπὸ τὰ μοιρολόγια τῆς Σάρρας καὶ τοὺς θρήνους τοῦ ἰδίου ὑποψηφίου θύματος.

Διὰ τὸν Ρωμανὸν ὑπῆρχε μία καταφανὴς δυσκολία: ῾Ο ῞Υμνος δὲν ἐγράφετο χάριν τέρψεως, ἀλλ᾿ ἦτο ἱερὸν λειτουργικὸν κείμενον, προωρισμένον διὰ τὰς ἀκολουθίας τῆς ᾿Εκκλησίας. ῾Επομένως δὲν ἦτο δυνατὸν ν᾿ ἀφίστατο ἀπὸ τὴν διήγησιν τῆς Γενέσεως, ὅπου οὐδεὶς ρόλος ἀνετέθη εἰς τὴν μητέρα Σάρραν. ᾿Αλλ᾿ οὐδ᾿ ἦτο δυνατὸν νὰ παραβλέψῃ ὁ Ποιητὴς τοὺς ἐπὶ τοῦ θέματος λόγους τῶν Πατέρων, ὅταν μάλιστα οἱ ρήτορες εἶχον ἐκμεταλλευθῆ τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖον, ὅπερ ἦτο τὸ κυρίως ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ ἐπιδιωκόμενον. ῎Επρεπεν ὁ Ποιητὴς νὰ συμβιβάσῃ τὰ δύο ταῦτα, πιστότητα τῆς ἱερᾶς παραδόσεως καὶ ἀνθρωπίνην ψυχολογίαν. Τοῦτο ἐπέτυχεν οὐχὶ διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῆς δράσεως πρὸ τῆς θυσίας, εἰς τὸ μεταξὺ δηλαδὴ τῆς ἀναγγελίας τῆς θείας ἐντολῆς ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου καὶ τῆς ἀναχωρήσεως διὰ τὸ ὄρος διάστημα, ἀλλὰ διὰ μονολόγου τὸν ὁποῖον θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ ᾿Αβραάμ, ἐκφράζοντος διὰ τοῦ μέσου τούτου τοὺς διαλογισμούς του. ῾Ο ἐν λόγῳ μονόλογος ἐξε-

---

τῆς σχετικῆς μὲ τὴν Θυσίαν ὁμιλίας του. ᾿Απεναντίας ὁ Aimé Puech, Histoire de la Littérature Grecque Chrétienne III, Paris 1930, σ. 600 θεωρεῖ ὅτι τὰ ἑλληνικὰ κείμενα τοῦ ᾿Εφραὶμ δὲν εἶναι τόσον ἀσφαλῆ (δὲν ἐσώθησαν τὰ ἀρχικά των κείμενα εἰς τὴν συριακὴν) καὶ ὅτι ἐν προκειμένῳ μᾶλλον ὁ ῞Ελλην ᾿Εφραὶμ ἠκολούθησε τὸν Γρηγόριον Νύσσης!

λίσσεται εἰς στιχομυθίαν μετὰ τῆς Σάρρας, διάλογον φανταστικόν, λαβόντα χώραν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ πατριάρχου, ὁ ὁποῖος ὅμως διάλογος εἶναι τὸ ζωηρότερον τμῆμα τοῦ ὅλου ῞Υμνου, τὸ ἁρμονικώτερον, τὸ πλέον ἀνθρώπινον. Εἶναι δὲ τὸ πλέον ἀνθρώπινον διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ ᾿Αβραὰμ φέρεται συγκινούμενος καὶ σχηματίζων ἐν ἑαυτῷ τὰς ἀντιρρήσεις, τὰς διαμαρτυρίας, τὰς μέχρι παραλογισμοῦ ἐκρήξεις τῆς Σάρρας, τὰς ὁποίας ἐν τούτοις δὲν ἀφήνει νὰ κάμψουν τὴν εὐσεβῆ του καρδίαν. ᾿Εν τέλει ὁ μονόλογος ὁ ὁποῖος ἐξελίχθη εἰς διάλογον ἀναμειγνύεται τόσον μὲ τὴν δρᾶσιν ὥστε ὁ ἀκροατὴς τότε καὶ ὁ ἀναγνώστης σήμερον μένουν μὲ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὄντως ἐπραγματοποιήθη ἡ σκηνὴ αὕτη καί ἀντηλλάγησαν μεταξὺ τῶν δύο συζύγων ὅσα μόνον διῆλθον ἀπὸ τὴν σκέψιν τοῦ ᾿Αβραάμ.

῎Ιδωμεν τώρα πῶς ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς ἐχειρίσθη ὁ Ρωμανὸς τὸ θέμα: ῾Ο μονόλογος ἀρχίζει ἀπὸ τὸν τρίτον οἶκον, εἰσάγεται δὲ ὑπὸ τοῦ Ποιητοῦ μὲ ἓν «*πῶς οὐκ εἶπας*», τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ μονόλογος εἶναι φανταστικός, ἐν σχέσει βέβαια πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῆς Βίβλου.

᾿Εν ἀρχῇ ὁ ᾿Αβραὰμ βασανίζεται μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν τῆς ὑστεροφημίας ποὺ θ᾿ ἀφήσῃ, φονέως καὶ οὐχὶ πατρός, ἀνισορρόπου ἀνδρός, ἐκστάντος τῶν φρενῶν, λόγῳ γήρατος. Κατόπιν τὸν παίρνει τὸ παράπονον πὼς θὰ σκοτώσῃ τὸ παιδὶ ποὺ ἐσπαργάνωσε, τὴν ἐλπίδα τῶν γηρατείων του, αὐτὸν ποὺ θὰ τοῦ ἔκλεινε κατὰ τὸν θάνατον τὰ βλέφαρα (οἶκος δ΄). Τὸ παιδί, ὁ ᾿Ισαάκ, κοιμᾶται τώρα, κι᾿ ὅταν ἀναπαύῃ ὁ γονεὺς τὸ βλέμμα του ἐπάνω εἰς τὴν ἀγγελικὴν ὡραιότητα γεμίζει ἀπὸ χαρὰν ἡ ψυχή του. ᾿Αλλ᾿ ὅταν ἀναλογισθῇ ὅτι αὔριον τὰ χείλη τοῦ ᾿Ισαὰκ θὰ εἶναι ἄφωνα κι᾿ ἀκίνητα, ὅτι τὰ μάτια του δὲν θὰ κλείσῃ ἡ Σάρρα (τὸ πρῶτον ἐρχομένη ἤδη εἰς τὴν σκέψιν τοῦ πατριάρχου) λυπεῖται θανασίμως (οἶκος ε΄). Ποῖος θὰ τοῦ δώσῃ τὴν δύναμιν νὰ φανῇ ἀνοικτίρμων, αὐτὸς ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν εὔσπλαχνικὸς εἰς τοὺς ξένους καὶ ἀγνώστους (οἶκος ε΄); ᾿Εδῶ ἔρχεται ὁ φόβος τῆς ἀντιδράσεως τῆς συζύγου: «*᾿Ακούσει τοὺς λόγους σου πάντας Σάρρα, δέσποτα, | καὶ τὴν βουλήν σου ταύτην γνοῦσά μοι λέξει*» (οἶκος ζ΄). Οἱ ἑπόμενοι στίχοι μέχρι καὶ τοῦ ἑνδεκάτου οἴκου ἀποτελοῦν τὸν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ ᾿Αβραὰμ σχηματιζόμενον ἀντίλογον τῆς Σάρρας. Οὕτω θὰ ἀρχίσῃ ὁ μεταξὺ τῶν συζύγων δραματικὸς διάλογος, διότι ὁ ᾿Αβραὰμ ἀπαντᾷ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν ιβ΄ καὶ ιγ΄ οἶκον καὶ ἡ Σάρρα ἀνταπαντᾷ εἰς τοὺς δύο ἑπομένους (ιδ΄ - ιε΄) καὶ ὁ Ποιητὴς ἐπάγεται: «*Τοιαῦτα ἦν ἄρα ἅπερ ἔφη Σάρρα, ὁ πρέσβυς δὲ* (ὁ ᾿Αβραὰμ δηλαδὴ) *πάντως εἶπεν ἀλλ᾿ ὑπὲρ ταῦτα*», ἀλλ᾿ ἀμφότεροι δὲν ἠγάπησαν τὸν νεαρὸν ᾿Ισαὰκ περισσότερον τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος ἐδοκίμαζε τὴν πίστιν τοῦ πατριάρχου καὶ τελικῶς θ᾿ ἀπήλλασσεν αὐτὸν τῆς δοκιμασίας τὸν δὲ ᾿Ισαὰκ τοῦ προώρου θανάτου. ᾿Αλλ᾿ εἰς ἐμὲ ἡ ἀσαφὴς αὕτη κατακλεὶς τοῦ Ρωμανοῦ «*τοιαῦτα ἦν ἄρα ἅπερ ἔφη Σάρρα*» καὶ ἡ περὶ τοῦ ᾿Αβραὰμ βεβαίωσις ὅτι εἶπεν *ἄλλα πάντως* ὑπὲρ ταῦτα ἅτινα

ἔθηκεν ὁ ἴδιος ὁ Ποιητὴς εἰς τὸ στόμα του, δεικνύουν ὅτι ἠθελημένως ὁ μελῳδὸς συνέχυσε τὴν ὑπόθεσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἄλλως τε ὁ λόγος τῶν δύο συζύγων ὑπῆρξεν οὕτως ἐναργὴς ἐν τῷ Ὕμνῳ, ὥστε νὰ μὴ δύναταί τις νὰ παραβλέψῃ τὴν ζωηροτάτην ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν θὰ ἐνεποίει εἰς τοὺς ἀκροωμένους.

Ἡ Σάρρα ἀρχίζει θυμωμένη. Ἐὰν ὁ Θεὸς ἤθελε νὰ τὸν πάρῃ, διατί νὰ τὸν δώσῃ ; τὸ παιδὶ εἶναι δικό της. Καὶ εἰς τὸ κάτω - κάτω δὲν τῆς τὸ ἐζήτησεν αὐτῆς ὁ Θεός, ἐνῷ ὅταν ἐπρόκειτο νὰ τὸν συλλάβῃ τὴν εἰδοποίησε διὰ τοῦ ἀγγέλου. Ἡ βλάσφημος αὕτη, πλὴν τόσον ἀνθρωπίνη ἀντίρρησις, τὴν ὁποίαν ὅλοι, ἀνεξαρτήτως φύλου, εἴμεθα πρόθυμοι νὰ συγχωρήσωμεν, δὲν θὰ ἦτο εὔκολον νὰ τεθῇ ἀπευθείας εἰς τὰ χείλη τοῦ Ρωμανοῦ. Ἀλλ' ἡ Σάρρα μεταπίπτει ψυχολογικῶς, ὅπως ὅλοι οἱ θυμωμένοι : Δὲν θὰ ζήσῃ πολὺν καιρὸν ἀκόμη, εἶναι γερόντισσα, ἂς τῆς ἀφήσῃ ὁ Ἀβραὰμ τὸ παιδὶ ὅσον αὐτὴ ζῇ, καὶ ἂς τὸ θυσιάσῃ κατόπιν ὅταν αὐτὴ θὰ ἔχῃ ἀποθάνει. Ἡ ἔκφρασις αὐτὴ τοῦ ἐγωϊσμοῦ ἐπιτείνεται περαιτέρω. Νὰ μεγαλώσῃ αὐτὴ τὸ παιδὶ καὶ νὰ τὸ δώσῃ εἰς ἄλλον, δὲν γίνεται. Ἂς σταθῇ μακρυὰ ἀπὸ τὸ παιδὶ ὁ ὑποψήφιος σφαγεύς. Εἶναι πόνος τῆς μητρικῆς γαστρός, καὶ ἂν ὁ Θεὸς θέλῃ σφάγιον ἂς πάρῃ πρόβατον, δὲν τοῦ τὸ δίδει ἡ Σάρρα. Ἂς τὴν σκοτώσῃ πρῶτα ὁ Ἀβραὰμ καὶ κατόπιν ἂς σφάξῃ τὸ παιδί. Ὕστερα πάλιν τὴν παίρνει τὸ παράπονον. Ὅταν ὁ ἄγγελος τῆς ἀνήγγειλε τὴν σύλληψιν τοῦ Ἰσαὰκ εἰς τὴν ἀρχὴν δὲν τὸν ἐπίστευσεν, ἐγέλασεν, ὕστερα ὅμως ἐχάρη. Τώρα ἡ χαρὰ αὐτὴ μετεβλήθη εἰς λύπην. Καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ξέσπασμα : « *Σύ μου φάος, σὺ αὐγὴ ἐμῶν βλεφάρων· | σὲ ὥσπερ ἄστρον βλέπουσα λαμπρύνομαι, ὦ τέκνον μου* ». Τὸ φῶς τῶν ματιῶν της εἶναι τὸ παιδί της, τὸ ἄστρον ποὺ φωτίζει τὸν δρόμον τῆς ζωῆς της, τὸ ὥριμον σταφύλι τοῦ ἀμπελιοῦ ποὺ μαυρολογάει (οἶκος ι΄). Ὅταν μεγαλώσῃ θὰ γίνῃ στήριγμα τῶν γηρατείων της καὶ τὰ παιδιά του θὰ ὑποβαστάσουν τὴν ἀδυναμίαν της. Καὶ ἐνῷ πρὶν ἔλεγεν ὅτι ὀλίγος χρόνος ζωῆς τῆς ὑπολείπεται, ἐδῶ ἐκφράζει τώρα τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἰδῇ ἀπογόνους ἀπὸ τὸν Ἰσαάκ, νὰ πιάσῃ ἐγγόνια εἰς τὰ χέρια της κ' ὕστερα ν' ἀποθάνῃ. Κι' ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα ἐκείνη, αὐτὸς θὰ τῆς κλείσῃ τὰ μάτια, τὰ παιδιά του θ' ἀκολουθήσουν τὴν ἐκφοράν της καὶ αὐτὸς προπορευόμενος τῆς σοροῦ θὰ κλαύσῃ. Ἀλλὰ τώρα δὲν θέλει νὰ θρηνήσῃ ἡ ἰδία αὐτὸν ποὺ εἶναι φυσικώτερον νὰ θέλῃ νὰ τὴν κλαύσῃ ἀπερχομένην ἐκ τῆς ζωῆς. Καὶ οὕτως, ἐνῷ ἡ συγκίνησις ἐκ τῆς μητρικῆς ψυχολογίας τῆς Σάρρας ἔχει κορυφωθῆ, καταλήγει, μὲ λυγμοὺς δὲν ἀμφιβάλλω, ἡ εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἀβραὰμ ὁμιλοῦσα σύζυγος. Ὁ Ἀβραὰμ ἀπαντῶν δὲν θυμώνει καθόλου, τὴν καλοπιάνει, τῆς λέγει ὅτι δὲν πρέπει νὰ παροργίσῃ τὸν Θεόν, νὰ ἐλαττώσῃ τὴν σημασίαν τῆς θυσίας. Ἂν ὁ Θεὸς θέλῃ νὰ πάρῃ τὸ παιδί των, ἔχει τὴν δύναμιν νὰ θανατώσῃ τὸν Ἰσαὰκ καὶ χωρὶς θυσίαν, μέσα εἰς αὐτὴν τὴν μητρικὴν ἀγκάλην. Βέβαια κι' ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης εἶναι ἄνθρωπος καὶ λυπεῖται καὶ μαζὶ

θὰ κλαύσουν διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀγαπωμένου. Μήπως τὸ παιδὶ εἶναι μόνον ἰδικόν της ; Εἶναι καὶ ἰδικόν του, ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἰσχυρότερος ὅλων (οἶκος ιγ΄).

Ἡ Σάρρα τέλος πείθεται, παραχωρεῖ τὸν Ἰσαάκ, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἀπευθύνει τὸν λόγον. Μέσα της ἀνθεῖ ἡ ἐλπὶς ὅτι τελικῶς ἡ θυσία δὲν θὰ γίνῃ, ὅτι θὰ ἐπανίδῃ τὸ τέκνον της. Τὸ καλεῖ νὰ τὴν ἀσπασθῇ καὶ νὰ φύγουν. Ὁ Ἰσαὰκ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐδῶ καμμίαν δρᾶσιν καὶ οὐδεὶς λόγος τίθεται εἰς τὸ στόμα του, ἀφοῦ περαιτέρω ὁ ποιητὴς θὰ ἔχῃ τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸν ζωγραφήσῃ εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς θυσίας ὑποψιαζόμενον τὰ τεκταινόμενα. Ἀκολουθεῖ ἡ διήγησις σύμφωνος πρὸς τὴν Γένεσιν, ὅτι ὁ Ἀβραὰμ ἐφόρτωσεν εἰς τοὺς ὤμους τοῦ παιδίου τὰ ξύλα τῆς θυσίας. Ἀλλὰ δὲν θὰ παρακολουθήσωμεν περαιτέρω τὸν Ὕμνον, τὸν ὁποῖον δύναταί τις νῦν μόνος ν' ἀπολαύσῃ κατ' ἰδίαν δι' ἀναγνώσεως.

Δὲν θέλω νὰ ἐπεκταθῶ εἰς τὴν διαπίστωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ διαλόγου εἰς ἄλλα κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ. Νομίζω ὅτι ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων κατεφάνη, ὅτι τόσον ὁ μονόλογος ὅσον καὶ ὁ διάλογος, εἰς τὴν οὐσίαν ἐκφραστικὰ μέσα ταυτιζόμενα (ἀφοῦ καὶ ὁ μονολογῶν συνομιλεῖ μὲ τὸν ἑαυτόν του, καὶ ὁ κατὰ φαντασίαν πρὸς δεύτερον πρόσωπον συνομιλῶν οὐσιαστικῶς μονολογεῖ), παρελήφθη μὲν ὡς τεχνικὸν ἐκφραστικὸν μέσον ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ ἐκ τῆς Χριστιανικῆς Ρητορικῆς, ἀκολουθούσης κατὰ τοῦτο τὴν ἀρχαίαν πεζογραφίαν καὶ τὰ κείμενα τῆς Γραφῆς, ἐχρησιμοποιήθη δὲ κατὰ τρόπον ἀριστουργηματικὸν καὶ ἔδωκεν ἄριστα ἀποτελέσματα, αἰσθητικὰ ἐπιτεύγματα μεγάλου ποιητοῦ. Διότι ὁ Ρωμανὸς δὲν ἐστάθη εἰς τὴν μίμησιν τῶν πρὸ αὐτοῦ, ἐπροχώρησε πέραν αὐτῆς εἰς τὴν ψυχολογικὴν διαμόρφωσιν τῶν ἐν τοῖς Ὕμνοις ἱερῶν προσώπων.

Τέλος νομίζω ὅτι ἡ ἀπὸ τῆς ὡς ἄνω ἀπόψεως ἐξέτασις τῶν ἔργων τοῦ Ρωμανοῦ θὰ συντελέσῃ τὰ μέγιστα εἰς τὴν δικαιολόγησιν τῆς ἐπικρατούσης ἄλλως τε γνώμης, ὅτι ὁ λειτουργικὸς οὗτος ποιητὴς ὄντως εἶναι ὁ μέγιστος τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὅλης καὶ τοῦ Βυζαντίου.

Β' - ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΥΜΝΟΣ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΛΩΔΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΙΩΑΝΝΗΝ ΤΟΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ [1]

I

Γνωστὸν εἶναι ὅτι ἡ μεγάλη μορφὴ τοῦ Πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (347 - 407), πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (- 404), ἐγένετο ἀντικείμενον οὐ μόνον λόγων καὶ ἐγκωμίων [2] ἀλλὰ καὶ πολλῶν ὑμνογραφικῶν συνθέσεων. Οὕτω πολλοὶ κανόνες καὶ ἄλλα τροπάρια συνετέθησαν εἰς τὴν μνήμην ἢ τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων τοῦ μεγάλου ῥήτορος [3], ὀφείλονται δ' εἰς ἐπιφανεῖς ποιητάς, ὡς ὁ Θεοφάνης, ὁ Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος, ὁ Ἰωάννης Μαυρόπους κ.ἄ.

Ὡς πρὸς τοὺς ὕμνους οἵτινες ἐγράφησαν διὰ τὸν Ἰω. Χρυσόστομον, οὗτοι εἶναι ἀρκετοί, παραδίδονται δὲ διὰ τῶν κοντακαρίων μὲν πληρέστεροι, ἢ διὰ τῶν μηναίων περικεκομμένοι (κοντάκιον + α' οἶκος). Ἤδη, ἐκτὸς τῶν κοντακίων καὶ τῶν πρώτων οἴκων τῶν κατακεχωρισμένων εἰς τὰ μηναῖα 13 Νοεμβρίου, 27 Ἰανουαρίου, ἐγνωρίζομεν α') ὕμνον ὃν ὁ ἐκδότης ἀποδίδει εἰς Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ κοντακίου (*Τῇ χρυσορρείθρῳ αἴγλῃ...* ⟨ἐφύμνιον:⟩ *προστάτης θερμότατος*) καὶ 13 οἴκων (α' *Τὸν ῥεῖθρα πᾶσι πλουσίως...*) [4] καὶ β') ὕμνον ἀνεπίγραφον ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ κοντακίου (*Ηὐφράνθη μυστικῶς ἡ σεπτὴ Ἐκκλησία...*) καὶ τῶν οἴκων α', β' καὶ ε' (α' *Ἡ λαμπὰς ἡ τῶν ἔργων μου στεγνὴ πέφυκεν...*) [5], τὸν ὁποῖον σήμερον γνωρίζομεν πλήρη καὶ δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὸν ὑμνογράφον Στέφανον.

---

[1] Ἀνακοίνωσις εἰς τὸ Γ' Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον Κωνσταντινουπόλεως (Σεπτ. 1955) μὴ ἀναγνωσθεῖσα, λόγῳ τῶν τουρκικῶν βανδαλισμῶν τῆς 6ης Σεπτεμβρίου.

[2] Πρβλ. BHG², 1909, σσ. 122 - 123 ὅπου καταγράφονται. Ὁμοίως Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτου, Κοσμᾶ Βεστίτωρος ἀνέκδοτα ἐγκώμια εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ΕΕΒΣ 2, 1925, σσ. 50 - 83 [πέντε λόγοι· ὁ Δ. λέγει τὸν Βεστ. ζήσαντα μεταξὺ ζ' καὶ θ' αἰ.].

[3] Πρβλ. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ταμεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ποιήσεως, ΕΦ (= «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος») 38, 1939, σσ. 316 - 322 (ὅπου τὰ κατὰ τὴν 13 Νοεμβρίου) καὶ 46, 1947, σσ. 260 - 264 (ὅπου τὰ κατὰ τὴν 27ην Ἰανουαρίου). Ὁμοίως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ρωμανὸς ὁ Μελῳδός, ΕΕΒΣ 15, 1939, σσ. 225 καὶ 245 - 246.

[4] J. B. Pitra, Analecta Sacra I, σσ. 358 - 361. Ὁ Ὕμνος οὗτος παραδίδεται διὰ τοῦ cod. Corsin. 366.

[5] Pitra, Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 566 - 567.

Δύο ἀκόμη Ὕμνων τὴν ὕπαρξιν γνωρίζομεν ἐξ ὑποδείξεως τοῦ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου. Ὁ εἷς εἰς τὴν κοίμησιν τοῦ ἁγίου (13 Νοεμβρίου) εἶναι ἔργον Ἰωάννου τοῦ Εὐχαΐτων, ἐσώθη δ' ἐξ αὐτοῦ τὸ κοντάκιον (*Τῷ Χρυσοστόμῳ οἱ πιστοὶ τὰ ὑμνητήρια...*) καὶ ὁ πρῶτος οἶκος (α' *Ἄγγελος σαρκοφόρος ἀπὸ γῆς ἀνεπέμφθη...*), εἶναι φανερὸν δ' ὅτι ἐγράφη ἐπὶ τοῦ σχήματος τοῦ Ἀκαθίστου [1]. Ὁ ἕτερος ἐγράφη ὑπὸ ἀνωνύμου διὰ τὴν μετακομιδὴν (27 Ἰανουαρίου) καὶ γινώσκεται ἐκ τοῦ κοντακίου (*Στεφηφόρος σήμερον ὤφθη ἐν κόσμῳ...*) καὶ τεσσάρων οἴκων (ὁ α': *Ἀνατολὴ θεολαμπὴς ἐπέστη οὐρανόθεν...*) [2].

Διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν κοντακαρίων τὴν ὁποίαν ἑτοιμάζει τὸ φροντιστήριόν μου ἐγνώσθησαν περισσότερα κείμενα. Οὕτως εἰς τὸν Χρυσόστομον ἀναφέρονται οἱ Ὕμνοι 48, 49, 50, 51, 52 (13 Νοεμβρίου) καὶ 183 (27 Ἰανουαρίου) τοῦ πατμιακοῦ κώδ. 212, κατὰ τὴν περιγραφὴν Μ. Ναουμίδου [3]. Ἐκ τούτων ὁ 48 ἀποδίδεται εἰς ἀνώνυμον, ἀλλ' ὡς θὰ δείξωμεν εἶναι τοῦ Στεφάνου. Ὁ 49 εἶναι τοῦ Ρωμανοῦ, ὁ 50 τοῦ Γεωργίου, ὁ 51 Στουδίτου, ὁ 52 ἀνωνύμου, ὁ 183 ἀνωνύμου, δυνάμενος μετὰ βεβαιότητος ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν Στέφανον.

Ἰδοὺ αἱ ἐνδείξεις τῶν Ὕμνων κατὰ τὴν ὡς ἄνω σειράν, σημειουμένης καὶ τῆς παραδόσεως αὐτῶν διὰ τῶν κοντακαρίων:

13 Νοεμβρίου

48. ***Ἀνωνύμου*** (Στεφάνου) Α' Ὠδή:

κοντ.: *Ἐκ τῶν οὐρανῶν τὴν γνῶσιν κομισάμενος...*
οἶκος: *Ἐκ τῆς παγχρύσου γλώττης σου, πάτερ...*

(Sin. 927, Messin. 157, Sin. 925, Patm. 212).

49. ΡΩΜΑΝΟΥ:

κοντ.: *Ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐδέξω τὴν θείαν χάριν...*
οἶκος: *Τῷ τῶν ὅλων ποιητῇ κλίνω τὸ γόνυ...*

(Sin. 925, Sin. 927, Patm. 212, Λαύρας Γ 28, Βατοπ. 1041, Corsin. 366).

---

[1] Εὐστρατιάδης, ΕΦ 38, 1939, σ. 318.

[2] Εὐστρατιάδης, ΕΦ 46, 1947, σ. 262 - 263. Παραδίδεται διὰ τοῦ κώδικος Γ 28 Λαύρας, ὁ δὲ α' οἶκος καὶ διὰ τοῦ Paris. Gr. 1572, f. 257.

[3] Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι ἐκδιδόμενοι ἐκ πατμιακῶν κωδίκων, τόμος Β', 1954, μέρος Α': Τὰ κοντακάρια τῆς Πάτμου.

50. ΓΕΩΡΓΙΟΥ :

κοντ. : *Στόμα Θεοῦ καὶ οἶκον τοῦ Παρακλήτου...*
οἶκος : *Τὸν τὴν γῆν ὡς οὐρανὸν περιπολοῦντα...*

(Patm. 212).

51. ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ :

κοντ. : *Τὰ χρυσώτατα τῆς καθαρᾶς σου γλώττης ἔπη...*
οἶκος : *Νῦν χρυσοστόλιστος ὤφθη ἡ Ἐκκλησία...*

(Patm. 212).

52. ***Ἀνωνύμου*** :

κοντ. : *Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια...*
οἶκος : *Χάρις σοι οὐρανόθεν ἐξεχύθη πλουσία...*

(Patm. 212).

27 Ἰανουαρίου

183. ***Ἀνωνύμου*** (Στεφάνου) Ἡ Ὠδὴ δευτέρα :

κοντ. : *Εὐφράνθη μυστικῶς ἡ σεπτὴ Ἐκκλησία...*
οἶκος : *Ἡ λαμπὰς ἡ τῶν ἔργων μου στεγνὴ πέφυκεν...*

(Sin. 925, Sin. 926, Sin. 927, Patm. 212, Λαύρας Γ 27, Βατοπεδ. 1041, Mess. 157).

II

Ἡμᾶς θ᾽ ἀπασχολήσῃ ἐνταῦθα ἡ ὑμνογραφία τοῦ Ρωμανοῦ ἡ ἀφορῶσα εἰς τὸν Χρυσόστομον. Καὶ πρῶτον θὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ὁ Εὐστρατιάδης γνωρίζων τὸν ὕμνον Ναουμ. 49 (Patm. 212) κολοβόν, προσέγραψεν αὐτὸν ὀρθῶς εἰς τὸν Ρωμανόν[1]. Εἶτα ὅτι ὁ αὐτὸς Εὐστρατιάδης κατεκύρωσε τὸ κοντάκιον : *Εὐφράνθη μυστικῶς* μετὰ τῶν τριῶν αὐτοῦ οἴκων οὓς ἐγνώριζεν ἐκ τῶν κωδ. 1041 Βατοπ. καὶ 127 Λαύρας, εἰς τὸν Ρωμανόν. Ὁ Ὕμνος οὗτος (κοντάκιον - α´ οἶκος) εὕρηται καὶ εἰς τὰ ἔντυπα μηναῖα (27 Ἰανουαρίου), εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ Εὐστρατιάδης κακῶς ἀπέδωκεν εἰς τὸν Ρωμανὸν πολλοὺς Ὕμνους τῶν ὁποίων ἐγνώσθησαν οἱ ἀληθεῖς συγγραφεῖς ἐκ τῶν ἀκροστιχίδων διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν κοντακαρίων τῆς Πάτμου κλπ.

---

[1] ΕΦ 38, 1939, σσ. 317 - 318.

Πρὶν προχωρήσω εἰς τὰ τοῦ γνησίου ρωμανικοῦ Ὕμνου εἰς τὸν Ἰω. Χρυσόστομον, θὰ δείξω ὅτι ὁ Ὕμνος: *Εὐφράνθη μυστικῶς* (εἴς τινας κώδ. ***Η****ὐφράνθη μυστικῶς*...) δὲν εἶναι τοῦ Ρωμανοῦ ἀλλὰ τοῦ Στεφάνου τοῦ γράψαντος καὶ Ὕμνον εἰς Ἅγιον Δημήτριον[1].

Εἰς τὸν Ναουμ. 48 ὕμνον ὁ ἀνώνυμος τέως ποιητὴς λέγει «...ἀλλὰ μιμνήσκου τῶν σῶν νῦν τέκνων * καὶ ἀνάσχου κἀμοῦ τῆς αὐτομολίας, * ἔπρεπε γὰρ * μείζονά σου τὸν ὕμνον προσάξαι, σοφέ, * *μικρὸν δὲ ὕστερον, πάτερ, * ἀνυμνήσω τὴν θείαν ἐπάνοδον * τοῦ παναγίου σου σώματος, * διηγούμενος πῶς ἀπεδήμησας*».

Ὄντως εἰς τὸν ὕμνον Ναουμ. 183 καὶ εἰς τὸν πρῶτον αὐτοῦ οἶκον ἀναγινώσκει τις : «*ὅπως * ὑμνῶ σου ἀξίως * τὴν ἔνδοξον ἐπάνοδον, * ὡς πρὶν καὶ τὴν κοίμησιν * τολμήσας ἐδίδαξα *, Ἰωάννη Χρυσόστομε*». Κατὰ ταῦτα δὲν μένει ἀμφιβολία ὅτι ὁ συγγράψας τὸν Ναουμ. 183 ὕμνον καὶ ἐπιγράψας αὐτὸν *Ἡ Ὠδὴ Δευτέρα* (27 Ἰανουαρίου) εἶναι καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς πρώτης ᾠδῆς (13 Νοεμβρίου), ὅπου καὶ προανήγγειλε τὴν τοιαύτην συγγραφήν. Ὅτι δ᾽ ὁ Ὕμνος ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Στεφάνου δεικνύει ἡ κατασκευή, τὸ ποικίλον τῶν μὴ σταθερῶν ἐφυμνίων, ὁ λόγος καὶ δὴ ἡ ταυτότης τοῦ α´ στίχου τοῦ οἴκου ιη´ τοῦ ὕμνου Ναουμ. 48 : ***Σὺ εἶ τὸ φῶς τῶν ἐσκοτισμένων...*** πρὸς τὸν α´ στίχον τοῦ δ´ οἴκου τοῦ ὕμνου τοῦ Στεφάνου εἰς Ἅγιον Δημήτριον.

Κατα ταῦτα ὁ Ὕμνος οὗτος οὔτε ἐκ κατασκευῆς οὔτε ἄλλως εἶναι δυνατὸν νὰ προσγραφῇ εἰς τὸν Ρωμανόν.

Ἀπεναντίας ἐκ τῶν γνησίων Ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ὁ Ναουμ. 49, διασωθεὶς ἀκέραιος διὰ τοῦ cod. Patm. 212 ff. 47v - 50v, καὶ τὸν ὁποῖον δημοσιεύω προσεχῶς. Ὁ Ὕμνος φέρει ἀκροστιχίδα : «*Τοῦ ταπεινοῦ Ρωμανοῦ*» ψάλλεται πρὸς ἦχον πλ. β´. Πρὸς *Τὴν ὑπὲρ ἡμῶν — Τὰ τῆς γῆς ἐπὶ τῆς γῆς καταλιπόντες* (ὕμνος Ρωμανοῦ εἰς τὴν Ἀνάληψιν) καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι προσόμοιος. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ κοντάκιον καὶ 18 οἴκους. Ἰδοὺ τὸ προοίμιον :

Ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐδέξω τὴν θείαν χάριν
καὶ διὰ τῶν σῶν χειλέων πάντας διδάσκεις
προσκυνεῖν τὴν Τριάδα τὸν ἕνα Θεόν,
Ἰωάννη Χρυσόστομε, παμμακάριστε ὅσιε·
ἐπαξίως εὐφημοῦμεν σε.
Ὑπάρχεις καθηγητής, ὡς τὰ θεῖα σοφός.

---

[1] Περὶ οὗ ἴδε Τωμαδάκην, Ρωμανοῦ Ὕμνοι Β´, 1954, σσ. 14 - 15, 28 - 36 καὶ «Ἀθηνᾶ» 59, 1955, σσ. 113 - 116.

[2] Ρωμανοῦ Ὕμνοι Β´, 1954, σ. 30.

Ὁ ποιητὴς ἀρχίζει μ' ἐπίκλησιν πρὸς τὸν Θεόν, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ψάλῃ ἄξιον ὕμνον (οἶκος α'). Παραβάλλει τὸν ὅσιον μὲ τὸν ἥλιον, ὃν ὑπερβάλλει ὁ Ἰωάννης, ὑπερακοντίσας τοὺς πρὸ αὐτοῦ. Ἀπορεῖ πῶς νὰ τὸν ἀποκαλέσῃ (οἶκος β'-δ'). Εἶναι παράδεισος θεολογίας, πηγὴ ἡ τῆς Ἐδέμ, δικαίως ἐθεωρήθη ὁ 13ος τῶν ἀποστόλων (οἶκος ς'-ζ'). Ὑπέρτερος τοῦ Ἄβελ καὶ τοῦ Ἐνώχ, μὲ ἀποτελέσματα σωστικὰ μείζονα τῶν τοῦ Νῶε, προσαγαγὼν ἑαυτὸν μεγαλυτέραν θυσίαν τῆς τοῦ Ἀβραάμ, νομεύων τὰ ἀρνία τῆς ἀγέλης, τοὺς πιστούς, κάλλιον τοῦ πατριάρχου Ἰακώβ, ῥήτωρ μείζων τοῦ Μωσέως, ἰσούμενος πρὸς τὸν ἱερέα Ἀαρών, ἀνώτερος τῶν Σαμουήλ, Φινεές, Δαβίδ, Σολομῶντος, καὶ Ἐζεκίου. Τὸ ἔργον τοῦ Χρυσοστόμου παραβάλλεται πρὸς τὸ τοῦ Ἠλιού, ἕπεται χαρακτηρισμὸς τοῦ ὁσίου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι ὁ Ὕμνος οὗτος ἔχει χαρακτῆρα οὐχὶ συναξαρικόν, διηγήσεως τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων τοῦ Χρυσοστόμου, ἀλλ' *ἐγκωμιαστικόν*. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ἐπίθετα τὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς ἀποδίδει εἰς τὸν ὑμνούμενον. Ὁ Χρυσόστομος εἶναι *ἀείμνηστος, ἀθλοφόρος, ἔνθεος, ἡσύχιος, θεάρεστος, θεσπέσιος, ὅσιος, παμμακάριστος, πανεύφημος, πανόλβιος, πρᾶος, σοφὸς* (ὡς τὰ θεῖα εἰδώς), *σοφώτατος, ταπεινόφρων, τροπαιοῦχος*. Καὶ τὰ οὐσιαστικὰ ποικίλα εἶναι καὶ πλούσια. Ὁ ὅσιος ἀποκαλεῖται *ἀγελάρχης, ἀπόστολος τρισκαιδέκατος, διδάσκαλος, ἰατρός, ἱεράρχης, ἱερεύς, ἱεροφάντης, ζηλωτής, καθηγητής*, (δόκιμος) *κυβερνήτης, ὁμολογητής*, (πολυθαύμαστος) *ὁλκάς, παράδεισος θεολογίας, πίναξ* (ὑψηλῶν συγγραμμάτων), *ῥήτωρ, στρατηγός, τεῖχος, πέτρα, πηγὴ ἡ Χριστοῦ μαθητής*.

Σκοπὸς τοῦ ποιητοῦ ὑπῆρξε ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἦτο ἀνώτερος τῶν Ἑβραίων προφητῶν κ ἄ. προσωπικοτήτων τῆς Γραφῆς, τοῦ Ἄβελ καὶ Ἐνὼχ (η'), Νῶε (θ'), Ἀβραὰμ (ι'), Ἰακὼβ (ια'), Μωσέως (ιβ', ιδ'), Ἀαρὼν (ιγ', ιδ'), Σαμουήλ, Φινεὲς (ιδ'), Ἰὼβ (ιε'), Δαβίδ, Σολομῶντος, Ἐζεκίου (ις'), Ἠλιοὺ (ιζ'), Ἡσαΐου, Ἱερεμίου, Δανιήλ, Ἰεζεκιήλ, Ἀμβακοὺμ καὶ Ἰωνᾶ (ιη'). Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἰδέας δὲν γίνεται ἰσομέτρως καὶ οἱ τελευταῖοι τῶν προφητῶν ἀναφέρονται ἀθροιστικῶς. Ἀνάλογος μνεία προφητῶν συναντᾶται εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ Τῇ κυριακῇ τῆς Ἀποκρέω καὶ εἰς τοὺς οἴκους δ', ε' καὶ ς' [1].

Τοῦτο δὲν εἶναι ἡ μόνη σχέσις τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ εἰς τὸν Χρυσόστομον Ὕμνος πρὸς ἄλλα ἔργα τοῦ Μελῳδοῦ. Οὕτω π.χ. ὁ Χριστὸς καλεῖται *ἀγελάρχης* εἰς τὸν ὕμνον εἰς Ἀποστόλους, οἶκος ς' [2], ἐνῶ ἐδῶ ἀγελάρχης εἶναι ὁ Χρυσόστομος. *Στρατηγὸν* ἀποκαλεῖ ὁ Ρωμανὸς[3] καὶ τὸν ἀπόστολον Πέτρον! Ὁ πατριάρχης καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ *πρᾶος καὶ ἡσύχιος*. Τὴν αὐτὴν

---

[1] Pitra, AS I, 1876, σ. 37.
[2] Pitra, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 171.
[3] Pitra, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 95, Ὕμνος ΚΔ', στ. 151 (Ὕμνοι Β', σ. 240).

ἔκφρασιν εὑρίσκω περὶ τοῦ Χριστοῦ: *Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς ἡμῶν ὁ πρᾶος καὶ ἡσύχιος* εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ Εἰς τὰ Βάϊα, οἶκος β' [1].

Εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ Εἰς τὸν Νῶε (ΙΘ', 238-240, Ὕμνοι Β' σ. 106) γίνεται λόγος περὶ τῆς κιβωτοῦ:

Σαφῶς δὲ εἰσάγων | τὰ ἀναρίθμητα ζῷα | ἐν τοῖς ταμιείοις τῆς τριωρόφου. Ἀλλὰ *τριώροφος* ἀποκαλεῖται καὶ εἰς τὸν ὕμνον εἰς Ἰ. Χρυσόστομον ἡ κιβωτός:

Νῶε μὲν ἐκδιδάσκων τοὺς παρανόμους
τῶν δεινῶν ἐπιστρέψαι οὐκ ἠδυνήθη,
νῦν δὲ ὁ διδάσκαλος τῷ Θεῷ ἀναρίθμητα
πλήθη ὄντως προσήγαγεν·
τριώροφον ἐκεῖνος ἐκτήσατο σχεδίαν
κἀκεῖ τοὺς ὑπηκόους διέσωσε
καὶ οὗτος Ἐκκλησίας τρισμακαρίστου προέστη...

Τέλος ἐπεσήμανα τὸ ἑξῆς χωρίον τοῦ νεωστὶ ἐκδοθέντος ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ Εἰς νεοφωτίστους (Ὕμνος ΚΓ', στ. 62-63, Ὕμνοι Β', σ. 212)[2]:

Πηγῆς ἀενάου τῆς ἐν τῷ Παραδείσῳ
τὰ νάματα ὄντως εἰς ποταμοὺς διαιροῦνται...

Ἰδοὺ τί ὁ Ρωμανὸς ἔγραψε περὶ τοῦ Χρυσοστόμου (οἶκος ς'):

Πηγὴ ἡ τῆς Ἐδὲμ τετραμερῶς διαιρεῖται
καὶ πᾶσαν πτῶσιν καταπλουτίζει
ἀλλ' οὗτος μείζων ἐκείνης ὤφθη·
ἡ μὲν πηγὴ ὠφέλιμος, ὁ δ' ἀνθρώποις ἅπασιν·
ἐκείνη βλύζει νάματα καὶ οὗτος λόγον ἅγιον·
τετραπέρατα γάρ, ὡς παράδεισος τερπνός,
εὐωδίας πληροῖ
τὰ θεόπνευστα αὐτοῦ λόγια χορηγῶν.

Ὑπολείπεται νὰ ἐξετασθῇ κατὰ πόσον ὁ Ρωμανὸς ἔγραψε τὸν Ὕμνον λαβὼν ὡς πρότυπον ῥητορικὸν ἐγκώμιον Πατρός τινος τῆς Ἐκκλησίας, γραφὲν εἰς πεζόν. Εἰς τοῦτο μᾶς βοηθεῖ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος τῶν Προφητῶν.

---

[1] Pitra, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 62.
[2] «Ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδὲμ ποτίζειν τὸν Παράδεισον... Φισῶν... Γεῶν... Τίγρης... Εὐφράτης» Γένεσις β', 10-14. Πρβλ. τὸν ἐκδότην τοῦ Ὕμνου Ν. Α. Λιβαδάραν, Ρωμανικά, «Ἀθηνᾶ» 59, 1955, σσ. 84-85, διαλευκάναντα τὴν ἔννοιαν τοῦ χωρίου.

Ἐξ ὅσων ἠρεύνησα, δύναμαι νὰ εἴπω ὅτι πιθανώτατα ὁ Ρωμανὸς ἐν προκειμένῳ ἐγνώριζε:

α´) Μαρτυρίου Ἀντιοχέως εἰς Ἰωάννην Χρυσόστομον, ὅπου χαρακτηριστικὸς λόγος γίνεται περὶ προφητῶν Ἠλιοῦ, Ἰησοῦ, Μωσέως, Ἐλισσαίου κλπ. Πρβλ. « Ἠλίας ἔλεγε μέν ποτε καταλελεῖφθαι μόνος, ηὕρισκε δὲ προφήτας ἐν τοῖς σπηλαίοις ἑκατὸν τρεφομένους... » (Migne, PG 47, στ. XLVIII).

β´) Παλλαδίου Ἑλενοπόλεως (†430) Διάλογον, ὅπου ὁ Χρυσόστομος λέγει περὶ ἑαυτοῦ « Ἀρκεῖ, ἀδελφέ, μὴ πολλὰ λέγε... Οὔτε γὰρ ἀπ᾽ ἐμοῦ ἤρξατο τὸ διδασκάλιον, οὔτε εἰς ἐμὲ ἐτελεύτησε. *Μὴ οὐκ ἀπέθανε Μωϋσῆς· οὐχ εὕρηται Ἰησοῦς; Οὐκ ἐτελεύτησε Σαμουήλ· οὐ κέχρισται Δαυΐδ; Ἀπέλιπε τὸν βίον Ἱερεμίας· οὐκ ἦν ὁ Βαρούχ; Ἀνελήφθη Ἠλίας· οὐ προεφήτευσεν Ἐλισσαῖος;* Ἐκαρατομήθη Παῦλος· οὐκ ἀπέλιπε Τιμόθεον, Τίτον, Ἀπολλώ, καὶ ἄλλους μυρίους; » (Migne, PG 47, στ. 23).

γ´) Ἰδίᾳ ὅμως πρότυπον ἔσχεν ὁ Ρωμανὸς τοὺς πέντε (ἢ ἐξ αὐτῶν τινας) λόγους Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου (†460) τῶν ὁποίων ἀποσπάσματα μόνον γνωρίζομεν ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Φωτίου (κώδ. 273). Πρβλ. « *Ἀπέλαβεν ὁ Ἰὼβ πολυπλασιασθέντα τὰ κτήματα· ἀπέλαβες καὶ σὺ μετὰ προσθήκης τὴν παρὰ πάντων τιμήν* » (Migne, PG 104, στ. 233). Ὁμοίως: «...*καὶ ἄκοντας τὸν Ἰωνᾶν προσρῖψαι τοῖς κύμασιν. Οὐκ ἐκείνων μῖσος, ἀλλὰ σὸν γυμνάσιον τὸ συμβάν* » (αὐτόθι 84, στ. 53). Φαίνεται ὅτι ὁ Θεοδώρητος παρωμοίαζε τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον πρὸς τοὺς Ἑβραίους προφήτας, πέραν ὅμως τοῦ Ἰὼβ καὶ τοῦ Ἰωνᾶ δὲν γνωρίζομεν τὰ τμήματα εἰς τὰ ὁποῖα ἐγίνετο ἡ μετὰ τῶν ἄλλων σύγκρισις. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐν προκειμένῳ ὁ Ρωμανὸς δὲν ὑπῆρξε πρωτότυπος εἰς τὸ θέμα, ἀλλ᾽ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν.

Καταλήγω μεταφέρων ἐνταῦθα τὸ χαρακτηριστικώτερον τμῆμα τοῦ ὅλου Ὕμνου, τὸν β´ οἶκον:

Ὁ μὲν ἥλιος λάμπων, ὡς φθάσας εἶπον [1],
τὰ ἐν κόσμῳ εὐφραίνει,
πανήμερον δὲ δρόμον ποιησάμενος
ὑπ᾽ ἐκείνης δεσπόζεται, ἧς δεσπόζων ἐτύγχανε.
Καθάπερ γὰρ χιτῶνι καλύπτεται τῷ σκότει
καὶ νὺξ καταλαβοῦσα ἀμβλύνει αὐτόν.
Τοῦ δὲ πανολβίου ἀρχιερέως τὸ κλέος

[1] Εἶπον πρότερον. Τοῦτο εἶναι ἐνδεικτικὸν ὅτι ὁ Ρωμανὸς εἶχε γράψει καὶ ἄλλον ὕμνον εἰς τὸν Χρυσόστομον, λανθάνοντα.

22 - 6 - 1956

καὶ ἡ ἡμέρα ἅγια κηρύττει καὶ νὺξ δὲ πάλιν
θαυμάζει ἄγαν πῶς διασχίσαι ἴσχυσεν
τὴν τῶν πραγμάτων θύελλαν
παρασταθῆναι ἄμωμος Χριστῷ τῷ βασιλεῖ ἡμῶν.
Ἤκουσα γὰρ παρ᾽ αὐτοῦ·
Σὺ ἐδόξασας ἐμὲ ἐπὶ τῶν γηγενῶν
καὶ ἐγὼ ἐν οὐρανοῖς δόξαν δίδωμί σοι,
τῶν περάτων γὰρ αὐτὸς
ὑπάρχεις καθηγητής,
ὡς τὰ θεῖα σοφός [1].

[1] Τὸ κείμενον ὁλοκλήρου τοῦ Ὕμνου ἐπιφυλάσσομαι νὰ ἐκδώσω προσεχῶς.

Γ' - Η ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΓΝΩΣΙΣ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΛΩΔΟΥ[1]

Τὸ θέμα δύναται νὰ ἐξετασθῇ ἀπὸ δύο πλευράς :

1. *Σχέσεις Ρωμανοῦ - Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου.* Ὁ Ρωμανὸς κατήγετο ἀπὸ τὴν Συρίαν, ἔγραψεν ὅμως ἑλληνιστί, ἐνῶ ὁ Ἐφραὶμ ὁ Σύρος ἀπὸ τὴν Νίσιβιν τῆς Μεσοποταμίας ἔγραψεν συριακά, εἶδε δὲ ὑπὸ συγχρόνων του τὸ ἔργον του μεταφραζόμενον ἑλληνιστί. Ὑπετίθετο ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἐπηρεάσθη ἀμέσως ἀπὸ τὴν συριακὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν. Ἡ σχετικὴ διαπραγμάτευσις τοῦ θέματος ὑπὸ τῶν Th. Wehofer, Untersuchungen zum Lied des Romanos auf di Wiederkunst des Herrn, 1906 καὶ Cas. Emereau, Saint Ephrem le Syrien, son œuvre littéraire grecque, Paris (1918) σχεδὸν πάντοτε προηγήθη τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Ἕλληνος Ἐφραὶμ (δηλαδ. τῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταφράσεως τοῦ Ἐφραὶμ)[2] ὑπὸ τοῦ ἐν Ρώμῃ καθηγητοῦ κ. Silvio Giuseppe Mercati, S. Ephraem Syri opera, tomus primus, fasc. primus Sermones in Abraham et Isaac, in Basilium Magnum, in Eliam, Romæ 1915, ἡ ὁποία τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἔναρξίν της δὲν ἐπροχώρησεν, οὐδὲ φαίνεται ὅτι θὰ προχωρήσῃ, ἂν δὲν ἀναληφθῇ ὑπό τινος νεωτέρου.

Ἐξ ὅσων δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν σήμερον, ἐκ τῶν γνωστῶν ὡς βεβαίων ἑλληνικῶν κειμένων τοῦ Ἐφραίμ, ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Ρωμανὸν δὲν εἶναι οὔτε ἄμεσος, οὔτε ὅσης σημασίας ἐθεωρήθη ἄλλοτε. Οἱ παλαιοὶ μελετηταὶ τοῦ θέματος, κατὰ τοὺς παραλληλισμούς των, εἶχον ὑπ' ὄψιν ὀλίγα κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἦσαν προκατειλημμένοι ὅτι *οὗτος ἠκολούθει* τὸν Σύρον. Ὁμοίως δὲν ἐξήταζον τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τῆς ὅλης λειτουργικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ εἶναι κεχωρισμένον τὸ τῆς προελεύσεως τῆς ποιήσεως τοῦ Ρωμανοῦ. Σήμερον ἡ σύγκρισις δεικνύει ὅτι :

α') Ὁ Ρωμανὸς συνολικῶς ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν συριακὴν ποίησιν ὀλιγώτερον ἀπὸ ὅ τι ὑπετίθετο ἄλλοτε. *Τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ ὅλης τῆς λειτουργικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως.*

β') Ὅτι ἡ ποίησις τοῦ Ἐφραίμ, ἔργον πολεμιστοῦ καὶ ἀσκητοῦ τῆς ποιμενικῆς Μεσοποταμίας, εἶναι ἐντόνου ἀγροτικοῦ καὶ ποιμενικοῦ χαρακτῆρος, περισσότερον ῥητορικὴ ἀπὸ τὴν τοῦ Ρωμανοῦ. Ἀπεναντίας ὁ Ρωμανὸς εἰς

[1] Ἀνακοίνωσις σταλεῖσα (ἀγγλιστὶ) εἰς τὸ ἐν Oxford «Second International Conference on Patristic Studies» (19 - 24 Σεπτεμβρίου 1955), κατὰ παράκλησιν τῆς ὀργανωτ. Ἐπιτροπῆς αὐτοῦ.

[2] Πρβλ. τὴν παρατήρησιν τοῦ Puech, ἣν ἐσημείωσα πρόσθεν σ. 21, σημ. 8.

τὸ ἔργον του χρησιμοποιεῖ καὶ εἰκόνας τοῦ γεωργικοῦ, κυνηγετικοῦ καὶ ποιμενικοῦ βίου, ἀλλ' ἔχει ἐντονώτερον ἀστικὸν χαρακτῆρα, ἀποδίδει δὲ περισσοτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου.

γ') Ὅτι ἡ διαπραγμάτευσις τοῦ αὐτοῦ θέματος, ὡς τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, γίνεται κατὰ ἀρκετὰ διάφορον τρόπον [1].

δ') Ὅτι ἡ ἑβραϊκὴ καὶ ὄχι ἡ συριακὴ ποίησις εἶναι ἡ ἀμεσώτερον ἐπηρεάζουσα τὸν Ρωμανόν, διὰ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὑπὸ τῶν Ἑβδομήκοντα (διὰ τῶν θεμάτων, τῆς γλώσσης, τῶν ἐκφράσεων) καὶ

ε') Ὅτι ἡ ῥυθμομετρικὴ κατασκευὴ τῶν Ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι περισσότερον συγγενὴς πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῶν Ἑβδομήκοντα, ψαλλόμενον εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἰσχύει γενικῶς ἐπὶ ὅλης τῆς ἑλληνικῆς λειτουργικῆς ποιήσεως.

2. *Ἡ σχέσις τοῦ Ρωμανοῦ πρὸς τοὺς Ἕλληνας Πατέρας* διεπιστώθη παλαιότερον ὑπὸ τοῦ P. Maas, εἰς ὅ,τι μάλιστα ἀφορᾷ τὸν Βασίλειον Σελευκείας. Γενικῶς ἀναγνωρίζεται ὅτι καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπηρέασε τὸν Ρωμανόν. Ὑπερβολικῶς μάλιστα ἐθεωρήθη ὁ Ρωμανὸς ὡς εἷς ἱεροκήρυξ γράφων ἐμμέτρως, πρᾶγμα ὅπερ σήμερον δύναται νὰ θεωρηθῇ πλάνη, λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ Ἕλλην ποιητὴς ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν κόσμον, τὴν ἐσωτερικὴν πάλην τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει. Ἐπὶ πλέον οἱ ἁγιογραφικοὶ Ὕμνοι καὶ οἱ ἱστορικοῦ χαρακτῆρος δὲν ἔχουν συνήθως ὡς πρότυπα λόγους τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ὕμνων Α' - ΚΗ' (1 - 28) (Ι, 1952 καὶ ΙΙ, 1954 Ἀθῆναι) ὑπ' ἐμοῦ καὶ τῶν συνεργατῶν μου, τὸ θέμα εἶναι δυνατὸν ν' ἀντιμετωπισθῇ εὐρύτερον, διότι ὅλοι ἀνεζητήσαμεν τὰς πηγὰς τῶν ἐκδοθέντων κειμένων εἴτε ἁγιολογικαί, εἴτε ἱστορικαί, εἴτε ἀποκρυφολογικαί, εἴτε ῥητορικαὶ ἦσαν αὗται. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου εἰς τὸν Ρωμανὸν εὑρέθη μεγαλυτέρα, πλὴν δ' αὐτῆς καὶ τῆς τοῦ Βασιλείου Σελευκείας, διεπιστώθησαν καὶ ἄλλων Πατέρων, δηλ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Γρηγορίου Νύσσης, Ἀστερίου Ἀμασείας, Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ, Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας κλπ.

Ἐπὶ πλέον δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ τὰ κάτωθι :

α') Τὸ πρόβλημα τῆς εὐρυτέρας ἐπιδράσεως τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου (κ.ἄ. Πατέρων) ἐπὶ τὸν Ρωμανὸν εἶναι συνδεδεμένον πρὸς τὴν γνησιότητα

1. Πρβλ. τὴν μικρὰν ἀλλ' ὡραίαν μελέτην τοῦ μαθητοῦ μου Παναγ. Γ. Νικολοπούλου: Ἐπὶ τὰς πηγὰς τοῦ εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραὰμ Ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, «Ἀθηνᾶ» 56, 1952, σσ. 278 - 385 καὶ ὅσα ἔγραψα ἀνωτέρω σσ. 21 - 25 περὶ τοῦ Ὕμνου τούτου.

τῶν ἔργων τοῦ μεγάλου τούτου ῥήτορος, τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει ἀκόμη καὶ εἶναι δύσκολον νὰ προπαρασκευασθῇ μία νέα κριτικὴ ἔκδοσις.

β') Ἡ ἐπίδρασις τῶν Ἑλλήνων Πατέρων ἐπὶ τὸν Ρωμανὸν ὑπάρχει εἰς τοὺς Ὕμνους ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν ἱστορικὸν ἢ ἁγιολογικὸν χαρακτῆρα, ἢ δὲν ἐκφράζουν ἐσωτερικὴν ψυχικὴν διάθεσιν (προσευχαί).

γ') Ἡ ἐπίδρασις τῶν Ἑλλήνων Πατέρων ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς ὑποθέσεως εἰς τὴν γλῶσσαν, εἰς ἐκφραστικοὺς τρόπους καὶ εἰς χειρισμὸν τῶν θεμάτων καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ῥητορικῶν σχημάτων λόγου. Οὐδέποτε Ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ χάνει τὸν διηγηματικόν του χαρακτῆρα καὶ οὐδέποτε μεταβάλλεται εἰς κήρυγμα. Παρ' ὅλα ταῦτα πάντοτε οἱ Ὕμνοι ἀποσκοποῦν νὰ παραδειγματίσουν τοὺς πιστούς.

δ') Διὰ τῆς ἐπηρείας τῶν Πατέρων ἐπὶ τὸν Ρωμανὸν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ῥητορική, μὲ τὰ σχήματά της, τὸν λόγον, τὴν γλῶσσαν ἐπηρεάζει σχετικῶς τὸν Ρωμανὸν περισσότερον ἀπὸ οἱονδήποτε συριακὸν ἢ ἑβραϊκὸν κείμενον.

ε') Λεπταὶ ψυχογραφικαὶ διακρίσεις διαφοροποιοῦν τὰς ὑποθέσεις τῶν ῥητορικῶν ἔργων καὶ τὰς ὑποθέσεις τῶν Ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἕλλην ποιητὴς δὲν γίνεται δοῦλος οὔτε τοῦ θέματος οὔτε τοῦ προτύπου του.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ ΕΚ ΧΙΟΥ

ΒΕΣΤΑΡΧΑΙ

Ἡ οἰκογένεια τῶν Βεσταρχῶν εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Χίου, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ αἰῶνας διετηρήθησαν.

Οἱ Βεστάρχαι εἶναι γνωστοὶ ἐν Χίῳ ἀπὸ τοῦ 11ου μ.Χ. αἰῶνος. Ὁ Εὐστάθιος Βεστάρχης ἀπαντᾷ εἰς πιττάκιον τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Μονομάχου [1], εἰς τὴν οἰκογένειαν δὲ ταύτην ἀναφέρεται τὸ μέχρι σήμερον σωζόμενον τοπωνύμιον Βεσταρχᾶτον παρὰ τὸ χωρίον Δαφνῶνα καὶ τὴν περίφημον Βυζαντινὴν Νέαν Μονήν. Οἱ Βεστάρχαι καὶ ἄλλοι μεγάλοι κτηματίαι τῆς περιφερείας, οἱ Καναβοῦτζαι, οἱ Καρβούνηδες, οἱ Στρατηγοί, οἱ Βερβέρηδες (ἀπὸ τοὺς ὁποίους προῆλθον τὰ τοπωνύμια Καναβουτζᾶτον, Καρβουνᾶτο, Βερβερᾶτο, Στρατηγᾶτο) συνετέλεσαν πιθανώτατα νὰ πεισθῇ ὁ Κωνσταντῖνος Μονομάχος νὰ ἱδρύσῃ τὴν ἀνωτέρω Νέαν Μονήν.

Τὸ 1315 ἀναφέρεται ὁ «πρεσβύτερος» Νικόλαος Βεστάρχης, ὁ ὁποῖος καλεῖται ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖον νὰ ἔλθῃ μετὰ τοῦ Λέοντος Καλοθέτου εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ ἐκθέσουν τὰς καταγγελίας ποὺ εἶχαν κατὰ τοῦ ἐπισκόπου Χίου [2]. Καὶ ὁ Βεστάρχης οὗτος εἶχε, φαίνεται, καλὴν κοινωνικὴν θέσιν. Εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Βεσταρχῶν ἀνήκει καὶ ὁ πολὺς Λέων Ἀλλάτιος, τοῦ ὁποίου ὁ πατὴρ Νικόλαος Βεστάρχης ἐπεκλήθη τὸ πρῶτον Ἀλάτσης [3]. Ἄλλος Νικόλαος Βεστάρχης εἶναι ἱερεὺς εἰς Τζάραν τῆς Δαλματίας τὸ 1627 [4]. Μιχαήλ, ἱερεὺς Βεστάρχης καὶ διδάσκαλος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὑπογράφει εἰς συνοδικὸν ἔγγραφον τοῦ 1638 [5].

Ἰγνάτιος Βεστάρχης ἀναφέρεται εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Χίου Κωνσταντίνου Πατρικίου τὸ 1581 [6]. «Ὁ δομέστικος καὶ ταβουλάριος τοῦ Χίου» Γεώργιος Βεστάρχης ἔγινεν ἔπειτα μητροπολίτης Χίου (1676-1696) καὶ

---

[1] BZ 14, 1905, 593.
[2] Miklosich-Müller, Acta 1, 17.
[3] Κ. Ἀμάντου, Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον, 1946, σ. 71.
[4] Περιοδικὸν τοῦ ἐν Χίῳ Συλλόγου Ἀργέντη 1, 1939, 120.
[5] J. Aymont, Monuments authentiques de la religion des Grecs, 1708, σ. 331.
[6] Gabrieli Severi, Epistolæ..., σ. 33.

μετωνομάσθη Γρηγόριος[1]. Βεστάρχαι πολλοὶ ἀναφέρονται εἰς τὸ χωρίον Καλαμωτή[2], εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Χίου ὑπὸ Γ. Ζολώτα (τ. 1, ΙΙ, σ. 292) μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Κοραῆ. Μετὰ τὴν Καταστροφὴν τοῦ 1822 δὲν ὑπάρχουν πλέον Βεστάρχαι εἰς τὴν Χίον.

Καὶ ἔξω τῆς Χίου ἀναφέρονται πολλοὶ Βεστάρχαι[3], ὅπως ὁ Βασίλειος Βεστάρχης, «κριτὴς τοῦ βήλου καὶ τῶν Κηβυρραιωτῶν».

ΚΑΛΟΘΕΤΟΙ[4]

Οἱ Καλόθετοι ἦλθαν εἰς Χίον ἀπὸ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου τὸ πρῶτον ἀναφέρονται. Ὁ Νικόλαος Καλόθετος περιφανὴς στρατηγὸς ἐφονεύθη τὸ 1223 κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ σουλτάνου Ἰκονίου κατὰ τῆς Τραπεζοῦντος[5].

Ἐνωρὶς ἡ οἰκογένεια τῶν Καλοθέτων προήχθη καὶ συνεδέθη μὲ τὴν ἄρχουσαν κοινωνικὴν τάξιν. Ὁ Θεόδοτος Καλόθετος ὀνομάζεται «θεῖος» τοῦ βασιλέως Βατάτζη, «οἰκεῖος» αὐτοῦ καὶ διῴκησε διάφορα θέματα, ἔγινε «δοὺξ» τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων, δοὺξ «τῆς χώρας Πυργίου καὶ Καλόης», δοὺξ «τῆς χώρας Μελανουδίου»[6]. Φαίνεται ὅτι κακῶς ἐγράφη ἐνίοτε καὶ Θεόδωρος[7]. «Νικηφόρος εὐτελὴς ἱερεὺς ὁ Καλόθετος» ἀναφέρεται τὸ 1193 ἐκ Κρήτης[8]. Οἱ Καλόθετοι ὑπῆρξαν συγγενεῖς τῶν Κομνηνῶν, τῶν Παλαιολόγων καὶ τῶν Κανταχουζηνῶν. «Ἀνδρέας Κομνηνὸς ὁ Καλόθετος» ἀναφέρεται τὸ 1390[9]. «Γεώργιος Παλαιολόγος ὁ Καλόθετος»[10] καὶ ἄλλοι.

Ὀνομαστὸς λόγιος ὑπῆρξεν ὁ Ἰωσὴφ Καλόθετος, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον βαθμηδὸν ἐγνώσθη κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας[11]. Πρώτη ἔκδο-

---

[1] Ἑλληνικά, τ. 4, 1931, σ. 56.

[2] Στ. Καββάδα, Οἱ κώδικες τῆς Χίου, 1950, σ. 38, 73, 80.

[3] Παρὰ Ζολώτᾳ, Ἔνθ' ἀνωτ. καὶ Revue numismatique, 1916, σ. 38.

[4] Τὸ ὄνομα Καλόθετος = καλὸς θετός, υἱὸς ἢ ἄλλος συγγενής. Ὑπάρχει καὶ ὄνομα Δίθετος = δὶς υἱοθετημένος;

[5] Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Fontes historiæ imperii Trapezuntini, 1897, σ. 121.

[6] Miklosich-Müller, Acta... 4, 152 καὶ 4, 154 καὶ 4, 208 καὶ 6, 201.

[7] Miklosich-Müller, Acta 4, 208.

[8] Miklosich-Müller, 6, 127.

[9] Miklosich-Müller, 3, 143.

[10] Βλ. περιοδικὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν 3, 339.

[11] Βλ. καὶ τὸ ἄρθρον Ioseph Calothetos ἐν Dictionnaire de Théologie Catholique, τ. 8, σ. 1522.

σις ἔργου τοῦ Ἰωσὴφ περὶ τοῦ βίου Γρηγορίου τοῦ ἀσκήσαντος παρὰ τὴν Νικομήδειαν τὸ 1240 ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ Νέον Ἐκλόγιον τὸ 1803 (σ. 308). Τὰ λοιπὰ ἔργα ἐγνώσθησαν ἀργότερα. Εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν (τ. 4, 1884, σ. 221) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Δανιὴλ Στεργιάδου πίναξ λόγων τοῦ Καλοθέτου κατὰ Βαρλαὰμ καὶ Γρηγορίου Ἀκινδύνου ἐκ χειρογράφου τῆς μονῆς Παντοκράτορος τοῦ Ἄθω. Ἄλλος κῶδιξ περιέχων λόγους καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Ἰωσὴφ Καλοθέτου περιεγράφη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ν. Βέη εἰς τὸ ΒΖ (τ. 17, 1908, σ. 86). Αὐτ. γίνεται λόγος καὶ περὶ Καλοθετῶν. Εἰς τὸ περιοδικὸν Θρακικὰ (τ. 13, 1940, σ. 59) ἐδημοσιεύθη «βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανασίου συγγραφεὶς παρὰ τοῦ τιμιωτάτου Ἰωσὴφ μοναχοῦ τοῦ Καλοθέτου». Ἐπιστολὴν τοῦ Βαρλαάμ, «Ἰωσήπῳ (=Ἰωσὴφ) Καλοθέτῳ» ἐδημοσίευσεν ὁ Schirò εἰς τὸ Archivio Storico per la Calabria e la Lucania (τ. 2). Ὁ Βαρλαάμ, ὁ ἐκ Καλαβρίας ἀνήσυχος οὗτος Ἕλλην, δὲν εἶχε μόνον μὲ τὸν Ἰωσὴφ Καλόθετον ἀλληλογραφίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλον Καλόθετον, τὸν Ἀλέξιον[1], συγγενῆ ἴσως τοῦ ἀνωτέρω. Οἱ Καλόθετοι οὗτοι ἠσχολήθησαν μὲ τὰ ζητήματα τὰ ἡσυχαστικὰ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος.

Ὀνομαστὸς εἶναι ὁ ἐν Χίῳ Λέων Καλόθετος, συγγενὴς τῶν Κανταχουζηνῶν[2], ὅστις εἰργάσθη πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Χίου ἀπὸ τοὺς Γενοάτας Ζαχαρίας τὸ 1329 καὶ ὡρίσθη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ τρίτου ἄρχων Φωκαίας. Καὶ ἄλλοι Καλόθετοι ἀναφέρονται εἰς Χίον[3]. Περὶ τοῦ Λέοντος Καλοθέτου καὶ ἄλλων Καλοθέτων ἔγραψεν ὁ Dölger[4].

Εἰς πρόσταγμα Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου[5] τοῦ 1407 ὀνομάζεται ὁ Ἀντώνιος Καλόθετος «οἰκεῖος» τοῦ αὐτοκράτορος. «Σφραγὶς ταπεινοῦ Μανουὴλ Καλοθέτου» ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Κωνσταντοπούλου εἰς τὴν Διεθνῆ Ἐφημερίδα Νομισμ. Ἀρχαιολογίας (τ. 9, 1906, σ. 51· πβ. Ἑλληνικὰ τ. 6, 1933, σ. 92). Αὐτόθι καὶ περὶ ἄλλων Καλοθέτων.

Οἱ Καλόθετοι σῴζονται μέχρι σήμερον[6], εἶχαν δὲ πάντοτε πολλοὺς γενεαλογικοὺς κλάδους.

---

[1] Migne, PG, τ. 151, στ. 1309. Αὐτ. στ. 1281 ἐπιστολὴ τοῦ Καλοθέτου πρὸς τὸν Βαρλαάμ. Εἰς τὸ λατινικὸν κείμενον γράφεται κακῶς Calochetus ἀντὶ Calothetus.

[2] Κανταχ. 1, 371.

[3] Βλ. Γ. Ζολώτα, Ἱστορία τῆς Χίου, τ. 1, ΙΙ, 1923, σ. 333. Τὴν μελέτην τοῦ Α. Λαυριώτου περὶ Καλοθέτων τῆς Χίου εἰς τὴν Ἑβδομαδιαίαν Ἐπιθεώρησιν τοῦ Νεολόγου, 1892-1893, δὲν εἶδον.

[4] Facsimile byzantinischen Kaiserurkunden, σ. 99.

[5] Acta præsertim græca Rossici in Monte Athos monasterii, 1873, σ. 186.

[6] Εἰς τὴν ἐφημερίδα Βῆμα 10 Ἰανουαρίου 1952 ἀναφέρεται ὁ θάνατος Κωνσταντίνου Καλοθέτου.

Καλόθετοι ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν εὐγενῶν Κερκύρας τὸ 1672 [1]. Εἰς τὸ Νέον Μαρτυρολόγιον σημειοῦται «ὁ μέγας πρωτοπαπᾶς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὁ ἐπονομαζόμενος Καλόθετος».

Οἱ οἰκογενειακοὶ κλάδοι τῶν Καλοθέτων ἀνέδειξαν πολλοὺς ἱερεῖς, τοὺς ὁποίους δὲν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα. Ἐσημειώσαμεν ὀλίγους ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀντιπροσώπων.

ΚΟΡΕΣΣΙΟΙ

Περὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Κορεσσίων ἔγραψα μικρὸν σημείωμα εἰς τὴν Ἀθηνᾶν (τ. 46, 1935, σ. 203), περὶ δὲ τῶν Χίων Κορεσσίων καὶ Καλβοκορεσσίων βλ. αὐτ. καὶ περισσότερα εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Χίου τοῦ Γ. Ζολώτα (τ. 2, 1923, 355).

Εἰς τὰ ἀνωτέρω προσθέτω ὀλίγας λέξεις περὶ τῶν Χίων Κορεσσίων. Οἱ πρῶτοι Χῖοι Κορέσσιοι εἶναι ὁ Μιχαὴλ Κορέσης καὶ ὁ Σεβαστὸς Κορέσης, οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν συμφωνίαν παραδόσεως τῆς Χίου εἰς τὸν Γενοάτην Σίμωνα Βιγνιόζον [2]. Κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα διεκρίθη ἐν Χίῳ ὁ ἰατρὸς Ἰωάννης Κορέσης, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε μεγάλην κοινωνικὴν δρᾶσιν [3]. Κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα διεκρίθη καὶ ὁ Γεώργιος Κορέσης, περὶ τοῦ ὁποίου ἔγραψα εἰς τὴν Ἀθηνᾶν (46, 191) [4].

Περὶ τοῦ καθολικοῦ Βικεντίου Κορέσση ἔγραψεν ὁ G. Hofmann [5].

Περὶ τῶν νεωτέρων Κορεσσίων ἂς σημειωθῇ ὅτι ὁ Νικόλαος Κορέσης ἐξέδωσε δύο ἐφημερίδας, τὴν Ἐκλεκτικὴν καὶ τὸν Ἄγγελον τοῦ Βυζαντινοῦ λαοῦ. Ἀπέθανε τὴν 6ην Ἰανουαρίου 1885 [6].

Εἰς τοὺς κώδικας τῆς μονῆς Μουνδῶν ἀναφέρονται Κορέσσιοι, «ὁ εὐγενὴς κτήτωρ μισὲρ Κωνσταντῖνος Κορέσης» (τὸ 1617) καὶ ἄλλοι.

Κορέσσιοι ἐξ ἀρρενογονίας δὲν εὑρίσκονται πλέον εἰς τὴν Χίον. Ἔξω ὅμως αὐτῆς ἀκούονται συχνά.

Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ

---

[1] É. Legrand - H. Pernot, Bibliographie Ionienne, τ. 1, σ. 61.

[2] Βλ. Κ. Ἀμάντου, Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς Χίου, σ. 160 (τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Φισοσοφικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, 1954 - 1955).

[3] Κ. Ἀμάντου, Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον, 1946, σ. 54.

[4] Δὲν ἐσημείωσα ἐκεῖ τοὺς ἐπαίνους τοῦ Δοσιθέου ἐν τόμῳ Καταλλαγῆς, 1694, σ. 276: «Ὁ Γεώργιος Κορέσιος ἦν ἐκ τῆς περιφήμου νήσου Χίου, εὐγενὴς ἐξ εὐγενῶν, φιλόσοφος, ἰατρὸς καὶ θεολόγος, οὗ καὶ πολλὰ συγγράμματα φιλοσοφικά, ῥητορικὰ καὶ θεολογικὰ εὑρίσκονται, περὶ ὧν... εἰρήσεται ἡμῖν κατὰ πλάτος».

[5] Il vicariato apostolico di Constantinopli, 1935, σ. 251.

[6] Βλ. Ποικίλην Στοάν, τ. 6, 1886, σ. 457.

ΜΑΡΙΝΟΥ ΦΑΛΙΕΡΟΥ
ΡΙΜΑ ΠΑΡΗΓΟΡΗΤΙΚΗ

(κατὰ τὸν κώδικα 1549 τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας)

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἠθικοδιδακτικὴ ποίησις ἐκαλλιεργήθη κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς ὡς καὶ κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους εἰς εὐρυτάτην κλίμακα. Χαρακτηριστικὸν ἔργον τῆς παραγωγῆς ταύτης εἶναι τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σπανέα λίαν διαδεδομένον διδακτικὸν ποίημα, τὸ ὁποῖον ἐμιμήθησαν βραδύτερον καὶ ἄλλοι στιχουργοί, διαμορφωθείσης οὕτω πλουσίας σχετικῆς λογοτεχνικῆς παραδόσεως, καίτοι τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων τούτων, ἐστερημένα οἱασδήποτε λογοτεχνικῆς ἀξίας, δὲν παρουσιάζουσιν εἰμὴ μόνον φιλολογικὴν καὶ λαογραφικὴν σημασίαν [1].

Τὰ ἠθικοδιδακτικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ταύτης, καὶ τὰ εἰς ἀρχαΐζουσαν καὶ τὰ εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, περιγράφουσι, κατὰ τρόπον ἀσφαλῆ καὶ πιστότερον ἢ τὰ ἄλλα λογοτεχνικὰ εἴδη, τὸν πραγματικὸν χαρακτῆρα τῶν Βυζαντινῶν, ἀποκαλύπτοντα τὸν ψυχικόν, κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν κόσμον, ὡς καὶ τὴν εὐρυτέραν περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀγωγῆς ἀντίληψιν αὐτῶν. Ἀναφέρονται δὲ εἰς συμβουλὰς διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν πρακτικὸν βίον, εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τοῦ λαοῦ, εἰς τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ ἀτόμου ἔναντι τῶν ἀνωτέρων καὶ εἰς τὰ καθήκοντα ἐν γένει τοῦ καλοῦ πολίτου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀνθρώπου. Ἐκ παραλλήλου παρέχουσι σημαντικὰς πληροφορίας περὶ τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἐθίμων τοῦ βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ περὶ τῶν παραδόσεων αὐτοῦ.

Μεταξὺ τῶν ποιητῶν, οἵτινες ἔγραψαν ἔργα ἠθικοδιδακτικοῦ περιεχομένου, συγκαταλέγεται καὶ ὁ Μαρῖνος Φαλιέρος, Κρὴς στιχουργός, περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ὁποίου μέχρι πρό τινος αἱ πληροφορίαι ἦσαν λίαν

---

1. Περὶ τῆς ἠθικοδιδακτικῆς ποιήσεως καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας βλ. Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντηνῆς Λογοτεχνίας, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, Ἀθῆναι 1900, τόμ. Γ', σελ. 33 ἑπ., S. Karaiskakis, Das Lehregedicht Λόγοι διδακτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν von Marcos Depharanas, Λαογραφία, Δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας, τόμ. ΙΑ', Θεσσαλονίκη 1934, σελ 1-66 καὶ τὴν ἐκεῖ ἀναγραφομένην πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν. Βλ. καὶ Γ. Θ. Ζώρα, Ἱστορία τοῦ Πτωχολέοντος (ἐξ ἰδιοκτήτου ἀνεκδότου παραλλαγῆς), Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. Ζ', Ἡράκλειον 1953, σελ. 267-295.

περιωρισμέναι. Μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὸ ἔργον τοῦ συγγραφέως τούτου ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον εὐρυτέρας μελέτης, ἐξεδόθησαν δὲ καὶ στιχουργήματα αὐτοῦ, ἅτινα εἶχον παραμείνει ἄγνωστα ἢ ἀνέκδοτα[1].

Περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου διετυπώθησαν διάφοροι γνῶμαι. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οὗτος ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη ἐν Κρήτῃ, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τοῦ ἰδιάζοντος κρητικοῦ ἰδιώματος, τὸ ὁποῖον μεταχειρίζεται, ἴσως δὲ κατήγετο ἐξ ἀριστοκρατικοῦ τινος ἐνετικοῦ οἴκου, ἀφοῦ ὁ ἴδιος προσαγορεύεται εἰς τὰ ἔργα του « εὐγενέστατος, ἄρχων, κύριος », « ἀφέντης, μισέρ », « εὐγενέστατος, ἄρχων, μισέρ ». Δὲν ἀποκλείεται δηλ. νὰ ἀνῆκεν εἰς μίαν τῶν οἰκογενειῶν ἐκείνων, αἵτινες, προερχόμεναι ἐξ Ἰταλίας, ἐγκατεστάθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐνετοκρατίας ἐν Κρήτῃ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον ἐξελληνίσθησαν καὶ ἠσπάσθησαν τὴν ὀρθοδοξίαν.

Περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐποχῆς τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Φαλιέρου οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος· πάντως φαίνεται ὅτι ἔζησε τὸν ΙϚ' αἰῶνα[2]. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μόρφωσιν αὐτοῦ, προκύπτει ὅτι οὗτος ἐγνώριζε τὴν σύγχρονον, ἴσως δὲ καὶ τὴν παλαιοτέραν ἠθικοδιδακτικὴν παραγωγήν, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ διάφορα ἐρωτικοῦ περιεχομένου ποιήματα τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων, δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ ἐγνώριζε καὶ τὰ ἀνάλογα στιχουργήματα τῆς Ἰταλίας, ἀφοῦ, ὡς φαίνεται πολὺ πιθανόν, ὑποστη-

1. Κυριωτέρα βιβλιογραφία περὶ τὸν Μαρῖνον Φαλιέρον: Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντηνῆς Λογοτεχνίας, ἔνθ' ἀν., τόμ. Γ', σελ. 72, Ἠλ. Βουτιερίδη, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Ἀθῆναι 1927, τόμ. Β', σελ. 66-71, J. Schmitt, Ποίημα ἀνέκδοτο τοῦ Μαρίνου Φαλιέρη, Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Δ', 1893, σελ. 291-308, Angelo Scrinzi, Poesie inedite di Marino Falieri, Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, 1899-1900, τόμ. LIX, Parte seconda, σελ. 253-264, K. K(rumbacher), ἐν Byzantinische Zeitschrift, τόμ. Θ', 1900, σελ. 571-572, Vil. Lundström, Ramenta byzantina, II, Eranos, τόμ. Δ', 1900, σελ. 134-136, M. Μανούσακα, Ἑλληνικὰ ποιήματα γιὰ τὴ σταύρωση τοῦ Χριστοῦ. Α'. Ὁ « Θρῆνος εἰς τὰ πάθη καὶ τὴν σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ » τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου, Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier, Ἀθῆναι 1952, σελ. 3-12, M. Manoussakas, La littérature crétoise à l'époque vénitienne, L'Hellénisme Contemporain, Ἀθῆναι 1955, σελ. 100 ἑπ., Γ. Θ Ζώρα, Ἀνέκδοτον ποίημα τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχοντος μισὲρ Μαρῆ Φαλιέρου, Ἐπιθεώρησις (Ρώμης), τόμ. Γ', 1940, σελ. 13-30, Τοῦ αὐτοῦ, Ποίημα παραινετικὸν Μαρίνου Φαλιέρου, αὐτόθι, τόμ. Γ', 1940, σελ. 149-166, Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία καὶ ὄνειρο τοῦ Φαλιέρου, αὐτόθι, τόμ. Γ', 1940, σελ. 311-320 καὶ 373-385, Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ ποιητὴς Μαρῖνος Φαλιέρος, Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. Β', 1948, σελ. 7-46, 213-234 καὶ 416-435.

2. Περὶ τοῦ Φαλιέρου βλ. Angelo Scrinzi, Poesie inedite di Marino Falieri, ἔνθ' ἀν., σελ. 253 ἑπ., Γ. Θ. Ζώρα, Ὁ ποιητὴς Μαρῖνος Φαλιέρος, ἔνθ' ἀν., σελ. 8 ἑπ.

ρίζει δὲ καὶ ὁ Βουτιερίδης, ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας[1].

Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου εἶναι γνωστὰ πέντε στιχουργήματα — σῳζόμενα εἰς πολλὰς παραλλαγάς —, ἤτοι τὸ θρησκευτικοῦ περιεχομένου δρᾶμα « Θρῆνος εἰς τὰ πάθη καὶ τὴν σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ »[2], τὰ ἠθικοδιδακτικὰ « Λόγοι διδακτικοὶ » καὶ « Ρίμα παρηγορητικὴ » καὶ τὰ καθαρῶς λυρικά, ἐρωτικοῦ δὲ χαρακτῆρος « Ἐρωτικὸν ἐνύπνιον » καὶ « Ἱστορία καὶ ὄνειρο τοῦ Φαλιέρου »[3]. Κατωτέρω δημοσιεύομεν νέαν παραλλαγὴν τῆς « Ρίμας παρηγορητικῆς ».

***

Τὸ στιχούργημα τοῦτο, ἀνῆκον, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἠθικοδιδακτικοῦ περιεχομένου ἔργων, παρουσιάζει στενὴν συγγένειαν πρὸς παλαιότερα καὶ σύγχρονα ἀνάλογα ποιήματα. Τὸ περιεχόμενον εἶναι ἁπλοῦν καὶ περιλαμβάνει σειρὰν νουθεσιῶν περὶ τῆς προσκαίρου ταύτης ζωῆς καὶ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς[4].

Ὁ ποιητής, ἀπευθυνόμενος πρὸς προσφιλὲς πρόσωπον[5], τὸ ὁποῖον ἡ μοῖρα ἔπληξε διὰ τοῦ θανάτου προσφιλῶν συγγενῶν καὶ ἄλλων ἀτυχημάτων, ζητεῖ νὰ παρηγορήσῃ αὐτό, περιγράφων τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου καὶ τὸ ἀβέβαιον τῶν ἐγκοσμίων, ὡς καὶ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ καλοῦ χριστιανοῦ νὰ ὑπομένῃ μετὰ καρτερίας καὶ νὰ ὑποτάσσηται ἀγογγύστως εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅστις, ὡς ὁ μόνος ἐξουσιαστὴς τοῦ σύμπαντος, κυβερνᾷ κατὰ βούλησιν καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ἀνεξιχνιάστους Αὐτοῦ βουλὰς τὰ ἀνθρώπινα, παρέχων καὶ ἀφαιρῶν τὴν ζωὴν καὶ τὰ ἀγαθά.

Παρατηρεῖ ὅτι, ἐάν τις ἀπολέσῃ συγγενεῖς καὶ ὑπάρχοντα, δὲν πρέπει νὰ ἀπελπίζηται οὔτε νὰ παραπονῆται κατὰ τοῦ Θεοῦ, διότι ὁ τροχὸς τῆς τύχης εἶναι εὐμετάβλητος. Οὕτως εἶδε πτωχὸν νὰ πλουτήσῃ καὶ πλούσιον νὰ πτωχεύσῃ, ὑγιᾶ νὰ ἀσθενήσῃ καὶ ἀσθενῆ νὰ γίνῃ ὑγιής, σκλάβον νὰ γίνῃ

1. Ἠλ. Βουτιερίδη, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ἔνθ' ἀν., τόμ. Β', σελ. 68.

2. Βλ. ἰδίᾳ Μ. Μανούσακα, Ἑλληνικὰ ποιήματα γιὰ τὴ σταύρωση τοῦ Χριστοῦ. Α'. Ὁ « Θρῆνος εἰς τὰ πάθη καὶ τὴν σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ » τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου, ἔνθ' ἀν.

3. Περὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν στιχουργημάτων τοῦ Φαλιέρου βλ. Γ. Θ. Ζώρα, Ὁ ποιητὴς Μαρῖνος Φαλιέρος, ἔνθ' ἀν.

4. Βλ. Γ. Θ. Ζώρα, Ὁ ποιητὴς Μαρῖνος Φαλιέρος, ἔνθ' ἀν., σελ. 31. ἑπ. καὶ 416 ἑπ.

5. Μόνον τὸ Φλωρεντιανὸν χειρόγραφον ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ παραλήπτου « ἄρχος Βενεδίκτος Ταπόλης ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ », ἐνῷ αἱ λοιπαὶ παραλλαγαὶ οὐδὲν σχετικὸν ἀναγράφουσιν.

ἀφέντης καὶ ἄρχοντα νὰ μεταβληθῇ εἰς δοῦλον, ἀσήμους νὰ ἀναδειχθῶσι βασιλεῖς καὶ βασιλεῖς νὰ καταστραφῶσιν. Ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία διαδέχονται ἀλλήλας, κατὰ νόμον ἀπαράβατον, ὡς μαρτυροῦσι πλεῖστα ὅσα παραδείγματα. Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ἀποβάλλῃ τὸ θάρρος του, ἀλλὰ τοὐναντίον νὰ ὑφίσταται τὰ πάντα μὲ ὑπομονὴν καὶ καρτερίαν. Τέλος, ὁ θάνατος δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται δυστύχημα, ἀλλὰ λύτρωσις ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια πάθη καὶ ἕνωσις μετὰ τοῦ Πλάστου, ὅστις ἀγαπᾷ καὶ προνοεῖ διὰ τὸν ἄνθρωπον, χάριν τοῦ ὁποίου ἐδημιούργησε τὰ πάντα, ἐπὶ τούτοις δὲ κατῆλθεν εἰς τὴν γῆν καὶ ἔλαβε σάρκα καὶ ὀστᾶ, σώσας διὰ τῆς θυσίας του τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Φαλιέρος ὁμιλεῖ ἐπίσης περὶ ἁμαρτίας, περὶ πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἀτελείας τῶν ἐπιγείων, περὶ χριστιανικοῦ βίου καὶ θανάτου καί, τέλος, παρέχει σειρὰν θρησκευτικοῦ περιεχομένου νουθεσιῶν καὶ παροτρύνει εἰς τὴν προσευχήν, ὡς τὸ κυριώτερον μέσον σωτηρίας τῆς ψυχῆς[1].

***

Τὸ στιχούργημα, τοῦ ὁποίου τὴν ὕπαρξιν εἶχον ἤδη σημειώσει ὁ Σμίττ[2],

1. Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὁ Μαρῖνος Φαλιέρος εἶναι συγγραφεὺς καὶ ἑτέρου διδακτικοῦ περιεχομένου στιχουργήματος, τῶν « Λόγων διδακτικῶν », ὅπερ ὅμως δὲν ἀποτελεῖ πρωτότυπον ἔργον, ἀλλ' ἁπλῆν ἀντιγραφήν, μέ τινας μόνον ἐπουσιώδεις παραλλαγάς, παραλλήλων ἀποσπασμάτων δύο ἑτέρων διδακτικῶν στιχουργημάτων, ἤτοι τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον « Λόγοι διδακτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν » ποιήματος τοῦ Δεφαράνα καὶ τοῦ λίαν διαδεδομένου καὶ εἰς εὐρεῖαν κλίμακα γνωστοῦ ποιήματος τοῦ Σπανέα. Ὁ Φαλιέρος, ἐπαναλαμβάνων σχεδὸν αὐτολεξεὶ τὸν Δεφαράναν, συμβουλεύει ἐν πρώτοις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὴν πλήρη ὑπακοὴν εἰς τοὺς νόμους τῆς ἐκκλησίας ὡς τὸ κυριώτατον παράγγελμα διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν συνεχείᾳ παροτρύνει εἰς ὑπομονὴν καὶ ταπεινοφροσύνην, προσέτι δὲ εἰς γενναιοψυχίαν καὶ πρᾳότητα, ὑπενθυμίζων ἐκ τοῦ Σπανέα τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ροβοάμ· ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ στιχουργήματος παραλαμβάνει καὶ ἄλλας νουθεσίας περὶ σεβασμοῦ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους, περὶ ἀνδραγαθίας εἰς τοὺς πολέμους καὶ περὶ φιλευσπλαγχνίας. Ἐπανερχόμενος εἰς τὸν Δεφαράναν, παρέχει συμβουλὰς κατὰ τῆς ἀπληστίας, τῆς ἀργίας, τῆς λαιμαργίας καὶ τῆς πορνείας, παρατηρῶν ὅτι τὰ ἐλαττώματα ταῦτα γίνονται αἰτία πολλῶν κακῶν, ἀναφέρει δὲ τὰ παραδείγματα τοῦ Ὀλοφέρνους, τῆς Λουκρητίας καὶ τῆς ἁγνῆς Σωσάννης, διότι « *τοῦτα τὰ ξόμπλια φέγγουσιν τοῦ καθενὸς νὰ βλέπῃ — νὰ μὴν τὸν σύρνουν οἱ ὄρεξες 'ς ἐκεῖνα, τὰ δὲν πρέπει* ». Ἀκολούθως τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στιχουργήματος ἀφιεροῦται εἰς τὸν συζυγικὸν βίον, παρεχομένων νουθεσιῶν διὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς συζύγου, διὰ τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν τέκνων, ἀκόμη δὲ καὶ διὰ τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ ἀνδρὸς ἐν περιπτώσει θανάτου τῆς συζύγου καὶ δευτερογαμίας αὐτοῦ. Τέλος ὁ ποιητής, περαίνων ἀποτόμως πως τὸ ἔργον του, συμβουλεύει τὴν ἐλεημοσύνην, ὡς τὸ ἀσφαλέστερον μέσον πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς μετὰ θάνατον σωτηρίας τῆς ψυχῆς. Βλ. Γ. Θ. Ζώρα, Ὁ ποιητὴς Μαρῖνος Φαλιέρος, ἔνθ' ἀν., σελ. 26 - 30.

2. J. Schmitt, Ποίημα ἀνέκδοτο τοῦ Μαρίνου Φαλιέρη, ἔνθ' ἀν.

ὁ Λεγκράν[1], ὁ Κρουμπάχερ[2], ὁ Scrinzi[3] κ.ἄ., σύγκειται ἐκ 340 στίχων δεκαπεντασυλλάβων ἀνομοιοκαταλήκτων, σῴζεται δὲ εἰς τρία χειρόγραφα, ἤτοι α) χειρόγραφον τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Νεαπόλεως (III. B. 27)[4], β) χειρόγραφον τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μιλάνου (Y 89 sup.)[5] καὶ γ) χειρόγραφον τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας (Ashburnh. 1549)[6].

Καὶ τὰ τρία χειρόγραφα διετηρήθησαν ἐν καλῇ καταστάσει, γέμουσιν ὅμως ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων, εἴς τινα δὲ σημεῖα τὸ κείμενον ἔχει ἀλλοιωθῆ μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε νὰ καθίσταται λίαν δυσχερὴς ἡ κατανόησις αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν τριῶν παραλλαγῶν ὑπάρχουσι καὶ αἰσθηταὶ διαφοραὶ γλωσσικῆς καὶ γραμματικῆς φύσεως, ὀφειλόμεναι κατὰ μέγα μέρος εἰς τοὺς ἀντιγραφεῖς, οἵτινες, ἀντιγράφοντες ἢ καὶ γράφοντες ἀπὸ μνήμης τὸ στιχούργημα, παρέφθειραν τὸ ἀρχικὸν κείμενον. Ἄλλαι διαφοραὶ ὀφείλονται εἰς τὴν μετάθεσιν στίχων ἢ λέξεων ὡς καὶ τὴν χρησιμοποίησιν διαφόρων συνωνύμων[7].

Μᾶλλον ἀξιοσημείωτος ὅμως εἶναι ἡ διάφορος ἔκτασις τῶν τριῶν παραλλαγῶν. Οὕτω τὸ Νεαπολιτικὸν κείμενον σύγκειται ἐκ στίχων 340· οὐδένα δὲ τίτλον φέρει οὔτε καὶ ἔνδειξίν τινα περὶ τοῦ συγγραφέως. Τὸ χειρόγραφον τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης σύγκειται ἐκ στίχων 280, διότι, πλὴν ἄλλων ἐπουσιωδῶν διαφορῶν, ἐλλείπουσιν οἱ στίχοι 109 - 130, τοὺς ὁποίους πιθανώτατα ὁ ἀντιγραφεὺς ἐξ ἀβλεψίας παρέλιπε, καὶ καταλήγει εἰς τὸν στίχ. 306, μεθ' ὃν ἀκολουθεῖ τὸ δίστιχον:

ὡς ἐδεπὰ ἐτελειώθηκεν ἡ ρίμα τοῦ Φαλιέρου
τ' ἀφέντη, τοῦ μισὲρ Μαρῆ, τοῦ παλαιοῦ τοῦ γέρου,

ἐκ τοῦ ὁποίου πληροφορούμεθα τὴν πατρότητα τοῦ στιχουργήματος. Τὸ χειρόγραφον τῆς Φλωρεντιανῆς Βιβλιοθήκης, τέλος, σύγκειται ἐκ στίχων 302,

1. Ém. Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, II, Introduction, σελ. LXII.

2. Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντηνῆς Λογοτεχνίας, ἔνθ' ἀν., τόμ. Γ', σελ. 72 ἑπ.

3. Angelo Scrinzi, Poesie inedite di Marino Falieri, ἔνθ' ἀν.

4. Διὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ κώδικος βλ. Σπ. Λάμπρου, Ἀχιλλη̈ίς, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. ΙΕ', 1921, σελ. 368 ἑπ.

5. Διὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ κώδικος βλ. Ém. Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, II, Introduction, σελ. LIX - LXIV.

6. Διὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ κώδικος βλ. E. Rostagno e N. Festa, Indice dei codici greci Laurenziani non compresi nel catalogo del Bandini, Studi italiani di Filologia classica, τόμ. I', Firenze 1893, σελ. 129 - 211. Τὸν κώδικα ὑπέδειξε πρῶτος ὁ Lundström, ἔνθ' ἀν., σελ. 135. Βλ. καὶ M. Manoussakas, La littérature crétoise à l'époque vénitienne, ἔνθ' ἀν.

7. Γ. Θ. Ζώρα, Ὁ ποιητὴς Μαρῖνος Φαλιέρος, ἔνθ' ἀν., σελ. 31 καὶ 417.

καθότι ἐλλείπουσιν οἱ στίχοι 75-76 καὶ 201-202, λήγει δὲ καὶ τοῦτο, ὡς καὶ τὸ χειρόγραφον τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης, εἰς τὸν στίχον 306. Τοῦ κειμένου προτάσσεται ὁ τίτλος « *Παρηγορία πεμφθεῖσα παρὰ τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχοντος κὺρ Μαρίνου τοῦ Φαλιέρου πρός τινα ἄρχον Βενεδίκτον Ταπόλη*[1] *ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ* »[2], ἐξ οὗ πληροφορούμεθα τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδιότητα τοῦ πρὸς ὃν τὸ ποίημα ἀπευθύνεται, εὐγενῆ δηλονότι τινὰ τῆς νήσου Κρήτης Βενεδίκτον Ταπόλην ὀνομαζόμενον[3].

Ἐκ τῶν τριῶν παραλλαγῶν ἔχομεν ἤδη ἐκδώσει τὰς δύο, ἤτοι τὰς τῶν χειρογράφων τῆς Νεαπόλεως καὶ τοῦ Μιλάνου, νῦν δὲ προβαίνομεν εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ τῆς τοῦ χειρογράφου τῆς Φλωρεντίας (codex Ashburnh. 1549, f. 22r-28v).

1. Τὸ χειρόγραφον γράφει « ἄρχων Βενεδίκτων Ταπολι »· τὸ ὄνομα δὲ τοῦ παραλήπτου ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν στίχῳ 125: « Ἀδέλφι, Μπενεδότο μου, διῶξε ἀπὸ σὲ τὴν θλῖψιν ». Περὶ τούτου εὐρύτερος λόγος γενήσεται ἀλλαχοῦ.

2. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς σελίδος διὰ μεταγενεστέρας χειρὸς προσετέθησαν αἱ λέξεις « Epistola Marini Fallerii ».

3. Λεπτομερεστέραν ἀντιβολὴν μεταξὺ τῶν τριῶν χειρογράφων θὰ ἐπιχειρήσωμεν κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Φαλιέρου.

φ. 22r ***Παρηγορία πεμφθεῖσα παρὰ τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχοντος κὺρ Μαρίνου τοῦ Φαλιέρου πρός τινα ἄρχον Βενεδίκτον Ταπόλη ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ.***

Ἀγαπημένε μου ἀδελφέ, γλυκύτατό μου ταίρι,
εὑρίσκω, ἀπῆν σ' ἐπλήγωσε τῆς θλίψης τὸ μαχαίρι,
καὶ ἀπῆν τῆς τύχης ὁ τροχὸς ἤρχισε νὰ συγέρνῃ,
καὶ αὐτὰ τὰ σ' ἔδωκεν, γοργόν, μὲ πλεὰ σπουδὴ νὰ παίρνῃ,
ἐπιθυμιὰ δυὸ πράματα νὰ σοῦ χρεωστῇ ἡ φιλιά μου:
τοιαύτην θλῖψιν τοῦ ἀδελφοῦ νὰ συμπονῇ ἡ καρδιά μου,
καὶ τὴ ζημιά, τὴ σ' ἔδωκεν ἡ τύχης, νὰ λυποῦμαι,
ἀπῆν τῆς γῆς τὰ βιοτικὰ ἐδόθη ν' ἀγαποῦμε·
καὶ αὐτὸ τὸ χρέος πληρώνεται, καλὰ καὶ χωρισμένα
νά 'ν' τὰ κορμιὰ τῶν δυὸ ἀδελφῶν τὰ πολυαγαπημένα.
Κάλλιον τὸ χρεὸς περιττοπλεὸν μὲ σφίγγει τῆς φιλιᾶς σου,
νὰ θέλω νὰ παρηγορῶ, ποθῶντας τὴν ὑγειά σου·
κ' ἐτοῦτο ἔχει ὁ νοῦς μου πλεὰ μ' ὄρεξι νὰ ξεδράμῃ,
νὰ πῇ μὲ λόγο δὲν μπορεῖ ἴδιον ἐδὰ νὰ κάμῃ.
Λοιπὸν ἐβάλθην πρὸς ἐσέ, τὸν ποθητόν μου φίλο,
μὲ τῆς γραφῆς τὸ πρόσωπον προθυμερῶς νὰ στείλω
ἐκείνη τὴν παρηγοριά, τὴν ἔχει χρειὰ νὰ πιάνῃ
ὁπὄχει νὰ κακοπαθῇ καὶ πεθυμᾷ νὰ γιάνῃ·
φ. 22v *ἀπῆν τοῦ νοῦ σου ἡ διαφορὰ δὲν ἔχω νά 'ν' λειωμένη,*
μέσα 'ς ἐμᾶς καὶ ὄχι 'ς τὰ ζᾶ, ὁποὺ ἔναι διαθεμένη.
Τοῦ ἀνθρώπου ὁ νοῦς, καὶ ὄχι ἄλλου ζοῦ, βαστᾷ τὸ φυσικό του
νὰ διαμετρᾷ τὰ πράματα μὲ τὸ λογαριασμό του.
Καὶ μετ' αὐτὸν τὸν χωρισμὸν ἔλαβεν ἡ ψυχή μας
νὰ δύνεται νὰ κυβερνᾷ μὲ τάξιν τὸ κορμί μας·
καὶ μὲ τὴν ξεδρομὴν αὐτὴν μποροῦν καὶ μολογοῦσι
μέσα τους τὸ κορμὶ καὶ ὁ νοῦς τὴν φύσι νὰ κρατοῦσι·
καὶ αὐτείν' ὁπ' ἀγαπᾷ δεξιὰ κρατεῖ ν' ἀναβολεύγῃ,
ἡ ἀριστερὰ πάντα ζητᾷ τὰ κάτω νὰ στρατεύγῃ.
Ἂν ἔν' κ' ἐβάλαν ὀρδινιὰ τὸ λοιπονὶς οἱ τρόποι,
δὲν πρέπει ὥσπερ τὰ κτήματα νὰ ζοῦσιν οἱ ἀνθρῶποι.

9 αὐτό : αὐτὸν cod. *12 ὑγειά : ἠγϊᾶν* cod. *13 κ' ἐτοῦτο : καὶ τοῦτον* cod. *14 μπορεῖ : πορῇ* cod. *15 ἐβάλθην : ἐβαλθι* cod. *φίλο : φϊλων* cod. *21 φυσικό : φυσικὸν* cod. *24 κυβερνᾷ : κιρβερνὰ* cod. *25 μποροῦν : ποροῦν* cod. *μολογοῦσι : μολογοῦσιν* cod. *26 τήν : τον* cod.

"Ασκημον ἔν' καὶ ἄπρεπο νὰ ζιγανεύγωμέστα
μετὰ τοῦ θελημάτου μας νὰ μὴ γνωρίζωμέστα·
διατ' εἴμεστεν ἐγνώριστοι καὶ τὸ διατί νὰ 'ρθοῦμε,
καὶ μὲ τὰ τέλη τὲς ἀρχές, τὲς μέσες νὰ κρατοῦμε.
Δὲν ξεύρεις πὼς ἡ φύσι μας θνητῶν ἐπῆρεν κρίσι
καὶ δὲν ἔν' πλέο μπορούμενον ἐδῶ νὰ τὴν ἀφήση;
καί, ὥστα ποὺ ζοῦμε, μετὰ μᾶς τὸν θάνατον βαστοῦμε,
καὶ τόσο 'ν' ν' ἀποθάνωμε εἰς ὅσον ἔν' νὰ ζοῦμε;
Φίλε, τὴν κοσμικὴν ζωήν, ἐγὼ καθὼς ξεικάζω,
σιγὸν - σιγὸν καὶ ἀπόκρυφον θάνατον τήνε κράζω.
φ. 23r Λοιπὸν αὐτοῦνο τ' ἄχαρο καὶ τ' ἄσφαλτο ταξίδι
δὲν πρέπει τόσα δυνατὰ ἄθλητα νὰ μᾶς δίδη,
τόσον καημὸν πρικότατον, πόνον καὶ ραθυμία,
διατὶ δὲν ἔχου γλυτωμόν, οὐδὲ γιατρειὰ καμμία.
Καί, ἂν ἔν' καὶ βλάφτωμεν κ' ἐμᾶς κ' ἐκείνους δὲν φελοῦμε,
δὲν ἔν' μεγάλη μας λωλιὰ νὰ θὲ ν' ἀγανακτοῦμε;
Καὶ τὸ λοιπὸν πρὸς τὸν γιατρὸν τῆς σωφρονιᾶς μας δράμε,
καὶ ὡς φρόνιμος τὰ πάθη σου συγκεραστὰ τὰ κάμε.
Ὦ φίλε μου γλυκύτατε, δὲ γνώθεις πᾶσα ἡμέρα
μὲ πόσες ἄλλαξες περνοῦ τὴν κοσμικὴ ἑσπέρα;
Τίς δυνατός, τίς φρόνιμος, τίς πλούσιος δὲν ἐντύθη
τούτην τὴν κοσμικὴν ζωήν, καὶ τίς δὲν τὴν ἐγδύθη,
ἔστοντας νὰ φορτώνεται τὲς λυπηριὲς τοῦ κράτου,
φίλε μου, τὸ τρεμάμενον ἔνδυμα τοῦ θανάτου;
Τῆς σάρκας ἔναι τὸ λοιπὸν ἴδιον της ν' ἀποθαίνη,
καὶ νὰ στραφῇ 'ς τὰ ἴδια της, κ' ἐκεῖ νὰ περιμένη·
καὶ ὡς κορνιακτὸς νὰ γίνεται, ὥστου ποὺ νά 'ρθη ἡ κρίσι,
ν' ἀναστηθῇ μὲ νέαν ζωή, μᾶλλον καὶ μὲ ἄλλη φύσι.
Φίλε, τὸν πρῶτον θάνατον, καθεὶς ὁπὄχει γνῶσι,
δὲν τοῦ τυχαίνει νὰ πονῇ μὲ ραθυμία τόση.
Γεφύριν ἔν' καὶ ποταμὸς γοργοπεραματάρης,
καὶ σύνορον σιμώτερον, καὶ ἄλλης λογῆς καὶ χάρης·
φ. 23v διαπὰς μὲ θάνατον καλόν, ὁπὄχει νὰ μισσέψη
κ' ἔχει νὰ πὰ πρὸς τὸν Θεὸν τὴν χάρι νὰ πληθέψη·
πρέπει λοιπὸν καὶ πασαεῖς νὰ γιαίνη τὴν πικριά του,

33 διατ' εἴμεστεν : δϊατειμεστϊν cod. διατί : δϊατὸ cod. 36 τήν : τὸν cod. 40 τήνε : τὸνέ cod. 45 ἂν ἔν' καὶ βλάφτωμεν : ἀνὲνκαυλάφτομεν cod. 50 τήν : τὴ cod. 51 τίς δυνατός, τίς φρόνιμος, τίς πλούσιος : τοὺς δυνατοὺς τοὺς φρονϊμους τοὺς πλουσιους cod. 58 μᾶλλον : ψάλων cod. 63 μισσέψη : μϊσεύσοι cod. 65 πικριά : ποικρϊὰν cod.

3 - 9 - 1956

γοργὸν καὶ ἀφνίδιον γνώθοντα πὼς ἔν' τὸ πέραμά του.
Μ' ἀπῆτις διάβωμεν αὐτὸ τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι,
διατὶ δὲν ἔχει πλεὰ καιρὸν καὶ τρόπο νὰ γιαγείρῃ,
τότες τυχαίνει πασαεῖς μὲ δίκαιο νὰ φοβᾶται,
ὄντε αὐτὸς μὲ τὴν φωνὴν ἐτούτην δὲν φελᾶται.
'Αδέλφι, γνώθω τὰ πονεῖς, καὶ πρὸς τὴ θέλησί σου,
κρίνω κ' ἐγίνε σου ἐχθρὸς καὶ χάρος τὸ κορμί σου·
καὶ θαρρετὰ θαυμάζομαι εἰς τὴν καλήν σου γνῶσι,
νὰ παίρνῃς δίχως διάφορον κατηγορίαν τόση.
Ζητᾷς νὰ ζῇς, καὶ τ' ἀγαπᾷς πάσχεις νὰ θανατώσῃς,
καὶ ποιὸν γυρεύεις ἀμμ' ἐσὲν νὰ θέλῃς νὰ κομπώσῃς;
'Οϊμένα, φίλε μου καλέ, πῶς ἔν' καλὸ νὰ ζοῦμε
κατὰ τὴν ἅγια ὀρδινιὰ αὐτὴν ὁποὺ κρατοῦμε·
τοῦτο νὰ κλαὶς καὶ νὰ πονῇς καὶ νὰ πικρολογᾶσαι,
νὰ χαίρεσαι, ν' ἀγάλλεσαι καὶ νὰ μοιρολογᾶσαι·
νὰ ὀργίζεσαι καὶ ν' ἀγαπᾷς, νὰ δίδῃς καὶ νὰ παίρνῃς,
καὶ νὰ 'φτυχίζῃς, ν' ἀστοχῇς, μὲ δοκιμὴ νὰ γέρνῃς.
"Ολα των τοῦτα, φίλε μου, βαστοῦσι τοὺς καιρούς τους
καὶ ὅλα μὲ μέτρος γνωστικὸ βαστοῦσι τοὺς βιασμούς τους.
φ. 24r "Ολα τῆς γνώσης τὰ σκολειὰ καθάρια τ' ἀρμηνεύει,
καὶ ὁπὄχει ἀστένεια καὶ πονεῖ, λοιπὸν ἂς τὴ γιατρεύῃ.
Ὦ φίλε μου, καθὼς θωρεῖς, καὶ ποιὰ παρηγορία,
καὶ ποιὰ θεράπειαν ἄδολη, χαρὰ κ' ἐλευθερία,
κ' ἔστοντας νά 'ν' προσωρινὴ καὶ μὲ πικρία τόση,
δύνεται ὁ κόσμος ὁ φτωχὸς ἐτοῦτο νὰ μᾶς δώσῃ;
Δὲν γνώθεις πὼς δὲν ἔχομεν πρᾶμαν ἐδῶ κανένα
δικό μας, οὐδὲν θαρρετὸν τινάν, ἀμμ' ὅλα ξένα;
Ξένοι κ' ἐμεῖς πὼς εἴμεστε δὲ γνώθεις καὶ διαβάτες
καὶ παραδέρνομεν ἐδῶ 'ς τῆς ξενιτειᾶς τὶς στράτες;
Καί, ἂν ἔν' καὶ ἐδόθη μετ' αὐτὰ ὅλα νὰ πολεμοῦμε,
ἐδῶ 'ς τὴν κοσμικὴ ζωή, διὰ νὰ βαστακτοῦμε,
πρέπει μὲ τ' ἄρματα τοῦ νοῦ ὅλοι νὰ παντικτοῦμε
ἄλλως καλὸν ἐδῶ καὶ ἀλλοῦ τινὰ μηδὲν θαρροῦμε.
Λεβὲ 'ς ἐμᾶς τοὺς δίγνωμους κ' ἐκεῖνα τὰ ποθοῦμε,

66 πέραμά : περαπεραμὰ cod. 72 τὸ κορμί : τοῦ κορμιοῦ cod. 75 ζητᾷς : τητὰς cod. 79 τοῦτο : ποῦτο cod. πονῇς : πικρωπονῆς cod. 80 νὰ χαίρεσαι : ινα χαίραισε cod. 82 post 'φτυχίζῃς delevi καὶ 83 τοὺς καιρούς : τοὺς βϊάσμους cod. 85 ὅλα : ἄλα cod. καθάρια : καθαρὰ cod. 87 ante φίλε add. ὦ 93 ξένοι : δένοι cod. 95 πολεμοῦμε : πολεμοῦμεν cod. 99 λεβέ : λέε cod.

ὅλα καὶ πλέο τοὺς οὐρανούς, τὰ κάλλια νὰ ζητοῦμε.
Τὰ μάτια μᾶς ἐχάρισεν ὁ Θεὸς νὰ συντηροῦμε,
τῆς παραδείσου τὴν ὁδὸν ὅλοι μας νὰ κρατοῦμε.
Καὶ αὐτά, τὰ δὲν μποροῦν καμμιὰ νὰ δώσουσι εἰρήνη,
θέλομεν καὶ γυρεύομε μὲ τόση σπουδοσύνη·
καὶ ὁποὖχει νὰ μᾶς θαραπῇ νὰ τὴν παραθεσμοῦμεν,
σὰ νὰ μηδὲν ἐγνώθαμε ἐκεῖνα τὰ χρωστοῦμεν;
φ. 24v *Δὲν βλέπεις, φίλε, τὸν καιρόν, τὸ πῶς οὐδὲν ἀφίνει*
στέρεόν τινα νὰ στέκεται, μὰ ᾿δῶ κ᾿ ἐκεῖ τὸ κλίνει,
καὶ οἱ χρόνοι πῶς μᾶς φεύγουσι καὶ πῶς κυλοῦ κ᾿ ὑπάσι,
καὶ πᾶσα μέρα δὲ θωρεῖς τὸν κόσμον πῶς ἀλλάσσει;
Κατάλαβε τὰ φυσικὰ καὶ τὰ σαλέματά του,
νὰ δῇς τὲς σποῦδες τοῦ καιροῦ, ἐδῶ ᾿ς τὸν κόσμο κάτου·
τὸ πῶς τ᾿ ἀνακατώνουσιν, πῶς τ᾿ ἀναγέρνου ὅλα
καὶ πῶς τὰ μεταλλάσσουσι διαπὰς ἐμᾶς ἀπ᾿ ὅλα.
Ὦ κόσμε, κόσμε δολερέ, προσερινὲ καὶ κλέφτη,
τίς ἄνθρωπος σ᾿ ἀκλούθησε καὶ δὲν ἀζιγανεύτη;
Ὅτι γιὰ μέγα καὶ πολλὰ θαύμασμα ἔστοντά σου,
οὔτε τινὰς γλυτώνεται ἐκ τὰ μπερδέματά σου.
Ὅλους γελᾷς καὶ παίζεις τους μὲ τὰ πλανέματά σου,
καὶ ὁποὖχει γνῶσι ἂς βλέπεται τὸ πῶς νὰ ζῇ μετά σου.
Ἔχεις τὸν κόσμον τὸ λοιπὸν καθάρια νὰ ξεικάζῃς,
καὶ μετ᾿ αὐτὰ τὰ πάθη σου μὲ γνῶσι νὰ ᾿ρδινιάζῃς.
Ἔλα καὶ ἂς εἶσαι μὲ τὸν Θεόν, δι᾿ αὐτείνους νὰ λυπᾶσαι,
ἴτις καὶ ἴδιον φθαίσιμον καὶ καταδίκη νά ᾿σαι.
᾿Αδέλφι, Μπενεδότο μου, διῶξε ἀπὸ σὲ τὴν θλῖψι,
διατὶ ἔχει στράτα πασαεῖς καθάρια καὶ μὴ λείψῃ
πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τό ᾿στερον κατὰ τὴν ὀρδινία
τὴν ἅγιαν τὴν ἐλάβασιν μὲ καθαρὰν καρδία.
φ. 25r *Πόσοι ἐγλυκοκοιμήθησαν δίχως ψυχῆς ζημία;*
κ᾿ ἐτοῦτο ἔναι τὸ καλὸν καὶ ἡ κληρονομία,
τὴν πεθυμοῦν καὶ ἀναζητοῦν οἱ γνῶσες τῶν ἀνθρώπων,
διὰ νὰ βγοῦ, νὰ λυτρωθοῦ ἀπὸ τῆς γῆς τὸν κόπον.
Τὰ τέκνα σου καὶ ἡ μήτηρ σου, τά ᾿χες διὰ συνοδειά σου,
ἂν ἔν᾿ κ᾿ ἐχωριστῆκα σου ἀπὸ τὴ συντροφιά σου,

---

100 οὐρανούς : οὐσρανοὺς cod. *κάλλια : κάλα* cod. *ζητοῦμε : ζητούμεν* cod. *103 μποροῦν : ποροῦν* cod. *107 φίλε, τὸν καιρόν : τὸν καιρὸν φύλε* cod. *111 καὶ : κα* cod. *112 τόν : τὸ* cod. *115 κλέφτη : κλέπτη* cod. *123 ἔλα καὶ ἂς εἶσαι : ἄλα καὶ ἀσαὶ* cod. *125 σέ : σο* cod. *130 καλόν : κακὸν* cod. *134 συντροφιά : συτροφοία* cod.

καί, ἂν ἔν᾿ καὶ ἀπὸ τὴν ὄρεξιν ἐλεῖψαν τῆς ψυχῆς σου,
εὑρῆκαν κάλλια συντροφιὰ παρὰ τὴν ἐδική σου.
Ποιὰ πλούτη καὶ ποῖες τιμές, καὶ ποιὰ χαρὰ κ᾿ εἰρήνη
τῶν εἶχες δώσει νὰ σιαστοῦν μὲ τὴν ζωὴν ἐκεῖνοι;
Δὲν ἔχουσι κρίσι καμμιὰ μὲ δίχως τὰ φθαρμένα,
μὲ τὰ φθαρτά, τὰ στερεά, μὲ τὰ κινδυνεμένα,
καὶ τ᾿ ἄχαρα τὰ κοσμικά, μὲ τὲς ἀγαλλοσύνες
τοῦ παραδείσου οἱ ἡδονές, οἱ θεϊκὲς ἀκτῖνες.
Ἡ φαμελιά σου τὴν νεκρὰν σάρκαν ἐξεφορτώθη,
καὶ ἀπὸ τοῦ κόσμου τὴν σκλαβιὰν ἔφυγε κ᾿ ἐγλυτώθη.
Τῆς σάρκας καὶ τοῦ πονηροῦ ἐγλύτωσε τὴν πλάνη,
καὶ οὐκ ἔχει πλεὰ νὰ φοβηθῇ κανείς του ν᾿ ἀποθάνῃ.
Κ᾿ ἐμεῖς, ὁπ᾿ ἀπομείναμεν, πλεὸν συδουλώνομέστα
κ᾿ εἰς ὅσον ζοῦμε πλεὸν καιρὸν πλεὸ κομπώνομέστα.
Καὶ τὸ λοιπὸν ὁ θάνατος τότες φιλεῖ καὶ χρήζει,
ὅντεν ὁ κάλλιος τους καιρὸς μᾶς τὸν ἀποχωρίζῃ.
φ. 25v *Λοιπόν, ἀδέλφι μου, ἂν πονῇς, σὰ δείχνει, τὸ καλόν τους,*
δὲν ἔν᾿ σημάδι τῶν φιλῶν, οὐδὲ τῶν ἐδικῶν τους.
Ἡ θλῖψις φέρνει λύπησι καὶ ὁ πόνος ἀχαρία,
μὰ ᾿ς τὴ χαρὰ δὲν ἔν᾿ λωλιὰ νά ᾿χῃ κανεὶς πικρία;
Τὰ κλάματα καὶ ἡ συντριβή, οἱ πόνοι καὶ πικρίες
πρέπουσι ᾿ς τὰ ἁμαρτήματα ὡσὰν γλυκειὲς γιατρεῖες,
ἴτις καὶ αὐτεῖνοι δίδουσι ποτὲ χαρὰν καὶ κόπον,
ὥσπερ τὸ πῦρ, ὁποὺ φελᾷ καὶ βλάφτει κατὰ τόπον.
Ὦ φίλε μου γλυκύτατε, τὰ πράματα τοῦ κόσμου,
ὅσον πλεὸν τὰ μελετῶ, ξενίζομαι ἀτός μου·
καὶ τότες κλαίγω καὶ πονῶ, μανίζω καὶ ᾿ρηνεύω,
καὶ μ᾿ ὅ,τι τρόπον πολεμῶν πάσχω νὰ τὰ γιατρεύω.
Καὶ πασαεῖς, ὁποὺ ἀγαπᾷ νὰ γιαίνῃ τὴν ζωήν του,
ἂς διώχνῃ τὰ πικραίνεται ἀπὸ τὴν θύμησίν του,
καὶ τὰ πονεῖ μὲ ζάχαρι καὶ τὲς πικριὲς μὲ μέλι,
καὶ τὴν πικριάν του μὲ χαρὰ συγκεραστὴ ἂς θέλῃ.
Καὶ ὄχι νὰ πέφτῃ, ὥσπερ τυφλός, ὥρες ἐδῶ κ᾿ ἐκεῖθες
καὶ νὰ γελᾶται μὲ γυαλὶ κομμάτι ὡσὰν σπίθες.
Ὦ φίλε, πρὶ φαρμακωθῇς μὲ τῆς πικριᾶς τὴ ζάλη,

---

137 καὶ ποῖες : οισε ποίαις cod. *143 τὴν νεκρὰν : τὸν νεκρὸν* cod. *148 κ᾿ εἰς ὅσον : κοισώζον* cod. *κομπώνομέστα : κονμπονομέστα* cod. *151 ἂν : να* cod. *τους : τος* cod. *154 ἔν᾿ : έναι* cod. *156 πρέπουσι : πρέπον-σοι* cod. *158 τόπον : τόπω* cod. *164 διώχνῃ : δήχνη* cod. *168* post *γελᾶται* add. *μὲ σπίθες*: Manoussakas proposuit correctionem *Σκύθες* *169* ante *φαρμακωθῇς* delevi *νὰ*

μὴ χάσῃς τούτην τὴν ζωὴν καὶ στερευτῇς τὴν ἄλλη·
παῦσε γοργὸ τὴν θλῖψιν σου καὶ σβῆσε τὴν ἱστιά σου,
διὰ πράματα καὶ διὰ δικοὺς μὴ χάνῃς τὴν ὑγειά σου.
φ. 26r Γυνὴ καὶ τέκνα σοῦδωκεν ὁ Θεὸς διὰ χάριτά του,
καί, ὄντε τοῦ ἐφάνη, τά 'συρε εἰς τὴν κληρονομιά του.
Καὶ πράματα σοῦ ἐχάρισε, ὥστε ποὺ νὰ τ' ἀρέσῃ,
κ' ἐφάνη του κ' ἐπῆρε τα, μὲ δίχως νὰ τοῦ φταῖσι.
Καὶ ἂν ἔχῃς καὶ καλόν τινα ἀκόμη ἀπομονάρι,
καὶ αὐτόν, ὄντε τοῦ φαίνεται, πάλι νὰ τόνε πάρῃ.
Ὅλους γυμνοὺς μᾶς ἔκαμεν, καθολικοὶ γιὰ νά 'μεν,
τέτοιαν ἀρχὴ καὶ ὁλόγυμνοι πάλι 'ς τὴν γῆ νὰ πάμεν.
Ὅλα εἶναι πάντα καὶ παντοῦ τὰ πράματα δικά του,
μόνον ὁ τρόπος ὁ κακὸς δὲν συφωνεῖ μετά του.
Ἐπόση ἀνεγνωριμιὰ καὶ λίγη χρῆσι ἔχουν,
ὁποὺ διακρένου καὶ λαλοῦ αὐτά, τὰ δὲν κατέχουν.
Ἀδέλφι μου, καθὼς νοᾷς, οὐκ ἔχει νὰ λανθάνῃ,
καὶ ἂν ἔν' καὶ κρίσιν δίχως του πρᾶμα τινὰ δὲν πιάνῃ.
Καὶ ἂν ἔναι δίκαιος καὶ ἀγαθός, δίχως ἀριφθοσύνη,
καὶ ἂν ἀγαπᾷ νὰ συμπαθῇ καὶ νά 'χῃ ἐλεημοσύνη,
καὶ νά 'χῃ πᾶσα 'πίβουλον καὶ ἄδικον 'ς τὴν ὀργήν του,
[καὶ ποίαν ἄλλην κρίσιν θὲς παρὰ τὴν ἐδικήν του;]
Σώπα καὶ ἂς εἶσαι φρόνιμος καὶ συνταπεινωμένος,
καὶ ἄφησ' τὸν κόσμο νὰ περνᾷ σὰν ἔναι μαθημένος.
Ἀδέλφι, 'ς τὲς ἡμέρες μου, λίγες καλὰ καὶ νά 'νι,
ἤκουσα κ' εἶδα πράγματα, τὰ δὲν καταλαμβάνει
φ. 26v καταλεπτά, διὰ νά 'ν' κρυφά, ἡ γνῶσις τῶν ἀνθρώπων,
καὶ αὐτὸ δὲν ἔν' παράξενο 'ς τὸν κοσμικὸν τὸν τρόπον.
Εἶδα πτωχὸν κ' ἐπλούτηνε καὶ πλούσιο νὰ πτωχάνῃ,
κ' εἶδα γερὸν καὶ ἐρρώστησεν, καί 'δα ἀστενῆ νὰ γιάνῃ,
καὶ ἀφέντες κ' ἐμικράνασι, κ' ἐπέσαν βασιλιάδες,
εἶδα μικροὺς καὶ ἀνέβησαν κ' ἐγίνησαν ρηγάδες.
Χῶρες μεγάλες, ἔμορφες καὶ κάστρα χαλασμένα,
ὄρη καὶ κάμποι καὶ βουνὰ καὶ δάση ἀναστεμένα·
ξένους ἀπὸ τὰ σπίτια τους καὶ ἀπὸ τὰ γονικά τους,
καὶ ἀλλότριοι καὶ κακοθελεῖς νά 'χου τὰ πράματά τους.

171 γοργό : γὰρ cod. ἱστιά : ἡστοιὰν cod. 174 τά : τὰν cod. κληρονομιά : κληρονομιϊᾶν cod. 182 μετά : ματὰ cod. 183 ἀνεγνωριμιά : ἀνεγνωρϊμία μια cod. 184 κατέχουν : κατέχου cod. 185 καθώς : καθῶ cod. 186 πρᾶμα : πράματα cod. δέν : δὲ cod. 190 versum omissum add. secundum codicem Ambrosianum Y, 89 sup. 197 πτωχάνῃ : πτοχείνῃ cod. 202 δάση : διάσοι cod.

Ἕνα μὲ φήμην, καὶ καιρὸν μὲ ἀτιμία μεγάλη,
σήμερον ἕνα φρόνιμον καὶ δίχως νοῦν εἰς ἄλλη·
καὶ μὲ τὰ μέλη του σωστὸν ἕνα, καὶ εἰς λίγην ὥρα
λειψόν, μὲ τρόπους ποίκιλους καὶ διχωστὰ ἐγνώρα.
Ἕναν ὡς ἅγιον σήμερον, καὶ αὔριον κατακριμένον,
καὶ ἁμαρτωλὸν εἰς ὥρα μιὰ εἰς τὸ καλὸν δοσμένον·
καὶ ἕνα νά 'στηκε μετὰ σὲ νὰ γλυκοσυντυχαίνῃ,
καὶ εἰς λίγην ὥρα νὰ σοῦ ποῦν κείτεται καὶ ἀποθαίνει.
Καὶ ὥρα τοὺς ἴδιους ἐδικοὺς νὰ γνώθῃς διὰ ἐχθρούς σου,
καὶ ἀπὸ τοὺς ξένους φίλους σου νὰ κάμῃς γκαρδιακούς σου·
καὶ ὥρες τὸν φίλον 'πίβουλον, βοηθὸν τὸν ὀργιστόν σου,
καὶ ἄνθρωπο ἀνιπόλπιστο νά 'χῃς διὰ σωστόν σου.
φ. 27r Καὶ ἄλλοι πολλοὶ κ' ἐγδύθησαν διὰ μιὰ φορὰν ἀντάμα
τὴν ἀφεντιὰ καὶ τὴν ζωήν, τὰ τέκνα καὶ τὸ πρᾶμα.
Καὶ ἀναθυμήσου καὶ τὸ νοῦν φέρε νὰ καταλάβῃ
τοῦ Μενελάου τὴν χάλασιν μαζὶ μὲ τὴν Ἑκάβη.
Καὶ ἄλλες πολλὲς παράταξες 'ς τὴν κοσμικὴν τὴν σφαῖρα,
τὲς φέρνουν τὰ συμβαινικὰ κ' ἡ τύχης πᾶσα ἡμέρα.
Καί, ἂν ἔν' καὶ βλέπωμεν λοιπὸν τὴν κοσμικὴ τὴν πλάσι
τὴν πᾶσαν ὥραν καθενὸς τὸ ριζικὸ ν' ἀλλάσσῃ,
καὶ μετ' αὐτὸ τὸ μπέρδεμα ἀνακατώνομάστε,
τί κάμνει χρειὰ πολλὴ χαρὰ καὶ τί νὰ θλίβωμάστε;
Ὦ κόσμε λογοχάριτε, καὶ τίς νὰ σὲ κερδίσῃ
τὲς πρᾶξες σου τὲς ἄχαρες καὶ τὴ σφαλτή σου φύσι,
γυρεύοντα νὰ φτειάνεται κατὰ τοῦ νοῦ τὴν κρίσι,
καὶ νὰ μηδὲ σὲ σιχαθῇ καὶ νὰ μηδὲν σ' ἀφήσῃ;
Δὲν ἔχει ὁ κόσμος πούβετε ἀναπαημένη στάσι,
ὅλα μὲ πόνους καὶ πικριὲς πάντα κυλοῦ καὶ πάσι.
Μόνον ἐβὲ καὶ ὀϊμὲ ἀκούγω νὰ φωνάζουν
πολλοί, καὶ ἀπ' ἀγανάκτησιν τὸν θάνατο νὰ κράζουν.
Καὶ ἄλλο βοτάνι δὲν θωρῶ πρὸς τὰ καμώματά του,
παρὰ νὰ παίρνῃ τὰ καλὰ ἔτις καὶ τὰ κακά του
εἰς λίγον ψῆφον πασαεῖς, ὥστα νὰ ζῇ μετά του,
ἀλλιῶς πληθένομεν κακοὶ πολὺ τὰ σφάλματά του.

206 σήμερον : ἔνμερον cod. εἰς : εἰ cod. 208 λειψόν : λυπτὸν cod. 212 λίγην : ὀλίγην cod. 214 φίλους σου iteratum in cod. delevi 215 'πίβουλον : πίβουολον cod. ὀργιστόν : ὠρησιὸν cod. 220 Μενελάου : μελάου cod. μαζὶ : μαζὶν cod. 221 σφαῖρα : σφέραν cod. 222 τύχης : τόχης cod. 225 μπέρδεμα : μπαίδερμα cod. 226 θλίβωμάστε : θλϊβομέστε cod. 229 φτειάνεται : τιάνεται cod. τήν : τὴ cod. 231 στάσι : στάσιν cod. 234 κράζουν : κράζου cod. 238 κακοὶ πολύ : πολοὶ κάκην cod.

φ. 27v Καί, ἂ δὲν σὲ σώνῃ, εἰς τὸ πονεῖς, ἐτοῦτο τὸ βοτάνι,
ἔπαρ' κ' ἐτοῦτον τὸ ποτὸν καί, ἂ λάχῃ, νὰ σὲ γιάνῃ·
τὶ νὰ συλλογιάζεσαι καὶ νά 'χῃς πάντα ὀμπρός σου
τὸ πῶς ἀπὸ 'δετίποτα σ' ἔπλασεν ὁ Θεός σου.
Καὶ ὄχι πέτρα, οὐδὲ κλαδί, κτῆμα, οὐδὲ λιθάρι,
ἀλλ' ἄνθρωπον μὲ ἐξουσιὰν καὶ μὲ μεγάλη χάρι.
Καὶ τόσον πλέα χρεωστεῖς τὸν Θεὸν νὰ εὐχαριστήσῃς,
γερὸν ἂ σ' ἔχῃ καὶ σωστόν, καὶ ὄχι λειψὸ ἡ φύσις.
Καὶ θὲς ἰδεῖ τὸ τί ἔδωκες καὶ τί 'ναι αὐτὰ τὰ πῆρες,
καί, ὁποὺ χρωστεῖ μηδὲν κρατεῖ ποσῶς τὲς ξένες μοῖρες.
Μὰ πέ μου, ἀπότις τοῦ χρωστεῖς, πῶς τόνε θὲς πληρώσεις,
ὅτι δὲν ἔχεις ἴδιον σου πρᾶμα νὰ τοῦ τὸ δώσῃς;
Τὰ πράματα καὶ τὴν ζωήν, καρδίαν καὶ ψυχή σου
καὶ τά 'χεις σοῦ τὰ ἔδωκεν ὁ Θεὸς διὰ φύλαξί σου.
Δὲν ἔναι μέγαν καὶ πολὺ χάρισμα διὰ σένα
τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὰ στοιχειὰ νὰ τά 'χῃ καμωμένα;
καὶ ὁ χρόνος μὲ τοὺς μῆνες του καὶ ἡμέρες καὶ ἑβδομάδες,
ἴτις καὶ μὲ τὲς ζέστες του ὡσὰν καὶ μὲ τὲς κρυάδες,
ὅλα νὰ σοῦ δουλεύουσι καὶ νἆ' 'ς τὸ θέλημά σου,
δένδρα καὶ χόρτα καὶ νερὰ δι' ἀποκράτημά σου;
ὡς καὶ τὰ ζὰ τῆς θάλασσας, τῆς γῆς καὶ τῶν ἀέρω
καὶ ἀκόμη τοῦτα, μέσα των, ἔχω νὰ σ' ἀναφέρω.
φ. 28r 'Ιδοὺ μὲ τὴν διαφώτισιν τοῦ νοῦ νὰ τὰ πιάνῃς,
νὰ βρῇς καὶ μαστοριὲς πολλὲς καὶ τέχνες νὰ μανθάνῃς,
καὶ νὰ μπορῇς νὰ μελετᾷς τὲς ὀρδινιὲς τῆς φύσης,
καὶ τὸν Θεὸν ἀπὸ κοντὰ ἂν θέλῃς νὰ γνωρίσῃς.
Καὶ ἀπάνω εἰς ὅλα σκόπησε καὶ διὰ παρηγοριά σου
ἔπαρε πῶς ὠρέκτηκεν ὁ Θεὸς τὴν συντροφιά σου,
κ' ἐφόρεσε τὴν σάρκα σου κ' ἐγίνηκε ἀδελφός σου,
καὶ ἀγάπησε καὶ παρὰ σὲν πλεότερον τὸ καλό σου,
ἴτις καὶ μὲ τὰ πάθη του ἔβγαλε τὰ δικά σου,
καὶ ἔφτειασε μὲ τὶς τόσες του χαρὲς τὰ σφάλματά σου.
Καὶ τὸ λοιπὸν εἶντά 'χομε καὶ ἀνεγνωρίζομέστα,
καὶ ὡγιὰ τὸ τί νὰ κλαίγωμε καὶ νὰ κακιώνωμέστα,
'ς τὰ τόσα τὰ μᾶς ἔδωκε διὰ τὴν πολυευσπλαχνιά του

243 *πέτρα : πέπραν* cod. 244 post *ἐξουσιὰν* delevi *πολῶν* 245 ante *εὐχαριστήσῃς* delevi *τὸν* 257 *ὅλα : ἄλλα* cod. *δουλεύουσι : δουλεύσῃ* cod. 258 ante *καὶ χόρτα* add. *δένδρα* 260 *μέσα : μέσι* cod. 262 ante *μαστοριὲς* delevi *τὲς* 263 *μπορῇς : πορὶς* cod. 273 *τά : τὰς* cod.

καὶ τὰ μᾶς εὐεργέτησε διὰ τὴ φιλανθρωπιά του,
ὡς κρατημένα πράματα χίλιες φορὲς τὴν ὥρα
μὲ τὰ θυμιάσματα τοῦ νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς τὰ δῶρα;
"Ω, πόσα μᾶς ἐτύχαινεν ὅλοι νὰ φχαριστοῦμε,
καὶ ὅλα τὰ 'νάντια, τά 'χομε, νὰ τὰ γλυκοβαστοῦμε!
Καί, πίστευσε, πᾶσα ἄνθρωπος μέσα 'ς τὴ διάκρισί του,
ὄντε στραφῇ καὶ στοχαστῇ αὐτὸν τὸν λυτρωτή του,
μὲ πόσα πάθη κρέμεται εἰς τὸν σταυρὸν ἀπάνω,
μὲ δίχως φθαίσιμόν τινα, πρὸς τὰ καταλαμβάνω,
φ. 28v ἂν εἶχεν ὅλα τὰ κακὰ ἀπάνω 'ς τὸ κορμίν του,
ἤθελε τ' ἀποδέχεται διὰ ψυχοπόνεσίν του·
διατὶ τὰ πάθη καρτεροῦν τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνθρώπου,
καὶ κάμνου τὴν ἀντιμοιβὴ καλύτερον τοῦ τρόπου.
Φίλε, διὰ νά 'χῃς τὸ λοιπὸν πρῶτις τὸν Θεὸν γιατρό σου
κ' ἐσένα καὶ τὴν ἀρετὴν βοτάνι 'ς τὸ κακό σου,
ἂς εἶσαι μὲ τὸν Θεὸν καλός, μ' ὅλους καὶ μετὰ σένα,
καὶ μετ' αὐτὸν ἐγίνησαν ὅλα σου γιατρεμένα.
Καὶ θέλω καὶ τὲς δέησες τοῦτες εἰς τὴν ζωή σου
μίαν ἡμέρα νὰ τὲς λὲς διὰ παρηγόρησί σου.
"Οτι ὁ Θεὸς μετὰ χαρᾶς ἀκούει, ὁποὺ τὸν κράζου,
μὲ νοῦν καὶ καθαρὰν καρδιὰν ὅντε τόνε δοξάζου:
« Κύριε Πλάστη τοῦ οὐρανοῦ, ὦ Θεέ, τῆς γῆς ὁ κτίστης,
ἐλεημοσύνην πρὸς αὐτὴν τὴν σάρκα τὴν ἐχρίστης!
῾Ω παντοκράτορ ἀγαθέ, τῶν αἰτιῶν αἰτία,
'Ιησοῦ Χριστέ, υἱὲ Θεοῦ, τοῦ σκότους ἡ φωτία!
Κύριε ἄναρχε, ἄρχισε γλυκάνῃς τὴν καρδιά μου
καὶ κίνησε παρηγοριὰ καὶ δός μου τὴν ὑγειά μου.
Βοήθησε, πάτερ μου ἀγαθέ, πρὶν φθάσῃ νὰ συγκλίνῃ
εἰς χρόνον ἀγανάκτησης καὶ χάσω την κ' ἐκείνη!» [1].

279 *διάκρισί : δϊὰκρϊσὶν* cod. 287 *γιατρό : γϊατρὸν* cod. 291 *ζωή : ζωὴν* cod. 295 *κτίστης : κτήστη* cod. 296 *ἐχρίστης : ἐχρΐστη* cod. 298 *σκότους : σκώτος* cod. 300 *ὑγειά : ὑγϊᾶν* cod. Post versum 302 copista addidid *'Αμὴν 'Αμὴν 'Αμὴν — Δόξα σοι ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξα σοι.*

1. Πλείονας πληροφορίας περὶ τῆς « Ρίμας παρηγορητικῆς », ὡς καὶ σημειώσεις εἰς τὸ κείμενον, βλ. ἐν Γ. Θ. Ζώρα, Ὁ ποιητὴς Μαρῖνος Φαλιέρος, ἔνθ' ἀν., σελ. 31 - 34 καὶ 416 - 435. Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις καὶ γλωσσάριον θὰ περιληφθῶσιν εἰς τὴν τελικὴν ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Φαλιέρου.

Ἡ ἀνωτέρω δημοσιευομένη ἀνέκδοτος μέχρι τοῦδε παραλλαγὴ τῆς «Ρίμας παρηγορητικῆς» ἀποτελεῖ νέαν μαρτυρίαν τῆς εὐρείας διαδόσεως τῶν ποιημάτων τοῦ Φαλιέρου, ὅστις συστηματικῶς φαίνεται ὅτι ἐκαλλιέργησε τὴν ποίησιν, καίτοι δὲν κατώρθωσε ποτὲ νὰ ὑπερβῇ τὴν μετριότητα. Εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν οἱ πλεῖστοι συγγραφεῖς εἶναι γνωστοὶ ἐξ ἑνὸς μόνον ἢ δύο στιχουργημάτων, ἡ περίπτωσις τοῦ Φαλιέρου ἀποτελεῖ ἀσυνήθη ἐξαίρεσιν, διὸ εἶναι ἄξιος μελέτης, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Βουτιερίδης, τὰ στιχουργήματα αὐτοῦ ἔχουσι σημασίαν καὶ «ὡς γλωσσικὰ μνημεῖα, καὶ ὡς ὑπενθυμίζοντα μὲ πολλοὺς στίχους των δημοτικὰ τραγούδια ἢ ὡς μαρτυροῦντα προφανεῖς ἀναλογίας πρὸς ἄλλα σύγχρονά των ποιήματα»[1]. Τοιαύτην εὐρυτέραν μελέτην ἐλπίζομεν νὰ φέρωμεν εἰς πέρας ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι, μετὰ τὴν συγκέντρωσιν καὶ τῶν ἄλλων παραλλαγῶν τῶν ἔργων τοῦ ποιητοῦ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ

1. Ἠλ. Βουτιερίδη, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ἔνθ' ἀν., σελ. 71.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

I. 2, 1. «Γαλέριος, ἐπιβὰς τῆς Ἰταλίας, δύο κατέστησε καίσαρας, Μαξιμῖνον καὶ Σεβῆρον... Ὁ (Μαξιμιανὸς) Ἡρκούλιος ἐπεχείρησεν ἀπολέσαι τὸν υἱὸν Μαξέντιον». Τοὺς δύο τούτους καίσαρας δὲν ἀνεκήρυξεν ὁ Γαλέριος ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ Διοκλητιανὸς ἐν Νικομηδείᾳ. Ἀμφότεροι ὅμως ἦσαν οἰκεῖοι τοῦ Γαλερίου καὶ προυτιμήθησαν καθ' ὑπόδειξιν αὐτοῦ. Ὁ Γαλέριος εὑρίσκετο ἐπίσης ἐκεῖ. Ἡ ἀνακήρυξις ἔγινε δημοσίᾳ, ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ (1 Μαΐου 305). Ὁ Μαξιμῖνος ἐγκαθιδρύθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ διὰ τῆς περιβολῆς τῆς πορφύρας. Ὁ Σεβῆρος ἐγκαθιδρύθη δι' ὁμοίας τελετῆς ἐν Μεδιολάνῳ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιανοῦ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν. Ὁ Μαξιμιανὸς δὲν ἐπεχείρησε νὰ φονεύσῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μαξέντιον, ἀλλὰ νὰ ὑποβιβάσῃ αὐτὸν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ καίσαρος, τὸ ὁποῖον τότε ἤρχετο εἰς τὴν δευτέραν σειράν. Ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ τοῦ Λακαντίου (De mortibus parsecutorum, κεφ. 18 καὶ 19) καὶ ἄλλων[1].

«Κωνσταντίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ (τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου), τεθνηκότος ἐν τῷ πρώτῳ ἐνιαυτῷ τῆς διακοσιοστῆς ἑβδομηκοστῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος». Ἡ φράσις «τῷ πρώτῳ ἐνιαυτῷ» εἶναι ἐσφαλμένη. Τὸ λάθος ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν τέλει τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ Σωκράτους (VII. 48, 8). Ἡ μνημονευθεῖσα Ὀλυμπιὰς ἤρχισεν ἀπὸ τῆς ἡλίου τροπῆς τοῦ ἔτους 305, τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ πρῶτον ἔτος μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Διοκλητιανοῦ (1 Μαΐου 305), ἐνῷ ὁ Κωνστάντιος, ὁ πατὴρ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀπέθανε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος (25 Ἰουλίου 306), ἤτοι τὸ δεύτερον ἔτος τῆς Ὀλυμπιάδος ταύτης. Ἕνεκα τοῦ μνημονευθέντος λάθους, ὁ Σωκράτης δέχεται, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Μαξέντιος ἔγιναν αὐτοκράτορες κατὰ τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον παρῃτήθησαν ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Μαξιμιανός, ἐνῷ πράγματι ἔγιναν ἓν ἔτος βραδύτερον. Ὁ μὲν Μ. Κωνσταν-

[1] R. Hussey, Socratis Eccl. Historia, 1853, τόμ. 3ος, σελ. 3. Otto Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, τόμ. I, 1921, σελ. 39 κ.ἑξ. 464 κ.ἑξ. H. Grégoire, ἐν Revue de l'Université de Bruxelles 1931, σελ. 238 κ.ἑξ.

τῖνος, τὸν Ἰούλιον τοῦ 306, ὁ δὲ Μαξέντιος, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους τούτου[1].

« Ὁ (Μαξιμιανὸς) Ἡρκούλιος... ὕστερον ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας ἐτελεύτα τὸν βίον ». Ὁ παραιτηθεὶς αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως Μαξιμιανὸς δὲν ἀπέθανεν ἐν Ταρσῷ. Θέλων νὰ ἀνακτήσῃ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν, εἶχεν ὀχυρωθῆ ἐν Μασσαλίᾳ τῆς Γαλλίας, ὁ δὲ Μέγας Κωνσταντῖνος μετὰ στρατοῦ ἵστατο πρὸ αὐτῆς. Οἱ ἐντὸς εὑρισκόμενοι στρατιῶται ἤνοιξαν τὰς πύλας τῆς πόλεως. Ὁ Μαξιμιανὸς ᾐχμαλωτίσθη καὶ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθη νὰ αὐτοκτονήσῃ, κρεμασθεὶς ἔν τινι δωματίῳ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐν Ἀρελάτῃ τῆς Γαλλίας. Ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας ἀπέθανε δύο ἔτη βραδύτερον ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Μαξιμῖνος. Ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ τοῦ Λακταντίου (αὐτόθι, κεφ. 29 καὶ 30) καὶ ἄλλων[2].

I. 3, 4. « Νόμῳ δὲ ἐκέλευσε (ὁ Λικίνιος) τοὺς ἐπισκόπους μὴ φοιτᾶν παρ' Ἕλλησιν, ὡς ἂν μὴ ἔχει πρόφασιν αὔξεσθαι τὰ χριστιανῶν ». Ὁ Σωκράτης ἐνταῦθα παρεξήγησε χωρίον τοῦ Εὐσεβίου (Βίος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, I. 51, 1), τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς: « Νόμον ἐκπέμπει (ὁ Λικίνιος) διακελευόμενον· μηδαμῇ μηδαμῶς ἀλλήλοις ἐπικοινωνεῖν τοὺς ἐπισκόπους, μηδ' ἐπιδημεῖν αὐτῶν ἐξεῖναί τινι τῇ τοῦ πέλας ἐκκλησίᾳ ». Ἀπηγόρευε τὴν καθ' οἱονδήποτε τρόπον πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνίαν τῶν χριστιανῶν ἐπισκόπων. Ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως ἐξέλαβεν αὐτὸν ὡς ἀπαγορεύοντα εἰς τοὺς ἐπισκόπους νὰ φοιτῶσι παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς. Ὄχι ὁ αὐτοκράτωρ Λικίνιος, ἀλλ' ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης ἀπηγόρευσεν, ὡς γνωστόν, βραδύτερον εἰς τοὺς χριστιανοὺς νὰ φοιτῶσιν ἐν τοῖς σχολείοις τῶν ἐθνικῶν[3].

I. 5, 1. « Μετὰ Πέτρον, τὸν γενόμενον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας, τὸν καὶ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ μαρτυρήσαντα, διαδέχεται τὴν ἐπισκοπὴν Ἀχιλλᾶς ». Ὁ Ἀλεξανδρείας Πέτρος δὲν ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ (284-306). Ὁ Σωκράτης τὰ περὶ τῆς διαδοχῆς τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀλεξανδρείας παρέλαβεν ἐκ τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ Ρουφίνου, ἀλλ' ἐκεῖνος δὲν ἀναφέρει, ἐπὶ τίνος αὐτοκράτορος ἐμαρτύρησεν ὁ Πέτρος. « Cum apud Alexandriam post

[1] Valesius, παρὰ Migne, τόμ. 67, στήλη 35 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 2. Fr. Geppert, Die Quellen des Kirchenistorikers Socrates Scolasticus, 1898, σελ. 44 κ.ἑξ. Ἐνταῦθα (σελ. 45) ἡ ὀρθὴ Ὀλυμπιὰς σημειοῦται ἐσφαλμένως ὡς 272, 4 ἀντὶ 271, 2. Jos. Vogt, Streitfragen um Konstantin d. Grossen (Mitteilungen des deutschen arch. Instituts, 1943, σελ. 191.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στ. 35 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 3. Seeck, αὐτόθι, σελ. 105 κ.ἑξ., 107 κ.ἑξ. καὶ 491. Geppert, αὐτόθι, σελ. 69.

[3] Geppert, αὐτόθι, σελ. 113.

Achillam qui Petro martyri successerat, Alexander sacerdotium suscepisset » (Historia Ecclesiastica, X. 1, ἔκδοσις Th. Mommsen, 1908, σελὶς 960). Ὁ Ἀλεξανδρείας Πέτρος ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Γαλερίου (311. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 32, 31)[1].

I. 6, 2 καὶ 3. « Συνελαμβάνοντο τῇ Ἀρείου δόξῃ πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι, μάλιστα δὲ Εὐσέβιος (ὁ Νικομηδείας) αὐτῆς ἀντείχετο... Ταῦτα ἀκούων καὶ ὁρῶν τε γινόμενα ὁ (Ἀλεξανδρείας) Ἀλέξανδρος, συνέδριον πολλῶν ἐπισκόπων καθίσας, τὸν Ἄρειον καὶ τοὺς ἀποδεχομένους τὴν δόξαν αὐτοῦ καθαιρεῖ ». Κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Σωκράτους, ἡ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Ἀρείου ἀνάμιξις ἐπισκόπων, εὑρισκομένων ἔξω τῆς Αἰγύπτου, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος, προηγήθη τῆς συγκλήσεως συνόδου τῶν Αἰγυπτίων ἐπισκόπων καὶ τῆς καταδίκης τοῦ Ἀρείου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, καθίσταται ἀναγκαία ἄλλη προηγουμένη καταδίκη τοῦ Ἀρείου, ἡ ὁποία προὐκάλεσε τὴν ἀνάμιξιν τῶν ἔξω τῆς Αἰγύπτου ἐπισκόπων (πρβλ. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, I. 15, 6). Ἀλλ' ἡ ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου, τὴν ὁποίαν αὐτὸς οὗτος ὁ Σωκράτης παραθέτει, λέγει τὰ ἀντίθετα. « Ἡμεῖς μὲν τῶν κατ' Αἴγυπτον ἐπισκόπων καὶ τὰς Λιβύας, ἐγγὺς ἑκατὸν ὄντων, συνελθόντες ἀνεθεματίσαμεν (τὸν Ἄρειον καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ). Οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον παρεδέξαντο (αὐτοὺς) » (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, I. 6, 13). Κατὰ ταῦτα, ἡ σύγκλησις τῆς συνόδου τῶν Αἰγυπτίων ἐπισκόπων καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς καταδίκη τοῦ Ἀρείου προηγήθη τῆς ἀναμίξεως τῶν ἔξω τῆς Αἰγύπτου ἐπισκόπων, αὐτὴ προκαλέσασα τὴν ἀνάμιξιν ταύτην[2]. Εἶναι βεβαίως ἀπίθανον, ὅτι διὰ τὴν καθαίρεσιν αἱρετικοῦ πρεσβυτέρου (τοῦ Ἀρείου) ἦτο ἀνάγκη νὰ συγκληθῇ γενικὴ σύνοδος τῶν ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου καὶ εἶναι πιθανόν, ὅτι ἡ ἀνάμιξις ξένων ἐπισκόπων ὑπὲρ τοῦ καθαιρεθέντος Ἀρείου προὐκάλεσε τὴν σύγκλησιν τοιαύτης συνόδου. Ἀλλ' ἵνα εὐοδοθῇ ἡ ἐκδοχὴ αὕτη καὶ δικαιολογηθῇ ἡ διήγησις τοῦ Σωκράτους, πρέπει νὰ δεχθῇ τις, πρῶτον, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους παρατεθεῖσα ἐγκύκλιος τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου εἶναι μεταγενεστέρα τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοδωρήτου διασωθείσης (Ἐκκλ. Ἱστορία, I. 4), δεύτερον, ὅτι ἡ διήγησις τῆς ὑπὸ τοῦ Σωκράτους παρατεθείσης ἐγκυκλίου τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ εἶναι ἀνακριβής, καὶ τρίτον, ὅτι αἱ ὑπογραφαὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, τῶν καταδικασάντων ἀρχικῶς τὸν Ἄρειον,

[1] Geppert, αὐτόθι, σελ. 113. Ἴδε κατωτέρω διόρθωσιν εἰς I, 6, 37.

[2] Eduard Schwartz, ἐν Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, 1905, σελ. 290 κ.ἑξ. H. G. Opitz, ἐν Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft, 1934, σελ. 146 κ.ἑξ. H. Lietzmann, Kirchengeschichte, τόμ. III (1938), σελ. 97.

δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν μεταγενεστέραν ταύτην ἐγκύκλιον, εἰς τὸ τέλος τῆς ὁποίας εὑρίσκονται σήμερον, ἀλλ' ἀλλοθέν ποθεν μετεφέρθησαν βραδύτερον εἰς αὐτήν[1].

I. 6, 36. «Συνανεμίγνυντο δὲ τοῖς Ἀρειανίζουσι Μελιτιανοί». Οἱ Μελιτιανοὶ δὲν ὑπεστήριξαν τοὺς Ἀρειανοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἀλλὰ βραδύτερον μετὰ τὴν Α΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (325). Ὁ Ἐπιφάνιος μάλιστα ἐδέχθη, ὅτι ὁ Μελίτιος κατήγγειλε τὸν Ἄρειον εἰς τὸν Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρον (Κατὰ αἱρέσεων, 68, 4). Ἡ Α΄ Οἰκουμ. Σύνοδος μετεχειρίσθη τοὺς Μελιτιανοὺς μετ' εὐμενείας (τὸ σχετικὸν ἔγγραφον ἐν Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ, I. 9 καὶ Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ, I. 8). Δὲν θὰ ἐφέρετο οὕτως ἂν οἱ Μελιτιανοὶ εἶχον ἤδη συμμαχήση μετὰ τῶν Ἀρειανῶν[2].

I. 6, 37. «Ὑπὸ Πέτρου τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, τοῦ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ μαρτυρήσαντος». Ὁ Ἀλεξανδρείας Πέτρος, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη (I. 5, 1), δὲν ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ (284-306). Ἐνταῦθα ὁ Σωκράτης παρεξήγησε χωρίον τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν Ἀπολογητικοῦ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. «Πέτρος παρ' ἡμῖν πρὸ τοῦ διωγμοῦ γέγονεν ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, ἐν δὲ τῷ διωγμῷ καὶ ἐμαρτύρησεν» (κεφ. 59). Ὁ Πέτρος ἔγινεν ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας πρὸ τοῦ διωγμοῦ (τῷ 300), ἐμαρτύρησε δὲ ἐπὶ Γαλερίου (301. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 32, 31). Τὸν διωγμὸν τοῦ Γαλερίου δύναταί τις βεβαίως νὰ θεωρήση ὡς συνέχειαν τοῦ διωγμοῦ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ ἐπομένως ἀμφοτέρους ὡς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν διωγμόν. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ Μ. Ἀθανάσιος. Δὲν δύναταί τις ὅμως νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Πέτρος ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ, ὁ ὁποῖος πρὸ πενταετίας εἶχεν ἐγκαταλείψη τὸν θρόνον. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ Σωκράτης, παρεξηγῶν τὸν Μ. Ἀθανάσιον[3].

I. 8, 31 καὶ 32. «Πέντε δὲ μόνοι οὐ προσεδέξαντο (τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας), τῆς λέξεως τοῦ ὁμοουσίου ἐπιλαβόμενοι, Εὐσέβιός τε ὁ Νικομη-

---

[1] Otto Seeck, Geschichte des Untergangs κτλ., τόμ. 3ος, σελ. 389, 401, 545 καὶ 552. K. Müller, Kirchengeschichte, τόμ. I. 1941, σελ. 400 καὶ 401. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1948, σελ. 157 κ.ἑξ. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ὑπογραφαὶ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἐν τοῖς χειρογράφοις τῶν ἔργων τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καὶ παρὰ τῷ Γελασίῳ (Ἐκκλ. Ἱστορία, II. 3, 21) λείπουσι δὲ ὁλοτελῶς παρὰ τῷ Σωκράτει.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 51 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 17. Herzog-Hauck, Realencyklopädie für protestant. Theologie und Kirche, τόμ. 2ος, 1897, σελ. 7 καὶ 20, τόμ. 12ος, 1903, σελ. 561.

[3] Geppert, αὐτόθι, σελ. 114.

δείας καὶ Θέογνις ὁ Νικαίας, Μάριος Χαλκηδόνος, Θεωνᾶς Μαρμαρικῆς, Σεκοῦνδος Πτολεμαΐδος... (ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος) τοὺς περὶ Εὐσέβιον καὶ Θέογνιν εἰς ἐξορίαν ἀπέστειλεν». Οἱ μνημονευθέντες πέντε ἐπίσκοποι μετέσχον μὲν τῆς ἐν Νικαίᾳ Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἠρνήθησαν ὅμως νὰ δεχθῶσι τὸ σύμβολον αὐτῆς ὄχι ὅλοι, ὡς λέγει ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ μόνον δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ Θεωνᾶς καὶ ὁ Σεκοῦνδος, ἀμφότεροι ἐπίσκοποι τῆς Αἰγύπτου. Οἱ ἄλλοι ἐδέχθησαν τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας καὶ τοὺς ἐν τέλει αὐτοῦ προσαρτισθέντας ἀναθεματισμοὺς τῶν κυριωτέρων ἀρειανικῶν φράσεων. Ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ ὁ Νικαίας Θέογνις δὲν ἐδέχθησαν τὸν προσωπικὸν ἀναθεματισμὸν τοῦ Ἀρείου. Εἰς ἐξορίαν ἐπίσης ἐστάλησαν ὄχι ὅλοι (καὶ οἱ πέντε), ἀλλὰ μόνον οἱ τέσσαρες. Οὗτοι δὲ δὲν ἐξωρίσθησαν ὁμοῦ καὶ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Κατ' ἀρχὰς ἐστάλησαν εἰς ἐξορίαν οἱ δύο ἐπίσκοποι τῆς Αἰγύπτου, ὡς μὴ δεχθέντες τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, μετὰ τρεῖς δὲ μῆνας ἐστάλησαν ὁ Εὐσέβιος καὶ ὁ Θέογνις, ὄχι τόσον, διότι δὲν ἐδέχθησαν τὸν προσωπικὸν ἀναθεματισμὸν τοῦ Ἀρείου, ἀλλ' ἕνεκα προσθέτων ἀφορμῶν. Ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ τῶν ἑπομένων ἱστορικῶν πηγῶν. Μεγάλου Ἀθανασίου, Περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, 3, 2. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, I. 9, 4· 14, 3 καὶ 7. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, I, 21, 4. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, I. 7, 15· 20, 8 καὶ ἑξῆς. Φιλοστοργίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, I. 9 καὶ 10[1].

I. 9, 15. «Τὸν αἱρεσιάρχην Μελίτιον». Ὁ Λυκοπόλεως τῆς Αἰγύπτου Μελίτιος δὲν ἦτο ἀρχηγὸς αἱρέσεως, ἀλλὰ σχίσματος (ἀρχὰς τῆς 4ης ἑκατονταετηρίδος). Οἱ τελευταῖοι καὶ ἀσθενεῖς κυματισμοὶ τῆς μεγάλης μοντανιστικῆς κινήσεως. Ἐπεζήτουν τὸ μαρτύριον καὶ ἦσαν αὐστηροὶ ἀπέναντι τῶν κατὰ τοὺς διωγμοὺς ἐκπεσόντων χριστιανῶν. Ὁ Μελίτιος προέβη καὶ εἰς παρ' ἐνορίαν χειροτονίας πρεσβυτέρων ἐν Αἰγύπτῳ. Ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ τῶν ἑπομένων μαρτυριῶν. Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, κεφ. 68. Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Πέτρου πρὸς τοὺς Ἀλεξανδρεῖς καὶ Ἐπιστολαὶ Αἰγυπτίων ἐπισκόπων πρὸς τὸν Μελίτιον (Migne, τόμοι 10 καὶ 18). Ἀλεξανδρείας Πέτρου, Κανόνες, 9, 11 καὶ 12[2].

I. 9, 30. Ἐνταῦθα κεῖται ἐπιστολὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου πρὸς

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 68 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 29 κ.ἑξ. Herzog-Hauck, αὐτόθι, 2, 15. Ad. Lichtenstein, Eusebius von Nikomedien, 1903, σελ. 11 κ.ἑξ.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 83 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 40. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 12, σελ. 558 κ.ἑξ. F. Kettler, Der melitianische Streit in Aegypten, ἐν Zeitschrift f. d. neutestam. Wissenschaft, 1936, σελ. 155 κ.ἑξ., ἔνθα καὶ ἡ καλλιτέρα ἔκδοσις τῶν μνημονευθεισῶν ἐπιστολῶν.

τοὺς ἐπισκόπους καὶ λαούς, ὁρίζουσα, ἵνα οἱ Ἀρειανοὶ ὀνομάζωνται Πορφυριανοί, ἤτοι ἰσάξιοι τῶν ὀπαδῶν τοῦ νεοπλατωνικοῦ χριστιανομάχου συγγραφέως Πορφυρίου († περὶ τὸ 303), ὁρίζουσα πρὸς τούτοις, ἵνα αἱ συγγραφαὶ τοῦ Ἀρείου καῶσι καὶ ὁ ἔχων τοιαύτην συγγραφὴν τιμωρῆται διὰ θανάτου. Ἤδη ὁ Ἑρρῖκος Valesius (1668) ὀρθῶς ᾐσθάνθη, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χρονολογικῶς δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸ κατάλληλον μέρος. Παρετήρησεν, ὅτι ἡ προηγουμένη καὶ ἡ ἑπομένη ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος ἀναφέρονται εἰς τὴν Α΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (325), ἐνῷ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστολὴ οὐδεμίαν μνείαν κάμει αὐτῆς. Ἐπρότεινε νὰ τεθῇ μετὰ τὴν ἑπομένην ἐπιστολὴν καὶ λάβῃ οὕτω τὴν τρίτην θέσιν. Ὁ Otto Seeck (τῷ 1896) ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι νόθος, ὡς μὴ ἁρμόζουσα εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὡς μὴ ἐφαρμοσθεῖσά ποτε καὶ ὡς μὴ ἀναφερομένη ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις συγγράμμασι τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Ἀλλ' ὁ Eduard Schwartz (τῷ 1904) ἐκ Παρισινοῦ κώδικος ἐδημοσίευσε σημειώματα, τὰ ὁποῖα ἔκειντο ἐν ἀρχῇ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστολῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ἄλλης τινὸς ἐπιστολῆς αὐτοῦ, ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν Ἄρειον καὶ τοὺς Ἀρειανοὺς (Μ. Ἀθανασίου, Τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ὁρισθέντα, κεφ. 40. Γελασίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, III. 19. Πρβλ. Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, κεφ. 69, Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορίαν, I. 9, 64 καὶ Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορίαν, I. 21, 4). Ἐκ τῶν σημειωμάτων τούτων ἔγινε γνωστόν, ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ αὗται διὰ τῶν μαγιστριανῶν Συγκλητίου καὶ Γαυδεντίου ἐκομίσθησαν εἰς Αἴγυπτον, ὅτε ἔπαρχος αὐτῆς ἦτο ὁ Πατέριος, καὶ ἀνεγνώσθησαν ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ ἐπάρχου. Οὕτως ὄχι μόνον ἐπιστοποιήθη ἡ γνησιότης τῆς ἐπιστολῆς, περὶ τῆς ὁποίας πραγματευόμεθα, ἀλλ' ἐκ τοῦ χρόνου τῆς ἐξουσίας τοῦ ἐπάρχου ὡρίσθη καὶ ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς αὐτῆς (333 ἢ τέλη τοῦ 332). Ἐγράφη, ἑπομένως ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ Α΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον καὶ τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν σύνοδον ταύτην ἐπιστολὰς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Χρονολογικῶς πρέπει νὰ τεθῇ πολὺ βραδύτερον, μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Ἀντιοχείας (330), τὴν καταδικάσασαν τὸν Ἀντιοχείας Εὐστάθιον, ὅτε ἐξεδόθη τὸ κατὰ τῶν αἱρετικῶν διάταγμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (Εὐσεβίου, Βίος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, III. 63 καὶ 64. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, II. 32). Ἀλλὰ κατὰ τὴν διάταξιν τῆς ὕλης, τὴν ὁποίαν ἐτήρησεν ὁ Σωκράτης, ἡ ἐπιστολὴ αὕτη δύναται μὲν νὰ ἀφεθῇ εἰς τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται, πάντως ὅμως πρέπει νὰ τεθῇ ὡς τρίτη εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου[1].

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 87 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 41 κ.ἑξ. Seeck, ἐν Zeitschrift f. Kirchengeschichte, 1896, σελ. 48 κἑξ. Schwartz, αὐτ. 1901, σελ. 393 κ.ἑξ.

I. 9, 46. Ἐνταῦθα κεῖται ἐπιστολὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Εὐσέβιον, οὖσα ἐγκύκλιος πρὸς ὅλους τοὺς μητροπολίτας. Δι' αὐτῆς δίδεται ἐντολή, ἵνα διὰ κυβερνητικῶν χρημάτων ἐπιδιορθωθῶσιν ἢ ἐπαυξηθῶσιν οἱ χριστιανικοὶ ναοὶ ἢ ἐξ ὑπ' ἀρχῆς κατασκευασθῶσι νέοι τοιοῦτοι. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χρονολογικῶς δὲν εὑρίσκεται ἐπίσης εἰς τὸ ἁρμόζον μέρος. Ὁ Σωκράτης παρέλαβεν αὐτὴν ἐκ τοῦ Εὐσεβίου (Βίος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, II. 46), ὁ ὁποῖος εἶχε τοποθετήσει τὴν ἐπιστολὴν ὀρθῶς μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ Λικινίου (323 ἢ 324) καὶ πρὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (325). Ὁ Σωκράτης ἐτοποθέτησεν αὐτὴν μετὰ τὴν σύνοδον ταύτην. Ἕνεκα τῆς ὑπ' αὐτοῦ τηρηθείσης ἀλλοίας διατάξεως ἐν γένει τοῦ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ, δὲν δύναταί τις νὰ ἀνεύρῃ κατάλληλον μέρος ἵνα τοποθετήσῃ τὴν ἐπιστολὴν ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ αὐτοῦ. Ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ διορθώσει λεχθέντων καταφαίνεται, ὁ Σωκράτης μετὰ τὴν Α΄ Οἰκουμ. Σύνοδον, ἐξ ἀφορμῆς τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὴν ἐπιστολῶν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, παρέθεσε καὶ ἄλλας ἐπιστολὰς αὐτοῦ ἀσχέτους πρὸς αὐτήν, μὴ τηρήσας μάλιστα τὴν χρονολογικὴν σειρὰν αὐτῶν[1].

I. 13, 12. «Τὰ ὀνόματα τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων ἐπισκόπων... Ἁρποκρατίων Κύνων καὶ λοιπῶν... Καὶ ὁ χρόνος δὲ τῆς συνόδου ὡς ἐν παρασημειώσεσιν εὕρομεν, ὑπατείας Παυλίνου καὶ Ἰουλιανοῦ, τῇ εἰκάδι τοῦ Μαΐου μηνός». Ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ὡς μετασχὼν τῆς Α΄ Οἰκουμ. Συνόδου ἀναφέρεται Ἁρποκρατίων «Κυνῶν» βεβαίως καὶ ὄχι «Κύνων». Ἀλλ' ὁ Ἁρποκρατίων δὲν ἦτο ἐπίσκοπος Κυνῶν, ἀλλ' Ἀλφοκράνων. Ὁ ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν μελῶν τῆς συνόδου ταύτης μετὰ τὸν Ἁρποκρατίωνα μνημονευόμενος Ἀδαμάντιος ἦτο ἐπίσκοπος Κυνῶν. Ἐκ παραδρομῆς τοῦ Σωκράτους ἢ τοῦ κώδικος, τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίει, παρελείφθη ἡ ἐπισκοπὴ τοῦ πρώτου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δευτέρου καὶ οὕτως ὁ Ἁρποκρατίων συνεδέθη μετὰ ξένης ἐπισκοπῆς. Ὁ Σωκράτης ὡς ἡμερομηνίαν τῆς συγκλήσεως τῆς Α΄ Οἰκουμ. Συνόδου (325) δέχεται «τῇ εἰκάδι τοῦ Μαΐου μηνός». Ἄλλοι ἀναφέρουσι «πρὸ ιγ΄ Καλανδῶν Ἰουλίων», ἤτοι 19 Ἰουνίου. Ἤδη ὁ Ἑρρῖκος Valesius (1668) ἰσχυρίσθη, ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ ἐσφαλμένον κείμενον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀντὶ «Καλανδῶν Ἰουλίων» ἔκειτο «Καλανδῶν Ἰουνίων» ὅπερ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν 20 Μαΐου. Τὰ αὐτὰ ἐπανέλαβε καὶ ὁ Ἀντώνιος Pagi (1689). Ὁ Σωκράτης πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι τὴν ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένην ἡμερομηνίαν εὗρεν «ἐν παρασημειώσεσιν». Ὁ Edouard Schwartz (1904) ἐδημοσίευσε πολλὰς τοιαύτας σημειώσεις ἐξ ἐντύπων καὶ ἐκ χειρογράφων, ἐξ ἑλληνικῶν πρωτοτύπων καὶ ἐκ λατινικῶν καὶ συριακῶν μεταφράσεων. Τῶν σημειώσεων τούτων αἱ μὲν ἀναφέρονται εἰς τὸ

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 93 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 46.

σύμβολον τῆς Νικαίας, αἱ δὲ εἰς τοὺς κανόνας αὐτῆς. Ὅλαι ὅμως ἔχουσι « πρὸ ιγ' Καλανδῶν Ἰουλίων ». Μόνον μία συριακὴ μετάφρασις ἔχει ιγ' Καλανδῶν Ἰουν. Ἰουλίων ». Πρόκειται προφανῶς περὶ λάθους διορθωθέντος. Ἡ καθ' ἑαυτὴν πιθανὴ εἰκασία τοῦ Valesius, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐνώπιον αὐτοῦ εἶχεν ἐσφαλμένον κείμενον, καθίσταται οὕτω πιθανωτάτη. Ὁ Σωκράτης μετέδωκεν εἰς ἡμᾶς ἐσφαλμένως τὴν ἡμερομηνίαν τῆς συγκλήσεως τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου, συχνὰ ἀπαντῶσαν μετὰ τοῦ συμβόλου καὶ τῶν κανόνων αὐτῆς. Δὲν πρέπει οὗτος νὰ θεωρῆται ὡς ἄλλη πηγή, παρέχουσα ἄλλην, διάφορον ἡμερομηνίαν. Πρὸ τῆς καταστάσεως ταύτης τῶν πραγμάτων οἱ ἱστορικοὶ σήμερον ἀποφεύγουσι νὰ ὁρίσωσιν ἀκριβῶς τὴν ἔναρξιν τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου καὶ ἀορίστως ἀναφέρουσιν, ὅτι αὕτη εἰργάσθη ἀπὸ Μαΐου μέχρι Ἰουλίου [1].

I. 17, 7. « Ἡ δὲ τοῦ βασιλέως μήτηρ οἶκον μὲν εὐκτήριον ἐν τῷ τοῦ μνήματος τόπῳ πολυτελῆ κατεσκεύασεν, Ἱερουσαλὴμ τε νέαν ἐπωνόμασεν, ἀντιπρόσωπον τῇ παλαιᾷ ἐκείνῃ καὶ καταλελειμμένῃ ποιήσασα ». Ὁ Σωκράτης παρέλαβε ταῦτα ἐκ τοῦ Εὐσεβίου (Βίος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, III. 33), ἀλλὰ παρενόησε τὰ λεγόμενα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ὡς ἑξῆς. « Καὶ δὴ κατ' αὐτὸ τὸ σωτήριον μαρτύριον ἡ νέα κατεσκευάζετο Ἱερουσαλήμ, ἀντιπρόσωπος τῇ πάλαι βοωμένῃ, ἣ μετὰ τὴν κυριοκτόνον μιαιφονίαν, ἐρημίας ἐπ' ἔσχατα περιτραπεῖσα, δίκην ἔτισε δυσσεβῶν οἰκητόρων ». Δὲν ὠνομάσθη ὁ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Χριστοῦ ναὸς νέα Ἱερουσαλήμ, ὡς ἐξέλαβεν ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ πρόκειται περὶ τῆς διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τρόπον τινὰ ἐκπληρώσεως τῆς προφητείας τῆς Ἀποκαλύψεως (21, 2 καὶ 10), κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξ οὐρανοῦ μέλλει νὰ κατέλθῃ ἡ « καινὴ Ἱερουσαλὴμ ». Τοῦτο καταφαίνεται ἐξ ἄλλων φράσεων τοῦ κεφαλαίου ἐκείνου τοῦ Εὐσεβίου. « Τάχα που ταύτην οὖσαν τὴν διὰ προφητικῶν θεσπισμάτων κεκηρυγμένην καινὴν καὶ νέαν Ἱερουσαλήμ, ἧς πέρι μακροὶ λόγοι μυρία δι' ἐνθέου πνεύματος θεσπίζοντες ἀνυμνοῦσιν ». Πρὸς τούτοις ὁ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Χριστοῦ ναὸς (τῆς Ἀναστάσεως) δὲν ἐκτίσθη ὑπὸ τῆς Ἑλένης, ὡς φρονεῖ ὁ Σωκράτης, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη ἔκτισε ναὸν ἐν Βηθλεὲμ καὶ ἐπὶ τοῦ Ὄρους τῶν Ἐλαιῶν (Εὐσεβίου, αὐτ. III. 42 καὶ 43. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, II. 2, 1) [2].

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 108 καὶ 109 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 54 καὶ 55. P a g i, Critica historicochronologica in Annales Baronii, anno 325, No 3. H u s s e y, αὐτόθι, σελ. 54. S c h w a r t z, αὐτόθι, 1904, σελ. 395 κ.ἑξ. O p i t z, αὐτόθι, σελ. 154, σημ. 119. G e l z e r, H i l g e n f e l d, C u n t z, Patrum Nicaenorum Nomina, σελ. XLVIII. S c h w a r t z, Uber die Bischoflisten der Synoden von Chalkedon, Nicaea und Konstantinopel, 1937, σελ. 63.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 119, καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 64 καὶ 65. H u s s e y, Sozomeni Ecclesiastica Historia, τόμ. III. 1860, σελ. 33 κ.ἑξ.

1 - 10 - 1956

I. 17, 13. « Καὶ τὸ σῶμα αὐτῆς (τῆς μητρὸς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου Ἑλένης) εἰς τὴν βασιλεύουσαν νέαν Ῥώμην διακομιθὲν ἐν τοῖς βασιλικοῖς μνήμασι ἀπετέθη ». Ὁ Σωκράτης παρέλαβε ταῦτα ἐκ τοῦ Εὐσεβίου (Βίος Μ. Κωνσταντίνου, III. 47), ἀλλὰ παρενόησε τὰ λεγόμενα αὐτοῦ, προσθέσας τὴν φράσιν « νέαν Ῥώμην ». Ὁ Εὐσέβιος, λέγων « βασιλεύουσαν πόλιν » δὲν ἐνόει τὴν νέαν Ῥώμην (τὴν Κωνσταντινούπολιν), ἀλλὰ τὴν παλαιὰν Ῥώμην. Τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Εὐσέβιος ὀνομάζει « τῆς βασιλέως πόλεως » ἢ « ἡ βασιλέως ἐπώνυμος πόλις » (ἀμφότερα, αὐτόθι, ἐν III. 54). Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τῆς Ἑλένης δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Θεωρεῖται πιθανόν, ὅτι ἀπέθανε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 327 καὶ 330. Βραδύτερον ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μετέφερε τὰ ὀστᾶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἐκ Ῥώμης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (Νικηφόρου Καλλίστου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 8, 30) [1].

I. 18, 4. « Ἐκείνους (Σαρμάτας καὶ Γότθους) τε ἐκπεπληγμένους τῷ παραλόγῳ τῆς (ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου) ἥττης πιστεῦσαι τότε πρῶτον τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ ». Ὁ Σωζόμενος διορθοῖ τὸν Σωκράτην, ἰσχυριζόμενος, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς τῶν Γότθων καὶ ἄλλων βαρβάρων λαῶν δὲν ἤρχισε πρώτην φορὰν ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀλλὰ προηγουμένως, ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Γαλλιηνοῦ (260 - 268) καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ (Ἐκκλ. Ἱστορια, II. 6, 1 - 2). Ὁ οὐσιαστικώτερος ἐκχριστιανισμὸς τῶν Γότθων ὑπὸ τοῦ Οὐλφίλα ἐπίσης δὲν ἤρχισεν ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἀλλὰ βαδύτερον ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου (337 - 361) [2].

I. 19, 12. « Φρουμέντιος δὲ καταλαβὼν τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τῷ ἐπισκόπῳ Ἀθανασίῳ τότε νεωστὶ τῆς ἐπισκοπῆς ἀξιωθέντι, ὑπαναφέρει τὸ πρᾶγμα ». Ὅτε ὁ Φρουμέντιος μετέβη εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Ἀβησσυνίας ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, οὗτος δὲν εἶχε καταλάβει τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας νεωστί. Ὑπολογίζεται, ὅτι εἶχε παρέλθει τοὐλάχιστον δεκαετία, ἤτοι περὶ τὸ 341. Ἀκριβέστερον πρὸ τοῦ 340 (ἢ 339), ἢ μετὰ τὸ 346 (ἢ περὶ τὸ 346) [3].

I. 20, 1 - 19. Ὁ Σωκράτης πραγματεύεται ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἐκχριστια-

---

[1] Baronius καὶ Valesius, παρὰ Hussey, Socratis Eccl. Historia, 1853, τόμ. 3, σελ. 65 κ.ἑξ. I v a r H e i k e l, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τῆς τοῦ Εὐσεβίου Βιογραφίας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, 1902, σελ. 287, στήλη δευτέρα ἐν τέλει.

[2] H u s s e y, αὐτόθι, σελ. 67. H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 6, 1899, σελ. 772 κ.ἑξ.

[3] Valesius, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 70 κ.ἑξ. H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 1, 1896, σελ. 85. G. K r ü g e r, Kirchengeschichte, τόμ. I, 1923, σελ. 224. J. K i r s c h, Kirchengeschichte, τόμ. I, 1930, σελ. 434.

νισμοῦ τῶν Ἰβήρων τοῦ Εὐξείνου Πόντου, παραλαβὼν αὐτὰ ἐκ τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ Ρουφίνου (X. 11). Αἱ σπουδαιότεραι παρεξηγήσεις τοῦ Σωκράτους εἶναι αἱ ἑπόμεναι τρεῖς, ὧν ἡ δευτέρα ἴσως δὲν εἶναι παρεξήγησις, ἀλλὰ φυσικὴ ἐξήγησις ὑπερφυσικοῦ φαινομένου. Ὁ Ρουφῖνος δὲν δέχεται, ὅτι πρὸς τὴν χριστιανὴν αἰχμάλωτον ἤχθη νοσῶν ὁ παῖς τοῦ Βασιλέως τῶν Ἰβήρων, ἀλλ' ἄλλος τις (Historia Ecclesiastica, ἔκδοσις Mommsen, σελ. 974). Δὲν ἀναφέρει, ὅτι κατὰ τὸ κυνήγιον κατέλαβε τὸν βασιλέα ἐν τῷ δάσει ὁμίχλη, ἀλλ' ὑπερφυσικὸν σκότος (αὐτόθι, σελ. 975). Ὁ βασιλεὺς δὲν ἦτο «ἔμφρων» διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ κίονος, ἀλλ' ἔμφροντις («anxius», αὐτ., σελ. 976). Ὁ Σωκράτης ἐν συνεχείᾳ (I. 20, 20) προσθέτει τὰ ἑπόμενα. «Ὅς (Βακούριος) πρότερον μὲν ἦν βασιλίσκος Ἰβήρων, ὕστερον δὲ Ρωμαίοις προσελθών, ταξίαρχος τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ στρατιωτικοῦ κατέστη, καὶ μετὰ ταῦτα στρατηλατῶν, τὸν κατὰ Μαξίμου τοῦ τυράννου πόλεμον τῷ βασιλεῖ Θεοδοσίῳ συνηγωνίσατο». Ὁ Σωκράτης ὑπέπεσεν ἐνταῦθα εἰς δύο λάθη. Ὁ Ρουφῖνος λέγει, ὅτι ὁ Βακούριος κατέστη «Palestini limitis dux» (αὐτ., σελ. 976), ἤτοι ἡγεμὼν εἰς τὰ σύνορα τῆς Παλαιστίνης. Ὁ Σωκράτης ἀντὶ limitis ἀνέγνωσε militis (στρατιωτικοῦ). Ὁ Βακούριος ἐβοήθησε τὸν Μέγαν Θεοδόσιον ὄχι εἰς τὸν κατὰ τοῦ Μαξίμου, ἀλλὰ τοῦ Εὐγενίου πόλεμον (Ρουφίνου, αὐτόθι, XI. 33, 15, ἔκδοσις Mommsen, σελ. 1038. Ζώσιμος, 4, 58)[1].

I. 22. Περὶ τοῦ Μανιχαϊσμοῦ. Τὰ περὶ αὐτοῦ λεγόμενα ὁ Σωκράτης, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ (22, 13), παρέλαβεν ἐκ τοῦ διαλόγου τοῦ ἐπισκόπου Κασχάρων τῆς Μεσοποταμίας Ἀρχελάου μετὰ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς αἱρέσεως ταύτης Μανιχαίου (Μάνητος). Ὁ διάλογος εἶναι φανταστικὸς καὶ συγγραφεὺς αὐτοῦ εἶναι ὁ Ἡγεμόνιος πιθανῶς ἐν Συρίᾳ, πρὸ τῶν μέσων τῆς 4ης ἑκατονταετηρίδος. Παραλλαγαὶ ἀπαντῶσι παρ' Ἐπιφανίῳ (Κατὰ αἱρέσεων, κεφ. 66). Εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ γνώμη, ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ Ἡγεμονίου παρεχόμεναι (κεφ. 51 κ.ἑξ.) καὶ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐπαναλαμβανόμεναι περὶ τοῦ Μάνητος πληροφορίαι ἦσαν μυθώδεις, καὶ ὅτι ὑπ' αὐτὰς κρύπτονται ἐλάχιστα στοιχεῖα τῆς πραγματικῆς ἱστορίας τοῦ Μάνητος. Ἀλλὰ κατὰ νεωτέραν γνώμην ὑπὸ τὰς πληροφορίας ταύτας κρύπτονται ἱστορικὰ στοιχεῖα ὄχι τοῦ βίου τοῦ Μάνητος, ἀλλὰ τῆς μεταφορᾶς τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ διὰ τῆς Ἀραβίας εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τῆς ἐκεῖ μεταφράσεως αὐτῶν εἰς τὸ κοπτικόν. Τὰ πρόσωπα Σκυθιανὸς καὶ Τερέβινθος σχετίζονται μὲ τὴν μεταφορὰν ταύτην καὶ μετάφρασιν. Ὁ Μανιχαῖος ἱεραπόστολος ἴσως διὰ τοῦ γάμου μετὰ τῆς Αἰγυπτίας ἔλαβε τὸ δικαίωμα νὰ ἐγκατασταθῇ ἐν Αἰγύπτῳ[2].

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 133 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 122, σημ. καὶ τόμ. III. σελ. 75, Geppert, αὐτόθι, σελ. 116.

[2] K. Kessler, Mani, τόμ. I. 1889, σελ. 14 κ.ἑξ. Ὁ αὐτὸς ἐν Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 12, 1903, σελ. 193 κ.ἑξ. C. Schmidt, Ein Mani-Fund in Aegypten (Sitzungsberichte der Berliner Akademie, 1933). Τοῦ αὐτοῦ, Neue original-Quellen des Manichäismus aus Aegypten (Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1933).

I. 24, 5 καὶ ἑξῆς. «Τότε δὲ ἐν Ἀντιοχείᾳ δεινὴ στάσις ἐπὶ τῇ αὐτοῦ (τοῦ Εὐσταθίου) καθαιρέσει γεγένηται· καὶ μετὰ ταῦτα πολλάκις περὶ ἐκλογῆς ἐπισκόπου τοσοῦτος ἐξήφθη πυρσός, ὡς μικροῦ δεῆσαι τὴν πᾶσαν ἀνατραπῆναι πόλιν, εἰς δύο τμήματα διαιρεθέντος τοῦ λαοῦ· τῶν μὲν Εὐσέβιον τὸν Παμφίλου ἐκ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Καισαρείας μεταφέρειν φιλονεικούντων ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν... Ἐφεξῆς οὖν ἐπὶ ἔτη ὀκτὼ λέγεται τὸν ἐν Ἀντιοχείᾳ θρόνον τῆς ἐκκλησίας σχολάσαι». Ὡς ὁ Σωκράτης ἐκθέτει τὰ πράγματα, νομίζει τις, ὅτι μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀντιοχείας Εὐσεβίου (πρὸ τοῦ 330) ἐπροτάθη ἡ ὑποψηφιότης τοῦ Καισαρείας Εὐσεβίου, ἐνῷ εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐμεσολάβησαν εἰς ἢ δύο ἐπίσκοποι Ἀντιοχείας (ὁ Τύρου Παυλῖνος; καὶ ὁ Εὐλάλιος), οἱ ὁποῖοι ὅμως ὀλίγον χρόνον παρέμενον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ἀρνηθέντος τοῦ Εὐσεβίου τὴν ὑποψηφιότητα αὐτοῦ, ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος τῆς Ἀντιοχείας ἔμεινε κενὸς ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη (λείπει ἐκ τῆς Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορίας, II. 19). Ὁ μνημονευθεὶς Εὐλάλιος ἀπέθανε τῷ 332, ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν (ἀντὶ τοῦ Εὐσεβίου) Εὐφρόνιος ἀπέθανε τῷ 333 καὶ ὁ διαδεχθεὶς τοῦτον Φλάκιλλος ἀπέθανε περὶ τὸ 341[1].

I. 25. Περὶ τῆς ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνακλήσεως τοῦ Ἀρείου. Ὁ Hussey (1853) ἔψεξε τὸν Σωκράτην, διότι ἐνταῦθα ἐτοποθέτησε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Ἀρείου, ἐνῷ προηγουμένως (I. 14) διηγήθη τὴν ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνάκλησιν τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου καὶ τοῦ Νικαίας Θεόγνιδος. Μήπως πρῶτον ἀνεκλήθησαν οἱ δύο οὗτοι ἐπίσκοποι καὶ ἔπειτα ὁ Ἄρειος; Τοῦτο δέχονται ἱστορικοί τινες. Ἀλλ' ἐπιστολὴ τῶν μνημονευθέντων δύο ἐπισκόπων βεβαιοῖ τὸ ἀντίθετον. «Ἄτοπον δέ, τοῦ δοκοῦντος εἶναι ὑπευθύνου ἀνακεκλημένου καὶ ἀπολογησαμένου, ἐφ' οἷς διεβάλλετο, ἡμᾶς σιωπᾶν, καθ' ἑαυτῶν διδόντας τὸν ἔλεγχον». (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, I. 14, 6). Ἡ γνησιότης τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἄλλοτε προσεβάλλετο, ἀλλὰ σήμερον θεωρεῖται ἐξησφαλισμένη. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σωκράτης ἐκ τῆς μνημονευθείσης ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν αὐτὸς παραθέτει, ἐγνώριζε τὴν ἐκδοχὴν ταύτην καὶ ἐδέχετο αὐτήν. «Ἄρειος πρὸ τούτων (τῶν δύο ἐπισκόπων) φαίνεται ἀνακληθεὶς» (14, 7). Τὸ σφάλμα,

---

[1] Valesius, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 84. Hussey, αὐτόθι, σελ. 85. J. Hefele, Conziliengeschichte, τόμ. I. σελ. 452. Πρβλ. καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτοῦ ὑπὸ Leclercq, I. 2, σελ. 645, σημ. 2. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 12, 1903, σελ. 155. L. Duchesne, Histoire ancienne de l'Eglise, τόμ. II. 1910, σελ. 164 κ.ἑξ. Ed. Schwartz, Kaiser Konstantin und die christliche Kirche, 1936, σελ. 141 κ.ἑξ.

ἑπομένως, τοῦ Σωκράτους εἶναι ἄλλο. Ἐνόμισε, δηλαδή, ὅτι τὰ αἴτια καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀνακλήσεως τοῦ Ἀρείου: ἄμεσος ἢ ἔμμεσος ἐπίδρασις διαφόρων προσώπων ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (κεφ. 25), ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Ἄρειον (κεφ. 25) καὶ ὑποβολὴ συγκεκαλυμμένης ὁμολογίας ὑπὸ τοῦ Ἀρείου (κεφ. 26), δὲν σχετίζονται μὲ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Ἀρείου ἐκ τῆς ἐξορίας, ἀλλὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως εἰς τὸν ἱερατικὸν αὐτοῦ βαθμὸν καὶ θέσιν. « Ὕστερον ἑαυτῷ κάθοδον ἐπενόησεν, ἐπιπλάστῳ μετανοίᾳ χρησάμενος, ὡς κατὰ χώραν ἐροῦμεν » (14, 7). Μάλιστα ἐνόμισεν, ὅτι τὰ μνημονευθέντα μέσα ἔχουσι σχέσιν ὄχι μὲ τὴν πρώτην ἀπόπειραν ἐπανόδου καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἀρείου, ἐπὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου, τὴν ὁποίαν ὁ Σωκράτης παρέλειψεν, ἀλλὰ μὲ τὴν δευτέραν ὁμοίαν ἀπόπειραν ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου (περὶ τὸ 330). Διὰ τοῦτο μετέθεσεν αὐτὰ κατωτέρω, ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς ἀποπείρας ταύτης (μεταξὺ τοῦ 24, 9 καὶ 27, 1). Κατὰ τὸν Σωκράτην, ὁ Ἄρειος λαβὼν προσκλητήρια γράμματα τοῦ αὐτοκράτορος ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (25, 10) καὶ ἐκεῖ ὑπέβαλεν εἰς αὐτὸν συγκεκαλυμμένην ὁμολογίαν. Παρὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν τοῦ Σωκράτους, ἐν τῇ πραγματικότητι, αὕτη εἶναι ἡ χρονολογικῶς προηγηθεῖσα ἀνάκλησις τοῦ Ἀρείου ἐκ τῆς ἐξορίας (τέλη τοῦ ἔτους 327). Ἡ κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἶχεν ἀκόμη λήξει. Τὰ ἐγκαίνια αὐτῆς ἔγιναν 330. Πιθανώτατα ὁ Ἄρειος ἦλθεν εἰς τὴν Νικομήδειαν. Δύο πρεσβύτεροι τῆς Ἀλεξανδρείας ὀλίγον βραδύτερον ἐν Νικομηδείᾳ συνήντησαν τὸν αὐτοκράτορα (27, 8)[1].

I. 27, 20. « Ταῦτα γνοὺς ὁ βασιλεὺς γράφει τῷ κήνσορι Δαλματίῳ τῷ ἀδελφιδῷ ἑαυτοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας διάγοντι ἀγωμίμους ποιῆσαι τοὺς κατηγορουμένους ». Πρόκειται περὶ τῶν κατὰ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καὶ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ κατηγοριῶν (333). Ὁ μνημονευόμενος Δαλμάτιος, ὁ ἔχων τὸ ἀξίωμα τοῦ κήνσωρος, δὲν ἦτο ἀνεψιός, ὡς φρονεῖ ὁ Σωκράτης, ἀλλ' ἑτεροθαλὴς ἀδελφὸς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ὁ υἱὸς τοῦ Δαλματίου τοῦ κήνσωρος, ὀνομαζόμενος ἐπίσης Δαλμάτιος, ἦτο νεανίας, δυνάμενος μὲν μετὰ ἓν ἔτος κάλλιστα νὰ ὀνομασθῇ Καῖσαρ (335, Πασχάλιον Χρονικόν, ἔκδοσις Migne, τόμος 92, στήλη 713), δὲν ἦτο ὅμως δυνατὸν νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ἡ διευκρίνησις τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος κατηγοριῶν. Ὁ Σωκράτης, ἀκολουθῶν τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον (Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ.

---

[1] Hussey, αὐτόθι, σελ. 89. Β. Στεφανίδου, ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1926, σελ. 365 κ.ἑξ. καὶ ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν, 1929, σελ. 49 κ.ἑξ. Opitz, αὐτόθι, σελ. 155 κ.ἑξ. Lietzmann, αὐτόθι, σελ. 111 κ.ἑξ.

65), ὁμιλεῖ περὶ ἁπλοῦ δικαστηρίου τοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ κήνσωρος Δαλματίου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ παρίσταντο καί τινες ἐπίσκοποι, τοὐλάχιστον ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ ὁ Νικαίας Θέογνις (27, 21). Ὁ Σωζόμενος (Ἐκκλ. Ἱστορία, II. 25) καὶ ὁ Θεοδώρητος (Ἐκκλ. Ἱστορία, I. 28), ἀκολουθοῦντες τὴν ἐκ Φιλιππουπόλεως τῷ 343 διαμαρτυρίαν τῶν Ἀρειανῶν (κεφ. 7ον, παρ' Ἱλαρίῳ ἐπισκόπων Πικταύων, Migne, λατινικὴ σειρά, τόμος 10, στήλη 663 κ.ἑξ., ἔκδοσις Βιέννης, τόμος 65, σελὶς 54), διὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν ὁμιλοῦσι περὶ συνόδου ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης. Τὸ ζήτημα διευκρινίζεται ἐν τῇ ἑπομένῃ διορθώσει[1].

I. 29, 1-4. Περὶ τοῦ Μελιτιανοῦ ἐπισκόπου Ἀρσενίου. Ἡ κατὰ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου κατηγορία, ὅτι διὰ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ ἔγινεν αἴτιος τοῦ φόνου τοῦ ἐπισκόπου Ἀρσενίου, ἡ ἀπόκρυψις τοῦ Ἀρσενίου καὶ ἔπειτα ἡ ἀνακάλυψις αὐτοῦ ὡς ζῶντος ἀναφέρεται μὲν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου δὶς καὶ μάλιστα ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ πόλει τῆς Τύρου, ἀλλὰ πρόκειται περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ γεγονότος, δὶς μνημονευομένου[2]. Τοῦτο ἀντελήφθη καὶ ὁ Σωκράτης, ἰσχυρίσθη ὅμως, ὅτι ὁ Μ. Ἀθανάσιος εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἔμαθε μέν, ὅτι ὁ Ἀρσένιος ἐκρύπτετο ἐν Αἰγύπτῳ, δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ συλλάβῃ αὐτόν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἔπαυσε τὸ δικαστήριον τοῦ κήνσωρος Δαλματίου, ἵνα συγκαλέσῃ τὴν σύνοδον τῆς Τύρου 335 (I. 27, 21· 28, 1). Κατὰ τὸν Σωκράτην, ἐκεῖ ἀνεκαλύφθη πρώτην φορὰν ὁ κρυπτόμενος Ἀρσένιος καὶ πρὸς ἐξήγησιν τοῦ τρόπου τῆς ἀνακαλύψεως αὐτοῦ διηγήθη μυθιστορηματικὸν ἐπεισόδιον, ἄγνωστον εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον καὶ τὸν Ρουφῖνον. Ἀλλὰ τὸ ἐν ὑποσημειώσει παρατεθὲν πρῶτον χωρίον τοῦ Μ. Ἀθανασίου εἶναι συντριπτικὸν διὰ τὸν Σωκράτην. Ὁ κρυπτόμενος Ἀρσένιος ἀνεκαλύφθη μὲν ἐν Τύρῳ, ἀλλ' ὄχι κατὰ τὴν σύνοδον τῆς πόλεως ταύτης (335), ἀλλὰ προηγουμένως, ὅτε ἔμελλε νὰ συνέλθῃ τὸ δικαστήριον τοῦ κήνσωρος Δαλματίου ἐν Ἀντιοχείᾳ (333) καὶ ἕνεκα τούτου ἐματαιώθη τὸ δικαστήριον ἐκεῖνο. Νέα

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 157 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 91 κ.ἑξ. Hussey, αὐτόθι, σελ. 92. Hefele, αὐτόθι, τόμ. I. σελ. 458 κ.ἑξ. πρβλ. καὶ γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτῆς ὑπὸ Leclercq, τόμ. I. 2, σελ. 653 κ.ἑξ. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 20 κ.ἑξ. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. 1910, σελ. 174.

[2] Τὰ σχετικὰ δύο χωρία τοῦ Μ. Ἀθανασίου εἶναι τὰ ἑπόμενα: α') « Ἐγνώσθη κρυπτόμενος ὁ Ἀρσένιος τὴν μὲν ἀρχὴν ἐν Αἰγύπτῳ, λοιπὸν δὲ καὶ ἐν Τύρῳ πάλιν κρυπτόμενον αὐτὸν εὗρον οἱ ἡμέτεροι... γράψαντος γάρ μου τῷ βασιλεῖ, ὅτι Ἀρσένιος εὑρέθη... ἔπαυσε τὸ δικαστήριον τοῦ κήνσωρος » (Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 65). β') « Οὔτε γὰρ Μακάριον ἤλεγξαν περὶ τοῦ ποτηρίου, ἀλλὰ καὶ Ἀρσένιος ὃν ἐθρύλουν ἀνῃρῆσθαι παρ' ἡμῶν, εἱστήκει ζῶν καὶ δεικνύων τὴν ἐκείνων συκοφαντίαν » (αὐτόθι, κεφ. 72).

ἐπίθεσις τῶν ἐχθρῶν κατὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ προὐκάλεσε τὴν σύγκλησιν τῆς ἐν Καισαρείᾳ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ συνόδου (334). Μὴ μεταβάντος ἐκεῖ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, συνεκλήθη ἡ σύνοδος τῆς Τύρου (335). Ἡ νέα ἐπίθεσις ἀνενέωσε τὴν κατὰ τοῦ πρεσβυτέρου Μακαρίου, ὀργάνου τοῦ Μ. Ἀθανασίου, παλαιοτέραν κατηγορίαν περὶ πραγματικῆς ἢ ὑποτιθεμένης βεβηλώσεως καὶ μάλιστα θραύσεως τοῦ ἱεροῦ ποτηρίου τοῦ παρεκκλησίου τοῦ πρεσβυτέρου ἢ ψευδοπρεσβυτέρου Ἰσχύρα (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς πρὸς Ἀρειανούς, κεφάλαια 63. 65. καὶ 72). Ὁ ἐπίσκοπος Ἀρσένιος πράγματι παρέστη εἰς τὴν σύνοδον τῆς Τύρου. Τοῦτο λέγει ρητῶς ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν ἐν ὑποσημειώσει ἀνωτέρω παρατεθέντων δύο χωρίων. Ὄχι ὅμως διότι ἐκρύπτετο πάλιν ἐκεῖ καὶ ἀνεκαλύφθη ἐκ νέου, ἀλλὰ δι' ἄλλους λόγους. Ἂν ἡ πρὸ τῆς συνόδου τῆς Τύρου τοποθέτησις τῆς πρὸς τὸν Μ. Ἀθανάσιον φιλικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀρσενίου (αὐτόθι, κεφ. 67) εἶναι ὀρθή, ὁ Ἀρσένιος παρέστη εἰς τὴν σύνοδον ταύτην, ἵνα ὑπερασπίσῃ τὸν Μ. Ἀθανάσιον. Τοῦτο ἐδέχθη ὁ Ρουφῖνος (Historia Ecclesiastica, X. 18, ἔκδοσις Mommsen, σελὶς 983 καὶ ἑξῆς). Ἂν ὀρθὴ εἶναι ἡ τοποθέτησις τῆς ἐπιστολῆς ταύτης μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Τύρου, ὁ Ἀρσένιος παρέστη εἰς τὴν σύνοδον ταύτην, ἵνα κατηγορήσῃ τὸν Μ. Ἀθανάσιον καὶ τὰ ὄργανα αὐτοῦ διὰ σκληρὰν πρὸς αὐτὸν διαγωγήν. Ἀλλ' εἰς ἑκατέραν τῶν δύο τούτων περιπτώσεων ὁ Μ. Ἀθανάσιος εὐχαρίστως ἐσκέπτετο καὶ ψυχικὴν ἱκανοποίησιν ᾐσθάνετο, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Ἀρσενίου ἐκεῖ ἦτο συγχρόνως τρανὴ καὶ εἰς εὐρύτερον κύκλον πασιφανὴς ἀπόδειξις τοῦ ψεύδους τῆς παλαιᾶς κατηγορίας περὶ τοῦ φόνου τοῦ Ἀρσενίου. « Εἱστήκει ζῶν καὶ δεικνύων τὴν ἐκείνων συκοφαντίαν »[1].

I. 30, 1. « Ἀχαὰβ δέ, ὁ καὶ Ἰωάννης, ὁ κατήγορος τοῦ δικαστηρίου διαδὺς ἐν τῷ θορύβῳ διέφυγε ». Πρόκειται περὶ τοῦ κατηγόρου τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἐν τῃ συνόδῳ τῆς Τύρου (335). Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ὀνομάζει αὐτὸν Ἀρχὰφ (Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 65. Ἐπιστολὴ τοῦ Θεσσαλονίκης Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸν Μ. Ἀθανάσιον, αὐτ., κεφ. 66). Ὁ Ἀρχὰφ ἦτο ἀρχηγὸς τῶν Μελιτιανῶν, διαδεχθεὶς τὸν ἱδρυτὴν τοῦ σχίσματος Μελέτιον καὶ παραμένων ἐν Μέμφιδι τῆς Αἰγύπτου[1].

[1] Geppert, αὐτόθι, σελ. 13 κ.ἑξ. Hefele-Leclercq, Histoire des Conciles, τόμ. I. 2, σελ. 660, σημ. 4. Ed. Schwartz, ἐν Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, 1911, σελ. 374, σημ. 4 καὶ σελ. 375. K. Holl, Die Bedeutung de, neuveröffentlichten melitianischen Urkunden für die Kirchengeschichte, 1925 (Gesammelte Aufsätze, τόμ. II. 1928, σελ. 284, σημ. 4). H. Lietzmann, Kirchengeschichte, τόμ. III. 1938, σελ. 120, 121, 122 κ.ἑξ. H. G. Opitz, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ Μ. Ἀθανασίου: Apologia Secunda (= Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν), 1938, ὑποσημειώσεις εἰς τὰ κεφάλαια 65, 69 καὶ 72.

I. 35, 2. « Ἀλλ' ἐπὶ ἑτέραν χωροῦσι διαβολήν, διδάξαντες τὸν βασιλέα, ὡς εἴη Ἀθανάσιος ἀπειλήσας κωλύσειν πεμφθῆναι τὸν σῖτον τὸν ἐξ ἔθους ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κομιζόμενον· καὶ τούτων λεγομένων παρὰ Ἀθανασίου ἀκηκοέναι Ἀδαμάντιον, Ἀνουβίωνα, Ἀρβαθίωνα καὶ Πέτρον, τοὺς ἐπισκόπους ». Ταῦτα ὁ Σωκράτης παρέλαβεν ἐκ τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν Ἀπολογητικοῦ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου (κεφ. 87), ἀλλὰ παρενόησε καὶ διεστρεψε τὸ νόημα αὐτῶν. Ἐν πρώτοις, ἐκεῖ ἀναφέρεται καὶ ἄλλος ἐπίσκοπος, ὁ Ἀγαθάμμων, τὸν ὁποῖον Σωκράτης παρέλειψεν. Ἐκτὸς τούτου, οἱ πέντε οὗτοι ἐπίσκοποι δὲν ἤκουσαν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Μ. Ἀθανασίου τὴν μνημονευθεῖσαν ἀπειλὴν (ὅτι τάχα θὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐξ Αἰγύπτου μεταφορὰν τοῦ σίτου εἰς Κωνσταντινούπολιν) καὶ δὲν κατήγγειλαν αὐτὴν εἰς τοὺς Ἀρειανούς, ἀλλ' ἀντιθέτως ἤκουσαν τὴν νέαν ταύτην κατὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου συκοφαντίαν ἐκ τοῦ στόματος τῶν Ἀρειανῶν καὶ κατήγγειλαν αὐτὴν εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον. Οἱ Ἀρειανοὶ τὴν κατὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου συκοφαντίαν ταύτην ἔκαμον εἰς τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον, ἔτυχον δὲ ἐκεῖ παρόντες οἱ μνημονευθέντες πέντε ἐπίσκοποι. Τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἔχει ὡς ἑξῆς. « Ἄλλην δὲ πλάσαντες κατηγορίαν εἰς βασιλέα φθάνουσαν, εἰρήκασιν αὐτῷ τῷ βασιλεῖ, ὅτι ἠπείλησεν Ἀθανάσιος κωλύσειν τὸν σῖτον εἰς τὴν πατρίδα σου πεμπόμενον ἀπὸ Ἀλεξανδρείας. Καὶ τοῦτο παρόντες μὲν Ἀδαμάντιος καὶ Ἀνουβίων, Ἀγαθάμμων, Ἀρβεθίων, Πέτρος, οἱ ἐπίσκοποι, ἤκουσαν· ἔδειξε δὲ καὶ ὁ θυμὸς τοῦ βασιλέως » (Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 87). Οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἦσαν φίλοι τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν Αἰγύπτιοι, ἐπίσκοποι, ἐλθόντες εἰς Τύρον ἔστειλαν πρὸς τὸν Διονύσιον, ἀντιπρόσωπον τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῇ συνόδῳ τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ διὰ τῆς ὁποίας ὑπεστήριζον τὸν Μ. Ἀθανάσιον. Ἐν τέλει τῆς ἐπιστολῆς ταύτης μεταξὺ τῶν ἄλλων ὑπογραφῶν ἀναφέρονται καὶ τὰ ὀνόματα τῶν πέντε ἐπισκόπων (αὐτ., κεφ. 79. Migne, τόμος 25, στήλη 392, ἔκδοσις Opitz, σελ. 159)[2].

I. 37, 4. « Εὐσέβιος ὁ Νικομηδείας πολλὰ διηπείλει αὐτῷ (τῷ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλεξάνδρῳ), λέγων ὅσον οὐδέπω καθαιρήσειν αὐτόν, εἰ μὴ εἰς

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 161, καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 59. Ed. Schwartz, Kaiser Konstantin und die christliche Kirche, 1936, σελ. 135.

[2] Annotationes Variorum, παρὰ Migne, τόμ. 67, στήλη 170 κ.ἑξ. καὶ τόμ. 25, στήλη 405 κ.ἑξ. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 102 καὶ Hussey, αὐτόθι.

κοινωνίαν δέξηται τὸν Ἄρειον καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτόν». Ὁ Σωκράτης προτάσσει ἐνταῦθα τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου, ἀπαιτοῦντος παρὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλεξάνδρου, νὰ δεχθῇ τὸν Ἄρειον εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν, ἐν δὲ τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ ἀναφέρει τὴν συνάντησιν τοῦ αὐτοκράτορος (Μ. Κωνσταντίνου, 336) καὶ τοῦ Ἀρείου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἄρειος ἐκ νέου ἠναγκάσθη νὰ διαβεβαιώσῃ, ὅτι δὲν ἐφρόνει αἱρετικῶς (Ι. 38, 1 καὶ ἑξῆς). Ὁ Σωκράτης παρέλαβεν ἀμφότερα ἐκ τῆς πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῆς τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου (Migne, τόμος 25, στήλη 685 καὶ ἑξῆς, ἔκδοσις Opitz, σελὶς 178 καὶ ἑξῆς). Ἐκεῖ ὅμως τηρεῖται ἀντίθετος σειρά. Προηγεῖται ἡ συνάντησις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Ἀρείου καὶ ἕπεται ἡ ἀνάμιξις τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου, ἀπαιτοῦντος παρὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλεξάνδρου νὰ δεχθῇ τὸν Ἄρειον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐλθὼν οὕτως εἰς δύσκολον θέσιν, εἰσῆλθεν εἰς τὸν ναὸν καὶ προσηυχήθη. Τὴν διάρκειαν τῆς προσευχῆς ὁ Σωκράτης ὥρισεν ἐν τῷ ἑπομένῳ χωρίῳ. «Νύκτας τε πολλὰς ἐφεξῆς καὶ ἡμέρας τοῦτο ποιῶν διετέλει» (Ι. 37, 8). Οὐδαμόθεν ἄλλοθεν εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ προσευχὴ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλεξάνδρου διήρκεσεν ἢ ἐπανελήφθη τόσον πολύ, ἐξ ἄλλων δὲ ἐνδείξεων φαίνεται, ὅτι ἡ προσευχὴ αὕτη ἔγινεν ἅπαξ μόνον, τὸ Σάββατον (Μ. Ἀθανασίου, αὐτόθι. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, κεφ. 19. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, ΙΙ. 29, 3). Ὁ Μ. Ἀθανάσιος δὲν ὠνόμασε τὸν ναόν, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλέξανδρος προσηυχήθη. Ὁ Σωκράτης ἀνεπλήρωσε τὴν ἔλλειψιν ταύτην, ὀρθῶς σκεφθείς, ὅτι ὁ Κωνσταντινουπόλεως, κατὰ φυσικὸν λόγον, θὰ κατέφυγεν εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὴν Ἁγίαν Εἰρήνην[1].

Ι. 40, 3. «Ἐβασίλευσε (ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος) ἔτη τριάκοντα ἕν' ἐτελεύτησε δε... δεύτερον ἔτος τῆς διακοσιοστῆς ἑβδομηκοστῆς ὀγδόης Ὀλυμπιάδος». Ὁ ὑπολογισμὸς τῆς Ὀλυμπιάδος εἶναι ἐσφαλμένος. Ἡ βασιλεία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἤρχισε τῷ 306 μ.Χ., ἤτοι, ὡς ἐν ἀρχῇ εἴδομεν, τὸ δεύτερον ἔτος τῆς 271 Ὀλυμπιάδος (Διόρθωσις εἰς Ι. 2, 1). Τὰ 31 ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ ἀποτελοῦσιν ἑπτὰ Ὀλυμπιάδας καὶ τρία ἐπιπλέον ἔτη. Ἑπομένως ἀπέθανε κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς 279 Ὀλυμπιάδος (337 μ.Χ.)[2].

ΙΙ. 6. Ὁ θάνατος τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ ἐκλογὴ

[1] Hussey, αὐτόθι, σελ. 106 καὶ 107. Hefele, αὐτόθι, τόμ. Ι. σελ. 477 κ.ἑξ. Β. Στεφανίδου, Ὁ καθεδρικὸς ναὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως (περιοδικὸν «Ἐπιστήμη», ἐν Ἀθήναις, 1954, σελ. 122 κ.ἑξ., 145 κ.ἑξ.).

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 180 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 108 κ.ἑξ. Ὁ Valesius ἐσφαλμένως δέχεται, ὅτι τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (337), ἦτο τὸ τέταρτον τῆς 278ης Ὀλυμπιάδος.

τοῦ Παύλου, ὡς διαδόχου αὐτοῦ. Ὁ Σωκράτης τὰ ἐν τῷ ἕκτῳ κεφαλαίῳ γεγονότα ἐτοποθέτησεν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς Κωνσταντίου (337 - 361) καὶ μάλιστα κατὰ τὸ ἔτος περίπου, κατὰ τὸ ὁποῖον ἀπέθανεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ νεώτερος (340, ἴδε κεφ. 5ον), αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας, Βρεττανίας καὶ Ἱσπανίας. Τὰ γεγονότα τοῦ ἕκτου κεφαλαίου συνέβησαν ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου († 337) ὡς μαρτυρεῖ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος. «Καὶ κατὰ τούτου (τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Παύλου) τοίνυν πρόφασις ἐπλάσθη. Καὶ γὰρ ὁ κατηγορήσας αὐτοῦ Μακεδόνιος, νῦν ἐπίσκοπος ἀντ' αὐτοῦ γενόμενος, παρόντων ἡμῶν κατὰ τὴν κατηγορίαν, κεκοινώνηκεν αὐτῷ καὶ πρεσβύτερος ἦν ὑπ' αὐτὸν τὸν Παῦλον... ἀλλ' ἔμειναν διαβάλλοντες. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἰς τὸν Πόντον ἐξωρίσθη (ὁ Παῦλος) παρὰ Κωνσταντίνου» (Πρὸς μοναχούς, κεφ. 7ον). Τὸ λάθος τοῦ Σωκράτους προῆλθεν ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ Ρουφίνου, ὁ ὁποῖος ἄλλας τινὰς ἐνεργείας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μειούσας τὴν αἴγλην αὐτοῦ (ὡς ἡ ἀπαίτησις, ἵνα ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλέξανδρος δεχθῇ τὸν Ἄρειον, Histor. Ecclesiastica, X. 12 καὶ 13, ἔκδοσις Mommsen, σελ. 976 καὶ ἑξῆς) ἀπέδωσεν εἰς τὸν Κωνστάντιον. Ὁ Ρουφῖνος περὶ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Παύλου δὲν κάμει λόγον. Ἐσφαλμένη ἐπίσης εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Σωκράτους, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος διετέλεσεν ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ εἴκοσι καὶ τρία ἔτη. Διότι τῷ 325 ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως (Βυζαντίου) ἦτο ὁ Μητροφάνης, τὸν ὁποῖον ἐν τῇ Α' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ ἀντεπροσώπευσεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὢν ἀκόμη πρεσβύτερος (Γελασίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, ΙΙ. 5, 4. 7, 44. 28, 3. Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως, Ἔργα, ἔκδοσις De Boor, σελ. 114). Ἑπομένως ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεσκόπευσε περίπου δέκα ἔτη (326 - 336). Ὁ Otto Seeck ἐδέχθη, ὅτι ὁ πρεσβύτερος Ἀλέξανδρος παρὰ τῷ γέροντι καὶ ἀσθενεῖ Μητροφάνει ἐξετέλει ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν καθήκοντα ἐπισκόπου καὶ ὅτι τὰ ἔτη ταῦτα βραδύτερον προσετέθησαν εἰς τὰ ἔτη τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἐπισκοπεύσεως. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξελέγη ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ὁ Παῦλος, ἐναντίον τοῦ ὁποίου, ὡς εἴδομεν, διετυπώθησαν ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν κατηγορίαι. Καθῃρέθη ὑπὸ συνόδου (336) καὶ ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἰς τὸν Πόντον. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (337) ἐδόθη ἀμνηστία καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὰ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ ἀναφερόμενα γεγονότα συνέβησαν πράγματι ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου, ἀλλ' εἶναι ἡ δευτέρα ἀπομάκρυνσις τοῦ Παύλου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα καταστῇ ἐπίσκοπος αὐτῆς ὁ ἀρειανὸς Εὐσέβιος ὁ Νικομηδείας (τέλη τοῦ ἔτους 338)[1].

[1] Valesius παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 191 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 112 κ.ἑξ. Hussey, αὐτόθι, σελ. 113. Otto Seeck, ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1896, σελ. 29 κ.ἑξ. Franz Geppert, αὐτόθι, σελ. 50 κ.ἑξ. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 22 (στίχος 28), τόμ. 5,

II. 8, 5. « Προειστήκει δὲ τότε τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησίας Πλάκιτος διαδεξάμενος Εὐφρόνιον». Ἀντὶ « Πλάκιτος » ὀρθὸν εἶναι τὸ ὄνομα « Φλάκιλλος », ὡς μαρτυρεῖ ἐπιστολὴ τοῦ Ρώμης Ἰουλίου (ἐν τῷ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου Ἀπολογητικῷ κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 20) καὶ ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ Αἰγυπτίων ἐπισκόπων πρὸς τὸν Φλάβιον Διονύσιον (αὐτόθι, κεφ. 79). Ὁ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Εὐσέβιος τὸ κατὰ Μαρκέλλου σύγγραμμα αὐτοῦ, τὸ φέρον τὴν ἐπιγραφὴν « Ἐκκλησιαστικὴ Θεολογία » ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Φλάκιλλον τοῦτον (ἔκδοσις E. Klostermann, 1906, σελὶς 60)[1].

II. 10, 1 καὶ 2. « Προχειρίζονται Γρηγόριον εἰς τὴν Ἀλεξανδρείας ἐπισκοπὴν καὶ μεταποιοῦσι τὴν πίστιν, οὐδὲν μὲν τῶν ἐν Νικαίᾳ μεμψάμενοι, τὸ δὲ ἀληθές, ἐπὶ καθαιρέσει καὶ παρατροπῇ τῆς ὁμοουσίου πίστεως διὰ τοῦ συνεχεῖς ποιεῖσθαι συνόδους καὶ ἄλλοτε ἄλλως ὑπαγορεύειν τὸν ὅρον τῆς πίστεως, ὥστε κατὰ βραχὺ εἰς τὴν ἀρειανὴν δόξαν παρατρέψωσιν ». Πρόκειται περὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδου τῶν Ἀρειανῶν (341), τῆς λεγομένης « ἐν ἐγκαινίοις ». Ὁ ἀρειανὸς ὅμως ἐπίσκοπος Ἀλεξανδείας Γρηγόριος δὲν ἐξελέγη ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, ἀλλ' ἐν ἄλλῃ προηγουμένῃ συνόδῳ τῆς Ἀντιοχείας (339), ἡ ὁποία ἐπίσης ἦτο ἀρειανική. Ἡ ἐν ἐγκαινίοις σύνοδος πράγματι ἐξέδωσε ἀρειανεΐζοντα σύμβολα (τρία). Μετά τινας δὲ μῆνας συνετάχθη καὶ τέταρτον. Ὁ Σωκράτης ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ δέχεται, ὅτι σκοπὸς τῶν συμβόλων τούτων ἦτο, ἵνα δι' αὐτῶν διαδώσωσι βαθμηδὸν τὸν ἀρειανισμόν. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ὀρθότερον δέχεται ἄλλον σκοπόν. « Ἐπειδὴ ἀεὶ ὑπὸ πάντων κατηγοροῦντο περὶ τῆς αἱρέσεως, γράφουσι διαφόρως, τὰ μὲν οὕτως, τὰ δὲ ἐκείνως » (Περὶ τῶν γενομένων ἐν τῇ Ἀριμίνῳ καὶ ἐν Σελευκείᾳ συνόδων, κεφ. 22). Ὅτι, δηλαδή, διὰ τῶν συμβόλων τούτων ἐσκόπουν νὰ ἀποκρύψωσι τὰ ἀρειανικὰ φρονήματα αὐτῶν. Ἡ διάφορος διατύπωσις τῶν ἰδεῶν αὐτῶν ἦτο ἐκδήλωσις τῆς μεταξὺ τῶν Ἀρειανῶν ὑπαρχούσης ἀσταθείας καὶ ἀσυμφωνίας, ἡ ὁποία βραδύτερον ἐξεδηλώθη σαφέστατα. Ὁ Ἀθανάσιος παρέθεσε καὶ τὰ τέσσαρα σύμβολα. Ὁ Σωκράτης κατεχώρισεν ἐνταῦθα μόνον τὰ δύο πρῶτα, παρέλειψεν ὁλοτελῶς τὸ τρίτον, ἴσως διότι ὑπεγράφη μὲν ὑφ' ὅλων, εἶχεν ὅμως προταθῇ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Τυάνων Θεοφρονίου, τὸ δὲ τέταρτον σύμβολον ἐτοποθέτησε βραδύτερον (κεφ. 18ον), ὅπου ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἰδιαιτέρας ἀφορμῆς, ἡ ὁποία προὐκάλεσεν αὐτό[2].

1898, σελ. 620 (στίχος 10). J. P. Kirsch, αὐτόθι, τόμ. I. 1930, σελ. 385. E. Seeberg, Die Synode von Antiochien (325), 1913, σελ. 58, σημ. 3. H. G. Opitz, ἐν Zeitschrift f. NTliche Wissenschaft, 1934, σελ. 150, σημ. 90.

[1] Valesius παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 197 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 118. Hussey, αὐτόθι.

[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 120 καὶ 222. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 24 καὶ 26.

II. 10, 22. « Ἐν ταυτῷ δὲ καὶ σεισμοὶ μέγιστοι ἐν τῇ ἑῴᾳ ἐγένοντο· μάλιστα δὲ ἡ Ἀντιόχεια ἐπὶ ἐνιαυτὸν ὅλον ἐσείετο ». Τὴν εἴδησιν ταύτην ὁ Σωκράτης παρέλαβεν ἐκ τοῦ λατινιστὶ γραφέντος Χρονικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ παρενόησεν αὐτήν. Τὸ Χρονικὸν δὲν σώζεται μὲν πλέον ὡς ὅλον, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ πλὴν ἄλλων ἤντλησε καὶ ὁ Ἱσπανὸς ἐπίσκοπος Ὑδάτιος, γράψας περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος συνέχειαν τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Ἱερωνύμου (Migne, λατινικὴ σειρά, τόμος 51). Ὁ Ὑδάτιος ἀντέγραψε τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Χρονικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἑξῆς. « Et ipso anno terrae motus fuit ad Orientem per totum annum praeter Antiochiam » (ἔτος 341), ἤτοι « Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο σεισμὸς ἐγένετο καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, πλὴν τῆς Ἀντιοχείας ». Ὄχι μόνον δὲν ἐσείετο ἡ Ἀντιόχεια ὁλόκληρον ἔτος, ἀλλ' ἀντιθέτως αὕτη μόνη ἔμεινεν ἄσειστος[1].

II. 11. Ὁ διορισμὸς τοῦ ἀρειανοῦ Γρηγορίου ὡς ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας καὶ ἡ ἐκεῖθεν ἀπομάκρυνσις τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Ὁ Σωκράτης ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ περιέπεσεν εἰς πολλὰ καὶ μεγάλα λάθη. Τὸν διορισμὸν τοῦ Γρηγορίου ὡς Ἀλεξανδρείας ἔθεσε μετὰ τὴν « ἐν ἐγκαινίοις » σύνοδον τῆς Ἀντιοχείας (341), περὶ τῆς ὁποίας ὡμίλησεν ἐν τῷ δεκάτῳ κεφαλαίῳ, ἐνῷ ὁ Γρηγόριος διωρίσθη ἐπίσκοπος τῆς Αἰγυπτιακῆς πρωτευούσης τῷ 339, ἄρα, πρὸ τῆς μνημονευθείσης συνόδου (ἴδε διόρθωσιν εἰς τὸ 10, 1 καὶ 2). Τὰ ἐν 11, 1-5 λεγόμενα ὁ Σωκράτης παρέλαβεν ἐκ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου (Ἀπολογία περὶ τῆς φυγῆς αὐτοῦ, κεφ. 24), ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἀναφέρει αὐτὰ εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ Γρηγορίου, ὡς ἔπραξεν ὁ Σωκράτης, ἀλλ' εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ Γεωργίου (ἔτος 356/357). Οὗτος ἦτο ἐπίσης ἀρειανὸς ἐπίσκοπος καὶ διεδέχθη τὸν Γρηγόριον. Ὁ στρατηγὸς Συριανὸς ὑπεστήριξε τὸν Γεώργιον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἰς τὴν περίστασιν δὲ ἐκείνην ὁ Μ. Ἀθανάσιος, εὑρισκόμενος ἐν ἐκκλησιαστικῇ παννυχίδι, κατώρθωσε νὰ ἐξέλθῃ σῶος τοῦ ναοῦ (τοῦ Θεωνᾶ) καὶ κατέφυγεν εἰς τοὺς μοναχούς. Ἡ κατὰ τοῦ ναοῦ στρατιωτικὴ ἐπίθεσις ἔγινεν ὄχι τὴν ἑσπέραν, ὡς λέγει ὁ Σωκράτης (« ἑσπέρα δὲ ἦν », 11, 3), ἀλλὰ τὴν νύκτα. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος λέγει, « νὺξ μὲν γὰρ ἦν » (αὐτόθι, πρβλ. καὶ Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορίαν, III. 6, 8). Τὸν Γρηγόριον, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Σωκράτης, ὑπεστήριξεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὁ ἔπαρχος Φιλάγριος (Μ. Ἀθανασίου, Ἐγκύκλιος ἐπιστολή, κεφ. 3). Τὰ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐν συνεχείᾳ λεγόμενα (11, 6-7), ἀναφέρονται πράγματι εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Γρηγορίου. Τότε ὁ Μ. Ἀθανάσιος μετέβη εἰς τὴν Ρώμην (Μ. Ἀθανασίου, αὐτόθι, κεφ. 5). Καὶ ἐδῶ ὁ Σωκράτης περιέπεσεν εἴς τινα λάθη. Ως

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 204 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 122 κ.ἑξ. Geppert, αὐτόθι, σελ. 34.

πυρποληθέντα ναὸν κατὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Γρηγορίου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν δέχεται τὸν ναὸν τοῦ Διονυσίου, ἀλλ' ὁ Μ. Ἀθανάσιος οὐδαμοῦ κάμει λόγον περὶ τοῦ ναοῦ τούτου. Ἔχομεν εἰδήσεις περὶ δύο ἄλλων ναῶν, τοῦ ναοῦ τοῦ Θεωνᾶ, ὅπου ὁ Μ. Ἀθανάσιος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διέτριβεν, καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Κυρίνου (Κεφάλαιον εἰς τὴν ἑορταστικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τοῦ ἔτους 339, Migne, τόμος 26, στήλη 1, 353. Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογία πρὸς τὸν Κωνστάντιον, κεφ. 15, Πρὸς μοναχούς, κεφ. 10). Ὁ δεύτερος ἦτο ὁ πυρποληθείς. Κατὰ τὸν Σωκράτην, οἱ ὀρθόδοξοι ἀγανακτοῦντες διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Γρηγορίου ἔκαυσαν τὸν ναόν. Ἀλλ' ἐκ τῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ ὁμιλοῦσι περὶ τῆς πυρπολήσεως τοῦ ναοῦ, δὲν καταφαίνεται εἰς ποῖον ὠφείλετο ἡ πυρπόλησις αὕτη, εἰς τοὺς ὀρθοδόξους ἢ εἰς τοὺς ἀρειανούς, ἢ ἦτο τυχαία, ὀφειλομένη ἴσως εἰς τοῦτο, ὅτι ἐν αὐτῷ οἱ Ἀρειανοὶ ἔκαιον ἐκκλησιαστικὰ βιβλία (Μ. Ἀθανασίου, Ἐγκύκλιος Ἐπιστολή, κεφ. 3). Ἐν τέλει τοῦ 11[ου] κεφαλαίου ὁ Σωκράτης ἀναφέρει τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Εὐσεβίου (τοῦ γνωστοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Εὐσεβίου Νικομηδείας), ἤτοι ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ἀποστολὴν ἀπεσταλμένων πρὸς τὸν Ρώμης Ἰούλιον, βεβαίως μετὰ σχετικῆς ἐπιστολῆς. Ταῦτα ἔπρεπε νὰ τεθῶσι πρὸ τῆς «ἐν ἐγκαινίοις» συνόδου, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος ἐν τῷ δεκάτῳ κεφαλαίῳ. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, ὡς ἐν τῇ σχετικῇ διορθώσει εἴδομεν, ὁ Σωκράτης συγχέει δύο συνόδους τῆς Ἀντιοχείας, ἀμφοτέρας ἀρειανικάς, ἤτοι τὴν σύνοδον τοῦ ἔτους 339, ἡ ὁποία ἐξέλεξε τὸν Ἀλεξανδρείας Γρηγόριον, καὶ τὴν «ἐν ἐγκαινίοις» (341), ἡ ὁποία συνέταξε τὰ ἀρειανικὰ σύμβολα. Οἱ πρὸς τὸν Ρώμης Ἰούλιον ἀρειανοὶ ἀπεσταλμένοι ἐστάλησαν πρὸ ἀμφοτέρων τῶν συνόδων (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 22 καὶ ἑξῆς, ὅπου παρατίθεται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ρώμης Ἰουλίου. Μ. Ἀθανασίου, Πρὸς μοναχούς, κεφ. 9 καὶ ἑξῆς). Ἦτο ἡ ἀρχαιοτέρα ἐπικοινωνία τῶν Ἀρειανῶν μετὰ τοῦ Ρώμης (339) καὶ ἐσκόπει νὰ παρακινήσῃ τὸν Ρώμης Ἰούλιον, ἵνα ἀναγνωρίσῃ τὸν πρῶτον ἀρειανὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας Πιστὸν (πρὸ τοῦ Γρηγορίου καὶ Γεωργίου). Ὁ σκοπὸς οὗτος ἀπέτυχεν[1].

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 205 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 123-125. Hussey, αὐτόθι. Hefele, Conciliengeschichte, τόμ. I. σελ. 490 κ.ἑξ., 493 κ.ἑξ., πρβλ. καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτῆς ὑπὸ Leclercq, σελ. 689, σημ. 3, 690, σημ. 4, 693, σημ. 8. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 24. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 200. Ὁ Lietzmann δέχεται ὡς πυρποληθέντα τὸν ναὸν τοῦ Διονυσίου (Kirchengeschichte, τόμ. III. 1938, σελ. 182). Τὸ αὐτὸ δέχεται καὶ ὁ Opitz ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ Μ. Ἀθανασίου: Ἐπιστολὴ ἐγκύκλιος, 1940, ὑποσημ. εἰς τὸ κεφ. 3, 3. Τίς ἡ σχέσις τοῦ ναοῦ τοῦ Διονυσίου πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίνου; Ἄλλος ναὸς ἢ ἁπλῶς ἄλλο ὄνομα τοῦ αὐτοῦ ναοῦ;

II. 14. «Οἱ ἀρειανίζοντες μεθιστῶσιν ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας Γρηγόριον». Δὲν εἶναι ἀληθές. Ὁ Γρηγόριος δὲν ἀπεμακρύνθη τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν, ἀλλ' ἀπέθανεν (345). Ὅτι ἡ ὀρθόδοξος σύνοδος τῆς Σαρδικῆς (343), ἀποκαταστήσασα εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, εἶχε κηρύξῃ τὸν Γρηγόριον ἀντικανονικὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας, τοῦτο δὲν ἐπηρέασε τὴν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ θέσιν αὐτοῦ[1].

II. 15. Ἡ εἰς τὴν Ρώμην μετάβασις τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καὶ ἄλλων ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν καθαιρεθέντων ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς. Τὰ γεγονότα τοῦ κεφαλαίου τούτου χρονολογικῶς πρέπει νὰ τοποθετηθῶσι μετὰ τὸ 11[ον] κεφάλαιον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπίσης γίνεται λόγος περὶ μεταβάσεως τοῦ Μ. Ἀθανασίου εἰς τὴν Ρώμην (11, 6). Πρόκειται περὶ τῆς αὐτῆς μεταβάσεως. Ὁ Σωκράτης ἰσχυρίζεται δύο τινά· πρῶτον, ὅτι οἱ ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ἐκτοπισθέντες καὶ εἰς τὴν Ρώμην μεταβάντες ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς ἠθῳώθησαν ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ἰουλίου (ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Ρώμης τοῦ ἔτους 340) καὶ ἐκρίθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἄξιοι νὰ ἐπανακτήσωσι τὰς ἐπισκοπικὰς αὐτῶν θέσεις, δεύτερον, ὅτι ὅλοι οὗτοι, ἐφωδιασμένοι διὰ γραμμάτων τοῦ Ρώμης Ἰουλίου, ἐπανῆλθον εἰς τὰς ἐπισκοπὰς αὐτῶν (15, 3 κ.ἑξ. 15, 6). Ὁ πρῶτος ἰσχυρισμὸς τοῦ Σωκράτους εἶναι ἀμφίβολος. Τὸ ζήτημα σήμερον ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς κατανοήσεως τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ρώμης Ἰουλίου, τὴν ὁποίαν διέσωσεν ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ κατὰ Ἀρειανῶν (κεφ. 21 καὶ ἑξῆς). Συνήθως γίνεται δεκτὸν ὅτι ἡ σύνοδος τῆς Ρώμης τοῦ 340 ἀπεφάσισε μόνον περὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ τοῦ Ἀγκύρας Μαρκέλλου. Ὁ δεύτερος ἰσχυρισμὸς τοῦ Σωκράτους ὡρισμένως δὲν εἶναι ἀληθής. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἀγνοεῖ τὴν ἐπάνοδον ταύτην. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσναντινουπόλεως Εὐσεβίου (341/342, τοῦ γνωστοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Εὐσεβίου Νικομηδείας), οἱ ὀρθόδοξοι τῆς πρωτευούσης ἐπαναφέρουν τὸν Παῦλον (Σωκράτους, II. 12, 2). Εἶναι ἐνδεχόμενον, ὅτι καὶ ἄλλος τις, ἕνεκα ἰδιαιτέρων ἐπιτοπίων συνθηκῶν, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁμαδικὴ καὶ ἐπίσημος ἐπάνοδος τῶν ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ἐκτοπισθέντων ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς ἔγινε μόνον μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Σαρδικῆς (343). Ὁ Σωκράτης περιέπεσεν εἰς λάθος, διότι ἐνταῦθα εἶχεν ὑπ' ὄψει τὴν ὑπὸ τοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου τῆς Θρᾳκικῆς Ἡρακλείας Σαβίνου «Συναγωγὴν τῶν συνοδικῶν» (II. 15, 8, πρβλ. καὶ III. 10, 11), εἶδος Ἐκκλ. Ἱστορίας μετ' ἐγγράφων, ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 210 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 127. Hussey, αὐτόθι. Hefele, αὐτόθι, τόμ. I, σελ. 536 καὶ 554, πρβλ. καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτῆς ὑπὸ Leclercq, σελ. 741, σημ. 1, καὶ 834, σημ. 3, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς ἡμερομηνίας τοῦ θανάτου τοῦ Γρηγορίου (26 Ἰουνίου). Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 28.

Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος, ἡ ὁποία δὲν σώζεται πλέον σήμερον. Ὁ Σαβῖνος εἶχε παραλείψει τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιστολὴν τοῦ Ρώμης Ἰουλίου καὶ τὰς προηγηθείσας δύο ἐπιστολὰς τοῦ αὐτοῦ προσώπου, παρέθεσε δὲ τὴν σχετικὴν ἐπιστολὴν τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ συνελθόντων ἀρειανῶν ἐπισκόπων (Σωκράτους, II. 17, 10). Ὁ Σωκράτης, ἀντλῶν ἐκ τοῦ Σαβίνου, ἐσχημάτισεν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν περὶ τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ρώμης Ἰουλίου καὶ περὶ τοῦ χρόνου τῆς συντάξεως τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης (II. 15, 3-5). Ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἐπιστολῶν (τῶν δύο πρώτων τοῦ Ρώμης καὶ τῆς τῶν Ἀρειανῶν) δὲν εἶχε γίνει διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἀθφωθέντων ἐπισκόπων εἰς τὰς ἐπισκοπὰς αὐτῶν καὶ ἑπομένως μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Ρώμης τοῦ ἔτους 340, ἀλλὰ διὰ τὸ ζήτημα τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου ταύτης καὶ ἑπομένως πρὸ αὐτῆς (πρβλ. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορίαν, III. 8, 3, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ ἄλλα ἀκολουθεῖ τὸν Σωκράτην). Ἡ σύνοδος αὕτη ἔπειτα ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ρώμης Ἰούλιον νὰ γράψῃ ἐκ τρίτου πρὸς τοὺς ἀρειανοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ἁπλῶς ἀνασκευάσῃ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν. Ταύτην μόνην διέσωσεν ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ κατὰ Ἀρειανῶν (κεφ. 21 καὶ ἑξῆς). Ὁ Σωκράτης δέχεται, ὅτι ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν εὗρεν ἐκεῖ τὸν ἀρειανὸν ἐπίσκοπον Γεώργιον (II. 15, 6 καὶ ἑξῆς). Δὲν εἶναι ἀληθές. Ὁ Ἀθανάσιος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν δύο ἔτη μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Σαρδικῆς, ἤτοι τὸ ἔτος 346. Τότε εἶχε μὲν ἀποθάνει ὁ ἀρειανὸς ἐπίσκοπος αὐτῆς Γρηγόριος, δὲν εἶχεν ὅμως ἀκόμη σταλῇ ἐκεῖ ὁ μνημονευθεὶς Γεώργιος. Οὗτος ἐστάλη βραδύτερον (356/357). Αἱ ταραχαί, ἑπομένως περὶ τῶν ὁποίων ὁ Σωκράτης κάμνει λόγον ἐνταῦθα, δὲν ἔγιναν κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, ἀλλὰ βραδύτερον κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Γεωργίου. Ἐπειδὴ ὅμως, ὡς ἐν τῇ διορθώσει τοῦ II. 11 εἴδομεν, τὰ κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Γεωργίου συμβάντα ἐσφαλμένως παρέθεσεν ὡς γενόμενα προηγουμένως, κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Γρηγορίου, δὲν ἀποκλείεται, ὅτι ἐνταῦθα, ὅπου ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Γεωργίου, ἔχει ὑπ' ὄψει, κατ' ἀντίστροφον σύγχυσιν, τὰ κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Γρηγορίου συμβάντα. Ἡ συντομία, μετὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται, ἐμποδίζει, ἵνα ἀποφανθῇ τις ὁριστικῶς[1].

---

[1] H u s s e y, αὐτόθι, σελ. 128. Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 212 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 129 κ.ἑξ., πρβλ. καὶ σελ. 564 κ.ἑξ. G e p p e r t, αὐτόθι, σελ. 89 κ.ἑξ., 118 κ.ἑξ. H e f e l e, αὐτόθι, τόμ. I. σελ. 491 κ.ἑξ., 499 κ.ἑξ., πρβλ. καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτῆς ὑπὸ Leclercq, σελ. 691 κ.ἑξ., 699 κ.ἑξ. καὶ μάλιστα τὰς διορθώσεις τοῦ μεταφραστοῦ ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ προστεθείσαις ὑποσημειώσεσιν ὑπὸ τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα αὐτοῦ (H.L.). H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 24 κ.ἑξ. S c h w a r t z, ἐν Zeitschrift f. NTliche Wissenschaft, 1935, σελ. 138 κ.ἑξ. L i e t z m a n n, αὐτόθι, σελ. 203 κ.ἑξ.

II. 16. Ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ Διορθώσει εἴδομεν, τὸ δέκατον πέμπτον κεφάλαιον χρονολογικῶς ἁρμόζει νὰ τεθῇ μετὰ τὸ ἑνδέκατον κεφάλαιον. Οὕτω τὰ κεφάλαια δέκατον τρίτον καὶ δέκατον ἕκτον πλησιάζουσιν ἄλληλα, παρεμβαλλομένου πλέον μόνον τοῦ ὀλιγοστίχου δεκάτου τετάρτου κεφαλαίου. Τὸ 13ον κεφάλαιον περιέχει τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπανόδου τοῦ Παύλου εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περὶ τῆς ὁποίας ἔγινε λόγος ἐν τῷ δεκάτῳ κεφαλαίῳ (12, 2). Ὁ στρατηγὸς Ἑρμογένης, κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου, ἐπεχείρησε νὰ ἐκβάλῃ πάλιν τῆς ἐκκλησίας τὸν Παῦλον. Προὐκλήθη στάσις τοῦ λαοῦ καὶ φόνος τοῦ Ἑρμογένους. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνστάντιος ἐλθὼν ἐξέβαλε τὸν Παῦλον τῆς πόλεως. Κατὰ τὸ 16ον κεφάλαιον, ὁ ἔπαρχος Φίλιππος, κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος, ἐξέβαλε τὸν Παῦλον τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀντεισήγαγε τὸν Μακεδόνιον. Σύγκρουσις στρατοῦ καὶ λαοῦ καὶ φόνος πολλῶν. Ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως δέχεται, ὅτι ὁ Ἑρμογένης ἔδρασε μετὰ τὴν ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Εὐσεβίου ἀποκατάστασιν τοῦ Παύλου (12, 1 καὶ 2), ὁ δὲ Φίλιππος μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Ρώμης τοῦ ἔτους 340 (15ον κεφάλαιον). Ἐν πρώτοις, ἡ σύνοδος αὕτη τῆς Ρώμης ἦτο κατά τι ἀρχαιοτέρα τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Εὐσεβίου (341/342), ἔπειτα, ὡς ἐν τῇ Διορθώσει τοῦ 15 κεφαλαίου εἴδομεν, ὑπὸ τῆς συνόδου ταύτης τῆς Ρώμης δὲν ἀπεκατεστάθησαν οἱ ἐπίσκοποι, ἀλλ' ἁπλῶς οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἓν ἔτος μετ' αὐτήν, μετὰ τὸν μνημονευθέντα θάνατον τοῦ Εὐσεβίου, ἐπανέφερον τὸν Παῦλον.

Ὁ Friedrich Loofs καὶ ὁ Louis Duchesne θεωροῦσι τὰ περὶ τοῦ Φιλίππου ὡς συνέχειαν τῶν περὶ τοῦ Ἑρμογένους. Μετὰ τὸν φόνον, δηλονότι, τοῦ Ἑρμογένους δὲν μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν αὐτοπροσώπως ὁ αὐτοκράτωρ Κωνστάντιος, ἵνα ἐκβάλῃ τὸν Παῦλον, ὡς λέγει ὁ Σωκράτης (13, 5), ἀλλὰ διέταξε τὸν ἔπαρχον Φίλιππον νὰ πράξῃ τοῦτο. Κατὰ τὸν Eduard Schwartz, τὰ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου προκληθέντα γεγονότα πρέπει νὰ τοποθετηθῶσι βραδύτερον, μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Σαρδικῆς (343) καὶ τὴν ἕνεκα αὐτῆς ἐπάνοδον τοῦ Παύλου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἀπομάκρυνσις τοῦ Παύλου πρέπει νὰ ταυτισθῇ μετὰ τῆς ἐν τῷ εἰκοστῷ ἕκτῳ κεφαλαίῳ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους μνημονευομένης (26, 6). Ἐπίσης ὁ Φίλιππος δὲν ἐξώρισε τὸν Παῦλον εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὡς λέγει ὁ Σωκράτης (16, 6). Ὁ Παῦλος εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἐξωρίσθη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου, κατὰ τὴν πρώτην ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἐξορίαν (τέλη τοῦ 338. Σωκράτους, II. 7). Ἴσως μάλιστα ἁπλῶς ἐκτοπισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, μετέβη οἰκειοθελῶς εἰς Θεσσαλονίκην, ἡ ὁποία ἦτο πατρὶς αὐτοῦ. Ἐκεῖθεν ἠδυνήθη νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ Φίλιππος πάντως ἐξώρισε τὸν Παῦλον διὰ τελευταίαν φοράν. Τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου. «Καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἰς

Πόντον ἐξωρίσθη παρὰ Κωνσταντίνου (τοῦ Μεγάλου), τὸ δὲ δεύτερον παρὰ Κωνσταντίου, δεθεὶς ἁλύσεσι σιδηραῖς, εἰς Σίγγαρα τῆς Μεσοποταμίας ἐξωρίσθη καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἔμισαν μετηνέχθη καὶ τὸ τέταρτον εἰς Κουκουσὸν τῆς Καππαδοκίας περὶ τὰ ἔρημα τοῦ Ταύρου ἔνθα καί, ὡς συνόντες ἀπήγγειλαν, ἀποπνιγεὶς ἐτελεύτησεν... Τοῦ τοιούτου θανάτου διάκονον ἔλεγον γεγενῆσθαι Φίλιππον, τὸν γενόμενον ἔπαρχον» (Πρὸς μοναχούς, κεφ. 7, πρβλ. καὶ Σωκράτους, II. 26, 6). Τὴν δευτέραν φορὰν τοῦ Παύλου ἐξορισθέντος καὶ μεταβάντος εἰς Θεσσαλονίκην καὶ τὴν Δύσιν, τὰ ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου ὡς δευτέρα ἐξορία παρισταθέντα εἶναι ἡ τρίτη ἐξορία, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀλληλουχίας τῶν λόγων αὐτοῦ. Τὰ περὶ τῆς δολοφονίας αὐτοῦ εἶναι ἀβέβαια[1].

II. 17. Τὸ περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου ταυτίζεται πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ 15ου κεφαλαίου. Περιέχουσι τὰ ἑπόμενα κοινὰ στοιχεῖα. Φυγὴ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἐξ Ἀλεξανδρείας καὶ μετάβασις εἰς τὴν Ρώμην. Ἀποστολὴ ἀπεσταλμένων ὑπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Εὐσεβίου (τοῦ γνωστοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Εὐσεβίου Νικομηδείας), ἤτοι ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν πρὸς τὸν Ρώμης Ἰούλιον, περὶ τῆς ὁποίας δὲν γίνεται μὲν λόγος ἐν τῷ 15ῳ κεφαλαίῳ γίνεται ὅμως ἐν τῷ 11ῳ κεφαλαίῳ (ἴδε τὴν διόρθωσιν τοῦ κεφαλαίου τούτου). Ἐπιστολὴ τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ συνελθόντων ἀρειανῶν ἐπισκόπων πρὸς τὸν αὐτὸν Ἰούλιον. Ἀπάντησις τοῦ Ρώμης Ἰουλίου πρὸς αὐτούς. Ἐν τῷ 15ῳ κεφαλαίῳ ὁ Σωκράτης, ἀντλῶν ἐκ τοῦ Σαβίνου, εἶχε σχηματίσῃ ἐσφαλμένην ἀντίληψιν περὶ τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ρώμης Ἰουλίου πρὸς τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνελθόντας ἀρειανοὺς ἐπισκόπους καὶ τοῦ χρόνου τῆς συντάξεως τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης (ἴδε τὴν διόρθωσιν τοῦ 15ου κεφαλαίου). Ἐνταῦθα ἀντλῶν ἐκ τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ μάλιστα ἐκ τῆς τρίτης ἐπιστολῆς τοῦ Ρώμης Ἰουλίου (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 21 καὶ ἑξῆς), ἐσχημάτισεν ὀρθὴν ἀντίληψιν περὶ αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ αὐτοῦ ἐκ παραδρομῆς διετήρησεν ἀμφοτέρας τὰς ἐκδοχάς, τὴν ὀρθὴν καὶ τὴν ἐσφαλμένην. Ἡ μετάβασις τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Παύλου εἰς τὴν Ἰταλίαν εἶναι ἐπίσης ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἐν τῷ δεκάτῳ πέμπτῳ κεφαλαίῳ μνημονευομένην (15, 2), ὅτε δηλαδὴ πρώτην φορὰν ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κων-

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 215 καὶ 216 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 131 κ.ἑξ. Fr. Loofs, ἐν Herzog - Hauck, αὐτόθι, τόμ. 12, 1903, σελ. 42 κ.ἑξ. L. Duschesne, Histoire ancienne de l'Eglise, tome II, 1910, σελ. 212 κ.ἑξ. Ed. Schwartz, ἐν Zeitschrift f. NTliche Wissenschaft, 1935 (1936), σελ. 148 κ.ἑξ. H. G. Opitz, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ Μ. Ἀθανασίου: Historia Arianorum (= Πρὸς μοναχούς), 1940, ἐν ταῖς ὑποσημειώσεσι τοῦ 7ου κεφαλαίου.

12 - 10 - 1956

σταντίου (Σωκράτους, II. 7). Ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ διορθώσει εἴδομεν, ὁ Παῦλος τότε καὶ ὄχι βραδύτερον, ὡς δέχεται ὁ Σωκράτης (II. 16, 6), ἐξωρίσθη ἢ οἰκειοθελῶς μετέβη εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Θεσσαλονίκην. Ἐνταῦθα, ἄρα, ὀρθῶς λέγεται, ὅτι ὁ Παῦλος ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης μετέβη εἰς τὴν Ἰταλίαν (17, 12). Νέον στοιχεῖον ἐν τῷ δεκάτῳ ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ κυρίως εἶναι τὸ ἑπόμενον. Εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἕνεκα τοῦ διορισμοῦ τοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Γρηγορίου. Τοῦτο ἐδέχθη καὶ ὁ Σωκράτης προηγουμένως (II. 11, 6). Ἀλλ' ἐν τῷ δεκάτῳ ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ, τὸ ὁποῖον ἐξετάζομεν, προσάγει ἄλλην αἰτίαν τῆς φυγῆς, ἐπαυξάνουσαν τὴν σύγχυσιν. Ὅτι, δηλαδή, ὁ Ἀθανάσιος ἐπώλει τὸ διὰ τοὺς πτωχοὺς προωρισμένον αὐτοκρατορικὸν σιτηρέσιον, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Κωνστάντιος ἠπείλησεν αὐτῷ θανατικὴν ποινὴν (17, 1-3). Δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ἕνεκα τούτου ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἔφυγεν ἐξ Ἀλεξανδρείας. Τὴν μνημονευθεῖσαν κατ' αὐτοῦ συκοφαντίαν τῶν Ἀρειανῶν ὁ Σωκράτης ἀνεῦρεν ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ ἐπιστολῇ τῆς συνόδου τῆς Ἀλεξανδρείας τοῦ ἔτους 338 (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 18). Ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων κατὰ τοῦ Ἀθανασίου συκοφαντιῶν ἡ σύνοδος ἐξῆγε τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ Ἀρειανοὶ ἐζήτουν νὰ προκαλέσωσι τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Μ. Ἀθανασίου («φονεῦσαι ζητοῦσι τὸν ἄνδρα»). Ὁ Σωκράτης παρεξηγήσας τὴν φράσιν, ὑπέθεσεν ἐσφαλμένως, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ «θάνατον αὐτῷ τὴν ζημίαν ἠπείλησεν» (17, 3). Ἡ ἐπιστολὴ τῆς συνόδου τῆς Ἀλεξανδρείας ἐγράφη τῷ 338. Ὁ ἀρειανὸς Γρηγόριος διωρίσθη ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας τῷ 339. Ἕνεκα τοῦ Γρηγορίου, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐγκατέλειψε τὴν Ἀλεξάνδρειαν, μετὰ ἕνα μῆνα ἐγκατέλειψε καὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ μετέβη εἰς τὴν Ρώμην (τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 339). Ὁ Ρώμης Ἰούλιος εἶχε πληροφορήσει αὐτόν, ὅτι πρόκειται νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον ἐν μὴ ὁρισθέντι ἀκόμη τόπῳ καὶ χρόνῳ (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 22 καὶ 24, Πρὸς μοναχούς, κεφ. 9. Πρβλ. καὶ Σωκράτους, II. 17, 4). Ἤδη ἐν ἔτος προηγουμένως ἡ ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ τῆς συνόδου τῆς Ἀλεξανδρείας τοῦ 338, περὶ τὸ τέλος ὁμιλοῦσα περὶ τῆς καταχρήσεως τοῦ σιτηρεσίου εἶχε χαρακτηρίσει αὐτὴν ὡς νέαν συκοφαντίαν («οἷα γὰρ καὶ νῦν κατείρηται ὁ συλλειτουργὸς ἡμῶν Ἀθανάσιος ἀναγκαῖον ὑμᾶς εἰδέναι»), ἐν σχέσει πρὸς τὰς προηγηθείσας κατηγορίας, περὶ τῶν ὁποίων ἔκαμε λόγον προηγουμένως. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος, παραθέσας τὴν ἐγκύκλιον ταύτην ἐπιστολὴν ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ κατὰ Ἀρειανῶν (κεφάλαια 3-19), κάμει λόγον μετ' ὀλίγον περὶ τῆς ἐλεύσεως ἑαυτοῦ εἰς τὴν Ρώμην (κεφ. 20), χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διορισμὸν τοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Γρηγορίου, διότι περὶ αὐτοῦ ὡμίλησεν ἀλλοῦ πολλάκις. Ἐκ τούτου ὁ Σωκράτης, παραπλανηθείς, τὴν ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ ἐπιστολῇ ἀναφερομένην μὲν ὡς νέαν, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ καταστᾶσαν παλαιὰν συκοφαντίαν, ἐθεώρησεν ἐσφαλμένως ὡς

αἰτίαν τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, μὴ ἐνθυμηθείς, ὅτι ἐν τῇ πραγματικότητι ὑπῆρχεν ἀκόμη μεταγενέστερον γεγονός, ὁ διορισμὸς τοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Γρηγορίου (339), ὁ ὁποῖος προὐκάλεσε τὴν φυγὴν τοῦ Μ. Ἀθανασίου[1].

II. 18, 1 καὶ 2. « Ὁ δὲ τῶν ἑσπερίων μερῶν βασιλεὺς (Κώνστας)... πρὸς τὸν ἀδελφὸν (Κωνστάντιον) γράμματα διαπέμπεται, δηλῶν τρεῖς ἐπισκόπους πεμφθῆναι πρὸς αὐτόν, τὸν λόγον δώσοντας τῆς Παύλου καὶ Ἀθανασίου καθαιρέσεως. Καὶ πέμπονται Νάρκισσος ὁ Κίλιξ, καὶ Θεόδωρος ὁ Θρᾷξ, καὶ Μάρις Χαλκηδόνος, καὶ Μάρκος ὁ Σύρος. Οἵ τινες παραγενόμενοι τοῖς μὲν περὶ Ἀθανάσιον οὐδαμῶς εἰς λόγους ἐλθεῖν κατεδέξαντο, τὴν δὲ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκτεθεῖσαν πίστιν ἀποκρυψάμενοι, ἑτέραν δὲ συγκαττύσαντες ἐπιδεδώκασι Κώνσταντι ». Ὁ R. Hussey (1853), στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς σχετικῆς διηγήσεως τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ἀνεῦρε δύο λάθη εἰς τὸ παρατεθὲν χωρίον τοῦ Σωκράτους. Πρῶτον, ὁ Κώνστας δὲν ἐνδιεφέρθη τόσον περὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Παύλου, ὅσον παρίσταται ὑπὸ τοῦ Σωκράτους (πρβλ. καὶ 20, 1), οὔτε ἐζήτησε τὴν ἀποστολὴν ἐπισκόπων. Οἱ ἐπίσκοποι ἐστάλησαν πρωτοβουλίᾳ τῆς « ἐν ἐγκαινίοις » συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (341). Δεύτερον, οἱ ἀπεσταλμένοι ἐπίσκοποι δὲν συνέταξαν αὐτοὶ τὸ εἰς τὸν Κώνσταντα ἐπιδοθὲν σύμβολον, ἀποκρύψαντες δῆθεν τὸ σύμβολον τῆς μνημονευθείσης ἀντιοχειανῆς συνόδου. Ὁ Reading (1720), στηριχθεὶς ἐπίσης εἰς χωρίον τοῦ Μ. Ἀθανασίου, εἶχε προηγουμένως ἀνεύρει ἄλλο λάθος τοῦ Σωκράτους, τρίτον, ὁ Μ. Ἀθανάσιος, δηλονότι, δὲν εὑρίσκετο τότε ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Κώνσταντος (ἐν Τρεβίροις τῶν Γαλλιῶν), ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως, τοὐλάχιστον, φαίνεται ὑπονοῶν ὁ Σωκράτης, ἀλλ' εὑρίσκετο ἐν Ρώμῃ.

Τὸ χωρίον τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηριχθεὶς ὁ Hussey ἔκαμε τὰς μνημονευθείσας δύο πρώτας παρατηρήσεις, εἶναι τὸ ἑπόμενον. « Ταῦτα πράξαντες ἐν Ἀντιοχείᾳ τοῖς Ἐγκαινίοις, νομίσαντες δὲ μὴ τελείως γεγραφέναι, ῥεμβομένην δὲ τὴν διάνοιαν ἔχοντες, αὖθις πάλιν συντιθέασιν ἄλλο γράμμα δῆθεν περὶ πίστεως μετὰ μῆνας ὀλίγους, καὶ ἀποστέλλουσιν εἰς τὰς Γαλλίας Νάρκισσον (Νερωνιάδος), Μάριν (Χαλκηδόνος), Θεόδωρον (Ἡρακλείας) καὶ Μάρκον (Ἀρεθούσης). Κἀκεῖνοι ὡς ἀπὸ συνόδου πεμφθέντες ἐπιδεδώκασι τῷ... Κώνσταντι τῷ Αὐγούστῳ καὶ τοῖς ἐκεῖ πᾶσιν »

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 218 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 133-136. Hussey, αὐτόθι. Geppert, αὐτόθι, σελ. 118 κ.ἑξ. Hefele, αὐτόθι, τόμ. I. σελ. 491 κ.ἑξ., πρβλ. καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτῆς ὑπὸ Leclerck, σελ. 691 κ.ἑξ. καὶ μάλιστα τὰς διορθώσεις τοῦ μεταφραστοῦ ἐν ταῖς ὑπὸ τὰ ἀρχικὰ αὐτοῦ (H.L.) προστεθεῖσι σημειώσεσιν. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 23 κ.ἑξ. καὶ 26. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 200 κ.ἑξ.

(Περὶ τῶν γενομένων ἐν τῇ Ἀριμίνῳ καὶ ἐν Σελευκείᾳ συνόδων, κεφ. 25). Ἡ πρώτη παρατήρησις τοῦ Hussey εἶναι ἐπισφαλής. Δὲν ἀποκλείεται, δηλονότι, τὸ ἐνδεχόμενον, ὅτι ὁ Κώνστας ἐνδιεφέρθη, ὄχι μὲν ἴσως εἰδικῶς διὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον καὶ τὸν Κωνσταντινουπόλεως Παῦλον, ἀφοῦ ἦσαν καὶ ἄλλοι μετ' αὐτῶν καθῃρημένοι ἐπίσκοποι καὶ εὑρίσκοντο ἐπίσης ἐν τῇ Δύσει, ἀλλὰ γενικῶς διὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν τοῦτο ζήτημα καὶ ἔγραψε σχετικῶς πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνστάντιον. Ἡ δευτέρα παρατήρησις τοῦ Hussey εἶναι ὀρθή. Τὸ εἰς τὸν Κώνσταντα ἐπιδοθὲν σύμβολον πίστεως δὲν συνετάχθη ὑπὸ τῶν ἀπεσταλμένων, ἀλλ' ὑπὸ τῆς « ἐν ἐγκαινίοις » συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (341) καὶ εἶναι τὸ λεγόμενον τέταρτον σύμβολον τῆς συνόδου ταύτης (ἴδε τὴν διόρθωσιν εἰς τὸ II. 10, 1 καὶ 2).

Τὸ χωρίον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηριχθεὶς ὁ Reading ἔκαμε τὴν ὡς τρίτην ἀνωτέρω τεθεῖσαν παρατήρησιν, ἐμπεριέχεται ἐν τῇ πρὸς τὸν Κωνστάντιον Ἀπολογίᾳ τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ ἀποτελεῖ ὁλόκληρον τὸ τέταρτον κεφάλαιον. Τὴν παρατήρησιν αὐτοῦ σαφηνίζει αὐτὸς ὁ Reading. Κατ' αὐτόν, συνέβη ἓν ἐκ τῶν δύο ἑπομένων. Ἢ οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς ἀντιοχειανῆς συνόδου ἠρνήθησαν νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου διέτριβεν ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἢ διελθόντες διὰ τῆς Ρώμης ἠρνήθησαν νὰ ἐπικοινωνήσωσι μετ' αὐτοῦ. Πιθανώτατα ὅμως οὐδὲν ἄλλο συνέβη, εἰ μὴ τὸ γνωστὸν καὶ ἀναμφισβήτητον γεγονός, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Τρεβίρων Μαξιμῖνος, φίλος καὶ ὑποστηρικτὴς τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ἠρνήθη νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἀπεσταλμένων τῆς ἀντιοχειανῆς συνόδου (Ἐπιστολὴ τῶν ἀνατολικῶν, κεφ. 27, παρ' Ἱλαρίῳ Πικταύων, Fragmentum III. Migne, λατινικὴ σειρά, τόμος 10ος, στήλη 674, ἔκδοσις Βιέννης, vol. LXV. pars IV. 1916, σελ. 65 καὶ ἑξῆς). Τοῦτο ὁ Σωκράτης ἐκ μνημονικοῦ λάθους ἀνέφερεν ἀντιστρόφως, ὅτι δηλαδή, οἱ ἀπεσταλμένοι ἠρνήθησαν νὰ ἐπικοινωνήσωσι μὲ τοὺς περὶ τὸν Μ. Ἀθανάσιον, ὁ ὁποῖος οὕτως ἀνακριβῶς παρεστάθη ὡς διατρίβων τότε ἐν Τρεβίροις[1].

II. 20, Περὶ τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου. Ὁ Σωκράτης ἔθεσεν αὐτὴν μετὰ τὴν ἀρειανικὴν σύνοδον τῆς Ἀντιοχείας τοῦ ἔτους 344, ἡ ὁποία συνέταξε τὴν λεγομένην « μακρόστιχον ἔκθεσιν ». Περὶ αὐτῆς ὁ Σωκράτης ἐπραγματεύθη εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, τὸ δέκατον ἔνατον. Ἡ τοποθέτησις

---

[1] Hussey, αὐτόθι, σελ. 136 κ.ἑξ. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 137. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 26. Schwartz, ἐν Nachrichten der Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen, 1911, σελ. 513 κ.ἑξ. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 213 κ.ἑξ. Kirsch, αὐτόθι, σελ. 389. Lietzmann, αὐτόθι, σελ. 194. G. Bardy, Recherches sur Lucien d'Antioche, 1936, σελ. 100, δέχεται τὴν γνώμην τοῦ Σωκράτους περὶ τοῦ τετάρτου συμβόλου τῆς συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (341).

αὕτη τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου δὲν προέκυψεν ἁπλῶς ἐκ τῆς οἰκονομίας τοῦ ὑλικοῦ, ἀλλ' εἶναι χρονολογικὴ καὶ ἱστορικὴ κατάταξις αὐτῆς, διότι ὁ Σωκράτης ρητῶς ὡς ἔτος συγκλήσεως τῆς συνόδου ταύτης δέχεται τὸ « ἑνδέκατον ἔτος ἀπὸ τῆς τελευτῆς τοῦ πατρὸς τῶν δύο Αὐγούστων » (20, 4), ἤτοι ἀπὸ τῆς τελευτῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (337). Οὕτως ὡς ἔτος τῆς συνόδου ταύτης ὡρίσθη τὸ 347. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς χρονολογίας ταύτης διετηρήθη μέχρι τοῦ 1738 καὶ ἔν τινι μέτρῳ μέχρι τοῦ 1852. Ἔκτοτε ἀντεκατεστάθη ὑπὸ τοῦ ἔτους 343. Τὰ αἴτια, τὰ προκαλέσαντα τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην δύναταί τις νὰ ἀνεύρῃ παρὰ Hefele (Conciliengeschichte, τόμος I. σελ. 533 καὶ ἑξῆς). Ἡ ἐν Σαρδικῇ σύνοδος, κατὰ ταῦτα, ἔπρεπε νὰ τεθῇ πρὸ τῆς ἀρειανικῆς συνόδου τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 344 καὶ τῆς « μακροστίχου ὁμολογίας » αὐτῆς. Σήμερον, μάλιστα, ἀντὶ τοῦ ἔτους 343 προτιμῶσι τὸ ἔτος 342.

Ἀναφέρομεν τὰ ἐν τῷ εἰκοστῷ κεφαλαίῳ ἐπὶ μέρους ἐσφαλμένα τοῦ Σωκράτους. 20, 5. « Ἐκ μὲν τῶν ἑσπερίων μερῶν περὶ τοὺς τριακοσίους συνῆλθον ἐπίσκοποι, ὥς φησιν Ἀθανάσιος ». Ἡ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς εἴδησις αὕτη τοῦ Σωκράτους δὲν εἶναι ἀληθής. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος λέγει περὶ ἑαυτοῦ βεβαίως, ὅτι ἠθῴώθη ὑπὸ ἐπισκόπων « πλείους τριακοσίων » (Ἀπολογία κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 1) καὶ παραθέτει τὰ ὀνόματα 282 ἐπισκόπων (αὐτόθι, κεφ. 50), ἀλλὰ σαφηνίζει, ὅτι εἰς αὐτοὺς περιλαμβάνονται καὶ ὅσοι μετὰ ταῦτα ὑπέγραψαν τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου. « Ἡ ἐν Σαρδικῇ σύνοδος ἀπέστειλε καὶ πρὸς τοὺς μὴ δυνηθέντας ἀπαντῆσαι· καὶ γεγόνασι καὶ αὐτοὶ σύμψηφοι τοῖς κριθεῖσιν » (αὐτόθι, κεφ. 49, ἐν τέλει). Ὁ μέγας Ἀθανάσιος τοὺς πράγματι μετασχόντας τῆς συνόδου καὶ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐκ τῆς Δύσεως ὁρίζει περὶ τοὺς 170 (« πλεῖον ἢ ἔλαττον ρο' ». Πρὸς μοναχούς, κεφ. 17). Ἀφαιρεθέντων τῶν 76 ἀνατολικῶν, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἀρειανίζοντες ἀπεχώρισαν τῆς συνόδου, ὑπολείπονται 94, ἤτοι περίπου ἑκατὸν ἐκ τῆς Δύσεως.

20, 6. « Προὐβάλλοντο δὲ οἱ μὲν ἀσθένειαν σώματος, οἱ δὲ τὸ στενὸν τῆς προθεσμίας ἐμέμφοντο, τὴν αἰτίαν ἐπὶ Ἰούλιον τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης ἀναφέροντες· καίτοι ἐνιαυτοῦ καὶ ἓξ μηνῶν διαγενομένων, ἀφ' οὗ ἥ τε σύνοδος ἐκεκήρυκτο καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀθανάσιον ἐν τῇ Ρώμῃ διέτριβον, τὴν σύνοδον περιμένοντες ». Διὰ τούτων ὁ Σωκράτης θέλει νὰ δικαιολογήσῃ, διατὶ ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Σαρδικῆς παρευρέθησαν ὀλίγοι ἐπίσκοποι ἐξ Ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἂν ἀφαιρέσῃ τις τὴν ἐκ τῆς ἀσθενείας δικαιολογίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Σωκράτης διὰ λογικῆς εἰκασίας ἐδημιούργησεν, τὰ ἄλλα ἐλήφθησαν μὲν ἐξ ἱστορικῆς πηγῆς, δὲν σχετίζονται ὅμως μὲ τὴν σύνοδον τῆς Σαρδικῆς. Ἀναφέρονται ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἀρειανοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἐπιστολῇ τοῦ Ρώμης Ἰουλίου καὶ σχετίζονται μὲ τὴν σύνοδον τῆς Ρώμης τοῦ ἔτους 340. Παραθέτομεν τὰ σχετικὰ χωρία τῆς ἐπιστολῆς ταύτης. « Ἐμέμψασθε (σεῖς οἱ ἀρειανοί), ὅτι

στενὴν τὴν προθεσμίαν τῆς συνόδου ὡρίσαμεν (ἐγὼ ὁ Ρώμης Ἰούλιος) » (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογία κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 25), « καὶ γὰρ πρὸς τούτοις πᾶσι παρέμεινεν (ὁ Μ. Ἀθανάσιος) ἐνταῦθα ἐνιαυτὸν καὶ ἓξ μῆνας ἐκδεχόμενος τὴν παρουσίαν ὑμῶν » (αὐτόθι, κεφ. 29). Ταῦτα ὁ Σωκράτης ἀφελῶς μετέφερεν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Σαρδικῆς.

20, 7 καὶ 8. Οἱ μὲν ἀνατολικοὶ (ἀρειανοὶ) ἐπίσκοποι ἠρνήθησαν νὰ μετάσχωσι τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς, « εἰ μὴ τοὺς περὶ Ἀθανάσιον καὶ Παῦλον ἐξελάσωσι τοῦ συλλόγου », οἱ δὲ ἑσπέριοι (ὀρθόδοξοι) « οὐκ ἠνείχοντο μὴ παρεῖναι τοὺς περὶ Παῦλον καὶ Ἀθανάσιον ». Εἶναι βέβαιον, ὅτι τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς μετέσχον ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ Ἀγκύρας Μάρκελλος καὶ ὁ Γάζης Ἀσκληπᾶς. Ἀλλ' ἆρά γε μετέσχον καὶ ἄλλοι ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ἐκτοπισθέντες ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς; Ὀνόματα τοιούτων παραθέτει ὁ Μ. Ἀθανανάσιος ἐν τῇ πρὸς Μοναχοὺς συγγραφῇ αὐτοῦ (κεφάλαια 5-7). Διὰ τὸ ζήτημα τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Σαρδικῆς σχετικαὶ πηγαὶ κυρίως εἶναι δύο ἔγγραφα, ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ τῆς ὀρθοδόξου πλειοψηφίας τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογία κατὰ Ἀρεανῶν, κεφ. 42 καὶ ἑξῆς) καὶ ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ τῆς ἀρειανιζούσης μειοψηφίας τῆς αὐτῆς συνόδου (Ἱλαρίου Πικταυῶν, Fragmentum III. Migne, λατινικὴ σειρά, τόμος 10, στήλη 647 κ.ἑξ., ἔκδοσις Βιέννης, vol. LXV, pars IV, 1916, σελ. 48 κ.ἑξ.). Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνευθῶσι καὶ ὑπὲρ καὶ ἐναντίον τῆς συμμετοχῆς καὶ ἄλλων τοιούτων ἐπισκόπων ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Σαρδικῆς. Πάντως ὅμως ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων ἐξάγεται, ὅτι ὁ Κωνσταντινουπόλεως Παῦλος δὲν μετέσχε τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς, ἐνῷ ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως δέχεται τὸ ἀντίθετον. Ἡ μὲν πρώτη ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ οὐδαμοῦ ἀναφέρει τὸν Παῦλον ρητῶς, ἡ δὲ δευτέρα λέγει περὶ αὐτοῦ τὰ ἑπόμενα. « Asclepas autem... hodieque cum Paulo, cujus causa haec gesta sunt, communicare non cessat, sed et illi, qui per Asclepam Paulo communicant, accipientes ab eodem scripta atque ad illum mittentes » (Migne, 10, στ. 670, ἔκδοσις Βιέννης, σελ. 61). Ὁ Παῦλος, δηλονότι, εὑρίσκετο ἐν ἐξορίᾳ, ἡ δὲ ὀρθόδοξος πλειοψηφία τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς ἐπεκοινώνει μετ' αὐτοῦ μέσον τοῦ Γάζης Ἀσκληπᾶ δι' ἀλληλογραφίας (πρβλ. καὶ Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, II. 5).

20, 9. « Τὴν τοῦ ἀνομοίου δόξαν ἐπιστολὰς συγγράψαντες πανταχοῦ διαπέμπονται (ἡ ἀρειανίζουσα μειοψηφία) ». Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τοῦ Σωκράτους δὲν εἶναι ἐπίσης ἀληθής. Αἱ ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ μνημονευόμεναι ἐπιστολαὶ εἶναι ἡ ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσα ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ τῆς ἀρειανιζούσης μειοψηφίας τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς, ἐν τέλει τῆς ὁποίας ἐπιστολῆς ὑπάρχει πράγματι ὁμολογία πίστεως, ἀλλ' αὕτη δὲν διδάσκει, ὅτι ἐν τῇ Ἁγίᾳ

Τριάδι ὁ Υἱὸς εἶναι ἀνόμοιος τοῦ Πατρός. Ἐπαναλαμβάνει τὸ λεγόμενον τέταρτον σύμβολον τῆς « ἐν ἐγκαινίοις » συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (341), μετὰ περισσοτέρων ἐν τέλει ἀναθεματισμῶν. Οὐδεμίαν ὡρισμένην κακοδοξίαν περιέχει, δὲν ἀνταποκρίνεται ὅμως πλήρως εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Ἡ ὀρθόδοξος πλειοψηφία τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς, ἑπομένως, δὲν εἶχεν ἐνώπιον αὐτῆς τὴν διδασκαλίαν τοῦ « ἀνομοίου » ἵνα πολεμήσῃ αὐτήν, ὡς ὁ Σωκράτης ἀμέσως μετὰ ταῦτα ἐσφαλμένως ἰσχυρίζεται· « οἱ δὲ ἐν Σαρδικῇ... τὸ ἀνόμιον ἐκβαλόντες κτλ. » (20, 10). Ἡ ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου πλειοψηφίας δὲν ὑπάρχει μὲν ἐν τέλει τῆς ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου δημοσιευομένης ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς αὐτῶν (Ἀπολογία κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 47, 6), ὑπάρχει ὅμως ἐν τέλει τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοδωρήτου δημοσιευομένου κειμένου αὐτῆς (Ἐκκλ. Ἱστορία, II. 8, 37 καὶ ἑξῆς). Δὲν θίγομεν τὸ ζήτημα, κατὰ πόσον ἡ ὁμολογία αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς ὀρθοδόξου πλειοψηφίας τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς[1].

II. 22, 3 καὶ ἑξῆς. « Ὁ τῶν ἑσπερίων μερῶν βασιλεὺς (Κώνστας) τὰ ἐν τῇ κατὰ Σαρδικὴν γενόμενα γνώριμα τῷ ἀδελφῷ Κωνσταντίῳ καθίστησιν, ἀποδίδοσθαί τε τοῖς περὶ Παῦλον καὶ Ἀθανάσιον τοὺς ἰδίους τόπους παρεκελεύτο... Αἵρεσιν αὖθις προὐτίθει ἢ δέχεσθαι τοὺς περὶ Παῦλον καὶ Ἀθανάσιον ἐν τῇ οἰκείᾳ τάξει καὶ ἀποδιδόναι αὐτοῖς τὰς ἐκκλησίας ἢ μὴ ποιοῦντα τοῦτο ἐχθρόν τε εἶναι καὶ προσδέχεσθαι πόλεμον ». Ὁ Σωκράτης παραθέτει τὴν σχετικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Κώνσταντος, ἐν τῇ ὁποίᾳ μετὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἀναφέρεται καὶ ὁ Κωνσταντινουπόλεως Παῦλος. « Ὧδε μὲν ἐσὶ παρ' ἐμοὶ Ἀθανάσιος καὶ Παῦλος κτλ. » (II. 22, 5-15). Ἤδη ὁ Valesius (1668) ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη δὲν εἶναι γνησία, ἢ ὅτι ἐγράφη εἰς προηγουμένην ἐποχήν. Ἡ περιεχομένη ἀπειλὴ τοῦ Κώνσταντος κατὰ τοῦ Κωνσταντίου καθιστᾷ δύσκολον τὴν τοποθέτησιν αὐτῆς προηγουμένως. Ὁ Φιλοστόργιος εἰς τὴν αὐτὴν περίστασιν παραθέτει ἄλλην ἐπιστολὴν τοῦ Κώνσταντος, ἡ ὁποία δὲν κάμει λόγον περὶ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Παύλου, ἀλλὰ μόνον περὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, καὶ ἡ ὁποία περιέχει σαφεστέραν ἀπειλὴν πολέμου κατὰ τοῦ Κωνσταντίου· « τυγχανέτω τοίνυν (ὁ Μ. Ἀθανάσιος) διὰ σοῦ ταύτης (τῆς ἐπισκοπῆς Ἀλεξανδρείας), ἐπεὶ τοῖς ἐμοῖς γε αὐτὴν ἀνακτήσηται ὅπλοις » (Ἐκκλ. Ἱστορία, III. 12). Ὁ Θεοδώρητος εἰς τὴν αὐτὴν ἐπίσης

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 235 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 146 κ.ἑξ. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 147. Hussey, αὐτόθι, σελ. 147 κ.ἑξ. Hefele, αὐτόθι, τόμ. I. σελ. 533 κ.ἑξ., 539 κ.ἑξ. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 25, 26 κ.ἑξ., 28, τόμ. 12, 1903, σελ. 262. Schwartz, ἐν Nachrichten d. G. d. W. z. Göttingen, 1911, σελ. 513 κ.ἑξ. καὶ ἐν ZNTW. 1935, σελ. 137 κ.ἑξ. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 214 κ.ἑξ., 229 κ.ἑξ. Kirsch, αὐτόθι, σελ. 389 κ.ἑξ., 393 κ.ἑξ. Lietzmann, αὐτόθι, 194 κ.ἑξ., 204 κ.ἑξ.

περίστασιν κάμει λόγον περὶ ἐπιστολῆς τοῦ Κώνσταντος πρὸς τὸν Κωνστάντιον, δὲν παραθέτει ὅμως αὐτήν, ἀλλὰ δίδει πληροφορίας περὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς. Ὁμιλεῖ καὶ αὐτὸς μόνον περὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ἡ δὲ κατὰ τοῦ Κωνσταντίου ἀπειλὴ εἶναι μετριοπαθεστέρα. « Εἰ μὴ πεισθείη (ὁ Κωνστάντιος) καὶ τὰ δίκαια πράξοι, αὐτὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καταλήψεται καὶ τὸν Ἀθανάσιον ἀποδώσει τοῖς ποθοῦσι προβάτοις » (Ἐκκλ. Ἱστορία, II. 8, 56). Κατὰ ταῦτα, ὁ Κώνστας ἔγραψε μὲν ἀπειλητικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Κωνστάντιον, ἀλλὰ δὲν διεσώθη ἐπακριβῶς τὸ κείμενον αὐτῆς[1].

II. 23, 3. « Καὶ τέως μὲν παραχρῆμα τὸν Παῦλον... γράμμασί τε πάλιν τοῖς οἰκείοις ὁ τῶν ἑσπερίων βασιλέων (Κώνστας), ἔτι τε καὶ τοῖς ἀπὸ τῆς συνόδου, κατοχυρώσας ἀποστέλλει ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ». 23, 39 « Διόπερ ὁ βασιλεὺς (τῆς Ἀνατολῆς Κωνστάντιος) Ἀθανασίῳ καὶ Παύλῳ καὶ Μαρκέλλῳ τοὺς ἰδίους ἀπεδίδου θρόνους· ἔτι μὲν καὶ Ἀσκληπᾷ τῷ Γάζης καὶ Λουκίῳ Ἀδριανουπόλεως. Καὶ γὰρ οὗτοι ὑπὸ τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου ἐδέχθησαν ». Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Παῦλος, ὡς εἴδομεν, δὲν παρέστη μὲν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Σαρδικῆς, εὑρίσκετο ὅμως εἰς ἀλληλογραφίαν μετ' αὐτῆς (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 85), καί, ὡς φαίνεται, ἀποκατεστάθη ὁπωσδήποτε εἰς τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ. Διότι ἐκ τοῦ λατινιστὶ διασωθέντος ἠκρωτηριασμένου σημειώματος, τοῦ ἀποκληθέντος « Ἀκέφαλος Ἱστορία », ἢ « Ἱστορία Ἀθανασίου », καὶ γραφέντος μεταξὺ τῶν ἐτῶν 384 καὶ 412, ἐξάγεται, ὅτι ὁ Παῦλος περὶ τὸ ἔτος 346 ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν (Migne, τόμος 26, στήλη 1443 κ.ἑξ., § 2.) Ὁ Ἀγκύρας Μάρκελλος παρέστη εἰς τὴν σύνοδον τῆς Σαρδικῆς, ἠθῳώθη καὶ ἀποκατεστάθη ὑπ' αὐτῆς, ἀλλὰ τοῦ μὲν μαθητοῦ καὶ διακόνου αὐτοῦ Φωτεινοῦ, ἐπισκόπου Σιρμίου, διδάσκοντος τὰς μοναρχιανικὰς δοξασίας τοῦ Μαρκέλλου καὶ καταδικασθέντος μετ' αὐτοῦ (« μακρόστιχος ἔκθεσις » τῆς συνόδου τῆς Ἀντιοχείας τοῦ ἔτους 344. Σωκράτους, II. 19, 15), τοῦ δὲ Μεγάλου Ἀθανασίου, διακόψαντος τὰς μετὰ τοῦ Μαρκέλλου σχέσεις (345 ἢ 346), ὁ Μάρκελλος ἐν Ἀγκύρᾳ δὲν εἰσήρχετο εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ. « Nam negata sibi ab Athanasio cummunione, ingressu sese ecclesiae Marcellus abstinuit » (Ἱλάριος Πικταύων, Fragmentum II. κεφ. 23. Migne, λατινικὴ σειρά, τόμος 10, στήλη 651 C, ἔκδοσις Βιέννης, vol. LXV, Pars IV, 1916 σελὶς 147). Ἐθεώρει, δηλονότι, ἑαυτὸν καθῃρημένον, ἢ τοὐλάχιστον ἐν ἀργίᾳ;[2].

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 246 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 154. Hussey, αὐτόθι, σελ. 154 κ.ἑξ. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 25, Schwartz, ἐν ZNTW. 1935, σελ. 139, σημ. 4.

[2] Gummerus, Die Homöusiauische Partei, 1900, σελ. 26, σημ. 3. Loofs, ἐν Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 12, 1903, σελ. 262 κ.ἑξ. Ed. Schwartz,

II. 25, 5. « Νυκτομαχίας γὰρ περὶ τοὺς ὅρους Ρωμαίων καὶ Περσῶν γενομένης, ἐπικρατέστερα τότε τὰ Περσῶν πρὸς ὀλίγον ἔδοξε γίνεσθαι ». Ὁ Σωκράτης ἐνταῦθα ἔχει ὑπ' ὄψει χωρίον τοῦ Εὐτροπίου, ἀλλὰ παρενόησεν αὐτό. « Nisi quod apud Singaram haud dubiam victoriam ferocia militum amisit, qui pugnam seditiose et stolide contra rationem belli, die jam praecipiti ». (X. 10), ἤτοι « πλὴν ὅτι παρὰ τὰ Σίγγαρα ὄχι λίαν ἀμφίβολον νίκην ἔχασεν (ὁ Κωνστάντιος) ἕνεκα τῆς θρασύτητος τῶν στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι στασιάσαντες καὶ ἠλιθίως παρὰ τὴν ἐπιστήμην τοῦ πολέμου ἀπήτησαν μάχην, ἤδη ἐπικλινούσης τῆς ἡμέρας ». Ὁ Σωκράτης, ἀντὶ τῆς φράσεως « τὰ Περσῶν », ἔπρεπε νὰ γράψῃ « τὰ Ρωμαίων ».

II. 25, 10. « Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν Ρώμην ταραχὴ κατεῖχεν· τοῦ Κωνσταντίου γὰρ ἀδελφιδοῦς ἦν, ᾧ Νεποτιανὸς ὄνομα, ὃς ἀντεποιεῖτο τῆς βασιλείας ». Ὁ Νεπωτιανὸς δὲν ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Κωνσταντίου, ἀλλὰ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἡ μήτηρ τοῦ Νεπωτιανοῦ Εὐτροπία δὲν ἦτο ἀδελφή, ἀλλὰ θεία τοῦ Κωνσταντίου (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογία πρὸς Κωνστάντιον, κεφ. 6).

II. 26, 2. « Τούτων ἀγγελθέντων, ἐδόκει μὲν εἰς Κωνστάντιον μόνον περιεληλυθέναι τὰ τῆς βασιλείας. Αὐτοκράτωρ δὲ ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς ἀναδειχθεὶς μέρεσι, κατὰ τῶν τυράννων παντοῖος ἦν εὐτρεπίζεσθαι ». Μετὰ τὸν φόνον τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Κώνσταντος (350) ὁ Κωνστάντιος βεβαίως ἔγινε μονοκράτωρ, ἀλλ' αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς εἶχε γίνει πολὺ ἐνωρίτερον, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (337)[1].

II. 26, 3. « Καιρὸν δὲ εὔκαιρον οἱ πρὸς τὸν Ἀθανάσιον διαφερόμενοι εὑρηκέναι νομίσαντες, αὖθις κατ' αὐτοῦ καὶ μηδέπω τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιστάντος μεγίστας διαβολὰς ἐξειργάζοντο » (πρβλ. καὶ 26, 4). Δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι νέαι κατηγορίαι διετυπώθησαν, πρὶν ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὡς φρονεῖ ὁ Σωκράτης. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐπέστρεψε 21 Ὀκτωβρίου 346. Ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου τῆς Δύσεως Μαγνέντιος παρουσιάσθη 18 Ἰανουαρίου 350 καὶ μετ' ὀλίγον ἐφόνευσε τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως Κώνσταντα. Μετὰ ταῦτα ἀνεκινήθη τὸ ζήτημα τοῦ Μ. Ἀθανασίου (351/352) καὶ ἐπλάσθησαν κατ' αὐτοῦ αἱ ἑπόμεναι νέαι κατηγορίαι. Πρώτη. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος εἰς τὸν Κώνσταντα ἐκακολόγησε τὸν Κωνστάντιον. Δευτέρα. Εὐνόησε τὸν σφετεριστὴν τοῦ θρόνου Μαγνέντιον. Τρίτη. Ἐπέτρεψεν ἱερουργίαν ἐν μὴ ἀκόμη ἐγκαινιασθέντι ναῷ τῆς Ἀλεξανδρείας. Τετάρτη. Ἀντέστη εἰς προστάγματα τοῦ Κωνσταντίου καὶ δὲν ἐδέχθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐπισκοπὴν (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογία εἰς Κωνστάντιον, κεφ. 2 κ.ἑξ., 6 κ.ἑξ., 14 κ.ἑξ., 19 κ.ἑξ.). Ἡ πρώτη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατυπωθῇ ζῶντος τοῦ Κώνσταντος, ἡ δευτέρα προϋποθέτει τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Μαγνεντίου, ἡ τρίτη καὶ τετάρτη προϋποθέτουσι τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Μ. Ἀθανασίου εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐτοποθέτησε τὴν ἔναρξιν τῆς νέας ἐπιθέσεως τῶν ἐχθρῶν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐξορίας (Πρὸς μοναχούς, κεφ. 28 καὶ ἑξῆς)[1].

II. κεφάλαια **29 - 31.** Ὁ Σωκράτης ἐν τοῖς κεφαλαίοις τούτοις πραγματεύεται περὶ τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 351.

29, 2 καὶ 3. Ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως ἀναφέρει πρόσωπα ὡς μετασχόντα τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ 351, ἐνῷ ταῦτα δὲν μετέσχον αὐτῆς. Τοῦτο συμβαίνει, διότι τὴν σύνοδον ταύτην τοῦ Σιρμίου συγχέει πρὸς τὴν σύνοδον τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 359 καὶ μετέφερεν ἐκεῖ τὰ διὰ τὴν τελευταίαν ἀναφερόμενα ὀνόματα (Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, κεφ. 73, 22, πρβλ. καὶ 26). Γνωρίζομεν, ὅτι τρεῖς τοὐλάχιστον τῶν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἀναφερομένων ἐπισκόπων ἀναμφιβόλως δὲν μετέσχον τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ 351. Οὗτοι εἶναι οἱ ἑπόμενοι. Ὁ Ἀλεξανδρείας Γεώργιος, ὁ ὁποῖος ἐχειροτονήθη βραδύτερον (356). Ὁ Ἡρακλείας Ὑπατιανός, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἐχειροτονήθη μετὰ ταῦτα (μετὰ τὸ 356). Ὁ Κορδούης Ὅσιος, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν ἀπαντᾷ μεταξὺ τῶν μετασχόντων τῆς συνόδου τοῦ 359, διότι ἀπέθανε τῷ 358, καὶ τὸν ὁποῖον ὁ Σωκράτης αὐθαιρέτως προσέθεσεν εἰς τὰ μέλη τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ 351. Οὗτος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ σφετεριστοῦ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου τῆς Δύσεως Μαγνεντίου καὶ ἑπομένως δὲν ἠδύνατο νὰ μετάσχῃ τῆς συνόδου ταύτης (πρβλ. κατωτέρω τὴν διόρθωσιν εἰς τὸ 31, 1 καὶ ἑξῆς). Ὁ Πικταύων Ἱλάριος (De Synodis, κεφ. 38) καὶ ὁ Θαψοῦντος Βιγίλιος (Contra Eutychetem, βιβλ. 5) φρονοῦσιν, ὅτι τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ 351 μετέσχον μόνον ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, δὲν παρέστη εἰς

ἐν ZNTW. 1935, σελ. 141 - 143, 145 κ.ἑξ. Σαφηνίζει, ὅτι ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς, πιθανῶς καὶ ὑπὸ τοῦ Κώνσταντος, ἐζητήθη μὲν ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Μαρκέλλου, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ ἐγερθέντος δογματικοῦ ζητήματος δὲν ἀποκατεστάθη, ἠδυνήθη ὅμως ὁπωσδήποτε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἄγκυραν. W. Gerike, Marcell von Ancyra, 1940, σελ. 21 κ.ἑξ. Opitz, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ Μ. Ἀθανασίου: Historia Arianorum (= Πρὸς μοναχούς), 1940, ἐν ταῖς ὑποσημειώσεσι τοῦ κεφ. 7, στίχ. 18.

[1] Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 163 καὶ 164. L. Jeep, ἐν Jahrbücher für klass. Philologie, 1885, σελ. 125. Geppert, αὐτόθι, σελ. 120.

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 268 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 165. Herzog - Hauck, αὐτόθι, σελ. 30. Lietzmann, αὐτόθι, σελ. 208 κ.ἑξ.

αὐτὴν ὄχι μόνον ὁ μνημονευθεὶς ἐπίσκοπος Κορδούης Ὅσιος, ἀλλὰ καὶ ὁ Μουρσῶν Οὐάλης, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἀνῆκεν εἰς τὴν Δύσιν. Ἐν τούτοις, παρὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν δύο μνημονευθέντων Λατίνων συγγραφέων, δὲν ἀποκλείεται, ὅτι ὁ Οὐάλης παρέστη εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Σιρμίου τοῦ 351, διότι ἡ πόλις τῶν Μουρσῶν ἔκειτο πλησίον τοῦ Σιρμίου.

Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ τριακοστοῦ κεφαλαίου ἔχει ὡς ἑξῆς. « Περὶ τῶν ἐν τῷ Σιρμίῳ ἐκτεθεισῶν πίστεων παρουσίᾳ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίου ». Ὁ Κωνστάντιος δὲν παρέστη εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 351, ἀλλ' εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 359. Ἔχομεν, ἄρα, δευτέραν σύγχυσιν τῶν δύο τούτων συνόδων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Σωκράτους, ἀλλ' ὁ γράψας αὐτὴν εἶχε τοιαύτην ἐντύπωσιν ἐκ τῶν λόγων τοῦ Σωκράτους (30, 43 καὶ 48).

30, 1 - 4. « Ἑτέρας περὶ τῆς πίστεως ἐνομοθέτουν ἐκθέσεις· μίαν μὲν ἣν Μάρκος ὁ Ἀρεθούσιος ὑπηγόρευσεν Ἑλλάδι φωνῇ· ἄλλας δὲ τῇ Ρωμαίων φωνῇ... Τὴν μὲν οὖν μίαν τῶν Ρωμαϊκῶν ἐκθέσεων τῇ ὑπὸ Μάρκου συντεθείσῃ συζεύξας ἐνταῦθα ὑποτάξω· τὴν δὲ δευτέραν, ἣν ὕστερον ἐν Ἀριμήνῳ ἀνέγνωσαν, τῷ οἰκείῳ τάξομεν τόπῳ, ὅτε τὰ ἐν Ἀριμήνῳ γενόμενα ἐκτιθέμεθα ». Εἶναι, ἆρά γε, ἀληθές, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἀρεθούσης Μάρκος ὑπηγόρευσε τὸ σύμβολον τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 351 ; Ὁ Σιρμίου Γερμίνιος, διαδεχθεὶς τὸν κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην καταδικασθέντα Σιρμίου Φωτεινὸν καὶ παρευρεθεὶς εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 359, πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι ὁ Μάρκος ὑπηγόρευσε τὸ σύμβολον τῆς τελευταίας ταύτης συνόδου (Ἐπιστολὴ πρὸς Ρουφιανὸν κτλ. παρ' Ἱλαρίῳ Πικταύων, Fragmentum XV. Migne, λατινικὴ σειρά, τόμος 10, στήλη 721 καὶ ἑξῆς, ἔκδοσις Βιέννης, vol. LXV, pars IV, σελ. 163). Ὁ Σωκράτης ἐπομένως διὰ τρίτην φορὰν συγχέει τὰς δύο ταύτας συνόδους.

Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ παρατεθέντι χωρίῳ (30, 1 - 4) ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως δέχεται, ὅτι ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 351 ἐνομοθετήθησαν καὶ δύο ἄλλα σύμβολα (ἐν λατινικῇ γλώσσῃ). Καὶ παραθέτει μὲν τὸ ἓν τούτων ἑλληνιστὶ ἀμέσως μετὰ τὸ πραγματικὸν σύμβολον τῆς συνόδου ταύτης (30, 31 κ.ἑξ.), ἀλλὰ τὸ παρατεθὲν οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ τὸ σύμβολον τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 357, τὸ ὁποῖον πράγματι συνετάχθη ἀρχικῶς λατινιστί. Καὶ ἐνταῦθα ὑπάρχει συνταύτισις δύο διαφόρων συνόδων. Ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ (30, 1 - 4) ὁ Σωκράτης ἀναφέρει ἐπίσης, ὅτι τὸ ἄλλο λατινιστὶ συνταχθὲν σύμβολον τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 351 θὰ παραθέσῃ ἀργότερον (II. 37, 18 καὶ ἑξῆς), ἀλλὰ τὸ ἐκεῖ ἑλληνιστὶ παρατεθὲν οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ τὸ σύμβολον τῆς συνόδου τοῦ ἔτους 359. Ὁ Σωκράτης, ἄρα, τὴν σύνοδον τοῦ Σιρμίου τοῦ 351 συγχέει διὰ τετάρτην φορὰν πρὸς τὴν σύνοδον τοῦ 359. Ὅτι καὶ τὸ σύμβολον τοῦτο ἐγράφη ἀρχικῶς λατινι-

στί, ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ Valesius (1668) καὶ ἄλλων, ἀλλὰ δὲν ἐγκατελείφθη ὁλοτελῶς ἡ γνώμη αὕτη μέχρι σήμερον.

Ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν συγχύσεων προέκυψαν τὰ ἑπόμενα ἀποτελέσματα. Ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως παρέστησεν, ὅτι οἱ καταδικάσαντες τὸν ἐπίσκοπον Σιρμίου Φωτεινὸν προσεπάθουν νὰ πείσωσιν αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὰ περὶ ὧν ἀνωτέρω ἔγινε λόγος τρία σύμβολα. « Τούτοις τὸν Φωτεινὸν καὶ μετὰ καθαίρεσιν συνθέσθαι καὶ συνυπογράψαι συμπείθειν ἐπειρῶντο » (30, 42). Ὁ Φωτεινὸς κατεδικάσθη ὁριστικῶς ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 351, ἑπομένως ἐπροτάθη εἰς αὐτὸν νὰ δεχθῇ μόνον τὸ σύμβολον τῆς συνόδου ταύτης (30, 5 - 30). Τὰ ἄλλα δύο δὲν εἶχον ἀκόμη συνταχθῆ. — Ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως μετέφερε καὶ ἐτοποθέτησεν ἐνταῦθα εἰδήσεις ἐκ συγγράμματος τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου (Περὶ τῶν γενομένων ἐν τῇ Ἀριμίνῳ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας συνόδων, κεφ. 29). Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐκεῖ λέγει, ὅτι οἱ Ἀρειανοὶ δὲν ἐνέμειναν εἰς τὸ συνταχθὲν σύμβολον, ἀλλ' ἀπέσυραν αὐτὸ καὶ διώρθωσαν ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος προηγουμένως ἔκαμε λόγον περὶ τοῦ συμβόλου τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 359 (« ἣν μετὰ τῆς ὑπατείας ἐπιδείξαντες ἠρυθρίασαν », διότι ἐν ἀρχῇ ἀναιδῶς ἔφερε τὴν χρονολογίαν τῶν Ὑπάτων), ἑπομένως αἱ μνημονευθεῖσαι εἰδήσεις ἀναφέρονται εἰς τὸ σύμβολον τῆς συνόδου ταύτης. Ὁ Σωκράτης ἐν 30, 47 καὶ ἑξῆς δὲν κάμει λόγον περὶ τοῦ συμβόλου τούτου, ἄρα, ὅσα ἐκ τοῦ Μ. Ἀθανασίου παρέλαβεν, ἀποδίδονται ἐσφαλμένως εἰς τὸ ἀμέσως προηγουμένως προταχθὲν σύμβολον τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 357 (30, 31 - 41). — Ὁ Σωκράτης δὲν ἠδυνήθη νὰ προσδιορίσῃ ἀκριβῶς τὸ ζήτημα τοῦ Κορδούης Ὁσίου. Δέχεται τὸν Ὅσιον παρευρεθέντα εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 351, εἰς τὴν ὁποίαν ἀποδίδει καὶ τὰ σύμβολα τῶν συνόδων τῆς αὐτῆς πόλεως τῶν ἐτῶν 357 καὶ 359. Διὰ τοῦτο ἀποφεύγει νὰ προσδιορίσῃ ποῖον τῶν τριῶν τούτων συμβόλων ὁ Ὅσιος ὑπέγραψεν. « Ταῖς τότε ἐκδοθείσαις ὑπαγορεύσεσι καὶ συνέθετο καὶ ὑπέγραψεν » (31, 4). Ὡς ἐὰν ὁ Ὅσιος ἐδέχθη καὶ ὑπέγραψε καὶ τὰ τρία σύμβολα. Ἀλλ' ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης διορθώσεως εἴδομεν, ὁ Ὅσιος δὲν παρέστη εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 351. Ἀρνηθεὶς μετὰ ταῦτα νὰ καταδικάσῃ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον (355/356), ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου εἰς Σίρμιον. Διατρίβων ἐκεῖ ἀναγκαστικῶς μετέσχε πιθανῶς τῆς συνόδου τοῦ ἔτους 357, πάντως θεωρεῖται βέβαιον, ὅτι ἐδέχθη καὶ ὑπέγραψε τὸ σύμβολον τῆς συνόδου ταύτης[1].

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 277 κ.ἑξ., 279 κ.ἑξ., 289, 291 κ.ἑξ., 304 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 174, 194, 199, 200. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 199. Hefele, αὐτόθι, τόμ. I. σελ. 641 κ.ἑξ., 676 κ.ἑξ., 699 κ.ἑξ., 706 κ.ἑξ., πρβλ. καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτῆς ὑπὸ Leclercq, σελ.

II. 32. Ἐνταῦθα ὁ Σωκράτης πραγματεύεται περὶ τῆς ἥττης τοῦ σφετεριστοῦ τοῦ θρόνου τῆς Δύσεως Μαγνεντίου, περιπέσας εἰς ἱστορικὰς ἀνακριβείας καὶ λάθη. Ὁ Μαγνέντιος δὲν διέπραξεν φόνους πολλούς, « καταλαβὼν τὴν βασιλεύουσαν Ρώμην » (32, 1). Δὲν μετέβη ὁ ἴδιος ἐκεῖ, ἀλλ' ἔστειλε τὸν μάγιστρον τῶν ὀφφικίων Μαρκελλῖνον ἐναντίον τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου Νεποτιανοῦ, θέλοντος νὰ ἀποσπάσῃ τὴν Ρώμην καὶ τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ τοῦ Μαγνεντίου. Τότε ἔγιναν φόνοι Ρωμαίων πολιτῶν. Ἀποτέλεσμα τῆς πρώτης ταύτης ἀνακριβείας τοῦ Σωκράτους εἶναι, ὅτι μετ' ὀλίγον περὶ τοῦ Μαγνεντίου λέγει τὰ ἑπόμενα· « ἀναχωρήσας τῆς Ρώμης τὰς Γαλλίας κατέλαβεν ». Ὁ Μαγνέντιος διέτριβεν ἐν Γαλλίαις, « ἔνθα (κατὰ τὸν Σωκράτην) συμβολαὶ συνεχεῖς ἐγίνοντο » (32, 2). Αἱ συγκρούσεις αὗται δὲν ἔγιναν ἐν ταῖς Γαλλίαις, ἀλλ' εἰς τὰς Ἄλπεις καὶ τὴν Παννονίαν. Ἡ Μοῦρσα δὲν ἦτο φρούριον τῶν Γαλλιῶν, ὡς λέγει ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ τῆς Παννονίας. Ὁ Μαγνέντιος, ἡττηθείς, δὲν ἐκλείσθη ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν Μουρσῶν, ἀλλ' ἔφυγεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκεῖθεν ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Γαλλίας (Ζώσιμος Β', 50-53). — Τὸ ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον ὁ Σωκράτης διηγεῖται, ὅτι συνέβη ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν Μουρσῶν (32, 3) εἶναι ἄγνωστον ἀλλαχόθεν. Κατ' αὐτόν, ὁ Μαγνέντιος, μετὰ τὴν ἧτταν, ἀνελθὼν ἐπὶ βήματος, ἐνεψύχου τοὺς στρατιώτας. Οὗτοι ἠθέλησαν νὰ ζητωκραγάσωσιν αὐτόν, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, μετεχειρίσθησαν ἐκ παραδρομῆς τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτος Κωνσταντίου. Ὁ Μαγνέντιος, θεωρήσας τοῦτο ὡς δυσμένειαν, ἀνεχώρησεν ἀμέσως. Πιθανῶς πρόκειται περὶ τοῦ ἔν τινι μέτρῳ ὁμοίου ἐπεισοδίου, τὸ ὁποῖον συνέβη ἐν Ναϊσσῷ μεταξὺ τοῦ Κωνσταντίου καὶ τοῦ Βετρανίωνος καὶ τὸ ὁποῖον ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως τοποθετεῖ ἐν Σιρμίῳ (II, 28, 16 κ.ἑξ.). — Ὁ Μαγνέντιος ηὐτοκτόνησεν ἐν Λουγδούνῳ (Λυῶνι), κατὰ τὸν Σωκράτην, « περὶ τὴν πεντεκαιδεκάτην τοῦ Αὐγούστου μηνὸς » τοῦ ἔτους 353 (32, 8). Ἡ ἀοριστία αὕτη προέκυψεν ἐκ τῆς σχετικῆς μαρτυρίας τοῦ Ὑδατίου περὶ

901, σημ. 3. H a h n, Bibliothek der Symbole κτλ. 1897, σελ. 196, σημ. 184, σελ. 199, σημ. 213, σελ. 204, σημ. 249. L i e t z m a n n, Symbole, 1914, σελ. 31, σημ. H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 30 καὶ 35, τόμ. 8, 1900, σελ. 380 κ.ἑξ. D u c h e s n e, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 251, 282 (σημ.), 284, 289 κ.ἑξ., 295. K. M ü l l e r, Kirchengeschichte, τόμ. I. 1941, σελ. 441 κ.ἑξ., 444 κ.ἑξ. S c h w a r t z, αὐτόθι, σελ. 150, 155 κ.ἑξ. L i e t z m a n n, Kirchengeschichte, τόμ. III. σελ. 210 καὶ 225. Δέχεται, ὅτι ὁ Ἀρεθούσης Μάρτιος ὑπηγόρευσε τὸ σύμβολον τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου καὶ τοῦ ἔτους 351 καὶ τοῦ ἔτους 359. K i r s c h, αὐτόθι, σελ. 401 κ.ἑξ. Δέχεται, ὅτι ὁ Ὅσιος ὑπέγραψε τὸ σύμβολον τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 358. G u m m e r u s, Die Homöusianische Partei, 1900, σελ. 118, σημ. 2, ἔνθα τὸ ἔτος 357 διορθωτέον εἰς 359. Δέχεται, ὅτι ὁ Σωκράτης, εὑρὼν τὸ σύμβολον τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 359 λατινιστὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς συνόδου τοῦ Ἀριμίνου (359), ἐσχημάτισε τὴν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ πρωτότυπον.

τῶν συμβάντων τοῦ ἔτους τούτου. Οὗτος τὴν αὐτοκτονίαν τοῦ Μαγνεντίου ἔθεσε τὴν « III. Id. Aug. » (= 11 Αὐγουστου), τὴν δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Δεντσεντίου, τὴν « XV. Kal. Sep. » (= 15 πρὸ Καλανδῶν τοῦ Σεπτεμβρίου). Τὴν 15ην πρὸ Καλανδῶν τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου ὁ Σωκράτης ἐξέλαβεν, ὅτι ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν 15ην Αὐγούστου, ἐνῷ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν 18ην Αὐγούστου. Τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν δέχεται, ὅτι ὁ Μαγνέντιος ηὐτοκτόνησε « πρὸ τεσσάρων Ἰδῶν Αὐγούστου », ἤτοι τὴν 10ην Αὐγούστου, ὅπερ πλησιάζει πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ὑδατίου (Migne, τόμ. 92, στήλη 732 B)[1].

II. 36, 3. « Ὡς δὲ ᾔσθοντο Παυλῖνος ὁ τῆς ἐν Γαλλίᾳ Τριβέρεως ἐπίσκοπος, Διονύσιός τε καὶ Εὐσέβιος, ὧν ὁ μὲν Ἄλβας τῆς Ἰταλῶν μητροπόλεως ἐπίσκοπος ἦν, Εὐσέβιος δὲ Βρεκέλλων, πόλις δὲ αὕτη τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Λιγύων, ὡς ἐπὶ καθαιρέσει τῆς πίστεως τοὺς ἀνατολικοὺς σπεύδειν κυρῶσαι τὸ κατὰ Ἀθανασίου ψήφισμα, ἀναστάντες ἐβόων μακρά ». Πρόκειται περὶ τῆς ἐν Μεδιολάνῳ συνόδου τοῦ ἔτους 355. Ὁ Τρεβίρων δὲν παρέστη ἐν αὐτῇ, ὡς ἐσφαλμένως δέχεται ὁ Σωκράτης. Μετέσχε προηγουμένως τῆς ἐν Ἀρελάτῃ συνόδου (353), ἠρνήθη ἐν αὐτῇ νὰ καταδικάσῃ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον καὶ ἤδη τότε ἐστάλη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνταντίου εἰς ἐξορίαν (εἰς τὴν Φρυγίαν). Ὁ ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Μεδιολάνου παρευρεθεὶς Διονύσιος δὲν ἦτο ἐπίσκοπος Ἄλβας, ὡς ἐσφαλμένως δέχεται ὁ Σωκράτης, ἀλλ' ἦτο ἀκριβῶς ἐπίσκοπος Μεδιολάνου, καὶ ὄχι ἡ Ἄλβα ἀλλ' ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἡ μητρόπολις τῆς Βορείου Ἰταλίας. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος σχετικῶς λέγει τὰ ἑπόμενα. « Παυλῖνος ὁ ἀπὸ Τριβέρων τῆς μητρόπόλεως τῶν Γαλλιῶν ἐπίσκοπος καὶ Λουκίφερ ὁ ἀπὸ τῆς μητροπόλεως τῆς Σαρδινίας ἐπίσκοπος Εὐσέβιός τε ὁ ἀπὸ Βερκέλλων τῆς Ἰταλίας καὶ ὁ Διονύσιος ὁ ἀπὸ Μεδιολάνων, ἔστι δὲ αὕτη μητρόπολις τῆς Ἰταλίας » (Πρὸς μοναχούς, κεφ. 33, πρβλ. καὶ κεφ. 76). Ἀναφέρει καὶ τὸν Τρεβίρων Παυλῖνον, διότι ὁμιλεῖ συγχρόνως καὶ περὶ τῶν δύο συνόδων, τῆς Ἀρελάτης καὶ τῶν Μεδολιάνων (αὐτόθι, κεφ. 31). Ἐκ τούτου ὁ Σωκράτης παραπλανηθεὶς ἀνέφερε τὸν Τρεβίρων, ἂν καὶ ὁμιλεῖ μόνον περὶ τῆς συνόδου τοῦ Μεδιολάνου. Περὶ τῆς συνόδου τῆς Ἀρελάτης ὁ Σωκράτης οὐδαμοῦ κάμει λόγον. Ἡ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἀναφερομένη Ἄλβα ἦτο ἐπισκοπὴ τῆς ἐπαρχίας Ἀρελάτης τῆς νοτίου Γαλλίας[2].

II. 37, 7-9. « Εὐδόξιος Γερμανικείας ἐπίσκοπος ὤν, Συρίας δὲ καὶ ἤδε

[1] H u s s e y, αὐτόθι, σελ. 184 κ.ἑξ. S e e c k, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, τόμ. IV, 1922, σελ. 99 κ.ἑξ., 100 κ.ἑξ., 102 κ.ἑξ., 109 κ.ἑξ., 113 κ.ἑξ., 116 κ.ἑξ. G e p p e r t, αὐτόθι, σελ. 37.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 301 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 191. H e f e l e, αὐτόθι, τόμ. I, σελ. 653, 656, 657, 658. H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 3, 1897, σελ. 30 κ.ἑξ. K i r s c h, αὐτόθι, σελ. 396.

ἡ πόλις, κατὰ τὴν Ρώμην τότε παρὼν ἐπείγεσθαι σκέπτεται... Οὐδὲν δὲ ὁ βασιλεὺς προειδόμενος ἀφίησιν αὐτόν». Ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως δέχεται, ὅτι ὁ Εὐδόξιος κατ' εὐθεῖαν ἐκ Ρώμης ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Ἀνατολήν, λαβὼν τὴν ἄδειαν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου. Ὁ Εὐδόξιος ἐνδέχεται βεβαίως νὰ διέτριψεν ἐν Ρώμῃ ἐπί τι διάστημα (τέλη τοῦ 355), ἀλλὰ μετέσχε τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 357. Ἀποθανόντος τότε τοῦ Ἀντιοχείας Λεοντίου, ὁ Εὐδόξιος ἐζήτησε παρὰ τοῦ ἐν Σιρμίῳ διατρίβοντος αὐτοκράτορος Κωνσταντίου τὴν ἄδειαν, καὶ ἐκεῖθεν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὀρθότερον ὁ Σωζόμενος λέγει τὰ ἑπόμενα. «Ἔτι δὲ τοῦ βασιλέως ἐν τῇ πρὸς δύσιν ἀρχομένῃ διάγοντος... ἐδεήθη τοῦ βασιλέως Εὐδόξιος ἐπανελθεῖν εἰς Συρίαν» (Ἐκκλ. Ἱστορία, IV. 12, 3). Ποῦ διέτριβεν ὁ Εὐδόξιος κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν διετίαν (355 - 357), εἶναι ἄγνωστον[1].

II. 37, 14. «Συνελαμβάνοντο δὲ τούτοις Γερμάνιος καὶ Αὐξέντιος, Δημόφιλος καὶ Γάϊος». Ἀντὶ τοῦ ὀνόματος Γερμάνιος ὀρθὸν εἶναι τὸ Γερμίνιος. Πρόκειται περὶ τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Σιρμίου Γερμινίου, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν καθαιρεθέντα ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ταύτης Φωτεινόν. Οἱ Λατῖνοι ἀναφέρουσιν αὐτὸν πάντοτε ὡς Γερμίνιον (Germinius), π.χ. ὁ Πικταύων Ἱλάριος ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ τοῖς ἐν αὐτοῖς παρατιθεμένοις ἐγγράφοις. Ἴδε τὸν πίνακα τῶν ὀνομάτων ἐν τέλει τῶν ἔργων αὐτοῦ. Οἱ κώδικες τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καὶ οἱ ἐκδόται αὐτῶν, ὁτὲ μὲν δέχονται τὴν μίαν, ὁτὲ δὲ τὴν ἄλλην γραφήν. Τὸ ὄνομα Γερμάνιος ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἄλλοις χωρίοις τοῦ Σωκράτους (II. 37, 28, 32, 51, 64), ἀλλὰ παρ' αὐτῷ ἀπαντᾷ ἅπαξ μόνον τὸ ὀρθὸν Γερμίνιος (II. 30, 31)[2].

II. 37, 91 καὶ 94. «Καὶ πρῶτος μὲν Λιβέριος ὁ τῆς Ρώμης ἐπίσκοπος παραιτησάμενος ἐκείνῃ τῇ πίστει συνθέσθαι ἐξόριστος γίνεται... Ὁ Λιβέριος μὲν οὖν μικρὸν ὕστερον τῆς ἐξορίας ἀνακληθεὶς τὸν οἰκεῖον θρόνον ἀπέλαβεν». Ὁ Σωκράτης ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐν Ἀριμίνῳ συνόδου (359). Ἑπομένως κατ' αὐτόν, ὁ Ρώμης Λιβέριος, μὴ δεχθεὶς τὸ σύμβολον τῆς συνόδου ταύτης ἐξωρίσθη. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἐσφαλμένον. Ὁ Λιβέριος δὲν ἐδέχθη τὴν ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ Μεδιολάνου (355) καταδίκην τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Ἐξωρίσθη δὲ τότε εἰς τὴν Βέροιαν τῆς Μακεδο-

[1] H u s s e y, αὐτόθι, σελ. 197. H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 5, 1898, σελ. 578. S c h w a r t z, αὐτόθι, σελ. 153.

[2] Valesius, παρὰ Migne. αὐτόθι, στήλη 1144 καὶ παρὰ Hussey, ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ Σωζομένου, τόμ. III. σελ. 118. H e f e l e, αὐτόθι, τόμ. I. αἱ παραπομπαὶ ἐν τῷ εὑρετηρίῳ τῶν ὀνομάτων, H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 33, 34, 36, 39.

νίας. Μετὰ δύο ἔτη ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου εἰς τὸ Σίρμιον, ὅπου ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ τὸ σύμβολον τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου (358). Τὸ σύμβολον τοῦτο ἦτο ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 351 καί, ἄρα, ὅμοιον πρὸς τὸ δεύτερον σύμβολον τῆς συνόδου τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 341. Οὕτως ὁ Λιβέριος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ρώμην[1].

II. 37, 88, 95 καὶ 96. «Ταῦτα γράψαντες... κατὰ πόλεις τὰς ἑαυτῶν ἀνεχώρησαν (οἱ μετασχόντες τῆς συνόδου τοῦ Ἀριμίνου ἐπίσκοποι). Οἱ δὲ περὶ Οὐρσάκιον... πόλιν τῆς Θρᾴκης, ὄνομα Νίκην, καταλαμβάνουσιν· μικρὸν δὲ ἐπιμείναντες ἐν αὐτῇ χρόνον, ἕτερον ποιοῦνται ἐν αὐτῇ συνέδριον· καὶ τὴν ἀναγνωσθεῖσαν ἐν Ἀριμίνῳ τῆς πίστεως ἔκδοσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν ἑρμηνεύσαντες... εἶτα δημοσιεύσαντες ἐβεβαίωσαν, ἐπιφημίσαντες ὑπὸ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ ὑπηγορεῦσθαι τὴν πίστιν τὴν ἐν Νίκῃ τῷ παρομοίῳ τοῦ ὀνόματος συναρπάζει τοὺς ἁπλουστέρους βουλόμενοι». Ὁ Σωκράτης δέχεται, ὅτι αἱ ἐν τῇ θρᾳκικῇ πόλει Νίκῃ διαπραγματεύσεις ἔγιναν μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς συνόδου τοῦ Ἀριμίνου (359). Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν διαπραγματεύσεων τούτων (τὸ σύμβολον τῆς Νίκης) ἀνεκοινώθησαν εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Ἀριμίνου, ἔγιναν κατὰ πλειοψηφίαν δεκτὰ ὑπ' αὐτῆς, τότε δὲ μόλις διελύθη ἡ σύνοδος αὕτη[2].

II. 39, 3. «Τοῦτο δὲ γέγονεν ὑπατευόντων Τατιανοῦ καὶ Κερεαλίου περὶ τὴν ὀγδόην εἰκάδα τοῦ Αὐγούστου μηνός». Πρόκειται περὶ τοῦ σεισμοῦ τῆς Νικομηδείας, ὁ ὁποῖος ἔγινε τῷ 358. Ὁ ἕτερος τῶν Ὑπάτων δὲν ὠνομάζετο Τατιανός, ὡς λέγει ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ Δατιανὸς (Datianus). Οὕτως ἀναφέρεται ἐν τοῖς Ὑπατικοῖς Καταλόγοις (Fasti Consulares) καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου. Ὁ Δατιανὸς ὑπῆρξε φίλος τοῦ Λιβανίου, ὁ ὁποῖος ἔγραψεν εἰς αὐτὸν ἐπιστολάς[3].

[1] Valesius, παρὰ Hussey, ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ Σωκράτους, τόμ. III. σελ. 207. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 208. H u s s e y, αὐτόθι, σελ. 193 καὶ 194. H e f e l e, αὐτόθι, τόμ. I. σελ. 681 - 697, πρβλ. καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτῆς ὑπὸ Leclercq, σελ. 908 - 928 καὶ μάλιστα τὰς διορθώσεις τοῦ μεταφραστοῦ ἐν ταῖς ὑπὸ τὰ ἀρχικὰ αὐτοῦ (H.L.) προστεθεῖσιν ὑποσημειώσεσιν. H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 34, τόμ. 6, 1899. σελ. 25, τόμ. 11, 1902, σελ. 452. D u c h e s n e, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 282, σημ. 1, σελ. 290. K i r s c h, αὐτόθι, σελ. 400. L i e t z m a n n, αὐτόθι, σελ. 223.

[2] H u s s e y, αὐτόθι, σελ. 209. H e f e l e, αὐτόθι, τόμ. I. σελ. 707 κ.ἑξ., 709 κ.ἑξ. H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 35 κ.ἑξ. D u c h e s n e, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 297 κ.ἑξ., 299 κ.ἑξ. K i r s c h, αὐτόθι, σελ. 402 κ.ἑξ. L i e t z m a n n, αὐτόθι, σελ. 227.

[3] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 331, καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 214.

II. 40, 40 καὶ 41. « (Ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος) καθαιρεθεὶς δ' οὖν ὅμως ἐκκλήτου βιβλίου τοῖς καθελοῦσι διαπεμψάμενος, μεῖζον ἐπεκαλέσατο δικαστήριον· οὗ τῇ ἐκκλήτῳ καὶ βασιλεὺς ἐγεγόνει σύμψηφος. Τοῦτο μὲν οὖν μόνος καὶ πρῶτος παρὰ τὸ σύνηθες τῷ ἐκκλησιαστικῷ κανόνι Κύριλλος ἐποίησεν, ἐκκλήτοις ὥς ἐν δημοσίῳ δικαστηρίῳ χρησάμενος». Ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος εἶχε καθαιρεθῇ ὑπὸ τοῦ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Ἀκακίου διὰ συνόδου τοῦ ἔτους 358. Αἴτια τούτου ἦσαν δογματικαὶ διαφοραί, ἔριδες περὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ ἀξιώματος καὶ πώλησις ἀφιερωμάτων τοῦ ναοῦ (πρὸς διατήρησιν τῶν πτωχῶν). Ὁ Κύριλλος ἔκαμεν ἔκκλησιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιον. Κατὰ τὸν Σωκράτην, πρῶτος αὐτὸς καὶ μόνος ἐξ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου ἔκαμεν ἔκκλησιν εἰς πολιτικὸν δικαστήριον. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής. Πρὸ αὐτοῦ οἱ Δονατισταὶ καὶ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος εἶχον κάμῃ τὸ αὐτό, ἀποταθέντες εἰς τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον. Μετὰ τὸν Κύριλλον ἔπραξαν τὸ αὐτὸ καὶ ἄλλοι [1].

II. 42, 6. « Ἐλπίδιον Σατάλων τῆς Μακεδονίας ». Ἐν Μακεδονίᾳ δὲν ὑπῆρχε πόλις Σάταλα. Ἀναφέρονται δύο πόλεις, φέρουσαι τὸ ὄνομα τοῦτο, ἡ μὲν ἐν Ἀρμενίᾳ Πρώτῃ (Διοίκησις Ποντική), ἡ δὲ ἐν τῇ Λυδίᾳ (Διοίκησις Ἀσιανή). Ἐλπίδιος ἦτο ἐπίσκοπος τῆς πρώτης. Ὥστε ἀντὶ Μακεδονίας πρέπει νὰ γραφῇ Ἀρμενίας [2].

II. 43. Περὶ τοῦ Σεβαστείας Εὐσταθίου. « Εὐστάθιος δὲ ὁ τῆς ἐν Ἀρμενίᾳ Σεβαστείας οὔτε εἰς ἀπολογίαν ἐδέχθη, διότι ὑπὸ Εὐλαλίου τοῦ ἰδίου πατρὸς καὶ ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ ἤδη πρότερον καθῄρητο, ἐπειδὴ ἀνάρμοστον τῇ ἱερωσύνῃ στολὴν ἠμφίεστο » (43, 1). Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Εὐλάλιος δὲν ἦτο ἐπίσκοπος Καισαρείας, ἀλλὰ Σεβαστείας, τὸν δὲ υἱὸν αὐτοῦ Εὐστάθιον, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀκόμη πρεσβύτερος, δὲν καθῄρεσεν, ἀλλ' ἁπλῶς ἐπέβαλεν εἰς αὐτὸν ἱερατικὴν ἀργίαν (« τῶν εὐχῶν ἀφώρισεν », Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, IV. 24, 9). Ἔπειτα ὁ Εὐστάθιος ἀφωρίσθη (« ἀκοινώνητος ἐγεγόνει », Σωζομένου, αὐτόθι) ὑπὸ συνόδου συνελθούσης ἐν Νεοκαισαρείᾳ καὶ συγχρόνως καθῃρέθη τοῦ ἱερατικοῦ βαθμοῦ τοῦ πρεσβυτέρου ὑπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Εὐσεβίου (Σωζομένου, αὐτόθι). — Ὁ

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 343 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 220. Hefele, αὐτόθι, τόμ. I. σελ. 198 κ.ἑξ., 200, 218, 471 κ.ἑξ., 703, 713, πρβλ. καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτῆς ὑπὸ Leclercq, σελ. 667, σημ. 4. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 21 καὶ 381 κ.ἑξ., τόμ. 4, 1898, σελ. 792 κ.ἑξ.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 351 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 226. Le Quien, Oriens Christianus, τόμ. I. στήλη 431 κ.ἑξ. Schwartz, αὐτόθι, σελ. 162. Τοῦ αὐτοῦ, Über die Bischofslisten der Synoden von Chalkedon, Nicæa und Konstantinopel, 1937, σελ. 28 καὶ 32.

13 - 10 - 1956

Εὐστάθιος, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, δὲν ἦτο ἀκόμη ἐπίσκοπος, ἀλλ' ἁπλοῦς πρεσβύτερος. Ἑπομένως τὸ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους λεγόμενον· « Ἱστέον δὲ ὅτι εἰς τὸν τόπον τοῦ Εὐσταθίου Μελέτιος κατέστη ἐπίσκοπος » (43, 2), ἀνήκει εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν καὶ ἀναφέρεται ἐνταῦθα ἀναχρονιστικῶς (πρβλ. Σωκράτους, II. 44). Ὁ Εὐστάθιος ἔγινεν ἐπίσκοπος Σεβαστείας ἔτη τινὰ πρὸ τοῦ 356, ἔπειτα καθῃρέθη ὑπὸ συνόδου τῆς Μελιτηνῆς (358), ὁπότε ἀντεκατεστάθη ὑπὸ τοῦ Μελετίου. — « Εὐστάθιος μέντοι καὶ μετὰ ταῦτα ἐν τῇ δι' αὐτὸν γενομένῃ ἐν Γάγγραις τῆς Παφλαγονίας συνόδῳ κατεκρίθη διότι μετὰ τὸ καθαιρεθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ κατὰ Καισάρειαν συνόδῳ, πολλὰ παρὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς τύπους ἔπραττεν » (43, 2). Δὲν πρόκειται περὶ συνόδου τῆς Καισαρείας, ἀλλὰ τῆς μνημονευθείσης συνόδου τῆς Νεοκαισαρείας (Σωζομένου, αὐτόθι). Μετὰ ταῦτα ὁ Εὐστάθιος κατεδικάσθη καὶ ὑπ' ἄλλης συνόδου, συνελθούσης ἐν Γάγγρᾳ. Τὸ ἔτος τῆς συνόδου ταύτης εἶναι ἀντικείμενον συζητήσεως. Ὁ Σωκράτης θέτει αὐτὴν μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἔτους 360 (II. 41). Ἀλλὰ καὶ ὅτε ὁ Εὐστάθιος κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Γάγγρας, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, δὲν ἦτο ἀκόμη ἐπίσκοπος. Ἑπομένως ἡ σύνοδος αὕτη πρέπει νὰ τεθῇ πρὸ τοῦ 350 (περὶ τὸ 340; Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, IV. 24, 9) [1].

II. 44, 1 κ.ἑξ. « (Ὁ Μελέτιος) τῆς Ἀρμενίων Σεβαστείας ἐπίσκοπος προεβλήθη, Εὐσταθίου καθαιρεθέντος. Ἐκ δὲ Σεβαστείας εἰς Βέροιαν τῆς Συρίας μετηνέχθη ». Ὁ Σωκράτης, κατὰ ταῦτα, δέχεται, ὅτι ὁ Μελέτιος κατέστη ἐπίσκοπος Βεροίας. Δὲν εἶναι ὅμως τοῦτο ἀληθές. Ὁ Μελέτιος, μὴ δυνηθεὶς νὰ διατηρηθῇ ἐν Σεβαστείᾳ, ἕνεκα τῶν ὀπαδῶν τοῦ καθαιρεθέντος Εὐσταθίου, κατέφυγεν εἰς Βέροιαν, χωρὶς νὰ γίνῃ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης. Τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ χωρίου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Θεοδωρήτου. « Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν Μελέτιος ὁ θεσπέσιος πόλιν τινὰ τῆς Ἀρμενίας ἰθύνων, εἶτα τῶν ἀρχομένων τὸ δυσήνιον δυσχεράνας, ἡσυχίαν ἦγεν ἑτέρωθι διατρίβων » (II. 31, 2) [2].

II. 45, 9-14. Ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ σύνοδος τοῦ ἔτους 361, ἡ ὁποία καθῄ-

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 353 κ.ἑξ. καὶ στήλη 1192 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 229. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 227 κ.ἑξ. Hussey, αὐτόθι, σελ. 229 κ.ἑξ. Hefele, αὐτόθι, τόμ. I. σελ. 791 κ.ἑξ. F. Loofs, Eustathius von Sebaste κτλ. 1898, σελ. 80 κ.ἑξ. Loofs, ἐν Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 5, 1898, σελ. 627 κ.ἑξ. Hefele-Leclercq, Histoire des Conciles, τόμ. I. 1907, σελ. 1029, σημ. 1. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 38 κ.ἑξ.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, σελ. 356 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 231. F. Loofs, Eustathius von Sebaste, 1898, σελ. 85. Schwartz, ἐν ZNTW. 1935, σελ. 162.

ρεσε τὸν Ἀντιοχείας Μελέτιον καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐξέλεξε τὸν Εὐζώϊον. « Οἱ δὲ περὶ Ἀκάκιον σπουδὴν πεποίηνται αὖθις ἐν Ἀντιοχείᾳ συνελθεῖν, μεταγνόντες ὅτι ὅλως ὅμοιον εἰρήκασι τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ » (45, 9). Δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὅλοι οἱ περὶ τὸν Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Ἀκάκιον, δηλαδή, ὁλόκληρος ἡ μερὶς τῶν « Ὁμοίων » τῆς Ἀνατολῆς μετενόησε διὰ τὸ σύμβολον τῆς ἐν Θρᾴκῃ Νίκης (359) καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (360), ὅπου κατέληξαν οἱ σύνοδοι τοῦ Ἀριμίνου καὶ τῆς Σελευκείας. Τὸ σύμβολον ἐκεῖνο προέκυψεν ἐκ τῶν Ὁμοίων καὶ ἦτο ὁ θρίαμβος τῶν δογματικῶν ἰδεῶν αὐτῶν. Τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνακρίβειαν διώρθωσεν αὐτὸς ὁ Σωκράτης μετ' ὀλίγον, εἰπών, ὅτι μόνον « ὀλίγοι τινὲς ἀνεκίνουν αὖθις τὰ δεδογμένα αὐτοῖς » (45, 10). Ὅσοι, δηλονότι, ἔκλινον πρὸς τὴν μερίδα τῶν « Ἀνομοίων » καὶ ἕνεκα διαφόρων λόγων ἠναγκάσθησαν νὰ συμφωνήσωσι πρὸς τοὺς ἄλλους (ὁ Ἀντιοχείας Εὐζώϊος, Ἀλεξανδρείας Γεώργιος καὶ ἄλλοι). Οὗτοι ἀναφανδὸν ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀνομοίων· (τοῦ Ἀετίου : ὁ Υἱὸς ἀνόμοιος τοῦ Πατρός).

« Ἔτι δὲ καὶ ἀνόμοιοι καὶ ἐξουκόντιοι ἐκλήθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ φρονούντων μὲν τὸ ὁμοούσιον, διῃρημένων δὲ τότε διὰ τὴν ἐπὶ Μελετίῳ γενομένην αἰτίαν » (45, 11). Ὁ Σωκράτης περιέπεσεν εἰς ἀνακρίβειαν, τοὺς ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Ἀντιοχείας (361) κατὰ τῶν ἀριστεριζόντων ὀπαδῶν τοῦ Ἀκακίου (ὀπαδῶν τοῦ ὅρου « ἀνόμοιος ») ἀντεπεξελθόντας χαρακτηρίσας ὡς Μελετιανούς. Οἱ ἀντεπεξελθόντες ἦσαν οἱ μείναντες πιστοὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Ὁμοίων, οὗτοι δὲ δικαιότερον ἠδύναντο νὰ ὀνομασθῶσιν « οἱ περὶ τὸν Ἀκάκιον », ἐν τῇ στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ τῆς φράσεως. Ἡ σύνοδος αὕτη τῆς Ἀντιοχείας ἦτο σύνοδος τῶν Ὁμοίων καὶ ἡ ἔρις ἦτο ἐνδοκομματικὴ ἔρις, καταλήξασα εἰς ὑποχώρησιν τῶν ἀριστεριζόντων (τῶν ὀπαδῶν τοῦ ὅρου « ἀνόμοιος »), οἱ ὁποῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ δηλώσωσι πίστιν εἰς τὸ σύμβολον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἔτους 360, ἤτοι τὸ σύμβολον τῶν Ὁμοίων, τὸ ὁποῖον εἶχον ὑπογράψῃ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ (Σωκράτους, II. 45, 14 : τὸ δεύτερον 14). Οἱ κατ' αὐτῶν ἀντεπεξελθόντες δὲν ἐξηκολούθησαν τὰς ἀντιρρήσεις, θεωρήσαντες τὸ ἀποτέλεσμα ὡς νίκην αὐτῶν. — « Ἐρωτηθέντες δ' οὖν ὅμως παρ' ἐκείνων, διὰ τί, ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἑαυτῶν πίστεως Θεὸν ἐκ Θεοῦ τὸν υἱὸν εἰπόντες, ἀνόμοιον καὶ ἐξ οὐκ ὄντων τολμῶσιν ὀνομάζειν, τοιοῖσδε σοφίσμασιν ἐπεχείρουν τὴν ἀντίθεσιν ἀποδύεσθαι· ὅτι οὕτος, φησίν, εἴρηται τὸ ἐκ Θεοῦ, ὡς εἴρηται παρὰ τῷ ἀποστόλῳ, Τὰ δὲ πάντα ἐκ Θεοῦ· ἓν οὖν τῶν πάντων, καὶ ὁ υἱός ἐστιν ἐκ Θεοῦ· καὶ διὰ τοῦτο πρόσκειται ἐν ταῖς ἐκδόσεσι τό, κατὰ γραφὰς » (45, 12 καὶ 13). Ὁ Σωκράτης παριστᾷ, ὅτι ἡ συζήτησις διεξήχθη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συμβόλων « τῆς ἑαυτῶν πίστεως », ἤτοι τῶν Ἀνομοίων. Ἀλλὰ σύμβολα τῶν Ἀνομοίων περιέχοντα τὰς φράσεις « Θεὸν ἐκ Θεοῦ » καὶ « κατὰ τὰς γραφάς », σήμερον τοὐλάχιστον δὲν εἶναι γνωστά. Αἱ φράσεις αὗται ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς συμβόλοις τῶν Ὁμοίων, ἀκόμη

καὶ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς Κωνσαντινουπόλεως τοῦ ἔτους 360, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑπογράψει ὁ Εὐζώϊος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν (Σωκράτους, II. 45, 14 : τὸ δεύτερον 14). Ἐξ αὐτῶν, ἄρα, ἤντλουν οἱ ἀντεπεξελθόντες κατὰ τῶν ἀριστεριζόντων, φέροντες αὐτοὺς εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰ ὑπ' αὐτῶν γενόμενα δεκτὰ σύμβολα. Ἐκεῖνοι ἀπήντησαν, ὅτι τὸ « ἐκ Θεοῦ » ἐκλαμβάνουσιν ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος εἶπε « πάντα δὲ ἐκ Θεοῦ » (I Κορινθίους 11, 12), ἤτοι ἐν μεταφορικῇ καὶ γενικῇ ἐννοίᾳ, καὶ ὅτι ἡ ἀποστολικὴ αὕτη ῥῆσις νοεῖται ὑπὸ τὴν φράσιν « κατὰ τὰς γραφάς ».

Τὴν ἀπάντησιν ταύτην ὁ Σωκράτης χαρακτηρίζει ὡς σόφισμα (« τοιοῖσδε σοφίσμασιν ἐπεχείρουν τὴν ἀντίθεσιν ἀποδύεσθαι » 45, 12), καὶ ὡς ἐφευρέτην αὐτοῦ θεωρεῖ τὸν Λαοδικείας Γεώργιον. « Τούτου τοῦ σοφίσματος ἀρχηγὸς ἦτο Γεώργιος ὁ Λαοδικείας ἐπίσκοπος » (45, 14). Ἡ γνώμη αὕτη συμφωνεῖ πρὸς ὅσα λέγει ὁ Μέγας Ἀθανάσιος. « Ἐξ ἐκείνου (τοῦ Λαοδικείας Γεωργίου) γοῦν ἔμαθον οἱ τὰ Ἀρείου φρονοῦντες ὑποκρίνεσθαι τὴν λέξιν, μὴ φρονεῖν δὲ καλῶς » (Περὶ τῶν ἐν Ἀριμίνῳ καὶ Σελευκείᾳ συνόδων, κεφ. 17), καὶ μάλιστα παραθέτει σχετικὸν ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Λαοδικείας Γεωργίου πρὸς τοὺς Ἀρειανούς. Ἐν τούτοις ὁ Hussey (1853) δὲν θεωρεῖ τὴν γνώμην ταύτην πιθανήν, ἕνεκα τῶν ἑπομένων αἰτίων. Ὅτε ὁ Λαοδικείας Γεώργιος, διαμένων ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἔγραψε τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιστολὴν (ἤδη πρὸ τῆς συνόδου τῆς Νικαίας 325), ἦτο ἀκόμη πρεσβύτερος τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τοιοῦτος παρέμεινε μέχρι τῶν ἐτῶν 331/335. Ἐκτὸς τούτου, ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἐν ἄλλῳ χωρίῳ ἀνάγει τὸ σόφισμα μᾶλλον εἰς τὸν Νικομηδείας Εὐσέβιον. « Οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον... διελάλουν ἀλλήλοις· συνθώμεθα, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἐκ Θεοῦ ἐσμέν, εἷς γὰρ Θεός, ἐξ οὗ τὰ πάντα » (Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ ἐπισκόπους, κεφ. 5. Ἐπιστολὴ περὶ τῶν ὁρισθέντων ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, κεφ. 19). Ἀλλ' ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ δὲν ἰσχυρίζεται, ὅτι οἱ Εὐσεβιανοὶ ἐπίσκοποι ἦσαν οἱ ἐφευρέται τοῦ σοφίσματος. Ἡ προτεραιότης, ἄρα, τῆς χρησιμοποιήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Λαοδικείας Γεωργίου, ἤδη ὡς πρεσβυτέρου, πρέπει νὰ θεωρηθῇ βεβαία. Ἡ διαφορὰ εἶναι ἡ ἑξῆς. Ὁ Λαοδικείας Γεώργιος ἐθεώρει τὸ σόφισμα ὡς μέσον, ἵνα οἱ Ἀρειανοὶ ἄνευ συγκαλύψεως τῶν ἑαυτῶν φρονημάτων ἀνέχωνται τοὺς Ὀρθοδόξους, συμβουλεύων αὐτοὺς νὰ ἐννοῶσι τοὺς λόγους τῶν ὀρθοδόξων συμφώνως πρὸς τὰς ἀτομικὰς αὐτῶν ἰδέας. Ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος ἐθεώρει αὐτὸ ὡς μέσον συγκαλύψεως τῶν αἱρετικῶν φρονημάτων αὐτοῦ, συμβουλεύων τὴν χρῆσιν ὀρθοδόξων λέξεων μὲ ἀρειανικὸν φρόνημα. Ἀλλὰ τίς ἦτο ὁ ἐκ μέρους τῶν περὶ τὸν Εὐζώϊον ἀπαντήσας εἰς τὴν ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Ἀντιοχείας (361) ἐρώτησιν καὶ μεταχειρισθεὶς τὸ σόφισμα ἐπίσης ὡς μέσον συγκαλύψεως τῶν ἀντιφάσεων, εἰς τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον περιπέσει (Σωκράτους 45, 13) ; Ὁ Σωκράτης, ὡς φαίνεται, τὸν ἀπαντήσαντα τοῦτον ταυτίζει πρὸς τὸν Λαοδικείας Γεώργιον (45, 14), ὑποπεσὼν εἰς τὸ λάθος, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπέπεσε

καὶ ὁ Θεοδώρητος, προκειμένου περὶ τοῦ πρώτου ῥήτορος κατὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ Μελετίου ὡς ἐπισκόπου Ἀντιοχείας, γενομένην ἕνα μῆνα πρὸ τῆς συνόδου τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 361 (Ἐκκλ. Ἱστορία, II. 31, 7). Πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι καὶ ὁ ὁμιλήσας κατὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ Μελετίου καὶ ὁ δοὺς τὴν ἀπάντησιν ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 361 εἶναι ὄχι ὁ Λαοδικείας Γεώργιος, ἀλλ' ὁ Ἀλεξανδρείας Γεώργιος, ὡς φαίνεται καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Σωκράτους, ὁ ὁποῖος ἀμέσως μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Ἀντιοχείας λέγει· « Γεώργιος μὲν οὖν ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁρμήσας κτλ. (45, 15)[1].

II. 45, 16. « Ἐν δὲ τοῖς Ἱεροσολύμοις ἀντὶ Κυρίλλου προεχειρίσθη Ἀρρήνιος ». Τοῦτο συνέβη κατὰ τὴν δευτέραν καθαίρεσιν τοῦ Κυρίλλου (360). Ὁ Σωζόμενος ὀνομάζει αὐτὸν Ἐρέννιον (Ἐκκλ. Ἱστορία, IV. 30). Ὁ Ἐπιφάνιος, Παλαιστινὸς καὶ γράψας ἀρχαιότερον (374/377) ἀναφέρει τὸ ὄνομα Ἑρέννις (60, 20, 3, ἔκδοσις K. Holl, τόμος III, 1933, σελ. 47). Ἡ ὕπαρξις τοῦ ὀνόματος Ἑρέννιος (Herennius) ὑποστηρίζεται διὰ δύο μαρτυριῶν. Ὁ εἷς τῶν ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀνατολῇ διατρίβοντος ἐπισκόπου Καλάρεως τῆς Σαρδηνίας Λουκίφερ εἰς τὴν σύνοδον τῆς Ἀλεξανδρείας (362) ἀποσταλέντων δύο διακόνων ὠνομάζετο Ἑρέννιος (Μ. Ἀθανασίου, Τόμος πρὸς τοὺς Ἀντιοχεῖς, Migne, τόμ. 26, στήλη 808). Εἰς τὴν σύνοδον τῆς Σαρδικῆς (342) ὑπέγραψεν ἐπίσκοπος τῆς Βορείου Ἀφρικῆς Ἑρεννιανός, τὸ ὁποῖον προϋποθέτει τὸ ὄνομα Ἑρέννιος (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικός, Migne, τόμ. 26, στήλη 337). Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων δύναται νὰ ἐξαχθῇ ὅτι τὸ ὄνομα Ἑρέννιος ἦτο λατινικόν. Ἀλλ' ὑπῆρχε τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα Εἰρηνίων. Ἐπίσκοπός τις Γάζης ὠνομάζετο Εἰρηνίων (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, III. 25, 18. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, VI. 4, 6). Οὗτος παρέστη εἰς τὴν σύνοδον τῆς Ἀντιοχείας τοῦ ἔτους 363 (Σωκράτους, αὐτόθι. Σωζομένου, αὐτόθι. Mansi, τόμος 3ος, στήλη 372) καὶ ἀναφέρεται ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ Μαρτυρολογίῳ, τὴν 16ην Δεκεμβρίου: « Gazae in Palaestina sancti Irenionis episcopi » (Le Quien, Oriens Christianus, τόμος 3ος,

[1] H u s s e y, αὐτόθι, σελ. 234 κ.ἑξ. Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 1205 κ.ἑξ. καὶ παρὰ H u s s e y, Sozomeni Historia Ecclesiastica, τόμ. III. σελ. 137. R e a d i n g, αὐτόθι. H u s s e y, αὐτόθι. G e p p e r t, Die Quellen des Kirchenhistorikers Socrates, 1898, σελ. 121, θεωρεῖ τὸν Σωκράτην ἐν τῷ II. 45, 14 ἀνεξάρτητον τῶν πηγῶν αὐτοῦ. L o o f s, ἐν Herzog - Hauck, αὐτόθι, τόμ. 6, 1899, σελ. 539 (στίχ. 51 κ.ἑξ.) δέχεται ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ Μ. Ἀθανασίου. A d o l f H a r n a c k, Dogmengeschichte, τόμ. II. 1909, σελ. 200, σημ. 1. S c h w a r t z, ἐν ZNTW, 1935, σελ. 162 καὶ σημ. 58. L i e t z m a n n, Kirchengeschichte, τόμ. III. 1938, σελ. 269. O p i t z, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ Μ. Ἀθανασίου: Περὶ τῶν Ἀριμίνῳ καὶ Σελευκείᾳ συνόδων, 1941, ἐν ταῖς ὑποσημειώσεσι τοῦ ἐκδότου εἰς τὸ κεφ. 31.

στήλη 609 κ.ἑξ.). Τὰ καλύτερα χειρόγραφα τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Ἱερωνύμου, ὁ ὁποῖος ἔζησεν ἐν Συρίᾳ, βραδύτερον ἐν Παλαιστίνῃ, καὶ ἔγραψε τὸ μνημονευθὲν ἔργον περίπου τῷ 380, ἐσχέτισαν τὸ ὄνομα Ἑρέννιος πρὸς τὸ ὄνομα Εἰρηνίων καὶ Εἰρήνιος. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν χειρογράφων τούτων Irenius ἤτοι Εἰρήνιος (πρβλ. καὶ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Jo. Miraei), τὸ ὁποῖον ὑπ' ἄλλων χειρογράφων τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος μετεβλήθη εἰς Hirenaeus (Irenaeus), ἤτοι τὸ γνωστὸν καὶ σύνηθες ὄνομα Εἰρηναῖος (πρβλ. τὴν ἔκδοσιν R. Helm, 1913, σελ. 237). Τὸ ὄνομα Ἑρέννιος εἶναι ἡ λατινικὴ μορφὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος Εἰρηνίων, ἢ Εἰρήνιος[1].

III. 7. Ὁ Σωκράτης ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ Μεγάλου Ἀθανασίου συνόδου (362) καὶ ἐν παρόδῳ περὶ ἄλλων προηγουμένων συνόδων, περιπεσὼν εἰς ἀνακριβείας καὶ λάθη. « Ἡ διὰ Βήρυλλον τὸν Φιλαδελφείας τῆς ἐν Ἀραβίᾳ ἐπίσκοπον γενομένη σύνοδος » (7, 6). Ὁ Βήρυλλος δὲν ἦτο ἐπίσκοπος Φιλαδελφείας τῆς Ἀραβίας, ἀλλὰ Βόστρων τῆς αὐτῆς χώρας (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, VI. 20 καὶ 33). « Ἡ ἐν Νικαίᾳ ἐπιγενομένη σύνοδος τὴν περὶ τούτου ζήτησιν οὐδὲ λόγου ἠξίωσεν » (7, 13). Πρόκειται περὶ τῶν ὅρων « οὐσίας » καὶ « ὑποστάσεως ». Δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος (325) παρεμέρισεν ὁλοτελῶς τὸ ζήτημα τοῦτο. Ὁ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Εὐσέβιος ἐν τῇ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς αὐτοῦ ἐπιστολῇ γράφει τὰ ἑπόμενα. « Καὶ δὴ ταύτης τῆς γραφῆς ὑπ' αὐτῶν ὑπαγορευθείσης, ὅπως εἴρηται αὐτοῖς τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός, καὶ τὸ τῷ πατρὶ ὁμοούσιον, οὐκ ἀνεξέταστον αὐτοῖς καταλιμπάνομεν. Ἐπερωτήσεις τοιγαροῦν καὶ ἀποκρίσεις ἐντεῦθεν ἀνεκινοῦντο, ἐβασάνιζέ τε ὁ λόγος τὴν διάνοιαν τῶν εἰρημένων » (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, I. 8, 46 καὶ ἑξῆς). Ὁ Μ. Ἀθανάσιος δέχεται τὰ αὐτὰ (Ἐπιστολὴ περὶ τῶν ὁρισθέντων ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, κεφ. 19 καὶ 20. Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἐπισκόπους, κεφ. 5 καὶ 6).

Τῆς συνόδου τῆς Ἀλεξανδρείας (362) δὲν ἐσώθησαν τὰ πρακτικά, ἀλλὰ μόνον ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἐξ ὀνόματος τῆς συνόδου πρὸς τοὺς Ἀντιοχεῖς (Migne, τόμος 26, στήλη 796 κ.ἑξ.). Ἐξ αὐτῆς ἐξάγεται, ὅτι ἡ σύνοδος

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη, 361 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ Σωκράτους, τόμ. 3ος, σελ. 235. H u s s e y, αὐτόθι, L e Q u i e n, Oriens Christianus, τόμ. 3ος, στήλη 157. H. G r e g o i r e καὶ M. A. K u g e n e r, Marc le Diacre, Vie de Porphyre, 1930, σελ. 10 κ.ἑξ., σημ. 2, ὅπου γίνεται δεκτόν, ὅτι ὁ Γάζης Εἰρηνίων τῆς βιογραφίας, ἀποθανὼν περὶ τὸ 392, δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Γάζης Εἰρηναῖον, ὁ ὁποῖος παρέστη εἰς τὴν σύνοδον τῆς Ἀντιοχείας (363). Ἀλλὰ καὶ τούτου τὸ ὄνομα ἦτο Εἰρηνίων, ἡ δὲ συνταύτισις ἔγινεν ἤδη ὑπὸ τοῦ Valesius (1668, Migne, τόμ. 67, στ. 456 καὶ 1302).

αὕτη δὲν ἀπηγόρευσε τὴν χρησιμοποίησιν τῶν λέξεων «οὐσίας» καὶ «ὑποστάσεως» ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς φρονεῖ ὁ Σωκράτης. «Ἐν ταύτῃ τῇ συνόδῳ περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως τάδε ἀπεφήνατο. Οὐκ ἐπὶ Θεοῦ δεῖν ἔφασαν ταύταις χρῆσθαι ταῖς λέξεσιν» (Σωκράτους, 7, 13 κ.ἑξ.). Ἁπλῶς συνέστησε νὰ ἀρκεῖταί τις εἰς τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας. Παραθέτομεν τὸ σχετικὸν χωρίον τῆς μνημονευθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Μ. Ἀθανασίου. «Τῶν τοιούτων λέξεων βελτίονα καὶ ἀκριβεστέραν εἶναι τὴν ἐν Νικαίᾳ παρὰ τῶν Πατέρων ὁμολογηθεῖσαν πίστιν καὶ τοῦ λοιποῦ τοῖς ταύτης ἀρκεῖσθαι μᾶλλον καὶ χρῆσθαι ῥήμασιν» (κεφ. 6. Migne, αὐτ., στήλη 804)[1].

III. 14, 6. «Καὶ ἐκεῖ (ἐν Ἀλεξανδρείᾳ) λανθάνων διῆγεν (ὁ Μέγας Ἀθανάσιος), ἕως οὗ ὁ διωγμὸς ἐπαύσατο», ἤτοι μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου (26 Ἰουνίου 363). Καθ' ὅλον τὸ ὀκτάμηνον τοῦτο διάστημα ὁ Μ. Ἀθανάσιος δὲν παρέμεινε κρυπτόμενος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ κατέφυγεν εἰς τὴν Ἄνω Αἴγυπτον (τὴν Θηβαΐδα)[2].

III. 21. Ἡ κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατεία τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου. «Περιστοιχίσας δὲ Κτησιφῶντα, τὴν μεγάλην πόλιν, τοσοῦτον ἐπολιόρκει τὸν βασιλέα (τῆς Περσίας), ὥστε ἐκεῖνον πρεσβείαις χρήσασθαι συχναῖς, ἱκετεύειν τε ζημιωθῆναι μέρος τι τῆς αὐτοῦ πατρίδος, εἰ καταλύσας τὸν πόλεμον ἀποχωρήσῃ» (21, 4). Ὁ Σωκράτης περιέπεσεν εἰς ἀνακριβείας. Δὲν πρόκειται περὶ πραγματικῆς πολιορκίας τῆς πόλεως Κτησιφῶντος ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὁ δὲ Πέρσης βασιλεὺς Σαπὼρ πρὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐζήτησε δι' εἰρηνικῶν προτάσεων νὰ προλάβῃ τὸν πόλεμον. — «Καὶ τῇ ἐχομένῃ μετὰ τὴν πρεσβείαν ἡμέρᾳ πᾶσαν ἣν εἶχε δύναμιν (ὁ Σαπὼρ) ἀντιτάττει τῷ Ρωμαίῳ στρατῷ» (21, 9). Ὁ Σωκράτης ἐνταῦθα τοποθετεῖ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Ἡ προσέγγισις τῶν δύο ἀντιπάλων βασιλέων ἔγινε τὴν 16 Ἰουνίου 363 (Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος, 24, 8). Ὁ θάνατος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἐπῆλθε δέκα ἡμέρας βραδύτερον (πρβλ. καὶ Σωκράτους, III. 21, 17). — «Ἕβδομον δὲ (ἔτος) ἀφ' οὗ Καῖσαρ ἀπὸ Κωνσταντίου προεβλήθη (ὁ Ἰουλιανὸς)» (21, 18). Ἄλλη ἀνακρίβεια. Ὁ Ἰουλιανὸς ἔγινε καῖσαρ 6 Νοεμβρίου 355 (πρβλ. καὶ

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 392 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 253, 254 κ.ἑξ. Hussey, αὐτόθι, σελ. 255. Harnack, αὐτόθι, σελ. 232 κ.ἑξ., 262. C. Bernoulli, Das Konzil von Nicäa, 1921, σελ. 19 κ.ἑξ. Ὁ αὐτὸς ἐν Herzog - Hauck, αὐτόθι, τόμ. 14, 1904, σελ. 13 κ.ἑξ.

[2] Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 269. Herzog - Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 40. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 351. Kirsch, αὐτόθι, σελ. 406.

Σωκράτους, II. 34, 5) ἀπέθανε δὲ 26 Ἰουνίου 363, ἄρα, ἐντὸς τοῦ ὀγδόου ἔτους, ἀφότου εἶχε γίνη καῖσαρ[1].

III. 22, 7. «Ζημιωθεὶς γὰρ τοὺς Σύρους τῆς ἀρχῆς καὶ παραδοὺς τοῖς Πέρσαις τὴν ἐν Μεσοποταμίᾳ Νίσιβιν πόλιν ἐξήλαυνεν ἐκεῖθεν (ὁ Ἰοβιανός)». Ὁ Ἰοβιανὸς διὰ τῆς συνθήκης τοῦ ἔτους 363 παρεχώρησεν εἰς τοὺς Πέρσας μέρος τῆς βυζαντινῆς Μεσοποταμίας μὲ τὰς πόλεις Σίγγαρα καὶ Νίσιβιν, ἄνευ τῶν κατοίκων αὐτῶν. Τοὺς Σύρους, ἤτοι τὴν Συρίαν, δὲν παρεχώρησεν εἰς τοὺς Πέρσας. Ὁ Valesius (1668) τὴν λέξιν Σύρους διορθοῖ εἰς «ὅρους», στηριζόμενος εἰς τὴν φράσιν «καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ζημίας τῶν ὅρων εἰς αὐτοὺς ἀνέφερον» (Σωκράτους, III. 22, 9)[2].

III. 23, 60. «Καίτοι καὶ τοὺς χρησμοὺς καὶ τὸ μονόβιβλον, ὃ Ἀδρίας εἰς τὸν Ἀλεξάνδρου βίον ἐπέγραψεν». Ἐκ λάθους μνήμης τοῦ Σωκράτους, ἢ ἐκ λάθους τοῦ ἀντιγραφέως ἐγράφη Ἀδρίας (Ἀδριανός;) ἀντὶ Λουκιανός. Ἐνταῦθα νοεῖται τὸ ἔργον αὐτοῦ «Ἀλέξανδρος ἢ Ψευδόμαντης»[3].

III. 24, 3 καὶ **25,** 2-4. Ὁ Σωκράτης ἰσχυρίζεται, ὅτι μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ δὲν συνηντήθη ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, ἀλλ' οἱ Μακεδονιανοὶ ἐπίσκοποι. Ὁ Σωζόμενος λέγει τὰ ἀντίθετα (VI. 5, 1), τὰ ὁποῖα γίνονται δεκτά, ὡς σύμφωνα πρὸς τὰς ἑπομένας πηγάς· Διήγησις (Μεγάλου Ἀθανασίου;) περὶ τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ συναντήσεως τῶν Ἀρειανῶν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ (Migne, τόμος 26, στήλη 821 B: «καὶ ὁ Ἀθανάσιος ὧδε ἐστιν»), Κεφάλαιον εἰς τὴν ἑορταστικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μ. Ἀθανασίου τοῦ ἔτους 363 (Migne, αὐτ., στήλη 1358) καὶ Ἱστορία τοῦ Μ. Ἀθανασίου (κεφ. 13, Migne, αὐτ., στήλη 1446)[4].

III. 25, 18. «Μάγνος Χαλκηδόνος». Διορθοῦται κατὰ δύο τρόπους·

[1] Hussey, αὐτόθι, σελ. 278 καὶ 879. Seeck, αὐτόθι, τόμ. IV. 1922, σελ. 341 κ.ἑξ., 348 κ.ἑξ., 350 κ.ἑξ., 353 κ.ἑξ. I. Geffcken, Kaiser Julianus, 1914, σελ. 117 κ.ἑξ. I. Bidez, La vie de l'empereur Julien, 1930, σελ. 315, 326 κ.ἑξ., 327 κ.ἑξ. Geppert, αὐτόθι, σελ. 43 κ.ἑξ.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 435 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 281. Seeck, αὐτόθι, τόμ. IV. 1922, σελ. 362. Ernst Stein, Geschichte des spätrömischen Reiches, τόμ. I. 1928, σελ. 264.

[3] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 449 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 287.

[4] Hussey, Sozomeni, Historia Eccl., τόμ. III. σελ. 162, σημ. εἰς 4, 5 καὶ 5, 1. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 351 κ.ἑξ. Herzog - Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 40, στίχ. 28 κ.ἑξ., τόμ. 9, 1901, σελ. 397. Schwartz, ἐν ZNTW. 1935, σελ. 166 κ.ἑξ.

« Μάρις Χαλκηδόνος » (Mansi, 3, 371), ἢ « Μάγνος Χαλκίδος » (Ἐπιφάνιος Σχολαστικὸς ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Σωκράτους). Ἡ Χαλκὶς ἔκειτο εἰς τὰ ΝΑ. τῆς Ἀντιοχείας. « Πέτρος Σίππων ». Τὸ ὀρθὸν ὄνομα τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης εἶναι Ἵππων ἢ Ἵππου. Ἡ Ἵππος ἦτο πόλις τῆς Παλαιστίνης (Ἰωσήπου Αὐτοβιογραφία). Ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Σελευκείας (359) ὁ μνημονευθεὶς ἐπίσκοπος ὑπέγραψεν οὕτως· « Πέτρος ἐπίσκοπος Ἵππου τῆς Παλαιστίνης », ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων τῆς μερίδος τοῦ Καισαρείας Ἀκακίου (Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 73, 26, 4, ἔκδοσις K. Holl, 1933, σελ. 300, στίχος 16)[1].

III. 26, 5 καὶ ἑξῆς. « (Ὁ Ἰοβιανὸς) ἐτελεύτησεν... βασιλεύσας μῆνας ἑπτά, ζήσας ἔτη τριάκοντα τρία. Περιέχει δὲ ἡ βίβλος χρόνον ἐτῶν δύο, μηνῶν πέντε ». Ὁ Ἰοβιανὸς ἐβασίλευσε μῆνας ἑπτὰ καὶ ἡμέρας εἴκοσιν (27 Ἰουνίου - 17 Φεβρουαρίου). Τὸ τρίτον βιβλίον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Σωκράτους περιέχει χρόνον ἐτῶν δύο, μηνῶν τριῶν καὶ ἡμερῶν δέκα τεσσάρων (3 Νοεμβρίου 361 . 17 Φεβρουαρίου 364)[2].

IV. κεφάλαια 2ον, 3ον καὶ 5ον. Περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος καὶ τοῦ ἐπαναστάτου Προκοπίου. « Οὐάλης δὲ ᾗ τάχος ἐπὶ τὴν Συρίας Ἀντιόχειαν ὥρμησεν... (ἐκεῖ) δὲ τῇ ἡσυχίᾳ καταχρώμενος κατὰ τῶν τὸ ὁμοούσιαν φρονούντων ἄσπονδον ἤγειρε πόλεμον » (2, 4 καὶ ἑξῆς). Ὁ αὐτοκράτωρ Οὐάλης ἀνεχώρησε μὲν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 365 διὰ τὴν Ἀντιόχειαν, ἀλλὰ δὲν ἔφθασεν ἐκεῖ. Ἡ ἐπανάστασις ἀκριβῶς τοῦ Προκοπίου ἐσταμάτησεν αὐτὸν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Μετὰ τὴν καταστολὴν αὐτῆς ἠναγκάσθη νὰ διατρίψῃ εἰς τὴν Θρᾴκην ἕνεκα τῶν Γότθων, συμμάχων τοῦ Προκοπίου, καὶ ἔκλεισε μετ' αὐτῶν εἰρήνην τῷ 369. Εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἔφθασε τῷ 371. Ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ τοῦ Ζωσίμου (Δ, 4 καὶ ἑξῆς. Δ, 13) καὶ Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου (26 καὶ 27). — « Ταῦτα δὲ αὐτοῦ κατὰ τὴν Συρίαν ποιοῦντος, ἐπανίστατο ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τύραννος· Προκόπιος ὄνομα αὐτῷ » (3, 1). Ἀλλ' ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων κατεφάνη τὸ ἀντίθετον, ὅτι, δηλαδή, ἡ ἐπανάστασις τοῦ Προκοπίου προηγήθη τῆς ἐν Συρίᾳ δράσεως τοῦ Οὐάλεντος. — « Πυθόμενος ὁ Οὐάλης φθάνει ἐκ τῆς Ἀντιοχείας ἐλάσας καὶ συμβάλλει τῷ Προκοπίῳ περὶ πόλιν τῆς Φρυγίας, ᾗ προσωνυμία Νακώλεια » (5, 2). Ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἡ ἐπανάστασις τοῦ Προκοπίου ἠμπόδισε τὸν Οὐάλεντα νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 455 καὶ παρὰ Hussey, ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ Σωκράτους, τόμ. 3ος, σελ. 291. Hussey, αὐτόθι, τόμ. I. σελ. 464, ἐν τῇ διορθώσει τοῦ χωρίου δέχεται τὸ ὄνομα Μάγνος Χαλκίδος.

[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 293.

νὰ διατρίψῃ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. — « Ἀγέλωνος καὶ Γομαρίου τῶν στρατηγῶν προδεδωκότων αὐτὸν (τὸν Προκόπιον)... τοὺς μὲν προδότας... πρίοσι διελὼν ἀπέκτεινε (ὁ Οὐάλης)· τοῦ δὲ τυράννου, δύο δένδρων καμφθέντων γειτνιαζόντων ἀλλήλοις, ἑκάτερον σκέλος ἐκδήσας, ἐπικαμφθέντων ἀφῆκεν ὀρθοῦσαι· τὰ δὲ ἀνεγειρόμενα διέσπασε τὸν Προκόπιον » (5, 3 καὶ ἑξῆς). Ὁ Ἀγέλων καὶ ὁ Γομοάριος (αὕτη εἶναι ἡ ὀρθὴ μορφὴ τοῦ ὀνόματος) δὲν παρέδωσαν τὸν Προκόπιον, ἀλλ' ἁπλῶς προσεχώρησαν εἰς τὸν Οὐάλεντα. Τὸν Προκόπιον παρέδωσαν εἰς τὸν Οὐάλεντα οἱ τριβοῦνοι Φλωρέντιος καὶ Βαρκάλβα. Ὁ Προκόπιος ἀμέσως ἀπεκεφαλίσθη, τὸ αὐτὸ δὲ ἔπαθον μετ' ὀλίγον καὶ οἱ παραδόντες αὐτόν. Οὕτω διηγεῖται τὰ γεγονότα ὁ Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος (26, 9, πρβλ. καὶ Ζώσιμον, Δ, 8 καὶ Φιλοστόργιον IX, 5)[1].

IV. 7, 1 καὶ 11. « Ταῦτα ἀκούσας ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπος (Εὐδόξιος) προβάλλεται πρὸς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Κυζίκου Εὐνόμιον... Μὴ ἐνεγκόντες οὖν αὐτοῦ τὸν λεξικὸν τύφον οἱ Κυζικηνοὶ τῆς πόλεως ἐξελαύνουσιν ». Ὁ Σωκράτης ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ τετάρτου βιβλίου πραγματεύεται τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος (364 - 378). Ἑπομένως εἰς αὐτὴν τάσσει τὴν χειροτονίαν καὶ τὴν ἐκδίωξιν τοῦ Κυζίκου Εὐνομίου. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές. Τὰ Μνημονευθέντα γεγονότα συνέβησαν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου (337 - 361. Φιλοστοργίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, V. 3. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, II, 27, 21 καὶ ἑξῆς) καὶ ἀκριβέστερον τὸ ἔτος 360[2].

IV. 8, 2. « Τὸ μὲν οὖν τεῖχος (τῆς Χαλκηδόνος) κελεύσει τοῦ βασιλέως ἐλύετο· καὶ οἱ λίθοι εἰς τὸ δημόσιον λουτρὸν μετεφέροντο, ᾧ προσωνυμία Κωνσταντιαναί ». Πρόκειται περὶ κατασκευῆς νέου λουτροῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος (364 - 378. Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος, 31, 1). Κωνσταντιαναὶ ὅμως θέρμαι ὠνομάσθησαν αἱ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου (337 - 361) κτισθεῖσαι, ἐνῷ αἱ ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος κτισθεῖσαι ὠνομάσθησαν Καρωσιαναί, πρὸς τιμὴν τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Καρώσης (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, IV. 9, 5. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, VI. 9, 3). Θέρμαι Ἀναστασιαναί, πρὸς τιμὴν τῆς ἄλλης θυγατρὸς τοῦ Οὐάλεντος, εἶναι ἄγνωστοι[3].

[1] Hussey, αὐτόθι, σελ. 296. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 388 κ.ἑξ., Schwartz, αὐτόθι, σελ. 168 κ.ἑξ., σελ. 169, σημ. 75. Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 469 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 298.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 475 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 299 καὶ 300. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 298 κ.ἑξ. Hussey, αὐτόθι, σελ. 300. Herzog - Hauck, αὐτόθι, τόμ. 5, 1898, σελ. 598. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II, σελ. 372. Kirsch, αὐτόθι, σελ. 404.

[3] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 475 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 301. Hussey, αὐτόθι.

IV. 9, 3. « Ἀγέλιος ὄνομα αὐτῷ· ἀνὴρ ἤδη πάλαι ἐκ τῶν Κωνσταντίνου χρόνων τῶν ἐκκλησιῶν (τῶν Ναυατιανῶν) προεστώς». Ὁ σύγχρονος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ναυατιανὸς ἐπίσκοπος ὠνομάζετο Ἀκέσιος (Σωκράτους, αὐτ., I. 10, 1). Ὁ Ἀγέλιος ἦτο ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου (αὐτ., V. 21, 1)[1].

IV. 9, 5. « Ἀναστασίαν καὶ Κάρωσαν τὰς τοῦ βασιλέως (Οὐάλεντος) θυγατέρας ἐδίδασκεν (ὁ ναυατιανὸς πρεσβύτερος Μαρκιανός), ὧν ἐπ' ὀνόματι καὶ δημόσια λουτρὰ ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει κατεσκευασμένα ὑπὸ Οὐάλεντος». Περὶ τῶν Καρωσιανῶν θερμῶν εἴδομεν ἐν τῇ διορθώσει εἰς τὸ IV. 8, 2. Ὑπῆρχον βεβαίως καὶ « Ἀναστασιαναὶ θέρμαι », ἀλλ' αὗται δὲν ἔφερον τὸ ὄνομα τῆς θυγατρὸς τοῦ Οὐάλεντος, ὡς ὁ Σωκράτης δέχεται, ἀλλὰ τῆς ἑτεροθαλοῦς ἀδελφῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου Ἀναστασίας (Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος, 26, 6)[2].

IV. 10. « Κατὰ τὴν ὑπατείαν (Γρατιανοῦ καὶ Δαγαλαίφου, IV. 9, 8) Οὐαλεντιανῷ τῷ βασιλεῖ ἐν ταῖς ἑσπερίοις μέρεσιν ἐτέχθη υἱὸς ὁμώνυμος αὐτῷ». Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (366) ἐγεννήθη πράγματι Βαλεντινιανός τις. Οὗτος ὅμως δὲν ἦτο, ὡς ὁ Σωκράτης δέχεται, ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Βαλεντινιανοῦ τοῦ Α', ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν ὡς Βαλεντινιανὸς Β', ἀλλ' ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς Οὐάλεντος. Ὁ Βαλεντινιανὸς Β' ἐγεννήθη τῷ 371[3].

IV. 11, 8 καὶ ἑξῆς. « Ἐγίνοντο οὖν, ὡς ἔφην, ἐξόριστοι πολλοὶ τῶν ἱερωμένων ἀνδρῶν· μόνοι δὲ... οὐχ ὑπεβλήθησαν ἐξορίαις Βασίλειος καὶ Γρηγόριος· Ὧν ὁ μὲν Καισαρείας τῆς ἐν Καπαδοκίᾳ ἐπίσκοπος ἦν· Γρηγόριος δὲ Ναζιανζοῦ πόλεως εὐτελοῦς γειτνιαζούσης τῇ Καισαρείᾳ». Ὁ Σωκράτης ἀνάγει ταῦτα εἰς τὸ 368. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Μέγας Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς δὲν εἶχον γίνη ἀκόμη ἐπίσκοποι. Ὁ Μ. Βασίλειος ἔγινεν ἐπίσκοπος τῷ 370. Ὁ Γρηγόριος ἔγινεν ἐπίσκοπος τῷ 372, ὄχι βεβαίως τῆς πόλεως Ναζιανζοῦ, ὡς ὁ Σωκράτης δέχεται, ἀλλὰ τῶν Σασίμων. Ἴδε τὰς διορθώσεις εἰς IV. 26, 13. V. 6, 1 καὶ 7, 1. VII. 36, 10[4].

---

[1] H u s s e y, αὐτόθι, σελ. 303.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 479 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 303 κ.ἑξ.

[3] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 480 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 304 κ.ἑξ.

[4] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 483 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hucsey, αὐτόθι, σελ. 306 κ.ἑξ, H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 438, τόμ. 7, 1899, σελ. 142 κ.ἑξ.

IV. 12, 3. « Πέμπουσιν οὖν (οἱ Μακεδονιανοὶ) Εὐστάθιον τὸν ἐκ Σεβαστείας... Σιλβανὸν Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας καὶ Θεόφιλον Κασταβάλων, Κιλικίας καὶ ἥδε πόλις, ἐντειλάμενοι μὴ διακριθῆναι πρὸς Λιβέριον περὶ πίστεως». Διὰ τῆς συνεχείας, ἐν τῇ ὁποίᾳ εὑρίσκεται τὸ δωδέκατον κεφάλαιον ὁ Σωκράτης ἀνάγει τὴν πρὸς τὸν Ρώμης Λιβέριον ἀποστολὴν τῶν μνημονευθέντων ἐπισκόπων εἰς τὸ ἔτος 368 (IV. 11, 4, ἔνθα ἀναφέρει τὴν δευτέραν ὑπατείαν Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος = 368), ἐνῷ ἡ πρεσβεία εἶχε σταλεῖ ἐνωρίτερον (τῷ 366)[1].

IV. 14, 3 καὶ ἑξῆς, 15, 3. « Καὶ χειροτονεῖ τοῦτον (τὸν Εὐάγριον) Εὐστάθιος ὁ πάλαι ποτὲ ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας. Ὃς πρότερον μὲν ὑπὸ Ἰοβιανοῦ τῆς ἐξορίας ἀνακέκλητο· τότε δὲ παρῆν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν... καὶ κατ' αὐτὴν λανθάνων διέτριβεν... Εὐστάθιος μὲν οὖν ἐν Βιζύῃ τῆς Θρᾴκης πόλει περιωρίζετο, Εὐάγριος δὲ εἰς ἄλλον τόπον ἀπήχθη». Ἡ χειροτονία τοῦ Ἀντιοχείας Εὐαγρίου ἔγινε τῷ 370. Ὁ Εὐστάθιος δὲν ἔζη τότε πλέον καὶ ἑπομένως δὲν ἐχειροτόνησεν αὐτόν, ὡς ὁ Σωκράτης δέχεται. Εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῇ ἐξορίᾳ πρὸ τοῦ 362, ἴσως μάλιστα πρὸ τοῦ 337. Ὅτι ὁ Εὐστάθιος ἀνεκλήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ (363/364), ὅτι διέτριβεν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἔπειτα περιωρίσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος (364-378) ἐν Βιζύῃ τῆς Θρᾴκης, εἶναι μεταγενέστεραι ἐσφαλμέναι πληροφορίαι[2].

IV. 20, 2. « Ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἐν ὑπατείᾳ Γρατιανοῦ τὸ δεύτερον καὶ Πρόβου... τὸν τῇδε βίον κατέλειπεν». Ὁ περιεχόμενος χρονικὸς προσδιορισμὸς ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ ἔτος 371, ἀλλ' ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἀπέθανε δύο ἔτη βραδύτερον, ἤτοι τῷ 373[3].

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στ. 483 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 307 κ.ἑξ. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 308 καὶ 310. H u s s e y, αὐτόθι, σελ. 308. H e f e l e, αὐτόθι, τόμ. I. σελ. 736-738, γαλλικὴ μετάφρασις Leclercq, σελ. 976-979. H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 5, 1898, σελ. 629. S c h w a r t z, αὐτόθι, σελ. 172. K i r s c h, αὐτόθι, σελ. 407 κ.ἑξ.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στ. 497 κ.ἑξ., 499 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 314 κ.ἑξ., 415 κ.ἑξ. H u s s e y, αὐτόθι, σελ. 315. H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 5, 1928, σελ. 627. D u c h e s n e, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 165 κ.ἑξ. S c h w a r t z, ἐν Nachrichten d. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, 1908, σελ. 357, σημ. 1 καὶ ἐν ZNTW. 1935, σελ. 160. L i e t z m a n n, αὐτόθι, σελ. 113.

[3] Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 319 κ.ἑξ. H e r z o g - H a u c k, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 197. D u c h e s n e, αὐτόθι, τόμ. II, σελ. 389. K i r s c h, αὐτόθι, σελ. 408. S c h w a r t z, αὐτόθι, 1935, σελ. 181.

IV. 21, 4. « Διὸ τὸν μὲν Πέτρον συλλαβόντες κατάκλειστον πεποιήκασιν ». Πρόκειται περὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Πέτρου τοῦ Β', διαδεχθέντος τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον. Ἤδη ὁ Tillemont († 1698) παρετήρησεν, ὅτι εἶναι ἄγνωστον ἀλλαχόθεν, ὅτι ὁ Πέτρος οὗτος ἐτέθη εἰς εἱρκτὴν (Memoires, τόμος, 6ος σελ. 585). Πιθανῶς ὁ Σωκράτης ἔκαμε σύγχυσιν μεταξὺ Πέτρου τοῦ Β' καὶ Πέτρου τοῦ Α', ὁ ὁποῖος ἀναμφιβόλως ἐφυλακίσθη [1].

IV. 23, 9. « Οὐ πολλοῦ δὲ παραδραμόντος καιροῦ, ἡ νεόνυμφος καὶ ἀμόλυντος τοιάδε πρὸς τὸν Ἀμμοῦν ἔλεξεν ». Τὴν περὶ τοῦ πνευματικοῦ γάμου τοῦ Ἀμμοῦν ἱστορίαν ὁ Σωκράτης παρέλαβεν ἐκ τοῦ « Λαυσιακοῦ » τοῦ Παλλαδίου (κεφ. 8). Κατὰ τὸν Παλλάδιον ὅμως ἡ τοιαύτη συμβίωσις δὲν διήρκεσεν ὀλίγον διάστημα, ἀλλὰ δέκα ὀκτὼ ἔτη [2].

IV. 23, 18. « Ἀρσήνιος ἄλλος τοὺς τῶν νέων πταίσαντας οὐκ ἀφώριζεν, ἀλλὰ τοὺς προκόψαντας (προβεβηκυίας ἡλικίας) ». Ὁ Παλλάδιος, ὁ ὁποῖος ἐν πολλοῖς εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, ἀναφέρει τὸ ὄνομα « Ἀρσίσιος » (Λαυσιακόν, κεφ. 7). Πρέπει νὰ προτιμηθῇ τὸ ὄνομα τοῦτο » [3].

IV. 23, 34. « Ὅς (Εὐάγριος) ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ εἰς τὴν τοῦ διακόνου προχειρισθεὶς τάξιν, εἶτα ἅμα αὐτῷ εἰς τὴν Αἴγυπτον κατελθὼν κτλ. ». Περὶ τούτων πραγματεύεται ὁ Παλλάδιος ἐν τῷ Λαυσιακῷ (κεφ. 38). Ἔν τισι χειρογράφοις τοῦ Λαυσιακοῦ ἀντὶ Ναζιανζηνὸς κεῖται Νυσαεὺς ἢ Νύσσης καὶ νοεῖται βεβαίως ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, Γρηγόριος ὁ Νύσσης. Ἀλλ' ὁ νεώτερος ἐκδότης τοῦ Λαυσιακοῦ C. Butler (1904) προὐτίμησε τὴν γραφὴν Ναζιανζηνός. Ὁ Γρηγόριος, οἱοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι οὗτος, δὲν συνώδευσε τὸν Εὐάγριον εἰς τὴν Αἴγυπτον. Βραδύτερον ὁ Εὐάγριος μετέβη εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Αἴγυπτον (Λαυσιακόν, κεφ. 38) [4].

IV. 26. Περὶ Βασιλείου τοῦ Καισαρείας καὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. « Νέοι γὰρ δὴ ὄντες οὗτοι, ἐν ταῖς Ἀθήναις γενόμενοι, τῶν τότε ἀκμασάντων σοφιστῶν Ἱμερίου καὶ Προαιρεσίου ἀκροαταὶ γενόμενοι, καὶ μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας Λιβανίῳ ἄκρως τὴν ῥητορικὴν ἐξεπόνησαν... Ἀψάμενοι οὖν φιλοσόφων λόγων παρὰ τῷ τηνικαῦτα ἐν Ἀντιοχείᾳ

[1] Hussey, αὐτόθι, σελ. 321.
[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 323.
[3] Hussey, αὐτόθι, σελ. 324.
[4] Hussey, αὐτόθι, σελ. 325 κ.ἑξ. Ἰουστίνου Μωϋσέσκου, Εὐάγριος Ποντικός, 1937, σελ. 27, σημ. 1.

συμπράττοντι τὰ φιλόσοφα... Βασίλειος μὲν ὑπὸ Μελετίου τοῦ Ἀντιοχείας ἐπισκόπου εἰς τὴν τοῦ διακόνου τάξιν προχειρισθείς, μετὰ ταῦτα δὲ καὶ ἐπίσκοπος τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος... προβληθεὶς φροντίδα τῶν ἐκκλησιῶν ἐποιεῖτο » (26, 6, 8 καὶ 11). Ὅτι ὁ Μέγας Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐμαθήτευσαν ἐν Ἀντιοχείᾳ παρὰ τῷ Λιβανίῳ εἶναι ἄγνωστον ἄλλοθεν. Πιθανῶς ὁ Μ. Βασίλειος ἐγνώρισε τὸν Λιβάνιον προηγουμένως ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐσφαλμένα ἐπίσης εἶναι τὰ περὶ φιλοσοφικῶν σπουδῶν ἀμφοτέρων ἐν Ἀντιοχείᾳ λεγόμενα καὶ ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος ἐχειροτονήθη διάκονος ὑπὸ τοῦ Ἀντιοχείας Μελετίου. Διάκονος καὶ πρεσβύτερος ὁ Μ. Βασίλειος ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Καισαρείας Εὐσεβίου (Ἴδε διόρθωσιν εἰς VI. 3, 8). — « Δεδιὼς γὰρ (ὁ Μέγας Βασίλειος) μή πως Ἀρειανὴ καινοτομία καὶ τὰς κατὰ τὸν Πόντον ἐπινεμηθῇ ἐπαρχίας, δρομαῖος ἐπὶ τὰ ἐκεῖ μέρη διέβαινεν· ἐκεῖ τε ἀσκητήρια συστησάμενος καὶ κατηχήσας τοὺς ἄνδρας ταῖς αὐτοῦ διδασκαλίαις τοὺς σαλευομένους ἐστήριξεν » (26, 12). Ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως θέτει ταῦτα μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Μ. Βασιλείου ὡς ἐπισκόπου Καισαρείας (370. IV. 26, 11), ἐσφαλμένως ἐπίσης ὡς αἰτίαν τῆς μεταβάσεως αὐτοῦ εἰς τὸν Πόντον ἀναφέρει τὸν κίνδυνον τῆς διαδόσεως τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ τὴν ἐκεῖ διαμονὴν αὐτοῦ παριστᾷ ὡς δρᾶσιν κατὰ τῆς αἱρέσεως ταύτης. Ὁ Μ. Βασίλειος μετέβη εἰς τὸν Πόντον, ὅτε ἀκόμη ἦτο πρεσβύτερος, αἰτία τούτου ὑπῆρξεν ἡ διάστασις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐπίσκοπον αὐτοῦ, τὸν Καισαρείας Εὐσέβιον, ἡ δὲ ἐν τῷ Πόντῳ διαμονὴ αὐτοῦ δὲν ἔφερεν ἀντιαρειανικὸν χαρακτῆρα. Ἕνεκα τοῦ ἀρειανισμοῦ ἀκριβῶς συνεφιλιώθη μετὰ τοῦ Εὐσεβίου καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Καισάρειαν, ἵνα δράσῃ κατὰ τῆς αἱρέσεως ταύτης (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, VI. 15 καὶ 16). — « Γρηγόριος δὲ τῆς Ναζιανζοῦ πόλεως ἐν Καππαδοκίᾳ, ἧς καὶ ὁ αὐτοῦ πατὴρ πρότερον ἐκκλησίας προέστη, κατὰ τὰ αὐτὰ τῷ Βασιλείῳ διεπράττετο » (26, 13). Ὁ Γρηγόριος δὲν ὑπῆρξεν ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ, ἀλλὰ Σασίμων. Εἰς τὰ πράγματα τῆς ἐπισκοπῆς Ναζιανζοῦ ἀνεμίχθη δίς, πρὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει δράσεως αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτήν. Ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ τοῦ Σωκράτους πρόκειται βεβαίως περὶ τῆς πρώτης. Ἀλλὰ τότε ἔζη ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἐπίσκοπος τῆς Ναζιανζοῦ, ὁ δὲ Γρηγόριος, ὢν ἀκόμη πρεσβύτερος, εἰργάσθη ὡς βοηθὸς αὐτοῦ. Ἔπειτα ἔγινεν, ὡς ἐλέχθη ἐπίσκοπος Σασίμων, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν μετέβη καὶ ἐκ τῶν ὁποίων μετετέθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐπιστρέψας ἐκεῖθεν, ἀνεμίχθη καὶ πάλιν εἰς τὰ πράγματα τῆς ἐπισκοπῆς Ναζιανζοῦ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχεν ἤδη ἀποθάνει, ἡ δὲ ἐπισκοπὴ ἦτο ἄνευ ἐπισκόπου. Ὁ Σωκράτης συγχέει τὰς δύο ἀναμίξεις τοῦ Γρηγορίου εἰς τὴν ἐπισκοπὴν ταύτην. Ἴδε τὰς διορθώσεις εἰς IV. 11, 8 καὶ ἑξῆς. V. 6, 1 καὶ 7, 1. VII. 36, 10. — « Μάλιστα δὲ τὰ πολλὰ τῇ Κωνστανουπόλει ἐπιδημῶν (Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς) τοὺς ἐν αὐτῇ ὁμόφρονας ταῖς διδασκαλίαις ἐστήριζε· διὸ μικρὸν ὕστερον ψήφῳ πολλῶν ἐπισκόπων προέστη τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει

λαοῦ. Ὡς οὖν τὰ παρ' ἀμφοτέρων (τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ Γρηγορίου τοῦ
Ναζιανζηνοῦ) γινόμενα εἰς ἀκοὰς ἥκει τοῦ βασιλέως Οὐάλεντος, αὐτίκα
Βασίλειον ἀπὸ τῆς Καισαρείας ἀγώγιμον ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν γενέσθαι ἐκέ-
λευσεν» (26, 15 καὶ 16). Ὁ Σωκράτης τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει δρᾶσιν
τοῦ Γρηγορίου ἀνάγει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Οὐάλεντος, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι
ἀληθές. Ὁ Γρηγόριος ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ
379, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐάλεντος (9 Αὐγούστου 378). Ὁ νέος αὐτο-
κράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Θεοδόσιος ὁ Μέγας (19 Ἰανουαρίου 379), ἐβράδυνε
νὰ ἔλθη εἰς Κωνσταντινούπολιν (24 Νοεμβρίου 380) ὅπου ἠξηκολούθουν
ἀκόμη αἱ προηγούμεναι συνθῆκαι. Ὁ αὐτοκράτωρ Οὐάλης δὲν ἐκάλεσε τὸν
Μ. Βασίλειον εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ὡς λέγει ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ μετέβη αὐτὸς
εἰς Καππαδοκίαν, προαπέστειλε δὲ εἰς Καισάρειαν τὸν Ὕπαρχον τοῦ Πραιτω-
ρίου Μόδεστον[1].

IV. 27, 2, 3 καὶ 5. «Περὶ τούτου τοῦ Γρηγορίου (τοῦ Νεοκαισαρείας
καὶ Θαυματουργοῦ) πολὺς ὁ λόγος ἔν τε Ἀθήναις καὶ Βηρυτῷ... Οὗτος γὰρ
ὡς τῶν Ἀθήνησι παιδευτηρίων ἀναχωρήσας, ἐν τῇ Βηρυτῷ νόμους ἐμάνθα-
νεν... Κἀκεῖ (ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ Νεοκαισαρείᾳ) πρῶτον μὲν λαϊκὸς ὢν
πολλὰ σημεῖα ἐποίησε νοσοῦντας θεραπεύων καὶ δαίμονας δι' ἐπιστολῶν
φυγαδεύων, καὶ τοὺς ἑλληνίζοντας τοῖς τε λόγοις καὶ πλέον τοῖς γινομένοις
ὑπ' αὐτοῦ προσαγόμενος». Ταῦτα εἶναι ἐσφαλμένα. Ὁ Γρηγόριος δὲν ἐσπού-
δασεν ἐν Ἀθήναις καὶ Βηρυτῷ. Εἶχε μὲν σκοπὸν νὰ μεταβῇ εἰς Βηρυτόν,
ἵνα τελειοποιηθῇ εἰς τὰ νομικά, ἀλλ' εὑρεθεὶς ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαι-
στίνης ἔγινε μαθητὴς τοῦ Ὠριγένους καὶ ἐγκατέλειψε τὰ ἄλλα σχέδια αὐτοῦ.
Τὴν θαυματουργὸν καὶ προσηλυτιστικὴν δρᾶσιν δὲν ἀνέπτυξεν ἤδη ὡς λαϊκός.
ἀλλ' ἀφότου ἔγινεν ἐπίσκοπος τῆς Νεοκαισαρείας[2].

IV. 28, 1 καὶ 16 κ.ἑξ. «Κατὰ δὲ τὸν χρόνον τόνδε καὶ Ναυατιανῶν οἱ
περὶ Φρυγίαν οἰκοῦντες τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα μετέθεσαν». Ὁ Σωκράτης
ἐσφαλμένως δέχεται, ὅτι οἱ Ναυατιανοὶ μετέθεσαν τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα.
Ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς ἡμέρας τοῦ Πάσχα ἠκολού-

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 531 κ.ἑξ., 532, 533, 599 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 331, 335 κ.ἑξ., 337. Hussey, αὐτόθι, σελ. 330 κ.ἑξ., 331 κ.ἑξ., 333, 335 κ.ἑξ., 336 κ.ἑξ., 337. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 336. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 436, 437, 438, τόμ. 7, 1899, σελ. 143, τόμ. 19, 1907, 616. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 386 κ.ἑξ. Schwartz, αὐτόθι, σελ. 169, σημ. 78.

[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 339. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 7, 1899, σελ. 156 κ.ἑξ. O. Bardenhewer, Patrologie, 1910, σελ. 149. Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, 1930, σελ. 172 κ.ἑξ.

θουν τοὺς Ἰουδαίους. Ἑώρταζον τὴν δεκάτην τετάρτην τοῦ ἰουδαϊκοῦ μηνὸς Νισὰν (οἱ Τεσσαρεσκαιδεκατῖται τῆς Μικρᾶς Ἀσίας) ἢ τὴν Κυριακὴν μετὰ τὴν δεκάτην τετάρτην τοῦ μηνὸς Νισὰν (αἱ λοιπαὶ ἐκκλησίαι). Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἔπαυσε νὰ ἀκολουθῇ τοὺς Ἰουδαίους. Οἱ Πρωτοπασχῖται διετήρησαν τὸ παλαιὸν πάσχα, ἑώρταζον, δηλονότι, τὴν Κυριακὴν μετὰ τὸ ἰουδαϊκὸν πάσχα (πρβλ. Σωκράτους, V. 22, 18). Οἱ Ναυατιανοὶ ἦσαν πρωτοπασχῖται. Ἡ ἐν Πάζῳ σύνοδος τῶν Ναυατιανῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος (364-378) δὲν εἰσήγαγεν νέον τι, ἀλλ' ἐνέμεινεν εἰς τὸ μνημονευθὲν καθεστὼς (Σωκράτους, IV. 28, 17. Σωζομένου, VII. 18, 6)[1].

IV. 29, 4 καὶ 6. «Καὶ χειροτονεῖται (ὁ Ρώμης Οὐρσῖνος) οὐκ ἐν ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' ἐν ἀποκρύφῳ τόπῳ τῆς βασιλικῆς τῆς ἐπικαλουμένης Σικίνης... Καὶ οὕτω τόν τε Οὐρσῖνον παύσασθαι τῆς ἐπιχειρήσεως, καὶ κατασταλῆναι τοὺς βουληθέντας ἀκολουθῆναι αὐτῷ». Ὁ Σωκράτης ἐν ἀρχῇ τοῦ παρατεθέντος χωρίου εἶχεν ὑπ' ὄψει τὴν φράσιν τοῦ Ρουφίνου, «in basilica, quae Sicinini appellatur, episcopum se fieri extorqueret» (Historia Ecclesiastica, XI, 10, ἔκδοσις Mommsen, σελ. 1017), τὴν ὁποίαν παρεξήγησεν. Ἡ βασιλικὴ ἦτο ἀκριβῶς ἐκκλησία. Ὁ Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος λέγει τοῦτο ρητῶς· «in basilica Sicinini, ubi ritus Christiani est conventiculum» (27, 3). Ὠνομάζετο καὶ βασιλικὴ τοῦ Ἰουλίου. Εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐν τέλει μνημονευομένην κατάπαυσιν τῶν ἐρίδων συνετέλεσε καὶ ἡ ἐξορία τοῦ Ρώμης Οὐρσίνου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Βαλεντιανοῦ τοῦ Α' (367)[2].

IV. 31. Περὶ τῆς τελευτῆς τοῦ αὐτοκράτορος Βαλεντιανοῦ (τοῦ Α'). Ὁ Σωκράτης θέτει τὴν τελευτὴν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου κατὰ τὴν ἔλευσιν τῆς πρεσβείας τῶν Σαυροματῶν, τὴν ὁποίαν παριστᾷ ἐλθοῦσαν ὅτε ὁ Βαλεντινιανὸς εὑρίσκετο εἰς τὸ φρούριον Βεργιτίων (31, 1-6). Ταῦτα δὲν εἶναι ἀληθῆ. Μετὰ τὴν πρεσβείαν τῶν Σαυροματῶν ἐμεσολάβησε πολύμηνον διάστημα, ὅτε δὲ εὑρίσκετο εἰς τὸ μνημονευθὲν φρούριον (τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὀρθὸν Bregition), ἦλθε πρεσβεία Κουάδων. Αὕτη ἠθέλησε νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν τῆς ἐνοχῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ ἐπιρρίψῃ αὐτὴν εἰς ἀλήτας καὶ τὰ στρατιωτικὰ μέτρα τοῦ αὐτοκράτορος Βαλεντινιανοῦ. Οὗτος ὀργισθεὶς ὑπέστη συμφόρησιν καὶ ἀπέθανεν (Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος, 30, 5 καὶ 6

[1] Schwartz, Christliche und Jüdische Ostertafeln, 1905, σελ. 104-121, κυρίως 119 κ.ἑξ. Ὁ αὐτὸς ἐν Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft, 1906, σελ. 10 κ.ἑξ.

[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 342 καὶ 343. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 20, 1908, σελ. 346 κ.ἑξ.

Ζώσιμος, Δ, 17). Ὁ Βαλεντινιανὸς ἀπέθανε «μετὰ τὴν ὑπατείαν Γρατιανοῦ τὸ τρίτον καὶ Ἐκοιτίου (ἔτος 375), περὶ τὴν ἑπτακαιδεκάτην τοῦ Νοεμβρίου μηνὸς ζήσας ἔτη νδ' (54), βασιλεύσας ἔτη δεκατρία» (IV. 31, 6). Ἐσφαλμένα. Εἰς τὸν θρόνον εἶχεν ἀνελθη τὴν 25 Φεβρουαρίου τοῦ 364 (IV. 1, 1). Ἑπομένως ἐβασίλευσε δώδεκα ἔτη, πλὴν ἑκατὸν ἡμερῶν. — «(Βαλεντινιανὸν τὸν Β') βασιλέα ἀνηγόρευσαν ἐν Ἀκίνκῳ πόλει τῆς Ἰταλίας» (31, 7). Ἡ πόλις αὕτη (Aquincum) δὲν ἦτο τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ τῆς Παννονίας. — «Ἡ δὲ αὐτοῦ (τοῦ Ἰούστου) θυγάτηρ Ἰουστίνη ἀπορφανισθεῖσα τοῦ πατρὸς ἔμεινε, παρθένος οὖσα» (31, 12). Ἔγινε σύζυγος τοῦ στασιαστοῦ Μαγνεντίου καὶ ἔπειτα τοῦ αὐτοκράτορος Βαλεντινιανοῦ τοῦ Α' (Ζώσιμος, Δ. 43). — «Νόμον οὖν ὑπαγορεύσας δημοσίᾳ προτίθησι κατὰ πόλεις, ὥστε ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ δύο νομίμους ἔχειν γυναῖκας» (31, 16). Τοιοῦτος νόμος Βαλεντινιανοῦ τοῦ Α' εἶναι ἄγνωστος καὶ ἀπίθανος[1].

IV. 36. Περὶ τῆς χειροτονίας ἐρημίτου τινὸς Μωϋσέως ὡς ἐπισκόπου Σαρακηνῶν χριστιανῶν. Ὁ Σωκράτης θέτει ταῦτα μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν ἐν Θράκῃ Γότθων (IV. 35) καὶ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος ἐκ τῆς Ἀντιοχείας (IV. 36, 1), ἤτοι εἰς τὸ ἔτος 378. Ὁ Σωκράτης τὰ τῆς μνημονευθείσης χειροτονίας παρέλαβεν ἐκ τοῦ Ρουφίνου (Historia Ecclesiastica, XI. 6, ἔκδοσις Mommsen, σελ. 1010 καὶ ἑξῆς), ἀλλ' οὗτος θέτει αὐτὴν ἔτη τινὰ ἀρχαιότερον, πρὸ τοῦ θανάτου Βαλεντινιανοῦ τοῦ Α' (375) κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπισκοπῆς τοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Λουκίου (373/374)[2].

IV. 38, 7. «Ἐκεῖ τε συμβαλὼν (ὁ αὐτοκράτωρ Οὐάλης) τοῖς βαρβάροις, ἀπέθανε τῇ ἐνάτῃ τοῦ Αὐγούστου μηνός, ἐν τῇ αὐτῇ ὑπατείᾳ («ἐν τῇ ἕκτῃ ἑαυτοῦ ὑπατείᾳ καὶ Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ νέου τὸ δεύτερον», 38, 1)· τοῦτο δὲ ἦν τέταρτον ἔτος τῆς διακοσιοστῆς ὀγδοηκοστῆς ἐνάτης Ὀλυμπιάδος». Ὁ ὑπολογισμὸς τῆς Ὀλυμπιάδος εἶναι ἐσφαλμένος. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Οὐάλεντος (378) δὲν ἦτο τὸ τέταρτον, ἀλλὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς μνημονευθείσης Ὀλυμπιάδος[3].

---

1 Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 345. Hussey, αὐτόθι, σελ. 344 κἑξ. Seeck, αὐτόθι, τόμ. V. σελ. 36. Stein, αὐτόθι, σελ. 282. Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 545 κ.ἑξ., 547 κ.ἑξ., καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 345 κ.ἑξ. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 346.

2 Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 555 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 351. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 2, 1897, σελ. 41 καὶ 42, τόμ. 17, 1906, σελ. 198. Stein, αὐτόθι, σελ. 291.

3 Hussey, αὐτόθι, σελ. 352, ὁ ὁποῖος ἐσφαλμένως δέχεται αὐτὸ ὡς τὸ τρίτον τῆς Ὀλυμπιάδος ἐκείνης. Geppert, αὐτόθι, σελ. 45.

17 - 10 - 1956

V. 2, 3. «Ἀναγορεύσας (ὁ Γρατιανὸς) οὖν αὐτὸν (τὸν Μέγαν Θεοδόσιον) ἐν τῷ Σιρμίῳ, πόλις δὲ Ἰλλυριῶν αὕτη, ἐν ὑπατείᾳ Αὐσονίου καὶ Ὀλυβρίου, τῇ ἑκκαιδεκάτῃ τοῦ Ἰανουαρίου μηνός, μερίζεται αὐτῷ τοὺς κατὰ βαρβάρων ἀγῶνας». Ὁ Μ. Θεοδόσιος δὲν ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ τὴν 16 Ἰανουρίου, ἀλλὰ τὴν 16 Αὐγούστου (τοῦ ἔτους 379). Κατὰ τὸν Otto Seeck, πρόκειται περὶ λάθους τῶν ἀντιγραφέων[1].

V. 4, 3. (Οἱ Μακεδονιανοὶ) συναχθέντες δὲ ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας αὖθις ἐδογμάτισαν ἐκτρέπεσθαι τὴν τοῦ ὁμοουσίου φωνὴν καὶ τοῖς ἀσπαζομένοις τὴν ἐν Νικαίᾳ πίστιν μηδαμῶς ἐπιμίγνυσθαι». Οἱ Μακεδονιανοὶ δὲν συνῆλθον ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας, ἀλλ' ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Καρίας 378 (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, VII. 2, 3, πρβλ. καὶ VI. 12, 4)[2].

V. 5. Ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ τῶν ἐπισκόπων Μελιτίου καὶ Παυλίνου συμφωνία. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας δὲν ὠνομάζετο Μελίτιος, ἀλλὰ Μελέτιος. Τὸ ὀρθὸν ὄνομα αὐτοῦ ἀπαντᾷ παρὰ Σωκράτει μόνον ἐν II. 43, 44, 45. IV. 26. VI. 3, παντοῦ δὲ ἀλλοῦ τὸ ἐσφαλμένον Μελίτιος. Ἡ μετὰ τοῦ Παυλίνου συμφωνία ἔγινε μετὰ τὴν ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνάκλησιν τοῦ Μελετίου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Γρατιανοῦ (378). Κατὰ τὸν Σωκράτην, οἱ Μελετιανοὶ ἐζήτησαν, ἵνα ἀμφότεροι οἱ μνημονευθέντες ἐπίσκοποι καταστῶσι «σύνθρονοι». Ἀρνηθέντος τοῦ Παυλίνου, ὁ Μελέτιος ἐνεθρονίσθη ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ «ἐν μιᾷ τῶν πρὸ τῆς πόλεως ἐκκλησιῶν» (5, 4). Ἐκ τούτου προέκυψε φιλονικία. Αἱ δύο μερίδες κατώρθωσαν νὰ συμβιβασθῶσιν. Ὑπεχρέωσαν τοὺς διὰ τὴν ἐπισκοπὴν ὑποψηφίους πρεσβυτέρους τῆς Ἀντιοχείας νὰ ὁρκισθῶσιν, ὅτι δὲν θὰ δεχθῶσι τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν, ἀλλ' ἀποθανόντος ἑνὸς τῶν δύο ὑπαρχόντων ἐπισκόπων μείνῃ ὁ ἄλλος. Κατὰ τὸν Θεοδώρητον (Ἐκκλ. Ἱστορία, V. 3, 13-16), ὄχι οἱ Μελετιανοί, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Μελέτιος ἐπρότεινεν εἰς τὸν Παυλῖνον ἀμφοτέρας τὰς λύσεις, ἤτοι νὰ καταστῶσι σύνθρονοι καὶ ὅταν ὁ εἷς ἀποθάνῃ, νὰ παραμείνῃ ὁ ἄλλος. Περὶ τῆς σχετικῆς ὑποχρεώσεως τῶν πρεσβυτέρων τῆς Ἀντιοχείας οὐδένα λόγον κάμει. Ὁ Παυλῖνος ἠρνήθη, ὁ δὲ ἀπεσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορος στρατηγὸς Σαπὼρ παρέδωσεν εἰς τὸν Μελέτιον τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας. Ὁ Παυλῖνος παρέμεινεν ἐπίσκοπος τῶν ὀλίγων αὐτοῦ ὀπαδῶν. Ἤδη ὁ R. Hussey (1853) ἐξέφρασεν ἀμφιβολίας περὶ τῶν γεγονότων τούτων. Ὁ L. Duchesne (1910;) ἔπραξε τοῦτο ἐντονώτερον. Κατὰ τὸν Ed. Schwartz (1935), ἡ συμφωνία τοῦ

---

1 Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 355. Seeck, αὐτόθι, τόμ. V. σελ. 125 καὶ 479. Stein, αὐτόθι, σελ. 293.

2 Hussey, αὐτόθι, σελ. 356. Hefele, αὐτόθι, τόμ. I. σελ. 742 κ.ἑξ. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 430, σημ. 1.

Μελετίου καὶ τοῦ Παυλίνου (τοῦ ἔτους 378) ἦτο τὸ status quo ante, ὑποστηριχθέν, ὡς φαίνεται, καὶ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Σαπώρ. Ἡ συμφωνία, κατὰ τὴν ὁποίαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἑνός, θὰ παρέμεινεν ἐπίσκοπος ὁ ἄλλος, ἀναμφιβόλως δὲν συνήφθη ποτέ. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἀγνοεῖ αὐτὴν («Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον», στίχος 1591 καὶ ἑξῆς, 1624 καὶ ἑξῆς). Εἶναι ἁπλῆ πρότασις τῆς συνόδου τῆς Ἀκυληΐας (381), ὡς δεικνύει ἡ σχετικὴ ἐπιστολὴ αὐτῆς (Μεδιολάνου Ἀμβροσίου, Ἐπιστολὴ 21η)[1].

V. 6, 1. «Ὅτε κοινῷ δόγματι πολλῶν ἐπισκόπων Γρηγόριος ἀπὸ τῆς Ναζιανζοῦ πρὸς τὴν Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκοπὴν μετετίθετο». Ἐσφαλμένως ὁ Σωκράτης θεωρεῖ τὸν Γρηγόριον ἐπίσκοπον Ναζιανζοῦ. Ὁ Γρηγόριος, ὢν ἀκόμη πρεσβύτερος, ἐβοήθει τὸν γέροντα πατέρα αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ. Ὁ Γρηγόριος βραδύτερον ἔγινεν ἐπίσκοπος Σασίμων. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μάλιστα δὲν ἦλθεν ἐκ τῆς Ναζιανζοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς Σελευκείας, ὅπου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐπί τι διάστημα διέτριψεν («Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον», στίχοι 526, 547 καὶ 551). Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπίσης δὲν ἦλθε κοινῷ δόγματι πολλῶν ἐπισκόπων ὡς ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης, ὁ Σωκράτης ἰσχυρίζεται (πρβλ. καὶ V. 7, 1), ἀλλ' ἐκλήθη ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων αὐτῆς, ἵνα ἀντιδράσῃ κατὰ τῶν Ἀρειανῶν («Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον», στίχοι 597, 608-651). Ἴδε τὰς διορθώσεις εἰς IV. 11, 8 καὶ ἑξῆς, 26, 13. V. 7, 1. VII. 36, 10[2].

V. 7, 1. «Τότε δὲ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζοῦ μετατεθεὶς ἔνδον τῆς πόλεως ἐν μικρῷ εὐκτηρίῳ τὰς συναγωγὰς ἐποιεῖτο· ᾧτινι ὕστερον οἱ βασιλεῖς μέγιστον οἶκον εὐκτήριον προσσυνάψαντες Ἀναστασίαν ὠνόμασαν». Ἐπαναλαμβάνομεν καὶ ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Γρηγόριος δὲν ὑπῆρξεν ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ, ἀλλ' ὡς πρεσβύτερος ἐβοήθει τὸν γέροντα πατέρα αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης. Δὲν ἦλθεν ἐπισήμως ὡς ἐπίσκοπος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ βραδύτερον ἔγινε τοιοῦτος. Ὁ Γρηγόριος εἶχεν ἔλθει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους 379, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Θεοδόσιος ὁ Μέγας ἦλθεν τὴν 24ην Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 380, ἡ δὲ μετάθεσις τοῦ Γρηγορίου εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔγινεν ὑπὸ τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου τῷ 381. «Ἁγία Ἀναστασία» δὲν ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν βασιλέων ὁ ὑπ' αὐτῶν πλησίον τοῦ μικροῦ εὐκτηρίου κτισθεὶς μέγας ναός, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου ὠνομάσθη οὕτω προηγουμένως ὁ μνημονευθεὶς

[1] Hussey, αὐτόθι, σελ. 357 κ.ἑξ. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 433. Schwartz, αὐτόθι, σελ. 198 κ.ἑξ., 200 κ.ἑξ.

[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 358. Herzog-Hauck, τόμ. 7, 1899, σελ. 143.

μικρὸς εὐκτήριος. Ἴδε τὰς διορθώσεις εἰς IV. 11, 8 καὶ ἑξῆς, 26, 13. 26, 15 καὶ 16. V. 6, 1. VII. 36, 10[1].

V. 8, 11. «Γρηγόριος γάρ, ὡς μικρὸν ἔμπροσθεν ἔφην, παραιτησάμενος ἐπὶ τὴν Ναζιανζὸν ἀπαίρειν ἐστέλλετο». Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, παραιτηθεὶς τῆς ἐπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν μετέβη εἰς Ναζιανζόν, ὡς ὁ Σωκράτης δέχεται, ἀλλ' εἰς τὴν Ἀριανζόν. Ἐκεῖ εἶχεν ἀποκτήσει ἀγρὸν ἐκ κληρονομίας[2].

V. 8, 14-18. Ὁ Σωκράτης διέστρεψε τὴν ἔννοιαν διατάξεώς τινος τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου (Codex Theodosianus, XVI. 1, 3. 30 Ἰουλίου 381). Τὸ διάταγμα τοῦτο ὑπέδειξεν εἰς ἑκάστην διοίκησιν ἕνα, δύο ἢ τρεῖς ἐγνωσμένων ὀρθοδόξων φρονημάτων ἐπισκόπους. Οἱ μετ' αὐτῶν εἰς ἐκκλησιαστικὴν ἐπικοινωνίαν εὑρισκόμενοι ἐπίσκοποι θὰ ἐθεωροῦντο ὡς ὀρθόδοξοι καὶ εἰς αὐτοὺς θὰ παρεδίδοντο οἱ χριστιανικοὶ ναοί. Ὁ Σωκράτης ἀντεκατέστησε τὸν σκοπὸν τοῦτον διὰ τοῦ δευτέρου κανόνος τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου (381), κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἐπίσκοποι ἑκάστης διοικήσεως θὰ περιωρίζοντο εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς οἰκείας διοικήσεως. Οὕτω διετύπωσε τὴν γνώμην, ὅτι δῆθεν τὰ μέλη τῆς συνόδου ἐκείνης «πατριάρχας κατέστησαν διανειμάμενοι τὰς ἐπαρχίας, ὥστε τοὺς ὑπὲρ διοίκησιν ἐπισκόπους ταῖς ὑπερορίοις ἐκκλησίαις μὴ ἐπεμβαίνειν» (V. 8, 14). Ἔπειτα παρέθεσε τὰ ὀνόματα τῶν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου εἰς ἑκάστην διοίκησιν ὑποδειχθέντων προτύπων ὀρθοδόξων ἐπισκόπων[3], ἀλλ' εἰς τὸ τέλος ἐπανῆλθεν εἰς τὸν δεύτερον κανόνα τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου. «Φυλάξαντες τὰ πρεσβεῖα τῇ Ἀντιοχέων ἐκκλησίᾳ... τὰ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν, ἵνα ἡ τῆς ἐπαρχίας σύνοδος διοικεῖ» (V. 8, 18 καὶ 19). Ἡ μεσολαβοῦσα φράσις «ἅπερ (πρεσβεῖα τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας) τότε παρόντι Μελιτίῳ (Μελετίῳ) ἔδοσαν» εἶναι βεβαίως ἐσφαλμένον συμπέρασμα τοῦ Σωκράτους. Ὁ Μελέτιος εἶχεν ἤδη ἀποθάνει ἐν ἀρχῇ τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου[4].

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 573, κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 360 κ.ἑξ. Hussey, αὐτόθι. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 7, 1899, σελ. 143, τόμ. 19, 1907, σελ. 616. C. Ullmann, Gregorius von Nazianz, 1867, σελ. 153 κ.ἑξ., 166 κ.ἑξ. Lietzmann, αὐτόθι, τόμ. IV. 1944 (1953), σελ. 31 κ.ἑξ.

[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 363 κ.ἑξ. Δ. Μπαλάνου, αὐτόθι, σελ. 310.

[3] Παρέλειψε δύο· τὸν Τερέντιον (Τερέννιον, ἔκδ. Mommsen) Σκυθίας καὶ τὸν Μαρτύριον (Μαρμάριον, ἔκδ. Mommsen) Μαρκιανουπόλεως.

[4] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 578 κ.ἑξ, 580 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 364 κ.ἑξ., 367 κ.ἑξ. Hussey, αὐτόθι, σελ. 365 κ.ἑξ., 369 κ.ἑξ. Hefele, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 29 κ.ἑξ. G. Rauschen, Jahrbücher der christlichen Kirche, 1897, σελ. 92 κ.ἑξ., 479 κ.ἑξ. K. Lübeck, Reichseinteilung und Kirchliche Hierarchie des Orients, 1901, σελ. 213-216.

V. 9, 1-3. Ὁ Σωκράτης τὴν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου μετακομιδὴν τῶν λειψάνων τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Παύλου ἐκ τῆς Ἀγκύρας καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ἀντιοχείας Μελετίου συνδέει μετὰ τῶν προηγουμένων διὰ τοῦ «τότε» καὶ οὕτως, ἐκ πρώτης τοὐλάχιστον ὄψεως, φαίνεται, ὅτι θέτει ἀμφότερα μετὰ τὸ τέλος τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου (Ἰούλιον τοῦ ἔτους 381). Ἐνῷ τὸ μὲν πρῶτον γεγονὸς συνέβη κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Μ. Θεοδοσίου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (24 Νοεμβρίου 380), τὸ δὲ δεύτερον, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου (Μάϊον τοῦ 381)[1].

V. 10, 2. «Αὖθις σύνοδον πασῶν τῶν αἱρέσεων συγκροτηθῆναι παρεσκεύασεν (ὁ Μ. Θεοδόσιος)». Ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως κάμει ἐνταῦθα λόγον περὶ συνόδου. Πρόκειται περὶ ἁπλοῦ συνεδρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξ ἑκάστης αἱρέσεως προσῆλθεν εἷς ἐπίσκοπος (ἔτος 383). Τὰ περὶ αὐτοῦ ὁ Σωκράτης πραγματεύεται ἐν V. 10, 23 καὶ ἑξῆς[2].

V. 10, 5. «Τότε δὴ καὶ ὁ βασιλεὺς τὸν υἱὸν Ἀρκάδιον Αὔγουστον ἀνηγόρευσε κατὰ τὴν ὑπατείαν Μερογαύδου τὸ δεύτερον καὶ Σατορνίλου, τῇ ἑκκαιδεκάτῃ τοῦ Ἰανουαρίου μηνός». Ὁ Μ. Θεοδόσιος δὲν ἀνηγόρευσε τὸν Ἀρκάδιον τὴν 16ην Ἰανουαρίου (383), ἀλλὰ τὴν 19ην Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους τούτου[3].

V. 11, 6. «Ἐν τοσούτῳ ἀγγέλλεται, ὅτι Γρατιανὸς δόλῳ τοῦ τυράννου Μαξίμου ἀνῄρητο». Ὁ αὐτοκράτωρ Γρατιανὸς ἐφονεύθη 25 Αὐγούστου τοῦ ἔτους 383. Ὁ Σωκράτης προτάσσει τοῦ φόνου τοῦ Γρατιανοῦ τὴν ἀρειανικὴν πολιτικὴν τῆς αὐτοκρατείρας Ἰουστίνης (11, 4-6), ἐνῷ ἡ πολιτικὴ αὕτη ἤρχισε δύο ἔτη μετὰ τὸν φόνον τοῦ συζύγου αὐτῆς (385)[4].

V. 12, 11. «Ἀναλαβὼν δὲ (ὁ Μέγας Θεοδόσιος) τὰς δυνάμεις τῶν στρατιωτικῶν ταγμάτων ἐπὶ τὴν Μεδιόλανον ἐχώρει· ἐκεῖ γὰρ ἐφθάκει ὁ Μάξιμος». Τέρμα τῆς πορείας τοῦ Μ. Θεοδοσίου δὲν ἦτο τὸ Μεδιόλανον, ἀλλ' ἡ Ἀκυληΐα. Ἐκεῖ συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ ἐφονεύθη ὁ στασιαστὴς Μάξιμος[5].

---

[1] Hussey, αὐτόθι, σελ. 370. Seeck, αὐτόθι, τόμ. V. σελ. 145 κ.ἑξ.

[2] Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 374. Hussey, αὐτόθι, σελ. 382 κ.ἑξ. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 576 κ.ἑξ.

[3] Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 374. Seeck, αὐτόθι, τόμ. V, σελ. 265 καὶ 545. Stein, αὐτόθι, σελ. 319.

[4] Hussey, αὐτόθι, σελ. 386. Seeck, αὐτόθι, τόμ. V. σελίδες 168, 183, 201 κ.ἑξ., 516. Stein, αὐτόθι, σελ. 311 καὶ 314.

[5] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 598 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 389. Seeck, αὐτόθι, τόμ. V. σελ. 214 κ.ἑξ. Stein, αὐτόθι, σελ. 319 κ.ἑξ.

V. 14, 1. «Ὃς (Μάξιμος) ἀνῃρέθη ἐν τῇ αὐτῇ ὑπατείᾳ («Θεοδοσίου τὸ δεύτερον καὶ Κυνηγίου», V. 13, 7), ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι τοῦ Αὐγούστου μηνός». Ὁ στασιαστὴς Μάξιμος δὲν ἐφονεύθη τὴν 27ην Αὐγούστου (388). Οὔτε ὅμως τὴν 28ην Ἰουλίου, ὡς δέχεται ὁ Valesius καὶ ἄλλοι, ἀλλὰ τὴν 28ην Αὐγούστου τοῦ ἔτους ἐκείνου[1].

V. 14, 2 καὶ 4. «Ἀνδραγάθιος δὲ ὁ τοῦ βασιλέως Γρατιανοῦ φονεὺς τῆς ἥττης αἰσθανόμενος, εἰς τὸν παρακείμεναν ποταμὸν ῥίψας ἑαυτὸν ἀπεπνίγη... Ἦσαν οὖν ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπινικίους ἑορτὰς ἐπιτελοῦντες· ὅτε καὶ τὴν ἑαυτοῦ ἀγαθότητα ἐπὶ Συμμάχου τοῦ ἀπὸ ὑπάτων ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος ἐπεδείξατο». Ὁ ἀρχιστράτηγος τοῦ στασιαστοῦ Μαξίμου Ἀνδραγάθιος δὲν ἐρρίφθη εἰς ποταμόν. ἀλλ' εἰς τὴν θάλασσαν (Ζώσιμος, Δ. 47). Ὁ Μ. Θεοδόσιος ἀπένειμε χάριν κατὰ τὸ ἔτος 389 εἰς τὸν ἐνοχοποιηθέντα Σύμμαχον (V. 14, 5 καὶ ἑξῆς), ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε γίνει τότε ἀκόμη ὕπατος, ἀλλ' ἔγινε μετὰ τριετίαν (391. V. 18, 14)[2].

V. 15, 4 καὶ 6. «Φλαβιανὸς (ὁ Ἀντιοχείας)... τὴν ὀργὴν θεραπεύσας Θεοφίλου τότε τοῦ Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπου, δι' οὗ καὶ κατήλλαξε Δάμασον τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον. Ἀμφότεροι γὰρ πρὸς Φλαβιανὸν ἐχαλέπαινον... Θεραπευθεὶς οὖν τὴν ὀργὴν Θεόφιλος... καταλλάσσει λυπούμενον Δάμασον». Δὲν πρόκειται περὶ τοῦ Ῥώμης Δαμάσου (366-384), ἀλλὰ περὶ τοῦ Ῥώμης Σιρικίου (384-399, Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, VIII. 3. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, V. 23)[3].

V. 18, 9 καὶ ἑξῆς. Αἱ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου τιμωρίαι μοιχευομένων γυναικῶν ἐν Ῥώμῃ. Ὁ Valesius (1668) ἠρνήθη τὸ ἀξιόπιστον τῆς διηγήσεως ταύτης τοῦ Σωκράτους, στηριχθεὶς ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι αὗται ἤδη ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐτιμωροῦντο διὰ θανάτου (Codex Theodosianus, IX. t. VII. Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος, 28, 1). Ὁ Valesius

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 599 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 389 κ.ἑξ. Geppert, αὐτόθι, σελ. 35 κ.ἑξ. Seeck, αὐτόθι, τόμ. V. σελ. 216 καὶ μάλιστα 525. Stein, αὐτόθι, σελ. 320.

[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 390. Seeck, αὐτόθι, τόμ. V. σελ. 216 καὶ μάλιστα 526. Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 601 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 390. Rauschen, αὐτόθι, σελ. 2. Seeck, αὐτόθι, σελ. 226. Stein, αὐτόθι, σελ. 321.

[3] Rauschen, αὐτόθι, σελ. 2. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 608 κ.ἑξ., 609 κ.ἑξ. καὶ μάλιστα σημ. 1 τῆς σελ. 610. Kirsch, αὐτόθι, σελ. 424. Schwartz, ἐν ZNTW. 1935, σελ. 212 καὶ σημ. 189.

ἐφρόνει, ὅτι ἡ χρησιμοποίησις κωδώνων δὲν ἦτο τιμωρία, ἀλλ' ἑκούσιον μέσον προσκλήσεως πελατῶν[1].

V. 21, 1. « Τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν Ναυατιανῶν ἐκκλησίας ἐπὶ ἔτη τεσσαράκοντα προέστη Ἀγέλιος, ἀπὸ τῶν Κωνσταντίνου χρόνων ἕως εἰς τὸ ἕκτον ἔτος τῆς βασιλείας Θεοδοσίου, ὥς που καὶ πρότερον ἐμνημόνευσα (IV. 9, 3) ». Ἕκτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου ἦτο τὸ 384. Ἐξ αὐτοῦ ἀφαιροῦντες 40 ἔτη, φθάνομεν μέχρι τοῦ 344, ἤτοι ἑπτὰ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ὁ Ἀγέλιος, ἑπομένως, δὲν ἦτο ναυατιανὸς ἐπίσκοπος ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὡς ὁ Σωκράτης δέχεται, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου. Ἴδε διόρθωσιν εἰς IV. 9, 3[2].

V. 21, 7, 15 καὶ 17. Ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως καὶ ἐνταῦθα δέχεται, ὅτι οἱ Ναυατιανοὶ μετέθεσαν τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα (ἴδε διόρθωσιν εἰς τὸ IV. 28, 1 καὶ 16 καὶ ἑξῆς). Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ναυατιανοὶ ἠκολούθησαν τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας εἰσαχθεῖσαν μεταβολὴν (ἑορτασμὸς τοῦ Πάσχα πάντοτε μετὰ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν). Ἴσως τὸ αὐτὸ ἔπραξαν οἱ Ναυατιανοὶ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν. Οἱ ἄλλοι ὅμως Ναυατιανοὶ ἐνέμειναν εἰς τὸ ἀρχαῖον χριστιανικὸν ἔθιμον. Ἠκολούθουν τοὺς Ἰουδαίους. Ἑώρταζον, δηλονότι, Πάσχα τὴν Κυριακὴν μετὰ τὸ ἰουδαϊκὸν πάσχα, ἤτοι μετὰ τὴν δεκάτην τετάρτην τοῦ ἰουδαϊκοῦ μηνὸς Νισὰν (ἐνίοτε πρὸ τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας. « Πρωτοπασχῖται »). Κατὰ τὸ πρὸ τῆς Κυριακῆς ταύτης Σάββατον ἐτέλουν τὴν παννυχίδα τοῦ Πάσχα (Σωκράτους, V. 22, 18). Ὁ πρεσβύτερος Σαββάτιος, ὡς Ναυατιανός, ἔπραττε τὸ αὐτὸ (« Πρωτοπασχίτης »), ἀλλ' εἰσήγαγε καί τινα καινοτομίαν. Ὁσάκις τὸ Πάσχα τῆς Ἐκκλησίας ἔπιπτεν εἰς ἄλλην ἡμερομηνίαν, ἑώρταζε καὶ τὸ Πάσχα τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ Σάββατον ἐτέλει πάλιν παννυχίδα καὶ τὴν Κυριακὴν ἑώρταζε πάλιν τὸ Πάσχα. Δηλαδή, ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἑώρταζε δύο πάσχα, ἀμφότερα εἰς ἡμέραν Κυριακήν. Περὶ τοῦ πρεσβυτέρου Σαββατίου ὁ Σωκράτης λέγει τὰ ἑπόμενα. « Εἴποτε διαπεφωνημένη, ἐγένετο ἡ τοῦ Πάσχα ἑορτή, αὐτὸς (ὁ Σαββάτιος) καθ' ἑαυτὸν προλαμβάνων ἐνήστευε, καὶ νυκτερεύων τὴν νενομισμένην τοῦ Σαββάτου ἡμέραν ἐπετέλει τοῦ Πάσχα· καὶ πάλιν τῇ ἑξῆς ἅμα πᾶσι κατὰ τὴν ἐκκλησίαν συνήγετο καὶ τῶν μυστηρίων μετελάμβανεν » (21, 17). Συνοψίζει καὶ συγχέει τὰ καθέκαστα τῶν δύο ἑορτασμῶν τοῦ Πάσχα, ἤτοι τὰς δύο παννυχίδας κατὰ δύο διάφορα Σάββατα καὶ τὰ δύο πάσχα κατὰ δύο διαφόρους Κυριακάς. Ὁ Σωζόμενος (VII. 18, 5 καὶ ἑξῆς) διώρθωσε καὶ ἐσαφήνισε τὰ τοῦ Σωκρά-

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 611 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 400. Rauschen, αὐτόθι, σελ. 2.

[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 413 κ.ἑξ.

τους, ἀλλὰ καὶ οὗτος δὲν κατέστησε φανερόν, ὅτι καὶ τὸ ἰδιαίτερον Πάσχα αὐτοῦ ἐτέλει Σάββατον καὶ Κυριακήν. Τοῦτο ὑποδηλοῦται διὰ τῆς ἑπομένης φράσεως τοῦ Σωζομένου· « ὡς ἔθος ἐνήστευε καὶ καθ' ἑαυτὸν διὰ τῶν νενομισμένων ἐτέλει τὸ πάσχα »[1].

V. 22, 17. « Καὶ ὅτι Πολύκαρπος ὁ τῆς Σμύρνης ἐπίσκοπος, ὁ ὕστερον ἐπὶ Γορδιανοῦ μαρτυρήσας, Ἀνικήτῳ τῷ ἐπισκόπῳ τῆς Ρώμης ἐκοινώνει ». Ὁ Σμύρνης Πολύκαρπος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μαρτυρήσῃ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Γορδιανοῦ (238), ἀλλὰ πολὺ ἐνωρίτερον. Ἡ σχετικὴ ἀσυμφωνία τῶν ἀρχαιοτέρων κριτικῶν ἔχει ὑποχωρήσει. Ὁ Πολύκαρπος ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίου Πίου, τῷ 156[2].

V. 22, 32. « Οἱ ἐν Ρώμῃ, τρεῖς πρὸ τοῦ Πάσχα ἑβδομάδας, πλὴν Σαββάτου καὶ Κυριακῆς, συνημμένως νηστεύουσιν ». Ἡ προσθήκη « πλὴν Σαββάτου » δὲν εἶναι ὀρθή. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ρώμης εἶχεν ἤδη τὴν νηστείαν τοῦ Σαββάτου. Τοῦτο δέχεται αὐτὸς ὁ Σωκράτης κατωτέρω (V. 22, 58)[3].

V. 25, 3. « Ἀλλὰ συνεργὸν λαβὼν (ὁ Εὐγένιος) Ἀρβογάστην... εἰς τυραννίδα ἀπέκλινεν ». Ὁ Ἀρβογάστης ἦτο τὸ πρωταγωνιστοῦν πρόσωπον. Ὁ Εὐγένιος ἦτο ὄργανον αὐτοῦ[4].

V. 26, 5. « Τοῦτο δὲν ἦν πρῶτον ἔτος τῆς διακοστῆς ἐνεννηκοστῆς τετάρ-

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 623 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 414 κ.ἑξ. Hussey, αὐτόθι, σελ. 416. Schwartz, Christliche und jüdische Ostertafeln, σελ. 119 κ.ἑξ. Ὁ αὐτὸς ἐν ZNTW. 1906, σελ. 10 κ.ἑξ.

[2] Valesius παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 627 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 417. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 417. Hussey, αὐτόθι, σελ. 418. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 15, 1904, σελ. 536 κ.ἑξ. Schwartz, Christl. u. jüd. Ostertafeln, σελ. 125 κ.ἑξ. Ὁ αὐτὸς ἐν ZNTW. 1906, σελ. 9, σημ. 1, ἔνθα ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Πολύκαρπος δὲν ἐμαρτύρησε τὴν 23ην, ἀλλὰ τὴν 22 Φεβρουαρίου. Kirsch, αὐτόθι, σελ. 150, σημ. 141. Lietzmann, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 159.

[3] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 631 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 419 κ.ἑξ., 428 κ.ἑξ. Ὁ Valesius ὑποστηρίζει τὰς ἀντιφατικὰς πληροφορίας τοῦ Σωκράτους, δεχόμενος, ὅτι οἱ ἐν Ρώμῃ ἐνήστευον ὅλα τὰ Σάββατα, πλὴν τῶν Σαββάτων τῆς πρὸ τοῦ Πάσχα νηστείας. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 420. Hussey, αὐτόθι, σελ. 420 καὶ 429. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 5, 1898, σελ. 771 κ.ἑξ. F. Funk, Kirchengeschichtliche Abhandlungen, τόμ. 1, 1897, σελ. 265. Duchesne, Origines du culte chretien, ἔκδ. 5η, 1925, σελ. 256, σημ. 1.

[4] Hussey, αὐτόθι, σελ. 433. Seeck, αὐτόθι, τόμ. V. σελ. 243 κ.ἑξ. Stein, αὐτόθι, σελ. 326.

της Ὀλυμπιάδος». Ἐσφαλμένον. Ἦτο τὸ τρίτον ἔτος τῆς διακοσιοστῆς ἐννενηκοστῆς τρίτης Ὀλυμπιάδος[1].

VI. 1, 2. «Ἀρκάδιος μὲν τῶν ἑώων Ὁνώριος δὲ τῶν ἑσπερίων εἶχε τὸ κράτος. Τῶν ἐκκλησιῶν δὲ κατὰ τούσδε τοὺς χρόνους προειστήκεισαν ἐν μὲν τῇ βασιλευούσῃ Ῥώμῃ Δάμασος». Ὁ Μέγας Θεοδόσιος ἀπέθανε τῷ 395, ἔκτοτε δὲ διεδέχθησαν αὐτὸν οἱ δύο υἱοὶ αὐτοῦ Ἀρκάδιος καὶ Ὁνώριος. Ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 384 ἐπίσκοπος Ῥώμης δὲν ἦτο πλέον ὁ Δάμασος. ἀλλ' ὁ Σιρίκιος (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, VIII, 1, 1)[2].

VI. 3, 8. «Ἰωάννην δὲ ἅμα Βασιλείῳ, τῷ τότε μὲν διακόνῳ ὑπὸ Μελετίου κατασταθέντι, μετὰ ταῦτα δὲ γενομένῳ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας ἐπισκόπῳ, τὰ πολλὰ συνδιάγοντα». Προφανῶς ὁ Σωκράτης τὸν φίλον Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου Βασίλειον ἐταύτισεν ἐνταῦθα ἐσφαλμένως μετὰ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ὄχι οὗτος, ἀλλ' ὁ φίλος τοῦ Χρυσοστόμου Βασίλειος θὰ εἶχε χειροτονηθῆ διάκονος ὑπὸ τοῦ Ἀντιοχείας Μελετίου. Ὁ Μ. Βασίλειος ἐχειροτονήθη διάκονος καὶ πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ Καισαρείας Καππαδοκίας Εὐσεβίου. Ἴδε διόρθωσιν εἰς IV. 26, 6, 8 καὶ 11[3].

VI. 3, 9, 10 καὶ 12. «Ἐν τῇ τοῦ ἀναγνώστου οὖν τάξει καθεστὼς (Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος) τὸν κατὰ Ἰουδαίων λόγον συνέταξεν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τῆς τοῦ διακόνου ἀξίας παρὰ Μελετίου τυχὼν τοὺς περὶ ἱερωσύνης λόγους συνέταξεν, καὶ τοὺς πρὸς Σταγείριον· ἔτι μὴν καὶ τοὺς περὶ ἀκαταλήπτου καὶ τοὺς περὶ τῶν συνεισάκτων... Ὕστερον δὲ Παυλίνου τελευτήσαντος ὑπὸ Εὐαγρίου τοῦ διαδεξαμένου Παυλῖνον χειροτονεῖται πρεσβύτερος». Τοὺς κατὰ Ἰουδαίων λόγους συνέταξεν ὁ Χρυσόστομος, ὅτε ἦτο ἤδη πρεσβύτερος, τοὺς περὶ ἀκαταλήπτου καὶ τοὺς περὶ συνεισάκτων λόγους συνέταξεν ὄχι ὡς διάκονος, ἀλλὰ βραδύτερον. Δηλαδή, τὰς μὲν δέκα πρώτας ὁμιλίας περὶ ἀκαταλήπτου συνέταξεν ὡς πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ (386-378), τὰς δὲ δύο περὶ συνεισάκτων πραγματείας συνέταξεν ὡς ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ πόλει ταύτῃ (397 καὶ ἑξῆς). Ὁ Χρυσόστομος δὲν ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ Ἀντιοχείας Εὐαγρίου, ἀλλὰ τοῦ Ἀντιοχείας Φλαβιανοῦ (Παλλαδίου, Διάλογος περὶ τοῦ βίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, κεφ. 5, ἔκδοσις Coleman-Norton, 1928, σελ. 29)[4].

[1] Hussey, αὐτόθι, σελ. 435, ὁ ὁποῖος ἐσφαλμένως δέχεται αὐτὸ ὡς δεύτερον ἔτος τῆς 293ης Ὀλυμπιάδος. Geppert, αὐτόθι, σελ. 45.

[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 436.

[3] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 667 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 444. Hussey, αὐτόθι, σελ. 444 κ.ἑξ.

[4] Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 446. O. Bardenhewer, Patrologie, 1910, σελ. 305 καὶ 308. Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 670 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 446. Rauschen, αὐτόθι, σελ. 2 κ.ἑξ.

VI. 6. Περὶ τοῦ Γότθου Γαϊνᾶ. «Ὑποκρινόμενος γὰρ (Γαϊνᾶς) δαιμονᾶν ὡς εὐξόμενος τὸ μαρτύριον τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου, ἑπτὰ δὲ σημείοις ἀπέχει τοῦτο τῆς πόλεως, καταλαμβάνει» (6, 23). Ὁ Γαϊνᾶς δὲν κατέφυγεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, ἀλλὰ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, VIII. 4, 14). — «Περιπίπτει (ὁ Γαϊνᾶς) ἑτέρᾳ δυνάμει Ῥωμαίων καὶ ἀναιρεῖται ἅμα τοῖς σὺν αὐτῷ βαρβάροις» (6, 34). Ὁ Γαϊνᾶς ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Οὕννων (Ζώσιμος, Ε. 22)[1].

VI. 7. Αἱ Ὠριγενιστικαὶ ἔριδες ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (περὶ τὸ 400). Ὁ Σωκράτης συνεκέντρωσε τὴν ἔριδα εἰς τὰ περὶ τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ τῶν ἀντιωριγενιστῶν, ἐνῷ ἦτο γενικωτέρα, περὶ τῶν κακοδοξιῶν τοῦ Ὠριγένους (Mansi, τόμος 3ος, στ. 971. Ἱερωνύμου, Ἐπιστολὴ 96η). Περιώρισε τὴν ἔριδα μέχρι τέλους μεταξὺ τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου καὶ τῶν τεσσάρων μοναχῶν, τῶν λεγομένων Μακρῶν ἀδελφῶν, ἐνῷ αὕτη συμπεριέλαβε καὶ ἄλλους μοναχοὺς τῆς Νιτρίας (Παλλαδίου, Διάλογος περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, κεφ. 7, ἔκδοσις Colleman-Norton, σελ. 39)[2].

VI. 9. Ἡ ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας μεταφορὰ τῆς ἔριδος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. «Οὐκ εἰς μακρὰν δὲ οἱ ἀπὸ τῆς ἐρήμου μοναχοὶ ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔρχονται ἅμα Διοσκόρῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ ἀδελφοῖς. Συνῆν δὲ αὐτοῖς καὶ (πρεσβύτερος) Ἰσίδωρος, ὁ πάλαι Θεοφίλῳ τῷ ἐπισκόπῳ (Ἀλεξανδρείας) φιλαίτατος... Αὕτη πρόφασις γέγονε τοῦ καὶ Ἰσίδωρον ἅμα τοῖς περὶ Διόσκορον ἐλθεῖν ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει, ὅπως ἂν παρά τε τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ Ἰωάννῃ τὰ κατ' αὐτῶν ἐσκευωρημένα ἐξελεγχθήσεται» (9, 1 καὶ 9). Κατὰ τὸν Duchesne, δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ πρεσβύτερος Ἰσίδωρος καὶ ὁ Ἑρμουπόλεως Διόσκορος, εἷς τῶν τεσσάρων Μακρῶν ἀδελφῶν, ἐξ ἀρχῆς εἶχον ἀναχωρήσει ἐξ Αἰγύπτου, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων μοναχῶν τῆς Νιτρίας εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὴν γνώμην

[1] Reading, παρὰ Hussey, σελ. 452 κ.ἑξ., 453. Hussey, αὐτόθι, σελ. 453. Seeck, αὐτόθι, τόμ. V. σελ. 322 καὶ 325. Stein, αὐτόθι, σελ. 361 κ.ἑξ.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 687 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 456 κ.ἑξ. Hussey, αὐτόθι, σελ. 457 κ.ἑξ. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 14, 1904, σελ. 419 ἔνθα εὑρίσκει τις ἐξήγησίν τινα, διατί ὁ Σωκράτης συνεκέντρωσε τὴν ὠριγενιστικὴν ἔριδα εἰς τὰ περὶ ἀνθρωπομοφορφισμοῦ. Ἀπετέλει τὴν συμβολικὴν λέξιν τοῦ ἀγῶνος τῶν Ὠριγενιστῶν κατὰ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. I. Kurtz, Kirchengeschichte, τόμ. I. 1906, σελ. 235. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. III. σελ. 54 κ.ἑξ. K. Müller, Kirchengeschichte, τόμ. I. 1941, σελ. 935 κ.ἑξ. Kirsch, αὐτόθι, σελ. 539. Schwartz, ἐν ZNTW. 1937, σελ. 169 κ.ἑξ.

αὐτοῦ ταύτην ὁ Duchesne ἐστήριξεν ἐπὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, γραφείσης τέλη τοῦ 401 ἢ ἀρχὰς τοῦ 402 πρὸς τὸν Κωνσταντίας Ἐπιφάνιον καὶ εὑρισκομένης ἐν λατινικῇ μεταφράσει ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἱερωνύμου (ὑπ' ἀριθμὸν 90). Ἐν αὐτῇ ὁ Θεόφιλος, ὡς ἀρχηγοὺς τῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν φυγόντων μοναχῶν ἀναφέρει μόνον τοὺς τρεῖς ἄλλους Μακροὺς ἀδελφούς, Ἀμμώνιον, Εὐσέβιον καὶ Εὐθύμιον. Ὁ Ed. Schwartz δέχεται, ὅτι ὁ πρεσβύτερος Ἰσίδωρος ἀνεχώρησεν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων, ὄχι ὅμως καὶ ὁ Ἑρμουπόλεως Διόσκορος, ὁ ὁποῖος μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν βραδύτερον. Ἡ καθυστέρησις αὕτη τοῦ Διοσκόρου διαφωτίζεται ἐκ τῶν δύο ἑπομένων χωρίων τοῦ Διαλόγου τοῦ Παλλαδίου. «Καὶ πρῶτον μὲν τὸν τούτων ἀδελφὸν Διόσκορον, ἅγιον ἐπίσκοπον ὄντα τοῦ ὄρους (τῆς Νιτρίας) κελεύει (ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος) τοῦ θρόνου ῥιφῆναι, συρέντα δι' οἰκετῶν Αἰθιόπων, λαβὼν αὐτοῦ τὴν παροικίαν... Ἐπὶ τούτοις διαπυρωθεὶς ὅλος ὁ Θεόφιλος εἴργει καὶ τὸν ἀδελφὸν τῶν μοναχῶν τῆς ἑαυτοῦ ἐκκλησίας, Διόσκορον τὸν ἐπίσκοπον, γεγηρακότα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ» (κεφ. 7ον, ἔκδοσις Colleman-Norton, σελ. 39 καὶ 42). Κατὰ τὸν Duchesne, ὁ Θεόφιλος μόλις κατὰ τὸ δεύτερον χωρίον ἐξεδίωξε τὸν Διόσκορον τῆς ἐπισκοπῆς Ἑρμουπόλεως[1].

VI. 10. Ὁ Σωκράτης ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ περιέπεσεν εἰς τὰ ἑπόμενα λάθη. Πρῶτον, ἐδέχθη, ὅτι ὁ Κωνσταντίας τῆς Κύπρου Ἐπιφάνιος ἦτο ὀπαδὸς τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ καὶ ὅτι ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος παρουσιάσθη ἐπίσης ὡς τοιοῦτος (πρβλ. καὶ VI. 7, 22 καὶ ἑξῆς). Δεύτερον, ἐδέχθη, ὅτι προηγουμένως συνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου σύνοδος ἐν Κύπρῳ κατὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους (10, 3 καὶ ἑξῆς) καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (10, 7 κ.ἑξ.), ἐνῷ συνέβη τὸ ἀντίθετον. Χρόνος συγκλήσεως ἀμφοτέρων τῶν συνόδων περὶ τὸ 400. Τρίτον, ἐδέχθη, ὅτι ἡ καταδίκη αὕτη τοῦ Ὠριγένους ἔγινε διακόσια περίπου ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (10, 8), ἐνῷ εἶχον παρέλθει 145 ἢ 146 ἔτη. Ὁ Ὠριγένης ἀπέθανε 254 ἢ 255[2].

[1] Duschesne, αὐτόθι, τόμ. III. σελ. 59, σημ. 3, καὶ σελ. 83, σημ. 1. Schwartz, ἐν ZNTW. 1937, σελ. 170 κ.ἑξ. Chr. Baur, Johannes Chrysostomus und seine Zeit, τόμ. II. 1930, σελ. 166 κ.ἑξ., 172 καὶ 178. Δέχεται, ὅτι ὁ Ἑρμουπόλεως Διόσκορος ἐξ ἀρχῆς εἶχεν ἀναχωρήσει μετὰ τῶν ἄλλων εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Κατ' αὐτόν, ὁ Θεόφιλος ἤδη εἰς τὸ πρῶτον χωρίον τοῦ Παλλαδίου καθῄρεσε τὸν Διόσκορον καὶ κατήργησε τὴν ἐπισκοπὴν Ἑρμουπόλεως, εἰς δὲ τὸ δεύτερον χωρίον ἀφώρισεν αὐτὸν ἐν γένει τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας (Αἰγύπτου). Πάντως τώρα ἔφυγεν ἐξ Αἰγύπτου.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 693 κ.ἑξ., 695 κ.ἑξ., 696 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 462 καὶ 463. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 463. Hussey, αὐτόθι, σελ. 462 καὶ 463. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 14, 1904, σελ. 491, τόμ. 5, 1898, σελ. 419. Kurtz, αὐτόθι, σελ. 235. Duchesne, αὐτόθι,

VI. 11. Παραλλαγὴ τοῦ ἑνδεκάτου τούτου κεφαλαίου εὑρίσκεται ἐν τέλει τοῦ VI βιβλίου (μετὰ τὸ 23, 7). Ἀμφότερα προέρχονται ἐκ τοῦ Σωκράτους, ἀλλ' ἡ παραλλαγὴ εἶναι ἀρχαιοτέρα (Gepperts, αὐτ., σελ. 130). — «Καὶ οὕτω ἀμφότερα τὰ μέρη παυσάμενα τῆς πρὸς σφᾶς φιλονεικίας ἡσύχασαν» (11, 10). Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐν Ἐφέσῳ ἐχειροτόνησεν ἐπίσκοπον τὸν διάκονον αὐτοῦ Ἡρακλείδην. Οὕτως ἐπῆλθεν ἡ ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ μνημονευομένη κατάπαυσις τῶν ἐρίδων τῶν δύο μερίδων τῆς Ἐφέσου. Ἡ παραλλαγὴ παριστᾷ ἄλλως τὰ πράγματα. «Γενομένης ἐπὶ τούτῳ στάσεως ἐν τῇ Ἐφέσῳ, ὡς οὐκ ἀξίου τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Ἡρακλείδου, ἀνάγκη γέγονε χρονίζειν τὸν Ἰωάννην κατὰ τὴν Ἔφεσον» (23, 3). Ταῦτα ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ δρᾶσις τοῦ Χρυσοστόμου προὐκάλεσεν ἐν γένει ἀντίδρασιν (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, VIII, 6). — «Πολλὰς ἐκκλησίας Ναυατιανῶν καὶ Τεσσαρεσκαιδεκατιτῶν ἀφελὼν (Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος) ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔρχεται (11, 13, πρβλ. καὶ VI. 19, 7). Λείπει ὁλοτελῶς ἐκ τῆς παραλλαγῆς. Οἱ ναοὶ τῶν Ναυατιανῶν ἦσαν διὰ νόμου ἀνεγνωρισμένοι καὶ ἑπομένως ὁ Χρυσόστομος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀφαιρέσῃ αὐτούς. — «Ὡς καὶ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία ἐν τῇ ἐπωνύμῳ τῶν ἀποστόλων ἐκκλησίᾳ τὸν υἱὸν Θεοδόσιον... κομιδῇ τότε νήπιον ὄντα, εἰς τὰ γόνατα τοῦ Ἰωάννου (Χρυσοστόμου) ἐμβαλοῦσα καὶ ὅρκους κατ' αὐτοῦ πολλοὺς καθορκώσασα, μόλις τὴν πρὸς Σεβηριανὸν ἐπίσκοπον Γαβάλων ἔπεισε φιλίαν ἀσπάσασθαι» (11, 20). Ὑπάρχει μὲν καὶ ἐν τῇ παραλλαγῇ (23, 20), ἀλλὰ καὶ ἡ εἴδησις αὕτη δὲν θεωρεῖται ἀληθής[1].

VI. 12, 3. «Οὐκ ἔχων μὲν (ὁ Κωνσταντίας Ἐπιφάνιος) τι λέγειν πρὸς αὐτὰ (τὰ βιβλία τοῦ Ὠριγένους), δοκεῖν δὲ αὐτῷ καὶ Θεοφίλῳ ἐκβαλεῖν αὐτά». Ἐσφαλμένως ὁ Σωκράτης παριστᾷ τὸν Ἐπιφάνιον μὴ δυνάμενον νὰ δικαιολογήσῃ τὴν καταδίκην τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους. Ὁ Ἐπιφάνιος ἐν τῷ κατὰ αἱρέσεων συγγράματι αὐτοῦ ἐν ἐκτάσει ἐπολέμησεν τὸν Ὠριγένην (κεφ. 64)[2].

VI. 15, 1-6. «Πυνθάνεται παρά τινων ὁ Ἰωάννης (Χρυσόστομος), ὡς

τόμ. III. 1929, σελ. 54 κ.ἑξ. Müller, αὐτόθι, σελ. 635 κ.ἑξ. Kirsch, αὐτόθι, σελ. 539. Schwartz, αὐτόθι, σελ. 169 κ.ἑξ.

[1] Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 4, 1948, σελ. 104 κ.ἑξ. Chr. Baur, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 131, σημ. 23, ἔνθα περὶ τοῦ χωρίου 11, 10 ἀποφαίνεται ἀντιθέτως τῶν ὅσων ἀνωτέρω περὶ αὐτοῦ ἐδέχθημεν, σελ. 133 καὶ 141. Schwartz, αὐτόθι, σελ. 178 κ.ἑξ.

[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 467 κ.ἑξ. B. Eberhard, Die Betheilung des Epiphanius am Streite Origenes, 1859, σελ. 5 κ.ἑξ. Κ. Δυοβουνιώτου, Συμμετοχὴ τοῦ Ἐπιφανίου εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Χρυσοστόμου, 1926, σελ. 73.

ἡ βασίλισσα Εὐδοξία τὸν Ἐπιφάνιον ἐξώπλισε κατ' αὐτοῦ... Παρασκευάζει οὖν (ἡ Εὐδοξία) τὸν Θεόφιλον ταχεῖαν ποιεῖσθαι σύνοδον κατ' αὐτοῦ» (15, 1 καὶ 5). Ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως παρέστησε τὸν Κωνσταντίας Ἐπιφάνιον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς ὄργανον τῆς αὐτοκρατείρας Εὐδοξίας καὶ ἀπέδωσε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συγκλήσεως συνόδου κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου εἰς αὐτήν. Ἡ πρωτοβουλία αὕτη ὠφείλετο εἰς τὸν Ἀλεξανδρείας Θεόφιλον (Παλλαδίου, Διάλογος κτλ., κεφ. Β' καὶ Η', ἔκδοσις Coleman-Norton, σελ, 9. 44 καὶ 49). «Οὐ πολὺς ἐν μέσῳ χρόνος καὶ παρῆν Θεόφιλος πολλοὺς ἐκ διαφόρων πόλεων ἐπισκόπους κινήσας· τοῦτο δὲ καὶ βασιλέως ἐκέλευε πρόσταγμα» (15, 6). Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀρκάδιος ἐκάλεσε τὸν Θεόφιλον νὰ ἔλθῃ μόνος εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς ὑπόδικος, καλέσας καὶ ἀριθμόν τινα ἐπισκόπων, ἵνα δικάσωσιν αὐτὸν (Παλλαδίου, αὐτ., κεφ. Β' καὶ Η', ἔκδοσις Coleman-Norton, σελ. 8, 43, 45 καὶ ἑξῆς). Ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως συνεδύασε τὴν ἐπίσημον ταύτην πρόσκλησιν τοῦ αὐτοκράτορος μὲ τὰς ἰδιωτικὰς καὶ ἐξ ἄλλων ἐλατηρίων προερχομένας ἐνεργείας τοῦ Θεοφίλου (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, VIII. 16, 3)[1].

VI. 17, 4-6. Δίκη τοῦ ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐν Ἐφέσῳ κατασταθέντος μητροπολίτου Ἡρακλείδου. Ὁ Σωκράτης θέτει μὲν ταύτην μετὰ τὴν ἐκ τῆς ἐξορίας ἐπιστροφὴν τοῦ Χρυσοστόμου (κεφ. 16), ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐν ἀρχῇ χρονικοῦ προσδιορισμοῦ «πρότερον» δεικνύει, ὅτι ἡ δίκη τοῦ Ἡρακλείδου ἔγινε προηγουμένως, ἤτοι ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Δρυὸς (Ἰούλιον ἢ Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 403). Ἡ μνημονευομένη στάσις τοῦ λαοῦ δὲν προέκυψεν ἐκ ζητήματος τῆς δίκης τοῦ Ἡρακλείδου, ὡς ὁ Σωκράτης δέχεται («στάσις οὖν ἐντεῦθεν καὶ διαπληκτισμὸς μεταξὺ τῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐγένετο σύντονος», 17, 4 καὶ 5), ἀλλ' ἐκ τῶν ἀποφάσεων ἐν γένει τῆς συνόδου τῆς Δρυὸς καὶ τῆς ἐξορίας τοῦ Χρυσοστόμου καὶ πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ 16ου κεφαλαίου μνημονευομένην στάσιν («ὁ δὲ λαὸς ἀφόρητα ἐστασίαζεν»)[2].

VI. 17, 11. «Διόσκορος δὲ εἷς τῶν Μακρῶν, ὁ τῆς Ἑρμουπόλεως ἐπίσκοπος, ὀλίγον ὕστερον μετὰ τὴν Θεοφίλου φυγὴν ἐτελεύτησε· καὶ ταφῆς ἠξιώθη λαμπρᾶς, ἐν τῷ μαρτυρίῳ τῷ ἐν Δρυῒ κηδευθείς, ἔνθα διὰ Ἰωάννην γέγονεν ἡ σύνοδος». Ταῦτα εἶναι ἐσφαλμένα. Ὁ Διόσκορος εἶχεν ἀποθάνει πρὸ τῆς συνόδου τῆς Δρυὸς καὶ ἐτάφη ἐν τῷ πρὸ τῆς πύλης μαρτυρίῳ μάρ-

[1] Chr. Baur, τόμ. II. σελίδες 191 κ.ἑξ., 193, 195, σημ. 4, 196, 197, 206. Schwartz, αὐτόθι, σελ. 188 κ.ἑξ., 190 κ.ἑξ.

[2] Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 477 κ.ἑξ. Hussey, αὐτόθι, σελ. 478. Baur, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 215, σημ. 29, σελ. 231, σημ. 30.

τυρός τινος γυναικὸς (Παλλαδίου, Διάλογος κτλ., κεφ. 17, ἔκδοσις Coleman-Norton, σελ. 105). Ἦτο τὸ τῆς Ἁγίας Εὐφημίας; Μετὰ ταῦτα, ὡς φαίνεται, ὁ Διόσκορος ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τοῦ Μάρτυρος Μωκίου (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, VIII. 17, 5). Ἐν Δρυΐ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ἀπέθανεν ὁ ἄλλος ἀδελφὸς Ἀμμώνιος καὶ ἐτάφη ἐν τῷ μαρτυρίῳ τῶν Ἀποστόλων (Παλλαδίου, αὐτόθι, Σωζομένου, αὐτ., VIII. 17, 6)[1].

VI. 18, 6 καὶ 19. «Βρίσων (ἐπίσκοπος) Φιλίππων τῶν ἐν Θρᾴκῃ... Ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὕπαρχος, ᾧ ὄνομα Ὀπτᾶτος». Οἱ Φίλιπποι ἦσαν ἐν Μακεδονίᾳ, ἡ Φιλιππούπολις ἦτο ἐν Θρᾴκῃ. Ὁ Βρίσων ἦτο, ἄρά γε, ἐπίσκοπος Φιλιππουπόλεως; Ἓν τῶν δύο πρέπει νὰ διορθωθῇ, ἢ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, ἢ τὸ ὄνομα τῆς ἐπαρχίας. Τῷ 404 ὕπαρχος Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Στούδιος. Ὁ Ὀπτᾶτος ἔγινεν ὕπαρχος αὐτῆς τῷ 405. Προηγουμένως θὰ εἶχεν ἄλλο ἀξίωμα καὶ ὡς τοιοῦτος θὰ ἀνεμίχθη εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Χρυσοστόμου. Ὁ Σωκράτης ἀναχρονιστικῶς ἀπέδωσεν εἰς αὐτὸν τὸ μεταγενέστερον καὶ ἀνώτερον ἀξίωμα αὐτοῦ[2].

VI. 19, 6. «Τετάρτῃ γὰρ ἡμέρᾳ μετὰ τὸ κατενεχθῆναι τὴν χάλαζαν ἐτελεύτησεν (ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία)». Κατὰ τὸν Σωκράτην, ἡ χάλαζα ἔπεσε τὴν 30ὴν Σεπτεμβρίου τοῦ 404 (VI. 19, 5). Ἄρα, ἡ Εὐδοξία ἀπέθανε 4 Ὀκτωβρίου. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἐσφαλμένον. Ἡ Εὐδοξία ἀπέθανε 6 Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου (Μαρκελλίνου Κόμητος, γραμματέως τοῦ Μεγάλου Ἰουστινιανοῦ, Χρονικόν, ἔκδοσις Th. Mommsen, Monumenta Germ. Auctores XI. Chron. min., II. 1894, 68)[3].

VI. 20, 1. «Ἀρσάκιος δὲ οὐ πολὺν ἐπεβίω τῇ ἐπισκοπῇ χρόνον· τῇ γὰρ ἑξῆς ὑπατείᾳ, ἥτις ἦν Στελίχωνος τὸ δεύτερον καὶ Ἀνθεμίου, περὶ τὴν ἑνδεκάτην τοῦ Νοεμβρίου μηνὸς ἐτελεύτησεν». Ἐννοεῖται βεβαίως τὸ ἔτος 405, ἀλλ' ἡ ἡμερομηνία εἶναι ἐσφαλμένη. Ὁ Ἀρσάκιος ἔγινεν ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως τὸν Ἰούνιον τοῦ 404. Ἐπεσκόπευσε δέκα τέσσαρας μῆνας (Παλλαδίου, Διάλογος κτλ., κεφ. 11, ἔκδ. Caleman-Norton, σελ. 64). Ἄρα, ἀπέθανεν Ἰούλιον ἢ Αὔγουστον τοῦ 405. Ἀπόδειξις καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 715 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 478 κ.ἑξ. Duchesne, αὐτόθι, τόμ. III. σελ. 93. Baur, αὐτόθι, σελ. 221. Schwartz, αὐτόθι, σελ. 190 καὶ μάλιστα σημ. 54.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 718, καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 480. Baur, αὐτόθι, τόμ. II. σελ. 264.

[3] Baur, αὐτόθι, σελ. 301 κ.ἑξ. Seeck, αὐτόθι, τόμ. V. σελ. 370. Stein, αὐτόθι, σελ. 375.

Σωκράτους περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἀττικοῦ λεγόμενα, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε διάδοχος τοῦ Ἀρσακίου· «ἐν γὰρ τῷ εἰκοστῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐπισκοπῆς ἑαυτοῦ, τῇ δεκάτῃ τοῦ Ὀκτωβρίου μηνὸς ἐτελεύτησεν» (VII. 25, 21)[1].

VI. 23, 7. «(Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀρκάδιος) ἐτελεύτησεν ἐν ὑπατείᾳ Βάσσου καὶ Φιλιππου, τῇ πρώτῃ Μαΐου μηνός· τοῦτο δὲ ἦν ἔτος δεύτερον τῆς διακοσιοστῆς ἐνενηκοστῆς ἑβδόμης Ὀλυμπιάδος, συμβασιλεύσας μὲν τῷ πατρὶ Θεοδοσίῳ ἔτη δεκατρία, μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν τοῦ πατρὸς ἔτη δεκατέσσαρα». Οἱ χρονικοὶ προσδιορισμοὶ τοῦ ἔτους τῆς Ὀλυμπιάδος καὶ τῶν ἐτῶν τῆς βασιλείας αὐτοῦ εἶναι ἐσφαλμένοι. Ἦτο τὸ τέταρτον ἔτος τῆς 296ης Ὀλυμπιάδος. Ὁ Ἀρκάδιος ἐβασίλευσεν μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ δώδεκα ἔτη (19 Ἰανουαρίου 283 - 17 Ἰανουαρίου 395) καὶ μετὰ ταῦτα ἐβασίλευσε δεκατρία ἔτη, τρεῖς μῆνας καὶ δεκαπέντε ἡμέρας. Ἀπέθανε τὴν πρώτην Μαΐου τοῦ ἔτους 408[2].

VII. 6, 10. «Οὐκ εἰς μακρὰν δὲ καὶ Σισινίου τοῦ Ναυατιανῶν ἐπισκόπου τελευτήσαντος, ἐν τῇ αὐτῇ ὑπατείᾳ χειροτονεῖται Χρύσανθος». Ὁ Σωκράτης, λέγων «ἐν τῇ ὑπατείᾳ» ἐννοεῖ βεβαίως τὴν ὑπ᾽ αὐτοῦ ἀμέσως προηγουμένως μνημονευθεῖσαν ὑπατείαν Ὁνωρίου τὸ ἕβδομον καὶ Θεοδοσίου Αὐγούστου τὸ δεύτερον (VII. 6, 1), ἤτοι τὸ ἔτος 407. Ἀλλ᾽ ὁ αὐτὸς Σωκράτης, ἐν ἀρχῇ τοῦ δεκάτου ἑβδόμου κεφαλαίου, ὡς ἔτος θανάτου τοῦ Χρυσάνθου δέχεται τὴν ὑπατείαν Μοναξίου καὶ Πλίνθα (ἤτοι τὸ ἔτος 419), ἕκτῃ καὶ εἰκάδι Αὐγούστου μηνός, τὴν δὲ διάρκειαν τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ ἑπταετῆ. Κατὰ ταῦτα ὁ Χρύσανθος, ἐπίσκοπος τῶν Ναυατιανῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (VII. 12, 3), δὲν ἐχειροτονήθη τῷ 407, ἀλλὰ τῷ 412. Ὁ Σωκράτης, ἄρα, τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον ἐσφαλμένως ἔθεσεν ἐν τέλει τοῦ ἕκτου κεφαλαίου (6, 10). Ἔπρεπε νὰ θέσῃ αὐτὸ μετὰ τὸ ἕβδομον κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς ἐν ἀρχῇ ἀναφέρει τὴν διὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Χρυσάνθου ἁρμόζουσαν ὑπατείαν (Ὁνωρίου τὸ ἔνατον καὶ Θεοδοσίου τὸ πέμπτον») διὰ τῆς ὁποίας ὁρίζεται τὸ ἔτος 412. Ὁ Σωκράτης ἐπανέλαβε τὸ χωρίον ἐν ἀρχῇ τοῦ δωδεκάτου κεφαλαίου («Σισινίου δὲ τελευτήσαντος, Χρύσανθος καθειλκύσθη εἰς τὴν ἐπισκοπήν»), ἵνα διηγηθῇ ἐκεῖ τὸν βίον τοῦ Χρυσάνθου. Πάντως ἐκ παραδρομῆς διετήρησεν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ ἀμφοτέρας τὰς ἐκδοχάς, καὶ τὴν ὀρθὴν καὶ τὴν ἐσφαλμένην (πρβλ. καὶ διόρθωσιν εἰς II. 17)[3].

---

[1] Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 488. Baur, αὐτόθι, σελ. 305.

[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 494 κ.ἑξ. Geppert, αὐτόθι, σελ. 45. Seeck, αὐτόθι, σελίδες 258, 265, 285. Stein, αὐτόθι, σελίδες 319, 336, 375.

[3] Hussey, αὐτόθι, σελ. 502 κ.ἑξ. Geppert, αὐτόθι, σελ. 53 καὶ 131.

VII. 20, 13. «Ὃς (βυζαντινοπερσικὸς πόλεμος) γέγονεν ἐν ὑπατείᾳ τῶν δύο Αὐγούστων, Ὁνωρίου τὸ τρισδέκατον καὶ Θεοδοσίου τὸ δέκατον, τετάρτῳ ἔτει τῆς τριακοστῆς Ὀλυμπιάδος». Ὁ πόλεμος οὗτος ἔληξεν ἐπὶ τῆς μνημονευθείσης ὑπατείας (ἔτος 422), ἤρχισεν ὅμως κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος (Μαρκελλίνου Κόμητος, Χρονικὸν εἰς τὸ ἔτος 444, 1). Τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἔτος τῆς Ὀλυμπιάδος εἶναι ἐσφαλμένον. Ἦτο τὸ δεύτερον ἔτος αὐτῆς[1].

VII. 24. Τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β′ εἰς τὴν θείαν αὐτοῦ Πλακιδίαν καὶ τὸν μικρὸν αὐτῆς υἱὸν Βαλεντινιανὸν ἀνάθεσιν τῶν πραγμάτων τῆς Δύσεως ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως ἐχρονολόγησεν, ὡς γενομένην μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ τυράννου Ἰωάννου († Μάϊον ἢ Ἰούνιον τοῦ ἔτους 425). Ἡ ἀνάθεσις ἔγινε προηγουμένως (Ὀκτώβριον τοῦ 424). Ὁ Ἰωάννης εἶχεν ἀναγορευθῆ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως τὸν Δεκέμβριον τοῦ 423[2].

VII. 30. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βουργουνδίων. Ἡ ἱστορικότης τοῦ περιεχομένου τοῦ κεφαλαίου τούτου προσβάλλεται κυρίως εἰς τρία σημεῖα, τὰ ὁποῖα ὁ Σωκράτης δέχεται. Πρῶτον, ὅτι τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Βουργουνδίων προὐκάλεσαν αἱ ἐπιδρομαὶ καὶ λεηλασίαι τῶν Οὔννων. Δεύτερον, ὅτι οἱ Βουργούνδιοι ἀπ᾽ ἀρχῆς ἔγιναν ὀρθόδοξοι χριστιανοί, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλα γερμανικὰ φύλα, τὰ ὁποῖα πρῶτον ἔγιναν ἀρειανοὶ καὶ ἔπειτα ἐγκατέλειψαν τὴν αἵρεσιν ταύτην. Τρίτον, ὅτι οἱ Βουργούνδιοι γενόμενοι χριστιανοὶ ἐνίκησαν τοὺς Οὔννους[3].

VII. 34, 8. «Τούτου γενομένου (καθαιρεθέντος τοῦ Νεστορίου), οἱ περὶ Νεστόριον ἕτερον καθ᾽ ἑαυτοὺς συνέδριον ποιησάμενοι, καθαιροῦσι Κύριλλον καὶ σὺν αὐτῷ Μέμνονα τὸν τῆς Ἐφέσου ἐπίσκοπον. Οὐκ εἰς μακρὰν δὲ καὶ μετὰ ταῦτα ἐπέστη Ἰωάννης ὁ τῆς Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος». Πρόκειται περὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ τρίτης οἰκουμενικῆς συνόδου (431), ἡ ὁποία καθήρεσε τὸν Νεστόριον. Ὡς γνωστόν, τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἰδιαίτερον συνέδριον τῶν νεστοριανιζόντων καὶ ἡ καταδίκη τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου καὶ τοῦ Ἐφέσου Μέμνονος ἔγινε μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Ἀντιοχείας Ἰωάννου καὶ τῶν

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 781 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 519. Hussey, αὐτόθι. Geppert, αὐτόθι, σελ. 45. Stein, αὐτόθι, σελ. 436.

[2] Hussey, αὐτόθι, σελ. 523 κ.ἑξ. Seeck, αὐτόθι, τόμ. VI. σελ. 90 - 95. Stein, αὐτόθι, σελ. 426 κ.ἑξ.

[3] Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 530 κ.ἑξ. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 3, 1897, σελ. 569, H. v. Schubert, Die Anfänge des Christentums bei den Burgunden, 1911.

ἐπισκόπων αὐτοῦ. Οὗτοι μετέσχον τοῦ ἰδιαιτέρου τούτου συνεδρίου καὶ συναπεφάσισαν[1].

VII. 36, 10. « Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς πρότερον Σασίμων μιᾶς τῶν ἐν Καππαδοκίᾳ πόλεων ἐπίσκοπος ἦν, εἶτα γέγονε Ναζιανζοῦ ». Ἐνταῦθα πρώτην φορὰν ὁ Σωκράτης ἀνέφερε τὸ ὀρθόν, ὅτι ὁ Γρηγόριος ἔγινεν ἐπίσκοπος Σασίμων, διετήρησεν ὅμως καὶ τὴν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν, ὅτι διετέλεσεν ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ. Ἴδε διορθώσεις εἰς Σωκράτους IV. 11, 8 κ.ἑξ., 26, 13. V. 6, 1 καὶ 7, 1.

VII. 44, 1 καὶ 4. « Ταύτην (τὴν Εὐδοξίαν) Οὐαλεντινιανὸς ὁ ἀνεψιὸς (Θεοδοσίου τοῦ Β΄), ὁ ὑπ᾿ αὐτοῦ τῶν ἑσπερίων μερῶν καταστὰς βασιλεύς, ᾔτησε πρὸς γάμον λαβεῖν... Οὗ (γάμου) ἐπιτελεσθέντος ἐν ὑπατείᾳ Ἰσιδώρου καὶ Σινάτορος, λαβὼν τὴν γαμετήν, αὖθις ἐπὶ τὰ ἑσπέρια μέρη ἐνέδραμεν ». Ταῦτα εἶναι ἐσφαλμένα. Ὁ Βαλεντινιανὸς ἤδη εἰς ἡλικίαν πέντε ἐτῶν εἶχε μνηστευθῆ μετὰ τῆς Εὐδοξίας, ἡ ὁποία ἦτο τότε διετής. Ὁ γάμος δὲν ἔγινεν ἐπὶ τῆς μνημονευθείσεις ὑπατείας (436), ἀλλ᾿ ἓν ἔτος βραδύτερον (29 Ὀκτωβρίου 437)[2].

VII. 46, 13. « Περὶ τὴν μίαν καὶ εἰκάδα τοῦ αὐτοῦ μηνὸς χειροτονηθέντα ἐνθρονίζουσι (τὸν Ναβατιανὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως Μαρκιανόν). Ὁ προκάτοχος αὐτοῦ Παῦλος ἀπέθανε « περὶ τὴν μίαν καὶ εἰκάδα τοῦ Ἰουλίου μηνὸς » (46, 1). Ἡ ὑποδεικνύουσα τὸν διάδοχον διαθήκη τοῦ ἀποθανόντος Παύλου ἀνεγνώσθη τρεῖς ἡμέρας μετὰ ταῦτα (46, 12). Ἡ χειροτονία ἑπομένως τοῦ νέου ἐπισκόπου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ « περὶ τὴν μίαν καὶ εἰκάδα τοῦ αὐτοῦ μηνός ». Ὁ Christophorsonus καὶ ὁ Savilius ἐπρότειναν διόρθωσιν τοῦ κειμένου. Ἀντὶ « τοῦ αὐτοῦ μηνὸς » νὰ γραφῇ « τοῦ Αὐγούστου μηνός »[3].

VII. 48, 8. « Ἡ δὲ πᾶσα τῆς ἑπτατόμου ὑπόθεσις περιέχει χρόνον ἐτῶν ἑκατὸν τεσσαράκοντα· ἀρξαμένη δὴ ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς διακοσιοστῆς ἑβδομηκοστῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος... καταπαύσασα δὲ ἐπὶ τὸ δεύτερον ἔτος

---

[1] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 814 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 535 κ.ἑξ. Herzog-Hauck, αὐτόθι, τόμ. 18, 1906, σελ. 486.

[2] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 835 κ.ἑξ. καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 549. Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι. Seeck, αὐτόθι, τόμ. VI. σελ. 121. Stein, αὐτόθι, σελ. 430.

[3] Valesius, παρὰ Migne, αὐτόθι, στήλη 839 καὶ παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 550 κ.ἑξ.

20 - 10 - 1956

τῆς τριακοσιοστῆς πέμπτης Ὀλυμπιάδος ». Ταῦτα εἶναι ἐσφαλμένα. Ἡ Ἐκκλ. Ἱστορία τοῦ Σωκράτους περιλαμβάνει χρονικὸν διάστημα μόνον ἑκατὸν τριάκοντα τριῶν ἐτῶν. Ἤρχισε κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς 271ης Ὀλυμπιάδος (ἴδε διόρθωσιν εἰς Σωκράτους I. 2, 1) καὶ ἐτελείωσε κατὰ τὸ τρίτον ἔτος τῆς 304ης Ὀλυμπιάδος. Ἕνεκα τῶν ἐσφαλμένων Ὀλυμπιάδων ὁ Σωκράτης εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τῶν ἐτῶν, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνει τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ, ἔφθασεν εἰς 136 καὶ 137 ἔτη, τὰ ὁποῖα ἐσημείωσεν ὡς ἑκατὸν τεσσαράκοντα διὰ τὸ στρογγυλὸν τοῦ ἀριθμοῦ[1].

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

---

[1] Reading, παρὰ Hussey, αὐτόθι, σελ. 552. Geppert, αὐτόθι, σελ. 45.

EMMANVELIS RAVL EPISTVLAE XII

Edidit Raymundus J. Loenertz O.P.

Μανουηλ του Ραουλ Επιστολαι

1

Τῶι κραταιῶι καὶ ἁγίωι ἡμῶν αὐθέντηι καὶ βασιλεῖ κυρῶι Ἰωάσαφ τῶι Καντακουζηνῶι

IOASAPH MONACHO EX IMPERATORE IOANNE CANTACUZENO, CONSTANTINOPOLIM

Thessalonicae, 1355 - 1360

Ioannem Cantacuzenum Augustum convenit Emmanuel Raul in ea urbe ubi haec verba litteris mandat, Thessalonicae scilicet, quam ille semel invisit, anno p.Ch. n. 1349 in 1350 declinante. Saepius exinde scribere cupivit optimo et sapientissimo principi, nec ausus est. Sed ecce Cantacuzenus, postquam dimissa purpura monachum induit (1354.XII.10), eum scriptione praevenit, utque rescriberet rogavit. Tanta dignatione ultra quam dici potest commotus Emmanuel, primam hanc scribit epistulam, laudibus Augusti monachi redundantem. Ubi se tanto operi prorsus imparem fatetur, cum, in Peloponneso natus, brevi Laconum eloquentiae sit obnoxius. Nonnulla de laude regiae Urbis obiter ingerit et tandem Cantacuzeno gratulatur, quod eo imperitante Deus Ecclesiam suam in orthodoxa fide servaverit, damnatis, puta, anno 1341, Barlaam Calabro et Gregorio Acindyno.

Ἐμοὶ μέν, ὦ σοφίας πέλαγος, κράτιστε βασιλεῦ, πολλάκις προθυμη- (f. 314) *θέντι πρὸς τὸ τῆς σῆς βασιλείας ὕψος τολμῆσαι διὰ γραμμάτων ἀναδραμεῖν, ῥᾴδιον οὐδαμῶς οὐδεπώποτε δυνηθῆναι φθάσαι οὔτ' ἔδοξεν οὔτ' ἐφάνη. ἀλλ' οὐδ' ἐκρίθη δέον, οὐδὲ γοῦν πρὸς αὐτήν γε μόνην εἰπεῖν ἐγχείρησιν,*

Codices: Scorialen. Ψ IV 1, f. 293 - 337 (S); Monacen. 145, f. 137 - 154 (M); Monacen. 199, f. 296 - 314 (M^1), omnes s. XVI. S praebet epistulas hoc ordine: 4 6 2 1 10 12 8 9 7 5 3 11; M^1 habet eundem ordinem. M habet ordinem 2 1 9 7 5 3 10 - 12 4 6 8. Codice M^1 non usus sum nisi in edendis epistulis 2 et 8 et prima parte ep. 1.

1. S 4, f. 314 - 325v. M 2, f. 138 - 144. M^1, f. 300v, contuli usque ad lin. *18 ἡγεμόνας*

2 τὸ om. M

1. 1 - 2 προθυμηθέντι κ.τ.λ.: primam hanc misisse Cantacuzeno fatetur epistulam!

ὡς οὐδ' εἰς μεγάλα μοι πελάγη δυνατὸν εἶναι διέγνωσταί ποτε παραδύεσθαι. οὐχ ὅπως γὰρ εἰς τοιοῦτόν τε καὶ τοσοῦτον, οἷον καὶ ὅσον δὴ τὸ τῆς σῆς ἐστι σοφίας ἄπειρον, ἐθάρρησά ποτε | πέλαγος τὸν ἱστὸν ἀνορθῶσαι f. 314v *τοῦ λόγου καὶ τὸ λαῖφος ἀναπετάσαι, ἀλλ' οὐδ' ἃ τοῖς ὀφθαλμοῖς εἴκει, ὡς εἶναι διαβαίνειν καὶ τὸν τῆς τοιαύτης θαλάττης καθάπαξ ἀπείρατον, οὔκουν ἐς δεῦρο, ῥᾴδιον ὃν ἀποφυγεῖν, οὐδὲ τούτων αὐτῶν κατετόλμησα. οὕτω τὴν εἰς τὸ τῆς σῆς ὕψος σοφίας φέρουσαν καὶ ἄποθεν ὁδὸν ἑώρων ἀποσκοπῶν, καὶ κατενόουν ἀνάντη πάντη καὶ μάλα τραχεῖαν ἐμοὶ καὶ δύσβατον.*

2. *Ὅθεν οὐδ' ἅψασθαι ταύτης ὅλως οὐδ' ὁποσονοῦν οὐδεπώποτ' ἐπικεχείρηκα, ἐμαυτὸν εἰδὼς ὅτι τέ εἰμι Λάκων ἄνωθεν, οἷς τὸ βραχυλογεῖν φυῇ πρόσεστι, καὶ τὴν σὴν φύσιν ἐκ παίδων ἐξεπιστάμενος ὑπερβᾶσαν πολλοῖς τοῖς πλεονεκτήμασιν, ὡς πρίν γ' ἤκουόν τε κἀξ ἐκείνου μετέπειτα καὶ ἐς δεῦρο πείρᾳ σαφῶς μεμάθηκα, οὐ τοὺς ἐφ' ἡμῶν ἢ καὶ ⟨οὐ⟩ πολλῷ πρὸ ἡμῶν ὑπάρξαντας ἀρίστους βασιλεῖς τε καὶ ἡγεμόνας, ἀλλ' ἤδη καὶ πολλοὺς | τῶν πάλαι ὑμνουμένων ἐπ' ἀρεταῖς καὶ σοφίᾳ καὶ κατορθώμασιν. ἣ* f. 315 *δὴ καὶ πολλῶν καὶ μεγάλων τῶν ἐγκωμίων καὶ ἐπαίνων ἐστὶν ἀξία, καὶ δεῖ καὶ τοῖς αὐτὴν βουλομένοις ἐγκωμιάζειν ἐπιχειρεῖν οὐκ ἐκ Δωριέων, ὡς αὐτός εἰμι, Λάκωνας βραχυλόγους εἶναι, ἀλλ' ἐκ τ' Ἀθηνῶν, εἰ οἷόν τε, τῶν τότε καὶ τῆς Ἀττικῆς αὐτῆς, εὐδοκιμοῦντας πλάτει λόγου πολλῷ, καὶ κάλλει πλεῖστον ὅτι τὸ κομψὸν ἔχοντι λογογράφους ἀρίστους εἶναι, οἷον δὴ τὸν Ἀριστείδην ὁρῶμεν ἐκ τῆς τῶν λόγων περιουσίας ὥς φησι τὸν εἴτε Εὐδαίμονος εἴτε εὐδαίμονα, ὃν οἱ Ἁδριανοὶ ἤνεγκαν, οὐκ Ἀθῆναι, ἀλλ' οὐδ' Ἀττική, καὶ μάλιστα — δεῖ γάρ με τἀληθῆ λέγειν — ἐκ ταυτησὶ τῆς μεγίστης, ἣν ἅπαντες ἴσασι τῶν ἁπανταχοῦ γῆς ἁπασῶν ἐν ἅπασι βασιλεύουσαν πόλεων λόγῳ τε καὶ σοφίᾳ σὺν ἐπιστήμῃ πάσῃ καὶ τοῖς λοιποῖς, ἵνα δὴ τἆλλα πάντα παρῶ, κατορθώμασιν.*

3. *Οὐδὲ γὰρ εἴ τις εἰπεῖν ἐθέλοι περὶ αὐτῆς ἀξίως δύναιτ' ἂν | ποτε* f. 315v *φθέγξασθαι, μή τί γε καὶ γραφῇ δοῦναι τῶν ἐν αὐτῇ θεαμάτων, οὐ μικρὸν οὐ μέγα, ἣ ἅπερ, εὐτυχοῦντος τοῦ χώρου φύσει τε καὶ θέσει, καὶ τῇ τῶν τεττάρων ἄριστα στοιχείων κράσει χρωμένη, διά τε γῆς καὶ θαλάττης διὰ πάντων ὡραίων καλῶν τε καὶ ἀγαθῶν καὶ τερπνῶν καὶ ἡδέων εὐθηνουμένη φαίνεται. τίς γὰρ ἂν καὶ δύναιτό ποτε ἐξισχῦσαι λόγῳ παραδοῦναι τοιού-*

7 τὸν ἱστὸν : τὸν ἱστίον SM^1 *τὸ ἱστίον* M *9 τῆς* om. SM^1 *10 ὂν : ὃν* codd. *14 οἷς : εἰς* S *15 πρόσεστον* M *σὴν* om. M^1 *17 ἐς : εἰς* M^1 *28 ἁπασῶν : ἀπασῶν* S *ἀποσῶν* M *29 πάσῃ : πᾶσι* codd. *33 τοῦ* om. M *36 ἐξισχύσαι τῷ* M

14 Λάκων : cf. epp. ***5****,52 - 53* et ***6****,11.*

21 τοῖς... βουλομένοις : leg. *τοὺς... βουλομένους?*

25 - 26 Proleg. in Aristid. Panath. (Dindorf), t. III, 737, 14. Philostr., Vit. Soph., II 9.

των τε καὶ τοσούτων καὶ τηλικούτων ναῶν μεγέθη τῶν ἐν αὐτῇ παντοίοις καὶ παντοδαποῖς καὶ ποικίλοις εἴδεσι σχημάτων κατεσκευασμένων καὶ εἰς ὅτι κάλλιστον ᾠκοδομημένων; ἢ τίς τὴν ἔνδον τερπνότητα τῶν τε γραφῶν καὶ ψηφίδων καὶ κιόνων τῶν ὑπερειδόντων καὶ τοῦ λοιποῦ κάλλους ἐκφράσαι λόγος; ὧν καὶ τὸ κατὰ μέρος ἑκάστου νοῦς οὐ σθένει περιλαβεῖν ἀνθρώπινος, μή τί γε καὶ γραφῇ παρασχεῖν εἰς ἔκφρασιν. τὸν γὰρ τῆς τοῦ Θεοῦ ἔγωγε Σοφίας καὶ πρό γε πάντων καὶ μετὰ πάντας ἐξαίρω λόγου. | f. 316 οἶμαι δὲ καὶ πᾶς, εἴ τις νοῦν ἔχων ἐστί, λόγου ζητουμένου περὶ αὐτοῦ σιωπὴν τιμῶν φαίνοιτο. οὐδὲ γὰρ οἶμαι περὶ αὐτοῦ, εἰ μή πού τις τουτὶ μόνον εἰπεῖν ἐθέλοι, ὡς ὁ τὰ πάντα σοφίᾳ συστησάμενος ἀρρήτῳ καὶ αὐτὸν ἀρρήτῳ λόγῳ τοιοῦτον ἔδειξεν, εὐλόγως ἂν φθέγγοιτο, καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ παντὸς ἐν μέσῳ στερεώματος ὡσεί τινος ἱεροῦ ἀξιόχρεων θυσιαστήριον ἀνεγηγέρθαι καὶ ἐμπεπῆχθαι.

4. Ἡ τῶν ἐξ οὗπερ ἡ μεγίστη πόλις αὕτη συνέστη καὶ μέχρι τοῦδε βασιλείων οἰκοδομημάτων τὴν ποικιλίαν τά τε σχήματα τά τε μεγέθη καὶ τὴν ἔνδον τερπνότητα καὶ φιλοτιμίαν, τῶν μεταγενεστέρων οὐχ ἧττον ἢ τῶν προγεγενημένων, ὧν ἁπάντων ὡς λέγεται τῶν ὑπογείων τὰ ἀφανῆ μείζω τῶν ὁρωμένων εἰσὶ καὶ πολυτελέστερα, ὧν καὶ τὸ δοκοῦν εὐτελέστατον μεῖζόν ἐστιν ἢ περιφανοῦς τινος ἑτέρας καὶ μεγαλωνύμου πόλεως πρόσχημα; ἀλλ' ὢ πῶς ἢ τίσι καὶ ἄκων συνελαθεὶς βυθοῖς θαλάττης ἐνέπεσον, | f. 316v ἀπειροθάλαττος ὢν παντάπασιν; πῶς τοσοῦτον ἐκτραπεὶς τῆς εὐθείας ἐπανήκω, μὴ προμεμαθηκὼς νήχεσθαι, ἀλλεπαλλήλων με κυμάτων βίᾳ περιδονούντων καὶ μὴ ἐώντων ἰδεῖν ὅθεν ἐξένευσα, ἀλλὰ τὴν ὄψιν ἐφελκομένων πρὸς παραδείσους ἀνεικάστους καὶ δυσκαταλήπτους τῶν ἐν αὐτῇ ⟨κήπων⟩, οὓς αἱ κατ' οἶκον ἐπαύλεις ἅπασαι περὶ αὐτὰς πλουτεῖν φαίνονται; τίς μοι χεῖρα χειραγωγὸς κυβερνήτης δοὺς παρέλκοντι τρόπῳ χρώμενος ὅθεν ἐξετράπην ἐπαναγάγῃ καὶ τοῦ βυθοῦ καὶ τῶν κυμάτων καὶ τῆς θαλάσσης αὐτῆς ἐξαιρήσεται;

5. Τοιούτοις κινδύνοις ἑκὼν ἐμαυτὸν ἐνέβαλον, ἐκ πολλοῦ μὲν ἀνενεγκεῖν ἱμειρόμενος τῷ σῷ κράτει, σωφρόνως δ' ἀποδειλιῶν καὶ μηδαμῶς προθυμούμενος, εὖ ποιῶν, τῷ δὲ σῷ προστάγματι νῦν θαρσήσας καὶ πειθαρχήσας. τοσοῦτόν ἐστιν εἰς εὐφημίας λόγον ἐμοὶ μέγιστον καὶ δυσεπιχείρητον τὸ τῆς σῆς ὕψος σοφίας καὶ μεγαλοπρεπείας, ὡς καὶ οὐρανῶν αὐτῶν ἐπέκεινα, | f. 317 μή τί γε μέχρις αὐτῶν διήκειν λογίζεσθαι. ταῦτ' ἄρα σοι καὶ ἀνενεγκεῖν οὐδαμῶς οὐδεπώποτε προθυμηθῆναι τετόλμηκα. πλὴν ἀλλ' ἐπειδήπερ ἡ κραταιὰ καὶ ἁγία βασιλεία σου ᾧ φυῇ πρόσεστιν αὐτῇ, οὐχ ἁπλῶς

47 *τοιοῦτον* : *τοσοῦτον* M 51 *οἰκοδομημάτων* : *οἰκοδ* ex *οἴκων* corr. S *οἴκων οἰκοδομημάτων* M 57 *παντάπασι* M 60 *δυσκατήπτους* S 69 *σοφίας ὕψος* M 70 *διήκην* M ex *δίκην* (!)

ἐκ παίδων οὐδ' ἀσκήσει προσειληφυίᾳ ἀλλ' ἅμα γενομένῃ, φιλανθρώπῳ μετ' εὐμενείας χρωμένη, καθάπερ εἴωθε πρὸς ἅπαντας χρῆσθαι τρόπῳ θείῳ, τούτῳ καὶ πρὸς ἐμέ, καὶ προσκυνητῷ προστάγματι τὸν πάντων ἐλάχιστον καὶ θαρρεῖν ηὐδόκησε καὶ προσέταξε τοιούτου τε καὶ τοσούτου κατατολμᾶν μεγίστου καὶ ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν δύναμιν ἐπιχειρεῖν πράγματος, πρῶτον μὲν ἣν οἶδα τῷ ἐκ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναί με παραγαγόντι Θεῷ ὑπὲρ ὧν ἑκάστοτε φαίνομαι πλουσίων ἀπολαύων παρ' αὐτοῦ δωρεῶν ⟨χάριν⟩, ταύτην αὐτὴν ἀποτίννυμι καὶ τῇ κραταιᾷ καὶ ἁγίᾳ βασιλείᾳ σου ταύτης εἵνεκα τῆς εὐεργεσίας. ἔπειτα δὲ τῷ θάρρει τούτῳ κινούμενος πειράσομαι καὶ χεῖρα καθόσον οἷός τέ εἰμι κατατολμῆσαι κινῆσαι, λίαν ἀνενεγκεῖν αὐτῇ καὶ ἐκ πολλοῦ προθυμούμενος. |

6. Ἀλλὰ γὰρ πρίν γε διανοίᾳ τοῦτο λαβεῖν, πρὶν ἐν νῷ περιλαβεῖν, f. 317v πρὶν ἐνστήσασθαι, πρὶν πρὸς τὸ γράφειν ἐπᾶραι χεῖρα, πρὶν ἄρξασθαι, δεῖν αἰτῆσαι συγγνώμην ἔγνων ⟨εἰ⟩, ὧν ἀδυνάτως ἔχω, καὶ τοῖς ὅτι μάλιστα περὶ λόγους ἐσπουδακόσιν ἀνέφικτα ταυτὶ κρίνων εἶναι, τούτων αὐτῶν αὐτὸς ἐπιχειρεῖν κατατολμῶν φαίνομαι. καὶ ὅτι ταύτης τυχεῖν περὶ πλείστου πεποίημαι τῆς συγγνώμης καὶ τὸ πρᾶγμα παντὸς μᾶλλον ἥγημαι προτιμότερον, παντί που δῆλόν ἐστιν. αὐτὴν ταύτην τοίνυν αἰτῶ, καὶ ἱκέτης γίνομαι, τὴν συγγνώμην, ἀπειροθάλαττος ὢν παντάπασιν, εἶτα θαλαττεύειν κατατολμῶν. καίτοι πρὸς τὰ βασιλικὰ σὰ τῶν ἀνεικάστων ἄπειρα χαρίτων πελάγη, καὶ πρός γε ταύτῃ τῆς σῆς χρηστότητος δέομαι καὶ καθικετεύω, εἴ πού σκόλοψί τισι προσεγγίσω θαλαττεύων ὑφάλοις ἐν τούτοις τοῖς ἀπείροις πελάγεσι, μή με παριδεῖν ὥστε ναυαγίῳ περιπεσεῖν ἢ καὶ κινδυνεύοντα καταδῦναι, ἀλλ' ὀρέξαι χεῖρα καί τισι τῆς αὐτῆς εὐμενείας παρασχεῖν αὔραις χρήσασθαι σὺν οὐρίῳ χρηστότητος πνεύματι, ὥς τέ τινι | f. 318 τῶν αὐτῆς ἐγκαθορμίσαι σωτηρίων λιμένι. ἐγὼ γὰρ διανοούμενος γράφειν ἰλιγγιῶ. οὐδὲ γάρ ἐστί μοι νοῦς ἐφικνούμενος χωρῆσαι πρὸς ἐγκωμίων τοσούτων πληθύν, ἀλλ' οὐδ' ἔννοια φθάνουσα, οὐ μέθοδος ἱκανή, οὐ λέξις ἐξαρκοῦσα τῇ φράσει τὴν συνθήκην καὶ ἀνάπαυλαν τοῦ λόγου σεμνύνουσα, οἷς ὁ τοῦ λόγου ῥυθμὸς στερρῶς καὶ κοσμίως ἵδρυται.

7. Χωρὶς γὰρ τῶν ἄλλων ἁπάντων, ἵν' ἐντεῦθεν ἄρξωμαι, τί μόνον εἴπω πρῶτον, τί δ' ὕστατον, ὅτι τοσαύτης ἠξίωμαι τῆς τοῦ σοῦ κράτους φιλανθρωπίας ἐγώ, ὡς οὐ μνήμης μόνον ἁπλῶς ἀλλ' ἤδη καὶ γραμμάτων ἀπολυθέντων μοι διὰ θείου καὶ προσκυνητοῦ προστάγματος; τίνα χάριν ὁμολογήσω, τί φθέγξωμαι; τί τις ἂν εἰπὼν ἀξίως ἐφίκοιτο τοῦ προσήκοντος; ἄκρως κατ' ἄκρας ὄντως συνεσχέθην τῇ ἀφωνίᾳ, καὶ οὐδὲν ἄλλ' ἢ τουτὶ

75 *τούτῳ* S (?) : *ταύτης* M 82 *κινῆσαι* : *νικῆσαι* M 88 *περὶ τοῦ* M 89 *τὸ* om. M 94 *προσεγγίζω* M 95 *κινδυνεύοντι* codd. 99 *μοι* om. M *ἀφικνούμενος* codd.

μόνον Λακωνικῶς ὕπεστί μοι λέγειν βραχυλογοῦντι, ὡς καὶ σιωπῶντος ἤκουε Μωσέως Θεός, καὶ ἡ κραταιὰ καὶ ἁγία βασιλεία σου | κἀμοῦ ὀξέως f. 318v καὶ μὴ φθεγγομένου συνίησιν. οὗ γὰρ εἰς ταὐτὸ πασῶν ἀρετῶν ἑσμὸς συγκεκρότηται καὶ συνεληλυθὼς φαίνεται σὺν λόγῳ καὶ σοφίᾳ τῶν ἄκρων ἐξηρτημένῳ ἐφικνεῖσθαι πᾶσαν ἀτονοῦσαν ἀπελέγχει λόγου δεινότητα. τίσιν οὖν ῥήμασιν ἐξυμνήσω, ποίοις ὀνόμασι μελῳδήσω, τίνι συναιρομένῳ μοι Πινδάρῳ χρήσωμαι τοῦ τολμήματος, ἄκρως εἰδότι θαρρούντως, οὐχ ὅπως τοὺς ἀρίστους ἐν τοῖς ἀγῶσι τῶν ἀνδρῶν ἐξυμνεῖν καὶ στεφανοῦν ἐν τοῖς ἄθλοις, ἀλλ' ἤδη καὶ τοὺς ἥρως αὐτοὺς ᾄδοντι καταστέφειν καὶ κατακοσμεῖν τοῖς ἐπαίνοις; τίσιν εἴδεσι χρωμάτων καταποικίλω ὃν ἐκ παντοίων σοι καὶ παντοδαπῶν ἀνθέων, τῶν σῶν ἀρετῶν δηλονότι, τῷ κρατίστῳ καὶ θειοτάτῳ βασιλεῖ τολμηρῶς ἐκ λόγων ἐπικεχείρηκα πλέκειν στέφανον;

8. Ἀμηχανῶ μεγίστῃ θαλάττῃ τῶν σῶν ἀρετῶν ἑκὼν ἐμαυτὸν παρασχὼν καὶ τὸ κέρας ἐπὶ πλεῖστον ὑπεράρας τοῦ λόγου | καὶ τὸ λαῖφος ὑπερεκτείνας. f. 319 ἀλλά γε δὴ συνάρσει τῇ τοῦ Θεοῦ τὸν σὸν λόγον ἐπαληθευούσας τὰς πράξεις ἰδόντες ἀεὶ διὰ τῶν πραγμάτων, τουτὶ μόνον εἰπόντες ἀρκοῦν ἡγησόμεθα ὅτι ἀσκαρδαμυκτί σοι συνεφύη ἅμα γεννωμένῳ ἐνατενίζοντι τὸ πρὸ παντὸς προσέχειν τῷ τοῦ Κυρίου νόμῳ καὶ τοῖς προστάγμασιν, ὧν ἀλήθεια καὶ δικαιοσύνη αἱ προηγούμεναι καί σοι παιδόθεν οὐ μόνον ἁπλῶς συνεῖπεῖν, ἀλλ' εἴ τις καὶ ἀπὸ γάλακτος φαίη ταύτας συντρόφους εἶναι συνδιαιτωμένας παρ' ὅλον ἀεὶ τὸν βίον, συναγρυπνούσας τε καὶ συγκαθευδούσας ἀχωρίστως καὶ συνιούσας, οὐκ ἂν ἁμάρτοι. εἰ οὖν ἐντολὴ Κυρίου τὸ τὴν βασιλείαν ἀεὶ τοῦ Θεοῦ ζητεῖν καὶ τὴν δικαιοσύνην, ὅ σοι συμφυὲν ἐξ ἀρχῆς ἦν ἀεὶ σύντροφον συμπαρομαρτοῦν διὰ βίου παντός, ἐπαγγελία δ' αὐτοῦ τὸ τἆλλα πάντα προστεθήσεσθαι τοῖς αἰτοῦσιν, εὔδηλον ὡς ὁ ταύτας συμφυεῖς ἔχων ἀεὶ καὶ προπορευομένας ἔχει, μᾶλλον δὲ | καὶ συνιούσας, f. 319v μηδαμῶς ἀφισταμένας αὐτοῦ. καὶ οὗτός ἐστιν ἀτεχνῶς ὁ υἱὸς ὑψίστου κληθεὶς παρ' αὐτοῦ καὶ θεός, σὺ δηλαδή, πάντων αὐτοκρατόρων βασιλεύτατε καὶ θειότατε.

9. Οὕτως ἔχω περὶ τούτων ἐγὼ καὶ τοιαῦτα περὶ τοῦ σοῦ κράτους λογίζομαι, καὶ ὡς ἐμαυτὸν πείθω λίαν ὀρθῶς. οἶμαι δὲ μηδ' ἂν ἕνα τῶν ἁπάντων μηδὲν ἐθελῆσαι φθέγξασθαι, τῶν μὴ φιλονείκως ἀλλὰ λογικῶς ἐθε-

---

110 ἤκουσε M σου om. M *113* ἐπελέγχει M *118* καταποικίλλω codd. *121* μεγίστη θάλαττα codd. *122* ὑπεράρας : ἐπαράρας M *123* τῶν σῶν λόγων codd. *125* ἡγησώμεθα codd. *126* προστάγμασιν : πράγμασιν M *140* μηδὲν ἐθελῆσαι : μηδένα θελῆσαι codd.

---

126 - 127 Psalm. 110,$_{7}$.
130 - 133 Mt. VI 33.
135 Lc. VI 35; Psalm. 81,$_{6}$.

λόντων λέγειν, ὡς οὐκ εὐστόχως, ἀλλὰ κατὰ σκοπὸν βάλλων φαίνομαι. καὶ γὰρ ἐντεῦθεν συνῆν σοι καὶ τοῦθ' ὡς ἔοικε, τὸ εὐεργετεῖν ἐκ παίδων καὶ παρ' ὅλον ἀεὶ τὸν βίον ὡς εἴ τινα κλῆρον ἄριστον ἑλομένῳ πάντων ὧν ἅπαντες ἄνθρωποι τετιμήκασι, καὶ ἡ συνήθειά σοι πάντων ἥδιστον ἔθετο, πού μὲν ὡς οἶμαι τοῦτ' ἀκούοντι τὸ «κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν» εἶναι τὴν ἐφικτὴν ἀνθρώπῳ μηδὲν ἄλλο ἢ τὸ εὐεργετεῖν καθάπερ δὴ καὶ τὸ ἀληθεύειν, πού δὲ τὸ «οὐδενί γέ τῳ τῶν πάντων ὡς | ἐλέῳ Θεὸς θεραπεύεται» f. 320 τῆς εὐποιίας τὸ χρῆμα πρὸ παντὸς ἡγησαμένῳ καὶ σκήψει τοῦ εὐεργετεῖν τοῦ εὖ ποιεῖν οὐδεπώποτ' οὐδαμῶς ἀφισταμένῳ καὶ διὰ τοῦτο ταῦθ' ἅπανθ' ὡς συμφυᾶ κεκτημένῳ καὶ τἆλλα πάντα προστεθέντα σοι φαίνεται. τεκμήριον δέ, εἴ γε καὶ τῆς κοσμικῆς δόξης ὁ κολοφὼν τὸ μέχρι βασιλείας εὐτυχῆσαι ἀφῖχθαι καὶ τελειότης τουτί, σοὶ καὶ τοῦτο παρακαταθήκη τις ὥσπερ ἅμα γεννωμένῳ δέδοται κατὰ ταυτηνὶ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπαγγελίαν καὶ τηρούμενον ἦν ἐν σοὶ παρ' αὐτοῦ, ἐν τῷ προσήκοντί σοι χρησομένῳ καιρῷ.

10. Καὶ γέγονεν. ἐνεχειρίσθη γάρ σοι τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας καὶ διίθυνας ἕως γοῦν ἐκεκρίκεις. ἔπειτα δὲ τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προστάγμασι προσσχὼν ἀκριβέστατα, τό τε παρακατατεθειμένον τηρήσας ἀμείωτον τόν τε δρόμον τετελεκὼς τήν τε πίστιν τετηρηκώς, δεῖν ἔγνως καθ' Ὅμηρον καὶ χρύσεα χαλκέων ἀλλάξασθαι, ὡς ἂν κἀντεῦθεν καὶ σοφώτατος ἐμπόρων ἀναφανῇς, βασιλείας | τῆς ἐπικήρου τὴν ἀΐδιον ἀλλαξάμενος, ὅπως σοι καὶ τὸν f. 320v ἐντεῦθεν τῆς δικαιοσύνης ἀποκείμενον ὁ δίκαιος ἀποδῷ κριτὴς στέφανον. καὶ τῷ πιστευθέντι σοι χρόνοις πρότερον παρὰ τοῦ λαμπροτάτου καὶ πανθαυμάστου βασιλέως ἐκείνου μετὰ λογισμοῦ μεμεριμνημένου — ὅς σε καὶ αὐτάδελφον ἴσα στέργων καὶ τῶν ἔγγιστα προσηκόντων αὐτῷ τοῦ γένους πάντων ἡγεῖτο ἐρασμιώτατον — παραχωρήσας τῶν σκήπτρων, προδιιθύνας αὐτὸν καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῷ καλῶς διεξαγαγὼν καὶ φυλάξας ἕως ἥβης αὐτῷ πρεπούσης καὶ ἀξιόχρεω, ταύτην αὐτῷ παρέδωκας αὐτοκράτορι λογισμῷ τῇ

---

145 ἀκούοντα codd. *146 - 147* καὶ τὸ : τὸ om. M *149 - 150* καὶ... κεκτημένῳ om. S *153* καταυτηνί codd. *154* χρησαμένου codd. *157* διίθενας M γοῦν : νῦν codd. *160* κἀντεῦθεν : ἐντεῦθεν M *167* αὐτῷ ἀρχὴν M

---

145 Gen. I 26; Mt. VI 48. Eph. IV 32 - V 1.
147 - 148 Mt. IX 13; XII 7.
158 - 159 2 Tim. IV 7.
160 Z 237; cf. Plat., Conv. 219a.
161 ἀλλαξάμενος : Νέος Ἑλληνομνήμων, 14 (1917) 403; Cant. IV 42 : III 306,$_{12}$ - 307,$_{13}$; Greg. XXIX 30 : III 243,$_{18}$ - 244,$_{8}$ (Bonn).
163 πιστευθέντι : Ioannes V Palaeologus.
164 βασιλέως : Andronicus III Palaeologus.

τοῦ Θεοῦ ἀληθείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ χρησάμενος καὶ πρὸ ταύτης αὐτὸν κηδεστὴν τῆς ἥβης ἑλόμενος ἐπὶ τῇ τῶν θυγατέρων ἀρίστῃ καὶ ἀγαγόμενος.

11. Τίς ὁρῶν ἢ ἀκούων οὐ μὴ θαυμάσῃ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ τοιούτου μεγίστου πράγματος καὶ σὲ δοξάσῃ τοῦ μεγέθους τῆς ἀρετῆς καὶ νομίσῃ τοῦ κόσμου παντὸς ἀνώτερον; | f. 321 μᾶλλον δὲ τίς τῶν καὶ Στηλῶν Ἡρακλέους ἐπέκεινα ὃς τοῦ τοιούτου ἀνήκοος ἔμεινεν ἀκούσματός τε καὶ θαύματος; ἀλλ' ὁ θειότατος ἐκεῖνος καὶ πάντ' ἄριστος καὶ φιλανθρωπότατος πρύτανις ὁ πανθαύμαστος βασιλεύς, ὑπὸ χειρὸς Κυρίου τὴν ἰδίαν ἔχων καρδίαν κατεχομένην διορατικῷ τινι τρόπῳ τῇ ἀγχινοίᾳ προεγνωκὼς ἐκ πολλοῦ καὶ πολλῶν σε τῶν τρόπων, σοὶ τὸν ἐρασμιώτατον ἐνεπίστευσε καὶ φροντίδα τὴν αὐτοῦ πατρικὴν ἐπέθηκε, λογισμῷ βεβαίῳ πειθαρχήσας καὶ ἀδιστάκτῳ· καὶ τῆς ἐλπίδος οὐχ ἥμαρτεν, ἀλλά σε μεγαλύνει θαυμάζων καὶ δοξάζει τῆς πίστεως βασιλεύων ὁ σὸς υἱὸς καὶ τὸ ὑπήκοον ἅπαν σὺν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. εἰ δέ πού μοι καὶ μὴ συνῳδά τις ἐθέλοι λέγειν, ἀλλὰ σιωπᾶν βούλοιτο, διαπρύσιον αὐτὰ καὶ διαρρήδην βοᾷ τὰ πράγματα. σὺ δ' ἣν ἁπάντων ἐπικήρων προείλου καὶ βασιλείας αὐτῆς χαίρων ἐπείγῃ μεθ' ἡδονῆς εἰς οὐρανοὺς ἄγουσαν, ὡς καὶ τῆς ἐκεῖ βασιλείας κληρονομήσων. | f. 321v ὑποβλήδην ὥς φησι τρόπον δή τινα καὶ παροδικῶς οὐχ ἧττον ἐπιμελούμενος καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας, τοῖς θαυμαστοῖς σου συγγράμμασι καὶ ταύτην ἐπιστηρίζων, ὡς ἄριστος καὶ σοφὸς κυβερνήτης καὶ θαυμαστὸς οἰακοστρόφος « οἴακα νωμῶν, βλέφαρα μὴ κοιμῶν ὕπνῳ ». οὕτως ἡ ἄνωθεν ἐνοικοῦσά σοι τοῦ Θεοῦ σοφία τὴν ἐνοῦσάν σοι σύνεσιν τό τε στερρὸν τῆς ἀνδρείας σύνεδρον ἀχωρίστως ἔχουσαν καὶ ⟨τὸ⟩ γενναῖον τῆς σωφροσύνης ἔδειξεν εὖ τε καὶ ὡς ἐχρῆν διανείμασαν ἕκαστα, ὡς ἂν μηδὲν τῶν ὧν ἔδει τῆς σῆς ἐπισκοπῆς ἄμοιρον περιλειφθῇ καὶ κηδεμονίας.

12. Ταῦτά σοι παρ' ἡμῶν, ὦ κράτιστε καὶ θειότατε βασιλεῦ, τῶν εὐτελῶν εὐτελέστατα, τοῦ μὲν πρὸς σὲ διαπύρου πόθου καὶ προθυμίας καὶ θερμῆς εἰλικρινοῦς ἡμῶν πίστεως μηδαμῇ μηδαμῶς λειπόμενα, τὸ δ' ὀφειλόμενον παρ' ἡμῶν τῷ σῷ κράτει δουλικὸν χρέος ἀφοσιούμενα. εἰ δὲ τῇ τοῦ λόγου δυνάμει καὶ δοκεῖ καὶ ἔστι | f. 322 καὶ φαίνεται τοῦ κατ' ἀξίαν παρὰ πολὺ λειπόμενα, σύγγνωθι, μηδ' ἑτέρου του τῶν ἐπιχειρεῖν ἐθελόντων ἐγκωμιάζειν τὰ σὰ τῶν καὶ τὰ μέγιστα περὶ λόγους εὐδοκιμούντων δυνησομένου ποτὲ κατ' ἀξίαν οὐδ' ἔνια τῶν σῶν ὑμνῆσαι λόγῳ καλῶν τε καὶ ἀγαθῶν, ἢ

179 αὐτοῦ : αὐτῷ SM (?) *186* τρόπῳ διὰ M *194* καὶ om. M *197* σῷ om. M *199* του om. M *201* λόγων codd.

170 θυγατέρων : Helena Cantacuzena.
188-189 Aeschyl., Sept. 3.
192 διανείμασαν : malim διανείμασα, ut de σοφία dicatur.

γραφῇ παρασχεῖν ἱκανῶς εἰς ἔκφρασιν, ἀλλ' ἁπαξαπλῶς ἁπάντων φανησομένων ἴσον ἀπολειπομένων καθάπερ οὐρανοῦ καὶ ἡλιακῶν, ὅ φησιν, ἀκτίνων ὅσοι πρὸς αὐτὰ βλέπωσι. κἀγὼ γὰρ ἦν ὑπερεφιέμενος ἐκ πολλοῦ καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἀεὶ πρόθυμον παρακαλοῦν εἶχον εἰς τὸ διὰ γραμμάτων ἐμαυτόν σοι ἀφοσιοῦσθαι. ἀλλά με κατεῖχε δέος ἐπαινετὸν καὶ δειλία παντὸς ἀνωτέρα ψόγου καὶ μέμψεως, ὡς κἀν ἀρχῇ τοῦ λόγου διείληπται· καὶ νῦν εἰς τὸ πρόσω βίᾳ με καθέλκει χωρεῖν καὶ πολλὰ τῶν σῶν καλῶν τε καὶ ἀγαθῶν τοιούτοις εὐτελέσι καὶ ταπεινοῖς ἄγαν λόγοις ὡς ἔμοιγε δυνατὸν ἀνυμνεῖν, κἀκ τῶν σῶν σε καταστέφειν ἐπαίνοις. ἀλλ' ἔγωγε δέδοικα μὴ καὶ τῶν εἰρημένων ἔγκλημα φύγω, καὶ τῆς τοσαύτης | f. 322v λόγον ὑφέξω τόλμης, ὑπὲρ τὸ δέον παρασυρείσης καὶ ἀντὶ τοῦ τινα τῶν σῶν μεγαλύνειν δοκεῖν, τοὐναντίον φανῆναι σμικρύνειν ἀπελεγχθείσης, ὃ πᾶσα παθεῖν οὐκ ἔμοιγε μόνον ἀνάγκη, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὅτι μάλιστα μέγιστον ἐσχηκόσι κλέος περὶ τοὺς λόγους, εἴ τις ἐπιχειροίη ἐγκωμιάζειν τὰ σά.

13. Πέποιθα δ' ὅμως τῇ σῇ φιλανθρωπίᾳ, τοῦτ' ἀναλογιζόμενος, ὡς ὁ τὴν βασιλείαν σοι παρασχὼν ὡς αὐτοῦ μιμητήν σε, κατά γε δὴ τὸν ἐνόντα τρόπον, ταύτης ἠξίωσε, μηδένα παρὰ δύναμιν ἀπαιτῶν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν εὐτελῶν ὡς μεγάλα τὰ μικρὰ προσιέμενος. ἐντεῦθεν καὶ γὰρ ἐντυγχάνειν αὐτῷ πεποίθαμεν κατὰ τὸ μέτρον ἕκαστος τῆς ἐνούσης αὐτῷ σπουδῆς, καὶ πιστεύοντες ἐλπίζομεν οὐκ ἀποτεύξεσθαι τῶν ἐπηγγελμένων. τοῦτο παρακαλοῦν ἐστι καὶ τοῖς ἡμῶν ἡμᾶς ἀδεῶς δεσπόταις προσφέρεσθαι, τὸ ὀφειλόμενον ἕκαστον δουλικὸν δουλοπρεπῶς χρέος ἀποτιννύντας. διὸ δὴ κἀνταῦθα κἀγὼ τοῖς τοιούτοις λογισμοῖς καθυπεῖξα, | f. 323 πειθαρχήσας ὅτι μάλιστα καὶ θαρρήσας τῷ τοῦ σοῦ κράτους προστάγματι, καὶ τὴν εὐτελῆ ταύτην ὑπόμνησιν δουλικῶς τολμήσας ἐξέθηκα, πειρώμενος εἴ πως ἐκ γοῦν διαλειμμάτων, ἐπειδὴ μὴ καθ' ἑκάστην μηδ' αὐτοπροσώπως ἔξεστιν, εἰς ἐκεῖνον δυναίμην ἀνήκειν τὸν χρόνον, καὶ πάντ' ἐμαυτῷ τἀρχαῖα πορίζεσθαι ὧν περ ποτ' εἶχον ἀπολαύειν ἀφθόνως ὅτ' ηὐτύχουν αὐτοπροσώπως τῇδε τῷ σῷ κράτει προσδιαλέγεσθαι. ὃ νῦν μὴ μόνον μὴ καθ' ἑκάστην μηδ' αὐτοπροσώπως, ἀλλ' οὐδ' ἐκ διαλειμμάτων ἔξεστιν.

14. Ὃ δή μοι καὶ τεκμήριον ἐναργές ἐστι τῆς ἀπροσδοκήτως αἴφνης ἐπενεχθείσης μοι δυστυχίας, ὅτι σε δὴ τότε παρ' ἐλπίδ' εὑρὼν ὡς θησαυρόν, πρὸ τοῦ μετασχεῖν ἀφῃρέθην, ἀπονάμενος οὐ μικρὸν οὐ μέγα οὐδὲ παραπολαύσας τοῦ χρήματος, πλὴν εἰ μή πού τις εἴποι μοι τουτὶ μόνον ὡς ἔσχον

221 ἀποτεύξασθαι M

229 τῇδε : Thessalonicae, hieme 1349-1350; Cant. IV 16 : III 114-159; Greg. XVIII 2,1-3 : II 876,22; 878,19-21.

αὐτὸ τὸ δόξαι. οὕτως ἀφ᾽ ἡμῶν ὀξέως διέπτης, ἅπαξ ὡς περὶ τοῦ φοίνικος ἐν πεντάκις ἑκατὸν ἐτῶν λέγεται περιόδῳ τὴν ἅπασαν | f. 323v ἅπαξ ἐπισκοπεῖν οἰκουμένην ὑψιπέτης διιών, ὡς μηδ᾽ ἀμυδρὸν τοὺς πλείους τῶν τὴν οἰκουμένην οἰκούντων, μᾶλλον δὲ καὶ πάντας, διιπτάμενον αὐτὸν ἰδεῖν δύνασθαι. οὕτω πρὸς ὀλίγον ἡμᾶς εὐφράνας ἀφ᾽ ἡμῶν ἀπεδήμησας, καθ᾽ ἅπαξ ἐξαρτήσας σαυτοῦ καὶ κατόχους τὸ παράπαν ἀποφηνάμενος ἄκροις χείλεσι γευσαμένους τῆς ἀπὸ τῆς σῆς γλώττης γλυκίονος μέλιτος ῥεούσης αὐδῆς, ὡσεί τινος ἀμβροσίας καὶ νέκταρος. καὶ μάλιστά γε πάντων καὶ πρό γε πάντων ἴδοι τις ἂν ἐμὲ φλογμῷ καὶ δίψει κατατακέντα, ὅτιπερ ἦν καὶ πρὶν ἐκ πολλοῦ σφόδρα κατειλημμένος πολλοῖς ἀκούσμασι τῶν ἐκ παιδὸς εὐθὺς παρὰ σοῦ γινομένων, καί με κατεῖχεν ὑπεραγαμένῳ θαῦμα καὶ ὑπερεκπληττομένῳ τὰ σά, καὶ ἦν ὑπερεφιέμενος καὶ καιροσκοπῶν ὡς εἰπεῖν, εἴ πού τινος εὐκαιρίας λαβοίμην καὶ ἰδεῖν καὶ προσκυνῆσαι καὶ ἀκοῦσαι καὶ ὡς δυνατὸν ἀπολαῦσαι | f. 324 τῶν σῶν. καί μοι συνέβη τοῦ ζητουμένου κατ᾽ εὐχὴν παρ᾽ ἐλπίδα καὶ μᾶλλον ἐλπίδος τυχεῖν, καὶ ὑπὸ πολλῶν ἦν ἤδη μακαριζόμενος ὡς εὐτυχήσας τοιοῦτον εὐτύχημα μέγιστον.

15. Ἀλλ᾽ ὁ τοῖς ἐμοῖς ἀκορέστως ἐπιχαίρειν εἰωθὼς καὶ ἐπεγγελᾶν βάσκανος δαίμων προσκόμμασι φθονεῖν μὴ παυσάμενος ἐμοὶ τῆς ῥαστώνης ἐβάσκηνε, καὶ ἀντὶ τοῦ πράσσειν καλῶς πρὸς τὸ δυστυχεῖν βίᾳ συνώθησε καὶ κατήπειξεν ἀπορρήξας με βίᾳ καὶ ἀποσπάσας τοιούτων προδήλων μεγίστων εὐτυχημάτων, μηδὲν ἕτερον ἀποδειχθέντα κερδάναντα ἢ τουτὶ μόνον ὅτιπερ οὐκ ἐφ᾽ ἑτέρων τινῶν βιοὺς ἔτυχον τῶν προγεγενημένων καὶ πρὶν γενέσθαι με παρεληλυθότων βασιλέων τε καὶ ἡγεμόνων καὶ καιρῶν καὶ πραγμάτων ὧν ἑτέρων τινῶν ἱστορούντων ἀκοῇ παρειλήφαμεν, ἀλλ᾽ ἐφ᾽ ὧν καὶ παρ᾽ ὧν σύ τε φὺς ἐνδόξως τραφείς τε καὶ ἀνατραφεὶς ὁδῷ προϊὼν μεγίσταις ταῖς ἐπιδόσεσι καὶ ἐς τόδε τὸ τῆς βασιλείας ὕψος ἐγκαίρως ἤρθης, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τηρούμενος | f. 324v ἐν οὐκ ἐλαχίστῳ μέρει σπουδῆς, καὶ τοῦτο πρὶν θέμενος τὸ προμεμελετηκέναι φιλοσοφεῖν ἱκανῶς. δι᾽ ὃ μέγα κλέος οἶμαι δεῖν εἶναι τοῦτο βασιλεῦσιν ἠκούομεν, ἐκ φιλοσοφίας τὸ τῆς βασιλείας προάγεσθαι καὶ βασιλεύοντας τοῦ φιλοσοφεῖν οὐκ ἀφισταμένους. ὅπερ ἐπὶ τῶν σῶν καιρῶν, πολλῶν ὄντων τῶν προγεγενημένων καὶ παρεληλυθότων ἐν πλείστοις ἔτεσιν, ἐπὶ τοῦ σοῦ μόνου κράτους ἐφ᾽ ἡμῶν αὐτῶν συμβὰν ἔγνωμεν, βασιλέα μέγιστον ἐκ φιλοσοφίας γεγενημένον καὶ βασιλεύοντα τοῦ φιλοσοφεῖν οὐδαμῶς ἀποσχόμενον. οὗ μεγίστου δηλαδὴ κλέους οὐχ ἁπλῶς νῦν πρῶτον πειρώμεθα, ἀλλ᾽ ἐν πολλοῖς τε καὶ πρόσθεν καὶ μεγάλοις τοῖς πράγμασι γνόντες ἐσμέν, ἐφ᾽ ἡμῶν αὐτῶν, οὐχ ἑτέρων.

16. Διὸ δὴ καὶ μᾶλλον ἡμεῖς ἐσμεν ἅπαντες, ὅσοι δηλαδή σε ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἦμεν καιρῶν γινώσκοντες καὶ ἐς τόδε τοῦ χρόνου βιοῦντες ἥκομεν, πολλῶν τῶν ἐκ πολλοῦ παρεληλυθότων μακαριώτεροι καὶ εὐδαιμονέστεροι, οὐχ ἑτέρων τινῶν ἱστορούντων ἀκηκοότες, | f. 325 ἀλλ᾽ αὐτοὶ τοῦδε τοῦ θαύματος οἱ μὲν αὐτήκοοι γεγονότες οἱ δ᾽ αὐτόπται οἱ δ᾽ εἰσέτι καὶ νῦν ὁρῶντες καὶ ἀκροώμενοι. κἀγὼ γὰρ ἦν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῶν παρὰ σοῦ λεγομένων τε καὶ πραττομένων καὶ κατορθουμένων, τῶν μὲν πολλῶν λεγόντων ἀκηκοὼς τῶν δ᾽ αὐτήκοος τῶν δ᾽ αὐτόπτης, ἁπάντων λογισμῷ σταθηρῷ καὶ κρίσει μελετωμένων καὶ πληρουμένων κατ᾽ εὐαρέστησιν τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀληθείας σοι καὶ δικαιοσύνης προπορευομένων. τοῦτό μοι μέγιστον ἁπάντων κερδῶν εὑρέθη, ὡς ἔοικεν, ἀποτεταμιευμένον, καὶ οὐδὲν ἄλλο μεῖζον ἥγημαι τοῦδε, μάλισθ᾽ ὅτι καὶ θεωρίας καὶ ὁμιλίας τοῦ σοῦ κράτους οὐκ ἀπηξίωσεν ὁ Θεός, ἀλλὰ πρὸς τῷδε παρέσχε καὶ τὸ μὴ ἐν λήθης γενέσθαι βυθῷ καὶ σκότει ἀλλ᾽ ἐν τῷ τῆς μνήμης φωτὶ παρ᾽ αὐτοῦ δηλαδὴ τοῦ σοῦ κράτους τηρούμενον φαίνεσθαι. τί γὰρ ἂν ἄλλο τις νοῦν ἔχων καὶ φαίη τούτου γε μεῖζον ἐμοί;

17. Οὗ χωρίς, τῶν ἄλλων ἁπάντων, ἵνα μὴ καθ᾽ ἕκαστα διεξίω, τοῦτο μόνον εἰπὼν (οὐδὲ γὰρ δεῖ σιγῇ παρελθεῖν) καταπαύσω τὸν λόγον, ὅτι μετὰ τῶν ἄλλων ἢ καὶ πρὸ πάντων ὧν σοι παρέσχεν ὁ Θεὸς | f. 325v ἄνωθεν δωρημάτων ἀφ᾽ οὗπερ εἰς φῶς παρήχθης ἔσχες καὶ τὴν ἐκκλησίαν διὰ βίου παντὸς ἀκλόνητον, τοῖς ὀρθοδόξοις στηριζομένην καὶ ὑπερειδομένην δόγμασι, μηδαμόθεν ἁψαμένου σπίλου τινὸς ἢ ῥυτίδος αὐτῆς, ὃ τῶν ἄνωθεν δωρημάτων ἐστὶ καὶ τέλειον. οὗ καὶ αὐτὸς παρὼν μετὰ πάντων τῶν ἐπὶ παντὸς τοῦδε τοῦ χρόνου ἢ καὶ συμπαρὼν παροδεύων κατ᾽ ἀγαθὴν δή τινα τύχην, οὐχ ἧττον ὡς οὐδ᾽ ἀέρος οὐδὲ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων τοῦ ἄνωθεν τοιούτου τελείου δωρήματος ἀφθόνως διὰ βίου παντὸς παραπέλαυσα, καὶ χάριν ἀπαύστως ὁμολογῶν εἰμι τῷ πάντων ἀγαθῶν δοτῆρι Θεῷ καὶ κράτει τῷ σῷ ὅτιπερ εὐεργετούμενος φαίνομαι ταῖς τῆς σῆς εὐμενείας αὔραις ἀναψυχόμενος. καὶ εἴης ἐς ὅσον μήκιστον, ἅγιε βασιλεῦ, τῇ τοῦ Θεοῦ παντοδυνάμῳ δεξιᾷ περιφρουρούμενος, τὰς τῶν ἐτῶν περιόδους σὺν εὐθυμίᾳ διιὼν καὶ ῥαστώνῃ κατὰ τὴν σὴν βούλησιν, ὡς ἂν καὶ ἡμεῖς οἱ σοῦ μόνου χρησταῖς ἐλπίσι μετὰ Θεὸν ἐξημμένοι τῶν κατ᾽ ἔφεσιν ὡς ἐνὸν ἀπολαύειν ἔχωμεν.

---

252 ἀλλ᾽ ὁ : ἀλλὰ M 253 προσκώμασι codd. 258 καιρῶν καὶ : κερῶν καὶ S καὶ om. M 260 σύ τε : σύ γε M 265 τοῦ : τὸ codd. 267 ἡμῶν : ἡμᾶς codd.

---

240 ὀλίγον : tres fere menses; supra, ad lin. 229; ubi nota standum esse testimonio Cantacuzeni, qui *exeunte* autumno Thessalonicam se profectum narrat, non Gregorae, qui scribit *ineunte*.

242 Hom. A 249.

---

285 τῷ τῆς : τῆς om. M 289 σιγῇ : σε M 298 - 299 σῷ ὅτι ὅτιπερ S

2

Κυρῶι Μανουὴλ τῶι ῾Ραούλ, πρὸς τὸν ἅγιον ἡμῶν αὐθέντην καὶ βασιλέα τὸν Καντακουζηνόν

IOASAPH MONACHO EX IMPERATORE CANTACUZENO, CONSTANTINOPOLIM

In Peloponneso, 1355 - 1360

Cantacuzenus Emmanueli filio, Romanorum in Peloponneso despotae (1349 - 1380), commendavit Emmanuelem Raul, istumque, datis litteris, de ea re certiorem fecit. Gaudium hoc summum, summi culmen honoris! Imperatori dignas agere gratias arduum est, non solum Emmanueli Raul, sed et omnibus semper et ubique. Sed faciendum quod in nobis est, tam erga principem quam erga Deum, cui pauperum non minus ac divitum semper placuit oblatio. Cantacuzenum vero, qui terrena propter Deum sprevit, nemo non fidenter alloqui potest. Quod quidem facit Emmanuel, ne bis bene passus ingratus videatur. Pergat ergo Cantacuzenus, nec desinat Emmanuelem commendare filio despotae, qui Peloponnesum servavit, superbos castigavit, virtute optimos aequavit, cui Nestorios annos Emmanuel precatur.

῎Αριστε βασιλεῦ· ᾐσθόμην σου τῆς περὶ ἐμὲ φιλανθρωπίας, καὶ γνώμην (f. 299) *ἔσχον εὐθὺς ὡς οὐδέποτε τῶν παρὰ τοῦ μεγάλου δεσπότου διαμάρτοιμ᾽ ἂν ἀγαθῶν. καὶ γὰρ τὸ παρακαλεῖν αὐτὸν μὲν ἐπὶ τὴν ἡμετέραν κηδεμονίαν, ἐμὲ δὲ τῆς τῶν γραμμάτων εὐεργεσίας ἀξιοῦν πολλῷ θαυμασιώτερα καὶ βελτίω πάντων ἡγοῦμαι. τί οὖν ἂν ἥδιον ὅλως καὶ γένοιτό μοι, τοιούτου μὲν ἀπολαύοντι δεσπότου τοσαύτης δὲ κηδεμονίας θαυμαστοῦ βασιλέως; ἐγὼ δὲ τὸ μὲν τῇ σῇ βασιλείᾳ τὰς ἀπὸ τῶν λόγων χάριτας ἀπονέμειν πειρᾶσθαι τῶν οὐ ῥᾳδίων ὑπολαμβάνω. περὶ ὅτου γὰρ βασιλέως εἰς ἑαυτὸν ἀνήρτηται πάντα | τὰ εὐδοξίαν φέροντα καὶ τοῦτ᾽ ἴσασιν ἅπαντες τί ἄν* f. 299v *τις ἔχοι διανοεῖσθαι; ἐὰν οὖν ἐπιχειρῶμεν τὰ τοιαῦτα λόγῳ ψιλῷ κοσμεῖν, τάχ᾽ ἂν ἥττους δόξαιμεν καὶ τῶν οὐ θέμις ἁπτόμενοι. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὑμνήκασιν ἕτεροι τῶν ἐπὶ λόγοις πάλαι βεβοημένων καὶ τιθέασιν ἴσα καὶ τοῖς παλαιοῖς διηγήμασι, καὶ ἡμῖν ἴσως πάλαι ὑμνήθη τῶν σῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ἀγαθῶν ἔνια, ὡς ἂν μὴ παντάπασιν ἀλυσιτελεῖς δοκῶμεν εἰς τὰς κοινὰς εἰσφορὰς τῶν ἁπάντων. καὶ τὰ σὰ μὲν ἴσως ἀπὸ τῶν ἡμετέρων*

---

2. S 3, f. 299 - 301+314. M 1, f. 137 - 138. M[1], f. 299 - 300. Tit.: *ἐπιστολαὶ πολλῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν. ἐπιστολαὶ κυροῦ μανουὴλ τοῦ ῥαούλ* M.

13 ὑμνήσθη SM[1] : *ἐμνήσθη* M

---

2. 2 δεσπότου : Emmanuel Ioann. Aug. f. Cantacuzenus, 1349 - 1380. IV. 7. S. Lampros - K. Amantos, Βραχέα Χρονικά, Athenis, 1932, n⁰ 19 (p. 36) 9 et 15; n⁰ 27 (p. 46) 16.

8 Post *ἑαυτὸν* supple *εὐνοίας, χάριτος,* uel quid simile.

13 ὑμνήθη : in ep. *1.*

ἐγκωμίων οὔτε γενναιότερα οὔτε καλλίω γεγόνασι. μάλιστα μὲν οὖν καὶ δέδοικα μὴ καθ᾽ ἡμῶν αὐτῶν ἔγκλημα τοῦτο γένηται, τὸ τὰ μείζω μὴ τοιαῦτα δύνασθαι ἀποφαίνειν, ὃ πᾶσα παθεῖν ἀνάγκη τοῖς ἐπιχειροῦσιν ἐγκωμιάζειν τὰ σά. οὐ μὴν διὰ τοῦτο κεκώλυται πάντως τοιαύτην ἀντίδοσιν ἀπονέμειν τοῖς εὐεργέταις τοῖς ἡμετέροις. εἰ γὰρ τοῦτο | οὕτως, οὐδὲ f. 300 *τὰ πρὸς Θεὸν ἡμῶν παρεῖται κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἀνυμνεῖν. ἀλλ᾽ οὗτός ἐστιν ὁ μέγιστος ἀβελτηρίας λόγος. ἐπ᾽ ἴσης γὰρ Θεὸς ἄγει τῶν εὐτελεστάτων τὴν προθυμίαν καὶ τῶν πλεῖστα ἐχόντων τὴν εἰσφοράν. καὶ τί λέγω ἐπ᾽ ἴσης, ὅπου γε αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐπῄνεσε μᾶλλον τὴν γυναικὸς ἐκείνης τὴν προθυμίαν τῶν πολλὰ καὶ μεγάλα διαπραξάντων ὥσπερ ἐν Εὐαγγελίοις ἀκούομεν, ἀρίστην ὑπόθεσιν διδασκαλίας παρέχων ἡμῖν ὅταν τοῖς εὐεργέταις ἀποδιδόναι τὸ χρέος βουλώμεθα; ἐπειδὴ τοίνυν καὶ αὐτός, ὦ βασιλεῦ, τὰ πάντα χαίρειν ἀφεὶς τοῦ πρὸς Θεὸν ἔρωτος ἀπολαύεις, καὶ τῶν πραγμάτων πάλαι διδόντων κρατεῖν καὶ κύριον εἶναι τῆς ἐπιγείου ταύτης δυναστείας ἀθύρματα πάντα ᾠήθης πρὸς τὴν ἀληθινὴν τῆς σοφίας ἐπίγνωσιν πάσῃ γνώμῃ πρὸς Θεὸν νενευκώς, ἔξεστι δήπου πᾶσι τοῖς καὶ ὁποσονοῦν δυναμένοις ἀνυμνεῖν σε τὸν κοινὸν εὐεργέτην καὶ μετὰ θάρρους γε τοῦτο ποιεῖν. ἐγὼ δ᾽ ἐν τῷ παρόντι πρὸς τὴν σὴν | εὐφημίαν ἥκιστα διατελῶ προθυμούμενος.* f. 300v *ἀλλ᾽ ἵνα μὴ δοκῶ περὶ τὸν ἐμὸν εὐεργέτην ἠλίθιος εἶναι... ἀναίσθητος γὰρ ἂν εἴην ἐπιλελησμένος τῆς περὶ ἐμὲ κηδεμονίας καὶ τῶν γραμμάτων ἐκείνων ἃ πρὸς ἐμὲ πέπομφας. καὶ μὴ λήγοις, ὦ βασιλεῦ, τοιαῦτα δῶρα πέμπων ἡμῖν καὶ εὐφραίνων καὶ τὸν σὸν υἱὸν τὸν ἡμέτερον τουτονὶ καὶ μέγαν δεσπότην ἐπὶ τὴν ἡμετέραν κηδεμονίαν παρακαλῶν. ὃν ἐγὼ φαίην ἂν πρὸς Θεὸν οἰκήτορα καὶ σωτῆρα ταυτησὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ μετὰ Θεὸν προστάτην καὶ κηδεμόνα ἡμέτερον. τὸ γὰρ εἰς τοσοῦτον ἀπωλείας ἐληλυθέναι τὰ ἡμέτερα τοῦτον δὲ δυνηθῆναι ἄρχειν Πελοποννήσου καὶ πάντων ἡμῶν, ἀρκεῖ πάντως δεῖγμα εἶναι τοῦτο τῆς αὐτοῦ σωφροσύνης καὶ μεγαλονοίας καὶ τὸ τὴν πατρῴαν ἀρετὴν ὑποφαίνειν. ὥστ᾽ ἔπεισιν ἡμῖν τὸ τοῦ Πλάτωνος λέγειν, ἀγαθὸν τουτονὶ γεγονέναι διὰ τὸ φῦναι ἐξ ἀγαθῶν. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ σώφρων καὶ ὁ τὴν ὑφερηφάνειαν | κολάζων καὶ μηδενὶ ἄλλῳ* f. 314 *ὑπείκων ἢ ἀρετῆς δόξῃ ἢ φρονήσεως. οὗ χρὴ καὶ πρῶτον καὶ ὕστατον καὶ*

---

25 πολλὰ SM[1] : *πάλαι* M in textu, *πολλὰ* in mg. *27 βουλόμεθα* codd. *ἐπειδὴ* SM[1] (compendio) : *ἐπεὶ* M *32 ποιεῖν τοῦτο* M *42 ἀρκεῖ δὲ* M *45 ὑπερηφάνειαν* M[1] : *ὑπερηφάνιαν* S *ὑπερηφανίαν* M

---

25 Mc. XII 43. Lc. XXI 3.

39 σωτῆρα : cf. ep. *7,27.*

44 Plat., Menex. 237a.

46 Theogn. 3 - 4.

διὰ παντὸς μεμνῆσθαί τε καὶ ἐπαινεῖν καὶ πᾶσαν πάντως προθυμίαν πειρᾶσθαι ἔχειν ὑπὲρ εὐκλείας ἥστινος οὖν τοῦ τοιούτου. γένοιτο δὲ αὐτῷ καὶ τὸ ζῆν ἐν μακροῖς τοῖς αἰῶσιν καὶ πλείοσιν ἢ κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ἐκεῖνον Νέστορα, ἵνα καὶ ἡμεῖς τῶν ἐφετῶν ἀπολαύειν ἔχωμεν.

3

Μανουὴλ ὁ Ῥαοὺλ τῶι Λάσκαρι κυρῶι Σίμωνι

LASCARI, DOMNO SIMONI, MYZITHRAM

In Peloponneso, 1362. III

Post luem illam notissimam A.D. 1348, altera pestis per Orientem grassatur (A.M. 6870 = A.D. 1361 - 62). Diro morbo laborans non valuit Emmanuel Raul Simonem debitis insectari probris, quod Corintho Myzithram petens vix non per sua vestibula transierit, insalutato amico. Eodem malo captos non potuisse colonos suos regiis mensis solitam venationem subministrare pro solemni convivio (in Nativitate aut Epiphania Domini, 1361 - 1362?). Se quoque impeditum esse, inchoato iam quadragesimali ieiunio, ne se Myzithram conferret ad salutandum imperatorem (Ioasaph scilicet monachum, ex Cantacuzeno Augusto, qui cum filio Matthaeo in Peloponnesum nuper appulerat). Quantula sit valetudine vel ex ipsis litteris, male formatis, erui posse, aut ex sermone, non ad grammatices amussim exacto. Ne spem quidem superesse Myzithram eundi, supremum vale principibus amicisque dicendi. Explere velit in hac parte suas vices Simon, monasteriolum, monachos, colonos, principibus (Cantacuzenis) commendando. Pro tot in Emmanuelem beneficiis sit a Deo custoditus, gratus principibus. Quod si convalescet Emmanuel, salutatis principibus summum fortunae verticem conscendisse putabit.

« Ἐν ἀπειλῇ ὀλιγώσεις » φίλτατε, φησὶ « γῆν » ὁ λέγων « καὶ ἐν θυμῷ (f.333v) κατάξεις ἔθνη ». ἧκεν οὖν ἐφ᾽ ἡμᾶς καὶ αὖθις τὸ πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ, οὐκέθ᾽ ὥσπερ ποτὲ πρὶν ἀπειλοῦν — ἢ γὰρ ἂν οἱ πλείους τῶν ἁμαρτίαις πεφορτισμένων ἐσώθημεν τῶν θ᾽ ἡμαρτημένων ἐξηγγελμένων τῶν θ᾽ ὑπαρχόντων ἧπερ ᾑρεῖθ᾽ ἕκαστος διανεμομένων καὶ διευθετουμένων — οὐδ᾽ ἐν θυμῷ — σωτήριον γὰρ ἂν καὶ οὕτω πολλοῖς ὑπῆρξε κἂν ὁποῖόν ποτ᾽ εἴη τὸ

3. S 11, f. 333v - 336v. M 6, f. 147v - 149.

3. Tit. Myzithram : nomen hic et alibi apposui, quod Myzithrae Romanorum despotae sedebant.

2 Hab. III 12. *αὖθις* : altera pestis, post notissimam illam anni p.Ch. n. 1348, saeuiit a. mundi 6870, Christi 1361 - 62 ; Lampros-Amantos, Βρ. Χρ., n° 15 (p. 31) 12 - 13 ; n° 52 (p. 89) 26 - 27. Chronica brevia 19 et 27 de huius pestis anno discrepant a praedictis ; sed cum inuicem sibi pugnent parui pendenda sunt.

προσβάλλον, πρόδηλον ἀπαραίτητον δεικνύον τὸν θάνατον, μόνον εἰ τὴν γλῶτταν οὐκ ἐπεῖχε, τά τε ἄδηλα δῆλα ποιεῖν τά τε βουλητέα ἧπερ ᾑρεῖθ᾽ ἕκαστος περὶ τῶν προσόντων αὐτῷ διατίθεσθαι — ἀλλὰ σκηπτοῦ δίκην ἐνέσκηψεν ἐν ὀργῇ τῇ ἀνυποστάτῳ κημῷ καὶ χαλινῷ τὰς ἡμῶν σιαγόνας ἄγχον μὴ πρὸς αὐτὸν ἐγγιζόντων μήθ᾽ ὅλως ἐπιστρεφόντων. καὶ ἔστιν ἐλεεινὸν ἰδεῖν καὶ φοβερὸν τῆς φήμης παραπεμπούσης ἀκοῦσαι, φωνὴν ἀφιέναι μὴ συγχωροῦντος | πρὸς ἐξαγόρευσιν οὐδ᾽ αἱρουμένου τοῦ κάμνοντος καὶ μόνῳ f. 334 νεύματι καὶ τοῦτ᾽ ἀμυδρῶς, οὐδὲ γὰρ ἐναργῶς, ἐπιδεικνυμένου. καὶ θάπτομεν τοὺς τελευτῶντας ἀδακρυτί, τῷ παραδόξῳ τῆς συμφορᾶς ἀπροσδοκήτῳ πτοήσει τὴν ἔκπληξιν ὑφιστάμενοι. τοῦτό με χθὲς καὶ πρώην, οὔπω πάνυ πρώην, τὸ πάθος ἐνσκῆψαν καὶ ταῖς τῶν ἡμῖν ἔγγιστα προσαράξαν θύραις καὶ κτύπον αἴφνης ἀπροσδοκήτως μείζω βροντῆς ἁπάσης ἀποτελέσαν καὶ τὴν γῆν αὐτὴν ἐνσεῖσαν καὶ συνταράξαν τοῦ γράφειν ἐπέσχε πρὸς σέ, πάνυ τοι προτεθυμημένον βάλλειν ὀνείδεσιν ὅτι δὴ παρῆλθες ἡμᾶς ἐπανιὼν ἐκ Κορίνθου καὶ περὶ τὰς ἡμετέρας διιὼν μονονουχὶ θύρας μηδὲ παρακύψαι καταξιώσας, μή τί γε καὶ προσαγορεῦσαι. τοῦτό μου τὴν διάνοιαν καὶ τὸν νοῦν ἐκστῆσαν οὐδὲ λογικὸν ἀφῆκεν εἶναι οὐδὲ ὁρίζεσθαι. κατασέσεισται γάρ μοι καὶ ὁ ἐγκέφαλος καὶ τὸ λογιστικὸν σκοτοδίνης πεπλήρωται καὶ οὐθ᾽ ὅ τι χρὴ λέγειν εὑρεῖν δεδύνημαι, καὶ τὸ πρὸ | πάντων ὅ μ᾽ ἐχρῆν f. 334v δρᾶν καὶ τὸ πρὸς τοὺς πανευκλεεῖς ἡμῶν καὶ λαμπροὺς δεσπότας δουλικὸν χρέος ἀφοσιούμενον οὐδὲ γοῦν ἐκ τῶν δυνατῶν ἀνῆκεν ἐνδείξασθαι, τῶν παρ᾽ ἡμῖν τῇδ᾽ ἀγροτῶν τὸ πρόθυμον ἀπὸ τῶν ψυχῶν ἀφελόμενον κατὰ τὸν καιρὸν καθ᾽ ὃν ἔδει κατὰ λαγῶν ἀγωνίσασθαι, πανδαισίαν τὴν τῆς πανηγύρεως ἡμέρας, καὶ κοινῇ μὲν εἰπεῖν καὶ καθ᾽ ἕνα καὶ πανδημεὶ δὲ κατὰ τὸ εἰωθὸς ἀπαιτούσης, κατ᾽ ἐξαίρετον δ᾽ ἐπὶ τῶν βασιλικῶν τραπεζῶν, αἳ δὴ καὶ πολλῶν χρῄζουσαι καὶ πολλῶν εἵνεκα χρῄζουσιν· οὐ μόνον δέ, ἀλλ᾽ ἤδη με διανοούμενον εἰς προσκύνησιν τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως ἀναδραμεῖν, ἐν τῷ τῆς σεπτῆς ἤδη νηστείας καιρῷ, δέδοικα

8 *ἐπεῖσχε* M *15* *ἀπροσδοκήτου* M *26* *καὶ τὸ* om. M *καὶ τοῖς* S *29* *τὴν* aut delendum, aut legendum *τῆς*

10 Psalm. 31,9.

26 *δεσπότας* : Emmanuel despota et Matthaeus imp. Cantacuzeni ; supra, ep. **2**,*2* et Cant. IV 49 : III 358,10 - 360,20.

29 - 30 *πανηγύρεως* : Natale Domini 1361 ? Aut Epiphania 1362 ?

33 - 34 *προσκύνησιν... ἀναδραμεῖν* : cf. epp. **5**,*11* et **6**,*80*.

33 *αὐθέντου* : Ioasaph ex imperatore Cantacuzeno in Peloponnesum uenit cum filio Matthaeo e carcrere liberato, ibique ultra annum commoratus est ; supra ad lin. *26*.

34 *νηστείας* : post 28. II. 1362.

μὴ καὶ βίᾳ με κωλύσῃ παντάπασιν, ἢ καὶ καθ' ἅπαξ αὐτοῦ τοῦ ζῆν ἀποστήσῃ, τοῦτ' ἐξ ὧν ὁρῶ καὶ πρὶν ἐλθεῖν ὑφορώμενον. τοῦτό με πάντως δὲ κἀκ τῶν γραφομένων ἄριστα συνιέναι ἔχεις, ὡς οὐκ ἀνίησιν ὡς χρὴ γράφειν πρὸς σὲ οὔτ' αὐτοσχεδιάζειν, μή τί γ' ἐπιστέλλειν δοκεῖν, | οὐδ' ὡς f. 335 Ἕλληνί σοι καθ' Ἕλληνας διαλέγεσθαι, ἀλλ' ὡς Δωριεῖ τινι Δωριεύς κἀκ Λακώνων Λάκωνι, καὶ κοινῷ Πελοποννησίῳ, κἀξ ἀπίης γαίης αὐτόχθονι. τοιοῦτός τις καὶ τοσοῦτος καὶ τηλικοῦτος ἐνέσκηψεν ἡμῖν πυρφόρος ὡς τύραννος ὁ θάνατος, ἀπαράκλητος ἀδυσώπητος ἀπαραίτητος βαρέως ἡμῖν ἐγκείμενος οὐχ ὥσπερ ποτὲ πρὶν ἀπειλῶν οὐδ' ὡς στρατηγὸς οὐδ' ἐνεδρεύων ὡς ἐν ἄλλοις εἴωθε ποιεῖν τοῖς καιροῖς, ἀλλ' ἀπότομος ὡς ἐξ ἄντυγος ἐξαρτῶν ταῖς σιαγόσιν ἡμᾶς. ἐβουλόμην μὲν οὖν, ὦ φίλτατε, καὶ μεθ' ὑπερβαλλούσης τῆς ἐφέσεως παρ' ὑμᾶς δραμεῖν καὶ πρό γε πάντων τὴν ὀφειλομένην δουλικὴν προσκύνησιν ἀποδοὺς τοῖς ἁγίοις ἡμῶν αὐθένταις, συγγνώμην τὴν εὐμενεστάτην εὐεργετικὴν αὐτοὺς ἐξαιτήσασθαι καὶ τὴν ὀφειλομένην δουλικὴν ἐμὴν ἀντιδοῦναι καὶ ἀπαλλάξαι τὰ ἔσχατα ὡς δὲ καὶ τὴν παρὰ πάντων γνησίων φίλων τε καὶ συνήθων καὶ τῶν λοιπῶν εἰωθυῖαν συνήθη τελευταίαν | δηλαδὴ συγγνώμην λαβεῖν αὐτήκοος καὶ ἀντιδοῦναι ζώσῃ φωνῇ f. 335v καὶ αὐτὸς ἅπασι τὴν παρ' ἐμαυτοῦ. ἀλλ' οὔθ' ὡς ὁρᾷς ἔμοιγε τοῦθ' οἷόν τέ ἐστι τό γε νῦν ἔχον, ἀλλ' οὐδὲ μετὰ τοῦτ' οὐδαμόθεν ἀφ' ἧς ὁρῶ σφοδρᾶς μάστιγος οὐδὲ θαρρεῖν οὐδ' ἐλπίζειν ἔπεισιν. ὅθεν οὕπερ ἔτι καὶ νῦν ἀντέχειν δοκῶ κἂν ὁποῖά ποτ' εἴη τὰ γραφέντα πρὸς σὲ (πάνυ τοῦτο βεβαίως εἰδὼς ὡς ἀφ' οὗπερ ἀλλήλοις συνέστημεν καὶ σειραῖς ἀφύκτοις φιλίας ἐδέθημεν ἄλλον ἐμαυτόν σε νομίζω) ἀντ' ἐμοῦ καὶ τουτὶ πλήρωσον ὡς φίλος σαφής. ταυτηνὶ τὴν συγγνώμην ἐξαιτήσας καὶ ἀντιδοὺς καὶ ὅ σοι φίλτρον πάλαι θαρρήσας ἐνέτηξα διὰ βίου τήρησον ἀμείωτον μὴ μεταμειψάμενος, ἀλλ' εἰς τοὺς ἁγίους ἡμῶν αὐθέντας ἀεὶ τῶν ἡμετέρων ἁπάντων τῶν τε κατὰ γένος ἡμῖν προσηκόντων τοῦ τε μονυδρίου καὶ τῶν ἐνασκούντων αὐτῷ καὶ τῶν προσόντων αὐτῷ ἀνθρώπων τε καὶ κτημάτων καὶ λοιπῶν πραγμάτων κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων καὶ τῶν ἄλλων οὓς ἐδοκοῦμεν οἰκείους ἔχειν | καὶ f. 336 συνήθεις, προϊστάμενος καὶ ὑπερασπίζων, ὡς ἐμοῦ γε περιόντος ἐφαίνου καὶ τοῦ λοιποῦ δι' ὅλου φάνηθι βίου. φανείης δ' ἐς ὅσον μήκιστον διαβιοὺς ὑπὸ τῆς ἄνωθεν παναλκοῦς περιφρουρούμενος δεξιᾶς, ὁμοῦ θ' ὑγιαίνων καὶ

35 τοῦ om. S 36 ὁρῶν M 45 ὦ om. M 46 ἀφέσεως M 52 post ἔμοιγε M add. τὸ θηρίον quod deinde expunxit. 55 τούτω M

41 πυρφόρος : pestis ; Soph., O. R., 27 ; ad rem v. supra lin. *1* et ep. ***4***,*45 - 57*.

49 et *51* ἔσχατα et τελευταίαν : ut iamiam moriturus supremum uale dicit, sed re uere conualuit ; ep. ***4***,*57*.

57 ἄλλον ἑαυτὸν : Pythagorae praeclare dictum, iterum iterumque laudatum.

2 - 11 - 1956

εὐεκτῶν καὶ εὐδοκιμῶν, τῆς παρὰ τῶν λαμπροτάτων πρὸς σὲ δεσποτῶν εὐκταίας εὐμενοῦς διαθέσεως ἐς ἀεὶ ἐκτεινομένης τε καὶ ἐπιδιδούσης, πατὴρ πολλῶν παίδων ἀναφανεὶς καλῶν τε καὶ ἀγαθῶν. καὶ διὰ τοῦτο δὲ πολλὰ ἀγαθά σοι γένοιτο ὅτι μοι συνὼν ἀεὶ πολλῆς εὐθυμίας καὶ εὐφροσύνης ἔπλησας, ἄχαριν οὐδαμῶς οὐδέποθ' ἡμέραν οὔθ' ἑκὼν οὔτ' ἄκων προξενήσας ἀνῦσαι, φίλτατε, ἀλλ' ἁπάσας ἡδονῆς ἁπάσης κἀκ πολλῶν τρόπων ἐμπεπλησμένας. εἰ δέ μοι καὶ νῦν γένοιτο συνάρσει τῇ τοῦ Θεοῦ τὸν ὡς τύραννον ἐνσκήψαντα τουτονὶ διαδρᾶναι καὶ αὖθις θάνατον, καὶ τῆς κατ' ἔφεσιν εὐκταίας ἐμοὶ συνήθους εὐμενεστάτης εὐεργετικῆς εὐδιαθέτου καταπολαῦσαι καθάπερ εἴωθα θεωρίας καὶ ὁμιλίας | τῶν πανευκλεεστάτων καὶ λαμ- f. 336v προτάτων ἁγίων ἡμῶν δεσποτῶν, τοῦτο σάφ' ἴσθι ὡς οὔτε τῆς Γύγου σφενδόνης ἀλλάξαιμ' ἄν, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ Μίδου χρυσοῦ, μή τί γε χρημάτων εἰπεῖν τῶν Κροίσου. — ἔρρωσθέ μοι διὰ βίου πανοικὶ φίλτατοι, σχόντες ἐς ὅσον μήκιστον ἡδονῇ κραθεῖσαν τὴν ἔκτασιν.

4

Τῶι παρακοιμωμένωι Ἀγγέλωι τῶι Καλοθέτωι

ANGELO CALOTHETO, MEDICO, MYZITHRAM

In Peloponneso, 1362, vere novo

Calothetum obiurgare quod non scriberet saepe cupivit Emmanuel Raul, quamquam non ignorabat retorqueri posse in se sua iurgia, maxime cum natu sit maior. Verum Calothetus, et si natu minor, doctrina gravior est. Cur tandem scribendi laborem ferre non vult, cui licuit, quantum libuit, studere litteris? Contra Emmanuel, pauper et peregrinus (Thessalonicae: ep. ***3***,*48-49*) victum quaeritabat per negotia, quibus implicato solatium unum fuit, familiaris illa consuetudo cum Calotheto. Hunc itaque scientiae disciplina clarum in medicis fecit et acceptum principibus (Cantacuzenis, Myzithrae sedentibus). Emmanuel vero, senio confectus et caecutiens, nemini iam, quod solebat, ab actis aut epistulis esse valet. Dignetur Calothetus litteris consolari amicum, quem invida fata, ne primus scriberet, impedierunt, cognatorum funeribus, animalium peste, ipso vitae discrimine. Tandem, superata peste, amicos visere volebat, vere novo, ubi primum equo vehi licuisset. Sed forte impeditus — equo lapsus alterum pedem offendit — quod corpore non viget, per epistulam agit. — Scripta epistula eodem tempore ac sequentes duae, ab eodemque, ut videtur, cursore, Myzithram delata est.

Ἔδοξέ μοι πολλάκις, σοφώτατε, βέλεσιν ὀνειδῶν σε τρῶσαι, ὅτι δὴ (f. 293)

79 σχόντος codd.

4. S 1, f. 293 - 295v. M 10, f. 150v - 151v.

τὸν τοῦ λόγου λύχνον ὑπὸ τὸν μόδιον τεθηκὼς εἴης καὶ οὐκ ἐπιτίθης τῇ λυχνίᾳ τοῖς χρῄζουσιν, καὶ τὸ τοῦ δεσπότου τάλαντον κατορύξας φαίνῃ, πολλαπλάσιον ἀκριβῶς εἰδὼς εἰσπραξάμενον, καίτοι σαφῶς ἐμπορεύεσθαι μεμαθηκὼς ὢν ὡς ἐπαυξῆσαι πολλαπλασίως καὶ σὺν πολλῇ τῷ δεσπότῃ προσκομίσαι τῇ παρρησίᾳ. καὶ ἐνεθυμήθην, εὖ ἴσθ', ὅτι, εἰ τοῦτ' ἐγχειρησαίμην τοῖς παραπλησίοις με καὶ αὐτὸς ἀντιπλήξεις, εὐπρόσωπόν τιν' ἔχων ἐκ προχείρου τὴν σκῆψιν ὅτι μὴ γράφοιμί σοι. μᾶλλον δ' ἴσως καὶ τοῦτο προσθείης ἂν ὡς καὶ γενεῆφι σοῦ προγενέστερος ὡς πρεσβύτερος πέφυκα, καὶ ἐχρῆν μ' ἄρχειν γράφοντα. πρὸς ὅπερ ἀληθεύων ἀπαντήσαιμ' ἂν ἐκ τοῦ ῥᾴστου, σοφώτερόν σε λέγων εἰ καὶ νεώτερον. τὸ δὲ σὲ λόγοις παιδόθεν προσκείμενον κἂν τούτοις οὕτως ἐπὶ μακρὸν ἀσκήσαντα, τῇ φιλοσοφίᾳ προσέχοντα καὶ συχνὸν ὅτι χρόνον αὐτῇ συ|μφερόμενον ἐνσχολάσαντα καὶ ὅλως γενόμενον f. 293v Μουσῶν τρόφιμον κἂν μηδενὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων εἰπεῖν λειπόμενον, ἔπειτα μὴ ἐπιστέλλειν ἐθέλειν, ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦτον κατοκνεῖν, σιωπὴν ἀσπαζόμενον, τίν' οὐκ ἂν πρὸς κατηγορίαν σὴν ἤγειρεν; ἐγὼ μὲν οὖν οἶμαι πολλούς. οὐδὲ γὰρ ἔχεις εἰπεῖν ὡς κατ' ἐμὲ πεπέδησαι πράγμασιν ἀσχολίας γέμουσι τότε, οἷς αὐτὸς τὸν ἅπαντά μου σχεδὸν ἀναλώσας ἐφάνην βίον ἀφρόνως προσκείμενος, δέει — πῶς ἂν εἴποι τις; — προὔργου ⟨τοῦ⟩ λιμῷ περιπεσεῖν, ὅτι δὴ τῶν ἀκτημόνων ἐτύγχανον κἂν ξένῃ τότε διῆγον. ⟨τοῦτο⟩ δὲ νῦν ἀναλογιζόμενος, καὶ διανοούμενος οἷαν εὐτύχησα καὶ ἀφθόνως ⟨σοὶ⟩ συνὼν κατετρύφησα καὶ σὺν ῥᾳστώνῃ πολλῇ τῇ τότε, μακάριον καὶ μεγάλως γ' ἐμαυτὸν ἥγημαι καὶ εὐδαίμονα, ἀλλ' ἤδη καὶ μακαριώτατον καὶ εὐδαιμονέστατον. σύνοισθα γὰρ πάντως ἀκηκοὼς ὡς οὐδ' ἐμὲ τὰ κατὰ σὲ λέληθεν· ὅπως τἄριστον ἐκλεξάμενος ὡς ἀγχίνους ὢν ἐν τοῖς τότε, εὖ φρονῶν ἐν | ταὐτῷ καὶ f. 294 ποιῶν, περὶ μόνους θέσθαι προὔκρινας τὴν σπουδὴν τοὺς λόγους, τῇ τε φιλοσοφίᾳ καὶ τοῖς αὐτῆς τροφίμοις συνών. ὅθεν σοι καὶ τῶν Ἱπποκράτους δυσλήπτων ἐξεγένετο χρηματίσαι μύστην· διά τε τῶν Γαληνοῦ δυσεφίκτων ἀκροαμάτων τῆς τ' ἄγαν εὐκλεοῦς καὶ ὄντως θαυμαστῆς σαφηνείας διιὼν

2 τεθεικὼς M 3 χρῄζουσι M 4 εἰδὼς om. M εἰσπραξάμενος M 6 ἐγχειρισαίμην καὶ M 10 ἄρχην M ἀπαντῆσαιμ' M 11 σὲ corr. ex μὲ M 17 γέμουσα codd. 19 ante λιμῷ in M spatium quatuor fere litterarum 20 post διῆγον in utroque codice spatium trium fere litterarum 21 οἷαν M post ἀφθόνως in M spatium quatuor uel quinque liitterarum 27 τοῖς αὐτοῖς codd. 29 διιὼν : δι' ὧν codd.

4. 2 Mt. V 15.
3 Mt. XV 18.
9 Hom. Φ 439.
9 πρεσβύτερος : cf. lin. 33 et ep. 6,72.
20 ξένῃ : Thessalonicae ; ep. 8,47 - 50.

κατέστης εἶναί τε καὶ ἀκούειν πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, τοῖς τε βασιλεῦσιν ὢν ἔνδοξος καὶ ἀπόβλεπτος ἅπασιν. ἐγὼ δὲ καὶ τὸ γραμματεὺς εἶναι κατήργημαι μηδ' εἰς γραμματεῖς τελεῖν ἐφικνούμενος, ὅτιπερ ἀμβλυωπίᾳ περιέπεσον, ὡς ἀκήκοας, ἥν μοι τὸ γῆρας λεληθότως πως ἐπελθὸν καί με κατειληφὸς ἀπροσδοκήτως ἐνέβαλε. καὶ οὐκ ἔνι μοι τὸ ἄλλοθέν ποθεν ⟨...⟩ ἢ καὶ ἀναπνεῖν ἤδη, ἢ μόνον τῷ ἀκούειν τῶν δυναμένων φθέγγεσθαι. ὧν εἴπερ τις εἷς τοῦτό ἐστι καὶ ὑπείληπται χἄτερος, καὶ ⟨σὺ⟩ συμφέρων τὰ κράτιστα κέκρισαι. διό με φαρμάκοις ἡδίστων σῶν ἐξιῶ γραμμάτων ὁ δυνατός, κουφιζόντων τὸ γῆρας τήν τ' αὐτοῦ ἀτονίαν ὑπορρωννύντων | κἀντεῦθεν τὴν f. 294v ψυχὴν καταπίπτουσαν ὡς δυνατὸν ἀνορθούντων. καὶ εἰ τοῦτο ποιοίης, ἴσθ' ὅτι πολλήν σοι γνώσομαι χάριν. θέλε δὴ ποιεῖν, μὴ κατοκνεῖν ἀνεχόμενος, εἰ βούλοιο κἀμὲ φθέγγεσθαι. εἰ δὲ καὶ μὴ πρότερον ἀφ' οὗπερ ἀπ' ἀλλήλων διέστημεν τοῦτ' ἐφαινόμην ποιῶν, μήτε θαύμαζε μήτ' ἀμελείᾳ συμβαίνειν τὸ δοκοῦν ἔγκλημα νόμιζε. πολλὰ γὰρ ἐφάνη μεταξὺ συμπεσόντα τὰ προσιστάμενα καὶ συνεχεῖς τὰς τῶν κακῶν ἐπιρροίας ἔχοντα, ὡς ἀηδίαν ἐμποιεῖν νῦν αὐτὰ καὶ γράφειν διεξέρχεσθαι ἅ τε θάνατος ἐπήνεγκε κατὰ γένος ἡμῖν προσήκουσι καὶ ἅπερ λοιμώδης ἡμῶν ἐπήγαγε τοῖς βοσκήμασι νόσος. καὶ συλλήβδην εἰπεῖν παγγενῆ τὴν ἁπάντων ἀπεβαλόμεθα κτῆσιν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἕως ἐκείνοις, βέλτιστε καὶ θαυμάσιε, προσείχομεν τοῖς μὴ μένουσιν. ἐπειδὴ δέ με καὶ τὸν περὶ ψυχῆς δραμεῖν ἐπελήλυθεν, ᾧ μικροῦ με ταύτην ἀπορρῆξαι συνέβη, | ὅπουπερ, οὐχ ὅπως ἔνι δυνάμενα πάνθ' ὅσα τις κέκτηται f. 295 διδοὺς ὑπὲρ τῆς ἰδίας ψυχῆς ἀντίλυτρα, μή τί γε δέρμα ὑπὲρ δέρματος, ἀλλ' οὐδ' ἄλλο τι τῶν ἁπάντων οὐδέν, εἴγε καὶ ἐξῆν, ἀντιδίδοσθαι, ἀντ' οὐδενὸς ἦν νομίσας τὴν τῶν εἰρημένων ἁπάντων μεταβολήν, ἑνὸς ἐφιέμενος μόνου τοῦ διαδρᾶναι τὸν θάνατον, ὅτιπερ ὡς τύραννός τις πυρφόρος ἐπεχωρίαζεν ἀπαραίτητος καὶ οὐχ ὡς κλέπτων, οἷάπερ εἰώθει, ἐνήδρευε. τούτου δέ μοι δηλαδὴ γενομένου τοῦ διαδρᾶναι συνάρσει τοῦ Θεοῦ, πάντα δὴ τἄλλα γενναίως ἐνεγκὼν φαίνομαι. καὶ προθυμούμενος ἦν ἤδη, μικρὸν ἀνανήψας, καὶ τῆς ὁμιλίας αὖθις τῶν συνήθων ἤδη καὶ φίλων ἅψασθαι, καὶ τοῖς μὲν

33 - 34 κατειληφὼς M 35 ἢ M (saepius) τῷ : τοῦ codd. 36 χἄτερος M 37 ἀξιῶ M 38 ἀπορρωννύντων M 40 ἀνεχόμενος corr. ex ἀνερχόμενος M 48 ἐπειδὴ S (compendio) : ἐπεὶ M 49 ᾧ : ὃ codd. μετ' αὐτὴν M 53 μεταβολὴν : βουλὴν M

30 « ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων » Λ 514.
34 ποθεν ⟨...⟩ ἢ : excidit uerbum aliquod, ut κουφίζεσθαι, ἰαίνεσθαι, παρηγορεῖσθαι.
50 - 53 οὐχ ὅπως... ἀντιδόσθαι : haec ad syntaxis canonem reuocari nequeunt, scriptoris, ut uidetur, non librariorum uitio.
51 Iob II 4.
54 πυρφόρος : v. ep. 3,41.

ὁρατός, μὴ συνεχῶς, ἐκ διαλειμμάτων γοῦν, γίνεσθαι, οἷς δ' οὑτωσὶ μὴ ἐξῆν, δ⟨ιὰ γραμ⟩μάτων συγγίνεσθαι. καὶ προὐνοούμην δαψιλεστέρας ἐκφυῆναι καὶ ἀ⟨νατεῖλαι⟩ τὰς πόας τοῦ ἔαρος ἀναλάμψαντος καὶ κατὰ μικρὸν αὔξοντος | ὡς ἐκ τοῦ ⟨προχείρου⟩ ἔχοιμι τοῦτο ποιεῖν, ἐνὸν τῷ παρίππῳ χρῆσθαι. f. 295v *προὔφθακε δέ με ⟨κώ⟩λυ⟨μα⟩ γενόμενον. ἔνθεν τοι καὶ τὸν δεύτερον ὡς ὁρᾷς ἤδη πειρῶμαι στέλλεσθαι πλοῦν, τῇ διὰ παρίππου πρὶν ἐκείνης ἐκπεπτωκὼς ῥᾳστώνης ὃν ἔφην τρόπον, καὶ πρός γε σὲ πρότερός σου γράφειν ἐπῆρα χεῖρα, λύων σου τὴν σκῆψιν τοῖς πρὸς σὲ γράμμασιν.*

5

Τοῦ αὐτοῦ ⟨τῶι βασιλεῖ⟩

IOASAPH MONACHO, EX IMPERATORE CANTACUZENO, MYZITHRAM

In Peloponneso, 1362, vere novo

Cantacuzeni beneficiorum non immemor (ep. 2), Emmanuel Raul magno cum gaudio audivit eum appulisse ad Peloponnesum (una cum filio Matthaeo, tempore pestis, A.D. 1361 - 1362 : ep. 3). Statim decrevit adire principem optimum, sed equo lapsus altero pede claudicat, reparata sanitate sine mora venturus. Interea Cantacuzenus habeat eum excusatum.

Ἐγὼ δέ, μέγιστε βασιλεῦ, πανήγυριν ἡγησάμην τὴν ἡμέραν ἐκείνην, (f.332v) *ἐν ᾗ τὴν σὴν κραταιὰν καὶ περιφανῆ βασιλείαν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀκήκοα προσβαλεῖν, καὶ χορεύων ἐξαίφνης καὶ βακχεύων ἐφάνην δι' αὐτὴν τὴν καλὴν ἀγγελίαν, ἥτις ἐξ ἑῴας διαδραμοῦσα τοὺς ἀνθρώπους εὐφραίνει, ἐπιδημίαν ἀγαθοῦ βασιλέως ἀκούσαντας. ὢ γλυκείας ἀκοῆς. ταυτηνὶ γὰρ ἐγὼ θείᾳ μὲν οὐκ ἴσην, πάσης δὲ φωνῆς ἀνθρωπίνης ἡγοῦμαι κρείττω. εἶτα πῶς νομίζεις, ὦ βασιλεῦ, ἐμὲ διακεῖσθαι, τῶν παλαιῶν ἐκείνων μεμνημένον τιμῶν καὶ τῆς λαμπρᾶς εὐμενείας καὶ ὅσων ἀπολαύειν εἶχον ἀπὸ τῆς σῆς βασιλείας τῆς ἡμέρου καὶ φιλανθρώπου, ἧς μέγα κλέος καὶ αὐτὸν οὐρανὸν εὐρὺν ἱκάνει; οὕτω δ' ἔχοντά | με καὶ πρόθυμον ὄντα καὶ σφοδρὸν καὶ τῶν* f. 333 *Ἰκάρου πτερῶν ἐπιθυμοῦντα, ὥστε πρῶτον φθάσαι καὶ προσκυνῆσαι καὶ τὸ εἰκὸς ἐκτελέσαι, δαίμων ἐβάσκηνε, δαίμων καὶ τῆς τοιαύτης προθυμίας ἐκώλυσε. συνέβη γάρ, οὐκ οἶδ' ὅπως, ξυμπεσεῖν μοι τὸν ἵππον κἀντεῦθεν καὶ ἐν ἑτέρῳ μὲν μέρει πληγῆναι τοῦ σώματος, καὶ τὸν ἕτερον δὲ τοῖν ποδοῖν ἀπὸ τούτου μάλα ἀλγῆσαι καὶ σχεδὸν μηδ' ὁποσονοῦν ἔχειν βαδίζειν. κάθημαι οὖν τὴν πικρὰν ὀδυρόμενος ταυτηνὶ συμφοράν, καὶ ὅτι τῶν σῶν ἀγαθῶν ἀπολαύειν οὐκ ἔχω μάλα αὐτίκα, καὶ τῆς σῆς θαυμαστῆς συνουσίας ἴσα καὶ τῷ τῆς ἡλιακῆς ἀκτῖνος στέρεσθαι ἥγημαι. ἀλλ' ὅταν δῷ ὁ Θεὸς ἀπαλλαγῆναί με τοῦ δεινοῦ ἀφίξομαι καὶ αὐτός, μάλα ἀφίξομαι, ἐπεὶ τὰ κατ' εὐχὴν ἡμετέραν ἐξέβησαν ἅπαντα καὶ θαυμαστοῦ βασιλέως ἐπέλαμψεν εἰς ἡμᾶς παρουσία. σύγγνωθι τοίνυν, ὦ βασιλεῦ, πρὸς Θεοῦ καὶ τῆς σῆς φιλανθρωποτάτης ψυχῆς, καὶ τὸ πρᾶγμα μηδαμῶς ὀλιγωρίαν νομίσῃς.*

---

59 inter *ὁρατὸς* et *μὴ* in utroque codice spatium quatuor fere litterarum *60 διὰ... γραμμάτων* : inter *δ* et *μάτων* in utroque codice spatium trium tantum litterarum *διὰ... συγγίνεσθαι* M in margine *καὶ... δαψιλεστέρας* M in mg. *60 - 61* post *καὶ ἀ* in utroque codice spatium quinque fere litterarum *63 κώλυμα* : *λύ* codd., deinde spatium sex uel septem litterarum *τὸν* : *τὸ* M

5. S 10, f. 332v - 333. M 5, f. 147. Edita, A. Χατζῆς, Οἱ Ῥαούλ, Ῥάλ, Ῥάλαι, Kirchhain, 1909, 30 - 31.

3 βακχαίβων ex *βακχαίρων* corr. M

---

61 ἔαρος : cf. ep. ***3**,34*.

62 παρίππῳ : cf. ep. ***5**,14*.

63 κώλυμα : equo lapsus pedem offendit ; ep. ***5**,13*.

63 - 64 Diogenian., Prou. II 45 : Paroem. gr., t. II, p. 24.

***5.** 3 προσβαλεῖν* : hoc euenisse anno p.Ch. n. 1361, tempore pestis, ex epistulis Emmanuelis Raul nunc primum innotescit.

6

Τῶι Ῥαούλ, τῶι κυρῶι Μανουὴλ τῶι Μετοχίτηι

DOMNO EMMANUELI METOCHITAE, MYZITHRAM

In Peloponneso, 1362, vere novo

Myzithra nescio quorsum iter facientes Metochita et Gabrielopulus philosophus, et in transitu ab Emmanueli Raul hospitio recepti, spem eidem fecerunt se in reditu similiter ad eum diversuros esse. A latronibus deinde, Latinis genere, captus Metochita et modica pecunia redemptus, Myzithram rediens amicum non salutavit, sed nihilominus, domum reversus, ei exprobravit in epistula quod non scripsisset, atque facete interrogavit, furumne manipulum alterum, et penitus indoctos, reputaret amicos Myzithrae congregatos. Rescribit Emmanuel Raul se cum dolore captum Metochitam, et cum gaudio liberatum audivisse ; gratulari amico quod meritum eius minime perspexerint Latini ; alioquin ne pro magna quidem pecunia dimissuros fuisse. Gratum

---

6 κρεῖττον M *9 τῆς* om. M *12 δαίμων* semel delendum ? *15 ὁποσονοῦν* (?) ex *ὁποσοῦν* S : *ὁποστιοῦν* M *17 σῆς* : *αὐτῆς* M *18 τῷ... ἀκτῖνος* : *τῶν ης ἡλιακῶν καὶ ἀκτῖνος* (ex *ἀκτίνων*) S *τῆς ἡλιακῆς ἀκτῖνος* M

---

9 - 10 Hom. ϑ 74.

13 ἐκώλυσε : cf. ep. ***4**,63*.

13 ἵππον : cf. ep. ***4**,62*.

nuntium attulisse sibi Chortatzem et Cydonium, seque ab eisdem edoctum esse de reditu Metochitae, per eandem viam facto. Despectum itaque ab amico, ob omissam salutationem se non scripsisse, nec propterea occasionem dedisse suspicandi se spernere amicos, quorum coetum Graeciae florem delibatum reputat. Claudit epistulam nuntiando se mox venturum esse ad salutandum imperatorem — Ioannem sicilicet Cantacuzenum, qui nuper cum filio Matthaeo in Peloponnesum venerat, A.M. 6780, A.D. 1361 - 62, tempore pestis, ut ex epistulis 3 et 5 erui potest.

᾿Ακηκόαμέν σε, σοφώτατε, περιπεσόντα λησταῖς καὶ κατασχεθέντα. καὶ (f.295v) *αὐτίκα μου τὴν ψυχὴν ἐξ ὑπερβαλλούσης ὡς εἰκὸς λύπης ἀθυμία κατέσχε καὶ σκοτοδίνης με πίμπλησι· καὶ ἤθελον μὲν ἐμαυτὸν παραμυθεῖσθαι καὶ θάρσος ὕπεισί μέ πως ὅτιπερ Πλατωνικός τις εἴης, τὸ φιλοσοφεῖν ἐκεῖθεν ὢν κεκτημένος. ἐκ μέρους δ᾿ αὖθις οὐκ εἴα θαρρεῖν περὶ σοῦ ὅτιπερ ἦν ἐγνωκώς σε Βυζάντιον αὐτόχθονα καὶ πάνυ ἀνέκβατον, καὶ τῇ κα|θ᾿ ἡμᾶς* f. 296 *παμβεβήλῳ καὶ πολυθρυλήτῳ λίσπῃ ταύτῃ τῇ ἀναιδεῖ τε καὶ πολυπράγμονι μηκέτι προσομιλήσαντα. καί με κατεῖχε δέος, μὴ πρὸς τὰς τοῦ Διονυσίου πέδας λειποψυχήσῃς καὶ οὐ κατὰ τὸν σὸν γενναίως ἐνέγκῃς Πλάτωνα — μάλιθ᾿ ὅτι καὶ Πόλλις οὐ παρῆν σοι πιεζομένῳ — τὴν συμφοράν, οὑμὸς αὐτόχθων καὶ πολίτης ὁ Σπαρτιάτης ἐκεῖνος. ὅς, εἰ καὶ παρῆν, ἀπεπέμπετ᾿ ἂν καὶ μεθ᾿ ὕβρεων, καὶ οὐδ᾿ ὀλίγων ὠνεῖτό σε τῶν ἀργυρίων ὡς Πλάτωνα. εἰ γὰρ ὁ Λατῖνος ἔφθανεν ἐπιγνοὺς σὲ κατασχὼν ὡς ὁ τύραννος Σικελίας Πλάτωνα, οὐδὲ πολλοῦ χρυσοῦ ποσότης ἐλυτροῦτ᾿ ἄν σε τῶν ἐκείνου δεσμῶν, μή τί γε ὀλίγα ἀργύρια. ὅθεν ἔχεις μεγίστην λαβὼν ἀφορμὴν ἀπαύστως εἰδέναι χάριν τῷ πάντων ἀγαθῶν δοτῆρι Θεῷ, τῆς οὕτως ἀπροσδοκήτως κατ᾿ εὐχὴν ἐκβάσης οὐχ ἧττον ἢ κατ᾿ ἐλπίδα σοι σωτηρίας. ἐγὼ δ᾿ ἠθύμουν ἐπὶ τῇ συμφορᾷ ὡς εἰς βάθη κακῶν ἐμπεσών, | ἀπορῶν ὅ τι πρὸς βοήθειάν* f. 296v *σου τοῦ φιλτάτου δρῴην, καὶ τὸ πᾶν εἰς τὸν πάντα δυνάμενον ἀνῆγον, εὐχαῖς πάνυ τοι πεπεισμένος ὢν ἐκ βρέφους, μεμαθηκὼς περὶ τῶν προσεχόντων Θεῷ τὸ «Πρός με κεκράξεται καὶ ἀκούσομαι αὐτοῦ», καὶ πρός γε τὸ*

6. S 2, f. 295v - 299. M 11, f. 152 - 153v. Tit. *τῶι κυρῶι : κυρῷ* M
1 κατεσχεθέντα M *2 ὑπερβαλούσης* S *3 πίμπλησον* M *7 πολυπράγμονον* codd. *9 λειποψυχήσας* M *10 πόλις* codd. *18 βοήθειαν σοῦ* S

6. Tit.: Emmanueli : ille, puta, cui inscripta est ep. 30 Demetrii Cydonii : uterque Peloponnesius, Emmanuel et Metochita uterque; amicus ille Georgio philosopho Thessalonicensi, iste philosopho Gabrielopulo, quem a Georgio non distinguendum censeo.

7 λίσπῃ quid sit nescio, nisi forte scribendum sit *λάσπῃ*, uulgari uocabulo, quod faecem sonat.

10 Pollidi, Platonis uenditori, partes tribuit noster Anniceridis Cyrenaei qui philosophum redemit; Diog. Laërt., III 19 - 20.

«Μετ᾿ αὐτοῦ εἰμι ἐν θλίψει» καὶ «ἐγγὺς Κύριος πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ». περὶ δὲ σοῦ γ᾿ ἐκ Συρακουσῶν ὅ τι γνοίην πάνυ τοι ἀμηχάνως εἶχον. κλονουμένῳ δ᾿ ὅμως ὑπ᾿ ἀλλεπαλλήλων οὕτω πνευμάτων τῶν λογισμῶν καὶ μόνον οὐ κινδυνεύοντι καταδῦναι, ⟨ἐξ⟩αίφνης ἀπροσδοκήτως ὁ καλὸς Χορτάτζης ἐφίσταται μετὰ τοῦ Κυδώνη. οὓς ἰδὼν ἀνένηξα καὶ ἀνέσχον τοῦ τε βυθοῦ τῆς τῶν κακῶν θαλάσσης τῶν τε κυμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἐκ μόνης, ὡς εἰπεῖν, θεωρίας, καὶ πρὶν περὶ σοῦ πυθέσθαι τί τε εἴης γεγονὼς ἢ ποῦ τυγχάνεις προὔφθακεν ὁ Κυδώνης ἀγαθῶν ἀγγελεὺς καὶ ἀγγέλλειν πάνυ τοι εὐφυῶς ἔχων, ἐντεῦθεν ἀρξάμενος ὅτι τε | σεσω- f. 297 *σμένος εἴης καὶ ὅτι παρὰ τῇ θύρᾳ δακτυλοδεικτὶ μόνον οὐχ ὁρώμενος παρῆλθες ἡμᾶς, μηδὲ παρακύψαι καταξιώσας ἢ προσειπεῖν, καίτοι σου περικειμένους τοσοῦτον καὶ τῷ πρὸς σὲ διαπύρῳ ἔρωτι φλεγομένους καὶ πόθῳ. πάντως γὰρ οἶσθα, καὶ τουτοὶ μάρτυς ἀξιόχρεως ὁ ἐν φιλοσόφοις μέγας Γαβριηλόπουλος, ὅπως οὐκ αὐτὸν μόνον ἀλλὰ καὶ σὲ σειραῖς ἐντολῶν σὺν πολλῇ παρακλήσει κατασχεῖν ἐπειρώμην, μή με παριδεῖν ἐπανήκοντας, ἀλλ᾿ ἐκνεῦσαι μικρὸν καὶ προσομιλῆσαι, καὶ βραχύ τι προσαναπαύσασθαι. καὶ τάπης ἦν θαυμαστὸς ὃν οὐκ ἀγνοεῖς ἡπλωμένος καὶ προσμένων ὑμᾶς, πολλῷ τῆς Ξέρξου πολυθρυλήτου χρυσῆς ἐκείνης πλατάνου βελτίων καὶ τιμιώτερος, παρ᾿ ὅσον ἡ μὲν ἐκείνῳ μόνῳ τῷ Ξέρξῃ, κενὴν θηρωμένῳ δόξαν, ἐξαρκεῖν ἐδόκει, τοῖς δὲ λοιποῖς οὐδὲ καύσωνι φλεγομένοις ἐλυσιτέλει· ὁ δέ γε πᾶσι τοῖς ὀρεγομένοις τὴν τέρψιν ἱκανὴν δίδωσιν ἀφειδῶς | παρεχόμενος, εὐκρά-* f. 297v

25 ἐξαίφνης : αἴφνης codd., sed in M praecedit spatium trium fere litterarum *26 ἀφίσταται* codd. *30 τε* om. M *32 - 33 περικαμένους* S *40 δόξα* M

21 - 23 Psalm. 90,15, 144,18.

29 Κυδώνης : non praeclarus ille Demetrius, qui tunc Constantinopoli *τὸν μεσάζοντα* agebat, nec adhuc Peloponnesum uiderat, ut ipse testatur ep. 33, 30 - 31.

34 - 35 Γαβριηλόπουλος : Georgio Gabrielopulo philosopho inscripta est ep. 130 Demetrii Cydonii, Georgio philosopho (Thessalonicensi) nonnullae aliae eiusdem. Anno 1355, die 24 Iulii, Candidae in Creta morabatur Georgius Gabrielopulus Constantinopolitanus. Huic erat nepos (ex sorore utique) Demetrius Cydonius (alius a scriptore), qui auunculo compilato Coronen aufugit; v. Appendicem nostram. Potuit Gabrielopulus propter Cydoniorum affinitatem usurpare cognomen eorum. Itaque non alium a philosopho Gabrielopulo Georgio, Georgium illum Cydonium philosophum puto, cuius exstat epigramma in Demetrium Cassandrenum Thessalonicensem, scriptum Myzithrae, paulo post 7. IV. 1362; Rivista di filologia e d'istruzione classica, 26 (1898) 394.

37 τάπης : cf. ep. ***10****,11 - 12.*

39 πλατάνου : Herod. VII 27; Schol. in Aristid., t. III (Dindorf), 147,18-27.

του πιπλάμενος ἀεὶ τοῦ ἀέρος, τῷ εὐτυχεῖν εὐσκιοφύλλων καὶ ὑψικόμων τῶν ἐπισκιαζόντων καὶ ἐπιρριπιζόντων, οὗ χρησίμου δηλαδή γε μέρους οὐ μικρὸν οὐ μέγα παρῆν ἐκείνῃ. σὺ δὲ ὥσπερ ἀπό τινος δυσμενοῦς ἡμῶν δηλαδή γε ἀποδιδράσκων σιγῇ παρῆλθες. τίν᾿ οὐκ ἂν αὕτη ἡ ἀδικία παρέπεισεν ἀθυμεῖν; ἐμὲ δ᾿ οὐ μικρὸν οὐ μέγα λογίσασθαι τὸ πραχθέν, ἀλλ᾿ ἐνί γέ τῳ τούτῳ τῷ τῆς σῆς ἀπροσδοκήτου σωτηρίας ἠρκέσθην καὶ τῷ Σωτῆρι Θεῷ τὴν χάριν ἀνωμολόγουν· καὶ ἅπερ ἀπωλωλέκεις, τὴν αὐτῶν ἀντ᾿ οὐδενὸς ἡγησάμην ἀπώλειαν, εἰθισμένος ὢν ἐκ πολλοῦ τοιούτων τε καὶ τοσούτων καὶ τούτων ἐπέκεινα συνεχῶς ἀπολλυμένων γενναίως φέρειν· καὶ ἦν εὐθυμῶν ὅτι σέσωσαι. ὅθεν οὐχ ὅπως μακρῶν ἡμῖν ἔδει γραφῶν, ἀλλ᾿ οὐδὲ Λακωνικῶν οὐμενοῦν, καίτοι Δωριεῦσι συνοῦσιν. εἰ δέ γε σὺ γέγραφας, ὡς ἡ νῦν ἐπιστολὴ δείκνυσιν, ἡμεῖς παρ᾿ οὐδενὸς | οὔτ᾿ ἐγγράφως οὔτ᾿ ἀγράφως f. 298 *ἐς δεῦρο τοῦτ᾿ ἔγνωμεν. ὅθεν μηδὲ σὺ σφόδρα θέλε βάλλειν ἡμᾶς ὀνείδεσι, τῇ τοῖς σοῖς χείλεσιν ἐγκαθημένῃ πειθοῖ θαρρῶν καὶ χαριζόμενος, ἀλλά σοι μελέτω τῶν ὧν εἰς ἡμᾶς πεπραχὼς ἔφθης ἀδίκως δίκας ὅπως ἀποδῷς. ἐμὲ γὰρ οὐκ ἄλλο τι τοῦ γράφειν ἐπέσχεν ἢ τοῦτο, νομίσαντα σὲ τὸ καθ᾿ ἡμᾶς ἐν οὐδενὶ λόγῳ θέμενον. εἰ μὴ γὰρ ὧδε τουτὶ συνέβαινεν, ἀλλὰ δι᾿ ἑτέρας, ὡς ὁ Γαβριηλόπουλος, τὴν ἐπάνοδον καὶ αὐτὸς ἐποιοῦ, καὶ κατέγνως ἂν ἡμῶν, εὖ ἴσθ᾿ ὅτι, τῷ μήκει τῶν γραφομένων, καὶ ἀδολεσχίας ἂν ἔγκλημα περιῆψας ἡμῖν, τῇ σκήψει πλατυνομένοις τῇ τῆς βασκάνου τύχης ᾗπερ ἐνέτυχες. οὐδὲ γὰρ σύ γε μετὰ πολλοὺς παρ᾿ ἡμῖν, ἀλλ᾿ εἴ τίς σε καὶ πρό γε πάντων εἰπεῖν ἐθέλοι, οὐκ ἂν ἁμάρτοι. οὕτω διετέθην ἐγὼ πρὸς σὲ καὶ διάκειμαι, καί σοι χάριν εἰδώς εἰμι ὅτι ὡς οὐδενί γέ τῳ ἑτέρῳ τῶν φίλων ἐντυχὼν παρακέκλημαι γράμμασιν οἷς ἔδει συμφέρεσθαι, καὶ ζημίαν ὑπερβάλλουσαν ἥγημαι ὅτι τοσοῦτον ἀπὼν ἀφ᾿ ὑμῶν εἰμι. | οὐ γὰρ ὁρμητήριον* f. 298v *ὡς σὺ φῄς, ἀλλὰ Ποικίλην καὶ ᾿Ακαδημίαν καὶ Μουσῶν οἰκητήριον καὶ τὸν ὑμῶν σύλλογον Πανελλήνιον ἥγημαι, ὑπὸ δ᾿ ἀνάγκης ἀφίσταμαι. ἀνάγκῃ γάρτοι φασὶν οὐδ᾿ αὐτοὶ θεοὶ μάχονται. ὃ δὴ τοῦθ᾿ οὕτως καὶ οὐκ ἄλλως ἀναμφίλεκτον ἔχων τῇ σῇ πρὸς ἡμᾶς εὐσπλάγχνως καὶ ὑπὲρ ἡμῶν, ὅποιπερ ἂν διατρίβων εἴης, καὶ γνώμῃ καὶ γλώττῃ χρῶ καὶ τοῖς γράμμασι, πάνυ τυγχάνων νῦν ἐν ἀκμαῖς καὶ μέγα δυνάμενος, καὶ μή με βαθεῖ τῷ γήρᾳ*

43 πιμπλάμενος M *εὐσκιοφύλλων* : pro *φύλλων* malim nomen arboris, e.g. *πτελεῶν* ut Theocr. VII 8, aut *δρυῶν* ut Hom. Ξ 398. ι 186, quod fortasse reposuissem nisi eadem uerba occurrissent ep. ***10**,12*. *51 καὶ τούτων* om. M *62 - 63 ἐτέτυχες* S *63 καὶ* om. M *πρό γε* : *πρόειγε* M *70 ὃ* : malim *ὁ* *71 ἔχον* codd. *73 βαθεῖαι* M

69 Simonid. ap. Plat., Prot., 345 d.
73 γήρᾳ : cf. ep. ***4**,9* et *33*.

κυταπεπονημένον ἀπαίτει τοῖς ἴσοις ἀμείβεσθαι, ὥσπερ οὖν πάντως οὐδ᾿ ἐν ἀγῶσι. « Πάλαι ποτὲ » γάρ φησιν « ἦσαν ἄλκιμα Μιλήσιοι », καὶ « ἄμμες ποτ᾿ ἦμες, ὔμμες δέ γ᾿ ἐστέ »· καὶ τοῦθ᾿ οὕτω δρῶν, ἴσθι, κἀμὲ καὶ δυσκίνητον ὄντα παρακαλέσεις ἀντιφθέγγεσθαι τὸν ἐνόντα τρόπον, — ὃ δὴ κἂν ὄρνισιν ὁρῶντες, ἀκούομεν ὡς ἐν παραθήξει γινόμενον — καὶ μὴ κατόκνει μηδὲ κατολιγώρει, ἀλλὰ θέλε δρᾶν ἐκ ⟨...⟩ τοῦτ᾿ ἔχων, εἰ βούλοιο | κἀμὲ f. 299 *φθέγγεσθαι. ἐγὼ δ᾿ ὅσον οὐκ ἤδη παρ᾿ ὑμᾶς ἀφίξομαι, προσκυνήσων τὸν ἅγιον ἡμῶν αὐθέντην, εἴ γε τοῦτ᾿ εἴη καὶ τῷ Θεῷ βουλομένῳ. — ἔρρωσό μοι τὸ προσφιλέστατόν μοι καὶ ὄμμα καὶ πρόσφθεγμα, γενναιότατε καὶ σοφώτατε.*

7

῾Ο ῾Ραοὺλ τῶι μεγάλωι δομεστίκωι

ALEXIO LASCARI METOCHITAE, MAGNO DOMESTICO, THESSALONICAM

In Peloponneso, 1366 incipiente

Audientes Peloponnesii Alexium iterum praefectum esse Thessalonicae (quam rexerat annis 1349 - 1350) laetantur, memoriaque recolunt res ab eo praeclare gestas cum regeret Peloponnesum, ante despotam scilicet Emmanuelem Cantacuzenum (1349 - 1380). Collaetatur Emmanuel Raul; plaudunt omnes viri sensati quod imperator (Ioannes V Palaeologus) ad exteros — in Pannoniam scilicet — profecturus (1365 - 1366), morem gesserit Thessalonicensibus Alexium patriae periclitanti denuo praefici postulantibus, quo curante rem publicam nihil detrimenti capturam praedicit.

᾿Επεὶ Θεοῦ διδόντος τῆς Θεσσαλονικέων ἐπέβης ἀρχῆς οὐκ ἔστιν εἰπεῖν (f. 330) *ὅσον ἡ φήμη τὰς ἑκασταχοῦ πόλεις περιιοῦσα εὐφραίνειν παρέχει, καὶ τῶν πάλαι γενναίων ἐκείνων κατορθωμάτων μεμνῆσθαι ὧν εἰς αὐτὰς ἐπεδείξω. καὶ γὰρ τοῖς Πελοποννησίοις τουτοισὶ ἅπασιν εἰς ἀκοὴν ἐρχόμενον τὸ σὸν*

77 κἂν M *79 μηδὲ* : *μη* M *ἐκ τοῦτ᾿* : leg. *ἐκ ⟨τοῦ προχείρου⟩ τοῦτ᾿*? *80 προσκυνήσω* S : *προσκυνῇ* M *81 βουλόμενον* codd.
***7**.* S 9, f. 330 - 332v. M 4, f. 145v - 146v. Tit. *῾Ο* om. S
2 περιοῦσα M *4 τοῦτοισὶν* S *τουτοισὶν* M

75 Aristoph., Plut. 1002. 1075.
75 - 76 Plut., Lyc. 21.
82 αὐθέντην : Ioasaph ex imperatore Cantacuzeno; v. epp. ***1**; **2**; **3**,33; **5**.*
***7**.* Tit. : Alexio : v. ep. ***8**.* F. Dölger, Neues zu Alexios Metochites und zu Theodoros Meliteniotes, Miscellanea Giovanni Mercati, t. III (Studi e Testi, 123) Città del Vaticano, 1946, 238 - 245.
3 πάλαι... ἐπεδείξω : Thessalonicae praefuit Alexius, tunc protosebastus, anno 1349, et fortasse iam ante, uerum post annum 1345.

ὄνομα χάριν τινὰ κομίζον ἔρχεται καὶ τὰς τῶν ἀκουόντων ψυχὰς ἡδονῆς πάσης καὶ εὐφροσύνης πίμπλησιν. ὅθεν καὶ μακροῖς τοῖς ἐπαίνοις καὶ μάλα ἡδέως τὸν πάντα ἄριστον σὲ περιφέρουσιν, εὐεργέτην αὐτῶν ἀποκαλοῦντες καὶ πλήν τινων, καὶ τούτων ὀλίγων πάνυ, μόνον ὡς ἀληθῶς ἄρχειν εἰδότα, μεμνημένοι | δήπου τῆς εἰς αὐτοὺς τῶν καιρῶν ἐκείνων εὐδαιμονίας ἧς διὰ f. 330v σοῦ τὸ πρόσθεν ἀπολελαύκασιν, ὥσπερ αὖ εἰς τοὐναντίον τούτοις τὰ τῶν πραγμάτων συνέβη, ἕως ὁ πάντα λαμπρὸς δεσπότης ἕωθεν εἰς αὐτοὺς ἀνατείλας φαιδρότερον ἡλίου προσβαλών, ὡς ἀκτῖσι ταῖς εὐπραξίαις τὴν ἀχλὺν τῶν λυπούντων ἐξ αὐτῶν διεσκέδασε, καὶ τούτοις ἐντεῦθεν βαθείας παρέσχεν γαλήνης κατατρυφᾶν, ἐπεὶ μετά γε δὴ σὲ τότε δή, τότε παντάπασι γενναίων ὥς φασιν ἡγεμόνων ἠπόρουν. οὐ μήν, ἀλλὰ καὶ τὰ σὰ καθ᾿ ἕκαστον ὡς εἰπεῖν διηγοῦνται, καὶ τοῖς παλαιοῖς τροπαίοις ἐφάμιλλα τίθενται. ποῖα δὴ λέγω τὰ πάλαι κατὰ τῶν πολεμίων ἐκεῖνα περιφανῆ κατορθώματα, τὴν περὶ τοὺς ἀρχομένους κηδεμονίαν, ὡς δοκεῖν εἶναί σε πατέρα σφίσι κοινόν, καὶ ἁπλῶς τὴν περὶ τὰ καλὰ ἐπιμέλειαν; τοιαῦτα γοῦν καὶ κοινῇ καὶ καθ᾿ ἕνα καὶ κατὰ φατρίας λέγοντες ἔν τε ναοῖς ἱστάμενοι καὶ ἐπ᾿ ἀγορὰς ἰόντες κἂν τοῖς βασιλείοις πολλῷ μᾶλλον ἑκάστοτε συνεληλυθότες κἂν στρατοπέδοις συναθροιζόμενοι καὶ δίκαις | συνεδριάζοντες καὶ πάσαις καὶ παντοίαις τὰς συνελεύ- f. 331 σεις ποιούμενοι πανηγύρεσιν. ἐπεθύμουν ὥς φασιν αἱ τῇδε πόλεις τῆς σῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς περὶ τὰ καλὰ προθυμίας μέχρι ⟨οὗ⟩ τουτονὶ τὸν πάντα πανθαύμαστον καὶ λαμπρὸν δεσπότην ἡ τοῦ Θεοῦ παντοκρατορικὴ δεξιὰ φιλανθρώπως χρησαμένη τῇ σοφῇ προνοίᾳ καὶ προθυμίᾳ παρ᾿ ἐλπίδα πᾶσαν αὐτοῖς παρέσχε, ῥύστην ὧν τε ὑφίσταντο κακῶν καὶ χορηγὸν ἧς νῦν ἀπολαύουσιν ἀφθόνως εὐδαιμονίας. πλὴν ἀλλ᾿ εἰ κἀξ ἐκείνου γε καὶ ἐς δεῦρο βαθείας τῆς γαλήνης ἀπολελαύκασιν εἴς τε τοὐπιὸν χρησταῖς τρέφονται ταῖς ἐλπίσι κρειττόνων καὶ βελτιόνων κατατρυφήσειν τῶν ἀγαθῶν καὶ περιφανοῦς τῆς εὐδαιμονίας, ἀλλ᾿ οὐδὲ τῶν σῶν οὔμενουν ἀγαθῶν οὐδαμῶς οὐδέποτ᾿ ἐν λήθῃ γίνονται. μᾶλλον δ᾿ εἰ καί τισιν ἴσως παράδοξον τῶν ἀκουόντων εἶναι τουτὶ δοκεῖ, φασὶ τὴν περί τε σοῦ καὶ τῶν σῶν ἀεὶ μνήμην νεάζουσαν ἔχειν. ἐγὼ δὲ κἀκ τούτων ἐμαυτὸν ἐκβάλλων κἀξ ἀπόπτου στάς, καθάπερ εἴ τινος ὑψηλοῦ σκοπιᾶς | κἀντεῦθεν ἀποσκοπῶν μανθάνειν τι περὶ f. 331v

14 δή σε M παντάπασιν M 20 et 21 κἂν M 22 πάσαις καὶ : πάσαις M τὰς : ταῖς S om. M 26 ἐλπίδαν M 30 κρειττόνως M 33 σου M 34 κἀκ : καὶ M 35 ὑψηλοῦ om. M

9 - 15 μεμνημένοι... ἠπόρουν : hinc discimus Alexium Peloponnesum rexisse ante annum 1348 - 1349, quo Emmanuel Cantacuzenus despota regimen suscepit ; supra, ep. **2.**

11 δεσπότης : Emmanuel Cantacuzenus.

23 τῇδε : in Peloponneso.

27 ῥύστην : cf. ep. ***2**,39.*

σοῦ ἐφιέμενος, ἀκούσας τὴν ψῆφον ἣν ὁ κράτιστος βασιλεὺς καὶ λαμπρότατος ἔργῳ κριθεῖσαν ἔδειξε περὶ σοῦ μέλλων ἀπόδημος ἔσεσθαι, ἐπῄνεσά τε καὶ ἐπαινῶ καὶ τὸ πρᾶγμα τῆς αὐτοῦ μεγαλονοίας καὶ θαυμαστῆς ἀγχινοίας καὶ τῷ ὄντι βασιλικῆς ἄξιον ἥγημαί τε καὶ τίθεμαι. καὶ οὐκ ἐγὼ δὲ μόνος, ἀλλὰ καὶ πᾶς εἴ τις νοῦν ἔχων ἐστὶν αὐτὸ τοῦτ᾿ ἐρεῖ, ὅτι κατὰ σκοπὸν εὐστόχως ἐτόξευσε καὶ τῆς σῆς ἀρετῆς ἀξίως περὶ τῆς πολυυμνήτου καὶ περιφανοῦς Θεσσαλονικέων μεγάλης ταυτησὶ πόλεως καὶ τῶν πέριξ οὕτω τοι ψηφισάμενος. ὑπεράγαμαι δὲ καὶ ὅτι μάλισθ᾿ ὑπεραινῶν παρακέκλημαι καὶ τοὺς τὴν μεγάλην ταύτην οἰκοῦντας πόλιν, οἵ σε πάλιν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἐξῃτήσαντο καὶ μακαρίους καὶ εὐδαίμονας αὐτοὺς ἥγημαι ὅτι σε τὰ νῦν προστάτην πλουτοῦντες φαίνονται. καὶ καλῶς γοῦν περὶ τούτου διενοήθησαν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, μιμησάμενοι τοὺς Ἀθηναίους, νομίζοντες διὰ σοῦ πολλὰ καὶ μεγάλα καὶ κατὰ Περικλέα ἐκεῖνον | τὸν τοσούτοις καμάτοις τὴν Ἀθηναίων πόλιν εἰς f. 332 τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν μεταγαγόντα. ἀλλὰ Περικλῆς μὲν ἐπειδήπερ ἐκ τῆς ὑπερορίας αὐτὸν οἱ Ἀθηναῖοι μετεκαλέσαντο οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον εὗρε τὴν πόλιν εἰς τοὔσχατον ἀπωλείας ἐληλακυῖαν, ὥσπερ οὖν ἐπὶ ξυροῦ τὰ ὑμέτερα ἵστανται. τί ἂν οὖν καὶ ἀγαθὸς κυβερνήτης δράσειε, τῆς νεὼς τῶν καλωδίων διαφθαρέντων καὶ τῶν ἄλλων οὐκ εὐμοιρούσης τῶν συντεινόντων εἰς σωτηρίαν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ὑφάλῳ τινὶ σκώλῳ περιπεσούσης ἀπροσδοκήτως καὶ πληγείσης ἀνιάτως, εἰς βυθὸν αὐτάνδρου κινδυνευούσης μετὰ καὶ τοῦ λοιποῦ φόρτου συγκαταδῦναι; πλὴν ἀλλά, κἂν εἰς ἅπαν τοὐναντίον ἀντεστράφθαι δοκεῖ τῇ μεγάλῃ ταύτῃ πόλει καὶ ἔστι καὶ τοῖς περὶ αὐτὴν ἅπασι τὰ πράγματα πράγμασιν, οὐ μὴν ἔγωγε ἀπαρνοῦμαι σαφὴς τοῦ μέλλοντος γεγενῆσθαι μάντις, καὶ τὸ μὴ φαινόμενον προλέγων ἐκ τῶν ἤδη γεγενημένων. μαντεύομαι γὰρ σὺν Θεῷ πεποιθὼς ἐπὶ τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ καὶ εὐαγγελίζομαι μετ᾿ αὐτοῦ | ἐπὶ τὸ βέλτιον διαθεῖναί σε τὴν πόλιν. καὶ τοῦτο f. 332v διατείνομαι σφόδρα σαφῶς, τῇ σῇ περὶ πάντα ποριμωτάτῃ φύσει θαρρῶν, ἐπεὶ καὶ τὴν Ἡρακλέους φύσιν εἴ τις ᾔδει, προλέγων ὅτι κατορθώσοι μάντις ἂν ἦν, ἐκ τῶν ἐκείνῳ κατειργασμένων εἰς τὸ προειπεῖν κινούμενος.

41 ἐτόξευσεν M 41 - 42 περιφανοῦς τῶν M 43 ὑπεραινεῖν M 46 τούτου : τοῦ M 51 ἡμέτερα codd. 64 ἐκείνων M

36 βασιλεὺς : Ioannes V Palaeologus.

37 ἀπόδημος : in Pannoniam, 1365 - 66 ; O. Halecki, Un empereur de Byzance à Rome, Warszawa, 1930, 112 - 113 ; Lampros-Amantos, Βρ. Χρ., n° 49 (p. 81) 26.

44 πάλιν... ἐξῃτήσαντο : extremo anno 1365, peste abrepto Georgio Synadeno Astra, in sui regiminis exordio ; Dem. Cyd., epp. 94 et 98.

45 προστάτην : cf. ep. ***8**,51.*

47 διὰ = περί, hodiernis γιά.

50 ὑπερορίας : Pericli dat quod de Cimone narrat Plut., Per. 9 - 10.

51 τοὔσχατον : cf. Dem. Cyd., epp. 94,4 - 5 ; 98,35.

8

Τῶι κυρῶι Ἀλεξίωι μεγάλωι δομεστίκωι Λάσκαρι τῶι Μετοχίτηι

ALEXIO LASCARI METOCHITAE, MAGNO DOMESTICO, THESSALONICAM

In Peloponneso, 1366 - 1369

Emmanuelem Raul, abusque tempore iam remoto quo valedixit Alexio, continuis oppressum aerumnis, amici litterae miro gaudio affecerunt. Viri quoque Peloponnesii, coram quibus eas recitavit, animo revolventes res olim ab eo gestas (cum ipsis praesset) multos ei et felices precantur annos. Emmanuelis felicitas omnibus numeris absoluta foret, nisi abesset amicus Raul ille doctissimus (an Metochita ?) qui apud despotam moratur (Myzithrae scilicet, apud Emmanuelem Cantacuzenum), propter Acovae praefecturam (quam aut obtinet aut petit ?). Honoribus ille cumulatur a despota et ab imperatore (Matthaeo Cantacuzeno), sed et e regia urbe litterae ei missae sunt imperiales (Ioannis V aut Ioannis Cantacuzeni, monachi ex imperatore ?). Commendatum habeat Alexius Michaëlem Zygogreben, filium praefecti olim Carytaenae (qui Thessalonicam petit, deferendo, proculdubio, hanc epistulam). Emmanuel gratulatur Thessalonicensibus, quorum civis factus est, quod ab Alexio regantur. Huic Deum propitium, imperatorem benignum optando claudit epistulam.

Πολλαῖς πρότερον καὶ ποικίλαις περιπεσὼν καὶ πολυσχιδέσι συμφοραῖς (f. 327) *ἐξ ὅτουπερ ἀπερράγην τῆς σῆς τερπνῆς θεωρίας καὶ ἡδίστης ὁμιλίας, θαυμασιώτατε, μεταξὺ τῶν καιρῶν πολλῶν ἡμᾶς περιστάντων τῇδε κατὰ συνέχειαν δυσχερῶν, μόλις εὐτυχήσας ἐφάνην, μίαν τῶν ὅλων ἀπαλλαγὴν τὴν σὴν γλυκυτάτην εὐεργετικὴν γραφὴν δεξάμενος, τοῦ Ἀγάλλωνος ἐπανήκοντος. καὶ πυκνὰ πυκνῶς αὐτὴν ἀναπτύσσων καὶ τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἐνδεικνύς, καὶ τὰ ἐγγεγραμμένα διεξιὼν ἐγώ τε τούτοις ἐνασμενίζων ἔνθους ὑφ᾽ ἡδονῆς γίγνομαι καὶ οἱ ἀκροώμενοι ἐν ἑορτῆς οὐ μικρῷ μέρει τὸ πρᾶ-*

8. S 7, f. 327 - 329. M 12, f. 153 - 155. M[1], f. 308 - 308v.
2 ἀπεράγην M

8. Tit. Alexio : v. ep. *7*,*2*. Scripta est ep. *8* post ep. *7*, praefecto Thessalonicae Alexio Metochita iterum, qui anno 1369, mense Iunio, iam priuatus, in monasterium Batopedii secessurus erat ; Dölger, loc. laud. supra, ad ep. *7*.

3 τῇδε : in Peloponneso ; ep. *7*,*8 - 15* et *23*.

5 Ἀγάλλωνος : de gente Agallonum v. Νέος Ἑλληνομνήμων, 4 (1907) 303 - 307. Adde Andronicum Ducam Agallonem, cui nupsit Eudocia Lascarina Calophera, eorumque filium Ioannem, in testamento Ioannis Lascaris Calopheri (1388. VII. 5) quod edidi in Appendice V ad epistulas Demetrii Cydonii, n⁰ 10.

γμα τίθενται, δοξάζοντές σε τῆς ἀρετῆς, ὅτιπερ οὐδὲ τῆς ἡμῶν σμικρότητος ἐπιλέλησαι· καὶ εἰς ἀνάληψιν ἐντεῦθεν οἱ πλείους τῶν σῶν καλῶν τε καὶ | ἀγαθῶν ἥκουσι καὶ τὸ τῆς μνήμης ἕκαστος φιλοπραγμόνως ἀναπτύσσει f. 327v *βιβλίον, φιλοτιμούμενοι τίς τί τούτων πρότερος πρὸς ἐμὲ τῶν σῶν ἀναμνήσει, σὸν εἰδότες θερμότατον καὶ διάπυρον ἐραστήν. ἐγὼ δὲ τοῦ περί τε σοῦ καὶ τῶν σῶν λέγειν τε καὶ ἀκούειν οὐδὲν ἄλλο τι τῶν ἁπάντων πραγμάτων προτιμότερόν ποθ᾽ ἡγούμενος εὐθὺς χοροῦ μέσος φαίνομαι, καὶ κορυφαῖος εἶναι νομίζων ἑστιάτωρ αὐτοκλήτων προσαγορεύομαι δαιτυμόνων, αὐτοσχέδιον προτιθεὶς καὶ παραθεὶς αὐτοῖς τράπεζαν παντοίων τε καὶ ἡδέων τῶν ἐδωδίμων γέμουσαν, παρακαλούμενός τε μεγαλορρημόνως αὐτοῖς διέξειμι πᾶν ὅπερ ἂν ἡ μνήμη τῶν σῶν πρότερον ἑτοίμως παράσχῃ σπουδαῖον ἢ πάρεργον· οἱ δ᾽ ἀκροώμενοι μεθ᾽ ἡδονῆς ἀκορέστως, κἂν ὁποῖά ποτ᾽ ἂν ᾖ τὰ λεγόμενα, μόλις ἐντρυφήσαντες ἀπαλλάττουσιν, οὐκ ἐλαχίστην μοι χάριν ὁμολογοῦντες, καὶ φωνὰς ἱκετηρίους πρὸς Θεὸν ἀναπέμπουσιν, ἐς ὅσον μήκιστόν σε βιῶναι τὸν εὐγνωμονέστατον καὶ εὐπροσιτώτατον ἐξαιτούμενοι, τὰς τῶν ἐτῶν | περιόδους σὺν εὐθυμίᾳ τε καὶ ῥαστώνῃ διιόντα καὶ μεγάλῃ τῇ* f. 328 *δόξῃ, κατὰ τὴν σὴν βούλησιν. μεθ᾽ ὧν καὶ αὐτὸς αὐτὰ ταῦτα φθέγγομαι, πολλήν σοι χάριν εἰδὼς ὅτι με τῆς γλυκυτάτης ταύτης οὐκ ἀπηξίωσας καὶ ἐπεράστου γραφῆς. ἀνεζωώθην γάρ τινα τρόπον καὶ ἀνενεώθην, καὶ ὡς εἰπεῖν εἰς ἐκεῖνον ὑπ᾽ αὐτῆς ἐπανήκων τὸν χρόνον καὶ τὴν ὁμιλίαν ἐγενόμην ἐκείνην, καὶ ὁρᾶν δοκῶ σε τοῖς κεχαρισμένοις ἤθεσι χρώμενον προσδιαλεγόμενόν τε τοῖς παροῦσι καὶ γελῶντα καὶ βοῶντος ἀκούειν ὅπερ εἰώθεις ποιεῖν, καὶ χάριν ὁμολογῶν εἰμι τῷ πάντων ἀγαθῶν δοτῆρι Θεῷ ὅτι σοι τότε δὴ τότε τῇδ᾽ ἐντυχὼν ὡς θησαυρῷ παρ᾽ ἐλπίδα καὶ δαψιλῶς παραπολαύσας τοῦ χρήματος οὐδὲ νῦν ἀπέτυχον τῶν ἐλπίδων, εἰ καὶ μεταξὺ τὸ μῆκος πολὺ παρετάθη τῶν χρόνων, καί, τῶν πραγμάτων ἀλλεπαλλήλοις κυμάτων τῆς κοσμικῆς θαλάττης χρησαμένων μεταβολαῖς, τὴν ἡμῶν ἀπὸ σοῦ διάστασιν οὐκ εἴασεν ἐπ᾽ εὐθείας εἶναι, σοῦ γε ἐς Θετταλοὺς μεταπεσόντος ἐκ Βυζαντίων. | ἐνί γέ τῳ τούτῳ μόνῳ τῶν πάντων ἐνδεῶς ἔχειν φαίνομαι* f. 328v *ὅτι μοι Ῥαοὺλ τὸν σοφώτατον, τὸ πάντιμον καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, συμπα-*

10 πλείως M *16 ἑσθιάτωρ* codd. *αὐτοκλήτωρ* M *17 καὶ* om. M *τε* om. M *18 διέξειμοι* M *20 ὁπαίαποτ᾽* M *23 εὐπροσιώτατον* M *24 μεγάλους* MM[1] *27 ἀπεράστου* M *28 ἐπανῆκον* SM[1] *ἐπανήκοντα* M *31 εἰμι* om. SM[1] *τῷ* : *τῶν* codd. *32 δή τοτε* om. M *32 - 33 παραπολαῦσαι* M *35 μεταβολλαῖς* M *37 ἐνί γε τῷ* codd.

32 τῇδε : puta, Thessalonicae ; v. infra, lin. *48 - 51*.

36 ἐπ᾽ εὐθείας… μεταπεσόντος : Thessalonicam sibi commissam petivit Alexius a. 1366. Sed cur propterea non iam « in recto » distet ab Emmanuele et Peloponneso non satis perspectum habeo.

38 Ῥαοὺλ : Emmanuel Raul Metochita ? v. ep. *6*.

νηγυρίζοντά μοι νῦν οὐκ εὐτυχῶ, δεξάμενος τὰ σὰ γράμματα. καθάπερ γὰρ ὑπῆρξε γραμμάτων καὶ λόγων καὶ φιλοσοφίας ἐραστὴς ἠθέλησέ τι μικρὸν καὶ πραγμάτων μετασχεῖν, διὰ τὸ μὴ δοκεῖν παντάπασιν ἀμαθὴς ἢ ἀδόκιμος καὶ περὶ τοῦτ᾿ εἶναι, κἀντεῦθεν ἦν που περὶ τὴν τῆς Ἄκρας ἀποδημῶν ἀρχῆς. ἔνι δ᾿ ὑγιαίνων καὶ εὐεκτῶν παρὰ τῷ λαμπροτάτῳ δεσπότῃ, λαμπρὰ τιμώμενος, οὐκ ἐλαχίστης ἀπολαύων καὶ τῆς παρὰ τοῦ βασιλέως κηδεμονίας, καὶ γραμμάτων βασιλικῶν ἀπὸ τῆς Πόλεως ἀξιούμενος. τὸν δὲ Ζυγογρέβην κῦρον Μιχαὴλ οἶδ᾿ ὅτι σαφῶς ἐπιγνώσῃ, μεμνημένος τοῦ τε πατρὸς αὐτοῦ καὶ τζαουσίου τῶν τότε ἀρχηγῶν Καρυταίνης, καὶ τοῦ προσήκοντος ἀξιώσεις ἐπὶ ξένης ἐπιδημήσαντος. ἐγὼ δ᾿ εἰμὶ πεπολιτογραφημένος Θεσσαλονικεύς, ὡς αὐτόχθων αὐτόχρημα ἐν αὐτῇ τῇ πολυ|υμνήτῳ πόλει τραφεὶς καὶ f. 329 ἀνατραφείς, καὶ παιδείας ὅσης ἔχων φαίνομαι μετασχών, πολλῶν ὧν ἐντεῦθεν ὀφειλέτης αὐτῇ πρεσβείων, καὶ τοῖς αὐτῆς οἰκήτορσι συγχαίρων διατελῶ ὅτι σε κατά γε δὴ τὰ παρόντα μετὰ Θεὸν προστάτην πλουτοῦντες φαίνονται. καὶ εἴης γε παρὰ τῷ κρατίστῳ καὶ θειοτάτῳ βασιλεῖ τιμώμενος καὶ στεργόμενος, τῇ τοῦ Θεοῦ παντοδυνάμῳ δεξιᾷ περιφρουρούμενος, παντὸς λυποῦντος ἀνώτερος, ὡς ἂν καὶ ἡμεῖς οἱ σοῦ μόνου κατ᾿ ἄκρας ὡς ἀληθῶς ἐξημμένοι τῶν ἐφετῶν ὡς ἐνὸν ἀπολαύειν ἔχωμεν.

9

Ὁ Ῥαοὺλ τῷ Τζακονοπούλῳ

TZACONOPULO

In Peloponneso, 1366 - 1369

Bonorum virorum cultor Tzaconopulus illis se connumerare fingit Emmanuelem Raul, cuius litteras magno domestico missas (ep. *7* aut *8*?) legere

39 δεξάμενος... γράμματα bis M *42 Ἄκρας* : leg. *Ἄκοβας* *43 εὖ ἐκ τῶν* S *49 τραφεὶς καὶ* om. M *51 τοῖς : τῆς* M[1]

9. S 8, f. 329 - 330. M 3, f. 144v - 145. Tit. *Ὁ* om. S

42 Ἄκρας : non dubito quin *Ἄκοβας* scripserit noster. Ita librarii *Ἀκωβὴν* in *Ἀκριβὴν* mutauerunt apud Laon. Chalcocandylem, t. II, 204,22 (Darkó).

43 δεσπότῃ : apud Emmanuelem Cantacuzenum, Myzithrae.

44 βασιλέως : Matthaeus Cantacuzenus, qui Myzithrae degebat?

45 βασιλικῶν : Aut Ioannis V Palaeologi, aut eius filii Andronici IV.

45 Ζυγογρέβην : qui, procul dubio, epistulam detulit.

52 προστάτην : cf. ep. ***7**,41 - 44*.

53 βασιλεῖ : Ioannes V Palaeologus.

9. Tit. : Tzaconopulo, amico ex condiscipulo, inscripta est ep. 33 Gregorii Acindyni, cuius finem appono : « *...ἀλλ᾿ εἰς τὸ πλέον μηκύνειν οὔτε κατ᾿ ἐπιστολὴν*

cupit. Quamquam blandientis amici verbis minime deceptus, Emmanuel exemplum epistulae mittit Tzaconopulo, quem ob singulare meritum semper optat secum habere.

Ὄντως σὺ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν κατ᾿ ἄκρας ἐξηρτημένος καὶ τῆς ἐκεί- (f. 329) νων Μούσης δεύτερα πάντα τιθέμενος, οὔπω κόρον ἕξειν δοκεῖς ἐπὶ μαθήματα καὶ λόγους παρακαλῶν τοὺς ἀνθρώπους. ὅθεν ἄρα καὶ τὰ ἐμὰ θαυμάζεις ψελλίσματα καὶ περὶ τούτων μακροὺς ἀποτείνεις ἐπαίνους, τούτοις ἐμὲ τοῖς λόγοις νομίζων ἀποδείξειν βελτίω. εἰ δέ τίς σε ἤρετο φάσκων οὕτως· « ὦ ἄριστε· πρὸς Θεοῦ καὶ σοφίας αὐτῆς, τὸν πάντα κύκλον χαίρειν ἀφεὶς | καὶ f. 329v ταυτηνὶ τὴν καλὴν περὶ τοὺς λόγους οἰκονομίαν, ἐξαύδα, μὴ κεῦθε νόῳ· τί σοι περὶ τῶν τοῦ Ῥάλη δοκεῖ ποιημάτων; », πῶς οὐκ ἔμελλες, ὦ βέλτιστε, τὴν ἀληθῆ ψῆφον παρέξειν; ὅμως, ἐπειδήπερ οὕτω φῂς ἐρᾶν τῶν ἐμῶν πονημάτων, ἔξεστί σοι καὶ τὴν πρὸς τὸν μέγαν δομέστικον ὁρᾶν ἐπιστολήν, ἣν ὀλίγῳ πρόσθεν ἠξίωσας πέμψαι. ἐγὼ δέ σε ἐβουλόμην τὴν θαυμαστὴν κεφαλὴν ἀεὶ παρεῖναι καὶ τοῖς σοῖς μελιρρύτοις λόγοις εὐφραίνειν ἡμᾶς. οὐδὲ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστιν, οὐ μὰ τοὺς λόγους αὐτούς, ὅτε σε τῆς μνήμης ἐκβάλλω, μάλιστα δὲ τὸ καθ᾿ ἑκάστην ἔργον ἐμοὶ πρὸ πάντων περὶ σοῦ διαλέγεσθαι, καὶ μόνῃ τῇ τοιαύτῃ μνήμῃ τὰ μέγιστα εὐφραινόμενος. οὕτως ἐγὼ τῆς σῆς ἀρετῆς ἑάλων κατ᾿ ἄκρας, καὶ οὕτω σε φιλῶν ἀεὶ καὶ θαυμάζων οὐ παύομαι. καί μοι δοκῶ μὴ μόνον ἐμὲ περὶ τὰ σὰ μανικῶς ἔχειν, ἀλλὰ καὶ πάντας σχεδόν. τίς γὰρ οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τὴν σὴν περὶ τὰ καλὰ φύσιν προσβαλών σοι τὸ πρῶτον; τίς δ᾿ οὐκ ἂν ἀγασθείη τὸ σὸν περὶ πάντας ἐπιεικὲς | καὶ φιλάνθρωπον; καὶ μή μοι ταῦτα κολακείαν καλέσῃς, t. 330 ὦ πάντων ἄριστε. οὐδὲ γὰρ εἰκὸς τὸ ὂν αὐτὸ κολακείαν νομίζειν, ὥσπερ οὐδὲ κολακείαν εἴποις ἂν πάντως γ᾿ εἴ τις ὡς ἀνδρεῖον διηγεῖται τὸν Ἀχιλλέα, καὶ τὸν Ἀριστοτέλην φιλόσοφον καὶ ῥήτορα τὸν Δημοσθένην. ἀλλ᾿ ὦ γενναῖε, πρὸς Θεοῦ καὶ τῆς σῆς ἀρετῆς, γράφε ἡμῖν καὶ πέμπε, καὶ πολλήν σοι περὶ τούτου γνωσόμεθα χάριν. — ἔρρωσο.

4 ψελίσματα M *6 κύκλων* M *8 - 10 πῶς... πονημάτων* om. M *14 σε : σοῦ* codd. *18 γὰρ ἂν οὐκ ἂν* M *22 γ᾿* om. M

καὶ ὁ θαυμάσιος ἡμῖν ἀδελφὸς Ἀτουέμης γέμων ἁπάσης σοφίας καὶ νοῦ καὶ φρονήσεως ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν... πάντα σοι διασαφήσει τὰ κατ᾿ αὐτοὺς (Palamitas) *ἀκριβέστατα. ἀκούων δὲ καὶ Μακρηνὸν ἀδελφόν σοι συνεῖναι... τοῖς αὐτοῖς τούτοις αὐτὸν γράμμασι δεξιοῦσθαι. οὐ γὰρ ἦν ἀπεικὸς τοὺς τοῖς αὐτοῖς κεκοσμημένους τρόποις καὶ ἀλλήλοις συμπνέοντας καὶ τοῖς αὐτοῖς παρ᾿ ἡμῖν γράμμασι προσηγορεῦσθαι* ». Cod. Venet. Marc. gr. 155, f. 64 - 65.

7 Hom. A 363.

10 δομέστικον : Alexius Theod. f. Metochita, ad quem epp. ***7*** et ***8***.

10 ἐπιστολὴν : ep. ***7*** aut ***8***?

10

Τῶι τοῦ Ὀρεινοῦ

ABBATI MONASTERII ORINI

Scripta in Peloponneso

Venia carere pronuntiat Emmanuel Raul quod abbas Orini cum primoribus sui monasterii domum revertens a sede despotae (Myzithra scilicet), per sua vix non transiens vestibula, non declinaverit ad salutandum amicos seque cum suis refocillandum, post noctem actam sub divo.

Νῦν ἔγνων ἐναργῶς ὡς ἀληθῶς, ὦ θεσπέσιε, ὡς παρ' οὐδέν ἐστι τιθέμενον [f. 326] *τοὐμὸν παρὰ σοί, ὅτι παρῆλθες ἡμᾶς διιὼν πλησίον, σχεδὸν ἀπὸ τῶν προθύρων, μηδὲ παρακύψαι καταξιώσας, καίτοι μετὰ τῶν λογάδων τῆς κατὰ σὲ ταύτης σεβασμίας μονῆς τὴν πορείαν ποιούμενος. ὃ δὴ καὶ διαφερόντως ἔμελλεν ἡμᾶς εὐφρανεῖν, ἄλλως τε καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ πάντα λαμπροτάτου ἡμῶν δεσπότου, ἔνθα καὶ γνησίων ἐσμὲν φίλων εὐτυχηκότες, ἐτυγχάνετε ποιούμενοι τὴν ἐπάνοδον. σὺ δὲ καὶ τῆς πρὶν ἀξίας εἴης [κατεχόμενος] ἐπειλημμένος, οὗ μέρος οὐκ ἐλάχιστον ἦμεν καὶ ἡμεῖς ἱμειρόμενοι. τίνα οὖν οὐκ ἂν τοῦτο ἀκούοντα πρὸς κατηγορίαν σὴν ἤγειρεν; ἐγὼ μὲν οὖν οἶμαι πολλούς, καὶ μάλιστα τοὺς ἡμᾶς εἰδότας ἐπὶ φιλίᾳ σεμνυνομένους. τίς καύσων ὑμᾶς συνήλαυνεν; ὅσπερ εἰ καὶ παρὼν ἐτύγχανεν ἦν παρ' ἡμῖν ὃν οὐκ ἀγνοεῖς τάπης θαυμαστὸς ἡπλωμένος πρὸς ἀναψυχήν, εὐσκιοφύλλων εὐτυχῶν καὶ | ὑψι-* [f. 326v] *κόμων τῶν ἐπισκιαζόντων, εὐκράτοις αὔραις ὑπορριπίζων τοὺς ἐντυγχάνοντας. ψύχος δὲ ποῖον, πάντως δ' οὐδὲ μία ἀνάγκη, οὐκ ὄμβρος οὐ χιών, οὐκ ἀπευκταία τις φήμη δέος ἐμποιοῦσα τοῖς ὁδοιπόροις. τὸ δὲ τῆς ὥρας ἦν δείλη πρωΐα, δεομένη καί τινος παρακλήσεως, μάλιστα τοῖς ἐν ὑπαίθρῳ καθάπερ δὴ καὶ ὑμῖν διανυκτερεύσασιν. ἠδίκησας οὖν ἡμᾶς, εὖ ἴσθι, τὰ μέγιστα· καὶ φρόντισον ὅπως δίκας ἀποδῷς τῆς ὀλιγωρίας. — ἔρρωσο.*

---

10. S 5, f. 326 - 326v. M 7, f. 149 - 149v.
1 ἔγνων om. M *2 πλησίον* om. M *6 ἐσμὲν : ἡμῶν* M *7 κατεχόμενος* om. M *11 ὅσπερ : ὅπερ* codd.

---

10. *6 δεσπότου* : Emmanuel Cantacuzenus ; ep. ***2**,2.*
11 - 12 τάπης : cf. ep. ***6**,37.*
12 εὐσκιοφύλλων : cf. ep. ***6**,43.*

5 - 11 - 1956

11

Τῶι τοῦ Ὀρεινοῦ ἡγουμένωι

ABBATI MONASTERII ORINI

Scripta in Peloponneso

A malis praedecessorum exemplis laudabiliter recedens abbas Orini semper oboedivit praeceptis patronorum monasterii, Plato sanctimonialem, viduam Plateos, respicientibus. Platys ille (unus ex patronis) nonnula statuit, quae effectum haberent si Plato visum amitteret. Quod cum factum sit, abbas, defensor et procurator Platus, procul dubio suum adimplebit officium, nec est cur Emmanuel Raul amplius de hoc scribat.

Οὐκ ἔδει πάντως ἡμῖν, ὦ θεσπέσιε, πρός γε σὲ γραμμάτων οὐδὲ λόγου (f. 336v) *τινὸς πρὸς ἀνάμνησιν ὧν παρ' ἄλλων ἠδίκηται πρότερον ἡ παρὰ σοὶ νῦν οὖσα μοναχὴ μήτηρ ἡμῶν ἡ Πλατώ, σὲ προστάτην πλουτήσασα, ὅτι τῶν εἰδότων εἶ τὰ αὐτῆς, τυγχάνων θρέμμα καὶ παίδευμα τῆς κατὰ σὲ δὴ ταύτης πανσεβάστης μονῆς, ἧς δὴ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν προστασίαν ἐνεχειρίσθης, καὶ ὅτι, τῶν πρὸ σοῦ ἀθετούντων τὰ πρὸς αὐτὴν τῶν κτητόρων κεκυρωμένα, τὸν προσήκοντα σὺ παρὼν δι' ἐλέγχων ἐπεδείκνυσο ζῆλον ὑπὲρ τοῦ δικαίου ἀγωνιζόμενος, | οἶμαι, τοῦ λέγοντος μεμνημένος « ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς Θεοῦ ζήλῳ »* [f. 337] *καὶ « ζηλῶν ἐζήλωκα τῷ Κυρίῳ παντοκράτορι » καὶ « ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεταί με ». νῦν οὖν ἤγγελταί μοι ὡς, ὧν ἕνεκεν ὁ Πλατὺς ἐκεῖνος δεδοικὼς ὡς προνούστερος τὴν πρόνοιαν ἐποιήσατο τῆς τοῦ σιτηρεσίου τότε διακονίας αὐτῆς ἐκ τῶν προσόντων αὐτῷ, καὶ αὐτὴ δὴ νῦν περιπεσοῦσα φαίνεται τῇ ἀορασίᾳ, ἣν εἴτε λῦπαι εἴτε δὴ τὸ γῆρας αὐτὸ εἴτε καὶ τὸ χαῦνον τοῦ θήλεος αὐτῇ τῷ χρόνῳ καμὸν προὐξένησε· καὶ δεῖται πολλῆς ὑπὸ πολλῆς τῆς ἀνάγκης τῆς προμηθείας καὶ βοηθείας. καὶ ἔνι γε σοῦ μόνου, τοῦ καὶ δυναμένου καὶ τὴν τῶν αὐτῶν ἔχοντος πραγμάτων καὶ προστασίαν καὶ ἐξουσίαν, ἐκ τῶν ἐνόντων καὶ δυνατῶν ὡς ἐφικτὸν ἐξιᾶσθαι τὸ συμβᾶν αὐτὸ δὴ ταύτῃ τῆς ἀορασίας δυσχερέστατον πάθος, μηδὲν ἕτερον δρῶντα ἢ τὸ πρὸς αὐτὴν ἐκεῖνο μόνον ὃ φαίνεται κυρωθὲν παρὰ τῶν κτητόρων ἐκείνων. ἐγὼ δέ σε μόνον ὅπερ | αὐτῇ καὶ αὐτὸς ἐποφείλω, μετὰ τοῦ συνήθους καὶ* [f. 337v]

---

11. S 12, f. 336v - 337v. M 8, f. 149v - 150.
6 et *19 κτιτόρων* codd. *11 προνούστερος : προυνέστερος* codd. ; cf. Soph., Aj. 119. *12 αὐτῷ : αὐτῶν* M *14 αὐτῇ τε τῷ* M *15 προμηθείας : προθυμίας* M *20 αὐτὴ* M *προσ. κ. συν.* M, et S primum, sed suprascriptis β′ et α′ debitus ordo signatur.

---

11. *8* 2 Cor. XI 2 ; 3 Reg. XIX 10 ; Psalm. 68,10.

προσήκοντος γράφων θάρρους, ὑπομιμνήσκω. καί σοι πλείστην ὅτι γνώσομαι χάριν, εὖ ἴσθι, δικαίως ἐκπληρουμένου τοῦ τοιούτου δικαίου. — ἔρρωσό μοι, καὶ κατὰ τὸν διπλοῦν ἄνθρωπον ἔρρωσο, ὁσιώτατε πάτερ.

12

Τῶι Γαστρέαι

GASTREAE PICTORI

Scripta in Peloponneso

Dormitionem Beatae Mariae Virginis a Gastrea potius quam ab alio pictori sibi depingi desiderat Emmanuel Raul, quod eum viderit, viginti sex annis ante, superiore Tabia, summa similitudine exprimentem praeclarum exemplar ibi servatum.

Εἰ σοφόν τι χρῆμα ζωγράφων χείρ, καὶ δεινὴ μιμήσασθαι τὴν ἀλή- (f. 326v) *θειαν, τῆς τῆς σῆς σοφίας χρήζω κἀγὼ χειρὸς διὰ τὴν τῆς ὑπεράγνου μητρὸς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ σεβασμίαν καὶ πανένδοξον κοίμησιν, μεμνημένος μάλιστα καὶ τῆς σῆς οὐκ ἐλαχίστης περὶ τοῦτο σπουδῆς, χρόνοις πρότερον οὐχ ἧττον εἴκοσι πρὸς τοῖς ἕξ, ὅτε ταύτην ἐν ἀκριβείᾳ ζητῶν ἐς τὴν ἀνωτέρω Ταβίαν πολλάκις ἕωθεν ἐφοίτας τοὺς ἀρχετύπους ἐκμιμούμενος πίνακας. ὅθεν καὶ ἀξιῶ τοῦ ζητουμένου τυχεῖν παρὰ σοῦ μετὰ τοῦ προ|σήκοντος.* f. 327 *πέπομφα δέ σοι διαγραφὲν ὅπερ ἦμεν πρότερον κεκτημένοι, καὶ μέλλω πολλήν σοι τὴν χάριν, εὖ ἴσθι, γνώσεσθαι. τὰ πλείω δέ σοι φωνῇ ζώσῃ ὁ υἱὸς ἡμῶν Νικηφόρος ἀναγγελεῖ. — ἔρρωσό μοι τὸ προσφιλέστατόν μοι καὶ ὄμμα καὶ πρόσφθεγμα, γενναιότατε καὶ σοφώτατε.*

12. S 6, f. 326v - 327. M 9, f. 150 - 150v. Edita, Byzantinische Zeitschrift, 7 (1898) 310.
5 πρὸς : πρὸ M *6 ἐκμιμούμενος* M : *ἐκαιμούμενος* aut *ἐκαμουμενος* S

12. *6 Ταβίαν* : v. Byz. Zeitsch., 7 (1898) 307 - 315.

Appendix

Ex actis Ioannis Gerardo, publici notarii

VENEZIA, ARCHIVIO DI STATO, NOTAI DI CANDIA, GIOVANNI GERARDO

Candidae in Creta, 1355. VII. 24

Die uigesimoquarto committens committo ego Georgius Gabrielopulo de Constantinopoli, nunc morans Candide, tibi prouido ac discreto uiro Nichiforo Vlasto, notario et scribe Coroni, ut amodo in antea, pro me et meo nomine, plenam uirtutem et potestatem habeas comparendi coram magnifico domino, domino Andrea Mauroceno, honorabili castellano Coroni et Mothoni, et alio ubicumque fuerit opus, ad pettendum et accipiendum totam peccuniam et unum indumentum, que iussu ipsius domini castellani fuerunt ablata Dimitrio Chydoni nepoti meo, qui de domu mea, in qua morabatur mecum Candide, modo indebito et inonesto accepit mihi ducatos auri Venetos guadraginta quinque et recessit occulte uenitque Coronum, ubi partem eorum dissipauit et residuum eorum ob relationem factam dicto domino castelano fuit acceptum sibi et depositum in camera. de quibus quidem ducatis et dictum indumentum sibi fieri fecit, et si contingeret, placitandum et deffendum iura mea contra quascumque personas tam in pettendo quam in respondendo, cartam quoque securitatis et quicquid alius opus fuerit generaliter et specialiter circa dictum negotium faciendum et complendum, et si expedierit in anima mea iurare, sicut egomet presens facere possem et deberem, promittens firmum habere quicquid inde feceris. Si igitur etc. penam auri libras quinque, contractu firmo. — T(es)t(es). M. Bogodiono. Ge. Habramo. Complere et dare. Sibi dedi.

*8 Dimitrio Chydoni; non præclarus ille scriptor, qui tunc in aula Constantinopolitana τὸν μεσάζοντα agebat, sed fortasse Cydonius ille de quo in ep. **6,29**.*

ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Ἐν τόμῳ ΚΒ′ (1952) σ. 33 - 59, τῆς ἐπὶ χεῖρας Ἐπετηρίδος ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τὸ Περίγραμμα τοῦτο· καίτοι ἤμην, ὑπὲρ πάντα ἄλλον, προετοιμασμένος περὶ τῶν πολλῶν παραλείψεων τοῦ Περιγράμματός μου, ἐν τούτοις μεγάλως ἐξεπλάγην ὁ ἴδιος, διὰ τὸ πλῆθος τῶν προσθηκῶν, ἃς ἐσημείωσα κατὰ τὸ σχετικῶς βραχύτατον ἔκτοτε διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα καὶ δὴ προσθήκας ὀφειλομένας κατ᾽ ἐλάχιστον μόνον ποσοστὸν εἰς μεταγενεστέρας δημοσιεύσεις, κυρίως δ᾽ εἰς ἀναδιφήσεις, καὶ δὴ τυχαίως, παλαιοτέρων πηγῶν· πλὴν ὅμως τῶν προσθηκῶν, δι᾽ ὧν σχεδὸν ἐδιπλασιάσθη τὸ ἀρχικὸν Περίγραμμα, προέκυψαν καί τινες διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις τῶν λημμάτων τοῦ ἀρχικοῦ Περιγράμματος. Αἱ διαπιστώσεις αὗται ἐπιβάλλουν, νομίζω, τὴν παροῦσαν δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ Περιγράμματος.

Ὁ προτασσόμενος τοῦ ἀρχικοῦ Περιγράμματος πρόλογος (σ. 33 - 38) δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ ἐπαναληφθῇ ἐνταῦθα· πάντως ἡ αὐτόθι τεκμηρίωσις θὰ ἔπρεπε νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς ἐν τῇ νεωτέρᾳ σχετικῇ μελέτῃ μου: Ἡ ἑλληνικὴ συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντ. καὶ μεταβυζ. Δικαίου, ἐν ΕΕΒΣ ΚΔ′, σ. 108 - 157, ἀναγραφομένης βιβλιογραφίας. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ σημειώσω τὴν μεταγενεστέραν μελέτην τοῦ Ἰακ. Τ. Βισβίζη: Τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου, ἐν ΕΑΙΕΔ 6/1955, σ. 131 - 153, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, ἐφ᾽ οὗ καὶ ὁ πρόλογος τοῦ Περιγράμματος· ὁ συγγραφεύς, ἀφ᾽ οὗ ἐκθέσῃ τὰς ἰδιοτυπίας, ἃς παρουσιάζει τὸ Μεταβυζαντινὸν Δίκαιον, λόγῳ τῶν διαφόρων κατακτητῶν τῶν ἐπιδραμόντων ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, καταλήγει (σ. 153) εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, παρὰ ταῦτα, ἡ συγγραφὴ τῆς ἱστορίας τῆς περιόδου ταύτης τοῦ ἑλληνικοῦ Δικαίου εἶναι δυνατή· ἀλλ᾽ εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας ταύτης προπαρασκευάζει τὸ ἔδαφος καὶ τὸ ἐπὶ χεῖρας Περίγραμμα.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ

Acta	= F. Miklosich καὶ J. Müller, Acta et Diplomata græca medii ævi. 1 - 6 (Βιέννη 1860 - 1889).
ΑΘΛΓΘ	= Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ (περιοδικὸν) Ἀθ. 1934 ἑπ.
ΑΙΔ	= Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου (περιοδικὸν) 1934 ἑπ.
ΑΚΥ	= Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὕδρας, τ. 1 - 16 (1921 - 1932).
Ἀνάλεκτα	= Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, 1 - 5 (Πετρούπολις, 1891 - 1898).
ΑΟΚΕ	= Ἀρχεῖον τῶν Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν (περιοδικὸν) 1921 ἑπ.
B.Z.	= Byzantinische Zeitschrift (περιοδικὸν) 1892 ἑπ.
ΓΑΚ	= Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ἐν Ἀθήναις.
Γεδεών, Γράμματα	= Ἐπίσημα γράμματα τουρκικά, ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡμῶν δίκαια (Κ/πολις 1910).
Γεδεών, Καν. Διατ.	= Κανονικαὶ Διατάξεις (Κ/πολις 1888 - 1889) 1 - 2.
Γεδεών, Σημείωσις	= Βραχεῖα σημείωσις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν δικαίων (Κ/πολις, 1909).
Delineatio	= Zachariæ a Lingenthal, Historiæ juris græco - romani delineatio (Heidelbergæ 1839).
ΔΙΕΕΕ	= Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος (περιοδικὸν) 1883 ἑπ.
ΕΑΙΕΔ	= Ἐπετηρὶς Ἀρχείου Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Ἀθῆναι 1948 ἑπ.).
ΕΒΕ	= Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος.
ἐδ.	= ἐδημοσιεύθη.
ΕΕΒΣ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 1924 ἑπ.
ΕΕΚΣ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, 1938 ἑπ.
Ἐκ. Ἀλ.	= Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια (περιοδικὸν) 1880 ἑπ.
Ἠπ.Χρ.	= Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ (περιοδικὸν) 1925 ἑπ.
Θεοτοκᾶ	= Μ. Θεοτοκᾶ, Νομολογία Οἰκουμ. Πατριαρχείου (Κ/πολις 1897).
ΙΕΕΕ	= Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος.
JGR	= Ἰω. καὶ Παν. Ζέπων, Jus Græcoromanum (Ἀθῆναι, 1931) τόμοι 1 - 8.
Μ	= Μονή.
μ.	= μητροπολίτης.
Ν.Ἑλλην.	= Νέος Ἑλληνομνήμων (περιοδικὸν) 1904 ἑπ.
π.	= περιοδικόν.
ΠΑΚ	= Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1926 ἑπ.
ΠΕΦΣΚ	= Περιοδικὸν ἑλλ. φιλολογικοῦ Συλλόγου Κ/πόλεως, 1863 ἑπ.
πΚ.	= πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.
Privilèges	= Const. G. Papadopoulos, Les privilèges du Patriarchat (Paris 1924).
σ.	= σουλτάνος.

Σάθα	= Κ. Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, 1-7 (1872-1894).
Stéphanopoli	= Jeanne Z. Stéphanopoli, Les îles de l'Égée, leurs privilèges (Athènes 1912).
Σύντ.	= Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων ('Αθ. 1852-1859) 1-6.
ΤΑ	= Τόμος 'Αρμενοπούλου, ἐπὶ τῇ 600ετηρίδι του (Θεσσαλονίκη 1952).
Testa	= Testa (baron de-) Recueil des Traités de la Porte Ottomane avec les Puissances étrangères dépuis 1536, τ. 1-11 (Paris 1836-1867).
χφ.	= χειρόγραφος κῶδιξ.

623. 'Αχτναμὲς Μωάμεθ, ὑπὲρ Μ. Σινά, ἐδ. ὑπὸ Κ. 'Αμάντου, ἐν π. 'Ελληνικὰ 9, 105 ἐπ.

625 ἢ 626. 'Αχτναμὲς Μωάμεθ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν· ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης του· πρβλ. Privilèges σ. 39 ἐπ.

637. 'Αχτναμὲς καλίφου 'Ομὰρ ὑπὲρ π. 'Ιεροσολύμων Σωφρονίου Α', ἐδ. 'Ανάλεκτα 3, 216-218· πρβλ. Privilèges σ. 40 ἐπ.

1173;-1188; «*Assises de la Court des bourgeois*». Τὸ γαλλικὸν κείμενον τῶν 'Ασσιζῶν τῶν βασιλείων 'Ιερουσαλὴμ καὶ Κύπρου, ἀγνώστου συντάκτου. 'Εδ. ὑπὸ V. Faucher (Rennes 1841) καί, περιληπτικώτερον, ὑπὸ Beugnot, Assises de Jérusalem ou Recueil des ouvrages de jurisprudence composés pendant le XIIIe siècle dans les royaumes de Jérusalem et de Chypre, τ. II (Paris 1843) καί, ἐκ καλλιτέρου χφ., ὑπὸ F. Kausler, Les livres des Assises et des usages dou réaume de Jérusalem 1 (Stuttgart 1839)· πρβλ. J. Richard, Le royaume latin de Jérusalem (Paris 1953) σ. 318-332, ὅστις (σ. 324) φρονεῖ, ὅτι αἱ 'Ασσίζαι αὗται συνετάχθησαν ἴσως μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1229-1244· τὴν μελέτην τοῦ M. Grandclaude, Essai critique sur les livres des Assises de Jérusalem (Paris 1923), δὲν εἶδον.

1205;-1218; 'Ελλ. μετάφρασις τῶν 'Ασσιζῶν διὰ τοὺς ἀστοὺς (τοῦ Κατωτέρου Συμβουλίου). Μεταφραστὴς ἄγνωστος. 'Εδ. ὑπὸ Σάθα, 6, 1-497, ἐπὶ τῇ βάσει δύο χφ. (paris. gr. 1390 φ. 1-210 καὶ suppl. gr. 465 φ. 1-244). 'Εξ ἑτέρου χφ. Μ. Μεγ. Λαύρας ("Αθω), ἀπολεσθέντος, ἐδ. ὁ Πίναξ περιεχομένων (κεφ. 297), τὸ προοίμιον καὶ τὰ κεφ. 1-61 ἐν Delineatio, σ. 138-190. Πρβλ. 'Αδ. 'Αδαμαντίου, ἐν ΔΙΕΕΕ 6, 453-675, Π. Ζέπου ἐν ΕΕΒΣ 25 (1955) 306-330.

1260. «*Διάταξις Κυπρία*» τοῦ πάπα 'Αλεξάνδρου Δ', περὶ δικαιοδοσίας

τῶν λατίνων καὶ ὀρθοδόξων ἐπισκόπων τῆς Κύπρου, ἐδ. ἐν Migne, Patr. Gr. τ. 140, στ. 1533-1560 καί, ἐν ἄλλῃ μεταφράσει κυπριακῆς διαλέκτου, ἐκ τοῦ χφ. paris. gr. 1391, ὑπὸ Σάθα, 6, 499-513· ἐν συνεχείᾳ (σ. 514-585), ἐκ τοῦ ἰδίου χφ., «*ἑλληνικοὶ νόμοι τῆς Κύπρου*», ἤτοι ἰδιωτικὸν νομικὸν ἐγχειρίδιον, συνταχθὲν ἐν Κύπρῳ, ἐκ τῆς 'Επιτομῆς, τοῦ Προχείρου, τῆς 'Εκλογῆς Νεαρῶν Λέοντος, τῆς ἰδιωτικῆς 'Εκλογῆς 'Ισαύρων καὶ τῶν Παραρτημάτων της. Πρβλ. Zachariæ, 'Ο Πρόχ. Νόμος, σ. CXCIV καὶ 'Αχ. Κ. Αἰμιλιανίδου, ἐν ΤΑ 33 ἐπ. Πέντε δικονομικὰ κείμενα (ὑποδείγματα) ἐπὶ θεμάτων οἰκογ. δικαίου, ἐδ. ὑπὸ τοῦ Zachariä, ἐν Gesch. d. griech. röm. Rechts (γ' ἔκδ. σ. 399-406), ἐν γερμ. μεταφράσει.

1299. Συνθήκη Χάνδακος (Κρήτης) ἐξ ἄρθρων 33, μεταξὺ 'Ενετῶν καὶ μεγάλου "Αρχοντος 'Αλεξίου Καλλέργη, δι' ἧς ρυθμίζονται σχέσεις δημοσίου καὶ ἰδιωτ. δικαίου, ἐδ. πληρέστερον ὑπὸ E. Gerland, Das Archiv d. Herzogs v. Candia (Strassburg 1899) 120 ἐπ., ὑπὸ Σ. Ξανθουδίδου, ἐν π. 'Αθηνᾶ 14, 200 ἐπ. καὶ ὑπὸ Κωνστ. Δ. Μέρτζιου, ἐν π. Κρητικὰ Χρονικὰ 3 (1949), 262-292. Πρβλ. Σ. Ξανθουδίδου, 'Η 'Ενετοκρατία ἐν Κρήτῃ (Athen 1939) 64 ἐπ.

1303-1330. «*'Ασσίζαι τῆς Ρωμανίας*», συνταχθεῖσαι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν 'Ασσιζῶν 'Ιερουσαλὴμ καὶ Κύπρου, πρὸς χρῆσιν τῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθεισῶν χωρῶν. Μνημονεύονται ἐν Χρονικῷ Μορέως ὡς «συνήθεια» (στ. 1250, 1295, 2095, 7413, 7481, 7519, 7610, 7670, 7876, 7905), ἢ «τοῦ τόπου τὰ συνήθεια» (στ. 7334, 7504, 7510, 7568, 7589, 7639, 7923, 8640) ἢ «ὁ νόμος τῶν ρωμαίων» (στ. 2095). 'Εδόθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκρ. 'Ερρίκου εἰς Γοδοφρεῖδον τὸν Α' τὸν Βιλλαρδουῖνον (πρβλ. στ. 2611: «κι' ἀπαύτου γὰρ τοῦ ἔδωκεν ἐγράφου τὰ συνήθεια»). "Οτι αἱ 'Ασσίζαι ἦσαν γραπταί, συνάγεται καὶ ἐκ τῶν στ. 7567, 7588, 7715: «τοῦ νόμου τὸ βιβλίον». 'Αρχικὸν κείμενον δὲν διεσώθη. Μεταγενέστερα ἑνετικὴ διασκευὴ ἐδ. ὑπὸ P. Canciani, Barbarorum leges antiquae τ. III (Βεν. 1785) 493-534, ἐπὶ τῇ βάσει δύο χφ. Νεωτέρα, ἀρίστη, κριτικὴ ἔκδοσις, ἐπὶ τῇ βάσει ἑτέρων δέκα χφ. μετ' ἐκτεταμένης ἀναπτύξεως, ὑπὸ G. Recoura, Les Assises de Romanie (Paris 1930). 'Αγγλικὴ μετάφρασις ἐκ τῆς τελευταίας ὑπὸ Peter W. Topping, Feudal Institutiones as revealed in the Assizes of Romania (Philadelphia 1949) μετ' ἐκθέσεως. Πρβλ. τοῦ ἰδίου: The formation of the Assises of Romania, ἐν π. Byzantion 17, 304 ἐπ. ὑποστηρίζοντος, ὅτι αἱ 'Ασσίζαι τῆς Ρωμανίας δὲν

συνετάχθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἀσσιζῶν Ἱερουσαλὴμ καὶ Κύπρου, ἀλλὰ τοῦ τοπικοῦ ἑλλ. δικαίου. Περὶ τοῦ γεωγρ. ὅρου «*Ρωμανία*», πρβλ. Κ. Ἄμαντον, ἐν π. Ἑλληνικὰ 6, 231 ἑπ., Δ. Ζακυθηνόν, ἐν π. Νέα Ἑστία 38 (1945) 813-815 καὶ στατιστικὴν ἔκθεσιν τῆς Πελοποννήσου τῶν τελῶν τοῦ ιζ' αἰῶνος (γαλλιστὶ) ἐν Le Courrier de la Grèce, τῆς 15/27 Ἰουνίου 1830, ἀριθ. 16, σ. 3-4, ἔνθα Ρωμανία καλεῖται μία τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν τοῦ Μορέως.

1339. Ἀστυν. διατάξεις κατὰ τῆς πολυτελείας ἐν Κρήτῃ, ἐδ. ὑπὸ J. Jegerlehner, ἐν B.Z. 13 (1904) 464 ἑπ.

1347. Σύμβασις Γενούης, σχετικὴ πρὸς τὴν Χίον, περιέχουσα διάταξιν περὶ τοῦ ἐφαρμοστέου ἐν τῇ νήσῳ δικαίου, ἐδ. ὑπὸ C. Pagano, Delle imprese e del dominio dei Genovesi nella Grecia (Genova 1843) 275 ἑπ.

1371. Διάταγμα (9 Ἀπριλίου) βασιλέως τῶν Ἀνδηγαυῶν Φιλίππου περὶ προνομίων τοῦ ἑλλ. κλήρου ἐν Κερκύρᾳ, ἐδ. ὑπὸ Σπ. Παπαγεωργίου, Ἱστ. τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας (Κέρκυρα 1920) σ. 89.

1386. Δουκικὸν χρυσόβουλλον τῆς 18 Ἰουνίου, δι' οὗ εἰσήχθησαν ἐν Κερκύρᾳ τὰ Statuti Veneti «... *bonas consuetudines duas antiquitus habuerunt cum omni eorum arbitrio et voluntate... in facto dohariarum et aliis*»· πρβλ. Ἀνδρ. Μ. Ἰδρωμένου, Περὶ τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ ἀφομοιώσεως πρὸς τοὺς νόμους τοῦ ἑλλ. βασιλείου (Κερκ. 1879) 9.

1388; *Χρονικὸν τοῦ Μορέως*. Ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφέρον διὰ τὰς συχνάκις ἀναφερομένας Ἀσσίζας (βλ. ἔτος 1303). Ἐνδιαφέρουσα δικονομικῶς ἐν τῷ Χρονικῷ ἡ περιγραφὴ τῆς δίκης τῆς Μαργαρίτας τοῦ Neuilly (στ. 7417-7619). Πλὴν τῆς παλαιοτέρας ἐκδόσεως τοῦ Χρονικοῦ ὑπὸ I. A. Buchon (1825-1840) καὶ τῆς — ἀρίστης — τοῦ John Schmitt (1904) ὑπάρχει καὶ ἡ προχειροτέρα πρόσφατος τοῦ Πέτρου Καλονάρου (1940). Περὶ τοῦ Χρονικοῦ ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως, βλ. Π. Ζέπον, ἐν ΕΕΒΣ 18, 202 ἑπ.

1430. Ὁρισμὸς Σινὰν πασᾶ, περὶ παραδόσεως Ἰωαννίνων, ἐδ. ἐπανειλημμένως, τελευταίως ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἐν Ἠπ. Χρ. 5, 208 ἑπ.

1453. Κατὰ τὸν Φραντζῆν (III, 11) εἶπεν ὁ σ. Μεχμὲτ Β' πρὸς τὸν πΚ. Γεννάδιον τὸν Σχολάριον: «πατριάρχευε... ἔχων πάντα τὰ σὰ προνόμια, ὡς καὶ οἱ πρὸ σοῦ πατριάρχαι εἶχον». Πρβλ. Πολιτ. Ἱστορίαν (Bonn) σ. 27.

— Προνόμια τοῦ αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν Γενουατῶν ἐν Γαλατᾷ Κ/πόλεως, ἐδ. ἐν Acta 3, 287.

1454-1456. Ἀπόκρισις πΚ Γενναδίου, περὶ ἀποκαρέντος μοναχοῦ ἄνευ συναινέσεως τῆς γυναικός, ἐδ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, ἐν Ἐκ.Ἀλ. 3, 172.

1458. Ὁρισμὸς σ. Μεχμὲτ Β' ὑπὲρ π. Ἱερουσαλὴμ Ἀθανασίου Γ', ἐδ. ἐν Ἀνάλεκτα 3, 218-219.

1476-1482. Ἐπὶ πΚ Μαξίμου Γ' τρεῖς κανονικαὶ διατάξεις, ἐξ ὧν: Παραίνεσις πρὸς τοὺς κριτὰς καὶ Γράμμα συνοδικόν, ἵνα κρίνωνται οἱ γάμοι παρὰ τῶν ἐπισκόπων. Πρβλ. Γεδεών, Πατριαρχ. Πίνακες, 486 καὶ Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς, 92.

1481. «*Ἀκολουθία τυπωθεῖσα ὑπ' αὐτῆς τῆς... Συνόδου, εἰς τοὺς ἐκ λατινικῆς αἱρέσεως ἐπιστρέφοντας τῇ ὀρθοδόξῳ τε καὶ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ*». Ἐπὶ πΚ Συμεών. Ἐδ. ἐν Τόμῳ Ἀγάπης, τοῦ π. Ἱεροσ. Δοσιθέου (Ἰάσιον 1698) 568 ἑπ. καὶ ἐν Συντ. 5, 143 ἑπ.

1484; πΚ Συμεὼν Α' πρὸς ἱερομόναχον Ἰωάσαφ, περὶ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ μ. Λακεδαιμονίας, ἐδ. ἐν Ἀνάλεκτα 1, 476.

1498; «*Σύνταγμα κατ' ἀλφάβητον πασῶν τῶν ὑποθέσεων τῶν ἱερῶν καὶ θείων Κανόνων καὶ τῶν Νόμων, ὁποὺ ἐποίησεν ὁ ἐν ἱερομονάχοις... κὺρ* Ματθαῖος [Βλαστάρης] *ἐξηγήθη δὲ αὐτὸ πεζὴν φράσιν ὁ τιμιώτατος καὶ εὐσεβὴς ἄρχων* Κουνάλης Κριτόπουλος. *Εὐσεβὴς θεολογία ὁποὺ πρέπει νὰ πιστεύῃ πᾶς χριστιανὸς ὀρθόδοξος ἄνθρωπος*». Μετάφρασις εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν τοῦ Συντάγματος τοῦ Βλαστάρη. Εὕρηται ἐν χφ. paris. gr. 1376, φ. 1-822 (Α-Π), Μ. Μεγ. Λαύρας (Ἄθω) 1416 τοῦ ιη' αἰ. (ἐπίσης Α-Π), καὶ Μητρ. Ἀργυροκάστρου 7 (Α-Ω)· πρβλ. Ν. Βέην, ἐν Ἐπ. Μεσ. Ἀρχείου 4, 129-209, τοῦ ΙϚ' αἰῶνος. Ὑπὸ τὸν αὐτὸν ὅμως τίτλον εὕρηται νομοκάνων συντεθειμένος ἐκ τοῦ Συντάγματος τοῦ Βλαστάρη καὶ τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου ἐν χφ. ΕΒΕ 1402 (κεφ. 224), 1426 (κεφ. 174) καὶ 2302, Μ. Βλατέων 84 (κεφ. 203), Μ. Κωνσταμονίτου 17 (κεφ. 194), Μ. Ἐσφιγμένου 267 (κεφ. 190), Κεντρ. Σεμιναρίου Βουκουρεστίου (κεφ. 196). Ἀπόσπασμα ἐκ νομοκάνονος τοῦ δευτέρου τούτου τύπου (πιθανώτατα ἐκ τοῦ ΕΒΕ 1402) ἐδ. ὑπὸ Λ. Σγούτα, ἐν π. Θέμις 7 (1856) 246 ἑπ. Διὰ τὰ χφ. paris. gr. 1377 φ. 1-408, Βιέννης Suppl. 46, Μ. Μεγ. Λαύρας (Ἄθω) 1858, Μ. Βατοπεδίου 542, Μ. Διονυσίου 374, Μαρκιανῆς app. III 8, Ἱστ. Ἀρχείου Σπάρτης 10, (π. Ἀθηνᾶ 56, 32), ἀγνοῶ ἐὰν περιέχουν τὸν α' ἢ τὸν β' τύπον. Πίνακα τῶν περιεχομένων τοῦ β' τύπου, ἐκ χφ. Μ. Βλατέων 84, ἐδ. ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, ἐν π. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 3, 138 ἑπ. Πρβλ. Δ. Γκίνη, ἐν ΤΑ 174 σημ. 4.

1502. 14 Δεκ. Συνθήκη εἰρήνης μεταξὺ Τουρκίας καὶ Βενετίας, ἐδ. ἐν Acta 3, 344.

1517. Ὁρισμὸς σ. Σελὴμ Α' ὑπὲρ π. Ἱερουσαλὴμ Δωροθέου, ἐδ. ἐν Ἀνάλεκτα 3, 219-222.

1520; - 1545; Ἐπὶ πΚ Ἱερεμίου, ὁ Μανουὴλ Ξανθινός, ἱεροδιάκονος καὶ μέγας χαρτοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, συνέθεσεν « *Ἔκθεσιν περὶ κεκωλυμένων καὶ ἀκωλύτων γάμων* ». Ἐδ., κατὰ παράφρασιν ἐπὶ τὸ ἁπλούστερον, τὸ 1564 ἐν τῷ βιβλίῳ: Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν... (βλ. ἔτος 1564). Ἀνετυπώθη ἐν τῇ ἐκδόσει 1569 καὶ 1588. Ἐπίσης ἐν Εἱρμολογίῳ τοῦ 1553. Συμπεριελήφθη δὲ ἡ Ἔκθεσις καὶ ἐν τῷ Νομοκανόνι τοῦ Μαλαξοῦ τοῦ 1561 (κεφ. ΤΖ'), ἀνεδημοσιεύθη δ' ἐκεῖθεν ὑπὸ Κ. Δυοβουνιώτου, Ὁ νομοκάνων τοῦ Μ. Μαλαξοῦ (Ἀθ. 1916) 83 - 88. Περὶ τοῦ Ξανθινοῦ, πρβλ. Ξ. Σιδερίδην, ἐν ΠΕΦΣΚ 30, 190 ἑπ. Πρβλ. Γεδεών, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 5, 36 ἑπ.

1521. Βοῦλλα πάπα Λέοντος Ι' ρυθμίζουσα ζητήματα μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ λατίνων, ἐδ. ἐν τῷ ἐν ἔτει 1762 μνημονευομένῳ βιβλίῳ.

1523. Ἀχτναμὲς σ. Σουλεϊμὰν ὑπὲρ τῆς νήσου Σύμης, ἀπολεσθείς· πρβλ. Stéphanopoli, σ. 34.

1526. Ὁρισμὸς σ. Κανονῆ - Σουλεϊμὰν ὑπὲρ π. Ἱερουσαλὴμ Γερμανοῦ, ἐδ. ἐν Ἀνάλεκτα 3, 222 - 225.

1533. « *Πατὴρ καὶ υἱὸς πνευματικὸς ἐσυγχωρέθη ἵνα λάβωσι δύο ἀδελφάς, παρὰ τοῦ νομοδιδασκάλου Ἐκλεσὶ (;) τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἐν τῷ ζμα', ἔτει, διὰ συζητήσεως τοῦ υἱοῦ οἰκονόμου Καφὰ καὶ Φούλης* » (ἐν Βακτ. Ἀρχιερέων, στοιχ. Β, κεφ. νδ' (χφ. Μετ. Παν. Τάφου 30, φ. 114r).

1539. Φιρμάνιον Σουλεϊμὰν Β' διὰ τὴν Ἄνδρον, ἐδ. ὑπὸ Δ. Πασχάλη, Ἡ Ἄνδρος 2 (Ἀθ. 1927) 109 ἑπ.

1554. Συνοδ. ἀπόφασις ἐπὶ πΚ Διονυσίου, περὶ διαζυγίου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. 2, 379. Εὕρηται ἐν Βακτηρίᾳ Ἀρχιερέων (1645) Χ 70 καὶ ἐν παραφράσει νομοκάνονος Μαλαξοῦ (κεφ. ΡΠΔ')· πρβλ. Zachariä, Geschichte 80, σημ. 193· ἐπίσης ἐν χφ. Νομοκάνονι τοῦ 1805 (χφ. 7 Γενναδείου Βιβλιοθήκης, κεφ. ΥΠϚ').

1560. Δύο συνοδ. ἀποφάσεις, ἐπὶ πΚ Ἰωάσαφ, περὶ κωλυμάτων γάμου καὶ περὶ τρίτου γάμου, ἐδ. ὑπὸ τοῦ Βελεγράδων Ἀνθίμου, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 4, 527 ἑπ. καὶ ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. 1, 31 καὶ 2, 70. Μία τούτων μνημονεύεται ἐν παραλλαγῇ νομοκάνονος Μαλαξοῦ (κεφ. ΡΝΒ' 2) ἐν π. Θέμις 7 (1856) 190, ὅπου ὅμως ἀναγράφεται, κατὰ λάθος, χρονία 1660. Πρβλ. Zachariä, Geschichte 46, Ἄνθιμον, ἔνθ' ἀν. 527 καὶ Κ. Δυοβουνιώτην, ἔνθ' ἀν. 67.

1561. Νομοκάνων Μανουὴλ Μαλαξοῦ, ἐκ κεφ. 580. Ὁ πρόλογος (« *Ἐπειδὴ ἐν τοῖς ἱεροῖς...* »), ὁ πίναξ περιεχομένων, ὥς καί τινα κεφάλαια, ἐδ. ὑπὸ Κ. Δυοβουνιώτου, ἔνθ' ἀν. 19, 28 - 54, 60 - 61 καὶ 71 - 88. Χφ.: α) Πέτρου Ἀγγελετοπούλου, ἐν Ἀθήναις, τέως Κολυβᾶ 8· περιγραφὴ ἐν Ν. Ἑλλ. 11, 474 καὶ Κ. Δυοβουνιώτου, ἔνθ' ἀν., σ. 15 ἑπ., β) Μ. Ἰβήρων 287 καὶ γ) Ἀκαδημίας Ρουμανίας 278 (209).

1562. Νομοκάνων Μανουὴλ Μαλαξοῦ « *εἰς κοινὴν φράσιν* ». Πρόλογος: « *Θησαυρὸς κεκρυμμένος...* ». Τὸ πρωτότυπον τῆς παραφράσεως, γενομένης ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μαλαξοῦ, δὲν ἐσώθη. Πολλαὶ παραλλαγαὶ εἰς ἑκατοντάδας χφ. Κατάλογος 300 χφ. ἐδ. ὑπὸ Δ. Γκίνη, ἐν π. Ἑλληνικά, 8, 29 ἑπ. Ἀποσπάσματα τοιαύτης παραλλαγῆς ἐδ. ἐν π. Θέμις 7, 165 ἑπ. ἐξ ἑτέρου δὲ χφ. ὑπὸ Δ. Γκίνη, ἐν ΕΕΒΣ 19, 221 ἑπ. καὶ ἕτερα ὑπὸ Κ. Δυοβουνιώτου, Νομοκ. Μελέται Α' 167 ἑπ. καὶ ὑπὸ Μ. Γεδεών, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 19, 192 ἑπ. 229 ἑπ. καὶ 261 ἑπ. Αἱ παραλλαγαὶ αὗται τροποποιοῦν τὸ Δίκαιον τῆς ἀρχικῆς μορφῆς (βλ. ἔτος 1561) ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐθίμων. Πρβλ. Δ. Γκίνην, ἐν ΠΑΚ 13, 395 ἑπ. Ὁ πρόλογος ἐδ. ὑπὸ Κ. Δυοβουνιώτου, ἔνθ' ἀν. 20 ἑπ. Πίνακα περιεχομένων, ἐκ χφ. ἐκ κεφ. 273, ἐδ. ὁ Zachariä, ἐν Mémoires de l'Académie imperiale des sciences de St. Petersbourg, VIIIe σειρά, τόμος 28, ἀρ. 7 (1881) σ. 7 ἑπ., ἐπίσης ὁ Ξ. Σιδερίδης, ἐξ ἑτέρου χφ. ἐκ 397 κεφ., ἐν ΠΕΦΣΚ 30, 196 ἑπ. Ἐπίσης ὁ Ἐμμ. Καρπάθιος, ἐξ ἑτέρου χφ. ἐκ 285 κεφ. ἐν π. Ἐκκλησία 17 (1939) 27 - 29, 53 - 54, 60 - 61, 77 - 78, 85 - 86, 93 - 94, 106 - 107.

1564. *Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν συνοπτικὴ συλλογὴ ἐκ διαφόρων συντεθεῖσα παρὰ* Ζαχαρίου *ἱερέως* Σκορδυλίου *Κρητὸς τοῦ ἐπονομαζομένου* Μαραφαρᾶ *καὶ ἐπιτρόπου τοῦ τῆς Κ/πόλεως οἰκ. πατριάρχου κυρίου Ἰωάσαφ... Ἑνετία 1564.* Ἀνετυπώθη ἐκ νέου αὐτόθι, τὸ 1569 καὶ τὸ 1588. Πρβλ. ἔτος 1520. Διὰ μακρῶν πραγματεύεται περὶ αὐτοῦ ὁ Παυλώφ, Περὶ τοῦ κεφ. 50 τῆς Κορμτσάϊα Κνίγκα (Μόσχα 1887, ρωσσιστί).

1567. Ἀχτναμὲς ὑπὲρ Χίου τοῦ σ. Σελὴμ Β', ἐδ. ὑπὸ Φ. Ἀργέντη, Chios vincta or the occupation of Chios by the Turks (1566) and their administration of the island (1566 - 1912) Cambridge 1941, σ. 208 ἑπ.

1569. Δουκικὸν Διάταγμα Βενετίας (17 Ἰουνίου) περὶ μὴ ὑπαγωγῆς τῶν Ὀρθοδόξων Κερκύρας εἰς τὸ δικαστήριον τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως, ἐδ. ὑπὸ Σπ. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. (ἔτος 1371) 95 ἑπ.

1573; « *Νόμιμον ἐκλελεγμένον ἐκ διαφόρων βιβλίων καὶ ἀπὸ τὴν θείαν καὶ ἱερὰν Γραφήν, συντεθὲν παρὰ τοῦ λογιωτάτου κυρίου* Ἰωάννου *ἱερέως* Τρουλινοῦ *τοῦ Κρητὸς καὶ πνευματικοῦ πατρὸς ἡμῶν* ». Ἐν χφ. Μαρκιανῆς Βενετίας, app. III 9. Ἐφ' ὅσον ὁ Τρουλινός, κατὰ τὴν Delineatio 93, μνημονεύει τὸ Jus Orien-

tale τοῦ Bonefidius, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνετάχθη τὸ Νόμιμον τοῦτο πρὸ τοῦ 1573.

1574. Προκήρυξις τοῦ μπαΐλου Κερκύρας Φραγκίσκου Gritti περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ἀγγαρειῶν τῶν χωρικῶν τῆς νήσου. Ἐδ. ὑπὸ Ι. Ρωμανοῦ, Γρατιανὸς Ζώρζης αὐθέντης Λευκάδος (Κερκ. 1870) 319 ἑπ.

1575. Πρωτονοταρίου Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ «*Βασιλικῶν νόμων ἐπιτομὴ τοῦ σοφωτάτου, ἀνθυπάτου, τοῦ μεγάλου κριτοῦ τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Ἀτταλειώτου...*» Ἐν δυσὶ χφ. Γυμνασίου Θεσσαλονίκης τοῦ ιζ' αἰ. καὶ μητροπόλεως Τραπεζοῦντος τοῦ 1605. Ἐν τῶν χφ. τούτων νῦν ἐν ΕΒΕ 2140 (suppl. 140). Τοῦτο περιέχει (φ. 1-165) ἀκέφαλον σύνταγμα κατ' ἀλφάβητον, ἄνευ προοιμίου καὶ ἐπικεφαλίδος· ἀρχ. «*ἀκίνητον ἐκκλησιαστικὸν πρᾶγμα δὲν ἀποξενώνεται μόνον ἂν εἶναι ἀπρόσοδον νὰ μὴν ἔχῃ κανένα διάφορον...*». Ἐν τέλει (φ. 165): «*ἐγράφη διὰ χειρὸς Θεοδοσίου πρωτονοταρίου Ζυγομαλᾶ καὶ εἰς τὸ σαφὲς ἦλθεν ὡς δυνατόν*». Πρβλ. Delineatio 93, ἀριθ. 5, Zachariæ, Anecdota σ. XXI σημ.

— Τοῦ αὐτοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ *Ἐπιτομὴ* ἐν μεταφράσει τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου. Πρβλ. Zachariae, Delineatio σ. 93 ἀριθ. 6, τοῦ ἰδίου, Anecdota σ. XXI σημ., τοῦ ἰδίου, Geschichte σ. 47. Περὶ Ζυγομαλᾶ πρβλ. Κ. Δυοβουνιώτην, ἐν π. Θεολογίᾳ 1, 21 καὶ E. Legrand, Notice biographique sur Jean et Théodose Zygomalas (Paris 1889).

1576. *Νομοκάνονον κατὰ στοιχεῖον* Συμεῶνος ἱερομονάχου τοῦ Σχολαρίου. Χφ. ἐν Μ. Φιλοθέου (Ἄθω)· δὲν ὑπάρχει ἐν Καταλόγῳ Λάμπρου. Πρβλ. Delineatio 93.

— Πατριαρχικαὶ ἀποφάσεις Ἱερεμίου, ἐν χφ. Gotha 386. Ἀποσπάσματα ἐδ. ὑπὸ Zachariä, ἐν Mémoires de l'Acad. des Sciences de St. Petersbourg, VIII σειρά, τόμ. 28, ἀριθ. 7 (1881).

1578. Ἀχτναμὲς σ. Σελὴμ Β' περὶ Χίου, ἐδ. ὑπὸ J. B. Donado, Viaggi a Costantinopoli (Ven. 1688), μέρος Δ', σ. 51 ἑπ. ἰταλιστί, ἀνεδ. ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἐν π. Ἑλληνικὰ 9, 129 ἑπ., ὑπὸ Γ. Ζολώτα, Ἱστ. τῆς Χίου, Γ' α' 96 ἑπ. ἑλληνιστὶ καὶ ὑπὸ Stéphanopoli, 51 ἑπ. γαλλιστί.

1579. Ἀχτναμὲς σ. Μουρὰτ Γ' ὑπὲρ τῶν Κυκλάδων νήσων, ἐδ. ἐν γαλλ. μεταφράσει ὑπὸ K. Hopf, Venetobyzantinische Analekten (1859) 156 καὶ ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἔνθ' ἀν. 132 ἑπ. Ἐν παλαιοτέρᾳ ἑλλ. μεταφράσει ἐδ. ὑπὸ Π. Ζερλέντου, Γράμματα τῶν τελευταίων Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου πελάγους (Ἑρμ. 1924) 101 καὶ ὑπὸ Δ. Πασχάλη, ἐν π. Ἀνδριακὰ Χρονικὰ 1, 130.

1580. Διάταξις πΚ Μητροφάνους περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 380.

1581. (12 Ἀπριλίου) Ψήφισμα ἑνετ. Συγκλήτου περὶ μικτῶν γάμων ἐν ταῖς κτήσεσι τῆς Ἀνατολῆς.

1583. Συνοδικὸν σημείωμα πΚ Ἱερεμίου Β' περὶ κωλυμάτων γάμου ἕνεκα πνευματικῆς συγγενείας, ἐν Ἀλ. Σπανοῦ, Ἐγχ. περὶ συνοικεσίων, ἐν ἐκδόσει Ἑξαβίβλου (1744) 559.

1588. Συνοδικὴ πρᾶξις ἐπὶ πΚ Ἱερεμίου Β' περὶ τοῦ πατριάρχου Μοσχοβίας, ἐδ. ἐν Σύντ. 5, 149 ἑπ. Πρβλ. ΕΕΒΣ 9, 213 ἑπ.

1593. Δώδεκα συνοδικαὶ ἀποφάσεις, ἐν paris. gr. 1323 φ. 384-387 καὶ 16 Μ. Μεγ. Λαύρας (Ἄθω). Ἴσως μία ἐκ τούτων ἐν ΕΒΕ, χφ. 2865 φ. 58.

— (30 Ἰουλίου) Ψήψισμα ἑνετ. Συγκλήτου περὶ μικτῶν γάμων ἐν ἀνατ. κτήσεσιν Ἑνετίας.

1599. (9 Αὐγούστου) ὁμοίως σχετικὸν Ψήφισμα.

1604. Βεράτιον ὑπὲρ μ. Λαρίσσης Λεοντίου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 89 ἑπ. καὶ Σημείωσις σ. 62 ἑπ.

1608. Φιρμάνιον σ. Μεχμὲτ ὑπὲρ μ. Τυρνόβου Γαβριήλ, ἐδ. ὑπὸ Ἰω. Βασδραβέλλη, Ἱστ. Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Γ' Ἀρχεῖον Μ. Βλαττάδων (Θεσσαλονίκη 1955) σ. 24 ἑπ.

— Ἀχτναμὲς ὑπὲρ τῆς Χίου, μνημονεύεται ὑπὸ J. Stéphanopoli, 13 σημ. 2.

1611. Σημείωμα πΚ Νεοφύτου περὶ διαφόρων γαμικῶν κεφαλαίων, ἐδ. ἐν Σύντ. 5, 156 ἑπ. καὶ ὑπὸ Ἀθ. Κομνηνοῦ-Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, 124 ἑπ.

— Συνοδικὴ ἀπόφασις π. Ἱεροσ. Θεοφάνους Δ' περὶ τῶν ἐκ πνευματικῆς συγγενείας γαμικῶν κωλυμάτων, ἐδ. ὑπὸ Α. Σπανοῦ, ἐν μεταφρ. Ἑξαβίβλου (1744) 551.

1620. Ἀχτναμὲς σ. Ἰμβραὴμ ὑπὲρ τῶν Κυκλάδων, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 103 καὶ ἐκ παλαιᾶς μεταφράσεως ὑπὸ Δημ. Πασχάλη, Ἡ Ἄνδρος 2, 262 ἑπ.

1621. Ἀχτναμὲς ὑπὲρ τῆς Νάξου· ἐδ. ὑπὸ Π. Ζερλέντου, Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων δουκῶν (Ἑρμ. 1924) 121 ἑπ.

1631. Χάτι-σερὶφ σ. Μουρὰτ διὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους, ἐδ. ἐν Ἀνάλεκτα 4, 405.

1632. Συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα πΚ Κυρίλλου πρὸς τὸν Κλῆρον Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, περὶ δικαιοδοσίας ἀρχιεπισκόπου Νικοδήμου καὶ πρωτοπαπᾶ Ζακύνθου, ἐδ. ἐν Acta 5, 74 ἑπ.

1637. Ὁρισμὸς σ. Μουρὰτ Δ' ὑπὲρ π. Ἱερουσαλὴμ Θεοφάνους, ἐδ. ἐν Ἀνάλεκτα 3, 225-226.

1644. Φιρμάνιον σ. Μωάμεθ Δ' ὑπὲρ τῶν ἀνατ. Σποράδων νήσων, μνημονεύεται ὑπὸ Stéphanopoli, 34 καὶ 89.

1645. Βακτηρία Ἀρχιερέων, «... *συντέτακται διὰ χειρὸς...* Ἰακώβου *ἱερομονάχου καὶ ἀρχιμανδρίτου καὶ ἐπιτρόπου Ἰωαννίνων...*». Ἀνέκδοτος, εὕρηται ἐν χφ. Μετ. Παν. Τάφου Κ/πόλεως 30, 57 καὶ 177, Μ. Σινᾶ 1122, Μ. Σουμελᾶ 6, Μ. Δοχειαρίου 286, Θ. Σχολῆς Χάλκης 78, Μ. Μ. Σπηλαίου 157, Μ. Λαύρας (Καλαβρύτων) 3, ΙΕΕΕ 301, Μ. Εὐαγγελιστρίας Σκιάθου 6, Ἀκαδ. Βουκουρεστίου 300, 649, 800, Μ. Φανερωμένης Κύπρου. Ἐδάφιά τινα ἐδ. ὑπὸ Δ. Γκίνη, ἐν ΕΕΒΣ 19, 218 ἑπ. Πρβλ. Zachariä, ἐν Archiv f. mittel-neugr. Philologie τοῦ Deffner 1, 200 ἑπ., H. Gelzer, ἐν Abh. d. philos.-philol. Classe d. kgl. Bayer. Academie d. Wissenschaften 21, 618 ἑπ. Γεδεών, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 8, 42 ἑπ. καὶ Ν. Βέης, ἐν ΤΑ 396γ ἑπ. Τὸ ἐν Μ. Σινᾶ χφ. 1112 δὲν συμπεριλαμβάνεται μεταξὺ τῶν μικροφωτογραφηθέντων χφ. διὰ τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Κογκρέσσου (1949-1950). Πρβλ. ἔτη 1703 καὶ 1742.

1646. Ἀχτναμὲς σ. Ἰμπραήμ, ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῶν Κυκλάδων, ἐδ. ὑπὸ Π. Ἀργυροπούλου, Δημοτ. Διοίκησις ἐν Ἑλλάδι (1859) 45-50 καὶ Γεδεών, Γράμματα 101 ἑπ.

— Φιρμάνιον ὑπὲρ μ. Βεροίας Ἰωαννικίου καὶ Ἰωάσαφ, μνημονεύεται ὑπὸ Ἰω. Βασδραβέλλη, Ἱστ. Ἀρχεῖον Βεροίας (Θεσσαλονίκη 1942) 13.

1647. Ἀχτναμὲς ὑπὲρ Χίου, ἐδ. ὑπὸ Stéphanopoli, 170 ἑπ.

1649. Ταρίφα, τῆς 26 Ὀκτωβρίου, τοῦ Κοινοῦ τῆς Μυκόνου (ποιν. διατάξεις) ἐδ. ὑπὸ Π. Ζερλέντου, Περὶ συστάσεως τοῦ Κοινοῦ τῶν Μυκονίων (Ἑρμ. 1924) 19 ἑπ.

1650. Φιρμάνιον σ. Ὀσμὰν Γ' ὑπὲρ τῶν ἀνατ. Σποράδων νήσων, μνημονεύεται ὑπὸ Stéphanopoli, 34.

1652. Φιρμάνιον σ. Μωάμεθ Δ' ὑπὲρ τῶν ἰδίων νήσων, ἐδ. ὑπὸ Stéphanopoli, 162 ἑπ.

1653. Φιρμάνιον ὑπὲρ χριστ. κοινότητος Κασαμπᾶ, ἐδ. ὑπὸ Κυρίλλου Ζαχοπούλου, Ἱστ. σελίδες καὶ σημειώσεις περὶ Κασαμπᾶ (Ἀθ. 1934) 9· ἀνεδ. ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἐν ΠΑΚ 10, 48.

1659. Φιρμάνιον ὑπὲρ Μετσόβου, μνημονεύεται ὑπὸ Β. Κ. Σκαφιδᾶ, ἐν π. Ἠπειρ. Ἑστία 1 (1952) 657.

1662. Βεράτιον ὑπὲρ πΚ Διονυσίου Γ' τοῦ Βαρδαλῆ, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα, 9 ἑπ.

— (24 Ἰουνίου) Ψήφισμα ἑνετ. Συγκλήτου περὶ μικτῶν γάμων ἐν ἀνατολ. κτήσεσιν Ἑνετίας.

1663. Διάταξις πΚ Διονυσίου Γ' περὶ τετάρτου γάμου χήρας, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 55.

— Τόμος τῶν τεσσάρων πατριαρχῶν, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, ἔνθ' ἀν. Α' 341.

1667. Τοῦ π. Ἱεροσ. Σωφρονίου, ἐπικύρωσις παλαιοτέρων ἀποφάσεων περὶ περιορισμοῦ τῆς προγαμ. δωρεᾶς εἰς 50 γρόσια κατ' ἀνώτατον ὅριον, ἐδ. ἐν Ἀνάλεκτα 2, 280 ἑπ.

1671. Ἱερομονάχου Θεοκλήτου Νομοκρίτης, περιέχων ἀποσπάσματα ἐν μεταφράσει τῆς Ἑξαβίβλου, ἐν paris. gr. 1363A φ. 1-204. Πρβλ. Heimbach, Ἑξάβιβλος σ. IX καὶ St. Berechet, ἐν Studi bizantini e neoellenici 5 (1939) 586 ἑπ., I. Mortreuil 3, 371 σημ. b. Delineatio 93.

— Μ. Γεδεών, Πατρ. Πίνακες, σ. 595: «*εἰκάζω ὅτι κατὰ τὴν πατριαρχίαν ταύτην ὁ Παρθένιος* [Δ', τῷ 1671] *ἐπέτυχε τῆς ἐκδόσεως διαταγῆς, δι' ἧς ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐκώλυσε τοὺς τότε συνηθεστάτους γάμους ὀθωμανῶν μετ' ὀρθοδόξων ἑλληνίδων*». Πρβλ. P. Ricaut, Histoire de l'état présent de l'Église grecque (Middelbourg 1692) 314 ἑπ., Hammer, Gesch. d. Osm. Reiches (Pest 1830) 6, 284. Ἀλλά, κατὰ τὸν Σκαρλᾶτον Δ. τὸν Βυζάντιον, Ἡ Κωνσταντινούπολις 3 (Ἀθ. 1869) 430, ἡ ἀπαγόρευσις ἀφεώρα εἰς τοὺς μεταξὺ χριστιανῶν διὰ κεπηνίου γάμους. Ἄσχετον πρὸς τ' ἀνωτέρω εἶναι βεράτιον πΚ Διονυσίου Δ', δημοσιευθὲν ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 98 ἑπ.

1678. Διάταξις πΚ Καλλινίκου, περὶ μὴ λύσεως γάμου λόγῳ πνευματικῆς συγγενείας, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 87.

1683. Διάταξις πΚ Ἰακώβου, περὶ τετάρτου γάμου χήρου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 59.

1687. «*Συναγωγὴ νόμων ἐκ διαφόρων νομίμων*», τοῦ π. Ἱεροσ. Δοσιθέου, ἐν χφ. 336 τῆς ἐν Μόσχᾳ Ἱερᾶς Συνόδου· πρβλ. ἀρχιμ. Vladimir, Sist. opisanie rukopisej moskovskoij Sinodal'noj Bibl. (Μόσχα 1894) σ. 489.

1693. Διάταξις πΚ Καλλινίκου Β', περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 391.

1694-1702. Διάταξις ἰδίου, περὶ προικοδοσίας, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 70.

1695. Γραπτὰ ἔθιμα Σύρου, ἐδ. ἐν JGR 8, 499 ἑπ.

— Φιρμάνιον ὑπὲρ μ. Θεσσαλονίκης καὶ Βεροίας, μνημονεύεται ὑπὸ Ἰω. Βασδραβέλλη, ἐν π. Μακεδονικὰ 2, 95.

— Διάταγμα ἀρχιστρατήγου Κερκύρας περὶ ἀποκλειστικῆς δικαιοδοσίας τοῦ Μ. πρωτοπαπᾶ ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων τῶν ὀρθοδόξων, μνημονεύεται ὑπὸ Σπ. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. (ἔτος 1371) 114.

1696. Διάταξις πΚ Καλλινίκου, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 394.
— Διάγνωσις ἰδίου, δι' ἧς ἐπετράπη γάμος ζ' βαθμοῦ ἐξ ἀγχιστείας, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 394.
— Διάγνωσις ἰδίου, δι' ἧς ἐπετράπη γάμος ε' βαθμοῦ ἐξ ἀγχιστείας, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 396.
1697. Διαταγὴ (7 Ἰανουαρίου) τοῦ ἐνετοῦ ἀρχιστρατήγου Κορνέρ, ὅπως αἱ περὶ γάμου κλπ. ὑποθέσεις ἐν Κερκύρᾳ ἐκδικάζωνται μόνον ὑπὸ τοῦ Μ. πρωτοπαπᾶ, ἀναφέρεται ὑπὸ Σπ. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. (ἔτος 1371) 105.
1698. Διάταξις πΚ Καλλινίκου, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 396.
— Ἰδιωτικὸν ἐγχειρίδιον νομικῶν κειμένων, ἐν χφ. Μ. Μεγάλου Χρυσοστόμου ἐν Νάξῳ· πρβλ. Ἐμμ. Καρπαθίου, ἐν π. Ἐκκλησία 13, 362 ἑπ.
1701. Διάταξις πΚ Καλλινίκου, περὶ στολισμοῦ γυναικῶν, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 67.
— Διάταξις ἰδίου, δι' ἧς δίδεται ἄδεια γάμου εἰς πρώην ἱερέα, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, ἔνθ' ἀν. Α' 82.
— Διάταξις ἰδίου, ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, ἔνθ' ἀν. Α' 83.
— Διάταξις ἰδίου, περὶ συγχωρήσεως συνοικεσίου εἰς ς' βαθμὸν ἐκ διγενείας, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, ἔνθ' ἀν. Α' 92.
— Διάταξις ἰδίου, συγχωρητικὸν συνοικεσίου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, ἔνθ' ἀν. Β' 401.
— Διάταξις ἰδίου, περὶ ἀρραβώνων, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, ἔνθ' ἀν. Β' 404.
— Θέσπισμα περὶ προικοδοτήσεως ἐν Ἰωαννίνοις μ. Κλήμεντος, ἐπικυρωθὲν ὑπὸ πΚ Καλλινίκου Β', ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 1 (1888) 70 ἑπ.
1702-1707. Δύο Διατάξεις πΚ Γαβριήλ, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 123 καὶ Β' 410.
1703-1704. Ὁ μοναχὸς Νεόφυτος «ἐπὶ Λέσβου» συγγράφει παραλλαγὴν τῆς Βακτηρίας Ἀρχιερέων (βλ. ἔτος 1645)· ἐν χφ. 1373 ΕΒΕ. Πίναξ περιεχομένων καὶ προοίμια ἐδ. ὑπὸ Α. Μομφερράτου, ἐν ΔΙΕΕΕ 3, 129 ἑπ. Πρβλ. Zachariä, ἐν Archiv τοῦ Deffner 1, 222 ἑπ. καὶ Δ. Γκίνη, ἐν ΕΕΒΣ 19, 217 ἑπ. Πρβλ. ἔτος 1742.
1704. Διάταξις πΚ Γαβριήλ, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 109.
— Διάταγμα ἀρχιστρατήγου Κερκύρας περὶ ἀποκλειστικῆς δικαιοδοσίας τοῦ Μ. πρωτοπαπᾶ ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων ὀρθοδόξων, μνημονεύεται ὑπὸ Σπ. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. (ἔτος 1371) 114.

12 - 11 - 1956

— Χάτι-σερίφ σ. Ἀχμὲτ ὑπὲρ π. Ἱεροσολύμων, ἐδ. ἐν Ἀνάλεκτα 4, 422.
1704-1716. Ἀδήλου πΚ ἀπόφασις ἐπιτρέπουσα γάμον ς' βαθμοῦ ἐξ ἀγχιστείας, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 155.
— Ἑτέρα, ἐπιτρέπουσα γάμον ς' βαθμοῦ ἐξ αἵματος, ἐδ. ὑπὸ τοῦ ἰδίου, αὐτόθι Α' 151.
— Ἕτεραι, ἐπιτρέπουσαι γάμον ς' βαθμοῦ ἐκ διγενείας, ζ' ἐξ ἀγχιστείας καὶ ζ' ἐξ αἵματος, ἐδ. ὑπὸ τοῦ ἰδίου, αὐτόθι Α' 153, 157, 159.
1705. Διάταξις πΚ Γαβριήλ, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, ἔνθ' ἀν. Α' 111.
1707. Βεράτιον ὑπὲρ τοῦ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 15 ἑπ.
— Διάταξις πΚ Γαβριήλ, περὶ γάμου βίᾳ τελεσθέντος, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 415.
1710. Προνόμια τῶν ἐν Νίζνη τῆς Ρωσσίας Γραικῶν, τῆς 11 Μαρτίου. «...κγ') *τῶν ἀποθανόντων γραικῶν τὴν περιουσίαν κἂν εἰς ξένος παρὰ μόνον οἱ συγγενεῖς ἐκείνων, καὶ εἰς ἔλλειψιν τούτων οἱ σύντροφοί των νὰ κληρονομῶσι*». Ἐδ. ἐν π. Ἑρμῆς ὁ Λόγιος 1819, σ. 749.
— Ἔγγραφον πΚ Κυρίλλου Δ' πρὸς π. Ἀντιοχείας, περὶ ἀσκήσεως συγκαταβάσεώς τινος περὶ τὰ κωλύματα τοῦ γάμου, ἐδ. ὑπὸ Κ. Δελικάνη, Ἐπίσημα πατρ. ἔγγραφα Α' 177.
— Ψήφισμα 12 Ἀπριλίου Ἑνετ. Πολιτείας περὶ μικτῶν γάμων ἐν Ἑπτανήσῳ, μνημονεύεται ὑπὸ Σπ. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. (ἔτος 1371) 106.
1710;-1714; «*τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου καὶ μεγάλου ῥήτορος τῆς... Ἐκκλησίας κυρίου Σπαντωνῆ, Διασάφησις τῆς κατὰ τριμοιρίαν κληρονομίας ἐννόμου ὑποθέσεως*». Ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 3, 172, ὑπὸ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου ἐν Ἐκκλ. Φάρῳ 3, 452 καὶ ὑπὸ Ν. Βέη, ἐν Ἐπ. Μεσ. Ἀρχείου 5, 21 ἑπ.
1714. Δύο φιρμάνια ὑπὲρ μ. Χίου Δανιὴλ (5/16 Ἰουλίου καὶ 8/19 Ἰουλίου), ἐδ. ὑπὸ Χρ. Μαυροπούλου, Τουρκικὰ ἔγγραφα (1920) 3.
1715. «*Βιβλίον τῶν αἰχμαλώτων*». Ἐξετυπώθη τουρκιστὶ ἐν Κ/πόλει τὸ 1827, μετεφράσθη δὲ καὶ ἐξεδόθη αὐτόθι τὸ 1867, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Συλλογὴ Φετφάδων (ῥητρῶν) περὶ φθαρτῶν καὶ ἀφθάρτων κτημάτων ὡς διετίθεντο καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τουρκοκρατίας κατὰ τὸ ὀθωμανικὸν δίκαιον, ἐξαχθέντων κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῆς ἐν ἰσχύϊ νομολογίας τοῦ Ἀβδουρραχίμ, τυπωθείσης ἐν Κ/πόλει κατὰ τὸ ἔτος 1827, καὶ μεταφρασθέντων ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ὑπὸ Δ. Κουμουνδουράκη... ἐν Ἀθήναις 1867*». Περὶ τῆς σημασίας τῆς λ. «*ἀβδουρραχίμ*», βλ. ἐν π. Ν. Ἑλλην. 4, 490.

1716-1733. Καν. Διάταξις πΚ Ἱερεμίου, περὶ ἐθιμικοῦ κληρον. Δικαίου ἐν περιοχαῖς Θράκης, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 38, 45 ἑπ.

1721. Διάταξις πΚ Ἱερεμίου, περὶ λύσεως ζητημάτων κληρον. δικαίου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 146.

1722. Γραπτὰ ἔθιμα νήσου Λέρου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Νομικὰ ἔθιμα τῆς νήσου Καρπάθου (Ἀθ. 1926) 51 ἑπ.

1723. Γράμμα πΚ Ἱερεμίου Γ' πρὸς τὴν Σύνοδον, δι' οὗ ἡ Σύνοδος τῆς Ρωσσίας «*ἔχει ἄδειαν τελεῖν καὶ ἐπιτελεῖν ὅσα οἱ τέσσαρες... πατριαρχικοὶ θρόνοι*». Ἐδ. ἐν Συντ. 5, 160 ἑπ.

— Γράμμα τοῦ Ἀντιοχείας Ἀθανασίου, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, ἐδ. αὐτόθι 5, 163.

1729. Statuto Veneto, περιέχων τοὺς διὰ τοῦ διατάγματος ἰδίου ἔτους ὑπὸ τῆς Γερουσίας τῶν Ἰονίων Νήσων διατηρηθέντας ἐν ἰσχύϊ καὶ μήπω εἰς ἀχρησίαν περιπεσόντας τοπικοὺς νόμους καὶ τὸ γραπτὸν δίκαιον.

1730. Νομοκάνων Γεωργίου Τραπεζουντίου «*εἰς ἁπλῆν φράσιν διὰ προσταγῆς τοῦ... ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας... Ἰωάννου Νικολάου Ἀλεξάνδρου Βοεβόδα*», ἐν χφ. 696 Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. Πρβλ. Π. Ζέπου, Συνταγμ. Νομικὸν Ὑψηλάντου (Ἀθ. 1936) 26.

1731. Ψήφισμα τῆς Ἑνετικῆς Συγκλήτου περὶ μὴ ἀναμίξεως τῶν πολιτικῶν Ἀρχῶν εἰς τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις τῶν ὀρθοδόξων ἐν Ἑπτανήσῳ, μνημονεύεται ὑπὸ Σπ. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. (ἔτος 1371) 112.

1732. Γραπτὴ διατύπωσις ἐθιμικοῦ δικαίου Πάτμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, ἐν π. Λαογραφία 13, 133 ἑπ.

1733. Διάταξις πΚ Ἱερεμίου, περὶ λύσεως ζητημάτων κληρον. δικαίου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 146.

1734. Ἀχτναμὲς Μαχμούτ, ὑπὲρ μ. Καισαρείας Παρθενίου, ἐδ. ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἐν ΠΑΚ 10, 50 ἑπ.

1734-1740. Διάταξις πΚ Νεοφύτου ς' περὶ λύσεως ζητημάτων κληρον. δικαίου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 241.

1735. Συμφωνία περὶ τοῦ ρουφετίου τῶν σαπουνάδων Τρικκάλων, ἐδ. ὑπὸ Ν. Βέη, ΠΑΚ 20, 74, ἑπ.

— Συμφωνία Μυκονίων περὶ ἀλληλασφαλίσεως πλοίων· ἐδ. ὑπὸ Π. Ζερλέντου, Σύστασις τοῦ Κοινοῦ τῶν Μυκονίων (Ἑρμ. 1924) 75.

1736. Διάταξις πΚ Νεοφύτου ς' περὶ προικοδοσίας, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 78 καὶ 437.

1737. Διάταξις ἰδίου, περὶ ὅρου προικοδοσίας, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 446.

1739-1746. Βεράτιον ὑπὲρ ἀρχιεπ. Πεκίου, Ἰωαννικίου τοῦ Καρατζᾶ, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 18 ἑπ.

1742. Φιρμάνιον σ. Μαχμοὺτ Α' περὶ ἀνωτάτου ὁρίου τόκου, ἐδ. ὑπὸ Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα 1, 345 ἑπ.

— Ἑτέρα παραλλαγὴ τῆς Βακτηρίας Ἀρχιερέων (πρβλ. ἔτη 1645 καὶ 1703) ἐν χφ. ΕΒΕ 2254.

— Αὐτοκρ. Διάταγμα, καθ' ὃ ἡ περιουσία τῶν ἀποβιούντων μοναχῶν ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὰς Μονάς, μνημονεύεται ἐν ἑτέρῳ φιρμανίῳ τοῦ 1764· ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 78.

1744. Ἡ α' ἔκδοσις τῆς Ἑξαβίβλου, κατὰ μετάφρασιν Ἀλεξίου Σπανοῦ. (Πρβλ. Δ. Γκίνη, ἐν ΤΑ 173-178). Ἐν Μ. Κύκκου τῆς Κύπρου 13 (162) καὶ Ἀκαδημίᾳ Ρουμανίας 8, χφ. ἀντίγραφα τῆς μεταφράσεως ταύτης.

— Ἐγχειρίδιον περὶ τῶν συνοικεσίων τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ, ἐν τῇ εὐθὺς ἀνωτέρω ἐκδόσει τῆς Ἑξαβίβλου, σ. 496-562. Ἐν χφ. 2878 ΕΒΕ καὶ ἐν χφ. 35 Βιβλιοθήκης Ζαγορᾶς ἀντίγραφον τοῦ ἐγχειριδίου.

1747. Βεράτιον ὑπὲρ π. Ἀλεξανδρείας Ματθαίου, ἐδ. ὑπὸ Π. Οὐσπένσκη, ἐν Ἱστ. Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας (1898) 1, 39 (ρωσσ.).

1749. Ἐγκύκλιος πΚ Κυρίλλου Ε' περὶ ζητείας ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, ἐδ. ἐν Ἐκ. Ἀλ. 1, 118 ἑπ.

1750; *Ἐξήγησις τῶν ἱερῶν καὶ θείων Κανόνων... μετενεχθέντων ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως εἰς τὴν κοινὴν μετὰ μερικῆς παραφράσεως παρὰ τοῦ Διονυσίου ἱερομονάχου...*» Χφ. ἐν Μ. Δοχειαρίου (ἀρχ. «ἡ δήλωσις τῶν λόγων σου...». Πρβλ. Delineatio 93 ἑπ. Δὲν μνημονεύεται ἐν τῷ καταλόγῳ Λάμπρου.

— Φιρμάνιον σ. Ὀσμὰν Γ' ὑπὲρ νήσου Χίου, ἐδ. ὑπὸ Stéphanopoli, 173 ἑπ.

— Φιρμάνιον τοῦ ἰδίου ὑπὲρ Δωδεκανήσου, μνημονεύεται ὑπὸ Stéphanopoli, 89.

1753. «*Σύνοψις νέα βιβλίου νομικοῦ καὶ περὶ ἐξομολογήσεως, ὁμοῦ περιέχει τὸ φῶς τῆς ζωῆς τὰ ἀναγκαῖα κάθε τάξεως χριστιανῶν ἱερωμένων τε καὶ λαϊκῶν... νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθὲν καὶ ἐπιμελῶς διορθωθέν. Ἐνετίησιν...*» Πρβλ. Delineatio 95 καὶ Γεδεών, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 8, 16.

1754. Βεράτιον Ὀσμὰν Γ' ὑπὲρ τοῦ πΚ Κυρίλλου Ε', ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 76-86 καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου, Σημείωσις 51 ἑπ.

— Βεράτιον ὑπὲρ μ. Χίου Διονυσίου, ἐδ. ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἐν π. Ἑλληνικὰ 9, 149 ἑπ.

1755. Φιρμάνιον Σουλεϊμὰν «*ὁποῦ ἐδόθη εἰς τοὺς ραγιάδες τῆς Ἄσπρης Θαλάσσης διὰ τὴν ἐλευθερίαν τους ἀπὸ τὰ βάρη τῶν δοσιμάτων*», ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἐν π. Ἑλληνικὰ 10, 319 ἑπ

— «Βοῦλλα τοῦ... Πάπα Λέοντος Ι' περὶ τῶν Προνομίων τῶν Γραικῶν

καὶ ἐπικύρωσις εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ... Κλήμεντος Ζ'. Αἷς προσετέθη καὶ ἑτέρα Βοῦλλα τοῦ αὐτοῦ Λέοντος Ι' περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς τοῦ μεγαλομ. Γεωργίου Ἐκκλησίας ἐν ταύτῃ τῇ πόλει, καὶ Θέσπισμα τῆς τῶν Ἑνετῶν... Γερουσίας, περὶ τῶν Συνοικεσίων ἀνάμεσον Γραικῶν καὶ Λατίνων. Τὰ πάντα μὲν εἰς ἁπλῆν ρωμαϊκὴν φράσιν μεταγλωττισθέντα... Ἑνετίησι...» Πρβλ. ἔτος 1762.

— Φιρμάνιον σ. Ὀσμὰν Γ' ὑπὲρ τῆς Δωδεκανήσου, ἐδ. ὑπὸ Stéphanopoli, 164 ἑπ.

— Βεράτιον ὑπὲρ μ. Χίου Διονυσίου, ἐδ. ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἐν π. Ἑλληνικὰ 9, 149 ἑπ.

— Κανονισμὸς τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, ἐδ. ἐν Ἀνάλεκτα 4, 39-47.

1756. «*Ὅρος τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, συσταίνων μὲν τὸ θεόθεν δοθὲν ἅγιον βάπτισμα, καταπτύων δὲ τὰ ἄλλως γενόμενα τῶν αἱρετικῶν βαπτίσματα*», ἐδ. ἐν Συντ. 5, 614 ἑπ.

— Φιρμάνιον σ. Σουλεϊμὰν ὑπὲρ μητρ. Κρήτης Γερασίμου, ἐδ. ὑπὸ Γ. Οἰκονομίδου, ἐν π. Χριστιανικὴ Κρήτη 2, 109 ἑπ.

1759. Ἐπὶ σ. Μουσταφᾶ Β' ἐξεδόθη ὁρισμὸς «*ὅπου εἰς τὸ ἑξῆς πλέον ποτὲ οἱ Χριστιανοὶ νὰ μὴν ἀγοράζουν σκλάβαν καὶ σκλάβον ὁποιουδήποτε γένους*». Ἀθ. Κομνηνοῦ-Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, 382.

1761. Συμπληρωματικὰ γραπτὰ ἔθιμα Σύρου, ἐδ. ἐν JGR 8, 500.

— Τῶν ἁγίων Συνόδων τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην συναθροισθεισῶν οἰκουμενικῶν τε καὶ τοπικῶν, νέα καὶ δαψιλεστάτη συνάθροισις... νῦν πρῶτον ἑλληνιστὶ μόνον ἐκδοθεῖσα... Σπυρίδωνος Μήλια... Ἐν Βενετίᾳ...» (τ. 1-2).

1762. «Βοῦλλαι τῶν... ἀρχιερέων Ρώμης, ἤγουν Λέοντος τοῦ Ι', Κλήμεντος τοῦ Ζ', καὶ Παύλου τοῦ Γ', περὶ τῶν προνομίων τῶν Γραικῶν, καὶ Θέσπισμα τῆς... Γερουσίας τῶν Ἑνετῶν περὶ τῶν συνοικεσίων ἀνάμεσον Γραικῶν καὶ Λατίνων. Νῦν τὰ πάντα τυπωθέντα εἰς τρεῖς διαλέκτους, δηλαδὴ ἰταλικήν, ἁπλῆν ρωμαϊκὴν καὶ ἰλλυρικήν. Ἑνετίησι...» Πρβλ. ἔτος 1755.

1763. Συμπληρωματικὰ γραπτὰ ἔθιμα Σύρου, ἐδ. ἐν JGR 8, 501 (πρβλ. ἔτη 1695 καὶ 1761).

1764. «ὁ πΚ Σαμουὴλ Α' διέλυσε τὴν ἔκπαλαι ἐπικρατοῦσαν ἀμφιβολίαν ἑνός τινος τῶν τοῦ γάμου βαθμῶν, συγχωρήσας, ἵνα δύο ἀδελφοὶ λαμβάνωσι δύο πρώτας ἐξαδέλφας» (Ζ. Μαθᾶ, Κατάλογος... Πατριαρχῶν, Ἀθ. 1884) 156. Πρβλ. Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 261. Πρβλ. ἔτος 1767.

— Φιρμάνιον σ. Μουσταφᾶ Γ' περὶ τοῦ δικαιώματος κληρονομεῖν ὑπὸ

τῶν μοναστηρίων τὴν περιουσίαν τῶν μοναχῶν, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 57 ἑπ. Πρβλ. ἔτος 1742.

1765. «*Νομικὸν Πρόχειρον* ἐξενεχθὲν ὑπὸ πάντων τῶν καθολικῶν νομίμων ἐκκλησιαστικοῦ τε καὶ βασιλικοῦ παρὰ τοῦ... πρώην μεγάλου παχαρνίκου Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου Χίου, ὅπερ καὶ μεταφρασθὲν εἰς ἁπλῆν διάλεκτον παρὰ τοῦ αὐτοῦ διῃρέθη εἰς τρία βιβλία, Ἀνθολογία βασιλικῶν νόμων καὶ ἐκκλησιαστικῶν κανόνων ὀνομασθέν». Ἐξεδόθη τὸ 1765 ἐν Βλαχίᾳ. Πρβλ. Π. Ζέπου, Συνταγμάτιον Νομικὸν Ἀλεξ. Ὑψηλάντη... (Ἀθ. 1936) 26 ἑπ. Περιέχεται εἰς χφ. 273 καὶ 274 Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ἀπολεσθέντα τὸ 1916, κατὰ τὴν μεταφοράν των εἰς Μόσχαν. Ἐπίσης ἐν χφ. Κρατικοῦ Ἀρχείου Ἰασίου. Πρβλ. Π. Ζέπου, ἐν ΕΕΒΣ 13, 412 ἑπ. καὶ τοῦ ἰδίου, ἐν ΑΙΔ 9, 54 ἑπ. ὅπου (61-69) ἀπόσπασμα (τίτλ. ΚΔ') περὶ προικῴων πραγμάτων, καὶ ἕτερον, αὐτόθι 16 (1953) 209-212, ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἑτοιμαζομένης ἐκδόσεως.

— Διάταγμα τοῦ Γκενεράλη Κερκύρας Πριούλη, περὶ ἀνεκκλήτου ἀποφάσεων Μ. πρωτοπαπᾶ ἐπὶ ἐκκλ. ὑποθέσεων, μνημονεύεται ὑπὸ Σπ. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. (ἔτος 1371) 114.

1766. Δευτέρα ἔκδοσις τῆς μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου ὑπὸ Α. Σπανοῦ (πρβλ. ἔτος 1744), περιέχουσα ἐπὶ πλέον Ἐπιτομὴν κανόνων εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν, ἐπιστασίᾳ τοῦ ἀρχιμ. Σπ. Μήλια.

— Βεράτιον ὑπὲρ μ. Λαρίσσης Μελετίου, ἐν χφ. ΕΒΕ P.V. 07.

1767. Ὁ ἱερομ. Θεόκλητος τῆς Σκήτης Καυσοκαλυβίων συνέταξε νομοκάνονα «*κατὰ στοιχεῖον*» ἐξ ἀποσπασμάτων κυρίως τῆς Ἑξαβίβλου καὶ τοῦ Νομοκάνονος Ματθαίου Βλαστάρη. Ἐν χφ. Μ. Ἰβήρων 18 τοῦ 1773 καὶ Μ. Ξενοφῶντος 2 τοῦ 1774. Πρβλ. Μ. Χαμουδόπουλον, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 2, 566 ἑπ., 581, ὅπου δημ. ἀπόσπασμα μετὰ σχολίων.

— Διάταξις πΚ Σαμουὴλ Α' «*προικοδοσιῶν ὅροι καὶ κανόνες*», ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 257.

— «*Διαταγαὶ γάμων*. ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αψξζ'. ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ, παρὰ Παναγιώτη Κυριακίδη τῷ Βυζαντίῳ». Εἰς 4ον. Πρβλ. Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, 410.

1768. Regole e leggi per il buon governo del Santo Monte di Pietà di Corfù... πρβλ. E. Legrand, Bibl. Ionienne, 403.

1770. «*Ἑρμηνεία* τῆς... Αἰκατερίνης Β' Αὐτοκρατορίσσης πασῶν τῶν Ρωσσιῶν, πρὸς τὸ σῶμα τῶν ἐπιστατῶν διωρισμένων διὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ συστήματος ἑνὸς νέου Κώδικος Νόμων, ἅμα καὶ Διάταξις ἀκριβὴς ἀποβλέπουσα Τὸ αὐτὸ σῶμα τῶν ἐπιστατῶν, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ἰδιώματος. Ἑνετίησιν...»

— «*Εἰσήγησις τῆς*... Αἰκατερίνης Β'... πρὸς τὴν ἐπιταχθεῖσαν Ἐπιτροπὴν ἐπὶ τῇ ἐκθέσει τοῦ προβλήματος ἑνὸς Νομικοῦ Κώδικος. Μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν κοινὴν τῶν νῦν Ἑλλήνων διάλεκτον ὑπὸ τοῦ ἱεροδιακόνου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως...». Πρβλ. Π. Ζέπον, ἐν ΕΕΒΣ 23 (1953) 593 ἑπ.

— Φιρμάνιον σ. Ἀβδοὺλ Χαμὴτ Α' ὑπὲρ τῶν ἀνατ. Σποράδων νήσων, μνημονεύεται ὑπὸ Stéphanopoli, 34 καὶ 89.

1771. 27 Νοεμβρίου. Συμφωνία μεταξὺ τῶν ἐμπόρων Ἄνδρου, περὶ διανομῆς ἐμπορευμάτων — ἐξ ἴσου μεταξύ των — τῶν ἀφικνουμένων «μὲ καΐκι», ἐδ. ὑπὸ Δ. Πασχάλη, ἐν ΑΟΚΕ 5, 167 ἑπ.

1772. «... κατώρθωσεν ὁ πΚ Σαμουὴλ ὁ Α', ἵνα ἐκδοθῇ βασιλικὸν διάταγμα ἀπαγορεῦον αὐστηρῶς τὴν εἰς τὰς τῶν κληρικῶν δίκας καὶ τὴν εἰς τοὺς γάμους ἐπέμβασιν τῶν πολιτικῶν Ἀρχῶν, ὡς ἀνήκοντα εἰς μόνου τοῦ πατριάρχου τὴν δικαιοδοσίαν καὶ μηδόλως πολιτικὰ θεωρούμενα...» πρβλ. Ζ. Μαθᾶ, ἔνθ' ἀν. (ἔτος 1764) 158.

1773. Προνόμια ὑπὲρ Κυδωνιῶν τῆς Μ. Ἀσίας, ἐδ. ὑπὸ Γ. Σακκάρη, Ἱστορία τῶν Κυδωνιῶν (Ἀθ. 1920) 17 ἑπ.

1774. Ἐν παραρτήματι (σ. 1-34) τῆς Ἱστορίας τῆς Βλαχίας πολιτικῆς, γεωγραφικῆς (Βιέννη 1806), ἀνωνύμου, ἀλλὰ πιθανῶς τοῦ Μιχ. Κατακουζηνοῦ, περιέχονται νομικαὶ διατάξεις, ἐξ 11 κεφαλαίων, ἐξ ἐθίμων καὶ βασ. νόμων. Πρβλ. Π. Ζέπου, Συνταγμάτιον Νομικὸν Ὑψηλάντη (Ἀθ. 1936) 35 σημ. 1.

— Συνθήκη Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ, ἐδ. τμηματικῶς ὑπὸ Γεδεών, Σημειώσεις 78 ἑπ. καὶ ἐν παραρτήματι τῆς ἀνωτέρω Ἱστορίας τῆς Βλαχίας (σ. 34-71), ἐξ ὁλοκλήρου.

— Χάτι-σερὶφ σ. Χαμὴτ Α' περὶ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ Κοινοῦ (περὶ τρόπου κυβερνήσεως τῶν πατριαρχικῶν πραγμάτων), ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 38 ἑπ. Πρβλ. Ἀθ. Κομνηνοῦ-Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, 537.

— Φιρμάνιον τοῦ ἰδίου, ὑπὲρ νήσων τινῶν ἐκ τῆς Δωδεκανήσου, ἐδ. ὑπὸ Stéphanopoli, 166 ἑπ.

1775. Χρυσόβουλλον Ἀλεξάνδρου Βοεβόδα Ὑψηλάντη, περὶ τάξεως κριτηρίων, ἐδ. ὑπὸ Ἀθ. Κομνηνοῦ-Ὑψηλάντου, ἔνθ' ἀν. 592 ἑπ. καί, ὀρθότερον, ὑπὸ Π. Ζέπου, Συνταγμάτιον Νομικὸν (Ἀθ. 1936) 233-238.

— Χρυσόβουλλον τοῦ ἰδίου, περὶ τῆς προτιμήσεως κατὰ τὴν πώλησιν τῶν ἀκινήτων, ἐδ. ρουμανιστὶ ὑπὸ J. Peretz, ἐν Curs de istoria dreptului român (Βουκ. 1931)· περὶ τοῦ ἑλλ. κειμένου, πρβλ. St. Berechet, Izvoarele (Jasi 1934) 448 ἑπ.

— Χρυσόβουλλον τοῦ ἰδίου, ἐν ᾧ ἐπικυρώνει «*τὰς ὅσας διατάξεις ἔκαμεν εἰς τὴν τζάραν*», ἐδ. ὑπὸ Δ. Φωτεινοῦ, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας 3 (1819) 558 ἑπ. καί, ὀρθότερον, ὑπὸ Π. Ζέπου, Συνταγμάτιον Νομικόν, 239-243.

— Διαταγαὶ καὶ συνθῆκαι τῆς ἐν Λιβόρνῳ ἐκκλησίας τῶν ὀρθοδόξων ἀνατολικῶν Γραικῶν (Ἑνετίῃσι). Πρβλ. Ν. Τωμαδάκην, ἐν ΕΕΒΣ 16, 97 ἑπ.

— Χάττι σερὶφ (ὁρισμὸς) τοῦ σ. Χαμὴτ Α' διὰ τὰ προνόμια τῆς οὐγγροβλαχικῆς ἡγεμονίας, δοθὲν εἰς τὸν ὡς ἄνω βοεβόδαν, ἐδ. ὑπὸ Ἀθ. Κομνηνοῦ-Ὑψηλάντου, ἔνθ' ἀν. 541 ἑπ. (ἰδίως ἄρθρ. 6, 7, 8 καὶ 18), προσθέτοντος (σ. 546): «*ἀπὸ αὐτὰ ὅλα μετὰ δύο χρόνους κανένα δὲν ἐφυλάχθη*».

— Φιρμάνιον τοῦ αὐτοῦ, ὑπὲρ Δωδεκανήσου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Καραβοκυροῦ, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 32, 388 καὶ 397.

1776. «*Τόμος τῶν προικῶν*» τοῦ μ. Ἰωαννίνων Παϊσίου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 8, 216 ἑπ. Πρβλ. σχετικῶς Κανονισμὸν προικῶν εἰς Λιασκοβίτζι τῆς Ἠπείρου, δημ. ὑπὸ Σπ. Λάμπρου, ἐν Ν. Ἑλλην. 10, 193 ἑπ.

— Πρακτικὸν 30 Ἀπριλίου ἱερατείου καὶ προεστῶν Μυκόνου, περὶ συντάξεως διαθηκῶν καὶ προικοσυμφώνων, ἐδ. ὑπὸ Ἰ. Βισβίζη, ἐν ΕΑΙΕΔ 5 (1954) 142 ἑπ.

1777. Τρίτη ἔκδοσις τῆς μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου, ὑπὸ Ἀλ. Σπανοῦ, ὁμοία πρὸς τὴν β' (πρβλ. ἔτη 1744 καὶ 1766).

1779. Κατάστιχον τῆς 2 Ἰανουαρίου τῆς συντεχνίας παντοπωλῶν Μοσχοπόλεως, ἐδ. ἀποσπασματικῶς ὑπὸ Ν. Βέη, ἐν B.N. Jahrb. 7, 526 ἑπ.

1780. *Καταστατικὸν Συντροφίας Ἀμπελακίων*, ἐδ. ἐν Ν. Ἑλλ. 14, 382 ἑπ. καὶ ὑπὸ Ἠλ. Γεωργίου, Ἱστορία καὶ συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων (Ἀθ. 1951) 26 ἑπ. Πρβλ. ἔτος 1795.

— «*Συνταγμάτιον Νομικὸν* Περὶ εὐταξίας καὶ τοῦ καθήκοντος ἑκάστου τῶν κριτηρίων καὶ τῶν ὀφφικίων τοῦ πριντζιπάτου τῆς Βλαχίας τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ πολιτικόν. Ὁδηγία τῆς εἰς τὸ ἑξῆς ἀποφάσεως τῶν εἰς τύπον ἤδη συλλεχθεισῶν ὑποθέσεων καὶ συμφωνία τῶν τοπικῶν ἐθίμων... Φιλοπονηθὲν παρὰ τοῦ... ἡγεμόνος... Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη Βοεβόδα... Νῦν τύποις πρῶτον ἐκδοθὲν εἰς ρωμαϊκὴν καὶ πάτριον γλῶτταν...» Ἀνεδ. ὑπὸ Π. Ζέπου, Συνταγμάτιον Νομικὸν (Ἀθ. 1936) 145-231. Πρβλ. Ἰ. Σούλη, ἐν ΑΙΔ 5, 70 ἑπ.

1781. *Ἐπιτομὴ τῶν ἱερῶν κανόνων*, τοῦ Νεοφύτου τοῦ Καυσοκαλυβίτου, ἐν χφ. 1457 καὶ 1458 ΕΒΕ, 11 ἑλλ. σχολείου Κορθίου Ἄνδρου, 295 Ἀκαδ. Ρουμανίας. Πρβλ. Κ. Δυοβουνιώτην, ἐν

Ἑβδομηκονταπενταετηρίδι Ριζαρείου Ἐκκλ. Σχολῆς (Ἀθ. 1920) 1 ἑπ.

1782. Περὶ χορηγηθείσης ἀδείας εἰς τοὺς ἐν Ἰνδίαις ὀρθοδόξους νὰ ἔρχωνται εἰς γάμον μετὰ καθολικῶν καὶ ἀρμενισσῶν γυναικῶν· ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 265.

1785. «*Συνυποσχετικὸν τῶν Σμυρναίων*», ἐδ. ὑπὸ Τ. Κανδηλώρου, Ἱστ. τοῦ ἐθνομάρτ. Γρηγορίου τοῦ Ε' (Ἀθ. 1909) 12 ἑπ.

1785; *Πανδέκτης* Νικολάου Καρατζᾶ (1745-1791) ἐν χφ. κατεχομένῳ ὑπὸ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, περιγράψαντος τὸ χφ. καὶ ἐκδόσαντος πίνακα περιεχομένων καί τινα ἀποσπάσματα τοῦ κειμένου ἐν π. Ἐκκλ. Φάρος 6, 81-111.

1785; *Νομικὸν* τοῦ ἐπ. Καμπανίας Θεοφίλου, ἐδ. ἀποσπασματικῶς καὶ μετ' αὐθαιρέτων προσθαφαιρέσεων, ὑπὸ Ἐλ. Ταπεινοῦ καὶ Κ. Βασιλειάδου, ὑπὸ τὸν τίτλον: *Νομικὸν Πρόχειρον* (Κ/πολις 1887). Χφ. ΕΒΕ 2120, 2385 καὶ 2684, Κοζάνης 99 καὶ Δημητσάνης 96. Πρβλ. Delineatio 94· ἐν τῷ Βρεβείῳ μητρ. Θεσσαλονίκης: *Ἀποκρίσεις* τοῦ Θεοφίλου· πρβλ. Heimbach, ἐν Ersch-Gruber, Enzykl. τ. 87, σ. 50. Κατὰ τὸν Γ. Ζαβίραν, Νέα Ἑλλὰς (1872) 311, *τὸ Νομικὸν «ἐμποδίσθη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας»*· ταὐτὸ βεβαιοῖ καὶ ὁ Zachariä, Reise in d. Orient (1840) 205.

1787. «*Συλλογὴ πάντων τῶν ἱερῶν καὶ θείων Κανόνων* τῶν τε ἁγίων Ἀποστόλων καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἅμα δὲ καὶ τοπικῶν, σὺν τούτοις καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων Πατέρων τῶν κατ' ἰδίαν ὁροθετησάντων καὶ ὑπὸ Συνόδων οἰκουμενικῶν ἢ τοπικῶν θεωρηθέντων. Συλλεχθέντες ἐκ διαφόρων βιβλίων καὶ τυπωθέντες... αψπζ' Ἐνετίησι...» Ἐν τῷ προοιμίῳ ὁ ἱερομ. Ἀγάπιος γράφει: «ἀπατᾶσθαι πολλοὺς ὑπὸ πολλῶν καὶ διαφόρων χειρογράφων τινῶν Κανονικῶν, μύθους ὀθνείους μᾶλλον ἢ κανόνας θείους ἐχόντων». Πρβλ. Delineatio 95 ἑπ.

— *Ὅροι καὶ διαταγαὶ τοῦ Γένους καὶ τῆς ἀδελφότητος τῶν Γραικῶν εἰς τὴν πόλιν καὶ λιμένα ἐλεύθερον τοῦ Τριεστίου*... Ἑνετίησιν.

1789. Ἐγκύκλιος ἐπισκόπου Κοζάνης Θεοφίλου, κατὰ τοῦ στολισμοῦ τῶν γυναικῶν, τῆς 10 Νοεμβρίου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Καλινδέρη, Τὰ λυτὰ ἔγγραφα τῆς Δημ. Βιβλ. Κοζάνης (Θεσσαλονίκη 1951) 90 ἑπ.

— Βεράτιον ὑπὲρ πΚ Νεοφύτου τοῦ Ζ', ἐδ. ὑπὸ Μ. D'Ohsson, Tableau général de l'empire Ottoman 5 (1824) 123.

— Φιρμάνιον ὑπὲρ μ. Θεσσαλονίκης Γερασίμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Καλινδέρη, ἔνθ' ἀν. 78 ἑπ.

1790. Πατριαρχικὸν Γράμμα, δι' οὗ δίδεται εἴδησις περὶ τοῦ ἐκδοθέντος φιρμανίου διὰ τὸ «μέκι» τῶν τουρκικῶν «νικιαχίων» ἀπὸ τοὺς ραγιάδες, μνημονεύεται ὑπὸ Γεδεών, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 20, 144.

1792. Ἐγκύκλιος τοῦ καπουδὰν πασᾶ Χουσεΐν, πρὸς τοὺς προεστῶτας καὶ κατοίκους τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, δι' ἧς παρέχει συμβουλὰς περὶ εὐταξίας καὶ εὐνομίας, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἐν π. Ἑλληνικὰ 10, 324 ἑπ.

— Χάτι Χουμαγιούν, ἀπαγορεῦον τὸν διορισμὸν ραγιάδων ὡς προξένων καὶ ὑποπροξένων ξένων Δυνάμεων, ἐδ. ἐν ΑΚΥ 1, 17 ἑπ.

— Διαταγὴ τοῦ καπουδὰν πασᾶ Χουσεΐν πρὸς τοὺς Ὑδραίους: νὰ τηρῆται ἡ συνήθεια τοῦ τόπου νὰ συμμετέχουν ἀναλόγως οἱ σύντροφοι εἰς τὰς ζημίας τῶν καϊκιῶν, ἐδ. ἐν ΑΚΥ 1, 47 ἑπ.

— Φιρμάνιον σ. Σελὴμ Γ' περὶ δίκης ἱερέων ζώντων ἐν Μοναῖς, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 55 ἑπ.

— Κῶδιξ «*διὰ τὴν... διόρθωσιν τῶν προικίων*», μ. Παραμυθίας, ἐδ. ὑπὸ Δ. Α. Παναγιωτίδου, ἐν ΠΕΦΣΚ 27 (1900) 308 ἑπ.

1793. *Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου*, κατὰ μετάφρασιν Σπανοῦ, δ' ἔκδοσις, ὁμοία πρὸς τὴν β' (πρβλ. ἔτη 1744, 1766 καὶ 1777).

— «*Δικανικὴ Τέχνη*» τοῦ Δημ. Καταρτζῆ-Φωτιάδου, ἐδ. ὑπὸ Δημ. Β. Οἰκονομίδου, ἐν ΕΑΙΕΔ 3 (1950) 17-59· τὸ κείμενον: 26-54.

— Ἐγκύκλιος τοῦ καπουδὰν πασᾶ Χουσεΐν, πρὸς τοὺς προεστῶτας τῆς νήσου Πάτμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἔνθ' ἀν. 10, 326 ἑπ.

— Φιρμάνιον τοῦ ἰδίου, περὶ ἐλευθέρας ἀσκήσεως τῶν καθηκόντων τῶν ἱερέων, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 49-51.

1794. «*Νομοκάνων πρόχειρος*» ἱερέως Γεωργίου Ἀθανασίου Ραμματᾶ, ἐν χφ. 98 Μ. Ξενοφῶντος (Ἄθω), μνημονεύεται ὑπὸ Γεδεών, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 8, 8.

— Φιρμάνιον σ. Μουσταφᾶ ὑπὲρ Μετσόβου, ἐδ. ὑπὸ Β. Δ. Σκαφιδᾶ, ἐν π. Ἠπειρ. Ἑστία 1 (1952) 658 ἑπ.

1794-1803. «*Ὁ* [μ. Λαρίσσης] *Διονύσιος... κατώρθωσε νὰ ἐκδοθῇ... διάταγμα σουλτανικόν, κυρωτικὸν τῶν διαθηκῶν τῶν ἀποθνησκόντων ἀτέκνων*»· πρβλ. Π. Κοντογιάννη, ἐν π. Ἀθηνᾶ 18, 151.

1795. *Συμφωνητικὸν Συνεταιρισμοῦ Ἀμπελακίων*, τῆς 1 Ἰανουαρίου, ἐδ. ἐν γαλλ. μεταφράσει ὑπὸ F. Boulanger, Ambélakia ou les associations et les municipalités hélléniques... (Paris 1875) 53 ἑπ. καὶ ἐν ἑλλ. μεταφράσει ὑπὸ Ἠλ. Γεωργίου, ἔνθ' ἀν. (ἔτος 1780) 31 ἑπ.

1796. Ἐγκύκλιος 19 Ἰανουαρίου, ἐπισκόπου Κοζάνης, περὶ προικός, μεσιτῶν γάμου καὶ διαθηκῶν, ἐδ. ὑπὸ Μ. Καλινδέρη, ἔνθ' ἀν. 93 ἑπ.

— *Τόμος Συνοδικὸς* πΚ Γερασίμου τοῦ Γ', ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 295.

— 12 Μαΐου. Πρακτικὸν προκρίτων Ἄνδρου, ἐπὶ θέματος κληρον. διαδοχῆς, ἐδ. ὑπὸ Δ. Πασχάλη, ἐν ΑΟΚΕ 5, 168 ἐπ.
1797. Γραπτὰ ἔθιμα Σαντορίνης - Ἀνάφης, ἐδ. ἐν JGR 8, 503 ἐπ.
— Γράμμα πΚ Γρηγορίου Ε΄, περὶ ἀπαγορεύσεως... συντεκνιῶν εἰς ἱερομονάχους, ἐν χφ. Κώδικι μ. Παροναξίας (σ. 39 - 42)· πρβλ. Π. Ζερλέντου, Πατριαρχῶν γράμματα διατακτικά, 99.
— Ἐγκύκλιος τοῦ ἰδίου πρὸς Δωδεκανησίους, περὶ γάμου, ἐδ. ὑπὸ Θεοτοκᾶ, 193.
1798. Διάταξις τοῦ ἰδίου, περὶ προικοδοσιῶν, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α΄ 305.
— Σημείωμα τοῦ ἰδίου, περὶ δικαστ. ἐξουσίας μητροπολιτῶν κλπ., ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Σημείωσις 160.
— Ἐγκύκλιος τοῦ ἰδίου, περὶ τοῦ μὴ εὐλογεῖν γάμους «παρ' ἐνορίαν», ἐδ. ὑπὸ Θεοτοκᾶ, 194.
— Διάταξις ἰδίου, περὶ ἀρραβῶνος, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α΄ 311.
1799. Φιρμάνιον περὶ ἀπηγορευμένων γάμων: «*νὰ προστάζουν τοὺς ἰμάμηδες τῶν μαχαλάδων νὰ μὴ κοϊδίζουν νικιάχι εἰς τοὺς ρωμαίους*», μνημονεύεται ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα σ. ε΄.
— Ἐγκύκλιος τοῦ καπουδὰν πασᾶ Χουσεΐν, πρὸς τοὺς προεστῶτας τῆς Πάτμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἔνθ' ἀν. 10, 328 ἐπ.
— 10 Δεκεμβρίου. Ἔγγραφον προεστώτων καὶ γερόντων Ἄνδρου πρὸς Κυβέρνησιν: «*νὰ μὴν ἤθελε χαλαστῇ ἡ τοπική μας συνήθεια... ὁποῦ ἔχομε νὰ λαβαίνομε ἢ καὶ νὰ χρεωστοῦμε, πληρώνομε κατὰ τὴν ὁμολογία μας*», ἐδ. ὑπὸ Δ. Πασχάλη, ἐν ΑΟΚΕ 5, 173.
1800. «*Κανονικὸν* ἤτοι οἱ θεῖοι Κανόνες τῶν ἁγίων καὶ πανσέπτων Ἀποστόλων τῶν τε Οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος θεοφόρων Πατέρων. Ἐν ἐπιτομῇ συνειλεγμένοι παρὰ Χριστοφόρου μοναχοῦ τῆς... προδρομικῆς Σκήτεως, ὑφ' οὗ καὶ σημειώσεις ἐκ διαφόρων ἱερῶν διδασκάλων εἰς αὐτὸ συνερανισθεῖσαι προσετέθησαν. Ἐν τῷ τοῦ Πατριαρχείου Κ/πόλεως τυπογραφείῳ». Πρβλ. Delineatio 97.
— «*Πηδάλιον* τῆς νοητῆς νηός, μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίας, ἤτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι Κανόνες τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων. Τῶν ἁγίων οἰκουμενικῶν Συνόδων. Τῶν τοπικῶν καὶ τῶν κατὰ μέρος θείων Πατέρων, ἑλληνιστὶ μέν, χάριν ἀξιοπιστίας, ἐκτιθέμενοι, διὰ δὲ τῆς καθ' ἡμᾶς κοινοτέρας διαλέκτου, πρὸς κατάληψιν τῶν ἁπλουστέρων ἑρμηνευόμενοι, παρὰ Ἀγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ. Καὶ μετ' ἐπιμελείας ἀνακριθέντες καὶ διορθωθέντες... παρὰ τοῦ... Δωροθέου [Πρωΐου]. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθέντα... Ἐν Λειψίᾳ...». Ἀνατυπώσεις: ἐν Ἀθήναις 1841 καὶ 1886 καὶ ἐν Ζακύνθῳ 1864. Αἱ ἀνατυπώσεις αὗται παρέλειψαν τὰς ἐν ὑποσημειώσεσι παρατηρήσεις τοῦ ἐπιστατήσαντος τὴν ἀρχικὴν ἔκδοσιν ἱερομον. Θεοδωρήτου, παρατηρήσεις θεωρηθείσας ἐξαλειπτέας ὑπὸ τοῦ πΚ Νεοφύτου, διὰ Γράμματός του, κατ' Αὔγουστον 1802.

— *Συνθήκη* 21 Μαρτίου μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Τουρκίας περί τινων πόλεων τῆς Ἠπείρου καὶ Ἑπτανήσου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Σημείωσις 80 ἐπ. Πρβλ. Α. Βρέκοση, ἐν Ἠπ. Χρ. 3, 272 ἐπ.
— Δύο ἐγκύκλιοι τοῦ καπουδὰν πασᾶ Χουσεΐν, πρὸς τοὺς προεστῶτας Πάτμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἔνθ' ἀν. 10, 330 ἐπ.
1803. Costituzione della Repubblica settinsulare. Corfù 24 Novembre. Ἡ ἑλλ. μετάφρασις ἐδ. ὑπὸ Δημ. Βενιέρη, τὸ 1804, ὑπὸ τὸν τίτλον: «*Κατάστασις τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας*... Ἐν Τριεστίῳ...».
— Σουλτ. ὁρισμὸς ἀπαγορεύων διορισμὸν τῶν ραγιάδων, εἰς θέσιν προξένου ἢ ὑποπροξένου ξένης Δυνάμεως, οὐδὲ παροχὴν εἰς τούτους ἰδιότητος προστατευομένου· ἐπίσης ἀπαγορεύει ἀγορὰν ἀκινήτων ὑπὸ ξένων· ἐπίσης ὁρίζει, ὅτι ἐπὶ μικτῶν γάμων, τὰ τέκνα τῆς ἑλληνίδος γυναικὸς δὲν κτῶσι τὴν ὑπηκοότητα τοῦ ἀλλοδαποῦ πατρός, ἀλλὰ θεωροῦνται ραγιάδες· ἐδ. ὑπὸ Π. Μ. Κοντογιάννη, ἐν π. Ἀθηνᾶ 29 (1917) 217 ἐπ.
— Διάταξις πΚ Καλλινίκου Ε΄, «*διαίτησις κληρονομικῶν δικαίων*», ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β΄ 81.
— Δύο ἐγκύκλιοι (29 Αὐγούστου καὶ 25 Ὀκτωβρίου) ἐπ. Κοζάνης Θεοφίλου, κατὰ τοῦ στολισμοῦ τῶν γυναικῶν, ἐδ. ὑπὸ Μ. Καλινδέρη, ἔνθ' ἀν. 97 ἐπ.
— *Regolamento ecclesiastico* risguardante il clero ortodosso della serenissima Repubblica settinsulare. In Corfù. Ἡ ἑλλ. μετάφρασις ἐδ. τὸ 1805, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Διάταξις ἐκκλησιαστικὴ ἀφορῶσα τὸν ὀρθόδοξον κλῆρον τῆς Ἑπτανήσου. Κερκύρᾳ...».
— Καταστατικὸν τοῦ ἐσναφιοῦ τῶν ἀμπατζήδων Φιλιππουπόλεως, ἐδ. ὑπὸ Κ. Μ. Ἀποστολίδου, ἐν π. Θρακικὰ 2 (1931) 329· πρβλ. τοῦ ἰδίου, ἐν ΑΘΛΓΘ 3 (1936 - 1937) 145 - 195 καὶ 7 (1940 - 1941) 9 - 65.
1804. *Ναυτικὸς νόμος Ὕδρας*, ἐδ. ὑπὸ Γ. Κριεζῆ, Ἱστορία τῆς νήσου Ὕδρας (Πάτραι 1860) 72 ἐπ. Πρβλ. ἐν τούτοις Ι. Μανιατοπούλου, Τὸ ναυτικὸν δίκαιον τῆς Ὕδρας (Ἀθ. 1939) 16 ἐπ.
1805. *Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου* Κριτοῦ Θεσσαλονίκης Πρόχειρον, τὸ λεγόμενον ἡ *Ἑξάβιβλος*... Ἐνετίησιν. Παρὰ Πάνῳ Θεοδοσίου. Ἔκδοσις ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ Γλυκὺ τοῦ 1766.
— «*Συμφωνητικὸν γράμμα*» τοῦ ἐσναφιοῦ τῶν ἀμπατζήδων Φιλιππου-

πόλεως, τῆς 29 Ἰουνίου, ἐδ. ὑπὸ Κ. Μ. Ἀποστολίδου, ἐν π. Θρακικὰ 3, 329 ἑπ. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, ἐν ΑΘΛΓΘ 3, 145 ἑπ.

1806. 10 Δεκεμβρίου. « *Ἄρθρα κεφαλαιώδη τοῦ ἐν Σμύρνῃ συστήματος τῶν ρωμαίων πραγματευτῶν* », ἐδ. ὑπὸ Ν.Σ.Γ., ἐν π. Ὅμηρος 6 (1878) 58 - 60.

1808. Γραπτὰ ἔθιμα Φολεγάνδρου, ἐδ. ἐν JGR 8, 522.

— Ἐγκύκλιος τοῦ καπουδὰν πασᾶ Γαζῆ Σελίχ, πρὸς τοὺς προεστῶτας τῆς νήσου Πάτμου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἔνθ' ἀν. 10, 334 ἑπ.

— Ἐγκύκλιος τοῦ καπουδὰν πασᾶ Ραμὰς Ἀβδούλ, πρὸς τοὺς κατοίκους πέντε νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἐδ. ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ἔνθ' ἀν. 10, 335 ἑπ.

1809. Ἐγκύκλιος πΚ Ἱερεμίου Δ', τῆς 11 Δεκεμβρίου, πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, περὶ εἰσπράξεως τῶν ὀφειλομένων ἐτησίων εἰσφορῶν τῶν Μονῶν πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον. Εἰς 4ον (ἐν ΙΕΕΕ 1589).

1810. Γραπτὰ ἔθιμα Νάξου, ἐδ. ἐν JGR 8, 523 - 558. Πρβλ. Ἰακ. Βισβίζη, Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν (Ἀθ. 1941) 188 ἑπ., Ν. Πανταζοπούλου, Ἀπὸ τῆς λογίας παραδόσεως εἰς τὸν ἀστικὸν κώδικα (Ἀθ. 1947) 109 σημ. 48, Α. Κατσουροῦ, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν ἐθίμων τῆς Νάξου, ἐν π. Ναξιακὸν Ἀρχεῖον 1, 8 ἑπ. Τὰ γραπτὰ ταῦτα ἔθιμα φαίνεται, ὅτι οὐδέποτε ἴσχυσαν· πρβλ. Ἀπάντησιν Δημογεροντίας Νάξου, δημ. ὑπὸ Ι. Βισβίζη, ἐν ΕΑΙΕΔ 3, 168 ἑπ.

— Διάταξις πΚ Ἱερεμίου, « *προικοδοσιῶν ὅροι καὶ κανόνες* », ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 129.

— Κήρυγμα τοῦ Διοικητοῦ Κερκύρας, τῆς 16 Ὀκτ., περὶ διαχειρίσεως τῆς περιουσίας τῶν ναῶν καὶ μονῶν τῆς νήσου. (Μονόφυλλον ἔντυπον, ἐν Ἀρχ. Ἰονίου Γερουσίας).

— Κανονισμοὶ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ Κλήρου τῶν Ἰονικῶν νήσων. Εἰς 8ον. (ἐν ΓΑΚ. Ἀρχ. Βλαχογιάννη 55, 967).

— Διάταξις πΚ Ἱερεμίου, περὶ προικοδοσιῶν, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 134.

— Ἀχτναμὲς σ. Μαχμοὺτ Β' ὑπὲρ Ἀλβανιτοχωρίου (παρὰ τὸ Τύρνοβον) Βουλγαρίας, ἐδ. βουλγαριστὶ ὑπὸ Σβ. Τζόνεβ, Ἱστορία τῆς πόλεως Γκόρνα Ὀρισχοβίτσα καὶ τῶν περιχώρων της Λέσκοβέτς καὶ Ἀρμπάνασι (Τύρνοβον 1932) σ. 29. Πρβλ. Κ. Ἄμαντον, ἐν ΠΑΚ 10, 45.

1812. Συμπληρωματικὰ γραπτὰ ἔθιμα Σύρου, ἐδ. ἐν JGR 8, 501 ἑπ.

— Διαταγὴ τοῦ Χουρσὴτ Μεχμὲτ καπουδὰν πασᾶ, πρὸς τοὺς προεστῶτας Νάξου, περὶ τοῦ καταβλητέου φόρου, ἐδ. ὑπὸ Π. Ἰωάννου, ἐν π. Ἑλληνικὰ 5, 218 ἑπ.

— Διάταξις πΚ Ἱερεμίου, περὶ πολυτελείας, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 142.

— « *Κόπια τῶν τοπικῶν συνηθειῶν τῆς Πάτμου, ὅταν ἔρχεται βοεβόδας* », ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἔνθ' ἀν. 10, 336 ἑπ.

1813. Ἐγκύκλιος τοῦ καπουδὰν πασᾶ Χουρσὴτ Μεχμὲτ πρὸς τοὺς πατμίους, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη, ἔνθ' ἀν. 10, 339 ἑπ.

— *Σύστημα* ἢ Διαταγαὶ κατὰ ψῆφον ἁπάσης τῆς συνελεύσεως τῆς ἐν Μακεδονίᾳ πόλεως Μελενίκου, πρὸς πλείονα ἀφορῶσαι βελτίωσιν τῶν ἐν αὐτῇ θείων οἴκων, σχολῶν τε καὶ νοσοκομείων καὶ τῆς τῶν ἐνδεῶν ἁπάντων φιλανθρωποτέρας οἰκονομίας τε καὶ κηδεμονίας. Ἐν Βιέννῃ... »

— Διάταξις πΚ Κυρίλλου ϛ', κατὰ προικοδοσιῶν, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 145.

— Ἐγκύκλιος ἀρχιμ. Ἀλεξανδρείας πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τῶν Ἰνδιῶν, ὑπὲρ ἀναρρύσεως αἰχμαλώτων, ἐδ. ἐν Δελτίῳ πατρ. Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας 2 (1949) ἀριθ. 4, σ. 9.

— Τὰ ἐσνάφια ἐν Καΐρῳ, αὐτόθι 2 (1949) ἀριθ. 2, σ. 1 - 3.

— Ὁ ἐπίσκοπος Δελβίνου τῆς Ἠπείρου Γαβριὴλ ηὔξησε τὰ δικαιώματα τοῦ γάμου ἀπὸ 60 παράδες εἰς 3 γρόσια· πρβλ. Θ. Μπαμίχα, ἐν Ἠπ. Χρ. 5, 65.

1814. Διάταξις πΚ Κυρίλλου, περὶ κωλυμάτων γάμου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 149.

1815. Φιρμάνιον σ. Μαχμούτ, καθορίζον προνόμια ἐπ. Σερβίων - Κοζάνης, ἐδ. ὑπὸ Α. Σιγάλα, ἐν π. Μακεδονικὰ 1, 284.

1816 - 1817. Κῶδιξ πολιτικὸς τοῦ πριγκιπάτου τῆς Μολδαβίας. Μέρος Α' ἐν Ἰασίῳ 1816. Μέρος Β' 1816. Μέρος Γ' 1817. Ἀνεδημοσιεύθη ἐν JGR 8, 1 - 355. Περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Κώδικος τούτου, βλ. Κ. Τριανταφυλλόπουλον, ἐν π. Revista istorica romana 1 (1931) 32 ἑπ.

1817. « Ὁ ἐμπορικὸς Κῶδιξ τῆς Γαλλίας μεταφρασθεὶς ἐκ τοῦ γαλλικοῦ πρωτοτύπου... παρὰ Νικολάου τοῦ Παπαδοπούλου, παρ' οὗ προσενεχθεὶς τῷ ἐν Κ/πόλει ἐντιμοτάτῳ συστήματι τῶν ἑλληνορρωμαίων ἐμπόρων... τύποις ἐκδίδεται. Ἐν Βιέννῃ... »

— Costituzione degli Stati Uniti delle Isole Ionie... Corfù. Ἡ ἑλλ. μετάφρασις, ὑπὸ Πλάτωνος Πετρίδου, ἐδ. τὸ 1818, ὑπὸ τὸν τίτλον: « *Πολίτευμα* τῶν ἑνωμένων ἐπαρχιῶν τῶν Ἰωνικῶν νήσων... Κερκύρᾳ... ». Ἀνεδημοσιεύθη τὸ 1855, ὑπὸ τὸν τίτλον: « *Σύνταγμα* τοῦ Ἰονίου Κράτους τῶν 1817, ὡς νῦν ὑπάρχει μετερρυθμισμένον... Κερκύρᾳ », κατὰ μετάφρασιν Μιχαὴλ Σ. Ἰδρωμένου.

1818. Νομοθεσία τοῦ Ὑψηλοτάτου καὶ εὐσεβεστάτου Αὐθέντου καὶ Ἡγε-

μόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Καρατζᾶ, βοεβόδα. Ἐν Βιέννῃ... ». Ἀνετυπώθη ἐν JGR 8, 357 - 440.

— *Νόμος Ὕδρας*, ἐδ. ἐν ΑΚΥ 6, 42 ἑπ. Πρβλ. Ι. Μανιατοπούλου, ἔνθ' ἀν. (ἔτος 1804) 18 ἑπ.

— Ἔγγραφον τῆς 10 Μαΐου, ἐκ 14 ἄρθρων, περὶ διοικητικῆς ὀργανώσεως κοινότητος Κάστρου τῆς Νάξου, ἐδ. ὑπὸ Μιχ. Ι. Μαρκόπολι, ἐν π. Ἑστία 1892 Β' 333 ἑπ.

1819. Δύο διατάξεις πΚ Γρηγορίου Ε', περὶ γάμου ἱεροδιακόνου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 155 καὶ 571.

— Ἕτερον σιγίλλιον τοῦ ἰδίου, περὶ ἀπαγορεύσεως μικτῶν γάμων, ἐδ. ὑπὸ Ἀνθίμου Ἀλεξούδη, ἐν ΔΙΕΕΕ 4 (1892) 268 ἑπ. καὶ ἀνεδ. ὑπὸ Ν. Βέη, ἐν ΤΑ 369.

— Ἀπόφασις προεστώτων Αἰγίνης, περὶ τῶν προσφευγόντων εἰς τὴν τουρκικὴν δικαιοσύνην, ἐδ. ὑπὸ Ἰω. Λυκούρη, Ἡ διοίκησις καὶ δικαιοσύνη τῶν τουρκοκρατουμένων νήσων (Ἀθ. 1954) 328 ἑπ.

1820. «Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου... ἡ *Ἑξάβιβλος* εἰς κοινὴν γλῶσσαν... Ἔκδοσις πρώτη... Ἐν Βενετίᾳ ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Πάνου Θεοδοσίου». Πράγματι ϛ' ἔκδοσις· πρβλ. ἔτη 1744, 1766, 1777, 1793 καὶ 1805. Εἶναι ἡ τελευταία ἔκδοσις τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ.

— *Γαλλικὸς ἐμπορικὸς κώδηξ* μεταφρασθεὶς εἰς τὴν καθομιλουμένην ἡμῶν διάλεκτον παρὰ Θ[εοδώρου] Ρ[άκου]. Ἐν Παρισίοις...

1821. Φιρμάνιον σ. Μαχμοὺτ Β' ὑπὲρ μ. Ἀγαθουπόλεως Ἠσαΐα, ἐδ. ὑπὸ Ἀντ. Ἀναγνωστίδου, ἐν π. Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις 2 (1948) 166 ἑπ.

1822. Ὀργανικὸς νόμος (Σύνταγμα τῶν Ἀρμένων Κρήτης), ἄρθρ. κθ': «ἕως ὅτου νὰ ἐκδοθῶσι νόμοι εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ ἐγκληματικὰ κριτήρια, θέλουν εἶναι εἰς χρῆσιν οἱ νόμοι τῶν ἀειμνήστων ἡμῶν αὐτοκρατόρων».Ἐδ. ὑπὸ Κ. Κριτοβουλίδου, Ἀπομν. 120 ἑπ.

— *Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος* (Ἐπιδαύρου). Ἄρθρ. ϟη': «Ἄχρι τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων Κωδήκων αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐγκληματικαὶ διαδικασίαι βάσιν ἔχουσι τοὺς νόμους τῶν ἀειμνήστων χριστιανῶν ἡμῶν αὐτοκρατόρων καὶ τοὺς παρὰ τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος ἐκδιδομένους νόμους· διὰ δὲ τὰ Ἐμπορικά, ὁ ἐμπορικὸς τῆς Γαλλίας Κώδηξ μόνος ἰσχύει εἰς τὴν Ἑλλάδα».

— Φιρμάνιον περὶ τῶν προνομίων μ. Βεροίας, ἐδ. ὑπὸ Π. Ζέπου, ἐν ΑΙΔ 11, 75 ἑπ.

1823. *Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου* (Προσωρινὸν Πολίτευμα Ἄστρους), ἄρθρ. π': «ἄχρι δὲ τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων Κωδήκων, κατὰ μὲν τὰ Ἐγκληματικὰ καὶ Πολιτικὰ ἰσχύουσιν οἱ Νόμοι τῶν ἡμετέρων ἀειμνήστων χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κ/πόλεως, τὸ ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν τῆς Β' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῶν Ἑλλήνων, καὶ οἱ ἀπὸ τὴν διοίκησιν ἐκδιδόμενοι Νόμοι, κατὰ δὲ τὰ Ἐμπορικὰ ἰσχύει μόνος τῆς Γαλλίας ὁ Ἐμπορικὸς Κώδηξ».

— Φιρμάνιον, ὑπὲρ μ. Κρήτης Καλλινίκου, ἐδ. ὑπὸ Γ. Ι. Οἰκονομίδου, ἐν π. Χριστ. Κρήτη 2 (1913) 237 - 245.

1824. *Κῶδιξ τῶν νόμων.* Φυλλάδιον Α'. Ἐκ τῆς ἐν Ὕδρᾳ Τυπογραφίας. Εἰς 16ον. Περιέχει: *Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν.*

— *Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου* ἤτοι προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος... Ὕδρα... » εἰς 16ον.

1827. Διάταξις πΚ Ἀγαθαγγέλου, περὶ προικοδοσιῶν, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 314.

— Βεράτιον μ. Πάφου Χαρίτωνος, ἐδ. ἐν π. Κυπριακὰ Χρονικὰ 5, 5 ἑπ.

— «*Διαταγαὶ γάμων καὶ προικοδοσιῶν.* Ὅροι καὶ κανόνες. Ἐν τῷ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κ/πόλεως τυπογραφείῳ»· εἰς 4ον.

— *Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* (Τροιζῆνος). Ἄρθρ. 99: «Ἡ Βουλὴ χρεωστεῖ νὰ φροντίσῃ διὰ νὰ συνταχθῶσι Κώδηκες, Πολιτικὸς Ἐγκληματικὸς καὶ Στρατιωτικός, ἔχοντες ἰδιαιτέραν βάσιν τὴν Γαλλικὴν Νομοθεσίαν.» Ἄρθρ. 134: «Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία δικάζει κατὰ τοὺς γραπτοὺς νόμους τοῦ ἔθνους». Ἄρθρ. 142: «Ἕως ὅτου δημοσιευθῶσι Κώδικες... οἱ Βυζαντινοὶ Νόμοι, τὸ Ἀπάνθισμα τῶν ἐγκληματικῶν... καὶ οἱ παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας δημοσιευόμενοι νόμοι ἔχουν ἰσχύν· εἰς δὲ τὰ ἐμπορικὰ ἰσχὺν νόμου ἔχει ὁ ἐμπορικὸς τῆς Γαλλίας Κώδηξ».

— «*Ἔκθεσις σαφεστέρα τῶν... περὶ προικῶν κεφαλαίων*» τῆς μ. Παραμυθίας, ἐδ. ὑπὸ Δ. Α. Παναγιωτίδου, ἐν ΠΕΦΣΚ 27, 309 ἑπ. (πρβλ. ἔτος 1792).

— Διονυσίου Πύρρου τοῦ Θετταλοῦ, *Νομικὸν βιβλίον κατ' ἀλφάβητον,* εἰς εἴκοσι βιβλία, Θεωρητικόν, Δικανικὸν καὶ Ἐκκλησιαστικόν, ἐκ τῆς Ἑξαβίβλου καὶ τοῦ Μολδαβικοῦ Κώδικος τοῦ Καλλιμάχη· βλ. Δ. Πύρρου, Ἀριθμητικὴ (Ναύπλ. 1828) 45· πρβλ. Π. Ζέπου, Ἡ νεωτέρα ἑλλην. ἐπιστήμη τοῦ Ἀστ. Δικαίου (Ἀθ. 1954) 14, σημ. 7 καὶ Ἰακ. Βισβίζη, ἐν ΑΙΕΔ 6 (1955) 1 - 7. Ἡ τύχη τοῦ χφ. ἄγνωστος.

1828. Ἔγγραφον τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Συμμάχων Αὐλῶν, ἀπευθυνουσῶν 28 ἐρωτήματα καὶ ζητουσῶν τὴν λύσιν των (τῆς 9 Ὀκτ.), ἐδ. ἐν Correspondance du Comte Capodistria, τ. 4, 460 ἑπ. καὶ (ὀρθότερον) ὑπὸ Α. Μάμουκα, Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέν. τῆς Ἑλλάδος, τ. 11, 236 ἑπ. καί: Ἀπάντησις τοῦ Πανελληνίου διὰ τοῦ Κα-

ποδίστρια (τῆς 18/30 Ὀκτ.) ἐν Correspondance, τ. 4, 455 ἐπ. καὶ Μάμουκα, ἔνθ' ἀν. 11, 245 ἐπ. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα τὰ ὑπ' ἀριθ. 24 - 28 ἐρωτήματα. Αἱ ἀπαντήσεις τῆς Κυβερνήσεως οὐχὶ πάντοτε ἀκριβεῖς (πρβλ. Δ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, 2, 56 ἐπ.).

— Κατάστρωσις τῶν ἔκπαλαι σιουρουτίων τοῦ βηλαετίου Ζαγορίου, ἐδ. ὑπὸ Ἰ. Λαμπρίδου, Ἠπ. Μελετήματα, Θ' 82 ἐπ. καὶ ὑπὸ Π. Βιζουκίδου, ἐν Ἠπ. Χρ. 2, 33 ἐπ. Ἀνεδ. ὑπὸ Δ. Ζώτου, Ἡ δικαιοσύνη εἰς τὸ Κράτος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ (Ἀθ. 1938) 56 ἐπ.

— Ψήφισμα ΙΘ' τῆς 15 Δεκ. τοῦ Κυβερνήτου (Μάμουκα, ἔνθ' ἀν. 11, 505 ἐπ.) ἄρθρ. 38: «Τὰ δικαστήρια ἀκολουθοῦν εἰς μὲν τὰ πολιτικά, τοὺς νόμους τῶν αὐτοκρατόρων, περιεχομένους εἰς τὴν πρόχειρον Ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, εἰς δὲ τὰ ἐμπορικά, τὸν τῆς Γαλλίας ἐμπορικὸν κώδηκα».

1829. Συνθήκη Ἀδριανουπόλεως.

1830. Πρᾶξις ὑπ' ἀριθ. 64 τῆς 4 Φεβρ. Α': «Ὁ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεὺς τόσον ἐκ τῶν Βασιλικῶν ὅσον καὶ ἐκ τῶν Νεαρῶν τῶν μεταγενεστέρων αὐτοκρατόρων θέλει συλλέξει ἅπαντας τοὺς πολιτικοὺς βυζαντινοὺς νόμους, κατατάττων αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνήκουσαν τάξιν».

— Ἐγκύκλιος περὶ ἐθίμων, τῆς 15 Δεκ., πρὸς τοὺς Προέδρους τῶν δικαστηρίων Σπάρτης, ἐδ. ἐν Μάουρερ (μετ. Ε. Καραστάθη), Ὁ ἑλληνικὸς Λαός, Α', 429 ἐπ.

— Ψήφισμα 152 τῆς 15 Αὐγ. *Περὶ Διοργανισμοῦ Δικαστηρίων*. Ἄρθρ. 148: «Τὰ δικαστήρια διὰ μὲν τὸ πολιτικὸν ἀκολουθοῦν τοὺς νόμους τῶν αὐτοκρατόρων· ἕωσοῦ δ' ἐκδοθῇ ἡ παρασκευαζομένη συλλογὴ αὐτῶν, θέλουν συμβουλεύεσθαι τοὺς περιεχομένους εἰς τὴν πρόχειρον ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου».

— Φιρμάνιον σ. Μαχμοὺτ Β', ὑπὲρ τῆς Χίου, ἐδ. ὑπὸ Stéphanopoli, 176 ἐπ.

1831. 20 Μαΐου. Προκήρυξις τοῦ ἐν Χανίοις Κρήτης Συμβουλίου τοῦ ἀντιβασιλέως Αἰγύπτου, περὶ φόρων, ἐδ. ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, ἐν ΕΕΚΣ 1, 137 ἐπ.

1832. *Πολιτικὸν σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, τῆς 15 Μαρτίου, τῆς Ε' Συνελεύσεως. Ἄρθρ. 291: «Ἕως ὅτου δημοσιευθῶσι κώδικες νόμων, κατὰ τὸ 118 ἄρθρον, οἱ βυζαντινοὶ νόμοι τῶν ρωμαίων καὶ χριστιανῶν αὐτοκρατόρων... καὶ οἱ παρὰ τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας δημοσιευόμενοι ἔχουν ἰσχύν». Ἄρθρ. 288: «αἱ ἐξ ὅλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πηγάζουσαι συμφωνίαι καὶ αἱ ἀπὸ συναλλαγμάτων ὑποθέσεις θέλουν δικάζεσθαι καὶ ἀποφασίζεσθαι κατὰ τὰς βάσεις ἐφ' ὧν στηρίζονται, χωρὶς νὰ παραβιάζωνται εἰς τὸ παραμικρὸν τὰ ἔγγραφα καὶ αἱ συνθῆκαι, αἱ γενόμεναι ἐπὶ καλῇ πίστει καὶ κατὰ τὰς ἐπικρατούσας τοπικὰς συνηθείας...».

26 - 11 - 1956

— Ἀνακοίνωσις Ὑψ. Πύλης πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῶν τριῶν Μ. Δυνάμεων (10 Δ/βρίου) περὶ τῶν χορηγηθέντων τῇ Σάμῳ προνομίων, ἐδ. ὑπὸ Stéphanopoli, 181 ἐπ.

— Θέσπισμα περὶ περιορισμοῦ τῶν προικοδοσιῶν διαφόρων χωρίων τοῦ βιλαετιοῦ Ζαγορίου τῆς Ἠπείρου, ἐδ. ὑπὸ Π. Βιζουκίδου, ἐν Ἠπ. Χρ. 2, 37 ἐπ.

1833. Γραπτὰ ἔθιμα Σπετσῶν, ἐδ. ἐν JGR 8, 559 - 563.

— Γραπτὰ ἔθιμα Ἀν. Σπάρτης, ἐδ. ὑπὸ Ἰακ. Βισβίζη, ἐν π. Ἀθηνᾶ 53, 253 ἐπ.

— «Πρόχειρον νόμων, τὸ λεγόμενον Ἡ *Ἑξάβιβλος*, συλλεχθεῖσα ἀπὸ ὅλους τοὺς νόμους κατ' ἐκλογὴν καὶ ἐπιτομὴν καὶ συνταχθεῖσα οὕτω παρὰ ... Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ μεταφρασθεῖσα παρὰ Κ. Κλονάρη. Ἐν Ναυπλίῳ...».

— Ἐγκύκλιος τῆς 22 Μαρτίου τῆς ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας, πρὸς τοὺς ἐπαρχιακοὺς Εἰρηνοδίκας καὶ Δημογέροντας τῆς Ἐπικρατείας. Περιέχει κατάλογον ἐρωτημάτων («ζητημάτων») περὶ τοπικῶν ἐθίμων· ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ Δ. Πασχάλη, ἐν ΑΟΚΕ 5, 151 ἐπ. καὶ ἐν ΑΙΔ 6, 217 ἐπ. καὶ ὑπὸ Ἰ. Βισβίζη, ἐν ΕΑΙΕΔ 3 (1950) 160 ἐπ.

— 18 Ἰανουαρίου. Προκήρυξις τοῦ Σερασκέρη Κρήτης, περὶ φόρων, ἐδ. ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, ἐν ΕΕΚΣ 1, 133 ἐπ.

1834. Προνόμια Σάμου. Βλ. Μετάφρασιν ὑψηλοῦ αὐτοκρ. Φιρμανίου, ἤτοι τῆς ὀργανικῆς Διατάξεως τῆς ἐκδοθείσης τὸ 1834 καὶ περιεχούσης τὰ χορηγηθέντα τοῖς Σαμίοις Προνόμια (1839). Πρβλ. Ἀρχεῖον Σάμου 4 (1955) 105 ἐπ.

1835. Ἔκδοσις τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἐν Ἀθήναις (μόνον κείμενον)· πρβλ. Ἰακ. Βισβίζη, ἐν ΤΑ, 163 - 172.

— Φιρμάνιον σ. Μαχμοὺτ Β' περὶ τῶν προνομίων τῶν ἐπανελθουσῶν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν νήσων Καλύμνου, Ἰκαρίας, Πάτμου καὶ Λέρου, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 107 ἐπ. καὶ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει ὑπὸ Stéphanopoli, 34 ἐπ.

— Φιρμάνιον σ. Μαχμοὺτ Β' ὑπὲρ τῆς Χίου, ἐδ. ὑπὸ Stéphanopoli, 176 ἐπ.

— Φιρμάνιον τοῦ ἰδίου, ὑπὲρ ἐπισκ. Προκοννήσου Βησσαρίωνος, ἐδ. ὑπὸ Τ. Γριτσοπούλου, ἐν ΑΘΛΓΘ 20 (1955) 125 - 131.

1836. Διάταξις πΚ Γρηγορίου Ϛ', περὶ προικοδοσιῶν, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 328.

— Διάταξις τοῦ αὐτοῦ, περὶ ἐγκύρου γάμου, ἐδ. αὐτόθι, Β' 203.
— Ἐγκύκλιος τοῦ αὐτοῦ, περὶ ἀπαγορεύσεως τῶν ἐκ πορνείας γάμων, ἐδ. ὑπὸ Θεοτοκᾶ, 196.
— Φιρμάνιον περιέχον τὰ πρῶτα καὶ δεύτερα προνόμια τῆς Σάμου, ἐδ. ἐν Ἀρχεῖον Σάμου 4 (1955) 109 ἑπ.
1837. Διάταξις τοῦ αὐτοῦ, κατὰ τῶν Ἀδελφάτων, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Β' 207.
1838. Διάταξις τοῦ αὐτοῦ, περὶ διαζυγίου, ἐδ. αὐτόθι, Β' 336.
— 17 Ὀκτ. Ἀπάντησις τῆς Ἐκκλ. Ἐπιτροπῆς πρὸς πΚ ἐπὶ τῆς Ἀναφορᾶς τῆς Ἰονικῆς Διοικήσεως πρὸς πΚ, περὶ βαθμολογίας τῶν συνοικεσίων, ἐδ. ἐν Πρακτικὰ τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, Κ/πολις 1839, σ. 59-130. Ἐν συνεχείᾳ: Ἐπιστολὴ πατριαρχείου καὶ Συνόδου πρὸς τοὺς Ἑπτανησίους. Τόμος περὶ συνοικεσίων. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀρχιερεῖς Ἑπτανήσου, καὶ Ἐπιστολὴ πρὸς Βουλήν.
1839. «*Τόμος περὶ συνοικεσίων*», ἐπὶ πΚ Γρηγορίου ϛ', ἐδ. ἐν Συντ. 5, 164 ἑπ., ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 370 ἑπ. καὶ ὑπὸ Θεοτοκᾶ, 197.
— Βεράτιον (Χάτι Σερὶφ) σ. Μαχμοὺτ Β' πρὸς τὸν μ. Ἡρακλείας Διονύσιον μνημονεύεται ὑπὸ Σ. Θ. Θεοφανείδου, ἐν ΑΘΛΓΘ 14, 353 ἑπ., περὶ τῶν προνομίων τοῦ Γένους. Πρβλ. Heidborn, Manuel de droit public et administratif de l'Empire Ottoman, 1 (1908) 94, 297.
— Χάτι-σερὶφ τῆς 3 Νοεμβρίου, ἐδ. ἐν Ὀθωμ. Κώδ. 1, 13-17 καὶ ὑπὸ Testa, 5, 140 ἑπ.
1840. Ἔγγραφον πΚ Ἀνθίμου Δ' πρὸς π. Ἀντιοχείας, περὶ παρακωλύσεως ἐκθέσμων γάμων, ἐδ. ὑπὸ Κ. Δελικάνη, Ἐπίσ. πατρ. ἔγγραφα 1, 260.
1841. Γράμμα πΚ Ἀνθίμου Δ', κατὰ προικοδοσιῶν, πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους τῆς μ. Νικομηδείας, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, ἐν π. Φιλολ. Ἠχὼ Κ/πόλεως περ. Β' ἀριθ. 3 (1896) 17 ἑπ.
— Codice civile degli Stati Uniti delle Isole Ionie. Corfù... εἰς 8ον. Ἐδ. ἐν ἑλλ. μεταφράσει τὸ 1851. Ἐπίσης ἐμπορικὸς καὶ ποινικὸς Ὀργανισμὸς Δικαστηρίων, Πολιτικὴ καὶ Ποινικὴ Δικονομία. Πρβλ. Π. Ζέπου, Ἡ σημασία τοῦ Ἰονίου πολιτικοῦ Κώδικος, ὡς τοπικοῦ ἑλλ. Δικαίου, ἐν ΑΙΔ 5, 556 ἑπ.
1843; Μ. Γεδεών, Αἱ φάσεις τοῦ παρ' ἡμῖν ἐκκλ. ζητήματος (Κ/πολις 1910) 60: «*προθύμως* [ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις] *ἐδέχθη... νὰ προκαλέσῃ ζήτημα περὶ διαθηκῶν τῶν Χριστιανῶν*».
1844. Διάταξις πΚ Γερμανοῦ Δ', περὶ προικοδοσιῶν, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Καν. Διατ. Α' 335.

1846. Ὑψηλὴ διαταγὴ περὶ μὴ ἐπεμβάσεως εἰς τὰς γαμικὰς ὑποθέσεις ἐν Γενὶ-[Παζάρ;], μνημονεύεται ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα, σ. στ'.
— Διαταγὴ πρὸς τὸν καδῆν Ἀμασείας, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου, αὐτόθι, σ. στ'.
1848. Ἔγγραφον πΚ Ἀνθίμου Δ' πρὸς π. Ἀντιοχείας, περὶ γάμων μεταξὺ ἑτεροδόξων, ἐδ. ὑπὸ Κ. Δελικάνη, ἔνθ' ἀνωτ. 1, 305.
1849. Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πΚ Ἀνθίμου Δ', περὶ ὅρκου, ἐδ. ἐν Συντ. 5, 617 ἑπ. καὶ ὑπὸ Θεοτοκᾶ, 107 ἑπ.
1850. Συνοδικὸς τόμος (29 Ἰουνίου), δι' οὗ ἀνεκηρύχθη τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐδ. ἐν Συντ. 5, 177 ἑπ.
— Φιρμάνιον ὑπὲρ τῆς Σάμου, ἑρμηνευτικὸν τοῦ φιρμανίου τοῦ 1832, ἐδ. ἐν Ἀρχεῖον Σάμου 4, 113 ἑπ.
1852. Νόμος Καταστατικὸς τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐδ. ἐν Συντ. 5, 602 ἑπ.
— Νόμος περὶ ἐπισκοπῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ περὶ τοῦ ὑπὸ τοὺς ἐπισκόπους τελοῦντος Κλήρου, ἐδ. αὐτόθι, 5, 591 ἑπ.
— Φιρμάνιον ὑπὲρ τῆς Σάμου, ἑρμηνευτικὸν τοῦ φιρμανίου τοῦ 1832, ἐδ. ἐν Ἀρχεῖον Σάμου 4, 119 ἑπ.
— Φιρμάνιον σ. Μετζήτ, περὶ τηρήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαίων τῶν ρωμαίων, ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 114 ἑπ.
1853. Φιρμάνιον ὑπὲρ πΚ Γερμανοῦ Δ', ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 164 (ἔνθα, ἐκ παραδρομῆς, ἐτέθη χρονία: 1852· πρβλ. τοῦ ἰδίου, Αἱ φάσεις, σ. 61, σημ. 73).
1855. Βεράτιον ὑπὲρ μ. Βελεγράδων Ἀνθίμου Ἀλεξούδη, ἐδ. ὑπ' αὐτοῦ, Σύντομος ἱστ. περιγραφὴ τῆς Ἱ. Μητρ. Βελεγράδων (Κέρκυρα 1868) 133.
— Βεράτιον πΚ Κυρίλλου Ζ', ἐδ. ἐν γαλλ. μεταφράσει, ὑπὸ Testa, 5, 162.
— Ὑπόμνημα 13 Μαΐου Ἀαλῆ-πασᾶ πρὸς λόρδον Clarendon: «*τὰ πατριαρχεῖα... συγκεντρώνουν τοιοῦτο σύμπλεγμα πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν δικαιωμάτων, οὕτως ὥστε δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι, ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἣν μόνη ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις ἀσκεῖ, οἱ Χριστιανοὶ διοικοῦνται, δικάζονται καὶ διευθύνονται μᾶλλον ὑπὸ χριστιανικῆς ἢ τουρκικῆς ἐξουσίας.*» Ἐδ. ὑπὸ Testa 5, 156· πρβλ. Stéphanopoli, 23.
1856. *Χάτι Χουμαγιούν*, τῆς 18 Φεβρουαρίου. Ἐδ. ἐν ἑλλ. μεταφράσει ἐν Ὀθωμ. Κώδ. 1, 21-39.
— Συνθήκη Παρισίων, ἧς τὸ ἄρθρ. 9 ἐπικυροῖ τὸ εὐθὺς ἀνωτέρω *Χάτι-Χουμαγιούν*.
1859. 26 Μαΐου. Προκήρυξις τοῦ Διοικητοῦ Κρήτης Μουσίρη Χουσνῆ πασᾶ,

περὶ ποινικῶν διατάξεων, ἐδ. ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, ἐν ΕΕΚΣ 1, 136 ἑπ.

1860. Βεράτιον πΚ. Ἰωακεὶμ Β', ἐδ. ἐν Ὀθωμ. Κώδ. 3, 2739 ἑπ.

1861. Καταστατικὸν Δημογεροντίας Διδυμοτείχου, τῆς 22 Ἰαν., ἐδ. ὑπὸ Γρ. Π. Εὐθυμίου, ἐν ΑΘΛΓΘ 18 (1953) 212 ἑπ.

— Ἐγκύκλιος Μ. Βεζύρου, σχετικὴ πρὸς τὴν κληρον. διαδοχὴν τῶν Χριστιανῶν, ἐδ. ὑπὸ Young, Corps de droit ottoman (Oxford 1905) 1, 283. Πρβλ. Μ. Caravocyro, Droit successoral en Turquie (Κ/πολις 1898) 152, σημ.

— Φιρμάνιον ὑπὲρ Σάμου, ἑρμηνευτικὸν τοῦ φιρμανίου τοῦ 1832, μνημονεύεται ὑπὸ Stéphanopoli, 64.

1862. Γενικοὶ Κανονισμοὶ τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου, ἐδ. ἐν Ὀθωμ. Κωδ. 3, 2773 ἑπ. καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ.

1864. Πρακτικὸν περὶ ἐθίμων Καρπάθου, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, ἔνθ' ἀν. 14 ἑπ. Ἀνεδ. ἐν JGR 8, 564 ἑπ.

1865. Βεράτιον ἀρχιεπ. Κύπρου Σωφρονίου, ἐδ. ὑπὸ Φιλ. Γεωργίου, Εἰδήσεις ἱστορικαὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου (1875) 136 ἑπ.

1866. Νόμος ΡΝ' περὶ ἀφομοιώσεως νομοθεσίας Ἑπτανήσου.

1867. «*Τὰ πρὸ δεκαετίας προνόμια τῆς νήσου Χίου*»· ἐδ. ὑπὸ Π. Κοντογιάννη, ἐν π. Χιακὰ Χρονικὰ 3, 76 ἑπ.

— Κανονισμὸς τῶν ἀρραβώνων ἐν Σιατίστῃ, ἐδ. ὑπὸ Α. Σιγάλα, ἐν π. Μακεδονικὰ 1, 274.

— Considérations sur l'éxécution du firman impérial du 18 février 1856, ἐδ. ὑπὸ Testa, 7, 438 ἑπ. καὶ ἀλλ. ἐν Ὀθωμ. Κώδ. 1, 40 ἑπ.

1868. Ὀργανικὸς Νόμος Κρήτης. Ἐδ. ἐν Χανίοις, ἄ.χ. [1879], ὑπὸ τὸν τίτλον: Κρητικοῦ Κώδικος τεῦχος Α' περιέχον... Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκην, ἐν ΕΕΚΣ 2, 223.

1871. Συνθήκη Λονδίνου.

1873. Κανονισμὸς Δημογεροντίας Διδυμοτείχου (17 Ὀκτ.), ἐδ. ὑπὸ Γρ. Π. Εὐθυμίου, ἐν ΑΘΛΓΘ 20 (1955) 44-45.

1875. Χάττι τῆς 30 Νοεμβρίου. Πρβλ. Mémoire confidentiel sur le Hatti impérial (Ἀθ. 1876), ἀνατ. ἐκ τοῦ Messager d'Athènes. Πρβλ. Ἐκ. Ἀλ. 4, 126.

1876. Γραπτὴ διατύπωσις ἐθιμικοῦ δικαίου Ἀστυπαλαίας, ἐδ. ὑπὸ Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, ἐν π. Λαογραφία 13 (1950) 126 ἑπ.

1878. Συνθήκη Βερολίνου.

— Σύμβασις τῆς Χαλέπας (Κρήτης), δι' ἧς ἐπεξετάθη καὶ διετάχθη ἡ πλήρης ἐφαρμογὴ τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου (βλ. ἔτος 1868). Ἐδ. ἐν τῷ ἐν ἔτει 1868 μνημονευομένῳ βιβλίῳ.

— Ἀναφορὰ τοῦ Στυλ. Χουρμουζίου, πρὸς τὸν βαλῆν Σάββα πασᾶν Κύπρου, περὶ τῆς κακῆς ἐφαρμογῆς τῶν περὶ διαθηκῶν διατάξεων ἐν τῇ νήσῳ, ἐδ. ὑπὸ Κ. Χρυσάνθη, ἐν π. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 18 (1954), σ. ϞΥ' - ρα'.

— Ἐγκύκλιος Ὑπ. Ἐξωτ. Τουρκίας, περὶ τοῦ κύρους διαθηκῶν τῶν Χριστιανῶν· πρβλ. Μ. Caravocyro, ἔνθ' ἀνωτ. (ἔτος 1861) 157.

1881. Ἐγκύκλιος πΚ Ἰωακείμ, περὶ δικαστηρίων, ἐδ. ἐν Ἐκ. Ἀλ. 1, 235.

1882. Συνοδικὴ διάταξις πΚ Ἰωακεὶμ Γ', ἐπιτρέπουσα διαζύγιον μετὰ τριετῆ ἀποδημίαν ἀνδρός, μὴ φροντίζοντος προσηκόντως περὶ τῆς γυναικός, ἐδ. ὑπὸ Θεοτοκᾶ, 293.

1883. Ἐπὶ τῆς διενέξεως μεταξὺ Ὑψ. Πύλης καὶ Πατριαρχείων ἐπὶ τῶν προνομίων, βλ. σχετικὴν ἀνταλλαγὴν ἐγγράφων, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 3, 564-570, 4, 125-135, 174-178 καὶ 470· ἐπρόκειτο περὶ τῆς δωσιδικίας τῶν κληρικῶν ἐπὶ ποιν. ὑποθέσεων, περὶ τῆς δωσιδικίας ἐπὶ δικῶν διατροφῆς, ὡς καὶ περὶ διαθηκῶν· τὰ ζητήματα ἐλύθησαν ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων τοῦ Πατριαρχείου.

1890. Περὶ τῆς ἀμφισβητήσεως τῶν προνομίων ἐκ μέρους τῆς Ὑψ. Πύλης, πρβλ. Μ. Καραβοκυρόν, ἐν Ἐκ. Ἀλ. 33 (1913) 20.

1891. Βεζυρικὴ ἐγκύκλιος περὶ προνομίων, ἐδ. ὑπὸ Θεοτοκᾶ, 34-36, ὡς καὶ σχετικὴ ταυτόχρονος πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος, αὐτόθι, 37-38.

1893. Δύο ἐγκύκλιοι πΚ περὶ προικός, ἐδ. ὑπὸ Θεοτοκᾶ, 503 ἑπ.

1894. Ἐγκύκλιος πΚ περὶ διαζυγίου, ἐδ. ὑπὸ Θεοτοκᾶ, 294.

1897. *Σαμιακὸς Κῶδιξ*, τεθεὶς ἐν ἰσχύϊ ἀπὸ τοῦ 1899, καταργηθεὶς δὲ διὰ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

1898. Περὶ κανονισμοῦ τῶν ἐν Σάμῳ Ἱ. Μονῶν· νόμος 802 τῆς 1/1/1898.

1900. Καταστατικὸς Νόμος τῆς ἐν Κρήτῃ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (Χανιὰ 1900).

1901. Βεράτιον πΚ Ἰωακεὶμ Γ', ἐδ. ὑπὸ Γεδεών, Γράμματα 65-75.

1903. *Ἀστικὸς Κῶδιξ Κρήτης* (ὑπ' ἀριθ. 573), ἐξ ἄρθρων 1357.

1909. Ἔκθεσις δημογεροντίας Σύμης πρὸς τὴν τουρκικὴν ἐπιτροπὴν ἐξετάσεως τῶν προνομίων τῆς νήσου, ἐδ. ἀποσπασματικῶς γαλλιστὶ ὑπὸ Stéphanopoli, 37-39.

— Σύνταγμα Τουρκίας.

— Ὑπόμνημα πληρεξουσίων τῆς Δωδεκανήσου πρὸς τὴν Ὑψ. Πύλην, περὶ διατηρήσεως τῶν προνομίων, ἐδ. ὑπὸ Stéphanopoli, 98-106.

1912. Ὑπόμνημα τῆς 1/14 Ἰουνίου τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Δωδεκανησίων, ἐδ. ὑπὸ Stéphanopoli, 87-98.

1923. Συνθήκη Λωζάννης. Δι' αὐτῆς κατηργήθησαν τὰ προνόμια.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ[1]

1[2]

Κύριλλος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

|[2] *† Ἴσον ἀπαραλλάκτως τοῦ ἴσου τοῦ πρωτοτύπου π(ατ)ριαρχικοῦ*

---

[1] Τὰ ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 3, 4, 6 ἐκδιδόμενα περαιτέρω πατριαρχικὰ γράμματα ἐπιμελῶς φυλάσσονται εἰς τὸ τμῆμα χειρογράφων τῆς Δημοσίας Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνης, τὸ δὲ ὑπ' ἀριθ. 5 ἀπόκειται εἰς τὴν ἐν Παρισίοις Γαλλικὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτῶν ἀποκαθίσταται σιωπηρῶς ἡ ὀρθογραφία, ἡ στίξις, τὰ ἐν γένει σφάλματα τοῦ κειμένου, αἱ ἡμαρτημέναι γραφαί, τὰ χάσματα κλπ., δηλοῦται δὲ ἐν τέλει ἑκάστου εἰς βραχὺ ὑπόμνημα ἡ ἀρχικὴ γραφή. Τὰ ἀρχικὰ τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ τῶν μετὰ τὰς τελείας στιγμὰς λέξεων γράφονται κεφαλαῖα. Τὰ συντετμημένα καὶ αἱ βραχυγραφίαι ἀναπτύσσονται ἐντὸς παρενθέσεων, τὰ ἐλλείποντα λόγῳ φθορᾶς τοῦ ἐγγράφου συμπληροῦνται ἐντὸς ὀρθογωνίων ἀγκυλῶν [ ], τὰ δ' ἐκ παραδρομῆς τοῦ γραφέως χάσματα ἐντὸς ἀμβλυγωνίων ἀγκυλῶν ⟨ ⟩. Ἐντὸς τῶν εἰδικῶν παρενθέσεων { } τίθενται τὰ ὀβελιστέα. Διὰ καθέτων γραμμῶν χωρίζονται οἱ στίχοι ἀλλήλων καὶ ἀριθμοῦνται.

[2] Περγαμηνὴ καταλήγουσα εἰς γλῶσσαν, ἄνευ βούλλας. Ἔχει διαστάσεις 0,71×0,47 μ., τὸ δὲ κείμενον καταλαμβάνει μόνον 0,53×0,38 μ. Πλὴν αὐτῆς ὑπάρχει καὶ δεύτερον ἴ σ ο ν, πανομοιότυπον τῆς περγαμηνῆς, ἐπὶ κοινοῦ χάρτου, εἰς πλεῖστα σημεῖα φθαρέντος καὶ διατηρηθέντος δι' ἐπικολλήσεως ἐπὶ τῶν νώτων λευκοῦ χονδροῦ χάρτου συγχρόνου. Ἔχει τὸ δεύτερον τοῦτο ἀντίγραφον διαστ. 0,555×0,416 μ. καὶ ἐκ τοῦ ὅτι αἱ πρὸς τὸ περγαμηνὸν διαφοραὶ εἴς τε τὸ κείμενον καὶ τὰς ὑπογραφὰς τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων τοῦ 1624 ἔτους τῆς ἐπικυρώσεως εἶναι ἀσήμαντοι εἰκάζομεν, ὅτι μικρὸς χρόνος διέρρευσεν ἀπὸ τῆς ἐκπονήσεως ἑκατέρου. Ἀμφότερα τὰ γράμματα ταῦτα δὲν εἶναι ἄγνωστα, διαφυλαχθέντα εἰς τὴν ἐν Δημητσάνῃ Βιβλιοθήκην πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Βλ. Ν ί κ ο υ Α. Β έ η, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὸ Das Corpus der Grichischen Urcunden des Mittelalters und der Neuren Zeit, ἐν τῇ «Byzantinische Zeitschrift», τόμ. XIV (1906), σελ. 476. Ἀλλὰ τὸ γράμμα περιεσώθη καὶ ἐκ τρίτου ἀντιγράφου ἐν φφ. 305α - 306α τῆς γνωστῆς Νομικῆς Συναγωγῆς, τῆς προνοίᾳ τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου ἐκπονηθείσης. Ἡ τελευταία αὕτη καταχώρισις πρέπει νὰ ἐγένετο ἐκ πατριαρχικοῦ κώδικος τοῦ ιζ´ αἰῶνος. Αἱ εἰς τὸ ἀκολουθοῦν κριτικὸν ὑπόμνημα βραχυγραφίαι ἀναφέρονται: Π = Περγαμηνή, Α = δεύτερον ἐπὶ κοινοῦ χάρτου ἀντίγραφον, Ν.Σ. = Νομικὴ Συναγωγὴ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Κ = ἔκδοσις Καστόρχη, ἐφ' ἧς στηρίζονται πᾶσαι μεταγενεστέρως, Ε = ἔγγραφα, ἤτοι συλλήβδην Π., Α. καὶ Ν.Σ.

παλαιγενοῦς σιγιλλιώδους γράμματος, ἐκβληθὲν παρὰ τοῦ παλαιοῦ κ(αὶ) ἀρχαίου κώδικος τ(ῆς) τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησί(ας), ὁραθέντος παρά τε τ(ῆς) ἡμῶν |[3] μετριότητος κ(αὶ) τῆς ὑπερτελεστάτης ἱερᾶς τῶν ἀρχιερέ(ων) Συνόδου, τῶν ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ποθεινοτάτων ἀδ(ε)λ(φ)ῶν κ(αὶ) συλλειτουργῶν τῶν κ(αὶ) κάτωθεν ὑπογραψόντ(ων).

|[4] *Πολύευκτος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.*

|[5] *† Καὶ λιμένων μὲν κατασκευαὶ τοῖς ἐκ πελάγους χειμαζομένοις, οἰκιῶν τε καταλύσεις πρὸς ξένους τε ὑποδοχαί, τἄλλα τε ὅσα τοῖς ἀν(θρώπ)οις ἐπινενόηται πρὸς ἐπικουρίαν τῶν ἐνοχληκότ(ων), πρᾶγμα |[6] τοῦτο λυσιτελὲς κ(αὶ) πολλὴν ὠφέλειαν ἐμποιοῦν τοῖς περὶ ταῦτα ἐσπουδακόσιν. Ἀλλ' οὔπω πάντα ταῦτα τοσοῦτον ἐπωφελεῖ, ὅσον ἱερῶν οἴκων οἰκοδομαὶ κ(αὶ) προσόδων χορηγία, πρὸς τοῦτο τ(ὴν) διαμονὴν αὐτῶν |[7] διασώζουσα. Τὰ μὲν γὰρ κανόσι παρέχονται τ(ὴν) ὠφέλειαν, ἀλλὰ περὶ τὸ σῶμα κ(αὶ) μόνον τούτ(ου) ἡ θεραπεία, ἡ δέ γε τῶν ἱερῶν σύστα(σις) κ(αὶ) ἀμφοτέροις τ(ὴν) ἐπικουρίαν ἐπάγει. Ψυχὰς γὰρ οἰκειοῖ θ(ε)ῷ διὰ πράξεώς τε |[8] κ(αὶ) θεωρί(ας), ὧν ἑκάτερα τῷ μονήρει βίῳ κάλλιστα κατορθοῦνται ἐκ τ(ῆς) κοσμικῆς τῶν ἀν(θρώπ)ων ἀναχωρήσεως κ(αὶ) τὰ τοῦ σώματος πάνυ ἐν ἀσφαλείᾳ τηρεῖ. Τ(ὴν) γὰρ βιοτικὴν ἀποφυγὼν αὐτοτρικυμίαν καὶ τῇ μονῇ προσ|[9]δραμὼν ἤδη γαληνιᾷ, ὡς χειμῶνος τοῦ βίου τῷ μονήρει βίῳ καθορμιζόμενος· τοῖς γὰρ πρὸς ταῦτα σπουδὴν ποιουμένοις συναίρεσθαι κ(αὶ) ἡμ(ᾶς) τῶν ἀναγκαί(ων) ἂν εἴη, συναράττεσθαι δὲ τοῦτο οὐ μόνον ὡς κοινωνὸς |[10] πρωτουργῶν τῇ χορηγίᾳ τῶν ἀναγκαί(ων), ἀλλὰ κ(αὶ) πᾶς τις ἄλλος, ὃς ἂν δυνηθῇ πραγματεύσασθαι ταῖς μοναῖς. Ὃ δὴ πρὸ τῶν ἄλλ(ων) ἂν εἴη, εἴ τις τὰ προσόντα ταύταις κειμήλια ἐπασφαλῆ μένειν παρασκευάσειε, τοὺς |[11] δὲ τὸ πρότ(ερον) αὐτὰς δειμαμένους κἀκεῖνα ταύταις ἀφιερώσαντας, εἰς ἐγκώμιον οὐχ ἔλαττον. Οἱ μὲν γὰρ προσῆξαν αὐτὰς τῷ θ(ε)ῷ, οἱ δὲ τ(ὴν) φιλίαν τούτ(ων) ἐπραγματεύσαντο· ὅπερ οὐκ ἂν ἄλλοθέν περ γένοιτο, ἢ |[12] ἐκ χρυσοβούλλων λόγων κ(αὶ) π(ατ)ριαρχικῶν σιγιλλί(ων) {μὴ} δυναμέν(ων) πολλῷ γε τῷ περιιόντι τὰς ὁρμὰς τῶν πλεονεκτῶν ἀναστέλλειν κ(αὶ) τ(ὴν) ἐλευθερίαν αὐτῶν παρέχειν, ὡς ἡ πρόθε(σις) ἦν ἐξ ἀρχῆς τῶν αὐτὰς δειμαμέ(νων). |[13] Οὐ μὴν ἀλλὰ κ(αὶ) ἱερῶν πν(ευματ)ικῶν ἀξιοῦσθαι δεῖ παρ' ἡμῶν, ἅτε τ(ῆς) πρὸς αὐτὰς τιμῆς ἐπὶ τὸν κτίτορα τούτων παραπεμπούσης τὸν ἔπαινον. Ἐξ ὧν τήν τε προθυμίαν αὐτῶν ἔστιν ἐπαυξῆσαι κ(αὶ) ἄλλους πρὸς τὸν ὅμοιον |[14] ζῆλον διερεθίσαι· εἰς τοῦτο δὲ τείνει τὰ τοῦ σκοποῦ. Ἐπειδὴ τοίνυν κ(αὶ) ὁ οἰκεῖος τοῦ κρατίστου ἁγίου μου βασιλέως κ(αὶ) αὐτοκράτορος κυρίου Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, τοῦ ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ποθεινοτάτου υἱοῦ τ(ῆς) ἡμῶν μετριότητος κύ(ριο)ς |[15] Ἰωάννης Δαμπαρδόπουλος, φιλόσοφος, ὁ πρωτασηκρῆτις, ἅτε φύσεως ὢν ἀγαθῆς κ(αὶ) πολλῷ περὶ τὰ θεῖα ποιούμ(εν)ος τ(ὴν) φρον-*

τίδα, ζῆλόν τε ἀναλαβὼν ἔνθεον κ(αὶ) διάπυρον ἔρωτα φιλοτίμῳ χρησάμενος χειρὶ |[16] ἀνήγειρεν ἐκ βάθρων μονὴν ἱερὰν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς μ(ητ)ροπόλ(εως) Παλαιῶν Πατρῶν, κατὰ τ(ὴν) ἐνορίαν τ(ῆς) ἐπισκοπῆς αὐτοῦ Λακεδαιμονί(ας), πλησίον χώρ(ας) Δημητζάνης, ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Μονοπόρου, |[17] ἐπ' ὀνόματ(ι) τιμωμ(έν)ην τ(ῆς) ὑπεραγί(ας) μου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου κ(αὶ) ἀειπαρθένου Μαρί(ας), ἣν διὰ τ(ὴν) τοῦ φιλοσόφου ἐπωνυμίαν μονὴν τοῦ Φιλοσόφου ἐκάλεσαν μετὰ ταῦτα, πρὸς καταμονὴν μοναζόντ(ων) ἀνδρῶν κ(αὶ) θ(ε)ῷ |[18] ἀφιερωμ(ένων), ψυχικῆς αὐτοῦ σ(ωτη)ρίας ἕνεκα, ναόν τε περικείμενον κ(αὶ) φιλότιμον κατεσκεύασεν ἐν αὐτῇ κ(αὶ) κελλί(ων) οἰκοδομὰς κ(αὶ) ἄλλα τινὰ ἐργασάμ(εν)ος πρὸς θεραπείαν κ(αὶ) ἀνάπαυ(σιν) τῶν εὑρισκομ(ένων) ἐν αὐτῇ ψυχῶν, ἔτι δὲ κ(αὶ) |[19] ἱερὰ κειμήλια κ(αὶ) προσενέξεις, τὰς μὲν ἰδιοποιήσας, τὰς δὲ κ(αὶ) μετὰ ταῦτα μέλ(λων) προσηλῶσαι ἐν αὐτῇ. 'Ηξίωσε τανῦν, ἵνα κ(αὶ) παρὰ τ(ῆς) ἡμῶν μετριότ(η)τος τύχῃ σιγιλλιώδους γράμματος, ἐπὶ τῷ καθιερωθῆναι μ(ὲν) ἐπὶ π(ατ)ριαρχικῷ σταυρο|[20]πηγίῳ, εὑρίσκεσθαι δὲ κ(αὶ) εἰς τὸ ἑξῆς ἐπὶ τ(ὴν) π(ατ)ριαρχικ(ὴν) περιωπήν, ἀκαταδούλωτόν τε κ(αὶ) ἀκαταπάτητον, ὑπό τε τοῦ κ(α)τ(ὰ) καιροὺς εὑρισκομένου ἐκεῖσε μ(ητ)ροπολίτου Παλαιῶν Πατρῶν κ(αὶ) τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ Λακεδαιμονί(ας), ὡς μηδεμί(αν) |[21] ἐχόντων ἐν αὐτῷ ἄδει(αν), ἢ ἀνάκρισιν ποιεῖν, ἢ ἀπαιτεῖν παρ' αὐτοῦ τὸ τυχόν. 'Ιδοὺ τ(ὴν) τούτου αἴτησιν προσδεξαμ(ένη) ἡ μετριότ(ης) ἡμῶν ὡς θεοφιλῆ κ(αὶ) καθάπαξ σκοποῦ μετέχουσαν ἀγαθοῦ, τὸ παρὸν σιγιλλιῶδες γράμμα |[22] ἐπιχορηγεῖ τῇ αὐτῇ μονῇ, δι' οὗ δὴ κ(αὶ) διορίζεται κ(αὶ) ἀποφαίνεται, ἵνα ἡ τοιαύτη θεία μονὴ τ(ῆς) Παναγί(ας) μου τοῦ Φιλοσόφου, ἡ ἀρτίως ἀνεγερθεῖ(σα) ἐκ βάθρων αὐτῶν παρὰ τοῦ προειρημ(ένου) ἄρχοντος φιλοσόφου τοῦ πρωτα|[23]σηκρήτου, εὑρίσκηται ἅμα τοῖς μετοχίοις αὐτ(ῆς), ὡς ἐπὶ σταυροπηγίῳ π(ατ)ριαρχικῷ ἀνοικοδομηθεῖσα, ὑπὸ τὸν κ(α)τ(ὰ) καιροὺς οἰκουμενικὸν π(ατ)ριάρχην κ(αὶ) μνημονεύῃ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ὥστε μήτε ἄδειαν ἔχειν τὸν |[24] κατὰ καιροὺς μ(ητ)ροπολίτ(ην) Παλαιῶν Πατρῶν ἢ τὸν ἐπίσκοπον αὐτοῦ Λακεδαιμονί(ας), μήτε ἕτερόν τινα τῶν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ μ(ητ)ροπολιτῶν μετ' ἐξουσί(ας) ἰδί(ας) κ(αὶ) αὐθεντί(ας) εἰσέρχεσθαι ἐν αὐτῇ κατὰ τούτου ἱερατικόν τι |[25] διαπράξασθαι, ἢ ἀπαιτεῖν τὸ σύνολον ἀπ' αὐτῆς, ἀλλὰ καθάπαξ εὑρίσκεσθαι τοὺς τοιούτους ἐκκωλυμένους, ὀφείλοντος μόν(ον) τοῦ κατὰ καιροὺς π(ατ)ριαρχικοῦ ἐξάρχου κρίνειν κ(αὶ) θεωρεῖν πᾶσαν ἐμπίμπτουσαν |[26] ἐκκλησιαστικ(ὴν) ὑπόθεσιν κ(αὶ) διορθοῦν ταύτην κανονικῶς κ(αὶ) νομίμως κ(αὶ) ὡς φίλον θ(ε)ῷ. Οἱ δὲ ἐκεῖσε συνήθως εὑρισκόμενοι ψάλλοντ(ες) ἱερεῖς ὑπάρχωσι καὶ οὗτοι, ὡς π(ατ)ριαρχικοί, ἐλεύθεροι κ(αὶ) ἀκαταδούλωτοι, ἔτι δὲ κ(αὶ) |[27] ἀναπαίτητοι κ(αὶ) ἀνεξέταστοι ἀπὸ πάντ(ων) τῶν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ μ(ητ)ροπολιτῶν, ὑπόκεινται δὲ μόνον κ(αὶ) αὐτοὶ τῇ ἡμῶν μετριότητι κ(αὶ) τῷ κατὰ

καιροὺς π(ατ)ριάρχῃ κ(αὶ) π(ατ)ριαρχικῷ ἐξάρχῳ κ(αὶ) παρ' αὐτοῦ ἀνακρίνωνται |[28] κ(αὶ) ἐξετάζωνται νομίμως κ(αὶ) κανονικῶς, τ(ὴν) δὲ οἰκονομίαν κ(αὶ) διοίκησιν πάντ(ων) τῆς τοιαύτης μονῆς ἔχῃ μόνος ὁ κατὰ καιροὺς ἡγούμενος, ὅστις κ(αὶ) ὀφείλει ἐκλέγεσθαι ἐκ μέσου τῆς ἀδελφότητος κ(αὶ) ἀποκαθίστασθαι |[29] εἰς τ(ὴν) ἡγουμενί(αν)· πρὸς τούτοις δὲ ὅτε χρεία χειροτονί(ας) γενήσεται αὐτοῖς, προσκαλῶνται ἕνα τινὰ τῶν ἀρχιερέ(ων), ὃν ἂν ἐθέλωσι, σφραγίζειν κ(αὶ) χειροτονεῖν ἀναγνώστ(ας) κ(αὶ) ὑποδιακόνους, διακόνους τε κ(αὶ) πρεσβυτέρους |[30] κ(αὶ) πάντα τὰ ἀρχιερατικὰ ἐκτελεῖν, χωρὶς τ(ῆς) τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσ(εως), μηδενὸς ἐναντιουμένου περὶ τούτου ἢ ἀντιλέγοντος, ἐν ἀργίᾳ κ(αὶ) ἀφορισμῷ. Ὅθεν κ(αὶ) εἰς τ(ὴν) περὶ τούτου δήλω(σιν) κ(αὶ) ἀσφάλειαν ἐγένετο κ(αὶ) τὸ παρὸν |[31] σιγιλλιῶδες γράμμα κ(αὶ) ἐπεδόθη τῇ διαληφθείσῃ μονῇ τῆς Παναγί(ας) μου, τοῦ Φιλοσόφου, τῇ π(ατ)ριαρχικῇ κ(αὶ) σταυροπηγιακῇ. 'Εν ἔτει ͵ςφ̄ υφ̄ οφ̄ [εφ], μηνὶ Αὐγούστῳ, ἰν(δικτιῶνο)ς ιης.

|[32] † Πολύευκτος, ἐλέῳ θ(εο)ῦ ἀρχι(επίσκοπ)ος Κων(σταντινου)πόλε(ως) νέ(ας) Ρώμ(ης) κ(αὶ) οἰκ(ουμ)εν(ικ)ὸς π(ατ)ριάρχ(ης).

'Εν ἔτει ͵ζφ, ρφ̄, λφ̄, βφ, 'Ιουνίῳ μηνί, ἰν(δικτιῶν)ος ζης.

|[33] † Κύριλλος ἐλέῳ θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλε(ως) νέας ῥώμης κ(αὶ) οἰκουμεν(ικὸς) π(ατ)ριάρχης.

|[34] † 'Ηρακλείας Νεόφυτος	† Κυζίκου Παρθένιος
† Νικομηδείας Νεόφυτος	† Εὐρίπου 'Ιωάσαφ
† 'Αδριανουπόλεως Παρθένιος	† Παλαιῶν Πατρῶν Θεοφάνης
|[35] † 'Αθηνῶν Θεοφάνης	† 'Αγχιάλου Χριστοφόρος
|[36] † Προύσης 'Ιωάσαφ	† Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Γαβριὴλ
† Θεσσαλονίκης Παΐσιος	† Λακεδαιμονίας 'Ιωάσαφ
† Γάνου καὶ Χώρας 'Ιωαννίκιος	
|[37] † Χίου 'Ιγνάτιος	† Σμύρνης 'Ιάκωβος
† Σηλυβρίας Λαυρέντιος	† Διδυμοτείχου Ἄνθιμος
† Αἴνου Παρθένιος	
|[38] † Προκονήσου Κλήμης	† Ναυπλίου καὶ Ἄργους Θεοφάνης
† 'Αρχιεπίσκοπος Ντζίας καὶ Θερμίων Νεκτάριος	† Βάρνης Παρθένιος
|[39] † Μηδείας καὶ Σωζουπόλεως Θεοδόσιος	† Ραιδεστοῦ Μελχισεδὲκ
† 'Αγαθουπόλεως Μητροφάνης	

Ὑπόμνημα

Στ. [5]: οἰκιῶν τε καταλύσεις, Κ: καταστάσεις. — Ε: πρόξενον ὑποδοχαί, Κ: πρόξενοι ὑποδοχῆς. — Ε: τἄλλατε. — Π, Α: ἐνοχλοικότων, Ν.Σ, Κ: ἐνοχλούντων.

Στ. 6: *πολλὴν ὠφέλειαν*, Ε: *πολλῶν ὠφέλειαν*, Κ: *πολλὴν ὠφέλειαν*. — *χορηγία*, Ε: *χορηγίαι*, Κ: *χορηγία*. — *πρὸς τοῦτο*, Ν.Σ: *πρὸς τούτοις*.

Στ. 7: *κανόσι*, Κ: *κἄν τινα*. — *ἀλλὰ καὶ περὶ τὸ σῶμα*, Ε: *ἀλλὰ περὶ τὸ σῶμα*. — *θεῷ*, Κ: *τῷ θεῷ*. — *διὰ πράξεως*, Π: *διαπράξεως*.

Στ. 9: *ὡς χειμῶνος*, Κ: *ἐκ χειμῶνος*. — *καθορμιζόμενος*, Ε: *καθορμιζόμενον*. — *συναίρεσθαι καὶ ἡμᾶς*, Ε: *συνάρεσθαι καὶ ἡμᾶς*, Κ: *συναίρεσθαι καὶ ἡμῖν*. — *συναράτεσθαι δὲ τοῦτο*, Κ: *συναίρεται δ' εἰς τοῦτο*. Τὸ ρ. ἐνταῦθα ληπτέον ἀμεταβάτως, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ συνάπτειν στερεῶς, βοηθεῖν, τὸ δὲ ἀπαρμφ. ἐτέθη ἀπολύτως, ἡ λ. *τοῦτο* = ὡς πρὸς τοῦτο, δηλ. *τὸ προστρέχειν τῇ μονῇ, γαληνιᾶν* κλπ. Ἡ φράσις περιέχει μίαν παρακίνησιν νὰ βοηθοῦν τὰς μονὰς καὶ πάντες οἱ δυνάμενοι, πλὴν τῶν ἱδρυτῶν.

Στ. 9-10: *ὡς κοινωνὸς πρωτουργῶν*, Π, Α: *προτουργών*, Κ: *ὁ κοινωνὸς πρωτουργῶν*. — *ὃ δή*, Π: *ὁ δή*, Α, Ν.Σ: *ὃ δεῖ*, Κ: *ὃ δέ*.

Στ. 11-12: *δειμαμένους* = κτίσαντας δι' ἑαυτοὺς (ρ. *δέμω*), Π, Α: *δημαμένους*.

Στ. 12: *σιγιλλίων*, Κ: *σιγγιλίων*. — *τῷ περιιόντι*, Ε: *περιόντι*. — *τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν*, Ν.Σ: *αὐτούς*, Κ: *αὐταῖς*.

Στ. 13: *τῆς πρὸς αὐτάς*, Ε: *αὐτοῦ*. — *κτίτορα*, Ε: *κτήτορα*.

Στ. 15, 22: *πρωτασηκρῆτις*, Κ: *πρωτοσηκρήτης*. — *ζῆλόν τε*, Ε: *ζῆλοντε*.

Στ. 16: *τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ*, Κ: *τῆς ἐπισκοπῆς*.

Στ. 17: *ἣν διὰ τὴν τοῦ φιλοσόφου ἐπωνυμίαν μονὴν τοῦ Φιλοσόφου...* Α, Ν.Σ: *ἣν διὰ τὴν τοῦ φιλοσόφου αὐτοῦ ἐπωνυμίαν καὶ αὐτὴν μονὴν τοῦ Φιλοσόφου...*

Στ. 18: *κατεσκεύασεν ἐν αὐτῇ*, Ε: *κατεσκεύασεν ἐν αὐταῖς*. — *ἐν αὐτῇ ψυχῶν*, Ε: *ἐν αὐτῷ ψυχῶν*.

Στ. 19, 21: *σιγιλλιῶδες*, Κ: *σιγγιλιῶδες*. — *ἀγαθόν*, Ν.Σ: *ἀγαθήν*.

Στ. 22, 23: *εὑρίσκηται... μνημονεύῃ*, Ν.Σ: *εὑρίσκεσθαι, μνημονεύειν*.

Στ. 24: *μετ' ἐξουσίας*, Ε: *μετεξουσίας*. — *κατὰ τούτου ἱερατικόν τι διαπράξεσθαι*, Κ: *κατὰ τούτου ἐλλ.*

Στ. 26: *ταύτην*, Κ: *ταῦτα*. — *οἱ δὲ ἐκεῖσε... ψάλλοντες*, Ν.Σ: *οἱ δὲ ἐκεῖσε εὑρισκόμενοι συνήθως ψάλλοντες*.

Στ. 27: *καὶ ἀπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ Π...*, Ν.Σ: *καὶ ἀπὸ τῶν ἐν τῇ Π...*

Στ. 29: *ὃν ἂν ἐθέλωσι*, Α, Ν.Σ: *ὃν ἐθελωσι*. — *διακόνους τε καὶ πρεσβυτέρους*, Κ: *καὶ πρεσβυτέρους*.

Στ. 31: *σιγιλλιῶδες*, Κ: *σιγγιλιῶδες*. — *τῆς Παναγίας μου*, Ν.Σ: *τῆς ὑπεραγίας μου*, μεθ' ὃ εἰς τὴν ᾤαν: *τῆς Παναγίας μου*. — Ε: *ἰνδ. θης*.

Στ. 32: ἡ χρονολογία τῆς ἐπικυρώσεως τοῦ ἴσου ἐν Α. ἐλλείπει.

Στ. 33-39: ὑπογραφαὶ ἐν Ν.Σ. καὶ Κ. ἐλλείπουν, ἐν Α ἰδιοχείρως: *Καισαρείας καὶ Καππαδοκίας Γρηγόριος, Ἡρακλείας Νεόφυτος, Κυζίκου Παρθένιος, Ἀδριανουπόλεως Παρθένιος, [Εὐρίπου] Ἰωάσαφ, Παλ. Πατρῶν Θεοφάνης, Νικομηδείας Νεόφυτος, Ἀθηνῶν Θεοφάνης, Θεσσαλονίκης Παρθένιος, Λακεδαιμονίας Ἰωάσαφ, Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Γαβριήλ, Προύσης Ἰωάσαφ, Διδυμοτείχου Ἄνθιμος, Μεσημβρίας Ἀκάκιος, Γάνου καὶ Χώρας Ἰωαννίκιος, Αἴνου Παρθένιος, Μηδείας καὶ Σωζουπόλεως Θεοδόσιος, Ἀγχιάλου Χριστοφόρος, Προκοννήσου Κλήμης, Σηλυβρίας Λαυρέντιος, Ναυπλίου καὶ Ἄργους Θεοφάνης, Σερρῶν Τιμόθεος, Ραιδεστοῦ Μελχισεδέκ, Μηθύμνης Καλλίνικος, Χίου Ἰγνάτιος, Σμύρνης Ἰάκωβος, Βάρνης Παρθένιος, Ἀγαθουπόλεως Μητροφάνης, Νέων Πατρῶν Ἄνθιμος, ἀρχιεπίσκοπος Ντζίας καὶ Θερμίων Ἀρσένιος.*

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πατριαρχικοῦ σιγιλλίου πολλὰ ἔχομεν νὰ διδαχθῶμεν. Τοῦτο ἀπελύθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Πολυεύκτου, ἐπειδὴ δὲ συνέβη κατὰ

τὴν μακραίωνα ἱστορίαν τῆς μονῆς καὶ τὰς πολλὰς ἐθνικὰς δοκιμασίας ν' ἀπολεσθῇ τὸ πρωτότυπον τοῦ σιγιλλίου, οἱ μοναχοὶ προσέφυγον εἰς τὸ πατριαρχεῖον καὶ ἐπέτυχον τὴν ἔκδοσιν ἐπισήμου ἴσου, κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ ἔτους 1624. Πολυπληθὴς πατριαρχικὴ Σύνοδος ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κύριλλον Α' τὸν Λούκαριν βεβαιοῖ περὶ τοῦ παλαιοῦ καὶ ἀρχαίου κώδικος, ἐξ οὗ ἐξεβλήθη τὸ ἴσον, ὁραθέντος παρὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν συνοδικῶν, καὶ ἑπομένως περὶ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ, ὄντος ἴσου ἀπαραλλάκτως τοῦ ἴσου τοῦ πρωτοτύπου παλαιγενοῦς σιγιλλιώδους γράμματος (στ. 2-3)[1]. Ἡ ἰδία πατριαρχικὴ Σύνοδος ἕνα μῆνα πρὸ τῆς βεβαιώσεως τοῦ ἴσου, ἤτοι τὸν Μάιον τοῦ 1624, ἀνενέωσε τὴν σταυροπηγιακὴν ἀξίαν τῆς μονῆς Φιλοσόφου, ἀπολυθέντος νέου (τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2) σιγιλλίου, κυρουμένου ὑπὸ τῶν τεσσάρων πατριαρχῶν καὶ πλήθους ἀρχιερέων.

Τὸ ἐνταῦθα ἐπανεκδιδόμενον ἴσον τοῦ πρωτοτύπου ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ μακαρίτου καθηγητοῦ τῆς Λατινικῆς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ Εὐθ. Καστόρχη, ἐκ Δημητσάνης προερχομένου καὶ ἐν τῇ σχολῇ αὐτῆς μαθητεύσαντος, γνωστοῦ δὲ διὰ τὴν εὐρυμάθειαν αὐτοῦ[2]. Ἐκ τῆς πρώτης ἐκδόσεως, ἥτις ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ περγαμηνοῦ ἴσου, ἐγένοντο βραδύτερον καὶ ἄλλαι, ὄχι πληρέστεραι[3].

Ἡ περγαμηνὴ παρουσιάζει εἰς τὸ σημεῖον τῆς χρονολογίας τοῦ πρωτοτύπου μικρὰν ὀπήν, ἥτις ἔφθειρε τὸ γράμμα τῶν μονάδων. Ὁ πρῶτος ἐκδότης[4] ἀνέγνωσεν ἔτος ἀπολύσεως τοῦ γράμματος ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Πολυεύκτου ,ϛυοβ' = 6472, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ σωτήριον 964, ὅπερ ἐν τούτοις

---

[1] Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐσῴζοντο κώδικες παλαιότεροι τῆς Ἁλώσεως εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ Πατριαρχείου. Βλ. Γενναδίου Μ. Ἀραμπατζόγλου, μητρ. Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, μέρ. Α', ἐν ΚΠόλει 1933, σελ. θ'-ι'. Ὀλίγον βραδύτερον δὲν ἐσῴζοντο κώδικες παλαιότεροι τοῦ ἔτους 1538. Βλ. Δοσιθέου, πατρ. Ἱεροσολύμων, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, ἐν Βουκουρεστίῳ 1715, σελ. 1169. Μαν. Ι. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, ἐν ΚΠόλει [1890-1895], σελ. 565. Τοῦ αὐτοῦ, Κύριλλος ὁ Λούκαρις, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν», τόμ. Α' (1938), σελ. 325.

[2] [Εὐθ. Καστόρχη], Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ Ἑλληνικῆς Σχολῆς καὶ περὶ τῶν καθιδρυτῶν καὶ πρώτων αὐτῆς διδασκάλων, ἐν Ἀθήναις 1847, σελ. 49 κἑξ.

[3] Αἱ γνωσταὶ ἡμῖν ἐκδόσεις τοῦ σιγιλλίου χρονολογικῶς εἶναι αἱ ἑξῆς: L. Ross, ἐν τῇ ἐφημ. «Hallische Literaturzeitung», τόμ. I (1849), σελ. 811 κἑξ. — Κ. Σ. Π[ιττάκης], «Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς», ἔτ. 1854 (φ. 38), σελ. 1216-1217. — Fr. Miklosich-J. Müller, Acta et diplomata Græca medii ævi sacra et profana, τόμ. V, Vindobonæ 1887, σελ. 250-252. — Ι. Ν. Πρωτοπαπᾶ, Ὁ μητροπολίτης Ἀνανίας καὶ ἡ Ἐπισκοπὴ Λακεδαιμονίας, «Σπαρτιατικὸν Ἡμερολόγιον», ἔτ. Ε' (1904), σελ. 75-78. Πρβλ. Περ. Γ. Ζερλέντη, Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τὰς Ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου θαλάσσης, τόμ. Α', ἐν Ἑρμουπόλει 1913/22, σελ. 193, ὑποσ. 3.

[4] [Εὐθ. Καστόρχη], ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 52.

μετέγραψεν ὡς ἔτος 963. Ἔκτοτε πάντες ἀναγράφουν ἀσυζητητὶ ὡς ἔτος πρώτης μνείας τῆς Δημητσάνης καὶ ἱδρύσεως τῆς μονῆς Φιλοσόφου τὸ ἐσφαλμένως παραδοθὲν ἔτος 963[1]. Ἐκ τῶν διαφόρων ἐκδοτῶν τοῦ ἴσου οἱ Miklosich καὶ Müller ἀντελήφθησαν τὸ ἐσφαλμένον τῆς χρονολογίας, ἀλλὰ μὴ ἰδόντες οἱ ἴδιοι τοῦτο καὶ θεωροῦντες ὀρθὴν τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Καστόρχη ,ϛυοβʹ δηλ. 964, ὑπέθεσαν ὅτι ἐσφαλμένη ἦτο ἡ ἰνδικτιὼν θʹ καὶ προέτειναν τὴν διόρθωσιν αὐτῆς εἰς ζʹ, συμφωνοῦσαν πρὸς ἔτος 964, ἐνῷ ἡ θʹ θ' ἀπῄτει ἔτος 966[2].

Ἕνεκα τούτου ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὀρθῆς χρονολογίας, καθ' ἣν ἀπελύθη τὸ σιγίλλιον, εἶναι δυσχερής. Ἐν πρώτοις τὸ ἀντίγραφον ἐπὶ κοινοῦ χάρτου ἀναγράφει σαφῶς ἔτος ,ϛυοεʹ = 6475. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 2 ἔγγραφον, ὅπερ εἶναι σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ἀνανεοῦν κατὰ Μάιον τοῦ 1624 τὴν σταυροπηγιακὴν ἀξίαν τῆς μονῆς, ἀναφέρεται (στ. 5) ὅτι τὸ σιγίλλιον τοῦ Πολυεύκτου ἀπελύθη πρὸ 657 ἐτῶν, ἤτοι 1624 — 657 = 967 + 5508 = 6475. Ὡσαύτως ἔτος 6475 ἀναγράφεται καὶ εἰς τὸ ἐν τῇ Νομικῇ Συναγωγῇ ἀντίγραφον. Πρὸς τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος τοῦτο 6475 ἀντιστοιχεῖ ἰνδικτιὼν ιʹ[3] καὶ ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ 967, καθ' ὃ ἀσφαλῶς ἀπελύθη τὸ πρῶτον πατριαρχικὸν ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Φιλοσόφου σιγίλλιον. Ὑποθέτομεν λοιπόν, ὅτι πρέπει νὰ διορθωθῇ ἡ ἰνδικτιών[4].

[1] Οὕτω π.χ. ὑπὸ Τάκη Χ. Κανδηλώρου, Ἡ Δημητσάνα, ἐν Ἀθήναις 1897, σελ. 11 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Γορτυνία, ἐν Πάτραις 1898, σελ. 42 κέξ., μεταξὺ ἄλλων μυθιστορηματικῆς ἀξίας εἰδήσεων ἀναφέρονται τὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς μονῆς τοῦ Φιλοσόφου, τοποθετούμενα εἰς τὸ ἔτος 963. — Ὡς ὀρθὸν τὸ ἔτος τοῦτο θεωρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Μ. Ι. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, σελ. 307, ὅστις ἠδύνατο ἐκ πολλῶν πηγῶν νὰ ἀρυσθῇ πληροφορίας. Ἔκτοτε καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἀκολουθοῦν τὸν Καστόρχην, ὡς Βογιατζῆς, Λάμπρος, Ἀλεξόπουλος, Συναδηνὸς κλπ.

[2] Fr. Miklosich - J. Müller, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 462. Σφάλμα περὶ τὴν χρονολογίαν 964 ἢ 966 καὶ τὴν ἰνδικτιῶνα διακρίνει καὶ ὁ παρέχων περίληψιν γαλλιστὶ τοῦ ἐγγράφου V. Grumel, Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, τόμ. I, τ. βʹ, Παρίσιοι 1936, σελ. 225 - 226. Ὁ ἴδιος ὑποθέτει, ὅτι ὑπάρχει μεταγενεστέρα προσθήκη εἰς τὸ σιγίλλιον τοῦ Πολυεύκτου, θεωρῶν ὅτι τὰ ἐν στ. 24 λεγόμενα, ὅτι ἀπαγορεύεται εἰς τὸν μητροπολίτην Παλ. Πατρῶν ἢ τὸν ἐπίσκοπον αὐτοῦ Λακεδαιμονίας, *μήτε ἑτερόν τινα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ μητροπολιτῶν*, ἀποτελοῦν ἀναχρονισμόν, ἐφ' ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πλὴν τῶν μητροπολιτῶν Παλ. Πατρῶν καὶ Κορίνθου ἑτέρα μητρόπολις ἐν Πελοποννήσῳ δὲν ὑφίστατο. Ἐν τούτοις ἡ γενικῶς καὶ ἀορίστως χρησιμοποιουμένη φράσις αὕτη *μήτε ἑτερόν τινα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ μητροπολιτῶν* (= ἀρχιερέων), πλὴν τοῦ ὅτι πιθανὸν εἶναι νὰ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν μητροπολίτην Κορίνθου μόνον, δυνατὸν νὰ μὴ ἔχῃ κἂν κυριολεκτικῶς τεθῆ, παρὰ ἁπλῶς καὶ μόνον πρὸς μείζονα ἔμφασιν τῆς παρεχομένης ἐλευθερίας εἰς τὴν μονήν.

[3] V. Gardthausen, Griechische Palæographie, τόμ. II, Λιψία 1913, σελ. 490 (πίνακες).

[4] Πρβλ. καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Δ. Ζακυθηνοῦ σημειούμενα, προτιμῶντος

Ἐκ τῆς μακρᾶς καὶ ἀρχαιοπρεποῦς εἰσαγωγῆς τοῦ σιγιλλίου καταδεικνύεται, ὅτι ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία χρέος αὐτῆς ἐθεώρησε νὰ ἀπονείμῃ τὸν δίκαιον ἔπαινον πρὸς τὸν ἱδρυτὴν τῆς μονῆς τοῦ Φιλοσόφου καὶ πάντα ἄλλον, ὅστις συντελεῖ εἰς ἐπικουρίαν τῶν εὐαγῶν ἱδρυμάτων, δι' ὧν ἐπιδιώκεται ἡ ὠφέλεια τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς ἡ σωτηρία. Διὰ μέσου τῶν γενικοτήτων τῶν ἐκφράσεων τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ σιγιλλίου δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἀποφυγὼν τὴν βιοτικὴν αὐτοτρικυμίαν καὶ τῇ μονῇ προσδραμών, ὅστις τὸ 967 ἔτος, ὁπότε τὸ σιγίλλιον τοῦ Πολυεύκτου ἀπολύεται, ἤδη γαληνιᾷ, ὡς χειμῶνος τοῦ βίου τῷ μονήρει βίῳ καθορμιζόμενος κλπ., δὲν εἶναι εἰ μὴ ὑπαρκτὸν καὶ γνωστὸν πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἐπέχει νὰ ὀνομάσῃ ὁ πατριάρχης. Τὸ στενότατα πρὸς τὴν μονὴν συνδεόμενον πρόσωπον τοῦτο ὑπονοεῖται καὶ περαιτέρω, ἀποκαλούμενον *κοινωνὸς πρωτουργῶν τῇ χορηγίᾳ τῶν ἀναγκαίων*[1]. Τὸ πρόσωπον τοῦτο εἶναι ἄξιον ἐγκωμίου, ἐὰν ἔκτισεν (ἔκτισε χάριν ἑαυτοῦ, ἐν κυριολεξίᾳ τοῦ ρ. δέμω) τὴν μονὴν καὶ εἰς αὐτὴν προσέφερεν ἀσφαλῆ κειμήλια, ἤτοι τὰ ἀναγκαῖα τῆς μονίμου καὶ διαρκοῦς ἱστορικῆς ζωῆς. Ἐπίσης ἐπιβάλλεται νὰ προστατευθῇ δι' ἰδιαιτέρας τιμῆς τιμωμένη ἡ μονὴ καὶ δι' αὐτῆς ἐπαξίως ν' ἀπονεμηθῇ πρὸς τὸν κτίτορα ἱερότης πνευματική, ὥστε νὰ παρακινοῦνται καὶ ἄλλοι πρὸς τοιούτους σκοπούς, κατὰ τὰ εὐθὺς κατόπιν προστιθέμενα.

Πρόκειται λοιπὸν πιθανώτατα περὶ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς μονῆς, ὅστις κατέληξεν ἐκεῖ καὶ περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα, πρᾶγμα οὐχὶ ἀσύνηθες εἰς τοὺς βυζαντινοὺς αὐτοκρατορικοὺς καὶ ἀρχοντικοὺς οἴκους. Περισσοτέρας εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ παρέχει ἐν συνεχείᾳ τὸ σιγίλλιον. Ἦτο οἰκεῖος τοῦ κρατίστου ἁγίου μου αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, λέγει ὁ Πολύευκτος, τοῦ ποθεινοτάτου υἱοῦ τῆς ἡμῶν μετριότητος. Εἶναι γνωστόν, ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ ἐνδόξου στρατηγοῦ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ πατριάρχου Πολυεύκτου, ἀνδρὸς ἁγίου, ἀλλὰ σκληροῦ, ἀλλεπάλληλα ἐδημιουργοῦντο ἐπεισόδια[2] καὶ ἀμφίβολον εἶναι ἂν θὰ

μᾶλλον ὡς βασικοῦ στοιχείου τὴν ἰνδικτιῶνα, ἀντὶ τοῦ ἔτους. D. A. Zakythinos, Le despotat Grec de Morée, τόμ. Βʹ, Ἀθῆναι 1953, σελ. 155 - 156, 301 - 302.

[1] Πρωτουργός, ὡς ἐπίθ. ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ πρώτου ἐνεργήσαντος, τοῦ πρώτου αἰτίου γενομένου ἔργου τινός, ἄρα ἱδρυτοῦ τῆς μονῆς ἐν προκειμένῳ. Ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἐπίθετον, ἀλλὰ μετοχὴ ἀλλαχοῦ μὴ ἀπαντῶντος ρ. πρωτουργῶ. Τὸ νόημα τῆς ὅλης φράσεως (στ. 9 - 10) εἶναι: καθὼς θεωρεῖται ἀναγκαῖον καὶ ἡμεῖς νὰ βοηθοῦμεν ἐκείνους ποὺ ἀναλαμβάνουν τέτοια ἔργα (δηλ. ν' ἀφήνουν τὴν ζωὴν μὲ τὰ βάσανα καὶ νὰ ἀράζουν εἰς τὸ μοναστήρι μὲ τὴ μοναξιά), ἂς βοηθῇ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ ζήτημα (νὰ πηγαίνουν ἐκεῖ ὅσοι διψοῦν διὰ γαλήνην) ὄχι μόνον ἐκεῖνος ποὺ ἔγινεν ἡ αἰτία τῆς ἱδρύσεως τῆς μονῆς καὶ παίρνει μέρος εἰς τὴν χορηγίαν τῶν ἀπαραιτήτων ἐφοδίων, ἀλλὰ καὶ κάθε ἄλλος κλπ.

[2] G. Schlumberger, Ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκᾶς, μετάφρ. Ι. Λαμπρίδου ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Μαρασλῆ, μέρ. Αʹ, ἐν Ἀθήναις 1905, σελ. 423 κέξ. 431 κέξ.

ἐγράφοντο τοιαῦται φιλόφρονες φράσεις τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὸ τοῦ πατριάρχου εἰς ἐπίσημα πατριαρχικὰ γράμματα. Ὁ ἱδρυτὴς τῆς μονῆς λοιπὸν ἐπέτυχε τὴν περιβολὴν αὐτῆς διὰ πατριαρχικῶν προνομίων βραδύτερον καὶ δὴ περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Φωκᾶ. Ὠνομάζετο οὗτος Ἰωάννης Λαμπαρδόπουλος, ἦτο φύσεως ἀγαθῆς καὶ περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο τὴν περὶ τὰ θεῖα φροντίδα, προσεπωνυμεῖτο φιλόσοφος καὶ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως πρωτασηκρῆτις (στ. 15).

Ἐν πρώτοις ἄξιον ἰδιαιτέρας σημειώσεως εἶναι, ὅτι οἰκογένεια Λαμπάρδη καὶ διὰ τῆς λατινικῆς καταλήξεως -pullus[1] Λαμπαρδοπούλου ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη μέχρι σήμερον ἐν Δημητσάνῃ, ὑπῆρξε δὲ ἡ πασῶν ἐπιφανεστάτη διὰ μέσου τῶν αἰώνων, γεννήσασα προὔχοντας ἐν τῷ τόπῳ καὶ διαπρεπεῖς ἀρχιερεῖς[2]. Ἑπομένως οὐδεμία ἀμφιβολία γεννᾶται, ὅτι ὁ ἱδρυτὴς τῆς μονῆς ἦτο δημητσανίτης. Ἡ γνωστὴ βυζαντινὴ οἰκογένεια Λα(μ)παρδᾶ, ἐξ ἧς ἄξιοι λόγου ὑπῆρξαν οἱ στρατηγοὶ Ἀνδρόνικος καὶ Μιχαήλ, κατὰ τοὺς ΙΒ' - ΙΓ' αἰῶνας[3], χρονικῶς ἀφίσταται ἀπὸ τὸν ἱδρυτὴν τῆς μονῆς Φιλοσόφου, ἔτι δὲ περισσότερον ἀπέχει ἡ ἐκ Κρήτης οἰκογένεια Λαμπάρδου, ἐξ ἧς προέρχονται γνωστοὶ ἁγιογράφοι, ὥστε πᾶς μετ' αὐτοῦ συσχετισμὸς νὰ εἶναι ἔργον δύσκολον. Ἐκ τῆς γλωσσικῆς ὅμως ἐξετάσεως τὸ ὄνομα Λαμπάρδης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ ἑλληνικόν. Ἴσως ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ἐθνικὸν Λομβαρδός, εὐχερῶς δ' ἐνθυμίζει τοὺς γερμανικῆς καταγωγῆς Λογγοβάρδους (ἄλλως Λαγγοβάρδους, Λογγιβάρδους), οἵτινες, καθ' ἃ πιστεύεται, οὕτως ἀπεκλήθησαν ἐκ τοῦ μακροῦ γενείου, ὅπερ ἔφερον (lang - bart), εἰς τὴν βυζαντινὴν δὲ Ἰταλίαν ἐνεφανίσθησαν μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ϛ' αἰῶνος, ἀπειλήσαντες πολλάκις τὴν Ἰταλίαν ὁλόκληρον καὶ καταστάντες μάστιγες τῶν βυζαντινῶν χωρῶν, μέχρις ὅτου ὁ Καρολομάγνος τοὺς ὑπέταξεν ὁριστικῶς, λήγοντος τοῦ Η' αἰῶνος. Τότε ἠναγκάσθησαν νὰ διασπαροῦν, εἰς διαφόρους χώρας, ὅπου ἐδημιούργησαν ἀξιόλογον ἐμπόριον, τραπεζιτικὰς ἐργασίας κλπ.

Καίτοι οὐδεμία ῥητὴ ἱστορικὴ μαρτυρία ὑπάρχει, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ εἰκασία, ὅτι πιθανῶς ἐκ τῶν μακρογενείων ἐκείνων προσφύγων τινὲς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τελικῆς αὐτῶν διασπορᾶς, ἢ καὶ προηγουμένως κατὰ τὴν περίοδον τῶν κατὰ τοῦ Βυζαντίου ληστρικῶν ἐπιδρομῶν, ἔφθασαν μέχρι Πελοποννήσου. Σποραδικαὶ μετακινήσεις βαρβαρικῶν πληθυσμῶν εἰς

---

[1] Γ. Χατζιδάκι, Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1907, σελ. 637. Δ. Η. Οἰκονομίδου, Τὰ σύνθετα εἰς -πουλλος, -πουλλον καὶ τὰ παράγωγα αὐτῶν, «Ἀρχεῖον Πόντου», τόμ. Η' (1938), σελ. 59 κέξ.

[2] Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Ὁ Στασινὸς τῆς Ἄκοβας καὶ ἡ οἰκογένεια Λαμπαρδοπούλου τῆς Δημητσάνης, «Ἑλληνικά», τόμ. ΙΓ' (1953), σελ. 129 κέξ.

[3] Περὶ τῆς οἰκογενείας Λαπαρδᾶ βλ. V. Laurent, Sceau d'Andronic Lapardas, sébaste ἐν τῷ «Echos d'Orient», τόμ. XXXI (1932), σελ. 338 κέξ. καὶ δὴ 343 - 344.

τὰς ἀραιῶς κατῳκημένας ἑλληνικὰς περιοχάς, οἷα μάλιστα ἦτο ἡ Πελοπόννησος, ἐγίνοντο πολλάκις ἐν καιρῷ εἰρήνης, ἄγνωστοι ἢ μὴ μνημονευόμεναι ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν. Καὶ ἐγίνοντο κυρίως κατὰ τοὺς Ϛ' - Θ' αἰῶνας, πρὸ τῆς μεγαλυτέρας γνωστῆς σλαβικῆς ἐποικίσεως τῶν μέσων τοῦ Η' αἰῶνος. Ἐγκαταστάσεις τοιούτων βαρβάρων ἦσαν πολλαπλῶς ὠφέλιμοι διὰ τὸν ἑλληνικὸν χῶρον, κυριώτατα διότι ἐπυκνοῦτο ὁ πληθυσμὸς ἀκινδύνως, ἐνῷ δὲ δι' ἐπιγαμιῶν οἱ εἰρηνικῶς ἐγκαθιστάμενοι ἐδέχοντο τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, συγχρόνως ἀπέβαινον ζωτικὰ στοιχεῖα ἐντὸς τῶν κόλπων αὐτοῦ. Μία τοιαύτη λομβαρδο - ελληνικὴ οἰκογένεια θ' ἀφωμοιοῦτο σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμὸν πολὺ φυσικώτερον, ἀπὸ ὅ,τι συνέβη εἰς εὐρεῖαν κλίμακα βραδύτερον μὲ τὴν σλαβικὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐγκατάστασιν, τὴν ἀλβανικὴν μετὰ ταῦτα καὶ οὐχὶ ὀλιγώτερον μὲ τὰ ὑπολείμματα ξένων ἐπιδρομέων Φράγκων, Ἑνετῶν, Ἀλβανῶν καὶ Τούρκων, ὧν πολλοὶ ἐξηλληνίσθησαν καὶ ἐξεχριστιανίσθησαν μέσα εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν μακροχρόνιον ὑποδούλωσιν αὐτοῦ, ἀφομοιωθέντες πλήρως μετ' αὐτοῦ.

Ἂν λοιπὸν Λομβαρδός τις εὑρέθη ἐν Δημητσάνῃ κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνας, πολὺ φυσικὸν καὶ εὔλογον θὰ ἦτο νὰ ὀνομάζεται διὰ τοῦ ἐθνικοῦ του ὀνόματος ὑπὸ τῶν ἐντοπίων, καθ' ὃν τρόπον ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ Ἀλβανὸς π.χ. προῆλθε κατ' ἄλλην ἐποχὴν ἐπώνυμον Ἀρβανίτης καὶ Ἀρβανιτόπουλος. Τρόπον τινὰ συνέχειαν τῆς τοιαύτης παραδόσεως ἐν Δημητσάνῃ ἀποτελεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ἄνθρωποι ἐγκαθιστάμενοι ἐξ ἄλλων χωρίων καὶ συνήθως κατόπιν ἐπιγαμίας πολιτογραφούμενοι εἰς τὴν νέαν πατρίδα, γίνονται ἐφεξῆς γνωστοὶ διὰ παρωνυμίων, δηλούντων τὴν προέλευσιν αὐτῶν, εἶτα δὲ καθισταμένων οἰκογενειακῶν ἐπωνύμων, τῶν πραγματικῶν τοιούτων λησμονουμένων ἐν τῷ μεταξύ, ἕνεκα τῆς συχνῆς χρήσεως τῶν προσθέτων. Οὕτω σήμερον δημητσανῖται, περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ὁποίων οὐδεμία ἀμφισβήτησις δύναται νὰ ἐγερθῇ, φέρουν τὰ ὀνόματα Κυπραῖος, Ρεκουνιώτης, Ραφτιώτης, Ραδαῖος, Σύριος, Τσάκωνας, Μανιάτης, Μαλεβίτης κλπ. Ἐκ τούτων τὰ τελευταῖα εἶναι γεννήματα τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας καὶ δὲν δύνανται νὰ ἐξηγηθοῦν, εἰ μὴ διὰ τῶν ἀνωτέρω συλλογισμῶν.

Κατὰ ταῦτα τὸ ἐπώνυμον Λαμπάρδης φαίνεται ἐξηλληνισμένος τύπος ἐθνικοῦ τινος ὀνόματος, σχετιζομένου πρὸς τοὺς ἀνωτέρω Λομβαρδοὺς ἢ Λογγοβάρδους, ἐκ συμφυρμοῦ τῶν δύο ὀνομάτων καὶ ἀφομοιώσεως τοῦ ἀτόνου α τῆς συλλαβῆς Λα(μ)- πρὸς τὸ α τῆς συλλαβῆς bar- (μπαρ-) προελθών, συμφώνως πρὸς ἰσχύοντας γλωσσικοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Γόνος τοιαύτης τινὸς οἰκογενείας ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης Λαμπαρδόπουλος. Ὁ πρὸ αὐτοῦ βίος τῆς οἰκογενείας πρέπει νὰ ἦτο ἀρχαιότερος τοῦ αἰῶνος, τῆς δὲ πολίχνης ἔτι μᾶλλον, γνωστοῦ ὄντος ὅτι αὕτη διεδέχθη τὴν παρακμάσασαν ἀρχαίαν πόλιν Τεῦθιν ἱκανὰ ἔτη μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἀσφα-

λῶς εἰς τὸ ξενικὸν τοῦ ἀνδρὸς ὄνομα βασιζόμενος ὁ Hertzberg ὑπεστήριξεν, ὅτι οὗτος κατήγετο ἐκ τῶν δυσμικῶν χωρῶν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους[1]. Ἂν ὅμως τοῦτο ἦτο ἀληθές, θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι μεταξὺ Δημητσάνης καὶ Λαμπαρδοπούλου οὐδεμία σχέσις ὑπῆρχε καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ ἐξηγηθῇ, πῶς ἕνας τοιοῦτος ἰσχυρὸς λόγιος καὶ σημαίνων βυζαντινὸς ἔφθασεν εἰς τὴν ἀπόμερον πολίχνην καὶ ἐκ τίνων λόγων ὡρμήθη νὰ ἱδρύσῃ μονὴν εἰς τὴν λίαν δυσπρόσιτον θέσιν τῆς Μονόπορης[2]. Περὶ τοῦ ἀντιθέτου ὑπάρχουν σοβαρὰ ἐπιχειρήματα, ὅτι τὴν θέσιν ἐπέλεξεν ἡ ἕλξις τῆς ἐκεῖθεν καταγωγῆς, ἡ γοητεία τῆς προσφιλοῦς γενετείρας καὶ ἡ ἐπὶ χίλια ἔτη ἔκτοτε ὕπαρξις τῆς καὶ πρότερον ὑπαρχούσης οἰκογενείας Λαμπάρδη, ἐν διαρκεῖ ἀκμῇ μέχρι τῆς σήμερον.

Ὁ ἱδρυτὴς τῆς μονῆς Ἰωάννης Λαμπαρδόπουλος εἰς τὸ ἐκδιδόμενον πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Πολυεύκτου προσωνυμεῖται φιλόσοφος, ἐκ τῆς προσωνυμίας δὲ ταύτης εὐθὺς ἀμέσως ἀπεκλήθη ἡ μονὴ καὶ μέχρι σήμερον ἀποκαλεῖται τοῦ Φιλοσόφου. Βεβαίως εἰς τὴν βυζαντινὴν περίοδον φιλόσοφοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀνομάζονται οἱ μοναχοί[3], ἀλλὰ καὶ οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου φιλόσοφοι καὶ καθηγηταὶ καὶ διδάσκαλοι ὀνομάζονται, ὁ δ' ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν, ὁ πρύτανις ἂς εἴπωμεν, ἀποκαλεῖται ὕπατος τῶν φιλοσόφων, οἷος ὁ γνωστὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πανεπιστημίων Μιχαὴλ Ψελλός, ὁρισθεὶς τοιοῦτος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθείσῃ Φιλολογικῇ Σχολῇ[4]. Ἦτο λοιπὸν ἁπλοῦς λόγιος ἢ πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος ὁ Ἰωάννης Λαμπαρδόπουλος; Ἀλλὰ φιλόσοφος ἐπωνυμεῖται ἐν τῷ γράμματι πομποδῶς καὶ ἐπισήμως καὶ ὁ ἀναπόσπαστος οὗτος τίτλος προσθέτει βάρος καὶ κῦρος πολὺ εἰς τὸν ἄνδρα, ὁ ὁποῖος εἶναι δημόσιος καὶ ἐπιφανής, τετιμημένος μὲ ἀξίωμα πολιτικόν. Διότι εὐθὺς ἀμέσως προστίθεται (στ. 15) ἐν τῷ σιγιλλίῳ, ὅτι ὁ Λαμπαρδόπουλος ἦτο πρωτασηκρῆτις[1], πρωθυπουργὸς εἰπεῖν τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ. Ὁ ἔνδοξος στρατηγὸς τοῦ Βυζαντίου, αὐτοκράτωρ γενόμενος, φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἐμπιστευτικὴν ταύτην θέσιν προσέλαβεν ἄνθρωπον τῆς ἐμπιστοσύνης του, οἰκεῖον αὐτῷ, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ σιγιλλίῳ (στ. 14), πρότερον οὐχὶ ἄσημον ὄντα, ἀλλ' ex officio τοὐλάχιστον καὶ ἐκ μορφώσεως ἄξιον καὶ κατάλληλον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐπέλεξεν ἄλλαις λέξεσιν ἄνδρα φιλόσοφον, ἤτοι ἐν τῇ ἀνωτάτῃ τῆς αὐτοκρατορίας ἐκπαιδεύσει διαπρέποντα.

Δύσκολον εἶναι νὰ καθορισθῇ ὁ ἀκριβὴς χρόνος, καθ' ὃν ὁ Λαμπαρδόπουλος ἐχρημάτισε πρωτασηκρῆτις τοῦ Φωκᾶ. Γνωστὸν εἶναι, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 963, ἡ περὶ τὸν εὐνοῦχον Ἰωσὴφ Βρίγγαν κυβερνῶσα τὸ Βυζάντιον φατρία, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Β', κατωχυρώθη περὶ τὴν βασιλομήτορα Θεοφανώ, τὴν Σύγκλητον καὶ τὸν πατριάρχην Πολύευκτον. Κατὰ τὴν διανομὴν τῶν ὑπουργημάτων διετηρήθη ὡς λογοθέτης τοῦ δημοσίου δρόμου Μιχαὴλ ὁ πρύτανις, πρωτασηκρῆτις δὲ Συμεὼν ὁ πατρίκιος[2]. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ νομίσῃ, ὅτι ἅμα ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον ὁ Νικηφόρος προσέλαβεν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν καὶ ἐμπιστευτικὴν αὐτοῦ ὑπηρεσίαν ἄνδρα οἰκεῖόν του καὶ ἐκ τοῦ κύκλου τῆς ἀνωτάτης διανοήσεως προερχόμενον, τοῦτο μὲν ἵνα οὗτος ἐπιβληθῇ διὰ τῆς ἀκτινοβολίας του ἐν τῇ σπουδαίᾳ ταύτῃ θέσει κατὰ τὴν ἀνώμαλον περίοδον τῆς ἀνόδου τοῦ Φωκᾶ εἰς τὸν θρόνον, τοῦτο δὲ ἵνα ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἀπαλλαγῇ ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ πατρικίου Συμεών, ὅστις συνέπραττε μετὰ τοῦ ἐχθροῦ του Βρίγγα. Καὶ πρά-

---

1 G. Hertzberg, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι σήμερον, μετάφρ. Π. Καρολίδου, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1906, σελ. 365.

2 Τὸ μέχρι σήμερον σωζόμενον τοπωνύμιον Μονόπορη ἀποδίδεται εἰς ὁλόκληρον τὴν περὶ τὴν μονὴν περιοχήν, ἰδίᾳ μάλιστα εἰς τὴν ἀντικρινὴν αὐτῆς πλευράν, πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ὄχθην τοῦ Λουσίου, ἔνθα ἡ ἀτραπὸς μόλις ἐπιτρέπει τὴν διάβασιν πεζοῦ μόνου. Ἐντεῦθεν καὶ ἐπίθετον μονοπορήσιος — ὁ ἐκ Μονόπορης προερχόμενος, ὁ διαβιῶν εἰς περιοχὴν τῆς Μονόπορης, ὅπου διαχειμάζουν ποιμένες. Ἡ λέξις Μονόπορη ἐκ τοῦ μόνος+περᾶν, καθ' ὃν τρόπον μονεμβασία = μόνη ἔμβασις σχηματισθεῖσα εἶναι ἀθησαύριστος εἰς τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

3 Du Cange, Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ Græcitatis..., τόμ. Β', Lugduni 1688, σελ. 1678.

4 Αὐτόθι, τόμ. Α', σελ. 304, ἐν λ. διδάσκαλος, σελ. 535, ἐν λ. καθηγητής. Βλ. καὶ Ch. Zervos, Michel Psellos, Paris 1920, σελ. 90 κέξ. — Ἀνδρ. Ἀνδρεάδου, Ἡ στρατολογία τῶν ὑπαλλήλων καὶ τὰ πανεπιστήμια εἰς τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, μετάφρ. Γ. Σ. Μαριδάκη, «Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν», τόμ. Ζ' (1927), σελ. 348. Πρβλ. Ἀ. Μ. Ἀνδρεάδου, Le recrutement des fonctionnaires et les universités dans l'empire byzantin, ἐν Ἀνδρέου Μ. Ἀνδρεάδου, Ἔργα, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1938, σελ. 551 κέξ. Πρβλ. Fr. Fuchs, Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter, ἐν «Byzantinisches Archiv», Heft 8 (Berlin 1926). F. Miklosich-J. Müller, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 462.

14 - 12 - 1956

1 Primus à secretis, primus secretarius, πρῶτος τῶν σεκρέτων, τῶν βασιλικῶν γραμματέων, ὁ ἐξ ἀπορρήτων γραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος. Du Cange, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Α', σελ. 137 - 138, ἐν λ. ἀσηκρῆτις. Σχετικὴ εἶναι ἡ μελέτη τοῦ Stein, Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungsund Wirtschaftsgeschichte, ἐν «Mitteilungen zur osmanischen Geschichte», τόμ. II (1926), σελ. 1 - 62. Διεξοδικώτερον περὶ πρωτασηκρητῶν γράφει ὁ αὐτὸς Stein, ἐν Untersuchungen über das Officium der Prätorianerpräfectur seit Diocletian, Βιέννη 1922, ἀλλὰ δὲν ἔχει κατάλογον πρωτασηκρητῶν.

2 G. Schlumberger, Ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκᾶς, μετάφρ. Ι. Λαμπρίδου, μέρ. Α', ἐν Ἀθήναις 1905, σελ. 301 - 302. — Εἶναι δ' οὗτος ὁ γνωστὸς Συμεὼν ὁ μεταφραστής, περὶ οὗ βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Εἰς Συμεῶνα τὸν Μεταφραστήν, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. ΚΓ' (1953), σελ. 113 κέξ., 130.

γματι μὲν ὁ Νικηφόρος, εὐθὺς ὡς ἐγκατέστη, προέβη εἰς πρωτεύοντάς τινας διορισμούς[1], ἀλλὰ τὴν διάλυσιν τῆς κυβερνώσης φατρίας δὲν τὴν ἐπέτυχεν. Οὕτως, ὁ πατρίκιος Συμεὼν παρέμεινε πρωτασηκρῆτις, ἀπαντᾷ δὲ τοιοῦτος κατὰ τὸ ἔτος 964, γνωστὸς συντάκτης τῆς περιφήμου νεαρᾶς τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, *περὶ τοῦ μὴ γίνεσθαι νέα μοναστήρια καὶ γηροκομεῖα,* ἥτις κατηργήθη βραδύτερον, τὸ ἔτος 1003, ὑπὸ Βασιλείου Β'[2]. 'Επίσης ἀπαντᾷ τὸ 967 συντάκτης ἑτέρας νεαρᾶς τοῦ Φωκᾶ, *περὶ τοῦ προτιμᾶσθαι τῶν πενήτων τοὺς δυνατούς, εἰς ἐξώνησιν τῶν παρὰ τῶν δυνατῶν πιπρασκομένων*[3].

Ἡ ἐν τῷ σιγιλλίῳ εἴδησις, ὅτι ὁ Λαμπαρδόπουλος ὑπῆρξεν οἰκεῖος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ διετέλεσε πρωτασηκρῆτις αὐτοῦ, καίτοι μὴ ἐπιβεβαιουμένη ἐξ ἄλλων πηγῶν, εἶναι ἀσφαλεστάτη. Κατόπιν δὲ τῶν ἀνωτέρω, χρόνος καθ' ὃν ἐχρημάτισε πρωτασηκρήτης, δύναται νὰ εἶναι ὁ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 964 - 967.

Ἤδη γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, πότε ὁ 'Ιω. Λαμπαρδόπουλος ἵδρυσε τὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου, ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Μονοπόρου, ἣν διὰ τὴν τοῦ φιλοσόφου ἐπωνυμίαν μονὴν τοῦ Φιλοσόφου ἐκάλεσαν μετὰ ταῦτα (στ. 17); Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι δύσκολος. Πάντως ἱδρύθη πρὸ τοῦ ἔτους 964, ὅτε ἤρχισεν ἰσχύουσα ἡ νεαρὰ τοῦ Φωκᾶ, ἥτις ἐμνημονεύθη ἀνωτέρω συνταχθεῖσα ὑπὸ Συμεὼν τοῦ πατρικίου, δι' ἧς ἀπηγορεύετο ἡ ἀνέγερσις νέων μοναστηρίων καὶ ἧς τόσον προσφάτου δύσκολος θὰ ἦτο ἡ καταπάτησις ὑπὸ δημοσίου ἀνδρός. Καὶ ναὶ μὲν ἐν στ. 22 τοῦ σιγιλλίου ἡ μονὴ χαρακτηρίζεται ἀρτίως ἀνεγερθεῖσα ἐκ βάθρων αὐτῶν, ἀλλ' ἡ ἔννοια τοῦ ἐπιρρήματος ἀρτίως δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς καὶ δυνατὸν νὰ σημαίνῃ καὶ πρὸ ἱκανῶν ἐτῶν, π.χ. 7 - 10, ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν δύο τινά. Πρῶτον, ὅτι εἰς τὸν ἀπόκρημνον βράχον τῆς Μονόπορης, ὅπου τὰ πολύτιμα ὑλικὰ ἑνὸς ἐξαιρέτου ἔργου μετεφέροντο ἀπὸ ἀποστάσεως μεγαλυτέρας τοῦ χιλιομέτρου ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν ἀνθρώπων, τὸ ἔργον τοῦτο ἦτο λίαν δυσχερὲς καὶ ἑπομένως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνετελέσθη συντόμως. Καὶ δεύτερον, ὅτι χρόνος σχετικῶς ἱκανὸς ἀπῃτήθη ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς μονῆς μέχρι τῆς ἀπολύσεως τοῦ πρώτου σιγιλλίου (967), διὰ νὰ δικαιολογηθῇ ἡ παρὰ τῷ λαῷ ἐπικράτησις τῆς ἐπωνυμίας τοῦ Φιλοσόφου, ἥτις καὶ ἐν τῷ σιγιλλίῳ ἀναφέρεται, ὡς μετὰ ταῦτα γενομένη.

Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἐνωρίτερον τοῦ ἔτους 960 ἱδρύθη ἡ μονή, ὅτι ὁ ἱδρυτὴς αὐτῆς ἦτο φιλόσοφος τότε καὶ ἐξ αὐτοῦ ὁ λαὸς ἐπωνόμασε τὴν μονήν, ὅτι γενόμενος πρωτασηκρῆτις τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ μεταξὺ

---

[1] G. Schlumberger, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 414 - 415.

[2] Αὐτόθι, σελ. 445. — Zachariæ A. Lingenthal, Jus Græco-Romanum, μέρ. III, Λιψία 1862, σελ. 292. — Ἔκδ. Ζέπων, τόμ. Α' (1931), σελ. 249 κἑξ.

[3] G. Schlumberger, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 453. — Zachariæ A. Lingenthal, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 296 - 297. Ἔκδ. Ζέπων, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 253 κἑξ.

τῶν ἐτῶν 964 - 967 ἐπέτυχε τῆς πατριαρχικῆς προνομίας τὴν κατοχύρωσιν διὰ τοῦ σιγιλλίου τοῦ Πολυεύκτου, κατ' Αὔγουστον τοῦ ἔτους 967 καὶ τέλος ὅτι πιθανώτατα ὁ ἱδρυτὴς τῆς μονῆς ἀπομακρυνθεὶς τῶν ἐγκοσμίων ἐγκατεβίωσεν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μονήν, εἰς ἣν καὶ ἱδρύων αὐτὴν ἴσως εἶχεν ἀποβλέψει.

Πέραν τῶν ἐρευνηθέντων σημείων τοῦ ἐκδιδομένου πατριαρχικοῦ γράμματος, ἄξια ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος εἶναι καὶ τὰ ἀκόλουθα. Ἡ ἵδρυσις τῆς μονῆς τοῦ Φιλοσόφου καὶ ἡ περαιτέρω ἐντὸς τῶν πνευματικῶν καὶ ἐθνικῶν πλαισίων μακρὰ δρᾶσις αὐτῆς ἀφορμῶνται ἀπὸ μίαν περίοδον βαρβαρικῶν μετακινήσεων, ἐγκαταστάσεων καὶ ἀνωμαλιῶν εἰς Πελοπόννησον, ἀκριβῶς δὲ ἡ ἵδρυσις τῆς μονῆς ἀπὸ ἐξέχον πολιτικὸν καὶ πνευματικὸν πρόσωπον τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ περαιτέρω μακραίων αὐτῆς ἀκμὴ ἀπαντοῦν εὐγλώττως τόσον εἰς τὰ περὶ διατηρήσεως τῶν κατοίκων τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν εἰς πρωτόγονον κατάστασιν ἐν μέσῳ δεκάτῳ αἰῶνι, ὅσον καὶ περὶ συμμείκτων λαῶν ἕνεκα τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν κλπ. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἱδρύεται ἡ μονὴ ἐκκλησιαστικῶς ἡ κεντρικὴ Πελοπόννησος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν μητροπολίτην Πατρῶν, ἔχοντα ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων καὶ τὸν Λακεδαιμονίας (βλ. καὶ στ. 16, 20, 24 τοῦ σιγιλλίου)[1]. Ἡ πατριαρχικὴ κατοχύρωσις τῆς μονῆς ἐξασφαλίζει αὐτὴν ἀκριβῶς ἀπὸ τὰς τυχὸν αὐθαιρεσίας τοῦ μητροπολίτου καὶ τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ. Ἡ ἄσκησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας διεξήγετο τακτικῶς ὑπὸ τῶν μοναχῶν καὶ αὐτῆς ἤθελον ν' ἀποφύγουν οὗτοι τὰς ὑπερβασίας. Οὕτως, ἀπερίσπαστοι ἐφεξῆς ἠδυνήθησαν νὰ ὁδηγήσουν τὸ μοναστήριόν των εἰς περιωπήν, εἰς τὸν τομέα τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς μάλιστα.

2[2]

Κύριλλος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

|[2] *† Τὸ εἰς μείζονα ἰσχὺν ἐπιβεβαιοῦσθαι τὰ τῶν πρὸ ἡμῶν π(ατ)ριαρ-*

---

[1] Ἡ μητρόπολις Παλ. Πατρῶν, προαχθεῖσα ἀπὸ ἐπισκοπῆς μετὰ τὸ σπουδαῖον γεγονὸς τῆς μεγάλης νίκης τοῦ Νικηφόρου Α' κατὰ τῶν Σλάβων, ἀρχομένου τοῦ Θ' αἰῶνος, περιέλαβεν ἐπισκοπὰς τρεῖς, Μεθώνης, Κορώνης καὶ Λακεδαιμονίας. Ἡ δὲ ἐπισκοπὴ Λακεδαιμονίας προήχθη τὸ ἔτος 1082 εἰς μητρόπολιν ἐπὶ 'Αλεξίου Κομνηνοῦ. M. Le Quien, Oriens Christianus, τόμ. II, Παρίσιοι 1740, στ. 189. — G. Parthey, Hieroclis Synecdemus Græcæ episcopatuum, Βερολῖνον 1866, σελ. 119 - 120. — K. Hoph, Griechenland im Mittelalter, ἐν τῇ Allgemein. Encyclop. d. Wissench. τῶν Ersch καὶ Gruber, τόμ. 85, σελ. 99 κἑξ. — Βραδύτερον ἡ Δημητσάνα ἀπετέλεσεν ἰδίαν ἀρχιεπισκοπήν, περὶ ἧς βλ. Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης καὶ 'Αργυροκάστρου, « 'Επετηρὶς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν », τόμ. Κ' (1950), σελ. 209 κἑξ.

[2] Περγαμηνὴ μετὰ ὀπῶν καὶ σχισμῶν, μὴ φέρουσα βούλλαν. Διαστ. 0,67 × 0,613

χῶν γράμματα, ὅσα τοῦ ὀρθοῦ ἔχονται λόγου, οὐδὲν ἀπεικός ἐστι. Τῆς τε γὰρ ἀνθρωπίνης μνήμης ὀλισθηρᾶς, εἴτε εὐολίσθου ὑπαρχού(σης), τῆς τε ζωῆς βραχεί(ας) ἡμῶν, τὸ μ(ὲν) γρα|[3]φῇ παραδίδοσθαι τὰ πραττόμενα ἀναγκαῖον καθέστηκε. Τὸ δ' αὖ τὰ γραφέντα ἐπικυροῦσθαι κ(αὶ) ἀνανεοῦσθαι πάντως κ(αὶ) τοῦτο χρήσιμον. Εἰ μὴ γὰρ τὰ ἡμῖν πραττόμενα ἐγράφοντο, τῇ λήθῃ ἂν παρεδίδοντο, εἰ δὲ πάλιν μὴ ἐπεβεβαιοῦντο, |[4] οὐκ ἂν μείζονα τ(ὴν) διαμονὴν κ(αὶ) τ(ὴν) δύναμιν ἐλάμβανον. 'Επειδ(ὴ) τοίνυν ἐνεφανίσθη τῇ ἡμῶν μετριότ(η)τι, συνοδι(κῶς) προκαθημέ(ν)ῃ, ἴσον γράμμ(α)τος σιγιλλίου, ἐγγεγραμ(μέν)ον ἐν παλαιῷ μεμβρίνῳ κώδικι τ(ῆς) καθ' ἡμ(ᾶς) τοῦ Χ(ριστο)ῦ Μεγάλης 'Εκκλησί(ας), δι' οὗ ἐφάνη διαρρήδην κ(αὶ) |[5] ἐμαρτυρήθη, ὡς πρὸ ἑξακοσίων πεντήκοντα ἑπτὰ χρόν(ων) ὁ ἐπὶ τ(ῆς) βασιλεί(ας) τοῦ τότε ἀοιδίμου βασιλέως κυρίου Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ κύ(ριος) 'Ιωάννης Λαμπαρδόπουλος, φιλόσοφος, ὁ πρωτασηκρῆτις, θείῳ ζήλῳ κ(αὶ) ἔρωτι κινηθείς, ἀδείᾳ κ(αὶ) θελήματ(ι) τοῦ π(ατ)ριαρ|[6]χεύοντος τῷ καιρῷ ἐκείνῳ κυρίου Πολυεύκτου, πλείστοις ἀναλώμα(σι) κ(αὶ) δαπάναις ἀνήγειρεν ἐκ βάθρ(ων) κ(αὶ) ἐξ αὐτῶν θεμελί(ων), τὴν κ(α)τ(ὰ) τ(ὴν) Πελοπόννησον, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Παλαιῶν Πατρῶν, ἐν τῇ ἐνορίᾳ τ(ῆς) ἐπισκοπῆς αὐτοῦ Λακεδαιμονί(ας), τῇ τοποθεσ(ίᾳ) Μονοπόρου, ἐγ|[7]γὺς χώρ(ας) Δημητζάνης, θεί(αν) κ(αὶ) ἱερὰν μονὴν τ(ῆς) Παναγί(ας) μου Θεοτόκου κ(αὶ) ἀειπαρθέν(ου) Μαρί(ας), τὴν διὰ τ(ὴν) ἐπωνυμί(αν) τοῦ φιλοσόφου μονὴν τοῦ Φιλοσόφου ἐπικεκλημ(έν)ην, καθιερωθεῖσαν πρότ(ε)ρ(ον) ἐπὶ π(ατ)ριαρχικῷ σταυροπηγίῳ, διὰ τῶν συνήθ(ων) εὐχῶν κ(αὶ) τοῦ ἀπ' ἐντεῦθεν πεμπομένου |[8] ἐκεῖσε Τιμίου Σταυροῦ κ(αὶ) πηγνυμ(έν)ου ἐν τοῖς θεμελίοις αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ εἶναι μὲν ἐν τῇ π(ατ)ριαρχικῇ περιωπῇ κ(αὶ) ἐξουσίᾳ, εὑρίσκεσθαι δὲ εἰς τὸ μετέπειτα ἀνενόχλητον, ἀτελῆ τε κ(αὶ) ἀσύδοτον, ὡς πατριαρχικὸν σταυροπήγιον κ(αὶ) κ(α)τ(ὰ) πάντα ἀνεπηρέαστον παρά τε τ(οῦ) ἐκεῖ ἀρχι|[9]ερατεύοντος κ(α)τ(ὰ) καιροὺς Παλαιῶν Πατρῶν κ(αὶ) τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ Λακεδαιμονί(ας) κ(αὶ) παρὰ παντὸς ἄλλου προσώπου ἱερωμ(έν)ου ἢ λαϊκοῦ, ἅμα τοῖς ὑπ' αὐ-

μ., τὸ δὲ κείμενον εἰς διαστ. 0,29×0,52 μ. Τὸ γράμμα εἶναι ἀνέκδοτον, ἀλλ' ἔχει γνωσθῆ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 333 πατρ. κώδικος, ὁπόθεν ἐλήφθησαν αἱ ὑπογραφαί. Μηνᾶ Δ. Χαμουδοπούλου, 'Αρχιερατικαὶ ἐναλλαγαί, « 'Εκκλησιαστικὴ 'Αλήθεια », τόμ. Β' (1882), σελ. 668. Παρατηρητέαι ὅμως αἱ μεταξὺ τῶν τοῦ κώδικος καὶ τοῦ γράμματος ὑπογραφῶν διαφοραί. 'Αλλὰ καὶ ἐκ τῶν τοῦ σιγιλλίου ὑπογραφῶν τινας παραδίδομεν μετ' ἐπιφυλάξεως, οἷον τὰς τῶν Γάνου καὶ Χώρας 'Ιωαννικίου, Χαλκηδόνος 'Ιωάσαφ, Νικαίας Πορφυρίου, 'Αγκύρας Λαυρεντίου καὶ τοῦτο διότι ἐν τῇ περγαμηνῇ, καὶ κατὰ τὸν στ. 35 αὐτῆς, ἐνῷ εἶχεν ὑπογράψει ἀρχικῶς ὁ 'Ιεροσολύμων Θεοφάνης εἰς ἔκτασιν μέχρι τῶν $^2/_3$ τοῦ στίχου, μετὰ ταῦτα ἡ ὑπογραφὴ ἀπηλείφθη καὶ ἀπὸ τοῦ ἰδίου ἀνωμάλου σημείου τῆς ἀποξεσθείσης μεμβράνης ὑπέγραψαν ἀτάκτως ἀρχιερεῖς διὰ δυσξυμβλήτων μονοκονδυλιῶν. Ἕνεκα τούτου δυσχεραίνεται ἔτι μᾶλλον ἡ καὶ ἄλλως ἐπίπονος ἀνάγνωσις τῶν ὑπογραφῶν.

τοῦ ἀφιερωθεῖσιν αὐτῇ ἱεροῖς, κειμηλίοις κ(αὶ) σκεύε(σι) κ(αὶ) λοιποῖς κτήμα(σι) κ(αὶ) πράγμα(σι), κινητοῖς τε κ(αὶ) ἀκινήτοις κ(αὶ) αὐτο|[10]κινήτοις κ(αὶ) πᾶσι τοῖς μετοχίοις αὐτῆς, μηδενὸς τ(ὴν) ἐπίσκεψιν κ(αὶ) φροντίδα τῶν ψυχῶν τῶν ἐν αὐτῇ μοναζόντ(ων) ἔχοντος ἢ ἀνακρίνοντος κ(αὶ) ἐξετάζοντος αὐτούς, περί τε τῶν ψυχικῶν κ(αὶ) σωματικῶν, εἰ μὴ τοῦ κ(α)τ(ὰ) καιροὺς οἰκουμ(ενικ)οῦ π(ατ)ριάρχου κ(αὶ) τοῦ παρ' ἐκείνου πεμπομένου |[11] ἐκεῖσε ἐξαρχικῶς· ὅπερ ἀξιώσ(ει) κ(αὶ) δεή(σει) τῶν ἐν αὐτῇ ἀσκουμέ(νων) ἐζητήθη ἐμπόνως ἐπικυρωθῆναι κ(αὶ) παρ' ἡμῶν κ(αὶ) διὰ ἡμετέρου σιγιλλιώδους γράμ(ματος) κ(αὶ) βεβαιωθῆναι εἰς πλείονα τ(ὴν) διαμονὴν κ(αὶ) ἀσφάλει(αν). Τούτου χάριν κ(αὶ) ἡ μετριότης ἡμῶν, ὡς χρέος ἔχουσα ἀπαραίτητον ἐπιβε|[12]βαιοῦν κ(αὶ) ἐπικυροῦν τὰ καλῶς πραχθέντα κ(αὶ) γεγονότα κ(αὶ) μάλιστα τὰ παρὰ τῶν πάλαι κ(αὶ) ἀοιδίμων ἐκείν(ων) αὐτοκρατόρων κ(αὶ) π(ατ)ριαρχῶν τυπωθέντα κ(αὶ) ἐπιβραβευθέντα, τ(ὴν) αἴτη(σιν) αὐτῶν μὴ παριδοῦσα, γνώμῃ τῶν μακαριωτάτων κ(αὶ) ἁγιωτάτων π(ατ)ριαρχῶν, τοῦ τε |[13] 'Αλεξανδρεί(ας) κυρίου Γερασίμου, τοῦ 'Αντιοχεί(ας) κυρίου Κυρίλλου κ(αὶ) τοῦ 'Ιεροσολύμ(ων) κυ(ρίου) Θεοφάνους κ(αὶ) τῆς περὶ αὐτὴν θεί(ας) κ(αὶ) ἱερᾶς ὑπερτελεστάτης τῶν ἀρχιερέ(ων) Συνόδου, τῶν ἐν ἁγί(ῳ) πν(εύματ)ι ἀγαπητῶν αὐτῆς ἀδ(ελφ)ῶν κ(αὶ) συλλειτουργῶν, γράφει κ(αὶ) ἀποφαίνεται κ(αὶ) ἐν ἁγίῳ παρακελεύε(ται) |[14] πν(εύματ)ι, τὸ παρὸν ἐπιχορηγοῦ(σα) αὐτοῖς σιγιλλιῶδες γράμμα, ἵνα τοῦ ἐμφανισθέντος ἡμῖν ἴσου τοῦ παλαιγενοῦς ἐκείνου π(ατ)ριαρχικοῦ γράμματος, τοῦ πρὸ τοσούτ(ων) χρόνων γεγονότος, ὡς καλῶς κ(αὶ) εὐλόγως προβάντος, μένοντος βεβαιωμ(έν)ου, κεκυρωμ(έν)ου κ(αὶ) ἀμετατρέπτου, |[15] εἰς τὸ ὁποῖον ἡ μὲν διαληφθεῖσα θεία μονὴ τ(ῆς) Παναγί(ας) μου Θεοτόκου κ(αὶ) ἀειπαρθένου Μαρί(ας) τοῦ Φιλοσόφου, ὡς σταυροπηγιακὴ κ(αὶ) π(ατ)ριαρχική, κ(αὶ) ἀπὸ τοῦ νῦν κ(αὶ) εἰς τὸν ἑξῆς ἅπαντα χρόνον, ἕως οὗ ὁ ἥλιος ἐφορᾷ, σὺν τοῖς μετοχίοις αὐτ(ῆς) κ(αὶ) τοῖς λοιποῖς ἀφιερωμ(έν)οις κτήμασι |[16] κ(αὶ) πράγμα(σι), κινητοῖς τε κ(αὶ) ἀκινήτοις κ(αὶ) αὐτοκινήτοις κ(αὶ) λοιποῖς ἱεροῖς σκεύεσι κ(αὶ) βιβλίοις κ(αὶ) παντοίοις ἀναθήμα(σιν), ὡς ὑπὸ τ(ὴν) π(ατ)ριαρχικὴν ἐξουσίαν κ(αὶ) μεγαλειότητα διατελοῦσα, ὑπάρχῃ καὶ εὑρίσκηται ἀνενόχλητος, ἀκαταπάτητος, ἀσύδοτος, ἐλευθέρα κ(αὶ) ἀδούλωτος |[17] παρὰ παντὸς προσώπου ἀρχιερατικοῦ ἢ ἱερατικοῦ ἢ κ(αὶ) λαϊκοῦ, μηδενὶ μηδὲ(ν) ὀφείλουσα διδόναι, ἄχρι καὶ ὀβολοῦ· οἱ δὲ ἐν αὐτῇ ἐνασκούμ(εν)οι ἱερομόναχοι κ(αὶ) μοναχοί, ζῶντες κ(α)τ(ὰ) θ(εό)ν, ἡσυχαστικῶς τε κ(αὶ) ἀταράχως, ἀποκαθιστῶσιν ὅτε χρεία ἡγούμενον, ὃν ἂν ἐκ μέσου τῆς ἀδελφότητος |[18] ἐκλέξω(σι) κ(αὶ) μνημονεύωσι τοῦ π(ατ)ριαρχικοῦ ὀνόματος, ᾧ κ(αὶ) πείθεσθαι ὀφείλω(σι) κ(αὶ) ὑποτάσσεσθαι, παρ' οὗ κ(αὶ) τ(ὴν) ἐξέτασιν κ(αὶ) ἀνάκρισιν ἔχω(σιν) ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐπερχομ(έν)οις αὐτοῖς ζητήμα(σι) κ(αὶ) ἄδειαν ἔχω(σι) προσκαλεῖσθαι ὃν ἐθέλουσι τῶν ἀρχιερέ(ων) ἐκτελεῖν τὰς ἐμπιπτούσ(ας) αὐτοῖς χει|[19]ροτονί(ας), ἀναγνω-

στῶν δηλαδ(ή), ὑποδιακόν(ων), διακόνων τε κ(αὶ) ἱερέ(ων), ἄνευ τ(ῆς) τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύ(σεως), ὃς δ' ἂν ὀψέποτε καθ' οἱονδήτινα τρόπον βουληθείη ἀθετῆσαι κ(αὶ) ἀνατρέψαι τὰς ἀποφάσεις τοῦ παλαιγενοῦς ἐκείνου γράμματος κ(αὶ) τοῦ ἀρτίως ἐπιβραβευ|[20]θέντος αὐτῇ ἡμετέρου σιγιλλιώδους ἐπιβεβαιωτηρίου κ(αὶ) καταπατῆσαι τ(ὴν) ἱερὰν κ(αὶ) σταυροπηγιακὴν ταύτην μονὴν τ(ῆς) Παναγί(ας) μου τοῦ Φιλοσόφου, ἢ εἰς δουλείαν τινὰ καταγαγεῖν αὐτήν, ἢ ἀδίκῳ χειρὶ ἀφαιρέσαι τι τῶν ἀφιερωμάτ(ων) αὐτ(ῆς) κ(αὶ) ἀποξενῶσαι αὐτὴν τ(ῆς) π(ατ)ριαρχ(ικῆς) δεσποτεί(ας) |[21] κ(αὶ) διαφενδεύσεως, ἐπὶ ἰδίῳ μ(ὲν) συμφέροντι, βλάβῃ δὲ κ(αὶ) ζημίᾳ κ(αὶ) ἐλαττώσει τῆς προειρημ(έν)ης ταύτης μονῆς, ἢ τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσκουμ(έν)ους ἐνοχλῆσαι κ(αὶ) ζητῆσ(αι) νοσφίσασθαι πολὺ ἢ ὀλίγον, ἢ ἄργειαν κ(αὶ) ἀφορισμὸν ἐκφωνῆσαι κατ' αὐτῶν κ(αὶ) ἐξετάσαι κ(αὶ) ἀνακρῖναι αὐτούς, ἐπὶ |[22] παντὶ πράγματ(ι), ἢ τὸν ὄντα ἡγούμ(εν)ον ἐκβαλεῖν κ(αὶ) ἕτερον ἀποκαταστῆσαι, ἢ ἄλλο τι ἐπιβλαβὲς κ(αὶ) ἐπιζήμι(ον) κ(αὶ) ταραχῶδες αὐτῇ προξενῆσαι, ὁ τοιοῦτος ἀρχιερεὺς μ(ὲν) ὢν ἢ ἱερεύς, καθῃρημ(έν)ος ἔστω κ(αὶ) γεγυμνωμ(έν)ος, ὁ μ(ὲν) πά(σης) ἀρχιερατικ(ῆς) ἐνεργεί(ας) κ(αὶ) τάξεως, ὁ δὲ πά(σης) |[23] ἱεροπραξί(ας) κ(αὶ) ἀφωρισμ(έν)ος ἀπὸ Θ(εο)ῦ Κυ(ρίου) Παντοκράτορος κ(αὶ) κατηραμ(έν)ος κ(αὶ) ἀσυγχώρητος κ(αὶ) μ(ε)τ(ὰ) θάνατον ἄλυτος, λαϊκὸς δὲ ἢ κ(αὶ) ἄλλος τις τοῦ κλήρου ἄρχων ἢ ἀρχόμ(εν)ος, ἀφωρισμ(έν)ος παρὰ τῆς ὁμοουσίου κ(αὶ) ζωοποιοῦ κ(αὶ) ἀδιαιρέτου Τριάδος κ(αὶ) κατηραμ(έν)ος κ(αὶ) ἀσυγ|[24]χώρητος κ(αὶ) μετὰ θάνατον ἄλυτος, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι κ(αὶ) ἐν τῷ μέλλοντ(ι) κ(αὶ) τυμπανιαῖος κ(αὶ) ἐχέτω κ(αὶ) τὰς ἀρὰς τῶν ἁγί(ων) τριακοσί(ων) δέκα κ(αὶ) ὀκτὼ θεοφόρ(ων) π(ατ)έρων τῶν ἐν Νικαίᾳ κ(αὶ) τῶν λοιπῶν πασῶν ἁγί(ων) Συνόδ(ων), κληρονομησάτω δὲ κ(αὶ) τ(ὴν) λέπραν τοῦ Γιεζῆ κ(αὶ) τ(ὴν) ἀγχόνην |[25] τοῦ 'Ιούδα κ(αὶ) εὑρέτω θ(εὸ)ν μαχόμ(εν)ον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τ(ῆς) κρίσεως κ(αὶ) ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ προδότου 'Ιούδα κ(αὶ) τῶν σταυρωσάντ(ων) τὸν Κ(ύριο)ν κ(αὶ) ἔστω σθένων κ(αὶ) τρέμ(ων), ὡς ὁ Κάιν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἔτι δὲ ἀποφαινόμεθα πρὸς τούτοις, ὡς ἂν ὁ ἐκεῖ ἀρχιερατεύ(ων) Λακεδαιμονί(ας), |[26] ὁ ἀπὸ ἐπισκόπου ὀνόματος εἰς μ(ητ)ροπολίτου προβιβασθείς, ἢ ἄλλος τις τῶν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἀρχιερέ(ων), ὡς μηδόλως ἐξουσιάζων τῆς αὐτ(ῆς) μονῆς, ἅτε σταυροπηγιακῆς οὔσης, μακρὰν εἴη αὐτῆς, μηδόλως ἔχων ἐξουσίαν εἰσέρχεσθαι ἐν αὐτῇ, ἢ ἀρχιερατι|[27]κόν τι διαπράττειν, ἢ ἀπαιτεῖν τὸ σύνολον παρ' αὐτῆς πολὺ ἢ ὀλίγον, ἀλλὰ καθάπαξ εὑρίσκηται ἐκκωλυμ(έν)ος, ἐν βάρει παιδεί(ας) ἀσυγγνώστου, τ(ῆς) ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ κ(αὶ) ἀφορισμοῦ ἀλύτου κ(αὶ) αἰωνίου, τοῦ ἀπὸ θ(εο)ῦ παντοκράτ(ο)ρ(ο)ς, ὡς εἰς τὸ τ(ῆς) παρ' ἐνορίας ἐμπεσὼν |[28] ἔγκλημα. Οὕτως ἀπεφηνάμεθα γνώμῃ συνοδικῇ, ἐπὶ γὰρ τούτῳ ἐγεγόνει κ(αὶ) τὸ παρὸν π(ατ)ριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα κ(αὶ) ἐπεδόθη τοῖς ἐνασκουμ(έν)οις π(ατ)ράσι τῇ σταυροπηγιακῇ κ(αὶ) π(ατ)ριαρχικῇ

μονῇ τοῦ Φιλο|[29]σόφου κ(αὶ) δι' αὐτῶν τῇ μονῇ αὐτῶν ταύτῃ, εἰς πλείονα τ(ὴν) διαμονὴν κ(αὶ) ἀσφάλειαν. 'Επὶ ἔτους ͵ζοῦ ροῦ λοῦ βου, ἐν μηνὶ Μαΐῳ, ἰνδ(ικτιῶνος) ζης.

|[30] ✝ Κύριλλος ἐλέῳ θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπ(ό)λε(ως) νέ(ας) ῥώμ(ης) κ(αὶ) οἰκουμ(ενι)κὸς π(ατ)ριάρχ(η)ς.

|[31] ✝ γεράσιμος ἐλέῳ θ(εο)ῦ πάπας κ(αὶ) πατριάρχης ἱερᾶς π(ό)λ(εως) 'Αλεξανδρείας. ✝ Κύριλλος ἐλέῳ θ(εο)ῦ π(ατ)ριάρχης μεγάλης θ(εο)υπόλ(εως) 'Αντιοχεί(ας).

|[32] ✝ Θεοφάνης ἐλέῳ θ(ε)οῦ πατριάρχης ἁγίας 'Ιερουσαλὴμ ✝ ὁ παλαιῶν πατρῶν Θεοφάνης ἐπίτροπ(ο)ς π(ατ)ριαρχ(ικὸς) κ(αὶ) ἔξαρχ(ος) τῆς συνόδου.

|[33] ✝ Καισαρείας καὶ Καππαδοκίας Γρηγόριος	*✝ Νικομηδείας Νεόφυτος*
✝ Εὐρίπου 'Ιωασαφ	
|[34] ✝ 'Ηρακλείας Νεόφυτος	*✝ Κυζίκου Παρθένιος*
✝ 'Αδριανουπόλεως Παρθένιος	*✝ Δέρκων 'Ιωάσαφ*
✝ Προύσης 'Ιωάσαφ	*✝ 'Αθηνῶν Θεοφάνης*
✝ Λαρίσης Γρηγόριος	
|[35] ✝ Χαλκηδόνος 'Ιωάσαφ	*✝ Γάνου καὶ Χώρας 'Ιωαννίκιος*
✝ Θεσσαλονίκης Παΐσιος	*✝ Σερρῶν Τιμόθεος*
|[36] ✝ Νικαίας Πορφύριος	*✝ Λακεδαιμονίας 'Ιωάσαφ*
✝ Χίου 'Ιγνάτιος	*✝ Σμύρνης 'Ιάκωβος*
✝ Φιλίππων καὶ Δράμας Κλήμης	*✝ Νέων Πατρῶν Ἄνθιμος*
|[37] ✝ Μηδείας καὶ Σωζουπόλεως Θεοδόσιος	*✝ Διδυμοτείχου Ἄνθιμος*
✝ Μεσημβρίας 'Ακάκιος	*✝ Περιθωρίου καὶ Ξάνθης | Δωρόθεος*
✝ Σηλυβρίας Λαυρέντιος	*✝ Ναυπλίου καὶ Ἄργους Θεοφάνης*
✝ Αἴνου Παρθένιος	*✝ Θαυμακοῦ 'Ιάκωβος*
|[38] ✝ Ραιδεστοῦ Μελχισεδὲκ	*✝ Προκονήσου Κλήμης*
✝ Βάρνης Παρθένιος	*✝ Δρύστρας Μελέτιος*
✝ 'Αγκύρας Λαυρέντιος	
|[39] ✝ ἀρχιεπίσκοπος Κασανδρείας Σισώης	*✝ ἀρχιεπίσκοπος Ντζίας καὶ Θερμίων Νεκτάριος*
|[40] ✝ Μηθύμνης Διονύσιος	*✝ 'Αγαθουπόλεως Μητροφάνης*
✝ 'Αμασείας Μελέτιος	

'Υ π ό μ ν η μ α

Στ. [3] : *ἐπιβεβαιοῦντο.*

Στ. [4] : *καὶ τὴν δύναμιν* ἐν Ν.Σ. ἐλλείπει.

Στ. [6] : *τῇ τοποθεσίᾳ Μονοπόρου ἐγ-* Π : ἐν τῇ ᾧα.

Στ. [8-9]: *παρά τε τοῦ ἐκεῖ...* Ν.Σ: *παρὰ τοῦ ἐν καιροῖς ἀρχιερατεύοντος ἐκεῖσε.*

Στ. [15]: *εἰς τό ὁποῖον,* Ε: *εἰς τοῦπιον.*

Στ. [17-18]: *ἀποκαθιστῶσιν... ἐκλέξωσι*: ἐν τῇ Π. διά ζωηροτέρου μέλανος ἐπὶ ἀπαλειφθείσης δι' ἀποξέσεως ἄλλης φράσεως.

Στ. [23]: *Κυρίου,* ἐν Ν.Σ. ἐλλείπει.

Στ. [24]: *πασῶν* Ν Σ. ἐλλ.

Στ. [25]: *εὑρέτω,* Ν.Σ: *εὑρεθέτω.*

Καθ' ἃ διαλαμβάνει τὸ σιγίλλιον τοῦτο, οἱ μοναχοὶ τοῦ Φιλοσόφου προσῆλθον εἰς τὸ πατριαρχεῖον, κομίζοντες ἴσον παλαιοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος, ἡλικίας 657 ἐτῶν, κατακεχωρισμένου εἰς ἀρχαῖον ἐπὶ μεμβράνης πατριαρχικὸν κώδικα, βάσει δὲ ἀμφοτέρων, τοῦ ἴσου καὶ τοῦ αὐθεντικοῦ κειμένου, ἐζήτησαν τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ ἀρχικοῦ διὰ νέου σιγιλλίου, εἰς πλείονα τὴν διαμονὴν καὶ ἀσφάλειαν (στ. 11). Πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ αἰτήματος τῶν μοναχῶν, ἀπελύθη τὸ παρὸν σιγίλλιον κατὰ μῆνα Μάιον τοῦ ἔτους 7132, τῆς ζ' ἰνδικτιῶνος, ἤτοι σωτηρίου ἔτους 1624. 'Ακολούθως οἱ μοναχοὶ ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον νέον ἴσον τοῦ ἀρχικοῦ σιγιλλίου τοῦ Πολυεύκτου, κεκυρωμένου ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου καὶ πολυπληθοῦς Συνόδου, κατὰ μῆνα 'Ιούνιον τοῦ ἔτους 7132, τῆς ἰδίας ἰνδικτιῶνος, ἤτοι τοῦ αὐτοῦ χριστιανικοῦ ἔτους 1624. Τὸ ἴσον τοῦτο εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 τῆς παρούσης συλλογῆς, ἀντικατέστησε δὲ τὸ προσκομισθὲν παλαιότερον ἀντίγραφον, φθαρὲν προφανῶς λόγῳ τοῦ χρόνου. Οὕτως, ἐτηρήθη ἡ συνέχεια τῆς παραδόσεως τῆς ἱστορικῆς μονῆς.

'Η ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως ἀνανέωσις τοῦ πατριαρχικοῦ προνομίου τῆς μονῆς τοῦ Φιλοσόφου, ἐν ἔτει 1624 (γ' πατριαρχία)[1] καὶ ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν πατριαρχικὴν Σύνοδον τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν καὶ πλήθους ἀρχιερέων, νομίζομεν ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ διὰ στενῆς φιλίας συνδεομένου μετὰ τοῦ ἐθνομάρτυρος οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Α', πατριάρχου 'Ιεροσολύμων Θεοφάνους καὶ ἄλλων τινῶν ἀρχιερέων δημητσανιτῶν, μετεχόντων τῆς πατριαρχικῆς Συνόδου, πιθανώτατα δὲ χρηματισάντων ἀδελφῶν τῆς μονῆς ταύτης. 'Ο Θεοφάνης, γόνος τῆς ἱστορικῆς ἐκ Δημητσάνης οἰκογενείας Καρακάλλου[2], ἠθέλησεν, ὡς φαίνεται, νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν μονὴν τῆς γενετείρας αὐτοῦ μέγα κῦρος, ἐνεργήσας νὰ ἀπαρτισθῇ τόσον ὀγκώδης Σύνοδος, πρὸς κύρωσιν τοῦ πατριαρχικοῦ σιγιλ-

[1] 'Υπὸ τοῦ Μ. Ι. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, σελ. 554, σημειοῦται μόνον ἡ ἐπικύρωσις τοῦ σιγιλλίου τοῦ Πολυεύκτου καὶ μάλιστα ἐσφαλμένως, ὡς γενομένη τὸν Μάιον τοῦ 1625, εἶναι δὲ ἄγνωστος ἡ διὰ τοῦ παρόντος σιγιλλίου ἀνανέωσις. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Κύριλλος ὁ Λούκαρις, «'Επετηρὶς 'Εταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν», τόμ. Α' (1938), σελ. 328-329.

[2] Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, 'Η ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης καὶ 'Αργυροκάστρου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 222 κἑξ., καὶ δὴ σελ. 227.

λίου. Τὴν προσπάθειαν δ' αὐτοῦ συνέτρεξαν καὶ ἄλλοι σημαίνοντες ἀρχιερεῖς δημητσανῖται, μετέχοντες τῆς αὐτῆς Συνόδου, τῆς κυρωσάσης ἀμφότερα τὰ γράμματα, ὡς ὁ πομπωδῶς ὑπογράφων Παλαιῶν Πατρῶν Θεοφάνης, ἐπίτροπος πατριαρχικὸς καὶ ἔξαρχος τῆς Συνόδου, τοὐπίκλην Λαμπαρδόπουλος, ὁ Νικομηδείας Νεόφυτος, ἀνεψιὸς τοῦ προηγουμένου, ὁ 'Αγχιάλου Χριστοφόρος κλπ.

'Ορθῶς ἐν στ. 25-26 τοῦ σιγιλλίου ἀναφέρεται, ὅτι κυριάρχης τῆς ἐπαρχίας εἶναι ὁ μητροπολίτης Λακεδαιμονίας, διότι ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1620 ἢ πρότερον καὶ μετὰ ταῦτα ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης ἀνηγορεύθη ἐνοριακὸν χωρίον τῆς μητροπόλεως Λακεδαιμονίας[1], ἧς μητροπολίτης 'Ιωάσαφ ὑπογράφει ὡς συνοδικὸν μέλος τὰ δύο σιγίλλια κατὰ τὸ 1624.

"Αξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι εἰς τὸ ἐκδιδόμενον σιγίλλιον, ὡς καὶ εἰς τὸ παλαιότερον, ἔναντι τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας τῆς μονῆς οὐδὲν πρὸς τὸ πατριαρχεῖον δόσιμον ὁρίζεται χάριν ὑποταγῆς, οὐδὲ μικρὸν συμβολικοῦ νοήματος. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται εὐνοίας πατριαρχικῆς καὶ ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος ἔνδειξις, ὑπογραμμίζεται δὲ κατὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν πλεονεκτημάτων τῆς μονῆς διὰ τοῦ ἐπιθέτου ἀτελής (στ. 8).

3[2]

'Εξήγησις τοῦ χρυσοβούλλου τῆς πατριαρχικῆς μονῆς τῆς 'Υπεραγίας Θεοτόκου, ἐπονομαζομένης τοῦ Φιλοσόφου.

|[2] Κύριλλος ἐλέῳ Θεοῦ 'Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνου Πόλεως καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

|[3] Δὲν εἶναι τίποτε ἄπρεπον, τὸ νὰ βεβαιώνωμεν εἰς μεγαλοτέραν δύναμιν τὰ γράμματα τῶν πρωτυτερινῶν μας π(ατ)ριαρχῶν, ὅσα εἶναι γε|[4]νομένα μὲ καλὸν λογαριασμόν, ἔστοντας καὶ ἡ ἀν(θρωπ)ίνη ἐνθύμησις νὰ φεύγῃ ὀγλήγορα καὶ ἡ ζωή μας νὰ εἶναι ὀλίγη, διὰ τοῦτο ἐστάθη ἀναγκαῖ(ον) |[5] πρᾶγμα νὰ βαλθοῦν εἰς τὲς γραφὲς ἐκεῖνα ὁποὺ γίνονται. Καὶ πάλιν τὸ νὰ βεβαιώνῃ καὶ νὰ στερεώνῃ τινὰς ἐκεῖνα ὁποὺ ἐγράφησαν {καὶ νὰ} |[6] καὶ νὰ τὰ ἀνακαινουργώνῃ, κατὰ ἀλήθειαν καὶ τοῦτο ὠφέλιμον. Διότι ἂν ἴσως καὶ δὲν ἐγραφόντουσαν ἐκεῖνα ὁποὺ γίνονται ἀπὸ λόγου μας, |[7] ἤθελαν ἀλησμονηθῇ, καὶ πάλιν ἂν δὲν ἐματαστερεώνουνταν, δὲν ἐπαῖρναν μεγαλύτερην καὶ στερεώτερην δύναμιν καὶ φύλαξιν. 'Επειδὴ λοιπὸν καὶ |[8] εἰς τὴν ἡμῶν μετριό-

[1] Αὐτόθι, σελ. 217, 230-231.

[2] 'Απλοῦς μετὰ φθορῶν κατὰ τὰς ἀναδιπλώσεις καὶ ὀπῶν χάρτης, γεγραμμένος ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων. Διαστ. 0,435×0,295 μ. Τὸ γράμμα δὲν εἶναι ἄγνωστον. Βλ. Ν. Α. Βέη, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὸ Plan Eines Corpus..., ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 476, 3.

τητα, προκαθημένην συνοδικῶς, ἐφανερώθη ἴσον (ἤγουν κόπια) ἑνὸς γράμματος σιγγελλιώδους, γραμμένόν εἰς μεμβράνινον {κον} |[9] κώντικα τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, διὰ μέσου τοῦ ὁποίου ἐφάνη καθαρὰ καὶ ἐμαρτυρήθη, πῶς πρωτύτερα ἀπὸ ἑξακοσίους |[10] πενῆντα ἑπτὰ χρόνους ὁ κυρ-Ἰωάννης Λαμπαρδόπουλος, φιλόσοφος, ὁ πρῶτος ἐξ ἀπορρήτων (ἤγουν πρῶτος εἰς τὰ μυστικὰ) τοῦ ἀοιδίμου βασι|[11]λέως κυρίου Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, ἔστοντας νὰ παρακινηθῇ ἀπὸ ζῆλον καὶ ἀγάπην θεϊκὴν μὲ ἄδειαν καὶ θέλημα τοῦ πατριάρχου τοῦ καιροῦ |[12] ἐκείνου κυρίου Πολυεύκτου μὲ πολλὰ ⟨ἔξοδα⟩ ἔκτισεν θείαν καὶ ἱερὰν μονὴν τῆς ὑπεραγίας σμου Θ(εοτό)κου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ἡ ὁποία διὰ τὸ |[13] ὄνομα τοῦ φιλοσόφου ἐκείνου ὀνομάζεται μοναστήριον τοῦ Φιλοσόφου, τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὸν Μορέαν, εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς ἁγιωτάτης μ(ητ)ροπόλεως |[14] Παλαιῶν Πατρῶν, εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ Λακεδαιμονίας, κοντὰ εἰς τὴν χώραν Δημητζάνα, ὁποὺ ἔχει ἕνα πέραμα, ἡ ὁποί|[15]α μονὴ ἀφιερώθη πρωτύτερα εἰς σταυροπήγιον π(ατ)ριαρχικὸν μὲ τὲς συνηθισμένες εὐχὲς καὶ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὁποὺ ἐστάλθη ἐδῶθεν |[16] καὶ ἐβάλθη εἰς τὰ θεμέλιά του, διὰ νὰ εἶναι εἰς τὸ βλέψιμον καὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν τὴν π(ατ)ριαρχικὴν καὶ νὰ εὑρίσκεται καὶ εἰς τὰ ὕστερα ἀ|[17]πείρακτη, ἀχαράτζωτη καὶ χωρὶς κανένα δόσιμον, ὡσὰν π(ατ)ριαρχικὸν στ(αυ)ροπήγιον καὶ εἰς σὲ ὅλα ἀπείραχτον ἀπὸ τὸν μ(ητ)ροπολί|[18]την Παλαιῶν Πατρῶν, ὁποὺ ἤθελε γίνει ἐκεῖ εἰς κάθε καιρὸν καὶ ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπόν του Λακεδαιμονίας καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλον πρόσω|[19]πον ἱερωμένον ἢ λαϊκόν, μαζὶ μὲ ὅλα ἐκεῖνα ὁποὺ ἀφιερώθησαν ἀπὸ τὸν ἄνωθεν ἄρχοντα καὶ ἄλλους χριστιανούς, ἅγια μούλκια καὶ |[20] ἱερὰ καὶ δισκοπότηρα καὶ τὰ ἐπίλοιπα ἀπὸ κτήματα καὶ πράγματα, κινητὰ καὶ ἀκίνητα καὶ ζωντανὰ καὶ ὅλα της τὰ μετόχια |[21] καὶ τινὰς νὰ μὴν ἔχῃ τὴν στόχασιν καὶ τὴν ἔγνοιαν τῶν καλογήρων, ὁποὺ εὑρίσκονται εἰς αὐτὸ τὸ μοναστήριον, ἢ νὰ τοὺς κρίνῃ ἢ νὰ τοὺς ἐξετά|[22]ζῃ διὰ τὰ ψυχικὰ ἢ σωματικά, πάρεξ ὁ π(ατ)ριάρχης τοῦ κατὰ καιροῦ γενομένου, τὸ ὁποῖον ἐζητήθη μὲ δέησες καὶ παρακάλεσες τῶν καλογήρων |[23] ὁποὺ κατοικοῦσιν ἐκεῖ καὶ νὰ βεβαιωθῇ καὶ στερεωθῇ ἀπὸ λόγου μας μὲ ἐδικόν μας σιγγελλιῶδες γράμμα εἰς περισσοτέραν βεβαίωσιν |[24] καὶ φύλαξιν καὶ σιγουρότητα. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἡμετέρα μετριότης, ὡσὰν ὁποὺ ἔχει χρέος παντοτινόν, διὰ νὰ βεβαιώνῃ καὶ νὰ στερεώνῃ ἐ|[25]κεῖνα ὁποὺ ἔγιναν καλὰ καὶ μάλιστα ἐκεῖνα ὁποὺ ἐγράφηκαν ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς καὶ ἀοιδίμους ἐκείνους βασιλεῖς καὶ π(ατ)ριάρχας {καὶ} |[26] καὶ ἐδόθηκαν καὶ ἐχαρίστησαν εἰς ταύτην τὴν μονήν, χωρὶς νὰ παραβλέψῃ τὴν παρακάλεσίν τους μὲ βουλὴν καὶ γνώμην τῶν μακαριωτάτων |[27] καὶ ἁγιωτάτων π(ατ)ριαρχῶν, τοῦ Ἀλεξανδρείας κυρίου Γερασίμου καὶ τοῦ Ἀντιοχείας κυρίου Κυρίλλου καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων κυρίου Θε|[28]οφάνους καὶ τῆς θείας καὶ ἁγίας ὑπερτελεστάτης Συνόδου τῶν ἀρχιερέων ὁποὺ εὑρέθηκαν παρόν, τῶν ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητῶν αὐτῆς |[29] ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, γράφει καὶ ἀποφασίζει καὶ

προστάζει μὲ τὸ ἅγιον πν(εῦμ)α, ἔστοντας καὶ νὰ δίδῃ εἰς αὐτοὺς τὸ παρὸν σιγγελλιῶδες |[30] γράμμα, ὅπως τὸ ἴσον τοῦ π(ατ)ριαρχικοῦ σιγιλλιώδους γράμματος, ὁποὺ ἔγινεν ἀπὸ παλαιά, πρωτύτερα ἀπὸ τόσους χρόνους, ὅσον λά|[31]μπει ὁ ἥλιος ἀντάμα μὲ τὰ μετόχιά της καὶ τὰ λοιπὰ ἀφιερώματα, μούλκια, ὑποστατικὰ καὶ πράγματα, κινητὰ καὶ ἀκίνητα καὶ ζῶα |[32] καὶ τὰ λοιπὰ ἱερατικὰ καὶ ἅγια σκεύη καὶ βιβλία καὶ κάθε λογῆς ἀφιερώματα, ὡσὰν ὁποὺ εὑρίσκεται ἡ μονὴ ἀποκάτω εἰς τὴν ἐξου|[33]σίαν καὶ μεγαλειότητα τὴν π(ατ)ριαρχικήν, νὰ εἶναι καὶ νὰ εὑρίσκεται ἀπείραχτη, ἀκαταπάτητη, χωρὶς κανένα δόσιμον, ἐλευθέρα καὶ ἀ|[34]δούλωτη ἀπὸ κάθε πρόσωπον ἀρχιερατικὸν ἢ ἱερατικὸν ἢ καὶ λαϊκόν, να μὴ χρεωστῇ νὰ δίδῃ τινὸς τίποτες, μήτε κἂν φόλα καὶ ὅσοι εὑ|[35]ρίσκονται εἰς αὐτὴν ἱερομόναχοι καὶ μοναχοὶ ἔστοντας καὶ νὰ ζοῦν καθὼς θέλει ὁ θεός, ἡσυχαστικὰ καὶ χωρὶς ταραχές, νὰ βάνουν ἡγούμενον, ὁ|[36]ταν εἶναι χρεία, ὅποιον ἤθελαν διαλέξει μέσα ἀπὸ τὴν ἀδελφότητα καὶ νὰ μνημονεύουν τὸ ὄνομα τοῦ π(ατ)ριάρχου, εἰς τὸν ὁποῖον χρεωστοῦν |[37] καὶ νὰ ὑποτάσσωνται καὶ νὰ πείθωνται, ἀπὸ τὸν ὁποῖον θέλουν ἔχει καὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ τὴν κρίσιν εἰς ὅλα τὰ ζητήματα, ὁποὺ τοὺς ἔλθουν καὶ |[38] νὰ ἔχουν ἄδειαν νὰ προσκαλοῦν ὅποιον ἀρχιερέα θέλουσι νὰ κάμῃ τὰς χειροτονίας ὁποὺ τοὺς τυχαίνουν, ἤγουν ἀναγνωστῶν, ὑποδιακόνων, ἱερέων, [39] |χωρὶς νὰ καθέζῃ εἰς τὸ ἅγιον σύνθρονον, καὶ ὅποιος ποτὲ μὲ κανένα μόδον βουληθῇ νὰ καταφρονέσῃ καὶ νὰ χαλάσῃ τὲς ἀπόφασες τοῦ παλαιοῦ |[40] ἐκείνου γράμματος καὶ τοῦ ἐδικοῦ μας σιγγιλλιώδους, ὁποὺ ἐδόθη τώρα εἰς αὐτὴν διὰ βεβαίωσιν καὶ ἤθελε καταπατήσει τὴν ἱερὰν καὶ σταυρο|[41]πηγιακὴν ταύτην μονὴν τῆς Παναγίας μου τοῦ Φιλοσόφου, ἢ θέλει νὰ βάλῃ την εἰς καμμίαν σκλαβίαν, ἢ μὲ ἄδικον χέρι νὰ ἁρπάξῃ τίποτα ἀ|[42]πὸ τὰ ἀφιερώματα αὐτῆς ἢ νὰ τὴν ἀποξενώσῃ ἀπὸ τοῦ π(ατ)ριάρχου τὴν ἐξουσίαν καὶ διαφέντευσιν διὰ ἐδικόν του ὄφελος καὶ βλάβην καὶ |[43] ζημίαν καὶ ὀλιγόστευσιν τῆς μονῆς ὁποὺ ἐπροείπαμεν, ἢ νὰ πειράξῃ τίποτε τοὺς καλογέρους ὁποὺ εἶναι εἰς αὐτὴν καὶ νὰ γυρέψῃ νὰ τοὺς |[44] πάρῃ ἢ πολὺ ἢ ὀλίγον, ἢ ἀποκοτήσῃ νὰ ἀργήσῃ ἢ νὰ ἀφορίσῃ κανέναν ἀπὸ αὐτοὺς καὶ νὰ ἐξετάσῃ καὶ νὰ τοὺς κρίνῃ εἰς κανένα πρᾶγμα, ἢ νὰ |[45] ἐβγάλῃ τὸν ἡγούμενον ὁποὺ εἶναι καὶ βάλῃ ἄλλον, ἢ ἄλλο τίποτα βλαβερὸν καὶ ἐπιζήμιον καὶ συγχυστικὸν ἤθελε προξενήσει, ὅποιος ἤθελεν φανῇ |[46] τέτοιας λογῆς ἄν(θρωπ)ος, ἂν ἴσως καὶ εἶναι ἀρχιερεὺς ἢ ἱερεύς, νὰ εἶναι καθῃρημένος καὶ γυμνὸς ὁ ἀρχιερεὺς ὁ μὲν πάσης ἀρχιερατικῆς ἱεροπρα|[47]ξίας καὶ τάξεως, ὁ δὲ πάσης ἱεροπραξίας καὶ ἀφωρισμένος ἀπὸ θεοῦ παντοκράτορος καὶ κατηραγμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ μετὰ θά|[48]νατον ἄλυτος, λαϊκὸς δὲ ἢ καὶ ἄλλος τις τοῦ κλήρου ἄρχων ἢ καὶ ἀρχόμενος, ἀφωρισμένος παρὰ τῆς ὁμοουσίου καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀδιαιρέτου |[49] Τριάδος καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι καὶ τυμπανιαῖος καὶ ἐχέτω καὶ |[50] τὰς ἀρὰς τῶν ἁγίων τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ θεοφόρων Π(ατέ)ρων, τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ

τῶν λοιπῶν πασῶν ἁγίων Συνόδων, κληρονομησάτω |[51] δὲ καὶ τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καὶ τὴν ἀγχόνη τοῦ 'Ιούδα καὶ εὑρέτω θεὸν μαχόμενον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ |[52] προδότου 'Ιούδα καὶ τῶν σταυρωσάντων τὸν Κύριον καὶ ἔστω σθένων καὶ τρέμων ὡς ὁ Κάιν ἐπὶ τῆς γῆς. 'Ακόμη κοντὰ εἰς τοῦτα ἀπο|[53]φασίζομεν, πῶς ὁ Λακεδαιμονίας ὁπού ἀρχιερατεύει ἐκεῖ, ὁπού ἀπὸ ὄνομα ἐπισκόπου ἀνέβη εἰς μητροπολίτου ὄνομα, ἢ ἄλλος τινὰς |[54] ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ Μορέως παντάπασιν νὰ μὴν ἐξουσιάζῃ αὐτῆς τῆς μονῆς, ὡσὰν ὁποὺ εἶναι σταυροπηγιακὴ καὶ νὰ ἤθελεν εἶσται |[55] μακρὰν ἀπὸ αὐτὴν καὶ νὰ μὴν ἔχῃ παντελῶς ἐξουσίαν νὰ ἔμπῃ εἰς αὐτὴν ἢ νὰ κάμῃ τίποτα ἀρχιερατικὸν ἢ νὰ γυρεύῃ τίποτα ἀπὸ |[56] δαύτην ἢ πολὺ ἢ ὀλίγον, ἀλλὰ ἀπὸ μίας νὰ εἶναι ἐμποδισμένος, ἐν βάρει παιδεύσεως ἀσυγχωρήτου τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ καὶ ἀφορι|[57]σμοῦ ἀλύτου καὶ αἰωνίου, τοῦ ἀπὸ θεοῦ παντοκράτορος, ὡσὰν ὁπού ἔπεσεν εἰς τὸ ἔγκλημα τῆς παρ' ἐνορίας. Ἔτζι ἀποφασίσαμεν |[58] μὲ γνώμην συνοδικὴν καὶ διὰ τοῦτο ἔγινε καὶ τὸ παρὸν π(ατ)ριαρχικὸν συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες καὶ βεβαιωτικὸν γράμμα καὶ ἐδόθη εἰς τοὺς |[59] π(ατέ)ρες ὁπού εἶναι ἀπὸ τὴν σταυροπηγιακὴν καὶ π(ατ)ριαρχικὴν μονὴν τοῦ Φιλοσόφου καὶ ἀπὸ αὐτοὺς νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ μοναστήριόν τους διὰ |[60] περισσοτέραν φύλαξιν καὶ σιγουρότητα.

|[61] Κύριλλος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνου πόλεως καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης
|[62] Γεράσιμος ἐλέῳ θεοῦ Πάπας καὶ Πατριάρχης τῆς Μεγάλης πόλεως 'Αλεξανδρείας
|[63] Κύριλλος ἐλέῳ θεοῦ Πατριάρχης 'Αντιοχείας καὶ πάσης 'Ανατολῆς
|[64] Θεοφάνης ἐλέῳ θεοῦ Πατριάρχης τῆς ἁγίας πόλεως 'Ιερουσαλὴμ
|[65] 'Ο Καισαρείας καὶ Καππαδοκίας Γρηγόριος 'Ο Νικομηδείας Θεοφάνης 'Ο Νικαίας Παρθένιος 'Ο Παλαιῶν Πατρῶν Θεοφάνης, ἐπί|[66]τροπος πατριαρχικὸς καὶ ἔξαρχος τῆς Συνόδου 'Ο Μελενίκου Θεοφάνης 'Ο Κυζίκου Παρθένιος 'Ο 'Ανδριανουπόλεως Παρθένιος
|[67] 'Ο Δυρραχίου 'Ιωάσαφ 'Ο Μπρούσης 'Ιωάσαφ 'Ο 'Αθηνῶν Θεοφάνης 'Ο Λαρίσσης Γρηγόριος 'Ο Γάνου καὶ Χώρας 'Ιωαννίκιος
|[68] 'Ο Σερρῶν Τιμόθεος 'Ο Λακεδαιμονίας 'Ιερόθεος 'Ο Χίου 'Ιγνάτιος 'Ο Λίτζης καὶ Δράμας Γιλήμης 'Ο Νέων Πατρῶν Ἄνθιμος
|[69] 'Ο Περιθωρίου καὶ Ξάνθης Δωρόθεος 'Ο Διδυμοτείχου Ἄνθιμος 'Ο Μεσημβρίας 'Ακάκιος 'Ο Σηλυμβρίας Λαυρέντιος
|[70] 'Ο Ναυπλίου καὶ Ἄργους Θεοφάνης 'Ο Κῴου Παρθένιος 'Ο Θαυμακοῦ 'Ιάκωβος 'Ο Ραιδεστοῦ Μελχισεδὲκ 'Ο Προικονήσου Κλήμης
|[71] 'Ο Βάρνης Παρθένιος 'Ο Δρύστης Μελέτιος 'Ο Κασσανδρείας Σισώης 'Ο 'Αμασείας Μελέτιος 'Ο Μυτιλήνης Νεόφυτος 'Ο Μεθύμνης Κύριλλος
|[72] 'Ο 'Ελευθερουπόλεως Παρθένιος 'Ο 'Αγράφων Δανιήλ.

'Υπόμνημα

Στ. [7]: *ἐμεταστερεώνουνταν.*
Στ. [8]: *δεβράϊνον.*
Στ. [66]: *ὁ Κυρίκου.*
Στ. [67]: *ὁ Μπρούσης* ὀπή, ἔνθα μᾶλλον *'Ιωνᾶς.*

'Η παροῦσα ἐξήγησις, παρὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνορθογραφιῶν, εἶναι ἓν πολὺ ἐνδιαφέρον κείμενον, ἰδίᾳ γλωσσικόν. Πιθανώτατα παρεσκευάσθη χάριν τῶν μοναχῶν τῆς σταυροπηγιακῆς μονῆς ὑπὸ καλλιγραφοῦντος προσώπου τῶν πατριαρχείων, συγχρόνως πρὸς τὸ πρωτότυπον τοῦ 1624, τὸ ὁποῖον μεταφέρεται εἰς τὴν ἁπλῆν ὁμιλουμένην τῆς ἐποχῆς, οὐχὶ ἀπηλλαγμένην λογίων στοιχείων, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει κατὰ τρόπον ὅλως πρωτότυπον, ἐνιαχοῦ δὲ πολὺ ἐπιτυχῆ, ὥστε ν' ἀποβαίνῃ χρήσιμον κείμενον τοῦ δημώδους λόγου τῆς Τουρκοκρατίας. Σημεῖά τινα βεβαίως ἀφήνονται ἀμετάβλητα, ἰδίᾳ τὸ μεταξὺ τῶν στ. 23 - 25 (λαϊκὸς δὲ... ἐπὶ τῆς γῆς) ἁγιολογικὸν σύνηθες εἰς τὰς συγχωρητηρίους τῶν νεκρῶν εὐχὰς κείμενον, ὡς γνωστὸν λόγῳ τῆς συχνῆς χρήσεως, ἢ ἄλλα διὰ συνωνύμων ἀποδίδονται. 'Ενιαχοῦ ὅμως παρατηρεῖται ἀρίστη ἀπόδοσις φράσεων, οἷον στ. 7 - 8: διὰ τῶν συνήθων εὐχῶν καὶ τοῦ ἀπ' ἐντεῦθεν πεμπομένου ἐκεῖσε Τιμίου Σταυροῦ καὶ πηγνυμένου ἐν τοῖς θεμελίοις αὐτοῦ... ἀποδίδεται (στ. 15 - 16): μὲ τὲς συνηθισμένες εὐχὲς καὶ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὁποὺ ἐστάλθη ἐδῶθεν καὶ ἐβάλθη εἰς τὰ θεμέλιά του... 'Εν στ. 12 ἡ φράσις: τὴν αἴτησιν αὐτῶν μὴ παριδοῦσα, ἀπεδόθη ἐν στ. 26: χωρὶς νὰ παραβλέψῃ τὴν παρακάλεσίν τους, κατὰ τρόπον ὑπέροχον. 'Επίσης στ. 17: ζῶντες κατὰ θεὸν = ἔστοντας καὶ νὰ ζοῦν καθὼς θέλει ὁ θεὸς (στ. 35). 'Εν στ. 22: ὁ τοιοῦτος = τέτοιας λογῆς ἄνθρωπος (στ. 46).

'Η λ. πρωτασηκρῆτις μεταφράζεται πρῶτος ἐξ ἀπορρήτων καὶ ἐν παρενθέσει, ἤγουν πρῶτος εἰς τὰ μυστικά. Τὸ τοπωνύμιον Μονόπορη μεταφράζεται, ὁπού ἔχει ἕνα πέραμα, ὑπὸ τὴν κυριολεξίαν αὐτοῦ. 'Η ἐπίσκεψις καὶ φροντὶς (στ. 10) ἀποδίδονται στόχασις καὶ ἔγνοια (στ. 21). Τὰ τῆς μονῆς ἀποκτήματα ἀριθμούμενα (στ. 9 - 10) εἶναι πλὴν τῶν ἄλλων *ἱερὰ* = ἅγια μούλκια, *κειμήλια* = ἱερά, *σκεύη* = δισκοπότηρα, *κινητά, ἀκίνητα* καὶ *αὐτοκίνητα,* ἤτοι κινητὰ καὶ ἀκίνητα καὶ ζωντανὰ (στ. 19 - 20), ἢ ζῶα κατωτέρω (στ. 31). Περίεργος εἶναι ἡ ἀπόδοσις τῆς ἐν στ. 17 φράσεως: ἄχρι καὶ ὀβολοῦ = μήτε κἂν φόλα (στ. 34). Τὸ δὲ ἐν στ. 19: ὅς καθ' οἱονδήτινα τρόπον βουληθείη, ἀποδίδεται (στ. 39) ὅποιος μὲ κανένα μόδον βουληθῇ! 'Ενιαχοῦ προστίθενται λέξεις πρὸς πληρεστέραν ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου. Τοιαύτη χαρακτηριστικὴ εἶναι, προκειμένου περὶ τῶν τῆς Συνόδου ἀρχιερέων (στ. 13), δι' οὓς ἐν στ. 28 προσθέτει, οἱονεὶ ἐκ μεταφράσεως μὴ ὑπαρχούσης μετοχῆς παρευρεθέντων, ὁπού εὑρέθηκαν παρόν! 'Αλλά, σπανίως, καὶ παραλείπει ἡ μετάφρασις λέξεις δευτερευούσης σημασίας.

4

Γαβριὴλ ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

|[2] Ἡ μετριότης ἡμῶν μετὰ τῶν συνευχομέν(ων) αὐτῇ ἐν τῷ παρόντι, τῶν τε παναγιωτάτων καὶ σεβασμιωτάτ(ων) π(ατ)ριαρχῶν πρώην Κωνσταντινουπόλ(εως), τοῦ τε κυρίου κυρίου Ἰωαννικίου καὶ |[3] τοῦ κυρίου κυρίου Θεοδοσίου, τῶν ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητῶν καὶ περιποθήτων ἀδελφῶν αὐτῆς καὶ συλλειτουργῶν, ἅμα τοῖς περὶ αὐτὴν ἱερωτάτοις συναδελφοῖς αὐτῆς ἀρχιερεῦσι |[4] καὶ ὑπερτίμοις, διὰ τῆς θείας χάριτος, δωρεᾶς τε καὶ ἐξουσίας τοῦ παναγίου καὶ ζωοποιοῦ καὶ τελεταρχικοῦ πν(εύματο)ς, τῆς δοθείσης παρὰ τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χ(ριστο)ῦ |[5] τοῖς θείοις καὶ ἱεροῖς αὐτοῦ μαθηταῖς εἰς τὸ δεσμεῖν τε καὶ λύειν τὰς τῶν ἀνθρώπ(ων) ἁμαρτίας, εἰρηκότος αὐτοῖς λάβετε πνεῦμα ἅγιον, ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας ἀφίενται αὐτοῖς, |[6] ἄν τινων κρατῆτε κεκράτηνται καὶ πάλιν ὅσα ἂν δήσητε καὶ λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα καὶ λελυμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἐξ ἐκείνων δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς ἀλληλοδιαδόχ(ως) |[7] διαβάσης τῆς θείας καὶ ἀκενώτου χάριτος ταύτης, ἔχομεν συγκεχωρημένους καὶ λελυμένους παντὸς ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ ἁμαρτήματος καὶ τοὺς προκεκοιμημένους δούλους τοῦ θεοῦ ἅπαντας τοὺς |[8] ὁσιωτάτους πατέρας τοὺς συνασκηθέντας ἐν τῷ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Δημητζάνης ἱερῷ καὶ σεβασμίῳ ἡμετέρῳ π(ατ)ριαρχικῷ καὶ στ(αυ)ροπηγιακῷ μοναστηρίῳ, ἐπονομαζομένῳ |[9] τοῦ Φιλοσόφου, ἱερομονάχους, ἱεροδιακόνους καὶ μοναχοὺς καὶ μοναζούσας, εἰς ὅσα καὶ αὐτοὶ ὡς ἄν(θρωπ)οι ὄντες καὶ σάρκα φορέσαντες καὶ τὸν πολυαμάρτητον τοῦτον κόσμον |[10] οἰκήσαντες ἥμαρτον καὶ εἰς θεὸν ἐπλημμέλησαν λόγῳ, ἔργῳ, ἢ διανοίᾳ, ἑκουσίως τε ἢ ἀκουσίως, ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ, φανερῶς τε ἢ ἀφανῶς κατὰ |[11] πάντα καιρόν, καὶ τόπον καὶ χρόνον καὶ ἐν πάσαις αὐτῶν ταῖς αἰσθήσεσι καὶ εἴ τε ὑπὸ κατάραν πατρὸς ἢ μητρὸς αὐτῶν ἐγένοντο ἢ τῷ ἰδίῳ ἀναθέματι ὑπέ|[12]πεσον, ἢ ὅρκον ὤμοσαν κἀκεῖνον παρέβησαν, ἢ ἐψευδόρκησαν, ἢ ἀρὰν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἀφορισμὸν ἐδέξαντό ποτε παρ' ἱερέ(ως) ἢ ἀρχιερέως ἢ π(ατ)ριάρχου, δι' |[13] ἡντιναοῦν αἰτίαν, ἤ τινα τῶν ἱερωμέν(ων) παρεπίκραναν λόγῳ, ἢ ἔργῳ κἀντεῦθεν ὑπὸ δεσμὸν ἐπιτιμίου ἑαυτοὺς κατέστησαν καὶ ἀμελείᾳ χρησάμενοι οὐκ ἔτυχον |[14] συγχωρήσ(εως), ἢ ἄλλον τινὰ τῶν χριστιανῶν ἔβλαψαν κατά τι καὶ ἐσυκοφάντησαν, ἢ καθήψαντο τῆς τιμῆς ἐκείνου, ἢ θυμῷ ἐξαφθέντες ἐβλασφήμησαν, ἢ ἡ γλῶσσα |[15] προεκδραμοῦσα τῆς διανοίας τὰ μὴ δέοντα ἐφθέγξατο, ἢ κατὰ τὸ τοῦ θεοῦ θέλημα καὶ τὸ χριστιανικὸν ἐπάγγελμα οὐκ ἐκυβερνήθησαν ἀλλ' ἐξετράπησαν τῆς εὐθεί(ας) |[16] ὁδοῦ καὶ ἄλλως, ἢ ὡς εἶχε τὸ δίκαιον ἐπολιτεύσαντο, ἢ τὰς θείας αὐτοῦ ἐντολὰς καὶ νομικὰς διαταγὰς παρεῖδον καὶ ἠθέτησαν, ἢ πάθει ὑπερηφανεί(ας) κρατηθέν|[17]τες ὑπὲρ ὃ δεῖ ἐφρόνη-

σαν καὶ μεγάλα ὑπὲρ ἑαυτῶν ἐφαντάσθησαν, φυσιωθέντες ὑποβολαῖς τοῦ ἀλάστορος, ἢ στόμασι καὶ χείλεσιν ἐψεύσαντό ποτε δι' αἰσχροκέρδει(αν) |[18] ἢ ἄλλην τινὰ αἰτίαν, ἢ ὑπὸ μνησικακί(ας) ὀργῇ ἐμμόνῳ κατά τινος προσηνέχθησαν, τὰ πρὸς βλάβην αὐτοῦ παλαμώμενοι, ἢ ὑπὸ πλεονεξίας καὶ ἀτέγκτου ψυχῆς |[19] τοὺς πτωχοὺς οὐκ ἠλέησαν, ἢ τῆς προσευχῆς αὐτῶν καὶ τῆς τεταγμένης ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας ἀκηδείᾳ καταχαυνωθέντες παρημέλησαν, ἢ τὰς νηστισίμους ἡ|[20]μέρας κατέλυσαν, ἢ τὰς ἑορτασίμους οὐκ ἤργησαν, ἢ ἀτόποις τισὶν ἐνθυμήμασιν ἢ διανοήμασι τὸν ἔσω ἄν(θρωπ)ον κατεμόλυναν, ἢ ἄλλοις τισὶν αἰσχροῖς ἐπιτηδεύμασι καὶ |[21] κινήμασιν ἀπᾴδουσι τῇ χριστιανικῇ αὐτῶν ἐπαγγελίᾳ, τὸ τῆς ψυχῆς ὡραῖον ἠμαύρωσαν, ἢ γοητείαις καὶ μαγγανίαις προσέσχον καὶ σατανικαῖς ἐπῳδαῖς, ἢ τῶν πνευμα|[22]τικῶν αὐτῶν πατέρ(ων) παρήκουσαν καὶ κατεφρόνησαν καὶ παραβάται ἐγένοντο τῶν ὧν ὑπέσχοντο φυλάξαι καὶ οὐκ ἐφύλαξαν, ἢ ἄλλοις τισὶν ἐμπαθέσιν ἁμαρ|[23]τήμασι καὶ παραπτώμασιν ὅπως δήπως περιεπάτησαν καὶ καταπεπτώκασι καὶ μεταμεληθέντες ἐξωμολογήσαντο ταῦτα πάντα πνευματικοῖς πατράσι καὶ τὸν παρ' |[24] αὐτῶν κανόνα ἀπὸ καρδίας ἐδέξαντο καὶ πληρῶσαι προεθυμήθησαν. Ἐκ τούτων οὖν πάντ(ων) τῶν γνωστῶν καὶ ἀγνώστ(ων), τῆς ἐνοχῆς τε καὶ τοῦ δεσμοῦ λύ|[25]ομεν αὐτοὺς καὶ ἐλευθέρους ἔχομεν ἐν τῇ τοῦ παναγίου πν(εύματο)ς δωρεᾷ καὶ παντοδυνάμῳ ἐξουσίᾳ καὶ χάριτι, εἰ δέ τινα διὰ λήθην ἢ ἄλλην τινὰ ἀνθρωπίνην ἀσθένει(αν) |[26] ἀνεξομολόγητα εἴησαν, κἀκεῖνα πάντα συγχωρήσειεν αὐτοῖς ὁ ἐλεήμ(ων) καὶ φιλεύσπλαγχν(ος) Κύριος, δι' ἰδί(αν) αὐτοῦ φιλανθρωπί(αν) καὶ ἀγαθότητα. Ναὶ δέσπο|[27]τα πολυέλεε, Κ(ύρι)ε Ἰησοῦ Χ(ριστ)ὲ ὁ θεὸς ἡμῶν, νικησάτω σου τὸ ἄμετρον ἔλεος καὶ ἡ φιλανθρωπία ἡ ἀνείκαστος καὶ μὴ παρίδῃς τὸ σὸν πλάσμα καταποθῆναι τῇ ἀ|[28]πωλείᾳ, ἀλλ' ἐπάκουσον ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ταπεινῶν ἱκετῶν, δεομέν(ων) ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημέν(ων) δούλων σου τούτων ἱερομονάχ(ων), ἱεροδιακόν(ων), καὶ μο|[29]ναχῶν καὶ μοναζουσῶν καὶ πάντα ἐπικείμενον αὐτοῖς δεσμόν, ὃν αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν ἐκ συναρπαγῆς ἐφειλκύσαντο, διάλυσον ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπ(ος) Κ(ύριο)ς |[30] καὶ συγχώρησον αὐτοῖς πάντα τὰ ἐν βίῳ κακῶς καὶ ἀγνωμόνως ὑπ' αὐτῶν πεπραγμένα, φιλανθρώπως παριδὼν ἅπαντα, κατὰ τὸ σὸν ἄφατον ἔλεος, ἔχεις |[31] γὰρ ἐλέους ἄφθονα ῥεῖθρα καὶ συμπαθείας πέλαγος καὶ εὐσπλαγχνίας ἄβυσσον καὶ ἀπάλλαξον αὐτοὺς τῆς αἰωνίου κολάσ(εως), τῆς δὲ σῆς βασιλεί(ας) ἀξίωσον καὶ τῆς |[32] ἐκ δεξιῶν σου παραστάσ(εως), καὶ τὰ μὲν σώματα αὐτῶν εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθησαν στοιχεῖα ἀνάλυσον καὶ χοῦν γενέσθαι εὐδόκησον, σὺ γὰρ εἶπας, Κ(ύρι)ε, ὅτι γῆ εἶ καὶ |[33] εἰς γῆν ἀπελεύσει, τὰς δὲ ψυχὰς αὐτῶν ἐν χώρᾳ ζώντων καὶ σκηναῖς δικαίων κατάταξον καὶ μετὰ τῶν σωζομέν(ων) συναρίθμησον, πρεσβείαις καὶ ἱκε|[34]σίαις τῆς παναχράντου μητρὸς δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τοῦ Τιμίου ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, |[35]

τῶν ἁγί(ων) ἐνδόξων καὶ πανευφήμων θεοκηρύκων ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων, τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων, ἀμήν. |[36] *,αψπεῳ ⟨1785⟩.*

|[37] *† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Γαβριὴλ ἐν Χ(ριστ)ῷ τῷ Θ(ε)ῷ εὐχέτ(ης).*
|[38] *† Ὁ πρώην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωαννίκιος † Ὁ πρώην Κωνσταντινουπόλεως Θεοδόσιος συνεπεύχεται*
|[39] *† Ὁ Ἐφέσου Σαμουὴλ † Ὁ Ἡρακλείας Μεθόδιος † Ὁ Κυζίκου Ἀγάπιος † Ὁ Νικομηδείας Μελέτιος † Ὁ Δέρκων Ἀνανίας*
|[40] *† Ὁ Σμύρνης Προκόπιος † Ὁ Δράμας Γρηγόριος † Ὁ Ναυπλίου Μελέτιος.*

Ὑπόμνημα

Στ. [19]: *καταχαυνωθέντες.*
Στ. [23]: *περιεπάρησαν. — κατατετώκασι.*

Τὸ συγχωρητήριον τοῦτο πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Γαβριήλ, ἀπολυθὲν τὸ ἔτος 1785, αἰτήσει τῶν μοναχῶν τοῦ Φιλοσόφου, ἔχει διαστ. 0,73×0,515 μ. καὶ εἶναι ἐπιμελῶς γεγραμμένον ἐπὶ κοινοῦ χάρτου, διατηρούμενον καλῶς. Κυροῦται τοῦτο πλὴν τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ καὶ παρὰ δύο εἰσέτι προκατόχων αὐτοῦ, ὑπογεγραμμένων ὡς πρώην Κωνσταντινουπόλεως, τῶν Ἰωαννικίου καὶ Θεοδοσίου. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου τούτου εἶναι ἓν θρησκευτικὸν μνημόσυνον τῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς μονῆς διελθόντων ἐκεῖθεν ἀδελφῶν, προκληθὲν πρωτοβουλίᾳ τῶν ἐπιζώντων καὶ ὑπὸ τῆς Μ. Ἐκκλησίας κατὰ τρόπον εὔγλωττον διατυπωθέν. Πέραν τοῦ τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ἔγγραφον ἐνδιαφέρει εὐρύτερον τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς δούλους αἰῶνας, διότι τοιαῦτα γράμματα δὲν ἔχομεν πολλὰ ἐκδεδομένα.

5[1]

Προκόπιος ἐλέῳ θεοῦ . . . . . .

|[2] *Τῶν ὑπὸ χρόνων τελούντων, ὡς μὴ ἀεὶ ὡσαύτως ἐχόντων, ἀλλὰ συρρεῖν . . . .*

. . . . .

Ἐπειδὴ τοιγαροῦν καὶ τανῦν προσεκομίσθη καὶ ἐνεφανίσθη ἡμῖν πατριαρχικὸν παλαιγενὲς σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πρὸ χρόνων ,ζυοε´ ἀπὸ |[7] *κτίσεως*

[1] Τὸ σιγίλλιον τοῦτο, ἐπὶ περγαμηνῆς ἀπόκειται εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην Παρισίων, ἐκ συλλογῆς τοῦ Γάλλου Βυζαντινολόγου Hase, ἐξεδόθη δὲ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Διον. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (1593 - 1798), «Ἑλληνικά», τόμ. Ε´ (1932), σελ. 180 - 184. Ἐνταῦθα παραλαμβάνομεν τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα σημεῖα τοῦ γράμματος, ἵνα ἡ συλλογὴ τῶν περὶ τῆς μονῆς πατριαρχικῶν γραμμάτων εἶναι πλήρης.

15 - 12 - 1956

κόσμου χρηματίσαντος πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Πολυεύκτου τοῦ κυροῦ, ἐπιβεβαιοῦν καὶ ἐπικυροῦν καὶ ἄλλο προεκδοθὲν παλαιγενὲς πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου κυροῦ Κυρίλλου, βραβευθὲν καὶ χορηγηθὲν τῇ κατὰ |[8] *τὴν Πελοπόννησον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς μητροπόλεως Παλαιῶν Πατρῶν ἱερᾷ καὶ σεβασμίᾳ μονῇ, πλησίον τῆς χώρας Δημητζάνης, ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Μονοπόρου κειμένῃ, ἐπ' ὀνόματι τιμωμένῃ τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας,* |[9] *ἥτις ἀνέκαθεν ᾠκοδομήθη παρὰ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου πρωτοασηκρήτου τοῦ ἀοιδίμου ἐν Χριστῷ Ρωμαίου αὐτοκράτορος κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, Λαμπαρδοπούλου, φιλοσόφου ἐπονομαζομένου, ὅστις φύσεως ὑπάρχων ἀγαθῆς καὶ πολλῷ περὶ τὰ θεῖα ποιού*|[10]*μενος τὴν φροντίδα, ζῆλόν τε ἀναλαβὼν ἔνθεον καὶ διάπυρον ἔρωτα ⟨φιλοτίμῳ χρησάμενος⟩ χ⟨ειρὶ μονὴν ἱερὰν⟩ ἐκ βάθρων ἀνήγειρε καὶ ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἐπωνυμίᾳ ἔκτοτε μέχρι τῆς σήμερον τοῦ Φιλοσόφου ἐπονομάζεται, δι' ὧν ἁπάντων ἀποδείκνυται ἡ σεβασμία αὕτη μονὴ ἀνέκαθεν εἶναι βασιλική,* |[11] *πατριαρχική τε ἅμα καὶ σταυροπηγιακή, ἐλευθερίᾳ τε πάσῃ καὶ ἀσυδοσίᾳ τετιμημένη καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ἐνασκουμένους καὶ διάγοντας πατέρας ἐν ἀνέσει πάσῃ καὶ ἐλευθερίᾳ διατελεῖν, ἀμφιπονοῦντας θεῷ καὶ τὸν μοναδικὸν τῆς ἀσκήσεως βίον ἀνενοχλήτως καὶ ἀνεπηρεάστως* |[12] *διανύοντας καὶ μηδενὶ μηδὲν ὀφείλοντας παρέχειν, ἀλλ' ὑπάρχειν αὐτούς τε καὶ τὴν ἱερὰν μονὴν αὐτῶν ταύτην μετὰ τῶν ἀφιερωθέντων καὶ προσηλωθέντων αὐτῇ ἄνωθεν κτημάτων καὶ πραγμάτων καὶ μετοχίων, ἀσυδότους καὶ ἀκαταζητήτους, οἵτινες καὶ πρότερον μὲν πλείο*|[13]*νος, ἀπολαύοντες χορηγίας καὶ παραμυθίας τῆς ἀπὸ τῶν ἐπιβραβευθέντων κατὰ καιροὺς τῇ ἱερᾷ μονῇ ταύτῃ ἀφιερωμάτων τε καὶ κτημάτων καὶ προσόδων, ἔχοντες καὶ τὴν ἐλευθερίαν διῆγον ἐν πλείονι ἀνέσει καὶ αὐταρκείᾳ. Ἤδη δὲ ταῖς τοῦ καιροῦ μεταβολαῖς καὶ χρο*|[14]*νικαῖς ἀγχιστρόφοις περιστάσεσι στερηθέντες τῶν πρὶν κτημάτων καὶ χορηγιῶν καὶ προσόδων τοῦ μοναστηρίου τούτου, εἰς πενίαν τε καὶ ἔνδειαν καταντήσαντες οὐ τὴν τυχοῦσαν καὶ ἐν ἀπορίᾳ τῶν ἀναγκαίων δεινῶς τε κατατρυχόμενοι καὶ ταλαιπωρούμενοι, ἔτι μᾶλλον ἐγένοντο ἐπι*|[15]*δεεῖς τῆς ἀπὸ τῆς σταυροπηγιακῆς ἐλευθερίας τε καὶ ἀνέσεως. Διὸ καὶ προσδραμόντες πρὸς . . . . ἐδεήθησαν . . . .*

. . . . . ἀνανεῶσαι

. . . . .

Ὧν τὴν δέησιν . . . . ἀποδεξάμενοι . . . . δεῖν ἔγνωμεν . . . . . Τούτου χάριν γράφοντες ἀποφαινόμεθα . . . . ἵνα ἡ διαληφθεῖσα ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Δημητζάνης ἱερὰ καὶ σεβασμία μονὴ τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, τοῦ Φιλοσόφου ἐπονομαζομένη, μετὰ |[20] *πάντων τῶν κτημάτων καὶ πραγμάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτῆς, κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων, μετοχίων τε*

καὶ παρεκκλησίων, ὅσα τε ἤδη ἔχει καὶ ὅσα προσεπικτήσηται ὕστερον, θεοῦ εὐδοκοῦντος, ὡς ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς καὶ πρὸ χρόνων ἀμνημονεύτων διατε|[21]λέσασα πατριαρχικὴ καὶ σταυροπηγιακή, κατὰ τὰ ἐμφανισθέντα ἡμῖν, ὡς εἴρηται, πατριαρχικὰ ἀποδεικτικὰ γράμματα, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς εἴη καὶ λέγηται . . . . . . πατριαρχικὴ καὶ σταυροπηγιακὴ . . . . μηδενὶ ὑποκειμένη . . . . . . εἰ μὴ μόνον τῷ . . . . πατριαρχικῷ . . . . θρόνῳ . . . . μνημονευομένου . . . . . καὶ μηδέποτε ἄδειαν ἔχῃ ὁ κατὰ τόπον ἀρχιερεὺς ἀρχιεπίσκοπος Δημητζάνης ἢ ἄλλος τις |[24] τὸ παράπαν κατεπεμβαίνειν αὐτῆς . . . . Οἱ δ' ἐν αὐτῇ ἐνασκούμενοι . . . . ἀλλὰ καὶ ἐν στερήσει ἡγουμένου γενόμενοι . . . . ὀ|[30]φείλοντες διδόναι λόγῳ ὑποταγῆς πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλην 'Εκκλησίαν μίαν ὀκὰ κηρίου κατ' ἔτος καὶ οὐδὲν ἄλλο. Ὅς δ' ἂν καὶ ὁποῖος ὀψέποτε θελήσῃ διασεῖσαι καὶ ἀνατρέψαι . . . . ἀφωρισμένος ὑπάρχῃ . . . . Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν καὶ διηνεκῆ παράστασιν τῆς γενομένης ἐπιβεβαιώσεως καὶ ἐπικυρώσεως ταύτης παρ' ἡμῖν σταυρο|[35]πηγιακῆς φιλοτιμίας, ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα καὶ καταστρωθὲν κἀν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης 'Εκκλησίας, ἀπολυθὲν ἐπεδόθη τοῖς ὁσιω|[36]τάτοις πατράσι τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας ἡμετέρας πατριαρχικῆς καὶ σταυροπηγιακῆς μονῆς, τῆς ἐν τῇ χώρᾳ Δημητζάνᾳ, κατὰ τὴν τοποθεσίαν τοῦ Μανοπόρου κειμένης, τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, τοῦ Φιλοσόφου ἐπονομαζομένης. 'Εν ἔτει σωτηρίῳ |[37] ,αψπζῳ, κατὰ μῆνα Νοέμβριον, ἐπινεμήσεως εης.

Προκόπιος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

† Ὁ Καισαρείας Γρηγόριος
† Ὁ Ἡρακλείας Μελέτιος
† Ὁ Κυζίκου 'Αγάπιος
† Ὁ Νικομηδείας Γεράσιμος
† Ὁ Χαλκηδόνος Παρθένιος
† Ὁ Δέρκων 'Ανανίας
† Ὁ Θεσσαλονίκης 'Ιάκωβος
† Ὁ Τυρνόβου Καλλίνικος
† Ὁ 'Αδριανουπόλεως Καλλίνικος
† Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γρηγόριος
† Ὁ Ναυπλίου Μελέτιος.

Ἡ ἀνανέωσις τοῦ πατριαρχικοῦ προνομίου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Προκοπίου τοῦ ἀπὸ Σμύρνης, τῇ προσκομίσει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 ἴσου τοῦ ἀρχικοῦ σιγιλλίου τοῦ πατριάρχου Πολυεύκτου[1] ὑπὸ τῶν μοναχῶν, ἐγένετο μετὰ τὴν

[1] 'Εξ ἀπροσεξίας τοῦ πατριαρχικοῦ νοταρίου ἐκτίθενται ἐν στ. 6 κἑξ. τοῦ σιγιλλίου ἐσφαλμένως τὰ περιεχόμενα τοῦ προσκομισθέντος ἴσου τοῦ σιγιλλίου τοῦ πατρ. Πολυεύκτου. Βλ. καὶ τὴν σχετικὴν παρατήρησιν ὑπὸ Δ. 'Α. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 181, ὑποσ. 1.

ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων ἐν Πελοποννήσῳ, διὰ τῆς ἐξολοθρεύσεως τῶν λυμαινομένων τὴν χώραν καὶ δὴ τὴν 'Αρκαδίαν στιφῶν τῶν 'Αλβανῶν, πρὸς οὓς παρεδόθη αὕτη μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1770, τοῦ ὑπὸ τῆς Μ. Αἰκατερίνης τῆς Ῥωσίας ὑποκινηθέντος. Τὰς ἀλβανικὰς δηώσεις καὶ καταστροφὰς ὑπαινίσσεται τὸ σιγίλλιον ἐν στ. 13 - 15, ἕνεκα τῶν ὁποίων οἱ μοναχοὶ ἀπολέσαντες τὰ τῆς μονῆς ὑπάρχοντα, ταλαιπωρούμενοι καὶ πενόμενοι, προσῆλθον ζητοῦντες τὴν πατριαρχικὴν προστασίαν. Καὶ ἱκανοποιήθη τὸ αἴτημά των, ἀπολυθέντος τὸν Νοέμβριον τοῦ 1786 τοῦ παρόντος τρίτου συνοδικοῦ σιγιλλίου. Δι' αὐτοῦ ἀνακηρύσσεται ἅπαξ ἔτι ἡ μονὴ σταυροπηγιακὴ καὶ πατριαρχική, τὴν ἀναφορὰν ἔχουσα ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἀδούλωτος καὶ ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα τοῦ τόπου ἀρχιεπίσκοπον Δημητσάνης[1], καθορίζεται ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἑκάστοτε ἡγουμένου καὶ ἀπειλεῖται ἀφορισμὸς κατὰ παντὸς ἐναντιουμένου. Τὸ ἐτήσιον δόσιμον πρὸς τὸ πατριαρχεῖον ὁρίζεται εἰς μίαν ὀκὰν κηροῦ, ἐντελῶς ἄνευ ἀξίας ἐπιβάρυνσις καὶ τοῦτο διὰ τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν τῆς μονῆς.

6[2]

Γρηγόριος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

|[2] † Ὅσα μὲν κατὰ τοὺς θείους θεσμοὺς καὶ τοὺς ἱεροὺς ἀποστολικοὺς καὶ συνοδικοὺς κανόνας τυγχάνει διακυβερνώμενα, πολλὴν ἔχουσι τὴν χάριν παρὰ θεοῦ καὶ τὸ ἔλεος μέγιστον, ὅσα δὲ τοὐναντίον . . . . Ὡς καὶ περὶ τοῦ ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Δημητζάνης, κατὰ τὴν Πελοπόννησον, πλησίον τῆς χώρας Δημητζάνης, ἐν τοποθεσίᾳ |[20] Μονοπόρου, ἱεροῦ καὶ σεβασμίου μοναστηρίου τῆς ὑπεραγί(ας) δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, ἐπιλεγομένου τοῦ Φιλοσόφου, ἐνεφανίσθη γὰρ ἤδη ἡμῖν πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριαρχεύσαντος Κωνσταν|[21]τινουπόλεως ἐν Χ(ριστ)ῷ τῷ Θεῷ ἀγαπητοῦ καὶ περιποθήτου ἡμ(ῶν)

[1] Ἡ Δημητσάνα ἀπὸ τοῦ 1718 ἀνέκτησε καὶ πάλιν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ἀποσπασθεῖσα τῆς Λακεδαιμονίας καὶ ἐφεξῆς ἀπαντῶσα συνεχῶς πλέον ὡς αὐτοκέφαλος 'Αρχιεπισκοπή, οἵα καὶ χαρακτηρίζεται καὶ ἐν τῷ σιγιλλίῳ. Βλ. Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Ἡ 'Αρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης καὶ 'Αργυροκάστρου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 233 κἑξ.

[2] Περγαμηνὴ ἐν τῇ συλλογῇ Δημητσάνης, μὴ ἔχουσα ὀπὰς διὰ τὴν πατριαρχικὴν βοῦλλαν, διαστ. 0,695×0,545 μ. Τὸ γράμμα εἶναι ἀνέκδοτον, ἀλλ' ὁμοίου τύπου, ἀπολυθέντα διὰ πολλὰς ἄλλας μονάς, ἔχουν ἐκδοθῆ ἱκανά. Οὕτω περὶ τῆς μονῆς Μ. Σπηλαίου, κατὰ Φεβρουάριον 1798, βλ. ὑπὸ Γ. Γ. Παπαδοπούλου - Γ. Π. 'Αγγελοπούλου, Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον πρωταθλητὴν τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τὸν Ε', τόμ. Α', ἐν 'Αθήναις 1865, σελ. 77 κἑξ.

ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ κυρ(ίου) κ(υρίο)υ Προκοπίου, περιέχον ὅτι προσεκομίσθη τότε τῇ ἐκείνου παναγιότητι παλαιὸν σιγγίλλιον πατριαρχικὸν συνοδικὸν Πολυεύκτου, |[22] ἐπικυρωτικὸν ἄλλου προεκδεδομένου σιγγιλλίου πατριάρχου Κυρίλλου, καὶ δηλοποιοῦν ὅτι τὸ μοναστήριον τοῦτο ᾠκοδόμηται παρὰ τοῦ μακαρίτου πρωτοεσηκρήτου Δαμπαρδοπούλου, φιλοσόφου ἐπιλεγομένου, καὶ ἀνέκαθεν ὑ|[23]πάρχῃ σταυροπήγιον, μετὰ τῶν μετοχίων, παρεκκλησίων καὶ λοιπῶν κτημάτων καὶ πραγμάτων αὐτοῦ. Οὗπερ εἰς ἀνακαίνισιν γράφοντες διὰ τοῦ παρόντος ἡμετέρου πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σιγγιλλιώδους γράμματος |[24] ἀποφαινόμεθα {συνοδικοῦ σιγγιλλιώδους γράμματος ἀποφαινόμεθα} συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα τὸ ῥηθὲν |[25] ἱερὸν καὶ σεβάσμιον μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμ(ῶν) Θεοτόκου, ἐπιλεγόμενον τοῦ Φιλοσόφου, τὸ ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Δημητζάνης, πλησίον τῆς χώρας Δημητζάνης ἐν τοποθεσίᾳ Μονοπόρου, μετὰ τῶν μετο|[26]χίων, παρεκκλησίων καὶ μετὰ πάντων τῶν λοιπῶν κτημάτων καὶ πραγμάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ, κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων, τῶν τε ἤδη ὄντων καὶ τῶν εἰσέπειτα προσγενησομένων ἄν, ὡς ἀνέκαθεν κ(αὶ) |[27] ἐξ ἀρχῆς, οὕτω καὶ εἰς τὸν ἑξῆς ἅπαντα χρόνον, ὑπάρχῃ καὶ λέγηται καὶ παρὰ πάντων γινώσκηται, ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ σταυροπηγιακόν, ἀδούλωτον, ἀκαταπάτητον καὶ ὅλως ἀνενόχλητον παροτινοσοῦν προ|[28]σώπου, ἱερωμέν(ου) ἢ λαϊκοῦ, μνημονευομέν(ου) ἐν αὐτῷ τοῦ κανονικοῦ πατριαρχικοῦ ὀνόματος, ἔχον καὶ τὸ προνόμιον κατὰ πατριαρχικὴν φιλοτιμίαν, ὥστε τὸν κατὰ καιροὺς ἐν αὐτῷ ἡγούμενον ἐν ταῖς ἑορτασίμοις ἡμέραις |[29] φορεῖν ἐπ' ἐκκλησί(ας) μανδύαν, προχειριζόμενον καὶ πατερίτζαν. Καὶ πρῶτον μὲν ὑπάρχῃ ἀπηλλαγμένον πάσης ἐξαρχικῆς ἐξουσίας καὶ δεσποτεί(ας)· δεύτερον δὲ λόγῳ ὑποταγῆς ἀποδιδῷ καθ' ἕκαστον ἔτος ἀπα|[30]ραιτήτως γρ(όσια) εἴκοσι ὀκτὼ εἰς τὸ κοινὸν τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ Μεγάλης 'Εκκλησί(ας) καὶ λαμβάνῃ ἐξοφλητικὴν ἀπόδειξιν κατὰ τὸ ὕφος τῶν ἐπαρχιῶν. Καὶ οὕτως ἀναλαβὸν τὸ ἀρχαῖον γεραρὸν τῆς |[31] σταυροπηγιακῆς ἀξίας προνόμιον καὶ καλῶς διοικούμενον, ὡς μέλος γνήσιον τοῦ καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτου πατριαρχικοῦ ἀποστολικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ὁ ἐν αὐτῷ κατὰ καιροὺς ἡγούμεν(ος), ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς οὕτω καὶ αὐτὸς |[32] γράφῃ ἀμέσως πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ Μεγάλην 'Εκκλησίαν, κ(αὶ) ἀξιῶται τῆς προσηκούσης ὑπερασπίσεως ἐν ταῖς συμβαινούσαις χρείαις, καὶ ὑποθέσεσι. Τρίτον . . . . . . τέταρτον . . . . . . πέμπτον . . . . . . ἕκτον . . . . . . ἕβδομον . . . . . ὄγδοον . . . . . . ἔνατον . . . . . δέκατον . . . .

Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν κ(αὶ) διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν, ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα, καταστρωθὲν κἀν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς καθ' |[51] ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ Μεγάλης 'Εκκλησίας τῷ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ διορισθέντι, καὶ ἐδόθη εἰς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον, ἐν ἔτει σωτηρί(ῳ) χιλιοστῷ, ἑπτακοσιοστῷ, ἐνενηκοστῷ, ὀγδόῳ, κατὰ μῆνα 'Απρίλιον, ἐπὶ |[52] νεμήσεως πρώτης: —

† Γρηγόριος ἐλέῳ θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος Κ(ων)σταν(τινου)π(ό)λ(εως) νέας ῥώμ(ης), κ(αὶ) οἰκουμενικὸς π(ατ)ριάρχ(ης).

† Ὁ 'Εφέσου Σαμουὴλ
† Ὁ 'Ηρακλείας Μελέτιος
† Ὁ Κυζίκου 'Ιωαννίκος
† Ὁ Νικομηδείας 'Αθανάσιος
† Ὁ Νικαίας Καλλίνικος
† Ὁ Θεσσαλονίκης Γεράσιμος
† Ὁ Προύσης Ἄνθιμος
† Ὁ Νεοκαισαρείας 'Ησαΐας
† Ὁ Λαρίσσης Διονύσιος
† Ὁ Εὐρίπου 'Ιερόθεος
† Ὁ Δημητριάδος 'Αθανάσιος.

Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος, ὡς εἶναι γνωστόν, ἐπεζήτησε κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ πατριαρχίαν τὴν ἀνανέωσιν τῶν πατριαρχικῶν προνομίων πάντων τῶν σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων καὶ ἐπραγματοποίησε τοῦτο ἱκανῶν τοιούτων, κινούμενος εἴτε ἀπὸ ἐθνικὰ καὶ θρησκευτικὰ ἐλατήρια[1], εἴτε ἀπὸ οἰκονομικά[2], εἴτε τὸ πιθανώτερον ἐξ ἀμφοτέρων τῶν αἰτίων, τόσον πρὸς ἀνακούφισιν τῆς Μ. 'Εκκλησίας, ὅσον καὶ ἀπὸ ἐπιθυμίαν τονώσεως τοῦ ἐθνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ φρονήματος τοῦ λαοῦ, διὰ τῆς προβολῆς τῆς ἀκτινοβολίας τῶν θρησκευτικῶν ἱδρυμάτων[3]. 'Εκ τῶν προσκομιζομένων σιγιλλίων τῶν μονῶν, πρὸς ἀνανέωσιν τῶν προνομίων αὐτῶν, κατηρτίσθη ἡ ἤδη ἐν Παρισίοις ἀποκειμένη συλλογὴ Hage[4].

'Εν προκειμένῳ, οἱ μοναχοὶ τοῦ Φιλοσόφου προσκομίσαντες εἰς τὸ πατριαρχεῖον τὸ σιγίλλιον τοῦ ἔτους 1786 τοῦ πατριάρχου Προκοπίου, ἐζήτησαν καὶ ἐπέτυχον τὴν ἀνανέωσιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε΄ διὰ νέου σιγιλλίου, κατ' 'Απρίλιον τοῦ 1798. Διὰ τοῦ τελευταίου τούτου, ἀναφερομένου προεισαγωγικῶς εἰς τὰ τῆς ἀπολύσεως τοῦ πρώτου σιγιλλίου τοῦ Πολυεύκτου[5], καθορίζονται εἰδικώτερον: Πρῶτον ἀπαλλάσσεται ἡ μονὴ πάσης ἐξαρχικῆς ἐξουσίας. Δεύτερον καθορίζεται τὸ ἐτήσιον δόσιμον πρὸς τὸ

---

[1] Βλ. Σ. Β. Κουγέαν, ἐν τῷ «Νέῳ 'Ελληνομνήμονι», τόμ. Ζ΄ (1910), σελ. 344 κἑξ.

[2] Περ. Γ. Ζερλέντου, Περὶ τῶν πατριαρχικῶν γραμμάτων τῆς ἐν Παρισίοις 'Εθνικῆς τῶν Γάλλων Βιβλιοθήκης, «Βυζαντίς», τόμ. Β΄ (1911/12), σελ. 440.

[3] Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, 'Η παρὰ τὴν Δημητσάναν μονὴ Παναγίας τῆς Αἱμυαλοῦς, ἐν 'Αθήναις 1947, σελ. 12, ὑποσ. 3.

[4] Δ. 'Α. Ζακυθηνοῦ, 'Ανέκδοτα πατριαρχικὰ ἔγγραφα, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Β΄ (1929), σελ. 128 - 129.

[5] 'Επαναλαμβάνεται καὶ ἐνταῦθα ἡ σύγχυσις τοῦ προηγουμένου σιγιλλίου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ ἀποδίδεται πρωθυστέρως ἡ ἐπικύρωσις σιγιλλίου τοῦ πατρ. Κυρίλλου Λουκάρεως ὑπὸ Πολυεύκτου, ἐπαναληφθέντος τοῦ σφάλματος τοῦ σιγιλλίου τοῦ πατρ. Προκοπίου, ὑπ' ἀριθ. 5 τῆς παρούσης συλλογῆς.

πατριαρχεῖον εἰς 28 γρόσια[1]. Τρίτον ὁμιλεῖ περὶ καταγραφῆς κτημάτων κλπ. εἰς τὸν κώδικα τῆς Μ. 'Εκκλησίας. Τέταρτον περὶ διατηρήσεως ἀπαραβάτου τοῦ παρόντος σιγιλλίου. Πέμπτον περὶ τρόπου ἐκλογῆς τοῦ ἑκάστοτε ἡγουμένου. Ἕκτον περὶ διαχωρισμοῦ τῆς σφραγῖδος τῆς μονῆς εἰς τμήματα. Ἕβδομον περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ὁριζομένου πενταμελοῦς συμβουλίου εἰς τὴν διοίκησιν τῆς μονῆς. Ὄγδοον περὶ ἀπαγορεύσεως πωλήσεων μοναστηριακῶν κτημάτων, ἔνατον περὶ τρόπου χειροτονίας καὶ δέκατον περὶ τηρήσεως τῶν ἀνωτέρω κλπ.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

---

[1] Δοθέντος, ὅτι δι' ἄλλας μονὰς καθωρίσθησαν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν αἱ πρὸς τὸ πατριαρχεῖον ὑποχρεώσεις εἰς πολὺ μεγαλύτερα ποσά, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐνέργεια ὡς ἰδιαιτέρα εὔνοια τοῦ Γρηγορίου Ε' πρὸς τὴν μονὴν τῆς πατρίδος του.

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

Ἡ εὐγενὴς Ρεθυμνία οἰκογένεια Χορτάτση, ἡ εἰς τὰ λεγόμενα Δώδεκα 'Αρχοντόπουλα τοῦ Βυζαντίου ἀνάγουσα τὴν καταγωγὴν αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ἡ ἐπιφανεστέρα, μετὰ τὴν τῶν Καλλεργῶν, οἰκογένεια τῆς Κρήτης. Πολλὰ αὐτῆς μέλη διεκρίθησαν κατ' ἐξοχὴν εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Κρήτης ἀγῶνας, ὡς οἱ γενναῖοι ἀδελφοὶ Γεώργιος καὶ Θεόδωρος οἱ Χορτάτσαι, ἀρχηγοὶ τῆς ἐθνικῆς κατὰ τῶν Βενετῶν ἐπαναστάσεως τοῦ 1272 - 1278, ἢ διέπρεψαν εἰς τὰ γράμματα, ὡς ὁ περὶ τὸ 1600 ἀκμάσας ποιητὴς τῆς « 'Ερωφίλης » Γεώργιος Χορτάτσης, ὁ ὁμώνυμος ἀνεψιὸς αὐτοῦ ἰατρὸς ἐν Χάνδακι († 1658) καὶ ὁ ἀδελφὸς τούτου Μελέτιος, ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας (1657 - 1677). Παρὰ ταῦτα δὲν ἐγράφη μέχρι σήμερον συστηματικὴ περὶ τῆς οἰκογενείας ταύτης μονογραφία. Εἶναι δὲ μάλιστα ἀπορίας ἄξιον, πῶς καὶ οἱ σοβαρώτεροι τῶν μέχρι τοῦδε περὶ αὐτῆς διαλαβόντων μελετητῶν, ἀπὸ τοῦ εἰδικῶς πραγματευθέντος περὶ τῶν εὐγενῶν κρητικῶν οἰκογενειῶν 'Ερνέστου Gerland[1] μέχρι τοῦ Στεφάνου Ξανθουδίδου, τοῦ κριτικοῦ ἐκδότου τῆς « 'Ερωφίλης »[2] καὶ ἱστορικοῦ τῶν ἐπὶ Βενετοκρατίας κρητικῶν ἐπαναστάσεων[3], ἠγνόησαν παντάπασι τὴν ἱστορίαν τῶν μετὰ τὴν

---

[1] E. Gerland, Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge [= Extrait de la « Revue de l'Orient Latin », τόμ. X καὶ XI], Paris, 1907, σ. (ἀνατύπου) 48 - 49 (ὅπου σημειοῦνται διάφοροι Χορτάτσαι ἀπὸ τοῦ 13ου μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος) καὶ passim· βλ. καὶ τὴν νεωτέραν (ἀλλ' οὐχὶ καλυτέραν) ἐργασίαν τοῦ 'Αλεξ. Κολυφέτη, Τὰ ἀρχοντόπουλα τῆς Κρήτης, ἔκδοσις περιοδικοῦ « Κρητικὴ 'Εστία », Χανιά, 1952, σ. 83 - 87 (Οἱ Χορτάτζαι).

[2] 'Ερωφίλη, τραγῳδία Γεωργίου Χορτάτζη (1600) ἐκδιδομένη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου ὑπὸ Στεφ. Ξανθουδίδου, Athen, 1928 (Texte und Forschungen zur Byzantinisch - Neugriechischen Philologie, Nr 9), εἰσαγωγῆς σ. γ' - ε'. Βλ. καὶ πρόλογον Ν. Α. Βέη εἰς « 'Ερωφίλην », ἔκδ. « Στοχαστῆ », 'Αθήνα, 1926, σ. η' - θ' καὶ κζ' (σημ. 5 - 7).

[3] Στεφάνου Ξανθουδίδου, Ἡ 'Ενετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν 'Ενετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ 'Ιωάννου Καλιτσουνάκη, Athen, 1939 (Texte und Forschungen zur Byzantinisch - Neugriechischen Philologie, Nr 34), σ. 49 - 55, 180 - 181 καὶ passim. Βλ. καὶ Βασιλ. Δ. Θεοφανείδου, Τάφος Γεωργίου Χορτάτζη παρὰ τὴν μονὴν τῶν 'Ασωμάτων 'Αμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 2 (1939), σ. 177 - 190, ὡς καὶ Στεφάνου

ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσιν τῆς Κρήτης (1669) τυχῶν τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ἐν Πελοποννήσῳ, ἔνθα κατέφυγε καὶ ἐπολέμησε, καὶ ἐν Σμύρνῃ, ἔνθα ἐγκατεστάθη τελικῶς. Εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου ἀποβλέπει ἡ προκειμένη ἐργασία. Χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν ἀξίωσιν πλήρους περὶ τῆς οἰκογενείας ταύτης μονογραφίας, θὰ διαλάβῃ πρῶτον περὶ δύο μέχρι πρό τινος εἰσέτι σωζομένων σπουδαίων συλλογῶν τῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων τῶν Χορτατσῶν, ὧν ὁ ἀνευρεθεὶς πολύτιμος κατάλογος, ὡς καὶ ἡ μόνη διασωθεῖσα σύνοψις, θὰ ἐκδοθοῦν καὶ θὰ σχολιασθοῦν· ἀκολούθως δὲ θὰ προσφέρῃ, τῇ βοηθείᾳ τῶν εὑρημάτων τούτων κυρίως, ἀναγραφὴν καὶ γενεαλογικὸν πίνακα τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν ἐκπροσώπων τῆς οἰκογενείας ταύτης.

Α' – ΣΥΛΛΟΓΑΙ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗ ΑΠΟΛΕΣΘΕΙΣΑΙ Ἢ ΛΑΝΘΑΝΟΥΣΑΙ

Περὶ τοῦ ὅτι πλείονες τοῦ ἑνὸς ἀπόγονοι τῆς οἰκογενείας Χορτάτση[1] ἐν Σμύρνῃ διέσωζον, μέχρι τῶν ἀρχῶν εἰσέτι τοῦ παρόντος αἰῶνος, πολυάριθμα παλαιὰ ἔγγραφα διαφωτίζοντα σπουδαίως τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, ὑπάρχουσιν αἱ ἀκόλουθοι μαρτυρίαι, αἵτινες διέφυγον τὴν προσοχὴν πάντων τῶν μέχρι τοῦδε εἰδικῶς περὶ Χορτατσῶν γραψάντων.

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἄγγλος ἔμπορος Sir James William Whittall (1838 - 1910), ἀπόγονος τοῦ ἐν Σμύρνῃ ἐπισήμου κλάδου τῆς οἰκογενείας τῶν Χορτατσῶν (οἵτινες εἶχον καταλήξει εἰς ἐπιγαμίας μετὰ Γάλλων καὶ Ἄγγλων), εἰς περίεργον βιβλίον ἱστορικῶν καὶ οἰκογενειακῶν αὐτοῦ ἀπομνημονευμάτων ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἀγγλιστὶ τῷ 1901 ὑπὸ τὸν τίτλον «Frederick the Great on Kingcraft...» κλπ.[2], παρέσχε τὴν εἴδησιν ὅτι σημαντικὰ οἰκογενειακὰ ἔγγραφα ἀνήκοντά ποτε εἰς τὴν προμάμμην του (ἥτις, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἦτο θυγάτηρ τοῦ ἐν Σμύρνῃ προξένου τῆς Βενετίας

Ξανθουδίδου ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι περὶ τοῦ τάφου Γεωργίου Χορτάτζη παρὰ τὴν μονὴν τῶν Ἀσωμάτων (ἐκδ. Μιχ. Γ. Πρεβελάκι), αὐτόθι, τόμ. 4 (1941), σ. 88 - 95.

[1] Τὸ ὄνομα γράφεται συνήθως *Χορτάτζη* (καὶ ἐνίοτε *Χορτάκη*), ἡ ὀρθὴ ὅμως γραφὴ εἶναι *Χορτάτση*, διότι οὕτω προφέρεται.

[2] Ὁ πλήρης αὐτοῦ τίτλος ἔχει ὡς ἑξῆς: «Frederick the Great on Kingcraft. From the original ms. with reminiscences and turkish stories, by Sir J. William Whittall, President of the British Chamber of Commerce of Turkey. Longmans, Green, and Co. 39 Paternoster Row, London, New York and Bombay, 1901». Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς τμῆμα τοῦ βιβλίου εἶναι τὸ μέρος V (σ. 117 κ.ἑξ.) τὸ ἐπιγραφόμενον «Family Reminiscences», τοῦ ὁποίου φωτογραφίας ἐκ τοῦ ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων ἀντιτύπου (cote: 8⁰ M. 12127) ἔλαβον τῇ μεσολαβήσει τοῦ φίλου κ. Charles Astruc.

Λούκα Χορτάτση, θανόντος τῷ 1799) περιῆλθον κληρονομικῷ δικαιώματι εἰς αὐτὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του· εἶχον δὲ τὰ παλαιὰ ἔγγραφα ταῦτα τοποθετηθῆ ἐντὸς ξυλίνων κιβωτιδίων καὶ ἐγκαταλειφθῆ ἐπὶ αἰῶνα σχεδὸν εἰς ἀποθήκην, ὅπου ἀτυχῶς ἐφθάρησαν καὶ κατεξεσχίσθησαν τὰ πλεῖστα ὑπὸ ποντικῶν, ὀλίγα δὲ μόνον παρέμειναν ἄθικτα[1]. Ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων ὁ Whittall ἠρκέσθη νὰ παραθέσῃ — ἀτελῶς καὶ εἰς ἀγγλικὴν μόνον μετάφρασιν — μόνον ἕν[2], τὸ ὑπ' αὐτοῦ κριθὲν ὡς τὸ σπουδαιότερον. Ἦτο δὲ τοῦτο ἐπίσημον πιστοποιητικὸν τοῦ ἐν Σμύρνῃ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ρωσίας, συντεταγμένον περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον συνώψιζεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκογενείας Χορτάτση, ὡς ἀντελήφθη καὶ ἐξέθηκεν αὐτὴν ὁ Ρῶσος Πρόξενος, στηριχθεὶς εἰς πάντα τὰ λοιπὰ ἔγγραφα (66 ἐν ὅλῳ) τῆς συλλογῆς, ἅτινα εἶχον ἐπιδειχθῆ εἰς αὐτόν. Τὸ πιστοποιητικὸν εἶχε ζητηθῆ ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς ἀπόγονον τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ἐγκατεστημένον ἐν Ρωσίᾳ πρὸς διεκδίκησιν τίτλου εὐγενείας[3]. Περὶ τοῦ ἀκριβοῦς περιεχομένου τῶν λοιπῶν ἐγγράφων ὁ Whittall οὐδὲν σημειοῖ.

Ἐξ ἄλλου ὁ δοκιμώτατος Σμυρναῖος ἱστοριοδίφης Νικόλαος Κ. Χ[ατζῆ] Κωστῆς (1865 - 1924), παραθέτων ἐπ' εὐκαιρίᾳ εἰς δύο ἀλλεπάλληλα δημοσιεύματά του λίαν ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Σμύρνῃ Χορτατσῶν[4], τὰς ὁποίας ἠρύσθη ἐξ ἀνεκδότων κωδίκων, κατὰ παράδοσιν πληροφοριῶν, ἰδίᾳ δὲ ἐκ συλλογῆς οἰκογενειακῶν ἐγγράφων, παρέσχε σαφεῖς πληροφορίας περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῶν περιπετειῶν τῶν ἐγγράφων τούτων. Οὕτως, ἐν ἔτει 1901, σχολιάζων ἔγγραφον τοῦ 1772 ἐκδιδόμενον ὑπ' αὐτοῦ καὶ μνημονεῦον τὸν ἐν Σμύρνῃ πρόξενον τῆς Βενετίας Λούκαν Χορτάτσην, εὗρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ παραθέσῃ μακρὰν περὶ Χορτατσῶν σημείωσιν, ἔνθα ἀνέφερεν[5] ἐν ἄλλοις ὅτι «τινὰ... τῶν πολυτίμων ἐγγράφων ἀπὸ τοῦ 1440 - 1785 τῆς οἰκογενείας ταύτης διεσώθησαν παρά τινι ἐν Βουρνόβᾳ παρὰ τὴν Σμύρνην κληρικῷ, περὶ ὧν ἴσως ἄλλοτε θὰ διαλάβω»· παραπέμπων δ' ἀκολούθως περὶ τῶν τυχῶν τῆς οἰκογενείας εἰς τὸ εἰρημένον καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος ἐκδοθὲν βιβλίον τοῦ Whittall, προσέθετεν ἐν τέλει ὅτι «οὗτος ἠρύσατό τινα ἐκ τῶν ἄνω ἐγγράφων Χορτάτζη».

Πέντε ἔτη βραδύτερον, ἤτοι τῷ 1906, εἰς τὰ «Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα»

[1] J. W. Whittall, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 120.

[2] Αὐτόθι, σ. 121 - 125.

[3] Ἑλληνικὴν μετάφρασιν τούτου βλ. παρατιθεμένην ὑφ' ἡμῶν κατωτέρω ἐν κεφαλ. 2α' τοῦ μέρους τούτου.

[4] Τὰς πολλοῦ λόγου ἀξίας, ἀλλ' ἀγνοηθείσας μέχρι τοῦδε εἰδήσεις ταύτας θὰ χρησιμοποιήσωμεν καταλλήλως κατωτέρω ἐν κεφαλ. 2 καὶ 3 τοῦ Β' μέρους τῆς παρούσης μελέτης.

[5] Ἀποσπάσματα ἐκ Σμυρναϊκοῦ κώδικος ἐκδιδόμενα ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 181 - 182, σημ. 5.

αὐτοῦ, ὑπομνηματίζων ἕτερον ἐκδιδόμενον ἔγγραφον τοῦ 1785 φέρον προσεπικύρωσιν τοῦ αὐτοῦ Λούκα Χορτάτση ἀπὸ 1786, ὁ Ν. Χ. Κωστῆς ἐπανέλαβε συμπεπληρωμένην καὶ διωρθωμένην ἐπαισθητῶς τὴν ἀνωτέρω περὶ Χορτατσῶν σημείωσιν[1], ἐν ᾗ γράφει περὶ τῶν ἐγγράφων[2] τὰ ἑξῆς ἐπὶ λέξει[3]: « Ἡ οἰκογένεια Χ[ορτάτζη]... ἐξέλιπεν ἐν Σμύρνῃ τῷ 1884 *μετὰ τῆς Ἑλένης Παύλου Μανωλάκη Χορτάτζη*, τινὰ δὲ τῶν πολυτίμων ἐγγράφων ἀπὸ τοῦ 1440 - 1785 τῆς οἰκογενείας ταύτης διεσώθησαν παρά τινι ἐν Βουρνόβᾳ παρὰ τὴν Σμύρνην κληρικῷ, *εἰ μὴ ἀπημπολήθησαν ἤδη τῷ πλειοδοτοῦντι, τῆς Ἱστ. καὶ Ἐθν. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κρητ. Πολιτείας μὴ εὐπορουσῶν... περὶ ὧν ὡς καί τινων παρ' ἐμοὶ εὑρισκομένων περαιτέρω ἱκανὴ γενήσεται μνεία*». Τὴν τελευταίαν ὅμως ὑπόσχεσίν του ταύτην ὅπως διαλάβῃ ἐκτενέστερον περὶ τῶν ἐγγράφων Χορτάτση δὲν φαίνεται ὅτι ἐξεπλήρωσέ ποτε ὁ Ν. Χ. Κωστῆς· διότι τῶν μὲν « Σμυρναϊκῶν Ἀναλέκτων » αὐτοῦ δὲν συνέχισε τὴν ἐκτύπωσιν, μὴ ἐκδοὺς ἕτερον τεῦχος πλὴν τοῦ πρώτου, ἀποστέλλων δὲ τῷ 1910 πρὸς τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρον πληροφορίας καταχωρισθείσας ὑπὸ τούτου ἐν « Νέῳ Ἑλληνομνήμονι »[4] περὶ τῆς διὰ δικεφάλου ἀετοῦ μωσαϊκῆς διακοσμήσεως τῆς ἐν Μπουρνόβᾳ οἰκίας τοῦ Λούκα Χορτάτση, περιορίζεται νὰ παραπέμψῃ περὶ αὐτοῦ εἰς μόνα τὰ ἀνωτέρω δύο προηγούμενα δημοσιεύματά του. Ἀλλ' οὐδ' ἀπὸ τοῦ 1910 μέχρι τοῦ 1924, ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ Ν. Χ. Κωστῆς[5], φαίνεται δημοσιεύσας τι περὶ Χορτατσῶν, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον ἡμεῖς ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.

---

[1] Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα. Mélanges Smyrnéens ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ. Ἔκδοσις Β' διεσκευασμένη καὶ ἐπηυξημένη. Τεῦχος Α'. Ἐν Ἀθήναις, 1906, σ. 91 - 92, σημ. 1.

[2] Αὐτόθι, σ. 92, σημ.

[3] Τὰς νέας προσθήκας σημειοῦμεν διὰ πλαγίων τυπογραφικῶν στοιχείων. Ἂς προστεθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἡ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Whittall φράσις « *οὗτος ἠρύσατό τινα ἐκ τῶν ἄνω ἐγγράφων Χορτάτζη* » ἔχει ἀντικατασταθῇ (καὶ ὀρθῶς, διότι ὁ Whittall δὲν ἤντλησεν ἐκ τούτων, ἀλλ' ἐκ τῶν παρ' αὐτῷ ἐγγράφων) διὰ τῆς ἑξῆς: « *ἔνθα πολλὰ τὰ πλημμελῆ καὶ ἀνακριβῆ κατὰ τὴν συγγενῆ αὐτοῦ Miss Mary Whittall* ».

[4] « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 7 (1910), σ. 339 - 340 (Σύμμικτα).

[5] Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ λογιωτάτου τούτου πατριδογράφου βλ. ἐπ' ἐσχάτων Νίκου Καραρᾶ, Ὁ Μπουρνόβας. Ἱστορικὰ - Ἀναμνήσεις, Ἀθήνα, 1955, σ. 183 - 191, ἔνθα ἐπαναλαμβάνονται (σ. 100) καὶ αἱ περὶ τῶν ἐγγράφων Χορτάτση πληροφορίαι τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι « κανεὶς ὅμως ποτὲ δὲν ἔμαθε τί ἀπέγιναν ». Ἰδιόχειρον αὐτοῦ κατάλοιπον ἐδημοσίευσε μετὰ σχολίων ὁ Λεωνίδας Πολύδωρος Κυβετός, Χρονικὸν βραχὺ τοῦ Βουρνόβα - Ἰουλ. 1922, « Μικρασιατικὰ Χρονικά », τόμ. 1 (1938), σ. 394 - 412· ἀλλ' οὐδ' ἐν αὐτῷ γίνεται μνεία τῶν ἐγγράφων Χορτάτση. Κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ ἐπίσης βιογραφήσαντος αὐτὸν Μιχ. Ἀργυροπούλου, Χρονικὰ τῆς Ἀνατολῆς [τόμ. Α']. Σμύρνη. Σκιαγραφίαι, Ἀθῆναι, 1944, σ. 210 - 215, κατὰ τὸν τραγικὸν ἐν πλῷ θάνατον αὐτοῦ ἀπωλέσθησαν τὰ χειρόγραφά του.

Κατ' ἀγαθὴν ὅμως τύχην, τὰς περὶ τῶν πολυτίμων τούτων ἐγγράφων πληροφορίας τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ ἔρχονται σήμερον νὰ συμπληρώσουν εἷς πολύτιμος χειρόγραφος κατάλογος αὐτῶν καὶ δύο ἔγγραφα τοῦ 1902 ἀνευρεθέντα ἐν τῷ ἐν Χανίοις Ἱστορικῷ Ἀρχείῳ Κρήτης ὑπὸ τοῦ πρώην διευθυντοῦ αὐτοῦ κ. Ν. Β. Τωμαδάκη, ἅτινα καὶ δημοσιεύονται ὑφ' ἡμῶν ἐνταῦθα[1]. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τῶν ἐγγράφων τούτων εἶναι ἐπιστολὴ ἐκ Μπουρνόβα τῆς Σμύρνης ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1902 τοῦ ἐκεῖ ἱεροδιακόνου Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου πρὸς τὸν τότε Σύμβουλον ἐπὶ τῆς Παιδείας καὶ Δικαιοσύνης τῆς Κρητικῆς Πολιτείας Ἀντώνιον Βορεάδην, δι' ἧς ὁ Ἀντωνιάδης (οὗτος εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ μὴ κατονομαζόμενος « ἐν Βουρνόβᾳ κληρικὸς ») προσφέρεται ὅπως πωλήσῃ εἰς τὴν Κρητικὴν Πολιτείαν τὰ εἰς τὴν κατοχήν του ἔγγραφα τῶν Χορτατσῶν, τὰ περιελθόντα εἰς αὐτὸν ὡς ἐκτελεστὴν τῆς διαθήκης τῆς θανούσης τελευταίας τούτων ἀπογόνου Ἑλένης Χορτάτση, ἀντὶ τιμήματος ἑξήκοντα λιρῶν Τουρκίας[2]. Τὸ δὲ δεύτερον εἶναι πρότασις τοῦ Βορεάδου ἀπὸ 5 Αὐγούστου 1902 ὡς προϊσταμένου τῆς Ἀνω-

---

[1] Τὸν φίλον καθηγητὴν εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἐντεῦθεν διὰ τὴν πρόθυμον παραχώρησιν τῶν ἐγγράφων τούτων, ἥτις καὶ παρέσχεν εἰς ἐμὲ τὴν ἀφορμὴν πρὸς περαιτέρω ἔρευναν τοῦ θέματος καὶ συγγραφὴν τῆς παρούσης μελέτης.

[2] Ἡ ἐπιστολὴ (ἐπὶ διφύλλου χάρτου 0,215×0,140 μ., γεγραμμένου μόνον κατὰ τὰς δύο ἐσωτερικὰς σελίδας) ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἐν Βουρνόβᾳ παρὰ τὴν Σμύρνην
τῇ 11 Ἰουλίου 1902

Πρὸς τὸν Κύριον
Ἀντώνιον Βορεάδην
Σύμβουλον τῆς Παιδείας καὶ τῆς Δικαιοσύνης
εἰς Χανία

Κύριε Σύμβουλε,

Κατὰ σύστασιν τοῦ ἐν Ἀθήναις διαπρεποῦς καθηγητοῦ κυρίου Σπυρίδωνος Λάμπρου λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀπευθυνθῶ πρὸς ὑμᾶς γράφων περὶ τῶν, ὡς γνωστὸν ὑμῖν, ἐν τῇ κατοχῇ μου εὑρισκομένων ἐγγράφων τῆς Κρητικῆς οἰκογενείας Χορτάτζη τῆς καὶ ἐν Σμύρνῃ διαπρεψάσης, ἅτινα παρέλαβον παρὰ τῆς μακαρίτιδος Ἑλένης Χορτάτζη, τῆς τελευταίας αὐτόθι ἀπογόνου τῆς οἰκογενείας ταύτης, τῆς ὁποίας καὶ ὑπῆρξα ἐκτελεστὴς τῆς διαθήκης. Ὡς ἔμαθον παρὰ τοῦ κ. Ν. Χ. Κωστῆ, διδάκτορος τῆς φιλολογίας, ὁ κ. Λάμπρος ἔγραψεν ὑμῖν ἀπό τινος καιροῦ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πέμψας καὶ λεπτομερῆ σημείωσιν τῶν ῥηθέντων ἐγγράφων, ἔλαβε δὲ παρ' ὑμῶν ἀπάντησιν ὅτι ἐπιθυμεῖτε νὰ ἔλθητε εἰς διαπραγματεύσεις μετ' ἐμοῦ πρὸς πρόσκτησιν τῶν ἐγγράφων τούτων ὑπὸ τῆς Κρητικῆς Πολιτείας. Ἐγώ, κύριε Σύμβουλε, εὐχαρίστως θὰ ἐδωρούμην ταῦτα εἰς τὸ ἔθνος καὶ μάλιστα εἰς Κρήτην, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πλεῖστα ἀφορῶσιν, ἀλλ' οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι μὲ ἀναγκάζουσι νὰ παραδώσω ὑμῖν ταῦτα ἀντὶ τιμήματος Λιρῶν Τουρκίας ἑξήκοντα. Φρονῶ ὅτι ἡ τιμὴ αὕτη δὲν εἶναι μεγάλη διὰ τὴν Κρητικὴν Πολιτείαν, θέλει δὲ εἶναι ἱκανοποιητικὴ διὰ τὰς ἐμὰς ἀνάγκας.

Ἀναμένων ἀπάντησιν ὑμῶν, διατελῶ, κύριε Σύμβουλε, μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ καὶ ὑπολήψεως.

Γερμανὸς Ἱεροδιάκονος Ἀντωνιάδης

τέρας Διευθύνσεως τῆς Παιδείας καὶ Δικαιοσύνης πρὸς τὸ Συμβούλιον τοῦ Ἡγεμόνος περὶ ἀγορᾶς τῶν ἐγγράφων τούτων[1], ὧν καὶ ἐπισυνάπτει τὸν κατάλογον.

Συνδυάζοντες νῦν τὰ περὶ τῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων Χορτάτση ὑπὸ Whittall καὶ Ν. Χ. Κωστῆ κατὰ καιροὺς δημοσιευθέντα ὡς ἀνωτέρω, πρὸς τὰς σήμερον τὸ πρῶτον ἐρχομένας εἰς φῶς διὰ τῆς ἐκδόσεως τῆς μεταξὺ Γ. Ἀντωνιάδου καὶ Ἀ. Βορεάδου ἀλληλογραφίας πληροφορίας, ἀγόμεθα εἰς τὰς κάτωθι διαπιστώσεις.

Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ διαστείλωμεν τὰ ἔγγραφα, περὶ ὧν βεβαιοῖ ὁ Whittall ὅτι εὑρίσκοντο εἰς τὴν κατοχήν του τῷ 1901, ἀπὸ τῶν ἐγγράφων ἅτινα τὸ αὐτὸ ἔτος, κατὰ τὰ γραφόμενα τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἑπόμενον, κατὰ τὴν ἰδίαν του ἐπιστολήν, κατεῖχεν ὁ ἱεροδιάκονος Γ. Ἀντωνιάδης. Πρόκειται περὶ δύο διαφόρων[2] καὶ διαφόρου προελεύσεως συλλογῶν, παρ' ὅλον ὅτι φαίνεται πιθανὸν ἔγγραφά τινα τῆς μιᾶς νὰ περιελαμβάνοντο ἐν ἀντιγράφῳ καὶ εἰς τὴν ἄλλην. Καὶ ἡ μὲν πρώτη κατείχετο ὑπὸ τῶν προγόνων τοῦ Whittall ἀδιαλείπτως καθ' ὅλον τὸν 19ον αἰῶνα. Ἡ δὲ δευτέρα ἀνῆκεν, ἐξ οἰκογενειακῆς βεβαίως κληρονομίας, εἰς τὴν Ἑλένην Παύλου Μανολάκη Χορτάτση μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1884 θανάτου αὐτῆς, ὅτε περιῆλθεν εἰς τὸν ἐκτελεστὴν τῆς διαθήκης της Γερμανὸν Ἀντωνιάδην. Σήμερον τὴν πρώτην συλλογὴν δέον ν' ἀναζητήσωμεν παρ' ἀπογόνῳ τινὶ τῆς ἐν Σμύρνῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἐγκατεστημένης οἰκογενείας Whittall[1]. Τῆς δευτέρας ὅμως αἱ περιπέτειαι φαίνονται μεγαλύτεραι: Ὁ παρ' ἐλπίδα, ἴσως δὲ καὶ παρὰ τὸν νόμον γενόμενος κάτοχος αὐτῆς ἱεροδιάκονος Ἀντωνιάδης ἐνδιεφέρθη ὄχι πῶς νὰ ἐκδώσῃ ἢ ἐξασφαλίσῃ, ἀλλὰ πῶς νὰ πωλήσῃ ἐπικερδέστερον αὐτήν. Ἀπηυθύνθη δὲ πρὸς τοῦτο εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις καθηγητὴν Σπυρίδωνα Λάμπρον, πιθανῶς διὰ τοῦ ἐκ Μπουρνόβα λογίου καὶ παλαιοῦ τοῦ Λάμπρου μαθητοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, ὅστις, ἐξ ὅσων ἔγραψε τῷ 1901, φαίνεται ἰδὼν καὶ μελετήσας τὴν συλλογήν. Ὁ Λάμπρος ἐπεδίωξεν ὀρθῶς ὅπως αὕτη περιέλθῃ εἰς ἐνδιαφερομένην δημοσίαν ἀρχὴν καὶ ἔγραψε, μικρὸν πρὸ τοῦ Ἰουλίου 1902, εἰς τὸν Ἀντώνιον Βορεάδην, συναποστέλλων καὶ κατάλογον τῶν ἐγγράφων καὶ συνιστῶν τὴν ὑπὸ τῆς Κρητικῆς Πολιτείας ἀγορὰν αὐτῆς. Ὁ ἐπὶ τῆς Παιδείας Σύμβουλος, ὅστις ἐτύγχανεν, ὡς γνωστόν, φιλόλογος καὶ φιλόμουσος ἀνήρ, ἐφάνη πρόθυμος καὶ ἀπήντησεν εἰς τὸν Λάμπρον ὅτι ἐπεθύμει νὰ ἔλθῃ εἰς ἀμέσους μετὰ τοῦ πωλητοῦ διαπραγματεύσεις. Οὗτος ἀπηύθυνε τότε εἰς αὐτὸν τὴν ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1902 ἐπιστολήν του, γεγραμμένην (πιθανώτατα δὲ καὶ συντεταγμένην) διὰ χειρὸς τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ[2], δι' ἧς ἐζήτει τὸ σοβαρὸν διὰ τὴν τότε ἐποχὴν ποσὸν τῶν 60 λιρῶν Τουρκίας. Ὁ Βορεάδης διεβίβασε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, μετὰ τοῦ καταλόγου τῆς συλλογῆς, διὰ τοῦ ἀπὸ 5 Αὐγούστου 1902 ἐγγράφου του, εἰς τὸ Συμβούλιον τοῦ Ἡγεμόνος τῆς Κρήτης Γεωργίου, τὸ ὁποῖον ὅμως φαίνεται ὅτι ἔκρινεν ὑπερβολικὸν τὸ ἀπαιτούμενον τίμημα καὶ ἀπέρριψε τὴν περὶ ἀγορᾶς πρότασιν. Ἀνάλογον διάβημα τοῦ πωλητοῦ πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἱστορικὴν καὶ Ἐθνολογικὴν Ἑταιρείαν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔσχε καλύτερον ἀποτέλεσμα, ὡς βεβαιοῖ ὁ Ν. Χ. Κωστῆς, καὶ τὰ ἔγγραφα παρέμειναν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀντωνιάδου. Τί ἀπέγιναν ἔκτοτε; Ἤδη τῷ 1906 ὁ Ν. Χ. Κωστῆς, δυσφορήσας πλέον διὰ τὴν πλεονεξίαν τοῦ κερδαλεόφρονος κληρικοῦ, τὸν ὁποῖον ἐπιεικῶς δὲν ἠθέλησε νὰ κατονομάσῃ, ἐξέφρασε τὴν ὑπόνοιαν μήπως ταῦτα «ἀπημπολήθησαν ἤδη τῷ πλειοδοτοῦντι». Ἀλλὰ καὶ ἂν τοῦτο δὲν συνέβη,

[1] Τὸ ἔγγραφον (ἐν πρωτοτύπῳ, ἐπὶ διφύλλου χάρτου 0,335×0,210 μ., γεγραμμένου μόνον κατὰ τὴν πρώτην σελίδα καὶ φέροντος προστεθειμένην κάτωθι τῆς ἡμερομηνίας τὴν ἔνδειξιν: «*Γραφεῖον Συμβουλίου Ἡγεμόνος. Ἀριθ. πρωτ. 204. Ἐλήφθ. τῇ 5/8/902*») ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Ἐν Χανίοις τῇ 5 Αὐγούστου 1902

ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
Η ΑΝΩΤΕΡΑ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Ἀριθ. Πρωτ. 2034
Διεκπ. 861

Πρὸς
Τὸ Συμβούλιον τοῦ Ἡγεμόνος

Ἀξιότιμοι κ. Συνάδελφοι,

Ὁ ἐν Βουρνόβᾳ παρὰ τὴν Σμύρνην διαμένων Γερμανὸς ἱεροδιάκονος Ἀντωνιάδης ἀναφέρει ἡμῖν δι' ἐπιστολῆς του ὅτι ἔχει εἰς τὴν κατοχήν του ἔγγραφα τῆς Κρητικῆς οἰκογενείας Χορτάτση, τὰ ἐν τῷ συνημμένῳ καταλόγῳ ἀναφερόμενα, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἡμετέρας Πατρίδος καὶ τὰ ὁποῖα, ὡς γράφει, ἂν οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι δὲν ἠμπόδιζον, εὐχαρίστως θὰ ἐδωρεῖτο τῇ Κρητικῇ Πολιτείᾳ.

Ἐπειδὴ τὰ ἔγγραφα ταῦτα ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν δυνατὸν νὰ χρησιμεύσωσιν ἡμῖν ποτε, παρακαλῶ τὸ Συμβούλιον νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τῆς ἀγορᾶς ἢ μὴ αὐτῶν καὶ νὰ ἐξουσιοδοτήσῃ τινά, ὅπως ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ κατόχου περὶ τοῦ ἀντιτίμου τῶν ἐγγράφων τούτων. Τὸ ἀντίτιμον τοῦτο, ἐν περιπτώσει ἀγορᾶς τῶν ἐν λόγῳ ἐγγράφων, καταβληθήσεται ἐκ τῆς ἐν τῷ Προϋπολογισμῷ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνωτ. Διευθύνσεως τῆς Παιδείας καὶ Δικαιοσύνης ἀναγεγραμμένης πιστώσεως (Κεφ. 1. ἄρθ. 3) ὑπὸ τὸν τίτλον «ἀγορὰ βιβλίων διὰ τὴν βιβλιοθήκην».

Μετ' ἐξαιρέτου ὑπολήψεως
Ὁ ἐπὶ τῆς Παιδείας καὶ Δικαιοσύνης Σύμβουλος
(Τ.Σ.) (ὑπογρ.) *Ἀ. Βορεάδης*

[2] Ἡ τοῦ Whittall φαίνεται ὅτι περιελάμβανε καὶ παλαιότερα (βυζαντινὰ) ἔγγραφα (βλ. κατωτέρω κεφάλ. 2 τοῦ παρόντος μέρους), ἐνῷ ἡ τοῦ Ἀντωνιάδου δὲν περιεῖχε προγενέστερα τῶν μέσων τοῦ 15ου αἰῶνος.

[1] Βλ. τὸν ἐν κεφ. 2 τοῦ Β' μέρους γενεαλογικὸν κατάλογον.

[2] Ὡς ἐβεβαίωσεν ἡμᾶς ὁ γνωρίζων τὸν γραφικὸν τούτου χαρακτῆρα καὶ κατέχων αὐτογράφους ἐπιστολάς του παλαιός του φίλος κ. Νικ. Καραρᾶς· μόνη ἡ ὑπογραφὴ τοῦ ἐπιστέλλοντος εἶναι αὐτόγραφος.

ἡ συλλογὴ ἠκολούθησε τὴν τύχην τοῦ κατόχου της. Διέσωσεν ἆρά γε οὗτος αὐτὴν μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφήν; Κατ' ἀσφαλεῖς πληροφορίας[1], ἦλθε πρόσφυξ εἰς Μυτιλήνην κατ' ἀρχὰς καὶ βραδύτερον εἰς Ἀθήνας, ἔνθα καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1924 παρὰ συγγενικῇ του οἰκογενείᾳ. Δυστυχῶς οὐδὲν ἕτερον ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν τυχὸν καταλειφθέντων ὑπ' αὐτοῦ πραγμάτων. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ συλλογὴ τοῦ Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου δέον νὰ θεωρῆται ἀπολεσθεῖσα ἤ, ἔστω, λανθάνουσα, ὡς ἄλλως τε καὶ ἡ τοῦ J. W. Whittall.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ εὐτυχῶς διασωθεὶς καὶ ἀνευρεθεὶς κατάλογος τῶν ἐγγράφων τῆς συλλογῆς Ἀντωνιάδου ἀποκτᾷ ὅλως ἰδιαιτέραν ἀξίαν, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ μόνον δημοσιευθὲν ἔγγραφον τῆς συλλογῆς Whittall. Διὰ τοῦτο θὰ προβῶμεν κατωτέρω εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτῶν, προτάσσοντες περὶ ἑκατέρου βραχεῖαν εἰσαγωγὴν καὶ ἐπιτάσσοντες σημειώσεις.

1. Κατάλογος τῆς συλλογῆς Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου.

Ὁ κατωτέρω ἐκδιδόμενος κατάλογος τῶν ἐγγράφων τῆς οἰκογενείας Χορτάτση τῶν κατεχομένων, τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 1902, ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου εἶναι γεγραμμένος ἐπὶ συνήθους διφύλλου χάρτου ἀναφορᾶς (0,300×0,205 μ.) δι' ἀγνώστου χειρός, οὐχὶ πάντως τῆς τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, διότι παρουσιάζει διάφορον γραφικὸν χαρακτῆρα πρὸς τὴν διὰ χειρὸς τοῦ τελευταίου τούτου γεγραμμένην ἐπιστολὴν τοῦ Ἀντωνιάδου[2]. Ὁ συντάξας τὸν κατάλογον, τὸν ἀποσταλέντα, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου[3] εἰς τὸν Ἀντ. Βορεάδην, φαίνεται λόγιος ἀνήρ, γνώστης τῆς λατινικῆς καὶ ἔν τινι μέτρῳ τῆς ἰταλικῆς, ἱκανῶς δὲ προσεκτικὸς καὶ ἀκριβολόγος. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἔσχε πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἔγγραφα τῆς συλλογῆς, ἅτινα καὶ διεξῆλθε, κατέταξε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον χρονολογικῶς[4] καὶ ἠρίθμησε, τέλος δ' ἐπεχείρησε νὰ περιγράψῃ περιληπτικῶς. Καὶ διὰ μὲν τὴν ἀρίθμησιν ἐχρησιμοποίησε τοὺς ἀριθμοὺς 1-11, ὧν οἱ 2-5 φέρουν ὑποδιαιρέσεις διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου ($2^{α}$-ζ, $3^{α}$-δ, $4^{α}$-ϑ, $5^{α}$-ζ), πολλαὶ τῶν ὁποίων πάλιν περιλαμβάνουν πλείονα τοῦ ἑνὸς (ἄδηλον ἐνίοτε πόσα) ἔγγραφα (βλ. ἀριθ. $3^{γ}$, $3^{δ}$, $4^{γ}$, $4^{δ}$, $4^{ε}$), ὡς ἄλλως τε καὶ ὁ ἀριθμὸς 11· τὸ τελευταῖον τοῦτο, συνδυαζόμενον καὶ πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι

---

[1] Παρασχεθείσας ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τοῦ Μπουρνόβα κ. Νικ. Καραρᾶ.

[2] Βλ. ἀνωτέρω, σ. 237, σημ. 2.

[3] Ὁ γραφικὸς χαρακτὴρ δὲν εἶναι πάντως οὐδὲ τοῦ Σπυρ. Λάμπρου, ὡς ἐξηκριβώσαμεν.

[4] Μόνον τὰ ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 1, $2^{α}$, $3^{α}$-$3^{β}$ καὶ 8 δὲν ἔχουν ἐνταχθῆ κατὰ τὴν ὀρθὴν χρονολογικὴν σειράν.

ἀντιθέτως ἔχουν δοθῆ ἐνίοτε πλείονες τοῦ ἑνὸς ἀριθμοὶ εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔγγραφον, ὡς φερόμενον εἰς πλείονα τοῦ ἑνὸς ἀντίγραφα (πρβλ. τὸν ἀριθ. $3^{γ}$ πρὸς $2^{ε}$ καὶ $3^{δ}$ πρὸς $2^{στ}$-$2^{ζ}$, καὶ τοὺς ἀριθ. 2 καὶ 3 πρὸς $4^{α}$ καὶ $4^{γ}$), καθιστᾷ ἀδύνατον τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐγγράφων τῆς συλλογῆς· πάντως οὗτος θὰ προσήγγιζε τὰ 60. Διὰ δὲ τὴν περιγραφὴν ὁ συντάκτης τοῦ καταλόγου παρέσχε μὲν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀκριβῆ ἰδέαν τοῦ περιεχομένου ἑκάστου ἐγγράφου, ἀλλὰ δὲν ἐθεώρησε δυστυχῶς ἀναγκαῖον, ἴσως καὶ ἕνεκα σπουδῆς, νὰ ἐκταθῇ εἰς λεπτομερείας καὶ διὰ τοῦτο αὕτη εἶναι συχνάκις ἀτελής. Οὕτω διά τινα ἔγγραφα παραλείπονται οὐσιώδη στοιχεῖα, ὡς ἡ χρονολογία (βλ. ἀριθ. $4^{ε}$, $5^{δ}$, $5^{ε}$ καὶ 11) ἢ ἡ ἐκδοῦσα ἀρχὴ (βλ. ἀριθ. $4^{ϑ}$, $5^{α}$, $5^{β}$, $5^{ϛ}$, $5^{ζ}$, 6, 8), ἡ δὲ περίληψις, κατὰ κανόνα συντομωτάτη, εἶναι συνηθέστατα ἀνεπαρκής, ἐνίοτε μάλιστα οὐδὲν τὸ συγκεκριμένον ἀναγράφεται περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐγγράφου (βλ. ἀριθ. $2^{δ}$, $2^{στ}$, $2^{ζ}$, $3^{β}$, $4^{δ}$, $4^{ε}$, $4^{ζ}$, $4^{ϑ}$, 11). Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα (εἶδος χάρτου, διαστάσεις, εἶδος γραφῆς, διατήρησις κλπ.), ὡς καὶ αἱ ἀρχαὶ (incipit) τῶν ἐγγράφων οὐδέποτε δηλοῦνται. Ἐξ ἄλλου τὸ δυσανάγνωστον τῶν ἰταλιστὶ γεγραμμένων ἐγγράφων ὡδήγησε τὸν συντάκτην τοῦ καταλόγου εἰς παραναγνώσεις πολλῶν λέξεων, ἰδίᾳ δὲ ὀνομάτων ἢ εἰς τὴν ἰχνογραφικὴν ἀπόδοσιν τῆς γραφῆς αὐτῶν. Ἐντεῦθεν προέκυψαν πολλὰ καὶ σοβαρὰ σφάλματα καὶ ἀνεφύησαν ἐκ τούτων ποικίλαι δυσχέρειαι περὶ τὴν ἔκδοσιν, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ὁποίων ἐδέησε νὰ γίνῃ πολλὴ ἔρευνα καὶ ν' ἀποτολμηθῶσι σοβαραὶ ἐνίοτε διορθώσεις πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου· περὶ τούτου πείθεταί τις ρίπτων ἓν βλέμμα εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα.

Ἀλλὰ καὶ παρ' ὅλας τὰς ἀτελείας ταύτας τοῦ καταλόγου — εὐεξηγήτους ἄλλως τε προκειμένου περὶ προχείρου σημειώματος καὶ οὐχὶ περὶ ἐπιστημονικῆς καταγραφῆς — ἡ ἀξία τούτου εἶναι σημαντικωτάτη, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι οὗτος, μετὰ τὴν ἄδηλον τύχην τῶν ἐγγράφων, ἀπέμεινε σήμερον ἡ μόνη αὐθεντικὴ περὶ τούτων μαρτυρία. Διὰ τοῦτο ἦτο ἐπιβεβλημένον νὰ ἐξετάσωμεν τοῦτον μετὰ πάσης προσοχῆς καὶ ἐπιμονῆς πρὸς ἄντλησιν ὅσον οἷόν τε περισσοτέρων ἀγνώστων ἄλλοθεν ἱστορικῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπαληθεύσωμεν ἓν πρὸς ἓν τὰ ἐν αὐτῷ φερόμενα ὀνόματα, περιστατικὰ καὶ χρονολογίας: εἰς τὸν διπλοῦν τοῦτον σκοπὸν ἀπέβλεψαν καὶ αἱ ἀκολουθοῦσαι τὴν ἔκδοσιν τοῦ καταλόγου — δυσαναλόγως ἴσως μακραί, ἀλλ' ἀναγκαῖαι — σημειώσεις.

Ὁ κατάλογος περιλαμβάνει οἰκογενειακὰ τῶν Χορτατσῶν ἔγγραφα (μόνον τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 φαίνεται ἄσχετον ἔντυπον ἢ ἀντίγραφον ἐξ ἐντύπου) ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ $15^{ου}$ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ $18^{ου}$ αἰῶνος. Καὶ τὰ μὲν τοῦ $15^{ου}$ καὶ $16^{ου}$ αἰῶνος εἶναι ὀλίγιστα (ἀριθ. $2^{α}$ καὶ $3^{α}$-β), τὰ δὲ πλεῖστα ἀνήκουν εἰς τὸν $17^{ον}$ καὶ $18^{ον}$ αἰῶνα. Προέρχονται δὲ τὰ πλεῖστα ἐκ Κρήτης, ἔνθα ἡ οἰκογένεια Χορτάτση διέμενε μέχρι τῆς εἰς τοὺς Τούρκους ὑποταγῆς τῆς

νήσου ἐν ἔτει 1669 (ἢ ἐκ Σούδας, ἔνθα ὁ Ἐμμ. Χορτάτσης παρέμεινεν ἐπὶ εἰκοσαετίαν εἰσέτι) καὶ ἐκ Πελοποννήσου, ἔνθα αὕτη κατέφυγε μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Βενετῶν κατάληψίν της (1686) μέχρι τῆς δευτέρας τουρκικῆς κατακτήσεως τοῦ 1715, ὀλίγα δὲ μόνον (ἀριθ. 9-11) ἐκ Σμύρνης, ὅπου ἀκολούθως ἐγκατεστάθη. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐγγράφων εἶναι ἐπίσημα γράμματα ἀνωτάτων ἀρχῶν τῆς Βενετίας (Δογῶν, Δουκῶν τῆς Κρήτης, Γενικῶν Προνοητῶν τῆς Κρήτης ἢ τῆς Πελοποννήσου κ.ἄ.), δι' ὧν ἀπονέμονται τιμητικαὶ διακρίσεις ἢ παρέχονται πιστοποιήσεις εἰς διάφορα κατὰ καιροὺς μέλη τῆς οἰκογενείας Χορτάτση διὰ τὰς πρὸς τὴν Βενετίαν προσενεχθείσας πολεμικὰς αὐτῶν ὑπηρεσίας κατὰ τὰς ἐν Κρήτῃ ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας ἢ κατὰ τοὺς ἐναντίον τῶν Τούρκων ἀγῶνας ἐν Κρήτῃ καὶ Πελοποννήσῳ· τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν ἐκ τῆς συλλογῆς ἔλλειψιν παντὸς ἐγγράφου ἀφορῶντος εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς κατὰ τῶν Βενετῶν ἐπαναστάσεως τοῦ $13^{ου}$ αἰῶνος ἀδελφοὺς Χορτάτσας ἢ εἰς τὸν ἄνευ πολεμικῆς δράσεως ποιητὴν τῆς «Ἐρωφίλης». Τὸ ἥμισυ περίπου τῶν ἐγγράφων, καὶ δὴ πάντα τὰ νεώτερα, φαίνονται πρωτότυπα, μολονότι τοῦτο δὲν δηλοῦται πάντοτε σαφῶς ἐν τῷ καταλόγῳ. Ἀντίγραφα, ὡς ῥητῶς δηλοῦται, εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθ. $2^{α}$, $2^{β}$, $3^{α}$, $3^{β}$, $3^{γ}$, $3^{δ}$, $4^{α}$, $4^{β}$, $4^{γ}$, πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλα: ἐκ τούτων τὰ τέσσαρα πρῶτα προέρχονται, κατὰ τὰ ἐν αὐτοῖς δηλούμενα, ἐκ τῶν βενετικῶν ἀρχείων, τὰ δὲ δύο ἑπόμενα ἐγένοντο ὑπὸ δημοσίου νοταρίου ἐν Βενετίᾳ.

Τὴν ἱστορίαν τῆς συγκροτήσεως τῆς συλλογῆς ταύτης δυνάμεθα μετά τινος πιθανότητος ν' ἀναπαραστήσωμεν ὡς ἑξῆς περίπου: Ὁ Ἐμμανουὴλ Χορτάτσης, φεύγων μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κρήτης εἰς Βενετίαν καὶ Πελοπόννησον, ἀπεκόμισε τὰ παρ' αὐτῷ οἰκογενειακὰ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ δὴ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πολεμικὴν δρᾶσιν κατὰ τὴν ἄμυναν τῆς Κρήτης (βλ. ἀριθ. $2^{α}$-ζ, $3^{γ}$ καὶ $3^{δ}$). Τῇ βοηθείᾳ τούτων ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε τὴν ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας παραχώρησιν προνομίων ἐν Κερκύρᾳ (βλ. ἀριθ. $4^{β}$) καὶ Πελοποννήσῳ δι' ἑτέρων ἐγγράφων, ἅτινα προσετέθησαν εἰς τὴν συλλογὴν (βλ. ἀριθ. $4^{δ}$-ϑ καὶ $5^{α}$-ζ). Αὕτη, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐμμανουὴλ (1709) περιῆλθεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Φραγκῖσκον († πρὸ τοῦ 1750), πρόξενον τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ. Οὗτος διεφύλαξε τὴν συλλογήν, ἐπαυξήσας αὐτὴν καὶ δι' ἰδίων ἐγγράφων (βλ. ἀριθ. 7-9), πιθανῶς δὲ καὶ δι' ἀντιγράφων παλαιοτέρων ἐγγράφων (ὡς τὰ ὑπ' ἀριθ. $3^{α}$ καὶ $3^{β}$), ἅτινα, ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ, εὐκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ προσπορισθῇ — ἐκτὸς ἂν καὶ ταῦτα ἀπετέλουν παλαιὸν κτῆμα τῆς οἰκογενείας. Δὲν φαίνεται ὅτι τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἐκληρονόμησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Λούκας († 1799), διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ εἶχον περιέλθει καὶ ταῦτα τελικῶς εἰς τὸν Whittall, ὡς ἀπόγονον τούτου, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ὑπ' αὐτοῦ κληρονομηθέντων ἐγγράφων. Πιθανώτερον θεωροῦμεν ὅτι ἔλαβεν αὐτὰ ὁ ἕτερος τῶν δύο ἄλλων υἱῶν τοῦ Φραγκίσκου, καὶ δὴ ὁ Μανο-

20 - 12 - 1956

λάκης (βλ. ἔγγρ. ἀριθ. 10) καὶ ἐντεῦθεν ἐκληρονόμησε, τέλος, αὐτὰ ἡ ἐκ τῶν ἀπογόνων του Ἑλένη Παύλου Χορτάτση († 1884), ἐξ ἧς ἀπέκτησεν αὐτὰ ὁ Γερμανὸς Ἀντωνιάδης.

Καὶ νῦν προβαίνομεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ καταλόγου.

α'. Τὸ κείμενον τοῦ καταλόγου

(φ. 1r) *Ἔγγραφα Χορτάτζη εὑρισκόμενα παρὰ τῷ ἱεροδιακόνῳ Γερμανῷ Ἀντωνιάδῃ ἐν Βουρνόβᾳ παρὰ τὴν Σμύρνην.*

1. *Delle poesie Malinconiche di Publio Ovidio Nasone, libri IIII Anno del Sig(no)re 1727.*
(ἐξικνοῦνται μέχρι τοῦ Β' βιβλίου καὶ αὐτοῦ συμπεριλαμβανομένου).

2. *Τετράδιον ἐκ σελίδων 11 γεγραμμένων, περιέχον τὰ ἑξῆς γράμματα, τὸ πλεῖστον ἰταλιστί:*

α) Copia dal libro Memorial della Cancellaria Ducal di Candia Cte 80 91 23 Μαΐου 1568.

Ἀναγνώρισις τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ εὐγενοῦς Κρητὸς Νικολάου Χορτάτζη (Cortacci) τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου, ἀπογόνου (abavo) τοῦ Μικιολέττου Χ⟨ορτάτζη⟩ τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου, ὅστις Μικιολέττος, κατὰ ἔγγραφον τῆς 7 Αὐγούστου 1440 δοθὲν ὑπὸ Luca Tron, κατέστειλε τὴν στάσιν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (nel tempo della Rebellion di Retimo fatta da quel scelerato ed iniquo Siffi Blasto) καὶ ὅστις κατὰ ἔγγραφον τῆς 27 Μαρτίου 1446 ἠνδραγάθησε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου (τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου) παρευρεθεὶς ἐν τῇ ἁλώσει τῆς Χαλκίδος (Negroponte) καὶ δράσας ἐν Χίῳ.

Ἐν τέλει ἐπικύρωσις τῆς ἄνω ἀναγνωρίσεως ἐν Χάνδακι τῇ 27 Μαΐου 1663.

β) Ἀντίγραφον ἐκ τοῦ Libro Ducale secondo tenuto nella Secr(eter)ia del Ill(ustrissi)mo καὶ Ecc(ellentissi)mo Sig. Andrea Cornaro Prov. Gen. et Inquis⟨itor⟩ del Regno di Candia. Cart. 39 tergo. Adì Aprile 1645.

Λατινιστὶ γεγραμμένη παραχώρησις προνομίων εἰς Κωνσταντῖνον Χ(ορτάτζην) καὶ υἱούς.

γ) Ἔγγραφον τοῦ Zorzi Querini τῆς 23 8βρίου 1646 ἐν Ρεθύμνῃ δηλοῦν ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ Χ(ορτάτζης), υἱὸς Κωνσταντίνου, μετὰ

---

3 *Maliciconiche* || 6 *γεγραμμένον* || 11 *abano* || 13 *Lucation* || 15 *Retinuo* || 21 *Secr^{io}*= 23 *luquis* || 24 *Cort.* || 27 *Souzi Averini*

τῶν ἀδελφῶν του Ἰωάννου καὶ Παύλου διεκρίθησαν κατὰ τὴν ἔφοδον τῆς Ρεθύμνης τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν Τούρκων.

δ) Ἔγγραφον τοῦ Jacopo Barbadigo, Prov. Estraord. ⟨ὑπὲρ⟩ τοῦ (φ. 1v) Ἐμμανουὴλ Χ(ορτάτζη) | ἐν Σούδᾳ τῇ 10 Μαΐου 1667.

ε) Ἔγγραφον τοῦ Morosini ὑπὲρ τοῦ Ἐμμανουὴλ Χορτάτζη καὶ τοῦ Ἀνδρέα Miglioti, suo congiunto, ἐπὶ τοῦ πλοίου πρὸ τῆς Σούδας τῇ 19 8βρίου 1669. Προσυπογεγραμμένος Στέφανος Σκορδύλης & Canc⟨elliere⟩ di Sua Sec(reter)ia.

στ) Ἔγγραφον τοῦ Lunardo Venier ὑπὲρ τοῦ Ἐμμ. Χορτάτζη ἐν Σούδᾳ 25 Decem. 1669.

ζ) Girolamo Pesaro » τοῦ αὐτοῦ — ἐν Σούδᾳ 30 Αὐγούστου 1670.

3. Τετράδιον ἐκ φύλλων 18 περιέχον τὰ ἑξῆς:

α) Copia tratta del libro Receptar. esistente in Venetia nell'Archivio delle Scritture di Candia S(eri)e 17.

Ἔγγραφον λατινιστὶ γεγραμμένον τοῦ Augustinus Barbadico, δουκὸς τῆς Βενετίας, ὑπὲρ Κωνσταντίνου Χορτάτζη (Chortaci) ἀνδραγαθήσαντος πολλαχοῦ τῆς Κρήτης (Castro Pediados κτλ.), ὡς καὶ ὁ πατήρ του. In Venetia, Ἰνδικτ. XI, 1492.

β) Ἐκ τοῦ αὐτοῦ. Ἔγγραφον τοῦ δουκὸς τῆς Ἑνετίας Cristoforus Maurus ὑπὲρ Ἀντωνίου Χορτάτζη. Ἐν Βενετίᾳ τῇ 31 Αὐγούστου 1466.

γ) Ἀντίγρα⟨φα⟩ γενόμενα τῇ 14 Φεβρουαρίου 1677 ὑπὸ τοῦ Francesco Velano, δημοσίου συμβολαιογράφου τῆς Βενετίας, δύο ἐγγράφων δοθέντων τῷ Ἐμμ. Χ(ορτάτζῃ) ὑπὸ F. Morosini τῇ 19 8βρ. 1669 (τοῦ ἀνωτέρω) καὶ ὑπὸ Paulo Nani ἐν Σούδᾳ τῇ 10 Μαΐου 1674.

δ) Ἀντίγραφα γενόμενα τῇ 11 7βρίου 1677, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συμβολαιογράφου, τῶν ἀνωτέρω ἐγγράφων τοῦ L. Venier, G. Pesaro καὶ ἄλλων τινῶν ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 2 τετραδίου.

4. Τετράδιον ὡσαύτως ἐκ φύλλων 18 περιέχον τὰ ἑξῆς:

α) Ἀντίγραφα ἐγγράφων τινῶν τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 2 τετραδίου.

β) Ἀντίγραφα ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν δωρεὰν τὴν γενομένην ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας πρὸς Μελέτιον Χορτάτζην, ἀρχιεπίσκοπον Φιλαδελφείας καὶ ἀδελφὸν τοῦ Ἐμμανουήλ, τοῦ μοναστηρίου (φ. 2r) τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μωραΐτη ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1676. Ἐπικύρωσις

3 *Estravid.* || ⟨ὑπὲρ⟩ προσέθηκα, πρβλ. στ. 9 || 6 *congiento* || 7 *lauc* || 8 *Sec*do. || 9 *Lucando Teunier* || 11 *Girorauco* || 13 *esitente* || 14 *dellc* || 20 *Maunas* || 23 *Vetavo* || 25 *Nacci* || 27 *Veccier* || 31 τῶν γενομένων

ταύτης αὐτόθι τῇ 10 Ἀπριλίου 1677 ὑπὲρ τοῦ Ἐμμ. Χορτάτζη ἔχοντος 4 υἱούς. Ἐπικύρωσις τῶν ἄνω ἐγγράφων γενομένη τῇ 28 Μαΐου 1689 ἐν Σούδᾳ.

γ) Ἀντίγραφον 3 ἐγγράφων ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 3 τετραδίου, ὡς καὶ ἑνὸς τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 2.

δ) Ἐπιστολαὶ Φραγκίσκου Μοροζίνη, δουκός, τῇ 9 10βρίου 1688 ἐν Ναυπλίῳ, διὰ τὸ μοναστήριον τοῦ Μέρμπακα.

ε) Δύο ἄλλα ἔγγραφα περὶ τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου.

ϛ) Ἔγγραφον εὐαρεσκείας τοῦ Προβλεπτοῦ τῆς Πελοποννήσου Tadio Gradenigo πρὸς Ἐμμ. Χορτάτζην. Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 16 8βρίου 1691.

ζ) Ἕτερον τοῦ Girolamo Pizzarco, Προβλεπτοῦ, πρὸς Φραγκῖσκον Χορτάτζην, υἱὸν τοῦ Ἐμμανουήλ, τῇ 29 8βρίου 1694 ἐν Ναυπλίῳ.

η) Ἔγγραφον τοῦ Giacomo da Mosto τῇ 12 8βρίου 1701 ἐπικυροῦν τὴν δωρεὰν τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνη τὴν γενομένην εἰς Ἀθανάσιον Χορτάτζην τῇ 30 Ἰουνίου 1688, ὅστις ἦτο ἐπίσκοπος Ρεθύμνης, τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Μέρμπακα.

θ) Ἕτερον ἔγγραφον τῆς 28 10βρίου 1702 ἐν Ναυπλίῳ τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου.

5. Φάκελλος 6 ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν δωρεὰν τὴν γενομένην εἰς Ἀθανάσιον Χορτάτζην, ἐπίσκοπον Ρεθύμνης, τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου μετὰ τοῦ μετοχίου τῆς Παναγίας ἐν Μέρμπακᾳ, ἅτινα παραχωρεῖ τῷ ἀνεψιῷ αὐτοῦ Φραγκίσκῳ Χορτάτζῃ.

α) Δωρεὰ τῷ 1693.

β) Ὁμοίως τῷ 1694.

γ) Ἐπικύρωσις τῆς δωρεᾶς ταύτης ὑπὸ Aloise Mocenigo τῷ 1708.

δ) Παραχώρησις τοῦ ἄνω μοναστηρίου ὑπὸ Λούκα Χορτάτζη εἰς τὸν ἀδελφόν του παπᾶ Μελέτιον.

ε) Ἔγγραφον τοῦ Aloise Mocenigo, δι' οὗ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀθανασίου παραχωρεῖται ἡ νομὴ τοῦ μετοχίου εἰς τὸν ἱερομόναχον Παρθένιον Μαρούφφην.

ϛ) Ἔγγραφον περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως γενόμενον τῇ 14 8βρίου 1708 ἐν Ζακύνθῳ.

ζ) Καταγραφὴ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου ἐκτιμηθέντων ἀντὶ ρεαλίων 382 ἐν Ναυπλίῳ τῇ 28 10βρίου 1708.

(φ. 2v) **6.** Ἔγγραφον γενόμενον τῷ 1716, δι' οὗ δηλοῦται ὅτι τὸ 1709 ἀπέ-

5 τῶν ὑπ' ἀριθμῶν || 7 Μίρμπακα || 9 τῆς : πρὸς || *Fadio* || 11 *Girolano* || *Pizzarco* || 14 *Motto* || 22 Μερμπάκᾳ || 24 - 34 α, β... ζ : 1, 2... 7 || 31 Μαρόκφφην

θανεν ἐν Ναυπλίῳ ὁ Ἐμμ. Χορτάτσης ἄνευ διαθήκης ἀφήσας 3 υἱούς, Μελέτιον, Φραγκῖσκον καὶ Λουκᾶν καὶ περιουσίαν 4,416 (δυσανάγνωστον).

7. Ἔγγραφον τοῦ Carlo Ruzzini, Βαΐλου τῆς Ἑνετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, διορίζοντος τὸν Φραγκῖσκον Χορτάτζην Πρόξενον τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ διὰ 5 ἔτη. Dalle Vigne di Pera, 18 ott. 1719.

8. Ἔγγραφον τουρκικὸν τοῦ ἔτους τῆς Ἐγίρας 1128, ἐν ᾧ προσγράφεται ἰταλιστὶ Conto della liberation Cortazzi (ἢ Cosbagi).

9. Πωλητήριον ἔγγραφον ἢ σχέδιον πωλητηρίου γενόμενον τῇ 10 Μαΐου 1743 ἐν Σμύρνῃ ὑπὸ τῆς Claire Agop, Vve Frances. Iscart οἰκίας ἐν Βουρνόβᾳ παρὰ Σμύρνην πωληθείσης εἰς Φραγκῖσκον Χορτάτζην καὶ υἱοὺς (ἰταλιστί).

10. Ἔγγραφον ἐπὶ φύλλου περγαμηνῆς τῷ 1750, 23 Μαΐου, ἐν Βενετίᾳ, ἀρχόμενον: «Tratta dal Giornal esistente... alli giri de capitali di Cecca nel deposito alle due per...» καὶ ἀπευθυνόμενον πρὸς τοὺς Μιχαήλ, Λουκάκιν καὶ Μανωλάκιν, υἱοὺς τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτζη (ὅστις ἔκαμε τὴν διαθήκην του τῇ 10 9βρίου 1741) διὰ νομίσματα 1549. Ὑπογεγ. Marco Bertucci Molin Cons(iglier)e.

11. Ἐπιστολαὶ 18 ἐμπορικαὶ ἀπευθυνόμεναι πρὸς Μιχαὴλ καὶ ἀδελφοὺς Χορτάτζη, υἱοὺς τοῦ Φραγκίσκου, ἐκ Βενετίας τὸ πλεῖστον (ἐν μιᾷ τούτων τῷ 1779 ἀναφέρεται ὁ Obrescoff, γενικὸς πρόξενος τῆς Ρωσσίας ἐν Σμύρνῃ).

---

4 *Riozini* ‖ 6 *Vigno* ‖ 8 *Costazzi* ‖ 14 *Iscitente* ‖ 18 *Molici Consé*

β΄. Σημειώσεις

Ἀριθ. 1.

Πρόκειται βεβαίως περὶ τοῦ ἔργου «Tristia» τοῦ Ὀβιδίου. Τίνα σχέσιν εἶχε τοῦτο πρὸς τοὺς Χορτάτσας, ἄδηλον. Πιθανῶς ἀντεγράφη ἢ μετεφράσθη εἰς τὴν ἰταλικὴν ὑπό τινος τούτων ἢ ἁπλῶς ἦτο χειρόγραφον ἀνῆκον εἰς τὴν βιβλιοθήκην των. Ἡ χρονολογία 1727 δεικνύει ὅτι πρέπει νὰ συνάψωμεν τοῦτο πρὸς τὸν τότε ἀκμάζοντα ἐν Σμύρνῃ Φραγκίσκον Χορτάτσην, περὶ οὗ τὰ ἑπόμενα ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 7, 9 καὶ 10.

Ἀριθ. 2α.

Ἐκ τῆς χρονολογίας τοῦ ἐγγράφου (23 Μαΐου 1568) συνάγομεν ὅτι τοῦτο ἀπελύθη ἐπὶ Δόγη τῆς Βενετίας Pietro Loredano (1567-1570)· Δούκας τῆς Κρήτης ἦτο τότε ὁ Pascal Ciconia (1567-1571). Ἡ ἐν ἔτει 1663 ἐπικύρωσις αὐτοῦ ἐν Χάνδακι ἐγένετο πιθανῶς μερίμνῃ τοῦ Ἐμμανουὴλ Χορτάτση (πρβλ. τὰ ὑπ' ἀριθ. 2γ-2ζ καὶ 3γ-3δ ἔγγραφα).

Ὁ ὑπὲρ οὗ τὸ ἔγγραφον Νικόλαος Χορτάτσης τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου εἶναι ἄλλοθεν ἀμάρτυρος. Θὰ ἐδιστάζομεν πολὺ νὰ ταυτίσωμεν αὐτὸν πρὸς τὸν εἰς ἐπιγραφικὸν χάραγμα ἀπὸ 1512 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τοῦ χωρίου Ἀπάνω Ἀργάθια Μονοφατσίου φερόμενον «Nicolaus Cortazi Castellanus»[1]. Ἦτο μήπως ὁ πατὴρ τοῦ ἐν τῷ ἑπομένῳ ἐγγράφῳ Κωνσταντίνου; Τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν καὶ πιθανόν.

Τὰ μνημονευόμενα δύο παλαιότερα ἔγγραφα περὶ τοῦ προγόνου τοῦ Νικολάου (πάππου πιθανῶς) Μικιολέτου (βενετ. Michioletto) καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τούτου Κωνσταντίνου (υἱῶν τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου) γεννῶσι ζητήματα, διότι αἱ παραδιδόμεναι χρονολογίαι αὐτῶν δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ ἀντιστοίχως ἀναφερόμενα γεγονότα. Οὕτως ἡ χρονολογία τοῦ πρώτου ἐγγράφου (7 Αὐγούστου 1440) ὡς πρὸς μὲν τὸν τότε Δούκαν τῆς Κρήτης *Luca Tron* (1439-1441) — ἂν ἡ ἡμετέρα διόρθωσις τοῦ ἀδιανοήτου *Lucation* εἶναι, ὡς πιστεύομεν, ἐπιτυχὴς — ἔχει καλῶς, ὄχι ὅμως καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐν Ρεθύμνῳ συνωμοσίαν τοῦ *Σήφη Βλαστοῦ*. Διότι αὕτη ἔλαβε χώραν δεκαετίαν καὶ πλέον βραδύτερον, ἤτοι κατὰ τὸν Fl. Cornelius τῷ 1453[2] ἤ, κατὰ τὰ νεωστὶ ὑπὸ Κ. Καιροφύλα δημοσιευθέντα βενετικὰ ἔγγραφα, τῷ 1454[3]. Ἀλλὰ καὶ τοῦ δευτέρου ἡ χρονολογία (27 Μαρτίου 1446) εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀναφερομένην ἅλωσιν τῆς Χαλκίδος, δεδομένου ὅτι ἡ ἅλωσις ταύτης ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐγένετο μόλις τῷ 1470[4]· πρό-

---

[1] Στεφ. Ξανθουδίδου, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 15 (1903), σ. 152.

[2] Flam. Cornelius, Creta Sacra, τόμ. II, Venetiis, 1755, σ. 389.

[3] Costas Kérofilas, Une famille patricienne crétoise. Les Vlasto, New-York, 1932, σ. 43-77 (βλ. ἰδίᾳ σ. 45 καὶ 72). Τὰ νέα ταῦτα ἔγγραφα ἔρχονται εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ Vlad. Lamansky, Secrets d'État de Venise, St Pétersbourg, 1884, σ. 047-050 καὶ 052 (ἀριθ. 7, 9-12 καὶ 16) (παρατιθεμένων ἐν γαλλικῇ μεταφράσει καὶ ὑπὸ Καιροφύλα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 320-324), ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἡ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ εἶχε τοποθετηθῆ ὑπὸ E. Gerland, Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge, Paris, 1907, σ. 30-33, ἔτι βραδύτερον, μεταξὺ 1458 καὶ 1460 (βλ. καὶ Στεφ. Ξανθουδίδου, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ., Athen, 1939, σ. 114-115)· φαίνεται ὅμως ὅτι αἱ χρονολογίαι 1458-1460 ἀναφέρονται μόνον εἰς τὴν συνέχισιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Γαβαλάδων, Μελισσηνοῦ κλπ.

[4] Βλ. Κωνστ. Ἰ. Ἀμάντου, Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1821, τόμος Α΄, Ἀθῆναι, 1955, σ. 153, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

κειται λοιπὸν περὶ ἐγγράφου ἀσφαλῶς μεταγενεστέρου τῆς τελευταίας ταύτης χρονολογίας καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ ἐν αὐτῷ Κωνσταντῖνος Χορτάτσης νὰ ταυτίζηται πρὸς τὸν ὁμώνυμόν του καὶ ὁμοίως ἐν τῇ ἁλώσει τῆς Χαλκίδος παρευρεθέντα Κωνσταντῖνον Χορτάτσην τὸν ἀναφερόμενον ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1492 μνημονευομένῳ ὑπὸ N. Iorga, περὶ οὗ ἐγγράφου βλ. κατωτέρω τὴν εἰς τὸν ἀριθ. 3α σημείωσιν.

Πῶς ἐξηγοῦνται αἱ ἀντιφάσεις αὗται καὶ εἰς τίνα ὀφείλονται (εἰς τὸν συντάκτην τοῦ ἐγγράφου τοῦ 1568 ἢ εἰς τὸν τοῦ σχολιαζομένου καταλόγου;) δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Εὐτυχῶς ὅμως εἶναι αὗται αἱ μόναι ἀπαντῶσαι εἰς τὴν ὅλην σειρὰν τῶν ἐγγράφων τοῦ καταλόγου.

Ἀριθ. 2β.

Ὁ Κωνσταντῖνος Χορτάτσης φαίνεται ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐν τῷ ἑπομένῳ ἐγγράφῳ (2γ) μνημονευόμενον, ἄρα καὶ οἱ μὴ κατονομαζόμενοι ἐνταῦθα υἱοί του οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ ἀπαντῶντας Ἐμμανουήλ, Ἰωάννην καὶ Παῦλον. Ἔναντι τίνων ὑπηρεσιῶν ἔλαβον οὗτοι τὰ προνόμια, δὲν δηλοῦται· ἡ εἰσβολὴ πάντως τῶν Τούρκων εἰς τὴν Κρήτην δὲν εἶχεν ἀρχίσει ἀκόμη.

Χρονολογία τοῦ ἐγγράφου τούτου δὲν παρέχεται· πιθανῶς εἶναι ἡ αὐτὴ ἢ πάντως παραπλησία πρὸς τὴν τοῦ ἀντιγράφου (Ἀπρίλ. 1645). Τὸ ἀντίγραφον τοῦτο ἐγένετο, ὡς δηλοῦται, ἐπὶ τοῦ *Andrea Cornaro*, ὅστις εἶναι γνωστὸν ὅτι, τυγχάνων κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου (1645) Γενικὸς Προνοητὴς καὶ Ἐξεταστὴς (Provveditore Generale ed Inquisitore), ἀλλὰ καὶ ἀρχιστράτηγος (Generalissimo) τῆς Κρήτης, ἔπεσε μαχόμενος κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ρεθύμνου τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1646[1].

[1] Βλ. γενικῶς περὶ τούτου: Girolamo Brusoni, Historia dell'ultima guerra tra 'Veneziani e Turchi... dall'anno 1644 fino al 1671..., in Venezia, 1673 (parte I), σ. 86-93. — Andrea Valiero, Historia della guerra di Candia, in Venetia, 1679, σ. 94-97 καὶ Heinrich Kretschmayr, Geschichte von Venedig, Band III, Gotha, 1934, σ. 314, 317, 320, 322, 333. Ἔγγραφα ἀνέκδοτα σχετιζόμενα πρὸς τὴν ἀπὸ 1643-1646 ἐν Κρήτῃ δρᾶσίν του ἀπόκεινται εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 211 καὶ 310 τῆς 7ης σειρᾶς (κατατάξεως 7468 καὶ 8196) Μαρκιανὰ χειρόγραφα τὰ καταγραφόμενα ὑπὸ Σπυρ. Μ. Θεοτόκη, «Ἑλληνικά», τόμ. 3 (1930), σ. 363-367 καὶ 369-372. Τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς ὑπ' αὐτοῦ διενεργηθείσης τῷ 1644 ἀπογραφῆς τῆς Κρήτης ἐδημοσιεύθησαν ἐκ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Trivan ὑπὸ Μ. 'Ι. Μανούσακα, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1949), σ. 47-59. Πανηγυρικὸν λόγον ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ του εἰς Ρέθυμνον τῇ 23 Μαΐου 1645 ἐδημοσίευσεν ὁ Φραγκ. Ρώσσης ἰταλιστὶ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1648 (βλ. E. Legrand, Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle, τόμ. 5, Paris, 1903, ἀριθ. 87, σ. 64-65). Περὶ τοῦ αὐτόθι θανάτου του βλ. τὴν μεθεπομένην ὑποσημείωσιν. — Ὁ Ἀνδρέας Κορνάρος οὗτος δέον νὰ διασταλῇ τοῦ μεταγενεστέρου ὁμωνύμου του

Ἀριθ. 2γ.

Ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκητῶν τῆς πόλεως *Ρεθύμνης* γενομένη μεγάλη ἔφοδος, καθ' ἣν ἠνδραγάθησαν οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ Χορτάτσαι, υἱοὶ τοῦ Κωνσταντίνου (βλ. καὶ τὸ προηγούμ. ἔγγρ. ὑπ' ἀριθ. 2β), μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν πηγῶν ὡς λαβοῦσα χώραν τὴν μεσημβρίαν τοῦ Σαββάτου 10/20 Ὀκτωβρίου 1646[1]. Κατ' αὐτὴν οἱ Τοῦρκοι τοῦ Χουσεΐν, παραβιάσαντες τὰ χαμηλὰ ἐξωτερικὰ τείχη, εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ μετὰ αἱματηρότατον ἀγῶνα ἐξηνάγκασαν τοὺς ὑπερασπιστὰς αὐτῆς καὶ τὸν ἄμαχον πληθυσμὸν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει φρούριον· τότε δ' ἐτρώθη θανασίμως καὶ ἐξέπνευσεν αὐθωρεὶ καὶ ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀμύνης ἀρχιστράτηγος καὶ Γεν. Προνοητὴς Κρήτης *Ἀνδρέας Κορνάρος*[2]. Τὸ ἔγγραφον

Andrea Cornaro (υἱοῦ τοῦ Zuanne), ἐκτάκτου Γενικοῦ Προνοητοῦ καὶ στρατηγοῦ ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τοῦ 1654, περὶ οὗ βλ. Andr. Valiero, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 615, 649 κ.ἀλλ. (ἔγγραφον περὶ τούτου τῆς 7 Ἀπριλίου 1654 παρὰ Σπυρ. Μ. Θεοτόκῃ, Ἀποφάσεις Μείζονος Συμβουλίου Βενετίας. 1255-1669 (Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. ΑΙΙ), ἐν Ἀθήναις, 1933, σ. 241, ἀριθ. 12 καὶ ἐγκωμιαστικὸν τεῦχος ἰταλιστὶ ἐκδοθὲν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1656 ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Herizzo παρὰ E. Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., ἀριθ. 105, σ. 75)· ἡ διαστολὴ ἐγένετο ἤδη καὶ ὑπὸ G. Gerola, Monumenti Veneti nell'isola di Creta, Venezia, τόμ. IV, 1932, σ. 357, ἐπιγρ. ἀριθ. 2 καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 1 (1947), σ. 144. Ἡ παροῦσα μακρὰ ὑποσημείωσις σκοποῖ σὺν τοῖς ἄλλοις νὰ συμπληρώσῃ καὶ διορθώσῃ τὰ ὑπ' ἐμοῦ ἄλλοτε γραφέντα περὶ τοῦ πρώτου Andrea Cornaro εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1949), σ. 37, σημ. 15.

[1] Βλ. τὴν λεπτομερῆ ἀφήγησιν τοῦ αὐτόπτου μάρτυρος τῶν γεγονότων Ρεθυμνίου στιχουργοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ, ἐκδ. ὑπὸ Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (1645-1669) ἢ συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούση, Μαρίνου Τζάνε, ἐν Τεργέστῃ, 1908, σ. 200-210 (πρβλ. διὰ τὴν ἡμερομηνίαν καὶ σ. 225, στ. 13).

[2] Βλ. αὐτόθι, σ. 203, στ. 5-10 καὶ σ. 204, στ. 25 — σ. 206, στ. 4 (ὅτι ὁ πολλαχοῦ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Μπουνιαλῆ ἀναφερόμενος ἁπλῶς ὡς *γενεράλες* εἶναι ὁ *Ἀνδρέας Κορνάρος*, προκύπτει ἐκ τῆς σ. 194, στ. 15 καὶ τῆς σ. 209, στ. 5, ἔνθα οὗτος κατονομάζεται). Πρβλ. περὶ τοῦ θανάτου του καὶ Gir. Brusoni, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 92-93 καὶ A. Valiero, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 96-97. Τὸ ἐπεισόδιον καὶ παρὰ Ἀθανασίῳ Σκληρῷ (γράφε: Πικρῷ), Κρητικὸς Πόλεμος, ἐκδ. ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, τόμος δεύτερος, Ἀθήνησι, 1867, σ. 36 (τμ. Γ', στ. 142-157), ἔνθα *ἀνθύπατος* (στ. 142) εἶναι βεβαίως ὁ Κορνάρος. Πρβλ. καὶ τοὺς εἰς δημώδη ἑλληνικὴν γλῶσσαν ποιηθέντας ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Κορνάρου ἐγκωμιαστικοὺς στίχους τοῦ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆ (ἀδελφοῦ τοῦ Μαρίνου) καὶ ἐκδοθέντας μετ' ἰταλικῆς μεταφράσεως ἐν Βενετίᾳ τῷ 1668 ὑπὸ τὸν τίτλον «Applausi funebri...» κτλ. εἰς τεῦχος καταγραφόμενον ὑπὸ E. Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., ἀριθ. 126, σ. 88-89 καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 1 (1947), σ. 144, ἀριθ. 3. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρ. Κορνάρου τούτου *Cattarin Cornaro* ἔπεσε γενναίως μαχόμενος ἐν Χάνδακι τὸν Μάϊον τοῦ 1669 (Μαρῖνος Τζάνες Μπουνιαλῆς παρὰ Ἀγαθ. Ξηρουχάκῃ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 511, στ. 17 κ.ἑξ.).

συνετάχθη ἄρα ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν σοβαρὰν ταύτην σύγκρουσιν, ὅτε ὁ Κορνάρος δὲν ἔζη πλέον. Τίς λοιπὸν ὁ ὑπογράψας αὐτό; Τὸ ἐν τῷ καταλόγῳ φερόμενον ὄνομα *Souzi Averini*, ἄγνωστον ἡμῖν ἄλλοθεν, φαίνεται ὅτι ὀφείλεται εἰς παρανάγνωσιν καὶ νομίζομεν ὅτι ἦτο ἐπιβεβλημένη ἡ γενομένη διόρθωσις αὐτοῦ εἰς *Zorzi Querini*, δεδομένου ὅτι τοῦτο τὸ ὄνομα ἔφερεν ὁ τότε ἁρμοστὴς (rettore) τῆς πόλεως Ρεθύμνης, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Valiero[1], ἀλλὰ καὶ ὁ Μαρῖνος Τζάνες Μπουνιαλῆς, κατονομάζων τοὺς δύο ἀνωτάτους ἡγέτας τῆς πόλεως, πολιτικὸν καὶ στρατιωτικόν:

Εἴχαμεν τὸν ρετούρη μας Γεώργιον Κουϊρήνην,
τὴν χώραν ὅλην ὥριζε καὶ τὸν λαὸν νὰ κρίνῃ.
Καὶ πρεβεδόρον εἴχαμεν Πάλπη τὸν Ζαχαρίαν
καὶ τοὶ σολτάδους ὥριζε καὶ τὴν ἀρτελλαρίαν[2].

Ὁ Μπουνιαλῆς ἀφηγεῖται περαιτέρω ὅτι, ὅτε μετά τινας ἡμέρας ἦλθον ἐκ Χάνδακος βενετικὰ πλοῖα καὶ ἀπεβίβασαν στρατὸν καὶ ἐφόδια πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν πολιορκουμένων, ὁ ἁρμοστὴς (Κουερίνης) μετ' ἄλλων ἀρχόντων ἐπεβιβάσθησαν τῶν πλοίων τούτων καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸν ἀσφαλῆ Χάνδακα:

Τότες μισσεύουν ἄρχοντες καὶ πάγει κι' ὁ ρετούρης
κι' ἄλλοι πολλοὶ μισσέψασι κι' ὁ καπετὰ Βετούρης[3].

Καὶ ὁ Valiero ἐξ ἄλλου γράφει ὅτι ὁ ἁρμοστὴς Zorzi Querini καὶ ὁ ἔκτακτος Προνοητὴς Zaccaria Balbi, πανικοβληθέντες, ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου καὶ ἔφυγον, διὸ καὶ ὁ πρῶτος ἐκλήθη εἰς Βενετίαν νὰ λογοδοτήσῃ, ἐνῷ ὁ δεύτερος ἀπεβίωσεν ἀθλίως μετὰ μικρόν[4]. Ἡ ἡμερομηνία τῆς ἐκ Ρεθύμνης φυγῆς ταύτης τοῦ Querini δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς, δὲν φαίνεται ὅμως πάντως προγενεστέρα τῆς τοῦ ἐγγράφου.

Ὀλιγώτερον πιθανή, ἀλλ' οὐχὶ ἀποκλειομένη φαίνεται ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ὁ

---

[1] A. Valiero, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 97.

[2] Παρὰ Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 208, στ. 27 - 28 καὶ σ. 209, στ. 1 - 2.

[3] Αὐτόθι, σ. 214, στ. 15 - 16.

[4] A. Valiero, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 97. Ὁ Valiero προσθέτει ὅτι οἱ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἐγκλεισθέντες ἦσαν ὁ Gio. Alvise Minotto, ὁ Bernardo Bonvisi, κυβερνῆται, κ.ἄ. Πρβλ. καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀθαν. Σκληροῦ, παρὰ Κ. Ν. Σάθᾳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 36 - 37, στ. 158 - 163:

Μεθ' ἃ προόπτης Ἀλοῦσος Μινῶτος
Βομούϊσός τε ὢν ὑπέρτιμος τῇδε
ἄστει καθειργνύοντο ἠσφαλισμένοι
κἂν Κουϊρῖνος πρόσθεν, ὢν κυβερνήτης
πέφευγε δείμας δήρεως ἐνοχλήσεις
ὥς μὴ πεπαιδευθείς τε πωποτοῦν τάσδε.

ὑπογράψας τὸ ἔγγραφον δὲν ἦτο ὁ φυγὰς Querini, ἀλλ' ὁ γραμματεὺς (Segretario) *Girolamo Giavarina*, εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὁποίου ἐξέπνευσεν ὁ Andrea Cornaro, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Girol. Brusoni[1]. Ὁ γραμματεὺς οὗτος δὲν θὰ ἦτο ἀκατάλληλος πρὸς σύνταξιν ἢ ἔστω ἁπλῆν ἐπικύρωσιν τοῦ ἐγγράφου, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τὸ προηγούμενον ὑπ' ἀριθ. 2β ἔγγραφον τοῦ Ἀπριλίου 1645 προέρχεται ἐκ τῆς *« Secreteria del Illustrissimo... Andrea Cornaro »*, ἤτοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ Girol. Giavarina[2].

Ἀριθ. 2δ.

Ὁ χορηγήσας τὸ ἔγγραφον *Jacopo Barbarigo* ὑπῆρξε πράγματι ἔκτακτος Προνοητὴς (μετὰ τὸν Francesco Battaia, 1662) τοῦ ὑπὸ τῶν Βενετῶν σταθερῶς κατεχομένου ὀχυροῦ φρουρίου τῆς Σούδας, τοῦ ἐπὶ τῆς ὁμωνύμου νησῖδος, ὅπερ καὶ ἐπεσκεύασε μερικῶς, κατ' ἀνέκδοτον ἀναφοράν του ἀπὸ 29 Αὐγούστου 1663[3]. Ὁ Ἐμμανουὴλ Χορτάτσης φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀναλάβει στρατιωτικήν τινα ὑπηρεσίαν ἐν τῷ φρουρίῳ τούτῳ, παραταθεῖσαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῶν ἑπομένων ἐγγράφων.

Ἀριθ. 2ε.

Τὸ ἔγγραφον ἀπελύθη βεβαίως ὑπὸ τοῦ *Francesco Morosini* (1616 - 1694), τοῦ μεγάλου Βενετοῦ πολεμικοῦ ἡγέτου τῶν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγώνων ἐν Κρήτῃ καὶ Πελοποννήσῳ, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1657 ὑπῆρξεν ὁ ἀρχιστράτηγος καὶ ὁ ὑπερασπιστὴς τοῦ Μεγάλου Κάστρου (Χάνδακος) τῆς Κρήτης. Εἶναι γνωστὸν ὅτι μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν καὶ παράδοσιν τοῦ Χάνδακος

---

[1] Girol. Brusoni, ἔνθ' ἀνωτ., parte I, σ. 92: « Morì alla presenza di quel Vescovo Gozzadini, e tra le braccia del Segretario Girolamo Giavarina e di Girolamo Michiele suo Cancelliere... ». Σημειωτέον ὅτι ὁ αὐτὸς *Giavarina*, ἀποσταλεὶς τῷ 1667 ὑπὸ τῆς Βενετίας εἰς τὸ πρὸ τοῦ Χάνδακος στρατόπεδον τοῦ Μεγάλου Βεζύρου Ἀχμὲτ Κιοπρουλῆ χάριν διαπραγματεύσεων, ἐκρατήθη ὑπὸ τούτου καὶ ἐφονεύθη μυστηριωδῶς μετὰ τοῦ συνοδοῦ του Padavino· βλ. Joseph von Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, 2.te verbesserte Ausgabe, τόμ. 3, Pesth, 1835, σ. 617 - 618 καὶ 622 - 623 (πρβλ. καὶ Ν. Σταυρινίδην εἰς « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 2 (1948), σ. 157, σημ. 13).

[2] Περὶ τοῦ ὅτι ὁ Giavarina ἦτο ἤδη τότε γραμματεὺς τοῦ Κορνάρου, μαρτυρεῖ ἡ ἐν τῷ προμνημονευθέντι ἤδη ὑπ' ἀριθ. κατατ. 8196 Μαρκιανῷ χειρογράφῳ ἀνέκδοτος ὑπ' ἀριθ. 23 ἐπιστολὴ τοῦ Nicolò Zeno ἡ ἀπευθυνομένη, κατὰ τὸν Σπυρ. Μ. Θεοτόκην, « Ἑλληνικά », τόμ. 3 (1930), σ. 371, *« πρὸς τὸν Γραμματέα τοῦ ἀνωτέρω Κορνάρου, Γενναρίνην, ὅστις ἐζήτησεν ἵππον στρατιωτικὸν διὰ νὰ μεταβαίνῃ ἀπὸ Μιραμπέλλου εἰς Ἱεράπετραν. Ἐκ Μιραμπέλλου, 29 Ἀπριλίου 1645 ».* *Γενναρίνης* εἶναι βεβαίως ὁ *Giavarina*.

[3] Giuseppe Gerola, Monumenti Veneti nell' isola di Creta, τόμ. I, Venezia, 1905, σ. 533 (καὶ σημ. 5 - 6).

εἰς τοὺς Τούρκους, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1669, ὁ Μοροζίνης παρέμεινεν ἐπὶ μικρόν, μετὰ μοίρας τοῦ στόλου του, ἐν Σούδᾳ, ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐπικυρώσεως τῆς συνθήκης καὶ πρὸς λῆψιν μέτρων ἐνισχύσεως τῶν τριῶν φρουρίων (Σούδας, Γραμβούσης καὶ Σπιναλόγγας) ἅτινα διὰ τῆς συνθήκης ταύτης παρέμενον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς Βενετίας[1]. Ἐν Σούδᾳ λοιπὸν διατρίβων εἰσέτι ὁ Μοροζίνης ἐχορήγησε τῇ 19 Ὀκτωβρίου 1669 τὸ ἔγγραφον πρὸς τὸν Ἐμμανουὴλ Χορτάτσην, εὑρισκόμενον πιθανῶς ἐκεῖ τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1667 (βλ. τὸ προηγούμενον ἔγγραφον), καὶ εἰς τὸν *Ἀνδρέαν Miglioti*.

Τὸν τελευταῖον τοῦτον, συγγενῆ (congiunto), ὡς ἀναφέρεται, τοῦ Χορτάτση, ἄρα καὶ αὐτὸν Ρεθύμνιον, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὸν ἐκ κώμης Μαργαρίτες Ρεθύμνης *Ἀνδρέαν Μηλιώτην*, περὶ τοῦ ὁποίου πολλὰς εἰδήσεις συνεκέντρωσεν ἐσχάτως, ἀντλῶν ἰδίᾳ ἐκ τῶν τουρκικῶν ἀρχείων Ἡρακλείου, ὁ Ν. Σταυρινίδης[2]. Ὁ Ἀνδρέας Μηλιώτης οὗτος φαίνεται ἀξιόλογον, ἀλλ' αἰνιγματικὸν πρόσωπον: Φυγὼν ἐκ τῆς τουρκοκρατηθείσης Ρεθύμνης εἰς τὸν ἐνετοκρατούμενον Χάνδακα καὶ ἐπανελθὼν ἐκ νέου τῷ 1653 « μὲ σημαίας ὑποταγῆς », ἐκέρδισε τὴν εὔνοιαν τῶν Τούρκων καὶ ἀπέκτησε σημαντικὴν περιουσίαν· τῷ 1669 ὁ μέγας βεζύρης Κιοπρουλῆς, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μπουνιαλῆ, τὸν ἔχει πλησίον του ἐν τιμῇ, ὡς ἔμπιστον καὶ ἐπιδέξιον βοηθόν, πιθανῶς διερμηνέα, καὶ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν μέγαν διερμηνέα τῆς Πύλης Παναγιώτην Νικούσιον. Μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος, ἀφανίζονται σχεδὸν τὰ ἴχνη του ἐν Κρήτῃ, μόλις δὲ τῷ 1685 ζητεῖται ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ὅπως τοποθετηθῇ ἐκ νέου εἰς τὴν θέσιν τοῦ διερμηνέως τοῦ Πασσᾶ ἐν Χάνδακι, εἰς ἣν εἶχεν, ὡς λέγεται ἐν τῇ αἰτήσει, κατὰ τὸ παρελθὸν διακριθῇ ἐπὶ εὐθύτητι καὶ χρηστότητι. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὅμως, ἐτελεύτησεν ὡς ἐθνομάρτυς, ἀπαγχονισθεὶς ἐν τῇ γενεθλίῳ του κώμῃ ὑπὸ τῶν γιανιτσάρων ὡς ἐνεργῶν πρὸς ἐπαναφορὰν τῶν Βενετῶν καὶ διαρπαγείσης τῆς μεγάλης περιουσίας του[3]. Τὴν ἐπαμφοτερίζουσαν ταύτην πολιτείαν τοῦ ἀνδρὸς δεικνύει καὶ τὸ σχολιαζόμενον ἔγγραφον, ὅπερ ἐπέτυχε νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ Βενετοῦ ἀρχιστρατήγου, ἐνῷ μόλις πρὸ διμήνου ὑπηρέτει τὸν Τοῦρκον ἀρχιστράτηγον! Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως νὰ εἶχε

[1] Βλ. προχείρως Βασιλείου Ψιλάκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τόμ. Β', ἐν Χανίοις, 1909, σ. 348. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ προσφάτως ἐκδοθὲν καὶ μεταφρασθὲν ὑπὸ τῆς Σ. Λογιάδου-Πλάτωνος, Ἀνέκδοτο γαλλικὸ χειρόγραφο γύρω στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς πολιορκίας τοῦ Χάντακα, « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 6 (1952), σ. 201.

[2] Νικ. Σταυρινίδου, Ἀνδρέας Μηλιώτης, πρῶτος « Γραμματικὸς τῆς Πόρτας » ἐν Κρήτῃ, « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 2 (1948), σ. 546-568.

[3] Αἱ πληροφορίαι κατὰ τὴν ἀξιόλογον μελέτην τοῦ Νικ. Σταυρινίδου, ἔνθ' ἀνωτ., ὅπου καὶ μνεία τῶν πηγῶν.

προσφέρει καὶ τότε κρυφίας ἐκδουλεύσεις εἰς τοὺς Βενετούς. Ὁπωσδήποτε, φαίνεται ὅτι τοῦ ἐγγράφου τούτου εἶχεν ἀνάγκην ὁ Μηλιώτης πρὸς διευκόλυνσίν του εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθέντα, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης, ταξίδια. Ὅτι ὄντως ἐπραγματοποίησεν ἐπανειλημμένα ταξίδια μεταξὺ Βενετίας καὶ Ἱεροσολύμων πρὸ τοῦ 1674, προκύπτει ἐκ τῶν κάτωθι περὶ αὐτοῦ γραφομένων ἐν ἐπιστολῇ ἀπὸ 7 μεταγειτνιῶνος (= Ἰουλίου) τοῦ ἔτους τούτου ἀποσταλείσῃ ὑπὸ τοῦ πρώην πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νεκταρίου τοῦ Κρητὸς πρὸς τὸν ἐν Βενετίᾳ μητροπολίτην Φιλαδελφείας Μελέτιον Χορτάτσην: « *...ἅπαξ γὰρ καὶ δίς, διὰ τοῦ εὐγενεστάτου καὶ συνετωτάτου ἀνδρὸς κυρίου Ἀνδρέου τοῦ Μυλαιότου, ἐπιδημοῦντος τῇ ἁγίᾳ Γῇ, ἐπιστείλαντες, καὶ νῦν αὖθις, καιροῦ δραξάμενοι, οὐ δίκαιον ἡγησάμεθα μὴ προσειπεῖν σου τὴν ἱερὰν κεφαλήν...* »[1]. Ἀκριβῶς δὲ λόγῳ τῆς ἀπουσίας του ἐκ Κρήτης, εἰς τὰ τουρκικὰ ἔγγραφα τοῦ ἐν Χάνδακι Ἱεροδικείου, τῶν ἐτῶν 1671-1673, τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ Ν. Σταυρινίδου[2], φέρεται ἐνεργῶν οὐχὶ αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ διὰ διαφόρων πληρεξουσίων του[3]. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Μηλιώτης ἐκρίθη κατάλληλος ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου νὰ κομίσῃ τὰς ἐπιστολὰς πρὸς τὸν Μελέτιον Χορτάτσην καὶ διὰ τὴν πρὸς τοῦτον συγγένειαν τὴν μαρτυρουμένην διὰ τοῦ παρόντος ἐγγράφου.

Ὡς πρὸς δὲ τὸν προσυπογραφόμενον ὡς Cancelliere τοῦ ἀρχιστρατήγου *Στέφανον Σκορδίλην*, τοῦτον δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὸν νεαρὸν καὶ εὐφυᾶ Κρῆτα γραμματέα τοῦ Μοροζίνη τὸν συνοδεύσαντα τὸν Σκῶτον συνταγματάρχην *Thomas Annand* (ἰταλ. *Anandi*) καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν δυσχερῶν, ἀλλ' εἰς αἴσιον πέρας ἀχθεισῶν μετὰ τῶν Τούρκων διαπραγματεύσεων, τὰς ὁποίας οὗτος διεξήγαγεν ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Μοροζίνη, περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ Χάνδακος καὶ τῆς συνάψεως τῆς συνθήκης εἰρήνης (1669). Πράγματι, ὁ Brusoni, ἐξιστορῶν τὰ κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας[4], ἀναφέρει κατ' ἐπανάληψιν τὰ ὀνόματα τοῦ διεξαγαγόντος αὐτὰς ἐμπίστου τοῦ Μοροζίνη καὶ ἐμπείρου « *Colonello Tomaso Anandi, Inglese* » καὶ τοῦ *Stefano Scordili*, τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει ἐν ἀρχῇ ὡς « *giovene spiritoso, e uno de 'suoi* [τοῦ Μοροζίνη δηλ.] *Ministri*

[1] Νεκταρίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων αὐτόγραπτοι 5 ἐπιστολαὶ ἐκδίδοντος Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1913, σ. 17 (ἀριθ. Γ')· ὁ Γεδεὼν σημειοῖ (σ. 28) τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μπουνιαλῆ ὅτι ὁ Μηλιώτης τῷ 1669 ἔμενε παρὰ τῷ Βεζύρῃ, ὑποθέτει ὅμως αὐτὸν ὄντα « ἐκ τῶν ἐν Βενετίᾳ κατοικούντων ». Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Νεκταρίου διέλαθε τὸν Σταυρινίδην.

[2] Νικ. Σταυρινίδου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 562-566 (ἔγγρ. ἀριθ. 6-9).

[3] Καὶ οὐχὶ « λόγῳ τῶν σπουδαίων του ἀσχολιῶν », ὡς θεωρεῖ πιθανὸν ὁ Σταυρινίδης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 554.

[4] Girol. Brusoni, ἔνθ' ἀνωτ., parte II, σ. 319-325 (πρβλ. καὶ σ. 338-339).

di Cancellaria » [1]. 'Αλλὰ καὶ ὁ Valiero εἰς τὸ ἀντίστοιχον τμῆμα τοῦ ἱστορικοῦ του ἔργου ἀναφέρει ὡς ἀποσταλέντας εἰς τοὺς Τούρκους καὶ διαπραγματευθέντας τοὺς ὅρους τῆς συνθηκολογήσεως τοὺς *« Colonello Tomaso Anandi e per la lingua Stefano Scordilli »* [2]. Λεπτομερεστάτη καὶ σαφὴς ἔκθεσις τῶν διαπραγματεύσεων τούτων εἰς ἀγγλικὴν γλῶσσαν ἐδημοσιεύθη προσφάτως ὑπὸ Χ. Χιονίδου [3], ὀφειλομένη, καθ' ἡμᾶς, εἰς τὴν γραφῖδα αὐτοῦ τούτου τοῦ διεξαγαγόντος αὐτὰς Ἄγγλου συνταγματάρχου Annand [4], ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ συγγραφεύς, μολονότι δὲν κατονομάζει τὸν Σκορδίλην, γράφει ὅτι ὁ εἰς τοὺς Τούρκους ἀποσταλεὶς 'Ανάντης *« συνωδεύετο μόνον ὑπὸ ἑνὸς νέου ὡς γραμματέως διὰ νὰ καταγράφῃ ὁ,τιδήποτε συνεζητεῖτο ἐπ' εὐκαιρίᾳ μὲ πρόγραμμα νὰ μὴ ἀρθρώσῃ λέξιν »* [5]· ἐν τέλει δὲ γράφει πάλιν ὅτι ὁ 'Ανάντης *« καὶ ὁ μνημονευθεὶς νέος, ὁ ὁποῖος τὸν συνώδευεν ὡς γραμματεὺς τῆς ἐξοχότητός του* [τοῦ Μοροζίνη δηλ.] *καὶ ὁ ὁποῖος παρευρέθη εἰς ὅλας τὰς συναντήσεις καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὡς σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ 'Ανάντου καὶ τῆς ἐξοχότητός του τοῦ 'Αρχιστρατήγου »* [6], παρουσιάσθησαν ἐν πομπῇ, ἅμα τῇ εὐτυχεῖ ἀπολήξει τῶν διαπραγματεύσεων, ἐνώπιον τοῦ Μεγά-

---

[1] Αὐτόθι, σ. 320. Ὅτι ὁ Anandi ἦτο Σκῶτος, μαρτυρεῖ τὸ ἀνώνυμον γαλλικὸν χρονικὸν τῆς ἐποχῆς τὸ ἐκδοθὲν καὶ μεταφρασθὲν ὑπὸ Σ. Λογιάδου-Πλάτωνος, ἔνθ' ἀνωτ., « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 6 (1952), σ. 92-130 καὶ 163-203, βλ. σ. 130: *« Un collonel Escossois appellé Anandie en Italien ou Annam* [γράφε: Annand] *selon les Escossois, eut la charge de cet envoye... »* κλπ.

[2] Andrea Valiero, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 740 κ.ἑξ.

[3] Harry Hionides, 'Αγγλικὸν ὑπόμνημα περὶ τῆς πολιορκίας καὶ πτώσεως τοῦ Χάνδακος, « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 3 (1949), σ. 403-505. Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς τμῆμα ἐκδίδεται ἀπὸ τῆς σελ. 421 κ.ἑξ., συνοδευόμενον καὶ ὑπὸ ἑλληνικῆς μεταφράσεως γενομένης ὑπὸ τῆς συντάξεως τοῦ περιοδικοῦ τούτου.

[4] Τοῦτο οὐδόλως παρετηρήθη ὑπὸ τοῦ ἀνυπόπτου ἐκδότου τοῦ σημαντικοῦ τούτου κειμένου. Τὴν ἀπόδειξιν ὅμως παρέχει αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον τῆς ἐκθέσεως, ἥτις, ἐνῷ ἔχει συνταχθῆ εἰς τρίτον πρόσωπον (*« ὁ συνταγματάρχης 'Ανάντης εἶπεν... ἀπήντησεν »* κ.τ.ὅ.), ἐνιαχοῦ μετατρέπεται εἰς πρῶτον· βλ. σ. 493 *« ὁ Πασᾶς ἐβάδιζεν εἰς ἀπόστασιν 15 βημάτων πρὸ ἡμῶν »* (before us), σ. 494 *« 4 ἢ 5 βήματα ὄπισθεν ἡμῶν ἤρχοντο... »* (behind us), *« ἐφθάσαμεν τότε... »* (Then we came), σ. 497 *« ἤλθομεν τώρα ἐνώπιόν των »* (we are now came, ὁ λόγος πάντοτε περὶ τῶν δύο μόνων ἀπεσταλμένων 'Ανάντη καὶ Σκορδίλη). 'Αλλὰ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔκθεσις παρέχει τοιαύτας λεπτομερείας, αἱ ὁποῖαι ὑπ' οὐδενὸς τρίτου θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγινώσκοντο (πρβλ. τὴν ἐν σ. 494-495 ἐναργῆ περιγραφὴν τοῦ διακόσμου τῶν αἰθουσῶν ὑποδοχῆς τοῦ Μεγάλου Βεζύρη κλπ.), ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ὅτι αὕτη ἐγράφη (πρᾶγμα ἀσύνηθες) ἀγγλιστί, ἄρα ὑπὸ Ἄγγλου, οἷος ὁ περὶ οὗ κυρίως διαλαμβάνει Annand, καὶ διεσώθη ἐν 'Αγγλίᾳ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε κινήσει τὴν προσοχὴν τοῦ ἐκδότου.

[5] Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 450. Ἡ πρόθεσις μειώσεως τῆς συμβολῆς τοῦ Σκορδίλη ὑπὸ τοῦ συνεργάτου του εἶναι ἐμφανής.

[6] Αὐτόθι, σ. 493.

λου Βεζύρη καὶ ἀντήλλαξαν μετ' αὐτοῦ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς συνθήκης, ἔλαβον δὲ παρ' αὐτοῦ ὡς δῶρον δύο περσικὰς χρυσοκεντήτους στολάς [1]. 'Εκ τοῦ ἡμετέρου ἐγγράφου προκύπτει νῦν ὅτι ὁ *Στέφανος Σκορδίλης* μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος ἠκολούθησε τὸν Μοροζίνην ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος του καὶ δὲν ἔπαυσε παρέχων εἰς αὐτὸν τὰς τοσοῦτον τελεσφόρους ἀποδειχθείσας ὑπηρεσίας του.

'Αριθ. 2στ.

Ὁ *Lunardo Venier* (οὕτω διωρθώσαμεν τὸ ἐν τῷ καταλόγῳ Lucando Teunier) ὑπῆρξεν ἔκτακτος Προνοητὴς τοῦ φρουρίου τῆς Σούδας μετὰ τὸν Jacopo Barbarigo (βλ. ἔγγρ. ἀριθ. 2δ) καὶ ἐπεσκεύασε τὰ τείχη, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἀπὸ 10 Μαρτίου 1667 ἀνεκδότου ἀναφορᾶς αὐτοῦ [2].

'Αριθ. 2ζ.

Καὶ ὁ *Girolamo Pesaro*, ἔκτακτος Προνοητὴς τοῦ φρουρίου τῆς Σούδας, εἶναι ἐπίσης γνωστὸς κατὰ τὰ ἔτη 1670-1672 [3] καὶ σώζονται ἀνέκδοτοι ἀναφοραί του ἀπὸ 19 'Ιανουαρίου καὶ 9 'Οκτωβρίου 1671 [4].

'Αριθ. 3α.

Πρόκειται περὶ ἀντιγράφου εἰλημμένου ἐκ τῶν Κρατικῶν 'Αρχείων τῆς Βενετίας καὶ δυναμένου ἴσως, τῇ βοηθείᾳ τῆς σημειουμένης ἐνδείξεως, ν' ἀνευρεθῇ καὶ σήμερον. Ἡ χρονολογία του (1492) ἐμπίπτει ὄντως εἰς τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας ὑπὸ τοῦ χορηγήσαντος αὐτὸ Δόγη τῆς Βενετίας *Agostino Barbarigo* (1486-1501)· ὁ ἀριθμὸς τῆς 'Ινδικτιῶνος (XI καὶ οὐχὶ X) δεικνύει ὅτι τὸ ἔγγραφον ἔφερε χρονολογίαν ἀπὸ Σεπτεμβρίου μέχρι Δεκεμβρίου τοῦ 1492.

Δὲν γνωρίζομεν ἂν τὸν ὑπὲρ οὗ τὸ ἔγγραφον Κωνσταντῖνον Χορτάτσην δέον νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὸν εἰς ἔγγραφον (τὸ αὐτὸ ἆρά γε;) τοῦ αὐτοῦ Δόγη πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης ἀπὸ 9 Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1492 μνημονευόμενον εὐγενῆ Κρῆτα *Κωνσταντῖνον Χορτάτσην*· τοῦ ἐγγράφου τούτου παρατίθεται ἡ ἑξῆς περίληψις ὑπὸ N. Iorga [5]:

---

[1] Αὐτόθι, σ. 494-498.

[2] G. Gerola, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 533 (καὶ σημ. 7).

[3] Περὶ τοῦ διορισμοῦ του τῷ 1670, ἤτοι εὐθὺς μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν, βλ. S. Romanin, Storia documentata di Venezia, τόμ. VII, Venezia 1858, σ. 473. Πρβλ. καὶ G. Gerola, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 536, σημ. 1.

[4] G. Gerola, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 533 (καὶ σημ. 8).

[5] N. Iorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades, cinquième série (1476-1500), Bucarest, 1915, σ. 205, ἀριθ. CCX. Τὸ ἔγγραφον ἀπόκειται, ὡς σημειοῖ ὁ Iorga, εἰς τὰ Κρατικὰ 'Αρχεῖα τῆς Βενετίας, *Duca di Candia, Ducali e lettere ricevute, Q. 37*.

« Intervention pour Constantin Chortaçi, noble crétois, qui, *« suis etiam facultatibus et propriis fortunis expositis in urbis calamitosae nigropontinae a Turcis capte subsidium et auxilium, fuit cum sua biremi armata et bene in ordine, qua biremi a Turcorum classe capta et nautis ipsius crudeliter occisis, dominium nostrum scripsit et commendavit predictum Constantinum regimini nostro Creten »*, pour un subside, dès le 6 février 1480 ».

Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου τούτου περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Χορτάτση, ἀπολέσαντος κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσιν τῆς Χαλκίδος (ἤτοι τῷ 1470), τὴν περιουσίαν του, ὡς καὶ ἰδιόκτητον καλῶς ἐξηρτυμένον πλοῖον, ὅπερ ᾐχμαλωτίσθη ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, δὲν φαίνεται ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ τοῦ ἡμετέρου ἐγγράφου περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Χορτάτση, *« ἀνδραγαθήσαντος πολλαχοῦ τῆς Κρήτης »* (ἀλλὰ κατὰ τίνων ;). Πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι πρόκειται, παρὰ τὴν σύμπτωσιν τῶν χρονολογιῶν καὶ τῶν ὀνοματεπωνύμων, περὶ δύο ὁμωνύμων προσώπων. Ἀφ' ἑτέρου εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι καὶ εἰς τὸ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2α ἐγγράφῳ μνημονευόμενον δουκικὸν ἔγγραφον ὑπὲρ Κωνσταντίνου Χορτάτση (τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου) ἀναφέρεται οὗτος ὡς *« παρευρεθεὶς ἐν τῇ ἁλώσει τῆς Χαλκίδος »*, τοῦθ' ὅπερ μαρτυρεῖ, ὡς ἐλέχθη, ὅτι ἡ χρονολογία 1446, τὴν ὁποίαν τοῦτο φέρει, δέον νὰ μετατεθῇ μετὰ τὸ 1470. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν τὸ δουκικὸν τοῦτο ἔγγραφον καὶ τὸ ἀνωτέρω παρὰ Iorga νὰ ἀναφέρωνται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον, εἴτε τὸ πρόσωπον τοῦτο ταυτίζεται εἴτε ὄχι πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Χορτάτσην τοῦ παρόντος ἐγγράφου.

Ἀριθ. 3β.

Ὁ λατινικὸς τύπος *Maurus* τοῦ ὀνόματος τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας *Cristoforo Moro* (1462 - 1471) δεικνύει ὅτι πρόκειται καὶ ἐνταῦθα περὶ ἐγγράφου διασωθέντος ἐν τῷ λατινικῷ αὐτοῦ πρωτοτύπῳ καὶ οὐχὶ ἐν ἰταλικῇ μεταφράσει. Θὰ ἦτο δύσκολον καὶ πάλιν ν' ἀποφανθῶμεν, ἂν ὁ ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ τῆς 31 Αὐγούστου 1466 Ἀντώνιος Χορτάτσης ταυτίζεται πρὸς τὸν ὁμώνυμόν του τὸν φερόμενον ἐν βενετικῷ ἐγγράφῳ (Senato Mar, Reg. 8, φ. 66r) τοῦ αὐτοῦ μὲν ἔτους 1466, ἀλλὰ διαφόρου ἡμερομηνίας (24 Μαρτίου), περὶ οὗ παρέχεται ὑπὸ H. Noiret[1] ἡ ἀκόλουθος περίληψις : « On accorde à Antoine Cortaci, qui a rendu des services gratuits au gouvernement vénitien : *« habere, uti et gaudere et participare de officiis et beneficiis civitatis Crete et insule, quemadmodum multis aliis concessum est »*.

[1] Hippolyte Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485 tirés des archives de Venise, Paris, 1892, σ. 501.

Ὁπωσδήποτε, ὁ Ἀντώνιος Χορτάτσης τοῦ ἡμετέρου ἐγγράφου δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ Νικολάου Χορτάτση (τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου), ὑπὲρ οὗ τὸ ὑπ' ἀριθ. 2α ἔγγραφον τοῦ 1568. Θὰ ἠδύνατο ὅμως νὰ εἶναι ὁ πατὴρ τῶν ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ ἐγγράφῳ μνημονευομένων ὡς ἀπαντώντων εἰς παλαιότερα ἔγγραφα ἀδελφῶν Μικιολέτου καὶ Κωνσταντίνου (υἱῶν τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου), ἂν αἱ χρονολογίαι τούτων (1440 καὶ 1446) μετετίθεντο, ὡς εἴδομεν ὅτι ἐπιβάλλεται ἐξ ἐσωτερικῶν κριτηρίων.

Ἀριθ. 3γ.

Ὁ ὑφ' οὗ ἐγένοντο τὰ παρόντα ἀντίγραφα, ὡς καὶ τὰ τοῦ ἑπομένου ἀριθμοῦ 3δ, συμβολαιογράφος ἐν Βενετίᾳ *Φραγκῖσκος Βελᾶνος* (Velano, οὐχὶ δὲ Vetavo, ὡς ἐκ παραναγνώσεως ἐν τῷ καταλόγῳ) εἶναι γνωστὸς συμβολαιογράφος φερόμενος καὶ εἰς ἄλλα ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς ταύτης[1]· γνωρίζομεν δὲ καὶ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας του ἀσκοῦντα τὸ αὐτὸ ἐπάγγελμα ἐν Βενετίᾳ[2]. Κατὰ τὸν Κ. Δ. Μέρτζιον, « οἱ Βελᾶνοι ἦσαν ἑλληνορθόδοξοι ἐκ Κρήτης, γνῶσται συνεπῶς καὶ τῆς ἑλληνικῆς καὶ δι' αὐτὸ προετιμῶντο διὰ τὰς συμβολαιογραφικὰς πράξεις ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς »[3]. Διὰ τοῦτο λοιπὸν προετιμήθη καὶ ὑπὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Χορτάτση, ἐλθόντος, φαίνεται, τῷ 1677 εἰς Βενετίαν.

Τὸ πρῶτον τῶν ἀντιγράφων ἀφορᾷ εἰς γνωστὸν ἔγγραφον, τὸ ὑπ' ἀριθ. 2ε. Τὸ δὲ μόνον νέον ἐνταῦθα μνημονευόμενον ἔγγραφον ἀπὸ 10 Μαΐου

[1] Ὡς π.χ. εἰς τὰς ὑπὸ Κ. Δ. Μέρτζιου ἐν « Ἠπειρωτικοῖς Χρονικοῖς », τόμ. 13 (1938) δημοσιευθείσας διαθήκας τοῦ Νικολάου Σάρρου (Νοέμβρ. 1697, βλ. σ. 106) καὶ τῆς Χάϊδως Γλυκῆ (1706/1707, βλ. σ. 107 - 109). Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου, Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη, 1947, σ. 261, σημ. 3 καὶ σ. 469 ἀναφέρονται ἕτερα ἔγγραφα τοῦ Francesco Velano, τῶν ἐτῶν 1699 καὶ 1707, ἀποκείμενα εἰς τοὺς ὑπ' ἀριθ. 13603 καὶ 13605 φακέλους τῶν ἀνεκδότων νοταριακῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας.

[2] Ἤτοι προγενεστέρως μὲν τοῦ Φραγκίσκου τὸν *Νικόλαον Βελᾶνον*, τοῦ ὁποίου συμβολαιογραφικὴν πρᾶξιν ἀπὸ 20 Μαΐου 1662 ἀναφέρει ὁ E. Legrand, Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle, τόμ. 3, Paris, 1895, σ. 344, μεταγενεστέρως δὲ τὸν *Αἰμίλιον Βελᾶνον*, τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1725 (Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, ἐν Ἀθήναις, 1939, σ. 146 - 147), 1732 (αὐτόθι, σ. 147) καὶ 1749 (Τοῦ αὐτοῦ, « Ἠπειρωτικὰ Χρονικά », τόμ. 13, σ. 95 καὶ 101).

[3] « Ἠπειρωτικὰ Χρονικά », ἔνθ' ἀνωτ., σ. 109, σημ. 8. Τὴν περὶ κρητικῆς τῶν Βελάνων καταγωγῆς πληροφορίαν τοῦ Μέρτζιου δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν ἄλλοθεν. Ἡ ἐκ τοῦ ὑπὸ Σπυρίδωνος Μ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς Κρήτης ἐν τῷ Κρατικῷ Ἀρχείῳ τοῦ Βενετικοῦ Κράτους, ἐν Κερκύρᾳ, ἄ.ἔ. (1926), σ. 78 - 85 παρατιθεμένου καταλόγου τῶν συμβολαιογράφων τῆς Κρήτης ἀπουσία αὐτῶν οὐδὲν πάντως σημαίνει, ἀφοῦ οὐχὶ ἐν Κρήτῃ, ἀλλ' ἐν Βενετίᾳ ἦσαν ἐγκατεστημένοι.

1674, δι' ὃ ἐχορηγήθη τὸ δεύτερον ἀντίγραφον, ἐδόθη εἰς τὸν Ἐμμαν. Χορτάτσην ὑπὸ τοῦ *Paolo Nani* (οὐχὶ Nacci), Προνοητοῦ καὶ τούτου τοῦ φρουρίου τῆς Σούδας, τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν ἀνεκδότους ἀναφορὰς τῶν ἐτῶν 1672 (28 Ἰουνίου, 26 Ἰουλίου, 1 καὶ 15 Δεκεμβρίου), 1673 (8 Μαρτίου) καὶ 1674 (5 Φεβρουαρίου)[1]. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ Χορτάτσης ἐζήτει καὶ ἐλάμβανε πιστοποιητικὰ περὶ τῶν ὑπηρεσιῶν του ἐν Σούδᾳ παρὰ πάντων τῶν διαδοχικῶν ἐκτάκτων Προνοητῶν (ἤτοι ἐν προκειμένῳ φρουράρχων) τοῦ φρουρίου τούτου.

Ἀριθ. 3δ.

Τὰ ἔγγραφα τῶν L. Venier καὶ G. Pesaro, τὰ μόνα ἐξ ὅλων τῶν ἐν ἀντιγράφοις ἀναπαραχθέντων ἅτινα καθορίζονται ῥητῶς ἐνταῦθα, εἶναι προφανῶς τὰ ὑπ' ἀριθ. 2στ καὶ 2ζ, ἤτοι τὰ δύο τελευταῖα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 τετραδίου.

Ἀριθ. 4α.

Τίνων ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθ. 2α - 2ζ ἐγγράφων περιείχοντο ἐνταῦθα ἀντίγραφα, δὲν προσδιορίζεται.

Ἀριθ. 4β.

Τὰ περὶ τῆς εἰς τὸν Μελέτιον Χορτάτσην, ἀρχιεπίσκοπον Φιλαδελφείας (1657 - 1677) καὶ ἀδελφόν, ὡς μανθάνομεν τὸ πρῶτον ἐντεῦθεν, τοῦ Ἐμμανουήλ, δωρεᾶς ταύτης ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε καὶ ἐκ τῶν γραφομένων τοῦ Ἰωάννου Βελούδη, ὅστις ἀναφέρει εἰς τὰ περὶ Μελετίου ὅτι «εἰς τοῦτον ἡ σύγκλητος ἐχορήγησε, παρὰ τ' ἄλλα, καὶ ἰσόβιον εἰσόδημα, τὸ τῆς ἐν Κερκύρᾳ Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Μωραϊτῶν»[2]. Τὸ ἡμέτερον ἔγγραφον καθορίζει καὶ τὴν χρονολογίαν τῆς δωρεᾶς ταύτης (1676), ὀνομάζει ὅμως τὴν μονὴν «*τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μωραΐτη*». Ἡ ὀρθὴ ὀνομασία τῆς μονῆς εἶναι «*Ἅγιος Ἰωάννης τοῦ Μωραΐτη*», κεῖται δ' αὕτη παρὰ τὴν κώμην Γαστούρι τῆς Κερκύρας[3]. Τὰ εἰσοδήματα τῆς μονῆς ταύ-

---

[1] G. Gerola, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 533 (καὶ σημ. 9 - 12). Κατὰ τὸν Σπυρ. Π. Λάμπρον, Ἑλληνικὰ ἱστορήματα ἐν κώδιξι τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 10 (1913), σ. 483, εἰς τὸν κώδικα Egerton 1163 περιέχονται «*ἐπιστολαὶ τῆς βενετικῆς συγκλήτου ἐξ ὀνόματος τοῦ δόγη πρὸς Ἰάκωβον Νάνην καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Παῦλον Νάνην, Ἐπίτροπον ἐν Κρήτῃ καὶ Γενικὸν Προνοητὴν ἐν Πελοποννήσῳ (1671 - 1697), ἰταλιστί*».

[2] Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ. Ἱστορικὸν ὑπόμνημα Ἰωάννου Βελούδου, ἔκδοσις δευτέρα, Βενετία, 1893, σ. 78.

[3] Βλ. Σπυρίδωνος Κ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ νῦν, ἐν Κερκύρᾳ, 1920, σ. 224.

27 - 12 - 1956

της ἐχορηγοῦντο ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Γερουσίας εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς μητροπολίτας Φιλαδελφείας, ὡς ἐγένετο καὶ βραδύτερον, τῷ 1685, διὰ τὸν μητροπολίτην Μελέτιον Τυπάλδον (1685 - 1713)[1]. Κατὰ τὸν Ἠλ. Τσιτσέλην, ἡ μονὴ παρεχωρήθη καὶ εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ τελευταίου τούτου Ἱερεμίαν Τυπάλδον († 1728), ἐπίσκοπον Μεθώνης[2] (ἀπὸ τοῦ 1684), σήμερον δ' εἶναι ἰδιωτικὴ ἐκκλησία τῆς οἰκογενείας Χασομέρη[3]. Ἡ ἀπὸ 10 Ἀπριλίου 1677 γενομένη ἐπικύρωσις τῆς δωρεᾶς ὑπὲρ μόνου τοῦ Ἐμμανουὴλ Χορτάτση φαίνεται ὅτι προεκλήθη κατόπιν τοῦ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο θανάτου τοῦ Μελετίου ἐν Βενετίᾳ[4], ὅπου εὑρίσκετο τότε ὁ Ἐμμανουὴλ (βλ. τὰ προηγούμενα ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 3γ καὶ 3δ). Ἡ δὲ ἐν Σούδᾳ γενομένη τῇ 28 Μαΐου 1689 ἐπικύρωσις τῶν ἄνω ἐγγράφων (πιθανῶς ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ τότε ἐκτάκτου Προνοητοῦ Angelo Michiel)[5] μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ ἐπανέκαμψε πάλιν μετὰ τὸ 1677 καὶ διέμενεν εἰσέτι, εἰκοσαετίαν ὅλην μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος, εἰς τὸ βενετικὸν τοῦτο φρούριον τῆς Κρήτης.

Ἀριθ. 4γ.

Καὶ ἐνταῦθα δὲν προσδιορίζεται τίνα τὰ ἀντιγραφέντα ἔγγραφα, ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθ. 2α - 2ζ καὶ 3α - 3δ πάντως.

Ἀριθ. 4δ - 4ε.

Περὶ τῆς ὑπὸ Φραγκίσκου Μοροζίνη δωρεᾶς τῆς μονῆς τοῦ Μέρμπακα (εἰς τὸν Ἀθανάσιον Χορτάτσην) βλ. κατωτέρω τὰς σημειώσεις εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 4η καὶ 5 ἔγγραφα.

Ἀριθ. 4ς.

Ἡ εὐαρέσκεια ἀπενεμήθη εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Χορτάτσην προφανῶς διὰ τὴν πολεμικήν του συμβολὴν εἰς τὸν νέον ἀγῶνα τῶν Βενετῶν κατὰ τῶν Τούρκων (1684 κ.ἑξ.) ὑπὸ τὴν ἀρχιστρατηγίαν τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνη. Ὁ Ἐμμανουὴλ θὰ ἦλθεν εἰς Πελοπόννησον (κατακτηθεῖσαν ἤδη ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τοῦ 1687, ἐξαιρέσει τοῦ φρουρίου τῆς Μονεμβασίας, ὅπερ παρεδόθη τὸν Αὔγουστον τοῦ 1690)[6] μετὰ τὴν 28 Μαΐου 1689, ὅτε εὑρί-

---

[1] Ἰ. Βελούδου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 81 - 82.

[2] Ἠλία Ἀ. Τσιτσέλη, Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, τόμος πρῶτος, ἐν Ἀθήναις, 1904, σ. 756.

[3] Αὐτόθι, σημ. 1.

[4] Βλ. Ἰ. Βελούδου, ἔνθ' ἀνωτ.

[5] Βλ. G. Gerola, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 534 (καὶ σημ. 4 - 5). Ὁ Michiel διωρίσθη εἰς τὴν θέσιν ταύτην τῷ 1688· βλ. Alessandro Locatelli, Racconto historico della Veneta Guerra in Levante, Colonia, 1691, τόμ. II, σ. 158.

[6] Βλ. τὴν καὶ σήμερον θεμελιώδη παραμένουσαν ἐργασίαν τοῦ Leopold

σκετο εἰσέτι ἐν Σούδᾳ (βλ. ἔγγρ. ὑπ' ἀριθ. 4β). Ὁ χορηγήσας τῇ 16 Ὀκτωβρίου 1691 τὴν εὐαρέσκειαν *Tadio Gradenigo* εἶναι ὁ μετὰ τὸν Γενικὸν Προνοητὴν Ἰάκωβον Corner (1688-1690) εἰς Πελοπόννησον ἐλθὼν ὡς Ἔκτακτος Προνοητὴς τοῦ Βασιλείου τοῦ Μορέως (1690-1692), τοῦ ὁποίου ἡ ἀπὸ 15 Μαρτίου 1692 ἔκθεσις ἔχει δημοσιευθῇ[1]. Τὸ Ναύπλιον, πρωτεύουσα τοῦ Βασιλείου, ἦτο ἕδρα τοῦ Γενικοῦ ἢ τοῦ Ἐκτάκτου Προνοητοῦ ὡς καὶ τοῦ Προνοητοῦ τῆς Ρωμανίας (Romania), μιᾶς τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν, εἰς ἃς ἡ Πελοπόννησος διῃρέθη.

Ἀριθ. 4ς.

Ὁ Φραγκῖσκος Χορτάτσης θὰ εἶχεν ἔλθει εἰς Πελοπόννησον ἐκ Σούδας μετὰ τοῦ πατρός του Ἐμμανουὴλ (βλ. σημ. εἰς προηγούμ. ἔγγραφον), ἄρα μεταξὺ 1689-1691. Ἐν Ναυπλίῳ ὡς Προνοητὴς τῆς Ρωμανίας ἤδρευε τῷ 1694 ὁ *Marco Pisani* (1693-1696)[2]. Τούτου ἆρά γε τὸ ὄνομα ἔχει παραφθαρῆ ἐν τῷ καταλόγῳ εἰς *Girolano Pizzarco*, κατὰ σύγχυσιν ἴσως πρὸς τὸ τοῦ ἐν Σούδᾳ Ἐκτάκτου Προνοητοῦ Girolamo Pesaro (βλ. ἔγγρ. 2ς); Ἄδηλον. Ὁ Φραγκῖσκος εἶχε πιθανῶς ἀγωνισθῆ παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Βενετῶν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1691 καὶ ἐντεῦθεν εἰσβολῶν τοῦ Τούρκου σερασκέρη τῆς Ἑλλάδος ἐπικουρουμένου ὑπὸ τοῦ διαβοήτου Λιμπεράκη Γερακάρη[3].

Ἀριθ. 4η.

Ὁ *Giacomo da Mosto* ὑπῆρξε Γενικὸς Προνοητὴς τῶν Ὅπλων (Provveditor General dell' Armi) ἐν Πελοποννήσῳ. Ἡ χρονολογία τῆς θητείας του δὲν ἀναφέρεται δυστυχῶς ἐν τῇ δημοσιευθείσῃ ὑπὸ Σπ. Λάμπρου ἐκθέσει του[4], διότι αὕτη ἔχει παραδοθῆ ἀνεπίγραφος καὶ ἀχρονολόγητος. Πιστεύομεν ὅμως ὅτι εἶχε πράγματι ἀναχθῆ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο πρὸ τῆς χρονολογίας τοῦ ἐγγράφου (12 Ὀκτωβρίου 1701), διότι τῇ 8ῃ τοῦ αὐτοῦ

Ranke, Die Venezianer in Morea, ἧς ἑλληνικὴ μετάφρασις (Περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἑνετοκρατίας (1685-1715) ὑπὸ Λεοπόλδου Ρανκίου) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Π. Καλλιγᾶ ἐν «Πανδώρᾳ», τόμ. 12 (1861/2), σ. 553-563, 577-585 καὶ τόμ. 13 (1862/3), σ. 1-9 καὶ 25-34.

[1] Σπυρ. Π. Λάμπρου, Ἡ περὶ Πελοποννήσου ἔκθεσις τοῦ Βενετοῦ Προνοητοῦ Γραδενίγου, ἐν ΔΙΕΕ, τόμ. 5 (1900), σ. 228-251 καὶ 425-428.

[2] Βλ. τὸν κατάλογον τῶν Provveditori di Romania τὸν δημοσιευθέντα ἐν Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues publiées avec notes et tables généalogiques par Charles Hopf, Berlin, 1873, σ. 387.

[3] Βλ. Κωνσταντίνου Ν. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, Ἀθήνησι, 1869, σ. 394 κ.ἑξ.

[4] Σπυρ. Π. Λάμπρου, Ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν Προνοητῶν τῆς Πελοποννήσου ἐκ τῶν ἐν Βενετίᾳ ἀρχείων, ΔΙΕΕ, τόμ. 5 (1900), σ. 561-567.

μηνὸς καὶ ἔτους εἶχεν ἤδη ἐπανέλθει εἰς Βενετίαν καὶ ὑπέβαλλε τὴν ἔκθεσίν του ὁ Francesco Grimani[1], ὅστις ὑπῆρξεν ὁ ἄμεσος προκάτοχος τοῦ Da Mosto, ὡς δεικνύει ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφὴ ἐκδεδομένου[2] κατατοπιστικοῦ ὑπομνήματος τοῦ ἀποχωροῦντος Grimani πρὸς τὸν ἀναλαμβάνοντα Da Mosto: «*Informatione scritta al Eccmo Sigr Proveditor General dell' Armi in Regno da Mosto dall' Eccmo Sigr Provr General Grimani colla cessione della carica*»[3]. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ V. Spretti ἀναφέρεται[4] ὅτι ὁ Giacomo da Mosto ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦτο τῷ 1700. Εἶχε δὲ οὗτος χρηματίσει πρότερον καὶ ἁρμοστὴς (rettor) τῆς ἐπαρχίας Ρωμανίας, ἀπὸ 1692-1694[5].

Ὁ Ἀθανάσιος Χορτάτσης, ἀδελφὸς τοῦ Ἐμμανουὴλ (ἀφοῦ ὁ υἱὸς τούτου Φραγκῖσκος ἀναφέρεται ὡς ἀνεψιός του, βλ. ἀριθ. 5), γίνεται νῦν τὸ πρῶτον γνωστός. Τὸ ὄνομά του ἐλλείπει ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἐπισκόπων Ρεθύμνης κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν[6], ὅστις ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως μέχρι τοῦ 1719 περιλαμβάνει δύο μόνον μεμαρτυρημένους ἱεράρχας, τὸν *Μακάριον* (1671-1680) καὶ τὸν ***Φιλόθεον Πατελλάρον*** (ὄντα πρῴην Ρεθύμνης τῷ 1684). Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἀποβαίνει δύσκολος ἡ χρονολογικὴ τοποθέτησις τοῦ Ἀθανασίου. Ἓν φαίνεται βέβαιον, ὅτι καὶ οὗτος, ὡς καὶ ἄλλοι Κρῆτες ἱεράρχαι, φεύγων τὸν τουρκικὸν ζυγόν, κατέφυγεν εἰς βενετικὸν ἔδαφος, τὴν μόλις κατακτηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη Πελοπόννησον· ἐκεῖ προσέφερεν ὑπηρεσίας, δι' ἃς παρεχωρήθησαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τούτου, ἄρτι γενομένου Δόγη τῆς Βενετίας (3 Ἀπριλίου 1688), δι' ἐγγράφων του ἀπὸ 30 Ἰουνίου καὶ 9 Δεκεμβρίου 1688 (βλ. καὶ ἔγγρ. ἀριθ. 4δ), τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, περὶ ὧν γίνεται εἰδικώτερος λόγος κατωτέρω εἰς τὰς σημειώσεις τῶν ὑπ' ἀριθ. 5 ἐγγράφων.

Ἀριθ. 4θ.

Δὲν ἀναφέρεται τίς ὁ χορηγήσας τὸ ἔγγραφον. Πιθανῶς ὁ τότε (1702)

---

[1] Αὐτόθι, σ. 448-532.

[2] Αὐτόθι, σ. 533-561.

[3] Ἡ ἐν τέλει τοῦ ὑπομνήματος τούτου φερομένη (αὐτόθι, σ. 561) χρονολογία 1708 ὀφείλει ἀσφαλῶς νὰ διορθωθῇ εἰς 1700. Πράγματι, ὁ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμενος (σ. 557) ὡς τότε Προνοητὴς τῆς Ἀχαΐας Foscari ἐχρημάτισεν ἀπὸ 1698-1700 (κατὰ τὸν κατάλογον παρὰ Charles Hopf, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 387), ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ἓν μόνον, ἀλλὰ καίριον παράδειγμα.

[4] Vittorio Spretti, Enciclopedia storico-nobiliare italiana, τόμ. IV, Milano, 1931, σ. 736α.

[5] Charles Hopf, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 386.

[6] Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἔλεγχος τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερατευσάντων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1645-1898), ΕΕΚΣ, τόμ. 3 (1940), σ. 140.

Γεν. Προνοητὴς Πελοποννήσου, ἀφοῦ ἐγράφη ἐν Ναυπλίῳ, ἄρα ὁ χορηγήσας καὶ τὸ προηγούμενον *Giacomo da Mosto*.

Ἀριθ. 5.

Τὰ ὑπὸ τοῦ Φραγκ. Μοροζίνη εἰς τὸν Ἀ θ α ν ά σ ι ο ν Χ ο ρ τ ά τ σ η ν παραχωρηθέντα τῷ 1688 κτήματα (βλ. προηγ. ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 4δ - 4ε καὶ 4η - 4θ) καθορίζονται ἐνταῦθα ἀκριβέστερον: πρόκειται περὶ *«τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου μετὰ τοῦ μετοχίου τῆς Παναγίας ἐν Μέρμπακᾳ»*. Ἀμφότερα ταῦτα εἶναι παλαιά, διαλελυμένα σήμερον μοναστήρια, κείμενα ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ναυπλίας τοῦ νομοῦ Ἀργολίδος, πρὸς βορρᾶν τοῦ Ναυπλίου. Καὶ ἡ μὲν *Παναγία ἐν Μέρμπακᾳ* δὲν εἶναι ἄλλη τῆς γνωστῆς ὡραίας ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ἀργολικῆς πεδιάδος χωρίῳ τούτῳ βυζαντινῆς ἐκκλησίας τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τοῦ 12ου αἰῶνος, περὶ ἧς πολλὰ ἔχουν γραφῆ μέχρι τοῦδε [1]. Τὸ δὲ *μονύδριον τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου*, ἠρειπωμένον σήμερον, εὑρίσκεται παρὰ τὸ μίαν ὥραν ἀπέχον τοῦ Μέρμπακα χωρίον Παναρίτι [2] καὶ ἔχει ὁμοίως βυζαντινὸν ναὸν τοῦ 12ου αἰῶνος παρουσιάζοντα ἰδιάζοντα ἀρχιτεκτονικὸν τύπον καὶ γενόμενον διὰ τοῦτο ἐσχάτως ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐξετάσεως [3].

Ἡ ἱστορικὴ σημασία τῶν δύο τούτων μονῶν ὑπολείπεται κατὰ πολὺ τῆς ἀρχαιολογικῆς. Πρόκειται περὶ μονυδρίων, περὶ ὧν ὀλίγισται εἰδήσεις εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωσταί. Διὰ τὴν ἐν Μέρμπακᾳ μονὴν ἀσήμαντα εἶναι τὰ ὀλίγα ἐπιγραφικὰ χαράγματα τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ Κ. Γ. Ζησίου [4]. Ἐκ τῶν ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους ἀποκειμένων νεωτέρων περὶ αὐτῆς ἐγγράφων [5] προκύπτει ὅτι ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος ἦτο ἤδη διαλελυμένη καὶ τὰ εὔφορα κτήματά της εἶχον κατα-

[1] Βλ. πρὸ πάντων τὴν μονογραφίαν τοῦ A d o l f S t r u c k, Vier byzantinische Kirchen der Argolis (Plataniti, Chonika, Merbaka und Areia), «Athenische Mitteilungen», τόμ. XXXIV (1909), σ. 189 - 236 (βλ. σ. 201 - 210: 3. Panagia - Kirche zu Merbaka). Ὁ Struck ἡρμήνευσε (σ. 234 - 236) καὶ τὸ ὄνομα *Μέρμπακας* ἐκ τοῦ λατίνου ἐπισκόπου Κορίνθου (1277 - 1282) *Wilhelm von Meerbeke*. Τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ A n t o i n e B o n, Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204, Paris, σ. 145, σημ. 5.

[2] Βλ. Ἀ ν τ ω ν ί ο υ Μ η λ ι α ρ ά κ η, Γεωγραφία πολιτικὴ νέα καὶ ἀρχαία τοῦ νομοῦ Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας, ἐν Ἀθήναις, 1886, σ. 79.

[3] E. S t i k a s, Une rare application de trompes dans une église byzantine en Argolide (Grèce), «Atti dell'VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini», vol. II, Roma, 1953 (=«Studi Bizantini e Neoellenici», vol. 8), σ. 260 - 264 καὶ tav. LXXXIX - XCI.

[4] Κ. Γ. Ζ η σ ί ο υ, Ἐπιγραφαὶ Ναυπλίας, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 3 (1891), σ. 499 - 501.

[5] Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φάκ. ὑπ' ἀριθ. 228.

στῇ ἰδιοκτησία τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου. Κατὰ σωζόμενον ἐν πρωτοτύπῳ πωλητήριον ἔγγραφον τοῦ ἐπισκόπου Ναυπλίου Γρηγορίου ὑπὸ χρονολογίαν 20 Φεβρουαρίου 1812, οὗτος ἐπώλησεν ἀδιστάκτως ὡς ἰδίαν περιουσίαν *«τὸ περιβόλι τῆς Παναγίας εἰς Μέρμπακα, καθὼς εἶναι χωρισμένον, μὲ τοὺς τράφους του, μὲ τὰ σπήτια, ἐλαίας καὶ λοιπὰ δένδρη, ἔτι δὲ καὶ τὴν παλιοκλησία, καὶ τὸ χωράφη ὁποῦ δεκατίζεται εἰς Κουρτίκη»* εἰς τὸν τότε ἀρχιδιάκονον Ἀθανάσιον, ὅστις ἐξηκολούθει τῷ 1833, πρωτοσύγκελλος ὢν Ἄργους, κατέχων καὶ νεμόμενος τὰ κτήματα ταῦτα, ἠνάγκασε δὲ τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Βασ. Γραμματείαν ν' ἀποδυθῇ εἰς μακρὸν ἀγῶνα (1833 - 1837) ἐναντίον του πρὸς διεκδίκησίν των. Τὸ δὲ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου ἀναφέρεται ἐν ἐκθέσει τοῦ Βενετοῦ Προνοητοῦ τοῦ Ναυπλίου Bartol. Minio, τοῦ ἔτους 1480, ὡς μεγάλως τιμώμενον ὑπὸ τῶν περιοίκων [1], ἐν δὲ τῷ ὑπὸ Νικολάου Μαλαξοῦ, πρωτοπαπᾶ Ναυπλίου (ci. 1500 - πρὸ 1594) συγγραφέντι βίῳ τοῦ ὁσίου Θεοδοσίου περιγράφονται θαύματα τοῦ ὁσίου τούτου ἐπισυμβάντα καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως εἰς αὐτὸν τοῦτον καὶ εἰς ἄλλους κατοίκους τῆς περιοχῆς [2]. Καθὼς ὅμως μανθάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ μνημονευθέντος ἀνωτέρω ἐπισκόπου Ναυπλίου Γρηγορίου ἀπὸ 1 Μαΐου 1817 [3], *«ἔμεινεν ἀνεπιμέλητον καὶ ἀπροστάτευτον τοσαῦτα ἔτη καὶ κατεπατήθη ὑπὸ τῶν γειτνιαζόντων ἐκεῖ ὀλίγον κατ' ὀλίγον... ἤδη ἐσηκώθη ἕνας ἐπικατάρατος Μεϊμέταγας, Κακουτάκης λεγόμενος καὶ ζητεῖ νὰ καταπατήσῃ τὸν ἥμισυν τόπον, ἥμερον καὶ ἄγριον...»* κατὰ δὲ τὰ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1838 - 1843, ὅτε πλέον ἦτο ἀπὸ πολλοῦ διαλελυμένον, φέρεται ὡς «πολυετὴς ἐνοικιαστὴς» τῶν κτημάτων του ὁ γνωστὸς πολιτικὸς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος Ρήγας Παλαμήδης [4].

Εἰς τὰς ἀνωτέρω πενιχρὰς ἱστορικὰς εἰδήσεις περὶ τῶν δύο τούτων μονυδρίων τῆς Ἀργολίδος ἔρχονται σήμερον νὰ προστεθῶσιν αἱ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐγγράφων τὸ πρῶτον προκύπτουσαι, καθ' ἃς παρεχωρήθησαν ταῦτα ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας εἰς τὴν κρητικὴν οἰκογένειαν Χορτάτση. Πρῶτος λαβὼν ταῦτα πρὸς κάρπωσιν τῷ 1688 ὑπῆρξεν ὁ Ἀ θ α ν ά σ ι ο ς Χ ο ρ τ ά τ σ η ς, π ρ ώ η ν ἐ π ί σ κ ο π ο ς Ρ ε θ ύ μ ν η ς (βλ. ἔγγρ. ἀριθ. 4η), ὁ

[1] Κ. Ν. Σ ά θ α, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. VI, Paris, 1884, σ. 144· ἡ μαρτυρία ὑπεδείχθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἀ ν τ. Μ η λ ι α ρ ά κ η, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 96, σημ. 8.

[2] Βλ. Νέον Ἐκλόγιον, ἔκδ. β', ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1863, σ. 164 - 172, ἔνθα δημώδης παράφρασις τοῦ βίου τούτου (πρβλ. σ. 170 κ.ἑξ.).

[3] Αὕτη, ὡς σημειοῦται ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ οἰκείῳ φακέλλῳ τῶν Γ.Α.Κ. ἀντιγράφου, ἐδημοσιεύθη ἐν ἐφημερίδι «Ναυπλιακὴ Ἠχὼ» τοῦ 1951· τὴν ἀόριστον παραπομπὴν δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐλέγξωμεν.

[4] Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φάκ. ὑπ' ἀριθ. 227.

καὶ παλαιότερον πάντων τῶν Χορτατσῶν ἁπαντῶν ἐν Πελοποννήσῳ[1]. Δύσκολον ὅμως ἀποβαίνει, ἕνεκα τῶν ἀνεπαρκῶν στοιχείων τοῦ ἡμετέρου καταλόγου, νὰ παρακολουθήσωμεν καλῶς ἐν συνεχείᾳ τὴν ἱστορίαν τῆς μεταβιβάσεως αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο μέλος τῆς οἰκογενείας ταύτης. Πότε καὶ διατί ὁ 'Αθανάσιος παρεχώρησεν αὐτὰ εἰς τὸν ἀνεψιόν του Φραγκῖσκον (υἱὸν τοῦ ἀδελφοῦ του 'Εμμανουήλ), μὴ ὄντα κληρικόν, δὲν λέγεται· ἴσως ἕνεκα γήρατος, πάντως δὲ μετὰ τὸν 'Οκτώβριον τοῦ 1701 (βλ. ἔγγρ. ἀριθ. 4^{η})· ἑπομένως αἱ δωρεαὶ τῶν ἐτῶν 1693 καὶ 1694 (ἀριθ. 5^{α}-5^{β}) φαίνεται ὅτι ἀφοροῦν καὶ αὗται εἰς τὸν 'Αθανάσιον. Πότε καὶ πῶς ὁ Λούκας Χορτάτσης (ἕτερος υἱὸς τοῦ 'Εμμανουήλ, βλ. ἔγγρ. ὑπ' ἀριθ. 6) παραχωρεῖ αὐτὰ εἰς τὸν ἀδελφόν του ἱερέα Μελέτιον (ἀριθ. 5^{δ}), ἐνῷ ἀνῆκον εἰς τὸν ἕτερον ἀδελφόν του Φραγκῖσκον, εἶναι ἄπορον. Φαίνεται ὅτι ἢ εἶχε λάβει αὐτὰ προηγουμένως παρὰ τοῦ Φραγκίσκου ἢ πρόκειται περὶ ἄλλων, εἰς αὐτὸν ἀποκλειστικῶς ἀνηκόντων, κτημάτων. Πράγματι, ἐν ἐπιστολῇ ἀπὸ 2 'Ιουνίου 1691 τοῦ ἑνὸς τῶν τριῶν « sindici catasticatori » τῆς Πελοποννήσου Δομινίκου Gritti, ἐπισημανθείσῃ ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου (Κρατικὰ 'Αρχεῖα Βενετίας, Senato Secreta), περιέχεται *« πρότασις περὶ παραχωρήσεως κτημάτων τινῶν εἰς τὴν ἐν Ναυπλίῳ κρητικὴν οἰκογένειαν Λουκᾶ Χορτάτζη »*[2]. 'Ο διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5^{γ} ἐγγράφου τοῦ 1708 ἐπικυρῶν τὴν δωρεὰν (εἰς τίνα;) *Aloise Mocenigo* εἶναι πιθανῶς ὁ τότε Δόγης τῆς Βενετίας *Alvise II Mocenigo* (1700 - 1709), δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ εἶναι καὶ ὁ ὁμώνυμος αὐτοῦ Γενικὸς Προνοητὴς Θαλάσσης καὶ ἀρχιστράτηγος *Alvise III* (ἢ *Sebastiano*) *Mocenigo* (1708 - 1711)[3]. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 5^{ε} ἔγγραφον δέον νὰ χρονολογηθῇ ἴσως τῷ 1708, ἐκ τοῦ ἑπομένου ὑπ' ἀριθ. 5^{ϛ} ἐγγράφου τοῦ ἔτους τούτου, ἀφοῦ ἀμφότερα πραγματεύονται περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως· περὶ τοῦ ἀπολύσαντος ὅμως αὐτὸ Alvise Mocenigo ὑφίσταται ἡ ἰδία ἀμφιβολία. Τίς ὁ ἱερομόναχος *Παρθένιος Μαρούφφης*, εἰς ὃν διὰ τῶν δύο τούτων ἐγγράφων παραχωρεῖται ἡ ἐπικαρπία τῶν κτημάτων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ 'Αθανασίου Χορτάτση, ἐπισυμβάντα ἄρα ὀλίγον πρὸ τῆς 14 'Οκτωβρίου 1708, δὲν εὕρομεν.

---

1 'Ανάλογα παραδείγματα παραχωρήσεως ὑπὸ τῆς Βενετίας δημοσίων κτημάτων, καὶ δὴ μονῶν, εἰς κληρικοὺς ἐστερημένους ἰδίων προσόδων καὶ προσενεγκόντας εἰς αὐτὴν ὑπηρεσίας, ἔχομεν πολλά· βλ. προχείρως (διὰ τὰ 'Επτάνησα) Μ. 'Ι. Μανούσακα, 'Αλοΐσιος - 'Αμβρόσιος Γραδενίγος, « 'Επετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ 'Αρχείου » τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, τόμ. 5 (1955), σ. 119 - 120 καὶ 128 - 148. Οἱ Βενετοὶ ἐφήρμοσαν τὸ μέτρον τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἀνακτηθεῖσαν Πελοπόννησον.

2 Σπυρ. Π. Λάμπρου, Σημειώσεις περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας, « Νέος 'Ελληνομνήμων », τόμ. 21 (1927), σ. 35.

3 Βλ. προχείρως τὸν οἰκεῖον κατάλογον παρὰ Σπυρίδωνι Μ. Θεοτόκῃ, 'Αναμνηστικὸν Τεῦχος τῆς Πανιονίου 'Αναδρομικῆς 'Εκθέσεως... κλπ., ἐν Κερκύρᾳ, 1914, σ. 25. 'Ο Alvise III ἐγένετο ἐπίσης Δόγης βραδύτερον (1723 - 1732).

Πιθανῶς ἦτο Ζακύνθιος, ἀφοῦ οἰκογένεια Μαρούφη (Maruffi) μαρτυρεῖται ἐν Ζακύνθῳ[1] καὶ ἀφοῦ ἐν Ζακύνθῳ φέρεται γενόμενον τὸ ὑπ' ἀριθ. 5^{ϛ} ἔγγραφον. Φαίνεται πάντως ὅτι ἕνεκα τοῦ θανάτου τούτου τοῦ 'Αθανασίου Χορτάτση ἐγένετο τῇ 28 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἡ καταγραφὴ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τοῦ 'Αγίου Θεοδοσίου ἡ διαλαμβανομένη ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπ' ἀριθ. 5^{ζ} ἐγγράφῳ.

'Αριθ. 6.

'Υπὸ τίνος ἀπελύθη τὸ ἔγγραφον τοῦτο τοῦ 1716, δὲν σημειοῦται. 'Η Πελοπόννησος πάντως εἶχεν ἤδη κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀνακαταληφθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατόπιν πολυαιμάκτου ἀγῶνος[2]. Μόνον βενετική τις ἀρχὴ θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ πιστοποιήσῃ περὶ τοῦ θανόντος τῷ 1709 'Εμμανουὴλ Χορτάτση καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταλειφθέντων τέκνων καὶ περιουσιακῶν στοιχείων. 'Εκ τῶν ἀναφερομένων τριῶν αὐτοῦ υἱῶν μόνον τὸν Φραγκῖσκον συναντῶμεν (βλ. τὰ ἑπόμενα ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ 9 - 11 ἔγγραφα) μετὰ τὴν ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἐκδίωξιν τῶν Βενετῶν. Εἰς τοῦτον λοιπὸν ἐχορηγήθη πιθανῶς τὸ ἔγγραφον.

'Αριθ. 7.

'Ο *Carlo Ruzzini* (1653 - 1735), ὅστις ἀνήχθη τελικῶς καὶ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας (1732 - 1735), εἶναι γνωστὸς διὰ τὴν σπουδαίαν διπλωματικὴν δραστηριότητα, τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ὡς πρέσβυς τῆς Βενετίας ἐν Βιέννῃ, Μαδρίτῃ, Κωνσταντινουπόλει κ.ἀλλ., ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν σύναψιν τῶν συνθηκῶν τοῦ Κάρλοβιτς (1699) καὶ τοῦ Πασάροβιτς (1718)[3]. Κατὰ τὸ 1719, μετὰ τὴν εἰρήνην, ἐστάλη τὸ δεύτερον ὡς πρέσβυς (ambasciatore, ὄχι βάϊλος) τῆς Βενετίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐν Πέραν (Γαλατᾷ) ἕδρας του, ἔνθα καὶ τὸ μέγαρον τῆς βενετικῆς πρεσβείας[4], ἀπέλυσε τὸ ἔγγραφον τοῦτο τοῦ διορισμοῦ τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση ὡς Προξένου τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ[5] ἐπὶ πενταετεῖ θητείᾳ.

---

1 Βλ. Λεωνίδα Χ. Ζώη, Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ 'Ιστορικὸν Ζακύνθου, ἐν Ζακύνθῳ, 1898, σ. 580.

2 Βλ. Μ. Β. Σακελλαρίου, 'Η ἀνάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1715, « 'Ελληνικά », τόμ. 9 (1936), σ. 221 - 240, ἔνθα καὶ πᾶσα ἡ περὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφία.

3 Βλ. προχείρως τὸ περὶ τούτου ἄρθρον τοῦ M. Br[unetti] ἐν « Enciclopedia Italiana », τόμ. 30 (1936), σ. 359. Πρβλ. καὶ Tommaso Bertelé, Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie, Bologna, 1932, σ. 262 - 266, 334 (σημ. 22) καὶ 420.

4 Βλ. Tommaso Bertelé, ἔνθ' ἀνωτ.

5 Προκάτοχος τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση ὑπῆρξεν ὁ γνωστὸς Κεφαλλὴν ἰατρὸς

Γνωρίζομεν ἄλλοθεν ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος τῇ 3/13 Δεκεμβρίου 1725 (ἤτοι μετὰ τὴν λῆξιν τῆς θητείας ταύτης) ὑπέβαλεν αἴτησιν εἰς τὸν αὐτὸν Carlo Ruzzini περὶ διορισμοῦ του ὡς Προξένου Θεσσαλονίκης, ἂν ἤθελε πραγματοποιηθῇ ἡ μελετωμένη τότε σύστασις βενετικοῦ προξενείου ἐν τῇ πόλει ταύτῃ[1]. Ἀλλὰ τοῦ Ruzzini ἐπανακάμψαντος μετ' οὐ πολὺ εἰς Βενετίαν[2], τὸ προξενεῖον Θεσσαλονίκης ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ διαδόχου του βαΐλου Dolfin μόλις τῷ 1729, τότε δὲ προεκρίθη ἕτερον πρόσωπον τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση[3], ὅστις παρέμεινεν ἐν τῇ θέσει τοῦ Προξένου Σμύρνης μέχρι τοῦ θανάτου του (ὀλίγον πρὸ τοῦ 1750), ἔσχε δὲ καὶ ὡς διάδοχον ἐν αὐτῇ τὸν υἱόν του Λούκαν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἀριθ. 8.

Τὸ ἔτος τῆς Ἐγίρας 1128 ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ χριστιανικὸν 1716, ἤτοι τὸ ἑπόμενον τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνακτήσεως τῆς Πελοποννήσου, καθ' ἣν ἔλαβε χώραν, ἐν Κορίνθῳ καὶ Ναυπλίῳ ἰδίᾳ, δεινὴ σφαγὴ καὶ αἰχμαλωσία τῶν κατοίκων[4]. Ἡ ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ τούτου ἐγγράφου ἰταλιστὶ γεγραμμένη ἐπιγραφὴ (ἔνθα ἡ ἀνάγνωσις Cosbagi ἀντὶ Cortazzi εἶναι βεβαίως ἐσφαλμένη) δεικνύει ὅτι τὸ ἔγγραφον περιεῖχε σημείωσιν τῶν ποσῶν τῶν δαπανηθέντων πρὸς ἐξαγορὰν μελῶν τῆς οἰκογενείας Χορτάτση αἰχμαλωτισθέντων τότε ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν Πελοποννήσῳ. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο προφανῶς εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Ν. Χ. Κωστῆς γράφων ὅτι ὁ ἐν ἔτει 1719 διορισμὸς τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση ὡς προξένου ἐν Σμύρνῃ ἐγένετο «*καὶ ἕνεκα τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, αἰχμαλωτισθείσης μάλιστα τότε* [1715]... *καὶ ἐξαγορασθείσης τῷ 1716, πρὸς τὴν Βενετικὴν πολιτείαν*»[1]. Πλείονα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου βλ. εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ ἑπομένου κεφαλαίου 2 τοῦ παρόντος μέρους (σ. 274 - 275).

Ἰάκωβος Πυλαρινὸς (1659 - 1718), ὅστις, διορισθεὶς τῷ 1712, παρῃτήθη μετὰ πενταετίαν· βλ. Π. Μ. Κοντογιάννη, Οἱ προστατευόμενοι, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 29 (1917), σ. 96.

[1] Σπυρ. Π. Λάμπρου, Τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ βενετικὸν προξενεῖον καὶ τὸ μετὰ τῆς Μακεδονίας ἐμπόριον τῶν Βενετῶν, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 8 (1911), σ. 206 - 228 (βλ. σ. 210).

[2] Βλ. τὸ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1726 ἐκδοθὲν ἐγκωμιαστικὸν ὑπὲρ αὐτοῦ τεῦχος «*La nuova Porpora della rosa Ruzini Celebrata da i Fiori di Pindo nell'ingresso solenne dell'Illustrissimo & Eccellentissimo Signor Kavalier Carlo Ruzini*» καὶ τὸ ἐν αὐτῷ (φ. 45v) προσφώνημα τοῦ Νικολάου Βουβουλίου «*Πρὸς τὸν ἐκλαμπρότατον πρύτανιν Κάρολον τὸν Ῥουζῆνον... τὸν μετὰ τὴν πέμπτην ἔκτακτον πρεσβείαν, τὴν ὑπὲρ τῆς γαληνοτάτης τῶν Ἐνετῶν ἀριστοκρατείας ὑπερφυῶς ἀχθεῖσαν, ἀπὸ Βυζαντίου ἐπανελθόντα*» (παρὰ Émile Legrand, Bibliographie Hellénique... au XVIIIe siècle, τόμ. 1, Paris, 1918, ἀριθ. 39, σ. 46 - 47).

[3] Σπυρ. Π. Λάμπρου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 210 - 211.

[4] Βλ. Μ. Β. Σακελλαρίου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 228 - 229 καὶ 233. Νέαν ἑλληνικὴν περὶ τῆς αἰχμαλωσίας ταύτης πηγήν, πλὴν τοῦ γνωστοῦ καὶ πολλάκις ἐπανεκδοθέντος ἐντύπου φυλλαδίου «*Ἱστορία περὶ τῆς συμφορᾶς καὶ σκλαβίας τοῦ Μορέως, καὶ Στιχολογία πολλῶν ἄλλων ὑποθέσεων, συντεθεῖσα παρὰ Μάνθου Ἰωάννου ἐξ Ἰωαννίνων, περιοχῆς Λόκου..., Ἑνετίησιν, 1779*», ἔχομεν σήμερον τὸ στιχούργημα «*Ἱστορία καλουμένη Κλαθμὸς Πελοποννήσου*» τοῦ Κεφαλλῆνος Πέτρου Κατσαΐτου τὸ ἐκδοθὲν προσφάτως ὑπὸ Ἐμμ. Κριαρᾶ, Κατσαΐτης... Ἀνέκδοτα ἔργα, Ἀθῆναι, 1950, σ. 197 - 282· ὁ Κατσαΐτης, αὐτόπτης τῶν γεγονότων, ᾐχμαλωτίσθη καὶ οὗτος τῇ 9/19 Ἰουλίου 1715 ἐν Ναυπλίῳ, ἤχθη εἰς Κρήτην καὶ εἶτα ἐξηγοράσθη.

Ἀριθ. 9.

Ὡς σχόλια εἰς τὸ παρὸν ἔγγραφον δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι τὰ ἀκόλουθα δύο σημειώματα τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, δημοσιευθέντα ἐκ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ[2]:

«*Τῷ 1725 ἡ Claire Agop, ἀρμενοκατόλισα, εἶχεν οἰκίαν ἐκεῖ* [ἐν Μπουρνόβᾳ δηλ.] *προικῷαν...*

Τῷ 1746 ἡ ἄνω Claire Agop ἐπώλησε τὴν οἰκίαν της (ὅπου ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας) εἰς τὸν Francesco Cortazzi, πρόξενον Βενετίας, ἀντὶ γρ. 2.500».

Πιστεύομεν ὅτι τὰ σημειώματα ταῦτα ἠρύσθη ὁ Ν. Χ. Κωστῆς ἐξ αὐτοῦ τοῦ παρόντος ἐγγράφου, ὅπερ εἶδε παρὰ τῷ Γερμανῷ Ἀντωνιάδῃ· μόνον ἡ μικρὰ περὶ τὴν χρονολογίαν τῆς πωλήσεως τῆς οἰκίας διαφορὰ (1746 ἀντὶ τῆς ἐν τῷ ἐγγράφῳ 1743) μένει ἀνεξήγητος. Τίνες οἱ υἱοὶ τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση, μανθάνομεν ἐκ τοῦ ἑπομένου ἐγγράφου.

Σημειωτέον ὅτι ἡ οἰκία αὕτη, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φραγκίσκου, ἐπωλήθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λούκα, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1772, ἀντὶ 2300 γροσίων, συναχθέντων διὰ κοινῆς συνεισφορᾶς, εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς μητροπόλεως Σμύρνης τοὺς ἔχοντας οἰκίας ἐν Μπουρνόβᾳ, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἀρχιερατικὸς οἶκος, ἐκτίσθη δὲ παρ' αὐτὴν καὶ ὁ ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ναός, ὅστις ἐνεκαινίσθη τῇ 6 Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1772· ταῦτα προκύπτουσιν ἐκ σημειώματος ἐν τῷ κώδικι Β' τῆς μητροπόλεως Σμύρνης (σ. 2), προσεπικυρουμένου ὑπὸ τοῦ τότε μητροπολίτου Σμύρνης Προκοπίου τοῦ ἀπὸ Γάνου καὶ Χώρας, ὅπερ ἐξεδόθη κατ' ἐπανάληψιν ὑπὸ Ν. Χ. Κωστῆ[3]. Ὁ καλῶς γνωρίζων τὰ πράγματα τοῦ Μπουρνόβα Ν. Κα-

[1] Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθήναις, 1906, σ. 91, σημ. 1.

[2] Λεωνίδας Πολύδωρος Κυβετός, Χρονικὸν βραχὺ τοῦ Βουρνόβα - Ἰουλ. 1922, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», τόμ. 1 (1938), σ. 395 καὶ 396.

[3] Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Ἀποσπάσματα ἐκ Σμυρναϊκοῦ κώδικος, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 181 - 182 (ΙΔ') = Τοῦ αὐτοῦ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθήναις,

ρωσίας, ἐπαναλαμβάνων τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ Ν. Χ. Κωστῆ δημοσιευθέντα, προσθέτει τὴν ἐνδιαφέρουσαν πληροφορίαν ὅτι *«ὁ στενὸς δρομᾶκος πίσω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία λεγότανε ὡς τὸ τέλος 'τὸ στενὸ τοῦ Χορτάτζη'. Φαίνεται πὼς ὅταν πούλησε τὸ σπίτι αὐτὸ ὁ Χορτάτζης, ἀγόρασε ἄλλο μεγαλύτερο, πίσω ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Τζιμέρη, γιατὶ καὶ τὴν δαιδαλώδη ἐκείνη περιοχὴ τὴν λέγαμε 'τοῦ Χορτάτζη'»*[1].

'Αριθ. 10.

Προφανῶς πρόκειται περὶ ἀντιγράφου τοῦ παρὰ τῇ ἐν Βενετίᾳ ἐκδοτικῇ Τραπέζῃ (Zécca) λογαριασμοῦ καταθέσεων τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση. Ὁ ὑπογράφων τὸ ἔγγραφον Marco Bertucci Molin θὰ ἦτο ἁρμόδιός τις ὑπάλληλος τοῦ ἱδρύματος. Ἀπευθύνεται δὲ τὸ ἔγγραφον πρὸς τοὺς τρεῖς ἐν Σμύρνῃ υἱοὺς τοῦ Φραγκίσκου, ὡς κληρονόμους του βεβαίως, ἀσφαλῶς μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ὁ Φραγκῖσκος Χορτάτσης ἀπεβίωσε λοιπὸν ὀλίγον πρὸ τῆς χρονολογίας τοῦ ἐγγράφου (23 Μαΐου 1750), πάντως δὲ μετὰ τὸ 1743 (ἢ 1746;), ὅτε συνέταξε τὸ προηγούμενον ὑπ' ἀριθ. 9 πωλητήριον ἔγγραφον. Τὸ ὅτι εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ συντάξῃ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1741 τὴν διαθήκην του δεικνύει ὅτι ἦτο ἤδη ἀπὸ τότε γέρων ἢ ἀσθενής. Ἐκ τῶν ἀναφερομένων τριῶν υἱῶν του[2] ὁ μὲν Λουκάκις εἶναι ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν ὡς Πρόξενος τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ Λουκᾶς Χορτάτσης († 1799), ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ κατονομαζόμενος καὶ ἐν τῷ ἑπομένῳ ἀριθμῷ.

'Αριθ. 11.

Τῶν 18 τούτων ἐπιστολῶν μόνον μία χρονολογία ἀναφέρεται (1779). Ἀσφαλῶς ὅμως θὰ εἶναι πᾶσαι μεταγενέστεραι τοῦ θανάτου τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση (βλ. ἀριθ. 10), ὅτε ἡ ἐκκαθάρισις καὶ ἡ διαχείρισις τῆς περιουσίας του εἶχε περιέλθει εἰς τοὺς υἱούς του. Ὁ δὲ ἔν τινι τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἀναφερόμενος *Obreskoff* εἶναι ὁ *Ἀλέξιος Μιχαήλοβιτς Obreskov* (1718 - 1787), ὅστις εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐχρημάτισε πρέσβυς τῆς Ρωσίας ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος[3]. Ἂν ὑπηρέ-

1906, σ. 63 - 65 (ΜΒ'). Πρβλ. καὶ σημείωμα τοῦ αὐτοῦ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ παρὰ Λ. Π. Κυβετῷ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 397 - 398.

[1] Νίκου Καραρᾶ, Ὁ Μπουρνόβας, Ἀθήνα, 1955, σ. 100· πρβλ. καὶ τὸ αὐτόθι ἐκτὸς κειμένου τοπογραφικὸν διάγραμμα, ἔνθα σημειοῦται καὶ τὸ *«Στενὸ Χορτάτζη»*.

[2] Τὰς περὶ τούτων εἰδήσεις παρέχομεν κατωτέρω ἐν κεφ. 2 τοῦ Β' μέρους, ἀριθ. 14, 15 καὶ 18.

[3] Βλ. περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει διπλωματικῆς τούτου δράσεως J. von Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, 2.te Ausgabe, τόμ. 4, Pesth, 1836, σ. 473, 502, 570, 571, 572, 574, 575, 581, 616, 630, 639, 640. Πρβλ. καὶ

τησε καὶ ὡς Πρόξενος ἐν Σμύρνῃ, ὡς ἀναφέρεται ἐνταῦθα, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.

2. Τὸ παρὰ J. W. Whittall περὶ Χορτατσῶν ἔγγραφον.

Εἶναι ἀτύχημα ὅτι ἐκ πάντων τῶν περὶ Χορτατσῶν ἐγγράφων τῆς συλλογῆς τοῦ James William Whittall, ἅτινα οὗτος, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω[1], εἶχεν εἰς τὴν κατοχήν του τῷ 1901, ὅτε ἐξέδωκε τὸ βιβλίον του, ἐδημοσίευσε μόνον ἕν, τὸ ὑφ' ἡμῶν ἐνταῦθα ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει παρατιθέμενον καὶ σχολιαζόμενον. Ὁ Whittall γράφει[2] ὅτι παραθέτει τοῦτο ἐπὶ λέξει («verbatim») ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει (ἐκ τῆς ἰταλικῆς ἢ γαλλικῆς πιθανῶς, εἰς ἣν θὰ ἦτο συντεταγμένον τὸ πρωτότυπον). Δηλοῖ ὅμως ὅτι παραλείπει, ὡς λίαν ἐκτενές, τὸ προοίμιον αὐτοῦ, προτάσσει δὲ μικρὰν μόνον τούτου περίληψιν, ἥτις ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει ἔχει ὡς ἑξῆς:

«...Ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση, τῇ αἰτήσει τοῦ ἀδελφοῦ του, ἐγκατεστημένου εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς ἐνδόξου αὐτοκρατορίας τῆς Ρωσίας, ἐνεφάνισεν ἑξήκοντα καὶ ἓξ ἔγγραφα καὶ πράξεις (acts) *προσηκόντως ἐσφραγισμένα, ὑπογεγραμμένα καὶ αὐθεντικά, ἄλλα εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἄλλα εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἄλλα εἰς τὴν ἰταλικήν, ἀπολελυμένα παρὰ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ βασιλείου τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Μορέως, παρὰ τῶν Δογῶν καὶ Δουκῶν τῆς Βενετίας, τῶν ναυάρχων τῆς Βενετικῆς Πολιτείας καὶ τοῦ Συμβουλίου τῶν Συνετῶν* (Sagii) *αὐτῆς, τῶν ὁποίων ἐγγράφων ἐξετασθέντων προσηκόντως, κατηρτίσθη ἡ ἀκόλουθος σύνοψις τῆς οἰκογενειακῆς ἱστορίας τῶν Χορτατσῶν καὶ ἐπεβεβαιώθη ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Προξένου».*

Μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ ἐγγράφου ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει[3], ὁ Whittall προσθέτει[4] ὅτι τοῦτο ἔφερεν ἐν τέλει ἐπικύρωσιν, κατὰ τὸν νενομισμένον τύπον, τοῦ ἐν Σμύρνῃ Ρώσου Γενικοῦ Προξένου.

Τὸ ὄνομα τοῦ Προξένου τούτου καὶ ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τοῦ ἐγγράφου δὲν παρέχονται ὑπὸ τοῦ Whittall. Ἐκ τῆς ἐν τέλει ὅμως αὐτοῦ μνείας τῆς συνθήκης τοῦ Campoformio συνάγεται ὅτι τὸ ἔγγραφον συνετάγη μετὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1797· ἐπειδὴ δ' ἐξ ἄλλου ὁ ἐνεργήσας πρὸς ἔκδοσιν αὐτοῦ

Παντελῆ Μ. Κοντογιάννη, Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ρωσσοτουρκικὸν Πόλεμον (1768 - 1774), ἐν Ἀθήναις, 1903, σ. 104, 106, 107, 108, 276.

[1] Βλ. σ. 232 - 233.

[2] J. W. Whittall, Frederick the Great... κλπ., London, 1901, σ. 121.

[3] Αὐτόθι, σ. 121 - 124.

[4] Αὐτόθι, σ. 125.

Λούκας Χορτάτσης γνωρίζομεν ὅτι ἀπεβίωσε τῇ 5 Ἀπριλίου 1799[1], ἕπεται ὅτι μεταξὺ τῶν δύο τούτων χρονολογιῶν συνετάγη τὸ ἔγγραφον. Πρόξενος τῆς Ρωσίας ἐν Σμύρνῃ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην (ἀπὸ τοῦ 1797 τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 1804, ὅτε ἀπεβίωσεν) ἦτο, κατὰ τὸν Ν. Χ. Κωστῆν[2], ὁ διαμαρτυρόμενος *Ἰωάννης Forsman*, ὅστις ἄρα εἶναι ὁ καὶ χορηγήσας αὐτό. Ὅτι δὲ ὁ ἐν τῷ προοιμίῳ ἀναφερόμενος ὡς προσκομίσας τὰ παλαιὰ ἔγγραφα πρὸς σύνταξιν τοῦ παρόντος ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ἦτο ὁ προρρηθεὶς Λούκας Χορτάτσης, οὐδεμία ἀμφιβολία, διότι οὗτος, χρηματίσας ἐπὶ ἥμισυν σχεδὸν αἰῶνα Πρόξενος τῆς Βενετίας, ἦτο τότε ὁ ἐπισημότερος τῶν Χορτατσῶν. Τίς ὅμως τῶν δύο ἀδελφῶν του, ὁ Μιχαὴλ ἢ ὁ Μανολάκης (βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ἀριθ. 10) ἦτο ὁ ἐν Ρωσίᾳ ἐγκατεστημένος, δι' ὃν ἐξεδόθη τὸ πιστοποιητικόν, οὐδαμόθεν μανθάνομεν.

Ἡ συλλογὴ τοῦ Λούκα Χορτάτση περιελάμβανε τότε, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ προοιμίῳ, 66 ἐν ὅλῳ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἑλληνιστί, λατινιστὶ ἢ ἰταλιστὶ συντεταγμένα. Ἐξ ὅσων τὸ ἐξεταζόμενον πιστοποιητικὸν ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν, τὰ ἔγγραφα ταῦτα μερικῶς μόνον συνέπιπτον πρὸς τὰ τῆς συλλογῆς Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου, ἐχούσης, ὡς ἐλέχθη ἐν οἰκείῳ τόπῳ[3], διάφορον τὴν προέλευσιν. Ἴσως ἡ περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος ἦτο σπουδαιοτέρα, ὡς ἀνήκουσά ποτε εἰς τὸν σημαντικώτερον ἐκπρόσωπον τῆς οἰκογενείας. Πῶς δὲ ἐκ τῆς θυγατρὸς τούτου Ἑλένης Giraud, προμάμμης τοῦ τελευταίου γνωστοῦ κατόχου της J. W. Whittall, περιῆλθεν αὕτη εἰς τοῦτον κληρονομικῷ δικαιώματι, ἀφοῦ ὅμως εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ἐπὶ αἰῶνα καὶ φθαρῇ ὑπὸ τῶν τρωκτικῶν, ἐξετέθη ἤδη, κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ ἰδίου, ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης[4].

α'. Μετάφρασις τοῦ ἐγγράφου

«*Ἐν ἔτει 1182, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἀπέστειλεν εἰς Κρήτην τὸν υἱόν του Ἰσαάκιον ὡς ἀντιβασιλέα, μετὰ 101 γαλερῶν, ἐξ ὧν δώδεκα ἐκυβερνῶντο ὑπὸ δώδεκα Βυζαντινῶν Ἀρχοντοπούλων* (princes), *μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των, ἀνερχομένων εἰς σύνολον 90 προσώπων. Τὰ Ἀρχοντόπουλα ταῦτα εἶχον ἀποσταλῆ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς διακυβέρνησιν τῆς Κρήτης μετὰ τὴν καθυπόταξιν τοῦ ἐπαναστατημένου λαοῦ της. Κατὰ τὴν αἰσίαν ἄφιξιν τῆς ἀποστολῆς καὶ τὴν ἀποβίβασιν αὐτῆς εἰς τὰς ἀκτὰς*

[1] Βλ. κατωτέρω μέρος Β', κεφ. 2, ἀριθ. 18.

[2] Βλ. Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Τὸ ἐν Σμύρνῃ ῥεμπελλιὸν τοῦ 1797 κατὰ νέας ἀνεκδότους πηγάς, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 371, σημ. 1.

[3] Βλ. ἀνωτέρω, σ. 236 - 237.

[4] Βλ. ἀνωτέρω, σ. 232 - 233.

τῆς Κρήτης, ὁ βασιλόπαις Ἰσαάκιος διέταξε νὰ πυρποληθοῦν αἱ γαλέραι, μέτρον ὅπερ ἐπέφερε τὸ ἀποτέλεσμά του εἰς τοὺς ἀπειθεῖς Κρῆτας, οἵτινες, πληγέντες ἐκ τῆς ἀποφασιστικῆς ἐνεργείας τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ, ὑπετάγησαν παραχρῆμα καὶ ἀφῆκαν τὴν εἰρηνικὴν κατοχὴν τῆς νήσου εἰς τὰ δώδεκα Ἀρχοντόπουλα τοῦ Βυζαντίου, ὧν ἓν ἦτο Χορτάτσης. Ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, ἀφοῦ διένειμε τότε τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης εἰς δώδεκα φέουδα μεταξὺ τῶν δώδεκα Ἀρχοντοπούλων, κατέλιπεν εἰς αὐτοὺς τὴν κυβέρνησιν καὶ διοίκησιν τοῦ βασιλείου καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ διαταγῇ τοῦ πατρός του, ὅστις, γέρων ὤν, εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἔχῃ αὐτὸν πλησίον του. Ἐγκατέλειψε τὴν Κρήτην τῷ 1185, ἀλλὰ πρὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπανόδου του ἐπεσκέφθη τὸ Ὄρος Σινᾶ, τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου ἀφῆκε πλούσια δῶρα.

Ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, διαδεχθεὶς τὸν αὐτοκράτορα μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀνδρονίκου, ὑπάνδρευσε διὰ κοινῆς συμφωνίας τὴν ἀδελφήν του τῷ 1186 μὲ τὸν Βονιφάτιον, μαρκήσιον τοῦ Μομφερράτου, καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὴν ὡς προῖκα τὰ βασίλεια τῆς Κρήτης καὶ Θεσσαλονίκης· ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ τόποι οὗτοι ἦσαν ἀπομεμακρυσμένοι τῆς ἕδρας του, ὁ μαρκήσιος ἐπώλησεν αὐτοὺς τῷ 1204 εἰς τὴν Βενετικὴν Πολιτείαν ἀντὶ ποσοῦ 100.000 ὑπερπύρων (pauri) *καὶ 100 ἀργυρῶν μαρκῶν, τῆς εἰρημένης Πολιτείας τελούσης κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ὑπὸ τὸν Δόγην Ἑρρῖκον Δάνδολον.*

» *Συνεπείᾳ τῆς ἀγορᾶς ταύτης, οἱ Βενετοὶ ἀπέστειλαν στόλον ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ εὐγενοῦς Renier Premarin, προνοητοῦ τοῦ στρατοῦ, καὶ μετ' αὐτοῦ ἀποικίαν εὐγενῶν Βενετῶν καὶ στρατὸν πεζὸν πρὸς κατοχὴν τοῦ βασιλείου τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ τὰ δώδεκα Ἀρχοντόπουλα τῆς Κρήτης ἐξήγειραν ἅπαντα τὸν πληθυσμὸν ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ μετὰ πολλὰς αἱματηρὰς μάχας κατέστρεψαν τελείως τὸν βενετικὸν στρατὸν καὶ στόλον. Ἡ Βενετικὴ Γερουσία εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀποστείλῃ ἄλλο ἐκστρατευτικὸν σῶμα, ὅπερ κατεστράφη καθ' ὅμοιον τρόπον. Τὰ δώδεκα Ἀρχοντόπουλα τῆς Κρήτης, τὰ ὁποῖα εἶχον καταστῆ πολὺ ἰσχυρά, δὲν ἤθελον ν' ἀπολέσουν τὴν ἐξουσίαν, ἧς ἀπήλαυον ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη.*

» *Τελικῶς, κατόπιν πολέμου πεντήκοντα ὀκτὼ ἐτῶν, ἡ Βενετικὴ Γερουσία, ἐπιδεικνύουσα τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὴν σύνεσιν, προέτεινε συμβιβασμὸν καὶ προσεφέρθη ν' ἀφήσῃ τὰ δώδεκα Ἀρχοντόπουλα τῆς Κρήτης κατέχοντα πάντα τὰ προϋπάρχοντα προνόμια αὐτῶν, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ θελήσουν νὰ δεχθοῦν τὴν κυριαρχίαν τῆς Βενετίας. Οἱ ὅροι οὗτοι ἐγένοντο ἀποδεκτοὶ καὶ ὑπεγράφη συνθήκη κατὰ Φεβρουάριον 1264 μεταξὺ τοῦ εὐγενοῦς Μάρκου Δανδόλου καὶ τῶν δώδεκα Ἀρχοντοπούλων, ἐπεκυρώθη δὲ διὰ ψηφίσματος τῆς Γερουσίας, ὅπερ ἐξησφάλισεν εἰς τὰ Ἀρχοντόπουλα ταῦτα τὴν κατοχὴν τῆς Κρήτης, διῃρημένης εἰς δώδεκα φέουδα, καὶ παρεχώρησεν εἰς αὐτὰ τὰς ἱπποτείας των καὶ πάσας τὰς διακρίσεις καὶ τὰ*

προνόμια, ὧν ἀπήλαυον μέχρι τοῦδε. Ἡ συνθήκη αὕτη ἐγένετο ἀπολύτως σεβαστὴ καὶ τὰ δώδεκα Ἀρχοντόπουλα παρέμειναν ἐν εἰρηνικῇ κατοχῇ ἀπὸ τοῦ 1264 μέχρι τοῦ 1669, ὅτε, μετὰ εἰκοσιτετραετῆ ἀντίστασιν, ἡ νῆσος κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν. Οἱ πλεῖστοι τῶν Ἀρχοντοπούλων, ἐν οἷς καὶ οἱ Χορτάτσαι, ἀδυνατοῦντες νὰ ὑπομείνουν τὸν Ὀθωμανικὸν ζυγόν, ἐγκατέλειψαν πάσας τὰς κτήσεις των καὶ κατέφυγον εἰς Βενετίαν, ἡ Πολιτεία τῆς ὁποίας, εἰς ἀναγνώρισιν τῶν μακροχρονίων καὶ ἀξιολόγων ὑπηρεσιῶν τῶν Χορτατσῶν, προσέφερεν εἰς τούτους μεγάλας ἰδιοκτησίας καὶ τὴν διοίκησιν στρατοῦ ἐν Πελοποννήσῳ. Οὗτοι διέμειναν ἐκεῖ πολλὰ ἔτη, ὅτε αἴφνης συνέβη νέα ῥῆξις μετὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης, ἥτις ἀπέστειλε στρατὸν καὶ κατέλαβε τὴν Πελοπόννησον· τότε ἡ οἰκογένεια τῶν Χορτατσῶν, ἧς ὁ ἀρχηγὸς ἐφονεύθη μαχόμενος, περιῆλθεν εἰς αἰχμαλωσίαν καὶ ἤχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οἱ ἐν Βενετίᾳ συγγενεῖς, ἐπικουρούμενοι ὑπὸ τῆς Γερουσίας, ἐξηγόρασαν αὐτὴν καὶ ἐνεκατέστησαν τότε ἐν Βενετίᾳ. Μετά τινα ἔτη ἡ Γερουσία, εἰς ἀνταμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῆς, ὠνόμασε τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς οἰκογενείας Γενικὸν Πρόξενον μὲ ἕδραν του τὴν Σμύρνην. Τὸ λειτούργημα τοῦτο περιήρχετο ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν μέχρις ὅτου ἡ Βενετικὴ Πολιτεία διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Campoformio περιῆλθεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Αὐστρίας».

β'. Σημειώσεις

Τὸ ἀνωτέρω ἔγγραφον, ὡς παρατηρεῖ τις, ἀπαρτίζεται ἐκ δύο κυρίως μερῶν: α) τῆς ἀπὸ 1182 - 1669 ἱστορίας τῶν εἰς Κρήτην ἐκ Βυζαντίου σταλέντων καὶ ὑπὸ τῆς Βενετίας ἀναγνωρισθέντων δώδεκα Ἀρχοντοπούλων, ἐν οἷς καὶ οἱ Χορτάτσαι (στ. 1 - 51)· καὶ β) τῆς καθαυτὸ ἱστορίας τῶν Χορτατσῶν, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Βενετῶν ἐγκατάλειψιν τῆς Κρήτης, ἤτοι ἀπὸ 1669 μέχρι 1797 (στ. 51 - 66). Ἴδωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τίνων ἐγγράφων συνετάγη ἑκάτερον τῶν μερῶν τούτων.

Μέρος α'. — Οὐδεμία ἀμφιβολία χωρεῖ ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου, διὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ μέρους τούτου, εἶχεν ὑπ' ὄψει του ἀποκλειστικῶς τὸ λεγόμενον *Χρονικὸν τοῦ Ἀντωνίου Trivan*, τὸ ὁποῖον ἀπαρτίζεται, ὡς γνωστόν, ἐκ συλλογῆς διαφόρων ἐγγράφων καὶ διηγήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης ἐπὶ Βενετοκρατίας [1]. Συγκεκριμένως δὲ εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸ

[1] Βλ. περὶ τούτου E. Gerland, Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge, Paris, 1907, σ. 16 κ.ἑξ. καὶ ἰδίᾳ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀντωνίου Τριβὰν διηγήσεις περὶ Κρήτης, «Νέα Ἑστία», τόμ. 12 (1932), σ. 846 - 852 (ἔνθα καὶ λεπτομερὴς καταγραφὴ τοῦ περιεχομένου του). Πρβλ. καὶ Μ. Ἰ. Μανούσακα, Ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης (1644) καὶ ὁ δῆθεν κατάλογος τῶν κρητικῶν οἴκων Κερκύρας, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1949), σ. 35 - 59.

τμῆμα ἐκεῖνο ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Χρονικοῦ τὸ δημοσιευθὲν ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει, ἐκ τοῦ οὐδέποτε κυκλοφορήσαντος ἀχρονολογήτου ἐντύπου «Οἰκογένεια Βαρούχα», ὑπὸ E. Gerland ὡς document ὑπ' ἀριθ. XII [1], καὶ δὴ ἀπὸ στίχ. 1 - 149, ὡς καὶ τὰ εἰς αὐτὸ ἀνήκοντα περὶ εὐγενοῦς καταγωγῆς καὶ προνομίων τῶν δώδεκα Ἀρχοντοπούλων ἔγγραφα τὰ δημοσιευθέντα κεχωρισμένως ὑπὸ Gerland ὡς documents I - II [2] καὶ IV [3]. Πρὸς ἀπόδειξιν ἀρκούμεθα νὰ παραθέσωμεν ἐκ τῆς μεταφράσεως ταύτης τὰς κυριωτέρας καὶ χαρακτηριστικωτέρας περικοπάς, παραπέμποντες ἐν παρενθέσει εἰς τὰς τοῦ ἡμετέρου ἐγγράφου ἀντιστοίχους.

— Gerland, σ. 126, στ. 4 - 12: «*Οἱ δὲ εἰρημένοι δώδεκα εὐπατρίδαι ἀνεχώρησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἄλλοι μὲν συνοδευόμενοι ὑπὸ ἕξ, ἄλλοι ὑπὸ ἑπτά, ἄλλοι δὲ ὑπὸ ὀκτὼ συγγενῶν· ἦσαν δὲ πάντες ἐνενήκοντα... ἐπὶ κεφαλῆς δὲ αὐτῶν ἦτο ὁ ἁγιώτατος καὶ ἀήττητος Ἰσαάκιος Κομνηνός, ὁ υἱὸς τοῦ ἁγιωτάτου αὐτοκράτορος βασιλέως Ἀλεξίου Κομνηνοῦ... αἱ τριήρεις ἅπασαι ἦσαν ἑκατὸν καὶ μία.* (πρβλ. στ. 1 - 4 τοῦ ἡμετέρου ἐγγράφου).

— Αὐτόθι, στ. 14 - 17: ...*ἀπεβιβάσθησαν τὰ πληρώματα τῶν πλοίων... ἔμειναν δὲ τῶν τριήρεων μόνα τὰ κενὰ σκάφη, ἅτινα διαταγῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκάησαν πάντα...* (πρβλ. στ. 6 - 8 ἡμετ. ἐγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 127), στ. 27 - 30: ...*ἀνακτήσας δὲ οὕτω τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ χρώμενος τῇ αὐτοκρατορικῇ τοῦ πατρός του ἐξουσίᾳ, διένειμε τὴν κυριαρχίαν εἰς τὰς δώδεκα οἰκογενείας τῶν εὐγενῶν ἀρχοντοπούλων, ὁρίζων τὸ μερίδιον ἑκάστης ὡς τιμάριον...* (πρβλ. στ. 12 - 14 ἡμετ. ἐγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 128), στ. 39 - 42: *Ἀνακληθεὶς δὲ ὁ βασιλεὺς Ἰσαάκιος παρὰ τοῦ πατρός του αὐτοκράτορος, ὅπως μείνῃ παρ' αὐτῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει, θέλοντος ἕνεκα τοῦ γήρατός του, νὰ τῷ παραχωρήσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν, ἀφῆκεν, ὡς εἶπον, πάντα τὰ ἀρχοντόπουλα...* (πρβλ. στ. 15 - 17 ἡμετ. ἐγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 129), στ. 62 - 66: *Μεινάσης δὲ τῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ἰσαακίου καὶ τοῦ αὐταδέλφου του Ἀνδρονίκου, ἐπιθυμοῦντες οὗτοι νὰ ὑπανδρεύσωσι τὴν ἀδελφήν των, διωμολόγησαν τὸ συμβόλαιον ἐν ἔτει 1186 μετὰ τοῦ Δὸν Βονιφατίου μαρκίωνος τοῦ Μονφερράτου, ἐκτὸς δὲ τῶν ἄλλων προικοδοτήσεων παρεχώρησαν αὐτῷ καὶ τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης καὶ τὴν Θεσσαλονίκην... ἕνεκα τῆς ἀποστάσεως αὐτῶν ἀπεφάσισε νὰ τὰ ἀπαλλοτριώσῃ, ἐπώλησε δὲ τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης τῇ γαληνοτάτῃ δημοκρατίᾳ τῆς Βενετίας ἐν ἔτει 1204 ἀντὶ τῆς ποσότητος 100 ὑπερπύρων καὶ χιλίων μαρκῶν ἀργυρῶν, ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ γαληνοτάτου δουκὸς Προρίκου (Ἐρρίκου) Δανδόλου.* (πρβλ. στ. 20 - 27 ἡμετ. ἐγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 131), στ. 100 - 110: *Ἀλλ' ἡ ἐνετικὴ σύνεσις... ἀπεφάσισε νὰ διαπραγματευθῇ τὴν εἰρήνην μετὰ τῶν ἀρχοντοπούλων... ἀφοῦ ἐπὶ 58 ὅλα ἔτη ἐπολέμουν...* (πρβλ. στ. 38 - 41 ἡμετ. ἐγγρ.).

[1] E. Gerland, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 126 κ.ἑξ.

[2] Αὐτόθι, σ. 76 - 89.

[3] Αὐτόθι, σ. 111 - 117. Κατὰ τὴν εἰς κεφάλαια κλπ. ὑποδιαίρεσιν τοῦ Χρονικοῦ τὴν γενομένην ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, ἔνθ' ἀνωτ. («Νέα Ἑστία», τόμ. 12, σ. 847), τὸ τμῆμα τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς παραγράφους ὑπ' ἀριθ. III - X τοῦ κεφαλαίου Α' τοῦ πρώτου μέρους.

— Αὐτόθι (σ. 132), στ. 125 - 128 : *Συνομολογηθείσης τῆς εἰρήνης μηνὶ Φεβρουαρίῳ τοῦ 1264 ἔτους μεταξὺ τοῦ προσφιλεστάτου εὐγενοῦς ἀνδρὸς Μάρκου Δανδόλου, δουκὸς τῆς Κρήτης, ἀντιπροσώπου τῆς γαληνοτάτης 'Ενετικῆς κυριαρχίας, καὶ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἀρχοντοπούλων...* (πρβλ. στ. 43 - 46 ἡμετ. ἐγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 133), στ. 141 - 149 : *Οὕτω... τὸ ἀείποτε προσκυνούμενον ἔμβλημα τοῦ 'Αγίου Μάρκου... κληρονομικῶς διετηρήθη εἰς τοὺς ἀπογόνους ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1669,... ὅτε... ἐξεπληρώθη ἡ οὐρανόθεν ἀπόφασις τῆς ἀπολεσθείσης ἐλευθερίας τῆς πατρίδος διὰ τῆς μεταβάσεως αὐτῆς... εἰς τὸν ζυγὸν τῆς τυραννικῆς 'Οθωμανικῆς μοναρχίας, ἥτις ἐμόχθησε, ἵνα λάβῃ τὴν κατοχήν, ἀντισταθέντων ἐπιμόνως τῶν ὑπερασπιστῶν της ἐπὶ ὅλα 24 ἔτη.* (πρβλ. στ. 48 - 51 ἡμετ. ἐγγρ.).

'Ως καθίσταται προφανές, ἡ σύμπτωσις τῶν δύο κειμένων, καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον (ἰδίᾳ δὲ τὰς χρονολογίας, τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰς ἄλλας λεπτομερείας) καὶ ὡς πρὸς τὴν σειρὰν τῆς ἐκθέσεως τῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν φραστικὴν ἔτι διατύπωσιν, εἶναι ἀπόλυτος: Τὸ περὶ Χορτατσῶν πιστοποιητικὸν ἐστηρίχθη, ὡς πρὸς τὸ πρῶτον αὐτοῦ μέρος, εἰς ἀντίγραφόν τι τοῦ Χρονικοῦ Trivan περιλαμβάνον καὶ τὰ γνωστὰ περὶ 'Αρχοντοπούλων ἔγγραφα. Εἶναι γνωστὸν ὅτι μὲ τοιαῦτα ἔγγραφα καὶ ἀντίγραφα εἶχον ἐφοδιασθῆ καὶ αἱ ἄλλαι εὐγενεῖς οἰκογένειαι τῆς Κρήτης (Καλλιέργαι, Σκορδίλαι, Βλαστοί, Βαροῦχαι κλπ.) πρὸς κατοχύρωσιν ἢ διεκδίκησιν τῶν φεουδαλικῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων των[1].

Τίνες τῶν εἰδήσεων τοῦ ἀποσπάσματος τούτου τοῦ Trivan, ὅθεν ἐπήγασε τὸ ἡμέτερον ἔγγραφον, εἶναι ἱστορικῶς ἀπηκριβωμέναι καὶ τίνες ἀποτελοῦσι μυθεύματα, ἐξήτασεν ἤδη τόσον καλῶς ὁ Gerland[2], ὥστε περιττεύει ἐνταῦθα πᾶν ἄλλο σχόλιον. Θὰ ἀρκεσθῶμεν μόνον νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ἡ περιλάλητος ἐπιστολὴ (πρόσταγμα) τοῦ αὐτοκράτορος 'Αλεξίου (Α' ἢ Β' ;) τοῦ Κομνηνοῦ ἀπὸ 1182 πρὸς τοὺς ἐπαναστατημένους Κρῆτας περὶ ἀποστολῆς εἰς τὴν νῆσον τῶν δώδεκα 'Αρχοντοπούλων, ἡ παρατεθεῖσα ὑπὸ Gerland ὑπὸ διωρθωμένην χρονολογίαν 1092, ὡς document ὑπ' ἀριθ. I[3], εἶναι ἔγγραφον πασιφανῶς πλαστόν, ὡς ἔδειξεν ἡ ὑπὸ τοῦ ἐρευνητοῦ τούτου γενομένη ἐξέτασις[4], ἐβεβαίωσε δὲ καὶ ἡ νεωτέρα ἔρευνα[5]. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει

---

[1] Βλ. E. Gerland, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 6 - 16, 37 - 39 κ.ἀλλ.

[2] Αὐτόθι, σ. 126 - 132, εἰς τὰς ὑποσημειώσεις τοῦ ἐκδιδομένου κειμένου.

[3] Αὐτόθι, σ. 76 - 85.

[4] Αὐτόθι, σ. 19 - 26. Πρβλ. καὶ τὴν νεανικὴν ἐργασίαν τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη, Τὸ χρυσόβουλλον τῶν Κομνηνῶν, « Περιοδικὸν Δελτίον Βιβλιοθήκης Κρητικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ἐν Χανίοις », ἔτ. Α', τεῦχ. β' - γ' (1928), σ. 65 - 85.

[5] Βλ. Franz Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches. 2. Teil: Regesten von 1025 - 1204, München u. Berlin, 1925, σ. 89, ἀριθ. 1552. 'Ο Dölger ἔσχεν ὑπ' ὄψιν οὐχὶ τὰς παρὰ E. Gerland, ἔνθ' ἀνωτ., τέσσαρας ἑλληνικὰς μεταφράσεις τοῦ ἐγγράφου, ἀπορρεούσας πάσας ἐξ ἰταλικῶν κειμένων (βλ. αὐτόθι, σ. 20), ἀλλ' ἀγνοηθὲν ὑπὸ Gerland ἰταλικὸν κείμενον, ἐκδεδο-

καὶ διὰ τὰ εἰς τοῦτο προσηρτημένα ἔγγραφα, ἤτοι τοὺς καταλόγους τῶν εἰς Κρήτην σταλέντων Βυζαντινῶν ἀξιωματούχων καὶ 'Αρχοντοπούλων, τοὺς ὑπὸ Gerland παρατεθέντας ὡς documents ὑπ' ἀριθ. II καὶ IV[1]. Πάντα ταῦτα ἐπλάσθησαν ἐνωρὶς ὑπὸ τῶν ὄντως παλαιῶν ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν τῆς νήσου, πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ ἀνανέωσιν τῶν προνομίων των ὑπὸ τῶν κυριάρχων Βενετῶν. Εἶναι δὲ ὀρθὴ ἐν προκειμένῳ ἡ παρατήρησις τοῦ Στεφ. Ξανθουδίδου, καθ' ἣν « τὰ μὲν ἔγγραφα τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς δώδεκα αὐτοὺς 'Αρχοντοπούλλους καὶ τὴν ἐν τῇ νήσῳ κατανομήν των εἶναι προφανῶς κατὰ τὸ πλεῖστον νεώτεραι διασκευαὶ καὶ παραποιήσεις, ἀλλ' ἡ βάσις, ἐφ' ἧς ἐστηρίχθησαν οἱ πλάσαντες αὐτὰ εἶναι πιθανῶς οὐχὶ τελείως ἀστήρικτος. Ἓν εἶναι βέβαιον, ὅτι οἱ 'Αρχοντορρωμαῖοι αὐτοί, εἴτε ἰθαγενεῖς ὄντες εἴτε ἐκ Κ/πόλεως ἢ ἄλλων ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντ. Κράτους ἐλθόντες, εὑρίσκοντο πολὺ πρὸ τῆς ἐνετικῆς κατακτήσεως ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἀπετέλουν τὴν ἄρχουσαν τάξιν κατέχοντες κτήματα μεγάλα καὶ ἀσκοῦντες ἐξουσίαν καὶ δύναμιν μεγάλην ἐπὶ τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ... »[2].

Μέρος β'. — 'Ενταῦθα ὁ συντάξας τὸ πιστοποιητικὸν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἔγγραφα χορηγηθέντα εἰς τοὺς Χορτάτσας ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Σμύρνῃ, τὰ αὐτὰ ἢ ἀνάλογα πρὸς τὰ ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς συλλογῆς Γερμ. 'Αντωνιά-

---

μένον ὑπὸ Marino e Nicolò Pignatore, Memorie storiche e critiche dell'isola di Cefalonia dai tempi eroici alla caduta della Repubblica Veneta, τόμ. I, Corfù, 1887, σ. 67 - 72, ὅπερ, ὡς διεπιστώσαμεν, εἶναι φραστικῶς διάφορον τοῦ παρὰ Trivan. Τὰ ὑπὲρ τῆς δῆθεν γνησιότητος τοῦ ἐγγράφου ἐπ' ἐσχάτων γραφέντα ὑπὸ Γ. Α. Σήφακα, Τὸ χρυσόβουλλον 'Αλεξίου Β' Κομνηνοῦ καὶ τὰ δώδεκα ἀρχοντόπουλλα (1182 μ.Χ.), « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 2 (1948), σ. 129 - 140 εἶναι ὅλως ἀσύστατα· βλ. καὶ τὴν ὀρθὴν κρίσιν τοῦ F. D[ölger] ἐν « Byzantinische Zeitschrift », τόμ. 45 (1952), σ. 441.

[1] Βλ. E. Gerland, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 28, 37 - 39, 86 - 89 καὶ 111 - 117. Μόνον τὰ αὐτόθι παρατιθέμενα ὑπ' ἀριθ. IIIα καὶ IIIβ (σ. 90 - 110) ἔγγραφα φαίνονται ὄντως γνήσια (βλ. σ. 26 - 28). Τὸ πρῶτον τούτων, ἐλλεῖπον παρὰ Trivan, τοῦ ἔτους 1184 (ἤ, κατὰ τὸν Gerland, τοῦ 1191) ἐπανεξεδόθη μετὰ σπουδαίων τοπογραφικῶν καὶ ἄλλων διασαφήσεων ὑπὸ Στεφ. Ξανθουδίδου, Τὸ δίπλωμα (προβελέγιον) τῶν Σκορδιλῶν Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 2 1939), σ. (299 - 312, ὑπὲρ τῆς γνησιότητος δὲ αὐτοῦ, παρά τινας διαλεκτικὰς ἀνωμαλίας, ἀποφαίνεται καὶ ὁ Franz Dölger, Regesten der Kaiserurkunden, 2. Teil, σ. 90, ἀριθ. 1561. Τὸ δὲ δεύτερον, τὸ χορηγηθὲν καὶ τοῦτο ὑπὸ Κωνσταντίνου Δούκα, δουκὸς τῆς Κρήτης, τῇ προστάξει τοῦ αὐτοκράτορος 'Ισαακίου 'Αγγέλου (1185 - 1195), εἰς τοὺς λοιποὺς δέκα (πλὴν τῶν ἤδη λαβόντων Σκορδιλῶν καὶ Φωκάδων) εὐγενεῖς οἴκους τῆς Κρήτης καὶ χρονολογούμενον ὑπὸ Gerland ἀπὸ Σεπτ. 1192 (ὡς φέρον ἰνδικτιῶνα ΙΑ'), ὅπερ δὲν μνημονεύεται παραδόξως ὑπὸ F. Dölger, ἔνθ' ἀνωτ., θὰ ἐξετάσωμεν ἀλλαχοῦ.

[2] Στεφάνου Ξανθουδίδου, 'Η 'Ενετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ., Athen, 1939, σ. 18.

δου ὑπ' ἀριθ. 4β καὶ ἑξῆς. Δυστυχῶς, ἕνεκα τῆς ἄκρας συντομίας καὶ γενικότητος τοῦ μέρους τούτου, δὲν δυνάμεθα νὰ προβῶμεν παρὰ μόνον εἰς τοὺς ἀκολούθους ταυτισμοὺς ἐγγράφων τῆς συλλογῆς ταύτης πρὸς ἀντίστοιχα τῆς συλλογῆς Ἀντωνιάδου.

Στ. 53-56. Τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα ἀναφέρονται συλλήβδην εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 4 (β-ϑ) καὶ 5 (α-ζ) ὁμάδας ἐγγράφων τῆς συλλογῆς Ἀντωνιάδου.

Στ. 58-61. Πρόκειται προφανῶς περὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 8 ἐγγράφου τῆς συλλογῆς Ἀντωνιάδου, χρονολογουμένου, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἀπὸ 1716. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐνταῦθα πληροφορία ὅτι κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου (1715) ἐφονεύθη μαχόμενος ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση. Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πρόκειται οὔτε περὶ τοῦ Ἐμμανουήλ, θανόντος ἤδη ἀπὸ τοῦ 1709 (βλ. ἔγγρ. Ἀντων. ὑπ' ἀριθ. 6), οὔτε περὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Φραγκίσκου (ἐπιζήσαντος) ἢ Μελετίου (ἁπλοῦ ἱερέως ὄντος), πιστεύομεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ τρίτου υἱοῦ αὐτοῦ Λούκα, τὸν ὁποῖον ὄντως δὲν συναντῶμεν πλέον μετὰ τὸ 1715. Ὁ Whittall, χαρακτηρίζων τὸ περιστατικὸν τοῦτο τῆς αἰχμαλωσίας καὶ ἐξαγορᾶς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ὡς «λίαν παράδοξον ἱστορίαν», προσθέτει περὶ αὐτοῦ, μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ ἐγγράφου, τὰς ἀκολούθους λεπτομερείας, τὰς ὁποίας ἤντλησε προφανῶς ἐκ τῆς οἰκογενειακῆς παραδόσεως:

«Ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς βενετικοῦ στρατοῦ καὶ ἐφονεύθη εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα. Ἡ χήρα του ᾐχμαλωτίσθη ὑπὸ τούτων, ἀλλὰ πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας της ἀπέκρυψεν αὕτη τὰ πολύτιμα κοσμήματά της, ἤτοι ἀδάμαντας, καμέους κλπ., ἐντὸς σάκκου ὃν αἱ γυναῖκες ἔφερον ὡς περισκελίδα τότε εἰς τὰ μέρη ταῦτα. Ἔτυχε διακριτικῆς μεταχειρίσεως ἐκ μέρους τῶν αἰχμαλωτισάντων αὐτὴν καὶ ἤχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς πώλησιν. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς αἰχμαλωσίας της ἦτο ἔγκυος καὶ τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς ὑπὸ τῆς Βενετίας πληρωμῆς τῶν πρὸς ἐξαγοράν της χρημάτων ἐγέννησεν υἱόν, τὸν ὁποῖον οἱ Τοῦρκοι ἠρνήθησαν νὰ ἐπιτρέψουν εἰς αὐτὴν ὅπως παραλάβῃ, λέγοντες ὅτι, ὡς γεννηθεὶς ἐν αἰχμαλωσίᾳ, ἦτο ἰδιοκτησία των. Ἡ δυστυχὴς γυνή, μὴ θέλουσα ν' ἀφήσῃ τὸν μόνον της υἱὸν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, ἐνεχυρίασε τὰ κοσμήματά της παρά τινι Γενουάτῃ ἐμπόρῳ ἐν Γαλατᾷ καὶ ἐξηγόρασε τὸ τέκνον της. Ἅμα δὲ τῇ ἐπανόδῳ της εἰς Βενετίαν, ἀπέστειλε τὸ εἰς αὐτὴν προκαταβληθὲν ποσὸν καὶ ἀνέκτησε τὰ κοσμήματά της»[1].

Στ. 62 κ.ἑξ. Νοεῖται βεβαίως τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 ἔγγραφον τῆς συλλογῆς Ἀντωνιάδου περὶ διορισμοῦ ὡς Προξένου τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση. Οὗτος θὰ ἦτο ὁ «ἐπὶ κεφαλῆς» τῆς οἰκογενείας μετὰ

[1] J. W. Whittall, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 125 (μετεφράσαμεν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ).

τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του Λούκα. Ὁ δὲ μνημονευόμενος ὡς διαδεχθεὶς αὐτὸν υἱός του ἦτο ὁ Λούκας Χορτάτσης, ὁ καὶ μεριμνήσας πρὸς χορήγησιν τοῦ σχολιασθέντος πιστοποιητικοῦ.

Β' – ΑΝΑΓΡΑΦΑΙ ΚΑΙ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΧΟΡΤΑΤΣΩΝ

Ὁ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς παρούσης ἐργασίας ἐκδοθεὶς καὶ σχολιασθεὶς κατάλογος τῶν ἐγγράφων τῆς συλλογῆς Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου ἐπιτρέπει εὐτυχῶς εἰς ἡμᾶς νὰ καταρτίσωμεν σχεδὸν πλῆρες καὶ ὁριστικὸν τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τοῦ εὐγενοῦς κλάδου τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅτε εὑρίσκετο εἰσέτι ἐν Κρήτῃ, μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 19ου, ὅτε ἔπαυσεν ὑφισταμένη ἐν Σμύρνῃ. Κατ' ἀγαθὴν δὲ σύμπτωσιν, δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν τοῦτο διὰ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῶν ἐκ θηλυγονίας ἀπογόνων τῶν Χορτατσῶν ἐν Σμύρνῃ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα γαλλοαγγλικῶν οἰκογενειῶν Giraud καὶ Whittall, χάρις εἰς τὸ προμνημονευθὲν βιβλίον τοῦ J. W. Whittall, ἰδίᾳ ὅμως χάρις εἰς τὸ ἐν ἔτει 1934 ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ τούτου Edmund Haydn Giraud ἐκδοθέν, τὸ περιέχον λεπτομερῆ καὶ ἀκριβῆ τὴν ἱστορίαν τούτων καὶ πολλοὺς ἐπὶ μέρους γενεαλογικοὺς πίνακας[1]. Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τῶν δύο τούτων ἀρίστων πηγῶν κυρίως, ἀλλὰ καὶ τῶν πολυτίμων σημειωμάτων τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ καὶ ἄλλων ἄλλοθεν ἠντλημένων εἰδήσεων, κατηρτίσαμεν τὸν κατωτέρω παρατιθέμενον ἠριθμημένον γενεαλογικὸν κατάλογον (ὑπ' ἀριθ. 2).

Τοῦ καταλόγου τούτου ἐκρίναμεν χρήσιμον νὰ προτάξωμεν ἀναγραφὴν (ὑπ' ἀριθ. 1) πάντων τῶν λοιπῶν — εὐγενῶν καὶ μὴ — γνωστῶν εἰς ἡμᾶς Χορτατσῶν ἐν Κρήτῃ καὶ νὰ ἐπιτάξωμεν ὁμοίαν (ὑπ' ἀριθ. 3) τῶν ἄλλων ἐν Σμύρνῃ ἀνεξακριβώτου καταγωγῆς Χορτατσῶν τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος, συγκεντροῦντες τὰς πολλαχοῦ διεσπαρμένας περὶ ἑκάστου μαρτυρίας. Πραγματευόμεθα δὲ περὶ τούτων εἰς τὰ δύο χωριστὰ ταῦτα κεφάλαια, διότι ἀκρι-

[1] Family Records. A Record of the Origin and History of the Giraud and Whittall families of Turkey, by Edmund Giraud, And a short History of the La Fontaine family, by James La Fontaine, Dedicated to the families in question and not for sale or circulation to the public. MCMXXXIV, Printed by Adams Bros and Shardhow, Ltd. In the city of London. Εἶναι παράδοξον πῶς ὁ ἄλλως λίαν ἐνημερωμένος Giraud δὲν ἀναφέρει τὸ προεκδοθὲν βιβλίον τοῦ ἐκ μητρὸς θείου του Whittall, οὐδὲ γνωρίζει τι περὶ τῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων Χορτάτση. Τὸ λίαν δυσεύρετον τοῦτο ἔργον ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν παρὰ τῷ κ. Ἀλεξάνδρῳ Μπενάκῃ, ὃν καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστοῦμεν θερμότατα, διότι ἐπέτρεψεν εἰς ἡμᾶς λίαν προθύμως νὰ χρησιμοποιήσωμεν αὐτὸ καὶ νὰ δημοσιεύσωμεν ἐξ αὐτοῦ τὴν προσωπογραφίαν τοῦ Λούκα Χορτάτση.

βῶς αἱ μαρτυρίαι αὗται δὲν εἶναι τόσον ἐπαρκεῖς, ὥστε νὰ ἐπιτρέψουν τὴν εἰς τὸ σχηματισθὲν γενεαλογικὸν δένδρον ἔνταξιν τῶν ἀναγραφομένων ἢ τὸν καταρτισμὸν ἑτέρων δένδρων. Διὰ τοῦτο καὶ περιοριζόμεθα εἰς ἁπλῆν, ἄνευ ἀριθμήσεως συναγωγὴν αὐτῶν, εὐχόμενοι ὅπως νέαι ἔρευναι συμπληρώσωσι τὰ κενὰ καὶ διαφωτίσωσι τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις αὐτῶν.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι οὔτε ὁ κατάλογος, οὔτε αἱ δύο ἀναγραφαὶ ἔχουν σκοπὸν τὴν παροχὴν ἐξαντλητικῶν βιογραφικῶν εἰδήσεων, ἀλλ' ἁπλῶς τὴν ἀπαρίθμησιν καὶ τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν ἢ καὶ τὴν γενεαλογικὴν συσχέτισιν τῶν ἀναγραφομένων.

1. Ἀναγραφὴ τῶν ἐν Κρήτῃ Χορτατσῶν.

Οἱ ἐν Κρήτῃ εὐγενεῖς Χορτάτσαι εἶχον παλαιόθεν τὰς κτήσεις των εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Ρεθύμνης. Τὰ ὅρια τῶν κτήσεων τούτων καθορίζονται ἤδη ἐν τῷ ἐγγράφῳ τοῦ δουκὸς τῆς Κρήτης Κωνσταντίνου Δούκα ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1192 (κατὰ διόρθωσιν τοῦ Gerland, ἀντὶ 1182), δι' οὗ, κατόπιν ὁρισμοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Ἀγγέλου, ἀνανεοῦνται τὰ φεουδαλικὰ προνόμια τῶν εὐγενῶν οἴκων τῆς Κρήτης[1]. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Trivan ἀπογραφὴν τοῦ 1644, μνημονεύονται μεταξὺ τῶν «nobili Cretensi» τῆς Ρεθύμνης (δὶς μάλιστα) οἱ «Cortazzi»[2]. Καὶ σήμερον δ' ἔτι διασώζεται οἰκογένεια Χορτάτση ἐν τῷ χωρίῳ Μέσῃ, καθὼς καὶ τοπωνύμιον «*τοῦ Χορτάτση*» ἐν τῇ κώμῃ Ἀργυρουπόλει[3] τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης. Οἱ πλεῖστοι τῶν κατωτέρω ἀναγραφομένων εἶναι ἐπίσης Ρεθύμνιοι καὶ εὐγενεῖς, ὄχι ὅμως πάντες. Μεταξὺ αὐτῶν εὕρηνται ἀσφαλῶς καὶ οἱ πρόγονοι τῶν ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2 καταλόγῳ νεωτέρων Χορτατσῶν, δυστυχῶς ὅμως ὁ μετ' αὐτῶν συνδετικὸς κρίκος λανθάνει εἰσέτι.

«Μιχαὴλ Χορτάτζης τοῦ ποτὲ Εὐσταθίου καὶ οἱ ἀδελφοί του» ἀναφέρονται ἐν τῷ ἀνωτέρω ἐγγράφῳ τοῦ 1192 μεταξὺ τῶν ἐμφανισθέντων καὶ ζητησάντων τὴν ἐπικύρωσιν τῶν παλαιῶν αὐτῶν φεουδαλικῶν δικαίων[4].

Cortazzi (ἄνευ βαπτιστικοῦ), καθολικὸς ἐπίσκοπος Χερρονήσου,

---

[1] Τὸ ἔγγραφον φέρεται ἐκδεδομένον παρὰ E. G e r l a n d, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 99-110, ὑπ' ἀριθ. IIIβ (βλ. περὶ Χορτατσῶν ἐν σ. 105).

[2] Μ. Ἰ. Μ α ν ο ύ σ α κ α, Ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης (1644) κλπ., «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1949), σ. 56, ἀριθ. 29 καὶ 38.

[3] Ν ι κ ο λ. Ε ὐ α γ γ. Χ α τ ζ ι δ ά κ ι, Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Κρήτης. Τοπωνυμίαι τοῦ χωρίου Ἀργυρουπόλεως, ΕΕΚΣ, τόμ. 1 (1938), σ. 456 (ἀριθ. 11).

[4] E. G e r l a n d, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 101. Ὁ Εὐστάθιος Χορτάτσης ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ αὐτόθι ὑπ' ἀριθ. I ἔγγραφον (βλ. σ. 85), ὡς καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. IV (βλ. σ. 115), ὅπου μάλιστα καὶ ἕτεροι ἓξ Χορτάτσαι· ἀμφότερα ὅμως τὰ ἔγγραφα ταῦτα εἶναι πλαστά, ὡς ἐδείχθη ὑπὸ τοῦ Gerland.

ἐκλεγεὶς ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ ἀρχιεπισκόπου Κρήτης μετὰ τὸ 1234 καὶ ὁριστικῶς τοποθετηθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου IX τῇ 11 Φεβρουαρίου 1237[1].

Θεολόγος Χορτάτζης λαμβάνει ἐκ νέου παρὰ τῶν Βενετῶν, διὰ τῆς συνθήκης εἰρήνης τοῦ 1265, τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1262 ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενα φέουδα[2].

Γεώργιος καὶ Θεόδωρος οἱ Χορτάτσαι, ἀδελφοί, οἱ γενναῖοι ἀρχηγοὶ τῆς κατὰ τῶν Βενετῶν κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1272-1278, οἵτινες, μετὰ τὴν ἧττάν των, κατεδικάσθησαν εἰς ἀειφυγίαν καὶ κατέφυγον εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγον[3]. Οὗτοι εἶχον μετάσχει καὶ τῆς προηγουμένης ἐπαναστάσεως τοῦ 1262 καὶ μνημονεύονται εἰς τὴν συνθήκην τοῦ 1265[4]. Τοῦ Γεωργίου ἀναφέρονται υἱοὶ ὁ **Μιχαὴλ** καὶ ὁ **Κωνσταντῖνος,** τοῦ δὲ Θεοδώρου ὁ **Ἐμμανουὴλ**[5].

Μιχαὴλ Χορτάτζης, ἀνεψιὸς τῶν δύο προηγουμένων, γνωστὸς ἤδη ἐκ τῆς συνθήκης τοῦ 1265[6], ὅστις μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Χορτατσῶν συνδιαλλάσσεται μετὰ τῶν Βενετῶν (1278) καὶ ἀπολαύει ἀμνηστίας[7], βραδύτερον δὲ συμπράττει εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἀλεξίου Καλλιέργη (1283)[8] καὶ μνημονεύεται εἰς τὴν συνθήκην τοῦ 1299[9].

Κωνσταντῖνος Χορτάτζης ἀναφέρεται ἐν τῇ ἀπὸ Νοεμβρίου 1332 συνθήκῃ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου μετὰ τῶν Βενετῶν ὡς Βενετὸς ὑπήκοος ἔχων λαμβάνειν 240 ὑπέρπυρα «εἰς ἱκανοποίησιν πανίων μεταξωτῶν καὶ τζοχῶν καὶ ἄλλων εἰδῶν κρατηθέντων παρὰ ἀνθρώπων τῆς βασιλείας μου περὶ τὸν λιμένα τοῦ Ἱεροῦ»[10].

---

[1] G i u s e p p e G e r o l a, Per la cronotassi dei vescovi cretesi all'epoca Veneta, Venezia, 1914, σ. 38.

[2] Σ τ ε φ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ., σ. 48. Τὸ βιβλίον τοῦ G u i d o S c a f f i n i, Notizie intorno ai primi cento anni della Dominazione Veneta in Creta, Alessandria, 1907, ἔνθα (σ. 35-41) τὸ κείμενον τῆς συνθήκης, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν.

[3] Βλ. αὐτόθι, σ. 49-55, ἔνθα λεπτομερὴς ἐξιστόρησις τῶν γεγονότων.

[4] Αὐτόθι, σ. 46-48.

[5] Αὐτόθι, σ. 47, 51.

[6] Αὐτόθι, σ. 48.

[7] Αὐτόθι, σ. 54.

[8] Αὐτόθι, σ. 59.

[9] Ἐκδεδομένην ὑπὸ E. G e r l a n d, Das Archiv des Herzogs von Kandia im königl. Staatsarchiv zu Venedig, Strassburg, 1899, σ. 121, n. 20 καὶ σ. 127, n. 16, Σ τ ε φ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Συνθήκη μεταξὺ τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας καὶ Ἀλεξίου Καλλιέργου, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 14 (1902), σ. 303 καὶ Κ. Δ. Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, Ἡ συνθήκη Ἑνετῶν-Καλλέργη καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὴν κατάλογοι, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1949), σ. 266.

[10] M i k l o s i c h - M ü l l e r, Acta et diplomata græca medii ævi, τόμ. III, Vindobonnæ, 1865, ἀριθ. XXV, σ. 109. Βλ. καὶ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τῆς

'Αλέξιος Χορτάτζης ὁ Παλαιολόγος ἀναφέρεται ὡς ἤδη τεθνεὼς ἰδιοκτήτης γῆς ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ζίχνης ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 'Οκτωβρίου τοῦ 1353[1]· ἐν ἑτέρῳ ἐγγράφῳ ἀπὸ Μαρτίου 1355 ἀναφέρεται ὡς ζῶσα εἰσέτι πρῴην ἰδιοκτήτρια τῆς αὐτῆς γῆς ἡ **Παλαιολογίνα ἡ Χορτάτζαινα** (ἄνευ βαπτιστικοῦ)[2], ἥτις θὰ ἦτο σύζυγος ἢ ἀδελφή του[3]. "Αν οὗτος προήρχετο ἐκ τῶν Κρητῶν Χορτατσῶν, δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον.

Μανουὴλ Χορτάτζης, ἀνακαινιστὴς τοῦ ἐν Καντάνῳ Σελίνου καὶ εἰς θέσιν Λαμπιριανὰ ναοῦ τῆς 'Αγίας Κυριακῆς, κατὰ τὴν ἐν αὐτῷ ἐπιγραφὴν (14ου - 15ου αἰῶνος)[4].

'Αντώνιος Χορτάτσης, πατὴρ τοῦ Μικιολέτου καὶ Κωνσταντίνου, περὶ ὧν κατωτέρω. Εἶναι πιθανῶς ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ὑπὲρ οὗ τὸ ἀπὸ 31 Αὐγούστου 1466 ἔγγραφον τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας Cristoforo Moro[5].

'Αντώνιος Χορτάτσης, παρασχὼν τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν Βενετίαν, λαμβάνει ἰσοπολιτείαν πρὸς τοὺς Βενετοὺς τιμαριούχους καὶ προνόμια τῇ 24 Μαρτίου 1466[6]. 'Ο αὐτὸς πρὸς τὸν προηγούμενον;[7]

Μικιολέτος καὶ Κωνσταντῖνος Χορτάτσαι, υἱοὶ 'Αντωνίου (βλ. ἀνωτέρω), ἀνδραγαθήσαντες ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἁλώσει τῆς Χαλκίδος (1470)· ὁ πρῶτος ἔδρασε καὶ κατὰ τὴν συνωμοσίαν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1454), ὡς καὶ ἐν Χίῳ[8].

Κωνσταντῖνος Χορτάτσης, ζημιωθεὶς ἐν τῇ ἁλώσει τῆς Χαλκίδος, ὅστις προτείνεται τῇ 9 Νοεμβρίου 1492 ὅπως λάβῃ βοήθημα ἀπὸ 6 Φεβρουαρίου 1480[9], πιθανῶς ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν δεύτερον τῶν προηγουμένων δύο ἀδελφῶν[10].

συνθήκης παρὰ Thomas-Predelli, Diplomatarium Veneto-Levantinum, τόμ. I, Venetiis, 1880, ἀριθ. 118, σ. 232.

1 Actes de Chilandar publiés par L. Petit et B. Korablev, Saint-Petersbourg, 1911, ἀριθ. 141, σ. 298.

2 Αὐτόθι, ἀριθ. 142, σ. 300.

3 Βλ. Averkios Th. Papadopoulos, Versuch einer Genealogie der Palaiologen. 1259 - 1453, Speyer a. Rh., 1938, σ. 76 - 77, ἀριθ. 121.

4 Giuseppe Gerola, Monumenti Veneti nell' isola di Creta, τόμ. IV, Venezia, 1932, σ. 456 - 457 (ἀριθ. 30).

5 "Εγγρ. Γερμ. 'Αντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3β.

6 H. Noiret, Documents inédits κλπ., σ. 501.

7 Βλ. ἡμετέρας σημειώσεις ἀνωτέρω, σ. 254 - 255.

8 Μνημονευόμενοι ἐν ἐγγράφῳ Γερμ. 'Αντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2α. Βλ. καὶ τὰς εἰς αὐτὸ ἡμετέρας σημειώσεις (ἀνωτέρω, σ. 245 - 246) περὶ τοῦ ἐσφαλμένου τῶν παραδιδομένων χρονολογιῶν 1440 καὶ 1446.

9 N. Iorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades, 5ème série, Bucarest, 1915, σ. 205, ἀριθ. CCX.

10 Βλ. ἀνωτέρω, σ. 253 - 254, σημειώσεις εἰς ἔγγρ. Γερμ. 'Αντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3α.

Κωνσταντῖνος Χορτάτσης, ἀνδραγαθήσας πολλαχοῦ τῆς Κρήτης, ὑπὲρ οὗ τὸ ἀπὸ 1492 ἔγγραφον τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας Agostino Barbarigo, ἄδηλον ἂν ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν προηγούμενον[1].

'Αντώνιος Χορτάτσης, πατὴρ τοῦ ἑπομένου, μὴ ζῶν τῷ 1568, ἀπόγονος τῶν ἀνωτέρω Μικιολέτου καὶ Κωνσταντίνου.

Νικόλαος Χορτάτσης, τοῦ ποτὲ 'Αντωνίου, ἀμειβόμενος διὰ τὰς ὑπηρεσίας του διὰ τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1568 ἐγγράφου τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης· μήπως ὁ ὑπ' ἀριθ. 1 ἀνώνυμος τοῦ ἑπομένου γενεαλογικοῦ καταλόγου;[2]

«**Nicolaus Cortazi,** *Chastellanus*», τοῦ ὁποίου σώζεται ἐπιγραφικὸν χάραγμα (1512) ἐν ναῷ τοῦ χωρίου 'Απάνω 'Αργάθια Μονοφατσίου[3], πιθανώτερον διάφορος τοῦ προηγουμένου[4].

«**Τζώρτζης Χορτάτζης,** *κομμέσος τοῦ ἐκλαμπροτάτου ἀφεντὸς μισὲ Μαθαῖο Καλλέργη*», ὅστις κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1565, ὡς πληρεξούσιος τοῦ πλουσίου τούτου φεουδάρχου, ἔρχεται εἰς συμβιβασμὸν μετὰ πολλῶν ὀφειλετῶν τούτου, κατοίκων τῶν χωρίων Κυριάννα καὶ Καβούσι Ρεθύμνης, οἵτινες καὶ ὑπογράφουσι χρεωστικὰ συμβόλαια[5].

Γεώργιος Χορτάτζης, οὗ ὁ οἰκογενειακὸς τάφος σώζεται ἐντὸς τοῦ παρὰ τὴν μονὴν 'Ασωμάτων 'Αμαρίου ναϋδρίου τῆς 'Αγίας Παρασκευῆς, φέρων τὴν ἐπιγραφήν: «*Δέησης τὸν δούλων τοῦ Θ(ε)οῦ Γεωργίου τοῦ | Χορτάτζη καὶ τῆ⟨ς⟩ συβίου αὐτοῦ*»[6]. Αἱ ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας πλευρᾶς καὶ τῆς κόγχης τοῦ τάφου παραστάσεις τῶν τοιχογραφιῶν, οὐχὶ καλῶς διατηρουμένων, ἡρμηνεύθησαν μέχρι τοῦδε ποικιλοτρόπως. Κατὰ τοὺς παλαιοτέρους, ὁ εἰκονιζόμενος Γεώργιος Χορτάτζης εἶναι ὁ περιώνυμος ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1272 - 1278, πρὸς τὴν γνώμην δὲ ταύτην φαίνεται ἀποκλίνων καὶ ὁ ἐξετάσας ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του τὸ ζήτημα Στέφ. Ξανθουδίδης[7].

---

1 "Εγγρ. Γερμ. 'Αντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3α. Βλ. καὶ τὰς εἰς αὐτὸ σημειώσεις.

2 "Εγγρ. Γερμ. 'Αντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2α. Βλ. καὶ σημειώσεις (ἀνωτέρω, σ. 245).

3 Στεφ. Ξανθουδίδου, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, «'Αθηνᾶ», τόμ. 15 (1903), σ. 152.

4 Βλ. ἀνωτέρω, σ. 245, σημειώσεις εἰς ἔγγρ. Γερμ. 'Αντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2α.

5 'Ιωάννου Ε. Καλιτσουνάκι, 'Ανέκδοτα κρητικὰ συμβόλαια ἐκ τῆς 'Ενετοκρατίας, «Πρακτικὰ τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν», τόμ. 3 (1928), σ. 483 - 519 (βλ. ἀριθ. 6 - 16, σ. 494 κ.ἑξ.).

6 G. Gerola, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. II, Venezia, 1908, σ. 377 καὶ tavola 14, ἀριθ. 2, ὡς καὶ τόμ. IV, 1932, σ. 497 (ἀριθ. 10)· βλ. καὶ Βασιλείου Δ. Θεοφανείδου, Τάφος Γεωργίου Χορτάτζη παρὰ τὴν μονὴν τῶν 'Ασωμάτων 'Αμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 2 (1939), σ. 177 - 190.

7 Βλ. Στεφάνου Ξανθουδίδου, 'Επιστολαὶ ἀνέκδοτοι περὶ τοῦ τάφου Γεωργίου Χορτάτζη παρὰ τὴν μονὴν 'Ασωμάτων (ἐκδ. ὑπὸ Μιχ. Γ. Πρεβελάκι), αὐτόθι, τόμ. 4 (1941), σ. 89 - 95 (πρβλ. καὶ τὸ αὐτόθι, σ. 280, σχεδίασμα).

Ἀντιθέτως, ὁ G. Gerola δὲν θεωρεῖ τὰς τοιχογραφίας τόσον παλαιάς, ἀποκλείει δὲ τὸν ταυτισμὸν τοῦτον καὶ δι' ἱστορικοὺς λόγους[1], ὡς καὶ ὁ Β. Θεοφανείδης, ὅστις θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι ὁ τάφος ἀνῆκεν εἰς τὸν εὐθὺς προηγουμένως ἀναγραφόμενον Τζώρτζην Χορτάτζην τοῦ 1565[2]. Τὸ ζήτημα χρῄζει εἰσέτι ἐρεύνης[3].

Σταμάτης Χορτάτζης, πατὴρ τοῦ ἑπομένου, ἔχων ἀποθάνει τῷ 1565.

«Μανόλης Χορτάτζης τοῦ ποτὲ Σταμάτη», κάτοικος τοῦ χωρίου Κυριάννας Ρεθύμνης, ὅστις διὰ συμβολαίου ἀπὸ 5 Φεβρουαρίου 1565 συμβιβάζεται μετὰ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος Τζώρτζη Χορτάτζη ὡς ἐπιτρόπου τοῦ Ματθαίου Καλλέργη, ἵνα πληρώσῃ εἰς δόσεις τὸ ἐκ 400 ὑπερπύρων χρέος του[4]· προφανῶς δὲν ἀνήκει εἰς τοὺς εὐγενεῖς Χορτάτσας.

Ζώρζης Cortachi, ἀπὸ τὸ χωρίον Κούμους Ρεθύμνης, καπιτάνος ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Bernardin da Ascoli, ἔχων ὑπὸ τὰς διαταγάς του 140 στρατιώτας, κατὰ τοὺς στατιστικοὺς περὶ Κρήτης πίνακας τοῦ Πέτρου Καστροφύλακα (1584)[5].

Κλήμης Χορτάτζης, ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἀρκαδίου Ρεθύμνης, ὅστις, μονάζων μετὰ τοῦ αὐταδέλφου του Βησσαρίωνος ἐν τῇ πλησίον μονῇ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, μετέβη εἰς Ἀρκάδι καὶ ἀνήγειρε τὸν σημερινὸν ναὸν τοῦ Σωτῆρος, τὴν «μεγάλην ἐκκλησίαν» κατὰ τὸ χρονικὸν τῆς μονῆς[6]. Ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ τούτου, κατὰ τὴν βάσιν τοῦ κωδωνοστασίου, εὕρηται ἡ ἐπιγραφὴ *ΑΦ ΚΛΜ ΧΤΖ ΠΖ* (= 1587, Κλήμης Χορτάτζης)[7].

Βησσαρίων Χορτάτζης, ἀδελφὸς καὶ συμμοναστὴς τοῦ προηγουμένου, οἰκοδομήσας τὴν νότιον πλευρὰν τῆς μονῆς Ἀρκαδίου[8].

Ἀνδρέας Χορτάτζης, συμβολαιογράφος ἐν Χάνδακι, τοῦ ὁποίου αἱ συμβολαιογραφικαὶ πράξεις, τῶν ἐτῶν 1594-1635 σῴζονται εἰς τὰ κρατικὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας[9].

---

[1] G. Gerola, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. IV, σ. 497.

[2] Β. Δ. Θεοφανείδου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 188. Ὁ Θεοφανείδης δὲν ἐγνώριζε καὶ ἕτερον ὁμώνυμον, τὸν κατωτέρω Ζώρζην Cortachi, καπιτάνον ἐκ Κούμων.

[3] Βλ. καὶ Ἐμμανουὴλ Γενεράλι, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 4 (1941), σ. 16, σημ. 1.

[4] Ἰωάννου Ε. Καλιτσουνάκι, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 499-501 (ἀριθ. 7).

[5] Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, Ἡ Βενετοκρατουμένη Ἀνατολή. Κρήτη καὶ Ἑπτάνησος, Ἀθήνησι, 1934, σ. 64.

[6] Τιμοθέου Μ. Βενέρη, μητροπολίτου Κρήτης, Τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων, Ἀθῆναι, 1938, σ. 33.

[7] G. Gerola, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. IV, σ. 479 (ἀριθ. 13) καὶ Τιμοθέου Μ. Βενέρη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 48.

[8] Τιμοθέου, Μ. Βενέρη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 33.

[9] Σπυρίδωνος Μ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς Κρήτης ἐν τῷ Κρατικῷ Ἀρχείῳ τοῦ Βενετικοῦ Κράτους, ἐν Κερκύρᾳ, ἄ.ἔ. (1926), σ. 84 (ἀριθ. 304).

Κάλλιστος Χορτάτζης, μοναχός, ὑπογραφόμενος ὡς μάρτυς ἐν συμβολαίῳ ἀπὸ 1 Ἀπριλίου 1608 τῆς μονῆς τοῦ προφήτου Ἠλιοὺ τοῦ χωρίου Ρούστικα Ρεθύμνης[1].

Τζουάνες Χορτάτζης, πατὴρ τοῦ ἑπομένου, μὴ ζῶν τῷ 1625.

«Θοδωρῆς Χορτάτζης, ⟨*τοῦ*⟩ *ποτὲ μισὲρ Τζουάνε*», ὑπογράφων ὡς μάρτυς ἐν τέλει τῆς ἀπὸ 12 Νοεμβρίου 1625 διαθήκης τῆς Κερα-Μαριᾶς Φραγγοπούλου ἐκ Καστελλίου Τεμένους[2].

«π(α)π(ᾶ) Χορτάτζης» (ἄνευ βαπτιστικοῦ), ἔχων κεντήσει δύο ἐπιτραχήλια τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Μελχισεδὲκ Σανκβυνάτζου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει, παρὰ τὴν ὑπογραφήν του, καὶ τὴν χρονολογίαν *,ΑΧΠΘ'* (= 1689)[3].

Ἰωάννης Cortaci, ἐκ Χάνδακος, πατὴρ τῆς ἑπομένης, μὴ ὢν ἐν ζωῇ τῷ 1713.

«Elena Cortaci, τοῦ ποτὲ Ἰωάννη, ἐκ Χάνδακος, διαμένουσα ἀπὸ 45 ἐτῶν ἐν Σούδᾳ, μὲ τρία παιδιά», κατὰ τὴν ἀπὸ 24 Δεκεμβρίου 1713 ἀναφορὰν τοῦ ἐκτάκτου Προνοητοῦ τοῦ φρουρίου τῆς Σούδας[4].

2. Γενεαλογικὸς κατάλογος τῶν νεωτέρων εὐγενῶν Χορτατσῶν, ἐν Κρήτῃ καὶ Σμύρνῃ[5].

1. Ἀγνώστου βαπτιστικοῦ καὶ ἀμάρτυρος **Χορτάτσης,** ἀκμάσας κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 16ου αἰῶνος ἐν Ρεθύμνῳ, πατὴρ τῶν ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3. Μήπως ὁ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἀναγραφῇ Νικόλαος Χορτάτσης τοῦ 1568;[6]

2. **Γεώργιος Χορτάτζης,** ὁ ἔξοχος Ρεθύμνιος ποιητὴς τῆς τραγῳδίας «Ἐρωφίλη», ἐκδοθείσης τὸ πρῶτον τῷ 1637, ὅτε οὗτος δὲν ἔζη πλέον, καὶ γραφείσης πάντως μετὰ τὸ 1581[7]. Περὶ τοῦ βίου του οὐδὲν γνωρίζομεν.

---

[1] Ἀνδρέου Π. Βουρδουμπάκι, Κρητικὰ ἔγγραφα ἐκ τῆς Ἐνετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, «Χριστιανικὴ Κρήτη», τόμ. 2 (1915), σ. 351-352 (ἀριθ. III).

[2] Κωνστ. Ἀμάντου, Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις, ἄ.ἔ. (1928), σ. 30-32 (ἀριθ. 7), στ. 54.

[3] Ἐμμανουὴλ Γενεράλι, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 4 (1941), σ. 31 (ἀριθ. 3-4)· πρβλ. καὶ **Βασ.** Δ. Θεοφανείδην, αὐτόθι, τόμ. 2 (1939), σ. 190.

[4] Κ. Δ. Μέρτζιου, Ὀνομαστικὸς κατάλογος τῶν ἐν Σούδᾳ Κρητῶν τοῦ 1713, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 10 (1956), σ. 25 (ἀριθ. 28).

[5] Βλ. καὶ τὸ κατωτέρω ἐν σ. 296-297 παρατιθέμενον γενεαλογικὸν δένδρον.

[6] Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2α καὶ τὰς ἐν σ. 245 σημειώσεις.

[7] Βλ. τὴν κριτικὴν τοῦ ἔργου ἔκδοσιν ὑπὸ Στεφ. Ξανθουδίδου, Ἐρωφίλη, τραγῳδία Γεωργίου Χορτάτζη (1600) ἐκδιδομένη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου, Athen, 1928· τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν βλ. εἰς Μ. Ἰ. Μανούσακα, Κριτικὴ βιβλιογραφία τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου», «Ἑλλη-

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Νικολ. Κομνηνοῦ Παπαδοπούλου[1], ἦτο θεῖος πρὸς πατρὸς τοῦ ὁμωνύμου ἰατροῦ (ἀριθ. 4).

3. **Κωνσταντῖνος Χορτάτσης,** εἰς ὅν, ὡς καὶ εἰς τοὺς υἱούς του, ἐχορηγήθησαν προνόμια κατ' ἀντίγραφον χρονολογούμενον ἀπὸ Ἀπριλίου 1645[2]· ἐν ἐγγράφῳ τῆς 23 Ὀκτωβρίου 1646[3] ἀναφέρεται ὡς πατὴρ τῶν ἑπομένων ὑπ' ἀριθ. 5, 6, 7 (Ἰωάννου, Παύλου καὶ Ἐμμανουήλ), ἄδηλον ὅμως ἂν ἔζη εἰσέτι τότε. Ἦτο ἄρα καὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 4, 8 καὶ 9 — ἀδελφῶν ὄντων τῶν ἀνωτέρω (βλ. ἀριθ. 8 καὶ 9) — πατὴρ καὶ συνεπῶς ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου ὑπ' ἀριθ. 2.

4. **Γεώργιος Χορτάτσης,** ἰατρός. Κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ Νικόλ. Κομνηνὸν Παπαδόπουλον, ἔσχε θεῖον πρὸς πατρὸς τὸν ὁμώνυμον ποιητὴν (ὑπ' ἀριθ. 2), ἀπεβίωσε δὲ περὶ τὸ 1658 ἐν Χάνδακι, ὅπου, καταφυγὼν μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ρεθύμνου (1646), εἶχε γίνει ἀρχίατρος[4]. Ἐσπούδασεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Παδούης, ἔνθα σῴζεται τὸ ὄνομα καὶ τὸ οἰκόσημον αὐτοῦ ὑπὸ χρονολογίαν 1642[5]. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξέδωκε τῷ 1654 ἰατρικὴν πραγματείαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Trutina medica...» κλπ.[6]. Ἕτερον ἔργον του περὶ ὑδροφοβίας[7] λανθάνει.

5-6. **Ἰωάννης καὶ Παῦλος Χορτάτσαι,** υἱοὶ τοῦ Κωνσταντίνου (ἀριθ. 3), μεθ' οὗ ἔλαβον προνόμια πρὸ τοῦ 1645, διακριθέντες, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ των Ἐμμανουὴλ (ἀριθ. 7) κατὰ τὴν ἐναντίον τῆς πολιορκουμένης ὑπὸ τῶν Τούρκων πόλεως Ρεθύμνης μεγάλην ἔφοδον τούτων τῇ 10/20 Ὀκτωβρίου 1646[8].

7. **Ἐμμανουὴλ Χορτάτσης,** ἀδελφὸς τῶν δύο προηγουμένων, μεθ' ὧν διεκρίθη κατὰ τὴν ἄμυναν τῆς γενετείρας του Ρεθύμνης τῷ 1646 (βλ. ἀριθ. 5-6). Ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν πιστοποιήσεων τῶν κατὰ καιροὺς ἐκτάκτων Προνοητῶν τοῦ βενετικοῦ φρουρίου τῆς Σούδας, οὗτος εὑρίσκετο ἐν αὐτῷ,

νικὴ Δημιουργία», τόμ. 12 (1953), σ. 99-100 (ἀριθ. 30-33) καὶ Τοῦ αὐτοῦ, La littérature crétoise à l'époque vénitienne, «Hellénisme Contemporain», τόμ. IX (1955), σ. 109-110.

[1] Nicolai Comneni Papadopoli, Historia Gymnasii Patavini, τόμ. II, Venetiis, 1726, σ. 306 (ἀριθ. CCXL).

[2] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2β.

[3] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2γ.

[4] Nicolai Comneni Papadopoli, ἔνθ' ἀνωτ.

[5] G. Gerola, Gli stemmi cretesi dell' università di Padova, «Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti», τόμ. LXXXVIII — parte seconda (1929), σ. 252, ἀριθ. 51.

[6] Περιγραφομένην ὑπὸ E. Legrand, Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle, τόμ. 2, Paris, 1894, ἀριθ. 407, σ. 72-76.

[7] Ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Nicol. Comneni Papadopoli, ἔνθ' ἀνωτ.

[8] Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2γ καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

ἐκτελῶν ἴσως στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, τὸν Μάϊον τοῦ 1667[1], ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος, τὸν Ὀκτ. καὶ Δεκ. 1669[2], καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη μετὰ ταῦτα, ἤτοι τῷ 1670[3], τῷ 1674[4] καὶ τῷ 1689[5]. Ἐν τῷ μεταξὺ φαίνεται ὅτι ἐπεσκέφθη τὴν Βενετίαν ἐν ἔτει 1677[6], ὅτε, θανόντος ἐκεῖ τοῦ ἀδελφοῦ του Μελετίου, ἀρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας (βλ. τὸν ἑπόμ. ἀριθ. 8), ἐχορηγήθη ἐξ ὁλοκλήρου εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας ἡ κάρπωσις τῆς ἐν Κερκύρᾳ μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Μωραΐτη, ἥτις εἶχε κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος 1676 παραχωρηθῆ εἰς αὐτὸν καὶ τὸν Μελέτιον[7]. Ἀνακτηθείσης τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη, ἦλθε μετὰ τῶν υἱῶν του εἰς Ναύπλιον, ὅπου προσέφερε μετ' αὐτῶν νέας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς Βενετούς, δι' ἃς ἔτυχεν ἐγγράφου εὐαρεσκείας τῇ 16 Ὀκτωβρίου 1691[8]. Ἀπεβίωσε δ' ἐν Ναυπλίῳ τῷ 1709[9], εἰς λίαν προβεβηκυῖαν βεβαίως ἡλικίαν, καταλιπὼν τρεῖς υἱούς, τὸν Μελέτιον, τὸν Λούκαν καὶ τὸν Φραγκῖσκον (βλ. ἀριθ. 10-12), τοῦ τετάρτου ἔχοντος ἤδη τελευτήσει πρότερον (βλ. ἀριθ. 13).

8. **Μιχαὴλ-Μελέτιος Χορτάτσης,** ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας. Ἀδελφὸς τοῦ ἰατροῦ Γεωργίου (ἀριθ. 4), ὡς ὑπογράφεται ἐν τῷ βιβλίῳ τούτου «Trutina medica»[10], καὶ τοῦ Ἐμμανουὴλ (ἀριθ. 7)[11], ἄρα καὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 5-6, ὡς καὶ τοῦ 9 (βλ. κατωτέρω). Ἐγεννήθη ἐν Ρεθύμνῳ τῷ 1614[12] καὶ ἐσπούδασε θεολογίαν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παδούης[13]. Ἐχειροτονήθη ἱερεὺς ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου Μεταξᾶ, ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου (1628-1646), πιθανώτατα ὅτε οὗτος ἐχρημάτισε καὶ Φιλαδελφείας (1632-1635), ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ὁμιλίας ἣν ἐξεφώνησε τότε καὶ ἐτύπωσε βραδύτερον, τῷ 1642, ἐν Βενετίᾳ[14]. Τῷ 1650 καὶ 1653

[1] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2δ.

[2] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2ε καὶ 2στ.

[3] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2ζ.

[4] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3γ.

[5] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4β.

[6] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3γ καὶ 3δ.

[7] Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4β καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

[8] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4ς.

[9] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 6.

[10] Βλ. E. Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 73, ὅπου ἀναδημοσιεύεται ἐπίγραμμα φέρον ὑπογραφὴν «Michael Cortacius Sac. Auct. frat.». Βλ. καὶ Nicol. Comneni Papadopoli, ἔνθ' ἀνωτ.

[11] Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4β.

[12] Βλ. Ἀνδρονίκου Κ. Δημητρακοπούλου, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα, ἐν Λειψίᾳ, 1871, σ. 58-59.

[13] Nicol. Comneni Papadopoli, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 306.

[14] Βλ. τὴν ἀναγραφὴν τῆς ὁμιλίας ταύτης τοῦ Χορτάτση παρὰ E. Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. 1, Paris, 1894, ἀριθ. 319, σ. 429-430.

ἦτο ὑποψήφιος διδάσκαλος τῆς ἐν Βενετίᾳ σχολῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος[1], εἰς ἣν ἐξελέγη καὶ ἐδίδαξεν ἀπὸ τοῦ 1655 ἐπὶ διετίαν[2]. Ἀπὸ τοῦ 1657 μέχρι τοῦ 1677, ὅτε ἀπεβίωσεν, ἐχρημάτισεν ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας[3] καὶ κατέλιπεν ἐν Βενετίᾳ πολλὰ ἴχνη τῆς δράσεώς του[4]. Τὴν θεολογικήν του συγκρότησιν μαρτυρεῖ καὶ ἀνέκδοτον σύγγραμμά του ὑπὸ τὸν τίτλον « *Ἐκ τῶν περὶ τῆς τρισυποστάτου θείας οὐσίας ἑρμηνειῶν τε καὶ ἀποριῶν ἐξηγήσεων Μιχαήλου τοῦ Χορτακίου: Πότερον ἐν τῷ Θεῷ πρόβλησίς ἐστιν;* »[5]. Ἕτερον ἔργον του ἐπιγραφόμενον « De inauguratione Joh. Pisauri, Veneti principis », ἐκδοθὲν τῷ 1658 ἢ 1659, λανθάνει[6]. Εἶχεν ἐπίσης ἀλληλογραφίαν πρὸς λογίους ἄνδρας τῆς ἐποχῆς του[7], πολλὰ δὲ βιβλία τυπωθέντα ἐν Βενετίᾳ περιέχουν ἀφιερώσεις καὶ ἐγκώμια εἰς αὐτόν[8]. Τὴν ἐν Κερκύρᾳ εἰς

---

[1] Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, ἐν Ἀθήναις, 1939 (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Θ'), σ. 177.

[2] Αὐτόθι, σ. 178.

[3] Ἰ. Βελούδου, Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ, ἔκδ. β', Βενετία, 1893, σ. 78. Βλ. καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν ἀνήκοντα εἰς τοὺς Φιλαδελφείας μητροπολίτας, Βενετία, 1893, σ. 53 - 57.

[4] Βλ. συστατικὴν ἐγκύκλιον αὐτοῦ εἰς βιβλίον τοῦ 1667 παρὰ E. Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. 2, ἀριθ. 471, σ. 199 - 200 καὶ πιστοποιητικὰ χορηγηθέντα ὑπ' αὐτοῦ, αὐτόθι, τόμ. 3, Paris, 1895, σ. 354 καὶ τόμ. 5, Paris, 1903, σ. 390 καὶ 423 - 424. Βλ. καὶ αὐτόθι, σ. 375 - 376 καὶ 393 περὶ τῆς στάσεως αὐτοῦ ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης.

[5] Δ. Μ. Σάρρου, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ΕΕΒΣ, τόμ. 9 (1932), σ. 132 (ἀριθ. [34] 77, φ. 179r - 186v)· πρβλ. καὶ Μ. Ι. Γεδεὼν ἐν « Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ », τόμ. 8 (1888), σ. 194, σημ. 37. — Ἕτερον « θεολογικὸν ἀπάνθισμα » φέρεται ἐν κώδ. 493 (ἀριθ. 5) καὶ 643 (ἀριθ. 4) τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἁγιοταφιτικοῦ Μετοχίου (Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. 5, ἐν Πετρουπόλει, 1915, σ. 52 καὶ 205).

[6] Μνημονεύεται ὑπὸ Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον... ἐκδοθὲν ὑπὸ Γεωργ. Κρέμου, Ἀθήνησι, 1872, σ. 454· βλ. καὶ E. Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. 3, σ. 564. Τὸν χρόνον τῆς ἐκδόσεως συνάγομεν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Giovanni Pesaro ἐχρημάτισε Δόγης Βενετίας ἀπὸ 1658 - 1659.

[7] Βλ. Περικλ. Γ. Ζερλέντου, Ἰωάννου Καρυοφύλλου πρὸς Μελέτιον Χορτάκιον καὶ τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολαί, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 73 - 87 (βλ. 85 - 86). — Νεκταρίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων αὐτόγραπτοι 5 ἐπιστολαί, ἐκδίδοντος Μ. Ἰ. Γεδεών, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1913, σ. 13 - 18 (ἀριθ. Α' - Γ'). — Βλ. καὶ Π. Ἀραβαντινὸν ἐν « Πανδώρᾳ », τόμ. 13 (1863), σ. 185, ἀριθ. 17 καὶ 25.

[8] Οἷα αἱ ἀκολουθίαι τοῦ Ἐμμαν. Τζάνε Μπουνιαλῆ αἱ ἀναγραφόμεναι παρὰ E. Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. 2, ἀριθ. 438 (σ. 129 - 133, ἔτος 1661), ἀριθ. 464 (σ. 195 - 196, ἔτ. 1665), ἀριθ. 504 (σ. 270 - 271, ἔτ. 1671) καὶ ὁ « Κρητικὸς Πόλεμος » τοῦ ἀδελφοῦ του Μαρίνου (αὐτόθι, ἀριθ. 565, σ. 391 - 399)· ὁμοίως Εὐαγγέλιον τοῦ 1671 (αὐτόθι, τόμ. 3, ἀριθ. 712, σ. 91 καὶ Κ. Δ. Μέρτζιος, « Ἠπειρωτικὰ Χρονικά », τόμ. 10 (1935), σ. 56 - 57).

αὐτὸν ἐξ ἡμισείας παραχωρηθεῖσαν μονὴν φαίνεται ὅτι δὲν ἐπρόφθασε νὰ καρπωθῇ, ἕνεκα τοῦ θανάτου του, διὸ καὶ ἐδόθη αὕτη ἐξ ὁλοκλήρου τῇ 10 Ἀπριλίου 1677 εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἐμμανουήλ[1].

9. **Ἀθανάσιος Χορτάτσης,** ἐπίσκοπος Ρεθύμνης, ἀδελφὸς τοῦ Ἐμμανουὴλ (ἀριθ. 7) — ἀφοῦ ὁ υἱὸς τούτου Φραγκῖσκος φέρεται ὡς ἀνεψιός του — ἄρα καὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 4 - 6 καὶ 8. Πότε ἀκριβῶς (μετὰ τὸ 1646) διῴκησε τὴν ἐπισκοπὴν τῆς γενεθλίου του πόλεως, ἄγνωστον. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1688 πάντως εὑρίσκομεν αὐτὸν ἐν Πελοποννήσῳ λαμβάνοντα παρὰ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας τὴν παρὰ τὸ χωρίον Μέρμπακα τῆς Ναυπλίας μονὴν τῆς Θεοτόκου[2]· ἔλαβεν ἐπίσης τὴν ἐγγὺς μονὴν τοῦ Ἁγ. Θεοδοσίου καὶ αἱ δωρεαὶ αὗται ἐπεκυρώθησαν δι' ἀλλεπαλλήλων ἐγγράφων[3]. Τὰς μονὰς ταύτας ὁ Ἀθανάσιος παρεχώρησε βραδύτερον εἰς τὸν ἀνεψιόν του Φραγκῖσκον (ἀριθ. 12)[4], ἀπεβίωσε δὲ μικρὸν πρὸ τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1708, ὅτε βλέπομεν αὐτὰς χορηγουμένας εἰς τὸν ἱερομόναχον Παρθένιον Μαρούφην[5] καὶ ἀπογραφομένας[6].

10. **Μελέτιος Χορτάτσης,** ἱερεύς, υἱὸς τοῦ Ἐμμανουὴλ (ἀριθ. 7), ζῶν κατὰ τὸν θάνατον τούτου ἐν Ναυπλίῳ τῷ 1709[7]. Εἰς αὐτὸν παρεχωρήθησαν κτήματα ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Λούκα (ἀριθ. 11).

11. **Λούκας Χορτάτσης,** ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου (ἀριθ. 10) καὶ τῶν δύο ἑπομένων (ἀριθ. 12 - 13). Τῇ 2 Ἰουνίου 1691 ἐγένετο πρότασις περὶ παραχωρήσεως κτημάτων τινῶν ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας εἰς τὴν ἐν Ναυπλίῳ οἰκογένειάν του[8]. Ὁ Λούκας παρεχώρησε τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγ. Θεοδοσίου (ἢ ἄλλο κτῆμα;) εἰς τὸν ἀδελφόν του παπᾶ Μελέτιον[9]. Ἔζη εἰσέτι τῷ 1709 ἐν Ναυπλίῳ, ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ πατήρ του Ἐμμανουήλ[10]. Πιθανώτατα οὗτος εἶναι ὁ ἀναφερόμενος ὡς φονευθεὶς κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου τῷ 1715 ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση, οὗ ἡ χήρα ᾐχμαλωτίσθη τότε ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐξηγοράσθη τῷ 1716 μετὰ τοῦ υἱοῦ ὃν ἔτεκεν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ[11].

12. **Φραγκῖσκος Χορτάτσης,** ἀδελφὸς τῶν δύο προηγουμένων (ἀριθ.

---

[1] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4β.

[2] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4δ, 5α - 5γ.

[3] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4ε, 4η, 4θ, 5α - 5γ.

[4] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5.

[5] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5ε - 5ϛ.

[6] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5ζ.

[7] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 6.

[8] Σπυρ. Π. Λάμπρου, Σημειώσεις περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας, « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 21 (1927), σ. 35.

[9] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5δ · βλ. καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

[10] Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 6.

[11] Βλ. ἔγγρ. Whittall, στ. 59 - 62 καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις (ἀνωτέρω, σ. 274).

10-11). Ἔδρασεν ἐν Πελοποννήσῳ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔτυχεν εὐαρεσκείας ἐκ μέρους τοῦ Προνοητοῦ τῷ 1694[1]. Ὑπὸ τοῦ ἐκ πατρὸς θείου του Ἀθανασίου (ἀριθ. 9) παρεχωρήθησαν εἰς αὐτὸν τὰ μονύδρια τῆς Παναγίας ἐν Μέρμπακᾳ καὶ τοῦ Ἁγ. Θεοδοσίου[2]. Διαφυγὼν κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσιν τοῦ Ναυπλίου τῷ 1715, μόνος, φαίνεται, ἐκ τῶν ἀδελφῶν του, διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Carlo Ruzzini τῇ 18 Ὀκτωβρίου 1719 Πρόξενος τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ[3]. Δι' αὐτοῦ μετεφυτεύθη οὕτως εἰς τὴν ἐμπορικῶς ἀκμάζουσαν πρωτεύουσαν τῆς Ἰωνίας ἡ οἰκογένεια τῶν Χορτατσῶν. Τῷ 1725 ἐπεδίωξε νὰ διορισθῇ Πρόξενος εἰς τὸ ὑπὸ ἵδρυσιν βενετικὸν Προξενεῖον ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε τοῦτο[4]. Ὡς Πρόξενος Σμύρνης προσυπογράφει πιστοποίησιν ἐφημερίου τῆς μητροπόλεως Σμύρνης ἀπὸ 2 Φεβρουαρίου 1733 περὶ τελέσεως γάμου[5]. Τῇ 6 Δεκεμβρίου 1739 ἠγόρασε παρὰ τῆς Σταματούλας Ὁμήρου, χήρας Γεωργίου Μιχ. Φωτεινοῦ, καὶ τῆς θυγατρός της Μαρίας τὸν εἰς τὰ Γυαλάδικα τῆς Σμύρνης βερχανὲν (= φράγκικο χάνι), ὀνομασθέντα «χαλκαλῆ καποῦ» ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Χορτάτση ἐπὶ τῆς μεγάλης θύρας τοποθετηθέντος βαρέος σιδηροῦ κρίκου (χαλκᾶ) ὡς ρόπτρου, μετὰ κεφαλῆς βενετικοῦ λέοντος[6]. Τῇ δὲ 10 Νοεμβρίου 1741 συνέταξε τὴν διαθήκην του[7]. Τῇ 10 Μαΐου 1743 ἠγόρασεν οἰκίαν ἐν Μπουρνόβᾳ[8]. Τὴν θέσιν τοῦ Προξένου διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντος μικρὸν πρὸ τοῦ 1750[9]. Ἔσχε σύζυγον ὀνόματι ἴσως **Ἀδριανούλαν,** θανοῦσαν τῷ 1759[10], υἱοὺς δὲ[11] τὸν Λούκαν (ἀριθ. 18, τὸν καὶ διάδοχόν του ἐν τῇ θέσει τοῦ Προξένου), τὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν Μανολάκην (ἀριθ. 14-15).

13. **[;] Χορτάτσης** (ἀγνώστου βαπτιστικοῦ), υἱὸς τοῦ Ἐμμανουὴλ (ἀριθ. 7), ὅστις Ἐμμανουὴλ ἐν ἐγγράφῳ μὲν τῆς 10 Ἀπριλίου 1677 ἀναφέρεται ὡς ἔχων τέσσαρας υἱούς[1], ἐν ἑτέρῳ δὲ[2] ὅτι τῷ 1709, ὅτε ἀπεβίωσε, κατέλιπε τρεῖς υἱοὺς (τοὺς γνωστοὺς ἡμῖν ὑπ' ἀριθ. 10-12). Ὁ τέταρτος οὗτος λοιπόν, περὶ οὗ οὐδὲν γνωρίζομεν, φαίνεται ὅτι ἀπέθανε μεταξὺ τῶν δύο τούτων χρονολογιῶν (1677-1709).

---

1 Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4ζ.

2 Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5.

3 Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

4 Βλ. τὰς αὐτόθι σημειώσεις.

5 Ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, ἐν Ἀθήναις, 1939, σ. 148· τὸ ἐνταῦθα *Franco* Cortazzi ἀναγνωστέον βεβαίως *Franc(esc)o* Cortazzi.

6 Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 29-30, σημ. 2 καὶ Νίκου Καραρᾶ, Οἰκογενειακὰ Χρονικά. Ἡ οἰκογένεια τῶν Ὁμήρων τῆς Σμύρνης, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», τόμ. 7 (1956), σ. (ἀνατύπου) 16, σημ. 2.

7 Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 10.

8 Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 9 καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

9 Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 10.

10 Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, τεῦχ. Α', ἐν Ἀθήναις, 1906, σ. 91-92, σημ. 1.

11 Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 10 καὶ 11.

14. **Μιχαὴλ Χορτάτσης,** υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου (ἀριθ. 12), οὗτινος τὰς ἐν Βενετίᾳ καταθέσεις κληρονομεῖ τῷ 1750 μετὰ τῶν ἀδελφῶν του Μανολάκη καὶ Λούκα (ἀριθ. 15 καὶ 18)[3]. Ἐκ τῶν πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς ἀδελφούς του ἐμπορικῶν ἐπιστολῶν (ὧν μία τοῦ 1779) προκύπτει ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἠσχολεῖτο μετὰ τούτων ἐν Σμύρνῃ εἰς ἐμπορικὰς ὑποθέσεις[4]. Τίς ἐκ τῶν δύο, ὁ Μιχαὴλ οὗτος ἢ ὁ Μανολάκης, ἦτο ὁ κατὰ τὸ 1797/9 ἐν Ρωσίᾳ ἐγκατεστημένος ἀδελφὸς τοῦ Λούκα, χάριν τοῦ ὁποίου ὁ τελευταῖος οὗτος ἐμερίμνησε τότε νὰ ἐκδοθῇ τὸ περὶ εὐγενοῦς καταγωγῆς τῶν Χορτατσῶν πιστοποιητικὸν τοῦ ἐν Σμύρνῃ Ρώσου Προξένου[5], δὲν γνωρίζομεν.

15. **Μανολάκης Χορτάτσης,** ἔμπορος ἐν Σμύρνῃ, ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου Μιχαὴλ ὑπ' ἀριθ. 14 (ὃν βλέπε), ὡς καὶ τοῦ κατωτέρω Λούκα (ἀριθ. 18), πατὴρ δὲ τοῦ ἑπομένου (ὑπ' ἀριθ. 16).

16. **Παῦλος Μανολάκη Χορτάτσης,** υἱὸς τοῦ προηγουμένου καὶ πατὴρ τῆς ἑπομένης, ἣν βλέπε. Οὐδὲν περὶ αὐτοῦ γνωρίζομεν.

17. **Ἑλένη Παύλου Μανολάκη Χορτάτση,** θανοῦσα ἐν Σμύρνῃ τῷ 1884, μεθ' ἧς ἐξέλιπεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἡ οἰκογένεια Χορτάτση, κατὰ τὸν Ν. Χ. Κωστῆν[6]. Ὑπῆρξεν ἡ τελευταία κάτοχος τῆς ἑτέρας τῶν συλλογῶν τῶν ἐγγράφων τῆς οἰκογενείας της, τῆς περιελθούσης μετὰ τὸν θάνατόν της εἰς τὸν Γερμ. Ἀντωνιάδην (περὶ ὧν ἐπραγματεύθημεν ἐν κεφ. 1 τοῦ πρώτου μέρους τῆς παρούσης μελέτης). Τοῦτο δεικνύει ὅτι ὄντως κατήγετο ἐκ τοῦ εὐγενοῦς κλάδου τῶν Χορτατσῶν[7].

18. **Λούκας[8] Χορτάτσης,** υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου (ἀριθ. 12) καὶ ἀδελφὸς τῶν ἀνωτέρω Μιχαὴλ καὶ Μανολάκη (ἀριθ. 14-15). Ἐγεννήθη ἐν

---

1 Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4β.

2 Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 6.

3 Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 10.

4 Ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 11.

5 Τὸ ἔγγρ. Whittall, περὶ οὗ ἀνωτέρω, μέρος Α', κεφ. 2 (βλ. σ. 267 κ.ἑξ.).

6 Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 92, σημ. 1 (τῆς σ. 91).

7 Ὁ Κωστῆς δὲν προσδιορίζει ἂν ἡ Ἑλένη εἶχε πατέρα ἢ σύζυγον τὸν Παῦλον, οὔτε ἂν ὁ πατὴρ τούτου Μανολάκης εἶναι ὁ ἀνωτέρω (ὑπ' ἀριθ. 15) υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου· ὅτι ὅμως τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, φαίνεται σχεδὸν βέβαιον.

8 Ὁ τύπος *Λούκας* (κατ' ἰταλικὴν προφανῶς ἐπίδρασιν, ἀντὶ *Λουκᾶς*) φαίνεται ὅτι ἦτο συνήθης παλαιότερον. Εἰς σμυρναϊκὰ ἔγγραφα φέρεται ἐπίσης τῷ 1688 ὁ *Λούκας Ὅμηρος* (Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 19) καὶ τῷ 1806 ὁ *Λούκας τοῦ ποτὲ Νικολάου Κυριαζῆ* (αὐτόθι, σ. 110-111). Ὁ τύπος σώζεται καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ τῆς Κρήτης.

Ναυπλίῳ περὶ τῷ 1714[1], ἀπεβίωσε δ' ἐν Σμύρνῃ τῇ 5 Ἀπριλίου 1799[2], κατὰ τὰς ἐγκύρους πληροφορίας τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, ὅστις ἐδημοσίευσε καὶ τὴν εἰκόνα του ἐκ τῆς παρὰ τῷ ἀπογόνῳ του Whittall αὐθεντικῆς προσωπογραφίας του[3], διάφορον τῆς ὑπὸ E. Giraud ἐξ ἑτέρας προσωπογραφίας του δημοσιευθείσης[4] καὶ ὑφ' ἡμῶν ἔναντι ἀναδημοσιευομένης. Διεδέχθη τὸν πατέρα του Φραγκῖσκον, θανόντα ὀλίγον πρὸ τοῦ 1750, ὡς Πρόξενος τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ[5] καὶ παρέμεινεν ἐν τῇ ἐπισήμῳ ταύτῃ θέσει μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1797 καταλύσεως τῆς Βενετικῆς Πολιτείας ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος[6]. Ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ταύτην ἀναφέρεται ἐν τῷ ἀπὸ 1761 προικοσυμφώνῳ τοῦ ἐν Σμύρνῃ Κρητὸς Μιχαὴλ Πατρικίου († 1791)[7], προσεπικυροῖ τῇ 1 Ὀκτωβρίου 1786 πιστοποίησιν περὶ τῆς ἐξ εὐγενῶν καταγωγῆς τοῦ γνωστοῦ λογίου Κρητὸς Ἰωάννου Μικέλη[8] καὶ ἀλληλογραφεῖ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν πρὸς τὸν μητροπολίτην Σμύρνης Γρηγόριον (τὸν εἶτα οἰκουμεν. πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε΄) περὶ τῆς τιμωρίας βιαιοπραγήσαντος κατὰ χριστιανῆς νεάνιδος Βενετοῦ ὑπηκόου[9]. Μνημονεύεται ἐπίσης ὡς προβὰς τῷ 1774 εἰς διαβήματα, κατ' ἐντολὴν τῆς Βενετικῆς Γερουσίας, παρὰ τῷ ἐν Πάρῳ ναυλοχοῦντι Ῥώσῳ ναυάρχῳ Σπυρίδωφ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθέρας ναυσιπλοΐας εἰς τὰ βενετικὰ ἐμπορικὰ σκάφη[10].

---

1 Κατὰ τὴν ἀπὸ 16 Ὀκτωβρίου 1910 ἐπιστολὴν τοῦ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ πρὸς τὸν Σπυρ. Λάμπρον τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τούτου ἐν «Νέῳ Ἑλληνομνήμονι», τόμ. 7 (1910), σ. 339.

2 Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 91, σημ. 1.

3 «Νέος Ἑλληνομνήμων», ἔνθ' ἀνωτ., σ. 340.

4 Edmund Giraud, Family Records, London, 1934, ἔναντι σ. 3.

5 Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἔνθ' ἀνωτ. Αἱ περὶ τῆς δράσεως τῶν δύο τούτων Χορτατσῶν εἰδήσεις δέον βεβαίως ν' ἀναζητηθῶσι κατὰ κύριον λόγον εἰς τὰς ἀνεκδότους ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βενετίας «Relazioni dei Consoli in Smirna (1662 - 1797)», ὧν ἀντίγραφον καὶ ἐν τῇ Ἐθν. Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων (βλ. Σπ. Λάμπρου, Ἑλληνικὰ ἱστορήματα ἐν Παρισίοις, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 15 (1921), σ. 294, ἀριθ. XII - 2097).

6 Κατὰ τὴν κατακλεῖδα τοῦ ἐγγράφου Whittall (βλ. ἀνωτέρω, σ. 270 καὶ 274).

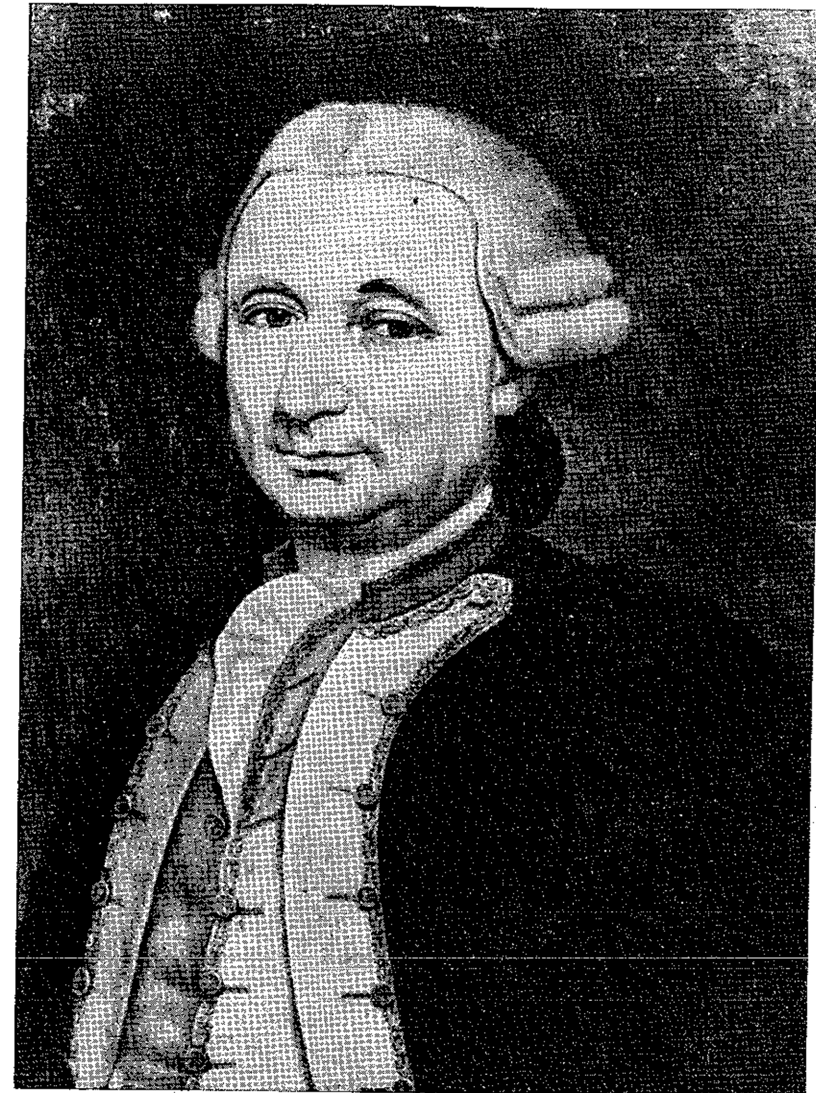
7 Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 91, σημ. 1 (ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἐν σ. 90, σημ. 2 γραφόμενα).

8 Ἐκδιδομένην αὐτόθι, σ. 91.

9 Βλ. Γ. Γ. Παππαδοπούλου - Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον πρωταθλητὴν τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος, τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τὸν Ε΄, τόμος δεύτερος, ἐν Ἀθήναις, 1866, σ. 516 - 517 (ἀριθ. 39γ), ἔνθα ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου πρὸς Λ. Χορτάτσην ἀπὸ 26 Ὀκτωβρίου (ἔ.π.) 1786, καὶ σ. 517 - 518, σημ. α΄, ἔνθα ἀπάντησις τούτου (ἰταλιστὶ) πρὸς τὸν Γρηγόριον ἀπὸ 6 Νοεμβρίου 1786.

10 Ἀθαν. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν (1453 - 1798), ἐκδιδόντος ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1870, σ. 519.

12 - 1 - 1957

Λούκας Φραγκ. Χορτάτσης (1714 ci. - 1797)
Πρόξενος τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ
(Edmund Giraud, Family Records, London, 1934, ἔναντι σ. 3)

Τὸ ἔτος 1797 ὑπῆρξε μοιραῖον διὰ τὴν μακρὰν ταύτην σταδιοδρομίαν του.
Διότι κατ' αὐτὸ ἔλαβε χώραν, τῇ 4/15 Μαρτίου, ἡ μεγάλη ὀχλοκρατικὴ τα-
ραχὴ καὶ πυρκαϊὰ ἡ καταστρέψασα τὸ κάλλιστον τμῆμα τῆς Σμύρνης[1], ἥτις
προεκλήθη ἐκ τοῦ φόνου Τούρκου γιανιτσάρου ὑπὸ Ζακυνθίου ὑπηκόου τῆς
Βενετίας, ὃν ὡς Πρόξενος ταύτης ὁ Λούκας Χορτάτσης ἠρνήθη νὰ παρα-
δώσῃ[2]. Ἐπακόλουθον τῶν γεγονότων τούτων ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τῆς Τουρκίας
ἐκδίωξις πάντων τῶν ὑπηκόων τῆς Βενετίας ἀπὸ τὴν Σμύρνην καὶ τοὺς λοι-
ποὺς λιμένας τῆς Ἀνατολῆς[3]. Ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔτος, καταλυθέντος
τοῦ βενετικοῦ κράτους, ἔπαυσαν ὑφιστάμενα καὶ τὰ Προξενεῖά του. Τὰ πλή-
γματα ταῦτα θὰ ὑπῆρξαν βαρέα διὰ τὸν γηραιὸν διπλωμάτην, ὅστις εἶχεν
ἀναλωθῆ ἐπὶ ἥμισυν σχεδὸν αἰῶνα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἄλλοτε κραταιᾶς καὶ
τότε ραγδαίως βαινούσης πρὸς παρακμὴν καὶ ἀφανισμὸν Γαληνοτάτης Πολι-
τείας. Καὶ διέσωσε μὲν οὗτος τὴν ἔξω τῆς πόλεως, ἐν Μπουρνόβᾳ κειμένην
ὡραίαν οἰκίαν του τὴν φέρουσαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς ψηφιδωτὴν πα-
ράστασιν μὲ δικέφαλον ἀετὸν ὡς ἔμβλημα[4], ὡς καὶ τὰ οἰκογενειακά του ἔγ-
γραφα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ρώσου Προξέ-
νου τὸ γνωστὸν περὶ τῶν εὐγενῶν του προγόνων πιστοποιητικόν[5]. Δὲν
ἠδυνήθη ὅμως νὰ ἐπιζήσῃ ἐπὶ πολὺ εἰσέτι καὶ ἀπεβίωσε μετὰ διετίαν. Ὁ
Λούκας Χορτάτσης, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος ἐπιφανὴς ἐκπρόσωπος τῶν
εὐγενῶν Ρεθυμνίων Χορτατσῶν, ἐκ τοῦ μετὰ τῆς καθολικῆς **Μαγδαληνῆς
Rosalene**[6] ἐκ Capo d'Istria[7] γάμου του ἀπέκτησε πέντε τέκνα, δύο ἄρρενα

---

[1] Βλ. περὶ τοῦ συμβεβηκότος τούτου Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Τὸ ἐν Σμύρνῃ ρεμπελλιὸν τοῦ 1797 κατὰ νέας ἀνεκδότους πηγάς, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 358-372 καὶ ἐπ' ἐσχάτων Νίκου Ἀ. Βέη, Τὸ «Μεγάλο Ρεμπελιὸ» τῆς Σμύρνης (Μάρτιος τοῦ 1797) κατὰ νεωτάτας ἐρεύνας, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», τόμ. 4 (1948), σ. 411-422 καὶ Χρήστου Σωκρ. Σολομωνίδη, Ὕμνος καὶ Θρῆνος τῆς Σμύρνης, Ἀθήνα, 1956, σ. 182-199, ἔνθα καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

[2] Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 365, σημ. 1.

[3] Π. Ν. Κοντογιάννη, Οἱ προστατευόμενοι, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 29 (1917), σ. 132-135.

[4] Βλ. Ν. Κ. Χ. Κωστῆν (εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ὁποίου περιῆλθε τελικῶς ἐξ ἀγορᾶς ἡ οἰκία) ἐν «Νέῳ Ἑλληνομνήμονι», τόμ. 7 (1910), σ. 339 καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 93, ἔνθα φωτογραφία ταύτης. Πρβλ. καὶ Νίκου Καραρᾶ, Ὁ Μπουρνόβας, σ. 185-186 (ἔνθα φέρεται ὡς οἰκοδομήσας αὐτὴν ὁ γαμβρὸς τοῦ Χορτάτση J.-B. Giraud, ὅπερ ὅμως δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν). Περὶ τῆς ἑτέρας οἰκίας, ἣν ὁ Λούκας Χορτάτσης κληρονομήσας ἐκ τοῦ πατρός του ἐπώλησε τῷ 1772 πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου, βλ. τὰ ἀνωτέρω ἐν σ. 265 ὑφ' ἡμῶν γραφέντα εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 9 ἐγγράφου Γερμ. Ἀντωνιάδου.

[5] Ἔγγρ. Whittall (βλ. ἀνωτέρω, μέρος Α', κεφ. 2).

[6] Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 92, σημ. 1 (τῆς σ. 91).

[7] Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ἔνθ' ἀνωτ. καὶ J. W. Whittall, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 126.

θανόντα ἐν βρεφικῇ ἡλικίᾳ (ἀριθ. 19-20) καὶ τρία θήλεα (ἀριθ. 21-23)[1], εἰς ἓν τῶν ὁποίων, τὴν Ἑλένην (ἀριθ. 23), ἀνάγεται ἡ καταγωγή, ὡς θὰ ἴδωμεν, τῶν δύο ἐν Σμύρνῃ μεγάλων οἰκογενειῶν Giraud καὶ Whittall.

19-20. **Δύο υἱοὶ τοῦ Λούκα Χορτάτση** (ἀριθ. 18) θανόντες ἐν βρεφικῇ ἡλικίᾳ καὶ ταφέντες ἐν Ἁγ. Φωτεινῇ τῷ 1760 καὶ 1762[2].

21. **Μαριάννα Χορτάτση,** θυγάτηρ τοῦ Λούκα (ἀριθ. 18), σύζυγος τοῦ Γάλλου καγκελλαρίου τοῦ ἐν Σμύρνῃ Γαλλικοῦ Προξενείου *Majastre*, ἥτις ἀναφέρεται ἐν ἐγγράφῳ τοῦ Προξενείου τούτου ἀπὸ 15 Ἀπριλίου 1797 ὡς παραχωρήσασα τὴν οἰκίαν της πρὸς συγκέντρωσιν τῶν Γάλλων πολιτῶν μετὰ τὰς ταραχὰς τῆς 15 Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου καὶ τὴν πυρπόλησιν τοῦ Γαλλικοῦ Προξενείου[3]. Αὕτη, κατὰ τὸν Ν. Χ. Κωστῆν, «ἀπέθανε μετ' οὐ πολύ, ἤτοι τῇ 19/30 Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους· ταύτης δὲ ὁ τάφος ὑπάρχει ἔτι ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τῶν Καπουκίνων»[4]. Τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ E. Giraud, προσθέτοντος ὅτι τῷ 1797, ὅτε ἀπεβίωσεν, ἦτο ἡλικίας 38 ἐτῶν[5]. Ἐγεννήθη ἄρα τῷ 1759. Ὁ σύζυγός της εἶναι πιθανώτατα ὁ ἐν τῇ ἀπὸ 29 Δεκεμβρίου 1810 διαθήκῃ τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ της J.-B. Giraud φερόμενος ὡς μάρτυς «*Jn Bte V. Majastre, consul de France à Satalie* [=?], *présentement* ⟨*à*⟩ *Smyrne*»[6].

22. **Ἀδριανούλα Χορτάτση,** θυγάτηρ τοῦ Λούκα (ἀριθ. 18) καὶ ἀδελφὴ τῆς προηγουμένης καὶ τῆς ἑπομένης, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ E. Giraud ὡς **Madame Fusibée**[7].

Ὁ Κωστῆς γράφει ὅτι αὕτη ἔζη ἔτι τῷ 1786, κατὰ ἔγγραφα τοῦ Γαλλικοῦ Προξενείου καὶ τῆς μονῆς τῶν Καπουκίνων, ἀνέθρεψε δὲ τὰ θήλεα τέκνα της ἐν τῷ καθολικῷ δόγματι. Ὁ δὲ Whittall ὅτι ἡ μήτηρ αὐτῆς εἶχεν ἀπολέσει τὸν δεξιὸν βραχίονα ἐν τῇ μάχῃ, πολεμοῦσα παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ συζύγου της ἐνδεδυμένη ὡς ἀνήρ, καὶ ἡ ἰδία δὲ ἦτο ἀρρενωπὴ καὶ γενναία. Ὑπὸ τοῦ Edmund Giraud, Family Records, σ 3, ἡ Μαγδαληνὴ - Rosalene ὀνομάζεται Contessa di Capo d'Istria. Ἂν κατήγετο οὐχὶ ἐκ τῆς πόλεως Capo d'Istria, ἀλλ' ἐκ τῆς κερκυραϊκῆς οἰκογενείας Καποδίστρια, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.

[1] Κατὰ τὸν J. W. Whittall, ἔνθ' ἀνωτ., τὸ ζεῦγος ἀπέκτησεν ἐν ὅλῳ 32 (!) τέκνα, ὧν τὰ 26 ἔζων ταυτοχρόνως, πολλὰ δὲ ἀπέθανον ἐξ ἐπιδημίας καὶ τέλος ἀπέμεινε μόνον ἡ προμάμμη αὐτοῦ (Ἑλένη). Ἡ πληροφορία ὅμως αὕτη δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἄλλοθεν καὶ πάντως φαίνεται ὑπερβολική. Μόνον δύο τέκνα μαρτυροῦνται θανόντα ὡς βρέφη, τὰ ὑπ' ἀριθ. 19-20.

[2] Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἔνθ' ἀνωτ.

[3] Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ἐν Σμύρνῃ ρεμπελλιὸν τοῦ 1797 κατὰ νέας ἀνεκδότους πηγάς, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1910), σ. 372.

[4] Αὐτόθι, σημ. 1.

[5] Edmund Giraud, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 3. Αἱ χρονολογίαι αὗται προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τῆς ἐν τῷ καθολικῷ ναῷ τοῦ Saint-Polycarpe (τῶν Καπουκίνων) ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς.

[6] Αὐτόθι, σ. 12 καὶ 13.

[7] Αὐτόθι, σ. 3.

23. **Ἑλένη Χορτάτση,** θυγάτηρ τοῦ Λούκα (ἀριθ. 18). Ἔχουσα ἤδη ἔλθει εἰς πρῶτον γάμον μετά τινος Tricon[1], θανόντος (ἢ διαζευχθέντος αὐτήν;), ἔλαβεν εἰς δεύτερον, περὶ τὸ 1787[2], τὸν Γάλλον **Jean-Baptiste Giraud** (1742-1811), ἐλθόντα τῷ 1767 ἐκ τῆς γενεθλίου του πόλεως Antibes εἰς Σμύρνην καὶ ἐγκατασταθέντα ἐκεῖ ἔκτοτε[3]. Κατὰ τὸν J. W. Whittall, ἡ Ἑλένη ἦτο θαρραλέα γυνή, ἀπέθανε δὲ (ἄδηλον πότε, πάντως μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1814 γάμον τῆς θυγατρός της) ἐκ γαγγραίνης, συνεπείᾳ θλάσεως τῆς κνήμης της ἐκ πτώσεως[4]. Μετὰ τοῦ J.-B. Giraud ἔσχε τρία τέκνα[5], τὸν **Alexandre** (γεννηθέντα τῷ 1789 καὶ νυμφευθέντα τῷ 1823 τὴν Françoise Plétas)[6], τὸν **Frédéric** (1791/2-1837, νυμφευθέντα τὴν Μαρίαν Gion)[7] καὶ τὴν **Madeleine-Victoire Blanche** ἢ **Ντουντοὺ** (1790-1861)[8], συζευχθεῖσαν τῷ 1814 τὸν Ἄγγλον **Charlton Whittall** (1791-1867)[9], ὅστις, ἐλθὼν τῷ 1806 ἐκ Liverpool εἰς Σμύρνην ὡς ἀντιπρόσωπος

---

[1] Ἄγνωστον τίς ἡ σχέσις τοῦ Tricon τούτου πρὸς τὸν ἐν Σμύρνῃ θανόντα τῷ 1826 Tricon, δημοσιογράφον παρὰ τῇ ἐφημερίδι «Spectateur Oriental», τοῦ ὁποίου ἔμμετρος ἐξ αὐτοψίας περιγραφὴ τοῦ «Ρεμπελλιοῦ» τοῦ 1797 ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ἀπὸ 14 Μαρτίου 1823 φύλλον τῆς ἐφημερίδος ταύτης (ἐπανεκδοθεῖσα προσφάτως μεθ' ἑλληνικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Χρήστου Σωκρ. Σολομωνίδη, Ὕμνος καὶ Θρῆνος τῆς Σμύρνης, Ἀθήνα, 1956, σ. 186-196), ἑτέρα δὲ πεζὴ ἀφήγησις ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν Étude sur Smyrne par Constantin Iconomos, traduit du grec par Bonaventure E. Slaars..., Smyrne, 1868, σ. 44-45, note (τοῦ Slaars) 80 (ἐπανεκδοθεῖσα ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ ἐν ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 363-365). Ἕτερός τις docteur Tricon, ζῶν ἐν Μπουρνόβᾳ τῷ 1833 καὶ ἔχων ὡραῖον ἰδιωτικὸν λουτρόν, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Marchebeus, Voyage de Paris à Constantinople par bateau à vapeur, Paris, 1839, σ. 123.

[2] Edmund Giraud, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 3 (πρβλ. καὶ σ. 11 καὶ προσθ. σ. II).

[3] Βλ. περὶ τούτου J. W. Whittall, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 128 κ.ἑξ. καὶ ἰδίᾳ Edmund Giraud, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 1-13 καὶ τὴν αὐτόθι μετὰ τὴν σ. 34 προσθήκην ἐκ σ. I-VIII, ἔνθα ἐκδίδονται καὶ ἐπίσημα ἀρχειακά περὶ αὐτοῦ ἔγγραφα.

[4] J. W. Whittall, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 127, ὅπου περιγράφονται αἱ τελευταῖαί της στιγμαί.

[5] Edmund Giraud, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 13.

[6] Αὐτόθι, σ. 29.

[7] Αὐτόθι, σ. 29.

[8] Αὐτόθι, σ. 29-30. Βλ. καὶ σ. 13, ἔνθα δημοσιεύεται καὶ πιστοποιητικὸν τοῦ ἐν Σμύρνῃ ἐφημερίου τῶν Καπουκίνων περὶ τῆς βαπτίσεώς της τῇ 27 Ἀπριλίου 1790 καὶ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 92, σημ. Περὶ τοῦ χαρακτῆρός της βλ. J. W. Whittall, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 127-128. Εἰκὼν αὐτῆς παρὰ Edmund Giraud, ἔνθ' ἀνωτ., ἔναντι τῆς σ. 64.

[9] Βλ. περὶ τούτου Edmund Giraud, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 63 κ.ἑξ., ἔνθα καὶ περὶ πάντων τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἀπογόνων του (The Whittalls of Turkey), τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλουμένων *Βιτελαίων*. Πρβλ. καὶ τὸν ἐντεῦθεν ἀντλοῦντα Ν. Καρρᾶν, Ὁ Μπουρνόβας, σ. 68-70.

ἐμπορικοῦ οἴκου καὶ τῆς Levant Company, ἵδρυσε μετὰ διετίαν (εἰκοσαετὴς μόλις) μέγαν ἐμπορικὸν καὶ βιομηχανικὸν οἶκον ὑφιστάμενον μέχρι σήμερον ἐν Τουρκίᾳ. Ἐκ τῶν ὀκτὼ τέκνων τοῦ Charlton Whittall καὶ τῆς Ντουντοῦς, ἤτοι τῆς ἐγγονῆς τοῦ Λούκα Χορτάτση, τὸ τέταρτον, ὁ **James Whittall** (1819-1882 ἢ 1883)[1], ἐνυμφεύθη τὴν πρωτεξαδέλφην αὐτοῦ **Madeleine-Blanche Giraud** (1823-1912)[2], θυγατέρα τοῦ ἀνωτέρω Alexandre Giraud, ἐκ τοῦ γάμου δὲ τούτου ἐγεννήθη πρῶτος ὁ **James William Whittall** (1838-1910)[3], ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου «Frederick the Great» κλπ. (1901) καὶ κάτοχος τότε τῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων Χορτάτση, ὡς δισέγγονος (πατρόθεν τε καὶ μητρόθεν) τῆς Ἑλένης Λούκα Χορτάτση. Τούτου δὲ πάλιν ἀνεψιὸς (ἐκ τῆς ἀδελφῆς του **Mary Whittall** (1843-1932)[4], συζευχθείσης τὸν **Frédéric Jacques Giraud** (1837-1922)[5], ἔγγονον τοῦ προμνημονευθέντος Frédéric Giraud, ἤτοι τοῦ υἱοῦ τῆς Ἑλένης Χορτάτση), εἶναι ὁ τρισέγγονος ταύτης **Edmund Haydn Giraud** (γεννηθεὶς τῷ 1880)[6], ὁ καὶ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου «Family Records» (1934), χάρις εἰς τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν σήμερον λεπτομερῶς τὴν πλήρη γενεαλογικὴν σειρὰν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν δύο τούτων εἰς Ἀνατολὴν μεταφυτευθεισῶν καὶ πολλαπλῶς ἐπιμειχθεισῶν ἀγγλογαλλικῶν οἰκογενειῶν, τῶν ἐκ θηλυγονίας ἀπογόνων τῶν Χορτατσῶν[7].

3. Ἀναγραφὴ τῶν λοιπῶν ἐν Σμύρνῃ Χορτατσῶν[8] τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος.

σιὸρ Ἀνδρέας Χορτάτσης, εἷς ἐκ τῶν δώδεκα μελῶν τοῦ ἀδελφάτου τοῦ ἐν Σμύρνῃ νοσοκομείου τοῦ συσταθέντος διὰ τοῦ ἀπὸ 27 Ὀκτωβρίου

---

[1] Βλ. περὶ τούτου Edmund Giraud, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 74, 78 κ.ἑξ. καὶ 83.

[2] Βλ. περὶ ταύτης αὐτόθι, σ. 29 καὶ ἰδίᾳ σ. 83 καὶ 84.

[3] Βλ. περὶ τούτου αὐτόθι, σ. 83 καὶ 84· περὶ δὲ τῶν ἕνδεκα τέκνων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀπογόνων ἑκάστου (μεταξὺ τῶν ὁποίων, ὡς κληρονόμων του, δέον ν' ἀναζητηθῶσι τὰ οἰκογενειακὰ ἔγγραφα Χορτάτση) αὐτόθι, σ. 84-86.

[4] Βλ. αὐτόθι, σ. 30 καὶ 88-89.

[5] Βλ. περὶ τούτου αὐτόθι, σ. 30, 33 καὶ 88.

[6] Βλ. αὐτόθι, σ. 30, 33 καὶ 89.

[7] Εἰς τὸ κατωτέρω ἐν σ. 297 παρατιθέμενον γενεαλογικὸν δένδρον αὐτῶν (Β΄) ἐσημειώσαμεν τὴν ἐκ τῶν Χορτατσῶν καταγωγὴν μόνον τῶν συγγραφέων οἰκογενειακῶν ἀπομνημονευμάτων (J. W. Whittall καὶ E. H. Giraud) καὶ κατόχων οἰκογενειακῶν ἐγγράφων (J. W. Whittall καὶ τῶν ἕνδεκα τέκνων του)· τῶν λοιπῶν τὰ ὀνόματα παρελείψαμεν.

[8] Τῶν ὁποίων ἡ γενεαλογικὴ σχέσις μετὰ τῶν τοῦ προηγουμένου (ὑπ' ἀριθ. 2) καταλόγου δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ.

1745 πρακτικοῦ[1]. Τῇ 29 Αὐγούστου 1747 ἠγόρασεν ἀντὶ 2250 ἀσλανίων τὴν παλαιὰν οἰκίαν τοῦ ἐν Σμύρνῃ 'Αγιοταφιτικοῦ Μετοχίου[2]. Κατὰ τὸν Ν. Χ. Κωστῆν, ἀπεβίωσε τῷ 1749 καὶ εἶχε τέκνα τοὺς ἑπομένους Γεώργιον, 'Ανανίαν καὶ 'Αδριανούλαν καὶ ἔγγονον τὸν 'Ανδρέαν[3]. 'Ο Ν. Χ. Κωστῆς, ὅστις ἀποκαλεῖ αὐτὸν *ντοτώρ* (ἐνῷ εἰς τὰ ἔγγραφα φέρεται ἁπλῶς ὡς *σιόρ*), προσθέτει ὅτι δὲν γνωρίζει ἂν ἦτο συγγενὴς πρὸς τὸν Πρόξενον τῆς Βενετίας Φραγκῖσκον Χορτάτσην[4]. Καθ' ἡμᾶς, ἀφοῦ εἶχεν υἱὸν νυμφευθέντα τῷ 1749 (τὸν ἑπόμενον), δὲν θὰ ἐγεννήθη βραδύτερον τοῦ 1710. Ἦτο λοιπὸν υἱὸς τέκνου τινὸς τοῦ 'Εμμανουὴλ Χορτάτση, γεννηθεὶς ἐν Πελοποννήσῳ (βλ. τὸ προηγούμενον κεφάλ. 2, ἀριθ. 10-13) καὶ ἐλθὼν καὶ οὗτος μετὰ τὸ 1715 εἰς Σμύρνην; Τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον, μολονότι οὐδαμόθεν ἐπιβεβαιοῦται· διότι ἄλλως εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἕτερος κλάδος τῶν Χορτατσῶν συνέπεσε νὰ εἶναι κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἐποχὴν ἐγκατεστημένος ἐν Σμύρνῃ.

Γεώργιος Χορτάτσης, υἱὸς τοῦ προηγουμένου, νυμφευθεὶς τῷ 1749 τὴν Μαρουδίτσαν Κάλφαιναν[5], πατὴρ ἴσως τοῦ κατωτέρω 'Ανδρέου.

'Ανανίας Χορτάτσης, ἱεροδιάκονος, ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου[6].

'Αδριανούλα Χορτάτση, θυγάτηρ τοῦ ἀνωτέρω σιὸρ 'Ανδρέου, συζευχθεῖσα τῷ 1767 τὸν 'Ιωάννην Παλαιολόγον[7].

'Ανδρέας (Χορτάτσης;), ἔγγονος τοῦ ἀνωτέρω σιὸρ 'Ανδρέου, υἱὸς ἄρα τοῦ Γεωργίου (ἢ τῆς 'Αδριανούλας;), ἔχων σύζυγον Μαριγὼ ζῶσαν μέχρι τοῦ 1830[8].

'Ιωάννης Κορτάτσης, πατὴρ τοῦ ἑπομένου, ὃν βλέπε.

Μιχαὴλ 'Ιωάνν. Κορτάτσης, ἔμπορος ἐν Σμύρνῃ, κατηχηθεὶς εἰς τὴν Φιλικὴν 'Εταιρείαν τῷ 1819 ἐν 'Ισμαηλίῳ καὶ προσενεγκὼν ὑπὲρ αὐτῆς γρόσια 50[9]. Δὲν δύναται νὰ ταυτίζηται πρὸς τὸν Μιχαὴλ Χορτάτσην τοῦ προηγουμένου καταλόγου (ἀριθ. 14), ὡς ὄντα υἱὸν Φραγκίσκου. Ἴσως ὅμως εἶναι ὁ

---

[1] Τὸ πρακτικὸν ἐξεδόθη ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Τὸ ἐν Σμύρνῃ πρῶτον νοσοκομεῖον τῶν ὀρθοδόξων, «Ξενοφάνης», τόμ. 2 (1905), σ. 254-259, ἐν σ. 266.

[2] Τὸ πωλητήριον ἐξεδόθη ὑπὸ Τοῦ αὐτοῦ, Σμυρναϊκὰ 'Ανάλεκτα, σ. 41-43 (ἀριθ. ΚΘ΄).

[3] Αὐτόθι, σ. 42, σημ. 1.

[4] Αὐτόθι.

[5] Αὐτόθι.

[6] Αὐτόθι.

[7] Αὐτόθι.

[8] Αὐτόθι.

[9] Βλ. 'Ιωάννου Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως, τόμος πρῶτος, 'Αθῆναι, 1859, σ. 397, ἀριθ. 247. 'Εκ παραδρομῆς προφανῶς ὁ Π. Μ. Κοντογιάννης, Οἱ προστατευόμενοι, «'Αθηνᾶ», τόμ. 29 (1917), σ. 97, σημ. 2, ἐνῷ παραπέμπει εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, παρέχει ἀνεστραμμένα τὸ ὄνομα καὶ πατρώνυμον εἰς «'Ιωάννης Μιχ. Κορτάτσης».

αὐτὸς πρὸς τὸν **Μιχελέτον Χορτάκην,** πατέρα τοῦ ἑπομένου, ὃν βλέπε.

Δημήτριος Μιχελέτου Χορτάκης, «σαλιτζῆς», πατὴρ τῶν τριῶν ἑπομένων, ἀνήκων εἰς «ἐκπεσόντα» κλάδον τῆς οἰκογενείας Χορτάτση[1].

Νικόλαος Χορτάκης, υἱὸς τοῦ προηγουμένου[2], λογιώτατος ἀνὴρ γεννηθεὶς ἐν Σμύρνῃ τῷ 1799 καὶ θανὼν ἐν 'Αθήναις τῇ 30 'Οκτωβρίου 1864[3]. 'Εμαθήτευσεν ἐν τῷ Φιλολογικῷ Γυμνασίῳ τῆς Σμύρνης καὶ παρὰ τῷ Κωνσταντίνῳ Οἰκονόμῳ καὶ Κωνσταντίνῳ Κούμᾳ[4]. Τῷ 1821 μετέβη καὶ ἐσπούδασε τὴν ἰατρικὴν εἰς Βιέννην καὶ Γερμανίαν. 'Επανελθὼν τὸν Νοέμβριον τοῦ 1827 εἰς τὴν ἀγωνιζομένην 'Ελλάδα, ὑπηρέτησεν ὡς ἰατρὸς τῆς δευτέρας χιλιαρχίας εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Δημητρίου 'Υψηλάντου μετὰ τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ του ἰατροῦ 'Ιω. 'Ολυμπίου. Παραιτηθεὶς τῷ 1830, μετέβη ἐπ' ὀλίγον εἰς Σμύρνην. 'Επανελθὼν δὲ διωρίσθη καθηγητὴς τοῦ πρώτου ἀνωτέρου παιδευτηρίου τῆς ἐλευθέρας 'Ελλάδος, τοῦ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Γενναδίου (μεθ' οὗ συνειργάσθη στενώτατα[5]) συσταθέντος τῷ 1830 Κεντρικοῦ Σχολείου Αἰγίνης, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 1835 μετεφέρθη εἰς 'Αθήνας καὶ μετωνομάσθη εἰς Γυμνάσιον. Ὅτε δὲ τῷ 1853 ἱδρύθη ἐν 'Αθήναις τὸ δεύτερον Γυμνάσιον, ὁ Νικόλαος Χορτάκης διωρίσθη γυμνασιάρχης τούτου. Διδάξας λίαν εὐδοκίμως ἐπὶ τριάκοντα σχεδὸν ἔτη, παρῃτήθη τῆς ὑπηρεσίας τῷ 1859. Συνέγραψε καλὰ διδακτικὰ ἐγχειρίδια, πολλάκις μετατυπωθέντα κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, τὴν «Γεωγραφίαν Μαθηματικήν, Φυσικὴν καὶ Πολιτικήν», ἐκδοθεῖσαν ἐν 'Αθήναις τῷ 1839[6], τὴν «'Ανθρωπολογίαν, Σωματολογικὴν

---

[1] Κατὰ τὸν Ν. Κ. Χ. Κωστῆν, Σμυρναϊκὰ 'Ανάλεκτα, σ. 92, σημ. 1 (τῆς σ. 91).

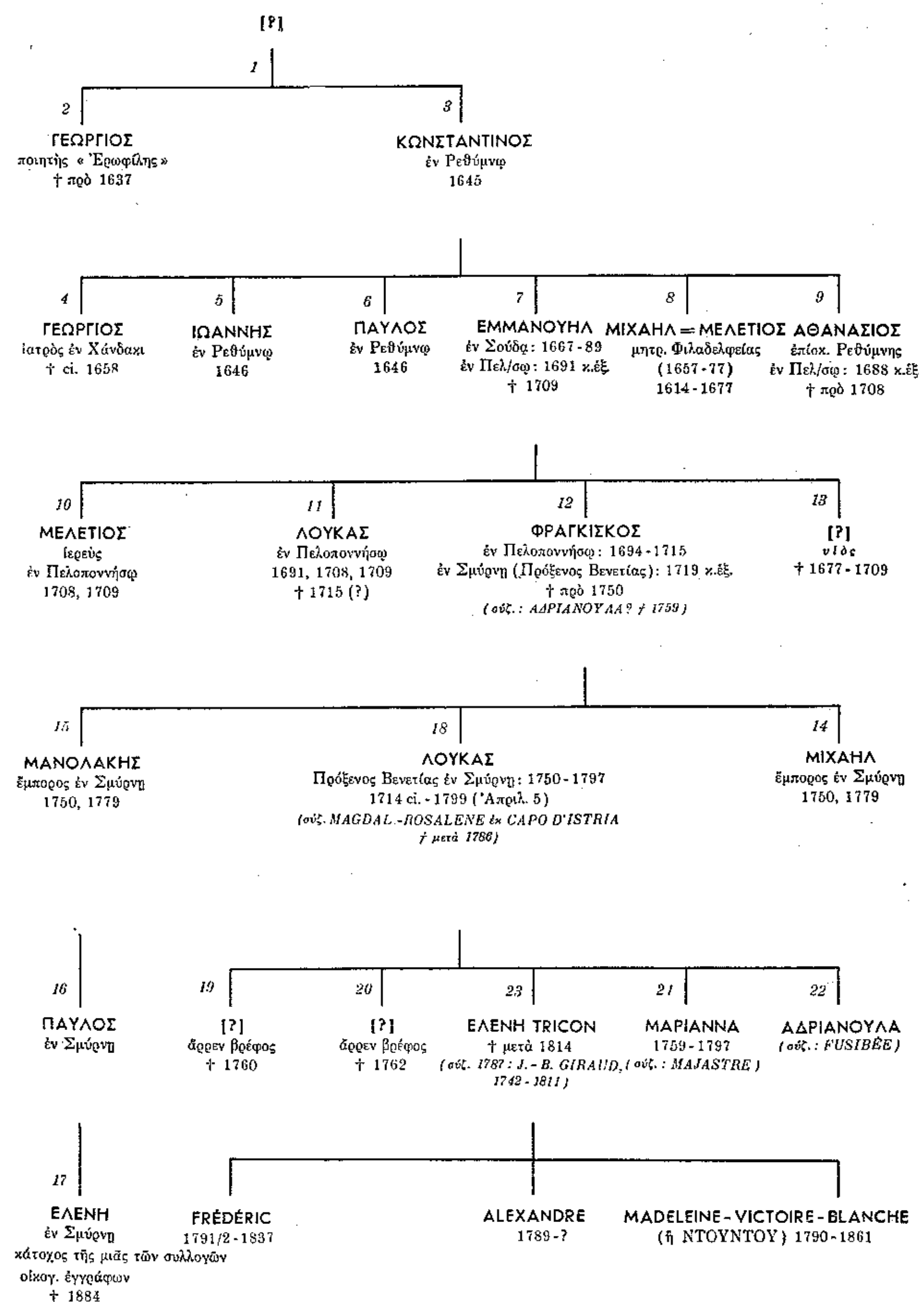
[2] Κατὰ Τὸν αὐτόν, ἔνθ' ἀνωτ.

[3] Τὰς περὶ τούτου κυριωτέρας βιογραφικὰς εἰδήσεις παρέχει ἡμῖν ὁ «Λόγος ἐπικήδειος εἰς τὸν καθηγητὴν Νικόλαον Χορτάκην, ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ναῷ τῆς μητροπόλεως τῇ 31 'Οκτωβρίου 1864 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας Κωνσταντίνου Κοντογόνου», ἐν τῷ περιοδικῷ «'Η Μέλισσα τῶν 'Αθηνῶν» τοῦ 'Α. Ν. Γούδα, περίοδος δευτέρα, τόμος πρῶτος, ἐν 'Αθήναις, 1864, σ. 564-570 (βλ. καὶ τὰ ἐν σ. 561-563 προτασσόμενα ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τοῦ περιοδικοῦ).

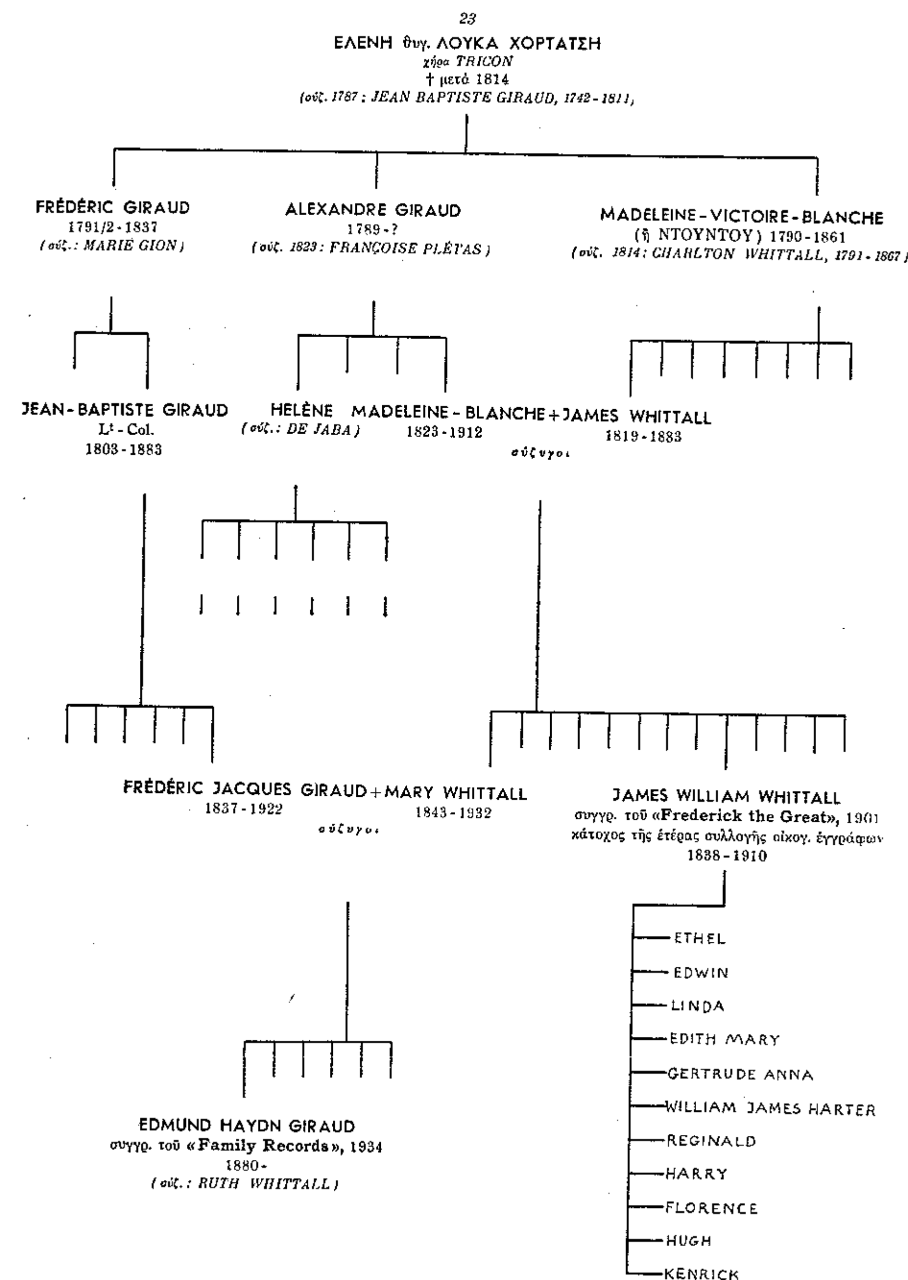
[4] Πρβλ. καὶ τὸ ἐν κώδικι σημείωμα: «*'Εκ τῶν τοῦ Νικολάου Δημητριάδου Χορτάκη Σμυρναίου μαθητοῦ τοῦ κατὰ Σμύρνην Φιλολογικοῦ γυμνασίου 1816 Νοεμβρίου 4*» (Σπ. Λάμπρου, Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, «Νέος 'Ελληνομνήμων», τόμ. 4 (1907), σ. 110, ἀριθ. 75). Ἕτερον ὅμοιον σημείωμα αὐτόθι, τόμ. 5 (1908), σ. 309, ἀριθ. 126.

[5] Βλ. καὶ Ξενοφῶντος 'Αναστασιάδου [='Ιωάννου Γενναδίου], Γεωργίου Γενναδίου βίος, ἔργα, ἐπιστολαί, ἐν Παρισίοις, 1926, τόμ. Α΄, σ. 104-105, 108 καὶ τόμ. Β΄, σ. 300, 304-307, 354, 369.

[6] Βλ. Δημ. Σ. Γκίνη - Βαλ. Γ. Μέξα, 'Ελληνικὴ Βιβλιογραφία, τόμ. Α΄, 1800-1839, ἐν 'Αθήναις, 1933, ἀριθ. 3098, σ. 451. 'Επανεξεδόθη τῷ 1851 (βλ. αὐτόθι, τόμ. Β΄, ἐν 'Αθήναις, 1941, ἀριθ. 5372, σ. 294), τῷ 1852 (βλ. αὐτόθι, ἀριθ. 5648, σ. 331) κλπ.

Α΄. Γενεαλογικὸν δένδρον τῶν νεωτέρων εὐγενῶν Χορτατσῶν
(ἐν Κρήτῃ, Πελοποννήσῳ καὶ Σμύρνῃ).

Β΄. Οἱ ἐκ θηλυγονίας ἀπόγονοι τῶν ἐν Σμύρνῃ Χορτατσῶν
(Giraud καὶ Whittall).

καὶ Ψυχολογικήν», ἐκδοθεῖσαν αὐτόθι τῷ 1848[1] καὶ τὴν ἐν χειρογράφοις φερομένην[2] καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἐκδοθεῖσαν τῷ 1871 ἐπιμελείᾳ τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἀ. Ἰ. Ὀλυμπίου «Λογικήν»[3]· κατέλιπε δ' ἀνέκδοτα καὶ ἕτερα πονήματα[4]. Ὁ Νικόλαος Χορτάκης ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἀρίστων διδασκάλων τῆς ἀπελευθερωθείσης Ἑλλάδος.

[;] Χορτάκη, ἀδελφὴ τοῦ προηγουμένου, σύζυγος τοῦ καθηγητοῦ τῆς χειρουργικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Ἰωάννου Ὀλυμπίου (1802-1869)[5], ἧς υἱὸς ὁ προμνημονευθεὶς ἐπιμελητὴς τῆς «Λογικῆς» τοῦ Ν. Χορτάκη Ἀ. Ἰ. Ὀλύμπιος.

Κωνσταντῖνος Χορτάκης, ἀδελφὸς τῶν δύο προηγουμένων, ἀποθανὼν μικρὸν πρὸ τοῦ 1906 ἐν Κυδωνίαις τῆς Μ. Ἀσίας[6].

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

[1] Βλ. αὐτόθι, ἀριθ. 4675, σ. 199.

[2] Βλ. Σπ. Λάμπρου, Κώδικες τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 7 (1910), σ. 76, ἀριθ. 50 (κατ' ἀντίγραφον τοῦ 1838) καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. 4 (1907), σ. 372, ἀριθ. 96.

[3] Νικολάου Χορτάκη, Λογική, ἐκδοθεῖσα ἐπιμελείᾳ Ἀ. Ἰ. Ὀλυμπίου, ἐν Ἀθήναις, 1871.

[4] Βλ. αὐτόθι, σ. γ' (προλεγόμενα Ἀ. Ἰ. Ὀλυμπίου).

[5] Βλ. [Ἀ. Ν. Γούδαν], «Ἡ Μέλισσα τῶν Ἀθηνῶν», ἔνθ' ἀνωτ., σ. 562.

[6] Κατὰ τὸν Ν. Κ. Χ. Κωστῆν, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 92, σημ. 1 (τῆς σ. 91).

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΓΩΓΗ [1]

Ἡ κλασσικὴ μας παιδεία, ἡ ὁποία παρηκολούθησεν ἐνεργῶς παιδιόθεν καὶ ἐρρύθμισεν τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἀνάπτυξίν μας, διεμόρφωσεν ἐν ἡμῖν καὶ τὰ κριτήρια τῶν ἀξιῶν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο συχνάκις μεταβάλλει ἡμᾶς εἰς αὐστηροὺς κριτὰς τοῦ παρόντος περιφρονητὰς δὲ τοῦ προσφάτου ἢ τοῦ μεσαιωνικοῦ παρελθόντος. Καθιστᾷ δὲ οὐχὶ σπανίως δυσχερῆ τὴν ἔρευναν εἰς τὰς περιοχὰς ταύτας τῆς ἀνελίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Ἑκάστη ἱστορικὴ περίοδος τῆς ζωῆς ἑνὸς λαοῦ εἶναι συνισταμένη πολλῶν παραγόντων, μὴ ἀναγόντων κατ' ἀνάγκην τὴν προέλευσίν των μόνον εἰς τὸ παρελθόν. Ἑπομένως πᾶσα ἀπόπειρα ἑρμηνείας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων — ὑπὸ τὴν γενικὴν τοῦ ὅρου σημασίαν — μὲ μόνα κριτήρια τὰ ἐκ τῆς κλασσικῆς παιδείας ἀπορρέοντα ἀποβαίνει μονομερὴς καὶ ἐπισφαλής.

Εἶναι πέρα πάσης ἀμφισβητήσεως τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κλασσικὴ Ἑλλὰς διαφέρει βασικῶς ἀπὸ τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλλάδα, τὸ Βυζάντιον. Ἄλλαι εἶναι αἱ προϋποθέσεις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς καὶ πνευματικῆς δημιουργίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ ἄλλαι εἰς τὸ Βυζάντιον. Διαφορετικαὶ εἶναι αἱ ἀξίαι, τῶν ὁποίων ἐπιδιώκεται ἡ πραγμάτωσις ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους, καὶ διαφορετικαὶ ἐκεῖναι τοῦ αἰῶνος τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἢ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἄλλα τέλος εἶναι τὰ ἰδανικά, τὰ ὁποῖα κινοῦν τοὺς ἀρχαίους εἰς πρᾶξιν, καὶ ἄλλα τὰ τῶν χριστιανῶν, τὰ παραινοῦντα εἰς ἡσυχίαν καὶ θέωσιν.

Ἡ κλασσικὴ ἀρχαιότης χαίρει καὶ ἀγάλλεται εἰς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν κίνησιν. Δρᾷ, καὶ εἰς τὴν δρᾶσιν της εὑρίσκει τὴν ὁλοκλήρωσίν της. Δημιουργεῖ, καὶ ἡ δημιουργία της εἶναι τραγούδι. Ἴδετε π.χ. τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Φειδίου τὰ ἀπαράμιλλα καλλιτεχνήματα. Φιλοσοφεῖ, καὶ ἡ φιλοσοφία της εἶναι ἓν ἀγώνισμα τοῦ πνεύματος, μία σκυταλοδρομία τοῦ νοῦ, τῆς ὁποίας οἱ ἀμοιβαῖοι δρομεῖς εἶναι ἐν ταὐτῷ καὶ ρωμαλαῖαι ζωτικαὶ προσωπικότητες.

[1] Εἰς τὸν ὅρον *ἀγωγὴ* δίδομεν εὐρυτάτην ἔννοιαν· νοοῦμεν πᾶσαν ἐν γένει ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα, τὴν σκέψιν καὶ τὴν τοιαύτην ἢ ἐκείνην συμπεριφορὰν τοῦ ἀτόμου κατά τε τὸν ψυχικὸν αὐτοῦ βίον καὶ τὸν κοινωνικόν. *Διαγωγὴν* δὲ λέγοντες νοοῦμεν τὸν καθόλου τρόπον ζωῆς τοῦ ἀτόμου λαμβανόμενον ἀπὸ τῆς ἐσωτάτης αὐτοῦ ψυχικῆς διαθέσεως καὶ ἐπεκτεινόμενον μέχρι τῶν λεπτομερειακῶν ἐκδηλώσεών του ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ.

Θεωρήσατε τοὺς προσωκρατικούς, τὸν Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη. Χάριτος καὶ κάλλους ἄριστος συνδυασμός. Καὶ πάντα ταῦτα ὑπὸ μίαν φιλοπαίγμονα διάθεσιν.

Οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος καὶ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος, διὰ νὰ μὴ συμπεριλάβωμεν τὰς κωμῳδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, λόγῳ τῆς εἰδικῆς φύσεως καὶ τοῦ σκοποῦ των, παρουσιάζουν ἀνάγλυφον τὸ πνεῦμα τῆς ἀκατασχέτου πρὸς παιδιὰν τάσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὁ Ξενοφῶν εἶναι καὶ θεωρητικὸς ὑπέρμαχος αὐτῆς τῆς τάσεως. Χρηματίσας μαθητὴς τοῦ παίζοντος διδασκάλου πολλὰ δὲ καλὰ ἰδὼν καὶ ἀκούσας ἔγραψε: « *Ἀλλ' ἐμοὶ δοκεῖ τῶν καλῶν κἀγαθῶν ἀνδρῶν ἔργα οὐ μόνον τὰ μετὰ σπουδῆς πραττόμενα εἶναι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν παιδιαῖς* » [1]. Καὶ τοῦτο διότι ἦτο ἀναμφισβήτητον δι' αὐτὸν καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποδεδειγμένον, ἐκ τῆς προσωπικῆς δὲ πείρας ἐπιβεβαιούμενον, ὅτι ὁ Σωκράτης « *παίζων οὐδὲν ἧττον ἢ σπουδάζων ἐλυσιτέλει τοῖς συνδιατρίβουσι* » [2]. Συνεδέετο δηλ. ἡ παιδιὰ πρὸς τὴν παιδείαν καὶ πρὸς ταύτην κυρίως ἀπέβλεπεν ἢ τοὐλάχιστον ἔπρεπε νὰ ἀποβλέπῃ [3].

Ὁ Πλάτων ἐξ ἄλλου πολλαχοῦ τῆς Πολιτείας του χαρακτηρίζει ὡς παιδιὰς συλλήβδην πάσας τὰς μιμητικὰς τέχνας [4].

Τοσοῦτον δὲ τὸ πνεῦμα τῆς παιδιᾶς εἶναι διάχυτον εἰς τὰ ἔργα τῆς ἀρχαιότητος — εἶναι γνωστὸν π.χ. ὅτι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἠρέσκοντο εἰς τὸ μετὰ παιδιᾶς διδάσκειν, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Πλάτων τοὺς ἐπαινεῖ [5] —, ὥστε τινὲς ἐπεχείρησαν νὰ ἀναγάγουν πάντας τοὺς πολιτισμοὺς εἰς τὴν πρὸς παιδιὰν τάσιν τοῦ ἀνθρώπου [6].

Τὴν μεσότητα περὶ τὰς παιδιὰς ἐπεδίωξε καὶ ἐπεδοκίμασεν ὁ Ἀριστοτέλης. Οὔτε ὁ χονδροειδὴς τύπος, ὁ καιρὸν μὴ γινώσκων, ἀρέσκει εἰς αὐτόν, οὔτε ὁ παντελῶς σιωπῶν σκληρὸς καὶ ἀγροῖκος, διότι ὁ τελευταῖος « *οὐδὲν συμβαλλόμενος πᾶσι δυσχεραίνει* » [7].

Εἰς τὸ Βυζάντιον ἀντιθέτως φαίνεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι τὸ τοιοῦτο πνεῦμα ἔχει ἐκλείψει. Βασιλεύει σοβαρότης ἢ σοβαροφάνεια, αὐστηρότης καὶ

[1] Ξενοφῶντος, Συμπόσιον 1, 1.

[2] Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονεύματα Δ, 1, 1.

[3] Εὐρεῖα διαπραγμάτευσις τοῦ θέματος τούτου ἐγένετο ἐσχάτως ὑπὸ Κωνσταντίνου Ἰ. Βουρβέρη, ὑπὸ τὸν τίτλον: Παιδιὰ καὶ παιδεία, ἐν Ἐπιστημ. Ἐπετηρ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν (Ἀφιέρωμα εἰς Γεώργιον Χατζιδάκιν), ἐν Ἀθήναις 1955 - 1956, σσ. 469 - 526. Ἐξεδόθη δὲ καὶ εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος.

[4] Πρβλ. ἰδίᾳ Πλάτωνος, Πολιτεία 602 b.

[5] Πρβλ. Πλάτωνος, Νόμοι Ζ 819 a κέξ.

[6] Πρβλ. J. Huizinga, Homo ludens, γ' ἔκδοσις γερμ. 1939 καὶ Κωνσταντῖνον Ἰ. Βουρβέρην, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 470, σημ. 3.

[7] Ἀριστοτέλους, Ἠθικὰ Νικομάχεια IV, 8, 1128 b 2.

σιωπή, σκληρότης καὶ δυσκαμψία περὶ τὴν συμπεριφοράν, ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν ζωήν, ἡ ὁποία ἐν τούτοις δὲν παύει ζητοῦσα τὴν ἐνάσκησιν τῶν δικαιωμάτων της. Τοὺς ὕμνους τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἀμεριμνησίας ἀντικαθιστοῦν σοβαροὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἦχοι καὶ προσευχαί. 'Αντὶ ρωμαλαῖα ὡραῖα σώματα νὰ γεμίζουν τὰς παλαίστρας καὶ τὰ γυμναστήρια, λιπόσαρκοι σκιαὶ διασχίζουν ἀθόρυβοι τοὺς δρόμους τῶν πόλεων ψιθυρίζουσαι λόγους μυστικῶν προσευχῶν καὶ κατευθυνόμεναι εἰς μοναστήρια, ὅπου ἀσκεῖται ἡ σιωπὴ καὶ ὅπου ὁ θρῆνος ἀποβαίνει ὁ οἶμος ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαδίζων ὁ πιστὸς ἐπιτυγχάνει τὴν λύτρωσιν.

Τί ἄρα νὰ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἤλλαξε τόσον πολὺ τοὺς ἀνθρώπους; Μήπως ἡ πάροδος τῶν αἰώνων; Μήπως αἱ πολιτικαὶ τύχαι; Μήπως ἡ ἐπικοινωνία καὶ αἱ ἀναμείξεις μετὰ τῶν ἄλλων λαῶν καὶ δὴ καὶ μετὰ τῶν ἀνατολικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκ ψυχοσυνθέσεως ρέπουν πρὸς τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν μελαγχολίαν; Μήπως τέλος ὁ Χριστιανισμός; Ὅλοι αὐτοὶ οἱ παράγοντες καὶ ἄλλοι ὀλιγώτερον ἐμφανεῖς ἀναμφιβόλως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀλλαγὴν αὐτὴν τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

***

Εἶναι ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως ἄξιον τὸ γεγονὸς ὅτι διὰ τὸν χριστιανὸν πολίτην-ἄνθρωπον τοῦ Βυζαντίου σκοπὸς τοῦ βίου τίθεται ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς. Αὕτη δ' ἐπιτυγχάνεται γενικῶς διὰ τῆς εὐσεβοῦς ἐπιγείου πολιτείας. Ἡ ἄσκησις εἶναι ἐπιβεβλημένη, διὰ νὰ ὑπερνικηθοῦν αἱ δυσκολίαι τὰς ὁποίας παρεμβάλλει τὸ σαρκίον μὲ τὰς διαρκεῖς ἀπαιτήσεις ἐνασκήσεως τῶν δικαιωμάτων του ἐπὶ τῆς παρούσης ζωῆς. Ὁ θάνατος εἶναι ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ τῆς παρούσης ματαιότητος καὶ τῆς μελλούσης μακαριότητος.

Τούτου λοιπὸν ἡ μελέτη πρέπει νὰ εἶναι καθημερινὴ ἀπασχόλησις τοῦ χριστιανοῦ, διότι εἶναι ψυχωφελὴς ἤ, ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον, ψυχοσόος.

Ὅλοι οἱ βυζαντινοὶ θὰ μελετήσουν τὸ πρᾶγμα. Οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἐν γένει ἄνδρες περισσότερον. Ὁ Ρωμανός, ὁ ὁποῖος «*τὴν ζωὴν τῶν βροτῶν ἐταλάνισε*» καὶ ἐμακάρισε «*τοὺς καλὴν ἐπιλεξαμένους μερίδα*»[1] δηλ. τοὺς μοναχούς, νομίζει ὅτι «*ἀληθῶς κατακέκριται μὴ μελετῶν | τὸ ἀλληλούϊα*»[2]. Συχνάκις δὲ εἰς τοὺς ὕμνους του ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου καὶ συμπαρασύρει μὲ τὰς πτέρυγας τῆς μελῳδίας του τοὺς συμψάλλοντας καὶ συμπροσευχομένους πιστοὺς εἰς πνευματικὰ πεδία καὶ ψυχικοσυναισθηματικὰς καταστάσεις ἥκιστα ἐπιτρεπούσας παιδιάν, χαριεντισμὸν ἢ γέλωτα. Δίδει τὸν μοναχικὸν κανόνα τῆς προσκαίρου ζωῆς εὐθέως καὶ ἄνευ περιστροφῶν:

[1] Pitra, Analecta Sacra I, 1876, σ. 44.
[2] Αὐτόθι, σ. 47.

«*Στερρωθέντες τῇ πίστει οὖν στήκετε· τοὺς αὐχένας ὑμῶν κάτω κάμπτοντες, | τῇ ψυχῇ δὲ Χριστὸν ἄνω βλέποντες, | τῶν ἐν γῇ παντελῶς μὴ φροντίσητε, | καραδοκοῦντες καὶ σπουδάζοντες, | μετὰ τὸ μεταστῆναι τοῦ βίου τούτου, | κατοικῆσαι ἐν ταῖς τῶν ἁγίων μοναῖς, | ἵνα, ὥσπερ ἐνταῦθα, βοᾶτε κἀκεῖ | τὸ ἀλληλούϊα.*» Καὶ συνεχίζει: «*Ὁ καιρὸς τῆς χαρᾶς ὑμῶν ἔφθασεν· | ὁ γὰρ Κύριος τάχιον ἔρχεται...*»[1]. Δηλ. ὁ θάνατος, ἂν αὐτὸς ὁ ἴδιος δὲν εἶναι ἡ χαρά, εἶναι ὁπωσδήποτε τὸ τελευταῖον γεγονὸς τὸ ὁποῖον θὰ ὁδηγήσῃ τὸν πιστὸν εἰς τὴν πραγμάτωσίν της. 'Αξίζει λοιπὸν νὰ μελετηθῇ. «*Τοῦ φοβεροῦ δικαστοῦ τὴν ἐξέτασιν*», λέγει εἰς ἄλλον ὕμνον, «*ἐν τῇ ζωῇ σου, ψυχή, ἐνθυμήθητι*» (Α' στ. 1-2) καὶ συνεχίζει: «*Ὁ χρόνος μου συντελεῖται | ὁ δὲ φρικτός σου θρόνος λοιπὸν εὐπρεπίζεται. | Ὁ βίος παρέρχεται...*» (Α' στ 27-28) κλπ.[2] ἢ τὴν περίφημον ἐκείνην πρὸς τὴν ἰδίαν του ψυχὴν παραίνεσιν, «*Ψυχή μου, ψυχή μου, | ἀνάστα τί καθεύδεις; | τὸ τέλος ἐγγίζει | καὶ μέλλεις θορυβεῖσθαι. | 'Ανάνηψον οὖν, | ἵνα φείσηταί σου Χριστὸς ὁ Θεός...*» (Β' στ. 1-6)[3].

Ἄπειρα εἶναι τὰ χωρία τοῦ Ρωμανοῦ, τὰ ὁποῖα μᾶς παρέχουν πιστὴν εἰκόνα τοῦ χριστιανοῦ τοῦ 6ου αἰῶνος.

'Ανδρέας ὁ Κρήτης, ἑτέρα ἀηδὼν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως, τὸν ζ' αἰῶνα δὲν θὰ παρεκκλίνῃ ἀπὸ τὸν τύπον του Ρωμανοῦ. «*Οἴμοι τάλαινα ψυχή! |* θὰ ἀναφωνήσῃ εἰς τὸν Μεγάλον Κανόνα του, *τί ὡμοιώθης τῇ πρώτῃ Εὔᾳ;* (ᾠδὴ α'). *'Ανάνηψον, ὦ ψυχή μου· | τὰς πράξεις σου, ἃς εἰργάσω, | ἀναλογίζου, | καὶ ταύτας ἐπ' ὄψιν σου εἰσάγαγε, | καὶ σταγόνας στάλαξον δακρύων σου· | εἰπὲ παρρησίᾳ τὰς πράξεις, | τὰς ἐνθυμήσεις | Χριστῷ, καὶ δικαιώθητι*» (ᾠδὴ δ'). Κατωτέρω δέ: «*Ὁ νοῦς τετραυμάτισται, | τὸ σῶμα μεμαλάκισται, | νοσεῖ τὸ πνεῦμα· | ὁ λόγος ἠσθένησεν, | ὁ βίος νενέκρωται, | τὸ τέλος ἐπὶ θύραις· | διό μοι, τάλαινα ψυχή, | τί ποιήσεις, ὅταν ἔλθῃ | ὁ Κριτὴς ἀνερευνῆσαι τὰ σά;*» (ᾠδὴ θ')[4].

Εἰς τὸν αὐτὸν τόνον θὰ γράψουν καὶ πολλοὶ ἄλλοι βυζαντινοὶ συγγραφεῖς. 'Ακόμη καὶ αὐτοὶ οἱ κατ' ἐξοχὴν δοξαστικοὶ καὶ ὑμνηταὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ Θεοῦ θὰ ἐξαρτήσουν τὴν χαρὰν καὶ τὰς ἄλλας κινήσεις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ ὑπερκόσμια γεγονότα, ὅπως εἶναι ἡ γέννησις τοῦ Κυρίου π.χ. ἢ ἡ ἀνάστασις[5].

Κοσμᾶς ὁ ἐπίσκοπος Μαϊουμᾶ εἰς τὸν κανόνα τῶν Χριστουγέννων ψάλλει «*Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε | Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντή-*

[1] Αὐτόθι, σ. 51.
[2] Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι (μετὰ προλεγομένων ὑπὸ Νικολάου Β. Τωμαδάκη), τόμος Α', 'Αθῆναι 1952, σσ. 9-10.
[3] Αὐτόθι, σ. 27.
[4] Τριῴδιον, ἔκδοσις Α', ἐν Ρώμῃ 1879, σσ. 463, 472 καὶ 488.
[5] Πρβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν Α', 'Αθῆναι 1952, σ. 207 κέξ.

σατε |...| *Ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ...*»[1] (ᾠδὴ α΄). Ὁ τούτου δὲ φίλος καὶ ὁμότεχνος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἰς τὸν ἐξαίσιον κανόνα τῆς ἀναστάσεως ὑμνεῖ ἐν ἀγαλλιάσει, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνάστασιν μόνον καὶ τὸ ὑπερκόσμιον αὐτῆς νόημα: « *Οὐρανοὶ μὲν ἐπαξίως | εὐφραινέσθωσαν, | γῆ δὲ ἀγαλλιάσθω. | Ἑορταζέτω δὲ κόσμος, | ὁρατός τε ἅπας καὶ ἀόρατος· | Χριστὸς γὰρ ἐγήγερται, | εὐφροσύνη αἰώνιος.* » (ᾠδὴ α΄)[2].

Χαίρουν ἐδῶ ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμᾶς, θαυμασταὶ ἀμφότεροι καὶ μιμηταὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, διὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα δὲν κεῖνται ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς παρούσης ζωῆς, συνιστοῦν ὅμως τὰς ἀπαρασαλεύτους βάσεις τῆς ποθουμένης ζωῆς, τῆς μόνης ἀληθινῆς.

Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον θὰ προσευχηθοῦν καὶ θὰ ὑμνήσουν τὸν Θεὸν καὶ οἱ λοιποὶ ὑμνογράφοι καὶ μελῳδοί. Θὰ παραλλάσσουν δ' ἑκάστοτε ἀναλόγως τῆς προσωπικῆς των δυνάμεως καὶ ἐμπνεύσεως[3].

Ἀνάλογον διαγωγὴν θὰ ἀπαιτήσουν ἀπὸ τὰ ποίμνιά των καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ οἱ λοιποὶ ἱεράρχαι.

Ἂς ἐνθυμηθῶμεν τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, μὴ ἐπιδεχόμενον συμβιβασμὸν μὲ τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀγαπῶντας τὸν κόσμον ἕλληνας, θαυμαστὴν δ' ὑπάρχοντα τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ δὴ καὶ τοῦ ἐνσαρκώσαντος αὐτὸν καὶ πρωτοπόρου Μεγάλου Ἀντωνίου.

Εἶτα τὸν αὐστηρότατον καὶ ἀκαταπόνητον μαχητήν, ἐλεγκτὴν δὲ πάσης παρεκτροπῆς Χρυσόστομον. Ὁ Χρυσόστομος φαίνεται καταδικάζων τὰς παιδιὰς καθόλου, διότι εὑρίσκει ὅτι ἔχουν « *οὐχὶ τέρψιν ἀλλὰ θάνατον* »[4] καὶ διότι ἡ σπουδὴ τοῦ ἀνωτέρου βίου εἶναι προτιμοτέρα πάσης παιδιᾶς.

Ὁ Μέγας Βασίλειος ἀφ' ἑτέρου, ἂν καὶ φαίνεται κατ' ἀρχὰς κάπως συμβιβαστικώτερος πρὸς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, τοῦ ὁποίου ἀναμφιβόλως ὑπῆρξε βαθὺς γνώστης, ἐν τούτοις δὲν θέλει τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἀφομοίωσίν του, ζητεῖ μόνον ὅ τι ἀγαθόν, πάντα δὲ τὰ ἄλλα τὰ ἀποκλείει, ἐνῷ ὁ ἴδιος οὐδέποτε γελᾷ.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἄνδρες ὡς οἱ προαναφερθέντες πλήρεις ζωῆς καὶ δυνάμεως θὰ ἦσαν διαφορετικοί, ἂν δὲν ἦσαν τοῦ Χριστιανισμοῦ γνήσια τέκνα καὶ διαπρύσιοι κήρυκες.

---

[1] Πρβλ. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, Ἐκλογὴ Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας, Ἀθῆναι 1949, σ. 186.

[2] Πρβλ. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 176.

[3] Πρβλ. πάσας τὰς ἀκολουθίας τοῦ Πεντηκοσταρίου, τῶν ὁποίων ὁ κύριος τόνος εἶναι ἀναστάσιμος· ἐπίσης τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (23 Ἀπριλίου) πάντοτε ἀναστάσιμον.

[4] Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Πρὸς τοὺς ἔχοντας συνεισάκτους (ἔκδοσις G. Budé ὑπὸ Jean Dumortier), Paris 1955, σ. 67.

Ἀφιέρωσαν ὅμως πᾶσαν τὴν ἐνεργητικότητα τῆς φύσεώς των καὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματός των εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τῆς ὁποίας τοιουτοτρόπως ἐστερέωσαν τὰ θεμέλια, τὸ δὲ κῦρος ἠγλάϊσαν καὶ τὴν φήμην εἰς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου ἐσάλπισαν. Ρωμαλαῖα πνεύματα δὲ καθὼς ἦσαν καὶ βαθεῖς γνῶσται τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἐδανείσθησαν παρ' αὐτῆς τὸν λόγον μονονουχὶ δὲ καὶ τὸν τρόπον.

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν ἐκ ψυχοσυνθέσεως μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου καὶ τὴν μόρφωσιν. Μελαγχολικὴ φύσις αὐτὸς ἀντετίθετο βασικῶς πρὸς τὸν ἑλληνικὸν τρόπον, ἐνῷ παραλλήλως ἠγάπησεν ἰδιαιτέρως μεμονωμένας συγγενεῖς μορφὰς τῆς ἀρχαιότητος ἢ ὁμοίας ψυχικὰς καταστάσεις. Γράφει εἰς τὸ περὶ ἀνθρωπίνης φύσεως ποίημά του:

Χθιζὸς ἐμοῖς ἀχέεσσι τετρυμένος, οἶος ἀπ' ἄλλων
ἥμην ἐν σκιερῷ ἄλσει, θυμὸν ἔδων·
καὶ γάρ πως φιλέω τόδε φάρμακον ἐν παθέεσσιν...

Καὶ ἀφοῦ περιγράψῃ τὸ κάλλος τῆς φύσεως μὲ χρώματα καὶ τρόπους εἰς οὐδὲν ὑπολειπομένους τῶν ὁμηρικῶν θὰ προσθέσῃ:

Τῶν μὲν ἄρ' οὐκ ἀλέγιζον, ἐπεὶ νόος, εὖτε πυκασθῇ
ἄλγεσιν, οὐκ ἐθέλει τέρψιος ἀντιάειν.
Αὐτὸς δέ, στροφάλιγξιν ἑλισσομένοιο νόοιο,
τοίην ἀντιπάλων δῆριν ἔχων ἐπέων·
Τίς γενόμην, τίς δ' εἰμί, τί δ' ἔσσομαι; Οὐ σάφα οἶδα.
Οὐδὲ μὲν ὅστις ἐμοῦ πλειότερος σοφίην[1].

Αὐτὸν τὸν ρυθμὸν σκέψεως καὶ ζωῆς θὰ ἴδωμεν εἰς ὅλον τὸν πολυκύμαντον βίον του. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ στιγμαὶ χαρᾶς καὶ ἐξάρσεως· ὁπωσδήποτε ὅμως αὗται εἶναι συνδεδεμέναι στενῶς μὲ τὸν Θεὸν καὶ μόνον.

Τὸ παράδειγμα τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων ἠκολούθησαν καὶ οἱ μετέπειτα ἱεράρχαι, τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν κατὰ Χριστὸν ζωὴν στέργοντες τὸν δὲ κατὰ κόσμον βίον καὶ τὸ παγανιστικὸν ἐν γένει πνεῦμα πολεμοῦντες καὶ ἀποποιούμενοι. Ἀντιπροσωπευτικώτερος πάντων ὑπῆρξεν ὁ ἱερὸς Φώτιος. Δὲν ἠνάγκασαν τὸν μεγάλον ἐκεῖνον ἱεράρχην αἱ καταπλήσσουσαι γνώσεις του καὶ ἡ βαθεῖα ἑλληνομάθεια νὰ μεταβάλῃ διαγωγήν. Ὁ Φώτιος εἶναι μία προσωπικότης δραστηρία καὶ πολυσχιδής· ἓν πνεῦμα ἀνεπτυγμένον καὶ προικισμένον μὲ ποικίλας χάριτας, μία καρδία χριστιανική. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ ὁ Χριστιανισμὸς ὑπερίσχυσε τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκρά-

---

[1] Πρβλ. Raffaele Cantarella, Poeti Bizantini I, Milano 1948, σ. 19.

τησε τὸν Φώτιον εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς ζωῆς συμφώνου πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς παραδόσεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ζωῆς αὐστηρᾶς καὶ μεμετρημένης. Ἂν δὲ ἔχῃ ποιάν τινα ἀλήθειαν ἡ ῥῆσις « le style c'est l'homme », ἰδοὺ τοῦ Φωτίου ἡ μορφὴ ἀνάγλυφος εἰς μίαν ἐπιστολήν του. Ὁμιλεῖ περὶ λόγου σοφίας: « ...*Ἀλλ' ἐκείνην ἔγωγέ φημι, ὅση σώφρων μὲν ἀπαγγέλλειν, κοινὴ δὲ διδάσκειν, πρώτη δὲ παιδεύειν, μόνη δὲ συμπείθειν, εὔσημος δὲ διὰ τῶν συγγενῶν νοημάτων τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν ἀναπτύσσειν... ταῦτα μὲν γὰρ τῆς ἐμφύτου καὶ κοσμίας καὶ βιωφελοῦς τοῦ λόγου σοφίας, ἐκεῖνα δὲ τῆς τερπούσης τὴν ἄλογον αἴσθησιν καὶ ταῖς παρεκτροπαῖς μᾶλλον καὶ τῷ νεωτερίζοντι χαιρούσης ἤθει, καὶ πρὸς μὲν ὠφέλειαν οὐδὲν δρώσης, εἰς κρότους δὲ καὶ καλακείας καὶ πολὺν λῆρον διαλυομένης* »[1].

Πᾶσα ἡ βυζαντινὴ περίοδος κατακαλύπτεται ἀπὸ ἔργα πολεμικὰ καὶ ἀντιρρητικά. Ἡ εἰκονομαχία, τὸ σχίσμα καὶ ἡ ἡσυχαστικὴ ἔρις, καταστάσεις ἀντίστοιχοι εἰς τὰς ποικίλας αἱρέσεις τῶν πρώτων αἰώνων, εἶναι θέματα τὰ ὁποῖα προσελκύουν τὴν προσοχὴν συμπάσης σχεδὸν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν πιστῶν. Ὁ τρόπος τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν καταστάσεων αὐτῶν πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος καὶ ὡς τοιοῦτος αὐστηρός, σοβαρός, οὐχὶ δὲ παιγνιώδης καὶ ἑλληνίζων. Βεβαίως ἔχομεν καὶ περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἀπολογητικὴ ἢ ἡ ἀντιρρητικὴ καὶ ἡ πολεμικὴ ἐκτρέπονται εἰς συγκεκρατημένην ἢ ἀχαλίνωτον εἰρωνείαν. Εἶναι ὅμως παρατηρήσεως ἄξιον τὸ γεγονὸς ὅτι πᾶσα τοιαύτη ἐκτροπὴ ἀπὸ τὸν κανόνα γίνεται ἀπὸ πρόσωπα εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἑλληνικὸς λόγος ἰσχύει περισσότερον τοῦ χριστιανικοῦ ἢ ἀπὸ πρόσωπα φιλοσκώμμονα καὶ λαϊκῆς προελεύσεως.

***

Λίαν ἀντιπροσωπευτικὴ τάξις εἰς τὸ Βυζάντιον, ὡς γνωστόν, ἦτο ἡ τῶν μ ο ν α χ ῶ ν. Οὗτοι ὑπῆρχον εἰς μέγαν ἀριθμόν, ἔζων δὲ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν πόλεων, δεδομένου ὄντος ὅτι πολλὰ μοναστήρια ἐκτίζοντο καὶ ἐντὸς τῶν πόλεων. Ἡ ζωὴ τῶν μοναχῶν συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ πνεύματος εἰς τὸ Βυζάντιον. Ὁ μοναχικὸς βίος παντοιοτρόπως ἐπέδρα εἴς τε τὸν λαὸν καὶ τὴν ἡγέτιδα τάξιν.

Ἡ μίμησις τῶν ἁγίων καὶ ἡ μελέτη τοῦ θανάτου, ὁ θρῆνος διὰ τὰς ἁμαρτίας, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ ταλαιπωρία τοῦ σώματος, πάντα δὲ ταῦτα πρὸς δόξαν Θεοῦ γινόμενα καὶ μόνον, ἦσαν αἱ ὑπὸ τῶν μοναχῶν ἐπιδιωκόμεναι ἀρεταί.

Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, ὅστις ἐκόλασε πᾶσαν ἐκτροπὴν προτρέπει ἐνθέως:

1 Πρβλ. Φ ω τ ί ο υ, Ἐπιστολαὶ (Βαλέττα), ἐν Λονδίνῳ 1864, σσ. 305-306.

« ...*μιμώμεθα τοὺς ἁγίους, οἳ τοσαύτην ἐποιοῦντο σπουδὴν καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης καὶ τῆς αὐτῶν, διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ* »[1].

Οὐδεμία δὲ ἄνεσις τῆς αὐστηρότητος ἐπιτρέπεται. Κείμενον τοῦ ιβ' αἰῶνος ὁμιλεῖ περὶ ἐπιτιμήσεων μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι « *παιγνίως συνεπλέκοντο* »[2].

Αἱ συνεχεῖς λειτουργίαι ἀφ' ἑτέρου καὶ αἱ ἀκολουθίαι, αἱ πολλάκις τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς λαμβάνουσαι χώραν, ἐπέδρασαν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ τοιούτου πνεύματος. Τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ μόνον διὰ τὰ μοναστήρια ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν λαόν.

Πρὸς τούτοις τὰ ἀναγνώσματα τῶν βυζαντινῶν συνετέλεσαν ὡσαύτως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς νοοτροπίας των καὶ τῆς διαγωγῆς των. Ἡ Ἁγία Γραφὴ καὶ ἡ ἀπόκρυφος φιλολογία, τὰ μαρτυρολόγια καὶ οἱ βίοι τῶν ἁγίων, τὸ Λειμωνάριον τοῦ Μόσχου καὶ ἡ Λαυσαϊκὴ Ἱστορία, ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος τέλος καὶ ἄλλα ἀνάλογα ἔργα ἐσφυρηλάτουν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας τὸ ἀσκητικὸν πνεῦμα καὶ ἀπεδίωκον τὴν τάσιν πρὸς χαρίεσσαν ζωὴν καὶ παιδιάν. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο ἐπέδρασε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀθρόαν καταφυγὴν εἰς τὰ μοναστήρια, ὅπου ἡ γαλήνη καὶ ἡ ἡσυχία ἀνεμένετο νὰ ἐπιβραβεύσῃ τὴν τῆς ἀγαθῆς μερίδος ἐκλογήν.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰ μοναστήρια ἀπεσύροντο οἱ ἐκ φύσεως ἀδρανέστεροι τῶν πολιτῶν, πλὴν ὅμως δὲν εἶναι καθόλου σπάνιον τὸ γεγονὸς προσελεύσεως καὶ δραστηρίων ἀνθρώπων. Τῶν τοιούτων ἀνθρώπων ἡ δραστηριότης εὗρε διέξοδον εἰς τὴν κοινωνικὴν δρᾶσιν, ἥτις κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον ἦτο λίαν ἀνεπτυγμένη. Τὸ τελευταῖον τοῦτο προσείλκυσεν ἐπίσης πολὺν κόσμον, ἰδίᾳ δὲ γυναῖκας καὶ νεάνιδας, αἵτινες, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, δὲν ἀπεφάσιζον τὴν πλήρη ἐγκατάλειψιν τῶν ἐγκοσμίων. Εὗρον λοιπὸν εἰς διαφόρους θεσμούς, ὡς π.χ. ὁ τῶν διακονισσῶν, τὴν πλήρωσιν ἀμφοτέρων τῶν τάσεων τῆς ψυχῆς των· τῆς τε δηλ. εἰς τὸν Θεὸν ἀφοσιώσεως καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τοῦ κοινωνικοῦ ἐνστίκτου.

Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν δὲ ὅτι κατὰ κανόνα ὁ μόνος δημόσιος χῶρος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπετρέπετο νὰ μεταβαίνῃ ἡ γυνὴ ἄνευ πολλῶν διατυπώσεων, ἦτο ὁ ναός, ἀντιλαμβανόμεθα τὸ μέγεθος τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἐξήσκησεν ἡ Ἐκκλησία μὲ τὸ τυπικόν της ἐν γένει εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ βυζαντινοῦ πνεύματος καὶ τρόπου.

Εἰς τὸ ἡρωϊκὸν πνεῦμα τῆς ἀρχαιότητος ἡ Ἐκκλησία ἔδωκε νέον περιεχόμενον. Ἥρως τώρα εἶναι ὁ μάρτυς Χριστοῦ, ὁ ἀντιμετωπίζων τὸν δήμιον καὶ τὰς βασάνους πρᾶος καὶ πλήρης θείου πόθου ἑνώσεως μετὰ τοῦ αἰωνίου

1 Ἰ ω ά ν ν ο υ Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 75.

2 Πρβλ. Φ α ί δ ω ν ο ς Ἰ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Ἀγῶνες, ἀγωνίσματα καὶ ἀγωνιστικὰ παίγνια κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ΕΕΒΣ ΙΓ', 1937, σ. 78 καὶ σημ. 2.

Θεοῦ. Βεβαίως σῴζονται καὶ στοιχεῖα τοῦ παλαιοῦ ἡρωϊσμοῦ, ἰδίᾳ εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς ἁγίους τῶν πρώτων αἰώνων. Οὗτοι ὤφειλον νὰ εἶναι ρωμαλαῖοι καὶ ὡραῖοι, πρὸς τούτοις δὲ καὶ χριστιανοί. Εἰς τῶν ἁγίων τούτων τὴν ρώμην καὶ τὸ κάλλος εὗρον οἱ χριστιανοὶ ἓν ἀντιστάθμισμα τῆς παρημελημένης φυσικῆς τάσεως πρὸς θαυμασμὸν τοῦ φυσικῶς ὡραίου.

Ἡ ἄθλησις καὶ ἐν γένει ὅλον τὸ λεξιλόγιον τῶν ἀγώνων ἐχρησιμοποιήθη διὰ νὰ ἐκφράσῃ τοὺς πνευματικοὺς ἀγῶνας. Ἀθληταὶ εἶναι καὶ οἱ μοναχοί, οἵτινες ἀσκοῦνται εἰς ἀρετήν. Τὸ παράδειγμα εἶχε δώσει πρῶτος μέγας ἀνήρ, τέλειος ἀγωνιστὴς πνευματικοῦ ἀγῶνος, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, εἰπών: « *Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος... ὁ δίκαιος κριτής* » (Β' Τιμ. 4,7).

Συμεὼν ὁ διὰ Χριστὸν σαλός, κατὰ Λεόντιον τὸν Νεαπόλεως « *καλῶς καὶ νομίμως τὸν καλὸν ἀγῶνα ἐπύκτευσεν* » (P.G. 93, 1672). Ὁ αὐτὸς Λεόντιος ἑρμηνεύει ἐν συνεχείᾳ τὸ εἶδος τοῦ ἀγῶνος λέγων: « *Τὸν προκείμενον αὐτοῖς ἀγῶνα καὶ δρόμον, λέγω δὴ τὸν ἐρημικὸν καὶ ἄοικον παντελῶς καὶ ἀναχωρητικὸν βίον* » (P.G. 93, 1681). Βεβαίως μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Συμεὼν εἰσῆλθεν εἰς ἀγῶνα δρόμου, πρᾶγμα ἀπηγορευμένον, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ, ἔπραξε ὅμως τοῦτο ἵνα δείξῃ ὅτι διὰ τὸν Χριστὸν εἶναι σαλός, προσέτι δὲ ἵνα θεραπεύσῃ δαιμονισμένον τινα.

Τὰ παραδείγματα δύνανται νὰ πληθυνθοῦν.

Τὸ μοναχικὸν ἰδεῶδες δὲν ἄφησε ἀνεπηρεάστους οὐδ' αὐτοὺς τοὺς α ὐ τ ο κ ρ ά τ ο ρ α ς, τὰ μέλη τῆς αὐλῆς καὶ τῆς ἀκολουθίας των, πολιτικὰς φυσιογνωμίας, λογίους καὶ ἐπιστήμονας. Πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἐνεδύθησαν τὸ μοναχικὸν τριβώνιον εἴτε οἰκειοθελῶς εἴτε ὑπείκοντες εἰς τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις[1]. Ἄλλοι δὲ αὐτοκράτορες ὄντες ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς παντοίας στερήσεις καὶ διῆγον βίον αὐστηρότατον.

Ἡ μορφὴ τοῦ βασιλέως, τοῦ ἐλέῳ Θεοῦ ἐστεμμένου αὐτοκράτορος, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἱερὰ καὶ οἱ τρόποι ἀνάλογοι. Ἀμυδρὰν ἰδέαν τοῦ πράγματος λαμβάνομεν ἐκ τῶν ἐν τοῖς ναοῖς ἀπεικονίσεων εἴτε τῶν ἰδίων αὐτοκρατόρων καὶ τῆς ἀκολουθίας των εἴτε τοῦ παντοκράτορος καὶ τοῦ δεσπότου Χριστοῦ, τῶν ὁποίων τὴν ἱεροπρέπειαν καὶ τὸ μεγαλεῖον ἐμιμοῦντο. Τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν μᾶς παρέχουν καὶ αἱ μικρογραφίαι τῶν χειρογράφων[2].

Εἰκόνα τοῦ ὁποῖος ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ βασιλεὺς ἐν Βυζαντίῳ δίδει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῷ περὶ βασιλείου τάξεως συγγράμματί του,

[1] Πρβλ. R. G u i l l a n d, Οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες καὶ τὸ θέλγητρον τοῦ μοναστηρίου, ΕΕΒΣ ΚΑ', 1951, σσ. 215 - 234.

[2] Ὁσάκις δηλ. τὰ ἀπεικονιζόμενα εἶναι πρόσωπα· διότι τὰ ἐκ τῆς φύσεως εἰλημμένα θέματα παρουσιάζουν πολλὴν χάριν καὶ κίνησιν.

λέγων ὅτι τὸ κράτος πρέπει νὰ εἶναι εἰκὼν τῆς δημιουργίας, ἑπομένως καὶ ὁ βασιλεὺς εἰκὼν τοῦ δημιουργοῦ. « *...ὑφ' ὧν τοῦ βασιλείου κράτους*, γράφει, *ρυθμῷ καὶ τάξει φερομένου, εἰκονίζοι μὲν τοῦ δημιουργοῦ τὴν περὶ τόδε τὸ πᾶν ἁρμονίαν καὶ κίνησιν, καθορῷτο δὲ καὶ τοῖς ὑπὸ χεῖρα σεμνοπρεπέστερον, καὶ διὰ τοῦτο ἡδύτερόν τε καὶ θαυμαστότερον...* »[1] Ἐνταῦθα ὁ βασιλεὺς ἀποκαλύπτει εἰς τὸν υἱόν του καὶ τὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα, ἥτις δὲν φαίνεται νὰ ἐπηρέασεν ὀλιγώτερον τὴν βυζαντινὴν Αὐλὴν εἰς τὸ σύστημα τῆς σοβαρᾶς καὶ συγχρόνως ἐπιδεικνυομένης μεγαλοπρεπείας της.

Διὰ ταῦτα πάντα τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως περιβάλλεται ὑπὸ τοιαύτης ἱερότητος καὶ δὲν ἐπιτρέπονται εἰς αὐτὸν τρόποι κοινοῦ θνητοῦ. Οὕτω π.χ. δὲν ἀναφέρονται αὐτοκράτορες γελῶντες παρὰ μόνον προσμειδιῶντες καὶ τοῦτο μόνον εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις, ὅπου π.χ. οἱ κοινοὶ θνητοὶ ἐκσποῦν εἰς πολλοὺς γέλωτας ἢ ὅπου αἱ περιστάσεις τὸ ἐπιβάλλουν[2].

Ἵνα δὲ κατορθώσῃ ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπιτύχῃ εἰς τὸν βαρύτατον ρόλον εἶχεν ἀνάγκην αὐστηρᾶς παιδείας. Εἰς αὐτὸ δὲ ἀποσκοποῦν ἀκριβῶς καὶ αἱ δεκάδες τῶν παραινετικῶν λόγων καὶ πραγματειῶν, αἱ ἀπευθυνόμεναι πρὸς τοὺς βασιλεῖς εἰς λόγον ἔμμετρον ἢ πεζὸν εἰς ὕφος λόγιον ἢ δημῶδες[3]. Αἱ ἀρεταὶ τὰς ὁποίας συνιστᾶται ὁ βασιλεὺς νὰ ἀσκήσῃ εἶναι ἡ σύνεσις, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἐλεημοσύνη, ἡ ἁγιότης κλπ. Πᾶσα δὲ ἐκτροπὴ ἀπὸ τοῦ κανόνος τούτου δυσμενῶς ἐκρίνετο καὶ ἐμείωνε τὸ βασιλικὸν κῦρος. Λέων ὁ Διάκονος π.χ. γράφει περὶ Ρωμανοῦ τοῦ Β', υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅτι ἦτο « *ἐπτοημένος νεωτερικαῖς ἡδυπαθείαις καὶ παιδιαῖς* »[4].

Βεβαίως οἱ αὐτοκράτορες κατεπονοῦντο μὲ τὰς πολλαπλᾶς ἀσχολίας των καὶ εἶχον ἀνάγκην ποιᾶς τινος ἀναπαύσεως καὶ διασκεδάσεως. Ἵνα ὅμως καὶ αὕτη μὴ ἐξέρχεται τῶν παραδεδεγμένων καὶ ἀντίκειται πρὸς τοὺς κανόνας τῶν Συνόδων ἔπρεπε νὰ εἶναι σεμνὴ καὶ σοβαρά. Ὁ Θεόδωρος Βαλσαμών, ἑρμηνεύων τὸν 51ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ϛ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου λέγει: « *Ἔοικε δὲ διὰ τὰ τῶν τοιούτων κανόνων ἐπιτίμια ἐπινοηθῆναι τὰ βασιλικὰ παίγνια· τὸν Κοντοπαίκτην δηλαδή, τὸν Μάρωνα, τὸν Ἀχιλλέα, τὴν Ὀκτώηχον καὶ τὰ λοιπά· ὡ ς μ ὴ δ ι ά χ υ σ ι ν κ α ὶ γ έ λ ω τ α ἄ σ ε μ ν ο ν ἐ μ π ο ι ο ῦ ν τ α τ ο ῖ ς β λ έ π ο υ σ ι ν* »[5].

[1] Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Ζ' τ ο ῦ Π ο ρ φ υ ρ ο γ ε ν ν ή τ ο υ, Περὶ βασιλείου τάξεως (A. Vogt), τόμ. I, σ. 2.

[2] Πρβλ. Ἄ ν ν η ς Κ ο μ ν η ν ῆ ς, Ἀλεξιὰς (B. Leib), XIII, VI, 6 - VII, 1 καὶ XIV, V, 2.

[3] Πρβλ. K. K r u m b a c h e r - Γ. Σ ω τ η ρ ι ά δ ο υ, Ἱστορία τῆς Βυζαντηνῆς Λογοτεχνίας, ἐν Ἀθήναις 1900, Β', σσ. 99, 101, 114, 165, 285 κ.ἀ.

[4] Λ έ ο ν τ ο ς Δ ι α κ ό ν ο υ, Ἱστορία (Hase), I, 2.

[5] Πρβλ. Ρ ά λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων 2 (1852), σ. 416, καὶ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 94.

Θαυμασίαν εἰκόνα τῆς διασκεδάσεως καὶ διαναπαύσεως αὐτοκράτορος παρέχει Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἐν τῇ Ἀλεξιάδι αὐτῆς· « *Ὀλίγα τὸ σῶμα διαναπαύων* (ὁ Ἀλέξιος), γράφει, *ἐν κυνηγεσίοις τε καὶ ἀνέσεσι... καὶ ἡ ἄνεσις τούτῳ δεύτερος πόνος, βιβλίων ἀνάγνωσις καὶ ἐξέτασις καὶ ἡ τοῦ* « *Ἐρευνᾶτε τὰς γραφὰς* » *παραγγέλματος ἐπιμέλεια. Τὰ δ' αὖ κυνηγέσια καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ σφαιρίζειν παιδιὰ δευτέρου λόγου καὶ τρίτου προσῆν τῷμῷ πατρί...* » Ἐν συνεχείᾳ δ' ἐπεδόθη καὶ εἰς ἄλλας παιδιὰς « *παράγγελμα τοῦτο λαβὼν ἐξ ἰατρικῆς ἐπιστήμης, ἵνα ταῖς συνεχέσιν ἱππασίαις διαφοροῖτό τι τῆς καταρρεούσης ὕλης καὶ τοῦ ἐπιβρίθοντος βάρους κουφίζοιτο...* »[1].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν καταδεικνύεται ὅτι τὰ ἀγωνίσματα τῶν αὐτοκρατόρων ἦσαν τοιαῦτα ὥστε νὰ ἀσκοῦνται οὗτοι εἰς στρατιωτικὰς ἀρετάς. Ἦσαν δὲ κατὰ κανόνα ἀγωνίσματα στίβου· οὐχ ἧττον ὅμως ἡ ἱππασία καὶ τὰ κυνηγέσια, ὅπου ὁ ἀσκούμενος μανθάνει σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν τέχνην τοῦ τοξεύειν καὶ τοῦ δόρυ ἀφιέναι, ἦσαν ἐκ τῶν συνήθων καὶ προσφιλῶν ἀπασχολήσεων πολλῶν αὐτοκρατόρων[2].

Ἡ κοινὴ γνώμη, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἦτο κατὰ τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἐν γένει ἀγωνισμάτων. Καὶ εἶναι πολὺ φυσικόν. Ἄνθρωποι τὰ ἄνω σκοποῦντες δὲν ἐθεώρουν οὐδὲ πρέπον οὐδ' ἐπιτρεπτὸν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ παιδιὰς καὶ ἀνωφελῆ ἀγωνίσματα. Πόλεμος δὲ φαίνεται ὅτι εἶχε κηρυχθῆ ὑπό τε τῆς ἡγεσίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτῶν τῶν πιστῶν ἐπίμονος καὶ συστηματικὸς κατὰ τῶν τοιούτων ἐκτροπῶν[3].

Ἀπρεπῆ ἀγωνίσματα ἐθεώρουν οἱ βυζαντινοὶ ὡσαύτως τὴν πυγμαχίαν καὶ τὴν πάλην, ὡς παραμορφοῦντα[4] τὸ πρόσωπον τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ πλασθέν. Τὸ σῶμα τὸ ἤθελον ἀδύνατον καὶ ὠχρόν, νὰ ὁμοιάζῃ δηλ. μὲ τὰ τῶν ἁγίων σώματα. Ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ βολὴ ἀκοντίου καὶ δίσκου ἐθεωρεῖτο ἄσκοπος καὶ ἀνωφελὴς κατανάλωσις δυνάμεως.

Ἀτίμους ἐχαρακτήριζον τοὺς θηριομάχους, τοὺς μονομάχους, τοὺς σκηνικοὺς καὶ τοὺς ἐν γένει ἀσκοῦντας τὴν παιγνικὴν τέχνην, τὴν δὲ τέχνην αὐτῶν ἀτιμοποιόν[5]. Τοῦ κανόνος τούτου ἐξῃροῦντο οἱ ἐπίσημοι ἀθληταί, οἱ νομίμως δηλ. ἀγωνιζόμενοι δι' ἐπίδειξιν ἀνδρείας[5]. Γενικῶς δὲ οἱ βυζαντινοὶ δὲν ἔδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς πάντα ταῦτα, αὐτὸς δὲ εἶναι καὶ ὁ κυριώτερος λόγος τῆς ἐλλείψεως πληροφοριῶν περὶ παιδιῶν.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὁσάκις ἤθελον νὰ ψέξουν μίαν πρᾶξιν ἢ διαγωγήν, κατέφευγον εἰς παρομοιώσεις εἰλημμένας ἐκ τοῦ παιγνιώδους καὶ

1 Ἀλεξιάς, XIV, VII, 9.
2 Πρβλ. Κουκουλέν, Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 65 - 122.
3 Πρβλ. Κουκουλέν, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 65.
4 Πρβλ. Κουκουλέν, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 84 καὶ σημ. 3.
5 Πρβλ. Κουκουλέν, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 95 καὶ σημ. 8.

ἀφρόντιδος βίου· « *Δαίμων παρέστηκεν, διὰ τῶν κατεστιγμένων ὀστέων τὴν μανίαν ἐξάπτων* » παρατηρεῖ ὁ Μέγας Βασίλειος[1] δι' ἐκείνους οἵτινες ἔπαιζον κύβους.

Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐφ' ἑτέρου κατακρίνων τὴν διαγωγὴν συγχρόνων του[2] λέγει ὅτι οὗτοι ἀσχολοῦνται σοβαρῶς (σπουδάζουν) περὶ τὴν ἱππασίαν, τὸ κυνήγιον καὶ τὴν κυβείαν. Γρηγόριος δὲ ὁ Θεολόγος ἐπιγραμματικώτατα ἀποφαίνεται: « *πίνεις, κυβεύεις, λαμβάνεις, παίζεις, γελᾷς* »[3].

« *Θανάτου τερπνὸν δηλητήριον καὶ δαίμονος ἑορτὴν τὸν σταυρὸν καθυβρίζουσαν* » ὀνομάζει ὁ Βασίλειος Σελευκείας[4] τὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ μέχρι τοῦ ϛ' αἰῶνος τελούμενα Ὀλύμπια. Ὁ δὲ ἱερὸς Χρυσόστομος ἀποφαίνεται ὅτι ἐκεῖ « *ὁ διάβολος πομπεύει* »[5].

Ἐκτὸς ὅμως τῆς θεωρητικῆς ταύτης ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καταδίκης τῶν παιδιῶν, τῶν ἀγώνων, τῆς χαριέσσης ἐν γένει ζωῆς καὶ διαγωγῆς, καὶ τῆς γενικῆς ἀποδοκιμασίας, ἔχομε νόμους καὶ κανόνας ἀπαγορεύοντας τὰς παιδιὰς καὶ τὰ παίγνια δι' ἐπιβολῆς διαφόρων ποινῶν[6]. Οὕτως ἡ Ἐκκλησία π.χ. καθώρισεν « *τὰς Κυριακὰς ἀπράκτους εἶναι* » δηλ. ἀπηγόρευσε τὴν τέλεσιν ἀγώνων κατὰ τὰς Κυριακάς[7]. Τοῦτ' αὐτὸ ἔπραξαν καὶ πολλοὶ αὐτοκράτορες.

Αἱ ἐπιβαλλόμεναι κυρώσεις διὰ τὰς παραβάσεις τῶν τοιούτων νόμων καὶ κανόνων ἦσαν πολλάκις αὐστηραί. Οὕτω π.χ. ἡ παρακολούθησις θεάματος ἐν ἱπποδρόμῳ ὑπὸ γυναικός, ἄκοντος ἢ ἀγνοοῦντος τοῦ συζύγου, ἀπετέλει λόγον διαζυγίου[8]. Οἱ κληρικοὶ δὲ ἀφωρίζοντο ἂν παρηκολούθουν τοιούτους ἀγῶνας[9].

Κανόνες τῆς ϛ' ἐν Τρούλλῳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου σαφῶς ἀπαγορεύουν διάφορα παίγνια: « *Μηδένα τῶν ἁπάντων εἴτε λαϊκῶν, εἴτε κληρικῶν, κυβεύειν ἀπὸ τοῦ νῦν·* » λέγει περὶ κυβείας ὁ 50ός κανών[10]. Ἕτερος πάλιν ὁμιλεῖ περὶ διαφόρων ἑορτῶν λαμβανουσῶν χώραν κατὰ τὴν διάρκειαν δια-

1 Migne, P.G. 29, 185.
2 Migne, P.G. 46, 900.
3 Migne, P.G. 37, 662.
4 Migne, P.G. 85, 309.
5 Migne, P.G. 63, 897.
6 Πρβλ. Φαίδωνος Ἰ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Α', Ι, σ. 187.
7 Πρβλ. Φαίδωνος Ἰ. Κουκουλέ, Ἀγῶνες, ἀγωνίσματα... κλπ. ΕΕΒΣ ΙΓ', 1937, σ. 76 καὶ σημ. 3.
8 Πρβλ. Κουκουλέν, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 107 καὶ σημ. 4.
9 Πρβλ. Κουκουλέν, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 108 καὶ σημ. 2.
10 Πρβλ. Ῥάλλη - Ποτλῆ, Ἔνθ' ἀνωτ., 2, σ. 424 καὶ 2, σ. 58.

φόρων ἐποχῶν τοῦ ἔτους, ὁπότε καὶ παρείχετο ἡ εὐκαιρία εἰς πολλοὺς νὰ διασκεδάζουν. « *Τὰς οὕτω λεγομένας Καλάνδας*, γράφει, *καὶ τὰ λεγόμενα Βοτά, καὶ τὰ καλούμενα Βρουμάλια καὶ τὴν ἐν τῇ πρώτῃ Μαρτίου μηνὸς ἡμέρᾳ ἐπιτελουμένην πανήγυριν, καθάπαξ ἐκ τῆς τῶν πιστῶν πολιτείας περιαιρεθῆναι βουλόμεθα...* »[1]

'Εν συνεχείᾳ καὶ ἄλλοι ἄλλως πως ἐκόλαζον τὰς ἐκ τῆς σοβαρότητος καὶ σεμνότητος ἐκτροπὰς καὶ ὅταν ἀκόμη αὗται ἦσαν ᾐτιολογημέναι. 'Ο πατριάρχης Λουκᾶς Χρυσοβέργης λ.χ. διέταξε τὴν κατάργησιν τῶν μαθητικῶν μεταμφιέσεων, αἵτινες ἐλάμβανον χώραν τὴν 25ην μηνὸς 'Οκτωβρίου, ἡμέραν καθ' ἣν ἑωρτάζετο ἡ μνήμη τῶν ἁγίων Νοταρίων, προστατῶν τῆς μαθητιώσης νεολαίας[2]. 'Ολίγῳ δ' ἐνωρίτερον Χριστόφορος ὁ Μιτυληναῖος εἶχε ψέξει τοὺς γονεῖς, διότι ἐπέτρεπον τὴν μεταμφίεσιν εἰς τὰ τέκνα των[3].

***

Βεβαίως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ὑπάρξουν καὶ ἐξαιρέσεις τῆς σοβαρᾶς καὶ τρόπον τινὰ μονολιθικῆς ταύτης διαγωγῆς. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ὁ τρόπος τοῦ βίου ἔφθασαν μέχρι τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς μέσῳ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ τῶν πρωτοχριστιανικῶν οὐχὶ ἐξησθενημένα, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τῶν ἐκδηλώσεών των. Οὕτως ὁ Λουκιανὸς εἶναι χαρακτηριστικὸς τύπος τοῦ παίζοντος φιλοσόφου. Τοῦτον ἠκολούθησεν εἰς τοὺς τρόπους Δίων ὁ Χρυσόστομος, ἀκμάσας περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Τραϊανοῦ καὶ ἄριστα συνδυάσας τὰ παίγνια καὶ τὰς ἀθλοπαιδιὰς μὲ τὴν σπουδὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν.

Τὴν σοφιστικὴν ταύτην καὶ χαρίεσσαν τάσιν ἐμιμήθη ἄριστα Συνέσιος ὁ Κυρηναῖος. Οὗτος κατένεμε τὰς ὥρας του μεταξὺ παιδιᾶς καὶ σπουδῆς. 'Επειδὴ δὲ ὁ Χριστιανισμὸς εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ δημιουργῇ τὸ πνεῦμα τῆς αὐστηρότητος καὶ ἐπειδὴ διὰ τὴν ἑλληνοπρεπῆ ταύτην διαγωγήν του κατηγορήθη ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του, ἠναγκάσθη νὰ ἀπολογηθῇ διὰ πραγατείας ἐπιγραφομένης: « *Δίων ἢ περὶ τῆς καθ' ἑαυτὸν διαγωγῆς.* » 'Εκεῖ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀγροῖκος ἀλλ' ἀληθινὸς ἕλλην. "Αλλως τε, ἐπάγεται, δὲν εἶναι οὔτε Θεός, ὥστε νὰ μένῃ ἀσυγκίνητος ἀπὸ πᾶσαν ἡδονήν, οὔτε θηρίον, ὥστε μόνον εἰς τὴν ἡδονὴν νὰ εὑρίσκῃ εὐχαρίστησιν. 'Επικαλεῖται δὲ Δίωνα τὸν Χρυσόστομον τὸν ὁποῖον καὶ προβάλλει ὡς ἄριστον τύπον ἀνθρώπου καὶ φιλοσόφου[4].

---

[1] Αὐτόθι, 2, σ. 448.

[2] Αὐτόθι, 2, σ. 452.

[3] Πρβλ. Ed. Kurtz, Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios, Leipzig 1903, σ. 92 στ. 35.

[4] Πρβλ. Συνεσίου Κυρηνείας, Opuscula (N. Terzaghi), Romæ 1944, σσ. [233 - 278].

'Ο Συνέσιος δὲν ἔπαιξε μόνον ἐν τῷ βίῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἔγραψε καὶ « *Φαλάκρας ἐγκώμιον* » κατὰ μίμησιν Δίωνος Χρυσοστόμου, γράψαντος κόμης ἐγκώμιον καὶ ἄλλα. Εἰς αὐτὸ ἀντικρούει τὸν Δίωνα καὶ ὑπεραμύνεται τῆς φαλάκρας, ἥτις ἦτο καὶ χαρακτηριστικὸν τῆς ἰδίας αὐτοῦ κεφαλῆς.

Καὶ εἰς ποιητικὰ ἔργα, ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Συνέσιον, εὑρίσκομεν τὸν ἕλληνα ἐν ἁρμονίᾳ συνυπάρχοντα μετὰ τοῦ χριστιανοῦ, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὑπερέχοντα. 'Ιδοὺ ἡ ἀρχὴ ἑνὸς ὕμνου του:

« *"Αγε μοι, λίγεια φόρμιγξ | μετὰ Τηΐαν ἀοιδάν, | μετὰ Λεσβίαν τε μολπὰν | γεραρωτέροις ἐφ' ὕμνοις | κελάδει Δώριον ᾠδάν...* »[1]

'Εκ τοῦ συνόλου τοῦ ἔργου του ὁ Συνέσιος φαίνεται ἐπηρεασθεὶς ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν νεοπλατωνισμὸν ἀλλὰ καὶ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἄνευ μεσολαβήσεως τρίτων. Τὸ ὕφος του εἶναι μεγαλοπρεπές, τὰ θέματα ἐπεξεργάζεται μὲ χάριν, εἰς τὰ ποιήματά του χρησιμοποιεῖ ποικίλα προσῳδιακὰ μέτρα. Γενικῶς εἰπεῖν εἶναι περισσότερον ἕλλην, χωρὶς ὅμως νὰ παύῃ νὰ εἶναι καὶ χριστιανός.

Τὴν μεσότητα περὶ τὴν παιδιὰν καὶ τὴν σπουδὴν φαίνεται νὰ ἐπαινῇ καὶ ἐπιγραμματοποιὸς τοῦ 6ου αἰῶνος. Εἰς ἓν ἐπίγραμμα, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν 'Αγαθίαν ἢ τὸν Παῦλον Σιλεντιάριον, ἀναγινώσκομεν:

« *Δεῖ γὰρ μήτε πονεῖν ἐν ἀθύρμασι, μήτε τι παίζειν*
ἐν σπουδῇ· καιρῷ δι' ἴσθι νέμειν τὸ πρέπον »[2].

Τὰ ἐπιγράμματα γενικῶς, τὰ ὁποῖα οἱ παλαιότεροι εἶχον χρησιμοποιήσει ἀφειδῶς διὰ τὰς ποικίλας περιστάσεις τοῦ βίου, ἐξηκολούθησαν καὶ ἐν Βυζαντίῳ νὰ χρησιμοποιοῦνται ὁμοίως. 'Αλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ ἐντέχνου λόγου ἐπεχειρήθη καὶ ἐν πολλοῖς ἐπετεύχθη ἀλλαγὴ τοῦ περιεχομένου πρὸς τὸ χριστιανικώτερον καὶ ἑπομένως τὸ σοβαρώτερον καὶ αὐστηρότερον. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐπιγραμμάτων τώρα ἀφιεροῦνται εἰς ἅγια πρόσωπα καὶ ἀντικείμενα, εἰκόνας, βιβλία κλπ., ἐλάχιστα δὲ μόνον εἰς ἄλλα πράγματα ἄσχετα πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ὅπως εἶναι τὰ ἐρωτικὰ π.χ. τὰ ἐπιδεικτικὰ κ.ἄ., καὶ ταῦτα ἀπὸ ἐπιγραμματοποιοὺς ὁπωσδήποτε ἑλληνίζοντας. Πρὸς τούτοις ἐπενοήθη ἢ μᾶλλον ἐπέδωκε παλαιὰ ἐπινόησις καὶ διεδόθη εὐρέως εἰς ὁλόκληρον τὸ Βυζάντιον τὸ ἀθῶον στιχουργικὸν παίγνιον[3], ἐστερημένον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου οἱουδήποτε παγανιστικοῦ στοιχείου. Οὕτως ἔχομεν λειπογράμματα στιχουργήματα, ἀκροστιχίζοντα, καρκίνους κλπ., παιγνιώδη θέματα

---

[1] Συνεσίου Κυρηνείας, Hymni (N. Terzaghi), Romæ 1939, σ. [57].

[2] Anthologia Palatina (Dübner), IX [769].

[3] Πρβλ. Νικολάου Γ. Πολίτου, Στιχουργικὰ παίγνια, περ. « 'Εστία » 19, 1885, σσ. 249 - 52, 264 - 66, 283 - 85, 291 - 94.

δηλ., ἅτινα πρέπει νὰ ἑρμηνευθοῦν καὶ ὡς μία ἀντίρροπος τάσις πρὸς διέξοδον ἀπὸ τὴν ὑφισταμένην πίεσιν ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης σοβαρότητος.

Ἕτερος ἐκφραστικὸς γραπτὸς τρόπος, τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἐπίσης χρῆσις ἐν Βυζαντίῳ, εἶναι ὁ διάλογος. Οἱ γράψαντες διαλόγους βυζαντινοὶ ἐμιμήθησαν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Λουκιανόν. Ὅμως λόγῳ τοῦ περιεχομένου των, συνηθέστατα θρησκευτικοῦ (καταπολέμησις αἱρέσεων, Ἰουδαίων, δυτικῶν, λατινοφρόνων κλπ.), οἱ βυζαντινοὶ διάλογοι ἀπώλεσαν τὴν χάριν καὶ τὰ πρόσωπά των εἶναι σκληρὰ καὶ δύσκαμπτα. Ἐλλείπει δηλ. ἀπὸ αὐτοὺς ἡ διαρκῶς νεάζουσα διάθεσις τῶν προσώπων τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων, τὰ ὁποῖα ἡγουμένου τοῦ Σωκράτους ἔπαιζον ἐνῷ συγχρόνως ὡμίλουν περὶ σπουδαιοτάτων τῆς φιλοσοφίας ζητημάτων.

Ὁ βυζαντινὸς λόγος, καὶ ὅταν ἀκόμη μιμῆται μετ' ἐπιτυχίας τὸν ἀττικόν, ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ γράφοντος. Ἡ ἱεροπρέπεια εἰς τοὺς τρόπους τοῦ βίου καὶ ἡ αὐστηρότης εἰς τὴν καθόλου διαγωγὴν ἐπέδρων εἰς τὸ ὕφος τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ ἀττικὸς λόγος δὲν ἀποδίδεται πάντοτε μὲ τὴν προσιδιάζουσαν εἰς αὐτὸν χάριν.

Ἡ πορφυρογέννητος Ἄννα Κομνηνή, ἡ ὁποία ἠνθολόγησε ἐπιμελῶς καὶ σοφῶς τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἰδίᾳ δὲ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ξενοφῶντα, δὲν μετέδωκε εἰς τὴν Ἀλεξιάδα της τὴν χάριν τῶν προτύπων. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν βασιλικήν της ἀνατροφὴν καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας της περισσότερον παρὰ εἰς τὸ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ γράψῃ ὡς ὁ Ξενοφῶν. Ἐφ' ὅσον ὁ πατήρ της Ἀλέξιος δὲν εἶναι ὁ φιλόπαις καὶ φιλοπαίγμων Σωκράτης τῶν Ἀπομνημονευμάτων π.χ., ἀλλ' ὁ αὐστηρὸς αὐτοκράτωρ καὶ ὁ ἀληθῶς ἰσαπόστολος[1], δὲν δύναται οὐδ' αὐτὴ νὰ κινηθῇ ἐπιχαρίτως, ὡς ὁ Ξενοφῶν, πρᾶγμα ὅπερ ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὡς μαρτυροῦν χωρία οἷον τὸ ἐπό-

---

[1] Πρβλ. Ἀλεξιάς, XIV, VIII, 8: « *Οἷον δ' αὖ τόδ' ἔρεξε καὶ ἔτλη καρτερὸς ἀνὴρ πρᾶγμα ὄντως καὶ ἀποστολικώτατον... Καὶ μήν, ὡς οὐδεὶς ἄλλος, περὶ τὴν θείαν γραφὴν ἐσπουδάκει, ὡς καὶ τὴν γλῶτταν διαθῆξαι πρὸς τὰς τῶν αἱρετικῶν συμπλοκάς. Καὶ μόνος οὗτος ὅπλα καὶ λόγους ἀνέμιξε, καὶ τοῖς μὲν ὅπλοις τοὺς βαρβάρους ἐνίκα, τοῖς δὲ λόγοις ἐχειροῦτο τοὺς ἀντιθέους, ὥσπερ δὴ τότε καὶ κατὰ Μανιχαίων ἐξώπλιστο ἀποστολικὴν ἀντὶ στρατηγικῆς ἀναδεξάμενος ἀγωνίαν. Καὶ ἔγωγε τοῦτον τρισκαιδέκατον ἂν ἀπόστολον ὀνομάσαιμι. Καίτοι τινὲς Κωνσταντίνῳ τῷ μεγάλῳ τοῦτο τὸ κλέος προσάπτουσιν, ἐμοὶ δὲ δοκεῖ ἢ σὺν τῷ Κωνσταντίνῳ τῷ αὐτοκράτορι τετάχθαι τοῦτον, ἢ εἴ τις φιλονεικείη, ἔστω μετά γε Κωνσταντῖνον ἀπόστολος ἅμα καὶ βασιλεὺς ὁ Ἀλέξιος*». Καὶ ἀλλαχοῦ: « *Ἦν γὰρ ὁ βασιλεὺς οὗτος* (ὁ Ἀλέξιος) *ἄντικρυς ἱερατικώτατος καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸν λόγον, ὡς εἰπεῖν, εὐσεβείας ἁπάσης ἀρχιερεύς. Διδασκαλικώτατός τε γὰρ ἦν τοῦ ἡμετέρου δόγματος καὶ ἀποστολικὸς τὴν προαίρεσιν καὶ τὸν λόγον καὶ εἴσω τῆς ἡμετέρας πίστεως ποιῆσαι βουλόμενος οὐ μόνον τοὺς νομάδας τουτουσὶ Σκύθας, ἀλλὰ καὶ τὴν Περσίδα πᾶσαν καὶ ὁπόσοι τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Λιβύην νέμονται βάρβαροι καὶ ταῖς τοῦ Μωάμεθ τελεταῖς ὀργιάζουσιν* » (Ἀλεξιὰς VI, XIII, 4).

μενον: « *Ταῦτα ἐνθυμουμένῃ μοι μειδιᾶν ἐπέρχεται καὶ γέλως ἐπιτρέχει τοῖς χείλεσι πρὸς λύχνον ἐπισυρούσῃ τὸν κάλαμον.* »[1] Ἀλλὰ ταῦτα μόνον εἰς τὸν κοιτῶνα της ἢ τὸν πριγκιπικὸν γυναικωνίτην, διότι ὁ γέλως βαρβάροις ὑπάρχει ἁρμόδιος. Ὁ Βαϊμοῦνδος ὁ π.χ., ἀρχηγὸς τῶν Νορμανδῶν, βάρβαρος διὰ τὴν Κομνηνόπαιδα γελᾷ « *καὶ ὁ γέλως αὐτοῦ τοῖς ἄλλοις ἐμβρίμημα ἦν.* »[2] Ἐνῷ ὁ πατήρ της Ἀλέξιος οὐδαμοῦ τῆς Ἀλεξιάδος γελᾷ, πλὴν δύο ἢ τριῶν περιπτώσεων[3], καθ' ἃς προσμειδιᾷ φιλικῶς πρὸς τοὺς στρατιώτας του. Ἀντιθέτως κλαίει συχνάκις μετανοῶν διὰ τὰς ἁμαρτίας του, ἢ διὰ τὴν ἀπώλειαν στρατιωτῶν[4]. Τὰ δάκρυα εἶναι εὐγενείας δεῖγμα καὶ καλοῦ χριστιανοῦ τεκμήριον.

Μεταξὺ τῶν ὀλίγων δραστηρίων ἀνδρῶν τοῦ Βυζαντίου ἀναφέρεται καὶ Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς κατὰ μαρτυρίαν Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ. « *Οὐδὲ χαρίτων ἄμοιρος ὁ ἀνήρ*, γράφει ὁ Ψελλὸς ἐγκωμιάζων τὸν Μεταφραστήν, *ἀλλὰ κατήρτυτο αὐτῷ πρὸς πᾶσαν σπουδὴν μετ' ἐμμελοῦς παιδιᾶς καὶ ἡ γλῶττα καὶ ἡ διάνοια...* »[5] Τοὺς λόγους τούτους τοῦ Ψελλοῦ δὲν πρέπει νὰ λάβωμεν κατὰ γράμμα· μᾶλλον πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐγκωμιαστικὸς ἐκφραστικὸς τρόπος προσιδιάζων εἰς τὸν Ψελλὸν καὶ προβολὴ ἰδίου τύπου ὑπὸ αὐτοῦ θεωρουμένου ὡς τελείου. Οὐδ' οἱ λόγοι τοῦ ἰδίου τοῦ Συμεὼν εἶναι ἀρκούντως πειστικοί, ὡς ἔκφρασις ἐξομολογητικὴ ἀναφερομένη εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ἁμαρτωλοῦ[6].

Ὁ κυριώτερος ἴσως ἐκπρόσωπος τοῦ τύπου τοῦ παίζοντος φιλοσόφου, εἰς τοῦ ὁποίου τὸν βίον ἔσχε σπουδαιοτέραν ἐπίδρασιν ἡ ἀρχαιότης ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν εἶναι ὁ Μιχαὴλ Ψελλός. Μορφὴ καθολική, πολυμερεστάτη διάνοια, διαμφισβητεῖ πρὸς πολλοὺς τὴν δάφνην τοῦ ὑπερτέρου, ἀλλ' εἶναι ἀμφίβολον ἂν αὐτὴ τελικῶς τοῦ ἀνήκῃ. Δὲν στερεῖται ἀττικῆς χάριτος. Ὑστερεῖ ὅμως ἀναμφιβόλως τοῦ Συνεσίου, τὸν ὁποῖον εἶχεν ὡς πρότυπον. Ὁ Ψελλὸς εἶναι ὁ πρῶτος μετὰ τὸν Ἀρέθα πλατωνικός, ὅστις προαγγέλλει τὴν Ἀναγέννησιν.

---

[1] Ἀλεξιὰς I, XV, 6.

[2] Ἀλεξιὰς XIII, X, 5.

[3] Βλ. ἀνωτέρω σ. 311 σημ. 2.

[4] Ἀλεξιὰς III, V, 1 κἑξ. καὶ XIV, VI, 4.

[5] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὸν Μεταφραστὴν κῦρ Συμεών, Scripta Minora (Ed. Kurtz - Fr. Drexl) I, Milano, 1936, σ. 99. Πρβλ. καὶ Νικολάου Τωμαδάκη, Εἰς Συμεῶνα τὸν Μεταφραστήν, ΕΕΒΣ ΚΓ', 1953 (Κανίσκιον Φαίδωνι Ἰ. Κουκουλέ), σ. 123.

[6] Πρβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 133: «...*Ποῖον κακὸν οὐ διετυπωσάμην ἐν τῇ ψυχῇ μου, ἤδη δὲ καὶ ἐν τοῖς ἔργοις διεπραξάμην πορνείαν, μοιχείαν, ὑπερηφανίαν, ἀλαζονείαν, λοιδορίαν, βλασφημίαν, ἀργολογίαν, βρασμῶν γέλωτας, μέθην...* ».

'Ανεμείχθη εἰς τὰ τῆς Πολιτείας ἐνεργῶς· διωργάνωσε τὴν παιδείαν· ἐθεράπευσε σχεδὸν ὅλας τὰς ἐπιστήμας. 'Επραγματεύθη ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ περὶ πλείστων πραγμάτων. 'Εδοκίμασε καὶ αὐτὸν τὸν μοναχικὸν βίον — ἐκ πεποιθήσεως ἆρά γε ἢ πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς περιεργείας του; — ἀκολουθήσας 'Ιωάννην τὸν Ξιφιλῖνον εἰς Μονὴν ἐπὶ τοῦ 'Ολύμπου τῆς Βιθυνίας. 'Εκεῖ δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ πολὺ ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιοσυστασίας του καὶ τῆς κλασσικῆς του μορφώσεως.

'Ο Ψελλὸς ἀντετίθετο εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὸν τρόπον τοῦ Βυζαντίου, τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ θεωρῆται γνήσιος φορεύς. 'Ως τοιοῦτος δὲ προαγγέλλει τὴν 'Αναγέννησιν καὶ εἶναι πλησιέστερος πρὸς τοὺς ἀρχαίους καὶ δὴ καὶ τὸν Πλάτωνα. 'Ο λόγος του εἶναι περίτεχνος· αἰτία δὲ τούτου εἶναι καὶ ἡ ἀπουσία τῆς πηγαίας ἀττικῆς χάριτος.

'Η ἐκ τῆς μοναχικῆς ζωῆς ἀποχώρησις τοῦ Ψελλοῦ, ἥτις ἔχει βαθυτέρας τὰς αἰτίας, ἀπὸ ὅσας ἠδυνήθησαν νὰ ἴδουν οἱ συμμονασταί του, ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθοῦν σχόλια εἰς βάρος του, τὰ ὁποῖα δὲν ἀφῆκεν ἀναπάντητα.

'Ιάκωβός τις, συμμοναστὴς τοῦ Ψελλοῦ, ἔψεξε τὸν τελευταῖον δι' ἐπιγράμματος δηκτικοῦ: Τὸ ἐπίγραμμα ἔχει ὧς ἑξῆς:

. . . .

« Ὄλυμπον οὐκ ἤνεγκας κἂν βραχὺν χρόνον,
οὐ γὰρ παρῆσαν αἱ θεαί σου, Ζεῦ πάτερ ! » [1]

'Ο Ψελλὸς ἀποκαλεῖται Ζεὺς οὐχὶ ἀσκόπως· πρόκειται περὶ σαφοῦς ὑπαινιγμοῦ διὰ τὰς θρησκευτικάς του πεποιθήσεις. 'Ο δηχθεὶς δὲν ἠρκέσθη εἰς ἁπλοῦν ἐπίγραμμα. 'Ανταπήντησεν διὰ συνθέσεως ὁλοκλήρου κανόνος σκώπτων σκαιῶς τὸν μοναχὸν 'Ιάκωβον. 'Η ἀσέβεια αὕτη τοῦ Ψελλοῦ πρὸς τὸ εἶδος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὕμνου εἶναι ἴσως δεῖγμα τῆς ἐκτιμήσεώς του πρὸς αὐτό [2]· πρὸς δὲ ἠθέλησεν ἀναμφιβόλως νὰ σκώψῃ τὸν τέως συμμοναστήν του δι' ἐκκλησιαστικοῦ ᾄσματος, ἐπειδὴ ἐκεῖνος μετεχειρίσθη ἀρχαῖον εἶδος (ἐπίγραμμα εἰς ἰαμβικὸν μέτρον) καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Διὸς ἀμφισβητῶν συγχρόνως καὶ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τοῦ πολυτρόπου ἀνδρός. 'Ακροστιχίζει δὲ ὁ κανὼν τοῦ Ψελλοῦ: « *Μέθυσον 'Ιάκωβον εὐρύθμως ᾄδω, Κώνστας* » [3].

Δὲν εἶναι ὅμως μόνον αὐτὸ δεῖγμα τῆς διαθέσεως καὶ τῶν τρόπων τοῦ Ψελλοῦ. Ἔγραψε καὶ ἄλλα πολλὰ σατυρικὰ ποιήματα, λόγους, ἐγκώμια,

[1] Πρβλ. Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη 5 (1876), σ. 177

[2] Τὸ ὅτι ὁ Ψελλὸς συνέταξε καὶ « 'Ακολουθίαν εἰς Συμεὼν λογοθέτην τὸν Μεταφραστὴν » (πρβλ. Scripta Minora I, σσ. 108 - 119) τὴν εὐκολίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐχειρίζετο τὰ διάφορα θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικὰ θέματα δεικνύει μᾶλλον ἢ τὸν σεβασμὸν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκτίμησιν.

[3] Εὕρηται ἐκδεδομένος ὑπὸ Κ. Σάθα, Ἔνθ' ἀνωτ., 5, σ. 177 κἑξ.

πραγματείας, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ῥητορικῶν σχολῶν· οἷον « *περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κερατᾶ* » [1], ἐγκώμια ψύλλης, φθειρός, κόριος, περὶ ψώρας [2] κλπ., πράγματα δηλ. ἀπᾴδοντα πρὸς τὴν χριστιανοπρεπῆ διαγωγὴν ἑνὸς πεπαιδευμένου τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς.

'Αλλ' ἐλέχθη ἤδη ὅτι ἄνδρες ὡς ὁ Ψελλὸς [3] ἀποτελοῦν ἐξαίρεσιν τοῦ γενικοῦ κανόνος, ὁ ὁποῖος ῥυθμίζει τὴν διάθεσιν πρὸς τὴν ζωὴν κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Βυζαντίου.

Ἄς ἴδωμεν τώρα καὶ μίαν ἄλλην πλευρὰν ἐξ ἴσου σημαντικήν. Τὸν λαόν. Τί ἔπραττεν ὁ λαός; Πῶς συμπεριεφέρετο; Παρηκολούθει τοὺς πεπαιδευμένους; 'Ηκολούθει τὰ διδάγματα τῶν Πατέρων τῆς 'Εκκλησίας; 'Ικανοποιεῖτο ἀπὸ τὸν αὐστηρὸν κανόνα τοῦ βίου; Αἱ πληροφορίαι δυστυχῶς ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ δὲν εἶναι πολλαί, οὐχ ἧττον ὅμως εἶναι ἐπαρκεῖς διὰ νὰ λάβωμεν μίαν ἰδέαν τοῦ πράγματος.

Γρηγόριος ὁ Νύσσης παρέχει μίαν εἰκόνα τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του ἀνάγλυφον. Περιγράφει δηλ. τὸ πῶς ὁ λαὸς διετίθετο ἔναντι τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν ἀγώνων τῆς ἐπισήμου 'Εκκλησίας πρὸς κατάπνιξίν των. Γράφει λοιπόν: « *...χθιζοί τινες καὶ πρώϊζοι ἐκ τῶν βαναύσων ἐπιτηδευμάτων ὁρμώμενοι, αὐτοσχέδιοί τινες τῆς θεολογίας δογματισταί... Πάντα γὰρ τὰ κατὰ τὴν πόλιν τῶν τοιούτων πεπλήρωται, οἱ στενωποί, αἱ ἀγοραί, αἱ πλατεῖαι, τὰ ἄμφοδα· οἱ τῶν ἱματίων κάπηλοι, οἱ ταῖς τραπέζαις ἐφεστηκότες, οἱ τὰ ἐδώδιμα ἡμῖν ἀπεμπολοῦντες. 'Εὰν περὶ τῶν ὀβολῶν ἐρωτήσῃς, ὁ δέ σοι περὶ γεννητοῦ καὶ ἀγεννήτου ἐφιλοσόφησε· κἂν περὶ τιμήματος ἄρτου πύθοιο, μείζων ὁ Πατὴρ ἀποκρίνεται καὶ ὁ Υἱὸς ὑποχείριος. Εἰ δὲ τὸ λουτρὸν ἐπιτήδειόν ἐστι εἴποις, ὁ δὲ ἐξ οὐκ ὄντων τὸν Υἱὸν εἶναι διωρίσατο. Οὐκ οἶδα τί χρὴ τὸ κακὸν τοῦτο ὀνομάσαι, φρενῖτιν ἢ μανίαν, ἤ τι τοιοῦτον κακὸν ἐπιδήμιον, ὃ τῶν λογισμῶν τὴν παραφορὰν ἐξεργάζεται.* » [4]

Ἕτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἐκ τῶν ἄνω ἐπιβολῆς τοῦ σοβαροῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐξικνεῖτο μέχρι τῶν κατωτέρων λαϊκῶν στρωμάτων, δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς μεταστάσεως τῆς ἐννοίας τοῦ ῥήματος *παιδεύω = βασανίζω*. Γνωστὸν τυγχάνει ἄλλως τε ὅτι οἱ βυζαντινόπαιδες δὲν ἐμάνθανον παίζοντες, ὡς εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν. Μάρτυρες δὲ τούτου ἔστωσαν οἱ Γρηγόριος, Λιβάνιος, Χρυσόστομος, Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης καὶ εἴ

[1] Πρβλ. Κ. Σάθα, Ἔνθ' ἀνωτ. 5, σσ. 525 - 527.

[2] Πρβλ. Κ. Krumbacher - Γ. Σωτηριάδου, Ἔνθ' ἀνωτ. Β', σ. 65.

[3] Διάφορον ἑρμηνείαν τῆς προσωπικότητος τοῦ Ψελλοῦ δίδει ὁ πατὴρ Pélopidas Stéphanou, Le témoignage religieux de Michel Psellos, (Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου [Θεσσαλονίκη 12 - 19 'Απριλίου 1953] 'Αθῆναι τόμ. Β', 'Αθῆναι 1956, σσ. 268 - 273.

[4] Migne, P.G. 46, 557.

τις ἄλλος, πάντες συνιστῶντες τὸν ῥαβδισμόν[1]. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς στοιχειώδους παιδείας ἦτο κατὰ κύριον λόγον θρησκευτικὸν καὶ ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι — ὡς καὶ σήμερον συμβαίνει εἰς τὴν χώραν μας — δὲν ἠκολούθουν εὐρυτέρας σπουδάς, αἱ ἐντυπώσεις αἱ πρῶται καὶ οἱ ἐθισμοὶ ἠκολούθουν τοὺς βυζαντινόπαιδας καὶ εἰς τὸν μετέπειτα βίον των.

Οἱ ἀγῶνες, οἱ ὁποῖοι διετήρουν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα τῆς ζωτικότητος καὶ τῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς καὶ οἱ ὁποῖοι θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπηρεάσουν σημαντικῶς τὸν λαὸν εἰς τὴν δημιουργίαν κλασσικοῦ ἰδεώδους καὶ ἑλληνικοῦ τρόπου ζωῆς, ἐξέλιπον ἐνωρίς, αἱ δὲ διατάξεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας ἐπέδρων ἀνασταλτικῶς καὶ ἐπηρέαζον τὸν λαόν.

Ὁ ἱππόδρομος, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀπετέλει μίαν ἀπὸ τὰς μοναδικὰς εὐκαιρίας εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἐλευθεριωτέρας πως διαγωγῆς, μετεβλήθη ἐνωρίτατα εἰς πεδίον πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν τῶν ἀντιμαχομένων φατριῶν.

Περὶ θεάτρου δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Τοῦτο ἀντικαθίστων μῖμοι καὶ ὀρχηστρίδες ἀπηνῶς διωκόμενοι ὑπό τε τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας.

Ὁ κυριώτερος τόπος δημοσίας ἐμφανίσεως καὶ συναναστροφῆς ἦτο συνήθως ἡ Ἐκκλησία μὲ τὰς τελετάς της, τῶν ὁποίων ἡ καταπληκτικὴ διάδοσις δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ καὶ ὡς μία ἀντιρρόπησις εἰς τὰς τόσας ἐλλείψεις.

Ὁμοίας ἑρμηνείας πρέπει νὰ τύχῃ καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας παραδοχὴ πολλῶν εἰδωλολατρικῶν τύπων εἰς τὴν λατρείαν καὶ τὰς θρησκευτικὰς τελετάς, ἐφ' ὅσον ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν παρεβλάπτετο· ἦτο ἠναγκασμένη ἄλλως τε νὰ δεχθῇ τὴν λύσιν ταύτην ὡς προτιμοτέραν τῆς προσφυγῆς τῶν πιστῶν εἰς εἰδωλολατρικὰς τελετὰς κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ κατὰ τὸν τύπον[2].

Παρὰ ταῦτα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ στερηθῇ ὁ λαὸς ἐντελῶς τῆς ψυχαγωγίας αὐτοῦ, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον αὐτὴ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐζήτει ἀντιστάθμισμα τῆς ἁπανταχοῦ ἀπαντωμένης αὐστηρότητος καὶ σοβαρότητος καὶ διότι ὁ ψυχικός του κόσμος δὲν ἦτο οἷος τῶν εὐπαιδεύτων ἐκείνων ἀνδρῶν, δυναμένων καὶ ἄλλως νὰ ἀναπληροῦν τὸ ἔλλειπον.

Εὕρισκε δὲ εὐκαιρίας ὁ λαὸς νὰ ἱκανοποιῇ τὴν ἔμφυτον τάσιν πρὸς

---

[1] Πρβλ. Φαίδωνος Ἰ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Α', Ι, σ. 98 κέξ.

[2] Ἡ σοφὴ δὲ αὕτη φαινομενικὴ ὑποχώρησις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν εἰδωλολατρικὸν τύπον ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν βαθμιαῖον χωρισμὸν τῶν χριστιανικῶν ἀπὸ τῶν εἰδωλολατρικῶν ἑορτῶν, οὕτως ὥστε κατὰ τοὺς ὑστέρους αἰῶνας οἱ βυζαντινοὶ νὰ μὴ αἰσθάνωνται τὴν προέλευσιν τοῦ τύπου ἐνῷ ἀντιθέτως ᾐσθάνοντο ἔντονον τὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα πάσης ἑορτῆς καὶ πανηγύρεως. Ὁπωσδήποτε αἱ ἑορταὶ διετήρησαν τὸν θρησκευτικόν των χαρακτῆρα καὶ κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους καὶ ὡς τοιαῦται, δηλ. θρησκευτικαί, τελοῦνται καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας. Ἡ θαυμαστὴ αὕτη ἑνότης τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων εἶναι δεῖγμα τῆς χαρακτηριζούσης τὸν λαόν μας συντηρητικότητος.

14 - 1 - 1957

χαριεντισμὸν καὶ παιδιὰν καὶ πολλάκις προέβαινε εἰς πνευματώδη κριτικήν[1], σατυρίζων πρόσωπα καὶ πράγματα. Ὁ φόβος ὅμως τῆς τιμωρίας τὸν ἠνάγκαζε πολλάκις νὰ καταφεύγῃ εἰς ἀνωνύμους λιβέλλους[2] (φάμουσα).

Πολὺ χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ μνημονευόμενον ἐπεισόδιον τὸ λαβὸν χώραν τὴν ἐποχὴν τοῦ Φωτίου. Κατηγορήθη δηλ. ὁ σοφὸς ἱεράρχης ὅτι ἐδίδασκε «*ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος δύο ψυχὰς ἔχει...*»[3]. Οἱ φιλοσκώμμονες λοιπὸν ἐργάται τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐδράξαντο τῆς εὐκαιρίας καὶ ἐζήτουν διπλασιασμὸν τῆς ἀμοιβῆς των λέγοντες: «*Ἡμεῖς ἠλπίζομεν μίαν ψυχὴν ἔχειν, καὶ ἐλαμβάνομεν ἕκαστος μηνὶ ἀνὰ μοδίους δύο· νῦν δέ, ὡς διδάσκει ἀναφανδὸν ὁ πατριάρχης, δύο ψυχὰς ἔχει ἕκαστος, καὶ δεῖ ἄλλους δύο μοδίους προσθεῖναι ἡμῖν*»[4].

Τὸ μέγιστον ὅμως δεῖγμα ζωτικότητος τοῦ λαοῦ ἐν Βυζαντίῳ εἶναι τὸ ἡρωϊκὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον τὸν ἀνέδειξεν ὑπέρμαχον μιᾶς μεγάλης αὐτοκρατορίας ἐπὶ χίλια καὶ πλέον ἔτη. Ἄνευ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐνεσάρκωσαν οἱ ἀκρῖται καὶ ἔψαλεν ὁ λαὸς εἰς τὰ ᾄσματά των, εἶναι ἀμφίβολον ἂν τὸ Βυζάντιον θὰ ἠδύνατο νὰ διαδραματίσῃ οἷον ῥόλον διεδραμάτισε εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Εἴδομεν λοιπόν, ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατὸν εἰς τὰ στενὰ πλαίσια τῆς παρούσης μελέτης, διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν ὅτι ἑκάστη ἐποχὴ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἑρμηνεύεται δι' ἰδίου τρόπου. Ἀναμφιβόλως τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἔχουν μίαν ἀλληλουχίαν μεταξύ των, ἀλλ' αἱ ἑκάστοτε δημιουργούμεναι ἱστορικαὶ καταστάσεις ἔχουν δικαίωμα ὑπάρξεως καθ' ἑαυτὰς καὶ εἶναι δίκαιον νὰ κρίνωνται μὲ μέτρα ἀπορρέοντα ἐκ τῆς ἰδίας ἱστορικῆς ἐποχῆς καὶ ὄχι μὲ κριτήρια προωρισμένα νὰ καταξιώσουν ἄλλας ἐποχὰς ἰδίαν ἐχούσας ὕπαρξιν καὶ χρῃζούσας ἀναλόγου ἑρμηνείας.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ. ΚΟΜΙΝΗΣ

---

[1] Περὶ τῆς ῥοπῆς τῶν βυζαντινῶν εἰς κριτικὴν πρβλ. K. Krumbacher-Γ. Σωτηριάδου. Ἔνθ' ἀνωτ. Β', σ. 173.

[2] Περὶ ἀνωνύμων λιβέλλων βλ. Ὀ. Λαμψίδου, Τινὰ περὶ ἀνωνύμων λιβέλλων ἐν Βυζαντίῳ, ΕΕΒΣ ΙΗ', 1948, σσ. 144 - 152.

[3] Πρβλ. Σ. Ἀριστάρχου, Φωτίου λόγοι καὶ ὁμιλίαι, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1900, τόμ. Β', σ. 280 κέξ.

[4] Πρβλ. Σ. Ἀριστάρχου, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 281.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ ΕΙΣ ΤΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Εἶναι γνωστὴ ἡ διὰ τὴν ἱστορίαν οὐ μόνον τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων δικαίων καὶ δὴ κατὰ τὰς ἀρχαιοτέρας περιόδους αὐτῶν μεγίστη σημασία τῶν μὴ καθαρῶς νομικῶν πηγῶν, τ.ἔ. τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ, περιλαμβανούσῃ οὐ μόνον τὰ ἔργα τοῦ ἐντέχνου λόγου ἀλλὰ πᾶσαν ἐν γένει τὴν συγγραφικὴν παραγωγήν. Ἡ χρησιμότης τῶν πηγῶν τούτων δὲν περιορίζεται ὅμως εἰς τὸ ἀπώτερον παρελθὸν ἀλλ᾽ ὑπὸ ὡρισμένας προϋποθέσεις ἐκτείνεται μέχρι σχεδὸν τῶν ἡμερῶν μας. Τοῦτο συμβαίνει ἰδίως ὁσάκις αἱ παρεχόμεναι ἐπ᾽ εὐκαιρίᾳ πληροφορίαι ὑπὸ συγγραφέως, γνώστου ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως τοῦ δημώδους δικαίου [1], συμβάλλουν εἰς τὴν πληρεστέραν καὶ ἀκριβεστέραν γνῶσιν αὐτοῦ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται εἰς πολλὰ τῶν ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ τρέχοντος αἰῶνος ἑλληνικῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων, κατ᾽ ἐξοχὴν δὲ εἰς τὰ διηγήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη (1851 - 1911), ἅτινα, ἔχοντα ὡς τόπον δράσεως συνήθως τὴν Σκίαθον, ἔνθα ὁ συγγραφεὺς ἐγεννήθη καὶ διῆλθε τὰ παιδικὰ καὶ ἐφηβικά του ἔτη, ἢ τὰς Ἀθήνας, ἔνθα ἔζησε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου του, καὶ ἀπεικονίζοντα γεγονότα καὶ ἤθη σύγχρονα ἢ ὀλίγον παλαιότερα, παρέχουν ἐκτὸς τοῦ πασιγνώστου ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνης ἐπόψεως θελγήτρου των ἐναργεστάτην εἰκόνα τοῦ ἀτομικοῦ, οἰκογενειακοῦ, ἐπαγγελματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῶν χωρικῶν, ἁλιέων, ναυτικῶν, ἐργατῶν, μικροεπαγγελματιῶν, κατωτέρων καὶ συνταξιούχων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὑπαλλήλων καὶ κληρικῶν, ἔνθα, ὡς εὐνόητον, αἱ νομικαὶ πληροφορίαι δὲν σπανίζουν.

Σκοπὸς τῆς παρούσης ἐργασίας εἶναι ἡ συγκέντρωσις τούτων, καθ᾽ ὃ μέτρον ἀναφέρονται εἰς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον καὶ ἡ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὸ ἐπισήμως ἰσχῦον νομοθετικὸν καθεστώς, ἵνα διαπιστωθῇ ἡ τυχὸν ἀπὸ

---

[1] Διὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ δημώδους δικαίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ καθ᾽ ὅλου ἑλληνικοῦ δικαίου καὶ τὴν ἀντίθεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐπίσημον ἰδίᾳ κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ μεταβυζαντινὴν περίοδον βλ. ἰδίως Α. Χριστοφιλοπούλου, Σχέσεις γονέων καὶ τέκνων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, Ἀθῆναι 1946, Εἰσαγωγὴ σ. 5 ἑπ., Ν. Πανταζοπούλου, Ἀπὸ τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, Ἀθῆναι 1947 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

τούτου ἀπόκλισις τοῦ εἰς τὰ διηγήματα τοῦ σκιαθίου συγγραφέως ἀντανακλωμένου δημώδους δικαίου. Κατὰ ταῦτα ἀπεκλείσθησαν αἱ εἰς τὸ δημόσιον ἐν γένει δίκαιον, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ δικονομικοῦ, ἀναφερόμεναι πληροφορίαι, ὡς αἱ περὶ τρόπου ἐνεργείας βουλευτικῶν (*Οἱ χαλασοχώρηδες*) καὶ δημοτικῶν ἐκλογῶν (*Τὰ δύο τέρατα*), συνθέσεως τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου (*Θέρος - Ἔρως*), τῆς νομαρχιακῆς ἐποπτείας ἐπὶ τοῦ δημοτικοῦ προϋπολογισμοῦ (*Τὸ πνίξιμο τοῦ παιδιοῦ*), τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς δικαιοδοσίας τῶν τακτικῶν δικαστηρίων ἀπὸ τῶν ὀργάνων τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως (*Ἡ ξομπλιάστρα*), τοῦ τρόπου ἐπιδόσεως τῆς ἀγωγῆς (*Ἡ χτυπημένη*), τὸ κατὰ τὸ ἄρθρ. 941 Πολιτικῆς Δικονομίας προνόμιον τοῦ ἐκμισθωτοῦ ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ μισθωτοῦ εἰσκομισθέντων (*Τὰ Χριστούγεννα τοῦ τεμπέλη*), τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως ἐπὶ Τουρκοκρατίας (*Ὁ γάμος τοῦ Καραχμέτη*).

Ἀλλ᾽ ἡ συλλογὴ τῶν παρὰ τῷ Παπαδιαμάντῃ νομικῶν πληροφοριῶν, ἐκτὸς τοῦ πλουτισμοῦ καθ᾽ ἑαυτὸν τῶν ἐπὶ τοῦ δημώδους δικαίου γνώσεών μας, χρησιμεύει καὶ ἀντιστρόφως διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς ἀξιοπιστίας ὡς πρὸς ταύτας τοῦ σκιαθίου διηγηματογράφου. Δεδομένου ὅτι ὡς ἐκ τῆς χρονικῆς πρὸς ἡμᾶς προσεγγίσεως, γνωρίζομεν εἰς πολλὰς περιπτώσεις ὁπωσοῦν καλῶς καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν καὶ δὴ ἀπ᾽ εὐθείας ἐκ τῶν νομοθετικῶν κειμένων τοὺς κατὰ τὰ ἐν τῷ διηγήματι ἑκάστοτε ἐκτιθέμενα πραγματικὰ περιστατικὰ ἐφαρμοστέους ἀντιστοίχως κανόνας δικαίου, εἴμεθα συχνάκις εἰς θέσιν τοῦτο μὲν νὰ διαπιστώσωμεν τὴν συμφωνίαν τῶν νομικῶν ἀντιλήψεων καὶ πληροφοριῶν τοῦ Παπαδιαμάντη πρὸς τὸ κατὰ θεωρίαν ἐφαρμοστέον δίκαιον, τοῦτο δὲ νὰ ἀναγάγωμεν τὴν τυχὸν ἀπὸ τούτου ἀπόκλισιν εἴτε εἰς ἀντανακλωμένην ἐνταῦθα διάφορον ἐθιμικὴν ῥύθμισιν τῆς σχέσεως εἴτε εἰς ἁπλῆν νομικὴν ἄγνοιαν ἢ πλάνην τοῦ συγγραφέως. Τὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ θὰ καταλήξωμεν, δὲν στερεῖται γενικωτέρας μεθοδολογικῆς σημασίας, καθ᾽ ὅσον εἶναι σχετικῶς σπάνιαι αἱ εἰς νομικὰς πληροφορίας ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς πλούσιαι λογοτεχνικαὶ πηγαί, ὡς τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, ὧν τὴν ἀξιοπιστίαν δυνάμεθα μετά τινος ἀσφαλείας νὰ ἐλέγξωμεν. Τὰ ἐκ τοῦ ἐλέγχου τούτου διδάγματα δὲν θὰ εἶναι ἴσως ἄχρηστα, προκειμένης τῆς δυσχεροῦς ἐν τῇ μεθοδολογίᾳ τῆς καθ᾽ ὅλου ἱστορίας τοῦ δικαίου κρίσεως περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν φιλολογικῶν ἐν γένει πηγῶν. Ἐκ τῶν ξένων λογοτεχνικῶν ἔργων πλουσιώτατα εἰς νομικὰς πληροφορίας εἶναι ἰδίως, ὡς γνωστόν, τὰ ἔργα τοῦ Balzac. Αἱ νομικαὶ σπουδαὶ τοῦ συγγραφέως καὶ πρὸ πάντων τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὰς περιουσιακὰς τῶν ἡρώων του — κατ᾽ ἀντανάκλασιν ἑαυτοῦ — σχέσεις καὶ τὴν κατὰ δίκαιον ῥύθμισίν των ἐξηγοῦν τὸν ἐν ἑκάστῳ σχεδὸν διηγήματι ἢ μυθιστορήματι ἐκ τῶν ἑκατὸν ὡς ἔγγιστα ἔργων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ «Ἀνθρωπίνη κωμωδία» τοῦ γίγαντος τούτου τῆς εὐρωπαϊκῆς πεζογραφίας, παρατηρούμενον πλοῦτον νομικῶν πληροφοριῶν καὶ κρίσεων. Αὗται ὅμως,

ἀναφερόμεναι εἰς δίκαιον πρὸ ὀλίγου μόλις κωδικοποιηθὲν καὶ ἄλλως καλῶς γνωστόν, ὡς τὸ γαλλικὸν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ὑπολείπονται κατά τε τὴν μεθοδολογικὴν καὶ ἱστορικὴν σημασίαν τῶν τοῦ Παπαδιαμάντη.

Ἐκ τῶν εἰς τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη νομικῶν πληροφοριῶν καὶ κρίσεων ἀρκεταὶ — κατὰ τὴν σειρὰν ἀναγραφῆς τῶν ὁποίων ἀκολουθεῖται κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ σύστημα κατατάξεως τῆς ὕλης ἐν τῷ Ἀστικῷ Κώδικι — ἀποδίδουν, ὡς γίνεται εὐθὺς ἀμέσως φανερόν, ἀρκούντως πιστῶς τὸ ἐν ἰσχύϊ (τότε) νομικὸν καθεστώς. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἱκανότητα τῶν μοναχῶν τῶν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἰδιορρύθμων μονῶν ὅπως ἔχουν ἰδίαν περιουσίαν (*Οἱ λίρες τοῦ Ζάχου*), εἰς ἀρραβῶνα ἐπὶ μισθώσεως ἔργου (*Βαρδιάνος στὰ σπόρκα*), εἰς σύστασιν ἐνεχύρου (*Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον*)[1], εἰς τὴν πρὸς γάμον ἡλικίαν (*Ἡ χολεριασμένη*), εἰς τὸ ἐκ προϋπάρξαντος τρίτου γάμου γεννώμενον γαμικὸν κώλυμα (*Ὁ Πεντάρφανος*)[2], εἰς τὴν σύστασιν τοῦ γάμου δι' ἱερολογίας καὶ δὴ κατόπιν ἐπισκοπικῆς ἀδείας (*Ἡ χήρα παπαδιά*), εἰς τὴν τύχην τῆς προικὸς λυομένου τοῦ γάμου θανάτῳ τῆς γυναικὸς (*Τ' μπούφ' τοὺ π'λί, Ἡ ἀποσώστρα, Φῶτα-Ὁλόφωτα*), εἰς υἱοθεσίαν (*Δημαρχίνα νύφη*).

Ἡ μνηστεία φέρεται περαιτέρω καταρτιζομένη λήγοντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος μεταξὺ τοῦ πατρὸς τοῦ μνηστοῦ καὶ τοῦ θείου, ὡς ἐπιτρόπου τῆς μνηστῆς. Ἐκ τῆς ὅλης διηγήσεως φαίνεται σαφῶς ὅτι ἀπαιτεῖται καὶ ἡ συναίνεσις τῶν μνηστευομένων ἢ τουλάχιστον τοῦ μνηστοῦ συμφώνως πρὸς τὸ βυζαντινορρωμαϊκὸν δίκαιον (*Τὰ μαῦρα κούτσουρα*).

Ἡ ἄποψις τοῦ συγγραφέως, καθ' ἣν γάμος μεταξὺ συγγενῶν ἐξ αἵματος εἰς ἕβδομον βαθμὸν δὲν εἶναι νόμιμος ἢ τουλάχιστον δὲν πρέπει νὰ παρέχηται ἡ πρὸς τέλεσιν τούτου ἐκκλησιαστικὴ ἄδεια, ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ἰσχῦον τότε δίκαιον, ὡς εἶχε διαμορφωθῆ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' (νεαρὰ 69) ἐπικυρωθείσης πράξεως τῆς πατριαρχικῆς συνόδου Κωνσταντινουπόλεως ἔτ. 1166 καὶ τῆς ὁμοίας ἔτ. 1611 ἐπὶ πατριάρχου Νεοφύτου Β'[3] καὶ πρὸ τῆς διὰ τοῦ ν.δ. τῆς 31/31 Δεκεμβρίου 1923 Καταστατικὸς νόμος τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἄρθρ. 67 περιορισμοῦ τοῦ κωλύματος τῆς ἐξ αἵματος συγγενείας (*Ὁ ἀνάκατος*)[1]. Ἀνάλογος ἐκδοχή, θεωροῦσα κεκωλυμένον τὸν γάμον μεταξὺ συγγενῶν ἐξ ἀγχιστείας ἕκτου βαθμοῦ (μετὰ τῆς δευτέρας ἐξαδέλφης τῆς ἀποβιωσάσης συζύγου), ἀνταποκρίνεται ἐπίσης πρὸς τὸ βυζαντινορρωμαϊκὸν κανονικὸν καὶ αὐτοκρατορικὸν δίκαιον καὶ δὴ τὴν νεαρὰν 78 τοῦ Μανουὴλ Α' πρὸ τῆς διὰ τοῦ ἄρθρ. 67 τοῦ αὐτοῦ ν.δ. καταργήσεως τοῦ κωλύματος (*Ὁ ἀνάκατος*)[2]. Ὁ διηγηματογράφος ἐπάγεται περαιτέρω. «Ἡ νέα οἰκονομία, τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει διὰ τοπικῆς συνόδου περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Σαμουὴλ ὁ Χαντζερῆς, συνεχώρει τὸν γάμον εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον. Αἱ παλαιαὶ διατάξεις τὸν ἀπηγόρευον». Νοεῖται προφανῶς ἡ ἐπὶ Σαμουὴλ Α' τοῦ Χαντζερῆ ἀπόφασις τῆς πατριαρχικῆς συνόδου[3], ἡ χαρακτηρίζουσα ὡς ἐπιτετραμμένον τὸν γάμον δύο ἀδελφῶν μετὰ δύο πρώτων ἐξαδέλφων, συγγενῶν τ.ἐ. ἐξ ἀγχιστείας εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν (ἕκτον), εἰς ὃν καὶ οἱ ἥρωες τοῦ διηγήματος. Ἀνακριβὴς ἐν μέρει εἶναι μόνον ἡ χρονολογικὴ τοποθέτησις τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ Α', ὅστις κατεῖχε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰ ἔτη 1763-1768 καὶ 1773-1774 καὶ οὐχὶ «περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος», ὡς λέγει ὁ Παπαδιαμάντης. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι ἤδη ἐν ἔτει 1611 ἡ περὶ ἧς ὀλίγον ἀνωτέρω ἀπόφασις τῆς πατριαρχικῆς συνόδου ἐπὶ Νεοφύτου Β' εἶχεν ἐπιτρέψει τὸν γάμον εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πρὸς τέλεσιν τοῦ γάμου ἄδεια χορηγεῖται πολλάκις ὑπὸ τοῦ πρὸς τοῦτο ἐντεταλμένου ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου πρεσβυτέρου («ἐπισκοπικοῦ ἐπιτρόπου»), κατόπιν «ἐγγυητικοῦ» τῶν ἐφημερίων τῶν μελλονύμφων περὶ ἀνυπαρξίας γαμικοῦ κωλύματος (*Ὁ ἀνάκατος, Τὰ ρόδιν' ἀκρογιάλια*).

Ἡ ἐν τῷ διηγήματι τέλος *Τὸ ζωντανὸ κιβοῦρι μου* φράσις «ἡ Μάρω εἶχε συμφωνήσει μὲ μίαν πολὺ ἀγαπημένην φίλην της... ὅποια ἀπὸ τὰς δύο ἐπιζήσῃ νὰ κληρονομῇ τὴν ἄλλην» δὲν φαίνεται ἐκ τῶν συμφραζομένων νὰ νοῇ τὴν κατὰ τὸ τότε, ὡς καὶ τὸ νῦν, ἰσχῦον ἀστικὸν δίκαιον ἀπαγορευομένην καὶ συνεπῶς νομικῶς ἀνίσχυρον κληρονομικὴν σύμβασιν, οἵα δὲν φαίνεται καταρτισθεῖσα ὑπὸ τῶν δύο φίλων, ἀλλὰ μόνον ἀμοιβαίαν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν, μὴ περιβληθεῖσαν νομικὸν τύπον, ὅπως ἑκατέρα ἐγκαταστήσῃ τὴν ἄλλην διὰ διαθήκης ὡς κληρονόμον.

Μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον ἀξιοῦσιν ὅμως, ὡς εὐνόητον, αἱ πληροφορίαι

---

[1] Δεδομένου ὅτι πρόκειται περὶ ἐνεχύρου διὰ ποσὸν εἴκοσι δραχμῶν, ἡ σύστασίς του δὲν εὑρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἰσχῦον δίκαιον καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν εἶχε συνταχθῆ ἔγγραφον δημόσιον ἢ ἰδιωτικὸν βεβαίας χρονολογίας. Τοιοῦτο ἀπήτει ὁ νόμος (β.δ. τῆς 1/6 Δεκεμβρίου 1836 Περὶ ἐνεχύρων ἄρθρ. 2) μόνον διὰ τὸ «ἕνεκα ποσότητος ἀνωτέρας τῶν πεντήκοντα δραχμῶν δοθὲν ἐνέχυρον».

[2] Τὰ γεγονότα, ὡς ἐνταῦθα ἐκτίθενται, δὲν συνιστοῦν τὰς προϋποθέσεις τοιούτου κωλύματος, καίτοι ὁ συγγραφεὺς φαίνεται ἀμφιβάλλων πως περὶ τῆς νομιμότητος τοῦ τελεσθέντος γάμου.

[3] Παρὰ Γ. Ῥάλλη - Μ. Ποτλῇ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τ. Ε', Ἀθήνησι 1855 σ. 156 ἑπ.

---

[1] Πρβλ. διὰ τὸ μέχρι τοῦ ἔτους 1923 νομοθετικὸν καθεστὼς Α. Κρασσᾶ - Χ. Πράτσικα, Σύστημα ἀστικοῦ δικαίου τ. Δ'[5], Ἀθῆναι 1927 § 26 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

[2] Πρβλ. διὰ τὸ μέχρι τοῦ 1923 δίκαιον Α. Κρασσᾶν - Χ. Πράτσικαν ἔνθ' ἀνωτ. §§ 32 - 33 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

[3] Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις τ. Β', Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888 σ. 261.

ἐκεῖναι, ἐν αἷς ἡ παρεχομένη νομικὴ εἰκὼν διαφέρει — κατὰ συμπλήρωσιν ἢ τροποποίησιν — τοῦ γραπτοῦ δικαίου. Τοιαῦται εἶναι ἰδίως αἱ ἀκόλουθοι, μὴ λαμβανομένης ὑπ' ὄψει τῆς διηγήσεως περὶ τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας γάμου τοῦ προεστοῦ Κουμπῆ μετά τινος Λελούδας, ζώσης ἔτι τῆς συζύγου του τελεσθέντος. 'Εκ τοῦ γάμου τούτου δὲν ἐπιτρέπεται ἡ συναγωγὴ νομικῶν συμπερασμάτων, διότι, οὗτος, ὡς ἀφήνει ὁ συγγραφεὺς σαφῶς νὰ ἐννοηθῇ, ἔλαβε χώραν κατόπιν ἐντόνου πιέσεως, ἂν μὴ αὐτόχρημα βίας ἐπὶ τοῦ ἱερουργήσαντος ἱερέως, στηριζομένης εἰς τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὸν φόβον, ὃν ἤσκει ἐν τῇ νήσῳ ὁ Κουμπῆς, ὡς προστατευόμενος ἰσχυρῶν τουρκικῶν προσωπικοτήτων (*'Ο γάμος τοῦ Καραχμέτη*).

1. 'Αντιθέτως πρὸς τὰς περιοριστικὰς τοῦ ἐπιτοκίου ἐπὶ τῶν ἐκ δικαιοπραξίας τόκων διατάξεις τοῦ βυζαντινορρωμαϊκοῦ δικαίου ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὰ πολλαχοῦ τῆς 'Ελλάδος ἐπικρατήσαντα καταργητικὰ τούτων ἔθιμα [1], ὡς ἴσχυον πρὸ τῆς διὰ τοῦ ν. ΓΩΛΖ' τῆς 23/25 'Ιουλίου 1911 Περὶ συμβατικοῦ τόκου, τοκογλυφίας καὶ αἰσχροκερδείας ἐπανεισαγωγῆς ἀναλόγων περιορισμῶν, ἡ συνομολόγησις συμβατικῶν τόκων ἐμφανίζεται ἐλευθέρα καὶ κατὰ τὸ ποσοστὸν τοῦ ἐπιτοκίου οὐ μόνον ἐπὶ ναυτοδανείων (36 % *Νεκρὸς ταξιδιώτης*· πρβλ. *Τὰ βενέτικα*) ἀλλὰ καὶ κοινῶν καὶ δὴ μικροδανείων (80 % *'Ο πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον*).

2. 'Αντίθετος ἐπίσης πρὸς τὰς ἀπαγορευτικὰς τοῦ ἀνατοκισμοῦ διατάξεις τοῦ βυζαντινορρωμαϊκοῦ καὶ σύμφωνος πρὸς τὰ καταργητικὰ τούτων ἔθιμα [2] πρὸ τῆς διὰ τοῦ τοῦ ν. ͵ΑΞΕ' τῆς 22/25 Μαΐου 1882 Περὶ τόκου ὑπερημερίας ἐπανεισαγωγῆς των εἶναι ἡ ἐν τῷ διηγήματι *Νεκρὸς ταξιδιώτης* συνομολόγησις κατὰ τὴν κατάρτισιν τῆς δανειστικῆς συμβάσεως τῆς περὶ ἀνατοκισμοῦ τῶν γεννηθησομένων τόκων συμφωνίας.

3. Μαρτυρεῖται σύμβασις κοληγιᾶς (colonia partiaria) μεταξὺ τοῦ κυρίου ζώων καὶ τοῦ ἀναλαβόντος τὴν βόσκησιν καὶ ἐν γένει ἐπιμέλειαν τούτων ποιμένος. Οἱ καρποὶ μερίζονται ἐξ ἡμισείας. 'Ο ποιμὴν δὲν εὐθύνεται διὰ τὰ τυχηρὰ (*Φτωχὸς ἅγιος*). Παρομοία σύμβασις, ἀλλὰ μὲ ἀναλογίαν δύο πρὸς ἕν, φέρεται συνομολογηθεῖσα μεταξὺ τοῦ κυρίου πλοιαρίου καὶ τοῦ χρησιμοποιοῦντος τοῦτο ἁλιέως (*Τ' μπούφ' τοὺ π'λί*).

4. Μνημονεύονται *βρεθίκια* τ.ἔ. ἀμοιβὴ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ ἀπολέσαντος κινητὸν εἰς τὸν εὑρόντα τοῦτο. Δὲν διευκρινίζεται, ἐὰν ἡ παροχὴ εἶναι ὑποχρεωτικὴ οὔτε εἰς ποῖον ποσοστὸν τῆς ἀξίας τοῦ ἀπολωλότος ἀνέρχεται (*Τὰ βενέτικα*).

5. Διὰ τῆς φράσεως « σὰν ἐδώσανε τὶς πανδρειὲς κι' ἄλλαξαν τὰ σημάδια » νοεῖται τὸ πανελλήνιον ἔθιμον, καθ' ὃ ἡ μνηστεία τελειοῦται δι' ἀνταλλαγῆς δακτυλίων (*Τὸ νησὶ τῆς Οὐρανίτσας*).

[1] Βλ. Α. Μομφερράτου, 'Ενοχικὸν δίκαιον τ. Α', 'Αθῆναι 1930 §§ 51 ἑπ., ἰδίως 54.

[2] Α. Μομφερράτου αὐτόθι.

6. 'Υποδηλοῦται ἡ ἄποψις, μὴ στηριζομένη βεβαίως εἰς τὸ γραπτὸν δίκαιον ἀλλ' οὐχὶ ξένη πρὸς εὐρέως διαδεδομένην λαϊκὴν καὶ ἐν μέρει ἐκκλησιαστικὴν νομικὴν ἀντίληψιν ὅτι ὑφίσταται κώλυμα γάμου μεταξὺ ἑτεροφύλων ἐχόντων κοινὸν ἀνάδοχον [1] (*'Η τελευταία βαπτιστική*).

7. 'Εν τῷ διηγήματι *'Η χήρα παπαδιά*, ἡ δρᾶσις τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται χρονολογικῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐκτίθενται αἱ νομικαὶ δυσχέρειαι, εἰς ἃς προσέκρουσεν ὁ ἥρως τοῦ διηγήματος ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του νὰ νυμφευθῇ τὴν χήραν ἀποθανόντος πρεσβυτέρου, ὀφειλομένας εἰς ἀναπτυχθέν, εἰ καὶ οὐχὶ ἀπολύτως ἐπικρατῆσαν, ἔθιμον, ἀπαγορεῦον τὴν εἰς νέον γάμον προσέλευσιν τῆς συζύγου ἀποθανόντος κληρικοῦ. 'Ως καὶ ὁ διηγηματογράφος δέχεται, « εἶναι βέβαιον φαίνεται ὅτι ἐν τῷ Πηδαλίῳ [2] δὲν ἀναγράφεται κανών τις ἀπαγορεύων τὸν δεύτερον γάμον εἰς τὰς ἐν χηρείᾳ πρεσβυτέρας. 'Αλλ' ἡ πρόληψις καὶ ἡ παράδοσις, τὰ δύο ὁμοῦ συντιθέμενα, ἰσοδυναμοῦσι τὸ κάτω κάτω μὲ ἕνα ἀποστολικὸν ἢ συνοδικὸν κανόνα καὶ ἔπειτα ὁ λαὸς οὐδέποτε ἔλαβεν ἀνὰ χεῖρας τὸ Πηδάλιον διὰ νὰ ἴδη πόσους καὶ ποίους περιέχει κανόνας. Τινὲς τῶν ἱερέων, ὀλίγιστοι, ἀνεγίνωσκον ἐνίοτε τὸ βιβλίον τοῦτον ἐν τῷ παρελθόντι ». Καὶ πράγματι οὐδείς, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὑφίσταται ἐκκλησιαστικὸς κανὼν ἢ πολιτειακὸς νόμος, εἰσάγων τοιοῦτο γαμικὸν κώλυμα, τοῦ δ' ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὑποδηλουμένου ἐθίμου ἡ ἰσχὺς δὲν ἦτο, ὡς φαίνεται, ἀναμφίβολος εἰς τρόπον, ὥστε ὁ ἥρως τοῦ διηγήματος ἐπέτυχε τελικῶς νὰ παρακάμψῃ τὰς ἐκ τούτου δυσχερείας καὶ οὕτω « κατωρθώθη μεθ' ἱεροτελεστίας ὅμως τακτικῆς νὰ πραγματοποιηθῇ ὁ γάμος τοῦ Χαδζῆ - Γιάννη μετὰ τῆς χήρας παπαδιᾶς ».

'Η ἐπέκτασις τοῦ ἐκ τῆς ἱερωσύνης κωλύματος [3] ἀπὸ τοῦ κληρικοῦ καὶ εἰς τὴν σύζυγόν του, ἀποτελοῦσα τὸ περιεχόμενον τοῦ περὶ οὗ πρόκειται ἐθίμου, ὑπεστηρίχθη ἤδη κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Βαλσα-

[1] Βλ. J. Zhishman, Das Eherecht der orientalischen Kirche, Wien 1864 σ. 269 ἑπ., Α. Μομφερράτου, 'Εγχειρίδιον τοῦ ἀστικοῦ δικαίου τ. Β', 'Αθῆναι 1930 σ. 63 σημ. 3 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

[2] Νοεῖται προφανῶς ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἐκδοθεῖσα ἐν Λειψίᾳ ἐν ἔτει 1800 τῇ ἐπιμελείᾳ τῶν μοναχῶν 'Αγαπίου Λεονάρδου καὶ Νικοδήμου συλλογὴ ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, ἧς ἡ καὶ ἄλλοθεν γνωστὴ εὐρυτάτη κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει χρῆσις μαρτυρεῖται ἐκτὸς τοῦ παρόντος καὶ ἐκ τοῦ διηγήματος *'Ο ἀνάκατος*.

[3] 'Ως γνωστὸν κατά τε τὸ βυζαντινορρωμαϊκὸν καὶ τὸ ἰσχῦον δίκαιον ἀπαγορεύεται ἐπὶ ποινῇ ἀκυρότητος ἡ εἰς γάμον προσέλευσις κληρικοῦ. Βλ. Α. Χριστοφιλοπούλου, 'Ελληνικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τεῦχ. Β', 'Αθῆναι 1954 σ. 141 ἑπ. καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

μῶνος[1] καὶ μαρτυρουμένη λήγοντος τοῦ ΙϚ' αἰῶνος ἐν ἐπιστολαῖς τοῦ Μελετίου Πηγᾶ[2], ἀπησχόλησε κατὰ τὸν παρελθόντα ἔτι αἰῶνα τὴν νομολογίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου[3] καὶ ἀντανακλᾶται εἰς τὴν σκωπτικὴν ναξιακὴν παροιμίαν « Γιὰ καλὸ καὶ γιὰ κακό, θάψετέ τον λαϊκό »[4], ἐν ᾗ ἡ χηρεύσασα σύζυγος πρεσβυτέρου ζητεῖ, ὅπως ὁ σύζυγός της χαρακτηρισθῇ διὰ τὸν τρόπον τῆς κηδείας του ὡς λαϊκός, ἵνα μὴ ἐκ τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ ὡς κληρικοῦ ἀνακύψῃ κώλυμα διὰ τὴν εἰς νέον γάμον προσέλευσίν της. Ἡ παροιμία χρησιμοποιεῖται ἐπὶ προσώπων, ἐπιδιωκόντων τὴν εἰς ἑαυτὰ ἀναγνώρισιν δικαιωμάτων, ὧν πράγματι στεροῦνται.

8. Παρὰ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ περὶ χαρτοσήμου νόμου, καθ' ἣν τὰ προικοσύμφωνα συντάσσονται ἐπὶ ποινῇ ἀκυρότητος ἐνώπιον συμβολαιογράφου[5], ἡ προὶξ ἐν τῷ διηγήματι *Τὰ ρόδιν' ἀκρογιάλια* φέρεται συνιστωμένη κατὰ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ ΙΘ' αἰῶνος δι' ἰδιωτικοῦ ἐγγράφου (Πρβλ. *Ἡ φόνισσα, Ἡ τύχη ἀπ' τὴν 'Αμέρικα*). 'Ενταῦθα παρατίθεται τὸ κείμενον τοῦ συνταχθέντος προικοσυμφώνου, παρόμοιον πρὸς πολυάριθμα γνωστὰ τοιαῦτα ἐκ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ἔχον οὕτω. « Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνέμματος πανδρεύω σήμερον τὴν θυγατέρα μου Κρατήρα μὲ τὸν Στάθη, γυιὸν τοῦ Πατσογιάννη, καὶ τῆς δίνω πρῶτα τὴν εὐχή μου, ἐγὼ κ' ἡ φαμίλια μου ἡ μάννα της, ἀπὸ τὰ εἴκοσι μας νύχια, καὶ τῆς δίνω δεύτερο τὸ καλύβι στὴν Κλινιά, σύμπλια (δεῖνα καὶ δεῖνα) καὶ τ' ἀμπέλι (μὲ τὰ σύνορα), ἄλλο χωράφι στὰ Καμπιά, σύμπλια (...), κι' ἄλλο κοντὰ στ' 'Αγαλλιανοῦ τὸ ρέμμα, σύμπλια (...), καὶ τὸν ἐληῶνα, στὰ Λεχούνια (μὲ τόσα δένδρα καὶ τόσα θηλιάσματα)... Καὶ τῆς δίνω ἑβδομηνταπέντε γίδια ἀπ' τὸ κοπάδι μας... καὶ τῆς δίνω ὅλα τὰ τίποτε καὶ τὰ ἐντύματα τοῦ σπιτιοῦ (ἀκριβὴς κατάλογος φορεμάτων, σινδόνων κλπ.), πέντε χαλκώματα, ἕνα ρακοκάζανο, τρία πιθάρια, δύο βαρέλια, τηγάνια... πυροστιά... σκαφίδα... πήττα... κόσκινο ».

[1] Παρὰ Γ. Ῥάλλη - Μ. Ποτλῆ ἔνθ' ἀνωτ. τ. Δ', 'Αθήνησιν 1854 σ. 193. Πρβλ. Α. Μομφερρᾶτον ἔνθ' ἀνωτ. σ. 37 καὶ τοὺς παρ' αὐτῷ.

[2] Λεοντοπόλεως Σωφρονίου, 'Ανέκδοτα γράμματα Μελετίου τοῦ Πηγᾶ ἐν 'Εκκλησ. Φάρος τ. 5 (1910) σ. 359 ἑπ., ['Ανωνύμου], Ὁ δεύτερος γάμος τῶν κληρικῶν. Αἱ τέσσαρες ἐπιστολαὶ Μελετίου τοῦ Πηγᾶ ἐν Ὁ νέος Ποιμὴν τ. 1 (1919) σ. 414 ἑπ.

[3] Μ. Θεοτοκᾶ, Νομολογία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, 'Εν Κωνσταντινουπόλει 1897 σ. 173.

[4] Ι. Ζευγώλη, Λαογραφικὰ σημειώματα τ. Α', 'Αθῆναι 1950 σ. 36 - 37. Πρβλ. τὰς ὑπὸ τοῦ Γ. Μέγα, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας ἐν 'Επετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ 'Αρχείου τ. 2 (1940) σ. 203 μνημονευομένας λοιπὰς συνηθείας.

[5] Νόμος τῆς 14 Αὐγούστου 1836 ἄρθρ. 42 καὶ ν. ΑΧΚΕ' τῆς 30 Δεκεμβρίου 1887 ἄρθρ. 48.

9. Μαρτυρεῖται τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ἔθιμον[1], καθ' ὃ μεταξὺ τῶν προικῴων δέον ἀπαραιτήτως νὰ περιλαμβάνηται καὶ οἰκία, ἐν ᾗ θὰ κατοικήσουν οἱ σύζυγοι (*Τὰ βενέτικα, Τὰ συχαρήκια, Θάνατος κόρης, 'Επιμηθεῖς εἰς τὸν βράχον, Τρελλὴ βραδυά, Ἔρως - Ἥρως*). 'Εκ τοῦ τελευταίου τούτου διηγήματος προκύπτει ὅτι ἀπόκλισις ἐπιτρέπεται μόνον ὁσάκις οἱ μελλόνυμφοι δὲν πρόκειται νὰ κατοικήσουν ἐν τῇ νήσῳ.

10. Μνημονεύεται τὸ σχετικῶς προσφάτως (« περὶ τὰ μέσα τοῦ [ΙΗ'] αἰῶνος ») ἀναπτυχθὲν καὶ ἐν Σκιάθῳ ἔθιμον, καθ' ὃ ὁ πρὸς παροχὴν προικὸς ὑπόχρεως ὀφείλει νὰ συστήσῃ ταύτην οὐ μόνον ἐξ ἀκινήτων, ὡς μέχρι τοῦδε συνέβαινεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ μετρητῶν, τοῦ λεγομένου « τραχώματος » (*Ἡ φόνισσα*)[2].

11. Ἡ ἐν τῷ δημώδει βυζαντινῷ καὶ μεταβυζαντινῷ δικαίῳ ἐντόνως διαγραφομένη τάσις[3], ὅπως παρὰ τὴν γενικὴν καὶ ἄτεγκτον ἀπαγόρευσιν τῆς ἰουστινιανείου καὶ μεταϊουστινιανείου αὐτοκρατορικῆς νομοθεσίας ἐπιτραπῇ μετὰ ἢ ἄνευ περιορισμῶν καὶ τῇ συναινέσει ἀμφοτέρων τῶν συζύγων ἢ διαρκοῦντος τοῦ γάμου ἐκποίησις τῶν προικῴων ἀκινήτων εὑρίσκει ἀπήχησιν εἰς τὸ διήγημα *Τὰ Φραγκλέϊκα*, ἐν ᾧ ἡ σύζυγος τῇ συγκαταθέσει προφανῶς τοῦ ἀνδρὸς διαθέτει πρὸς σύστασιν προικὸς τὰ ἴδια αὐτῆς προικῷα ἀκίνητα.

[1] Γ. Βλαχογιάννη, Ἕνας ἄγραφος γυναικεῖος νόμος καὶ ἡ Φόνισσα τοῦ Παπαδιαμάντη ἐν Νέα Ἑστία τ. 23 (1938) σ. 9 ἑπ.

[2] Περὶ τοῦ κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ τὸν ΙΘ' ἀρχόμενον λίαν εὐρέως διαδοθέντος τούτου ἐθίμου καὶ τῶν προσπαθειῶν τῆς τε ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἑλληνικῶν κοινοτήτων πρὸς περιστολὴν αὐτοῦ καὶ γενικώτερον τῶν ὑπερμέτρων προικοδοσιῶν βλ. διὰ τὴν παλαιοτέραν βιβλιογραφίαν τὰς παρὰ Σπ. Λάμπρῳ, Κανονισμὸς τῶν προικῶν ἐν Λιασκοβέτζι τῆς 'Ηπείρου ἐν Νέος Ἑλληνομνήμων τ. 10 (1913) σ. 193 - 195 παραπομπάς, εἰς ἃς προσθετέον Δ. Παναγιωτίδου, Κῶδιξ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος κατὰ προικοδοσιῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μητροπόλει Παροναξίας ἐν Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος τ. 27 (1895/1899) σ. 307 ἑπ., Θ. Φιλαδελφέως, Περὶ τραχώματος ἐν Ἁρμονία τ. 2 (1901) σ. 258 - 268· ἐκ τῆς νεωτέρας βιβλιογραφίας βλ. Π. Βιζουκίδου, 'Ηπειρωτικῶν θεσμίων ἔρευνα ἐν 'Ηπειρωτικὰ Χρονικὰ τ. 2 (1927) ἰδίᾳ σ. 25 ἑπ., 37 ἑπ., Δ. Σάρρου, Ζαγοριακῶν θεσμίων ἔρευνα αὐτόθι ἰδίᾳ σελ. 293 ἑπ., Ε. Σαβράμη, Ζαγοριακὰ θέσμια περὶ προικὸς ἐν 'Εκκλησιαστικὸς Φάρος τ. 35 (1936) σ. 350 - 363, Κ. Φρόντζου, 'Ηπειρωτικὰ ἔθιμα ἐν 'Ηπειρωτικὴ Ἑστία τ. 4 (1955) σ. 221 - 232, 315 - 324, 533 - 539.

[3] Περὶ ἧς ἐν τῇ μελέτῃ μου: Ἡ ἐκποίησις τῶν προικῴων ἀκινήτων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον ἐν 'Αρχεῖον ἰδιωτικοῦ δικαίου τ. 6 (1939) σ. 538 ἑπ. Πρόσθες Ι. Βισβίζη, Αἱ μεταξὺ τῶν συζύγων περιουσιακαὶ σχέσεις εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἐν 'Επετηρὶς τοῦ 'Αρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου τ. 1 (1948) σ. 33 ἑπ., Δ. Γκίνη, Τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον ἐν 'Αθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ ὁ Κώντικας τοῦ νοταρίου Πούλου ἐν 'Επετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν τ. 20 (1950) σ. 263.

12. Ἡ ἐν τῷ διηγήματι *Ἡ σταχομαζώχτρα* πληροφορία, καθ' ἣν τὰ προικῷα ἀκίνητα ἐξεπλειστηριάσθησαν ἀναγκαστικῶς « πρὸς πληρωμὴν τῶν χρεῶν ἀναξίου γαμβροῦ », δὲν φαίνεται νὰ ἀνταποκρίνηται πρὸς τὸ ὑφιστάμενον νομικὸν καθεστώς. Διαρκοῦντος τοῦ γάμου τὰ προικῷα ἀκίνητα, καίπερ κατὰ τὸ βυζαντινορρωμαϊκὸν δίκαιον περιερχόμενα κατὰ νομικὴν ἀκρίβειαν εἰς τὴν κυριότητα τοῦ προικολήπτου ἀνδρός, δὲν ὑπόκεινται εἰς ἀναγκαστικὴν ἐκτέλεσιν πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν δανειστῶν του, λυθέντος δὲ τοῦ γάμου — ἐν προκειμένῳ, θανάτῳ τῆς γυναικὸς — περιῆλθον κατὰ κυριότητα εἰς τὰ ἐκ τοῦ γάμου γεννηθέντα δύο ἀνήλικα τέκνα καὶ συνεπῶς ἀποκλείεται ἐπίσης ἡ διὰ τούτων ἱκανοποίησις τῶν δανειστῶν τοῦ ἀνδρός. Ἡ ἀντίθετος μαρτυρία τοῦ διηγήματος ὀφείλεται εἰς νομικὸν σφάλμα τοῦ συγγραφέως ἢ ἀντανακλᾷ διάφορον λαϊκὴν νομικὴν ἀντίληψιν, συνεπῆ καὶ ἀντίστοιχον πρὸς τὴν περὶ ἧς ἀμέσως ἀνωτέρω (ἀριθ. 11) ὁ λόγος, τὴν ἀναγνωρίζουσαν τὸ ἑκουσίως ἀπαλλοτριωτὸν τῶν προικῴων ἀκινήτων, ὡς θεωρῶ πιθανώτερον; Ἢ μήπως πάλιν πρόκειται περὶ προικὸς διατετιμημένης πωλήσεως ἕνεκεν (dos venditionis causa aestimata, κατὰ τὴν φρασιολογίαν τῶν ρωμαϊστῶν), ὁπότε ἡ κυριότης τοῦ προικολήπτου ἦτο, ὡς γνωστόν, ἀπεριόριστος καὶ καθίστατο ὡς ἐκ τούτου δυνατὴ ἥ τε ἑκουσία ὑπὸ τούτου ἐκποίησις καὶ ὑπὲρ τῶν δανειστῶν αὐτοῦ ἀναγκαστική;

13. Ὡς « πανοπροῖκι » νοοῦνται περιουσιακὰ στοιχεῖα, συνιστώμενα ὡς προὶξ μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου καὶ εἰς ἐπαύξησιν τῆς ἀρχικῶς συσταθείσης (*Ἡ τύχη ἀπ' τὴν Ἀμέρικα, Τὰ μαῦρα κούτσουρα*). Δὲν καθίσταται φανερόν, ἐὰν ἡ παροχή του εἶναι πάντοτε προαιρετικὴ ἢ δύναται νὰ ἐξαναγκασθῇ, ὁσάκις ἡ ἀρχικῶς δοθεῖσα προὶξ ὑπῆρξε κατωτέρα τῆς ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἐπιβαλλομένης[1].

14. Ὡς « κοριτσιάτικο », μαρτυρούμενον εἰς τὰ διηγήματα *Μάνα καὶ κόρη* καὶ *Τὸ καμίνι*, νοοῦνται περιουσιακὰ στοιχεῖα, παρεχόμενα ὑπὸ τοῦ εἰς δεύτερον γάμον ἐρχομένου ἀνδρὸς πρὸς τὴν εἰς πρῶτον προσερχομένην σύζυγον. Φερόμενον ἀλλαχοῦ ὡς « ἀγριλίκι »[2] ἀποτελεῖ τὸ ἀντίστοιχον τοῦ πολὺ εὐρύτερον διαδεδομένου « παλληκαριάτικου », τ.ἔ. τῶν ὑπὸ τῆς εἰς δεύτερον γάμον ἐρχομένης γυναικὸς πρὸς τὸν εἰς πρῶτον προσερχόμενον σύζυγον παρεχομένων περιουσιακῶν στοιχείων[3].

---

[1] Περὶ τοῦ ὅρου ὑπὸ τὴν ἐν τῷ κειμένῳ ἔννοιαν βλ. Ὁ. Γεωργακᾶ, Μεσσηνιακὰ ἔθιμα ἐν Ἀρχεῖον ἰδιωτικοῦ δικαίου τ. 8 (1941) σ. 182. « Πανωπροῖκι » σημαίνει ἐπίσης τὰ εἰς ἐπαύξησιν τῆς ὑπεσχημένης προικὸς παρεχόμενα περιουσιακὰ στοιχεῖα, ὁσάκις διαπιστοῦται μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου ἔλλειψις παρθενίας τῆς γυναικός. Πρβλ. Ὁ. Γεωργακᾶν, αὐτόθι σ. 180 ἑπ.

[2] Ὁ. Γεωργακᾶ, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 182, τοῦ αὐτοῦ, Ἔρευνα τοπικῶν ἐθίμων καὶ συνηθειῶν ἐν Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τ. 13 (1938) σ. 631.

[3] Ἀντιθέτως πρὸς τὸ « κοριτσιάτικο », τὸ « παλληκαριάτικο » ἀπησχόλησε κατ' ἐπανάληψιν μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας τὴν δικαστικὴν πρακτικήν. Τελευταία γνωστή μοι ἀπόφασις ἡ τοῦ Ἐφετείου Ναυπλίου 200/1936 ἐν Ἐφημερὶς τῶν ἑλλήνων νομικῶν τ. 3 (1936) σ. 996. Πρβλ. ἄλλας παραπομπὰς παρὰ Ι. Ζέπῳ, Βασιλικὰ τ. Γ', Ἐν Ἀθήναις 1910 σ. 654 ἑπ., Ι. καὶ Π. Ζέποις, Jus Græco-romanum τ. Η', Ἀθῆναι 1931 σ. 471 καὶ γνωμοδότησιν Ι. Εὐκλείδου-Κ. Ρακτιβᾶν-Ν. Δημητρακοπούλου ἐν Ἐφημερὶς τῆς ἑλληνικῆς καὶ γαλλικῆς νομολογίας τ. 20 (1900) σ. 275 ἑπ.

15. Ἐνῷ κατὰ τὸ βυζαντινορρωμαϊκόν, ὡς καὶ τὸ ἰσχῦον (Ἀστικὸς Κῶδιξ ἄρθρ. 1466 καὶ 1471), δίκαιον τὸ ἐν γάμῳ γεννηθὲν τέκνον δύναται νὰ ἀποκηρυχθῇ ὑπὸ τοῦ συζύγου καὶ ἡ γέννησίς του νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποδεικνύουσα μοιχείαν τῆς γυναικός, ἐὰν ὁ τοκετὸς ἔλαβε χώραν μετὰ τὴν 300ὴν ἡμέραν, ἀφ' ἧς ἕνεκεν ἀποδημίας ἢ ἐξ ἄλλου λόγου κατέστη ἀδύνατος ἡ σαρκικὴ τῶν συζύγων συνάφεια, ὁ Παπαδιαμάντης θεωρεῖ δεδικαιολογημένην τὴν ἀπαγγελίαν διαζυγίου ἐπὶ μοιχείᾳ εἰς βάρος τῆς γυναικὸς — καὶ ἐμμέσως ἀποκήρυξιν τοῦ τέκνου — ἐκ μόνου τοῦ λόγου ὅτι τοῦτο ἐγεννήθη τὴν 273ην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἀποδημίας τοῦ ἀνδρὸς (*Ἡ φωνὴ τοῦ δράκου*· πρβλ. ἀντιστρόφως *Τὸ τυφλὸ σοκάκι*). Δὲν γνωρίζω ἂν πρόκειται πράγματι περὶ διαφόρου ρυθμίσεως ἐν τῷ δημώδει δικαίῳ ἢ μᾶλλον περὶ νομικῆς πλάνης τοῦ συγγραφέως.

16. Διὰ τὰς πολυαρίθμους εἰς τὰ διηγήματα τοῦ σκιαθίου συγγραφέως μητρωνυμίας[1] ἰσχύει ἡ ἐξήγησις, ἣν ἀπεδέχθην διὰ τὸ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀπαντῶν κοινωνικὸν καὶ νομικὸν τοῦτο φαινόμενον. « Ἀποθανόντος προώρως τοῦ ἀνδρὸς ἢ ἀποδημοῦντος εἰς τὴν ξένην ἢ καὶ ἁπλῶς ἀπουσιάζοντος ἐπὶ μακρὸν ἐκ τοῦ χωρίου » — τοῦθ' ὅπερ ἦτο βεβαίως συνηθέστερον εἰς τὰς ναυτικάς, ὡς καὶ ἡ Σκίαθος, νήσους — « ἀναλαμβάνει ἡ σύζυγος τὴν ὅλην διοίκησιν τῆς οἰκογενείας καὶ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας, ὑποκαθιστῶσα καθ' ὅλας τὰς σχέσεις τὸν σύζυγον εἰς τρόπον, ὥστε σὺν τῷ χρόνῳ νὰ θεωρῆται ὑπὸ τῶν μετ' αὐτῆς συναλλασσομένων τρίτων αὕτη ὡς ὁ πραγματικὸς ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας »[2].

---

[1] Οὕτω π.χ. ὁ Γιαννιὸς τῆς Στέργιεννας (*Ὁ Χαραμάδος*), ὁ Γιάννης τῆς Μυλωνοῦς (*Τὰ Βενέτικα*), ὁ Δημήτρης τῆς Σοφούλας (*Κοκκώνα θάλασσα*), ὁ Γιωργῆς τῆς Μπούρμπαινας, τὸ Βασσὼ τσ' Χατζηγιώργαινας (*Ἔρως-Ἥρως*) κλπ. Ἐν τῷ διηγήματι *Ἄνθος τοῦ γιαλοῦ* ὁ Γιαλὴς τῆς Φαφάνας εἶναι οὐχὶ ὁ υἱὸς ἀλλ' ὁ ἔγγονος τῆς τελευταίας. Σπανιώτερον καὶ οἱ σύζυγοι προσδιορίζονται διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν συζύγων των καὶ δὴ — εἰς τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη — ὁσάκις αὗται ὡς ἐκ τοῦ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρὸς ἔχουν εἰς χεῖράς των τὴν πραγματικὴν διεύθυνσιν τῆς οἰκογενείας — π.χ. ὁ Ἀργυράκης τῆς Τριανταφυλλιᾶς (*Βαρδιάνος στὰ σπόρκα*), ὁ Στέργιος τῆς Κοντούλας (*Ἡ κλεφτοπαρέα*) — ἢ — ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος — καὶ ἐπὶ ἐσωγάμβρων. Βλ. Ι. Κακριδῆ, Νεοελληνικὰ πάρεργα ἐν Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1936 σ. 347 ἑπ.

[2] Βλ. Α. Χριστοφιλοπούλου, Σχέσεις γονέων καὶ τέκνων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, Ἀθῆναι 1946 σ. 32 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

17. « Ψυχογιός » καὶ « ψυχοκόρη » δηλοῖ ἐνίοτε μὲν τὸν ὑπηρέτην, ὑπάλληλον, βοηθόν, μισθωτὸν ἐν γένει, ἀποκαλούμενον ἄλλοτε « παραγιὸν » (*Φτωχὸς ἅγιος*), συνηθέστερον ὅμως τὸ θετὸν τέκνον (*'Απόλαυσις στὴ γειτονιά, Δημαρχίνα νύφη, 'Η φόνισσα*) ἢ τὸν stricto sensu ψυχογιὸν καὶ ψυχοκόρην (*Μιὰ σελίδα τῆς ζωῆς του, 'Η ἀποσώστρα, Ἔρμη στὰ ξένα*), τ.ἕ. « ἀνήλικον τέκνον διδόμενον ὑπὸ τῶν γονέων ἢ τῶν ἐπιτρόπων του εἰς τρίτον συνήθως συγγενῆ ἢ φίλον, ἵνα ἐργασθῇ ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα, κατὰ κανόνα ἀόριστον μὲν ἀλλὰ πάντως πολυετὲς παρ' αὐτῷ καὶ τῇ οἰκογενείᾳ του. Ὡς ἀντάλλαγμα τῶν ὑπὸ τοῦ παιδὸς παρεξομένων ὑπηρεσιῶν δὲν συνομολογεῖται ὡρισμένον χρηματικὸν ποσὸν ἀλλ' ὁ ψυχοπατέρας ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἢ διὰ γάμου ἀποκαταστάσεως καὶ ἐπὶ θηλέων προικίσεώς του. Ἡ σχέσις φέρει ἐν τῷ δημώδει δικαίῳ ἐν μέρει μόνον περιουσιακόν, πολὺ δὲ μᾶλλον οἰκογενειακὸν χαρακτῆρα καὶ ὁ ψυχοπατέρας δὲν ἔχει τὴν θέσιν ἁπλοῦ ἐργοδότου ἀλλὰ θεωρεῖται ὡς οἱονεὶ πατὴρ τοῦ ψυχοπαιδιοῦ, ἀσκῶν ἔν τινι μέτρῳ τὰς ἐξουσίας γονέως (κολασμός, ἔκδοσις εἰς γάμον) »[1].

18. Ἐν τῷ διηγήματι *Μεγαλείων ὀψώνια* μνημονεύεται ὁ γνωστὸς ἐν τῷ δημώδει βυζαντινῷ καὶ μεταβυζαντινῷ δικαίῳ θεσμὸς τοῦ « ἐσωγάμβρου »[2]· καὶ ἐνταῦθα ὁ ἀναδεχόμενος τὴν ἰδιότητα ταύτην σύζυγος, συνοικῶν μετὰ τῶν γονέων τῆς γυναικὸς καὶ λαμβάνων μικρὰν ἢ οὐδεμίαν προῖκα οὐδὲν δικαίωμα, ὡς ρητῶς ἐν τῷ διηγήματι λέγεται, ἀποκτᾷ ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ πενθεροῦ, ἐν ὅσῳ οὗτος εὑρίσκεται ἐν ζωῇ καὶ περιορίζεται εἰς τὴν παρὰ τοῦ τελευταίου τούτου ἀπόληψιν ὡρισμένου κατὰ μῆνα χρηματικοῦ ποσοῦ (« χίλιες δραχμὲς τὸν μῆνα » — ποσὸν ὁμολογουμένως οὐχὶ εὐκαταφρόνητον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην — « καὶ νὰ μὴν ἔχῃ δικαίωμα νὰ ξοδεύῃ λεπτὸν ἀπὸ τὸ κεφάλαιον »).

19. Μαρτυρεῖται ἡ καὶ ἄλλοθεν γνωστὴ[3] ἱερολογία ὡς τύπος συνάψεως ἀδελφοποιΐας (*Χρῆστος Μηλιώνης*), παρὰ τήν, οὐχὶ ἄγνωστον καὶ τῷ Παπα-

---

[1] Α. Χριστοφιλοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 86 - 87. Πρόσθες Γ. Βαλάσση, Τινὰ περὶ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸ δίκαιον τοῦ μετὰ τὴν Ἅλωσιν ἑλληνισμοῦ ἐν Τόμος Κωνστ. 'Αρμενοπούλου ...ἐκδιδόμενος ὑπὸ τῆς Σχολῆς νομικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1952 σ. 537 ἑπ.

[2] Περὶ οὗ βλ. Α. Χριστοφιλόπουλον, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 88 ἑπ. καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

[3] Α. Χριστοφιλοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 102 ἑπ. Περὶ τοῦ θεσμοῦ τούτου βλ. τὰς αὐτόθι σ. 93 ἑπ. παραπομπάς, εἰς ἃς πρόσθες Μ. Γεωργοπαπαδάκου, Ἡ ἀδελφοποιΐα εἰς τὴν Μάνην ἐν Λαογραφία τ. 13 (1950) σ. 28 - 32, Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Περὶ τῆς ἀδελφοποιΐας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἐν Τόμος Κωνστ. 'Αρμενοπούλου κλπ. σ. 251 ἑπ.

διαμάντη, ἀποδοκιμασίαν τοῦ θεσμοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου.

20. « Ψυχομοῖρι » (κοινότερος ὁ τύπος « ψυχικὸ ») εἶναι κληροδότημα καταλειπόμενον ὑπὲρ φιλανθρωπικοῦ σκοποῦ πρὸς ἀνάπαυσιν τῆς ψυχῆς τοῦ διαθέτου (*Ἡ φόνισσα*)[1].

Ἐν τῷ διηγήματι τέλος *Τὸ χατζόπουλο* ἐκτίθεται ἡ ὑπόθεσις, ἐφ' ἧς ἐξεδόθη κατ' 'Απρίλιον 1798 (καὶ οὐχὶ 1799, ὡς ἐν τῷ διηγήματι) σιγίλλιον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου δημοσιευθὲν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παπαδιαμάντη[2], ὅστις ἐξ ἀναμνήσεως μόνον φαίνεται γνωρίζων τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ[3]. Ὁ συγγραφεὺς ἀποδίδει πιστῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ πατριαρχικοῦ ἐγγράφου, ἀναφερόμενον εἰς ὑποβολὴν τέκνου παρὰ στείρας συζύγου μὲ μόνην — ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω χρονολογικῆς — τὴν οὐσιαστικῶς ἀσήμαντον ἀπόκλισιν τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ὑποβαλούσης τὸ τέκνον ὡς τῆς δευτέρας συζύγου, ἐν ᾧ κατὰ τὸ σιγίλλιον πρόκειται περὶ τῆς τρίτης τοιαύτης.

ΑΝΑΣΤ. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ

---

[1] Περὶ τοῦ θεσμοῦ τούτου βλ. ἰδίᾳ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ E. F. Bruck, Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht, München 1926 σ. 302 ἑπ., Π. Ζέπου, Συνταγμάτιον νομικὸν 'Αλεξάνδρου 'Ιωάννου Ὑψηλάντη βοεβόδα ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας 1780 (Πραγματεῖαι τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν Δ' 2), Ἐν 'Αθήναις 1936 σ. 120, Ὁ. Γεωργακᾶ, Μεσσηνιακὰ ἔθιμα κλπ. σ. 179 ἑπ., ἔνθα (σ. 177 ἑπ.) καὶ περὶ ἄλλων σημασιῶν τοῦ ὅρου « ψυχομοῖρι ».

[2] Ὑπὸ Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἡ νῆσος Σκίαθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησίδες, Ἐν 'Αθήναις 1913 σ. 172 ἑπ. Εἰς τὸν ἐκδότην τοῦ ἐγγράφου δὲν φαίνεται γνωστὸν τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη.

[3] « Ἐσώζετο ἀκόμη πρὸ τριάντα ἐτῶν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ σεμνοῦ κοινοβίου τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς 'Αγαλιανῆς... τὸ αὐτόγραφον τοῦ πατριαρχικοῦ ἀφορισμοῦ » κλπ.

LES OBSERVANCES MONASTIQUES DE DIONYSIOU AU XVIe SIÈCLE

Le petit texte édité ici est tiré du manuscrit *Atheniensis Bibl. Nat.* 834, dont on sait qu'il fut donné par A. Syngros, chez qui il portait le n⁰ 48. Ce n'est qu'un petit volume en papier, 160 × 120 mm, du 16e siècle. L' Ἀκρίβεια κοινοβιακὴ se trouve aux ff. 7-11 ; les folios 19-45v semblent le noyau du manuscrit primitif, car l'ensemble, écrit par trois mains différentes, est un groupement artificiel. Le même scribe qui a copié notre récit a ajouté aux ff 47v-51 un extrait de lexique allant de la lettre κ (κοινεῖον, τὸ καπηλεῖον) à ν (νηρεύς, θεὸς θαλάττιος) ; l'écriture est d'une encre bien noire en lettres très petites, assez bien formées quoique sans élégance. D'après le manuscrit, on ne peut préciser ni la date ni l'auteur.

Mais la description des observances de Dionysiou est certainement l'œuvre d'un moine du couvent de l'Athos. Il n'a aucune prétention littéraire ; cependant, si son exposé n'est pas un chef d'œuvre, car le moine écrit ἰδιωτικῶς πως καὶ ἀμαθῶς, comme il le dit lui-même, il a l'avantage de la sincérité, d'une bonne information et la saveur d'un entretien familier. Il n'a pas non plus de prétentions mystiques et se contente de rapporter les coutumes de la vie monastique, comme vues du dehors, sans entrer dans la discussion des principes de l'ascèse.

La description comprend deux parties ; la première concerne la vie commune, la deuxième, les usages liturgiques.

Le monastère de Dionysiou est cénobitique ; sa règle comporte la communauté des biens et la table commune. Sans intention polémique, contrairement à ce que l'on remarque dans maint opuscule de ce genre, l'auteur souligne que le monastère n'admet pas le pécule. Durant les repas, la lecture doit être accessible même aux moines de service, cuisinier, réfectorier. Les travaux sont distribués par l'higoumène et les anciens à la cérémonie de l'obédience, décrite avec les détails. Puis viennent les coutumes concernant la nourriture, la distribution des repas dans la journée, l'usage du vin, le régime des jeûnes suivant les saisons.

Pour ce qui regarde la liturgie, l'auteur s'excuse d'en parler, car tout le monde connaît le typicon de Saint-Sabas, d'usage général.

Aussi faut-il comprendre qu'il notera surtout les usages particuliers à son monastère ou les dérogations aux règles. Il donne la répartition du psautier et des lectures pour l'année liturgique. Il fait remarquer qu'à Dionysiou, — c'est d'ailleurs un trait commun à presque tous les monastères de l'Athos sous une forme ou sous une autre —, le chant du canon paraclétique à la Vierge, τὴν μεσίτριαν καὶ κυρίαν ἡμῶν, est conservé même dans des cas où le typicon ne l'impose pas. Ensuite il y a les prescriptions pour les fêtes propres, les prières pour les défunts et la cérémonie de l'élection de l'higoumène ; il note que les prêtres sont exclus du vote et ne sont introduits qu'après le vote pour donner la συμφωνία. Un commentaire du texte, ou plutôt la comparaison avec les usages actuels, ne peut venir évidemment que des héritiers de la vie monastique de Dionysiou.

La langue et le style de l'auteur donnent l'impression d'une langue parlée, avec les anacoluthes de la conversation et des accords assez audacieux, dès le titre. Nous avons conservé dans la transcription toutes les formes originales, renvoyant seulement en apparat les formes orthographiques insolites qui ont été corrigées. Ont été corrigées tacitement les iotacismes et les confusions fréquentes ο/ω ; la plupart des verbes en ont souffert. On notera des variantes ἐστίοντες — ἐσθίοντες, ἀργυροκαυκίου — ἀργυροκαύχι et l'emploi général, à une exception près, de la forme τὴν τράπεζον : est-ce une faute de copie ou une erreur de prononciation, je ne saurais le dire. L'expression δίδει τζράβιτζα (zdravitsa), « porter la santé » est assez remarquable dans un couvent grec ; ce doit être une de ces expressions courantes passées dans le langage familier.

Ce modeste document a donc aussi son petit intérêt linguistique et historique.

Athen. B. N. 834.

φ. 7. ***Ἀκρίβεια κοινοβιακὴ ἣν παρελάβαμεν ἐκ τὴν θείαν καὶ σεβασμίαν μονὴν τοῦ τιμίου ἐνδόξου προφήτου, προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τῇ ἐπικεκλημένῃ τοῦ κυροῦ Διονυσίου, τῇ ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει κειμένῃ.***

Δεῖ οὖν ἄρξασθαι ὅθεν ἄμεινον, μὴ ἔχων τις ἴδιον ἕως καὶ μιᾶς φόλης, μηδὲ τὸ κατηραμένον πεκούλιον, μήτε ἐκτὸς τῆς μονῆς μήτε ἐντός, καθὼς ἴσασι πάντες τὸν κοινοβιακὸν τύπον κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον καὶ τὸ ἐν ταῖς πράξεσιν ἱστορούμενον, ἵνα δὲ ἅπαντα κοινὰ καὶ ἴσα ἔν τε ἐνδύματος καὶ

4 *δῆ, ἄμινον* 5 *κατιραμένου* 6 *τὼ ἐν τὲς* 7 *ἠστορουμένων*

τραγήματος καὶ ποτοῦ, ἀπὸ τῶν μεγάλων ἕως τῶν ἐσχάτων, πλὴν τὴν τιμὴν τοῦ καθίσματος.

Ἔσθω δὲ τὸ ἑψητὸν ὑπὸ ἑνὸς λέβητος καὶ ἑνὸς μόνου ἑψητοῦ, μετὰ καὶ ἑτέρου μίσους, ἢ ἰχθύος, ἢ τυροῦ, ἢ ἄλλου τινὸς μίσους, ὀλιγάκις δέ που καὶ τρίτου, ἐν ταῖς μεγάλαις καὶ μόνον ἑορταῖς, ἢ ὅταν βούλεται ὁ ἡγούμενος ποιῆσαι παράκλησιν τοῖς ἀδελφοῖς κατά τινα καιρόν. Ὅταν δὲ μαγειρεύει ὁ μάγειρος τὸ κατὰ τὴν ἡμέραν μαγείρευμα, ἀφ' ἑσπέρας (ἐ)ρωτᾶν φ. 7v *τὸν ἡγούμενον τί νὰ μαγερεύσῃ |. Καὶ ὅταν λάχῃ ὀψάριον, οὐ μέντοι ὁ μάγειρος μαγερεύει αὐτό, ἀλλὰ προστάσσει ὁ ἡγούμενος ἕτερον ἀδελφὸν ἐπιτήδειον ἐπὶ τοῦτο καὶ ἑτοιμάζει αὐτό· καὶ ὅταν καλῶς ἑτοιμάσαι αὐτό, καὶ μετὰ ἀκριβείας πολλῆς δικονήσει αὐτό, τότε ἀφίει αὐτὸ ἐν τῷ δικονήματι καὶ ἀπέρχεται καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐὰν φθάσῃ· εἰ δὲ μή, καθέζεται ὅπου καὶ οἱ ἕτεροι, ἕως ὅτου νὰ ὑπάγουν εἰς τὴν τράπεζαν· καὶ ὑπάγει καὶ αὐτὸς εἰς τὴν τράπεζαν καὶ ἕτεροι ἀδελφοὶ φέρουν τὰ σκουτέλια εἰς τὴν τράπεζαν διὰ τὸ ἀνύποπτον· τὸ χαβιάρι ἢ λακέρδα μὲ τὸ ζύγιον διηκονεῖται. Ἐσθίοντες δὲ μετὰ σιωπῆς ὅτι πολλῆς καὶ ἀναγνώσεως, περιεργαζομένου τοῦ ἀναγνώστου καὶ προσέχοντος ἕως καὶ ἑνὸς μόνου ἀδελφοῦ ἐσθίοντος οὐ καταλιμπάνει τὴν ἀνάγνωσιν, ὅτι τότε μᾶλλον ἀκροάζονται οἱ ἀδελφοὶ καὶ προσέχονται τῇ ἀναγνώσει ὁ τραπεζάρης, ὁ μάγειρος καὶ ἕτεροι ὑπηρέται. Ἀφ' οὗ καθίσουν οἱ ἀδελφοὶ ἐν τῇ τραπέζῃ, μετὰ τῶν μανδύων αὐτῶν ὑπηρετοῦσιν καὶ μετὰ προσοχῆς μεγάλης· καὶ οὕτως ἐσθίοντες μετὰ σιωπῆς· μετὰ δέ του ἐπάρει ὁ τραπεζάρης τὰς περισσείας τῶν ἀδελφῶν.*

φ. 8 *Εἰ μὲν ἔχῃ ὁ ἡγούμενός τινα ἀναγκαίαν χρείαν, ἤγουν δουλείαν, ἀνα|φέρει πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς, ἔχων δὲ αὐτὴν προδιωρθωμένην μετὰ τοὺς γέροντας. Ἀναφέρει δὲ αὐτήν, ἵνα τάχα καὶ οἱ μέλλοντες ἀπελθεῖν ἢ εἰς ταξίδιον ἢ εἰς δικόνημα ἕτερον ποιήσωσι μετάνοιαν, πρῶτον μὲν εἰς τὴν δεσποτικὴν εἰκόνα γ' μετανοίας, τότες γυρίζουσιν καὶ ἱστάντες εἰς τὸ μέσον λέγοντες τὸν στίχον καὶ ποιοῦσιν μετάνοιαν ἕως ἐδάφους, λέγουσιν εὐλογεῖτε πατέρες ἅγιοι, συγχωρήσατε ἡμῖν· καὶ ἀποκρίνονται πάντες καὶ συγχωροῦσιν αὐτούς. Καὶ ἀνιστάμενοι ἀπέρχονται καὶ ποιοῦσι μετάνοιαν τὸν ἡγούμενον καὶ ἀσπάζονται τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ αἰτοῦσιν εὐχὴν καὶ συγχώρησιν παρ' αὐτοῦ· καὶ οὕτως καθέζουν εἰς τὸν τόπον αὐτῶν καὶ τότες ὁ ἐφημέριος κρούει τὸ κώδιον καὶ αὖθις λέγει· εἰς σωτηρίαν, ὑγείαν καὶ ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ τοῦδε καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ. Οὐ μέντοι ἀνιστάμεθα, εἰ*

1 *τραγίματος* 3 *λέβιτος* 4 *ὀλυγάκης* 5 *μεγάλες* 7 *μαγιρέβει ὁ μάγιρος, μαγίρευμα, ροτὰν* 8 *μαγερεύσι, λάχι* 9 *μάγιρος μαγερέβη, ἐπιτίδιον* 11 *δικονήσι, δικονίματι* 12 *ἢ δὲ* 13 *τράπεζων* 14 *τράπεζον* 15 *τραπεζον, ζήγιον διηκονῖται* 16 *ἐστίοντες* 18 *ἀκροάζοντε* 19 *τραπεζάρις, μάγιρος* 20 *μανδίον, ἐστίοντες* 22 *ἐπάρῃ περισίας* 23 *ἀναγγέαν χρίαν* 26 *δικόνιμα* 27 *ὑστάντες* 28 *εὐλογῆτε* 29 *ἀποκρίνοντε* 31 *ἐτοῦσιν* 33 *κόντιον*

μὴ μόνον ὅταν τυχὸν ποιήσῃ ὁ ἡγούμενος μετάνοιαν· ποιεῖ δὲ ὁ ἡγούμενος τὴν μετάνοιαν εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ, ἀνιστάμεθα πάντες· λέγει πρὸς τοὺς ἀδελφούς· συγχωρήσατέ μοι, πατέρες ἅγιοι. Καὶ κροῦν τὸ κώδιον, ὡς προείπαμεν, καὶ δίδει τὸν ἡγούμενον τζράβιτζα. Τότες μὲν ἔρχεται ὁ τραπεζίτης φ. 8v *καὶ κερνᾶ πάντας μετὰ τῶν βαυκαλίων αὐτῶν |, οὐ μέντοι μετὰ ἀργυροκαυκίου· μετὰ δὲ τὴν εὐχαριστίαν καὶ τὴν ὕψωσιν τῆς παναγίας καὶ τὴν συγχώρησιν τοῦ ἡγουμένου, ἀπερχόμεθα ἕκαστος ἢ εἰς τὸ κελλίον ἢ εἰς τὸ ἴδιον ἔργον αὐτοῦ.*

Πρὸς δὲ τὸ μεσημέριν, ἀπέρχεται ὁ βουλόμενος εἰς τὸ διηκόνημα τοῦ οἴνου. Ἵσταται ὄρθιος ἔμπροσθεν τοῦ παραθυρίου καὶ κερνᾶ αὐτὸν ὁ τραπεζάρης πρὸς ἓν ἀργυροκαύχι· πολλάκις ὁ θέλων ἀπέρχεται καὶ δεύτερον καὶ πλέον οὐδέν. Οὐ μέντοι ἐσθίομεν τὸ παράπαν τι ἀναμέσον τῆς ἡμέρας, μήτε ὀπώρας μήτε ἄλλο τι, ὡς ἐν ἄλλοις μοναστηρίοις ποιοῦσιν, εἰ μὴ πάλιν μετὰ τὸν ἑσπερινὸν εἰς τὴν τράπεζαν, ὅταν ἐσθίομεν δεύτερον τὴν ἡμέραν. Ὅταν δέ ἐστιν ἐνάτη, μετὰ τὸν ἑσπερινὸν παξιμαδίζουν ἔξω ἀπὸ τὴν τράπεζαν καὶ ἐκ τῶν κατὰ καιρὸν εὑρισκομένων ὀπωρῶν· πίνομεν καὶ πρὸς ἓν ἀργυροκαύχι χούμελη ὕδωρ, καὶ αὖθις ἀπερχόμεθα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ψάλλομεν τὸ ἀπόδειπνον· μετὰ δὲ τὴν συγχώρησιν ἀπερχόμεθα ἕκαστος εἰς κελλίον αὐτοῦ καὶ ἡσυχάζει μετὰ σιωπῆς πολλῆς.

Ἰστέον δὲ καὶ τοῦτο. Ὅταν μέλλωμεν ἀποστεῖλαί τινας ἀδελφοὺς ἢ εἰς ταξίδιον ἢ εἰς ἄλλο διηκόνημα, οὐ ποιοῦμεν αὐτοῖς παράκλησιν τὸ παράπαν, ἀλλὰ μόνον ὅταν ἔρχονται ποιοῦμεν αὐτοῖς παράκλησιν ἅπαξ. Καὶ εἰ μὲν φ. 9 *ἔλθωσιν πρὸς ἑσπέραν καὶ οὐ | ψάλλεται τὸ ἀπόδειπνον, ἱστάμενοι ἕκαστος εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν συγχώρησιν τοῦ ἡγουμένου λαμβάνουσιν καὶ εἷς ἐκ τῶν ἄλλων οἱ ἀδελφοὶ συγχώρησιν, καὶ οὕτως ἔρχονται ἐν τοῖς κελλίοις αὐτῶν.*

Τὴν ἁγίαν τεσσαρακοστήν, σαββάτῳ καὶ κυριακῇ, πίνομεν οἶνον, ἐσθίοντες καὶ ἔλαιον, ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν ὀστρακοδερμάτων ἀνόστεά τε καὶ ἀωτάριχα. Τοῦ μεγάλου Κανόνος τῆς ἀκαθίστου, οὔτε οἶνον πίνομεν ἀφ' ἑσπέρας, οὔτε ἔλαιον· οὔτε μὴν τῶν Βαΐων ἐσθίομεν ὀψάριον, οὔτε τῇ μεγάλῃ Πέμπτῃ ἔλαιον. Τὴν Πεντηκοστὴν ὅλην, τετράδι τέ φημι καὶ παρασκευῇ, ποιοῦμεν ἐνάτας ἄνευ οἴνου καὶ ἐλαίου, τὰς δευτέρας τῆς Πεντηκοστῆς, ἐνάτη μετὰ οἴνου καὶ μόνον. Τῶν ἁγίων Ἀποστόλων τὴν σαρακοστὴν ἐσθίομεν ἔλαιον σαββάτῳ καὶ κυριακῇ. Τὸ δὲ ὀψάριον ἅπαξ ἐσθίομεν, τὸ γενέσιον τοῦ Προδρόμου, τῆς Παναγίας, τῆς Μεταμορφώσεως, ὁμοίως καὶ τῶν Χριστοῦ γέννων, τῶν Εἰσοδίων, τοῦ ἁγίου Νικολάου ἢ τοῦ ἁγίου Σάβα ὁποίου γίνεται

1 *ποιήσοι, ποιὴ* 3 *κόνδιον, προήπαμεν* 4 *δίδη* 5 *μετὰ ἀργυροκαυκίου* bis legitur 9 *μεριμέριν, διηκόνιμα* 10 *ὄρθριοι, παραθηρίου* 11 *ἀργυροκαύχει* 12 *ἐσθίωμεν* 13 *ὀπόρας* 14 *τράπεζον* 18 *ψαλλωμεν* 19 *ἡσυχάζῃ* 20 *ἀποσιίλαι* 26 *κελίοις* 28 *ἀωταρίχων* cod. (forsitan *ὠοτάριχα?*) 29 *κανῶνος* 36 *ὁπίον*

ἡ ἀγρυπνία· οὐδέποτε ἄλλοτε. Οὕτως γὰρ παρέδωσεν ἡμῖν ὁ ἐν πατριάρχαις ἁγιώτατος κῦρι Νήφων διὰ τό, ἐν ταύταις [ταῖς] τεσσαρακοσταῖς μεταλαμβάνουσιν οἱ ἀδελφοὶ τῶν ἀχράντων καὶ ζωοποιῶν μυστηρίων.

Καὶ τούτων μὲν οὕτως ἐκ τῶν πολλῶν ὀλίγα σοι ἐγράψαμεν, ὅσα ἐν τῷ φ. 9v *λογισ|μῷ ἐνεθυμήθην. Ἀναγκαῖόν ἐστιν καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ὑπομνῆσαι ὑμᾶς, οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐνθάδε ἀποδημίαν τῶν ἀδελφῶν τελούμενα μνημόσυνά τε καὶ λειτουργίες. Καὶ ἴσως εἴπῃ τις ἄν· οὐ χρείαν ἔχομεν τούτων, ἔχοντες τὴν τοῦ τυπικοῦ διάταξιν. Εἶδον κἀγὼ τοῦτο· ἀλλ' οὖν βλέπομέν τινας οὐ ποιοῦσιν κατὰ τὴν τάξιν τοῦ τυπικοῦ, διὰ τοῦτο λέγομεν ὑμῖν, ἵνα μὴ καὶ ὑμεῖς τοῖς τοιούτοις παρακολουθήσετε, καὶ ταῦτα, Ἱεροσολυμῖται ὄντες ἢ μᾶλλον εἰπεῖν Ἁγιοσαβῖται, δι' οὗ καὶ τὸ τυπικὸν ἐξῆλθεν.*

Ἰστέον δὲ ὅτι ἀπὸ τοῦ σεπτεβρίου μῆνα μέχρι τοῦ Πάσχα, τρία καθίσματα λέγομεν τοῦ ψαλτηρίου ἐν τῷ ὄρθρῳ, τὰ δὲ προσκύρια ἐν τῷ ἑσπερινῷ· ἐγκαταλιμπάνεται δὲ τὸ ἓν κάθισμα ἀπὸ τὰς κ' τοῦ δεκεμβρίου ἕως τὰς ιδ' τοῦ ἰαννουαρίου, ὁμοίως καὶ ἀπὸ τῆς προσφωνησίμου ἕως τῆς τυροαποθέσεως, καὶ λέγω αὐτὸ ἐν τῷ ἑσπερινῷ. Τὸν αὐτὸν δὲ καιρὸν ποιοῦμεν γ' ἀναγνώσεις, τὰς δὲ κυριακὰς δ' ἄνευ τὰς πράξεις ἢ τὰς ἐπιστολάς, μετὰ τὸ μεσονυκτικόν. Ὁμοίως καὶ τὴν ἁγίαν τεσσαρακοστὴν τὴν μεγάλην, μετὰ τὸ μεσονυκτικόν, ἀναγνώθομεν εἰς τὸ Λαυσαϊκόν, πλὴν ὀλιγώτερον· τὰς δὲ γ', ἐκ τὸν ἅγιον Ἐφραίμ· τὰς δὲ κυριακὰς τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς, φ. 10 *μετὰ τὸ μεσονυκτικόν, ἀναγνώθομεν | ἐκ τὸν ἑξαήμερον Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τὴν δὲ Κλῖμαξ πληροῦμεν εἰς τὰς ὥρας. Ἀπὸ δὲ τῆς νέας κυριακῆς ἕως τὸν σεπτέβριον, τὸ ἓν κάθισμα ἐν τῷ ἑσπερινῷ λέγομεν, τὰ δὲ προσκύρια καταλιμπάνονται· οὐχὶ δὲ καὶ τὸν ἱκέσιον κανόνα καὶ παρακλητικόν, τὸν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενον, ἐν τοῖς ἀποδείπνοις ἐγκαταλιμπάνομεν, καθὼς καὶ τὸ ψαλτήριον, τὰ δωδεκαήμερα καὶ τῶν ἀρτζιβουρίων, καθὼς καὶ τὰ τυπικὰ διαλαμβάνουσιν. Ἀλλ' ἡμεῖς γε οὐ θέλομεν τοσοῦτον ἀπέχεσθαι αὐτῆς διὰ τὴν πολλὴν ἔφεσιν, ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτὴν τὴν μεσίτριαν καὶ κυρίαν ἡμῶν, ἐπεὶ καὶ αὐτὴ οὐδέποτε παύεται τοῦ μὴ παρακαλεῖ ὑπὲρ ἡμῶν τὸν μονογενῆ υἱὸν αὐτῆς. Ἐγκαταλιμπάνομεν δὲ αὐτὸν μόνον ἐν ταῖς ἀγρυπνίαις, τὴν αὐτὴν καὶ μόνην νύκτα, ἐν ᾗ ἀγρυπνία γίνεται, καὶ τὴν διακαινήσιμον, ὅταν λέγωνται τριῴδια καὶ ἁγίων κανόνες.*

Δεῖ γιγνώσκειν καὶ τοῦτο ὅτι τὰς τέσσαρας ἡμέρας τῆς ἑβδομαδοῦ, τρίτη φημὶ καὶ πέμπτη, σαββάτου καὶ κυριακῇ, τῇ μὲν γ' εἰς τὸ καθολικὸν διὰ τὸν ἅγιον Πρόδρομον, καὶ ἀφ' ἑσπέρας, παράκλησιν ποιοῦμεν καὶ κόλυβα

1 *ἀγρηπνία* 2 *Νίφων* 5 *ἀναγκαίων* 6 *ὑπομνῦσαι* 7 *λειτουργίαις, εἶπι* 8 *χρίαν ἔχωμεν, ἰδὼν ἀλλοῦν* 10 *παρηκολουθήσεται* 11 *ἱεροσολοιμήτε μάλον, ἁγιοσαβίτε* 17 *τυρωαπ-* 18 *πράξις* 21 *Αιφρὲμ* 28 *ἡμὶς* 29 *αὐτοῖς, πολὴν* 30 *πάβεται* 33 *διακενίσιμον, λέγοντε* 34 *τέσαρας* 35 *πέπτη* 36 *κόλιβα*

εἰς τὴν λειτουργίαν· τὴν πέμπτην εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον, τῷ σαββάτῳ εἰς τὸ κοιμητήριον· τῇ κυριακῇ πάλιν εἰς τὸ καθολικόν. |

φ. 10v *Ὅσοι δὲ ἅγιοι ἔχουσιν ἰδιόμελα, ἔχουσι καὶ εἰκόνας ἢ λείψανον, θέτομεν αὐτὰ εἰς τὸ προσκύνημα· ποιοῦμεν καὶ κόλυβα, γίνεται καὶ λειτουργία· καὶ εἰ μὲν τύχῃ δευτέρᾳ ἢ τετράδι ἢ παρασκευῇ, γίνεται εἰς τὴν ὥραν, εἰς τὸ καθολικόν, κρυφίως· ἤγουν ἄλλος οὐδεὶς ὑπάγει ἐκεῖ εἰ μὴ μόνον ὅσοι λειτουργοῦν τὸν ἱερέα. Καὶ μετὰ ταῦτα ψάλλομεν τὰς ὥρας, εἰς τὸν καιρὸν αὐτῆς τῆς ἐνάτης ἀπερχόμεθα εἰς τὴν τράπεζαν ξηροφαγοῦντες. Τὰς δὲ δοξολογίας, ἐὰν τύχωσι νηστήμων ἡμέρᾳ, γίνεται ἡ λειτουργία εἰς τὸ καθολικὸν παρρησίᾳ· ἐσθίομεν ἔλαιον ἐν τῇ τραπέζῃ, πίνομεν καὶ οἶνον, τὰς δὲ ἀγρυπνίας ἐσθίομεν καὶ ἰχθύας.*

Τὸν δὲ ἀποδημοῦντα ἀδελφὸν ποιοῦμεν δι' αὐτοῦ σαράκοντα ἡμέρας λειτουργία ἀπαραιτήτως. Ἐὰν δὲ ἐξ ἐνεργείας τοῦ διαβόλου πειραχθῇ ὁ ἐφημέριος, ἀντ' αὐτοῦ λειτουργεῖ ἕτερος ἱερεύς· τὸ αὐτὸ δὲ γίνεται καὶ ἐν ὅλῳ τῷ χρόνῳ, ἤγουν βοηθοῦσιν ἱερεῖς εἰς τὸν ἄλλον. Ποιοῦμεν δὲ τὰ μνημόσυνα αὐτοῦ ἅτινά εἰσιν ὀκτώ, τρίτα φημι καὶ ἔνατα, εἰκοστὰ καὶ σαρακοστά, τρίμηνα καὶ ἑξάμηνα καὶ χρονία. Γράφομεν δὲ αὐτὸν εἰς τὴν πρόθεσιν· ποιοῦμεν δὲ καὶ ἕκαστος ἀδελφὸς διὰ τὸν ἀποδημοῦντα μετανοίας ν'.

Δεῖ γινώσκειν καὶ τοῦτο. Ὁ ἐφημέριος, ὅταν μέλλῃ λειτουργήσει, φ. 11 *ἀφ' ἑσπέρας ἐγκρατε|ύεται εἰς τὴν τράπεζαν. Ὅταν δὲ μέλλωμεν ποιῆσαι ἡγούμενον, κλείουσιν τὴν πόρταν τοῦ μοναστηρίου καὶ συνάζονται ὅλη ἡ ἀδελφότητα εἰς τὴν τράπεζαν, ἄνευ τοὺς ἱερεῖς· καὶ ψηφίζουσιν ἓν πρόσωπον, καὶ τότε καλοῦσιν τοὺς ἑτέρους ἱερεῖς· καὶ συμφωνοῦσιν καὶ αὐτοί· καὶ οὕτω ἔρχεται τὸ ἐκλεχθὲν πρόσωπον· καὶ ὅταν καλῶ καὶ αὐτός, ὑπακοῦσι πᾶσι, κρούουσιν τὸ σιδηροῦν τὸ μεγάλο καὶ ἀπέρχονται εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ μνημονεύουσιν αὐτὸν· καὶ δίδουσιν αὐτὸν τὴν πατερίτζα, καὶ ποιεῖ ἕκαστος μετάνοιαν καὶ ἀσπάζονται τὴν χεῖρα αὐτοῦ.*

Ταῦτα διὰ τὴν ἡμετέραν ἀγάπην ἐγράψαμεν ὑμῖν, ἰδιωτικῶς πως καὶ ἀμαθῶς, ἀλλ' οὖν ἀληθῶς καὶ ὡς ἔνι, μηδὲν τῆς ἀληθείας παρασαλεύσας. Διὸ καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ πρὸς Θεόν, ὅπως τύχω τοῦ ἐλέους αὐτοῦ, ἀμήν.

P. J. DARROUZÈS A. A.

1 *πέπτην* 4 *γῦναιται* 5 *γύναιται* 7 *κριφίος, ἄλλως, οἵμοι (εἰ μὴ)* 9 *νηστήμων ἡμέρα* cod. *(= νηστήμῳ ·ν ἡμέρᾳ?), παρισία* 13 *ἀπαιρετίτος, πϊραχθῆ* 19 *μέλι λειτουργίσει* 20 *ἐγκρατέβετε* 21 *κλίουσιν, ὅλοι οἱ* 22 *ψυφήσουσιν* 25 *σιδιροῦν τὼ μεγάλω* 26 *ποιὴ* 29 *ἀλλοῦν, ἐνει* 30 *εὔχεσατε*

ΟΝΟΜΑΤΑ ΖΩΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ ΑΦΙΕΡΩΤΩΝ ΕΠΙ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Τὰς κατωτέρω δημοσιευομένας 41 ἐπιγραφὰς ἐπὶ μεταβυζαντινῶν φορητῶν εἰκόνων τῶν Ἱεροσολύμων κατέγραψα κατὰ τὸ διάστημα τῆς αὐτόθι παραμονῆς μου (Ἰούνιος 1956) ὡς μέλους τῆς Διαχριστιανικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀναστηλώσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τοῦ Παναγίου Τάφου. Μὴ ὑπάρχοντος Corpus αὐτῶν εἶναι δυνατὸν τινὲς ἐξ αὐτῶν νὰ ἔχουσιν ἤδη δημοσιευθῆ καὶ ἀλλαχοῦ, δὲν εἶχον ὅμως τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον νὰ τὸ ἐξακριβώσω.

Εἰς τὴν ἀντιγραφὴν τῶν ἐπιγραφῶν, εὑρισκομένων ἐνίοτε εἰς δυσπρόσιτα μέρη, ὡς καὶ τὴν ἀπεικόνισιν πέντε ἐξ αὐτῶν πολὺ μὲ ἐβοήθησεν ὁ πανοσιώτατος ἀρχιμανδρίτης τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων κ. Δανιὴλ Χωριατάκης· ἐφ' ᾧ καὶ ἐντεῦθεν ἐκφράζω εἰς αὐτὸν τὰς θερμάς μου εὐχαριστίας. Θερμῶς ἐπίσης εὐχαριστῶ καὶ τὸν φίλον διευθυντὴν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Μαν. Μανούσακαν προθύμως βοηθήσαντά με εἰς τὴν ταύτισιν προσώπων ἀναφερομένων ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς πρὸς γνωστὰ ἐξ ἄλλων πηγῶν.

Συνοδικόν.

1) Εἰκὼν (διαστ. 0,55×1,12) Παναγίας βρεφοκρατούσης ἐπὶ θρόνου, ἐφθαρμένη ἄνω, μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

Μ(ΗΤΗ)Ρ   *Θ(Ε)ΟΥ*
ἡ κυρια   *τῶν ἀγγέλον*

Βάθος χρυσοῦν. Ἄνω ἑκατέρωθι τῆς κεφαλῆς δύο ἄγγελοι κρατοῦντες ἐρυθρὰ λέντια. Μαφόριον ἐρυθρόν. Φόρεμα κάτω ἐλαιόχρουν μὲ ὡραῖα φωτισμένας πτυχάς. Ὁ Χριστός, ἐντελῶς κατ' ἐνώπιον, διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς εὐλογεῖ, διὰ τῆς ἄλλης ὡς νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς χειρὸς τῆς μητρός του. Φέρει πορτοκαλλόχρουν χιτῶνα μὲ χρυσοκονδυλιές. Ὀλίγαι ψιμμυθιαὶ εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Παναγίας.

Κάτω ἀριστερᾷ δι' ἐρυθροῦ χρώματος ἡ ἐπιγραφή:

Μνήσθητι Κ(ύρι)ε Σοφρο|νίου Πατριάρχου | Ηεροσολί|μων.

Πρόκειται πιθανῶς περὶ Σωφρονίου τοῦ Δ' (1579-1608), περὶ οὗ βλέπε καὶ τὸν ἀριθμὸν 35.

2) Εἰκὼν φορητὴ (διαστ. 0,24×0,17) «Ἅγιος Παρθένιος ἐπίσκοπος Λαμψάκων». Ἐν τῷ μέσῳ ὁ ἀρχιερεὺς κρατῶν τὸ Εὐαγγέλιον. Ἄνω εἰς τὰς δύο γωνίας ἔξω τοῦ τοξωτοῦ πλαισίου ὁ Εὐαγγελισμός. Ἐπὶ τοῦ πρασίνου βάθους ἑκατέρωθεν διὰ λευκῶν γραμμάτων ἡ ἔμμετρος ἐπιγραφή:

Ἀρχιεράρχα Παρθένιε | Λαμψάκου
ὁμώνυμόν σοι | σῶζε ἐχθρῶν, κινδύνων |
Κατ' ἔτος ΑΩΙϚ'
Ὀκτωβρ. η'

3) Εἰκὼν φορητὴ (διαστ. 0,345×0,485) Ἁγ. Χριστοφόρου κρατοῦντος διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν σταυρὸν τοῦ μάρτυρος καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς δόρυ ἠνθισμένον. Στολὴ στρατιωτική. Γύρω 12 σκηναὶ ἐκ τοῦ μαρτυρίου καὶ τοῦ βίου του ὡς κυνοκεφάλου [1] (εἰκ. 1).

Ἀμέσως ὑπὸ τοὺς πόδας του διὰ μέλανος χρώματος ἡ ἐπιγραφή:

Ἡ παροῦσα ἁγία εἰκὼν ὑπάρχει κἀμοῦ | Χριστοφόρου μοναχοῦ τοῦ ἐκ | τῆς Ἄρτας. 1781 Αὐγούστου Ϛ'.

Πρόκειται πιθανῶς περὶ τοῦ Χριστοφόρου μοναχοῦ τοῦ ἐξ Ἄρτης, μαθητοῦ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως καὶ εἶτα διδασκάλου ἐν τῇ Ἀθωνιάδι, περὶ οὗ ὅρα Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον, ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Π. Κρέμου, Ἀθήνησιν 1872, σ. 553-554.

4) Εἰκὼν (διαστ. 0,22×0,29) τοῦ Ἁγ. Παγκρατίου εἰκονιζομένου ὡς ἐπισκόπου. Πέριξ αὐτοῦ 10 σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου του. Κάτω ἀριστερᾷ δι' ἐπισεσυρμένης γραφῆς ἡ ἐπιγραφή:

Παγκρά|τιος μοναχὸς |
ἀπὸ τὴν Ωχρήδα 1798

Ἱ. Μονὴ Ἀβραάμ, πρὸς Ἀνατολὰς τῆς Ἁγ. Αὐλῆς.

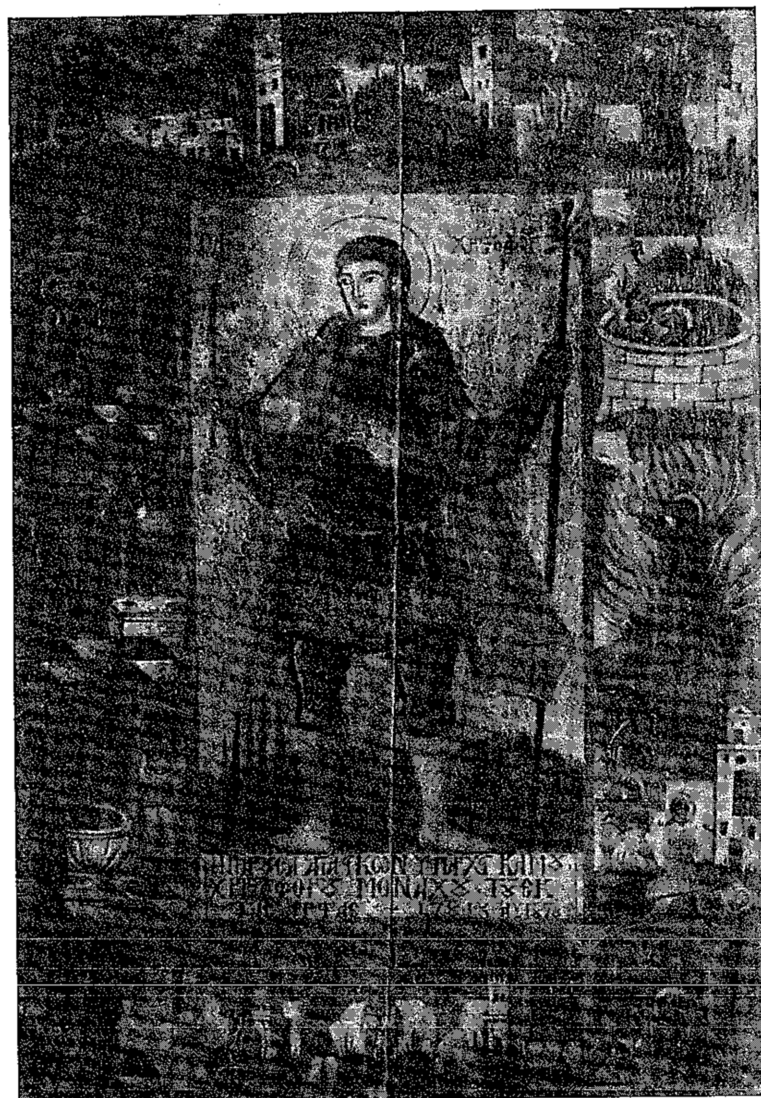
5) Εἰς τὸν προθάλαμον φορητὴ εἰκὼν (διαστ. 0,95×0,645) τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραὰμ μετὰ βοηθητικῶν ἐπεισοδίων (μεταφορᾶς ξύλων, ἑτοιμασίας τῆς πυρᾶς, προβάτου κλπ.). Κάτω δεξιᾷ διὰ μελανοῦ χρώματος ἡ ἐπιγραφή:

† ἐνδεεῖς Χάννα ζογράφος
Ιεροσολιμήτις ,ΑΨ. ΙΑ'
τῆν αφυεροσε.

Ἄνωθεν ταύτης ἀραβικὴ ἐπιγραφή.

---

[1] Περὶ τῆς εἰκονογραφίας τοῦ Ἁγ. Χριστοφόρου ὡς κυνοκεφάλου ὅρα τὴν μελέτην τῆς κ. Ἄννης Χατζηνικολάου, Εἰκόνες τοῦ Ἁγίου Χριστοφόρου τοῦ Κυνοκεφάλου (Extrait des Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier), Ἀθῆναι, 1956.

Εἰκ. 1. Ὁ Ἅγιος Χριστόφορος (βλ. ἀριθ. 3).

Πρόκειται περὶ Ἄραβος ζωγράφου ὀνόματι Χάννα (= Ἰωάννης).

6) Εἰκὼν (διαστ. 1,485×1,275) τῆς Φιλοξενίας τοῦ Ἀβραάμ, καλῆς τέχνης (εἰκ. 2). Οἱ τρεῖς ἄγγελοι εἰς τὴν συνήθη στάσιν πέριξ τραπέζης, ἐφ' ἧς μαχαίρια καὶ σκουτέλια. Ἀριστερᾷ ὁ Ἀβραὰμ καὶ δεξιᾷ ἡ Σάρρα κρατοῦντες λοπάδας μὲ φαγητόν. Ὄπισθεν τοῦ μέσου ἀγγέλου κιβώριον μὲ

Εἰκ. 2. Ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραὰμ (βλ. ἀριθ. 6).

ἡμισφαιρικὸν θόλον. Ψιμμύθια εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ἀγγέλων καὶ τὰ γένεια τοῦ Ἀβραάμ. Ἄνω δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων ἐπὶ χρυσοῦ βάθους ἡ ἐπιγραφή:

Ἡ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ Αβρααμ τῆς ζωαρχικῆς Τριάδος φανέρωσις.

Κάτω διὰ λευκῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφή:

Ενδεεις Βινηαμὴν μοναχοῦ. Χεὶρ Χάννα ετο ΑΨΙΔ

καὶ κατὰ προέκτασιν τὰ αὐτὰ ἀραβιστί, ἅτινα ἐν μεταφράσει ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Χάννας υἱὸς τοῦ Ἀντωνίου Κασὰρ

Μεταξὺ τῶν πράξεων καὶ γραμμάτων τοῦ Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων (τοῦ Νοταρᾶ) εὕρηται καὶ διαμαρτυρία τῶν Ἁγιοταφιτῶν πρὸς τοῦτον, ἣν ὑπογράφει καὶ «*ὁ ἡγούμενος τοῦ Ἀβραὰμ Βενιαμὶν μοναχὸς*» ἀπὸ 22 Αὐγούστου 1714 (Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τ. 2, ἐν Πετρουπόλει, σ. 339). Ἡ αὐτὴ ἐπιστολὴ καὶ παρὰ Eudox. Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor, τόμ. 14, μέρος I (ἔκδ. N. Jorga), Bucuresti 1915, σ. 619-622, ὅπου ἡ ὑπογραφὴ τοῦ Βενιαμὶν ἐν σ. 621.

Ἱ. Μονὴ Ἁγ. Θεοδοσίου.

7) Ἐν τῷ Καθολικῷ τρεῖς εἰκόνες (διαστ. 0,82×0,91) φέρουσαι τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν καὶ εἰκονίζουσαι:

α) Τὴν Παναγίαν καθημένην ἐπὶ θρόνου καὶ φέρουσαν τὸν Ἰησοῦν ἀριστερᾷ ἐν τῇ ἀγκάλῃ της.

β) Τὸν Ἰησοῦν ἔνθρονον Παντοκράτορα.

γ) Τὸν Ἅγιον Γεώργιον ἔφιππον.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Σαράφη Χατζῆ Γιωβάννος
σὺν τῆς συμβίας αὐτοῦ
Σοφίας γ(ο)ν(έων) κ(αὶ) τ(έ)κνων
Χεὶρ Ἰσαὰκ ἐξ Ἱ(ερουσα)λὴμ
ΑΨϞΒ (=1792)

Περὶ τοῦ ἀφιερωτοῦ Χατζῆ Γιωβάννου (ἢ Ἰοβάνου) Σαράφη, βοηθήσαντος σημαντικῶς τῷ 1809 εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ὑπὸ πυρκαϊᾶς τὸ 1808 καταστραφέντος ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, βλέπε τὰ γραφόμενα ὑπὸ Μαξίμου Συμαίου παρὰ Ἀ. Παπαδοπούλῳ Κεραμεῖ, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, ἐν Πετρουπόλει, τόμος 3 (1897), σ. 111 καὶ 113.

Ναὸς Ἁγίου Ἰακώβου (μητροπολιτικός), πρὸς νότον Βαπτιστηρίου.

Ἐπὶ τῶν τοίχων φορηταὶ εἰκόνες. Βόρειος τοῖχος:

8) Εἰκὼν (διαστ. 1,10×0,55) τοῦ Χριστοῦ ὡς Μεγάλου Ἀρχιερέως. Κάτω δεξιᾷ ἡ ἐπιγραφή:

† *Χεὶρ Ἰωά|σαφ ἀρχιερέος* | *ΑΧϞΔ*

9) Εἰκὼν (διαστ. 1,10×0,55) Παναγίας ἐπιγραφομένης *Ἡ Παντάνασσα*. Ἐπιγραφή:

Χειρ Ιωασαφ ἀρχιερέως
ΑΧϞΔ'

Αἱ δύο ἀνωτέρω εἰκόνες θὰ προέρχονται ἐκ τέμπλου.

10) Νότιος τοῖχος: Εἰκὼν Ἁγίου Μηνᾶ ἐφίππου μὲ ἀραβικὴν ἐπιγραφὴν καὶ χρονολογίαν *1852*.

Ναὸς Ἁγίου Κωνσταντίνου.

11) Ἐν τῷ νάρθηκι: Εἰκὼν τῶν 12 Ἀποστόλων, ἐξ ὧν εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος κρατοῦσιν ὁμοίωμα τῆς ἐκκλησίας ἱστάμενοι ἑκατέρωθεν τούτου. Πρόκειται περὶ ναοῦ ὀκταγωνικοῦ μετὰ τρούλλου. Ἄνω ἐντὸς ἡμικυκλίου ὁ Χριστὸς εὐλογῶν. Κάτω ἀχρόνιστος ἐπιγραφή, ἧς ἡ ἀρχή:

γέγωνεν ἡ παροῦσα εἰκὼν τοῦ Χ(ριστο)ῦ, τῆς Θ(εοτόκ)ου καὶ τῶν Ἀποστόλων... κλπ.

Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου:

12) Εἰκὼν (διαστ. 0,34×0,46) Ἁγίου Σάββα τοῦ ἡγιασμένου. Ἐν τῷ μέσῳ ὁ Ἅγιος Σάββας καὶ πέριξ σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου του ἐντὸς κύκλων μὲ πλαίσια baroque. Ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς βάσεως τῆς εἰκόνος ἡ ἔμμετρος ἐπιγραφή:

Χριστὲ πρεσβείαις τοῦ πατρὸς ἡμῶν Σάββα,
λῦσον πταισμάτων πρωτοσύγγελλον Σάββα
οὗ πατρὶς πέφυκεν ἡ νῆσος Κύπρος
καὶ μονὴ τούτου ὁ Πανάγιος Τάφος
ἐν ἔτει 1783. διὰ χειρὸς Ισαὰκ τοῦ π(α)π(ᾶ) Δημητρίου.

13) Εἰκὼν (διαστ. 0,47×0,62) τῆς Παναγίας καὶ πέριξ ἐπὶ τοῦ πλαισίου οἱ 24 οἶκοι τοῦ Ἀκαθίστου.

Ἡ Παναγία φέρει στέμμα ὑποστηριζόμενον ὑπὸ πετώντων ἀγγέλων. Βαστάζει τὸν Χριστόν, φέροντα στέμμα τρουλλοειδές, κρατεῖ δὲ ρόδον εἰς τὴν δεξιάν. Ἄνω ἡ ἐπιγραφή:

Ρόδον τὸ ἀμάραντον χαῖρε ἡ μόνη βλαστήσασα τὸ μῆλον τὸ εὔοσμον.

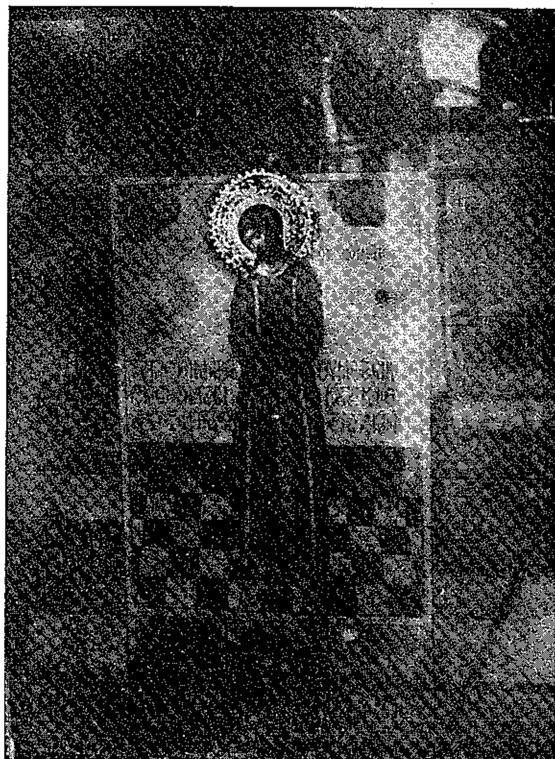
(Ἐκ τοῦ 3ου τροπαρίου τῆς α' ᾠδῆς τοῦ κανόνος Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου «Εἰς τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον»).

Κάτω ἔμμετρος ἐπιγραφὴ ἐπὶ δύο ἐπιμήκων παραλληλογράμμων πλαισίων μὲ συμμέτρους ἀκιδωτὰς ἑκατέρωθεν ἀπολήξεις:

α) (ἀριστερᾷ): *Παρθένε πανύμνητε κόρη Μαρία,*
ἐξιλέωσαι | ὃν ἔτεκες σωτῆρα
ἄφεσιν δοῦναι ἐμοὶ Ἱερο|θέῳ
πατρίδος ὄντι βλάστημα Βυζαντίδος.

β) (δεξιᾷ): *Μνήσθητι καμοῦ δεσποινα Θ(εοτό)κε*
τοῦ παναθλίου Χριστοφόρου Κυπρίου
τοῦ καθιστορήσαντος τὴν | σὴν εἰκόνα
ὅπως λάβω ἄφεσιν ἀμπλακημάτων. ΑΨΝΗ'.

14) Εἰκὼν (διαστ. 0,50×0,68) τοῦ 'Ελκομένου περιστοιχιζομένου ὑπὸ 16 σκηνῶν ἐκ τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ ἐντὸς τετραγώνων (εἰκ. 3). 'Ο 'Ελκόμενος μὲ ἐρυθρὸν ποδήρη χιτῶνα καὶ χρυσᾶ σημεῖα (clavi), ἔχων συνδεδεμένας ἐμπρὸς τὰς χεῖρας. Εἰς τὸ βάθος ἑκατέρωθεν ἀνὰ ἓν Χερουβείμ.

Εἰκ. 3. 'Ο 'Ελκόμενος Χριστὸς (βλ. ἀριθ. 14).

Δάπεδον μετὰ μελανῶν καὶ λευκῶν τετραγώνων πλακῶν. Τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ, μὲ ὡραιοτάτην ἔκφρασιν ἐγκαρτερήσεως, κλίνει ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἀριστερά. 'Η κεφαλὴ περιβάλλεται διὰ προσθέτου ἀργυροῦ φωτοστεφάνου. 'Εκατέρωθεν, κατὰ τὸ μέσον τῆς εἰκόνος, ἔμμετρος ἐπιγραφὴ δι' εὐμεγέθων ἐρυθρῶν κεφαλαίων γραμμάτων:

Σύγνωθι μακρο	*θυμε τοῦ σοῦ ἱκέτου*
'Ιεροθέου μουσι	*κοῦ τε καὶ θύτου*
τοῦ Βυζαντίου εὐ	*τελοῦς καὶ ἀθλίου.*

Κάτω ἀριστερᾷ ἑτέρα ἐπιγραφή:

Διὰ χειρὸς Ζωρζῆ Χίου ποτὲ 'Αντωνίου τοῦ Γρηγορᾶ αψμ' Μαΐου ιη'.

15) Εἰκὼν φορητὴ (διαστ. 0,37×0,68) ἐπιγραφομένη «*Οἱ αγιοι καὶ δικαιοι προπατορες*». Εἰς τὴν κάτω σειρὰν εἰκονίζονται οἱ Νῶε, 'Αδάμ, 'Αβραάμ, 'Ισαάκ, 'Ιακώβ, εἰς δὲ τὴν ἄνω οἱ Δανιήλ, Νεφθαλήμ, Ζαβουλών, Μελχισεδέκ, 'Ιωσὴφ κλπ. Πάντες κρατοῦν εἰλητά. Κάτω ἡ ἐπιγραφή:

'Αφιεροῦται ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων θεοστέπτων βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ 'Ελένης παρὰ Δημητρίου κανδυλάπτου Κυδωνιέως 1864 κατὰ μῆνα Νοέμβριον.

16) Εἰκὼν (διαστ. 0,275×0,40) τοῦ 'Οσίου 'Αβραμίου μὲ στολὴν μοναχοῦ καὶ κουκούλιον. Διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κρατεῖ εἰλητόν, τὴν δὲ ἑτέραν ἔχει πρὸ τοῦ στήθους μὲ τὴν παλάμην πρὸς τὰ ἔσω. "Ανω βάθος χρυσοῦν, ἔδαφος ἐρυθρόν. Κάτω ἡ ἐπιγραφή:

Χεὶρ Ματθαίου τοῦ Κριτὸς ΑΨΠΓ

17) 'Εν τῷ ἱερῷ τοῦ ναοῦ εἰκὼν (0,33×0,57) τοῦ 'Αγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς 'Αγίας 'Ελένης κρατούντων τὸν Τίμιον Σταυρόν. Κάτω ἡ ἐπιγραφὴ διὰ μελανῶν γραμμάτων:

Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Διονυσίου μοναχοῦ 'Αγιοταφίτου τοῦ Γκιουρτζῆ ΑΨΝϚ'

18) 'Εν τῷ ἱερῷ εἰκὼν (διαστ. 0,25×0,35) τῆς 'Αποκαθηλώσεως. Κάτω ἡ χρονολογία: *αψνε'.*

19) 'Εν τῷ ἱερῷ τρίπτυχον μὲ ἓξ τετραγώνους πλάκας ἐν τῷ κέντρῳ καὶ ἀνὰ τρεῖς εἰς ἑκάτερον φύλλον εἰκονιζούσας τὸ Δωδεκάορτον. 'Επὶ τοῦ μέσου φύλλου (0,19×0,26) εἰκονίζονται ἡ Γέννησις, ἡ Βάπτισις, ἡ Βαϊοφόρος, ἡ Σταύρωσις, ἡ 'Ανάστασις καὶ ἡ 'Ανάληψις. 'Επὶ τοῦ δεξιοῦ φύλλου τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου, ἡ 'Υπαπαντὴ καὶ ὁ Εὐαγγελισμός. 'Επὶ δὲ τοῦ ἀριστεροῦ ἡ Φιλοξενία τοῦ 'Αβραάμ, ἡ Μεταμόρφωσις καὶ ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου.

Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῶν δύο φύλλων ἀνὰ τρία τετράγωνα φέροντα ἔνθεν μὲν τὴν ἔγερσιν τοῦ Λαζάρου, τὴν Κυριακὴν τοῦ Παραλύτου καὶ τὴν Κυριακὴν τοῦ Τυφλοῦ, ἔνθεν δὲ τὴν 'Υπαπαντήν, τὴν Ψηλάφησιν τοῦ Θωμᾶ καὶ τὴν Κυριακὴν τῆς Σαμαρείτιδος.

Εἰς τὸ ἄξονα τοῦ μέσου φύλλου κιονηδὸν ἡ ἐπιγραφή:

Κτῆμα | Φωτίου | υιοὺ Λα|ζάρου προσκυ|νητοῦ | εν ετει | σ(ωτη)ρίῳ | αψ|ιϛ' | δια χει|ρος Γρη|γοριου | πρωτο|θύτου | Λαλε|δακη | ... | ετος | ζσκϛ |

20) Εἰκὼν φορητὴ (διαστ. 0,26×0,365) τῶν Τριῶν 'Ιεραρχῶν. "Ανω ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ νεφῶν καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ δύο ἄγγελοι πετῶντες. Κάτω ἡ ἐπιγραφή:

Δεησις τοῦ δου|λου τοῦ Θ(ε)οῦ Γρηγο|ριου ιερομονα|χου καὶ πρωτο-συ|γγέλου του Παναγίου Τάφου | Χεὶρ Χριστοφόρου Κυπρίου ΑΨΝΗ.

Παρεκκλήσιον Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, πρὸς βορρᾶν τοῦ Βαπτιστηρίου.

21) Εἰκὼν (διαστ. 0,56×1,12) Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὀρθίου

Εἰκ. 4. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος (βλ. ἀριθ. 21).

καὶ γυμνόποδος, κρατοῦντος ἡμιανοικτὸν Εὐαγγέλιον· διακρίνεται ἡ ἀρχή: *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος* (Ἰωάνν. α' 1) (εἰκ. 4).

Κάτω ἐπιγραφή:

Ἔτους Χ(ριστ)οῦ ,ΑΨΙΒ'
Χειρ Μανουηλ Ιερεος
του Ρο[δ]ίτου

22) Εἰκὼν (διαστ. 0,60×1,15) τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων.

Ἐπιγραφή: *ετου Χ(ριστο)ῦ ΑΨΙΒ χειρ*
Μανουὴλ ιερεος ἐκ πόλεος Ρόδου
Καὶ ἄνωθεν: *Σεπτεβρίου ΙΒ'.*

23) Εἰκὼν (διαστ. 0,65×1,33) τοῦ Προδρόμου. Κάτω ἡ κεφαλή του ἐπὶ πίνακος. Κάτω ὄπισθεν δεξιᾷ δένδρον μὲ ἀξίνην.

Ἐπιγραφὴ μεγαλογράμματος:

[Δέησις π]αραμικροῦ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ
Χεὶρ Ιω
Ιερουσαλημ

Παραπλεύρως ἄλλη ἐπιγραφὴ μὲ μικρότερα κεφαλαῖα γράμματα. Λέγει:

Δέησις παραμικροῦ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Χαζὶ
Φρανκούλι ὑὸς τοῦ Κωνσταντὶ ἀπὸ τὴν
Παναμαν.

Παρεκκλήσιον Ἁγ. Θέκλης (ἐντὸς τοῦ Πατριαρχείου).

24) Ὑπὲρ τὴν Δ. θύραν εἰκὼν (διαστ. 0,31×0,45) τῆς Ἁγίας Θέκλης κρατούσης διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν σταυρὸν τῆς Μάρτυρος. Δύο ἄγγελοι κρατοῦν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς στέφανον. Φορεῖ μαφόριον ἐλαιόχρουν ἀνοικτὸν καὶ χιτῶνα ἐρυθρόν. Εἰκονίζεται μέχρι ὀλίγον κάτω τῆς ὀσφύος.

Δεξιᾷ τῆς Ἁγίας ἡ ἐπιγραφή:

Η αγια Προτομαρτυς και ισαποστολος Θεκλα

Καὶ κάτωθι τῆς ἄνω ἐπιγραφῆς μὲ μικρότερα γράμματα:

Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θ(ε)οῦ
Διονυσίου μοναχοῦ
Γκιουρτζὴ αγιο
ταφίτου ,ΑΨΝϚ'

Ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου:

25) Εἰκὼν (διαστ. 0,76×0,98) τοῦ Χριστοῦ ὡς Μεγάλου Ἀρχιερέως.

Κάτω ἀριστερᾷ:

Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεου
Ταμαρι 1765

26) Ἐπιτάφιος (διαστ. 0,57×0,86) κεντητὸς ἐπὶ ἐρυθροῦ βάθους μὲ ἀργυρᾶ νήματα (εἰκ. 5).

Ἐπιγραφὴ δεξιᾷ:

Ζοηφόρα μοναχη
πονος Μαριορας ΑΨΜΗ (= 1748).

Ἀριστερᾷ:

Μπαλάσης οἰκονόμος
Καὶ Μπαλὴς προσκυνηταί.

Ὁ Χριστὸς ἐξηπλωμένος κάτωθεν κιβωρίου. Παρὰ τὴν κεφαλήν του ἡ Παναγία καὶ μία τῶν Μυροφόρων. Περαιτέρω ὁ Ἅγιος Ἰωάννης φιλῶν τὴν χεῖρά του, ἐνῷ ὁ Νικόδημος κρατεῖ τοὺς πόδας του, ἵνα τὸν τοποθετήσῃ εἰς

Εἰκ. 5. Ἐπιτάφιος κεντητὸς (βλ. ἀριθ. 26).

τὸ μνημεῖον. Ἑκατέρωθεν δύο ἄγγελοι πετῶντες. Εἰς τὸ βάθος ἀστέρες. Ἐπιγραφή: *Ὁ ἐπιτάφιος θρῆνος.*

Πολὺ καλὴ τέχνη. Πρόσωπα μὲ ὡραίαν ἔκφρασιν καὶ λεπτοτάτης ἐργασίας.

27) Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου εἰκὼν (διαστ. 0,39×0,735) Ἁγίου Γερασίμου κατ' ἐνώπιον, ἐνδεδυμένου μοναχικὸν ἔνδυμα. Διὰ τῆς δεξιᾶς εὐλογεῖ, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ εἱλητὸν μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

οὐ κοπιάσεις πολλοῖς ἔτεσι, ἐὰν σεαυτὸν ἐν ἀρχαῖς πόνοις ἐκδώσῃς.

Ἀριστερᾷ κάτω ἡ ἐπιγραφή:

Δέησις τοῦ | δούλου τοῦ Θ(εο)ῦ | Γερασίμου | ιερομο|ναχου | καὶ προτοσυ|γγέλου
ΑΨΝΕ (=1755).

Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου:

28) Εἰκὼν (διαστ. 0,64×0,90) Χριστοῦ ἐνθρόνου. Περὶ τὸν θρόνον

του ροδοπλόκαμοι. Κάτω δεξιᾷ δι' ἐρυθρῶν ἐπισεσυρμένων γραμμάτων ἡ ἐπιγραφή:

διὰ χειρος αναγνωστου
προσκυνητοῦ βυζαντιου
εν ετει ͵αωκφ ιανουαρι
ια

29) Ἐπὶ τοῦ προσκυνηταρίου μικρὰ εἰκὼν (διαστ. 0,215×0,305) τῆς Ἁγίας Θέκλης. Κάτω διὰ λευκῶν ἐπισεσυρμένων γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ (19 αἰ.):

δεησις τῆς δουλης του Θεοῦ Φροσινια μοναχῆς

Παρεκκλήσιον τῶν Κλαπῶν (βόρειον ἔξω κλῖτος τοῦ καθολικοῦ τοῦ Παναγ. Τάφου).

30) Ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου μεγάλη εἰκὼν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ὀρθίου κατ' ἐνώπιον.

Δεξιᾷ δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων ἐπιγραφή:

Εἰς τους | 1808 Σεπ|τεμβριου 30 | ἡμερα Τετ|ράδη ἐκάην ὁ ναος | καὶ μετὰ τὴν ἀνα|καίνισην τοῦ Ναοῦ | ἰστορήθη ἡ παροῦσα | εἰκὼν δι' ἐξόδων τοῦ ἐν μο|ναχοῖς Πέτρου Καλινήκου Τζαπῆ ετι 1812.

Τζαπῆς = ἐργοδηγός, ἐπιστάτης. Ὡς ἐπώνυμον τὸ Τζαπῆς ἀπαντᾷ ἐν Κρήτῃ· Ἰωάννης Τζαπῆς ἀναφέρεται τὸ 1786 ἐν Χάνδακι παρὰ Στ. Ξανθουδίδῃ, Χριστ. Κρήτη Β' (1913), σ. 716. Περὶ τῆς κατὰ τὴν ἄνω χρονολογίαν καταστρεπτικῆς πυρκαϊᾶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως αὐτοῦ διὰ παγχριστιανικῆς συνδρομῆς βλ. Χρυσοστόμου Ἀ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σ. 650-667, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου εἶναι ἀνηρτημέναι αἱ ἑξῆς εἰκόνες:

31) Παναγία βρεφοκρατοῦσα (διαστ. 1,30×1,02)· φέρει στέμμα ὅπερ κρατοῦσι δύο ἑκατέρωθεν ἱπτάμενοι ἄγγελοι.

Ἑκατέρωθεν τῆς Παναγίας γονυκλινεῖς οἱ προφητάνακτες, Δαβὶδ ἀριστερᾷ, κρατῶν ὁμοίωμα ναοῦ, καὶ Σολομῶν δεξιᾷ. Κάτω ἀριστερᾷ γονυκλινὴς ἐν ἱκετικῇ στάσει ὁ ἀφιερωτὴς τῆς εἰκόνος Νεκτάριος μὲ μέλαν καλυμαύχιον. Ἀριστερᾷ ἐπίσης κάτω ὁ προφήτης Δανιὴλ κρατῶν εἱλητὸν μετ' ἐπιγραφῆς.

Ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς ἡ ἐπιγραφή:

ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ σκέπη τῶν Χριστιανῶν
Γρόνθον πατάξας τὴν χρυσῆν εἰκόνα τῆς Παρθένου.

Τεχνοτροπία φραγκίζουσα. Εὐτραφῆ καὶ ροδαλὰ τὰ πρόσωπα τῆς Παναγίας καὶ τοῦ νεαροῦ Χριστοῦ.

Ἡ ἐπὶ τοῦ εἰλητοῦ ἔμμετρος ἐπιγραφὴ ἔχει ὧδε:

Σὸν δοῦλον, ὦ Ἄνασσα, φρούρει καὶ σκέπε,
θύτην ταπεινὸν Νεκτάριον, Παρθένε,
τὸν ἐκ πόθου σε πολλοῦ ἱστορήσαντα
Δι' ἐξόδων τε καὶ κόπων ἐμῶν, κόρη.
Ἔξαρχός εἰμι πατρίδος Κρήτης, φίλε,
εἴπερ πόθος σοι τοῦ μαθεῖν ἐμὸν τόπον.

Τὸ ἐν στ. 3 *ἱστορήσαντα* δέον βεβαίως, χάριν τοῦ μέτρου, νὰ διορθωθῇ εἰς *ἱστορηκότα.*

Ἀριστερᾷ κάτω:

Χεὶρ Πολυχρονίου τοῦ
Κρητὸς ΑΩΙ (=1810)

Ὁ ἀναφερόμενος ζωγράφος Πολυχρόνιος ὁ Κρὴς εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστὸς ὡς καταγόμενος ἐκ Χάνδακος. Εἰκόνες του χρονολογημέναι τῶν ἐτῶν 1775, 1788 καὶ 1790 ἀναφέρονται ὑπὸ Κ. Ἀμάντου (Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις [1928], σ. 59). Ἐπίσης εἰς τὸν ὑπὸ Στεφ. Ξανθουδίδου (Χριστιανικὴ Κρήτη, τ. Β' [1913], σ. 77α) δημοσιευθέντα κατάλογον τῶν ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης Μαξίμου ἐπὶ τῇ εἰς τὸν θρόνον τῷ 1786 ἀναρρήσει του προσφερθέντων δώρων φέρεται (ἀρ. 210): «*εἰς τὸν σιὼρ Πολυχρόνην εἰκονογράφον 1 ζευγάρι τερλικοπάπουτζον...*» κλπ. Ὁ Πολυχρόνης δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Δ. Σισιλιάνου, Ἕλληνες Ἁγιογράφοι μετὰ τὴν Ἅλωσιν, Ἀθῆναι, 1935.

32) Παραπλεύρως τῆς ὑπ' ἀρ. 31 εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

IC XC ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ μέγας ἀρχιερεύς.

Τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου καὶ τῶν αὐτῶν διαστάσεων, μὲ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφήν:

Χεὶρ Πολυχρονίου τοῦ Κρητὸς
ΑΩΙ

Αἱ δύο ἀνωτέρω εἰκόνες θὰ προέρχωνται ἐκ τοῦ αὐτοῦ τέμπλου.

Παρεκκλήσιον Ἀκανθίνου Στεφάνου.

33) Δύο μεγάλαι εἰκόνες εἰκονίζουσαι τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ εἰς 6 διαμερίσματα. Ἐπιγραφαί:

Χεὶρ Δημητράκη τοῦ ποτὲ Ἰσαὰκ 1809 25 Σεπτεμβρίου
Δέησις μοναχοῦ Ἀβερκίου τοῦ καὶ δραγουμάνου.

Ὁ ἀφιερωτὴς μοναχὸς Ἀβέρκιος ὑπῆρξε δραγουμάνος (διερμηνεὺς) τοῦ Πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν συγχρόνων του πηγῶν κατὰ τὰ ἔτη 1788, 1804 καὶ 1809. Βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, ἐν Πετρουπόλει, τ. 2 (1894), σ. 480 καὶ τ. 3 (1897), σ. 93, 194, 368, σημ. 3. Ὁ Ἀβέρκιος ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἀφιέρωσιν τῆς ὡς ἄνω εἰκόνος καὶ τῆς ἑπομένης, ἀνακαινιζομένου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν ἐπιδραμόντων Γιανιτσάρων καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν γειτονικὴν Ραμάλλαν (βλ. Χρυσοστ. Παπαδοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 662).

Παρεκκλήσιον Ἁγ. Λογγίνου.

34) Εἰκὼν τοῦ Νυμφίου, ὁλοσώμου μὲ δεδεμένας τὰς χεῖρας. Ἐπιγραφή:

Χεὶρ Δημητρίου τοῦ ποτὲ Ἰσαὰκ 1809 Σεπτεμβρίου 14
Δέησις μοναχοῦ Ἀβερκίου τοῦ καὶ δραγουμάνου.

Περὶ τοῦ δραγουμάνου Ἀβερκίου βλέπε τὸν προηγούμενον ἀριθμόν.

Πατριαρχικὴ αἴθουσα.

35) Εἰκὼν (διαστ. 0,80×1,37) τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Ἐν τῷ μέσῳ ἡ ἐπιγραφή:

Γέγονε δὲ ἡ παροῦσα εἰκονογραφία διὰ ἐξόδου
καὶ . . . . τοῦ ὁσιωτάτου Κυροῦ
Παϊσίου μοναχοῦ . . . . ἐν τοῦ κε
Σωφρονίου τοῦ μακαριωτάτου τοῦ καὶ πατριάρχου τῆς
[ἁγίας] πόλεως Ι(ερουσα)λ(ή)μ ἔτους ζρις' [=1608]
Χεὶρ Σολομῶντος Κυπρίου.

Ὁ ἀναφερόμενος Πατριάρχης εἶναι ὁ Σωφρόνιος ὁ Δ' (1579-1608) περὶ οὗ βλέπε Χρυσόστομον Παπαδόπουλον (ἔ.ἀ., σ. 481-487). Οὗτος ἔφερε τὸ ἐπώνυμον Καρκαλᾶς, κατὰ τὰ προσφάτως περὶ αὐτοῦ γραφέντα ὑπὸ Τ. Γριτσοπούλου (Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ., τ. 20 [1950], σ. 222-229). Οὗτος πιθανώτατα εἶναι καὶ ὁ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 1 ἀχρονίστῳ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸν ζωγράφον Σολομῶντα τὸν Κύπριον, οὗτος δύναται μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν Σολομῶντα Ροδινόν, ποιητὴν τοῦ «Θρήνου τῆς Κύπρου» καὶ πατέρα τοῦ γνωστοῦ λογίου τοῦ 17ου αἰῶνος Νεοφύτου Ροδινοῦ. Ὁ Σολομῶν εἶναι γνωστόν, ὅτι ἦτο καὶ ζωγράφος (βλ. Σιμ. Μενάρδον, Περὶ τοῦ Θρήνου της Κύπρου, ἐν Δ.Ι.Ε.Ε., τ. 7 [1910], σ. 65-68 καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκην, ἐν Ἐπετ. Φιλοσ. Σχ. Πανεπ. Ἀθηνῶν τοῦ 1955/6 [ἀφιέρωμα εἰς Γ. Χατζιδάκιν],

σ. 433 - 435). Σημειωτέον ὅτι ὁ προσφάτως βιογραφήσας τὸν Νεόφυτον Ροδινὸν Aristide Brunello (Neofito Rodino, Grotta Ferrata 1951, σ. 10 ἀνατύπου) ἀναφέρει, ἄγνωστον ποῦ στηριζόμενος, ὅτι ὁ Νεόφυτος, γεννηθεὶς τὸ 1576 ἢ 1577, ἀπώλεσε τὸν πατέρα του εἰς νεαρωτάτην ἡλικίαν. Ἂν τὸ πρᾶγμα εἶχεν οὕτως, ὁ ταυτισμὸς ἡμῶν θὰ ἦτο ἀμφίβολος. Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὴν βεβαίωσιν ταύτην τοῦ Brunello, ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Νεοφύτου περὶ τοῦ πατρός του Σολομῶντος γραφομένων, ὅτι κατὰ τὴν Ἅλωσιν τῆς Κύπρου (1570) ὁ Σολομῶν ἦτο «νέος φιλομαθὴς» καὶ ὅτι «ἀπέθανε ἑβδομήντα χρονῶν ἄνθρωπος» (βλ. Μενάρδον, ἔ.ἀ., σ. 65 - 66) προκύπτει ὅτι ὁ Σολομῶν δὲν ἀπέθανε πρὸ τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἑπομένως ὁ Νεόφυτος δὲν ἀπώλεσε τοῦτον ἐν νεαρωτάτῃ ἡλικίᾳ. Κατὰ ταῦτα ὁ ἡμέτετος ταυτισμὸς δὲν κλονίζεται.

36) Εἰκὼν τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, 18ου αἰ., φέρουσα πλατὺ πλαίσιον μὲ φυτικὴν διακόσμησιν. Εἰς τὸ κάτω μέρος εὕρηται δέλτος, ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφή:

Δέησις τοῦ δούλου τοῦ
Θεοῦ Βαρνάβα ἀρχιερέως

Ὁ Σκυθουπόλεως Βαρνάβας ἀναφέρεται ὑπογράφων κανονισμὸν τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος τῷ 1755 (Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱερ. Σταχ. 4, σ. 46), ἐπίσης καὶ ἔγγραφα τοῦ Μαΐου 1765 (αὐτόθι, τ. 2, σ. 359) καὶ τῆς 6 Σεπτεμβρίου 1766 (αὐτόθι, τ. 4, σ. 61). Εἶναι ἄρα γε ὁ ἀρχιερεὺς Βαρνάβας τῆς ἐπιγραφῆς;

Ναὸς Ἀναστάσεως.

Ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ Γέροντος Σκευοφύλακος αἱ κάτωθι εἰκόνες:

37) Εἰκὼν τῆς Δεήσεως (διαστ. 0,25×0,17) μὲ τὸν Χριστὸν ἐν τῷ μέσῳ ἐπιγραφόμενον «*Ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων καὶ μέγας Ἀρχιερεὺς*» καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ τὴν Παναγίαν (*$\overline{MP}$ $\overline{ΘY}$*) καὶ τὸν Πρόδρομον (*Ἰω. ὁ Πρόδρομος*). Κάτω ἡ ἐπιγραφή:

Χεὶρ Γρηγορίου Ζ(ωγράφου) Ἱερομ(ονάχ)ου.

38) Εἰκὼν (διαστ. 0,48×0,38) τοῦ προφήτου Δανιήλ, ὁλοσώμου. Ἐπιγραφή:

Ὃν τρόπον | εἶδες ὅτι | ἀπὸ ὄρους | ἐτμήθη | λίθος. Ἄ|νευ χει|ρῶν καὶ | ἐλέπτυ|νε τοῦ...
ἐν χιλιοστῷ | ἑπτακοσιοστῷ | ἐνενηκοστῷ | ἔτει |
Χεὶρ Χατζῆ Λαμπρινοῦ | Σμυρναίου

39) Εἰκὼν (διαστ. 0,85×0,65) τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ.

Ἐπιγραφή:

Δι' ἐξόδων τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Χ(ατζ)ῆ Μάρκου Ντιλικάτου μνήσθητι Κύριε, τοῦ δούλου σου Νικολάου Παπαδάκι Κρητός. Διὰ χειρὸς Χ(ατζ)ῆ Λαμπρινοῦ σμυρναίου, ἐν ἔτει αωιη' Νοεμβρίου ις'.

40) Εἰκὼν (διαστ. 0,65×0,85) ἐπιγραφομένη «*Οἱ Ἅγιοι καὶ Δίκαιοι Προπάτορες*». Ἐπιγραφή:

Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μάρκου προσκυνητοῦ Τιλικάτου διὰ χειρὸς Χ(ατζ)ῆ Λαμπρινοῦ Σμυρναίου ἐν ἔτει αωιη' Νοεμβρίου ις'.

41) Εἰκὼν (διαστ. 0,33×0,43), ἐφ' ἧς εἰκονίζονται ἐν τῷ μέσῳ «*ὁ Ἅγιος Ἄνθιμος, ἐπίσκοπος Νικομηδίας*», ἀριστερὰ «*ὁ Ἅγιος Νικόλαος*» καὶ δεξιὰ «*ὁ Ἅγιος Χαράλαμπος*». Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς εἰκόνος παρίστανται θαύματα τῶν ἀνωτέρω ἁγίων, εἰς δὲ τὸ κάτω μαρτύρια αὐτῶν. Ἐπιγραφὴ ἔμμετρος:

Ἄνθος ἱερὸν θείας ὀσμῆς πλῆρες
δέχου τόδ' ἀνάθημά σοι ὁμωνύμου
Παγωνίδου τε Ἀγχιαλίτου γόνου,
ὃν ἀνθηφόρον δεῖξον τῆς μετανοίας
καὶ καρποφόρον θεωρίας τῆς θείας.
ΑΩΜΒ.

Ὁ ἐξ Ἀγχιάλου μοναχὸς Ἄνθιμος ὑπῆρξε λόγιος μὲ σημαντικὴν δρᾶσιν. Ἐχρημάτισεν ἀρχιγραμματεὺς τοῦ Ἱεροῦ Κοινοῦ τοῦ Ἁγ. Τάφου ἀπὸ τοῦ 1812 μέχρι τοῦ 1845 καὶ ἐταξινόμησε τὴν μεγάλην βιβλιοθήκην τοῦ Πατριαρχείου (Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστ. Ἐκκλ. Ἱεροσ., σ. 708). Ὁ Ἄνθιμος συνέχισε τὴν ἱστορίαν τοῦ Παν. Τάφου τοῦ Προκοπίου Ναζιανζηνοῦ συγγράψας τὸ πέμπτον αὐτῆς τμῆμα (ἀπὸ 1808 - 1828) τὸ ἐκδοθὲν ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 176 ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικος (βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 1, σ. 268), ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως (Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμ. Σταχυολ., τ. 3, σ. 309 - 333). Λόγος του εἰσβατήριος προσφωνηθεὶς «τῷ μακαριωτάτῳ Πατριάρχῃ τῶν Ἱεροσολύμων κυρίῳ κυρίῳ Ἀθανασίῳ» (1837 - 1845) σώζεται ἐπίσης εἰς τὸν ὑπ' ἀριθμ. 293 ἱεροσολυμιτικὸν κώδικα (Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἱεροσολυμ. Βιβλ., τ. 1, σ. 362), αὐτόγραφος διήγησίς του περὶ τῆς ἐν ἔτει 1832 λοιμικῆς νόσου ἐν κώδικι 290 (αὐτόθι, 1, σ. 393), ἀντίγραφα ἐπιστολῶν του μέχρι τοῦ 1836 εἰς τὸν ὑπ' ἀριθμ. 203 κώδικα (αὐτόθι, σ. 283), σημείωμά του δὲ (τοῦ ἔτους 1833) «περὶ τῶν τριῶν ἱερῶν λίθων» ἐξεδόθη ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως (Ἀνάλ. Ἱεροσολ. Σταχυολ. τ. 2, σ. 479 - 480). Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων

του ἐγένετο τῇ 5 'Απριλίου 1858 κατὰ σημείωμα ἐν 'Ιεροσολυμ. κώδικι 375 ἐκδοθὲν ὑπὸ 'Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως ('Ιεροσολ. Βιβλ., τ. 1, σ. 395).

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

(Οἱ ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ δηλοῦσι τὴν ἐν τῷ κατολόγῳ ἀριθμητικὴν τάξιν τῶν ἐπιγραφῶν)

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

Η ΜΕΤΑΞΥ ΚΑΤΑΛΑΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΥ ΔΟΥΚΟΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΜΑΧΗ (1311)

Αἰῶνες εἶχον διαρρεύσει ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ στρατηγικώτερον σημεῖον τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἶχε γνωρίσει τὴν δόξαν τῆς νίκης, ἀλλ' ἐν ταὐτῷ καὶ τὴν φρίκην τῆς σφαγῆς καὶ τοῦ ὀλέθρου. Ἐκεῖ που παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ἄνω ροῦ τοῦ ὀφιοειδῶς καὶ βραδέως πρὸς τὴν θάλασσαν κατερχομένου Σπερχειοῦ τὰ ὅπλα τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ, ἀνταξίου στρατηγοῦ τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, κατὰ τὸ 996 συνέτριψαν τὴν μεγαλαυχίαν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων, τοῦ τρομεροῦ ἐκείνου Σαμουήλ. Εὑρίσκεται δὲ ἡ θέσις ἐκείνη ὀλίγον ἀνωτέρω τῆς τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἀπεκρούσθησαν οἱ Γαλάται τοῦ Βρέννου, ἐνῷ ὁ ἴδιος εὗρε τὸν θάνατον. Ἐκεῖ, ἐὰν ὁ Λέων Σγουρὸς διεπνέετο ὑπὸ μεγαλυτέρου πολεμικοῦ μένους καὶ ὑπὸ μικροτέρας διακατείχετο προσηλώσεως εἰς τὰ στενὰ τοπικῶς καὶ πολιτικῶς συμφέροντά του, θὰ ἐπανελαμβάνοντο ἀρχομένου τοῦ 13ου αἰῶνος πολεμικαὶ σκηναὶ ἀντάξιαι τῆς ἱστορίας τοῦ τοπίου. Αἰὼν δὲ μόλις εἶχε διαρρεύσει ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικὸς σπεύδων πρὸς Νότον, ἵνα ἑδραιώσῃ τὸ κράτος του ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐδαφῶν, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐπιδικασθῆ εἰς αὐτόν, εἶχε διαπιστώσει τὴν στρατηγικότητα τῆς περιοχῆς καὶ εἶχε προβῆ εἰς τὴν σύστασιν τῆς μαρκιωνείας τῆς Βοδονίτζης καὶ εἰς τὴν τῆς βαρωνείας τῶν Σαλώνων. Τῶν γεγονότων τοῦ 1204 συνέπεια ἦτο νὰ γνωρίσῃ ἡ κυρίως Ἑλλάς, ὕστερα ἀπὸ αἰώνων παρέλευσιν, ἔντονον πολιτικὸν βίον, ἔστω καὶ ἐὰν οὗτος δὲν ἦτο ἑλληνικός. Εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Ἀττικοβοιωτίας καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον εἶχον συγκροτηθῆ τὰ ἀξιολογώτερα φραγκικὰ κράτη τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Ὅπως τῶν παλαιῶν ἐκείνων κρατῶν, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, ἡ ἱστορία συνδέεται στενῶς μὲ τὴν περιοχὴν τῶν Θερμοπυλῶν, αἱ ὁποῖαι, ὡς γνωστόν, ἀποτελοῦν τὰς πύλας τῆς Ν. Ἑλλάδος, οὕτω καὶ τῶν φραγκικῶν, ἤτοι τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας.

Μετὰ παρέλευσιν δεκαὲξ καὶ ἥμισυ αἰώνων ἔλαβε καὶ πάλιν χώραν γεγονὸς εἰς ἐγγὺς τοῦ Κηφισσοῦ ποταμοῦ πεδίον, τὸ ὁποῖον ὅπως ἐκεῖνο τοῦ 338 π.Χ. συνεκίνησε βαθύτατα τοὺς συγχρόνους καὶ τὸ ὁποῖον ἔκρινε τὴν τύχην τῆς νοτίου Ἑλλάδος ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως. Πρόκειται περὶ τῆς ὡς μάχης τοῦ Κηφισσοῦ γνωστῆς ἐκείνης μεταξὺ τῶν Φράγκων τῆς Ἑλλάδος

καὶ τῶν ἀπὸ Βορρᾶ κατερχομένων Καταλανῶν. Ἡ μάχη ἐκείνη φέρει καὶ ἕτερον κοινὸν πρὸς τὸ τῆς μάχης τῆς Χαιρωνείας γνώρισμα. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ μέχρις ἑνὸς σχεδὸν πτῶσις ἐπιλέκτων ἀνδρῶν. Πρὸς τοὺς τριακοσίους τοῦ ἱεροῦ λόχου τῶν Θηβαίων, οἱ ὁποῖοι μέχρις ἑνὸς χωρὶς οὔτε βῆμα νὰ ὑποχωρήσουν ἀγωνιζόμενοι ἔπεσον, ἐπιτρέπεται νὰ παραβληθοῦν οἱ ἐπίλεκτοι τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Φράγκοι ἱππόται, οἱ ὁποῖοι καὶ αὐτοὶ πλὴν δύο κατὰ τὰ λεγόμενα συγχρόνου συγγραφέως ἔπεσον[1]. Μεταξυ ὅμως τῶν δύο συμβάντων, τὰ ὁποῖα κυρίως γεωγραφικῶς συνδέονται πρὸς ἄλληλα, ὑπάρχει σοβαρωτάτη ἠθικοῦ περιεχομένου διαφορά. Ὁ θάνατος τῶν τριακοσίων τοῦ ἱεροῦ λόχου τῶν Θηβαίων ἀπέβη σύμβολον διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἐνῷ ὁ τῶν Φράγκων ἱπποτῶν παρέμεινεν ἁπλοῦν αἱματηρὸν ἐπεισόδιον τῶν ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀγώνων τῶν τυχοδιωκτῶν τῆς Δύσεως.

Ὁ λέων τῆς Χαιρωνείας, ὁ εἰς μνήμην τῶν πεσόντων ἱερολοχιτῶν ἀνεγερθείς, καθορίζει τὸ πεδίον τῆς μάχης τοῦ 338. Τὰ τελευταῖα εὑρήματα τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης καθώρισαν τὸ πεδίον τῆς μάχης τοῦ 480. Ποῖον ὅμως τὸ πεδίον τῆς μάχης τοῦ Κηφισσοῦ τοῦ ἔτους 1311; Ἰδοὺ τὸ θέμα μας. Ἐπελέξαμεν δὲ τοῦτο καθόσον οἱ μέχρι σήμερον περὶ τῆς μάχης διαλαβόντες, καὶ δὲν εἶναι ὀλίγοι[2], δὲν φέρονται συμφωνοῦντες. Σπεύδομεν δ' ἐξ ὑπαρχῆς νὰ δηλώσωμεν ὅτι, ὁ προσδιορισμὸς τοῦ τοπίου θὰ γίνῃ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαιολογικῶν στοιχείων, ὄχι ὅμως τῶν συνήθων τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης, ἀλλ' ἐκείνων τῶν ὁποίων κατὰ καιροὺς καὶ συμπτωματικῶς ἐγίνετο χρῆσις, ἀπό τινων δὲ δεκαετηρίδων ἐξαίρεται ἡ σημασία των διὰ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν. Ταῦτα δὲ εἶναι τὰ τοπωνύμια. Ἡ ἀποδεικτικὴ διὰ τὴν ἱστορίαν σημασία τῶν τοπωνυμίων ἔχει μέχρι τοῦδε ἐξαρθῆ ἐπανειλημμένως, ὡς ἐπίσης ἐπανειλημμένως ἔχει γίνει χρῆσις τοπωνυμικῶν στοιχείων δι' ἀνάλογον πρὸς τὸν ἡμέτερον σκοπόν. Προσεφύγομεν δὲ εἰς τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ νέου τούτου ἀρχαιολογικοῦ στοιχείου, τῶν τοπωνυμίων, διότι καὶ αἱ παραδίδουσαι τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο σύγχρονοι ἱστορικαὶ πηγαὶ δὲν εἶναι, ὡς θὰ ἴδωμεν, σαφεῖς. Αἱ πηγαὶ αὗται εἶναι ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς[3] καὶ ὁ Μουντάνερ[4], διὰ νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν μνείαν τῶν σημαντικωτέρων. Οὔτε ὅμως ὁ πρῶτος, οὔτε ὁ δεύτερος ἔζησαν τὸ δρᾶμα τῆς παρὰ τὸν Κηφισσὸν συντριβῆς τῆς ὑπερηφάνου δυνάμεως τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τοῦ πλησίον. Ὁ μὲν Ν. Γρηγορᾶς, διὰ νὰ ἀντιπαρέλθωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι ὅταν μὲν ἐλάμβανε χώραν

---

[1] Ramon Muntaner, Chronique, ἔκδ. J. A. Buchon (Collection des Chroniques nationales françaises, τ. V-VI), Paris 1827, κεφ. 240 (σ. 253).

[2] Ὁ τελευταῖος περὶ τῆς μάχης διαλαβὼν εἶναι ὁ K. Setton, Catalan domination of Athens 1311-1388 (εἰς τὴν σειρὰν The Mediæval Academy of America), Cambridge, Mass. 1948, ὅπου (σ. 7-12) ἐκτενὴς βιβλιογραφία.

[3] Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας λόγοι ΚΔ', ἔκδ. Βόννης 1829.

[4] Ἔνθ' ἀνωτ.

ἡ σύγκρουσις αὐτὸς ἦτο μόλις δεκαπενταετής, ὅταν δὲ ἔγραφεν ἐτέλει ὑπὸ δυσμενεῖς συνθήκας[1], ἔζη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐνῷ ὁ Μουντάνερ εἶχεν ἤδη πρὸ τῆς μάχης ἐγκαταλείψει τὴν Ἑλλάδα, ἐπανελθὼν εἰς τὴν Δύσιν[2].

Ἀλλ' ἃς ἴδωμεν ἐκ τοῦ πλησίον καὶ ἐν συντομίᾳ τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα ὡδήγησαν εἰς τὴν σφαγὴν παρὰ τὸν Κηφισσόν[3].

* * *

Ὅταν μετὰ δύο ὅλων ἐτῶν καταδρομὰς ἀνὰ τὴν παραλιακὴν καὶ μεσόγειον Θρᾴκην οἱ Καταλανοὶ ἔκριναν, ὅτι ἡ χώρα ἐκείνη δὲν παρεῖχε πλέον σοβαρὰς δυνατότητας λείας καὶ αἰχμαλωσίας, ἀπεφάσισαν νὰ μετακινηθοῦν πρὸς δυσμάς. Ἀπέβλεπον κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Ν. Γρηγορᾶ[4] εἰς τὴν λείαν, ταὐτοχρόνως ὅμως καὶ εἰς ἀναζήτησιν καταλλήλου τόπου πρὸς μόνιμον ἐγκατάστασίν των. Ἐπικειμένου τοῦ χειμῶνος τοῦ ἔτους 1307 εἰσέβαλον εἰς τὴν Μακεδονίαν πορευθέντες κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τοῦ βορείου Αἰγαίου. «Κἀκεῖ, τὰ πλεῖστα καταστρεψάμενοι καὶ πολλῆς ἑαυτοὺς τῆς ἐκ τῶν λαφύρων ἐμπλήσαντες ὠφελείας στρατοπεδεύουσι περὶ τὴν Κασσανδρείαν»[5]. Ἡ περιοχὴ τῆς Κασσάνδρας εἶναι λόγῳ κλίματος πλέον ἢ κατάλληλος πρὸς παραχείμασιν. Ἐκεῖ περιχαρακωθέντες ἀπεσκόπουν ἐρχομένης τῆς Ἀνοίξεως νὰ ἐπέλθουν ἐναντίον τῆς μακεδονικῆς πρωτευούσης τῆς ὁποίας τὰ πλούτη ὡς καὶ αἱ ἐν αὐτῇ τότε διατρίβουσαι δύο αὐτοκράτειραι, Εἰρήνη, σύζυγος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, καὶ Μαρία, σύζυγος τοῦ υἱοῦ ἐκείνου καὶ συναυτοκράτορος Μιχαήλ, ἀπετέλουν ἀκατανίκητον δέλεαρ. Αἱ ἔναντι τῆς Μακεδονίας διαθέσεις τῶν Καταλανῶν προβάλλουν μέσῳ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς σφραγῖδος των «Στρατιὰ τῶν Φράγκων τῶν ἀρχόντων τοῦ βασιλείου τῆς Μακεδονίας»[6]. Ἀναμφιβόλως οὗτοι ἀπέβλεψαν εἰς ἀναβίωσιν τοῦ πρὸ αἰῶνος σχεδὸν συγκροτηθέντος καὶ ταχέως ἐκλιπόντος κράτους τοῦ Βονιφατίου τοῦ Μομφερρατικοῦ.

Πράγματι οἱ Καταλανοὶ μὲ τὴν ἔλευσιν τῆς ἀνοίξεως τοῦ ἔτους 1308

---

[1] Πρβλ. Krumbacher, BLG², σ. 295.

[2] Οὗτος εἶχεν ἀναχωρήσει πρὸ τοῦ 1308. Ἰδ. Buchon, Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle, Paris 1840, σ. LVII.

[3] Διὰ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ γεγονότων ἰδ. Rubió y Lluch, La compagnie Catalane sous le commandement de Thibaut de Chepoy (Campagnes de Macédoine et de Thessalie 1307 - 1310), traduit du Catalan par G. P. Cicellis, Athènes 1955. Ἐδημοσιεύθη ἐν L'Hellénisme Contemporain 2ème Série, 8ème année, fasc. 4 - 6, 9ème année fasc. I.

[4] Ἔνθ' ἀνωτ., VII 6, σ. 244, 21 ἑξ.

[5] Ἔνθ' ἀνωτ., VII 6, σ. 245, 9 ἑξ.

[6] Οὐ. Μίλλερ, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204 - 1566), μτφρ. Σπ. Λάμπρου, Ἀθῆναι 1909 - 1910, σ. 305 καὶ 310.

ἐγκατέλειψαν τὸ στρατόπεδον τῆς Κασσανδρείας. Ἐνωρὶς ὅμως διεπίστωσαν, ὅτι τὰ πράγματα δὲν ἦσαν ὡς τὰ ἐπεθύμουν. Ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος εἶχε λάβει μέτρα τοιαῦτα ὥστε ἡ θέσις των ἐν Μακεδονίᾳ νὰ ἀποβῇ δυσχερής. Ἀναδιωργάνωσε τὴν ἄμυναν τῶν πόλεων τῆς μακεδονικῆς ὑπαίθρου, διέταξεν ὅπως ἄνθρωποι καὶ κτήνη καταφύγουν ἐντὸς τῶν τειχῶν γειτονικῶν πόλεων, καὶ γενικῶς τὴν ἐρήμωσιν τῆς ὑπαίθρου χώρας παντὸς ἀγαθοῦ. Τέλος φοβούμενος ἀναστροφὴν τῶν Καταλανῶν πρὸς τὴν Θρᾴκην, ἀπέφραξε τὴν ἀπὸ Μακεδονίας πρὸς αὐτὴν δίοδον διατάξας τὴν ἀνέγερσιν τείχους παρὰ τὴν Χρυσούπολιν (Καβάλαν), καθέτου ἐπὶ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ[1]. Ὁ πλανήτης, ὡς τοῦτον ὀνομάζει ὁ Γρηγορᾶς, στρατὸς ἐκεῖνος δὲν πιέζεται μόνον ὑπὸ τῆς πείνης, ἀλλὰ κατατρύχεται καὶ ὑπὸ τοῦ φόβου, ὅτι ἦτο δυνατὸν ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου, ὁ σεβαστοκράτωρ τῶν Νέων Πατρῶν καὶ ὁ ἡγεμὼν τῶν Σέρβων, ὑποψιαζόμενοι κεχωρισμένως ἐναντίον των ἐπίθεσιν τῶν Καταλανῶν, νὰ συνασπισθοῦν εἰς κοινὸν ἐναντίον των ἀγῶνα. Πρὶν ἢ εἶναι ἀργὰ ἐστράφησαν πρὸς τὴν προσιτωτέραν δι' αὐτοὺς ὁδόν. Ἦτο δὲ αὕτη ἡ πρὸς νότον, πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, διανοιγομένη. Ἀπέβλεψαν εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς πλουσίας εἰς τρόφιμα Θεσσαλίας εἴτε καί τινος νοτιωτέρας περιοχῆς, ὅπου ἐγκαθιστάμενοι θὰ ἔθετον τέρμα εἰς τὸν πλάνητα βίον των ἢ καὶ ἀπὸ ὅπου θὰ ἐπετύγχανον ἐπάνοδον εἰς τὰς ἑστίας των, ἀφοῦ προηγουμένως θὰ συνεβάλλοντο μὲ μίαν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῆς ἐποχῆς, τὴν Βενετίαν ἢ τὴν Γενούην. Ἄλλως τε μὲ αὐτοὺς διατρίβοντας ἐν Κασσανδρείᾳ ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις ὁ μέγας δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδων Β' Δελαρός, δι' ἀπὸ κοινοῦ ἀγῶνα πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ δικαιωμάτων ἐκείνου[2].

Τὸν χειμῶνα τοῦ 1308 πρὸς τὸ 1309 οἱ Καταλανοὶ διῆλθον ἐστρατοπεδευμένοι εἰς σημεῖον ἐγγὺς τῶν πρὸς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον προσβάσεων τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Ὄσσης. Ἡ δὲ διαρπαγὴ τῆς πέριξ περιοχῆς παρέσχεν εἰς ἐκείνους τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα. Τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1309 εἰσέβαλον διὰ τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν εἰς τὸν ἑλληνικὸν σιτοβολῶνα, τὴν Θεσσαλίαν, χωρὶς νὰ συναντήσουν ἀντίστασιν. Τοῦτο δὲ διότι τότε ἡ Θεσσαλία ἀνῆκεν εἰς τὸν νεαρὸν καὶ ἀσθενικὸν σεβαστοκράτορα τῶν Νέων Πατρῶν Ἰωάννην Β' Ἄγγελον (1303 - 1318). Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἔτους ἐκείνου καὶ τὸ μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ ἑπομένου ἔτους (1310) διάστημα οἱ Καταλανοὶ κατηνάλωσαν ἐν Θεσσαλίᾳ «δῃοῦντες καὶ διαφθείροντες ὅσα μὴ ἐντὸς τειχῶν ἦσαν»[3]. Παρὰ τὴν τελευταίαν ταύτην μαρτυρίαν τοῦ Γρηγορᾶ φαίνεται ὅτι τὰ πρά-

---

[1] Ν. Γρηγορᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., VII 6, σ. 246, 1 ἑξ.

[2] Muntaner, ἔνθ' ἀνωτ., κεφ. 240, σ. 250. Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στ. 7274 ἑξ. (ἔκδ. John Schmitt, London 1904).

[3] Ν. Γρηγορᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., VII 7, σ. 249, 10.

γματα δὲν ἐξειλίχθησαν κατὰ τρόπον ἀμέτοχον κινδύνων καὶ δοκιμασιῶν καὶ δι᾽ αὐτοὺς τοὺς εἰσβολεῖς. Οἱ τοῦ δουκάτου τῶν Νέων Πατρῶν, ἀδυνατοῦντες οἱ ἴδιοι νὰ ἐμποδίσουν ἀποτελεσματικῶς τοὺς Καταλανοὺς εἰς τὸ ἔργον των τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς διαρπαγῆς, ἀπηυθύνθησαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ζητοῦντες βοήθειαν[1]. Δύο ἦσαν αἱ μάχαι τὰς ὁποίας ὁ ἀποσταλεὶς στρατηγὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρέας Χανδρηνός, ἐπικουρούμενος ὑπὸ τῶν κατοίκων, ὡς δὲ μαρτυρεῖ τὸ Χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου[2] καὶ ὑπὸ προσελθόντων κατόπιν προσκλήσεως τοῦ αὐτοκράτορος κατοίκων τοῦ Γαλαξειδίου καὶ τοῦ Λοιδωρικίου, ἐκέρδησεν εἰς βάρος τῶν Καταλανῶν[3].

Οἱ Καταλανοὶ εἶχον προωθηθῆ μέχρις Ὄρθρυος. Ἦλθον δὲ οὕτω εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ζώνην συμφερόντων τοῦ φραγκικοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν. Φέρονται μάλιστα ὡς κρατήσαντες τοῦ Ἁλμυροῦ. Τὰ πράγματα ἐν Θεσσαλίᾳ δὲν ἦσαν εὐχάριστα τόσον διὰ τοὺς ἐντοπίους ὅσον καὶ διὰ τοὺς ἐπιδρομεῖς. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἀνεζήτουν διέξοδον. Οἱ μὲν τῶν Νέων Πατρῶν εὗρον τοιαύτην εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν συμμαχίαν των μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου, οἱ δὲ Καταλανοὶ εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς προσκλήσεως τοῦ μεγάλου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν πρὸς συνεργασίαν ἐναντίον τῶν προηγουμένων. Τὴν πρόσκλησιν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ὑπηγόρευσεν ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ ἡ τοιαύτη εἰς τὸ τῶν Νέων Πατρῶν. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἔχουν ἀκριβέστερον τὰ πράγματα.

Τὴν 5ην Ὀκτωβρίου 1308 ὁ Γουΐδων Β΄, ὁ τελευταῖος τοῦ οἴκου τῶν Δελαρὸς δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, ἀπέθνησκεν. Οὗτος εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἐπιτροπίαν τοῦ μνημονευθέντος ἀνηλίκου καὶ ἀσθενικοῦ σεβαστοκράτορος τῶν Νέων Πατρῶν ἀνεψιοῦ του Ἰωάννου Β΄ (1303 - 1318). Οὕτω τὰ συμφέροντα καὶ ἐνδιαφέροντα τοῦ φραγκικοῦ ἐκείνου κράτους τῶν Ἀθηνῶν εἶχον ἐπεκταθῆ πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς Ὄρθρυος καὶ πέραν αὐτῆς ἐπὶ τῆς Θεσσαλίας. Οἱ τὰ πρῶτα φέροντες ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Νέων Πατρῶν ἀνησυχοῦντες διὰ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἁρπαγῆς τοῦ δουκάτου ἀπὸ μέρους τῶν Καταλανῶν εἴτε καὶ τῆς ὑπαγωγῆς τούτου εἰς τὸ τῶν Ἀθηνῶν συνήργησαν εἰς τὴν σύναψιν τῆς μνημονευθείσης μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου συμμαχίας. Μάλιστα οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἄρτῃ καὶ Νέαις Πάτραις φέρονται ὑπὸ τοῦ χρονογράφου Μουντάνερ ὡς συμβληθέντες μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπόν, ὅπως παρεμποδίσουν τὴν ὑπὸ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν ἐπαπειλουμένην προσάρτησιν τοῦ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀσθενικοῦ Ἰωάννου Β΄ τελοῦντος τοιούτου τῶν Νέων Πατρῶν. Ὁ ἐπισυμβὰς θάνατος τοῦ μεγάλου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδωνος Β΄ ἐφάνη πρὸς στιγμὴν ἁπλουστεύων τὰ πράγματα. Αἱ Ν. Πάτραι ἐχειραφετήθησαν τῆς ξενικῆς ἐπιτροπίας. Διάφορον ὅμως γνώμην ἔτρεφεν ὁ διάδοχος τοῦ Γουΐδωνος Βαλθέρος Βριέννιος, κόμης τοῦ Ἀλητίου (Lecce). Ὁ νέος δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, γενναῖος καὶ δραστήριος ὡς ἦτο, εὐθὺς ἅμα τῇ ἀναλήψει τῆς ἀρχῆς κατέστησε φανερὸν ὅτι κάθε ἄλλο παρὰ θὰ ἀνεγνώριζε τὴν ἐγκατάστασιν προστασίας τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῶν χωρῶν τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Β΄. Ἦτο ἀπεφασισμένος νὰ φθάσῃ καὶ εἰς ἔνοπλον ἀγῶνα. Τοῦτο δὲ καὶ ἔγινε.

Ὁ Βριέννιος ἐγκαταλιπὼν τὴν ἕδραν του ἐπορεύθη πρὸς Βορρᾶν, καὶ διέβη τὰ σύνορα τοῦ δουκάτου τῶν Νέων Πατρῶν. Καὶ πράγματι τὴν 6ην Ἰουνίου 1310 εὑρίσκομεν αὐτὸν ἐν Λαμίᾳ[1]. Ἐκεῖ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπανέλαβε τὰς διαπραγματεύσεις, τὰς ὁποίας ἤδη ὁ προκάτοχός του εἶχεν ἀρχίσει μετὰ τῶν Καταλανῶν, ὅτε ἀκόμη ἐκεῖνοι διέτριβον ἐν Κασσανδρείᾳ. Αἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖναι κατέληξαν εἰς συμφωνίαν[2]. Οἱ Καταλανοὶ προσελαμβάνοντο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Βριεννίου δι᾽ ἓξ μῆνας ἔναντι τοῦ ἱκανοποιητικοῦ μισθοῦ τῶν τεσσσάρων οὐγκιῶν δι᾽ ἕκαστον πάνοπλον ἱππέα, δύο οὐγκιῶν δι᾽ ἕκαστον ψιλὸν ἱππέα, μιᾶς δὲ οὐγκίας δι᾽ ἕκαστον πεζόν. Προκατεβλήθησαν εἰς αὐτοὺς οἱ μισθοὶ δύο μηνῶν καὶ οἱ Καταλανοὶ δὲν ἐβράδυναν νὰ παράσχουν δείγματα τῆς ἀντιμισθίας των. Ἐντὸς ἓξ μηνῶν κατώρθωσαν νὰ καταλάβουν τριάκοντα καὶ πλέον κάστρα τῶν ἀντιπάλων[3], νὰ διαρπάσουν τὴν χώραν ἐκείνων καὶ νὰ τοὺς ἀναγκάσουν ὅπως ἔλθουν εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν. Αἱ ἐπιτυχίαι ἐκεῖναι τῶν Καταλανῶν εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν σύναψιν συνθήκης εἰρήνης μεταξὺ αὐτοκράτορος, δεσπότου τῆς Ἠπείρου καὶ δουκὸς τῶν Ν. Πατρῶν ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ἀφ᾽ ἑτέρου[4]. Ὡδήγησαν ὅμως καὶ εἰς τὴν σφαγὴν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Κηφισσοῦ.

Κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα ἐκυκλοφόρει μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων παροιμία

---

[1] Θεοδούλου, ῥήτορος τοῦ μαγίστρου, Πρεσβευτικὸς πρὸς τὸν βασιλέα Ἀνδρόνικον τὸν Παλαιολόγον, ἔκδ. J. Boissonade, Anecdota Græca, Paris 1830, τ. Β΄, σ. 199.

[2] Χρονικὸν Ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου, ἔκδ. Κ. Σάθα, Ἀθῆναι 1865, σ. 205.

[3] Τὰ κατὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ Χανδρηνοῦ ἰδ. Θεοδούλου, ῥήτορος τοῦ μαγίστρου, ἔνθ᾽ ἀνωτ., Boissonade, Anecdota Græca, Β΄, σ. 188 - 211 καὶ δὴ σ. 199 - 201.

[1] Τοῦτο συνάγεται ἐκ δωρητηρίου ἐγγράφου τῆς 6 Ἰουνίου 1310, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος ἐν Λαμίᾳ ὑπογράφει. Ἰδ. Gregorovius, Der Zug der catalanischen Companie nach Böotien und die Schlacht am Kephissos, ἐν Sitzungsberichte d. bayer. Akademie d. Wissenschaften, Historische Classe. Sitzung vom 8 Januar 1887, σ. 25 - 40, σ. 30. Μίλλερ, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 318.

[2] Τοὺς ὅρους ταύτης ἰδ. Muntaner, ἔνθ᾽ ἀνωτ., κεφ. 240, σ. 250 ἑξ.

[3] Ὁ ἀριθμὸς οὗτος παρεχόμενος ὑπὸ τοῦ Muntaner φαίνεται εἰς ἡμᾶς ὑπερβολικός.

[4] Muntaner, ἔνθ᾽ ἀνωτ., κεφ. 240, σ. 251.

«Φράγκον, φίλον ἔχῃς, γείτονα μὴ ἔχῃς»[1]. Αὐτὴ φαίνεται ἰσχύουσά πως καὶ ὡς πρὸς τοὺς Καταλανοὺς ὄχι μόνον διὰ τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸν ἀκόμη τὸν Φράγκον δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν Βριέννιον. Ὁ τελευταῖος, ὅταν εἶδε τὴν εἰρήνην καὶ τὴν θέσιν του βελτιωμένην κατὰ τὰ βόρεια σύνορα τοῦ δουκάτου του, ἔδειξεν εἰς τοὺς συμμάχους του, ὅτι τοῦ ἦσαν ἀνεπιθύμητοι. Καὶ ἀκριβῶς, ἀφοῦ ἐξέλεξεν ἐκ τῶν τάξεων τῶν Καταλανῶν διακοσίους ἱππεῖς καὶ τριακοσίους πεζοὺς ἐκ τῶν καλυτέρων, τοὺς ὁποίους ὑποσχεθεὶς μισθὸν καὶ γαίας πρὸς ἐγκατάστασιν προσέλαβεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του, διέταξε τοὺς λοιποὺς νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ ἐδάφη του, ἀφοῦ προηγουμένως παραδώσουν εἰς αὐτὸν τὰ ὅσα εἶχον καταλάβει κάστρα. Ἡ θέσις ἐκείνων ἀπέβαινε καὶ πάλιν δυσχερής. Εἶχον πιστεύσει ὅτι μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐκείνην συνεργασίαν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τερματισθῇ ὁ πλάνης βίος των. Ἠρνήθησαν νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὰς διαταγὰς τοῦ δουκὸς καὶ ἀφοῦ ὑπέμνησαν τὴν ἔναντι αὐτῶν ὀφειλὴν τῶν δεδουλευμένων μισθῶν τεσσάρων μηνῶν, προέτειναν νὰ ἀναγνωρίσουν αὐτὸν ὡς κύριον τῶν προσφάτων κατακτήσεών των ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ παραμείνουν ἐκεῖ, καὶ τοῦτο καθόσον δὲν ἔβλεπον ποῦ θὰ ἦτο δυνατὸν δι' αὐτοὺς νὰ καταφύγουν. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Βριεννίου ἦτο ἔμπλεως μεγαλαυχίας. Ἀπήντησε, καθ' ἃ λέγει ὁ Μουντάνερ, ὅτι συντόμως θὰ δείξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν δύναμίν του[2].

Ὁ χειμὼν τοῦ 1310 πρὸς τὸ 1311 διέρρευσεν ἐν μέσῳ προπαρασκευῶν τοῦ δουκός. Οἱ Φράγκοι τιμαριοῦχοι τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς, τῶν νήσων καὶ τῆς Πελοποννήσου ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Βαλθέρου Βριεννίου[3]. Ἀρχομένης δὲ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1311 ὁ Βριέννιος εὑρέθη ἐπὶ κεφαλῆς δυνάμεως ὅσης οὐδέποτε εἶχε διατελέσει ὑπὸ τὰς διαταγὰς δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν. Αἱ δύο σύγχρονοι πηγαὶ διάφορον δίδουν τῶν συγκεντρωθεισῶν δυνάμεων ἀριθμόν, οὐχ ἧττον ὅμως καὶ αἱ δύο μέγαν. Οὕτω ὁ Καταλανὸς χρονογράφος Μουντάνερ[4] δίδει τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑπτακοσίων ἱππέων Φράγκων καὶ εἴκοσι τεσσάρων χιλιάδων πεζῶν. Ὁ Ν. Γρηγορᾶς[5] ἀναβιβάζει τὰς δυνάμεις ἐκείνας εἰς ἓξ χιλιάδας τετρακοσίους ἱππεῖς καὶ εἰς ὑπὲρ τὰς ὀκτὼ χιλιάδας πεζούς. Ἐνῷ τέλος τὸ ἀραγωνικὸν Χρονικὸν τοῦ Μορέως[6] εἰς δύο χιλιάδας ἱππεῖς καὶ εἰς τέσσαρας χιλιάδας πεζούς. Ὁπωσδήποτε αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι ἦσαν σοβαραὶ διὰ τὴν ἐποχὴν περὶ τῆς ὁποίας ὁ λόγος καὶ ἐπ' αὐτῶν

1 Einhard (Eginhard), Vita Caroli Magni. Ἡ παραπομπὴ ἐκ τοῦ Κ. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, Α', σ. 390, σημ. 2.
2 Ἔνθ' ἀνωτ., κεφ. 240, σ. 251. Ἰδ. Χρονικὸν Μορέως, στ. 7290. Ὁ Γρηγορᾶς (σ. 252, 3) λέγει ὅτι ἐζήτησαν ἄδειαν διελεύσεως διὰ τῆς χώρας τοῦ δουκός.
3 Ποῖοι οὗτοι ἰδ. Μίλλερ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 319.
4 Κεφ. 240, σ. 251 - 252.
5 VII 7, σ. 252 - 253.
6 Ἐκ τοῦ Μίλλερ, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 320.

βασιζόμενος ὁ Βριέννιος ἤλπιζεν ὄχι μόνον τοὺς Καταλανοὺς νὰ συντρίψῃ, «ἀλλὰ καὶ πάσας ἐφεξῆς χώρας καὶ πόλεις ἄχρι Βυζαντίδος ἕξειν ὑποχειρίους»[1]. Συνέβη ὅμως ἐντελῶς τὸ ἀντίθετον!

Ἡ θέσις τῶν Καταλανῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνήρχοντο εἰς τρεῖς χιλιάδας πεντακοσίους ἱππεῖς καὶ εἰς τέσσαρας χιλιάδας πεζοὺς ἐπὶ πλέον ἀριθμὸς αἰχμαλώτων των, οἱ ὁποῖοι ἐνετάχθησαν εἰς τὰς τάξεις των ὡς τοξόται, ἀπέβη δεινή. Νὰ ὑποχωρήσουν πρὸς βορρᾶν; Θὰ προσέκρουον εἰς τὰς ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Χανδρηνὸν δυνάμεις. Εἶχον δὲ γνωρίσει καὶ μάλιστα ὄχι πρὸ μακροῦ χρόνου τὰς ἱκανότητας ἐκείνου καὶ τὴν μαχητικότητα τῶν στρατιωτῶν του. Ἄλλως τε τοιοῦτό τι θὰ ἔφερεν αὐτοὺς καὶ πάλιν μακρὰν τῆς εἰς τὴν Δύσιν ἀφετηρίας των, ἐπὶ πλέον δὲ εἰς περιοχὴν ἡ ὁποία δὲν προσεφέρετο εἰς λεηλασίαν, καθόσον αὐτοὶ μόλις τὴν εἶχον διατρέξει λεηλατοῦντες καὶ αἰχμαλωτίζοντες. Πρὸς νότον, λοιπόν, διηνοίγετο δι' αὐτοὺς ὁδὸς εἴτε λείας εἴτε καὶ ἐπανόδου οἴκαδε, εἴτε ἀκόμη καὶ μονίμου ἐγκαταστάσεώς των, ἐφ' ὅσον βεβαίως ἤθελον κατισχύσει τοῦ ἀντιπάλου των δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν. Πρὸς νότον ἐπίσης παρώθουν αὐτοὺς καὶ οἱ τοῦ δουκάτου τῶν Ν. Πατρῶν. Οὗτοι μαθόντες τὴν ἔντασιν τῶν σχέσεων Καταλανῶν καὶ μεγάλου δουκὸς παρενέβησαν προτείνοντες εἰς τοὺς πρώτους τὴν χορήγησιν χρημάτων καὶ ὁδηγῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ὡδήγουν αὐτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ διὰ μέσου δυσβάτων περιοχῶν τοῦ δουκάτου πρὸς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Ἀχαΐαν, «χώραν ἁβράν τε καὶ εὔκαρπον καὶ πολλὰς κεκτημένην τὰς χάριτας καὶ ἅμα πρὸς οἴκησιν ἐπιτηδειοτάτην πασῶν»[2]. Τὰ πάντα συνηγόρουν ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι οἱ Καταλανοὶ ἢ θὰ ἀπέθνῃσκον πίπτοντες εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ἢ θὰ ἔζων ἐν δόξῃ. Ἀλλὰ ποῖον ἦτο τὸ πεδίον τῆς μάχης, ὅπου ἐκρίθη ἡ τύχη ἐκείνων;

Οὕτω ἐφθάσαμεν εἰς τὸ ἐπίμαχον σημεῖον τοῦ θέματός μας. Αἱ περιγραφαὶ τῶν συγχρόνων Γρηγορᾶ καὶ Μουντάνερ φέρουν πρὸς σημεῖον τῆς ὑπὸ τοῦ Κηφισσοῦ διαρρεομένης χώρας. Ἀντιθέτως αἱ παραλλαγαί, ἑλληνικὴ καὶ γαλλική, τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως καὶ ὁ Σανοῦδος ἀναφέρουν τὸν Ἁλμυρόν, ὡς πεδίον τῆς μάχης. Διαφωνοῦν αἱ πηγαί, διόλου περίεργον τὸ ὅτι διαφωνοῦν καὶ οἱ νεώτεροι ἐρευνηταί. Οἱ μὲν δέχονται τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλίας, οἱ δὲ τοὐναντίον δέχονται παρόχθιον τοῦ Κηφισσοῦ ἐγγὺς τῆς Κωπαΐδος σημεῖον. Καθὼς ἐλπίζομεν νὰ ἀποδείξωμεν, οἱ τελευταῖοι εὑρίσκονται ἐγγύτερον πρὸς τὰ πράγματα χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐπιτυγχάνουν ἀπολύτως. Πρὶν ἢ ὅμως προβῶμεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀπόψεών μας ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἃς ἴδωμεν τὰ κατ' αὐτήν.

* * *

Μὲ τὴν ἔλευσιν τῆς ἀνοίξεως τοῦ ἔτους 1311, κατὰ τὴν γνώμην μας, οἱ

1 Γρηγορᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., VII 7, σ. 253, 3 - 4.
2 Γρηγορᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., VII 7, 250, 5 ἑξ.

Καταλανοὶ εὑρέθησαν ἐστρατοπεδευμένοι, συμφώνως πρὸς τὰ λεγόμενα τῶν δύο συγχρόνων τῶν γεγονότων συγγραφέων Νικηφόρου Γρηγορᾶ καὶ Μουντάνερ[1], εἰς σημεῖον νοτίως τῶν Θερμοπυλῶν. Καὶ ὁ μὲν Μουντάνερ ὁμιλεῖ ἀορίστως περὶ σημείου ἐγγὺς τῶν Ἀθηνῶν[2], ὁ Γρηγορᾶς[3] ὅμως προβαίνει σαφέστερος ὁμιλῶν περὶ σημείου ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Κηφισσοῦ ποταμοῦ. Ὡς δὲ θὰ δείξωμεν, πλησίον τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου πράγματι εἶχον στρατοπεδεύσει οἱ Καταλανοί, ὄχι ὅμως εἰς σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἡ μέχρι τοῦδε ἱστορικὴ ἔρευνα ἔχει ἀποδεχθῆ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ Καταλανοὶ ἀρχομένης τῆς ἀνοίξεως τοῦ ἔτους ἐκείνου εὑρέθησαν νοτίως τῶν βορείων συνόρων τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀντιθέτως ὁ Βριέννιος τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εὑρέθη ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀξιομάχων δυνάμεών του πέραν τῶν συνόρων τοῦ δουκάτου του, εἰς περιοχὴν ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τὸ δουκᾶτον τῶν Νέων Πατρῶν καὶ τὴν ὁποίαν πρὸ ὀλίγων μηνῶν χάρις εἰς τὴν ἀρωγὴν τῶν σημερινῶν του ἐχθρῶν εἶχε καταλάβει, καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν Λαμίαν, τὸ Ζητοῦνι τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων. Ἡ ἐκεῖ παρουσία τοῦ Βριεννίου μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ἐν Λαμίᾳ κατὰ τὴν 10 Μαρτίου 1311 συνταγεῖσαν διαθήκην του[4]. Ἀσφαλῶς δὲ θὰ εἶχε φθάσει ἐκεῖ τοὐλάχιστον πρό τινων ἡμερῶν πρὸ τῆς 10 Μαρτίου. Ὁ Βριέννιος γενναῖος καὶ πεπειραμένος στρατιώτης τελεῖ ἐπὶ κεφαλῆς ἐπιλέκτου δυνάμεως. Ἀποβλέπει εἰς τὴν συντριβὴν τῶν ἀντιπάλων του, μάλιστα δὲ κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Γρηγορᾶ, ὡς εἴπομεν, φιλοδοξεῖ ἔτι μεγαλύτερα, ἤτοι ἐπέκτασιν τῶν κτήσεών του πρὸς βορρᾶν εἰς βάρος τῶν αὐτοκρατορικῶν τοιούτων, ἐνδεχομένως καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Γνωρίζει ὅμως παραλλήλως τὴν ἀποφασιστικότητα καὶ μαχητικότητα τῶν πρὸ τῶν ποδῶν του ἀντιπάλων, τῶν Καταλανῶν, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ ἄδηλα τῆς μάχης. Ἄλλως πως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἑρμηνευθῇ τὸ γεγονὸς τῆς συντάξεως διαθήκης ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς μάχης.

Ὁ μέγας δοὺξ ἐν Λαμίᾳ εὑρισκόμενος ἔχει πληροφορηθῆ τὸ σημεῖον στρατοπεδεύσεως τῶν Καταλανῶν καὶ τὴν ἑπομένην ἢ μεθεπομένην τῆς 10 Μαρτίου ἐξέρχεται τῆς πόλεως μὲ κατεύθυνσιν πρὸς νότον. Ἐκεῖ που, ὡς εἴπομεν, εἰς σημεῖον τῆς ὑπὸ τοῦ Κηφισσοῦ διαρρεομένης χώρας συγκρούεται

---

1 Ἐκ πρώτης ὄψεως μόνον διαφέρει τὸ ἐπίσης σύγχρονον Χρονικὸν τοῦ Μορέως, διότι ὡς ἐν συνεχείᾳ θὰ δειχθῇ καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ παραδιδόμενα δὲν ἀντιτίθενται εἰς λεγόμενα τῶν Γρηγορᾶ καὶ Μουντάνερ.

2 Κεφ. 240, σ. 252: Mais ceux-ci, qui le surent, sortirent avec leurs femmes et leurs enfants en une plaine près d'Athènes.

3 Ἔνθ' ἀνωτ., VII 7, σ. 251-252.

4 D'Arbois de Jubainville, Voyage paléographique dans le département de l'Aube, Troyes et Paris 1855, σ. 332 ἑξ. Ἡ παραπομπὴ ἐκ τοῦ Gregorovius, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 37-38. Ἰδ. καὶ Μίλλερ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 323.

μὲ τὸν ἀντίπαλον καὶ ἐπαληθεύουν τὰ κακὰ προαισθήματα ὑπὸ τῶν ὁποίων διακατείχετο, ὡς τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ σύνταξις τῆς διαθήκης του. Τὰ προαισθήματα ἐκεῖνα θὰ ἐνετάθησαν, ἀναμφιβόλως, καὶ ἀπὸ συμβὰν ἐπικειμένης πλέον τῆς μάχης. Ὡς ἤδη εἴπομεν, ὁ Βριέννιος καταγγείλας τὴν μετὰ τῶν Καταλανῶν σύμβασιν ἐδέχθη νὰ κρατήσῃ, καὶ πράγματι ἐκράτησεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του, κατ' ἀπόλυτον ἐκλογήν του, διακοσίους ἱππεῖς καὶ τριακοσίους πεζούς. Οἱ ἐπίλεκτοι ἐκεῖνοι Καταλανοί, οἱ ὁποῖοι μέχρι τότε ἠγνόουν ἐπακριβῶς τὰς προθέσεις τοῦ μεγάλου δουκὸς ἔναντι τῶν συμπατριωτῶν των καὶ συμπολεμιστῶν των, ὅταν διεπίστωσαν, ὅτι ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῶν προετοιμασιῶν καὶ μετακινήσεων τοῦ Βριεννίου ἦτο ἡ συντριβὴ τῶν ὁμοεθνῶν καὶ συμπολεμιστῶν των, προέβησαν εἰς τὰ μάλιστα ἀρρενωπὴν καὶ τιμητικὴν δι' αὐτοὺς ἐνέργειαν. Ἐν σώματι παρουσιάσθησαν εἰς τὸν Βριέννιον. Τὰ ὅσα εἶπον εἰς αὐτὸν μᾶς διασώζει ὁ συμπατριώτης των χρονογράφος Μουντάνερ. Ἔχουν δ' ὡς ἑξῆς: «Κύριε, οἱ ἀδελφοί μας εἶναι ἐδῶ. Βλέπομεν, ὅτι θέλετε νὰ τοὺς ἐξοντώσετε. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἄδικον, εἶναι ἔγκλημα. Σᾶς δηλοῦμεν ὡς ἐκ τούτου, ὅτι θέλομεν νὰ ἀποθάνωμεν μαζί των. Σᾶς ἀψηφοῦμεν καὶ κηρύσσομεν τοὺς ἑαυτούς μας ἀπηλλαγμένους τῶν ἀπέναντί σας ὑποχρεώσεων». Ἔμπλεως μεγαλαυχίας ἦτο ἡ ἀπάντησις τοῦ μεγάλου δουκός. Πηγαίνετε νὰ χαθῆτε μαζὺ μὲ τοὺς ἄλλους, ἦτο πράγματι ἡ ἀπάντησις. Ἡ αἰφνιδία ἐκείνη ἐνίσχυσις τῶν ἀντιπάλων θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀνησύχησέ πως τὸν Βριέννιον, καίτοι αὕτη ἔσχε τὸ ἀντίβαρόν της κατ' ἐξ ἴσου αἰφνίδιον διὰ τοὺς ἀντιπάλους του τρόπον. Οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Τουρκόπουλοι ὑποψιαζόμενοι, ὅτι ὅλα αὐτὰ ἦσαν προσποιητὰ καὶ ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα μέγας δοὺξ καὶ Καταλανοὶ ἀπειργάζοντο τὴν ἐξόντωσίν των, ἀπεσύρθησαν εἰς γειτονικόν τι σημεῖον, ἀναμένοντες τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων. Τὸ ἀντίβαρον δὲ ἐκεῖνο καλύτερον θὰ ἦτο, ὡς ἀπεδείχθη ἐντὸς ὀλίγου, ἐὰν δὲν εἶχε παρουσιασθῆ.

Οἱ Καταλανοί, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Μουντάνερ, ἀκολουθούμενοι ἀπὸ τὰ γυναικόπαιδά των ἐστρατοπέδευσαν εἰς πεδίον ὄχι μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, ἐκεῖ δὲ ὑπάρχον τέλμα ἐχρησίμευσε διὰ τὴν ἀνέγερσιν ὀχυροῦ στρατοπέδου. Ἐναντίον τῶν ἐκεῖ ἐστρατοπεδευμένων Καταλανῶν ἐπῆλθεν ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν. Παρέταξε τὰς δυνάμεις του, προτάξας τοὺς μὲ χρυσοῦς πτερνιστῆρας Γάλλους καὶ ἄλλους τῆς Ἑλλάδος ἱππότας. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἱπποτῶν ἐκείνων τεθεὶς ἔκαμεν ἔναρξιν τῆς ἐπιθέσεως. Οἱ ἵπποι ὅμως ἀφηνιάσαντες, λόγῳ τῶν φωνῶν καὶ ἄλλων θορύβων τῶν Καταλανῶν, ἐστράφησαν πρὸς τὸ μέρος ὅπου ἡπλοῦτο τὸ τέλμα, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἐβυθίσθησαν καθηλωθέντες αὐτοὶ μὲ τοὺς ἀναβάτας των. Τότε, συνεχίζει ὁ Μουντάνερ, οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Τουρκόπουλοι ἀντιληφθέντες τί εἶχον νὰ κάμουν, ἐξεχύθησαν ἐναντίον τῶν Φράγκων, ἡ δὲ ἐπακολουθήσασα μάχη ἦτο τρομερά. Ἀπὸ τοὺς ἑπτακοσίους ἱππεῖς μόλις δύο διεσώθησαν, ὁ Βονιφάτιος ὁ ἐκ Βερώνης τριτιμόριος τῆς Εὐβοίας,

καὶ ὁ Ρογῆρος Δελώρ, εὐγενὴς ἐκ Roussillon. Δὲν ἦτο δὲ διάφορος καὶ ἡ τύχη τῆς ὑπὸ τὸν Βριέννιον πεζικῆς δυνάμεως· καθ' ἃ ἀναφέρει ὁ Μουντάνερ, αἱ ἀπώλειαι ἀνῆλθον εἰς εἴκοσι χιλιάδας. Οἱ παρεχόμενοι ἀριθμοὶ καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἀφίστανται τῆς πραγματικότητος. Εἰδικῶς περὶ τῶν ἱπποτῶν προκειμένου γνωρίζομεν ἄλλοθεν, ὅτι καὶ ἄλλοι ἐκτὸς τῶν δύο ὑπὸ τοῦ Μουντάνερ μνημονευομένων διεσώθησαν[1]. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ μάχη ἐκείνη ἦτο ἀπὸ τὰς φονικωτέρας τὰς ὁποίας ἐγνώρισεν ὁ χῶρος τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἐπὶ τῶν Ἀθηνῶν κυριαρχίαν τῶν Φράγκων. Ἡ Καταλανικὴ Ἑταιρεία ἔγινε δι' ἀρκετὰς δεκαετηρίδας κυρία τοῦ δουκάτου.

Ζωηροτέρα καὶ διεξοδικωτέρα, ὄχι ὅμως, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀπὸ γεωγραφικῆς καὶ αὐτῆς ἀπόψεως ἀναμφιλέκτως σαφής, εἶναι ἡ περὶ τῆς μάχης ἀφήγησις τοῦ Γρηγορᾶ. Κατ' αὐτὸν οἱ Καταλανοί, ἀφοῦ ἔλαβον τὰ συμπεφωνημένα χρήματα καὶ ὁδηγοὺς ἐκ μέρους τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου εἰσέβαλον εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ ἐστρατοπέδευσαν ὄχι μακρὰν τοῦ Κηφισσοῦ[2]. Πληροφορηθέντες, ὅτι αἱ δυνάμεις τοῦ ἀντιπάλου των ἦσαν ἀσυνήθως μεγάλαι, ὤργωσαν τὸν χῶρον, ὅπου κατὰ τὴν κρίσιν των θὰ ἔδει νὰ συγκροτηθῇ ἡ μάχη. Παρωχέτευσαν ὕδωρ ἐκ τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐπότισαν τὸν χῶρον ἐκεῖνον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μεταβληθῇ εἰς ἔκτασιν λασπώδη, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσελαῦνον τυχὸν τὸ ἱππικὸν θὰ καθηλοῦτο λόγῳ τοῦ βάρους του καὶ εὐχερῶς θὰ ἠχρηστεύετο. Πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ συνέβη, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Ὁ μέγας δοὺξ ἐξ ἄλλου, πληροφορηθεὶς τὴν εἰσβολήν, ἐπῆλθεν ἐναντίον τῶν εἰσβολέων. Οὗτος «*θεασάμενος τὸ πεδίον πολλῇ τῇ χλόῃ τῆς πόας κατάκομον καὶ μηδὲν τῶν γεγονότων ὑπονοήσας βοῇ καὶ παρακελεύομασιν ἅμα τοῖς ἀμφ' αὐτῷ πᾶσιν ἱππεῦσιν ὁρμᾷ κατὰ τῶν πολεμίων, ἀκινήτων ...ἑστώτων καὶ τὴν αὐτοῦ προσδοκώντων ἔφοδον. Ἀλλὰ πρὶν εἰς μέσον ἐλθεῖν τὸ πεδίον, ὥσπερ στερεῷ τινὶ πεδηθέντες οἱ ἵπποι δεσμῷ τῷ τῆς ὑγρανθείσης γῆς πρὸς τὴν τῶν ποδῶν θρασυτέραν βάσιν μάλα ὑπείκοντι, οἱ μὲν ἅμα τοῖς ἱππεῦσιν ἐκυλίοντο κατὰ τοῦ πηλοῦ· οἱ δὲ τοὺς ἱππέας ἀποβαλόντες πλημμελῶς ἐφέροντο κατὰ τοῦ πεδίου· οἱ δὲ τοὺς πόδας συγκαταχώσαντες ἐφ' ἑνὸς ἵσταντο, καθάπερ ἀνδριάντας τοὺς ἐπιβάτας ἀνέχοντες*»[3]. Εὔκολον ἦτο πλέον τὸ ἔργον τῆς ἐξοντώσεως διὰ τοὺς εὐελίκτους Καταλανούς. Οἱ καθηλωμένοι εἰς τὴν λάσπην ἱππόται πληττόμενοι διὰ βελῶν ἐξοντώθησαν. Ἡ ἀπροσδόκητος ἐκείνη τροπὴ ἐπηρέασεν, ὡς ἦτο ἑπόμενον, τὸ φρόνημα καὶ τῆς ὑπολοίπου δυνάμεως τοῦ δουκός, τὴν ὁποίαν φεύγουσαν

[1] Μίλλερ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 325.
[2] Ἔνθ' ἀνωτ., VII 7, σ. 252, 10 ἑξ.
[3] Αὐτόθι, σ. 253, 7 ἑξ.

ἐν διαλύσει οἱ Καταλανοὶ κατεδίωξαν μέχρι Θηβῶν καὶ Ἀθηνῶν. Οὗτοι κερδήσαντες τὴν μάχην ἔθεσαν τέρμα εἰς τὸν πλάνητα βίον των.

* * *

Ἡ μάχη ἐκείνη συνεκίνησεν εὐρέως τὸν φραγκικὸν κόσμον τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς, καὶ τοῦτο ὄχι μόνον λόγῳ τοῦ ἐπιλέκτου καὶ πολλοῦ αἵματος τὸ ὁποῖον κατ' αὐτὴν ἐχύθη, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῶν πολιτικῶν συνεπειῶν τὰς ὁποίας εἶχεν εἰς τὸ ἱστορικώτερον μέρος τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Ὅθεν διόλου περίεργον τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν μάχην μνημονεύουν σύγχρονοι πηγαὶ καὶ ὅτι μὲ αὐτὴν πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ἔχουν ἀπασχοληθῆ. Ὁ χρονικὸς καὶ ὁ γεωγραφικὸς προσδιορισμὸς ἑνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος εἶναι ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἐπιδιώξεων τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης. Προκειμένου μὲν περὶ τοῦ πρώτου καὶ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος μάχην, ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἔχει καταλήξει εἰς ὁμόφωνα καὶ ὁριστικὰ συμπεράσματα. Αὕτη συνεκροτήθη τὴν 15 Μαρτίου 1311. Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει προκειμένου περὶ τοῦ τόπου, ὅπου ἔλαβε χώραν. Ἡ διαφωνία τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ὀφείλεται, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν τοιαύτην τῶν πηγῶν.

Οὕτω ὁ Μουντάνερ, ἀφοῦ παρέθεσε τὰ κατὰ τὴν καταγγελίαν τῆς μεταξὺ τῶν Καταλανῶν καὶ τοῦ μεγάλου δουκὸς συμβάσεως καὶ τὰς πρὸς ἐπίθεσιν προετοιμασίας τοῦ δουκός, ἐπάγεται: «*Ἐκεῖνοι ὅμως* (δηλ. οἱ Καταλανοί), *οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζον τοῦτο* (δηλ. τὴν ἐξόρμησιν τοῦ δουκός), *ἐξῆλθον μὲ τὰς γυναῖκας των καὶ τὰ τέκνα των εἰς μίαν πεδιάδα πλησίον τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἕνα τέλμα, τὸν ὁποῖον ἡ Ἑταιρεία ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν ὀχύρωσίν της...*». Εἰς τὴν πεδιάδα ἐκείνην ἔλαβε χώραν ἡ μάχη καὶ εἰς τὸ τέλμα ἐκεῖνο βυθισθέντες εὗρον τὸν θάνατον ὁ δοὺξ καὶ οἱ Φράγκοι ἱππόται του, ὡς ἤδη ἐξετέθη.

Ὁ Γρηγορᾶς εἶναι, ὡς εἴπομεν, διεξοδικώτερος καὶ εὑρίσκεται ἐγγύτερον πρὸς τὰ πράγματα, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἀδιαφιλονεικήτως σαφής. Ἔχουν δὲ τὰ λεγόμενά του ὡς ἑξῆς: Οἱ Καταλανοὶ «*ἅμα ἦρι τά τε χρήματα καὶ τοὺς πομποὺς παρ' αὐτῶν* (δηλ. τῶν τοῦ δουκάτου τῶν Ν. Πατρῶν) *εἰληφότες ὑπερβάλλουσι τὰ μετὰ Θετταλίαν ὄρη· καὶ διαβάντες τὰς Θερμοπύλας στρατοπεδεύουσι περί τε Λοκρίδα καὶ ποταμὸν τὸν Κηφισσόν...*»[1]. (Τὰ ἐν συνεχείᾳ περὶ Κηφισσοῦ λεγόμενα μαρτυροῦν πλημμελῆ γεωγραφικὴν γνῶσιν τῆς περιοχῆς). «*Ἐπεὶ δέ*, συνεχίζει ὁ Γρηγορᾶς, *τὴν τῶν πολεμίων ἐπύθετο ἔφοδον ὁ τήν τε τῶν Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν διέπων ἀρχὴν... ἤθροιζε τὰς δυνάμεις διά τε τοῦ φθινοπώρου καὶ χειμῶνος ἐς ἔαρ. Παρεσκευάζοντο δὲ καὶ οἱ Κατελάνοι...*»[2].

[1] Αὐτόθι, σ. 251, 8 ἑξ.
[2] Αὐτόθι, σ. 251, 22 ἑξ.

— «*Ἔαρος μὲν οὖν ἐπιγενομένου διαβάντες οἱ Κατελάνοι τὸν Κηφισσὸν κατεστρατοπέδευσαν περὶ τὴν Βοιωτίαν οὐ πόρρω τοῦ ποταμοῦ, αὐτοῦ που συστῆναι τὸν πόλεμον περιμένοντες... ἀκηκοότες δ' ὅσον οὐδέπω τοὺς πολεμίους ἐφεστήξοντας ἀροῦσι μὲν τὴν γῆν ἐκείνην ἅπασαν, ἔνθα συστῆναι τὸν πόλεμον ἔγνωσαν. Ἔπειτα περιταφρεύσαντες καὶ διώρυχας ἀνοίξαντες ἐκ τοῦ ποταμοῦ ὅλον ἀρδεύουσι τὸ πεδίον οὕτω πλουσίως, ὥστε ἐλλιμνάζειν καὶ ἀνίσχυρον τὴν βάσιν τῶν ἵππων ποιεῖν, συγχωννυμένων τῷ πηλῷ τῶν ποδῶν καὶ οὐκ εὐχερῶς ἐχόντων κινεῖσθαι*».

— «*Καὶ μὴν δὴ μεσοῦντος ἔαρος ἐφίσταται καὶ ὁ τῆς χώρας ἀρχηγὸς πολὺν ἐπαγόμενος στρατόν... Θεασάμενος γὰρ τὸ πεδίον πολλῇ τῇ χλόῃ τῆς πόας κατάκομον καὶ μηδὲν τῶν γεγονότων ὑπονοήσας βοῇ καὶ παρακελεύσμασιν ἅμα τοῖς ἀμφ' αὐτῷ πᾶσιν ἱππεῦσιν ὁρμᾷ κατὰ τῶν πολεμίων, ἀκινήτων ἔξω τοῦ πεδίου κατὰ χώραν ἑστώτων καὶ τὴν αὐτοῦ προσδοκώντων ἔφοδον...*»[1]. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκεῖ συγκροτηθείσης μάχης παρεθέσαμεν ἤδη.

Ἐν ὀλίγοις κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Γρηγορᾶ οἱ Καταλανοὶ ἔφθασαν εἰς τὸ ἐν Βοιωτίᾳ πεδίον τῆς μάχης εἰς δύο στάδια. Ἄνοιξίν τινα διαβάντες τὰς Θερμοπύλας ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὴν Λοκρίδα παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Κηφισσοῦ, εἰς σημεῖον δηλ. κείμενον παρὰ τὸν ἀπὸ τῶν ὁρίων τῆς Ἀμφικλείας (Δαδίου) μέχρι τῶν τῆς Δαυλείας ροῦν τοῦ ποταμοῦ. Τὴν ἑπομένην Ἄνοιξιν διέβησαν τὸν Κηφισσὸν καὶ ἦλθον εἰς τὴν Βοιωτίαν, ὅπου ἐγγὺς καὶ πάλιν τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ ἐστρατοπέδευσαν καὶ ὅπου ἔλαβε χώραν μετὰ πάροδον ἑνὸς καὶ ἡμίσεος μηνὸς ἡ σύγκρουσις μὲ τοὺς Φράγκους τοῦ μεγάλου δουκός.

Ἑτέρα πηγὴ ἀνήκουσα εἰς κάλαμον συγχρόνου τινὸς τῆς μάχης ἢ καὶ ὀλίγον μετ' αὐτὴν ζήσαντος εἶναι τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως. Ἀκριβέστερον πρόκειται περὶ παρεμβολῆς εἰς τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Χρονικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐγράφη κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ 1305 - 1331 διάστημα, καὶ κατὰ τὸ ὁποῖον διάστημα προσετέθη ἡ παρεμβολὴ ἐκείνη. Ἡ παρεμβολὴ περιελήφθη τόσον εἰς τὴν ἑλληνικὴν παραλλαγὴν τοῦ Χρονικοῦ ὅσον καὶ εἰς τὴν γαλλικήν. Ὁ λόγος εἰς τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Χρονικοῦ εἶναι περὶ τοῦ γάμου τοῦ Οὔγου Βριεννίου, κόμιτος τοῦ Ἀλητίου (Lecce) τῆς Ἀπουλίας καὶ τῆς Ἰσαβέλλας, θυγατρὸς τοῦ Γουΐδωνος Α' Δελαρός, δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, καὶ χήρας τοῦ αὐθέντου τῆς Καρυταίνης καὶ περὶ τοῦ ἐκ τοῦ γάμου ἐκείνου προελθόντος υἱοῦ των Γατιέρη (Gautier de Brienne), τοῦ ἄλλως Βαλθέρου Βριεννίου λεγομένου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο οἱ συγγραφεῖς τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ γαλλικοῦ κειμένου τοῦ Χρονικοῦ, ὡς τοῦτο μᾶς διεσώθη, παρενέβαλον εἰδήσεις ἀναφερομένας εἰς τὸν βίον τοῦ Βαλθέρου, ὅταν οὗτος ἐγένετο πλέον δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν. Ἔχουν δὲ τὰ σχετικὰ χωρία ὡς ἀκολούθως:

[1] Αὐτόθι, σ. 252, 10 ἑξ.

Κι ἀφότου ἐπέρασεν καιρός, ἐδιάβησαν καὶ χρόνοι,
κι ἀπόθανεν, ὁ μισὲρ Γυΐς, τὸ ἐπίκλην ντὲ Λαρότσε,
ὁ Μέγας Κύρης, σὲ λαλῶ, τῶν Ἀθηνῶν, ὁ δοῦκας,
ἐξέπεσε ὁ τόπος του κ' ἡ ἀφεντία ὅπου εἶχεν
τοῦ κόντου Γατιέρη τοῦ υἱοῦ ἐκεινοῦ τοῦ κόντου Οὔγγου,
ἐκεινοῦ γὰρ τοῦ ἐπαινετοῦ σρατιώτου ὅπου σὲ λέγω,
ὅστις ἦτον ἐξάδελφος τοῦ μισὶρ Γυῆ ἐκείνου.
Κι ὡς ἦλθεν κ' ἐπαρέλαβεν τὸ Μεγαλοκυρᾶτο,
κ' ἐγίνη δοῦκας Ἀθηνῶν, ἀφέντης κληρονόμος.
Κι ὡς εὗρε ὅτι εἴχασιν ἐλθεῖ ἐτότε οἱ Κατελᾶνοι,
ὅπερ γὰρ τοὺς ἐλέγασιν κ' ἐκράζασιν Κουμπάνια,
ἐκεῖσε εἰς τὸν Ἁλμυρόν, ὅπερ τοὺς εἶχε φέρει
ὁ δοῦκας γὰρ τῶν Ἀθηνῶν, ὁ μισὶρ Γυὶς ἐκεῖνος
εἰς λογισμὸν καὶ συμφωνίες νὰ ἔλθοῦν στὸν Μορέαν,
τὸν τόπον νὰ κερδίσουσι, τὴν ἀφεντίαν νὰ ἐπάρῃ
διὰ τὴν ὁμόζυγον αὐτοῦ ὅπου ἦτον κληρονόμος,
ἐκείνην ὅπου ὠνόμαζαν κ' ἐκράζασιν Μαάττην —
ὁ πρίγκιπας ὁ Τάραντος ἐκράτει τὸ ἰγονικόν της,
τὸ πριγκιπᾶτο Ἀχαΐας μὲ τρόπον ἀδικίας.
Λοιπὸν ὡς ηὕρηκεν ἐκεῖ μισὶρ Γατιέρης ὁ δοῦκας
ὅτι εἴχασιν ἐλθεῖ ⟨ἐκεῖ⟩ ἐκείνη ὁ Κουμπάνια
κ' εἶχαν μετ' αὕτους ἐνομοῦ Τούρκους χιλίους καὶ πλέον,
ἐσυμβιβάστην μετ' αὐτοὺς μὲ συμφωνίες μεγάλες
νὰ μάχωνται τὴν Ρωμανίαν καὶ τὴν Βλαχίαν ἐπάρουν.
Καὶ ὅσον ἐκερδίσασιν τοῦ Δομοκοῦ τὸ κάστρον,
ἐσέβησαν εἰς σκάνδαλα εἰς μάχην γὰρ μεγάλην.
Οἱ Κατελᾶνοι ἐσύμπεφταν δουλωτικὰ εἰς τὸν δοῦκαν·
κ' ἐκεῖνος ἀπὸ ἀλαζονίας, ὡς τὸ ἔχουσιν οἱ Φράγκοι,
κι ἀπὸ κακῆς του γὰρ βουλῆς ὅπερ τοῦ ἐδῶκαν ἄλλοι,
ἐβάλθη κ' ἐπολέμησε· τὸν πόλεμον ἀχάσε,
ἐπιάστην εἰς τὸν πόλεμον, τὴν κεφαλήν του ἐκόψαν,
ἐπῆραν καὶ τὸν τόπον του τὸ Μεγαλοκυρᾶτο,
καὶ εἶναι ἀφέντες σήμερον εἰς αὔτο ἡ Κουμπάνια.
Ὁ πόλεμος ἐγίνετον ἡμέρα γὰρ δευτέρα
στὰς δεκαπέντε τοῦ μηνὸς ὅπερ τὸν λέγουν μάρτιον,
ἐν ἔτει τρέχοντος χρονῶν τῷ ἀπὸ κτίσεως κόσμου,
ἕξι χιλιάδων ἀλλαδὴ κι ὀχτακοσίων χρόνων
καὶ σὺν αὐτοῖς δεκαεφτά, καὶ τῆς ἰνδίκτου ὀγδόης»[1].

[1] Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔκδ. Schmitt, στ. 7263 ἑξ.

Τὸ γαλλικὸν ἀντίστοιχον κείμενον ἔχει ὡς ἀκολούθως: *Et puis que li dux Guis de la Roche fu mors* (δηλ. ὁ Γουΐδων Β' Δελαρός), *si li eschey par heritaige, de par sa mere, le duchiame d'Atthenes. Si en fu dux. Et s'acorda a la Compaigne et les fist venir a la Blaquie. Et puis fi en descort avec la Compaigne a eaux, en la Remyro. Si fu mors et desconfis et desherités par son orgueil en l'an de Nostre Seignor Dieu Ihou Crist a mille III.X. ans, le XVe, jour dou mois de mars, par j. leundi de la VIIIe, indicion*[1].

Εἶναι προφανὴς ἡ πενιχρότης τῆς γαλλικῆς παρεμβολῆς ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς. Προφανὲς εἶναι ἐπίσης ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἀνήκει εἰς πρόσωπον τὸ ὁποῖον γνωρίζει καλύτερον τὰ πράγματα παρ' ὅσον τὸ τοῦ γαλλικοῦ κειμένου. Τὸ τελευταῖον ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ ἐπιτομὴν τοῦ πρώτου, ἀλλὰ καὶ πάλιν χωρὶς κατὰ τρόπον ἀδιαφιλονείκητον νὰ παρέχῃ τὸν Ἁλμυρὸν ὡς πεδίον τῆς μάχης. Ἡ δ' ἐν αὐτῷ σύγχυσις εἶναι καταφανής, ὀφειλομένη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸ ὅτι ἴσως ἡ ἔρις, ἡ descort τοῦ γαλλικοῦ κειμένου, προέβαλεν ὅταν οἱ Καταλανοὶ διέτριβον εἰς τὸν Ἁλμυρόν, πόλιν ὅπου, κατὰ τὸ ἑλληνικὸν Χρονικὸν τοῦ Μορέως, εἶχε καλέσει νὰ ἔλθουν ὁ μέγας δοὺξ Γουΐδων Β' Δελαρός, καὶ τὴν ὁποίαν μὲ πολλὰς ἄλλας εἶχον ἀποσπάσει ἀπὸ τὸ δουκᾶτον τῶν Ν. Πατρῶν. Ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται, ἡ τοιαύτη τοῦ γαλλικοῦ Χρονικοῦ παρεμβολὴ νὰ ὀφείλεται καὶ εἰς παρανόησιν τῆς ὡς ἄνω ἑλληνικῆς.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι σαφῶς ὁ Ἁλμυρὸς ἀναφέρεται ὡς πεδίον τῆς μάχης τόσον ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ Χρονικοῦ ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ. Ἡ μνεία αὕτη γίνεται καὶ πάλιν ἐπ' εὐκαιρίᾳ, παρεμπιπτόντως καὶ συντόμως, διὰ τοῦ στίχου εἰς τὸ ἑλληνικὸν Χρονικόν: «*ἐκεῖνον* (δηλ. τὸν Γατιέρην = Βάλθερον) *ποὺ ἐσκοτώσασιν στὸν Ἁλμυρὸν ἡ Κουμπάνια*»[2], δι' ἰσαρίθμων δὲ λέξεων εἰς τὸ γαλλικόν: «*Qui en la Remyro fu mors des Catellens de le Compaigne*»[3]. Ἡ προσθήκη ἐκείνη ἀνήκει, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ἑλληνικὸν Χρονικὸν τοὐλάχιστον, εἰς ἑτέραν ἢ ἡ προηγουμένη παρεμβολὴ χεῖρα, ἡ δὲ παρανόησις εἶναι προφανὴς εἰς πάντα ὁ ὁποῖος θ' ἀνεγίγνωσκε μὲ προσοχὴν τοὺς στίχους 7263 - 7300, ὅπου οὐδαμῶς παρέχεται ὁ Ἁλμυρὸς ὡς πεδίον τῆς μάχης, καὶ ὅπου οὔτε κἂν ἀφίνεται νὰ ὑπονοηθῇ τοιοῦτό τι.

Τέλος ὁ Μ. Σανοῦδος εἰς τὸ ἔργον του Istoria del regno di Romania φέρει τὸν μαρκίωνα τῆς Βοδονίτσης Ἀλβέρτον Παλλαβιτσίνι, ἕνα ἐκ τῶν εὐγενῶν, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ μεγάλου δουκὸς τῶν

[1] Chronique de Morée (1204 - 1305), ἔκδ. J. Longnon, Paris 1911, § 500, σ. 196.

[2] Ἔκδ. Schmitt, στ. 8010.

[3] Ἔκδ. Longnon, § 548, σ. 218.

Ἀθηνῶν, ὡς πεσόντα εἰς una battaglia all'Armiro dalla Compagnia de Catelani[1].

Ἡ τοιαύτη μαρτυρία τοῦ Σανούδου καὶ ἡ τῆς παρεμβολῆς τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως ὀφείλεται, κατὰ τὴν γνώμην μας, εἰς τὸ ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Ἁλμυρὸς ἦτο ἡ πόλις ἡ ὁποία ἀπέβη τὸ στρατηγεῖον, οὕτως εἰπεῖν, τῶν Καταλανῶν κατὰ τὸν χρόνον τῆς παραμονῆς των ἐν Θεσσαλίᾳ, καὶ ὁ τόπος ὅπου ἐξεδηλώθη ἡ ἔρις.

Αἱ ὡς ἄνω ἱστορικαὶ πηγαί, ἅπασαι τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος, κάμνουν μνείαν τῆς μάχης. Ἐκ τούτων ὁ Μουντάνερ καὶ ὁ Γρηγορᾶς τοποθετοῦν, ὡς ἐλέχθη, ταύτην νοτίως τῶν Θερμοπυλῶν εἰς πεδίον ἐγγὺς τῶν Ἀθηνῶν ὁ μέν, εἰς τὴν Βοιωτίαν παρὰ τὸν Κηφισσὸν ὁ δέ. Ἐκ τῶν ἄλλων τόσον ὁ Σανοῦδος ὅσον καὶ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως τὴν τοποθετοῦν παρὰ τὸν Ἁλμυρόν· πράττουν ὅμως τοῦτο κατὰ τρόπον, ὡς ἐτονίσαμεν, ἐντελῶς παρεμπίπτοντα, ἐνῷ δηλ. ὁμιλοῦν περὶ ἐντελῶς ἄλλων πραγμάτων. Συνεπῶς τὴν προσοχήν μας θὰ συγκεντρώσουν αἱ δύο πρῶται πηγαὶ καὶ μάλιστα ὁ Γρηγορᾶς. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους ἐρευνητάς, ἐξαιρουμένων δύο. Ὁ Buchon[2], ὁ Finlay[3], ὁ Hopf[4], ὁ Παπαρρηγόπουλος[5], ὁ Gregorovius[6], ὁ Λάμπρος[7], ὁ Miller[8], ὁ Schlumberger[9], ὁ Setton[10], ὁμιλοῦν περὶ μάχης τοῦ Κηφισσοῦ, ἀκολουθοῦντες τὰ δεδομένα τοῦ Γρηγορᾶ. Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν ὁ Νεροῦτσος[11] καὶ ὁ Γιαννόπουλος[12]. Οὗτοι προσδώσαντες ἰδιάζουσαν βαρύτητα εἰς τὰ ὡς ἄνω δεδομένα τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως καὶ τοῦ Σανούδου ὑπεστήριξαν, ὅτι ἡ μάχη συνεκροτήθη παρὰ τὸν Ἁλμυρόν.

[1] Marino Sanudo Torsello, Istoria del Regno di Romania, ἐν Ch. Hopf, Chroniques grécoromanes, σ. 125.

[2] J. A. Buchon, Nouvelles recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies, Paris 1845, τ. Α', σ. 366 - 367.

[3] A History of Greece (146 - 1864), ἔκδ. Tozer, Oxford 1877, τ. Δ', σ. 149 - 150.

[4] Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit (τ. 85 καὶ 86 τῆς Allgem. Encyklopädie τῶν Ersch καὶ Gruber), σ. 391.

[5] Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους (ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη), τ. Ε', μ. Α', σ. 162.

[6] Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 38 ἑξ.

[7] Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τ. ΣΤ', σ. 488 ἑξ.

[8] Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 324.

[9] Expédition des «Almugavares» ou routiers Catalans en Orient (1302 - 1311), Paris 1902, σ. 377.

[10] Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 7 - 12.

[11] Τάσσου Δημητρίου Νεροῦτσου, Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, ἐν ΔΙΕΕΕ, τ. Δ' (1892), σ. 127 ἑξ.

[12] Ν. Γιαννοπούλου, Οἱ δύο μεσαιωνικοὶ Ἁλμυροί, ἐν Ἐπετηρ. Φιλ. Συλλόγου Παρνασσός, ἔτ. Η' (1904), σ. 75 ἑξ.

Ἄς ἴδωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὸ χωρίον τοῦ Γρηγορᾶ. Οἱ Καταλανοὶ συνάψαντες σπονδὰς μὲ τὸ δουκᾶτον τῶν Νέων Πατρῶν καὶ λαβόντες κατὰ τὴν συμφωνίαν ὁδηγοὺς διῆλθον τὰ « μετὰ τὴν Θετταλίαν ὄρη »[1]. Ἡ ὕπαρξις ὅρου ἐν τῇ συνθήκῃ ἐκείνῃ περὶ παροχῆς ὁδηγῶν δὲν δύναται ἄλλως πως νὰ ἑρμηνευθῇ, εἰμὴ διὰ τῆς σκέψεως, ὅτι οἱ Καταλανοὶ προετίθεντο νὰ διαβοῦν τὰ μετὰ τὴν Θεσσαλίαν ὄρη, τὰ ὁποῖα, ὡς γνωστόν, εἶναι ὁ Τυμφρηστός, τὰ Βαρδούσια, ἡ Γκιώνα, ἡ Οἴτη καὶ ἡ Ὄθρυς διὰ μέσου ὄχι τῶν συνήθων καὶ βεβαίως γνωστῶν διόδων. Πράγματι ἡ κάθοδος πρὸς Νότον διὰ τῶν συνήθων διόδων δὲν εἶχεν ἀνάγκην, ἀναμφιβόλως, ὁδηγῶν καὶ μάλιστα διὰ ρητοῦ ὅρου συνθήκης παρασχεθησομένων. Ἄλλως τε οἱ Καταλανοὶ θὰ εἶχον ἤδη γνωρίσει αὐτὰς ἀγωνιζόμενοι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς ἐναντίον τοῦ δουκάτου τῶν Ν. Πατρῶν. Γνωσταὶ δίοδοι εἶναι αἱ διὰ Ὄρθρυος ἀπὸ Θεσσαλίας εἰς Φθιώτιδα ἄγουσαι. Αὗται δὲ μὲ τοὺς Καταλανοὺς δεσπόζοντας τοῦ Ἁλμυροῦ καὶ τοῦ Δομοκοῦ δὲν ἀπῄτουν ὁδηγούς. Παρόμοιος ὅρος ἄγει ἡμᾶς πρὸς τὸ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν αὐτῷ ἐνυπῆρχε καὶ ἡ ἄδεια διελεύσεως διὰ ἐδαφῶν, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον εἰς τὸ δουκᾶτον τῶν Ν. Πατρῶν. Τοιαῦτα δὲ ἐδάφη δὲν ἦσαν ἄλλα ἀπὸ τὰς ὑπὸ τῶν ὡς ἄνω ὀρέων, πλὴν τῆς Ὄθρυος, δεσποζομένας περιοχάς. Ἀνάγκη ὁδηγῶν ὑπῆρχε διὰ τὴν διέλευσιν διὰ μέσου ἀγνώστων εἰς ξένους ὀρεινῶν διαβάσεων. Μὲ τὸν μέγαν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν κατέχοντα τὸ Ζητοῦνι καὶ τὴν Βοδονίτσαν, ὀχυρὰς θέσεις ἐπὶ τῆς ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον κεντρικῆς καὶ γνωστῆς ὁδοῦ, ἡ πρὸς Νότον διείσδυσις τῶν Καταλανῶν δὲν ἦτο δυνατὴ εἰμὴ διὰ τῶν ὀρεινῶν καὶ δυτικῶς τῆς ὁδοῦ ἐκείνης κειμένων ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον διαβάσεων τῶν μνημονευθέντων ὀρέων. Αἱ διαβάσεις αὐταὶ κατατείνουν τόσον πρὸς τὴν κοιλάδα τῆς Γραβιᾶς ὅσον καὶ πρὸς τοὺς ἐπὶ τῶν βορείων ἀκτῶν τοῦ Κορινθιακοῦ λιμένας, τῆς Ἰτέας (Σαλώνων), τῆς Ἐρατεινῆς (Βιτρινίτσας) καὶ τῆς Ναυπάκτου. Ἦσαν καὶ εἶναι αἱ δίοδοι ἐκεῖναι διὰ τῶν ὁποίων εἶναι ἐφικτὴ ἡ ὑπερφαλάγγισις τῶν στενῶν τῶν Θερμοπυλῶν.

Ὁ Γρηγορᾶς λέγει, ὅτι οἱ Καταλανοὶ διέβησαν τὰς Θερμοπύλας. Τοῦτο κάμνει ὁμιλῶν γενικῶς. Ὡς εἴπομεν, ἡ διέλευσις διὰ τῶν Θερμοπυλῶν, μὲ τὸν μέγαν δοῦκα κύριον τῆς Βοδονίτσης πρὸ παντός, θὰ ἦτο ἂν μὴ ἀδύνατος ὁπωσδήποτε δυσχερὴς καὶ ἐπικίνδυνος. Ὁ Γρηγορᾶς θὰ ἦτο ἀκριβέστερος, ἐὰν ἔλεγεν, ὅτι ἐκεῖνοι διέβησαν τὰ στενὰ τῆς Οἴτης. Τοιαῦτα δὲ δὲν εἶναι μόνον τὰ εὐρέως ἐν τῇ ἱστορίᾳ γνωστὰ τῶν Θερμοπυλῶν, ἀλλὰ καὶ αἱ ΒΔ τούτων διαβάσεις ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ ἀκριβῶς ἡ ὁδὸς ἡ ὁποία τότε μὲν ἦγεν ἀπὸ Ὑπάτης διὰ τῶν ΝΑ ὑπωρειῶν τῆς Οἴτης πρὸς τὸ Σιδερόκαστρον[2] καὶ πρὸς τὴν κοιλάδα τῆς Γραβιᾶς, σήμερον δὲ συνδέει τὰ χωρία

[1] Ἔνθ' ἀνωτ., VII 7, σ. 251, 9.
[2] Ἰδ. ἡμετέραν περὶ Σιδεροκάστρου μελέτην ἐν ΕΕΒΣ 10 (1933), 72-82.

Μεξᾶτες, Φραντζῆ, Δύο Βουνά, Γαρδικάκι, ὡς καὶ ἡ ἑτέρα ἐκείνη, ἡ καθ' αὐτὸ ὀρεινή, ὁδὸς ἡ συνδέουσα τὴν περιοχὴν τῶν πηγῶν τοῦ Σπερχειοῦ μὲ τὴν περιοχὴν τῶν πηγῶν τοῦ βοιωτικοῦ Κηφισσοῦ καὶ τὴν κοιλάδα τῆς Γραβιᾶς. Ἡ τελευταία αὕτη συνδέει σήμερον τὰ χωρία τῆς ὀρεινῆς Φθιώτιδος, Γαρδίκι, Κολοκυθιάν, Μάρμαρα, Ἀνατολήν, Δάφνην, πρὸς τὰ χωρία τῶν πηγῶν τοῦ Μόρνου, Μαυρολιθάρι, Μουσουνίτσαν, Στρώμην καὶ τὰ τῶν πηγῶν τοῦ μνημονευθέντος Κηφισσοῦ, Καλοσκοπήν, Καστέλλι, Γραβιάν. Εἶναι δὲ αἱ ὁδοὶ αὗται ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ἠκολούθησαν πάλαι ποτὲ οἱ Γαλάται διὰ νὰ ὑπερφαλαγγίσουν τοὺς προασπίζοντας τὰ στενὰ τῶν Θερμοπυλῶν Ἕλληνας. Μόνον διὰ τὰς διαβάσεις ἐκείνας ἦσαν ἀπαραίτητοι οἱ ὁδηγοί.

Καθ' ἡμᾶς, λοιπόν, οἱ Καταλανοὶ ἀκολουθήσαντες τὰς διαβάσεις ἐκείνας κατῆλθον εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ ἄνω ροῦ τοῦ βοιωτικοῦ λεγομένου Κηφισσοῦ, τῆς ὡς κοιλάδος τῆς Γραβιᾶς σήμερον γνωστῆς. Ἐκεῖ καὶ ἀκριβῶς εἰς τὰ ὅρια Φωκίδος καὶ Λοκρίδος ἐστρατοπέδευσαν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ, ὡς τοῦτο ἄλλως τε λέγεται καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Γρηγορᾶ[1]. Τὸ σημεῖον ἐκεῖνο εὑρίσκεται εἰς τὸ ὕψος καὶ ὄπισθεν τοῦ στενοῦ τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τῆς μεσαιωνικῆς Βοδονίτσης, καὶ ὅπου καθ' ἡμᾶς ἔλαβε χώραν ἡ μάχη.

Ἡ διὰ μέσου τῶν ὀρεινῶν διαβάσεων μετακίνησις ἐκείνη δέον νὰ ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1311. Εἰς τὴν ἄποψιν αὐτὴν μᾶς ἄγουν δύο τινά: Ἐὰν οἱ Καταλανοὶ εἶχον ἤδη ἐνωρίτερον στρατοπεδεύσει εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Γραβιᾶς, ὁ μέγας δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν δὲν θὰ εἶχε λόγον νὰ συγκεντρώσῃ ἢ καὶ νὰ μετακινήσῃ, ὡς εἴδομεν, τὰς δυνάμεις του πρὸς τὸ Ζητοῦνι. Τοιοῦτό τι ἄλλως τε, ἡ κίνησις δηλ. στρατιωτικῶν σχηματισμῶν πρὸς Βορρᾶν διὰ μέσου περιοχῆς ἐλεγχομένης ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου, θὰ ἦτο λίαν ἐπικίνδυνον. Τοῦτο ἰσχύει ἔτι μᾶλλον, ἐὰν ἠθέλομεν δεχθῇ στρατοπέδευσιν τῶν Καταλανῶν εἰς σημεῖον τοῦ ροῦ τοῦ ποταμοῦ κείμενον νοτιώτερον τοῦ ὑφ' ἡμῶν ὑποδεικνυομένου. Τοιοῦτο δὲ σημεῖον δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἦτο ἄλλο ἀπὸ τὸ πεδίον τὸ ἀναπτυσσόμενον ἀνατολικῶς τῆς Τιθορέας καὶ δυτικῶς τῆς Ἐλατείας. Τὸ σημεῖον ὅμως ἐκεῖνο ἐλέγχει ἀπολύτως τὴν ὁδὸν ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν, ἀπὸ τῆς Βοιωτίας διὰ τῆς Λοκρίδος πρὸς τὰ στενὰ τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τὴν Φθιώτιδα. Ἐξ ἄλλου ἀδυνατοῦμεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ Καταλανοὶ ὄντες κύριοι πόλεων καὶ ὀχυρῶν τῆς νοτίου Θεσσαλίας θὰ ἐγκατέλειπον αὐτὰ διὰ νὰ διέλθουν χειμῶνα ἐστρατοπεδευμένοι εἰς ἀνοικτὸν χῶρον, εἰς τὸ ὕπαιθρον, καὶ ἐν τῷ μέσῳ ὀχυρῶν θέσεων, ὡς ἦσαν ἡ Βοδονίτσα καὶ τὰ Σάλωνα, τῶν ἀντιπάλων των[2].

Ἡ ρῆξις μεταξὺ δουκὸς καὶ Καταλανῶν ἔλαβε χώραν καθὼς ἀπὸ τὴν

[1] Ἔνθ' ἀνωτ., VII 7, σ. 251, 9-11.
[2] Διαχείμασιν (1310-1311) ἐν νοτίῳ Θεσσαλίᾳ δέχεται καὶ ὁ Gregorovius, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 33 ἑξ.

συνδρομὴν πλείστων δεδομένων συνάγεται, τὸ φθινόπωρον τοῦ 1310. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ φθινοπώρου καὶ τὸν ἐν συνεχείᾳ χειμῶνα διῆλθον ὁ μὲν δοὺξ παρασκευαζόμενος[1], οἱ δὲ Καταλανοὶ εἰς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν σεβαστοκράτορα τῶν Ν. Πατρῶν Ἰωάννην Β', παραμένοντες εἰς τὴν νότιον Θεσσαλίαν (Ἁλμυρὸν κἀλλ.).

Ὁ Γρηγορᾶς τέλος παρέχει χρονολογικῶς καὶ ἄλλως πως συγκεχυμένα τὰ πράγματα. Ἐν σελ. 251, 7 - 8 λέγει: « *ἅμα ἦρι τά τε χρήματα καὶ πομποὺς παρ' αὐτῶν* (δηλ. τοῦ δουκάτου Ν. Πατρῶν) *εἰληφότες ὑπερβάλλουσι* (οἱ Καταλανοὶ) *τὰ μετὰ Θεσσαλίαν ὄρη...* » καὶ στρατοπεδεύουν παρὰ τὸν Κηφισσὸν εἰς τὴν Λοκρίδα. Ἐν συνεχείᾳ, ἀφοῦ ὡμίλησε περὶ τῶν προετοιμασιῶν τοῦ μεγάλου δουκός, αἱ ὁποῖαι παρετάθησαν καθ' ὅλον τὸ φθινόπωρον καὶ τὸν χειμῶνα, ἐπάγεται: *Ἔαρος μὲν οὖν ἐπιγενομένου διαβάντες οἱ Καταλανοὶ τὸν Κηφισσὸν κατεστρατοπέδευσαν περὶ τὴν Βοιωτίαν οὐ πόρρω τοῦ ποταμοῦ, αὐτοῦ που συστῆναι τὸν πόλεμον περιμένοντες* ». Δηλ. οἱ Καταλανοὶ διέτριψαν ἐν Λοκρίδι ἐπὶ ἓν ὁλόκληρον ἔτος. Ἀλλὰ τοιαύτην ἐκδοχὴν οὐδαμῶς ἐπιτρέπει ἡ ἀλληλουχία τῶν γεγονότων.

Οἱ Καταλανοὶ εἰς τὸ νέον αὐτῶν κατὰ τὸν Γρηγορᾶν ἐν Βοιωτίᾳ στρατόπεδον, ὅπου διὰ νὰ φθάσουν δὲν ἐχρειάζοντο περισσότερον ἀπὸ τὸ πολὺ δύο ἡμερῶν πορείαν, « *ἀκηκοότες δ' ὅσον οὐδέπω τοὺς πολεμίους ἐφεστήξοντας ἀροῦσι μὲν τὴν γῆν ἐκείνην ἅπασαν, ἔνθα συστῆναι τὸν πόλεμον ἔγνωσαν, ἔπειτα περιταφρεύσαντες καὶ διώρυχας ἀνοίξαντες ἐκ τοῦ ποταμοῦ ὅλον ἀρδεύουσι τὸ πεδίον οὕτω πλουσίως, ὥστε ἐλλιμνάζειν καὶ ἀνίσχυρον τὴν βάσιν τῶν ἵππων ποιεῖν...* »[2]. Πρόκειται, ὡς ἐκ τῶν Τακτικῶν εἶναι γνωστόν, περὶ ὀχυρώσεως στρατοπέδου[3]. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ μέχρις ἐδῶ διέπονται ὑπὸ λογικῆς τινος σειρᾶς, ὄχι ὅμως καὶ τὰ ἐν συνεχείᾳ.

Καὶ πράγματι κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Γρηγορᾶ οἱ Καταλανοὶ μὲ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἔαρος ἐγκατέλειψαν τὸ ἐν Λοκρίδι καὶ παρὰ τὸν Κηφισσὸν στρατόπεδόν των διὰ νὰ μετακινηθοῦν πρὸς Νότον καὶ διὰ νὰ ἐπιτελέσουν τὰ ὡς ἄνω, δηλ. νὰ στρατοπεδεύσουν ἐν Βοιωτίᾳ ὄχι καὶ πάλιν μακρὰν τοῦ Κηφισσοῦ. Μετὰ παρέλευσιν ὅμως ἑνὸς καὶ ἡμίσεος μηνός, « *μεσοῦντος ἔαρος* », κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Γρηγορᾶ[4], δηλ. περὶ τὰ μέσα Ἀπριλίου, « *ἐφίσταται καὶ ὁ τῆς χώρας ἀρχηγὸς πολὺν ἐπαγόμενος στρατὸν... θεασάμενος γὰρ τὸ πεδίον πολλῇ τῇ χλόῃ τῆς πόας κατάκομον καὶ μηδὲν τῶν γεγονότων ὑπονοήσας βοῇ καὶ παρακελεύσματι...* »[5]. Ἀλλ' ἐρωτητέον, ἦτο δυνατὸν ἔκτασις,

---

[1] Γρηγορᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., VII 7, σ. 252, 7 - 8.
[2] Αὐτόθι, σ. 252, 15 ἑξ.
[3] Πβλ. ἡμετέραν μελέτην Περὶ ἀπλήκτου ἐν ΕΕΒΣ 17 (1941) σ. 155.
[4] Ἔνθ' ἀνωτ., VII 7, σ. 252, 22.
[5] Αὐτόθι, σ. 253, 7 ἑξ.

ἀρωθεῖσα κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου, ἔστω καὶ σπαρεῖσα, νὰ ἐκαλύπτετο διὰ χλόης ἐντὸς ἑνὸς καὶ ἡμίσεος μηνός. Θεωροῦμεν τοῦτο ἀδύνατον. Ἄλλως τε, ὡς γνωρίζομεν τοῦτο ἄλλοθεν, ἡ μάχη συνήφθη τὴν 15ην Μαρτίου. Εἰς τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο τοῦ λόγου ἐνυπάρχει πολλὴ σύγχυσις καὶ ἀνάλογος φαντασία τοῦ Γρηγορᾶ. Συγχέει προφανῶς βασικὰς ἀρχὰς ὀχυρώσεως στρατοπέδου πρὸς εἰδήσεις συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας τὸ κατάφρακτον ἱππικὸν τῶν Φράγκων βυθισθὲν κατὰ τὴν ἐπέλασίν του ἐναντίον τῶν Καταλανῶν εἰς τὴν μαλακὴν πρὸ τῶν γραμμῶν ἐκείνων γῆν ἐξωντώθη. Ἡ τοιαύτη ἀχρήστευσις ἱππικοῦ εἶναι κατανοητὴ ἐκ μέρους οἱουδήποτε, ὁ ὁποῖος ἔχει διασχίσει ἔφιππος πεδινὰ ἐδάφη κατὰ παρέκκλισιν ἐκ τῆς πεπατημένης ὁδοῦ, καὶ ἰδίᾳ κατὰ περίοδον ἀφθόνων βροχῶν. Τὰ τοιαῦτα δὲ ἐδάφη ὑπὸ τὴν ἀνοιξιάτικην μάλιστα πρασινάδα ἀποτελοῦν πραγματικὴν παγίδα διὰ τὸν ἀγνοοῦντα ταῦτα ἔφιππον.

Τοιαῦτα ὅμως ἐδάφη δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ φθάσωμεν ἀναζητοῦντες εἰς τὴν γειτονίαν τῆς Κωπαΐδος. Ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὸν ἄνω ροῦν τοῦ βοιωτικοῦ Κηφισσοῦ, καὶ ἀκριβέστερον εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Γραβιᾶς. Ἐκεῖ, νομίζομεν, δέον ν' ἀναζητηθῇ τὸ σημεῖον στρατοπεδεύσεως τῶν Καταλανῶν καὶ τὰ πεδίον τῆς μάχης. Ἐκεῖ πράγματι ἀπαντοῦν δύο τοπωνύμια, τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἐνεπίγραφα, τρόπον τινά, μνημεῖα προσδιορίζοντα τὸ πεδίον τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος μάχης. *Μεγαλοκύρι* εἶναι τὸ ἕν, *Καβαλλάρη ὁ Κάμπος* τὸ ἄλλο. Μεγαλοκύρι (τὸ) καὶ Καβαλλάρη ὁ Κάμπος εἶναι τὸ ὄνομα δύο θέσεων συνεχομένων καὶ παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ἄνω ροῦ τοῦ Κηφισσοῦ κειμένων. Αἱ θέσεις ἐκεῖναι ἀναπτύσσονται κατὰ τὸ πλέον ὁμαλὸν καὶ ἀναπεπταμένον σημεῖον τῆς πεδιάδος τῆς Γραβιᾶς. Εἶναι πρόσφοροι πρὸς στρατοπέδευσιν, καθ' ὅσον προσδιορίζονται ὑπὸ τῆς κοίτης τοῦ Κηφισσοῦ καὶ τοῦ εἰς αὐτὸν χυνομένου παραποτάμου Ἀποστολιᾶ. Εἶναι ἐγγὺς τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ τῆς Λιλαίας καὶ διατέμνονται ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν - Θεσσαλονίκης. Ἀμφότεραι αἱ γόνιμοι ἐκεῖναι ἐκτάσεις ἀνήκουν εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἀμφικλείας.

Εἰς τὰ δύο ἐκεῖνα τοπωνύμια ἐπιζῇ μέχρι σήμερον ἡ ἀνάμνησις τῆς ἐξοντώσεως τοῦ μεγάλου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ὑπηκόων του Ἑλλήνων ἦτο γνωστὸς ὡς *μέγας - μεγάλος Κύρις*[1]. Ἡ δημιουργία

---

[1] Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στίχ. 1553 ἑξ.:

Κι ἐκεῖνος γὰρ ὡς εὐγενὴς καὶ ρῆγας ὅπου ἦτον,
τοῦ ἔδωκεν κ' ἐχάρισεν τῆς Ἀθηνοῦ τὸ ὁμάντζο·
Μέγαν Κύρην τὸν ἔλεγαν, οὕτως τὸν ὠνομάζαν
ἐκεῖνον ὅπου ἀφέντευεν ἐτότε τὴν Ἀθήναν·
ἐκ τῶν Ἑλλήνων τὸ εἴχασιν τὸ ὄνομα γὰρ ἐκεῖνο.

Ἰδ. καὶ στ. 7241 - 7242.

μισὶρ Γυλιάμου ἐκεινοῦ τῶν Ἀθηνῶν τοῦ δοῦκα,
Μέγαν Κύρην τὸν ἔλεγαν, ὄνομα τῶν Ἑλλήνων.

δὲ τοπωνυμίων συνεπείᾳ συγκλονιστικοῦ τινος συμβάντος, ὡς ἰσχύει εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, δὲν ἀποτελεῖ τι τὸ πρωτοφανὲς καὶ ἀσύνηθες. Ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γῆς δὲν στερεῖται τοιούτων.

Πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ μας θὰ παραθέσωμέν τινα. *Αἰγαῖον*, *Ἑλλήσποντος*, *Μυρτῷον* κἄλλ. εἶναι ὀνόματα τόπων, τὰ ὁποῖα ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ μυθολογία συνέδεσε πρὸς συμβάντα εἰς πρόσωπα (Αἰγεύς, Ἕλλη, Μυρτίλος).

Ἡ περίφημος ἐν Ἰταλίᾳ λουτρόπολις *Βαΐαι* ὀφείλει τὸ ὄνομά της εἰς τὸ ὅ,τι ἐκεῖ εἶχε ταφῆ ὁ ναύκληρος τοῦ Ὀδυσσέως Βαῖος ἢ Βάϊος.

Συμφώνως πρὸς τὰ λεγόμενα τοῦ Πλουτάρχου[1] ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἀκόμη διεσώζετο παρὰ τὸν Κηφισσὸν δρῦς «τοῦ Ἀλεξάνδρου καλουμένη», πρὸς ἣν τότε (δηλ. κατὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην) κατεσκήνωσεν ἐκεῖνος.

Εἰς ἀπόστασιν πορείας μιᾶς ἡμέρας ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ἔκειτο πόλις κατὰ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα φέρουσα τὸ ὄνομα *Ταφόσιρις*, καθόσον αὐτόθι κατὰ τὴν παράδοσιν εἶχε ταφῆ ὁ Αἰγύπτιος θεὸς Ὄσιρις[2].

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Σταυροῦ Χαλκιδικῆς μαρτυρεῖται τοπωνύμιον *Περιπίδης*. Τοῦτο ἐσχετίσθη πρὸς τὸν ἐκεῖ που τάφον τοῦ Εὐριπίδου[3].

Μήπως ἡ ἀνάμνησις τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος δὲν ἐπέζη μεταξὺ τῶν πέριξ γεωργῶν ἑπτακόσια σχεδὸν ἔτη βραδύτερον;[4]

Λογγίνου φοσσᾶτον ἀπαντᾷ ὡς τοπωνύμιον εἰς τὴν χώραν τῶν Τζάνων, διότι ἐκεῖ, καθ' ἃ παραδίδει ὁ Προκόπιος[5], ὁ στρατηγὸς τοῦ Βυζαντίου Λογγῖνος «*στρατεύσας ἐπὶ Τζάνους ποτὲ τῇδε πεποίηται τὸ στρατόπεδον*».

Τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου *Ἅγιοι Δέκα* τῆς Κρήτης ἀποδίδεται εἰς τὴν αὐτόθι θανάτωσιν καὶ ταφὴν τῶν δέκα μαρτύρων ἐπὶ αὐτοκράτορος Δεκίου[6].

Αἱ *Βλαχέρναι* τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὀφείλουν τὸ ὄνομά των κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Ἰωσὴφ Γενεσίου[7] εἰς τὸ ὅτι ἐκεῖ ἐθανατώθη Σκύθης τις Βλαχέρνος λεγόμενος.

Τὸ τοπωνύμιον *Βουλγαρόφυγον* ἐν Θράκῃ, γνωστὸν ἀπὸ τὴν παρ' αὐτὸ μεταξὺ Συμεών, βασιλέως τῶν Βουλγάρων, καὶ τῶν βυζαντινῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων μάχην (896), ἀσφαλῶς εἰς πολεμικόν τι γεγογὸς θὰ ὀφείλεται.

Παρὰ τοὺς Φιλίππους καὶ ἀκριβέστερον παρὰ τὴν πηγὴν τοῦ χωρίου

---

1 Ἀλέξανδρος, κ. 9.

2 Π ρ ο κ ο π ί ο υ, Περὶ κτισμ., VI 1, § 12.

3 Ἰδ. ἄρθρ. Makedonia τοῦ Geyer ἐν Pauly-Wissowa, RE., XIV 1, 678.

4 Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, Λόγοι καὶ Ἄρθρα, Ἀθῆναι 1902, σ. 353.

5 Περὶ κτισμ. III, 6, § 23-24.

6 Ἰδ. ἄρθρον Δέκα Ἅγιοι Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, ἐν Ἐγκυκλ. Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη.

7 Βασιλειῶν IV, ἐν M i g n e, P.G. 109, σ. 1100.

Χλεμπίνα ἐπὶ αὐτοκράτορος Νικ. Βοτανειάτου (1078-1081) ἐξωρύχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ ἀποστάτου στρατηγοῦ Βασιλακίου. Κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τῆς Ἄννης Κομνηνῆς ἐκ τοῦ γεγονότος ἐκείνου «*καὶ μέχρι τῆς δεῦρο ἡ Βασιλακίου πηγὴ κέκληται*»[1]. Ἐκεῖ κατὰ μαρτυρίαν Ἑνετοῦ πρεσβευτοῦ περιγράφοντος ταξείδιόν του πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν (1591) ἐσώζετο χωρίον *Βασιλάκη* ὀνομαζόμενον[2].

Εἰς χάρτην τῆς Κρήτης τοῦ ἔτους 1593 ἀπαντᾷ ὄνομα ποταμοῦ ἀνατολικῶς τοῦ Χάνδακος (Ἡρακλείου) *Καρτερός*[3]. Τὸ ὄνομα σώζεται μέχρι σήμερον ἀκόμη. Ἀνάγεται δὲ εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν Βυζαντινῶν ἐναντίον τῶν καταλαβόντων τὴν νῆσον Ἀράβων καὶ ἀκριβέστερον εἰς τὴν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν τῶν Κιβυρραιωτῶν Κρατερὸν ἐκστρατείαν ἐπὶ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Β'.

Λαχανᾶς καὶ *Μπατᾶδες* εἶναι τοπωνύμια παρὰ τὴν Ἀγχίαλον, τὰ ὁποῖα ἡ αὐτόθι παράδοσις συνδέει πρὸς τὸν θάνατον ὁμωνύμων Βυζαντινῶν στρατηγῶν πεσόντων ἐκεῖ εἰς ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Βουλγάρων.

Τοῦ «*Γαβρᾶ ραχὶν*» τοπωνύμιον ἐν Πόντῳ σχετίζεται πρὸς πολεμικὸν συμβὰν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν ὁμωνύμου στρατηγοῦ[4].

Φισκάρδον εἶναι τὸ ὄνομα λιμένος καὶ ἀκρωτηρίου κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς Κεφαλληνίας. Τοῦτο ἀποδίδεται εἰς τὸν αὐτόθι ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ τρομεροῦ ἐκείνου Νορμανδοῦ ἡγεμόνος τῆς Κάτω Ἰταλίας Ροβέρτου Γυισκάρδου (1085).

Ὁμοίων περιπτώσεων δὲν στερεῖται καὶ ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ ἱστορία. Θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν μνείαν μιᾶς μόνον. Παρὰ τὸ χωρίον Γόλιανη τῆς Εὐρυτανίας ἀπαντᾷ σήμερον ἀκόμη τοπωνύμιον *Λιβίνι*. Τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὴν ἐκεῖ κατὰ τὸν 17ον αἰ. νίκην τοῦ ἁρματωλοῦ Λιβίνη ἐναντίον τῶν Τούρκων[5].

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Τ. ΚΟΛΙΑΣ

---

1 Ἔκδ. Reifferscheid I 9, σ. 34, 15.

2 Κ. Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, Μνημεῖα Μακεδ. Ἱστορίας, 1947, σ. 138.

3 Κ. Σ ά θ α, Μνημεῖα Ἑλλην. Ἱστορίας, τ. Β', τὸν προτασσόμενον χάρτην.

4 Ἀρχ. Πόντου 11/1941, σ. 29.

5 Π α π α ρ ρ η γ ο π ο ύ λ ο υ, Ἱστορία Ἑλλην. Ἔθνους, ἔκδ. 1926, τ. Ε', μ. Β', σ. 186.

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

NOTES ON COLLECTIONS OF MANUSCRIPTS IN GREECE

The following notes were made during a visit to Greece in 1951-2. All are based on extremely brief and hurried visits to the libraries described, in none of which was it possible for me to do even a full day's work. Consequently it was often impossible for me to spare the time to count pages, and none of my estimates of date is more than a snap judgment. If an apology be required for the publication of such imperfect work, it must be that imperfect information seems better than none.

Beside the particular acknowledgments, made below, to local authorities, it is my privilege and duty to express my indebtedness to the late Archbishop of Athens, His Beatitude Spyridon, who authorized my visits to so many of the monasteries under his jurisdiction, and to the United States authorities established under the Fulbright Act, who made possible my work in Greece.

Cephalonia

Of the monastery libraries previously described, I visited only that of St. Gerasimus, where I hoped to see the unedited apocryphal material which reportedly followed the *Questions and Answers* of Maximus Confessor in a 16th c. MS. The library was in excellent condition, I found without difficulty what seemed to be the MS described, but the *Questions and Answers* were followed by various ascetic tracts and I could find no apocrypha nor pseudepigrapha.

My warmest thanks are due to the Rt. Rev. Hierotheos, Metropolitan of Cephalonia, whose extraordinary kindness and hospitality have made my memory of my visit to his island among the happiest of all I brought from Greece. It is only by reason of his friendly and active assistance that reports on the following monasteries can be made:

Hiera Mone tou Hagiou Andreou: No MSS.

Hiera Mone Sislōn (Hyperagias Theotokou):

1. XVIII c., paper, 248×155 mm., 44 ff., Ἀκολουθία καὶ βίος τοῦ ἱερομάρτυρος Μοδέστου.

2. XVII c., paper, 210×160, 157 ff., Κανόνες ἑσπερινῶν διαφόρων ἑορτῶν. Elegant hand, fine binding in Arabic style but with Christian motifs.

Hiera Mone tōn Themátōn (Hyperagias Theotokou):

1. XV c., paper, 244×175, 177 ff., Nomokanon.

2. XVIII-XIX c., paper, 204×140, c. 200 ff.

a. Nomokanon, XVIII c. hand.

b. 21 blank folia.

c. ἐγχειρίδιον περὶ τῶν συνηκεσιῶν (sic). Same hand as above.

d. κεφαλαῖον ις´ περὶ τοῦ συνεχῶς κοινωνεῖν ἅπαντας τῶν φρικτῶν μυστηρίων. Slightly later hand. 19 ff.

e. διήγησις πάνυ ὀφέλιμος Μακαρίου μοναχοῦ. XIX c. hand.

f. κεφάλαια συμεὼν θεσσαλονίκης. Different hand. 4 ff.

g. Γρηγορίου τοῦ θεολόγου. Same hand as the διήγησις Μακαρίου. Dated 1824.

h. A few small sections in various hands.

3. XVIII c., paper, 295×200, 264 ff. Beautiful hand. τοῦ σοφωτάτου κυρίου Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλέως εἰς φιλοσοφίαν προδιοίκησεις (sic). Last page reads τέλος τῶν ὀκτὸ τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως βιβλίων, ἐτελειώθη ἐν ἔτει αψμς (=1746).

4. XVIII c., paper, 295×200, c. 200 ff., same hand as above. Title page lost; first f. numbered 2. It contains a diagram illustrating the divisions of the ψυχικαὶ δυνάμεις (αἱ μὲν φυτικαί, αἱ δὲ ζωτικαὶ καὶ ὀρεκτικαί, αἱ δὲ γνωστικαὶ καὶ διανοητικαί).

Last page reads ἐτελειώθη ἐν ἔτει αψμε.

5. XVIII c., paper, 295×200, c. 200 ff., same hand as above. Beginning lost. Last page reads τέλος τῶν τριῶν τῆς... κ..ς ψυχῆς πραγματείας βιβλίων, ἐτελειώθη κατὰ τὸ αψμη ἔτος.

6. XVIII c., paper, 295×200, c. 150 ff., same hand as above Beginning lost, first f. numbered 4.

7. XVIII c., paper, 190×140, c. 100 ff., ecclesiastical music.

8. XVIII c., paper, 170×108, c. 50 ff., ecclesiastical music.

9. XIX c., paper, 220×145, 31 pp. (numbered), Ἀκολουθία εἰς τὸν ἑσπερινὸν τῆς ἑορτῆς τῆς μονῆς.

It must be remembered that these notes were made before the terrible earthquake of a few years ago, which may have damaged or destroyed a number of these monasteries.

Dimitsane

The library is excellently kept and easily available in the public school. The official librarian, T. Gritsopoulos, is now in Athens, at the National Archives; visitors should bring a letter from him. My thanks are due to the local authorities who permitted me, even

without such authorization, to examine the collection. A catalogue has been published by Mr. Gritsopoulos in the Epeteris Hetaireias Byzantinon Spoudon 22 (1952) 183 ff. (MSS 1-68), and 24 (1954) 230 ff. (MSS 69-169). The following notes are intended to supplement that catalogue, of which, as its author remarked (p. 186), the comments were necessarily limited by considerations of space.

MS. 2: Add to the table of contents:
269v-273, a selection attributed to St. Barsanouphios.
291r-297, a second selection from Theodore Studite, concerning virtues and vices.
312r-v, questions and answers.
313r-320v have been written by a second hand, of approximately the same period as the first, which latter (?) resumes at 321r.

9: dated on f. 11r, 1812.

10: has 13 folia.

*[1] 12: At least two MSS have been bound together. The second begins with f. 153 and its first selection, the Aphorisms of Hippocrates, is in a sixteenth or seventeenth century hand, contrasting sharply with the eighteenth century one which wrote the latter half of the first MS.

22: The text of Demophilus the Neo-Pythagorean may be of some interest, since Schmid-Stählin (ed. 6, pt. 2, p. 378, n. 4) knows his work as preserved only in Vat. Gr. 743.

* 26: I have noted the following variants from the text of Nestle's sixteenth edition: Mt. 1. 1-8, ἐγέννησε passim; 1.5, Βοόζ bis; Ὀβήd bis; 1.6, Δᾶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε; 1.7, Ἀσά; 1.8, Ἀσά. John 21.18 σε ζώσει; 21.20, ἐπιστραφεὶς δὲ; 21.21, om. οὖν; 21.22, σὺ ἀκολούθει μοι; 21.23, ὁ λόγος οὗτο(ς); καὶ οὐκ εἶπεν; 21.24, ἄρ' οὗτος; καὶ γράψας; ἔστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ; 21.25, πολλὰ ὅσα; οὐδὲ; χωρῆσαι; + ἀμήν. Almost all of these are typical of the Constantinopolitan text.

* 27: The decorations of this manuscript have evidently been added bu hands much less skilled (or much later?) than those of the scribe(s) who — if this and the preceding MS are only copies of earlier hands — were amazingly capable copyists.

[1] Asterisks indicate MSS of which I have photographed specimen pages. These photographs are now available in the Brown University Library, Providence, R.I.

The two large icons are evidently by different artists, that of Luke being a much closer imitation of early work than that of Matthew.

Add to the table of contents:
2-3, Eusebian canons.
6r, hymns: ὁ μονογενής, οἱ τὰ Χερουβείμ, νῦν αἱ δυνάμεις, and φῶς ἱλαρόν.
7v, endorsement: ἐκ τῶν τοῦ Κωνσταντίνου Γορδάτου τοῦ Χίου 17.
202v-208r, Euthalius' prologue to the Pauline Epistles (= H. von Soden, Die Schriften des NT, Berlin, 1902, I.1.650 ff.).
208v, Μαρτύρ(ιον) παύλου τοῦ ἀποστόλου (= von Soden, ib., 369, with the first two of the additions given on 370).

I have noticed the following variants from Nestle's text: Mt. 1.9-16, ἐγέννησε passim; 10 and 11, Ἀμών; 14, Ἀχείμ; 18, μνηστευθείσης γάρ; 19, παραδειγματίσαι; 20, ἐφάνη κατ' ὄναρ, μαριαμ; 22, ὑπὸ τοῦ κ́υ; 24, διεγερθεὶς δὲ ὁ ἰωσηφ, παρέλαβε; 25, οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, ἐκάλεσε; 2.3, ἡρώδης (sic) ὁ βασιλεύς; 5, εἶπον; 8, ἀκριβῶς ἐξετάσατε. Lk. 1.2, παρέδωκαν; 5, ἡ γυνή; 6, ἐνώπιον, omit πάσαις; 7, ἡ ἐλισάβετ ἦν; 8, ἐναντίον; τοῦ λαοῦ ἦν. Otherwise agrees as far as us. 12.

Acts: title; πράξεις τῶ(ν) ἀποστόλ(ων); 5, βαπτισθήσεσθε ἐν πνι ἁγίω; 6, ἐπηρώτων 7, εἶπεν δὲ; 10, ἐσθῆτι λευκῆ, εἶπον; 11, ἐμβλέποντες, ἀναληφθείς.

Catholic Epistles: Heading of James: ᾱ ἀποστολῆ (sic) τοῦ ἁ(γίου) ἀποστόλ(ου) ἰακώβ(ου) καθολικῆ: — περὶ ὑπομονῆς καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου καὶ ταπεινοφροσύνης πρὸς τοὺς πλουσί(ους). 1.5, οὐκ (in place of μὴ); 12, λήψεται, ἐπηγγείλατο ὁ κ́ς. In Jude 16b-25: 18, ὅτι ἐν ἐσχάτω; 20, τῆ ἁγιωτάτη ὑμῶν πίστει, ἐποικοδομοῦντες ἑαυτούς; 22 f., ἐλεεῖτε· διακρινόμενοι. οὓς, δὲ ἐν φόβω σώζετε ἐκ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες 24, φυλάξαι αὐτούς 25, + σοφῶ, dl. διὰ l.c. to ἡμῶν, δόξα καὶ, dl. πρὸ παντὸς τοῦ αἰῶνος. Conclusion: τοῦ ἁγ(ίου) ἀποστόλ(ου) ἐπιστολῆ στίχ(οι) ξη.

Pauline Epistles: Prefixed to Romans are the following words: ἐν ἀγγελικῇ διδασκαλίᾳ· περί τε τῶν ἔξω χάριτο(ς) χῦ καὶ τὸν (sic) ἐν χάριτι καὶ περὶ ἐλπίδο(ς) καὶ πολιτείας πνευματικῆς πρὸ(ς) ῥωμαίους. Rom. 1.1, ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ;

1.5, διὸ (for δι' οὗ); 1.13, ἐκολλήθην (!); om. καὶ after σχῶ; 1.19, ὁ γὰρ θ(εὸ)ς. No other variants to 1.21 incl.

* 28: Stamp on f. 2r, ΔΩΡΕΑ Α. Π. ΠΑΠΠΟΥΛΙΑ, cf. n. 42, inf. This is of some importance, since it suggests that some of the personal papers and library of Callinicus Castorches, which form such an important part of the Dimitsane collection were not left by him to the public library, but were given to it by his heirs. Cf. Gritsopoulos' nos 86, 98, 144.

* 37: A second hand begins with a sermon for the Sunday of Orthodoxy, βλέπω καὶ θεορῶ τὴν πρόθυμον ὄρεξιν of which I have not found the incipit elsewhere. A third hand begins with Pantaleon's sermon on the Hypsosis, the usual πάλιν ὑψοῦται σταυρός, cf. PG 98.1243 ff. The MS concludes with Demetrius' Epistolary Types, a text of Weichert's family B (V. Weichert, Demetrii et Libanii... Typoi Epistolikoi, Leipzig, 1910, pp. IL ff.), but expanded with material quite different from any reported by Weichert. Thus, after the definition of the Συγχαρητικὸς τύπος (W., p. 10, lines 16-18) it continues: πρῶτον δὲ μάτην ἥδεσθαι δόξωμεν (δηλώσωμεν) I have added the parentheses. ἢ τὸ ἀξίωμα ἢ τὰς ἀρετὰς ἢ ἕτερόν τι τοιοῦτον δι' ὧν μεγίστην ἐκαρπωσάμεθα ἡδονήν· ἐλπίζειν καὶ πρὸς ἡμῖν ἔσται ἂν τοῦ τοιούτου ἀξιώματος ὠφελειθήσεσθαι: μετὰ ταῦτα τὰς ἀρετὰς ἐν αὐτῷ τῷ φίλῳ ἐνουντ(αι)ς (sic) χάριτας δηλοῦντες ἐροῦμεν ὅτι ἀπεκρούσθημεν τῶν ἐλπίδων, πάλαι γὰρ πρὸς σὲ δοκῶμεν... (Here the MS breaks off.).

* 42: Stamp on p. I, ΔΩΡΕΑ Α. Π. ΠΑΠΠΟΥΛΙΑ. pp. 5-11, Castorches' catalogue of the books he owned: 270 volumes, mostly religion, classics and school books. A τετραευαγγέλιον εἰς μεμβράναις is probably no. 26 of the present Dimitsane library, see Gritsopoulos' catalogue (cited above) in vol. 22 (1952), p. 204.

* 57: The title and incipit of the first sermon (f. 2r) read: Λόγος εἰς τ(ὴν) ὕψωσιν τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ στ(αυ)ροῦ καὶ πῶς εὗρεν αὐτὸν ἡ μακαρία ἑλένη ἡ βασίλισσα: — Μετὰ τριακοσίους χρόνους τοῦ πάθος (sic) τοῦ κυ(ρίου) ἡμῶν ἰ(ησο)ῦ χ(ριστο)ῦ ἔγινεν ἡ γύρευσις καὶ εὕρεσις τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ στ(αυ)ροῦ. εἰς τὸν καιρὸν ἐκεῖνον...
This is evidently an adaptation to Modern Greek of the account listed in Bibliotheca Hagiographica Græca, s.v. Crux II.e. The language of the concluding sermon of the codex is

also markedly modernizing. The sheet pasted to the inside of the back binding is signed Ἰωάσαφ Ἱεροδιάκων.

* 64: I have not been able to identify this chronicle. It contains some interesting material and I therefore transcribe the first two pages and the last three[1]:
I R.: ἐπάνω ἀπὸ τὰ βασιλεικά φορέματα ἕνα ἱερὸν φόρεμα τὸ ὁποίω σημένει τὴν εὐταξίαν καὶ τὴν εὐλαβείαν καὶ τὴν εἰρήνην ὁποῦ θέλι νὰ ἔχει εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως Χ(ριστο)ῦ τοῦ θ(εο)ῦ ἡμῶν. διὰ τὶ τοῦ ἔδειδαν τὰς δ'. Τότε τοῦ ἐδίδει ἐπὶ χεῖρα ῥαυδὴ οὐχὶ βαρὺ ἢ σκληρόν· ἀλλὰ ἐλαφρὸν καὶ μαλακόν· διὰ νὰ πεδεύει ἐν πραότητι καὶ δικαιοσύνη καὶ συμπαθεία· καὶ οὐχὶ μὲ ὀργὴ καὶ θυμὸ νὰ συντρίβη καὶ νὰ ἀφανίζει καὶ νὰ κρίνει κακῶς καὶ ἀδίκως. ἀλλὰ ὡς τοῦ βασιλέως Χ(ριστο)ῦ μιμητὴς τοῦ δικαίου καὶ εἰρηνοποιοῦ. τοῦ εὐσπλάγχνου τοῦ φιλανθρώπου τοῦ ἐλεήμονος. δίδουν δὲ καὶ αὐτοῦ χεῖρας μανδήλιον μὲ χῶμα· τὸ ὁποίων χῶμα δειλοῖ τὸ φθαρτὸν τοῦτον τοῦ κόσμου τούτου· ὁποῦ μέλει καὶ αὐτὸς ὁ ἐπίγιος βασιλεὺς νὰ ἀπεθάν⟨η?⟩ ὡς ἄνθρωπος· καὶ ὅτι ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἔναι πρόσκαιρος καὶ οὐχὶ αἰώνιος. καὶ διὰ τοῦτο πάντοτε νὰ ἦναι εἰς τὰς ἐντολλὰς τοῦ θ(εο)ῦ αὐτοῦ· καὶ τὴν δικαιοσύνη νὰ ἀγαπᾶ· καὶ τὸν θάνατο νὰ ἐνθυμεῖται· καὶ ὡσὰν ἐκατεύεναι ἀπὸ τὸν ἄμβω νὰ ἔρχετον περιπατῶντα καὶ ὑπήγενε εἰς τὰς πόρτας τοῦ θυσιαστηρίου· καὶ ἐστέκεν τὸ πλησίον τῶν ἱερέων ὁποῦ εὔχοντο δι' αὐτοῦ· ἵνα ἐν εἰρήνη καὶ ἡσυχία καὶ αὔξησει νὰ περάσει τὴν βασιλείαν αὐτοῦ (I V.) καὶ τύχη καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐμετηλάμβανε εἰς τὸ ἅγιον σήμα (l. σῶμα?). Καὶ ὥσαν ἐτελείωνε ἡ θεία ἱερουργία· ἐμπέναι εἰς τὸ θυσιαστήριον ὡς εἰς οὐ(ρα)νὸν αὐτῆς μετέχει τῆς οὐρανίου βασιλείας, καὶ ἐτελιώνετο ἀληθῶς βασιλεὺς· ἀφοῦ ἤθελε μεταλάβει⟨ν⟩ τῆς [θείας] ἱερᾶς καὶ θείας κοινωνίας· καὶ τῶτε ἔδιδε καὶ τὰ ὠφφίκια τῆς βασιλείας τῶν ῥομαίων· ὁποῦ τὰ ἐνομοθέτησεν αὐτὸς ὁ μέγας κωνσταντήνος ὁ βασιλεύς· ζήτι(σον) εἰ(ς) πρ(ο)σθ... (?) ιες ΤΗ τε' λθ Ὅμως τοῦτος ὁ βασιλεὺς ὁ θεῖος κωνσταντίνος εἰς τοὺς τριανταδύο χρόνους τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀπέρασεν εἰς τὴν νικομήδειαν· διὰ νὰ πάρη τὰ φουσάταν τον (sic, l. φουσσάτα του?)· νὰ ὑπάγη εἰς τὴν περσίαν νὰ πολεμήσει· καὶ ἐκεῖ εἰς τὴν νικομήδειαν ἀσθένησεν καὶ

[1] Accents standing on the proper syllables have been made to accord with modern usage, some superfluous accents and punctuation marks have been eliminated, otherwise — except as indicated by brackets and parentheses — the text is reproduced exactly.

ἀπέθανε· βασιλεύσας χρόνους τριάκοντα δύο. ἐπῆγε δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ κωνστάντιος εἰς τὴν ἀνατολὴν καὶ ἤφερε τὸ λείψανον τοῦ πατρός του· καὶ τὸ ἔθαψεν ἐντίμως. τέλος τῆς βασιλείας τοῦ μεγάλου κωνσταντύνου.

131 V.: (Heading) τοῦ ῥωμανοῦ καὶ τοῦ (αὐ)τ(οῦ?) θαν(άτου) κατὰ τὸ ἄδικον (Text) καὶ ἐσυβουλεύθη εἰς τὸν ἑαυτόν του (sic, masc.) ὅτι νὰ φαρμακόσι τὸν βασιλέαν τὸν ἄνδρα αὐτῆς· καὶ τὸν καταλάκτι ὁποῦ ἐμοίχευε νὰ τὸν κάμη βασιλέαν· νὰ τὸν ἐπάρη ἄνδρα της· καθῶς καὶ τὸ ἐκατόρθοσεν, λοιπόν· τίμασεν τὸ φαρμάκι· καὶ ἔδιδέ το ὀλίγον ὀλίγω τοῦ βασιλέως κατὰ ἡμέραν· καὶ ὁ βασιλεὺς καθῶς ἐποτήσθη ἀ[υ]π' αὐτὸ, ἐν τὸ ἅμα ἔπεσεν ἀσθενῆς εἰς τὸ κραββάτι· καὶ τόσον ἔγηνεν ἀπὸ τὴν ἀσθένειαν ὅτι ἐπαρακάλιεν νὰ ἀποθάνη· καὶ εἰς τὰς ῑε (15) τοῦ ἀπρηλλίου μηνὸς· ἔτυχε καὶ ἦτον τῆ μεγάλη ε̄ [1]· καὶ ἔδωκεν τῶν ἀνθρώπων τοῦ παλατίου αὐτῆ τῆ ἡμέρα τὸν μισθὸν αὐτὸν ἤγουν τὸν λοφὰν τὸν συνηθισμένον ὁποῦ ἔπερναν: — ὦ θάνατος ἄδικος· καὶ τῆς ἑσπέρας τούτεστι βράδυ ὕπαγε μετὰ μιχαὴλ μονάχος ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ λοετρόν· καὶ ἐμπήκεν εἰς τὸν κολυμβήθρα τοῦ λοετροῦ ὁ βασιλεύς· καὶ ἐκεῖ ἔπνηξεν αὐτὸν ὁ μιχαὴλ μὲ τὸ θέλεμα τῆς βασιλίσσης· καὶ ἔτη τόν ἐπῆρεν ἀποθαμένον αὐτὸς ὁ μιχαὴλ ὁ καταλάκτης κρυφῶς· καὶ τὸν ὑπῆγεν εἰς τὸ παλάτη τ(οῦ)· βασιλεύσας χρόνους ε̄ καὶ μήν(ας) ϛ̄. τέλος τῆς βασιλείας ῥομανοῦ τοῦ ἀργυροπούλου: — μύνιμα τῆς βασιλίσσης εἰς τὸν πατριάρχην. (132 R.) (Heading) τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ βασιλέως ὅπου δὲν τὸ ἐστρε... ὁ θ(εό)ς (Text) τῆ δὲ νύκτα ἐκείνη ὅπου ἔψαλλαν τὰ ἅγια πάθη τοῦ κ(υρίο)υ ἡμῶν ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ· ἐμήνισεν ἡ βασίλισσα παρευθὴς τοῦ πατριάρχου ὡς ἀπὸ μέρος τοῦ βασιλέως· νὰ ὑπάγη εἰς τὸ παλάτη· καὶ ὁ πατριάρχης κατὰ τὸν ὁρησμὸν ὑπήγεν καὶ ηὗρε τὸν βασιλέα ἀποθαμένον καὶ τὴν βασίλισσα καθεζομένη (sic) εἰς τὸ βασιλικὸν θρόνον τὸν χρυσόν· καὶ εἶχεν ἐκεῖ σιμάντης καὶ τὸν μιχαὴλ καὶ ὕπεν ἡ βασίλισσα τοῦ πατριάρχου νὰ τὴν στεφανώση μὲ τὸν μιχαήλ· ὦ κατόρθωσις ὅπου κάμν(ει) τὸ χρυσάφι. Ὁ δὲ πατριάρχης ἐνόησεν τὰ γενόμενα καὶ ἐθαύμαζε τὸν τί νὰ κάμη· καὶ τὴν [ἀ]ποκριθή· ὡς δὲ ἴδεν αὐτῶ (sic) ἡ βασίλισσα συλογιζόμενον· ἔδωκεν αὐτὸν χρυσίου καὶ τῶν κληρικῶν· καὶ ἐστεφάνοσεν αὐτούς· τοῦ μὲν πατριάρχου ἔδωκεν πενήντα λύτρες χρυσάφη τῶν δὲ κληρικῶν ἔδοκεν ἄλλαις πενήντα λύτρες· βασιλεία μιχαὴλ τοῦ καταλάκτου ὀργηθεῖκ⟨ο⟩ῦ καὶ ὀρθοδόξου: — Τō δὲ πρωῒ ἡ

[1] 5, i.e. Holy Thursday.

βασίλισσα ἀνηγόρευσεν βασιλέα αὐτὸν τὸν μιχαήλ· στεφθῆς παρὰ τὸν αὐτὸν πατριάρχον· χρόνοι ἀπὸ κτίσεως κόσμου ϛφμβ̄ (6542 = 1034 A.D.) κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τῆς λαμπρᾶς εἰς αὐτὰς τὰς ἕνδεκα ὥρας τῆς ἡμέρας· ἔπεσεν χαλάζυ μεγάλον καὶ φοβερὸν (132 V.) καὶ δὲν ἐσύντριψεν ἡ χαλάσι μόνο τὰ δένδρα, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησίαις καὶ ὀσπήτια πολλὰ καὶ ληγὰ καὶ καρπός· ἐκεῖνον τὸν καιρὸν τὸν χρόνον δὲν ἐγήνη· ὦ ἀνδρίας γυναικός. Μία δὲ γυναῖκα ἔξω εἰς τὰς χώρας ηὗρεν ἕνας ἄνδρας εἰς ἔρημον τόπον ὁποῦ ἐδούλευσεν· καὶ ὑπῆγεν ἐστανικὸς [νὰ] εἰς ταύτην νὰ τὴν δυναστεύσι· νὰ τὴν ἐπορρεύσι· ἡ δὲ γυναῖκα ἔκαμεν πολλὰ νὰ γλυτώσι ἀπὸ τὰ χέριά του καὶ δὲν ἐδυνήθη· καὶ ὡς ἴδε τὸ τέλος ὅτι νικᾶ αὐτὴν ἅρπαξε τὸ μαχέρι ἀπὸ τὴν ζώνην του ἡ γυναῖκα καὶ τὸν ἔσφαξε· ὡς δὲ ἐκερύχθη τοῦτο εἰς τὰς πλησίον χώρας· ἔδραμεν τῆς ὥρας καὶ τὴν γυναῖκα ἐπένεσαν πολλὰ· ἔσοντας ὁποῦ ἐστάθη ἀνδρία (marginal note by same hand: κρίσις δικαία) καὶ ἐφύλαξε τὴν τιμὴν αὐτῆς· καὶ τὴν παρθενίαν. καὶ εἰς τὰ ῥούχα τοῦ ἀποθαμένου ὁποῦ τὸν ἔσφαξε τὴν ἔκαμεν ἡ αὐθεντία κληρονόμον· διὰ τὴ ἤθελεν νὰ τὴν δυναστεύσει. καὶ αὐτὸν ὁ θαμένον τὸν ἔρρυξαν ἄταφον ὡς δυνάστην. Θέαμα καὶ φοβερόν. Τῶ δὲ καιρῶ ἐκείνω ὕτον ἕνος ἄνθρωπος θεοσεβῆς· φοβούμενος τὸ θεόν· καὶ ἦδεν οφθαλμοφανῶς, οὐχὶ ὥραμα, ἕναν εὐνοῦχον καὶ ἄστραπτεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ· καὶ τὰ φορέματά του ἄσπρα· ἦτον δὲ νύκτα· καὶ ἡ συντριά.

* 67: On 7^{v} is the following note, written in an extremely even hand:
'Εκκλησιαστικὸν χειρόγραφον παλαιόν, μετενεχθὲν εἰς ἁπλὴν φράσιν πρὸ διακοσίων τριάκοντα ἐτῶν ἐξ ἀγνώστου πρωτοτύπου, λίαν ὠφέλιμον, ἀφιεροῦται δὲ τῆ Ἑλληνικῆ Σχολῆ Δημητσάνης. — 'Εν 'Αθήναις. τῆ 5 Αὐγούστου 1848.
This is signed, in a very shaky and feeble hand, † Φθιώτιδος Καλλίνικος.

Beginning with Gritsopoulos no. 69, the numeration of the MSS in his catalogue differs from that which I found on the MSS at the time I examined them (Spring, 1952). For the following MSS, therefore, I give first the number in his catalogue and then, in parentheses, the number which the MS formerly bore:

* 74 (73): f. 1^{r-v}, not counted by G., carries the conclusion of a sermon evidently on the incarnation. Explicit:
ἔδει γὰρ καὶ γέννησιν τιμηθήναι· καὶ παρθενίαν προτιμηθήναι· προελθῶν δὲ θεὸς μετὰ τῆς προλήψεως, ἓν ἐκ δύο τῶν ἐναντίων, σαρ... (at least one line has been lost) ...τῆς σαρκὸς· ἐν χῶ τῦ τῷ... ᾧ ἡ δόξα... εἰς τοὺς... ἀμήν

f. 2r : The sermon by Chrysostom is headed εἰς τὰ ἅγια Φῶτα and begins ἡ πηγὴ τῶν εὐαγγελικῶν γλυκυσμάτων (sic!) (= Montfaucon, 1st Venice ed., II.809).

f. 188r : The incipit of the martyrdom is: Πολλοὶ μὲν οὖν ἀνδρῶν ἀρίστους (sic) βίους καὶ μαρτύρων ἀνδραγαθίας ὥσπερ τινάς ἀστέρας ἀειφανοῦς τῷ κόσμῳ λάμποντας... This is not a variant of the homily of Andrew of Crete, ἀεὶ μὲν λαμπρὰ (PG 97.1169 ff.) and I have not been able to locate it elsewhere.

103 (118), 104 (119) and 109 (120) all carry the notation Μονῆς τοῦ φιλοσόφου, which does something to strengthen the claim of 103 to be a direct copy of a parchment MS.

Gritsopoulos lists 169 MSS in all. At the time of my visit there were 152 numbered and arranged in sequence on the shelves, and, apart from them, 3 unnumbered, and two folders containing fragments of MSS and short documents. With only two exceptions, our lists of the first 102 MSS agree. But for the remaining MSS there is no correspondence between the numbers in our lists. This raises a question as to the correspondence of the MSS. I could find no entries in his list to match the following in mine:

104-111: 7 notebooks, each 210×150: c. 100 f.; paper; XIX c.; exegesis of the Pauline Epistles, all in the same hand.

112: 210×150; c. 100 f.; XIX c.; paper: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ νέου ἱερομάρτυρος Γρηγορίου Ε'.

115: 176×108; 32 pp.; XIX c., paper; headed: Γνωστικῆς, i.e. — evidently — epistemology. Ch. 1: Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου Γνώσεως ἐν Γένει. (Possibly = Gritsopoulos, 147).

136: c. 25 f.; XVIII/XIX c.; paper; headed: Λυσίου κατὰ Ἐρατοσθένους. If this should prove to be Lucius, the pupil of Musonius Rufus (Schmid-Stählin[6], II.357, n. 4) this MS would be of considerable interest. The probability is, of course, that it will prove otherwise. Blessed are those who expect nothing, for they shall not be disappointed.

Skiathos

The Monastery of the Annunciation (founded from Mt. Athos about 1790) is largely in ruins, but the library is still in reasonably goot condition. Unfortunately, the numbers of the MSS have been changed at least twice, so that most now have three numbers of which sometimes none seems to correspond to those of similar MSS described in the published catalogue. My thanks are due to the Rev. Hegoumenos not only for permission to examine the library and to consult his manuscript catalogue of the MSS, but also for the information that another complete catalogue using the latest set of numbers has been made and is now in the office of the Bishop of the diocese, at Chalkis (where scholars wishing to consult the library should, in any case, apply for permission before going to Skiathos). After satisfying myself as to my special concern (that the epistolary material mentioned in the published catalogue referred to nothing by St. Isidore of Pelusium), I was able to examine fully and photograph in part the two MSS described below[1].

Duriug my stay on the island the Very Rev. George Rigas kindly permitted me to examine the MSS in his private collection and also those in the Church of the Three Hierarchs; it is a pleasure to thank him.

Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ:

No 11, XIV c., paper, 220×137, 294 ff. (+ 197 bis, 281 bis, & possibly other duplications) duplications. ff. 1-5 table of contents in an XVIII c. hand.

6 blank except for a note in praise of the book.

7-12 lists of ecclesiastical authorities of Greece and Byzantine Emperors, XIV c. hand.

13R-255R excerpts from the fathers and questions and answers (of which latter the sources are not indicated). Same hand as above, but numbered at the tops of the folia: 1-242. (The numeration followed in this account of the contents is one by a modern hand, fn purple ink, at the bottom of the folia).

255v-256v continuation of the excerpts in two later hands.

257R-280v Dionysius the Areopagite, Commentary on the Song of the Three Children, XV c. hand.

281R-288R Short selections from the fathers and the classical philosophers, in the hand of the main section.

288v geographical list, same hand, extremely fragmentary

289R-294R table of contents in a XIX c. hand. This follows the earlier numeration and is for the most part only a table of topics. It covers, according to that numeration, ff. 1-239. The entries containing names of authors are the following:

[1] Prints of these photographs are now available in the Brown University Library, Providence, R.I., USA.

Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου πρὸς Μαρῖνον . . . . Φύλ. : 2
Περὶ Ἱερωσύνης· τοῦ Χρυσοστόμου . . . . » 25
Περὶ Ἱερωσύνης καὶ ἱερέων· του ἁγίου Μελετίου . . . » 29
Τοῦ Δαμασκηνοῦ· περὶ τῶν ἀχράντων μυστηρίων . . . » 30
Περὶ Κοινωνίας· τοῦ ἁγίου Μελετίου . . . . » 33
Θεοδώρου· εἰς τὸ ῥητὸν τῆς ἐξόδου (Ex. 6.3) . . . . » 40
Δαμασκηνοῦ· περὶ παραδείσου αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ . . » 41
Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου· εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ ἀποστόλου (I Cor. 15.28) . . . . » 54
Γρηγορίου Νύσσης· εἰς τὸ αὐτὸ ῥητὸν . . . . » 56
Εἰρηναίου Λουγδούνων· ὅτι εἰς τρεῖς τάξεις καὶ καταστάσεις εὑρεθήσονται οἱ σωζόμενοι . . . . » 102
Διάλογος τῶν ἁγίων Βασιλείου καὶ Γρηγορίου· περὶ τῆς ἐπιφανίας . . . . » 116
Ἀναστασίου· ὅτι τίς ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς . . . . . . » 118
Πῶς χρὴ εἶναι τὸν ἱερέα· Βασιλείου . . . . » 189
Ἐπιφανίου περὶ τῶν ἀζύμων τοῦ νομικοῦ πάσχα . . . » 195
Συμεὼν τοῦ νέου θεολόγου περὶ τῆς καθόλου εὐσεβείας » 236

No. 70 (olim 67 & 74), XI c., parchment, 236×195, 74 ff. I am intebted to Prof. M. Richard for the following information, based on photographs which I sent him: ff. 2v-3R give the end of the introduction of the Doctrina of St. Dorotheus of which Migne, PG 88 (1617-8) gives only the Latin version; on f. 3R begins Doctrina I (PG 88. 1618-40). The hand seems to be of the XI c.

The MS is unbound and unsewn. Probably many pages, if not quires, are missing. In going through it, I noted the following headings (beside those on ff. 1 and 3):

17R τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν ἐφραὶμ εἰς ἀδελφοὺς δ' ἐν χ(ριστῷ) κεκοιμημένους.
20R ἑρ(μηνεία) ῥητῶν τινῶν τοῦ ἁγίου γρηγορίου ψαλλομένων μὲ τρόπου εἰς τὸ ἅγιον πάσχα.
23v ἑρμη(νεία) ῥητῶν τινῶν τοῦ ἁγίου γρηγορίου ψαλλομένων εἰς τὴν ἁγίαν μαρτυρίαν (?)
26v τοῦ αὐτοῦ πρός τινας κελλιώτας ἐρωτήσαντες αὐτὸν περὶ τοῦ παραβάλλειν.
28v ἐκ τῶν ἀσκητικῶν τοῦ ἁγίου μεγάλου βασιλείου.
30R τοῦ αὐτοῦ περὶ θεοῦ φόβου.
36v τοῦ αὐτοῦ περὶ τοῦ μὴ ὀφείλειν τινὰ στοιχεῖν ἐν τῇ διασυνέσει.
37R περὶ τοῦ ἀταράχως καὶ εὐχαρίστως ὑποφέρειν τοὺς πειρασμούς.

46R παραίνεσις πρὸς τὸν ἔχοντα τὴν διακονίαν τοῦ κελλιάρχου.
47v πρὸς τοὺς ἐν μοναστηρίῳ ἐπιστάτας καὶ μαθητάς: πῶς δεῖ ἐπιστατεῖν ἀδελφῶν.
49R τοῦ αὐτοῦ ῥήματα ψυχωφελῆ διάφορα.
50R τοῦ αὐτοῦ ἐπιστολὴ πρὸς ἀδελφὸν ἐπερωτήσαντα αὐτὸν περὶ ἀναισθησίας.
60v περὶ τῶν ἁγίων νηστειῶν.
63R ἰστέον ὅτι δύο βαρσανούφιοι καὶ δύο δωρόθεοι υπῆρχων.
63v περὶ τοῦ ἀββᾶ δοσιθέου.
67R Χρυσοστόμου· εἰς τὸ μὴ πλησιάζειν θεάτροις.

Library of the Rev. George Rigas:

1. XVIII/XIX c., paper, 148×104, ecclesiastical music.
2. XIX c. (1813), paper, 217×153, ecclesiastical music (troparia for the whole year, beautifully written, with small illuminated initials).
3. XVII c., paper, 212×160, ecclesiastical music (troparia, Sept.-Jan.).
4. XVIII c., paper, 278×176 Gregory the Theologian, λόγος εἰς τὴν ἑαυτοῦ χειροτονίαν, with scholia; letters.
5. XIX c. (1812), paper, 206×150, Basil the Great, Λόγος περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας, μεταφρασθεὶς... εἰς ἁπλῆν φράσιν ἐν τῇ ἱερᾷ Νέᾳ Κοινοβιακῇ Μονῇ τῇ ἐν Σκιάθῳ νήσῳ.
6. XIX c. (1806), paper, 242×167, Benjamin of Lesbos, μεταφυσικὴ καὶ ἠθική.
7. Three MSS bound together (all 212×155):
   a) XVII/XVIII c., paper, Ἐκλογάριον, συλλογὴ στίχων Ψαλτηρίου καταλλήλων διὰ κάθε ἑορτήν.
   b) XVI c., paper, Κανῶνες πρὸς τὸν Ἅγιον Γεώργιον.
   c) XVII/XVIII c., paper, Θαῦμα τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου. A page on the virtues of repentance (second hand). Διήγησις ἀξιόλογος περὶ τοῦ θαύματος τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου (same hand as the Θαῦμα).

*8. XVI/XVII c., paper, 187×123, 180 ff. (71a & perhaps others). ὕμνοι τοῦ θηκαρᾶ. Ἀσκητικὴ Ἀκουλουθία (i.e. supplementary prayers for each service of the *mega horologion*). Also κανῶνες τῆς Παναγίας.

9. XIII/XIV c., paper, 205×150, Pss. 25-121.

Ἐκκλησία τῶν τριῶν ἱεραρχῶν:

1. XVIII c., paper, 198×142, Nomocanon, last thirty odd pages badly mutilated.

2. XVIII c. (176—), paper, 205×155. Services for the festivals of various saints (reportedly written by Bishop Clement of Skiathos).
3. XVIII c., paper, 172×150. Selections from the Psalms for various services. Unbound and incomplete.

Yannina:

The Zosimaia School was badly damaged in the war and then allegedly looted. What books remained had in 1952 been transferred to the Paidagogike Akademia and piled in a store room in such a way that it was inpossible to see what there was in the lower levels of the piles. Some MSS, however, were visible in the upper levels, and the collection may by this time be again accessible.

The Archimandreion still has the MSS previously reported in its possession; they are stored in a closed behind the eikonastasis. I was especially interested in no. 20, of which ff. 8-110 contain a 13th c. text of Nemesius of Emesa. It was once a fine MS. Now, unfortunately, two large water-stains run all the way through it and in large triangles at the outside of the top, and inside of the bottom, of the pages, the text is practically effaced.

For help during my stay in Yannina I have to thank especially Dr. L. Zoumbas, Dr. Demetrios Salamanca, the distinguished historian of the city, and Dr. S. Dakaris, Director of the Yannina Museum, who made available to me the manuscript catalogues of its holdings, from which I have transcribed the following entries referring to MSS:

From the βιβλίον καταγραφῆς εἰσαγωμένων εἰς μουσεῖον:

14 Περὶ Κριτοῦ ἢ κανονικὸν συνόδων. Χειρόγραφον ἐπὶ χάρτου.
15 Φυσικὴ ἤτοι περὶ οὐρανίων σωμάτων, ὑπὸ Νικ. Βλεμμίδου (in an XVIII c. hand, hastily written: excellent condition).
27 Ἐκκλησιαστικαὶ διατάξεις.
28 Περὶ ποιητικῆς καὶ στιχουργικῆς τέχνης, Ἀλεξίου Σπανοῦ.
172 Χειρόγραφον ἐξηγήσεις Πινδάρου (1721)
Χειρόγραφον περὶ νήσου Λευκάδος (1850)

Items 17, 18 and 22 may also refer to MSS.

From the βιβλίον καταχωρήσεως Ὑλικοῦ Μουσείου (1951):

493 Εἰλητάριον ἐκ περγαμινῆς.
502 δύο ἀνεπονόματα χειρόγραφα (ἰσραηλιτικά)
505 διάφοραι ἑβραϊκαὶ προσευχαί (See also entry 629, below. I am told the Museum also has a number of Turkish MSS and numerous documents in Hebrew and Turkish.)

548 Χειρόγραφον περὶ νόσων τῶν παίδων (1836).
550 Ἐμπειρικὴ ψυχολογία χειρόγραφος.
559 Δύο τόμοι χειρόγραφοι περιέχοντες εὐαγγέλια καὶ διάφορα ἄλλα συγγράματα ἐπὶ παπύρου. These two are of uniform format, c. 150 ff., 290×223, possibly XIII c. The content is almost entirely selections from the Gospels. I am told they were bought in Rome about 20 years ago.
560 = 28 sup. (also 562 = 27, 564 = 15).
561 Χειρόγραφον ἐκκλησιαστικὸν ἡμικατεστραμμένον ἄνευ συγκεκριμένου τίτλου.
565 πρακτικαὶ χειρόγραφοι ἰατρικαὶ συνταγαί.
567 Διάφορα χειρόγραφα ὑπὸ Ἱερομονάχου Ζαχαρία κατὰ τὸ ἡμερολόγιόν του.
571 Χειρόγραφος γραμματική.
578 Χειρόγραφος πρακτικὸς ὁδηγός.
583 Χειρόγραφοι παροιμίαι Σολομῶντος.
601 τρία τεύχη χειρόγραφα· λεξικά.
602 Χειρόγραφον κανονικὸν τῶν συνόδων.
604 Χειρόγραφον· περὶ τοῦ βίου Ζωσιμαδῶν καὶ λοιπῶν εὐεργετῶν.
606 » ἱστορία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ὑπὸ Δ. Τσουκαλᾶ. 1823.
607 » ἀπολογία τοῦ ἰατροῦ Μ. Περδεκάρη.
612 Στοιχεῖα πρακτικῆς φιλοσοφίας χειρόγραφος.
613 Χειρόγραφον βιβλίον μὲ ξύλινα καλύμματα (XVI c. liturgical material; proper hymns for various services, without music.)
615 χειρόγραφον βιβλίον ἐξηγήσεις εἰς τὸν Πηδάλιον.
619 » » περὶ βοτανικῆς.
620 » Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκολουθία μεγάλης ἑβδομάδος.
622 » Βυζαντινικὴ μουσική.
623 » μαθήματα ψυχολογίας.
624 » μὲ ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους.
629 πέντε ἑβραϊκὰ βιβλία χειρόγραφα.
630 δύο βυζ. μυστικαί (These might be interesting.)
649 Ἰατροσόφια χειρόγραφον.
652 Χειρόγραφον Αἰσώπου βίος.
659 » διαφόρων εὐχῶν.

Numbers 543, 569, 570, 579 and 603 may also refer to MSS.

MORTON SMITH

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, Ἀναγόρευσις καὶ Στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 22, ἀριθ. 2), 1956, σχ. 4ον, σελ. η' καὶ 239.

Τὸ πρόβλημα τῆς νομικῆς μορφῆς, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐνεφανίζετο ἡ ἄνοδος τοῦ νέου αὐτοκράτορος εἰς τὸν θρόνον τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν μακραίωνα ἐξέλιξιν καὶ μέχρι τῆς καταλύσεως αὐτῆς, ἀποτελεῖ ἀπὸ μακροῦ χρόνου προσφιλὲς θέμα ἐρεύνης, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὁποῖον πολλὰ ἐγράφησαν, ἔτι καὶ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας. Ἡ γνώμη οὕτω, καθ' ἣν ἡ εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον ἄνοδος τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἐγίνετο κατὰ τρόπον ἐντελῶς τυχαῖον, χωρὶς τὴν ἀξίωσιν τηρήσεως ἰδιαιτέρας τινος διαδικασίας πρὸς τοῦτο, ὑποστηριχθεῖσα καὶ εἰς νεωτέρους χρόνους, δὲν φαίνεται ἀπολύτως ὀρθή, ἐν ὄψει τῶν ἔστω καὶ πενιχρῶν συναφῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν. Ἐξ ἑτέρου ὅμως καὶ ἡ ἀντίθετος γνώμη, ἡ ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ συγγραφέων δοκιμωτάτων (Zachariæ, Mortreuil, Gelzer κ.ἄ.), καθ' ἣν ἡ εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον ἄνοδος, τοὐλάχιστον ἐν γένει, ἐγίνετο κατὰ κληρονομικὴν διαδοχὴν ἢ (ὡς ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Bury) τῇ ὑποδείξει τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν αὐτοῦ συλλογικῶν σωμάτων, δὲν δύναται ἐπίσης νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀρθή, τουλάχιστον ἐν τῇ γενικεύσει αὐτῆς, καὶ τοῦτο διότι αἱ συναφεῖς ἱστορικαὶ πηγαὶ οὐδαμῶς καταλείπουν τὴν βεβαιότητα, ὅτι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐτηρήθη ἑνιαία ἐπὶ τοῦ θέματος γραμμή. Ὁ βυζαντινὸς βασιλεὺς ἢ αὐτοκράτωρ, ὅστις «*οὔτε νόμοις οὔτε κανόσιν ὑπέκειτο*», ἀπετέλει ὄντως ἰδιότυπον πολιτικὴν μορφήν, — κρᾶμα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορικῆς παραδόσεως, τῆς χριστιανικῆς ἐπιβολῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ ἀνατολικῆς ἐπιδράσεως, πολιτικὴν μορφήν, τῆς ὁποίας ἡ καθιέρωσις ἀναγκαίως διήνυσεν ὡρισμένην ἐξέλιξιν κατὰ τὴν μακρὰν διάρκειαν τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἀντίστοιχον πρὸς τὴν ὑπερχιλιετῆ διαδρομὴν αὐτῆς μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1453 καταλύσεώς της. Καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, ὀρθότατα ἡ συγγραφεὺς τονίζει ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς πραγματείας της, ὅτι θεωρεῖ σφάλμα μεθολογικὸν τὴν κατὰ τρόπον ἀπόλυτον διατύπωσιν κανόνων ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀνόδου τοῦ νέου αὐτοκράτορος εἰς τὸν θρόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν ἁπλῶς ὡρισμένων δεκαετιῶν ἢ ἔστω καὶ ἑκατονταετιῶν. Ἡ

εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον ἀνάρρησις ἐγνώρισε ποικίλους διαφορισμούς, διαρκούσης τῆς διαδρομῆς τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ποικιλία δ' αὕτη ἦτο ἡ ἀναγκαία συνέπεια τῶν κατὰ τὴν ὑπερχιλιετῆ ταύτην διαδρομὴν σημειωθεισῶν ἐξελίξεων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὀρθῶν τούτων γενικῶν μεθοδολογικῶν ἐκτιμήσεων, ἡ συγγραφεὺς διαιρεῖ τὴν ὅλην ἐργασίαν αὐτῆς εἰς τρεῖς μεγάλας ἱστορικὰς περιόδους, ἤτοι τὴν ὑπ' αὐτῆς ἀποκαλουμένην πρώιμον περίοδον (324-610), τὴν μέσην (610-1081) καὶ τὴν ὑστέραν περίοδον (1081-1453), ἐξ ὧν τὴν πρώιμον καὶ τὴν ὑστέραν ὑποδιαιρεῖ περαιτέρω εἰς τμήματα. Δι' ἑκάστην δὲ τῶν περιόδων τούτων ἢ καὶ τῶν τμημάτων αὐτῶν ἀναζητεῖ τὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά, ὡς ταῦτα προκύπτουν ἐκ τῶν σωζομένων ἱστορικῶν πηγῶν, καὶ συνάγει τὰ ἐπὶ μέρους συμπεράσματα, ἅτινα καὶ ποικίλλουν δι' ἑκάστην περίοδον, κατὰ τὰ εὐθὺς ἐν τοῖς ἑπομένοις ἐκτιθέμενα.

Οὕτω: α) Τὴν πρώιμον περίοδον (324-610) ἡ συγγραφεὺς ὑποδιαιρεῖ εἰς δύο τμήματα, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἄρχεται μὲν μὲ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἐξουσίας ὑπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, λήγει δὲ μὲ τὸ τέλος τῆς θεοδοσιανῆς δυναστείας (337-450). Κατὰ τὸ πρῶτον δὲ τοῦτο τμῆμα, ἡ εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησις ἀνῆκε, κατὰ τὴν συγγραφέα, ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ στρατοῦ, ὅστις ἐξέλεγε τὸν ὑποψήφιον καὶ ἀνηγόρευε τὸν νέον αὐτοκράτορα κατὰ ποικίλους τύπους (στέψις διὰ μανιακίου, ἀνύψωσις ἐπ' ἀσπίδος, ἀναφώνησις εἰς «αὔγουστον», εἶτα περιβολὴ διὰ τῆς πορφύρας καὶ τοῦ διαδήματος κλπ.), ἢ ἀνηγόρευε δι' ἀναφωνήσεων κλπ. τὸν πρὸ αὐτοῦ, εἰδικώτερον πρὸ στρατιωτικῆς συγκεντρώσεως, ὑπὸ τοῦ ἤδη βασιλεύοντος ὑποδεικνυόμενον νέον ἡγεμόνα. Κατὰ τὸ δεύτερον δὲ τμῆμα τῆς πρωίμου ταύτης περιόδου (450-610) τὸν στρατὸν ὑποκατέστησεν ἡ σύγκλητος ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὑποψηφίου, ὅστις ἀνηγορεύετο αὐτοκράτωρ ὡς καὶ πρότερον ἀντιστοίχως, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἐνώπιον τῶν δήμων καὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως εἶτα δὲ καὶ τῆς συγκλήτου. Περαιτέρω, κατὰ τὴν συγγραφέα, ἀπὸ τοῦ Ἀναστασίου Α' ὁ πατριάρχης ἔθετεν ἰδιοχείρως τὸ στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀναγορευομένου, καὶ ἀπὸ τοῦ Φωκᾶ (602) ἡ στέψις προσέλαβεν ἰδιάζοντα θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, τελουμένη χωριστὰ ἀπὸ τὴν ἀναγόρευσιν. Καὶ τέλος, ὁσάκις ὁ ἤδη βασιλεύων ἀνεκήρυσσε τὸν νέον αὐτοκράτορα, ἡ ἀνακήρυξις αὐτοῦ ἐγίνετο εἰς συγκέντρωσιν συγκλήτου, στρατοῦ καὶ δήμων παρουσίᾳ καὶ τοῦ πατριάρχου, καθ' ἣν ἡ ἐπίθεσις τοῦ στέμματος ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὁ ἀνακηρυσσόμενος ἀνεφωνεῖτο «αὔγουστος».

β) Κατὰ τὴν μέσην περίοδον (610-1081) ἐσημειώθησαν νέαι ἐξελίξεις: Ἐπεκράτησεν οὕτω ὅπως ὁ μέλλων διάδοχος ἀνακηρύσσεται συμβασιλεὺς ὑπὸ τοῦ βασιλεύοντος, καὶ τοῦτο τηρουμένου τοῦ τυπικοῦ τῆς προηγουμένης περιόδου. Βαθμηδὸν (ἀπὸ τοῦ θ' αἰῶνος) κατέστη σαφὴς ὁ διαχωρισμὸς

« αὐτοκράτορος » καὶ ἁπλοῦ « βασιλέως », ὁ δὲ τελευταῖος, ἵνα καταστῇ αὐτοκράτωρ ἔπρεπε νὰ ἀναγορευθῇ αὐτοκράτωρ ἐν ἐπισήμῳ τελετῇ. Ἐπίσης δὲ βαθμηδὸν εἰς τοὺς παλαιοτέρους παράγοντας τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἤτοι τὴν σύγκλητον, τὸν στρατὸν καὶ τοὺς δήμους, προσετέθη καὶ ὁ κλῆρος. Ἀλλ᾿ ἡ ἐκκλησιαστικὴ στέψις ἀπέβη ἁπλῆ θρησκευτικὴ τελετὴ χωρὶς ἄλλας ἐννόμους συνεπείας.

γ) Τέλος ἡ ὑστέρα περίοδος (1081 - 1453), καὶ κατὰ τὰ τρία τμήματα αὐτῆς εἰς τὰ ὁποῖα ἡ συγγραφεὺς τὴν ὑποδιαιρεῖ, χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς διαρκῶς μείζονος σημασίας ἣν ἀποκτᾷ ἡ στέψις τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἥτις ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μὲν ἐθεωρεῖτο, ὡς αὐτονόητον, ἐν πάσῃ περιπτώσει νομικῶς ἀναγκαία, ὑπὸ τῆς Πολιτείας ὅμως ὡς ἄνευ ἰδιαιτέρων νομικῶν συνεπειῶν, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτῆς αὐτοκράτωρ καθίστατό τις ἁπλῶς καὶ διὰ μόνης τῆς ἀναγορεύσεως. Κατὰ τὰ λοιπά, κατὰ τὸ πρῶτον μὲν τμῆμα τῆς περιόδου ταύτης (1081 - 1204) ὑφίστατο σαφὴς διάκρισις « αὐτοκράτορος » καὶ μέλλοντος διαδόχου, ἤτοι « βασιλέως », ἐξ ὧν ὁ μὲν αὐτοκράτωρ βαθμηδὸν ἐπεκράτησε καὶ νὰ « χρίεται » δι᾿ ἁγίου μύρου, ὁ δὲ βασιλεὺς εἰς νεαρὰν ἡλικίαν ἐδέχετο διάδημα, ἐρυθρὰ πέδιλα, πορφύραν καὶ τὴν εἰς βασιλέα ἀναφώνησιν. Κατὰ τὸ δεύτερον τμῆμα τῆς αὐτῆς περιόδου (1204 - 1264) ἐκράτησεν ἡ ἀναγόρευσις τοῦ νέου αὐτοκράτορος δι᾿ ἀνυψώσεως ἐπ᾿ ἀσπίδος καὶ ἀναφωνήσεως ὑπὸ τῆς συγκλήτου, τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ δήμου (ἐπακολουθούσης τῆς χρίσεως καὶ στέψεως), ἐγκατελείφθη δ᾿ ἡ ἀνάδειξις τοῦ μέλλοντος διαδόχου εἰς συμβασιλέα. Κατὰ τὸ τελευταῖον δὲ τμῆμα τῆς ὑστέρας περιόδου (1261 - 1453) ἐπεκράτησε καὶ πάλιν ἡ διάκρισις « αὐτοκράτορος » καὶ « βασιλέως »· καὶ « βασιλεὺς » μὲν ἀνεκηρύσσετο ὁ πρωτότοκος υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος, τουλάχιστον κατὰ κανόνα, « αὐτοκράτωρ » δ᾿ ἀνεκηρύσσετο ὁ ἤδη βασιλεὺς ἢ ὁ ἄλλως δι᾿ ἐπαναστάσεως ἀνερχόμενος εἰς τὸν θρόνον δ᾿ ἀνυψώσεως ἐπ᾿ ἀσπίδος καὶ ἀναφωνήσεως, οὗτος δ᾿ ἀκολούθως μετέβαινεν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ἔνθα παρέδιδεν εἰς τὸν πατριάρχην ἔγγραφον ὁμολογίαν πίστεως καὶ ἐχρίετο καὶ ἐστέφετο ὑπ᾿ αὐτοῦ.

Τὰ συμπεράσματα ταῦτα τῆς συγγραφέως εἶναι συχνότατα σημαντικῶς διάφορα πρὸς ὅσα νεώτεροι ἐρευνηταὶ ἔχουν συναγάγει ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐρευνώμενον θέμα. Τὰ συμπεράσματα ὅμως ταῦτα θεμελιοῦνται ἀσφαλῶς ὑπὸ τῆς συγγραφέως εἰς κριτικῶς ἐλεγχομένας ἱστορικὰς πηγὰς καὶ ἐπὶ πλέον ἐν τῷ συνόλῳ των παρέχουν βάσιμον ἐξήγησιν τῆς ποικιλίας ὑπὸ τῆς ὁποίας φαίνεται νὰ κατέχεται τὸ προσφερόμενον, οὐχὶ πάντοτε πλούσιον, ἱστορικὸν καὶ πηγαῖον ὑλικόν. Εἰς τοῦτο δ᾿, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη, ὡδήγησεν ἡ ὀρθὴ τοποθέτησις τοῦ ὅλου προβλήματος ἐξ ἀρχῆς, ἤτοι ἡ βασικὴ ἀντίληψις, ὅτι πρὸς τὰς διαφόρους ἱστορικὰς περιόδους ἃς διήνυσεν ἡ ἐξέλιξις τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς καταλύσεως αὐτῆς ἀναγκαίως ἀντιστοιχεῖ ποικιλία μορφῶν ἀναρρήσεως εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον. Καί, ὡς φρονοῦμεν, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι ἡ συγγραφεὺς ἐπέτυχε νὰ πείσῃ τὸν ἀναγνώστην περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς βασικῆς ταύτης ἀντιλήψεως.

Ἡ ὅλη μελέτη εἶναι γραμμένη κατὰ συστηματικὸν καὶ πρόσφορον εἰς γενικὴν ἐποπτείαν τρόπον. Ὁ πλοῦτος τοῦ παραπεμπομένου πηγαίου καὶ βιβλιογραφικοῦ ὑλικοῦ μαρτυρεῖ περὶ τοῦ εὐσυνειδήτου καὶ τοῦ κοπιώδους τῆς συντελεσθείσης ἐργασίας. Ἡ δ᾿ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη τῆς μελέτης τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ εἶναι εὐγνώμων πρὸς τὴν συγγραφέα διὰ τὴν λαμπρὰν μελέτην της, ἥτις ἔρχεται νὰ φωτίσῃ πρόβλημα δυσχερέστατον, τὸ πρόβλημα τῆς ἐκλογῆς, ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ ὁποίου ἡ καθόλου θέσις ἐν τῇ βυζαντινῇ πολιτείᾳ ἐμφανίζει ἀξιοσημειώτους ἱστορικὰς ἰδιορρυθμίας.

ΠΑΝ. Ι. ΖΕΠΟΣ

Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι, ἐκδιδόμενοι ἐκ πατμιακῶν κωδίκων, μετὰ προλεγομένων ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη. Τόμος Β΄. Ἐν Ἀθήναις. Τυπογρ. Μ. Μυρτίδη 1954. Σελ. τϟγ΄+391.

Ἐν τῷ παρόντι Β΄ ὀγκώδει τόμῳ συνεχίζεται ἡ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Ν. Τωμαδάκη ἐν στενωτάτῃ συνεργασίᾳ μετὰ φιλοτίμων μαθητῶν του ἀναληφθεῖσα ἀγαστὴ προσπάθεια τῆς ἐκδόσεως ἀνεκδότων τε καὶ ἐκδεδομένων ὕμνων τοῦ εὐλόγως χαρακτηρισθέντος ὡς « Χριστιανοῦ Πινδάρου » Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει ἰδίᾳ τῶν ἐν τῇ σεβασμίᾳ Μονῇ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου σωζομένων καὶ ἐπὶ τόπου μελετηθέντων κωδ. ὑπ᾿ ἀριθ. 212 καὶ 213. Βιβλιογραφήσας ἐξ ἐπόψεως θεολογικῆς τὸν Α΄ τόμον ἀπὸ τῆς στήλης ταύτης ἐν ἔτει 1952 (Τόμος ΚΒ΄ σ. 331 - 34), θεωρῶ ἐμαυτὸν ὑπόχρεων καὶ ἔναντι τοῦ παρόντος Β΄ τόμου, ἐν τῷ ὁποίῳ συνεργάζονται μετὰ τοῦ καθηγητοῦ των δέκα νεαροὶ πτυχιοῦχοι φιλόλογοι, τὴν δὲ ὀφειλήν μου ταύτην λυποῦμαι διότι, λόγῳ τῶν παρεμπεσόντων βαρέων καθηκόντων μου, ἔρχομαι μετὰ δύο ὅλα ἔτη νὰ ἀποτίσω.

Ὁ τόμος οὗτος, ὅστις προσφωνεῖται εὐγνωμόνως εἰς τὸν χορηγὸν τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς γνωστὸν Βυζαντινολόγον Ἰ. Β. Παπαδόπουλον, ἀποτελεῖται ἐκ τῶν προλεγομένων καὶ δύο κυρίων μερῶν μετὰ τῶν σχετικῶν πινάκων. Ἐν τοῖς προλεγομένοις (σ. VII - XIX) ὁ κ. Τωμ. ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος καὶ ἰδίᾳ περὶ τῶν πλεονεκτημάτων τῆς ἐργασίας τοῦ Β΄ τόμου ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τοῦ Α΄, περὶ τῆς κατανομῆς τοῦ ἔργου μεταξὺ τῶν συνεργατῶν, περὶ τῆς μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Α΄ τόμου προόδου τῶν περὶ

τὸν Ρωμανὸν μελετῶν καὶ δὴ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Ρωμανοῦ, τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν μετρικὴν αὐτοῦ καὶ τὴν σχέσιν πρὸς Ἐφραὶμ τὸν Σύρον.

Τὸ Α' μέρος τοῦ ἔργου, ὅπερ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «Τὰ κοντακάρια τῆς Πάτμου» (σελ. ε' - σνϛ') εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τοὺς περισπουδάστους πατμιακοὺς κώδικας ὑπ' ἀριθ. 212 καὶ 213, οἵτινες ἀποτελοῦσιν ἑνότητα καὶ τῶν ὁποίων τὸ μεγαλύτερον καὶ σημαντικώτερον ὑλικὸν παραμένει ἀνέκδοτον, ὥστε νὰ καθίσταται ἀναγκαία ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ καὶ ὁλοκληρωμένη ἐκτίμησις αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν κ. Μ. Ναουμίδης πραγματεύεται περὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 212 κώδ., ὃν ἀνάγει εἰς τὸ τέλος τοῦ ι' ἢ ἀρχὰς τοῦ ια' αἰῶνος καὶ δὴ ἀσχολεῖται περὶ τὰ προβλήματα καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἀποτελούμενον ἐκ κοντακίων εἰς ἁγίους ὄχι μόνον τοῦ Ρωμανοῦ, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ποιητῶν, ὁ δὲ κ. Π. Νικολόπουλος πραγματεύεται περὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 213 κωδ., ἀδελφοῦ τοῦ προηγουμένου καὶ περιέχοντος κοντάκια τοῦ Τριῳδίου καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα ἀποδίδονται εἰς τὸν Ρωμανόν. Ἡ περιγραφὴ ἀμφοτέρων τῶν κωδίκων γίνεται κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον καὶ μεθ' ἱκανῆς ἐπιμελείας, χωρὶς νὰ παραλείπηται ἡ ἀναγραφὴ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐκδόσεων. Ἐπιτάσσεται πίναξ τῶν ἐν τοῖς Κοντακαρίοις ἀπαντωμένων ἁγίων.

Τὸ δὲ Β' μέρος περιέχει δέκα τέσσαρας ὕμνους (ΙΕ' - ΚΗ'), ὧν οἱ πλεῖστοι ἀποδίδονται εἰς τὸν Ρωμανόν. Τοὺς ὕμνους ιε' καὶ ιϛ', ἀναφερομένους εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα *Δημήτριον*, ἐπεξεργάζεται ὁ κ. Τωμαδάκης προτάσσων ἑκατέρου τούτων σχετικὴν εἰσαγωγὴν μετὰ φιλολογικῶν ἀναλύσεων καὶ ἱστορικῶν καὶ κριτικῶν παρατηρήσεων. Ὁ μὲν Α' ὕμνος περιεχόμενος εἰς τὸν μνημονευθέντα ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 212 κωδ. τῆς Πάτμου καὶ ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Ρωμανὸν ἐκδίδεται διὰ πρώτην φορὰν ὁλόκληρος καὶ ἐν ἐπιμέτρῳ καὶ ἕτερος ὕμνος (αἶνος) «Στεφάνου» τινὸς εἰς τὸν αὐτὸν ἅγιον, ὁ δὲ Β' (χαρακτηριστικὸς ὕμνος) ὡς «μεθεόρτιον ποίημα εἰς ἅγ. Δημήτριον» καὶ παραδιδόμενος ἀνωνύμως ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ κ. Τωμ. εἰς τὸν Ρωμανόν. Ὑπὸ τοῦ κ. Τωμ. ἐκδίδονται ἀκολούθως μετὰ σχετικῶν εἰσαγωγῶν καὶ ἀναλόγου φιλολογικοῦ καὶ κριτικοῦ ὁπλισμοῦ δύο ὕμνοι εἰς τὸν *ἅγιον Νικόλαον* ἀποδιδόμενοι, συμφώνως τῇ σχετικῇ ἀκροστιχίδι, ὑπὸ τῆς πατμιακῆς παραδόσεως καὶ τοῦ ἐκδότου εἰς τὸν Ρωμανόν. Ἐπακολουθεῖ ὕμνος τῆς ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν *εἰς τὸν Νῶε*, ἐκδιδόμενος κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον ὑπὸ τῆς δεσποινίδος Σοφ. Παπαδημητρίου μετὰ πρόταξιν τοῦ βιβλικοῦ κειμένου περὶ τοῦ Κατακλυσμοῦ (Γενεσ. ϛ' θ'). Ἕπεται ᾠδὴ τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τοὺς ἁγίους ὁμολογητὰς *Γουρίαν, Σαμωνᾶν καὶ Ἄβιβον*, ἥτις ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ κ. Π. Περσιάνη, προτασσομένου τοῦ κωνσταντινουπολιτικοῦ συναξαρίου τῶν ἐν λόγῳ ἁγίων. Ἀκολουθοῦσιν οἱ ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Λιβαδάρα ἐκδιδόμενοι ὕμνοι Ρωμανοῦ «*εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ τὸν θρῆνον τῆς Θεοτόκου*» καὶ «*εἰς τὸ Πάθος*» μετὰ πρόταξιν τῶν σχετικῶν

εὐαγγελικῶν εἰσαγωγικῶν περικοπῶν καὶ ἕτερος ἀνέκδοτος ὕμνος *εἰς Νεοφωτίστους* ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐκδότου. Ἔρχεται ἔπειτα δραματικὸς ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ *εἰς τὸν ἱερὸν Νιπτῆρα* ἐκδιδόμενος ὑπὸ του κ. Β. Μανδηλαρᾶ μετὰ πρόταξιν τοῦ σχετικοῦ εὐαγγελικοῦ κειμένου. Ἐπακολουθεῖ ἡ ἐπίσης ἀνέκδοτος *δέησις Ρωμανοῦ εἰς τὸν ἄσωτον υἱὸν* ἐκδιδομένη μετὰ πρόταξιν τῆς σχετικῆς περικοπῆς τοῦ Λουκᾶ καὶ νόθου λόγου τοῦ Χρυσοστόμου ὑπὸ τοῦ κ. Εὐαγγ. Πετρούνια. Εἶτα ὑπὸ μὲν τῆς δεσπ. Ἁγνῆς Βασιλοπούλου ἐκδίδεται μετὰ πρόταξιν τῆς σχετικῆς εὐαγγελικῆς περικοπῆς ὁ εἰς τὸν Ρωμανὸν ἀποδιδόμενος *αἶνος εἰς τὴν Σαμαρείτιδα*, ὑπὸ δὲ τῆς δεσπ. Λυδ. Ἀθανασοπούλου ἔπος τοῦ Ρωμανοῦ *εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου*. Ἐπακολουθεῖ τέλος τὸ *εἰς τὰς Δέκα Παρθένους* ποίημα τοῦ Ρωμανοῦ, ὅπερ ἐκδίδει ἡ δεσπ. Ἥβη Ἀντωνοπούλου μετὰ πρόταξιν τῆς σχετικῆς περικοπῆς τοῦ Ματθαίου. Εἰς ἑκάτερον τῶν μερῶν ἐπισυνάπτονται πίνακες ἐκ τῶν ὁποίων οἱ σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ἐκπονηθέντες ὑπὸ τοῦ κ. Ε. Πετρούνια (κυρίων ὀνομάτων καὶ γλωσσικοί).

Καὶ ὁ παρὼν τόμος εἶναι προϊὸν ὁμαδικῆς συνεργασίας καὶ πολλῶν καὶ ποικίλων σχετικῶν πρὸς τὸ περιεχόμενον μελετῶν τοῦ τε καθηγητοῦ καὶ τῶν ὑπὸ τὴν ἐνδελεχῆ αὐτοῦ καθοδήγησιν διατελούντων νεαρῶν συνεργατῶν, εἰς οὓς ὁ κ. Τωμ. ὄχι μόνον μετέδωκε τὸν ἔρωτα πρὸς τὸ ποιητικὸν ἔργον τοῦ μεγάλου Ἕλληνος μελῳδοῦ, ἀλλὰ καὶ παρέμεινε καὶ παραμένει ὁ ἐμπνευστὴς καὶ συντονιστὴς τοῦ ἀναληφθέντος πραγματικοῦ ἄθλου. Συγκρινόμενος πρὸς τὸν Α' τόμον ὁ παρὼν Β' ἐμφανίζεται ἐν πολλοῖς ἀρτιώτερος τοῦ Α', τοῦ ὁποίου τὰς ἀτελείας ἀναγνωρίζει ἐν τοῖς προλεγομένοις τοῦ Β' καὶ ὁ κ. Τωμ. Πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ παρὼν τόμος παρουσιάζει καὶ τοῦτο τὸ προσὸν ἔναντι τοῦ Α', ὅτι ἐν αὐτῷ ἀντιβάλλονται οἱ πατμιακοὶ κώδικες πρὸς ἄλλους, οἷοι εἶναι οἱ σιναϊτικοί, ἁγιορειτικοί, καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 157 κῶδιξ τῆς πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μεσσήνης κ.ἄ., καὶ μελετῶνται καὶ ἐπὶ τῇ βάσει φωτογραφιῶν καὶ μικροταινιῶν. Ἡ παροῦσα ἔκδοσις θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς δοκιμαστικὴ κριτικὴ ἔκδοσις καὶ θὰ χρησιμεύσῃ, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ κ. Τωμαδάκης, ὡς «θεμέλιον πάσης ὁριστικωτέρας εἰς τὸ μέλλον». Πάντως δὲν πρόκειται περὶ «φροντιστηριακῆς ἀσκήσεως», καθ' ὅσον ἡ ἔκδοσις αὐτὴ γίνεται ὑπό τε τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὴν ἄγρυπνον παρακολούθησιν καὶ καθοδήγησιν τοῦ καθηγητοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν εὐθύνην αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ μόνον τὸ ὄνομα προβάλλεται ἐν τῇ προμετωπίδι τοῦ ἔργου. Ἐὰν θὰ ἦτο «φροντιστηριακὴ ἄσκησις», θὰ ἔπρεπε νὰ συνομολογήσῃ τις, ὅτι τοιαῦται φροντιστηριακαὶ ἀσκήσεις οὐχὶ μόνον ἐν Ἑλλάδι τυγχάνουσι σχεδὸν ἄγνωστοι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ πᾶν ἄλλο εἶναι ἢ συνήθεις. Καὶ ἵνα ἡ κρίσις ἡμῶν ἀποβῇ θετικωτέρα, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ παροῦσα ἔκδοσις, παρὰ πᾶσαν ἀτέλειαν αὐτῆς καὶ ἐὰν ἔτι παρίδῃ τις τὸ ἄλλο

πολύτιμον ὑλικόν, ὅπερ συνεκέντρωσεν ἡ ἀγαστὴ ἐπιμέλεια τῶν συνεργατῶν τοῦ κ. Τωμ., καὶ μόνον ὡς στηριζομένη ἰδίᾳ ἐπὶ τῆς ἀξιολογωτάτης πατμιακῆς οὕτως εἰπεῖν παραδόσεως καὶ ὡς λαμβάνουσα πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὴν μουσικὴν τῶν ὕμνων, στοιχεῖον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἄγνωστον εἰς τοὺς ξένους ἐκδότας τῶν ῥωμανικῶν ποιημάτων, ἀποτελεῖ πολύτιμον ὑλικὸν καὶ διατὶ ὄχι καὶ θεμέλιον πάσης ὁριστικωτέρας «ἐκδόσεως» τῶν ἔργων τοῦ Ρωμανοῦ, ἐκδόσεως ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ συντελεσθῇ διὰ τῆς εὐκταίας συνεργασίας τοῦ κ. Τωμ. μετὰ τοῦ ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καθηγητοῦ τῆς Ὑμνολογίας καὶ Ἁγιολογίας. Ἐπιμένομεν εἰς τὴν συνεργασίαν καὶ τοῦ εἰδικωτέρου παρ' ἡμῖν Θεολόγου, ἄνευ τῆς ὁποίας συνεργασίας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συντελεσθῇ ἀρτία κριτικὴ ἔκδοσις ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἂς συνεχισθῇ ἡ ἔρευνα συντονωτέρα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς γνησιότητος τῶν παραδιδομένων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ ὕμνων καὶ ἂς ἐπεκταθῇ ἡ ἀντιβολὴ καὶ πρὸς ἄλλους μάρτυρας τῆς χειρογράφου παραδόσεως. Κατακλείομεν δὲ τὸ παρὸν σημείωμα μετὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ὁ παρὼν τόμος πολλῷ μᾶλλον τοῦ Αʹ περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ δὴ καὶ εἰς τὸ Ἐθνικὸν ἡμῶν Πανεπιστήμιον.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ἀρχιμ. Α ἰ μ ι λ ι α ν ο ῦ Τ σ α κ ο π ο ύ λ ο υ, *ἀρχειοφύλακος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου: Περιγραφικὸς Κατάλογος τῶν Χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Βʹ Ἁγ. Τριάδος Χάλκης. Σταμπούλ, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, (1956, ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περ. Ὀρθοδοξία) 8°, σσ. 169 (+ 7).*

Παλαιότερον ὁ συγγραφεὺς ἀνετύπωσεν ἐκ τῆς «Ὀρθοδοξίας» εἰς τόμον τὸν Κατάλογον τοῦ «Τμήματος Χειρογράφων τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης» τοῦ Οἰκουμεν. Πατριαρχείου. Τῆς αὐτῆς σειρᾶς συνέχεια εἶναι ὁ προκείμενος τόμος. Διὰ τῆς φιλοτίμου προσπαθείας ταύτης θὰ πληροφορηθῶμεν τί χειρόγραφα συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Βιβλιοθήκην Κων/λεως.

Ἡ Μονὴ τῆς Ἁγ. Τριάδος ἢ τοῦ Ἐσόπτρου τῆς Χάλκης περιελάμβανεν ἄλλοτε περὶ τὰ 300 χει/φα, ἐξ ὧν ὁ κατάλογος πρὸ τῆς εἰς τὸ Φανάρι πρὸ εἰκοσαετίας μεταφορᾶς της ἀνέγραφεν 147. Τούτων ἐσώθησαν καὶ περιγράφονται 138 ἐν ὅλῳ, ἐκ τῶν ὁποίων ἓν σλαβονικόν, τὰ λοιπὰ ἑλληνικά, λειτουργικά, ἁγιολογικά, εὐαγγελιστάρια, πατερικὰ καὶ ἀνάμεικτα χει/φα.

23 - 1 - 1957

Ἕπεται ἐνδιαφέρον σημείωμα περὶ τοῦ ἀνακαινιστοῦ τῆς Μονῆς Μητροφάνης Γʹ (δὶς πατριαρχεύσαντος 1565 - 72 καὶ 1579 - 80)[1] ὁ ὁποῖος καὶ ἐπλούτισε τὴν βιβλιοθήκην, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ σημειώσεών του ἐπὶ τῶν χειρογράφων· εἰς τὸ ἐπιτασσόμενον τῆς περιγραφῆς «Σημείωμα» ὁ φιλότιμος συγγρ. καταγράφει ὅσα χει/φα τῆς ἐν λόγῳ μονῆς γνωρίζει ὑπάρχοντα εἰς ἄλλας βιβλιοθήκας (καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ).

Ἡ σύνταξις τοῦ καταλόγου τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔγινε συμφώνως πρὸς τοὺς νέους κανόνας οὔτε καμμίαν αὐστηρὰν μέθοδον, ἡ δὲ περιγραφὴ εἶναι λίαν ἀτελής. Ἡ ὁρολογία ἀήθης (πρβλ. κῶδιξ *ἄναρχος, ἀτελής*, ἀντὶ *ἀκέφαλος, κολοβός*, ἀρχαῖα σημεῖα *μουσικῆς* ἀντὶ *ἐκφωνητικῆς* κ.ἄ.). Σημειώματα ἐνδιαφέροντα ἀναγινώσκονται κακῶς ἢ ἀτελῶς, οἱ στίχοι δὲν χωρίζονται (πρβλ. σ. 13). Τὰ ἁγιολογικὰ βιβλία χαρακτηρίζονται κακῶς ὄχι μόνον ὡς *συναξάρια, πανηγυρικὰ* ἀλλὰ καὶ *μηναῖα* (πρβλ. σ. 86, ὅπου ὁ κῶδιξ 46, σ. 35 περιέχων ἀκολουθίας ἄνευ συναξαρίων).

Τὰ περιεχόμενα τῶν κωδίκων δὲν ἀναγράφονται λεπτομερῶς, σπανιώτατα δὲ συσχετίζονται πρὸς τὰ δημοσιευμένα ἤδη πατερικὰ καὶ ἁγιολογικὰ κείμενα.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τῶν κωδίκων (ἐλλείπει πίναξ τῶν χρονολογημένων) αὕτη γίνεται χονδρικῶς ἢ ἐλλείπει ὁλωσδιόλου (πρβλ. κώδ. 44, σ. 34 - 35) καὶ ὅταν εἶναι δυνατὴ ἐκ τοῦ περιεχομένου (ὁ κῶδ. 65 ἐν σσ. 48 - 49 περιγραφόμενος, περιέχει ἔργον τοῦ Μ. Φιλῆ) ἢ ἐσφαλμένως: Οὕτως ὁ κῶδ. 88 (σ. 84) ὁ φερόμενος ὡς Μηναῖον τοῦ ἐνάτου αἰῶνος εἶναι γεγραμμένος διὰ μικρογραμμάτου γραφῆς. Ὁ κῶδιξ 90 (σσ. 88 - 93) φέρεται ὡς τοῦ δωδ. αἰ., ἐνῷ περιέχει ἔργον Θεοδ. τοῦ Μετοχίτου (ιγʹ - ιδʹ αἰ.). Τὰ παραδείγματα καθιστοῦν ὕποπτον τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν χρονολόγησιν τῶν ἀχρονίστων κωδίκων.

Περιοριζόμεθα εἰς ταῦτα, διὰ νὰ δείξωμεν ὅτι οἱ ἐκδοθέντες κατάλογοι εἶναι ἀσυγχρόνιστοι καὶ ἀμέθοδοι καὶ ὅτι τὸ Οἰκουμ. Πατριαρχεῖον ἂν ἐπεθύμει σοβαρῶς νὰ ἐκδώσῃ κατάλογον ἐπιστημονικόν, ἄξιον τῆς σημασίας ἣν ἔχουν τὰ χει/φα τῆς Βιβλιοθήκης του, θὰ ἔπρεπε ν' ἀναθέσῃ εἰς εἰδήμονα ἐξ ὑπαρχῆς τὸ ἔργον. Τὸν εἰδήμονα τοῦτον θὰ ἠδύνατο νὰ βοηθήσῃ διὰ τῆς πείρας του ὁ ἀρχιμ. Τσακόπουλος. Μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης οἱ κατάλογοί του θὰ εἶναι ἁπλῶς ἐνδεικτικοί, ἀλλὰ δὲν θὰ πληροῦν τὰ ἀνάγκας τῶν σημερινῶν ζητήσεων.

Ἐπάναγκες, τέλος θεωρῶ εἰς ἕνα σύγχρονον κατάλογον ν' ἀναγραφοῦν αἱ δημοσιεύσεις τῶν ἐν τοῖς κώδδ. ἀπαντωμένων ἔργων (εἰς τοῦτο θὰ ἐβοή-

---

[1] Πρβλ. Σάρδεων Γ ε ρ μ α ν ο ῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς Πτρχ. Καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως... Μέρος Αʹ ἐν Κωνσταντινουπόλει 1935, σσ. 40 - 48: Μητροφάνης Γʹ, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

θει νῦν τὸ δίτομον ἔργον τοῦ C. Baur, Initia Patrum) καὶ νὰ ἐπιτάξῃ πίνακας τῶν γραφέων, ἰδιοκτητῶν τῶν κωδίκων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀπαντωμένων συγγραφέων καὶ ὀνομάτων.

Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Démétrius Cydonès Correspondance publié par Raymond. J. Loenertz O. P., I (Studi e Testi 186).
Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana 1956 8⁰ μέγα, σσ. XVI+217 (+5).

Ὁ συγγραφεύς, scriptor τοῦ τάγματος τῶν Δομηνικανῶν ἐν Ῥώμῃ, ἐδημοσίευσεν ἤδη τὸ 1947 (Studi e Testi 131, πρβλ. τὴν ἐμὴν κρίσιν ἐν ΕΕΒΣ ΙΗ', 1948, σσ. 260-263) εἰσαγωγικὴν πραγματείαν μὲ τὸν τίτλον «Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès», ἦτο δ' ἔκτοτε γνωστὸν ὅτι παρεσκεύαζεν ἔκδοσιν τῆς σημαντικωτάτης ἀλληλογραφίας, ἀπὸ φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως, τοῦ διασήμου τούτου πολιτικοῦ καὶ λογίου ἀνδρὸς τοῦ ιδ' αἰῶνος, Δημητρίου τοῦ Κυδώνη. Ἤδη ἤρχισεν ἐκδίδων τὰ κείμενα, κατὰ τὴν χει/φον παράδοσιν.

Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ πρώτου τόμου ἐξετάζονται α') τὰ χειρόγραφα, β') ἡ τάξις τῶν ἐπιστολῶν, γ') ἡ διαίρεσις αὐτῶν εἰς βιβλία καὶ ἀκόμη λόγος γίνεται περὶ τῶν παραρτημάτων, προπυλαίου, περὶ τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων κ.ἄ. ζητημάτων.

Ὁ πατὴρ Loenertz εἶναι ἤδη εἰδικὸς εἰς τὴν ἔκδοσιν ἐπιστολογραφικῶν κειμένων τῶν παλαιολογείων χρόνων (ἴδε ἔκδοσιν τῶν ἐπιστολῶν Μανουὴλ Καλέκα, 1950, Studi e Testi ἀρ. 152) καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ τοιαύτη προπαρασκευὴ ἠγγυᾶτο καλὴν ἔκδοσιν τῶν κειμένων τοῦ Κυδώνη εἰς τὸν ἐπιτυχῆ ὑπομνηματισμὸν (ὁ ὁποῖος γίνεται λατινιστὶ ὑποσελιδίως).

Ὡς προπύλαιον τῆς ἐκδόσεως τίθενται δύο ὁμιλίαι τοῦ Κυδώνη α') τῷ βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ (1347) καὶ β') τῷ βασιλεῖ Ἰωάννῃ τῷ Παλαιολόγῳ (1371). Ἕπεται ἡ δημοσίευσις τῶν ἐπιστολῶν κατὰ βιβλία. Α'-ΙΕ', ἐπιστολαὶ ἐν ὅλῳ 131. Ἕπονται Appendices I Πέντε ἐπιστολαὶ Νικολάου Καβάσιλα (πρὸς διαφόρους) II Τοῦ (Γεωργ.) Γαβριηλοπούλου τῷ Κυδώνῃ (1370-71;) III Βραχὺ Θεσσαλονικὸν Χρονικὸν (1334-1402). IV Ἀνωνύμου καὶ ἀντιπαλαμίτου ἐπιστολαὶ ἐννέα καὶ V 12 μικρὰ ἢ μεγαλύτερα λατινικὰ καὶ ἰταλικὰ κείμενα, διαφωτίζοντα τὸ ὅλον θέμα.

Μετὰ Addenda et corrigenda ἕπονται οἱ πίνακες τῶν incipit τῶν

ἐπιστολῶν (ἀλφαβητικῶς), κυρίων ὀνομάτων προσώπων καὶ πραγμάτων, Συγγραφέων, Χρονολογικὸς τῶν ἐπιστολῶν, εὐθὺς καὶ ἀνάστροφος, καὶ περιεχομένων.

Ἡ προτιμηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐκδότου σειρὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιστολῶν δὲν ὑπῆρξεν ἡ ὑπ' αὐτοῦ νομιζομένη χρονολογική, οὔτε ἡ κατὰ πρόσωπα ἀποδεκτῶν, ἀλλ' ἡ σειρὰ τῆς καταχωρίσεως εἰς τοὺς κυριωτέρους κώδικας. Ταύτην, φαίνεται ἦτο ὑποχρεωμένος ν' ἀκολουθήσῃ ὁ π. Loenertz. Ἀλλ' ὀφείλει ὁ ἀναγνώστης νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ τοιαύτη διάσπασις (χρονολογικὴ καὶ προσώπων) καθιστᾷ εἰς αὐτὸν ἀδύνατον τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀναγκαίας ἐκείνης ἀλληλουχίας καὶ συνοχῆς. Αἱ ἐπιστολαὶ ἀφοῦ ἀναγνωσθοῦν καθ' ἑκάστην, θὰ πρέπει νὰ συσχετισθοῦν πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὰ πρόσωπα, διὰ νὰ παρακολουθηθῇ τόσον ἡ σκέψις, ὅσον ἡ δρᾶσις, καὶ πέραν αὐτῶν ἡ ἐξέλιξις τῆς φιλολογικῆς μορφῆς τοῦ λόγου τοῦ Κυδώνη.

Εἰς λεπτομερειακὰς παρατηρήσεις ἐπιφυλάσσομαι νὰ προβῶ μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀρίστης ταύτης καὶ χρησιμωτάτης ἐκδόσεως, διὰ τῆς ὁποίας ὁ π. Loenertz θέτει ἕνα ἀκόμα λίθον τῆς μελέτης τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολογείων χρόνων.

Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Gli Inni Sacri di S. Bartolomeo Juniore, confondatore e IV egumeno di Grottaferrata... con note e versione italiana a cura dello Jerom. Criptense Germano Giovanelli.
Badia Greca di Grottaferrata, anno 1955 (πράγματι 1956) 8⁰, σσ. 525.

Εἰς τὴν σειρὰν «Innografi Italogreci» ἀριθ. 3 ἐκυκλοφόρησε πρὸ μικροῦ μέγας τόμος ὀφειλόμενος εἰς τὴν ἐξαίρετον πίστιν καὶ φροντίδα τοῦ μοναχοῦ τῆς Κρυπτοφέρρης π. Γερμανοῦ Giovanelli, γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων περὶ τοῦ ἡγουμένου τῆς ἑλληνορρύθμου ταύτης μονῆς ἁγίου Βαρθολομαίου τοῦ Νεωτέρου ἐργασιῶν. Ὁ τόμος ἐδημοσιεύθη ἐπὶ τῇ συμπληρώσει ἐνακοσίων ἐτῶν (11 Νοεμβρίου 1055 †) ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ὑμνογράφου, ἠγαπημένου μαθητοῦ τοῦ ἁγίου Νείλου, κτίτορος τῆς Μονῆς, καταγομένου ἐκ Rossano, καὶ ἐξ οἰκογενείας ἑλληνικῆς ἐλθούσης ἐκ Κων/λεως.

Μετὰ διαφωτιστικὸν Πρόλογον (7-19), ὅπου ἱκανὰ λέγονται περὶ τῆς ὑμνογραφικῆς Σχολῆς τῆς Κρυπτοφέρρης καὶ τοῦ Βαρθολομαίου ὡς ὑμνογράφου, περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν ἔργων του, περὶ τῆς ἐκτιμήσεως ἧς οὗτος ἔτυχεν ἀπὸ τοὺς διαδόχους καὶ συντάκτας ὕμνων πρὸς αὐτόν, ἕπεται μικρὰ Εἰσαγωγὴ (21-24). Ἀκολουθοῦν τὰ ἑλληνικὰ ὑμνο-

γραφικὰ κείμενα κατὰ μῆνας καὶ κατὰ μνήμας ἁγίων, πρῶτον τὰ ἀσφαλῆ (ἐκ μαρτυριῶν τῆς ἀκροστιχίδος καὶ τῶν κωδίκων), εἶτα τὰ ὀλιγώτερον βέβαια, μετὰ σημειώσεων ὑποσελιδίων, (σσ. 25-256) ἕπεται δὲ ἡ εἰς τὴν ἰταλικὴν μετάφρασις πάντων τούτων τῶν κειμένων (257-518) κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν. Ὁ τόμος κατακλείεται διὰ γενικοῦ πίνακος τῆς ὕλης καὶ ἑτέρου τῶν κυρίων ὀνομάτων τῶν κυριωτέρων πραγμάτων.

Ἡ δημοσιευομένη ὑμνογραφικὴ ὕλη εἶναι:

Μὴν Σεπτέμβριος η΄ Εἰς τὸ γενέθλιον τῆς Θεοτόκου: Κανὼν ἦχος δ΄ (ἀκροστιχὶς *Χαρᾷ ὁ κόσμος νῦν πανηγυριζέτω*). ιδ΄ Κοντάκιον εἰς τὴν Ὕψωσιν τοῦ τ. καὶ ζ. Σταυροῦ (φέρον ἀκροστιχίδα *᾿Ωδή*). κς΄ Ἁγ. Ἰω. Θεολόγου καὶ Νείλου τοῦ νέου· προσόμοια, κανὼν ἦχ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχίδα: *Ἐκ κραδίης ἐν ὕμνοισι, γόνε βροντῆς, σὲ λιγαίνω*) Κοντάκιον τοῦ ὁσίου, μετὰ δύο οἴκων κλπ.

Μὴν Ὀκτώβριος ιη΄ Ἀποστόλου Λουκᾶ Κανὼν ἦχ. πλ. β΄ (φέρων ἀκροστιχίδα: *Μέλπω σε ἵππων τεττάρων τὸν ποικίλον*), κοντάκιον καὶ α΄ οἶκος, θεοτοκία, φωταγωγικά.

Μὴν Νοέμβριος α΄ μεγαλομάρτ. Καισαρίου Τερρακίνης Κανὼν ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχίδα: *Τὸν κλεινὸν ὑμνῶ Καισάριον προφρόνως.* ἐν τοῖς θεοτ. *Βαρθολομ⟨αῖος⟩*), κοντάκιον ἦχ. β΄ (φέρον ἀκροστιχίδα: *᾿Ωδή*), θεοτοκία, ἐξαποστειλάριον. θ΄ τῆς ὁσίας Ματρώνης Κανὼν ἦχ. β΄ (φέρων ἀκροστιχίδα: *Τοῖς τῆς Ματρώνης ἀνδρικοῖς ἄθλοις κρότος*), θεοτοκία, κάθισμα. ια΄, Μαρτίνου ἐπισκόπου Γαλλίας Κανὼν ἦχ. πλ. β΄ (φέρων ἀκροστιχίδα: (*Τὸν θαυματουργὸν αἰνέσωμεν Μαρτῖνον*), θεοτοκία κάθισμα. κβ΄ Παρθενομάρτυρος Κηκιλίας, Κανὼν ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχίδα: *Τῆς Κηκιλίας πῶς ἐξείπω τοὺς ἄθλους;*), θεοτοκία. λ΄ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, Κανὼν ἦχ. πλ. β΄ (ἄνευ ἀκροστιχ.), μετὰ θεοτοκίων. Κοντάκιον ἦχ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ. *᾿Ωδὴ*) κλπ.

Μὴν Δεκέμβριος δ΄ μάρτυρος Βαρβάρας Κανὼν ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Εὐχαῖς με, μάρτυς, σῶζε ταῖς σαῖς, Βαρβάρα*), θεοτοκία, κάθισμα. ς΄ Νικολάου Μύρων Κανὼν ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Ὕμνοις σε μέλπω τὸν καλόν μου προστάτην,* ἐν δὲ τοῖς Τριαδδ. καὶ θεοτοκίοις: *Βαρθολομαῖος πόθῳ*) καὶ Κοντάκιον τὸ γνωστὸν ἦχ. πλ. δ΄ (ἄνευ ἀκροστιχ.) πρὸς Τῇ ὑπερμάχῳ: *Τῇ ὑπερμάχῳ κραταιᾷ ἀντιλήψει σου...*[1] α΄ οἶκος *Ἅπαντες συνελθόντες,* τριαδικά, θεοτοκία, καθίσματα. ζ΄ Μάρτυρος Σαβίνου Κανὼν ἦχ. β΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Τοῖς τοῦ Σαβίνου καρτεροῖς ἄθλοις κρότος*), θεοτοκία. ιγ΄ Παρθενομάρτυρος Λουκίας, Εὐστρατίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ Κανών ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Φωτός σε μέλπω τὴν ἐπώνυ-*

[1] Πρβλ. περ. «Ἀθηνᾶ» 55, 1951, σσ. 186-187, ὅπου ἄλλοι οἱ οἶκοι (ἐκ τοῦ κώδ. Μεγ. Λαύρας 268 (Γ 28).

μον Κόρην), Κοντάκιον καὶ α΄ οἶκος τῶν ἁγίων μαρτύρων, θεοτοκία. ιζ΄ τῶν ἐγκαινίων τῆς Κρυπτοφέρρης Κανὼν ἦχ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ. *Τρεῖς παῖδες, Ἁγνή, τὸν σὸν ὑμνοῦσιν Τόκον*), Κοντάκιον (φέρον ἀκροστιχ.: *᾿Ωδή*), στιχηρά, προσόμοια, θεοτοκία κλπ. ιθ΄ Βονιφατίου τοῦ Ρωμαίου Κοντάκιον ἦχος β΄ (φέρον ἀκροστιχ. *᾿Ωδή*). κγ΄ Προεόρτια Γεννήσεως Τετραῴδιον ἦχ. πλ. δ΄ μετὰ θεοτοκίων. κ΄ Ἰγνατίου Θεοφόρου Κάθισμα ἦχ. γ΄. κς΄ Ἡ προσύναξις τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου Κανὼν ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Χαίροις, Ἄχραντε, τῆς χαρᾶς ἡμῶν βρύσις*), θεοτοκία, φωταγωγάρια. κζ΄ ἀρχιδιακόνου Στεφάνου Κανὼν ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Ὁ πρωτομάρτυς νῦν τιμάσθω εὐθέως*)· ὁ κανὼν τριῴδιον (α΄, γ΄, δ΄). λα΄ Παρθενομάρτυρος Μαρτίνης Κανὼν ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Χριστοῖο νύμφην ἐκλιγαίνω Μαρτῖναν*), θεοτοκία, κάθισμα.

Μὴν Ἰανουάριος δ΄ Ἄμμας Συγκλητικῆς Κανὼν ἦχ. πλ. β΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Τὴν μυρίαθλον ἄξιον μέλπειν Κόρην*), θεοτοκία, φωταγωγάριον. κβ΄ Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου Κανὼν ἦχ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχίδα: *Βυθόν σε μέλπω, μάρτυς, ὄντα θαυμάτων*), θεοτοκία, κάθισμα. λα΄ Κύρου καὶ Ἰωάννου τῶν Ἀναργύρων Κανὼν ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Ῥῶσις βρύει νοσοῦσιν ἐξ Ἀναργύρων*), θεοτοκία, κοντάκιον, α΄ οἶκος.

Μὴν Φεβρουάριος β΄ Ἡ Ὑπαπαντὴ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Κανὼν ἦχ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Τὸ πᾶν φέρων φέρει σε πρεσβύτης Βρέφος*), θεοτοκία, κοντάκιον, α΄ οἶκος. ε΄ Μάρτυρος Ἀγάθης, Κανὼν ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Λιταῖς με ταῖς σαῖς, μάρτυς Ἀγάθη, σκέποις*), θεοτοκία, κάθισμα. κδ΄ Ἰωάννου τοῦ Θεριστοῦ ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστ.: *Σοὶ τοῦ Προδρόμου τῷ ἐπωνύμῳ κρότος*), θεοτοκία.

Μὴν Μάρτιος θ΄ τῶν ἐν Σεβαστείᾳ Μ΄ μαρτύρων Κανὼν ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Στεφηφόρων πληθύς με μαρτύρων σκέποις*). Κοντάκιον (οὗ ἡ ἀκροστ.: *᾿Ωδή*), θεοτοκία.

Μὴν Ἀπρίλιος Βηταλίου (sic) καὶ τῶν σὺν αὐτῷ Κανὼν ἦχ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Βητάλιον τὸν ἀοίδιμον ᾄσμασι μάρτυρα μέλπω*), θετοκία.

Μὴν Μάϊος ι΄ Μαρτύρων Ἀλφιοῦ (sic), Φιλαδέλφου καὶ Κυρίνου Κοντάκιον ἦχ. β΄ (ἄνευ ἀκροστιχ. γ΄ οἶκοι).

Μὴν Ἰούνιος ια΄ Ἀποστόλων Βαρθολομαίου καὶ Βαρνάβα ἦχ. πλ. β΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Δυάς με σώζοις τῶν σοφῶν Ἀποστόλων*), κάθισμα, κοντάκιον, οἶκος, θεοτοκία. κθ΄ Πέτρου καὶ Παύλου Κανὼν ἦχ. πλ. β΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Δυάς με σώζοις προκρίτων Ἀποστόλων*), κάθισμα, θεοτοκία. Κοντάκιον ἦχ. πλ. β΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Εἰς Πέτρον καὶ [Παῦλον]*).

Μὴν Ἰούλιος κγ΄ Ἀπολιναρίου (sic) Ραβέννης Κανὼν ἦχ. πλ. δ΄ (φέρων ἀκροστιχ.: *Ἀρχιερεῖ Ἀπολιναρίῳ θέμις ὕμνον ἀείδειν*), κάθισμα, κοντάκιον, οἶκος, θεοτοκία.

Μὴν Αὔγουστος ιε΄ Κοίμησις Θεοτόκου: Ἰδιόμελον ἦχ. β΄, ἕτερον ἦχος β΄.

Τριῴδιον: Τῷ πρώτῳ Σαββάτῳ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς Θεοδώρου Τύρονος (= Τήρωνος) Κανὼν ἦχ. β' (φέρων ἀκροστιχ.: *Δώρων θεοῖο τῷ ἐπωνύμῳ κρότος*), θεοτοκία, ἐξαποστειλάριον.

Ἕπεται appendice ὅπου, μετὰ μικρὰ προλεγόμενα (σσ. 209 - 210) δημοσιεύονται δύο Κανόνες καὶ 18 Κοντάκια. Οἱ Κανόνες εἶναι εἰς τὰς ἑορτὰς Νείλου τοῦ νέου, Σεπτ. κς' ἦχ. β' (φέρων ἀκροστιχ.: *Κῦδος δέει τῷ Πατρὶ*) καὶ Μαΐου ι' εἰς τὴν μνήμην Ἀλφιοῦ (sic), Φιλαδέλφου καὶ Κυρίνου, ἦχος δ' (ἄνευ ἀκροστιχ.), μετὰ καθίσματος, θεοτοκίων.

Τὰ Κοντάκια (ὕμνοι) ἔχουν σχεδὸν πάντα ὡς ἀκροστιχίδα τὴν λέξιν *ΩΔΗ* καὶ ἀναφέρονται εἰς τὰς ἑπομένας ἑορτάς:

Ὀκτωβρίου β' Κυπριανοῦ καὶ Ἰουστίνης. γ' Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου. δ' Ἱεροθέου Ἀθηνῶν (ἀκροστιχ.: *Ἆσμα*).

Νοεμβρίου ιδ' Ἀπ. Φιλίππου. ις' Ἀποστ. Ματθαίου. κα' Κλήμεντος Ρώμης.

Ἰανουαρίου β' Σιλβέστρου Ρώμης.

Φεβρουαρίου ιβ' Μελετίου Ἀντιοχείας, κ' Λέοντος Κατάνης.

Μαρτίου α' Σωφρονίου Ἱεροσολύμων. ιβ' Γρηγορίου Διαλόγου Ρώμης.

Ἀπριλίου λ' Ἀποστόλου Ἰακώβου.

Μαΐου κδ' Συμεὼν Θαυμαστορείτου.

Ἰουλίου β' Καταθέσια ἐσθῆτος Θεοτόκου. κς' Παρθενομάρτυρος Παρασκευῆς.

Αὐγούστου ι' Λαυρεντίου Διακόνου. ιγ' Μαξίμου ὁμολογητοῦ. κε' Ἀποστόλου Βαρθολομαίου.

Οἱ ὕμνοι οὗτοι τοῦ Παραρτήματος περιλαμβάνονται ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ μηναῖα καὶ τροπολόγια τῆς Κρυπτοφέρρης, ἀγνοούμενοι ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐκδεδομένων ἢ μὴ μηναίων καὶ τροπολογίων, ἀναφέρονται δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς ἁγίους τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, καὶ κατὰ τὸ ὕφος ταυτίζονται πρὸς τοὺς μεμαρτυρημένως ἀνήκοντας εἰς τὸν Βαρθολομαῖον. Ὁ ἐκδότης, κατὰ ταῦτα, μολονότι τοὺς ἐπιτάσσει εἰς τὴν ἔκδοσιν, προσγράφει καὶ αὐτοὺς εἰς τὸν ὑμνογράφον.

Ἐκ τῆς ὅλης ἐκδόσεως, ἡ ὁποία εἶναι μὲ ἐπιμέλειαν καὶ φροντίδα παρεσκευασμένη[1], ὄχι μόνον πληροφορούμεθα περὶ τοῦ ἔργου καὶ τῆς παρα-

[1] Εἰς παρατηρήσεις τινὰς θὰ εἶχε τις πάντοτε νὰ προβῇ ὡς πρὸς τὴν ὀρθογράφησιν τοῦ κειμένου πρβλ. σ. 39 ἠκονημένον ἀντὶ ἠκονημένον, σ. 61 λιμῶνι ἀντὶ λειμῶνι, σ. 65 στείφη ἀντὶ στίφη, σ. 221 ἀπολείας ἀντὶ ἀπωλείας σ. 239 ἐρύθμησας ἀντὶ ἐρρύθμισας, ἢ τὸν μετρικὸν χωρισμὸν τῶν στίχων. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ Ἰδιόμελον τῆς σ. 199 ὁ χωρισμός: *Σήμερον | ἡ ἁγνὴ Παρθένος, ἡ τοῦ κόσμου | Δέσποινα ἐκ γῆς μετατίθεται | πρὸς οὐράνιον δόξαν* θὰ εἶχεν ὀρθότερον: *Σήμερον ἡ ἁγνὴ Παρθένος | ἡ τοῦ κόσμου Δέσποινα | ἐκ γῆς μετατίθεται | πρὸς οὐράνιον δόξαν* (ἡμιστίχια).

δόσεως τοῦ Βαρθολομαίου, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα δύναται νὰ συναγάγῃ τις, ὡς π.χ.: α') Ὅτι κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα μεσοῦντα ἐγράφοντο ἀκόμη ὕμνοι ἐκ τοῦ κοντακίου καὶ τριῶν οἴκων, ἐνῷ ἡ περικοπὴ εἶχε προχωρήσει εἰς τὸ κοντάκιον εἰς ἕνα οἶκον. β') Περὶ τοῦ ἑορτολογίου τῆς Κρυπτοφέρρης κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον. γ') ὅτι ὁ Βαρθολομαῖος ἦτο καὶ μελῳδὸς (ἰδιομέλων ἰδίᾳ) εἰς περιωρισμένην κλίμακα· κυρίως ὅμως ἐλεηλάτει τὴν πρὸ αὐτοῦ ὑμνογραφίαν, τοὺς Πατέρας κ.ἄ. συγγραφεῖς (μέχρι καὶ τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου, πρβλ. σ. 151), καὶ φυσικὰ τὴν Γραφήν. δ') Ὅτι ἐγνώριζεν ἄριστα ἑλληνικά, Ἕλλην ὡς ἦτο.

Καὶ πέραν τούτου, ἐπιβάλλεται ἡ ἐξονυχιστικὴ ἔρευνα τῆς διαμορφώσεως τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ δὴ κατὰ τοὺς αἰ. θ' - ιβ', διὰ νὰ χυθῇ φῶς ἐπὶ τῆς παραδόσεως τῆς Ὑμνογραφίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τοῦ μεγάλου τούτου ἐπιτεύγματος τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο συμβάλλει ἀξιολόγως ὁ ἐκδότης πατὴρ Γερμανὸς καὶ ἡ Σεβασμία Μονὴ τῆς Κρυπτοφέρρης, ἥτις ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι κέντρον φωτεινῶν μελετῶν καὶ σπουδῆς.

Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Κ. Ἀμάντου, Σύντομος Ἱστορία τῆς Κύπρου. Ἀθῆναι 1956. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων βιβλίων, περίοδος δευτέρα ἀρ. 1. 8°, σσ. 189.

Ὁ Σύλλογος ὁ ὁποῖος τόσας προσέφερεν ὑπηρεσίας διὰ τῆς ἐκδόσεως παλαιότερον τῶν ὠφελίμων βιβλίων (σειρὰ ἐρυθρά, σειρὰ πρασίνη), ἱστορικῶν καὶ λαογραφικῶν δημοσιευμάτων, καὶ τοῦ περ. «Ἑλληνικά», ἐπαναρχίζει τὴν δραστηριότητά του διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὡς ἄνω βιβλίου τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ καὶ ὁμοτίμου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν κ. Κ. Ἰ. Ἀμάντου, τοῦ γνωστοῦ συγγραφέως τῆς Ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Τὸ θέμα καθίσταται ἐπικαιρότατον ἐκ τῆς σημερινῆς θέσεως τοῦ Κυπριακοῦ Λαοῦ, ἀγωνιζομένου τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ, μὲ τὴν συμπαράστασιν ὁλοκλήρου τοῦ Ἔθνους. Ἔπρεπε λοιπόν, παρὰ τὰ ἄλλα πολυάριθμα ἀγωνιστικὰ καὶ λογοτεχνικὰ βιβλία περὶ Κύπρου, νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἔγκυρον ἐκλαϊκευτικὸν μέν, ἀλλ' ἐπὶ ἐπιστημονικῆς βάσεως στηριζόμενον. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέλαβεν ὁ καθ. Ἄμαντος μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν σαφήνειαν, ἁπλότητα, ἐνημερότητα εἰς τὰς πηγὰς καὶ εὐθυκρισίαν. Πρὸς τοῦτο ἦτο παρεσκευασμένος ὄχι μόνον διὰ τῆς μελέτης, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ὑπηρεσίας του ὡς γυμνασιάρχου κλπ. (1911 - 1912) ἐν Κύπρῳ καὶ τῆς γνωριμίας προσώπων πραγμάτων καὶ συνθηκῶν.

Μετὰ λίαν ἐνδιαφέροντα πρόλογον, εἰς τὸ α' κεφ. γίνονται γενικαὶ προεισαγωγικαὶ παρατηρήσεις, εἰς τὰς ὁποίας συνδυάζεται τὸ παρελθὸν μὲ τὸ σήμερον, καὶ γίνονται χρήσιμοι ὑποδείξεις.

Τὸ β' κεφ. περιλαμβάνει τὴν ἱστορίαν τῆς Κύπρου μέχρι τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου (χαρακτηριστικῶς ὁ συγγρ. ἐπιμένει εἰς τὰ ἀρχαῖα τοπωνύμια ἅτινα διατηροῦνται καὶ σήμερον), ἐνῷ εἰς τὸ γ' κεφ. πραγματεύεται τὴν ἀπὸ Μεγ. Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ Μεγ. Κων/νου. Λίαν ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ τέταρτον διὰ τὴν Βυζ. ἐποχὴν (Χριστιανισμός, ἀραβικαὶ ἐπιδρομαί, β' βυζ. περίοδος, σταυροφορίαι), μὲ παράλληλον συνεξέτασιν τῆς ἐκκλ. ἱστορίας. Εἰς τὸ ε' κεφ. ὁμοίως ἐξετάζεται ἡ Φραγκοκρατία, εἰς τὸ ς' ἡ Τουρκοκρατία (καὶ τὰ κατὰ τὴν Ἑλλην. Ἐπανάστασιν) μέχρι τῆς Ἀγγλοκρατίας, περὶ ἧς γίνεται λόγος εἰς τὸ ζ' κεφ. Ἡ διαπραγμάτευσις τελευτᾷ μὲ τὸ κίνημα τῆς ΕΟΚΑ, τὴν δρᾶσιν τοῦ Μακαρίου Γ' καὶ τὴν παράθεσιν πολλῶν χαρακτηριστικῶν κειμένων διὰ τὸν Ἀγῶνα τόσον ἀπὸ κυπριακῆς ὅσον καὶ ἀπὸ ἑλληνικῆς κυβερνητικῆς πλευρᾶς. Ὁ συγγραφεὺς παρεμπιπτόντως ἐξετάζει τὰ τῶν σχολείων, τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἐξαίρει τὸ ἔργον τῶν κυπρίων εὐεργετῶν, διακοσμεῖ τὸ βιβλίον μὲ χαρακτηριστικὰς εἰκόνας, καὶ χωρὶς νὰ δίδῃ εἰς αὐτὸ πολεμικὸν τόνον, καθιστᾷ ἐμφανῆ τὰ δίκαια τῆς ἑλληνικῆς πλειονοψηφίας τῆς ἀπὸ τεσσάρων χιλιάδων ἐτῶν Ἑλληνικῆς Κύπρου.

Εἰς τὸ ἐπίμετρον βιογραφοῦνται συνοπτικῶς ἐξέχοντες σύγχρονοι Κύπριοι λόγιοι καὶ ἀγωνισταὶ ὡς ὁ Ἰω. Οἰκονομίδης (1812 - 1884), ὁ Ἰωάννης Κυριακίδης (1853 - 1955), ὁ καθ. Σῖμος Μενάρδος (1872 - 1933), ὁ Ἰωάννης Τσαγγαρίδης (1887 - 1939) κ.ἄ.

Εἰς τὴν προμετωπίδα προέταξεν ὁ καθ. Ἄμαντος ἀπὸ τὰ Acta Sanctorum (2 Ἰουνίου) τὴν ἑξῆς ἁγιογραφικὴν ἐπίκλησιν πρὸς τὸν ἱδρυτὴν τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας Ἀπόστολον: «Βαρνάβα, τὸ τῶν Κυπρίων σέμνωμα καὶ ἐγκαλλώπισμα... τῆς πατρίδος σου πάσης φρόντισον, ὡς πάντοτε καὶ νῦν, ταῖς σαῖς ἁγίαις εὐχαῖς φυλάττων αὐτὴν ἀπὸ παντὸς κακοῦ»!

Εἰς τὸν γηραιόν μου διδάσκαλον κ. Ἄμαντον εὔχομαι ταχέως νὰ ἐπανίδῃ τὴν ἀγαπητήν του Κύπρον ἐλευθέραν.

Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Maria Elisabetta Colonna, Gli storici bizantini dal IV al XV secolo (I: Storici profani), con prefazione di Vittorio de Falco.— Napoli, Casa ed. Armanni, 1956 8º pp. XXII + 163, L. it. 2000.

Fra i fenomeni piú interessanti di questa nostra epoca che sembra estraniarsi sempre piú dalle *humanae litterae* per dedicarsi con inaudito slancio a forme diabolicamente organizzate di repressione di ogni libertà dello spirito, fra le cose piú singolari del nostro tempo è da annoverarsi sicuramente il brillante rifiorire degli studi bizantini.

Chi, come me, ha avuto la fortuna di partecipare ai piú recenti congressi internazionali di studi bizantini (a quello di Palermo e a quello di Salonicco [1], s'è potuto render conto che le ricerche, tutt'altro che facili, relative alla civiltà e all'eredità di Bisanzio, incontrano un crescente favore. Ne è anche vivace e sincera testimonianza la recente opera di N. B. Tomadakis (Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν. Τ. Α', τεῦχος α', ἔκδ. δευτ., Ἀθῆναι 1956) che passa in rassegna, accanto ai vecchi nomi, i nomi delle rinnovate schiere dei bizantinisti di tutto il mondo.

Ma pur considerando il nuovo fervore che anima i nostri studi l'apparire di una nuova studiosa, l'italiana M. E. Colonna, costituisce una notevole sorpresa: il suo nome non figura né negli elenchi dei congressisti di Palermo o di Salonicco o di Costantinopoli, né nelle aggiornate liste del Tomadakis.

Pure, il volume che qui si recensisce, e che è il primo di una serie che vedrà pubblicate altre liste di manoscritti di storia ecclesiastica e di agiografia (e il materiale è, come si legge nell'introduzione, già pronto e se ne è già iniziata la stampa), rivela un senso scientifico che, sotto alcuni aspetti, può dirsi già maturo.

Se lo stesso Niebuhr, che ideò e organizzò la grande raccolta del *Corpus scriptorum historiae Byzantinae* di Bonn, che fu quindi uno dei piú grandi interpreti del rinnovato interesse scientifico per le cose bizantine, se lo stesso Niebuhr dunque, prima di morire, considerò il suo lavoro ἀπερίσκεπτον [2], è da credersi che il lavoro della Colonna non è stato certamente né molto facile, né molto... divertente.

Ella ha dunque raccolto quanto si riferisce ai manoscritti di ben 128 storiografi bizantini, di 20 opere anonime già edite, di *catalogi imperatorum*, di *chronographiae* e di *excerpta* ancora inediti.

Ciascuna voce è costituita da una breve biografia dell'autore o di

---

[1] Dell'ultimo congresso, quello di Costantinopoli, svoltosi nel settembre 1955, non mette conto di parlare: la barbara ondata di ellenofobia abbattutasi sulla Turchia nei giorni che precedettero il congresso, impedí la partecipazione degli scienziati greci e il sereno svolgimento dei lavori. Vedi la breve nota che scrissi a tal proposito sul «Bollettino della Badia greca di Grottaferrata» N.S. 9, 1955, pp. 155 - 156.

[2] N. B. Tomadakis, op.cit., p. 67.

notizie dell'opera di cui si tratta, seguita da una bibliografia; viene poi, per ciascuna opera dello stesso autore, l'elenco dei codici manoscritti (con l'indicazione della biblioteca che li conserva e con la precisa indicazione della collocazione, con la data, sicura o approssimativa, in cui ciascun codice è stato scritto e con il numero delle carte in cui quell'opera è riportata, se il manoscrito è miscellaneo); segue l'elenco delle edizioni a stampa; poi sono annotate le traduzioni in latino o nelle lingue moderne; vi è infine una accurata nota bibliografica relativa all'opera trattata.

Un lavoro lungo ed estenuante è stato compiuto dalla signorina Colonna, ma noi gliene siamo grati. Basterà scorrere le pp. 27-35 tutte dedicate a Costantino Porfirogenito per rendersi conto del prezioso materiale che à stato messo a nostra disposizione.

Naturalmente un'opera del genere non può andare esente da pecche[1]: solo uno grande ed agguarrita *équipe* di studiosi, in molti anni di ricerche, potrebbe svolgere un simile lavoro in maniera perfetta: ma conosciamo troppo bene i sistemi dell'organizzazione scientifica internazionale per poter sperare che una simile *équipe* possa mai costituirsi e, piú ancora, portare a termine il suo arduo compito...

Fino a quel momento però avremo a nostra disposizione, come prezioso strumento per una prima informazione, l'opera (e speriamo che presto ci sia dato d'avere anche la seconda parte) di M. E. Colonna.

Dei limiti e delle difficoltà dell'impressa è conscia, per prima, la stessa Autrice che onestamente ammette (p. X) che altri potrà aiutarla a colmare le lacune e a correggere gli errori. E sarebbe veramente opportuno che sin d'ora si venissero annotando correzioni e integrazioni che poi, raccolte insieme, potrebbero constituire il valido motivo per una nuova edizione: gli specialisti di storia bizantina sono tutti invitati a collaborare, per il campo di cui ciascuno ha competenza specifica, alla piú perfetta e completa riedizioni di questa *coraggiosa* opera.

[1] E io stesso potrei fare qui un primo breve elenco di correzioni. Devo comunque notare che alcuni degli elenchi di manoscritti riportati dal Richard (Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs, «Publ. de l'Inst. de Rech. et d'Hist. des Textes» 1, Parigi 1948; vedi anche le aggiunte del Pertusi in «*Aevum*» 24, 1950, pp. 196 ss.) non sono stati consultati (e la C. onestamente ci indica quali siano i cataloghi trascurati), ma il danno che ne deriva è, si può dire, minimo, trattandosi di biblioteche di scarsa o di nessuma importanza. Naturalmente la C. non ha potuto consultare né tutti i libri e gli articoli da lei elencati (se l'avesse, non dico fatto, ma solo tentato, il suo volume, forse, non sarebbe stato mai stampato) e questo spiega qualche incertezza, soprattutto nella trascrizione dei titoli delle opere russe, qualche ripetizione e qualche omissione.

Università di Messina

O. PARLANGÈLI

Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν φιλολογίαν, τόμος α', τεῦχος α', ἔκδοσις β'. Ἀθῆναι 1956, σ. 166.

Ὁ καθηγητὴς Ν. Β. Τωμαδάκης ἐξαντληθείσης τῆς α' ἐκδόσεως τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν προέβη εἰς ἀναθεωρημένην καὶ προσηυξημένην β' ἔκδοσιν τοῦ πρώτου μέρους τοῦ α' τόμου.

Τοῦ τεύχους προτάσσεται πρόλογος τῆς β' ἐκδόσεως, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφέρονται οἱ λόγοι τῆς ἐπανεκδόσεως τοῦ α' τόμου. Ἀκολουθεῖ ὁ πρόλογος τῆς α' ἐκδόσεως. Τὸ τεῦχος περιλαμβάνει δύο μέρη, ἕκαστον ὑποδιαιρούμενον εἰς κεφάλαια.

Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ πρώτου μέρους δίδονται γενικοὶ ὁρισμοὶ τῆς φιλολογίας, γενικῶς ὡς ἐπιστήμης θεωρουμένης, τῆς ὁποίας καθορίζονται τὰ ὅρια, καὶ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας ἐν ἀναφορᾷ τῆς γλώσσης, τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου αὐτῆς.

Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον «*Πολιτεία καὶ Φιλολογία*» ὁ συγγραφεὺς ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ὑπόβαθρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἡ φιλολογικὴ τοιαύτη.

Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον «Ἡ Φιλολογία καὶ ἡ Θρησκεία» ἀναφέρονται οἱ λόγοι τῆς ἀποστροφῆς τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν βυζαντινὸν λόγον καὶ τέχνην, λόγῳ τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν περιεχομένου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν λογοτεχνίαν, ἡ ὁποία ἐν τούτοις ἔχει καὶ αὐτὴ ἐν πολλοῖς χαρακτῆρα θρησκευτικόν.

Εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον «*Ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς*» ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται περὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τὰς ὁποίας προσέφερεν ὁ ἀρχαῖος κόσμος εἰς τὸ Βυζάντιον διὰ τῆς παραχωρήσεως εἰς αὐτὸ πλουσίου καὶ καλλιεργημένου γλωσσικοῦ ὀργάνου, διαμορφωμένων εἰδῶν λόγου καὶ μέσων ἐκφράσεων, δι' ὧν συνεχίζονται αἱ ποικίλαι μορφαὶ τοῦ λόγου καθὼς καὶ περὶ τῆς ἐξυπηρετήσεως τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὑπὸ τοῦ Χριστιανικοῦ Βυζαντίου διὰ τῆς διασώσεως τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ κληρονομίας.

Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ πρώτου μέρους ὑπὸ τὸν τίτλον «*Δη-*

μοτικὸν στοιχεῖον καὶ λόγιον» ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ Βυζάντιον τὰς δύο γλωσσικὰς παραδόσεις, ἤτοι τὴν δημοτικὴν καὶ τὴν λογίαν ἀναφέρων καὶ τοὺς λόγους τῆς ὑπάρξεως ἀμφοτέρων.

Τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν χαρακτηρίζει τὸ ἔντονον ὕφος καὶ ἡ βαθύτης τῆς σκέψεως τοῦ συγγραφέως. Ὑπερβαίνει δὲ τὰ ὅρια τῆς ἁπλῆς ἱστορικῆς ἐπισκοπήσεως καὶ ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ δεύτερον μέρος, εἰς τὴν *Ἱστορίαν* δηλονότι *τῶν Φιλολογικῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν*.

Τὸ δεύτερον μέρος ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ὑποδιαιρεῖται ὡς καὶ τὸ πρῶτον εἰς κεφάλαια, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς τὸ πρῶτον «*Γενικὰ*» ὁ συγγραφεὺς ἐξαίρει τὴν συμβολὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν συγκρότησιν τῶν φιλολογικῶν σπουδῶν καὶ ἀναφέρεται εἰς τοὺς τὸ πρῶτον ἐκδώσαντας ἑλληνικὰ βιβλία καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰ περὶ τῆς ἐκτυπώσεως τῶν λειτουργικῶν.

Τὸ δεύτερον κεφάλαιον «*Τουρκοκρατία*» πραγματεύεται περὶ Μάρκου Μουσούρου, Νικολάου Ἀλεμάνου, Λέοντος Ἀλλατίου, τῶν λοιπῶν λατινοφρόνων καὶ ὀρθοδόξων μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως, περὶ τῆς συμβολῆς αὐτῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν βυζαντινῶν φιλολογικῶν μελετῶν. Ἐν συνεχείᾳ ὁ λόγος περὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἱστορικῶν εἰς Γαλλίαν, περὶ τῶν Γάλλων βυζαντινολόγων καὶ περὶ τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας εἰς τὴν ἄλλην Εὐρώπην.

Τὸ τρίτον κεφάλαιον ὑπὸ τὸν τίτλον «*Αἱ νεώτεραι φιλολογικαὶ σπουδαὶ*» διαλαμβάνει περὶ τῶν Ἑλλήνων κλασσικῶν καὶ τοῦ Βυζαντίου, περὶ τῆς κοντικῆς, ἑρμηνευτικῆς καὶ ἱστορικῆς σχολῆς, περὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς Βόννης, τῆς πατρολογίας κ.ἄ. σειρῶν, περὶ τοῦ ἱστορισμοῦ καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ εἰς τὰς βυζ. φιλολ. σπουδάς, περὶ βιβλιογραφικῶν καὶ παλαιογραφικῶν ἐρευνῶν, τοῦ Λάμπρου καὶ τῆς σχολῆς του, περὶ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, τῶν γλωσσολόγων καὶ τῶν κειμένων, τῆς Λαογραφίας καὶ τῆς ἄλλης φιλολογίας εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ τέταρτον κεφάλαιον «*Ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία*» πραγματεύεται περὶ τῆς Θεολογίας — ἐκκλησιαστικῆς γραμματολογίας, ἱστορίας —, περὶ διορθωτῶν καὶ ἐκδοτῶν ὑμνογράφων, περὶ τῆς μελέτης τῆς Ὑμνογραφίας καὶ περὶ τῆς Ἁγιολογίας.

Τὸ πέμπτον κεφάλαιον ὑπὸ τὸν τίτλον «*Αἱ εἰς τὴν Εὐρώπην Βυζ. σπουδαὶ*» πραγματεύεται περὶ τοῦ φροντιστηρίου τοῦ Μονάχου καὶ τῶν γερμανικῶν σπουδῶν ὡς καὶ περὶ τῆς ἐν Εὐρώπῃ γενικῶς καὶ Ἀμερικῇ κινήσεως περὶ τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν. Ἄξιον παρατηρήσεως ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ἐν σ. 127, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῶν ἐν Βατικανῷ βυζαντινῶν σπουδῶν, ἀναφέρεται κακῶς ὅτι ὁ εἰς Βατικανὸν πατὴρ Στέφανος Πελοπίδας Στεφάνου ἐξέδωκε τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη τὸ «*Σύνταγμα τῶν τεσσάρων μαθημάτων*». Ὁ ἐκδώσας τὸ Σύνταγμα τοῦ Παχυμέρη εἶναι ὁ πατὴρ *Ἐλπίδιος Στεφάνου* ζῶν ἐν Ἀθήναις.

Τὸ ἕκτον καὶ τελευταῖον κεφάλαιον «*Χειρόγραφα καὶ κώδικες*» περιλαμβάνει γενικὰ περὶ χειρογράφων κωδίκων, τῆς ὕλης αὐτῶν καὶ τῶν γραφέων, περὶ Βιβλιοθηκῶν χειρογράφων καὶ καταλόγων αὐτῶν, περὶ Παλαιογραφίας, περὶ καταλόγων ἑλληνικῶν χειρογράφων καὶ τῆς δημοσιεύσεως ἐγγράφων, περὶ συνεδρίων βυζαντινῶν σπουδῶν καὶ περὶ Ἰνστιτούτων καὶ Ἑταιρειῶν. Ἐτυπώθησαν ἰδιαιτέρως τὰ παροράματα τοῦ τόμου.

Τὸ ὅλον ἔργον διακρίνεται διὰ τὸν μεθοδικὸν διαχωρισμὸν τῶν θεμάτων καὶ διὰ τὴν ἐναργῆ διαπραγμάτευσιν αὐτῶν. Ἐξ ἄλλου ὁ συγγραφεὺς εἶναι πλήρως ἐνημερωμένος, καίτοι θὰ ἠδύναντο νὰ γίνουν βιβλιογραφικαί τινες προσθῆκαι κατὰ τὴν γ' ἔκδοσιν. Οὕτω π.χ. θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγραφῇ ἡ ἔκδοσις τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων, νὰ ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τοῦ καθηγητοῦ Κ. Λογοθέτου: Ἡ φιλοσοφία τῶν Πατέρων ἢ νὰ γίνεται παραπομπὴ καὶ εἰς ἄλλας ἀναγραφὰς δημοσιευμάτων ὅπως π.χ. τὴν τοῦ Ἰω. Σακελλίωνος ἐν ΔΙΕΕ, τόμῳ 3, 1891, σσ. 579-586. Ἐν τούτοις τὸ ἔργον εἰς τὸ εἶδος του ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν λέξιν διὰ τὴν βυζαντινὴν φιλολογικὴν ἐπιστήμην, διότι εἶναι βοήθημα ἀπαραίτητον οὐ μόνον διὰ τοὺς περὶ τὰ βυζαντινὰ ἀσχολουμένους Ἕλληνας λόγῳ τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας ἰδίᾳ, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ξένους. Ὅθεν ἀνάγκη πᾶσα ὅπως ἐπιτευχθῇ ἡ β' ἔκδοσις καὶ τοῦ λοιποῦ μέρους τοῦ α' τόμου. Εὐχῆς δ' ἔργον θὰ εἶναι ἐὰν συντομώτατα καὶ ὁ β' τόμος φανῇ, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ μετάφρασις τοῦ ὅλου ἔργου, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι περιζήτητον ὡς παντελῶς μέχρι τοῦδε ἐλλεῖπον, μέλλει δὲ ν' ἀναπληρώσῃ ἐν πολλοῖς μὴ ὑπάρχουσαν συγχρονισμένην Ἱστορίαν τῆς Βυζαντ. Φιλολογίας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α. ΛΙΒΑΔΑΡΑΣ

François Masai, Pléthon et le Platonisme de Mistra, σσ. *1 + 407*, *Collection les Classiques de l'Humanisme. Société d'édition « Les Belles Lettres » Paris 1956.*

Τὸ ἀνωτέρω ἔργον, ὁμοῦ μετὰ τῶν παλαιοτέρων ἐργασιῶν τοῦ Λογοθέτου, τοῦ Ἀνάστου, τοῦ Μαμαλάκη κ.ἄ. ἀποτελεῖ ἓν εἰσέτι δεῖγμα τοῦ πάντοτε ζωηροῦ περὶ τὸν Πλήθωνα διαφέροντος.

Τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖται εἰς ὀκτὼ κεφάλαια. Συμπληροῦται δὲ διὰ πέντε παραρτημάτων ἀναφερομένων κατὰ σειρὰν εἰς τὴν ὀνομασίαν «Πλήθων», τὴν χρονολόγησιν τῶν «Ὑπομνημάτων», τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ «ὑπὲρ Λατίνων βιβλίου», τὴν χειρόγραφον παράδοσιν καὶ τὰς τύχας τοῦ «Περὶ Νόμων» ἔργου, τὴν ἀπάντησιν τοῦ Πλήθωνος εἰς τὸ Σχολάριον.

Ἐπίσης περιλαμβάνει βιβλιογραφίαν, πολύτιμον Πίνακα ὀνομάτων, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ηὔχετό τις νὰ εἶχε προστεθῆ καὶ Πίναξ Θεμάτων.

Τὸ Α' κεφάλαιον φέρει τὸν τίτλον « Ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος ». Ὁ συγγραφεὺς ἀνατρέχων εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐξετάζει τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς Παλαιολογείους χρόνους. Θεωρεῖ δὲ τὸ Δεσποτᾶτον τοῦ Μορέως ὡς τὸ σπουδαιότερον κέντρον τῆς κινήσεως ταύτης. Μετὰ τὴν γενικὴν θεώρησιν τῆς θέσεως τοῦ Πλήθωνος ἐν Μυστρᾷ, ὁ συγγραφεὺς ἅπτεται τῆς ἀναλύσεως τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλήθωνος, κυρίως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν « Ὑπομνημάτων εἰς Θεόδωρον καὶ Μανουήλ ». (Βλ. Β' κεφάλαιον: Ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ). Κατὰ τὸν Πλήθωνα τὸ ἄριστον πολίτευμα διὰ τὸ Ἑλληνισμὸν εἶναι ἡ μοναρχία. Τότε καὶ μόνον ὅμως τοῦτο θὰ φθάσῃ εἰς ἱκανοποιητικὸν σημεῖον ἀποδόσεως, ὅταν ὁλοκληρωθῇ διὰ καταλλήλου στρατιωτικῆς καὶ ἀμυντικῆς ὀργανώσεως. Αἱ προϋποθέσεις τῆς ἐπιτεύξεως τῆς ὀργανώσεως ταύτης εἶναι δύο, ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸν πραγματικὸν χῶρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις ἐν πολλοῖς συμπίπτει μὲ τὰ ὅρια τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, καὶ ἡ κοινοκτημοσύνη, διότι ἡ ἀπασχόλησις τῶν μαχίμων πολιτῶν μὲ τὰ ἰδιαίτερά των συμφέροντα δὲν εἶναι δυνατὸν εἰμὴ νὰ ἀποβῇ εἰς βάρος τῆς μαχητικῆς των ἱκανότητος. Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀκμῆς καὶ παρακμῆς τῶν πολιτισμῶν, διὰ τοῦ ὁποίου συμπληροῦται ἡ ἔκθεσις τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλήθωνος, ὁ σ. ἐξετάζει τὴν σχέσιν « Ἱστορίας καὶ Φιλοσοφίας ἐν Μυστρᾷ », εἰς τὴν ὁποίαν ἀφιεροῦται τὸ τρίτον Κεφάλαιον τοῦ Ἔργου. Τὸ οὐσιωδέστερον γνώρισμα τῆς σκέψεως τοῦ Πλήθωνος συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι αὐτοῦ εἶναι καθαρῶς ἀποδεικτικός. Ὁ Πλήθων ἀποφεύγει συστηματικῶς τὸ κατ' αὐθεντίαν θεολογικὸν ἐπιχείρημα. Εἰς τοὺς συλλογισμούς του λαμβάνει πάντοτε ὡς ἀφετηρίαν τὰς κοινὰς ἐννοίας, δηλαδὴ τὰς γενικῶς παραδεκτὰς ἰδέας ὑπὸ ὅλων τῶν λαῶν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ καθ' ὅλας τὰς φάσεις τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῆς βίου. Τὰς τάσεις ἐκείνας αἱ ὁποῖαι ἀντιτίθενται πρὸς τὴν ἄποψιν αὐτὴν ὁ Πλήθων θεωρεῖ ὡς καθαρῶς « σοφιστικάς », τοιαύτη δὲ κατ' αὐτὸν εἶναι ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐν προκειμένῳ ὁ σ. ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι αἱ κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίαι τοῦ Πλήθωνος εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμοι καὶ ὅτι ἀπεναντίας ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ἀφετηρίαν τῶν φιλοσοφικῶν του θεωρήσεων χρησιμοποιεῖ πάντοτε κριτικὴν ἀνάλυσιν τῶν « κοινῶν ἐννοιῶν ». Τὴν μέθοδον αὐτὴν ἐφαρμόζει ὁ Πλήθων εἰς τὸ ἀπολεσθὲν περὶ Νόμων ἔργον του ἔνθα ἀναλύονται μὲ ἀφετηρίαν τὰς κοινὰς ἐννοίας προβλήματα δικαίου καὶ ἠθικῆς φιλοσοφίας.

Εἶναι ὅμως ἡ σκέψις τοῦ Πλήθωνος τόσον ξένη πρὸς τὸν κατ' αὐθεντίαν συλογισμόν; Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐξετάζεται εἰς τὸ δ' Κεφάλαιον « Ὁ Ἰδεολογισμὸς τοῦ Πλήθωνος » Ἡ σκέψις τοῦ Πλήθωνος εἶναι στενῶς λογοκρατικὴ καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀπουσιάζει ἀπολύτως ἡ ἀναζήτησις τῆς λυτρώσεως

ἥτις διέπει ἄλλα φιλοσοφήματα τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, λ.χ. τοῦ Giordano Bruno. Εἶναι ὅμως γεγονὸς ὅτι δὲν τὸν ἀπασχολεῖ κριτικῶς τὸ τῶν δυνατοτήτων καὶ τῶν ὁρίων τῆς γνώσεως ἢ τῶν σχέσεων γνώσεων καὶ πίστεως. Τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλήθωνος εἶναι ὀντολογικὸν καὶ οὐχὶ κριτικόν. Συνίσταται δὲ εἰς τοῦτο, τίς εἶναι ἡ οὐσία τοῦ κόσμου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον καὶ ἐν ὑστάτῃ ἀναλύσει τὸν λόγον ὑπάρξεως τῆς γνώσεως. Ὁ Πλήθων ταυτίζει τὴν οὐσίαν ταύτην πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἰδέας. Παρατηρεῖ δὲ ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ ἄποψις περὶ τῆς ὕλης τεινούσης πρὸς τὴν μορφὴν προϋποθέτει ταύτας, ἔστω καὶ ἂν ὁ Ἀριστοτέλης ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξίν των.

Ἐνταῦθα ὁ σ. 157 - 164 ὁ σ. ἀναλύει διὰ μακρῶν τὸν τρόπον καθ' ὃν ὁ Πλήθων προσπαθεῖ νὰ ἀνασκευάσῃ τὴν Ἀριστοτελικὴν κριτικὴν τῆς Πλατωνικῆς ἰδεοκρατίας. Ἐκ τῆς προσπαθείας αὐτῆς τοῦ Πλήθωνος ἰδιαιτέρως ἄξιον ἐξάρσεως, κατὰ τὸν σ., εἶναι τὸ ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐπανέφερεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὸν ἀληθῆ Ἀριστοτέλη ἀπαλλάξας αὐτὸν ἀπὸ τὰς προσθήκας τῆς μεσαιωνικῆς σχολαστικῆς σκέψεως. Ἐπίσης τὸ ὅτι ἐφήρμοσε πρὸς τοῦτο αὐστηρὰν καὶ ὅλως ἀσυνήθη διὰ τὴν ἐποχήν του φιλολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν μέθοδον ἑρμηνείας.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι λίαν χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ Πλήθων, ἐν τῇ προσπαθείᾳ αὐτοῦ ὅπως ἀποδείξῃ εἰς τὸν Σχολάριον ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ πρώτου κινοῦντος εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν Χριστιανικὴν ἄποψιν περὶ Θεοῦ, δημιουργοῦ τοῦ σύμπαντος, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Σχολάριος παρενόησε τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρχῆς παρ' Ἀριστοτέλει καὶ ἐκτείνεται εἰς λεπτοτάτην ἀνάλυσιν τῆς ἐννοίας ταύτης (βλ. σ. 181 - 182 τοῦ ἔργου).

Ἐκκινῶν ἀπὸ τὴν Πλατωνικὴν ἰδεοκρατίαν καὶ ἀρνούμενος τὴν σχολαστικὴν σκέψιν μὲ τὴν ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰλημμένην λογικὴν δομήν της, ὁ Πλήθων προχωρεῖ εἰς τὸν καθορισμὸν ἐξ ἐπόψεως φιλοσοφικῆς τῶν κυριωτέρων τοῦ « ἑλληνισμοῦ », τοῦ ὁποίου ἐπιδιώκει τὴν ἀνασύστασιν. Τὰς ἀρχὰς αὐτὰς ἀναλύει ὁ σ. εἰς τὸ Πέμπτον Κεφάλαιον τοῦ ἔργου « Τὰ δόγματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ». Ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν τοῦ « Ἑλληνισμοῦ » κυριωτάτη εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν Εἱμαρμένην. Τὴν περὶ Εἱμαρμένης πίστιν θεωρεῖ ὁ Πλήθων ὡς ἀνήκουσαν εἰς τὰς κοινὰς ἐννοίας, κρίνει δὲ λίαν αὐστηρῶς τὴν παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ἄρνησίν της. Τὸ νὰ ἀρνεῖται τις τὴν Εἱμαρμένην, λέγει ὁ Πλήθων, εἶναι ὡσὰν νὰ δέχεται ὅτι τὸ Θεῖον ἐνεργεῖ ἀκανονίστως καὶ ἀσκόπως. Ἀπεναντίας τὸ Θεῖον ταυτίζεται μὲ τὴν ἀπόλυτον τελειότητα, σκοπὸς δὲ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν μίμησίς του. Ἡ αἰσιοφροσύνη αὐτὴ τοῦ Πλήθωνος εἶναι ἡ δευτέρα ἀρχὴ τοῦ « Ἑλληνισμοῦ » του.

Ὁ πλατωνισμὸς τοῦ Πλήθωνος ὤφειλε νὰ ὁδηγήσῃ τοῦτον εἰς τὸν

μονοθεϊσμόν. Πράγματι τοῦτο συνέβη. Ἐν τούτοις ὁ μονοθεϊσμὸς τοῦ Πλήθωνος δὲν ἀντιτίθεται εἰς μίαν πολυθεϊστικῆς τάσεως ἀντίληψιν περὶ ἱεραρχίας θείων ὄντων. Ὁ Πλήθων πιστεύει, ὅπως ἀκριβῶς πρὸ αὐτοῦ ὁ Πλούταρχος, ὁ Πορφύριος καὶ ὁ Ἰουλιανός, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ παρεμβληθοῦν μεταξὺ τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος καὶ τῆς Δημιουργίας ἐνδιάμεσα ὄντα. Τὰ ὄντα ταῦτα διαφοροποιοῦν τὴν Δημιουργίαν ὡς ἀπορρέει ἐκ τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος καὶ παραδίδουν εἰς αὐτὴν τὴν τελικὴν μορφήν της.

Συνεπὴς ὀπαδὸς τοῦ Πλάτωνος φαίνεται ὁ Πλήθων εἰς τὴν περὶ κακοῦ ἀντίληψίν του. Ὁ Πλήθων δὲν δέχεται τὴν ὕπαρξιν ὀντολογικοῦ ἀλλὰ μόνον ἠθικοῦ κακοῦ. Τὸ κακὸν ἀπορρέει μόνον ἐκ τῆς πράξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος δέχεται ὅτι τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι αὐθύπαρκτοι ποιότητες καὶ ὅτι καλὸν εἶναι ὅ τι συμφωνεῖ πρὸς τὴν φυσικὴν λειτουργίαν καὶ σκοπιμότητα οἱουδήποτε ὄντος, κακὸν δὲ τὸ ἀντίθετον, εἶναι πλήρης.

Μὲ ἰδιαιτέραν ὀξύτητα τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας, κυρίως λόγῳ τῆς πίστεως τοῦ Πλήθωνος εἰς τὴν Εἱμαρμένην. Κατὰ τὸν σ. ἡ πίστις αὕτη δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῇ μὲ μίαν ἀξιολογικὴν ἢ κανονιστικὴν ἀντίληψιν περὶ ἠθικῆς, ἥτις προϋποθέτει θεμελιωδῶς τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τούτοις ὁ Πλήθων δὲν ἀρνεῖται τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας. Παρατηρεῖ ὅμως ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι εἶναι οὗτος δῆθεν ἀνεξάρτητος καὶ ἀδέσμευτος ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως, ὅτι ἔχει ἀπεριόριστον δυνατότητα ἐκλογῆς εἰς τὴν πρᾶξιν. Ἡ ἐλευθερία διὰ τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸν Πλήθωνα, συνίσταται εἰς τὸ ὅτι πράττει πάντοτε ἐν συνειδήσει, μὴ ὢν ἑτεροκίνητος, ἔστω καὶ ἂν ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἐλευθέρα. Ὑπάρχει ἴσως ἀνάγκη ἀλλ' οὐχὶ καὶ δουλεία. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ σ. (σ. 241) παρομοίαν τοποθέτησιν τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας ἀνευρίσκει τις εἰς πολλὰ τῶν νεωτέρων φιλοσοφημάτων.

Ὁ Πλήθων ὅμως δὲν εἶναι μόνον φιλόσοφος ἀλλὰ καὶ ἱδρυτὴς θρησκείας. Ὡς τοιοῦτος ἐξετάζεται εἰς τὸ ἕβδομον κεφάλαιον τοῦ ἔργου τὸ φέρον τὸν καντιανῆς ἐμπνεύσεως τίτλον « Ἡ θρησκεία ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ ὀρθοῦ λόγου ». Ἡ θρησκεία τοῦ Πλήθωνος εἶναι καθαρῶς λογοκρατικὴ μὴ ἀφισταμένη ἐν πολλοῖς τοῦ deismus τῶν χρόνων τοῦ δυτικοῦ διαφωτισμοῦ. Ὁ Χριστιανισμὸς καταδικάζεται διότι δὲν ἀνταποκρίνεται ἐπαρκῶς πρὸς τὰ αἰτήματα τοῦ καθαροῦ λόγου. Τοῦτο δὲ διότι διδάσκει ὅτι αἱ προοπτικαὶ τῆς θείας βουλήσεως εἶναι ἀνεξιχνίαστοι διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Πλήθων ἐπίσης καταδικάζει ἐν τῷ Χριστιανισμῷ τὸ ὅτι ἀποδίδεται ὑπερβολικὴ σημασία εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῆς προσευχῆς. Τοῦτο συνεπάγεται τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ Θεῖον εἶναι « στρεπτόν », ἐνῷ κατ' ἀλήθειαν τὰ βουλήματά του ταυτίζονται μὲ αὐτοὺς τούτους τοὺς αἰωνίους νόμους τοῦ Σύμπαντος. Συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβάλλωνται κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἐπικλήσεις τοῦ ἀνθρώπου.

24 - 1 - 1957

Ὁ ὀρθολογισμὸς τῆς Θρησκείας τοῦ Πλήθωνος εἶναι αἰσθητὸς εἰς τὰς πολυθεϊστικὰς καὶ ἀστρολατρικάς του ἀντιλήψεις. Ὑπὸ τὴν ἀστρολατρείαν καλύπτεται ἡ λατρεία τῆς αἰωνιότητος καὶ ὑπὸ τὸν πολυθεϊσμὸν ἡ λατρεία τῶν διαφόρων ποιοτήτων καὶ κατηγοριῶν τοῦ ὄντος. Ὁ σ. παραθέτει ἐν σ. 224 λίαν ἐνδιαφέροντα σχετικὸν πίνακα ἀντιστοιχίας ἀρχαίων θεῶν καὶ ὀντολογικῶν κατηγοριῶν ἢ φυσικῶν δυνάμεων. Ἐνοεῖται ὅτι πρὸς τὸν ὀρθολογισμὸν τῶν περὶ θρησκείας δοξασιῶν του ἀνταποκρίνονται ἀπολύτως καὶ αἱ καθαρῶς λατρευτικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Πλήθωνος.

Ἐλέχθη ὅτι ἡ σκέψις τοῦ Πλήθωνος ἀποτελεῖ προέκτασιν τῆς ὑπὸ τοῦ Πρόκλου καὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ διαμορφωθείσης πνευματικῆς παραδόσεως. Τοῦτο κατὰ τὸν σ. δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθὸν διότι ὡς εἶναι ἐμφανές, καὶ ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἔρευναι τοῦ Bidez ἰδίᾳ, εἰς τὰς περὶ τὴν θρησκείαν δοξασίας τοῦ Ἰουλιανοῦ ὑπάρχει διάχυτος χαρακτὴρ συναισθηματικῆς ἀναζητήσεως, ὅστις ἀπουσιάζει ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὴν θρησκείαν τοῦ Πλήθωνος. Δύναται ὅμως νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ὁ Πλήθων εἶναι φορεὺς μιᾶς λανθανούσης καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν « ἑλληνιζούσης » παραδόσεως, τῆς ὁποίας ὁ πλέον χαρακτηριστικὸς ἐκπρόσωπος ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός. Τὴν ἄποψιν αὐτὴν εἶχεν ἤδη ὑποστηρίξει παλαιότερον ὁ Κ. Σάθας. Χωρῶν περαιτέρω ὁ σ. προσπαθεῖ, κυρίως δι' ὁπωσοῦν βεβιασμένης ἑρμηνείας χωρίων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βησσαρίωνος, Μ. Ἀποστόλη κ.ἄ., νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Πλήθων εἶχε συστήσει μυστικὴν « φρατρίαν » ἑλληνιζόντων, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποτίθεται ὅτι μετεῖχον οἱ ἄνδρες οὗτοι (βλ. σχετ. σ. 308 - 316).

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ ἔργου « Συναντήσεις ἐν Ἰταλίᾳ » Φαίνεται ὅτι εἶναι ὅλως προβληματικὴ ἡ θέσις τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὁ Πλήθων κατὰ τὰς συζητήσεις τῆς ἐν Φερράρᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ συνόδου. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τελικῶς ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως ἀλλὰ καθ ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου ὑπεστήριξε τὸν Μᾶρκον τὸν Εὐγενικόν. Τοῦτο δὲ ἔπραξε κατὰ τὸν σ. διὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος. Πιθανῶς ὁ Πλήθων ἐνόμιζεν ὅτι μόνον πολιτικὴ καιροσκοπικῆς οὐδετερότητος εἰς τὸν ἀνταγωνισμὸν Ὀθωμανῶν καὶ Δυτικῶν θὰ ἔσωζε τὸν Ἑλληνισμόν. Πλήρης ταύτισις μὲ τὴν Δύσιν θὰ ἦγεν εἰς ἀπροκάλυπτον ἐχθρότητα ἔναντι τῶν Ὀθωμανῶν. Ἐφ' ᾧ καὶ ἔκρινε δυσμενῶς, ἂν καὶ μὲ πολλὴν ἐπιείκειαν, τὰς ἀπόψεις ὡρισμένων ἑνωτικῶν μαθητῶν του, ὡς ὁ Βησσαρίων κ.ἄ. Ὁ σ. ὅμως δὲν ἐξηγεῖ διατί ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ Πλήθων μετεστράφη ἐν τέλει ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως.

Πιθανῶς ὁ Πλήθων εἶχεν ἀναπτύξει καὶ προσωπικὰς σχέσεις μετά τινων Ἰταλῶν Ἀνθρωπιστῶν, ἰδίως τοῦ Λαυρεντίου Valla κ.α. Κατὰ τὸν σ. τὸ γνωστὸν ἔργον τοῦ Πλήθωνος « Περὶ ὧν Πλάτων πρὸς Ἀριστοτέλη διαφέρεται » ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ καταστῇ οὗτος ἀρεστὸς εἰς τοὺς κύκλους τῶν

πλατωνιζόντων ἀνθρωπιστῶν τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου τούτου ἐν πολλοῖς συμπίπτει πρὸς τὴν περὶ Ἀριστοτέλους κρίσιν τοῦ Πετράρχου, καθ' ἣν αἱ θεωρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους καταλήγουν ἐν τέλει εἰς τὸν ἀθεϊσμὸν καὶ τὸν ὑλισμόν.

Ἐν συμπεράσματι τονίζεται ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ Πλήθωνος ἐπέδρασαν σημαντικῶς ἐπὶ τῆς σκέψεως τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῶν μετέπειτα χρόνων. Ἡ ἐπίδρασις ὅμως αὕτη ἦτο μᾶλλον ἔμμεσος καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ κριθῇ ἐκ τῆς ρητῆς μνείας ἰδεῶν τοῦ Πλήθωνος εἰς τὰ συγγράμματα τῶν συγχρόνων ἢ τῶν μεταγενεστέρων. Περιωρίσθη δὲ σημαντικῶς κατὰ τὸν σ. ὑπὸ τῆς ἀπολύτου προσηλώσεως τοῦ Πλήθωνος εἰς τὴν πέραν τῆς Εἱμαρμένης δοξασίαν. Οἱ πνευματοκρατικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς Δυτικῆς διανοήσεως, οἱ ὁποῖοι κατὰ τεκμήριον θὰ ἦσαν οἱ πλέον εὐαίσθητοι εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πλήθωνος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δεχθοῦν εὐκόλως τὴν ἄποψιν αὐτήν.

Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει μολονότι δέχεται τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν τῶν Ἰδεῶν καὶ μολονότι ἔψεξε τὸν Ἀριστοτέλη διότι ἐμελέτησε μᾶλλον τὰς πραγματικὰς μορφὰς ἢ τὴν λογικὴν οὐσίαν τοῦ ὄντος, ὁ Πλήθων εἶναι κατὰ τὸ πνευματικόν του ἦθος μᾶλλον τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ τοῦ Πλάτωνος μαθητής. Ἐγγύτερον πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ἢ τὸν Πλάτωνα φέρει τὸν Πλήθωνα ἡ καθαρῶς λογοκρατικὴ θετικιστικὴ ὑφὴ τῆς σκέψεώς του.

Οὐδεμία γεννᾶται ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Masai θὰ ἀποβῇ πολύτιμον τόσον διὰ τὸν εἰδικὸν βυζαντινολόγον ὅσον καὶ διὰ τὸν μελετητὴν τῆς σκέψεως τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς μετ' αὐτὴν περιόδου. Ἰδιαιτέρως ἄξιον ἐξάρσεως εἶναι τὸ ὅτι ἀναλύονται μετ' ἀκριβείας τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα θέτει ὁ Πλήθων καὶ αἱ κατευθύνσεις διὰ τὴν λύσιν των τὰς ὁποίας διέγραψεν οὗτος. Ἀπὸ εἰδικωτέρας φιλολογικῆς σκοπιᾶς ἀποκτᾷ ὁ μελετητὴς τοῦ ἔργου ἀκριβῆ συνείδησιν τῶν ποικίλων φιλολογικῶν προβλημάτων, χειρογράφου παραδόσεως, ἐκδόσεως, ἑρμηνείας, ἐπιδράσεων κ.λ.π. τὰ ὁποῖα θέτει τὸ ἔργον τοῦ Πλήθωνος. Ἐν προκειμένῳ ὅλαι σχεδὸν αἱ ὑποσημειώσεις τοῦ ἔργου θὰ ἦσαν ἐξόχως διαφωτιστικαί.

Βεβαίως θὰ ἠδύνατό τις νὰ διατυπώσῃ ἐπιφυλάξεις τινας ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῶν παραγράφων κ.λ.π. τοῦ ἔργου. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ περὶ πολυθεϊσμοῦ τοῦ Πλήθωνας παράγραφος θὰ εἶχε μᾶλλον τὴν θέσιν της εἰς τὸ περὶ Θρησκείας τοῦ Πλήθωνος κεφ. ἢ εἰς τὸ παρὰ Ἰδεαλισμοῦ κεφ. Συναφῶς δύναται νὰ παρατηρηθῇ ὅτι αἱ πολλαὶ καὶ οὐχὶ πάντοτε διαφωτιστικαὶ παρεκβάσεις τοῦ ἔργου δίδουν εἰς τὸν μελετητὴν τὴν αἴσθησιν πλατυασμοῦ τινος. Λχ. αἱ ἐν σ. 208 γενικαὶ θεωρήσεις περὶ τῆς θέσεως τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας ἐν τῇ νεωτέρα Δυτικοευρωπαϊκῇ Λογοτεχνίᾳ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Πολυθεϊσμὸν τοῦ Πλήθωνος, ἢ τὰ περὶ πρωτοτυπίας καὶ ψιττακισμοῦ τῶν Βυζαντινῶν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Brunetière

περὶ ἰδιοτυπίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν κοινῶν ἐννοιῶν (βλ. σ. 142), θὰ ἠδύναντο νὰ λείπουν ἀζημίως. Ὡρισμένοι δὲ παραλληλισμοὶ μὲ γεγονότα καὶ διανοητὰς τῶν νεωτέρων χρόνων (λ.χ. ἐν σ. 98 ἔνθα ὁ Πλήθων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας παραλληλίζεται πρὸς τὸν Nietzsche) δὲν φαίνεται νὰ ἐνισχύουν σημαντικῶς τὸν μελετητὴν τῆς σκέψεως τοῦ Πλήθωνος εἰς τὴν προσπάθειάν του πρὸς κατανόησίν της.

Πάντως αἱ λεπτομερειακαὶ αὗται ἀνεπάρκειαι τοῦ ἔργου, αἱ ὁποῖαι ἄλλωστε εὐχερῶς θὰ ἠδύναντο νὰ λείψουν ἀπὸ ἐνδεχομένην β' ἔκδοσιν, οὐδόλως μειοῦν τὴν ἀξίαν του. Θὰ ἔδει δὲ νὰ εὐχηθῇ τις ὅπως τὸ ἔργον τοῦτο μὴ μελετηθῇ μόνον ὑπὸ τῶν εἰδικῶν βυζαντινολόγων καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀμεσώτερον ἀπευθύνεται.

Παρίσιοι

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΜΠΑΓΙΟΝΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Bibliotheca Universitatis Leidensis. Codices Manuscripti. VI Codices Vossiani Græci et Miscellanei, descripsit K. A. de Meyier.
In Bibl. Univ. Lugduni Batavorum, 1955, 8⁰, σσ. XXIV + 319.

Μετὰ πρόλογον τοῦ διευθυντοῦ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Leiden A. Kessen, ἕπεται Præfatio, ὅπου ὁ συντάκτης τοῦ καταλόγου δίδει σύντομον βιογραφίαν τοῦ Ἰσαὰκ Βοσσίου (1618-1689), γεννηθέντος ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει, ὅπου ὁ πατήρ του ἐδίδασκεν ἑλληνικά. Ὁ Βόσσιος ἐξέμαθεν ἀνατολικὰς γλώσσας, ἠσχολήθη ἰδίᾳ μὲ τὴν γεωγραφίαν καὶ τὰ ἀραβικὰ καὶ ἐξέδωκε συγγραφεῖς, ἐταξίδευσε δὲ πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα ταξίδια καὶ κατήρτισε τὴν βιβλιοθήκην του, ὅπου πολλὰ χειρόγραφα ἑλληνικά, λατινικά, σύμμεικτα γερμανογαλλικά, κλπ., ὧν ἀπὸ τοῦ 1716 ὑπῆρχε κατάλογος. Ἡ βιβλιοθήκη εὑρίσκεται συνεχῶς εἰς τὸ Leiden ἀπὸ τοῦ Ὀκτ. 1690.

Ὁ νῦν ἐκδιδόμενος κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν (καὶ τῶν συμμείκτων ὅπου ὑπερτεροῦν τὰ ἑλληνικά), διατηρεῖ τοὺς παλαιοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὴν κατὰ μεγέθη διαίρεσιν τῶν κωδίκων, περιλαμβάνει δὲ Voss. Græcos f(olio) 77, q(uarto) 77, o(ctavo) 20 καὶ miscellaneos 47, ἤτοι 221 κώδικας, λίαν ἐνδιαφέροντας. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι χειρόγραφα ἀπὸ τοῦ ε′ αἰῶνος (μεγαλογραμμάτου γραφῆς) μέχρι τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνων καὶ συγγραφεῖς κλασσικοί, βυζαντινοί, λειτουργικὰ κείμενα, ἁγιολογικά, ἰατρικὰ κ.ἄ.

Ὁ κατάλογος συνετάχθη λατινιστί, τὰ κείμενα συνεσχετίσθησαν μετὰ τῶν ἐκδεδομένων, ἐπετάχθησαν δὲ ἑπτὰ πίνακες: Palæographicus (χρονολογήσεις τῶν κωδίκων), Scribarum, locorum unde codices provenerunt (χρησιμώτατος), Possessorum, auctorum (Ἑλλήνων καὶ Λατίνων). Ὁ ἕκτος Initia operum vel fragmentorum agnitu difficiliorum (ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί), ὁ ἕβδομος Nominum in codicibus laudatorum.

Ἡ κοπιώδης αὕτη ἐργασία, γενομένη ὑποδειγματικῶς διὰ μικρὰν ἀλλὰ σημαντικὴν συλλογὴν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε θεωρηθῇ ὡς πρὸς τὸν τονισμὸν τῶν ἑλληνικῶν κειμένων, διὰ νὰ μὴ παρατηρῶνται ἀθρόοι παρατονισμοὶ κ.ἄ. σφάλματα (*σόφου, ἀποστολίκων, ἑλληνίκων, κρατεῖσθω* κ.τ.ὅ.).

N. B. T.

Εἰρήνη, Χριστιανικὸν Κατηχητικὸν Δελτίον, ἀριθ. 26, 1956, 32⁰, σσ. 78, Ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐπιμελείᾳ Γρηγορίου Μοναχοῦ Ἁγιορείτου ἡγουμένου καὶ ἐπιστάτου Ἱ. Σ. Μ. Καισαριανῆς. Ἀθήνησι.

Εἰς τὴν καλαίσθητον σειρὰν τοῦ περιοδικῶς ἐκδιδομένου συμπαθοῦς Δελτίου, ὁ μοναχὸς Γρηγόριος εἶχεν ἐκδώσει τὸ 1954 (ἀριθ. 15) «Λειτουργικὸν Ὑπόμνημα» πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, δι' οὗ ἐζήτησε τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὅπως ἐκδώσῃ τὸ Λειτουργικόν του δι' οὗ θ' ἀπεσκόπει εἰς τὴν διάσωσιν «τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου τῆς Θείας Λειτουργίας πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἄχρι τοῦδε ἡμαρτημένων ἐκδόσεων. Οὕτω δὲ ἡ Ἐκκλησία θ' ἀποκτήσῃ αὐθεντικὸν κείμενον τῆς Θ.Λ., ἀπηλλαγμένον κηρῶν, προϊὸν πολυετοῦς ἐρεύνης καὶ μελέτης ἀρχαίων χειρογράφων, εὐχολογίων καὶ εἰληταρίων τῶν ἱερῶν Μονῶν τοῦ Ἁγ. Ὄρους καὶ τῆς Πάτμου».

Ὑποθέτω ὅτι λόγῳ τῶν δυσχερῶν περιστάσεων ἡ Μ. Ἐκκλησία δὲν ἔδωκε τὴν προσήκουσαν βοήθειαν καὶ οὕτω ἐστερήθημεν τῆς ἐργασίας τοῦ φιλομαθοῦς (αὐτοδιδάκτου ἄλλως) π. Γρηγορίου.

Ἡ νῦν ἐκδιδομένη Θ. Λειτουργία ἔχει τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον, ὅτι ὁ ἐκδότης αὐτῆς ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν εἰλητάρια καὶ κώδικας, καὶ κατὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μείνῃ ἀπαρατήρητος ἀπὸ τοὺς λειτουργολόγους.

N. B. T.

Παναγ. Σ. Ἀντωνέλλη, Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσική. Ἱστορικὴ ἀνασκόπησις καὶ ἐξέλιξις αὐτῆς κατὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, μετὰ πίνακος τῶν κυριωτέρων ὀρθοδόξων ναῶν Ἑλλάδος καὶ ἐξωτερικοῦ ὡς καὶ τῶν συγχρόνων ἱεροψαλτῶν καὶ μουσικολόγων (ὁ τίτλος καὶ ἀγγλιστί).
Ἀθῆναι 1956, 8⁰, σσ. 226.

Ὁ συγγραφεύς, ἐρασιτέχνης καὶ φίλος τῆς ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Κωνσταντινουπόλεως ψαλλομένης μουσικῆς, συνέγραψε τὸ ὡς ἄνω καλαισθήτως ἐκτυπωθὲν ἔργον, οὐδεμίαν ἔχον σχέσιν οὔτε πρὸς τὴν θεωρίαν, οὔτε πρὸς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν, οὔτε πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς καθαυτὸ βυζ. μουσικῆς. Προβλήματα τὰ ὁποῖα παρ' ἡμῖν ἀπησχόλησαν μουσικολόγους ὡς ὁ Ἰ. Τζέτζης, ὁ Κουπιτώρης, ὁ Κ. Ψάχος, ὁ Βαμβουδάκης, ὁ Καρρᾶς, ἡ σχέσις τῆς Βυζ. Μουσικῆς πρὸς τὸν ρυθμὸν καὶ τὰ μέτρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, εἶναι τελείως ξένα πρὸς τὸν ἀνυποψίαστον συγγραφέα τοῦ παρόντος τόμου. Ἐπὶ πλέον τὸ βιβλίον ἔχει χαρακτῆρα διαφημίσεως διαφόρων ζώντων ὡς μουσικολόγων (ἐνῷ πρόκειται περὶ φίλων ἁπλῶς τῆς παραδοσιακῆς μουσικῆς ἢ ἱεροψαλτῶν!), καὶ θὰ ἦτο λυπηρὸν διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐξ αὐτοῦ νὰ σχηματισθῇ ἐντύπωσις περὶ τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται παρ' ἡμῖν ἡ μελέτη τῶν σχετικῶν προβλημάτων.

Ἀπὸ τῶν σσ. 191-201 δημοσιεύεται: Ἑορτολόγιον ἀλφαβητικὸν τοῦ ἐνιαυτοῦ.

N. B. T.

Γεωργίου Α. Τσατσαρώνη (προέδρου τοῦ Συλλόγου «Οἱ φίλοι τῆς Βυζαντ. Μουσικῆς), Βυζαντινὸς Ὄρθρος, διάλεξις...
Ἀθῆναι 1956, 8⁰, σσ. 23.

Οἱ ὡς ἄνω χαρακτηρισμοὶ διὰ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ἀντωνέλλη θὰ ἦσαν ἐλαφροὶ καὶ ἀνεπαρκεῖς διὰ νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ ἄγνοια καὶ προχειρότης μετὰ τῆς ὁποίας οἱ ἐρασιτέχναι ἐπιλαμβάνονται τῆς ἐξετάσεως φιλολογικῶν θεμάτων τὰ ὁποῖα ὅλως διόλου ἀγνοοῦν. Ὁ κ. Τσατσαρώνης παρεσύρθη ἀπὸ παλαιὸν ἐρασιτεχνικὸν βιβλίον τοῦ Γ. Παπαδοπούλου (1904) καὶ ἐπανέλαβεν, ἐπηύξησεν ἢ παρενόησε πράγματα τὰ ὁποῖα οὐδεὶς πλέον πιστεύει ἢ δέχεται. Ὁ χωρισμὸς τῶν στίχων [π.χ.:

Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε. Χριστὸς ἐξ οὐ-
ρανῶν ἀπαντήσατε... (σ. 12)]

ἡ κακοποίησις τῶν κειμένων, τὰ λεγόμενα περὶ Ρωμανοῦ (ὁ συγγρ. γνωρίζει ἐκ τρίτης χειρὸς τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου, μόνον ὡς παρεδόθη διὰ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου!) οἱ ἰσχυρισμοὶ ὅτι κοντάκιον προέρχεται ἐκ τοῦ *κόντος*, ὁ (= τυλιγμένο χαρτί! σ. 12), ὅτι *οἶκος* ὠνομάσθη ἐκ μεταφορᾶς τοῦ οἴκου ποὺ περιέχει

περιουσίαν (σ. 13)!, τὰ λεγόμενα ὅτι οἱ ἰαμβικοὶ κανόνες τοῦ Ἰω. Δαμασκηνοῦ (;) εἶναι γραμμένοι κατὰ τὸ μέτρον τῶν στίχων τοῦ Αἴαντος μαστιγοφόρου τοῦ Σοφοκλέους (σ. 15), ὅτι τῷ 911 μ.Χ. Λέων ὁ *Σοφὸς ἐφονεύθη* ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ (Τραυλοῦ!) ψάλλων τὰς καταβασίας (σ. 15), ὅτι ὑμνογράφοι εἶναι ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος κλπ. κλπ. καὶ ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος (σ. 4)!, ὅτι ἡ λέξις *τροπάριον* προέρχεται ἐκ τοῦ τρέπω κατ' ἀναλογίαν τῶν στροφῶν καὶ ἀντιστροφῶν τῶν ἀρχαίων δραμάτων ποὺ προέρχονται ἐκ τοῦ στρέφω (σ. 10)!, εἶναι μικρὰ δείγματα μόνον τοῦ θησαυροῦ τῶν σφαλμάτων καὶ τῆς ἀγνοίας τὰ ὁποῖα συνεσωρεύθησαν εἰς τὴν κρινομένην διάλεξιν. Οὐδὲ θὰ ἤξιζε νὰ ἀναφερθῇ αὕτη βιβλιογραφικῶς κἄν. Ἂν ἠσχολήθημεν μὲ αὐτὴν τοῦτο πράττομεν διὰ νὰ μὴ νομισθῇ ὅτι ἐν Ἀθήναις ἀκούονται ἀδιαμαρτυρήτως τὰ ἀνωτέρω καὶ ὅτι ἡ μελέτη τῆς πατρίου μουσικῆς καὶ ποιήσεως παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν ἐξέπεσε γενικῶς μέχρις αὐτοῦ τοῦ σημείου. Ἡ τοιαύτη δὲ κατάστασις τῶν παρ' ἡμῖν μουσικολογούντων καθιστᾷ ἡμᾶς σκεπτικοὺς ὡς πρὸς διατυπωθεῖσαν ὑπόδειξιν καθ' ἣν ἀναγκαῖος δῆθεν εἰς ἡμᾶς διὰ τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Ρωμανοῦ θὰ ἦτο μουσικὸς βυζαντινός. Καλὸν θὰ ἦτο οἱ «μουσικολόγοι» μας νὰ ἐσχημάτιζον πρῶτον σαφῆ ἰδέαν περὶ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἢ τῆς παραδόσεώς της καὶ μετὰ ταῦτα νὰ ἐπελαμβάνοντο κριτικῶν καὶ φιλολογικῶν θεμάτων.

N. B. T.

Collana di Studi Greci diretta da Vittorio de Falco. Napoli, Libreria Scientifica editrice, Corso Umberto I, 40.

Ὑπὸ τὸν γενικὸν τοῦτον τίτλον ὁ ἐν Νεαπόλει τῆς Ἰταλίας καθηγητὴς τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας κ. Βίκτωρ De Falco ἐκδίδει σειρὰν μελετημάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν κλασσικὴν Ἑλληνικὴν Φιλολογίαν, τὴν μεταγενεστέραν καὶ τοὺς Βυζαντινούς. Ἐπειδὴ οὕτω μορφοῦται ἓν νέον κέντρον ἑλληνικῶν μελετῶν, τὸ ὁποῖον ἐν ὄψει τῶν χειρογράφων μελετᾷ τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν, ἐφιστῶ τὴν προσοχὴν τῶν παρ' ἡμῖν μελετητῶν ἐπὶ τῶν κάτωθι εἰδικῶς μελετῶν:

Ἀριθ. XVII: Procopio, Pagine Scelte a cura di Bruno Lavagnini, parte prima Introduzione e Testo, 8⁰, σσ. 54 (+2) (1948).

Ἀριθ. XVIII: Epigrammatisti Greci della Magna Grecia e della Sicilia a cura di A. Olivieri, 8⁰, σσ. 208 (+4) (1949).

Ἀριθ. XIX: Enea di Gaza, Epistole a cura di Lidia Massa Positano, 8⁰, σσ. XXXVI + 80 (1950).

Ἀριθ. XXII: Poeti Italobizantini del secolo XIII. Introduzione, testo critico e commentario di Marcello Gigante, 8⁰, σσ. 99 (+1) (1953).

Κρίσις ὑπὸ O. Parlangèli, σσ. 133-137.

Ἀριθ. XXIII: Lidia Massa Positano, La tradizione manoscritta delle Quæstiones Physicæ di Teofilatto Simocata, 8⁰, σσ. 44 (+4) (1953).

Ἀριθ. XXIV: Teofilatto Simocata, Questioni Naturali a cura di Lidia Massa Positano, 8⁰, σσ. 46 (+2).

N. B. T.

Nota sul codex Hauniensis 1343 di Silvio Giuseppe Mercati, σσ. 109-116. Ramenta bizantina di Ciro Giannelli, σσ. 35-46.

Ἀμφότερα ἀνάτυπα τοῦ τόμου «Mélanges Carsten Hoeg» «Classica et Medievalia», vol. XVII, Copenhague 1956.

N. B. T.

Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici. Testi e Monumenti pubblicati da Bruno Lavagnini solto gli auspici dell'Assessore alla Istruzione per la Regione Siciliana. Palermo.

Εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν τὴν ὁποίαν ἵδρυσεν ὁ διαπρεπὴς συνάδελφος καὶ διευθυντὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἰταλικοῦ Ἰνστιτούτου κ. B. Lavagnini ἐξεδόθησαν μέχρι τοῦδε τὰ κάτωθι:

Testi 1: Barlaam Calabro Epistole Greche. I primordi episodici e dottrinari delle lotte esicaste. Studio introduttivo e testi a cura di Giuseppe Schirò, Palermo 1954, 8⁰, σσ. XVI + 360.

Testi 2: Vite dei Santi Siciliani I Vita di S. Luca vescovo di isola Capo Rizzuto. Testo e traduzione a cura di Giuseppe Schirò, Palermo 1954, 8⁰, σσ. (4) + 132 (+4).

Ὁ καθηγητὴς Schirò διδάσκει Βυζαντ. Φιλολογίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Παδούης, γνωρίζει ἄριστα καὶ τὴν Νεοελληνικήν, καθὼς καὶ τὰ ὑμνογραφικὰ καὶ ἁγιολογικὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (συνεργάτης τοῦ Bollettino τῆς Grottaferrata) καὶ θὰ βοηθήσῃ τὸν καθηγητὴν Lavagnini εἰς τὴν ἐξόρμησιν διὰ τὴν μελέτην τῶν Ἰταλοελληνικῶν βυζαντινῶν κειμένων καὶ τὴν σύσφιγξιν τῶν φιλικῶν δεσμῶν τῶν δύο ἀδελφῶν χριστιανικῶν λαῶν.

Ἡ σειρὰ αὕτη πρόκειται νὰ συνεχισθῇ. Χαιρετίζομεν μὲ ἱκανοποίησιν τὴν ἔκδοσιν τῶν ὡς ἄνω δύο τόμων.

N. B. T.

Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς Λαϊκῆς Λατρείας, ὑπὸ Γ. Α. Μέγα. Ἀθῆναι 1957, 8⁰, σσ. 252 (+4).

Ὁ συνάδελφος καθηγητὴς τῆς Λαογραφίας κ. Μέγας ἐδημοσίευσε τὸ ὡς ἄνω καλαίσθητον βιβλίον εἰς γλῶσσαν ρέουσαν καὶ κατὰ τρόπον ἐπαγωγικὸν γεγραμμένον ὅπου πραγματεύεται τὴν λαϊκὴν λατρείαν ὡς πρὸς τὰς δεσποτικάς, θεομητορικὰς ἑορτάς, τὰς μνήμας ἁγίων καὶ ἄλλας τινὰς ἑορτὰς (Τριῳδίου, πρωτοχρονιᾶς κλπ.). Εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον τὸ θέμα τῆς λαϊκῆς λατρείας καὶ ἀπὸ ἁγιολογικῆς ἀπόψεως, οὐ μόνον ὡς πρὸς τὸν συσχετισμὸν αὐτοῦ πρὸς τὰ λόγια στοιχεῖα (καὶ δὴ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν) ἀλλὰ καὶ καθαυτὸ ὡς ἐκδήλωσις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς πίστεως αὐτοῦ.

N. B. T.

Βασιλείου Λαούρδα, Συμεὼν Θεσσαλονίκης. Ἀκριβὴς διάταξις τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Γρηγορίου Παλαμᾶ» ἔτος λθ', 1956, 8⁰, σσ. 327-342.

Σπουδαιότατον κείμενον καὶ διὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ἀξιωματούχων τῆς μητροπολιτικῆς αὐλῆς τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ α' ἥμισυ τοῦ ιε' αἰῶνος. Ὁ συγγρ. δὲν ἐξεμεταλλεύθη ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὸ θέμα. Δὶς ἀναγινώσκω κανδυλάπται (σ. 336, σ. 329, στ. 47) ἀντὶ κανδηλάπται (candela!). Ἡ μελέτη τελειώνει μὲ γνώμην τοῦ καθηγ. Π. Τρεμπέλα περὶ ἀνασυνθέσεως τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, κατὰ τὸ ἐκδιδόμενον κείμενον.

N. B. T.

Μονεμβασία ἢ Βενετία τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ Κωνσταντίνου Ἐμμ. Καλογερᾶ. Ἀθῆναι 1956, 8⁰, σσ. 175 (+3).

N. B. T.

Βασιλείου Μ. Βέλλα, Θρησκευτικαὶ Προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Τόμος Α'. Οἱ πατριάρχαι - Μωυσῆς - Σαμουὴλ καὶ Σαοὺλ - Δαυΐδ - Νάθαν - 'Ηλίας - 'Αμὼς - 'Ωσηὲ - 'Ησαΐας - Μιχαίας - Σοφονίας.
Ἔκδοσις Δευτέρα, 'Αθῆναι 1957, 8⁰, σσ. 363 + πίνακες.

'Ο συνάδελφος ἑβραιολόγος κ. Βέλλας, μεταφραστὴς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐκ τοῦ 'Εβραϊκοῦ, δίδει διὰ τοῦ παρόντος εἰς τὴν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν συνοπτικὸν βιογραφικὸν καὶ γραμματολογικὸν διάγραμμα περὶ τῶν προσωπικοτήτων καὶ ἰδίᾳ τῶν συγγραφέων τῆς Π.Δ., μεταφέρων χαρακτηριστικὰ κείμενα εἰς νεοελληνικὴν μετάφρασιν ἣν ἐπὶ τούτῳ ἐπιχειρεῖ.

N. B. T.

Agostino Pertusi, L'Atteggiamento spirituale della più antica storiografia Bizantina. « Ævum » XXX, 1956, σσ. 132 - 166.

'Ο συγγραφεύς, καθηγητὴς ἐν Μιλάνῳ, ἐξετάζει μετὰ πολλῆς κριτικότητος τὸ πρόβλημα τοῦ κατὰ πόσον ἔμεινεν ἀνεξέλικτος ἡ βυζαντινὴ ἱστοριογραφία, πείθει δὲ τὸν ἀναγνώστην τῆς ἐνδιαφερούσης ταύτης μελέτης περὶ τοῦ ὅτι αὐτὴ ὑπέστη σὺν τῷ χρόνῳ ἐξέλιξιν, ἀνάλογον πρὸς τὴν σκέψιν τῶν συγγραφέων καὶ τὸ περιβάλλον.

N. B. T.

Γεωργίου 'Εμμ. Παγκάλου, καθηγητοῦ, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης, Τόμος πρῶτος (Εἰσαγωγὴ - Γραμματικὴ) ἤτοι Διάγραμμα γραμματικῆς καὶ Γλωσσάριον... Κρήτης ἐν μερικῇ ἀντιπαραβολῇ... τῶν γλωσσικῶν φαινομένων αὐτοῦ πρὸς τὰ αὐτά, συγγενικά, πλειστάκις δὲ καὶ πρὸς διάφορα ἀντίστοιχα γλωσσικὰ φαινόμενα...
'Εν 'Αθήναις 1955, 8⁰ μέγα, σσ. 478.

Χρήσιμον βιβλίον διὰ τὸ συλλεχθὲν ἐπὶ ἔτη πολύτιμον ὑλικόν· ἀποδοκιμαστέα ἡ Εἰσαγωγὴ διὰ τοὺς ἐν αὐτῇ χαρακτηρισμοὺς καὶ δὴ ἀποθανόντων φιλολόγων. Παρὰ τοῦτο, εὐχόμεθα ὅπως ὁ συγγραφεὺς ἐνισχυθῇ διὰ νὰ συντελέσῃ καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἔργον. Κρίσιν ἐκτενῆ Δ. Βαγιακάκου ἴδε ἐν 'Αθηνᾶ Ξ', 1956.

N. B. T.

Avv. Angelo Angotti, La genealogia sella casa Angelo Comneno di Tessaglia. (Roma) 1956, 8⁰, σσ. 18.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι διάφοροι ἰδιότροποι ἐπιμένουν συμβολαιογραφικῶς ν' ἀποδείξουν ὅτι συνεχίζουν ἀνυπάρκτους αὐτοκρατορικοὺς οἴκους. Οὕτω πληροφορούμεθα ὅτι ζῇ Μιχαὴλ Γ' τῆς Θεσσαλίας !

N. B. T.

Παναγιώτου 'Ι. Μπρατσιώτου, καθηγητοῦ τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Π.Δ. καὶ τῆς 'Ερμηνείας τῶν Ο' ἐν τῷ 'Εθνικῷ Πανεπιστημίῳ: 'Ο Προφήτης 'Ησαΐας. Εἰσαγωγή, κείμενον Ο', μετάφρασις, Σχόλια.
Τεῦχος Α', Κεφ. Α' - ΙΒ'.
'Εν 'Αθήναις 1956, 8⁰ μέγα, σσ. 192.

Κοπιώδης, ὠφέλιμος καὶ σοφὴ ἐργασία, εὐκολύνουσα τὴν χρῆσιν καὶ κατανόησιν τοῦ 'Ησαΐου, προφήτου ἐκ τῶν εἰς ὃν συχνότερον παραπέμπουν οἱ Βυζαντ. θεολόγοι.

N. B. T.

Κ(υριακῆς) Μαμώνη, Τρεῖς κώδικες τῆς 'Επισκοπῆς Ματρῶν καὶ 'Αθύρα. 'Ανατύπωσις ἐκ τοῦ « 'Αρχείου τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ » 1956, σσ. 129 - 176 (+ 1 πίναξ).

'Ενδιαφέρουσα παλαιογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ μελέτη διὰ τὴν 'Ιστορίαν τῆς Θρᾴκης ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

N. B. T.

Franz Babinger, Ein Benedischer Lageplan der Feste Rûmeli Hisâry. Leo S. Olschki - editore. Firenze (1956), 4⁰, σσ. 8.

'Ο τουρκολόγος καθηγητὴς κ. Bab. δημοσιεύει δύο σχέδια τοῦ φρουρίου Ρούμελη Χισσὰρ (ιε' αἰ.) ὑπομνηματίζων ἱστορικῶς τὰ κατὰ τὸ κτίσμα τοῦτο.

N. B. T.

ἀρχιμ. 'Ιερωνύμου 'Ι. Κοτσώνη, 'Η θέσις τῶν λαϊκῶν ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ (κατὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς 'Ορθοδόξου 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας).
'Εν 'Αθήναις 1956, 8⁰, σσ. 69.

N. B. T.

R. Guilland, La fin de l'Empire Romain Universel en Orient 395 - 632, ἐν Histoire Universelle des origines à l'Islam.
Encyclopédie de la Pléiade. Tirage à part pp. 1123 - 1229.

N. B. T.

Βασ. Λαούρδα, Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἐγκώμια εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον. 'Ανάτυπον ἐκ τῶν « Μακεδονικῶν », Θεσσαλονίκη 1956, 8⁰, σσ. 47 - 162.

Περιέχονται κείμενα μετὰ σημειώσεων τῶν ἐγκωμίων Νεοφύτου, Θεοδώρου Μετοχίτου, Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Συμεὼν μοναχοῦ, δύο ἀνωνύμων ιζ' αἰ., Διονυσίου (1792).

N. B. T.

Νότη 'Ιωάν. Τσόκα, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ἐν 'Αμαρουσίῳ ναοῦ τοῦ 'Αγ. Δημητρίου (μετὰ 16 ἐνθέτων εἰκόνων).
'Εν 'Αθήναις 1956, 8⁰, σσ. 28 (+ 6).

'Η τύπωσις καὶ τῆς μελέτης καὶ τῶν εἰκόνων ἀδικοῦν τὴν πρόθεσιν τοῦ συγγραφέως.

N. B. T.

Μιχαὴλ Χαριλ. Γκητάκου, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην καὶ ἑρμηνείαν τῶν ἀκιδογραφημάτων.
'Εν 'Αθήναις 1956, 8⁰, σσ. 37.

Σταυροὶ - Μονογράμματα - Συμπιλήματα - Παραστάσεις ἰχθύων, πτηνῶν, ζῴων, θήρας κ.ἄ., ποικίλου περιεχομένου κλπ. 'Αξιόλογος ἐργασία.

N. B. T.

'Εμμανουὴλ Β. Νειάδα, Συντεχνιακὴ ὀργάνωσις ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ « 'Επαρχικὸν Βιβλίον » Λέοντος τοῦ Σοφοῦ.
'Αθῆναι 1956, 8⁰, σσ. 73.

N. B. T.

G. Sotiriou, Guidé du Musée Byzantin d'Alhènes. Nouvelle édition abrégée par Anne Hadjinicolaou.
Athènes 1955, 8^{0}. σσ. 43 + XL πίνακες.

Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Οἱ ναοὶ τῆς Δημητσάνης.
'Εν 'Αθήναις 1954, 8^{0}, σσ. 58 + πίνακες (σσ. 59 - 60 πίναξ τῶν ἀξιολόγων δημοσιευμάτων τοῦ συγγραφέως).

Μιχαὴλ Χαρ. Γκητάκου, καθηγητοῦ, 'Η ἐν 'Αμαρουσίῳ μονόκλιτος καμαροσκέπαστος βασιλικὴ τοῦ 'Αγίου 'Ιωάννου (Πέλικα).
'Εν 'Αθήναις 1956, 8^{0}, σσ. 94.

Δημ. Β. Βασιλειάδη, 'Η ἀξονικὴ τοξοστοιχία στὴν αἰγαιοπελαγίτικη 'Εκκλησιαστικὴ 'Αρχιτεκτονική. 'Ανάτυπον ἀπὸ τὰ «Τεχνικὰ Χρονικά», Τεῦχος 369 - 370, 'Αθῆναι 1955, 4^{0}, σσ. 6.

Δημ. Β. Βασιλειάδη, ἀρχιτέκτονος, Εἰσαγωγὴ στὴν αἰγαιοπελαγίτικη Λαϊκὴ 'Αρχιτεκτονική. 'Αθήνα 1955, 4^{0}, σσ. 82 (+ 2).

N. B. T.

Νομικὰ ἔγγραφα τῆς 'Ελλάδος τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας. Νομικὰ ἔγγραφα Σίφνου τῆς Συλλογῆς Γ. Μαριδάκη (1684 - 1835) μετὰ συμβολῶν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Γεωργίου Α. Πετροπούλου, τεῦχος Ι, 1956.

Μνημεῖα 'Ελληνικῆς 'Ιστορίας τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, τόμος Γ', τεῦχος 1, 4^{0}, σσ. κζ' + 517.

N. B. T.

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑΙ

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Χ. ΖΩΗΣ

Τὴν 17ην Δεκεμβρίου 1956, ἑορτὴν τοῦ πολιούχου τῆς Ζακύνθου 'Αγίου Διονυσίου, συμπληρώσας τὴν πορείαν μιᾶς μακρᾶς καὶ γονίμου εἰς πνευματικὴν δραστηριότητα ζωῆς, ἐξεδήμησεν εἰς Κύριον, ἐν Παλαιῷ Φαλήρῳ, ὁ Ζακύνθιος ἱστοριογράφος Λεωνίδας Χ. Ζώης. Μολονότι ἡ προβεβηκυῖα ἡλικία του καὶ ἡ γνωσθεῖσα ἐν τῷ μεταξὺ ἀσθένειά του εἶχον προετοιμάσει πάντας περὶ τοῦ μοιραίου, ἐν τούτοις τὸ τέλος του δὲν ἀνεμένετο, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον μέχρι τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Δεκεμβρίου π.ἔ. εἰργάζετο, μετὰ νεανικοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀκαταπονήτου ἐρευνητικότητος, εἰς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα του θέματα, μάλιστα τὴν θεώρησιν τῶν ἄρθρων τῆς παρασκευασθείσης β' ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ του καὶ τὴν διόρθωσιν τῶν δοκιμίων τῆς ἐκτυπουμένης 'Ιστορίας του. 'Ο θάνατός του κατελύπησε πάντας, ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν προσωπικῶς ἢ ἦλθον εἰς πνευματικὴν μετ' αὐτοῦ ἐπικοινωνίαν διὰ τῶν πολυαρίθμων δημοσιευμάτων του[1].

'Ο Λ. Χ. Ζώης ἐξ 'Ηπείρου ἕλκων τὸ γένος ἐγεννήθη τῇ 4ῃ 'Ιανουαρίου 1865 ἐν Ζακύνθῳ, ἔνθα καὶ συνεπλήρωσε τὰς ἐγκυκλίους σπουδάς. 'Ενεγράφη δὲ βραδύτερον εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν, ὅπου ὅμως οἰκογενειακαὶ περιπέτειαι δὲν ἐπέτρεψαν εἰς αὐτὸν τὴν παρακολούθησιν τῶν μαθημάτων πέραν τοῦ πρώτου ἔτους. 'Επέστρεψε λοιπὸν εἰς τὴν Ζάκυνθον, πλήρη φυσικῶν καλλονῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων, ἔνθα καὶ ἤρχισε μόνος τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν παιδιόθεν ἐθεώρει ὡς τὴν εὐγενεστέραν ἀνθρωπίνην ἐνασχόλησιν.

Τὰ πρῶτά του ἔργα ἦσαν λογοτεχνικά. 'Ενωρίτατα ὅμως ἡ προστάτις τῆς 'Ιστορίας Κλειὼ τὸν ἔσυρε πρὸς τὴν ἱστοριοδιφικὴν ἔρευναν, εἰς τὴν ὁποίαν ἄλλωστε καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ εἶχον ἤδη ἐν Ζακύνθῳ καταγίνει καὶ

---

[1] "Ιδ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 24, τῆς 22 Δεκεμβρίου 1956 (4σέλιδον) φύλλον τῆς ἐν 'Αθήναις ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «'Ηχὼ τῆς Ζακύνθου», ἔνθα ἀναδημοσιεύονται οἱ ἐκφωνηθέντες εἰς τὸν Λ. Χ. Ζώην ἐπικήδειοι καὶ ἐπιτάφιοι λόγοι καὶ βιβλιογραφοῦνται αἱ δημοσιευθεῖσαι περὶ αὐτοῦ νεκρολογίαι. Αὐτόθι καὶ φωτογραφίαι τοῦ ἐκλιπόντος ἱστοριοδίφου.

διακριθῇ: Π. Ἰω. Μερκάτης, Ἑρμ. Λούντζης, Π. Χιώτης, Ν. Κατραμῆς... Διότι ἡ Ζάκυνθος, παραλλήλως πρὸς τὴν πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν, ἐκαλλιέργησε καὶ μακρὰν ἱστοριογραφικὴν παράδοσιν, μὲ τὴν ἵδρυσιν καὶ συντήρησιν τῶν Ἀρχείων καὶ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν τῶν στοιχείων τοῦ παρελθόντος.

Τῷ 1899 ὁ Ζώης διωρίσθη εἰς τὸ Ἀρχειοφυλακεῖον Ζακύνθου, ὅπου ἐπὶ δεκαετίας εἰργάσθη, μὲ πίστιν, ὑπομονὴν καὶ γνῶσιν, «πνευματικὸς μεταλλωρύχος», διὰ νὰ φέρῃ ἀπὸ τοῦ ληθαργικοῦ σκότους εἰς τῆς ἱστορίας τὸ φῶς κάθε ἱστορικὸν περιστατικόν. Καὶ οἱ ὑπνώττοντες ἦχοι ἀντήχησαν καὶ πάλιν, ἀψευδεῖς μάρτυρες ἑνὸς λαμπροῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποκαλύπτεται, διὰ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Ζώη, εἰς ὅλα τὰ ἐπίπεδα τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου, εἰς τὰ γράμματα, τὰς τέχνας καὶ τὴν πολιτικὴν ζωήν.

Σεμνὸς καὶ ἀπέριττος συνεχιστὴς τῆς πνευματικῆς παραδόσεως τῶν Ἰονίων, ὁ Ζώης, ἐκδίδει ἐν Ζακύνθῳ τὰς «Μούσας», τὸ μακροβιώτερον μέχρι σήμερον ἑλληνικὸν περιοδικόν, τὸ ὁποῖον ἐπὶ μίαν πεντηκονταετίαν ἐξεπροσώπησε τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς Ζακύνθου· ἀλλὰ καὶ δὲν παραλείπει οὗτος ἀπὸ τῆς ποιητικῆς ἐκείνης νήσου νὰ ἀποστέλλῃ μελέτας ἢ ἄρθρα καὶ εἰς διάφορα ἄλλα ἑλληνικὰ ἐπιστημονικὰ ἢ λογοτεχνικὰ περιοδικὰ καὶ ἡμερήσια φύλλα, διὰ τῶν ὁποίων καὶ ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος τὴν ἰδιαιτέραν ἱστορίαν διαφωτίζει, ἢ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν Ζάκυνθον ἀκριβέστερον καθορίζει. Παρέχει τέλος, μὲ τὴν γενναιοδωρίαν εὐπατρίδου, — ἀντιγράφων ὁ ἴδιος ἐκ τοῦ Ἀρχειοφυλακείου ἢ προσφέρων ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ του ἀρχείου — πλούσια στοιχεῖα περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ζακύνθου εἰς τοὺς νεωτέρους ἐρευνητάς. Ὁ χαράσσων τὰς γραμμὰς ταύτας μετὰ συγκινήσεως ἀναλογίζεται τὴν παλαιοτέραν συμβολὴν τοῦ Ζώη εἰς τὴν ἐργασίαν του περὶ τῶν Προσολωμικῶν Ἑπτανησίων Ποιητῶν, ἢ ἄλλα μικρότερα θέματα, καὶ τὴν τελευταίως γενομένην εὐγενῆ προσφορὰν ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἀνεκδότων λογοτεχνικῶν κειμένων καὶ ἐγγράφων ἀφορώντων εἰς τὸν βίον καὶ τὴν δρᾶσιν διαφόρων ἑπτανησίων λογίων (ἀπὸ τοῦ Ἑρμ. Ληστάρχου μέχρι τοῦ Μαβίλη) καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν γενικώτερον τῆς Ζακύνθου κατὰ τὸν ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνα.

Ὁ Ζώης ὑπῆρξεν ἱστοριοδίφης καὶ μελετητής. Αἱ ἔρευναί του εἰς τὸ Ἀρχειοφυλακεῖον, τὰς μονὰς καὶ ἐκκλησίας τῆς Ζακύνθου, ἢ τὰ οἰκογενειακὰ ἀρχεῖα τῶν εὐπατριδῶν τῆς νήσου ἐπέτρεψαν εἰς αὐτὸν νὰ μελετήσῃ πλῆθος θεμάτων ἀφορώντων εἰς τὴν πολιτικήν, θρησκευτικὴν καὶ πνευματικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑπτανήσου καὶ δὴ καὶ τῆς Ζακύνθου. Διότι αὐτὸς εἶναι ὁ κύριος τομεὺς τῶν ἐρευνῶν τοῦ Ζώη. Μὲ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα ἠσχολήθη. Οὐχ ἧττον ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ μελέται αὐτοῦ περὶ τῶν μετὰ τὴν Ἅλωσιν δρασάντων Ἑλλήνων λογίων Ἑρμ. Ληστάρχου

καὶ Ἀλεξ. Νερούλη, ὡς καὶ αἱ ἔρευναι περὶ τῶν εἰς Ζάκυνθον πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Χάνδακος (1669) καταφυγόντων Κρητῶν.

Ὁ χῶρος δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀπαριθμήσω τὰς μονογραφίας, τὰς ἀνακοινώσεις ἢ τὰ ἄρθρα τοῦ Ζώη, ὁποῖα συμφώνως πρὸς τὴν τελευταίως ἐκδοθεῖσαν[1] «Ἀναγραφὴν Δημοσιευμάτων» αὐτοῦ ὑπερβαίνουν τὰ ἑπτακόσια. Θεωρῶ σκόπιμον ὅμως νὰ ἀναφέρω ἰδιαιτέρως τὸ Λεξικὸν καὶ τὴν Ἱστορίαν του.

Τὸ πρῶτον ἐδημοσίευσεν ὡς παράρτημα τῶν «Μουσῶν» μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1898 καὶ 1916. Εἶναι δὲ μετὰ τῶν ἀναλόγων συνθέσεων τῶν Α. Πασπάτη, Α. Σακελλαρίου καὶ Ι. Βαλαβάνη, ἐκ τῶν πρώτων ἰδιωματικῶν λεξικῶν τῶν νεωτέρων χρόνων. Καταγράφονται δ' ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Ζώη λέξεις καὶ φράσεις, παροιμίαι καὶ αἰνίγματα, μετὰ τῆς σημασίας αὐτῶν, εἰλημμέναι ἐκ τοῦ προφορικοῦ λόγου καὶ τῶν ἀπὸ Ἑνετοκρατίας καὶ ἐντεῦθεν ποικίλων γραπτῶν πηγῶν. Παραλλήλως ὅμως παρέχονται καὶ πληροφορίαι ἀφορῶσαι εἰς τὴν ἐθνολογικὴν σύστασιν τῆς Ζακύνθου, τὸ τοπωνυμικὸν αὐτῆς, τὴν λαογραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου καὶ δίδονται σύντομοι ἀλλ' ἀπηκριβωμέναι πληροφορίαι περὶ τῶν Ζακυνθίων, οἱ ὁποῖοι διεκρίθησαν εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ζωὴν ἢ τὰς τάξεις τοῦ πνεύματος.

Ἡ Ἱστορία τοῦ Ζώη — ἐκτυπουμένη ἤδη ἐν τῷ Ἐθνικῷ Τυπογραφείῳ — ἀποτελεῖ τὴν συγκρότησιν εἰς ἑνιαῖον σύνολον τῶν πολυετῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν καὶ μελετῶν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους θέματα. Ἐν αὐτῇ ἐξετάζονται κατὰ τρόπον συστηματικὸν ἡ πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος καὶ αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαοῦ τῆς Ζακύνθου, τὸν ὁποῖον ἐπιτυγχάνει οὕτω νὰ ἀναπαραστήσῃ ὁ Ζώης εἰς ὅλας τὰς στιγμὰς τῆς μακραίωνος ἱστορίας του.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ ὀγκῶδες συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Ζώη παρουσιάζεται ὡς πρὸς τὴν μέθοδον ἄνισον. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἔχει ἀποτελεῖ ὑλικὸν πολύτιμον εἰς ἱστορικὰ στοιχεῖα καὶ δίδει ἀφορμὴν περαιτέρω ἐπεξεργασίας. Ἄλλωστε αἱ διάφοροι ἐργασίαι τοῦ Ζώη, μὲ τὰ δημοσιευόμενα ἑκάστοτε ἐν αὐτοῖς ἔγγραφα ἐκ τοῦ Ἀρχειοφυλακείου Ζακύνθου, ἢ ἐκ βιβλίων διαφόρων ἐκκλησιῶν, ἐπέχουν ἤδη, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς νήσου, θέσιν πηγῶν[2].

---

[1] Ἴδ. «Νεοελληνικά». Περιοδικὸν σύγγραμμα ἐκδιδόμενον προνοίᾳ καὶ ἐπιμελείᾳ Φαίδωνος Κ. Μπουμπουλίδου, τόμ. Α', Παράρτημα, Ἀθῆναι 1951 (σχ. 8ον, σελ. XXVIII).

[2] Συλλογὴν τῶν δημοσιευθέντων ἐγγράφων (ἐκ τοῦ ἀρχειοφυλακείου τῆς Ζακύνθου, ἢ ἐκ κωδίκων καὶ βιβλίων μονῶν καὶ ἐκκλησιῶν τῆς νήσου) εἰς τὰς ἐργασίας τῶν Π. Χιώτου, Σπ. Δὲ Βιάζη καὶ Λ. Χ. Ζώη, ἔχω ἑτοίμην πρὸς ἔκδοσιν.

Συμπλήρωμα « 'Αναγραφῆς δημοσιευμάτων » Λ. Χ. Ζώη (1951 - 1957)

1) « *'Ο Νεκρὸς τοῦ Μπάϊρον εἰς τὴν Ζάκυνθον* », περ. « 'Ελληνικὴ Δημιουργία », τόμ. Ζ', τεῦχ. 77 (15 'Απριλίου 1951) σελ. 611.
2) « *'Από τὴν ζωὴν τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ μας Σολωμοῦ* » (ἓν ἄγνωστον χειρόγραφον), Αὐτόθι, τόμ. Η', τεῦχ. 85 (15 Αὐγούστου 1951) σελ. 223 - 224 [Δημοσιεύεται καὶ φωτοτυπία τοῦ χγφ.].
3) « *'Επιμνημόσυνος εἰς Σπυρίδωνα Δὲ Βιάζην* » Ζάκυνθος 1952. Τύποις Φ. Κοντόγιωργα (Σχ. 16ον, σελ. 16).
4) « *"Ενα παλαιὸν προικοσύμφωνον* » [1672], περ. « 'Επτανησιακὰ Φύλλα » ἀρ. 18 (Μάρτιος 1952), σελ. 308 - 311.
5) « *'Από τὴν ζωὴν τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ* », περ. « 'Ελληνικὴ Δημιουργία », τόμ. Θ'. τεῦχ. 118 (1 'Ιανουαρίου 1953), σελ. 56.
6) « *'Αναστάσιος Σ. Καραβίας, διδάσκαλος τοῦ γένους* ». Ζάκυνθος 1954. (Σχ. 16ον, σελ. 8).
7) « *Τὸ Χρονικὸν Βαρβιάνη* », ἐφ. « Ζακυνθινὰ Νέα », (Ζακ.), ἀρ. 10, 21 Μαρτίου 1954.
8) « *Κρητικαὶ Σελίδες* », περ. « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. Η' (1954), σελ. 72 - 75, 216 - 226.
9) « *'Ιπποτικὰ τάγματα ἐν Ζακύνθῳ* », ἐφ. « 'Εθνικὸς Κῆρυξ », 14 Αὐγούστου 1955.
10) « *Ναὸς καὶ Μονὴ ἐν Ζακύνθῳ, μετόχιον τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει τοῦ Σινᾶ Μονῆς τῆς 'Αγίας Αἰκατερίνης* », περ. « Κρητικὰ Χρονικὰ », τόμ. Θ' (1955), σελ. 512 - 522.
11) « *Διαθήκη ἀνέκδοτος τῆς Σιγούρας, ἀδελφῆς τοῦ 'Αγίου Διονυσίου* », ἐφ. « 'Ηχὼ τῆς Ζακύνθου » ('Αθ.), 17 Δεκεμβρίου 1955.
12) « *Μεταμέλεια Καρμανιόλων καὶ ἀπελευθέρωσις αὐτῶν* », Αὐτόθι, 2 'Ιανουαρίου 1956.
13) « *'Ο Τάφος τοῦ Δ. Γουζέλη* », Αὐτόθι 17 'Ιανουαρίου 1956.
14) « *Παλιὲς ἐκλογὲς εἰς τὴν Ζάκυνθον* », Αὐτόθι, 2 Φεβρουαρίου 1956.
15) « *Μιὰ παλαιὰ "Σύμβασις Μαθητείας"* [1670] », Αὐτόθι, 16 Μαρτίου 1956.
16) « *Μέμνων Μαρτζώκης* », Αὐτόθι, 2 'Απριλίου 1956.
17) « *'Ο "Αγιος Νικόλαος τοῦ Μώλου* », Αὐτόθι, 16 'Απριλίου 1956.
18) « *Δημοσιογραφία καὶ Δημοσιογράφος* », Αὐτόθι, 2 Μαΐου 1956.
19) « *'Ο παλληκαρισμός* », Αὐτόθι 18 'Ιουνίου 1956.
20) « *'Ο πρὸς τὰ θεῖα τῶν Ζακυνθίων σεβασμός* », Αὐτόθι, 3 'Ιουλίου 1956.

21) « *'Επιστολὴ Γριτζάνη πρὸς Χιώτην* » [1864], Αὐτόθι, 1 Αὐγούστου 1956.
22) « *'Ο ἀφορεσμός* », Αὐτόθι, 3 Σεπτεμβρίου 1956.
23) « *'Αλυκαὶ καὶ ἅλας Ζακύνθου* », Αὐτόθι, 18 'Οκτωβρίου 1956.
24) « *Τὸ 'Αρχειοφυλακεῖον Ζακύνθου* », Αὐτόθι, 19 Νοεμβρίου 1956.
25) « *'Ανέκδοτον Πατριαρχικὸν γράμμα* », περ. « Ραδάμανθυς » ('Αθ.), τόμ. 41, ἀρ. 674 (Νοέμβριος 1956), σελ. 31 - 32.
26) « *Μονὴ 'Αγίας Λαύρας* », Αὐτόθι, τόμ. 41, ἀρ. 675 (Δεκέμβριος 1956), σελ 38.
27) « *'Η Διαθήκη τοῦ 'Ιερωνύμου Λιτάρχη: 1599* », περ. « 'Ελληνικά », τόμ. ΙΕ' ⟨Τιμητικὸς Σωκρ. Β. Κουγέα⟩, Θεσσαλονίκη 1957, σελ. 54 - 64.

'Ιανουάριος 1957

ΦΑΙΔΩΝ Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΜΕΘ' ΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΕΤΑΙ Η ΕΠΕΤΗΡΙΣ

Ἀθηνᾶ (Ἀθῆναι), τόμος Ξ', 1956.

Ἀθήναιον, τόμος 1, 1956 (Ἀθῆναι).

Analecta Bollandiana, tomus LXXIV, 1956 (Bruxelles).

Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τόμος Η', 1955 - 1956 (Ἀθῆναι).

Bulletin Analytique de Bibliographie Hellénique, 1954 (Athènes 1956).

Byzantinische Zeitschrift (Μόναχον), τόμος 49, 1956.

Byzantinoslavica (Prague).

Bolettino della Badia Greca di Grottaferrata, Nuova Serie, vol. X, 1956.

Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμος ΙΑ', 1956 (Ἀθῆναι).

Δελτίον τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, ἔτος Η' (1955), Roma.

Dumbarton Oaks Papers, No 9 - 10. Harvard University Cambridge, Mass. U.S.A. (1956).

Ἑλληνικά, τόμος 14ος, 1955 - 1956 (Θεσσαλονίκη).

Emerita, Bolletin de linguistica y filologia classica, tomo XXII (1954) Madrid.

Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔτος Ε' (1955).

Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν, τόμος 6, 1955 - 1956.

Θεολογία, ἐπιστημ. περιοδικὸν Ἱερᾶς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τόμος ΚΖ', 1956 (Ἀθῆναι).

Irénikon, tome XXIX, 1956. Prieuré Bénédictin d'Amay, Chevetogne, Belgique.

Κρητικὰ Χρονικά, τόμος 10, 1956 (Ἡράκλειον).

Κυπριακαὶ Σπουδαί, 1955 (Λευκωσία).

Mitteilungen des Deutschen Arch. Inst. (Bolletino dell'Istituto Archeologico Germanico, Sezione Romana), vol. 63, 1956 (Heidelberg).

Nouvelle Revue Théologique, 88° année, 1956 (Louvain).

Ὀρθοδοξία, ἔτος ΛΑ', 1956 (Οἰκουμεν. Πατριαρχ. Κωνσταντινουπόλεως).

Orientalia Christiana Periodica, vol. XXI, 1955 (Roma).

Πελοποννησιακά, τόμος Α', 1956 (Ἀθῆναι).

Ποντιακὴ Ἑστία, Λαογραφικὸν περιοδικὸν (Θεσσαλονίκη), ἔτος 7ο , 1956.

Revue des Études Byzantines, tome XII (1955), Paris.

23 - 1 - 1957

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 1956 μέχρι μὲν τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς ἡ ὑπηρεσία διεξήχθη ὑπὸ τοῦ εὐαριθμοτάτου προσωπικοῦ. Ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου ὅμως, διορισθέντων τριῶν ταξινόμων, ἤτοι τῆς πτυχιούχου τῆς Φιλολογίας Μαρίας Χαιρέτη, τοῦ τελειοφοίτου τῆς Φιλολογίας Παν. Σωτήρχου καὶ τοῦ ἀποφοίτου τοῦ Γυμνασίου Θεοφ. Φλωράκη, ἐπανήρχισεν ἡ συστηματικὴ ταξινόμησις τῶν συλλογῶν.

Οὕτω διενεργεῖται ἤδη ἡ ταξινόμησις τῆς Ἐπιτροπῆς Οἰκονομίας τοῦ Καποδιστριακοῦ Ἀρχείου τῶν ἐτῶν 1832 καὶ 1833 καὶ ἐντάσσονται εἰς τοὺς φακέλλους τῶν ἄλλων κλάδων προηγουμένων ἐτῶν τὰ ἐκ τῶν ὑστέρων εὑρισκόμενα ἔγγραφα. Τακτοποιοῦνται ἐπίσης τὰ πρωτόκολλα τοῦ Ἀγῶνος καὶ τοῦ Καποδιστρίου καὶ συντάσσεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ταξινομουμένων ἀρχείων τὸ διοικητικὸν δένδρον τῆς Καποδιστριακῆς περιόδου μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Ὄθωνος.

Κατὰ τὰ ἔτη 1955 καὶ 1956 :

α) Ἀντεμετωπίσθη τὸ πρόβλημα τῆς ταξινομήσεως τοῦ μεγάλου ἀρχείου τοῦ Ἀνακτοβουλίου (1833 κ.ἑ.).

β) Ἐταξινομήθησαν μικραὶ συλλογαί : μέρος τοῦ ἀρχείου Ἁρμοστείας Σμύρνης, τμῆμα ἀρχείου τοῦ πρώην Ὑπουργείου Ἐπισιτισμοῦ, τμῆμα ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, μέρος τοῦ ἀρχείου Ψαλίδα, μέρος τοῦ ἀρχείου Δημ. Πλαπούτα, μέρος τοῦ ἀρχείου Ρήγα Παλαμήδου, μικρὰ συλλογὴ ἐκ Κερκύρας, μικρὰ συλλογὴ ἐκ Κεφαλληνίας.

γ) Κατεγράφησαν τὰ νέα προσκτήματα τῶν ἀρχειακῶν συλλογῶν καὶ τῆς Βιβλιοθήκης.

δ) Ἐλειτούργησε κανονικῶς τὸ Ἀναγνωστήριον.

ε) Ἐνηργήθησαν ἐπιθεωρήσεις ἀρχείων πρὸς καταστροφὴν (τῆς Γ.Δ.Δ.Λ., τοῦ Δήμου Πειραιῶς, τοῦ Π.Ι.Κ.Π.Α.).

ϛ) Συνετάχθη λεπτομερὴς πρόχειρος κατάλογος τοῦ ἀγορασθέντος ὀγκώδους ἀρχείου τοῦ Α. Ζ. Μάμουκα.

ζ) Ἐξυπηρετήθησαν οἱ ἐρευνηταὶ καὶ τὸ κοινὸν διὰ παροχῆς πληροφοριῶν καὶ ἄλλων στοιχείων.

η) Ἐξεδόθησαν ἀντίγραφα τῶν παρ' ἡμῖν συμβολαίων τῶν παλαιῶν συμβολαιογράφων Ἀθηνῶν.

Ἠγοράσθησαν 11 μεταλλικαὶ ἀρχειοθῆκαι τῶν 4 συρταρίων, ἤτοι 5 τὸ 1955 καὶ 6 τὸ 1956, ἐκ τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας καὶ ἄλλα τινὰ ἀπαραίτητα ὄργανα τοῦ τεχνικοῦ ὁπλισμοῦ τῶν Γ.Α.Κ. Ἐπίσης ἐτοποθετήθη ἠλεκτρικὴ ἐγκατάστασις εἰς τὰς τρεῖς μεγάλας ἀποθήκας.

Τὸ ἔτος 1955 ἠγοράσθησαν :

α) Διακόσια πεντήκοντα (250) ἔγγραφα ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ στρατηγοῦ Δημ. Πλαπούτα (1750 - 1845).

β) Ἑκατὸν δέκα πέντε (115) περίπου χειρόγραφα καὶ 570 περίπου ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου Ψαλίδα (1771 - 1869).

γ) Τριάκοντα τρία (33) ἔγγραφα ἐκ Κερκύρας (1750 - 1875).

Τὸ δὲ ἔτος 1956 ἠγοράσθησαν :

α) Δώδεκα (12) ἔγγραφα τῶν ἐν Αἰγίνῃ καὶ Σύρῳ Ψαριανῶν (1826 - 1844).

β) Ἡ ἱστορικὴ συλλογὴ Ἀνδρ. Ζ. Μάμουκα μὴ ταξινομηθεῖσα εἰσέτι.

Ὑπηρεσιακῶς εἰσήχθησαν 61 βιβλιοδετημένοι τόμοι ἐγκυκλίων παλαιῶν ἐτῶν τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν.

Διὰ δωρεᾶς εἰσήχθησαν :

α) Τμῆμα ἀρχείου ἐξ 118 ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου Ρήγα Παλαμήδου (1777 - 1870) δωρηθὲν ὑπὸ τῆς δεσποινίδος Μαρίας Καρατζᾶ.

β) Ἀναφορὰ τοῦ ἐπισκόπου Σκύρου Γρηγορίου τῆς 22 - 3 - 1829 πρὸς τὸν κυβερνήτην ὑπὸ τοῦ σεβ. μητροπολίτου πρώην Λήμνου κ.κ. Βασιλείου Ἀτέση.

γ) Νοταριακὸς κῶδιξ ἐκ Κεφαλληνίας χαρτῷος 18 αἰ. διαστάσεων 0,32 × 0,22 μ. ἐσταχωμένος μετὰ περικαλύμματος ἐκ ναστοχάρτου περιβεβλημένου ὑπὸ ξανθόχρου μεμβράνης ἐν ᾧ καταχωρίζονται νοταριακαὶ πράξεις ἀπὸ 3 Φεβρ. 1701 ἕως 28 Ἰουν. 1768 τῶν νοταρίων Κεφαλληνίας.

Ἐπίσης μικρὰ συλλογὴ 24 νοταριακῶν ἐγγράφων τῆς οἰκογενείας Μπλέσσα ἐκ Κεφαλληνίας τῶν ἐτῶν 1572 - 1856, ἀμφότερα δωρηθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Εὐαγγ. Μπλέσσα εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ κ. Γ. Πετροπούλου, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ μέλους τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Γ.Α.Κ.

Τὸ ἀναγνωστήριον τῶν Γ.Α.Κ. ἐλειτούργησε κανονικῶς πλὴν τοῦ μηνὸς Αὐγούστου καὶ ἐσημειώθησαν 656 παρουσίαι ἀναγνωστῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων κατὰ τὸ ἔτος 1955 καὶ 796 κατὰ τὸ 1956.

Εἰς τὴν βιβλιοθήκην εἰσήχθησαν αὐτοτελῆ βιβλία, διὰ δωρεᾶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, 75 τὸ 1955, 50 τὸ 1956 καὶ ἀρκετοὶ τόμοι παλαιοτέρων σειρῶν.

Ὁ διευθυντὴς κατόπιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 37887/743 ἀπὸ 28 - 4 - 56 διαταγῆς Ὑπουργείου Παιδείας ἐνήργησεν ἀπὸ 16 ἕως 21 Ἰουλίου ἐπιθεώρησιν τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης καὶ ἐν ὑποβληθείσῃ ἐκθέσει προτείνει τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς μεταστέγασιν. Δυστυχῶς ὅμως τὸ ζήτημα στεγάσεως τοῦ σπουδαίου τούτου ἀρχειακοῦ ἱδρύματος δὲν ἔλαβεν εἰσέτι τὴν ὁριστικὴν λύσιν.

Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους 1956 τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους ἀνέλαβον ἔρευναν ἐπακριβώσεως τῆς καταστάσεως τῶν ἀρχείων τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀσκοῦσιν κατὰ νόμον ἐποπτείαν. Σκοπὸς τῆς ἐρεύνης ταύτης εἶναι ἡ ἐξακρίβωσις α) τῶν τυχὸν ἀπωλειῶν κατὰ τὴν ἐχθρικὴν κατοχὴν ἢ μετ' αὐτήν, β) τῶν ὅρων, μεθόδων καὶ τῶν μέσων διαφυλάξεως καὶ συντηρήσεως τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ ταῖς ἐπαρχίαις δημοσίων ἀρχείων καὶ γ) ἡ παροχὴ ὁδηγιῶν διὰ τὴν βελτίωσιν, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν προϊσταμένων ἀρχείων, τῶν ἀρχειακῶν ὑπαλλήλων τοῦ Κράτους καὶ τοῦ ἀψύχου ἀρχειακοῦ ὑλικοῦ. Μέχρι σήμερον ἡ ἔρευνα ἡμῶν περιέλαβε τὰ Ὑπουργεῖα Οἰκονομικῶν καὶ Ἐσωτερικῶν. Διὰ τῆς γενομένης ἀλληλογραφίας συνεκεντρώθησαν πολυτιμότατα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐτέθησαν ὑπ' ὄψιν τῶν ἁρμοδίων ἀρχῶν.

Παραμένουσι πάντοτε μεταξὺ τῶν προσφιλεστάτων ἐπιδιώξεων τῆς διευθύνσεως τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους ἡ ὀργάνωσις ὑπηρεσίας μικροφωτογραφίας καὶ ἡ ἔκδοσις ἐτησίου δημοσιεύματος.

ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

α΄) Τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον.

Τὸ ἔτος τοῦτο ὑπῆρξεν εὐτυχὲς διὰ τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον, διότι κατ' αὐτὸ αἱ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν κεναὶ ὀργανικαὶ θέσεις ἐπικούρων συντακτῶν ἐπληρώθησαν πᾶσαι

διὰ τοῦ διορισμοῦ τῶν φιλολόγων Φαίδωνος Μπουμπουλίδου, Λεάνδρου Παπαβρανούση καὶ Βασιλείου Σφυρόερα. Οὕτω θὰ καταστῇ δυνατὸν ὅπως ἡ ἐν τῷ Ἀρχείῳ συντελουμένη ἐπιστημονικὴ ἐργασία χωρήσῃ μὲ ταχύτερον ρυθμὸν καὶ παρασκευασθῶσιν ὡρισμένα δημοσιεύματα, περὶ ὧν ἐγένοντο ἤδη αἱ προσήκουσαι εἰσηγήσεις εἰς τὸ ὑπὸ τῆς διευθύνσεως ὑποβληθὲν ὑπ' ἀριθ. πρωτ. 699 ἀπὸ 12 Φεβρουαρίου 1956 ὑπόμνημα.

Κατὰ τὸ ἔτος 1956 :

Α΄) Ἐξηκολούθησεν ἡ ἀποδελτίωσις (ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς) κειμένων καὶ πραγματειῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, τὰ δὲ καταρτισθέντα δελτία ἐταξινομήθησαν ὑπὸ τὰ οἰκεῖα λήμματα.

Β΄) Ἤρχισεν ἡ ἐκτύπωσις τοῦ νέου ἕκτου τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἀρχείου.

Γ΄) Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀρχείου ἐπλουτίσθη σημαντικῶς διὰ 114 ἐν ὅλῳ τόμων ἢ τευχῶν ἐπιστημονικῶν δημοσιευμάτων προελθόντων ἐκ δωρεᾶς ἢ ἀνταλλαγῆς (ἀριθ. καταλ. εἰσαγωγῆς 408 - 521).

Δ΄) Παρεσχέθησαν ἐκ τοῦ Ἀρχείου διάφοροι πληροφορίαι εἰς πολλοὺς ἐρευνητάς, ἡμετέρους καὶ ξένους, προσφυγόντας εἰς αὐτό, ὧν τὰ ὀνόματα καὶ αἱ ὑπογραφαὶ ἀνεγράφησαν εἰς τὸ καθιερωθὲν ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου βιβλίον ἐπισκεπτῶν.

Δέον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἐπικούρου συντάκτου Λ. Παπαβρανούση προέβη, κατ' ἐντολὴν τῆς Συγκλήτου τῆς Ἀκαδημίας, εἰς τὴν κατάταξιν τῶν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Βιβλιοθηκῶν Γ. Μαυροκορδάτου (ἐκ 3500 περίπου τόμων), Ξ. Σιδερίδου (ἐξ ὑπερδισχιλίων τόμων) καὶ Κ. Καραθεοδωρῆ (τόμοι 666), συνέταξε δὲ καὶ ὑπέβαλε τὴν ὑπ' ἀριθ. πρωτ. 705 ἀπὸ 7 Ἰουνίου 1956 ἔκθεσιν αὐτοῦ περὶ τῶν πολυτίμων τούτων βιβλιοθηκῶν, ὡς καὶ περὶ τοῦ ὅλου σπουδαιοτάτου καὶ ἀπὸ μακροῦ ἀναμένοντος τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ὀργανώσεως καὶ λειτουργίας τοῦ συνόλου τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Ἀκαδημίας.

β΄) Τὸ Ἱστορικὸν Λεξικόν.

Ἡ σύνταξις τῶν ἄρθρων τοῦ 4ου τόμου τοῦ Λεξικοῦ κύριον μέλημα καὶ τελικὸς σκοπὸς τῆς συντελεσθείσης κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐν τῷ ἀρχείῳ τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἐργασίας, ἐσημείωσεν ἱκανοποιητικὴν πρόοδον, παρὰ τὸ ὀλιγάριθμον τοῦ συντακτικοῦ προσωπικοῦ. Συνεπληρώθη ἡ τελικὴ σύνταξις τῶν ἄρθρων *γαργαρώνι - γελῶ, γεννῶ - γιά, γλύμα - γουΐτα,* παρεσκευάσθη δὲ καὶ ἡ προσωρινὴ σύνταξις τῶν ἐνδιαμέσων σειρῶν. Ἐλπίζεται οὕτως, ὅτι ἐντὸς τοῦ προσεχοῦς ἑξαμήνου θὰ ἀρχίσῃ ἡ ἐκτύπωσις τοῦ 2ου τεύχους τοῦ τόμου.

Παραλλήλως πρὸς τὴν σύνταξιν, φροντὶς κατεβλήθη διὰ τὸν πλουτισμὸν τοῦ ἀρχείου τοῦ Λεξικοῦ. Ἀπεδελτιώθη, ἐλημματογραφήθη καὶ κατετάγη ἐν τῷ ἀρχείῳ γλωσσικὸν ὑλικὸν ἐκ χειρογράφων συλλογῶν, δωρηθεισῶν εἰς τὸ Λεξικὸν ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς Ἑταιρείας καὶ προερχομένων ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Κυθήρων, Τριφυλίας, Καλαβρύτων, Ἡρακλείου, Χαλκίδος καὶ Βοΐου, ὡς καὶ ἐκ γλωσσικῶν πραγματειῶν δημοσιευθεισῶν εἰς τὸ περιοδικὸν « Ἀθηνᾶ » (50ὸς τόμος κ.ἑξ.) ἢ ἀλλαχοῦ.

Πρὸς πλουτισμὸν ἀκριβῶς τοῦ ἀρχείου, ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος ἀποστολὴ δύο συντακτῶν τοῦ Λεξικοῦ εἰς τὰς νήσους Πάτμον καὶ Ἀστυπάλαιαν (τοῦ κ. Α. Καραναστάση) καὶ εἰς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ προσφυγικοὺς συνοικισμοὺς Ν. Ἀρτάκης, Ν. Λαμψάκου καὶ Πύργου (τοῦ κ. Ν. Κοντοσοπούλου). Συνεκομίσθη οὕτω νέον γλωσσικὸν ὑλικόν, ἱκανὸν εἰς ποσότητα (1000 σελίδες τετραδίου) καὶ ἐνδιαφέρον ἐπιστημονικῶς.

Δαπάναις ὡσαύτως τῆς Ἀκαδημίας κατωρθώθη νὰ πλουτισθῇ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ

Λεξικοῦ διὰ νέων βιβλίων, ἰδίᾳ λεξικῶν (τῆς Ἰταλικῆς, Τουρκικῆς, Βουλγαρικῆς, τῶν Ρωμανικῶν γλωσσῶν), ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴν τοῦ ἐν αὐτῷ συντελουμένου ἔργου, ἐλπίζεται δὲ ὅτι ἡ προσπάθεια αὕτη θὰ ὁλοκληρωθῇ κατὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος διὰ τῆς ἀγορᾶς καὶ ἄλλων βιβλίων ἐξ ἴσου ἀναγκαίων.

Συνεκεντρώθη κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ ὕλη διὰ τὸν 8ον τόμον τοῦ Λεξικογραφικοῦ Δελτίου, οὗτινος ἡ ἐκτύπωσις θὰ ἀρχίσῃ προσεχῶς.

γ') Τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον.

Α') Τὸ Ἀρχεῖον ἐπλουτίσθη διὰ 36 χειρογράφων (σελ. 3362) ποικίλης λαογραφικῆς ὕλης. Ἐκ τούτων 21 ἀπεστάλησαν ὑπὸ δημοδιδασκάλων, συμφώνως πρὸς σχετικὰς ἐγκυκλίους πρὸς αὐτοὺς τῆς Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1952, τρία προῆλθον ἐκ τῶν λαογραφικῶν καὶ μουσικῶν ἀποστολῶν τοῦ Ἀρχείου κατὰ τὸ 1956, τὰ λοιπὰ δ' ἐδωρήθησαν ὑπὸ διαφόρων.

Εἰς τὸ τμῆμα τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς εἰσήχθησαν δι' ἠχογραφήσεως ἐπὶ φωνοταινιῶν 317 ᾄσματα καὶ χοροί.

Πρὸς συλλογὴν λαογραφικῆς καὶ μουσικῆς ὕλης ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας ἐκ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Ἀρχείου λαογραφικαὶ ἀποστολαὶ εἰς Ψέριμον καὶ Τῆλον Δωδεκανήσου (Γ. Κ. Σπυριδάκης) καὶ εἰς Ἰθάκην (Δημ. Λουκᾶτος), μουσικὴ δὲ εἰς τὰς ἐπαρχίας Μαντινείας καὶ Κυνουρίας Ἀρκαδίας (Σπ. Περιστέρης καὶ Γρηγ. Δημητρόπουλος). Πλὴν τούτων ἐνηργήθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας δαπάνῃ τῆς ἐν Κερκύρᾳ Ἑταιρείας Κερκυραϊκῶν Σπουδῶν ἀποστολὴ καὶ εἰς Κέρκυραν (Σπ. Περιστέρης) πρὸς ἠχογράφησιν δημώδους μουσικῆς. Ἠχογραφήσεις ἐγένοντο ἔτι καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀρχείου τῇ 14ῃ Ἰαν. καὶ 1ῃ Φεβρ. 1956.

Β') Εἰς τὴν διεξαγομένην εἰς τὸ Ἀρχεῖον ἐργασίαν οἱ συντάκται τοῦ Ἀρχείου Δ. Πετρόπουλος, Μαρία Ἰωαννίδου, ὁ ἐξ ἀποσπάσεως συντάκτης Κ. Ρωμαῖος καὶ ὁ διευθύνων Γ. Κ. Σπυριδάκης, ἀσχολούμενοι εἰς τὸ ἀρχεῖον τῶν δημωδῶν ᾀσμάτων, κατέταξαν ἐν συνόλῳ 4516 ᾄσματα, πρὸς δὲ ἠσχολήθησαν καὶ εἰς ἄλλην ποικίλην ἐπεξεργασίαν τοῦ ὑλικοῦ τοῦ τμήματος τούτου τοῦ Ἀρχείου.

Εἰς τὸ τμῆμα τῶν παροιμιῶν ὁ συντάκτης Δ. Λουκᾶτος συνέχισε τὸν καταρτισμὸν ἰδίων ἀρχείων τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν μεσαιωνικῶν παροιμιῶν, συγκεντρώσας πρὸς τοῦτο ἐκ τοῦ ἀρχείου τῶν συγχρόνων παροιμιῶν ἢ ἐξ ἀποδελτιώσεως 533 ἀρχαίας καὶ 532 μεσαιωνικάς. Πρὸς τούτῳ ἠσχολήθη ἔτι καὶ εἰς ἄλλην ἐργασίαν κατατάξεως καὶ τοποθετήσεως ὑλικοῦ εἰς τὸ ἀρχεῖον τῶν παροιμιῶν.

Εἰς τὸ ἀρχεῖον τῶν ἐθίμων, τοῦ ὑλικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ λαοῦ, εἰργάσθη ὁ συντ. Δ. Οἰκονομίδης διὰ κατατάξεως ὑλικοῦ ἐν αὐτῷ. Οὗτος ἐπελήφθη προσέτι καὶ τοῦ ἔργου τῆς συντάξεως τῆς λαογραφικῆς βιβλιογραφίας τῶν ἐτῶν 1954 - 1956.

Ὁ μουσικὸς Σπυρ. Περιστέρης κατέγραψεν ἀπὸ δίσκων ἢ φωνοταινιῶν 90 ᾄσματα εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφήν, κατέταξεν εἰς κατηγορίας καὶ εἰς μουσικὰ γένη 75 ᾄσματα, μετέγραψε τὴν μουσικὴν 53 ᾀσμάτων ἐκ τῆς βυζαντινῆς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφήν· ἠσχολήθη δ' ἔτι καὶ εἰς ἀποδελτιώσεις ὑλικοῦ καὶ ἐρευνητικὰς ἐργασίας ἐπὶ μουσικῶν θεμάτων.

Οἱ γραφεῖς Γρηγ. Δημητρόπουλος καὶ Ἐλευθερία Δήμου - Παπαδοπούλου ἀπεδελτίωσαν 2712 τραγούδια, 2016 δίστιχα καὶ ἄλλην λαογραφικὴν ὕλην.

Γ') Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀρχείου, ἥτις εἶναι ἡ πληρεστέρα λαογραφικὴ βιβλιοθήκη ἐν Ἀθήναις, ἐπλουτίσθη δι' 181 τόμων καὶ φυλλαδίων, προερχομένων ἐκ δωρεῶν, ἀγορᾶς καὶ ἀνταλλαγῆς τῆς Ἐπετηρίδος πρὸς ξένα περιοδικά.

Ὑπὸ ἐκτύπωσιν εὑρίσκεται ὁ Η' τόμος τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἀρχείου.

Ἀρχεῖον Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου.
Ἔτος 1956.

Καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1966 τὸ ἐργασθὲν ἐν τῷ Ἀρχείῳ προσωπικὸν περιωρίσθη εἰς τὸν Διευθυντὴν καὶ τὸν Γραφέα, διότι ὁ ὑπηρετῶν Συντάκτης μετεκπαιδεύεται εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ἡ δὲ ἑτέρα θέσις Συντάκτου ἐξακολουθεῖ παραμένουσα κενή, ἐλλείψει ὑποψηφίου διατεθειμένου νὰ τὴν καταλάβῃ, ὡς ἐκ τῆς γλισχρότητος τῶν ἀποδοχῶν.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους αἱ ἐργασίαι τοῦ Ἀρχείου περιωρίσθησαν εἰς ἀντιγραφὴν νομικῶν ἐγγράφων τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, ὡς καὶ τὴν ἀποδελτίωσιν σχετικῆς ὕλης ἐκ μὴ νομικῶν περιοδικῶν.

Ὡς πρὸς τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ἀρχείου, ἐξακολουθεῖ κανονικῶς ἡ ἔκδοσίς της, ἐκτυπουμένου ἤδη τοῦ 7ου τόμου αὐτῆς.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ὑπὸ τῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ Ἀναστ. Ὀρλάνδου Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως Ἱστορικῶν Μνημείων ἐξετελέσθησαν κατὰ τὸ 1956 αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

1) Εἰς τὸ Πρωτᾶτον τῶν Καρυῶν τοῦ *Ἁγ. Ὄρους* ἀποστραγγισθέντων τελείως τῶν ὑπογείων ὑδάτων ἐκαθαρίσθησαν ἐν πρώτοις καὶ ἀκολούθως ἐστερεώθησαν αἱ περίφημοι τοιχογραφίαι τοῦ Πανσελήνου (ἀρχῶν 14ου αἰῶνος) ἀνακτήσασαι τὴν προτέραν αὐτῶν λάμψιν. Ἀπεδόθη μετὰ ταῦτα εἰς τὰς στέγας ἡ ἀρχικὴ αὐτῶν μορφή, ἥτις κατὰ καιροὺς εἶχε παραμορφωθῆ, χρησιμοποιηθεισῶν ἀκόμη καὶ γαλλικῶν κεράμων! Ἤδη τὸ μέσον κλῖτος ὑπερυψώθη ἀνοιχθέντων εἰς τὰ πλάγια αὐτοῦ φωτιστικῶν παραθύρων καὶ στεγασθέντων ἰδιαιτέρως τῶν ἐγκαρσίων αὐτοῦ κλιτῶν, ἅτινα πρότερον ἐκαλύπτοντο ὑπὸ μίαν συνεχῆ πρὸς τὰ πλάγια κλίτη στέγην. Ἔπειτα τὰ εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ναοῦ ἀκαλαίσθητα προσκτίσματα ἀντικατεστάθησαν διὰ τοξοστοιχίας, ἥτις χρησιμεύει καὶ ὡς ἀντέρεισμα τῆς βορείου πλευρᾶς, ἥτις παρουσίαζεν ἰσχυρὰν ἀπὸ τῆς κατακορύφου ἀπόκλισιν. Ἀφῃρέθησαν ἐπίσης τὰ ἐξωτερικὰ τοῦ ναοῦ ἀσβεστοκονιάματα ἐμφανισθείσης τῆς παλαιᾶς τοιχοποιίας, οἱ πώρινοι φεγγῖται τῶν παραθύρων ἀνακατεσκευάσθησαν ἐπὶ τῇ βάσει σωζομένων λειψάνων εἴς τινα αὐτῶν, καὶ τέλος δι' ἀφαιρέσεως τοῦ μεταγενεστέρου ξυλίνου ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρον τὸ παλαιὸν (10ου αἰ.) μαρμάρινον τέμπλον, σωζόμενον εὐτυχῶς ἀκέραιον ὄπισθεν [1].

2) Εἰς τὴν *Μ. Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος* ἐξηκολούθησε δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἡ στερέωσις καὶ ὁ καθαρισμὸς τῶν κινδυνευόντων νὰ καταπέσουν ψηφιδωτῶν καὶ τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ, συνεπληρώθησαν δὲ καί τινα τῶν γλυπτῶν θωρακίων τοῦ γυναικωνίτου. Πλὴν τούτου ἠνοίχθησαν καί τινα πεφραγμένα παράθυρα, τοποθετηθέντων εἰς αὐτὰ φεγγιτῶν συμφώνως πρὸς διατηρούμενα ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Μονῆς λείψανά των. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ψηφιδωτῶν ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν ἄντυγα τοῦ βορείου τόξου, ἄριστα διατηρουμένη εἰκὼν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου.

3) Εἰς τὸν ναὸν *Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Ἐπισκοπῆς) Εὐρυτανίας* (τοῦ 10ου μ.Χ. αἰ.) ἐγένοντο ἐργασίαι προστατευτικαί, ἵνα ἀποφευχθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ διάβρωσις τῶν θεμελίων του.

[1] Σχετικὴν περὶ τοῦ τέμπλου τούτου μελέτην ὅρα ἐν ΕΕΒΣ, τόμ. ΚΓ' (1953) « Κανίσκιον Φαίδωνι Κουκουλὲ », σ. 88 ἑξ.

4) Εἰς τὴν παρὰ τὸ *Ναύπλιον Ἁγίαν Μονὴν* ἐπανήχθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των βυζαντινὴν μορφὴν τὰ δίλοβα καὶ τρίλοβα παράθυρα τῆς βορείου καὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως, ἀφαιρεθέντων τῶν ἀκαλαισθήτων καὶ νεωτερικῶν ὀρθογωνίων τετραξύλων ὑαλοστασίων, ἅτινα τόσον τὰ παρεμόρφωναν.

5) Εἰς τὴν *Ὄμορφην Ἐκκλησιὰν* παρὰ τὸ Γαλάτσι ἐγένετο γενικὴ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης, ἀποκατεστάθησαν αἱ ἡμισφαιρικαὶ στέγαι τοῦ νοτίου παρεκκλησίου καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ μαρμάρινα τόξα καὶ εἷς ἐλλείπων κιονίσκος τοῦ τρούλλου. Τὰς ἐργασίας ταύτας ἐπέβλεψεν αὐτοπροσώπως ὁ ἐπιθεωρητὴς ἀρχιτέκτων Ε. Στίκας.

6) Εἰς τὴν *Μονὴν Δαφνίου,* δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐξεχωματώθη ἐξωτερικῶς τὸ καθολικὸν εἰς βάθος 0,80 μ. ἀνακτηθεισῶν οὕτω τῶν πραγματικῶν ἀναλογιῶν τῶν ἀψ δων τοῦ Ἱεροῦ του. Κατεσκευάσθη ἐπίσης βαθεῖα περιφερικὴ ἀποστραγγιστήριος αὖλαξ πρὸς ἀποτροπὴν τῆς εἰσόδου τῶν ὑδάτων τῆς παρακειμένης κλιτύος εἰς τὴν ὑπόγειον κρύπτην τοῦ ναοῦ. Κατὰ τὰς ἐργασίας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ καθολικοῦ, ἀπεκαλύφθησαν αἱ βάσεις τοῦ παλαιοῦ (11ου αἰ.) μαρμαρίνου τέμπλου, ἡ βάσις τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ οἱ τοιχοβάται τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ καὶ τῆς προθέσεως.

7) Εἰς *Κρήτην* ἐστερεώθησαν, ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐπιμελητοῦ Κ. Καλοκύρη, αἱ βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι Ἁγ. Ὀνουφρίου Γέννας, Ἁγ. Ἰωάννου Γερακαρίου καὶ Φώτη.

8) Εἰς *Μεσσηνίαν* ἐστερεώθη τὸ καταρρέον βυζαντινὸν ναΰδριον τοῦ Ἁγ. Νικολάου Βουρναζίου.

9) Εἰς *Θεσσαλονίκην* ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι ἀναστηλώσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Προφήτου Ἠλιοὺ διὰ βαθμιαίας ἀπομακρύνσεως τῶν τεραστίων ἐξωτερικῶν ἀντηρίδων αἵτινες, προστεθεῖσαι ἐπὶ Τουρκοκρατίας, εἶχον πολὺ παραμορφώσει τὸ μνημεῖον.

10) Εἰς τὴν *Μ. Βαρλαὰμ τῶν Μετεώρων* ὑπεστηρίχθη τὸ ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπον βυζαντινὸν νοσοκομεῖον τῆς Μονῆς.

11) Εἰς τὴν *Παρηγορήτισσαν τῆς Ἄρτης* κατεσκευάσθη ἐσωτερικῶς, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας σιδηρᾶ κλῖμαξ ἀνόδου εἰς τὸν γυναικωνίτην, ἐξεχώσθη δ' ὁ ναὸς ἐξωτερικῶς ἀποκαλυφθείσης εἰς βάθος 1 μ. τῆς παλαιᾶς αὐτοῦ εὐθυντηρίας. Ἄλλαι ἐργασίαι στερεώσεως ἐγένοντο ἐπίσης εἰς τὰ περίχωρα τῆς Ἄρτης εἰς τὴν Μ. Κάτω Παναγιᾶς καὶ εἰς τὸν Ἅγ. Δημήτριον Κατσούρη.

12) Εἰς τὸν *Ἅγ. Γεώργιον* καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τῆς *Στεμνίτσης* ἀφῃρέθησαν τὰ ἀκαλαίσθητα πεταχτὰ κονιάματα, ἅτινα ἐκάλυπτον ἐξωτερικῶς αὐτούς, οὕτω δὲ ἀπέκτησαν τὰ περιέχοντα σημαντικὰς τοιχογραφίας παρεκκλήσια ταῦτα τὴν ἀρχικήν των ὄψιν.

13) Εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Λαμπηνὴν τῆς ἐπαρχίας *Ἀμαρίου Κρήτης* ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν αἱ ὡραῖαι ἐσωτερικαὶ τοιχογραφίαι της διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Ζ. Κανάκη.

14) Εἰς *Δαμαλᾶν Τροιζηνίας* ἐστερεώθη καὶ ἀνεκεραμώθη ὁ σταυρεπίστεγος μεταβυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου.

15) Εἰς *Περιβολὴν Λέσβου* ἐστερεώθη ὁ ναὸς καὶ αἱ λαμπραὶ ἐσωτερικαὶ τοιχογραφίαι τοῦ καθολικοῦ τῆς ὁμωνύμου Μονῆς.

16) Εἰς *Μάνην* ἀνεστηλώθη, ἐποπτείᾳ τοῦ Ε. Στίκα ὁ ἐν Κίττᾳ ναὸς τοῦ Ἁγ. Σεργίου καὶ Βάκχου (11ου αἰ.).

17) Εἰς *Ἡράκλειον Κρήτης* ἐγένετο, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, διὰ τοῦ ἐφόρου Ν. Πλάτωνος καὶ τοῦ ἐπιμελητοῦ Κ. Καλοκύρη ἡ μερικὴ ἀναστήλωσις τοῦ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ἀνεγερθέντος ναοῦ τοῦ Ἁγ. Μάρκου, προκειμένου οὗτος νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς αἴθουσα συγκεντρώσεως διὰ πνευματικοὺς σκοπούς.

18) Ἐν *Ἀθήναις* ἀνεστηλώθη ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ καθηγητοῦ Ὀρλάνδου ὁ παρὰ τοὺς Ἀμπελοκήπους βυζαντινὸς ναὸς τῶν Ἁγ. Πάντων (Καθολικὸν τῆς Μ. τῶν Ὁμολογητῶν), τὸν ὁποῖον ἀναφέρει εἰς τὰς ἐπιστολάς του Μιχαὴλ ὁ Χωνιάτης.

19) Εἰς τὴν *Σάμον* ἐστερεώθη ὁ ἱστορικὸς ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Τηγανίου.

20) Εἰς *Ἀρκαδίαν* ἐστερεώθησαν οἱ μικροὶ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ Κλειβωκᾶς καὶ Ἁγ. Νικολάου Κοντοβαζαίνης.

21) Εἰς *Κέρκυραν* ἐπεσκευάσθη ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῶν Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Τέλος

22) εἰς *Νεμέαν* ἤρξατο ἡ ἐπισκευὴ καὶ ἀναστήλωσις τῆς Μονῆς τοῦ Βράχου.

Η ΕΚΔΟΣΙΣ ΡΩΜΑΝΟΥ

Παρασκευάζεται ἡ ἐπανέκδοσις τοῦ πρώτου τόμου, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ προστεθοῦν καὶ μεταφράσεις τῶν Ὕμνων Α' - ΙΔ'.

Ἐπροχώρησε μέχρι τοῦ 22 τυπ. φύλλου ἡ τύπωσις τοῦ τρίτου τόμου. Αἱ πρῶται 315 σελίδες κατελήφθησαν ἀπὸ μόνην τὴν περιγραφὴν τῶν σιναϊτικῶν κονδακαρίων ὑπὸ τοῦ συνεργάτου Ν. Α. Λιβαδάρα. Ἕπονται παντοῖοι πίνακες. Μεθ' ὃ τυποῦνται οἱ ὕμνοι ΚΘ' - ΜΒ' κριτικῶς ἐκδιδόμενοι καὶ μεταφραζόμενοι εἰς νεοελληνικήν.

ΕΙΔΗΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ἐπειδὴ λόγῳ τῆς ἀνάγκης ἐγκαίρου ἐκδόσεως τοῦ ΚϚ' (1956) τόμου δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ συγκρότησις τῆς κατ' ἔτος δημοσιευομένης ἐν τῇ Ἐπετηρίδι βιβλιογραφίας τοῦ ἔτους τούτου (πλεῖστα περιοδικὰ ἐκ τῶν ἀποδελτιουμένων δὲν συνεπλήρωσαν μέχρι τέλους Ἰανουαρίου 1957 τοὺς τόμους τοῦ 1956), αὕτη ἀναβάλλεται διὰ τὸν προσεχῆ τόμον ΚΖ' (1957).

Εἰδοποιοῦνται καὶ πάλιν οἱ ἀναγνῶσται τῆς Ἐπετηρίδος ὅτι ἡ Βιβλιογραφία αὕτη, περιλαμβάνουσα ἀποκλειστικῶς τὰ ὑπὸ Ἑλλήνων δημοσιευθέντα ὁπουδήποτε, θέλει περιλαμβάνει ἰδίᾳ τὰ ἐνδιαφέροντα τὴν Βυζαντινὴν Θεολογίαν, Φιλολογίαν, Ἱστορίαν, Τέχνην, Λαογραφίαν καὶ Δίκαιον.

Ἡ ἱστορικὴ βιβλιογραφία θὰ δημοσιεύεται διὰ τοῦ « Δελτίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος », ἐνῷ ἡ γλωσσικὴ (καὶ σχετικὴ μὲ τὴν κλασσικὴν καὶ νεοελληνικὴν φιλολογίαν) θὰ καταχωρίζεται εἰς τὸ περιοδικὸν « Ἀθηνᾶ ».

ΤΑ ΥΠΟ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1956 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

Φίλοι ἑταῖροι,

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἀπὸ τῆς τελευταίας γενικῆς Συνελεύσεως (3 Ἰουνίου 1956) διάστημα, ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν ἀπησχολήθη περὶ τρία φλέγοντα ζητήματα.

α΄) Τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὸ ἐνοικιασθὲν διαμέρισμα τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς (ὁδὸς Ἁρμοδίου 12 ἀρ. 5-7). Οὕτω συνεκεντρώθησαν ἐν αὐτῷ ἐκ τεσσάρων διαφόρων χώρων, ὅπου ἦσαν ἐναποθηκευμέναι αἱ Ἐπετηρίδες (Α-ΚΕ), τὸ εὑρετήριον, ἄλλαι ἐκδόσεις καὶ τὰ βιβλία τῆς Ἑταιρείας (πλὴν τῆς Μυστακιδείου βιβλιοθήκης). Ὁμοίως ἐφυλάχθησαν καὶ τὰ παλαιὰ τῆς Ἑταιρείας ἀρχεῖα. Οὕτω ἐξησφαλίσθη ἡ περιουσία τῆς Ἑταιρείας, ἐτακτοποιήθησαν κατὰ ἔτη οἱ τόμοι καὶ εἶναι εὔκολος ὁ καταρτισμὸς σειρᾶς ἢ ἡ εὕρεσις τῶν ζητουμένων. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν ἀκόμη νὰ προβῶμεν εἰς κατασκευὴν προθηκῶν πρὸς ὁριστικωτέραν τοποθέτησιν τοῦ ἐν λόγῳ ὑλικοῦ.

β΄) Τὰς διαλέξεις τῆς Ἑταιρείας, αἱ ὁποῖαι ἐνσωματώθησαν εἰς τὴν σειρὰν τοῦ Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου τῆς φιλοξένου γεραρᾶς Ἑταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ, κατὰ μῆνα Δεκέμβριον 1956. Οὕτως ὡμίλησαν:

1) Τὴν 3ην Δεκεμβρίου ὁ κ. Ν. Β. Τωμαδάκης περὶ τοῦ ἂν «Ἦσαν βάρβαροι αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ Μιχαὴλ Χωνιάτου».

2) Τὴν 8ην ὁ καθηγητὴς κ. Παναγιώτης Τρεμπέλας περὶ τοῦ Ἱεροῦ Ψαλτῆρος ἐν τῇ λατρείᾳ.

3) Τὴν 13ην Δεκεμβρίου ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Τ. Κόλιας περὶ τῆς συνθήκης εἰρήνης Βυζαντίου καὶ Περσῶν τοῦ ἔτους 562, καὶ

4) Τὴν 22αν τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ὁ κ. Εὐελπίδης Λιβεριάδης περὶ τοῦ Βυζαννινοῦ Μυστικισμοῦ.

καὶ γ΄) Περὶ τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἐπετηρίδος, τῆς ὁποίας ἐκυκλοφορήθη ὁ εἰκοστὸς ἕκτος (1956) τόμος ἐξ 29 περίπου τυπογρ. φύλλων, περιλαμβάνων μελέτας σχετικὰς μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἱστορίαν, τὴν φιλολογίαν, τὴν τέχνην, τὸ δίκαιον, μεταβυζαντινὰ ζητήματα κλπ., βιβλιοκρισίας, εἰδήσεις καὶ τὴν ἄλλην συνήθη ὕλην.

Ἡ Ἐπετηρὶς ἀντηλλάγη πρὸς πολλὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ καὶ ἰδίᾳ ξένα, ἐξακολουθεῖ δὲ νὰ εἶναι τὸ κυριώτερον ὄργανον μελέτης καὶ ἐρεύνης τῶν βυζαντινῶν πραγμάτων ἐν Ἑλλάδι καὶ νὰ τιμᾶται ὡς ἓν τῶν μεγαλυτέρων περιοδικῶν τοῦ εἴδους του.

Πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν τακτικῶν δαπανῶν τῆς Ἑταιρείας καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἐνοικίου καὶ τῶν ἐξόδων τῆς Ἐπετηρίδος, ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν ἐπεδίωξε τὴν αὔξησιν τῶν ἐσόδων αὐτῆς διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς συνδρομῆς. Αὕτη διὰ τὸ 1957 ἔτος ὡρίσθη εἰς 80 δραχμὰς (διδομένου εἰς τοὺς ἑταίρους δωρεὰν τοῦ τόμου). Ἐπιχορηγήσεις εἶχεν ἡ Ἑταιρεία τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς ἐκ δρ. 6.000 καὶ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ἐκ δρ. 5.000. Ἄλλαι ἐνέργειαι γενόμεναι δὲν ἐκαρποφόρησαν, ἀναμένομεν δὲ πάντοτε τὸν εὐεργέτην ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος θὰ στεγάσῃ ὁριστικῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς τὴν Ἑταιρείαν καὶ θὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς καὶ τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ.

Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἐνεγράφησαν δύο νέοι ἑταῖροι, διεγράφησαν δὲ οἱ μὴ ἐπιθυμοῦντες νὰ συνεχίσουν. Ἐτελεύτησε δ' ἐν Ῥώμῃ τῇ 18ῃ Αὐγούστου ὁ ἐν τῷ ἐκεῖ Institutum Pontificium Orientalium Studiorum καθηγητὴς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησ. Ἱστορίας καὶ ἐπίτιμος ἑταῖρος τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας πατὴρ Γεώργιος Hofmann, συγγραφεὺς πολλῶν μελετῶν καὶ ἐκδότης πολλῶν ἐγγράφων, ἀναφερομένων εἰς τὴν Ἑλλην. Ἱστορίαν, συνεργάτης δὲ τῆς Ἐπετηρίδος. Ὁμοίως κατὰ τὸν παρελθόντα Δεκέμβριον ἀπέθανεν ἐν Βαρκελώνῃ ὁ καθηγητὴς Ἰωσὴφ Puig Cadafalch, πρόεδρος τῆς Ἱστορικοαρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Καταλωνίας καὶ ἐπίτιμος ἡμῶν Ἑταῖρος. Λήγοντος τοῦ ἔτους ὁμοίως ἀπεδήμησε πλήρης ἡμερῶν ὁ Ζακύνθιος ἱστοριοδίφης Λεωνίδας Ζώης, συνεργάτης τῆς Ἐπετηρίδος, ἐκδότης διαφόρων ἱστορικῶν κειμένων κλπ. καὶ συγγραφεὺς τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ζακύνθου· εἴη ἡ μνήμη αὐτῶν αἰωνία.

Ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν τιμῶσα τὴν μνήμην τοῦ ἀοιδίμου αὐτῆς γεν. γραμματέως καὶ ἱδρυτοῦ Φαίδωνος Ἰ. Κουκουλέ, ἐτέλεσεν ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Καρύκη τὴν 13ην Ἰανουαρίου 1957 ἐτήσιον ἀρχιερατικὸν μνημόσυνον, καθ' ὃ τοὺς προσήκοντας λόγους εἶπον ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν κ. Π. Πουλίτσας καὶ ὁ νῦν γεν. γραμματεὺς καθηγητὴς κ. Ν. Β. Τωμαδάκης.

Ταῦτα εἶναι, φίλοι Ἑταῖροι, τὰ πεπραγμένα τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος. Ὁ δὲ ταμίας ἡμῶν κ. Γ. Κ. Σπυριδάκης θ' ἀναγνώσῃ τὸν ἀπολογισμὸν αὐτῆς.

Ὁ Πρόεδρος
Π. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

Ὁ Γ. Γραμματεὺς
Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1956

ΕΣΟΔΑ

	Δρχ.
1. Ὑπόλοιπον εἰς μετρητὰ ἐκ τῆς οἰκον. χρήσεως τοῦ ἔτους 1955	73.054.80
2. Ἐκ συνδρομῶν τῶν ἑταίρων	21.950
3. Ἐκ πωλήσεως τόμων τῆς Ἐπετηρίδος	12.497
4. Χορηγία τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς	6.000
5. Τόκοι καταθέσεων παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Ἑλλάδος καὶ Ἀθηνῶν .	3.380
Σύνολον	116.881.80

ΕΞΟΔΑ

	Δρχ.
1. Ἐξόφλησις τοῦ λογαριασμοῦ ἐκτυπώσεως τοῦ ΚΕ' τόμ. τῆς Ἐπετηρίδος	2.670
2. Προμήθεια χάρτου διὰ τὸν ΚϚ' τόμον τῆς Ἐπετηρίδος	9.770
3. Ἐκτύπωσις καὶ βιβλιοδεσία τοῦ ΚϚ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος	30.000
4. Ἀμοιβαὶ τρίτων (ποσοστὰ εἰσπράκτορος, μεταφοραὶ κλπ.)	10.414.90
5. Γραφικὴ ὕλη, ἔντυπα καὶ ταχυδρομικὰ ἔνσημα	1.920
6. Ἀγορὰ ἐπίπλων γραφείου	370
7. Ἐνοίκια τῆς ἀποθήκης τῆς Ἐπετηρίδος	9.888
8. Χαρτόσημον	318
Σύνολον	65.350.90
Ὑπόλοιπον εἰς νέον εἰς μετρητὰ καὶ καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Ἑλλάδος καὶ Ἀθηνῶν	51.530.90
Σύνολον	116.881.80

Ἐν Ἀθήναις τῇ 11 Ἰανουαρίου 1957

Ὁ Ταμίας

ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΓΕΝΙΚΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

Κύριοι Ἑταῖροι,

Ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσωμεν Ὑμῖν, ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν ἐντολὴν Ὑμῶν προέβημεν εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ὅλης δράσεως καὶ οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρείας τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν τοῦ ἔτους 1956, ἤτοι ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1956 μέχρι 31ης Δεκεμβρίου 1956.

Ὑπὸ τοῦ Ταμίου τῆς Ἑταιρείας κ. Γεωργ. Σπυριδάκη ἐτέθησαν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν πάντα τὰ βιβλία τῆς Ἑταιρείας, τὸ βιβλίον καταχωρίσεως τῶν εἰσπράξεων καὶ δαπανῶν, τὰ στελέχη τῶν διπλοτύπων ἀποδείξεων εἰσπράξεων καὶ τὰ ἐντάλματα πληρωμῶν μετὰ τῶν δικαιολογητικῶν ἀποδείξεων, ὡς καὶ πᾶν ἄλλο σχετικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἐζητήθη παρ' ἡμῶν. Ἐκ τοῦ γενομένου λεπτομεροῦς ἐλέγχου διεπιστώσαμεν τὴν πλήρη τάξιν καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν ἐγγραφῶν καὶ τὴν ἀντιστοιχίαν τῶν σχετικῶν ποσῶν τῶν διπλοτύπων εἰσπράξεων καὶ τῶν ἀποδείξεων πληρωμῆς πρὸς τὰς ἐγγραφὰς τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ Βιβλίου Ταμείου καὶ τοῦ Ἀπολογισμοῦ τῆς χρήσεως 1956.

Οὕτω τὰ ἔσοδα ἀνέρχονται εἰς δραχμὰς 116.881,80, τὰ ἔξοδα εἰς δρχ. 65.350,90 καὶ τὸ ὑπόλοιπον εἰς νέον ἐκ δρχ. 51.530,90. Ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι διεγνώσαμεν ἐπαινετὴν προσπάθειαν τῆς Ἑταιρείας, ὅπως συνεχίσῃ τὸ ἔργον αὐτῆς μετ' ἴσης πρὸς τὰ παλαιὰ ἐπιμελείας παρὰ τὸ μέγα κενὸν τὸ ὁποῖον ἀφῆκεν ὁ ἐπισυμβὰς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος θάνατος τοῦ ἀειμνήστου ἱδρυτοῦ αὐτῆς καὶ γενικοῦ γραμματέως καὶ εὐεργέτου τῆς Ἑταιρείας, σοφοῦ καθηγητοῦ καὶ μεγάλου πράγματι βυζαντινολόγου καὶ ἀνθρωπιστοῦ Φαίδωνος Κουκουλέ.

Οὕτω τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον ἀξιεπαίνως εἰργάσθη, ὅπως ἀνταποκριθῇ πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς Ἑταιρείας διὰ τῶν διαλέξεων, διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ νέου τόμου τοῦ ἀξιολόγου περιοδικοῦ αὐτῆς, τῆς Ἐπετηρίδος, καὶ διὰ τῆς τακτοποιήσεως τῆς ὅλης περιουσίας αὐτῆς καὶ ἰδίᾳ τῶν τόμων τῆς Ἐπετηρίδος εἰς ἴδια κεντρικὰ δωμάτια εἰς τὸ μέγαρον τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς (Ἁρμοδίου 12). Βεβαίως τὰ δωμάτια ταῦτα ἐμισθώθησαν, ἀλλ' ἃς εὐχηθῶμεν ἡ γενομένη ἀπαρχὴ στεγάσεως τῆς Ἑταιρείας νὰ εὕρῃ ἀνταξίαν πρὸς τὴν Ἑταιρείαν δικαίωσιν. Εἴθε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ σεβαστοῦ Προέδρου

καὶ ἡ Ἑταιρεία τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν νὰ ἀποκτήσῃ τὴν στέγην αὐτῆς, ἀνταξίαν πρὸς τὸ ἱστορικὸν μεγαλεῖον τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἰσαξίαν πρὸς τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν.

Ὑπὸ τὰ εὐάρεστα συναισθήματα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἀξιεπαίνου ἐπιστημονικῆς καὶ πολιτιστικῆς δράσεως τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς συνετῆς διαχειρίσεως τῶν οἰκονομικῶν αὐτῆς καὶ τῆς γενομένης ἀπαρχῆς τῆς στεγάσεως αὐτῆς, προτείνομεν ὅπως ἐκφρασθῶσι τὰ συγχαρητήρια τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως πρὸς τὸν σεβαστὸν κ. Πρόεδρον, τὸν ἀκάματον Γενικὸν Γραμματέα καὶ τὰ μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας διὰ τὰς καρποφόρους προσπαθείας καὶ φροντίδας αὐτῶν ὑπὲρ τῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς εὐοδώσεως τῶν σκοπῶν αὐτῆς. Ὁμοίως, ὅπως ἐκφρασθῶσιν εὐχαριστίαι πρὸς τὸν ἀξιότιμον κύριον Ταμίαν τῆς Ἑταιρείας διὰ τὴν μετ' εὐταξίας διαχείρισιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑταιρείας.

Ἐν συνεχείᾳ προτείνομεν εἰς τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν τὴν ἔγκρισιν τοῦ οἰκονομικοῦ ἀπολογισμοῦ τῆς Ἑταιρείας τοῦ λήξαντος ἔτους 1956 καὶ τὴν κατὰ τὸν Νόμον ἀπαλλαγὴν τοῦ Ταμίου καὶ ἡμῶν ἀπὸ πάσης εὐθύνης.

Οἱ Ἐλεγκταὶ
ΓΕΩΡΓ. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ
ΠΑΝΑΓ. ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΑΣ
ΕΥΣΤΡ. ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ

28 - 1 - 1957

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε.
ΒΟΛΙΔΗΣ Θ. †
ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι. †
ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ. †
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Π. †
ΖΕΡΒΟΣ Ι. †
ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ †
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠ.
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓΓ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Π. Δ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΥΛΑ
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ. †
ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β. †
ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ.
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΣ Π.
ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. †
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. †
ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π. †
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β.
ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ †
ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ. †
ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ. †

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
† ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΕΛΤΑ ΣΤΕΦΑΝΟΣ †
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ †
ΟΙΚΙΑΔΗΣ ΜΙΧ. †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠ. ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΑΓΚΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟ ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΡΑΚΤΙΒΑΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ †

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΑΜΠΟΤ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ †
ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ †
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ †
ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ †
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ †
ΚΤΕΝΑ ΟΛΓΑ †
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
† ΑΡΧ. ΛΙΑΝΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ †
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
MILLER WILLIAM †
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΠΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ
ΡΟΥΣΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ †
ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΧΩΡΕΜΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ †
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ †
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
† Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ †
ΚΥΤΙΚΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΠΑΠΑΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †

Ἀντιπρόεδροι
Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ †

Γεν. Γραμματεὺς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ †

Ταμίας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ †

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ †
ΣΠΥΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ †
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ
† ΑΡΧ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ †
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος
ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Ἀντιπρόεδρος
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ

Γεν. Γραμματεὺς
ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β.

Ταμίας
ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ.

Σύμβουλοι

ΒΕΛΤΣΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΓΚΙΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
ΖΕΠΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι.
ΖΩΡΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ.
ΚΟΛΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Τ.
ΜΕΓΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α.
ΜΠΟΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ
ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ †
† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ALBERTONI ALDO †
ANASTASIJEVIĆ DRAG. †
BABINGER FRANZ
BǍNESCU N.
BENEŠEVIČ V. †
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ. †
BRECCIA EV.
BRÉHIER L. †
BROUVER FRANC. DE SMONE †
BURY J. B. †
BYRON R. †
CADAFALCH J. P. †
COLLINET PAUL †
DAIN A.
DANIÉLOU JEAN
DARKÓ E. †
DAWKINS R. M. †
DELEHAYE HIPPOL. †
DIEHL CHARLES †
DÖLGER FR.
EBERSOLT J. †
EHRHARD ALBERT †
FERRARI DALLE SPADE GIAN. †
GERLAND E. †
GIANNELLI CIRO
GRÉGOIRE HENRI
GUILLAND RODOLPHE
JERPHANION GUIL. DE †
HALKIN FR.
HEISENBERG A. †
HESSELING D. †
HOFMANN GEORG †
IORGA N. †
KURTZ ED. †
LAURENT VIT.
LEMERLE PAUL
LOENERTZ R.-J.
MARSHALL F. H.
MERCATI SILVIO GIUSEPPE
MERTEN ERICH
MILLER WILLIAM †
MILLET G. †
MORAVCSIK G.
MURATI FR. †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ Β. Α. †
NOAILLES PIERRE DE †
PALMIERI AUR. †
PAVOLINI PAOLO †
PERNOT H. †
† Ο ΠΡΟΥΣΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ †
RODD SIR RENNELL
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜ. †
SCHELTEMA H.
SCHLUMBERGER G. †
Α.Μ. ΧΑΪΛΕ ΣΕΛΑΣΙΕ
SOKOLOV I. †
STRZYGOWSKI JOS. †
TAFRALI O. †
USPENSKIJ F. †

ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Α΄ ΤΑΚΤΙΚΑ

Ἀγαπητὸς Γεώργιος
Ἀγγελετόπουλος Πέτρος
Ἀδαμόπουλος Ἰωάννης
Ἀθανασιάδης-Νόβας Γεώργιος
Ἀλεξόπουλος Γεώργιος
Ἄμποτ Εὐγενία
Ἀποστολάκη Ἄννα
Ἀποστολᾶτος Σπῦρος
Ἀρβιλιᾶς Κωνσταντῖνος
Ἀτέσης Βασίλειος
Ἀθηναῖος Βασίλειος
Ἀντωνακάκης Γεώργιος
Ἀλιβιζᾶτος Γεράσιμος
Ἀραβαντινὸς Γ.
Ἀνδρικοπούλου Ἀσπασία

Βάλληνδας Πέτρος
Βάλληνδας Στυλιανὸς
Βασιλείου Σπῦρος
Βασιλοπούλου Μαρία
Βέλλας Βασίλειος
Βελουδίου Μαρία
Βερναρδάκης Κωνστ.
Βλασόπουλος Γεώργ.
Βουκίδης Τιμολέων
Βέλτσος Γεώργ.

Γαβαλᾶς Ἀναστάσιος
Γαλάτης Στέφανος
Γερουλᾶνος Ἰωάννης
Γερωνυμάκης Ἀντώνιος
Γκητᾶκος Μιχαὴλ

Γκίκας Χαράλαμπος
Γκίνης Δημήτριος

Δασκαλάκης Ἀπόστολος
Δασκαλόπουλος Νικόλαος
Δημάκης Ἰωάννης
Δημακοπούλου Φωφὼ
Δημαρᾶς Ἰωάννης
Δημαρᾶς Κωνσταντῖνος.
Δήμησσα Ἀμαλία
Διαμαντοῦρος Κορνήλιος
Δοανίδου Σοφία
Δοβλέτης Γεώργιος
Δραγούμης Φίλιππος
Δρακάκης Χρυσόστομος
Δρίτσας Σταμάτιος

Ἐλεόπουλος Νικηφόρος
Ἐλευθερουδάκης Κωνσταντῖνος

Ζαλοκώστας Χρῖστος
Ζαλοκώστας Κωνσταντῖνος
Ζακυθηνὸς Διονύσιος
Ζαμπατῆς Ἐμμ.
Ζέπος Παναγιώτης
Ζέρβας Παναγιώτης
Ζουμπουλίδης Νικόλαος
Ζώρα Πόπη
Ζώρας Γεώργιος

Θεοδωρακόπουλος Ἰωάννης
Θεοφανίδης Ἰάσων

Θεοχάρη Μαρία Σ.
Θεοχάρης Κωνσταντῖνος
Θρουβάλας Ἀντώνιος

Καλβοκορέσης Δημήτριος
Καλλιγᾶς Μαρῖνος
Καλαντζῆς Εὐστράτιος
Καναρέλλη Νίτσα
Κανδρῆς Εὐθύμιος
Καμπανάκης Ἰωάννης
Καλποῦζος Ἰωάννης
Καπερώνης Νικόλαος
Καραναστάσης Ἀναστάσιος
Καρώνης Δημήτριος
Καργιωτάκης Νικόλαος
Κασιμάτης Γρηγόριος
Κατσιώτου Ἑλένη
Κεραμόπουλος Ἀντώνιος
Κολοκοτρώνης Βλαδίμηρος
Κονιδάρης Γεράσιμος
Κόλιας Γεώργιος
Κομίνης Ἀθανάσιος
Κορρὲς Στυλιανὸς
Κούλης Ἀριστοτέλης
Κουκουλὲς Ἰωάννης
Κούκκου Ἑλένη
Κουρμούλης Γεώργιος
Κουτσοκώστα Δάφνη
Κουτσοῦκος Μανόλης
Κουτσοχέρας Στάθης
Κρεκούκιας Δημήτριος
Κρητικὸς Παναγιώτης
Κυριακόπουλος Κ.
Κυπαρίσση Κλεοπάτρα
Κυριαζοπούλου Μαρία
Κυριαζοπούλου Παναγιώτα
Κωνσταντόπουλος Ἀνδρέας
Κωνσταντόπουλος Νικόλαος
Κωτούλας Κωνσταντῖνος
Κούρσης Νικόλαος

Λαζαρῆς Θεόδωρος
Λαμψίδης Ὀδυσσεὺς
Λαχανᾶς Βασίλειος
Λειβαθηνὸς Διονύσιος
Λιβαδάρας Νικόλαος
Λιβεριάδης Εὐελπίδης

Μαμώνη Κυριακὴ
Μανῆς Εὐάγγελος
Μανουηλίδης Στέφανος
Μανούσακας Μανοῦσος
Μαργαρίτης Ἀλκιβιάδης
Μαρινᾶτος Σπυρίδων
Μαρκουΐζος Ἰωάννης
Ματθίας Ἀνδρέας
Ματορῖκος Παναγιώτης
Μαυρομμάτης Κωνσταντῖνος
Μαυρομμάτης Χαράλαμπος
Μέγας Γεώργιος
Μελαχρινοῦ Ὄλγα
Μελισσουργὸς Ἠλίας
Μενέγας Σπῦρος
Μιράσγεζης Δημοσθένης
Μιχαὴλ Θεόδωρος
Μουσούρης Σπῦρος
Μουστάκη Κωστούλα
Μουτούση Ἀντιγόνη
Μπαλόγλους Σοφοκλῆς
Μπάρλα Χαρίκλεια
Μπίτζιος Κωνσταντῖνος
Μπουγκέας Σπυρίδων
Μπόνης Κωνσταντῖνος
Μπουμπουλίδης Φαίδων
Μπρατσιώτης Παναγιώτης
Μπαρμπάτη Εὐθαλία

Ναουμίδης Μᾶρκος
Νειάδας Βασίλειος
Νικολόπουλος Παναγιώτης
Νομικὸς Γεώργιος

Ξανάλατος Διογένης
Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας
Ξύδης Θεόδωρος

Οἰκονομόπουλος Κωνσταντῖνος
Οἰκονόμου Δημήτριος
Οἰκονόμου Μαρία
Οἰκονόμου Παναγιώτης
Ὀλυμπίου Μαρίκα
Ὀρλάνδος Ἀναστάσιος

Παλαιολόγος - Δράγασης Ἰωάννης
Παναγόπουλος Ἰωάννης
Παπαδόπουλος Ἰωάννης Β.
Παπανδρικόπουλος Γεώργιος
Παπαϊωάννου Κωνσταντῖνος
Παπαντωνίου Ἀγησίλαος
Παππᾶς Νικόλαος
Πατριαρχέας Παναγιώτης
Παυλόπουλος Κανάρης
Πέππα Ἀδαμαντία
Πέρδικας Παναγιώτης
Πέτροβιτς Νατάλης
Πετρόπουλος Δημήτριος
Πλακίδης Σταῦρος
Πολίτου Δανάη
Πουλίτσας Παναγιώτης
Ποῦλος Ἰωάννης
Πουρῆς Μιλτιάδης

Ράμφος Ἰωάννης
Ραφτόπουλος Γεώργιος
Ρωμαῖος Κωνσταντῖνος

Σαββίδου Σοφία
Σαραντῆς Μιλτιάδης
Σαρρῆς Ἀλέξανδρος
Σεργόπουλος Γεώργιος
Σιμωνίδης Βασίλειος
Σιφναῖος Τάκης
Σοφιανόπουλος Λεωνίδας
Σερπιέρης Ἰω. Βαπτιστὴς
Σμπαρούνης Ἀθανάσιος
Σούρλας Κίμων
Σπυριδάκης Γεώργιος Κ.
Σταθόπουλος Ἰωάννης
Σταθοπούλου Ἐλευθερία
Σταματιάδου Εἰρήνη
Σταμίρης Γεώργιος
Σταυρόπουλος Ἰάσων
Στεφανάκης Κωνσταντῖνος
Στεφανίδης Βασίλειος
Στεφανίδης Μάνος
Στίκας Εὐστάθιος
Στρατηγὸς Ἀναστάσιος
Στράτος Ἀνδρέας
Σωτηρίου Γεώργιος
Σώτροπας Γεώργιος
Σωφρονόπουλος Γεώργιος

Ταρσούλη Ἀθηνᾶ
Τεγοπούλου Ἀλεξάνδρα
Τραυλὸς Ἰωάννης
Τρεμπέλας Παναγιώτης
Τρουλλινὸς Ἐμμανουὴλ
Τσαλίκης Κωνσταντῖνος
Τσάλλη Μίνα
Τσαμαδοῦ Χριστίνα
Τσαντίλης Περικλῆς
Τσάτσος Θεμιστοκλῆς
Τσάτσος Ἰωάννης
Τωμαδάκης Νικόλαος

Φαρλέκας Ἐμμανουὴλ
Φουρκιώτης Κωνσταντῖνος
Φωτιάδης Εὐάγγελος

Χατζηγιαννάκης Δημοσθένης
Χατζημιχάλη Ἀγγελικὴ

Χατζηνικολάου Ἄννα
Χατζηπάνος Πάνος
Χατζῆς Παναγιώτης
Χριστοφιλόπουλος Ἀναστάσιος

Ὡραιόπουλος Λουκᾶς

Β' ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΑ

Βακαλόπουλος Ἀπόστολος
Βαφείδης Σάββας
Βεζανῆς Λεωνίδας
Βλάχος Παναγιώτης

Γκιουζέλογλου Καλλίνικος
Γρίβας Κωνσταντῖνος
Γριτσόπουλος Τάσος

Δάμσας Νικόλαος
Δεπόλας Φραγκῖσκος

Ἐξερτζόγλου Γρηγόριος
Ἐφραιμίδης Στέφανος

Ζάκος Γεώργιος

Θεοφανείδης Θεοφ.
Θεοχάρης Δημ.

Καλούμενος Δημήτριος
Καψωμένος Στυλιανὸς
Κριαρᾶς Ἐμμανουὴλ
Κωνσταντινίδης Χρυσόστομος
Κωνσταντῖνος Εἰρηνουπόλεως
Κούρνιας Κωνσταντῖνος
Κουντούρης Χρῖστος

Μέντζος Θεοφάνης
Μιρμίρογλου Βλαδίμηρος
Μυστακίδης Ἀθανάσιος
Μούτσογλου Σταῦρος

Νομίδης Μιλτιάδης

Πάλλας Δημ.
Πατριαρχέας Γεώργιος
Πρεμετίδης Γαβριὴλ

Σγουρδαίου Πολῖνα
Σιδερίδης Παναγιώτης
Σιμαλαρίδου Αἴγλη
Σοφιανὸς Δημήτριος

Χαβιαρόπουλος Δημήτριος
Χόλλεμπαχ Γεώργιος

Ψυχογιὸς Κωνσταντῖνος

RÉSUMÉ DU VOLUME XXVI, 1956

N. B. Tomadakis, Études sur Romain le Mélode, pp. 3-36.

1) *Le dialogue intérieur dans les hymnes de Romain le Mélode.*— Comment le poète byzantin a utilisé dans l'hymne le monologue et le dialogue, tel est le problème littéraire étudié. L'auteur définit d'abord le procédé du dialogue intérieur, qui se distingue du monologue, en ce qu'il répond intérieurement à un interlocuteur. Par ce procédé, le poète exprime les sentiments ou les réflexions antérieurs à la parole et dramatise la vie intérieure des personnages. Comme exemples typiques de ce dialogue intérieur, citons : a) l'hymne pour l'Annonciation, où la Vierge, selon le schéma des homélies anciennes, discute intérieurement avec l'Ange avant de lui répondre ; b) l'hymne pour la Nativité de S. Jean Baptiste (faussement attribué à Dométios) ; c) l'hymne pour le Sacrifice d'Abraham, où le personnage de Sarah et ses paroles interviennent dans la seule conscience du patriarche. Ce procédé, emprunté par Romain à la rhétorique chrétienne et utilisé avec un art supérieur, est un des plus caractéristiques de sa poésie.

2) *Hymne inédit de Romain le Mélode à S. Jean Chrysostome* (communication prévue pour le Xe Congrès International d'Études Byzantines à Constantinople, 1955). A propos de cet hymne inédit, sont énumérées et analysées les productions des autres hymnographes concernant le même saint.

3) *La connaissance des Pères chez Romain le Mélode* (communication envoyée au IIe Congrès International d'Études Patristiques à Oxford, 1955). Après avoir admis, à propos de S. Ephrem le Syrien, que Romain est sous l'influence de la poésie hébraïque plutôt que de la poésie syrienne, l'auteur dresse la liste des autres Pères grecs qui ont exercé quelque influence sur le grand hymnographe.

C. Amantos, Notes généalogiques sur des familles de Chio, pp. 37-40.

Ces notes concernent deux familles de Chio d'origine byzantine : celle des Vestarchis, connue depuis le XIe siècle, et celle des Calothétos, connue depuis le XIIIe. L'auteur ajoute, à la fin, quelques renseignements sur la famille Coressios.

G. Th. Zoras, Le « Poème consolateur » de Marino Faliero d'après le cod. Laurentianus 1549, pp. 41-56.

Poursuivant ses études relatives à ce poète crétois du XVIe siècle, l'auteur édite le poème intitulé Ρίμα παρηγορητική, après une nouvelle et minitieuse collation du manuscrit de Florence, dont l'apparat critique, avec ses nombreuses corrections, indique le résultat. Une introduction concise nous apprend l'essentiel sur l'œuvre et les manuscrits connus, et annonce une édition plus complète de ce poète.

B. C. Stéphanidis, Corrections à l'Histoire Écclésiastique de Socrate, pp. 57-129.

A diverses époques, les critiques ont relevé les inexactitudes ou les erreurs historiques de Socrate. Justes ou fausses, ces observations ont été réunies dans cet article avec des renvois aux travaux contemporains qui les confirment ou les infirment. Sur chaque point controversé, l'auteur donne l'état de la question en vue de favoriser de nouvelles recherches.

R. J. Loenertz, O.P., Emmanuelis Raul Epistolæ XII, pp. 130-163.

L'édition est faite d'après les manuscrits connus de l'Escorial et de Munich. Chaque lettre est précédée d'un résumé en latin qui extrait du texte grec les faits et les idées essentiels. En appendice, un document latin du notaire vénitien Jean Gerardo, daté de 1355.

D. S. Ghinis, Esquisse d'une histoire du droit post-byzantin (deuxième édition), pp. 164-197.

La première édition de cette esquisse chronologique a paru dans un tome précédent de la revue (t. 22, 1952, pp. 33-59). L'auteur a jugé nécessaire de revoir sa première liste, où il avait réuni la biblio-

graphie indispensable pour la connaissance du droit post-byzantin. Ce terme désigne ici le droit écrit ou coutumier des provinces de l'empire byzantin sous la domination étrangère (franque, vénitienne et turque).

T. A. Gritsopoulos, Actes patriarcaux relatifs au Monastère du Philosophe, pp. 198-230.

Le Cartulaire du Monastère du Philosophe comprend six documents. L'original des numéros 1, 2, 3, 4 et 6 se trouve à la bibliothèque de l'École de Dimitsana; celui du numéro 5 à la Bibliothèque Nationale de Paris. L'édition diplomatique des textes est suivie de notes critiques et historiques.

M. Manoussakas, Contribution à l'histoire de la famille crétoise des Chortatzis, pp. 231-301.

Cette étude est divisée en deux parties.

Dans la première (pp. 231-275), l'auteur publie une liste de documents (environ soixante), vénitiens pour la plupart, datant du XVIe au XVIIIe siècle et concernant la noble famille *Chortatzis*, une des plus importantes de l'île de Crète, et qui a joué un rôle considérable dans l'histoire politique et littéraire, à partir de l'époque byzantine jusqu'à la fin du siècle dernier. Cette liste avait été dressée par le dernier possesseur des ces documents, Germain Antoniadis († 1924), archimandrite à Bournova (près de Smyrne), à l'époque où il avait essayé (1902) de les vendre à l'État Autonome de Crète. Malgré ses imperfections, la liste constitue aujourd'hui, après la disparition de ces pièces, une source unique et importante, fournissant nombre de renseignements historiques: c'est pour cette raison que l'auteur lui consacre un long et minutieux commentaire. Il commente aussi un document publié en 1901 par J. W. Whittall, possesseur d'un second recueil, également disparu ou du moins introuvable, des documents de la même famille.

Dans la seconde partie (pp. 275-298), l'auteur, à l'aide des nouveaux renseignements fournis par la liste, mais aussi d'après d'autres sources dispersées, dresse: 1) une liste de tous les membres connus de la famille Chortatzis en Crète, du XIIe au XVIIIe siècle; 2) un tableau généalogique des nobles Chortatzis, en Crète et à Smyrne, du XVIe au XIXe siècle; et 3) une liste d'autres Chortatzis de Smyrne (XVIII-XIXe siècle).

L'étude comporte aussi deux arbres généalogiques et à la fin un index onomastique.

A. D. Cominis, Principes directeurs de la vie chez les Byzantins, pp. 302-321.

Cette étude est une analyse de la mentalité byzantine d'après les sources historiques et littéraires. Par opposition à l'antiquité hellénique, les Byzantins envisagent la vie sous un aspect austère et ascétique. La vie est centrée sur la préoccupation du salut de l'âme, sous l'influence évidente du christianisme. Cette préoccupation explique le développement de la vie monastique et l'opposition des Pères aux jeux, au théâtre, etc. Chez certains auteurs, tel que Michel Psellos, revit un peu l'insouciance antique, mais c'est une exception. On peut dire que la masse du peuple byzantin a envisagé la vie sous son aspect sérieux et héroique, ce qui explique la vitalité millénaire et la remarquable expension de l'empire byzantin.

A. C. Christophilopoulos, Le droit byzantin et post-byzantin dans les contes d'Alexandre Papadiamantis, pp. 322-333.

Les contes d'Alexandre Papadiamantis, inspirés des mœurs de l'île de Skiathos, révèlent de nombreuses survivances de l'ancien droit dans les coutumes locales. La liste de ces survivances donne lieu ici à des comparaisons suggestives.

J. Darrouzès, A.A., Les observances monastiques de Dionysiou au XVIe siècle, pp. 334-339.

Edition d'un petit traité conservé dans le cod. *Atheniensis, Bibl. Nat.* 834, XVIe s., ff. 7-11, où sont décrites, d'une manière très simple, les coutumes particulières de la vie cénobitique et de la liturgie observées au Monastère de Dionysiou à l'Athos.

Anastase C. Orlandos, Noms de peintres et de donateurs inscrits sur des icones portatives de Jérusalem, pp. 340-357.

Édition de 41 inscriptions écrites sur des icones portatives post-byzantines qui se trouvent dans les couvents, églises ou chapelles du patriarcat de Jérusalem. La publication est accompagnée d'une description des icones et d'un commentaire. L'étude se termine par un index des noms propres.

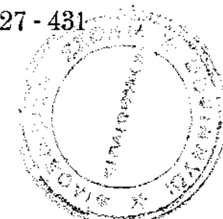
G. T. Colias, La bataille de 1311 entre la Compagnie Catalane et le duché franc d'Athènes, pp. 358-379.

Cette rencontre sanglante, et fatale à la domination franque sur Athènes, a retenu l'attention des historiens. Ils ont étudié en particulier la date et le lieu de la bataille. Sur la date, tout le monde est d'accord pour admettre le 15 mars 1311. Quant au lieu, les avis sont partagés: d'après certains, la rencontre se produisit près de l'Halmyros en Thessalie; mais la majorité se prononce pour un point situé sur le cours du Céphise de Béotie, près d'Orchomène ou de Davleia. L'auteur précise que le combat se livra en un endroit du cours supérieur du Céphise béotien, aux confins des éparchies actuelles du Parnasside et de la Locride, près d'Amphicleia, dans la plaine de Gravia. Aujourd'hui encore, il y a là deux toponymes, Μεγαλοκύρι et la plaine de Καβαλλάρη, dont l'origine remonte sans aucun doute à la défaite franque de 1311.

Miscellanea: Norton Smith, Notes on collections of manuscripts in Greece, pp. 380-393.
Comptes-rendus de divers livres, par *P. J. Zépos, P. J. Bratsiotis, N. B. Tomadakis, O. Parlangèli, N. A. Livadaras et A. Bajonas,* pp. 394-419.
Notices bibliographiques par *N. B. Tomadakis,* pp. 420-426.
Necrologie: Léonidas Zoïs par *Phaidon Bouboulidis,* pp. 427-431.
Informations, pp. 433-439.
Actes, pp. 440-441.
Tables, pp. 442-446.
Tables des Membres, pp. 447-451.
Résumé du volume XXVI, pp. 452-456.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

Ο ΠΑΡΩΝ ΤΟΜΟΣ ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ
ΕΝ ΤΩ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΩ ΜΥΡΤΙΔΗ
ΤΗΝ 29ην ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1957

Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ Καθηγητοῦ Ν. Β. Τωμαδακη